CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Almira 3
Shelf 2
3

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

1. Kautaliya Artha Shastra Nepali Translation
2. Nepala Kshetrasthita Tirthalinga Prakashanam Charu Charya
3. Samkshiptetivrittam of Vishvanatha Rimala
4. Samkshiptetivrittam of Veshaprasada Bhattarai
5. Vivaha Sambandhi Shastriya Nirnaya
6. Gumani Kavikopadesha
7. Padyanuvada of Upadesha Shataka By Gumani Kavi and Charcharya By Kshemendra
8. Nyaya Vidhi
9. Kapotha Adhikarana 2 Prakarana 30-33
10. Vividha Sangraha
11. Sri Krishna Puja Vidhi
12. Sanskrit Grammar Notes
13. Uccharana Sambandhi Sangraha
14. Griha Dana Prayoga
15. Bhagavata Spriha Prayoga
16. Mandala Yoni Prakarana
17. Stuti Mala for Devidatta Parajuli
18. Yogavritta Panchama Adhikarana

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१

The **ELEPHANT**

EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

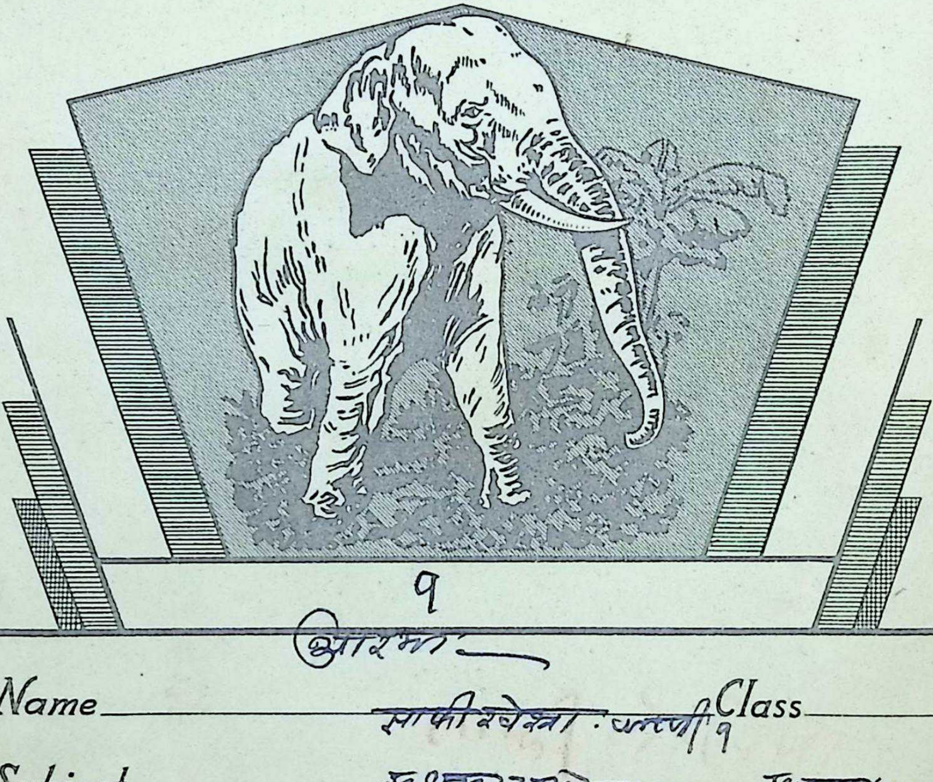

१

आरम्भ:—

Name साफीरवेक्ता : कल्पी *Class* १

Subject प्रथम अधिकरण. प्रकरण १-१७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४- अर्थशास्त्रमा उल्लिखित अरु अर्थशास्त्री आचार्य
1 भारद्वाज.
2 विशालाक्ष - इन्द्र
3 पराशर
4 पिशुन - (नारद)
5 कौणपदन्त - भीष्म
6 वातव्याधि - उद्धव
7 बाहुदन्तीपुत्र
8 कौटल्य
आम्भीयाः -

एउटा पुनरुक्तिको ४-१६ प्रकरणमा यति विवरण नभेटिएकाले यिनका आफ्नो मतले आफ्नो आचार्य...

विनयाधिकारिक ८ अध्यायमा —
अमात्य - कार्यसचिव ठाउँका गुणसम्पन्न कार्यकुशल
मन्त्री धीसचिव सर्वगुणसम्पन्न मन्त्रणा गर्नसक्ने
मान्छे पाविद - मा १२।१६।२० मा ३।४ जना.
सभा वा अपसर्प गुप्तचर -

आचार्य विष्णुगुप्त (चाणक्य)

विरचित

कौटलीय - अर्थशास्त्र

को

नेपाली भाषानुवाद

—०—

प्रथम अधिकरण - विनयाधिकारिक.
(शिक्षाविषयक)
१-१ अध्याय १
~~अध्याय~~ प्रकरण १ संक्षिप्त विषयानुक्रम.
~~अध्याय~~ १

मङ्गल - ॐ नमः शुक्रबृहस्पतिभ्याम्.
(शुक्राचार्य र बृहस्पतिलाई नमस्कार.)

विषय - पृथिवीको प्राप्ति र प्राप्त पृथिवीको राम्रो गरी पालन गर्ने विषयमा प्राचीन आचार्यहरूले अर्थशास्त्र-सम्बन्धी ~~जुन~~ उपदेश गरिएका छन्, प्रायः ती सबैको विषय-सङ्कलन गरेर यो अर्थशास्त्र बनाइएको छ.

अर्थ भनेको मनुष्यहरूको जीवन बाँच्ने रूप स्वार्थ हो. अतः अर्थ शब्दबाट मनुष्यको ~~जीवन~~ जीवन निर्वाह निवासले सम्पन्न भएको भूमि बुझिन्छ.

~~प्रथम अधिकरण~~ सबै व्यावहारिक कार्यव्यवस्थामा सर्वप्रथम विद्यावृद्धहरूको उपदेशबाट विद्या ग्रहण गरी इन्द्रियहरूको दमन गरेर सुशिक्षित भएका राजाले सुयोग्य सहायक लिएर ... गर्नुपर्ने राजकार्यको पूर्वप्राथमिक स्वरूप सुशिक्षा र सहायसम्पत्तिको निरूपण यो प्रथम अधिकरणमा गरिन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तो अर्थ (को मूल स्वरूप बनेको) भूमिको प्राप्ति-आर्जन र प्राप्त भूमिको पालन-सुव्यवस्थासाथ रक्षण गर्ने उपाय-मार्गको प्रदर्शन गर्ने शास्त्र नै अर्थशास्त्र हो. अर्थशास्त्रमा (समुचित) व्यावहारिक ~~समुचित~~ स्वार्थको सिद्धि गर्ने ~~प्रक्रिया~~को निरूपण छ.

यस्तो अर्थशास्त्रको परम्परामा प्रथम उपदेशक आचार्य बृहस्पति र शुक्र यी ~~दुइ~~ शास्त्रका मूल प्रवर्तक आचार्य हुन्. अरू पनि यस शास्त्रका आचार्य[1] भए. प्राचीन आचार्यहरूका उपदेश र कुनै अवान्तर विषयमा तिनका मतभेद समेतको अनुसन्धान गरेर कुनै विषयमा आफ्नो भिन्न दृष्टिकोण-~~विचार~~ विशेष समेत देखाउँदै चाणक्य भन्ने प्रसिद्ध नामान्तर भएका, कुटल-वंशमा उत्पन्न हुनाले कौटल्य भन्ने नामान्तरले पनि प्रसिद्ध, विष्णुगुप्त-नामक आचार्यले प्राचीन शैलीको प्रौढ संस्कृत भाषामा महत्त्वपूर्ण रचना गरिएको अर्थशास्त्र "कौटलीय-अर्थशास्त्र" भनी प्रसिद्ध र सर्वसमादृत पनि छ. यो सर्वसाधारणलाई भरसक सुबोध भई उपयोगी होस् भन्ने उद्देश्यले नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको छ.

[1] यही ग्रन्थमा ठाउँठाउँमा [illegible] मतभेदका प्राचीन आचार्यको निर्देशन [illegible]

विषयानुक्रम-

यो अर्थशास्त्रका अधिकरण-प्रधानविषयविभाग र प्रकरण-अवान्तर विषयविभागको नामानुक्रम यस्तो छ —

प्रथम ~~अधिकरण~~ विनयाधिकारिक-(शिक्षासम्बन्धी)-

१ प्रकरण- आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीति यी विद्याको निरूपण.
२ " -विद्यावृद्धहरूसँग सम्पर्क.
३ " इन्द्रियहरूलाई आफ्नो अधीनमा राख्नु.
४ " अमात्य-~~मन्त्रीहरू~~ खडा गर्नु.
५ " मन्त्री पुरोहितहरूको नियुक्ति.
६ " अमात्यहरूमा पवित्रता भए नभएको जाँच गर्नु.
७ " गुप्तचरहरूको नियुक्ति
८ " गुप्तचरहरूलाई काम लगाउनु.
९ " आफ्नो राज्यका फुटाउन सकिने र नसकिने वर्गको रक्षा
१० " अर्को राज्यका फुटाउन सकिने र नसकिने वर्गलाई हात लिनु
११ " गुप्त मन्त्रणाको विषय.
१२ " दूतहरूलाई काममा खटाउनु.
१३ " राजपुत्रबाट (राजाको) रक्षा गर्नु.

[1] यही ग्रन्थमा ठाउँठाउँमा मतभेद देखाउँदा आफूभन्दा प्राचीन आचार्य [illegible] बृहस्पति [illegible] कौणपदन्त-भीष्म, पिशुन-नारद आदिको नाम निर्देश [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१४ " धुनिएका राजकुमारको व्यवहार.
१५ " धुनिएका राजकुमारमा व्यवहार.
१६ " राजाको आफ्नो कर्तव्य कर्म.
१७ " अन्तःपुरको बन्दोबस्त
१८ " राजाको आत्मरक्षा.

×

द्वितीय अधिकरण अध्यक्षप्रचार (अध्यक्षहरूको कार्यव्यवस्था) मा
१ " जनपद-बस्ती बसाउनु......
२ " भूमिच्छिद्र-जोत्न अयोग्य भूमिको व्यवस्था.
३ " दुर्ग-किल्ला बनाउनु.
४ " दुर्ग भित्रको व्यवस्था.
५ " सन्निधाता-खजानचीले धन ~~को~~ रक्षा गर्ने काम.
६ " समाहर्ता-राजस्व तहसील गर्ने, ले राजकर ~~हरू~~ उठाउने काम.
७ " आय व्ययको बही खातामा हिसाब गर्नेको काम.
८ " अधिकारीहरूले हरेको राजधन फिर्ता लिने व्यवस्था.
९ " उपयुक्त-अधिकारीहरू माथि नियुक्त गुप्तचरहरूको परीक्षा.
१० " राजशासन ~~लेख~~को व्यवस्था.

११ " ढुकुटी दाखिल हुने रत्नहरूको जाँच
१२ " खानीका वस्तुहरूको कार्यालय सम्बन्धी व्यवस्था.
१३ " अक्षशाला-टकसारमा सुवर्णाध्यक्षको काम.
१४ " बजारमा सुनको काम गर्नेको व्यवस्था.
१५ " कोष्ठागार-राजभण्डारका अध्यक्षको काम.
१६ " पण्याध्यक्ष=सरकारी बिक्रीका वस्तु विभागको अध्यक्षको काम
१७ " कुप्याध्यक्ष- जिन्सी भण्डारको अध्यक्षको काम
१८ " आयुधागार- शस्त्रभण्डारका अध्यक्षको काम.
१९ " तराजु मानापाथी नाप्ने अध्यक्षको काम.
२० " देश कालको पात्पियज.
२१ " भन्सार विभागको अध्यक्षको काम
२२ " कपडा ~~धागो~~ विभागका अध्यक्षको काम
२३ " खेती विभागका अध्यक्षको काम
२४ " मद्य विभागका अध्यक्षको काम
२५ " भक्ष्य प्राणीको वध गर्ने विभागका अध्यक्षको काम.
२६ " वेश्या विभागका अध्यक्षको काम.
२७ " भाडा विभागका अध्यक्षको काम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२८ " गाई भैंसी आदेको विभागका अध्यक्षको काम

२९ " घोडा विभागका अध्यक्षको काम

३० " हात्ती विभागका अध्यक्षको काम.

३१ " रथ विभागका अध्यक्षको काम

३२ " पैदल सेनाका अध्यक्षको काम

३३ " सेनापतिको काम

३४ " टकसारका अध्यक्षको काम

३५ " गोचर प्रदेशका अध्यक्षको काम.

३६ " समाहर्ता-राजस्व तहसील गर्ने अध्यक्षको काम.

३७ " गृहस्थ जतिया जोगी जस्ता बनेका गुप्तचरको काम.

३८ " नगरका रक्षक-पुलिसको काम.

x

तृतीय अधिकरण धर्मस्थीय (न्यायाधीश सम्बन्धी) मा

१ " व्यवहार-मुद्दा खडा गर्ने व्यवस्था.

२ " झगडाको विषय सम्बन्धी व्यवस्था.

३ " स्त्रीपुरुषको विवाह सम्बन्धी व्यवस्था.

४ " अंश बण्डा सम्बन्धी व्यवस्था

५ " घर घडेरी सम्बन्धी व्यवस्था.

६ " रीतिरीति पालन गर्ने व्यवस्था

७ " ऋण लिनादिन सम्बन्धी व्यवस्था

८ " उपनिधि-न्यासो धरौट सम्बन्धी व्यवस्था.

९ " नोकर चाकर कामदार सम्बन्धी व्यवस्था.

१० " धेरै जना मिलेर काम गर्ने विषयको व्यवस्था.

११ " किनबेच गरेको फिर्ता हुने नहुने व्यवस्था

१२ " दिइसकेको वस्तु फिर्ता नहुने व्यवस्था

१३ " हक नहुनेले बिक्री गरेकोमा व्यवस्था.

१४ " वस्तु र स्वामीको सम्बन्धमा व्यवस्था .

१५ " साहस-डकैती डाका बलात्कार विषयमा व्यवस्था

१६ " वाक्पारुष्य- गाली गलौज विषयमा व्यवस्था

१७ " दण्डपारुष्य- मारपीट विषयमा व्यवस्था

१८ " जूवा सम्बन्धी व्यवस्था.

१९ " फुटकर.

x

चतुर्थ अधिकरण कण्टकशोधन (देशलाई पीडा दिनेलाई हटाउने) मा

१ " कालीगडहरू वा रक्षा गर्ने व्यवस्था.

२ " व्यापारीहरू वा रक्षा गर्ने व्यवस्था.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३ " उपनिपात-दैवी विपत्तिको प्रतिक्रिया

४ " गुप्तजीविका गर्नेहरूबाट रक्षा

५ " सिद्धजस्ता बनेका गुप्तचर द्वारा दुष्टहरू पत्ता लाउनु.

६ " शङ्का सबूद कामबाट चोर पक्रनु.

७ " अकस्मात् मरेकाको लाश जाँच.

८ " सोधपुछ र पिटपाटबाट चोरको टेगान लाउनु.

९ " सबै अड्डाहरूको रक्षा व्यवस्था.

१० " एक अङ्गको वधदण्डको सट्टा धनदण्ड.

११ " शास्ति नदिएर वा दिएर वध गर्ने दण्ड.

१२ " कन्या उपर बलात्कारको दण्ड.

१३ " अत्याचारको दण्ड.

x

पञ्चम अधिकरण योगवृत्त (गुप्तवध विषय) मा

१ " गुप्तहत्याको प्रयोग.

२ " ढुकुटी बढाउने व्यवस्था.

३ " नोकर चाकरको पालन गर्ने व्यवस्था.

४ " राजकर्मचारीहरूको व्यवहार.

५ " कर्मचारीहरूको व्यव[illegible] सम्बन्धी कुरा.

६ " राजा उपर सङ्कट परेमा मन्त्रीहरूले गर्नुपर्ने काम.

७ " राजकुमार एकको आधिपत्य.

x

षष्ठ अधिकरण मण्डलयोनि (राजमण्डल सम्बन्धी विषय) मा

१ " अमात्य आदि प्रकृतिहरूमा चाहिने गुणहरू

२ " शान्ति र उद्योग सम्बन्धी कुरा.

x

सप्तमैं अधिकरण षाड्गुण्यसमुद्देश (सन्धि विग्रह आदिको वर्णन) मा

१ " सन्धि-विग्रह आदि षड्गुणको [illegible]परिचय.

२ " क्षय-घटती स्थान-अडान वृद्धि-बढतीको निरूपण.

३ " समान दुर्बल बलवारले गर्ने षड्गुणको प्रयोग.

४ " दुर्बलले गर्ने सन्धिहरू

५ " विरोध गरी चुप लागेर बस्नु.

६ " सन्धि गरेर चुप लाग्नु.

७ " विरोध गरेर अभियान गर्नु

८ " सन्धि गरेर अभियान गर्नु

३ " बलियाको आड लिनु

१० " धेरै जना मिलेर अभियान गर्नु.

११ " यातव्य शत्रु र अमित्र प्रति अभियानको विचार

१२ " ~~प्रकृति~~ प्रजाजन वर्गमा क्षय लोभ वैराग्य हुनाका कारणहरू

१३ " विजिगीषु संग मिल्ने राजाहरूमा ठूलो सानोपनाको विचार.

१४ " ~~धेरै राजा मिलेर अभियान~~
विजिगीषु र शत्रु मिलेर अर्कोमाथि अभियान गर्नु

१५ " पणबन्ध गरेको नगरेको सन्धि र हटेर गएका मध्ये सन्धि.

१६ " दोहोरो सन्धि र विरोध.

१७ " यातव्य बनेको विजिगीषुले गर्ने व्यवहार.

१८ " सहायता दिनुपर्ने मित्र हरूको वर्णन.

१९ " मित्रता द्रव्य भूमि काम [illegible] निमित्तका सन्धिहरू.

२० " पार्ष्णिग्राह बनेको विजिगीषुले गर्ने कामको विचार

२१ " कमभएका प्रभु-मन्त्र-उत्साह शक्ति जगाउने विषय.

२२ " बलियो संग विरोध परेकाले अड्ने उपायहरू.

२३ " दण्डोपनत-शत्रुले दबाइसकेकोले गर्ने व्यवहार.

२४ " दण्डोपनायि-शत्रुलाई दबाउनेले गर्ने व्यवहार.

२५ " सन्धि पालेको पार्ने काम.

२६ " सन्धि भङ्ग गर्नु.

२७ " मध्यम राजा प्रति विजिगीषुको व्यवहार.

२८ " उदासीन राजा प्रति विजिगीषुको व्यवहार.

२९ " राजमण्डल प्रति विजिगीषुको व्यवहार.

×

अष्टम अधिकरण व्यसनाधिकारिक (सङ्कट विषयक) मा.

१ " स्वामी अमात्य आदि प्रकृति वर्गमा पर्ने सङ्कटहरू

२ " राजा राज्य-अमात्यादि मा पर्ने सङ्कटको ठूलो सानोपनाको विचार

३ " पुरुषमा हुने व्यसनहरूको ठूलो सानोपनाको विचार.

४ " आगो पानी आदिबाट हुने पीडाको निरूपण.

५ " ~~[illegible]~~
राष्ट्रका मुख्य पुरुषहरूले सरकारी आय रोक्ने विषय

६ " राष्ट्रका मुख्य पुरुषहरूले सरकारी आय खाइदिने विषय.

७ " फौजी सङ्कटको निरूपण.

८ " मित्र सम्बन्धी सङ्कटको निरूपण.

~~९~~ —

×

नवम अधिकरण अभियास्यत्कर्म (अभियान गर्नेले गर्ने बन्दोबस्त) मा

१ " शक्ति देश कालको बलाबल विचार.

२ " अभियान गर्ने समय.

३ " सेनाको तयारी गर्ने प्रबन्ध.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४ " सेनाजीको गर्नाका गुण.
५ " शत्रुको सेनालाई दबाउने आफ्नो सेना गराउनु.
६ " पार्ष्णिग्राहले पछाडिपाट्टि गर्ने पीडाको विचार.
७ " बाहिरिया भित्रिया प्रकोपहरू शान्त गर्ने प्रतिक्रिया
८ " जन धनको खाते र लाभ ठूलो मान्ने पनाको विचार
९ " बाहिरी भित्री विपत्तिहरूको प्रतिक्रिया
१० " मित्रका विरोधी र शत्रुले उठाइने विपत्तिहरू
११ " अर्थ अनर्थ सन्देह गराउने विपत्तिहरू
१२ " विपत्तिहरू हटाउने उपाय द्वारा प्रतिक्रिया.

×

दशम अधिकरण साङ्ग्रामिक-(युद्ध सम्बन्धी व्यवस्था) मा
१ " स्कन्धावार- छाउनीको रचना.
२ " स्कन्धावार-छाउनीका यात्रा.
३ " फौजी सङ्कट र विपरीत देशकालमा सेनाको रक्षा.
४ " कपटी युद्धका प्रकारहरू
५ " आफ्ना सैन्यहरूलाई उत्साह बढाइदिनु.
६ " शत्रुको सेनालाई भन्दा आफ्नो सेनालाई सुविधा गराउनु.
७ " युद्धमा अनुकूल हुने ठाउँहरू

८ " पैदल घोडा रथ हात्तीले गर्ने कामहरू
९ " परखेटा कोरवा छातीको भागमा बाँडेर फौजी व्यूह बनाउनु.
१० " गतिलो ~~फौज~~ र निर्गतिलो फौज अलग अलग राख्नु.
११ " पैदल घोडा रथ हात्तीका युद्धहरू.
१२ " दण्ड, भोग, मण्डल, असंहत व्यूहहरू बनाउनु.
१३ " शत्रुको व्यूहको बदलामा आफ्नो व्यूह बनाउनु.

×

एकादश अधिकरण सङ्घवृत्त-(जमातवालाहरूको व्यवहार) मा
१ " सङ्घलाई फुटाउने उपाय.
२ " गुप्त हत्या

×

द्वादश अधिकरण आबलीयस-(निर्धाले गर्ने उपाय सम्बन्धी) मा
१ " दूतले गर्नुपर्ने काम.
२ " मन्त्रयुद्ध- मन्त्रणा गरेर युद्ध गर्ने उपाय
३ " सेनाको मुख्यलाई मार्नु.
४ " राजमण्डललाई उचाल्नु.
५ " शस्त्र आगो विषको प्रयोग गर्ने गुप्तचरको काम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६ " अनाज घासपात इन्धन मित्रको सहायता हरु आउन रोक्नु

७ " कपटको प्रयोग गरेर शत्रुलाई दबाउनु.

८ " बध बाधा लुटपीटहरु बाट शत्रुलाई दबाउनु.

९ " सहास नलिई एकले विजिगीषुले शत्रुको विजय गर्नु

×

त्रयोदश अधिकरण दुर्गलम्भोपाय-(शत्रुको किल्ला लिने उपायहरु)मा

१ " शत्रुदलमा भेदनीतिको प्रयोग.

२ " कपटी भेष भएका चरबाट शत्रुलाई किल्लाबाट निकाल्नु

३ " शत्रुको देशमा गुप्तचर हरु पठाएर बसाउनु.

४ " शत्रुको किल्ला वरिपरि आफ्नो सेनाले घेरा हाल्नु

५ " शत्रुको किल्ला भित्र हमला गर्नु.

६ " शत्रुको किल्ला आफ्नो हातमा पारेर बन्दोबस्त गर्नु

×

चतुर्दश अधिकरण औपनिषद-(गुप्त विष प्रयोग आदि)मा

१ " शत्रुलाई मार्ने प्रयोग.हरु

२ " शत्रुलाई छकाउने अद्भुत प्रयोग हरु

३ " आफ्नो पक्षमा शत्रुले गरेका विष आदि प्रयोगको प्रतिक्रिया.

×

पञ्चदश अधिकरण तन्त्रयुक्ति-(शास्त्रीय उपपत्ति)मा

१ " तन्त्रयुक्ति- अर्थशास्त्र सम्बन्धी उपपत्ति हरु.

×

यो अर्थशास्त्रको छोटकरी स्वरूप-१५ अधिकरण, १५० अध्याय, १८० प्रकरण, सबै जम्मा ग्रन्थ संख्या ३२ अक्षरको १ श्लोकको हिसाबले ६००० श्लोक हुन्छ. कुनै अध्याय भित्र अनेक प्रकरण पनि परेका हुनाले अध्याय र प्रकरणको संख्या घटी बढी हुन गएको छ.

~~[illegible]~~
सुकुमार बुद्धि भएका जनले जान्न सकिने, गहकोला विषय अर्थ र पद शुद्ध देखाउने गरी मिलेको, नचाहिंदो ग्रन्थ विस्तार नभएको, यो अर्थशास्त्र कौटल्यले रचना गरिएको हो.।

यस अध्यायमा छोटकरी रूपमा देखाइका विषयहरुको संग्रह सम्पूर्ण अर्थशास्त्रको सारांश रूप भएको हुनाले यो अध्याय राजाले गर्नुपर्ने काम काज बन्दोबस्त व्यवहार हरुको दिग्दर्शनरूप भएको छ -

१- १-१ अध्याय पूर्ण.

×

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१-२ अध्याय २

प्रकरण १ विद्यासमुद्देश-(विद्याको वर्णन)

(क) आन्वीक्षिकी-तर्कविद्याको महत्त्व

आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीति यी चार थरी विद्या छन्।

अन्वीक्षा-भनेको उपपत्तिहरू साथ वस्तुतत्त्वको विचार गर्नु हो। सो अन्वीक्षा प्रधान भएको विद्या आन्वीक्षिकी हो। यस विद्याविभाग भित्र आध्यात्मिक दर्शन र तर्कविद्या-पदार्थविज्ञान हरू पर्दछन्। त्रयी भनेको-स्तुति प्रधान भएको छन्दमा बाँधिएको ऋग्वेद, यज्ञकर्म प्रधान भएको छन्दोरहित यजुर्वेद, गीति प्रधान भएको ऋक्-मन्त्रस्वरूप सामवेद यी तीन हुन्। शान्ति पुष्टि कर्मविशेष प्रधान भएको अथर्ववेद त्रयी भित्रै पर्ने हुनाले अलग मानिएको छैन। वार्ता भन्ने अर्थात् जीविका निर्वाहको साधन भएका कृषि पशुपालन वाणिज्य सम्बन्धी विशेष ज्ञान गराउने विद्या वार्ता हो। राजदण्ड प्रधान भएर लोकलाई मर्यादामा चलाउने राजनीति-विद्या नै दण्डनीति हो। यिनै चार मूल प्रस्थानहरूको ज्ञान व्यावहारिक र पारमार्थिक कल्याणको साधन हुनाले मूल विद्या यी चार मानिएका छन्।

मतविशेष- त्रयी वार्ता दण्डनीति यी तीन नै विद्या हुन्। आन्वीक्षिकी त त्रयीकै विषयको विचार विमर्श स्वरूप हुनाले त्रयीविद्याकै अन्तर्गत हुन्छ, अलग विद्या होइन भन्ने

मनुका अनुयायीहरू भन्दछन्।

वार्ता र दण्डनीति यिनै दुई प्रधान विद्या हुन्। लोकको मुख्य जीविका चित भद्रव्यवहारको साधन भएको ज्ञान यिनै दुई मात्र हुन्छ। निर्मल लोकव्यवहारमा निपुण भएकालाई नास्तिक्यको अपवाद लाग्न नदिई आस्तिकपनाको परिधि भित्र पार्ने हुनाले त्रयी लौकिक विद्याको प्रस्थान विशेष भित्र मानिँदैन- भन्ने बृहस्पतिका अनुयायीहरू भन्दछन्।

दण्डनीति नै एक प्रधान विद्या हो। आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता यी सबै विद्याको योगक्षेम-अलब्ध लाभ र लब्धपरिपालनको आधारभूत यही दण्डनीति हो- भन्ने शुक्राचार्यका अनुयायीहरू भन्दछन्।

कौटल्य भन्दछन् कि- आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीति यी चारै मूलविद्या हुन्। पुरुषार्थ धर्म र अर्थलाई ज्ञान गराउने हुनु नै विद्याको रूप हो; सो तत्त्व यी चारै विद्यामा समान रूपले रहेको छ।

प्रकृति र पुरुषको विवेक गराउने महर्षि कपिलले उपदेश गरेएको साङ्ख्य शास्त्र; चित्तलाई विषयपट्टि बाट निवृत्त गराएर इष्टतत्त्वको धारणा-ध्यान-समाधिमा आभ्यन्तर गराउने, विषयको प्रतिपादन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्ने महेश्वरले उपदेश गरिएको योगशास्त्र, असल लोकव्यवहारको ज्ञान गराउने ब्रह्मगार्ग्य इन्द्रले उपदेश गरिएको न्यायशास्त्र- व्यावहारिक न्यायोपदेशक लोकायत) यतशास्त्रयो तीन आन्वीक्षिकी विद्या हुन्।

तीन वेदमा अध्ययन यज्ञ आदि अधिकारभेदले व्यवस्थित गरेको धर्म, अभक्ष्यभक्षणादि निषिद्ध कर्मरूप अधर्म नै कर्तव्य अकर्तव्य रूपले मुख्य गरेर बताइएका छन्। वार्ताशास्त्रमा समयमा गरेको बीउ रोप्नु आदि, प्रयत्न बाट प्राप्त हुने फलस्वरूप अर्थ, र बेवखतमा गरेको प्रयत्नबाट फल प्राप्त नहुनु स्वरूप अनर्थ पनि हुन्, दण्डनीतिशास्त्रमा ~~आफू भन्दा बलियो~~ सँग सन्धि गरीकन व्यावहारिक योगक्षेम गराउने आफू भन्दा बलियासँग सन्धि गर्नु आदि नय- कुनीतिहरू योगक्षेममा हानि गराउने आफू भन्दा बलियासँग विरोध गर्नु आदि अनय-कुनीति पनि हुन् प्रधान रूपले बताइएका छन्।

आन्वीक्षिकीशास्त्रले यी सबै विषयमा कुन चाहीं बलवान् कुन चाहीं दुर्बल भन्ने कुरा हुनपाने कारणद्वारा विचार विमर्श गर्दै लोकलाई दुःखावस्था मा र सुखावस्थामा पनि बुद्धिलाई ठाउँमा राख्ने

विचार वचन काम तन मन

शरीर वाक् मनलाई उचित ~~बिचार~~ वचन

उचित विचार वचन काममा मन वाक् शरीरलाई

(उचित विचार वचन काममा लगाएर मन वाक् शरीरलाई निर्मल बनाई लोकको विशेष उपकार गर्दछ। अतः

आन्वीक्षिकी शास्त्र सबै विद्याका गहन विषयमा उज्यालो देखाउने बत्ती, सबै कामको उठानदेखि बैठान सम्म बुद्धिलाई प्रतिभायुक्त बनाउने साधन, लौकिक वैदिक सबै धर्महरूको विचारधारा एकै बाटो देखाउने आधार मानिएको छ।

॥ १-२ अध्याय २

प्रकरण १ विद्यासमुद्देश

(ख) त्रयीस्थापना (तीन वेदको महत्व)

ऋग्वेद सामवेद यजुर्वेद यी तीन त्रयी हुन्। अथर्ववेद इतिहासवेद पनि वेदका विभाग विशेष हुन्। वर्णको स्थान प्रयत्न उच्चारण आदि को उपदेश गर्ने याज्ञवल्क्य आदिले रचेको शिक्षाशास्त्र, यज्ञ यागहरूको क्रमिक विधानको उपदेश गर्ने आश्वलायन आदिले रचेका कल्पशास्त्र, शब्दको शुद्धिको उपदेश गर्ने पाणिनि आदिले रचेका व्याकरणशास्त्र, शब्दार्थको निर्वचन गर्ने यास्करचित निरुक्त शास्त्र, छन्दको उपदेश गर्ने पिङ्गल आदिले रचेका छन्दःशास्त्र, ग्रहगमन आदिको प्रतिपादन गर्ने ब्रह्मादि निर्मित ज्योतिषशास्त्र, यी ६ वेदका अङ्ग हुन्।

साङ्ग तीन वेदले उपदेश गरिएको धर्म, ब्राह्मण आदि चार वर्ण, ब्रह्मचर्य आदि चार आश्रम लाई आ-आफ्ना मार्गमा प्रवर्तन गराउने हुनाले उपकारी छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पढ्न पढाउन यज्ञगर्न यज्ञगराउन
ब्राह्मणको स्वधर्म- ~~अध्ययन, अध्यापन, यजन याजन~~
दिने दानलिन यी हुन्
दान ~~प्रतिग्रह~~; ~~क्षत्रियको स्वधर्म- अध्ययन यजन~~
क्षत्रियको स्वधर्म_ पढ्न यज्ञगर्न दानदिन शस्त्रधा
रणगरेर जीविका गर्न प्राणीहरूको रक्षागर्न यी हुन्
वैश्यको स्वधर्म_ पढ्न यज्ञगर्न दानदिन खेतीगर्न पशु
पालनगर्न व्यापारगर्न यी हुन्. शूद्रको स्वधर्म-
ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य यी द्विजातिको सेवा गर्नु, वार्ता- खेती
पशुपालन वाणिज्य, कालीगडी काम गर्नु गराउनु यी हुन्.

आश्रम
गृहस्थको स्वधर्म- आफ्नो कामबाट जीविका गर्नु आफ्नू
[illegible] गोत्र प्रवर समान नभएका सँग वैवाहिक सम्बन्ध
राख्नु समयमा मात्र स्त्रीसङ्ग, देवता पितृ अतिथि भृत्य
हरूलाई दिएर शेष खानु यी हुन्- ब्रह्मचर्याश्रमको
स्वधर्म- ~~वेदाध्ययन~~ त्रिकालस्नान, वेदाध्ययन अग्नि
सेवा, भिक्षाबाट जीवननिर्वाह गर्नु, व्रतनियममा रहनु.
उपकुर्वाण- समावर्तन गर्ने ब्रह्मचारीको, जीवनभर गुरु
कुलमा ~~रहनु~~, गुरु नभएमा गुरुपुत्र वा सतीर्थ्यको
साथमा रहनु नैष्ठिक- आजीवन ब्रह्मचारीको. यी धर्म हुन्
वानप्रस्थाश्रमको स्वधर्म- इन्द्रियहरू वशमा राख्नु कहीं
उद्योग नगर्नु, अकिञ्चन रहनु अरूको सङ्ग छोडी
थोरै घरमा भिक्षा मागेर जीवन धान्नु, वनमा बस्नु. निर्म
ल बाहिरी पवित्रता यी हुन्। पारिव्राजक- सन्यासा

वानप्रस्थाश्रमको स्वधर्म — ब्रह्मचर्यमा रहनु भुइँमा सुत्नु, जटा मृगचर्म धा
वानप्रस्थान
रण गर्नु। त्रिकालस्नान अग्निको होम, देवता पितृ अतिथिको पूजा,
वनमा हुने कन्द मूल फल आदि यी हुन्. सन्यासाश्रमको स्वधर्म
इन्द्रियलाई रोकी कुनै उद्योग नगर्नु, अकिञ्चन रहनु, सबैको सङ्ग
छोडिदिनु, अनेक घरमा भिक्षा मागेर जीवन धान्नु, वनमा बस्नु,
बाहिर भित्र पनि पवित्र हुनु यी हुन्.

हिंसा नगर्नु सत्य बोल्नु पवित्र रहनु कसैप्रति पनि रीस नगर्नु,
क्रूर नहुनु सहनशील हुनु यी सबै वर्ण आश्रमले पालन गर्नु
पर्ने साधारण धर्म हुन् ।

स्वधर्मले स्वर्गलाभ र अक्षय सुखको प्राप्ति पनि हुन्छ. स्वधर्म
को उल्लङ्घन गरेमा कर्मसाङ्कर्य वर्णसाङ्कर्य भई लोकको नाश हुन्छ
अर्थात् वर्णधर्म आश्रम धर्म आफ्नू आफूलाई नियत भए अनुसार
भक्ति श्रद्धापूर्वक आफ्नो कर्तव्य गरेमा धर्म भई रहेमा यो
लोकमा र परलोकमा पनि कल्याण हुने हुन्छ. अन्यथा गरेर
जसले जेसुकै मार्ग लिने गरेमा वर्णको व्यवस्था कर्मको व्यवस्था
सङ्कीर्ण भएर नाश भइ हुने कल्याणको सट्टामा अकल्याण हुने हुन्छ.

यसकारण राजाले लोकको आफ्नो आफ्नो स्वधर्म छान्नदिने
गर्नु. स्वधर्मको पालन गर्ने गराउने राजा यो लोकमा र परलोकमा
पनि आनन्द पाउँछ ।

वर्ण आश्रम सदाचारको मर्यादा पालन गर्ने व्यवस्था
बाँधेर वर्णाश्रमको स्थिति कायम गरिएकाले वेदमार्ग
सुरक्षित भएर आजसम्म रहेको छ, कहिल्यै बिग्रँदैन.

~~१ – २ अध्याय पूर्ण~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१-४ अध्याय ४

प्रकरण १ विद्यासमुद्देश.

(ग) वार्ता दण्डनीतिस्थापना
(वार्ता र दण्डनीतिको महत्व)

कृषि (खेती) सम्बन्धी कामहरूको प्रतिपादन गर्ने शास्त्र पराशर आदिले बताइएको छ, पशुपालन-सम्बन्धी (गाई भैंसी घोडा आदि) प्रकारको उपदेश गर्ने शास्त्र गौतम शालिहोत्र पालकाप्य आदिले बताइएकोछ, वाणिज्य-क्रयविक्रयव्यवहारको कर्तव्य उपदेश गर्ने शास्त्र विदेहराज आदिले बताइएको छ. कृषि पशुपालन वाणिज्य यी तीन कुरा रहेको वार्ता शास्त्र- जीवननिर्वाहको साधनोपदेश गर्ने शास्त्र अनाज पशु नगद जिन्सी वस्तुको उत्पादन र कर्मकर (श्रमजीवी) हरूलाई कामदिनु इत्यादि द्वारा लोकलाई प्रत्यक्ष उपकार गर्ने भएकोछ. अन्नादि द्वारा कोश र सेना सञ्चय गराएर आफ्नो पक्ष र पराइको पक्षलाई राजाले वशमा राख्दछ.)

आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता यी सबैलाई योगक्षेम दिलाउने दण्डरूप उपाय हो. त्यो सम्बन्धी नीति नै दण्डनीति हो. यस वा अप्राप्त [illegible]को प्राप्ति, प्राप्त [illegible]को रक्षा, रक्षा गरिएकालाई बढाउनु, बढाइएकोलाई तीर्थ-योग्य काममा प्रयोग गर्नु यी सुफल दिएर दण्डनीतिकै आधारमा लोकव्यवस्था चले-को छ. अतः लोकव्यवस्था राम्रो गरी चलीहालोस् भन्ने अभि-लाषा राख्ने राजाले सर्वसर्वदा दण्डनीति जाग्रत रहनु पर्दछ.

समस्त प्राणीहरूलाई वशमा राख्ने दण्डजस्तो अर्को कुनै छैन भनी आचार्यहरू भन्दछन्. कौटल्य भन्दछन् कि यसरी दण्डलाई प्रधानता दिनु उचित हुँदैन. किनभने, कडा दण्ड दिने राजा प्राणीहरूलाई उत्पीडक हुन्छ, फिक्का दण्ड दिने राजालाई सबैले हेप्दछन्. ठीक नापतौल मिलाएर उचित दिने राजा नै पूज्य हुन्छ. शास्त्र आदिको विचार गरेर जानीबुझी प्रयोग गरिएको दण्डले प्रजाहरूलाई धर्म अर्थ काम यी त्रिवर्गको योग गराउँछ. काम क्रोध अज्ञानको वशमा परी मनपर्दो गरी प्रयोग गरिएको दण्डले घरबार छोडेर वनमा बस्ने र सर्वत्यागी संन्यासीहरूलाई समेत चिढाउँछ भने गृहस्थलाई किन चिढाउँदैन. दण्ड गर्ने व्यवस्था नभएमा मात्स्यन्याय- माछाको चाल चलेर बलियाले निर्धालाई दबाउने हुन्छ. दण्डधारी राजा नभएमा बलियाले दुर्बललाई खाइदिन्छ. त्यही दण्डबाट सुरक्षित भएर निर्धाले बलियालाई रोक्छ.

चार वर्ण चार आश्रम भएको यो लोक राजाले दण्डकै आधारमा रक्षा-पालन [illegible]. गरेकोले हुनाले आफ्नो धर्म कर्ममा लागीरहेर आफ्नो घरमा आनन्द साथ बसीरहन्छ. दण्डधारी कोही नभएमा आफ्नो घरमा पनि बस्न पाउन दुर्लभ हुन्छ.

~~१-४ अध्याय पूर्ण~~

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१-५ अध्याय ५

२ प्रकरण - वृद्धसंयोग
(ज्ञानवृद्धहरूसंगसम्पर्क)

~~१-५ अध्यायको~~

चार वर्ण आश्रम भएको लोकलाई दण्डको आधारमा पालन गर्ने हुनाले आन्वीक्षिकी, त्रयी वार्ता दण्डनीति रूप सबै विद्याको मूल आधार दण्ड हो; दण्डको आधार विनय-सुशिक्षा हो. सुशिक्षित आश्रममा चलाएको दण्डले प्राणीहरूको योग क्षेम गराउँछ।

विनय-सुशिक्षितपना कृत्रिम र स्वाभाविक पनि हुन्छ. स्वभावैले विनय भएकालाई ज्ञानवृद्धहरूको उपदेश आदि कृत्रिम उपायले अति विनीत गराउँछ. सुपात्रलाई नै उपदेश आदि क्रियाले विनीत गराउँछ, कुपात्रलाई उपदेशले पनि विनीत गराउन सक्दैन सुन्ने चाहना, मन दिएर सुन्नु, सुनेको कुरा बुझ्नु, बुझेको कुरा मनमा लिइराख्नु, मनमा लिएको कुरामा साध्य साधनहरूको विवेक राख्नु, नभनेको कुरा पनि अड्कल गर्नु, युक्तिबाट सिद्ध नभएको कुरा छोडिदिनु, तत्व कुरामा दृढ हुनु, यस्ता गुणले सम्पन्न भएको पुरुषलाई विद्याले सुशिक्षित बनाउँछ, ती गुण नभएकालाई विद्याले पनि शिक्षित गराउन सक्दैन.

विभिन्न विद्याका उपदेशक आचार्य हरूले भने बमोजिम चल्नाले शिष्यमा विनीतपना र विनीतको सदाचार नियम पनि आउँदछ.

३ वा ५ वर्षमा चूडाकर्म भएपछि अक्षर अङ्कको अध्ययन गराउनुपर्दछ. उपनयन संस्कार भएपछि आप्त विद्वान्हरू बाट त्रयी वेद र आन्वीक्षिकी विद्या, त्यस त्यस विषयका विशेषज्ञ अध्यक्षहरूमा वार्ता— कृषि पशुपालन वाणिज्य विद्या) सैद्धान्तिक ~~व्याख्यान~~ र प्रयोगमा निपुणहरू बाट दण्डनीति विद्या पनि सिक्नु पर्दछ.

सोह्र वर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन गर्दै, अनि केशान्त कर्म र विवाह कार्य गर्ने.

विद्यावृद्धहरूसँग सम्पर्क सहवास सुशिक्षा बढाउनलाई आवश्यक छ. विद्वान्हरूको सहवास नै विनयको मूल कारण हो.

दिनको पूर्वभागमा हात्ती घोडा रथहरू चढ्ने हतियार चलाउने विषयमा तालिम लिनु. दिनको उत्तरार्धमा इतिहास हरू सुन्ने शिक्षा लिनु: पुराण, रामायण महाभारत आदिको पूर्व कथानक, दिव्य मानुष आदि वार्ताका उपाख्यान, उदाहरण—न्याय देखाउने मीमांसा आदि, धर्मशास्त्र अर्थशास्त्रको पनि शिक्षा लिनु. दिन रातका अरू बाँकी भाग नयाँ नयाँ कुरा सुन्नु, जानिसकेका कुराको चिन्तन, राम्ररी नजानिएका विषयलाई बारम्बार सुन्ने पनि गर्नुपर्दछ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुन्नाले बुद्धि बढ्दछ, बुद्धि बढ्नाले शास्त्रमा
जीवन चल्नामा श्रद्धा हुन्छ, शास्त्रोक्त विषयमा प्रवृत्ति
हुनाले विशाल हृदय बन्दछ. विद्याको शक्तिनाट फल
प्राप्त हुन्छ.

विद्या पढेर सुशिक्षित भएको राजाले प्रजालाई
सुमार्गमा चल्ने तालिम दिएर समस्त प्राणीको
हितकारी भई पृथ्वीको एकछत्र राज्य गर्दछ.

१-६ अध्याय ६

प्रकरण ६ इन्द्रियजय र
कामक्रोधादिको त्याग.

विद्या र विनयको सम्पादन गर्न काम, क्रोध,
लोभ, मोह भन्ने पनि, धन विद्याको घमण्ड, हर्ष
जा पाएर मस्त हुनु यी ६ वटा भित्री शत्रुलाई हटाएर
इन्द्रियलाई वशमा राख्नुपर्दछ. इन्द्रियजय भनेको
कर्ण त्वचा चक्षु जिह्वा घ्राण यी इन्द्रियको शब्द स्पर्श
रूप रस गन्ध यी विषयमा नचाहिंदो व्यापार नहुनु अथवा

किंवा यी इन्द्रियको यी विषयमा शास्त्रले भने बमोजिम मात्र
प्रवृत्ति हुनु हो. समस्त शास्त्रले यसो गर्नू भनेको अति
इन्द्रियजयको विधान कारण हो.

शास्त्रको विरुद्ध व्यवहार गर्ने इन्द्रियलाई वशमा राख्न
नसक्ने छ भने चार समुद्रसम्मको राजा भएपनि विग्रन्छ.
जस्तै—

(क) भोज कुलका दाण्डक्य भन्ने राजा कामवश भएर ब्राह्मण
को कन्यामा आसक्त भएर अपहरण गर्दा उनका पिताको
शापले बन्धुवर्ग राज्य समेत नष्ट भए. यस्तै विदेह देशका
राजा कराल भन्नेपनि ब्राह्मणीको कामासक्त हुंदा ब्राह्मणको
शापले नष्ट भए.

(ख) जनमेजय राजा अश्वमेध यज्ञ ब्राह्मणहरूसंग क्रोधले
कलह गर्दा शापले नष्ट भए. यस्तै तालजङ्घ भन्ने राजा
भृगुहरूमा क्रोधले नाइ लाग्दा नष्ट भए.

(ग) पुरूरवा राजा लोभले चार वर्ण प्रजाबाट धेरै धन लिंदा
नष्ट भए. सौवीर देशका अजबिन्दु राजा पनि लोभले नष्ट भए

(घ) अभिमानले गर्दा रावण रामचन्द्रकी प्रिया सीतालाई
हरेर नफर्काउंदा नष्ट भयो. यस्तै दुर्योधन पनि गर्वले
पाण्डवहरूको राज्य भाग नदिंदा नष्ट भयो.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ङ.) मदले दम्भोद्भव भन्ने राजा धेरै प्रजाहरूलाई हेला गर्दा नरनारायणबाट युद्धमा हारियो भने हैहय वंशका राजा कार्तवीर्य मदले परशुरामका पिता जमदग्नि उपर अपराध गर्दा परशुरामबाट मारिए।

(च) ब्राह्मणलाई हर्षले उन्मत्त वातापि भन्ने दानव अगस्त्यलाई छक्काउँदा उनको श्रापले नष्ट भयो. यस्तै यादवकुल हर्षले उर्वशी व्यास लाई छक्काउन खोज्दा उनको श्रापले नष्ट भयो।

यी र यस्तै अरू पनि धेरै राजाहरू काम क्रोध आदि भित्री छ शत्रुको वशमा परेर जितेन्द्रिय नहुँदा वन्धु परिवार सहित नष्ट भएका छन्।

यी काम क्रोधादि छ शत्रुलाई हटाउनाले जितेन्द्रिय भएका हुनाले परशुराम अम्बरीष नाभाग हरूले चिरकाल सम्म पृथिवीको उपभोग गरे।

~~क्रोध~~

(८.) अध्याय

~~...~~

३ प्रकरण इन्द्रियजय (क) राजर्षिवृत्त (राजर्षिको व्यवहार)

त्यस कारण काम क्रोध आदि भित्री छ शत्रुलाई त्याग गरेर इन्द्रिय [illegible]।

अतः राजाले काम क्रोध आदि भित्री शत्रुहरूको वशमा नपरेर इन्द्रियको विजय, ज्ञानवृद्धहरूको सङ्गतले बुद्धिको विकास, चरहरूद्वारा आफ्नो र शत्रुको राष्ट्रलाई प्रत्यक्ष गर्ने शक्ति, उद्योगशील भएर योग र क्षेमको साधन, प्रत्येक काम यसरी गर भन्ने आज्ञा दिएर प्रजामा स्वधर्मको स्थापना, विद्याको उपदेशले सुशिक्षा, धनको सदुपयोग गरेर लोकको आफूमा प्रेम, सबैको हित गरेर लोक व्यवहार गर्ने गर्नुपर्दछ।

यसरी इन्द्रियहरू आफ्नो वशमा राखेर परस्त्रीमा आसक्ति, पराइको द्रव्यमा लोभ, हिंसा, चाहिने भन्दा बढी निद्रा, अस्थिरपना, असत्य, उद्धत भेष, अर्थ-धनको दुरुपयोग, अधर्म अनर्थ हुने व्यवहार पनि छोड्नुपर्दछ।

धर्मशास्त्र अर्थशास्त्र दुवैमा विरोध नपर्ने गरी काम-विषय भोग गर्नुपर्दछ। बिलकुलै सुखको त्याग पनि गर्नु हुँदैन। अथवा धर्म अर्थ काम यी तीनै पुरुषार्थ एकको अर्कासँग सम्बन्ध रहने विरोध नपर्ने गरी ~~[illegible]~~। समान रूपमा तीनै कुराको साधनामा लाग्नुपर्दछ। धर्म अर्थ काम यी तीनमा एकमात्र उल्केर अर्कोलाई ~~[illegible]~~ बाधा दिने गर्नु हुँदैन।

धर्म अर्थ काम यी त्रिवर्ग मध्यमा अर्थ-धन चाहिँ मुख्य हो। धर्म र काम दुवैको मूल आधार अर्थ नै छ भन्ने कौटल्य भन्दछन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजाले गुरुहरू र अमात्य-मन्त्रीलाई आफ्नो मर्यादा-सीमा बन्धन जस्तो गराउनुपर्दछ. तिनीहरूले नै राजालाई कुबाटो लाग्न लागेमा सुबाटो देखाएर अनर्थ-हानिबाट बचाउछन्. राजाले असावधान भएर कुबाटो लिन लागेमा पनि [illegible] गुरु मन्त्रीहरूले छाया-घडीहरूले जान्न दिदै गरेझैं गरी एकान्तमा जनाउ दिदै [illegible] सावधान गराउन्.

एक पाङ्ग्राले मात्र रथ नचलेझैं राज्य पनि केवल राजा एक्लैबाट चल्दैन. अर्को पाङ्ग्रा जस्ता सहायक बन्न गुरु अमात्य हरू पनि चाहिन्छन्. राजाले सबैको कुरा सुन्नु पर्दछ.

७-८ अध्याय ८

प्रकरण ४. अमात्योत्पत्तिः

(अमात्य-कार्यसचिव नियुक्ति)

मतभेद-

(कार्यसचिव) १. अमात्य-[illegible] कस्ता बनाउने भन्ने विषयमा [illegible] आफूसँग सँगै पढेर शिक्षित भएको, इमानदारिता सामर्थ्य जानेबुझेको हुनाले यस्तालाई अमात्य बनाउनुपर्दछ. तिनी विश्वासी-भरपर्दा हुन्छन्- भन्ने भारद्वाज भन्दछन्.

२. विशालाक्ष (इन्द्र)- भन्दछन् कि त्यो ठीक हुन्न. सँग पढेका हरूसँग खेलवाड गरेका हुनाले राजालाई हेप्न हुन्छन्. अतः आफ्नो गोप्य कुरामा साथ दिएका लाई अमात्य बनाउनुपर्दछ. तिनीहरूको र राजाको शील स्वभाव व्यसन एकै हुनाले तिनीहरू मन मिल्दा हुन्छन्. तिनीहरू आफ्नो पनि भित्री कुरा खुल्ला भन्ने डरले राजाको बिगार गर्दैनन्.

३. त्यो दोषमा राजा र तिनीहरूको समानै हुन्छ. तिनीहरूले पनि राजाको मर्म बुझेका हुनाले तिनबाट मर्म खुल्ला भन्ने डरले त्यस्ता अमात्यले राम्रो नराम्रो जस्तो गरे पनि राजाले हो भन्नुपर्ने हुन्छ. यस विषयमा यसो भनेको छ कि—

राजाले जतिसँग आफ्नो गोप्य मर्म कुरा भन्दछ, त्यो कामले त्यतिको वशमा रहनुपर्दछ।

अतः आफूलाई प्राण सङ्कट परेको बखतमा जसले दया माया गरेका छन् तिनलाई अमात्य बनाउनुपर्दछ. तिनको आफूप्रति प्रेम देखिसकेको छ भन्ने पराशर भन्दछन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४. पिशुन (नारद) भन्दछन् कि यसो ठीक होइन. प्राण सङ्कटमा परेर पनि नआत्तिनु बुद्धिको गुण होइन, त्यस बाहेक बुद्धि मार्ग अभ्यासीले नै जान सक्छ. यसगर्दा याने आज्ञापालन गरी कार्यमा लाग्ने उदाहरण जस्तो भनेबमोजिम काम गर्दछ अथवा मालिकले दिएको काम सम्पन्न गराउँछ त्यस्तालाई अमात्य बनाउनुपर्दछ. जसको गुण आफूले देखिसकेको हुन्छ।

५. कौणपदन्त (भीष्म) भन्दछन् कि — त्यसो होइन. जसमा अमात्यमा चाहिनुपर्ने निश्चय पनि अनुराग आदि अरु गुण हुँदैन. अतः बाबुबाजेका पालादेखिकालाई अमात्य बनाउनुपर्दछ, तिनीहरूको खान्दानी गुणको अनुभव भइसकेको हुन्छ. त्यसले राजाले केही बिगारे पनि राम्रो आज्ञा पाइआन भएकाले हुनाले छोड्दैनन्. मानिसबाहेक पशु आदिमा पनि परेबुढा देखेर्छ कि — गाईहरू आफ्नो परिचय नभएको गोठान छोडेर परिचय भएकै गोठमा जान्छन्

६. वातव्याधि (उद्धव) भन्दछन् कि — एउटै हिसाबमा परिचय भएका छन् आफ्नै मालिक जस्तो भएर सबै सम्पत्तिमा हात हाल्ने सक्ने अधिकार हुन्छ. अतः नीतिविद्यामा निपुण नयाँलाई अमात्य बनाउनुपर्दछ. नयाँ मानिसले राजालाई यमराज जस्तै दण्डधारी ठानेर अपराध गर्दैनन्।

७ बाहुदन्तीपुत्र (इन्द्र) भन्दछन् कि त्यसो होइन. नीतिशास्त्र जानेको भए पनि कामकाज देखेसुनेको अनुभव नहुनाले काम गर्दा [illegible] अलमलमा पर्ने हुन्छ. अतः खान्दान —

खान्दान (आत्मवान्) ठूलो बुद्धि पवित्रता (इमानदारी) शूरता अनुराग (भक्ति) भएकालाई अमात्य बनाउनु. यिनीहरूमा चाहिने गुण प्रधान भएको हुन्छ।

८ कौटल्य भन्दछन् कि — यो सबै कुरा ठीक हो. काम गर्ने शक्ति र योग्यता वा पुरुषमा [illegible] सामर्थ्य [illegible] भएको मानिन्छ.

अमात्यमा चाहिनुपर्ने गुण देश काल काम सबै विचार गरेर अमात्य अर्थात् कार्यसचिव बनाउन हुन्छ मन्त्री अर्थात् धीसचिव (मन्त्रणा गर्ने) बनाउन हुँदैन. मन्त्रीमा सबै गुण भएका हुनुपर्दछ,

१-२ अध्याय ८

प्रकरण ५ मन्त्री र पुरोहित खडाउने.
धीमानेव आमन्त्रपुरोहितौ

मन्त्री अध्याय ९

~~प्रधान अमात्य प्रधानमन्त्री~~

धीसचिव अर्थात् बुद्धि मन्त्रणा द्वारा राजालाई सहायता दिने प्रधानमन्त्री — [१] जानपद (देशको नागरिक)[२], असल कुलमा पैदा भएको[३], बन्धुबान्धव बेस भएको[४], हात्ती घोडा रथ चढ्न अस्त्र चलाउन युद्धको कौशल आदि संगीत विद्यामा सुशिक्षित[५], अर्थशास्त्रमा राम्रो दख्खल भएको[६], स्मरणशक्ति बुद्धि भएको[७], कुरा बुझ्ने[८], छिटो काम गर्ने[९], मीठो बोल्न सक्ने कुरा गर्ने सिपालु[१०], धैर्य[११], तुरुन्त काम सम्हाल्न र जवाफ दिन सक्ने[१२], उत्साही[१३], प्रभाव भएको[१४], परिश्रम गर्न सक्ने[१५], पवित्र इमानदार[१६], सबैसँग स्नेहको व्यवहार गर्ने[१७], मालिक राजाको दृढ भक्त[१८], असल चरित्र[१९], शारीरिक बल[२०], आरोग्य[२१], धैर्य भएको[२२], स्तम्भ-पक्रने वा घमण्डी चञ्चल (अधकल्चो) [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नभएको, सौम्य आकार देखिने, वैरभाव नदेखाउने, रिसउठ्नो नहुने यस्तो गुणले भरपूर हुनुपर्दछ। यी गुणहरूमा चौथाइ भाग कम भएको मध्यम, आधा गुण भएको निम्न कक्षाको मन्त्री हुन्छ।

यी गुणमध्यका जनपद-जन्मस्थान, अवग्रह-बन्धुबान्धव विश्वासी जनबाट बुझ्नुपर्दछ। इलम शास्त्रको ज्ञान दृष्टि उनका सहाध्यायी बाट बुझिन्छ। कामभर्दा शक्ति तीखो बुद्धि स्मरणशक्ति छिटोपना, कुराकानीमा एक्रो बोल्ने शक्ति, दक्षता प्रतिभाशक्ति, आपत्तिको समयमा उत्साहीपन प्रभाव, परिश्रम सहने शक्ति, व्यवहारबाट पवित्रता प्रेमीपन दृढ भक्ति, सहवासीहरूबाट चरित्र बल आरोग्य धैर्य घमण्ड नहुनु चञ्चल नहुनु यी गुणको पारख हुन्छ, सौम्य अनुहार रिसउठ्नो नहुनु आफैले हेर्दा थाहा हुन्छ।

राजाको व्यवहार कुनै प्रत्यक्ष देखिने, कुनै परोक्ष- अर्काबाट थाह हुने, कुनै अनुमेय- अड्कल गर्नुपर्ने हुन्छ।

राजाको व्यवहार कुनै प्रत्यक्ष, कुनै परोक्ष, कुनै अनुमेय हुन्छ। आफैले खास देखेको प्रत्यक्ष, अर्काले भनेर थाहा पाइने परोक्ष कामका गरेकोबाट नगरेको पनि अन्दाज गरिने अनुमेय हुन्छ। सबै काम एकैपटक पनि आउने, काम पनि धेरै थरी हुने, सो काम अनेक ठाउँमा गर्नुपर्ने पनि हुनाले कामको समय नगुजारी गर्नुपर्ने ठाउँ र समयमा काम हुने गराउन

सबै काम राजाले स्वयं गर्नु असम्भव हुँदा गर्नुपर्ने सबै काम उचित ठाउँ र समयमा हुने गराउन आफ्नो आँखा पछाडि पनि अमात्यहरू द्वारा गराउनुपर्दछ। यसैले मन्त्री अमात्यहरू खडा गर्नु आवश्यक छ।

पुरोहित—

भनेबमोजिम शास्त्रज्ञान कुलको उच्च सदाचार भएका ६ अङ्ग सहित वेद, ज्योतिष शास्त्र, शकुनशास्त्र, दण्डनीतिशास्त्रहरूमा सुशिक्षित दैवी र मानुष आपत्ति पर्न आएमा अथर्ववेदका प्रयोग र साम दानादि उपाय द्वारा गुरुका प्रतीकार गर्ने पुरोहित खडा गर्नु। शिष्यले गुरुको, छोराले बाबुको, भृत्यले मालिकको झैं यस्ता पुरोहितको राजाले आदर गर्नुपर्छ।

गुणसम्पन्न पुरोहित रूप ब्राह्मणले बढाइएका, मन्त्रीको रायसल्लाहले सुसंस्कृत शास्त्रमा टेकेको क्षत्रिय राजाले शस्त्र नचलाइकनै तथा भारी अवश्य जित्नेछन्।

×

१—१० अध्याय १०

प्रकरण६ अमात्यहरूमा पविचना भए नभएको परीक्षा।

अमात्य बनाइने मानिसलाई पहिले साधारण अड्डाखानाको काममा राखी प्रधानमन्त्री र पुरोहितको मदत लिएर अनेक छल गरेर गुप्त चाल खोज तिनमा पविचना भए नभएको यस्ती जाँच गर्नु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(क) पहिले पुरोहितलाई, यज्ञ गराउन नहुने चण्डाल आदि नीचलाई यज्ञ गराउनु भन्दा सनुचित आज्ञाले रिसाए भनेर तिनलाई खारेज गरिदिनू. यसरी तिरस्कार गरिएका पुरोहितले सत्री-मठका चेला जस्ता बनेका गुप्तचरद्वारा प्रत्येक अमात्यकहाँ पठाएर, किरिया हालेर [illegible] यसको फुटाउने कुरा गर्नू — हेर यी राजा अधर्मी छन्, धर्मविरुद्ध [illegible] काम गराउँछन्, यिनलाई हटाएर यिनको ठाउँमा अर्को धर्मात्मा [illegible] कुलीन राजकुमारलाई वा यिनकै कुलका सबैले मन पराएका लाईं, वा सामन्त रजौटालाई वा जङ्गलका नायकलाई, वा नगरका कुनै बेस मानिसलाई हामी सबै मिलेर खडा गरौं, यो कुरा सबैलाई ठिक्क लागेको छ तपाईं के भन्नुहुन्छ — भन्न लगाउनू. यसो भन्दा यसो [illegible] हुदैन म सहमत छैन भनी अमात्यले भनेमा यो मानिस इमान भएको रहेछ भनी ठहर्याउनू — यसो धर्मोपधा — अर्थात धर्मको छलले परीक्षा हो।

(ख) सेनापतिलाई मान्न नहुनेलाई मान गर भनी अह्राऊनू. सो नगर्नमानेपछि अपमान गरेर पदबाट हटाइदिनू. सो अपमानित सेनापतिले सत्री वा कुनै प्रत्येक अमात्यकहाँ पठाएर धनको लोभ देखाएर यसको आदेशको राजा नाश हुन्छ अर्को खडा गरौं सबैलाई यो कुरा ठिक लागेको छ तपाईंको भन्नु हुन्छ भनि भन्दा यो कुरा हुदैन भनेमा यो अमात्य इमानदार रहेछ भनी ठहर्याउनू. यसलाई आर्थिक परीक्षाको परीक्षा हो।

(ग) अन्तःपुरमा जाने आउने आदर पाउने गरेकी कुनै विश्वास पाएकी जोगिनीले महामात्र-अमात्य एकेककहाँ गएर, तपाईंलाई महारानी चाहनुहुन्छ भेट गर्ने बाटो खोल्नुहुन्छ, यसबाट तपाईंलाई ठूलो लाभ हुन्छ. तपाईं के भन्नुहुन्छ — भन्ने भन्दा सो अमात्यले यो काम हुँदैन भनि [illegible] नमान्दा यो अमात्य पवित्र हृदय भएको रहेछ भन्ने ठहर्याउनू — यसो कामोपधा — कामनाको बहानाले भोग्ने जाँच हो.

(घ) [illegible] राजाको नगरमा रहेको कोरा अमात्यले प्रवहण — नाउको विहार गर्न भनी अरू अमात्यहरूलाई बोलाऊन्. यसबाट राजा कोधित भएर ती विहार गर्ने सबै अमात्यहरूलाई थुन्नू. त्यो थुनाममा अर्को कैदी तिनीमध्ये आगोछाडेदेखि थानेई रहेको कपटी गुप्तचरले धन र मानको हानि भएका प्रत्येक अमात्यसँग मिलेर — यी राजा कुचाल गर्दछ. यसबाट हामीलाई सर्वनाश हुन्छ हामी सबै मिलेर यसलाई सिध्याऔं अर्कोलाई खडा गरौं. सबै जना बेस हो भन्नुहुन्छ तपाईं के भन्नुहुन्छ भन्दा [illegible] नमान्ने अमात्यलाई चोखो ठहर्याऊनू. यसलाई भयको बहानाले भोग्ने जाँच हो.

यसरी धर्मोपधाको बहानाको जाँचमा चोखो ठहरिएकालाई धर्मस्थीय — धर्मसभासम्बन्धी पदमा र कण्टकशोधन — दुष्टदमनसम्बन्धी पदमा नियुक्त गर्नू. आर्थिक बहानाको जाँचमा चोखा देखिएकालाई समाहर्ता — एकत्र तहसीलउठाउने वा सन्निधाता — राजस्व उठाउने खजाना रक्षाको अध्यक्ष पदमा नियुक्त गर्नू. कामको बहानाको जाँचमा चोखो देखी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुरुषलाई राजाको भित्री वाहिरी विहार गर्ने ठाउँको रक्षा गर्ने काममा नियुक्त गर्ने. [illegible] भय को वधानको गरि मा चोखो ठहरिएकालाई राजाको आफ्नो रक्षा गर्ने इत्यादि काममा नियुक्त गर्ने. सवै किसिमको परीक्षामा चोखो ठह- रिएकालाई मन्त्रीपदमा नियुक्त गर्ने. चारै किसिमको जाँच मा नठहरिएका अमात्य हरूलाई खानीको [illegible], असल जातका हात्तीहरूको वन, हात्तीको वन को कारखानाहरू मा काम लाउन।

धर्म अर्थ काम भय यी चार किसिमका परीक्षामा चोखा ठहरिएका अमात्य हरूलाई आफ्नो पवित्रता अनुसारको काममा नियुक्त गर्नु भनि आचार्यहरूले व्यवस्था बाँधेका छन्.

कौटल्यको विचार यस्तो छ कि – राजाले आफूलाई र रानीलाई लक्ष्य गराएर अमात्य हरूको पवित्रता जाँच्नु उचित हुँदैन. अदोषी अमात्य आदिलाई छल गरेर दोषी बनाउनु पानीमा विष मिलाए जस्तो दूषित गर्नु हुँदैन. अदोषी व्यक्तिमाथि छल गर्दा कदाचित् दोषी बन्यो भने त्यसलाई सम्हाल्ने औषधि नै छैन.

अकार्थमा यस्तो चारै किसिमका वधानले [illegible] सच्चा हृदय भएका अमात्य हरूको बुद्धि थामिँदैन गयो भने आफ्नो को सीमासम्म नपुगीकन फर्कंदैन.

यसकारण राजाले यी चारै किसिमका जाली परीक्षा गर्दा मन्त्री गुप्तचर द्वारा बाहिरीया नै लक्ष्य गराएर अमात्य हरूमा पवित्रता भए नभएको बुझ्ने परीक्षा गर्नु पर्दछ.

१——×

(१ प्रकरण
१-११ अध्याय ११
प्रकरण ७ गुप्तचर खडाउनु.

जाँचमा ठहरिएर स्थिर भएका अमात्य हरूले थाँथा गुप्तचर नियुक्त गर्नुपर्दछ. कापटिक- कपटी छात्र जस्ता, उदासीन- उदासीन सन्यासी जोगी जस्ता, गृहपति- गृहस्थ जस्ता, वैदेहक- बनिया जस्ता, तापस-तप स्वी जस्ता, सत्री- अनेक विद्या पढ्ने मठहरूका छात्र जस्ता, र तीक्ष्ण- ज्यान मारा मारे हत्या आदि कडा काम गर्ने साहसी, रसद- विषको प्रयो ग गर्ने, भिक्षुकी- जोगिनी हरूलाई पनि गुप्तचरको काममा राखून्।

(क) कापटिक भनेको अर्काको मर्म-गोप्य कुरा थाह पाउने धीट छात्र हो. यस्तालाई धन र मान द्वारा उत्साह दिएर मन्त्रीले- राजालाई र मलाई प्रमाण मानी जहाँ जसको जे नराम्रो चरित्र काम देख्छौ त्यो तुरुन्त मलाई भन्न भनी अह्राऊन्.

(ख) उदास्थित भनेको चौथो आश्रम लिएर त्यसको व्रत पालन गर्न नसकी फर्केको बुद्धि र इमान भएको जोगी जस्तो हो. मित्रले धेरै धन र चेलाहरू समेत भएर वार्ता (खेती पशुपालन वाणिज्य) हुने ठाउँमा बसेर चेलाहरू द्वारा काम गरा उन्. त्यसबाट आएको लाभबाट सवै सन्यासी जोगीहरूको खाने लाउने बस्ने बन्दोबस्त गरिदिनू. छाने चाहने हरूलाई तिमीहरूले यही वेषमा रहेर राज्य भित्रको र परराज्यको पनि हाल खबर बुझ्दै भन्ना वेतन लिने बेलामा आएर सवै हाल बताउनु भनि अह्राएर सबैतिर चियो गर्न लाउन्. ती सन्यासी जोगीहरूले आफ्ना आफ्ना जातिका वर्गलाई पनि चियो गर्न लाउन्.

(ग) गृहपति भनेको खेतीवाला [illegible] राम्रो जीविका नभएको बुद्धि र इमान भएको हो. त्यसैले खेती गर्ने हरू रहेको ठाउँमा घुम्दै हाल खबर बुझ्दै भन्न आउने गर्न.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(घ) वैदेहक भनेको जीविकाको बाटो नभएको बुद्धि र इमान भएको बनियाको भेष गरेको [illegible] व्यापारी हरु भएको ठाउँमा घुम्दै हाल खबर बुझी ल्याउने गर्छ.

(ङ) तापस भनेको मुडुलो वा लट्टा पालेको बाँच्न चाहने तपस्वी जो, तीर्थ शहर को नजीकैमा, अखाडा बनाएर धेरै मुडुला बनेका र जटा पालेका चेला हरु राखेर महिना दुई महिनामा शाग पात वा एक फाँको जौ देखाएर खाने, भित्र भित्र इच्छा माफिक मीठो खाने गर्छ. बनियाको काम गर्ने चेला हरुले तिनीलाई पूजा पाएका भनी संचार गर्दै. चेला हरु यता उता घुम्दै, यिनी योगी जे भने पनि जान्ने सिद्ध हुन् भनी बयान गर्दै गएर. आएका मानिसहरुको शरीर को लक्षण बाट यस्तो भएको यस्तो हुन्छ भन्ने कुरा शिष्य हरु द्वारा बुझेर भन्दछ. लाभ हुने, आगो लाग्ने चोर लाग्ने राजद्रोही को वध हुने, इनाम पाउने कुरा र विदेशको हाल खबर हरु पनि भन्ने गर्दछ. आज भोलि यस्तो हुनेछ राजाले यस्तो गर्नेछन् भन्दछ, चेलाहरुले यो भनेको कुरा मिल्दो गराई दिन्छन्. धैर्य बुद्धि भएका बोलक्कड शक्ति भएका मानिस हरु लाई राजाबाट लाभ हुने मन्त्री हरु सँग भेट हुने कुरा पनि गर्छ. मन्त्रीले यस्तालाई जीवन वृत्ति र काम दिने विशेष यत्न गर्छ. कोही कारणले रिसाएका चिढिएका मानिस हरु पनि लगाएर उसलाई धन मान दिएर शान्त गराउँछ. विना कारण राजद्रोह गर्ने हरु लाई पनि गुप्त वध गराउँछ.

राजाबाट धन मान पाएका कापटिक उदास्थित गृहपति वणिक र तापस यी पाँच किसिमको गुप्तचर विभागले अमात्य आदि कर्मचारी हरुको पवित्र चाल चलन भए नभएको बराबर बुझी खबर दिने गर्छ.

अध्याय १२

प्रकरण ८ गुप्तचरको नियुक्ति.

अघिल्लो प्रकरणमा कापटिक आदि पाँच संस्था बनेका गुप्तचर हरुलाई राजा र प्रधान मन्त्री ले सम्बन्ध राखेर दान मान गरी काम लगाउने विषय भनियो. अब सत्री आदि गुप्तचर को ता मन्त्री सँग नभई राजा सँग सम्बन्ध भई उनलाई नै खबर दिने कुरा यस प्रकरणमा भनिन्छ.

(क) 'सत्री' नामक गुप्तचर खास राजा सँग सम्बन्ध भएर पाले पोसेका हुन्छन् जो नीति सामुद्रिक आदि लक्षण शास्त्र, शिक्षा व्याकरण आदि अङ्ग विद्या, वशीकरण आदि नामक [illegible] विद्या, माया-इन्द्रजाल, आश्रमको धर्म, शकुन विद्या, अन्तरचक्र पक्षीहरुको शुभाशुभ थाहा पाउने पक्षिशास्त्र आदि जान्ने वा [illegible] सर्वसाधारण सँग सम्बन्ध राख्ने संसर्ग विद्या पढेका हुन्छन्.

(ख) 'तीक्ष्ण' भनिने हरु आफ्नो ज्यानको माया नगर्ने शूर, द्रव्यको निम्ति हात्ती बाघ आदि हिंसक जन्तु सँग पनि लडाइँ गर्ने हुन्छन्.

(ग) 'रसद' भनिने हरु बन्धु बान्धवमा पनि माया नराखे क्रूर प्रकृति भएका विषप्रयोग पनि गर्ने उत्साह भएका हुन्छन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ब) परिव्राजिका- संन्यासिनी चाहे ब्राह्मण चाहने दरिद्र विधवा पछि ब्राह्मण [illegible] मा पैदा भएकी, अन्तःपुरमा पनि मान पाउने अमात्य आदि प्रधान पुरुषहरूकहाँ बराबर जाने हुँदिन। यस्तै मुण्डा (बौद्ध भिक्षुणी) वृषली (शूद्रा) हरू पनि घर घर घुम्ने हुन्थे।

सत्री आदि चर हरूको [illegible]-व्यवहार यस्तो हुन्थ्यो। तिनीहरू यताउति घुमिरहने डुल्ने गुप्तचर हरूलाई 'सञ्चार' पनि भनिन्थ्यो।

यस्ता सञ्चार [illegible] जनहरूलाई राजाले आफ्नो देशमा 1 मन्त्री 2 पुरोहित 3 सेनापति 4 युवराज, 5 दौवारिक- राजद्वारको प्रधान निरीक्षक, 6 आन्तर्वंशिक- अन्तःपुरको मुख्य अधिकारी, 7 समाहर्ता- एकत्र तहसील गर्ने, 8 सन्निधाता- कोशको प्रधान रक्षक, 10 प्रदेष्टा- कण्टकशोधनको मुख्य अधिकारी, 11 नायक- एक दुई हजार पैदल सेनाको नेता, 12 पौरव्यावहारिक- सहरको मुख्य पुरुष, 13 कार्मान्तिक- खानी आदि कार्यालयको अधिकारी, 14 मन्त्रिपरिषद्- मन्त्रिसभाको अध्यक्ष, 15 दण्डपाल- सैन्य समूह हरूको नेता, 16 दुर्गपाल- किल्लाको रक्षक, 17 अन्तपाल- राज्यसीमाको रक्षक, 18 आटविक- जङ्गली दलको प्रधान जातिलाई अष्टादश तीर्थ-प्रधान भनिन्छ। तिनीहरूकहाँ श्रद्धा-विश्वास [illegible] देश वेश शीप भाषा व्यवहार को व्यवस्था गरेर पठाएर भक्ति र शक्ति अनुसार जासुसी गर्ने गरी राख्नु।

9 प्रशास्ता- अड्डाको रक्षक

यी सञ्चार हरू मध्यमा 'तीक्ष्ण' हरू मन्त्री आदिको छाता काठी पीढा खराउ आसन यान वाहन हरू लिएर सजाउने पाहिलागी तिनको बाहिरिया गतिविधि बुझ्न तिनले भेटेको पत्ती पनि गुप्तचर संस्थामा जाहेर गर्दै 'रसद' हरू भान्से खाने कुरा तयार गर्ने, स्नान गराउने, संवाहक- मसाज गर्ने, आस्तरक- बिछौना लाउने, कल्पक- हजाम, प्रसाधक- सिंगार्ने, पानी बोक्ने काम गर्ने भएर, कुब्जा बाउन्ने किराती लाटो बहिरो गोजाङ्गो अन्धो बनेर [illegible] नट- नक्कल गर्ने, नर्तक- नाच्ने, गायक- गाउने, वादक- बजाउने, वाग्जीवन- कुरा गर्ने भाट, कुशीलव- उफ्रने नाच्ने आदि खेल गर्ने वगैरे, यस्तै स्त्री जातिहरू पनि भित्रको जासुसी गरेर तिनीहरूले दिएको खबर। भिक्षुकी हरूले गुप्तचर विभागमा जाहेर गर्दै।

गुप्तचर संस्थाका अन्तेवासी-विद्यार्थी हरूले सङ्केती बोली इशारा अक्षर हरूद्वारा तिनी बाहिरी खबर राजाकहाँ पुऱ्याउने गरेर। तिनका संस्था (चार) हरूले पनि परस्परको काम खबर हरू परस्परले पनि थाहा नपाउने गर्नुपर्दछ।

भिक्षुकी हरूले राजदरबारमा भित्र पस्न नपाउने भएमा बाहिरी ढोकाले तिनी ढोकेलाई गरी परम्परा लेग राजाकहाँ खबर पुऱ्याउनु। नभए अन्तःपुरका सेवक हरूको आमा बाबु हुँ भन्ने बूढा बूढी वा मित्रको सेवा को शीप भएका हरू खेल तमासा देखाउने हरू दासी हरूद्वारा किंवा भित्र [illegible] हरूद्वारा वा भाँडा हरूमा लुकाएर राखेका गुप्त लेख सङ्केत हरू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वारा हाल खबर लिन प्रयत्न गर्दै. दीर्घ रोग उन्माद गृहपीडा को बहाना गरेर वा आगो विष आदि को प्रयोग वा अन्य गुप्त खलबल मच्चिएको मौकामा गुप्तचर हरू सुरक्षित बाहिर निस्कन्.

गुप्तचर हरू बाट आएको खबर जति जना बाट उस्तै मिल्न आएमा पत्यार गर्नु. बरम्बार आएको खबर धेरै पटक आउँदो — बनावटी देखिएमा त्यस्तो झुठा खबर दिनेलाई गुप्त सजाय गर्नु। केवा त्यस्तो [illegible] खबर दिने चालाई खारेज गर्नु.

कण्टक शोधन अधिकरण मा पछि भनिएका योजना का चरहरू आफ्ना महामात्र नियमालेर मै भनेर शत्रुकहाँ जागिर खाएर बसी आफ्ना तर्फका चरहरूलाई सञ्चालन गर्दै [illegible] रहने हुन्छन्. तिनीहरू उभय वेतन — दुवैतर्फ पाने शत्रु आदिको पनि वेतन पाउने [illegible] हुन्छन्.

ती यस्ता वेतन खाने हरू का नहान बच्चा आफ्नो अधीनमा [illegible] राखेर तिनलाई शत्रु कहाँ काम पठाउनुपर्दछ. यस्तै शत्रुले पठाएका आफूकहाँ रहने पनि हुन्छन्. शत्रुकहाँ रहने आफ्ना चर, आफूकहाँ रहने शत्रुका चरहरूको पनि व्यवहार (गतिविधि) त्यस्तो। कोलिमका अन चर बाट पत्ता लाउने गर्नु.

यसैगरी शत्रु मित्र मध्यम उदासीन राजा हरू कहाँ र. [illegible] तिनीहरूका मन्त्री पुरोहित सेनापति आदि वा। कोलिमका [illegible] हरूमा आफ्ना तर्फका चरहरू पठाउनुपर्दछ. तिनीहरू आफ्नो घातित पनि आफ्ना तर्फका जड़ा बाउने तपस्वी कार्पटिक लाग्ने, सीज आदि थरी थरी चर हरू पठाउनुपर्दछ.

किल्ला हरूमा राजधानी आदि ठूला महाजनमा वानिया को रूपमा, दुर्ग को सीमाना हरूमा सिद्ध तपस्वीको रूपमा. गाउँमा किसान [illegible] ग्वाली जोगी को रूपमा राष्ट्रको सीमानामा गोठाला को रूपमा गुप्तचरहरू र वनमा भिक्षु जङ्गली जन आदि वनमा घुम्ने हरू पनि गरीगरी घुमाउँदै शत्रुपक्षको सबै हाल खबर हरू [illegible] चाँडो चाँडो आउने गरी बेवाहरूको जाँति बसाउनुपर्दछ.

यस्तै गरी आफ्नो देशमा घुम्ने रहने गुप्त र प्रकाश रूपका शत्रुपक्षका चरका पनि क उपस्थित सत्री तीक्ष्ण आदि पनि आफ्ना पक्षका ती चरहरू द्वारा पत्ता लाउने गर्नुपर्दछ.

जालसाजी लोभ्याए पनि शत्रुले आफ्नो पक्षमा लिन नसक्नै आफ्ना पक्षका विश्वस्त मानिसलाई कारज र कर्तव्य सबै बुझाई शत्रुपक्षका गुप्तचर हरू पत्ता लाउन आफ्नो राष्ट्रका सीमानाहरूमा राख्नुपर्दछ.

९-१२ अध्याय १३

प्रकरण ९ आफ्नो देशमा र कृत्य अकृत्य पक्षको रक्षा.

आफ्नो राज्यभित्र भजेका [illegible] रिसाएका हरू

आफ्नो राज्यमा कोही राजा बाट रिसाएर डराएर [illegible] अपमान पाएर वा लोभी भएर सन्तुष्ट नभएका हुनाले शत्रुले फुटाउन सक्ने हुन्छन् त्यस्तालाई कृत्य भन्दछन्, त्यस्तो नभएका शत्रुले फुटाउन नसकिने लाई अकृत्य भन्दछन्. यी दुवैथरीलाई शत्रुको भेदनीति बाट बचाएर उनीहरूलाई त्यस्ताको पहिचान गुप्तचर हरू द्वारा नै हुनेहुनाले गुप्तचरको प्रसङ्गमा अधिकरणको निरूपण गरिए.

राज्यका मन्त्री आदि प्रधान पुरुष हरू प्रति गुप्तचर लगाउने काम पछि भन्दछौं. त्यसैले देशवासी प्रजा हरूमा पनि [illegible] आफ्नामा को अनुरागी-भक्त छन् को छैनन् भनि बुझ्न गुप्तचर हरू लाउनुपर्दछ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यस निमित्त गुप्तचर विभागका सत्रीहरु दुइथरी बनेर तीर्थ सभा धर्मशाला वर्गवर्गका मानिस जम्मा हुने ठाउँहरुमा परस्पर झगडा वादविवाद गरुन् - त्यसमा कुनैले - यो राजा सबै गुणले पूर्ण छन् भन्ने बयान सुनिन्छ, खोइ? यिनको कुनै असल गुण देखिंदैन, यिनले नगरवासी देशवासी सबैलाई दण्ड र करले पीडा दिइरहेका छन्. भनि गर्नू.

~~[illegible]~~

त्यसमा हो त्यसै हो भनी एक थरीले निन्दा गर्ने. यिनलाई अर्कोथरीले कुरा काटेर - बलियाले निर्धालाई दबाउने माछाको चालले पीडित भएका प्रजाहरुले वैवस्वत मनुलाई राजा खडा गरे. अन्नको ६ भागको एक भाग र बिक्रीहुने मालको मोलको दश भागको एक भाग नगद पनि राजाको भाग भनी छिने गरे. यही भागले पालिएका राजाहरु प्रजाहरुको योग-अलब्धलाभ, क्षेम-लब्धको रक्षा गर्ने भए. ती राजाहरु का दण्ड सजाय र प्रजाबाट लिइने करले प्रजाहरुमा पर्न आउने चोरहरुको पीडा हटाउने र प्रजाको योगक्षेम गराउने भएका हुन्छन्. यसैले वनवासीहरु पनि शिला खोजेको अन्नको ६ भागको एक भाग जसले हामीलाई रक्षा गर्दछन्, उनको यो भाग भनी चुकाउँछन्. प्रत्यक्ष देखिनेगरी निग्रह र अनुग्रह गर्ने राजाहरु इन्द्र र यमराजको आसनमा रहेका छन्. यस्ता राजालाई हेला गर्नेलाई दैवताको दण्ड भोग्न पर्दछ. यस कारण राजालाई अनादर गर्न हुँदैन - भनी ती क्षुद्र बुद्धि भएकाहरुलाई रोक्नू, हप्काउनू.

ती सत्री चरहरुले चारैतिर घुम्दै लोकले के के भन्दछन् सबै बुझ्ने गर्नुपर्दछ.

जुन मानिस सरकारी अन्न पशु नगदको काम गरेर जीविका गर्दछन्, संकटको वा अभ्युदय-जीविकाको समयमा अन्न पशु नगदहरु आय गराई राजाको भलो गर्ने, रिसाएका बन्धु बान्धव वा राष्ट्रलाई सम्झेर कोप हुन दिने वा आमन्त्रित जङ्गलीदलहरुलाई शत्रुभाव नगर्ने तुल्याउने भइरहेका छन् तिनीहरु राजादेखि खुसी राजी छन् छैनन् भन्ने कुरा मुडुला वा टुप्पे जोगीको रूप लिएर घुम्ने गुप्तचरहरुले बुझ्दै गर्ने।

असन्तुष्ट बुद्धिएकालाई बारंबार दान मान द्वारा राजाले सत्कार गर्नुपर्छ. बेखुसी भएको बुद्धिएकालाई पनि धन दिएर प्रिय वचन गरेर पनि प्रसन्न पार्नु, त्यसो गर्दा पनि खुसी नहुनेलाई सामन्त जङ्गली भैयाद थुनवाहरुबाट परस्पर बाट पनि फुटाउनू, त्यसो गर्दा पनि बेखुसी नै रहनेलाई दण्ड र कर उठाउने अधिकार दिएर प्रजाहरुसंग बैर उठाइदिएर, प्रजाका मन नपर्ने भए पछि तिनलाई गुप्त दण्ड द्वारा वा प्रजाको कोप द्वारा नहल्याउनू, किंवा शत्रुले तिनलाई हातमा नलिऊन् भनेर तिनका जघान वस्थाको रक्षा गरिदिएर तिनीहरुलाई खानीको कारखानामा लगाइदिनू।

राजादेखि रिसाएका डराएका अपमान गरिएका र लोभीहरु शत्रुको कृत्य अर्थात् हातमा पर्ने फुटाउने बन्दछन्, लाभ मुडेर जान्ने शकुन जान्ने ज्योतिषीहरुको रूप लिएका गुप्तचरहरुद्वारा तिनीहरुको परस्परको मूल बन्धी वा शत्रुसंग सम्बन्ध भए नभएको बुझ्ने गर्नु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सन्तुष्ट र असन्तुष्टहरू थाहा भएपछि सन्तुष्ट-राजामाथि प्रेम गर्नेहरूलाई धन र मानले आदर गर्नु, असन्तुष्टलाई साम दान भेद दण्ड उपाय द्वारा दमन गर्नु।

यसरी नीतिज्ञाता राजाले आफ्नो राज्य भित्रका कुराव्यूहभएपछि सामानिन्य कृत्य अकृत्य दुवैथरीलाई शत्रुले आफूवार फुटाउन नपाउने गरी रक्षा गर्नुपर्दछ।

१-१४ अध्याय १४

प्रकरण १० — शत्रुपक्षका कृत्य अकृत्यलाई आफ्नुपक्षमा लेनु।

आफ्नो राज्यका कृत्य अकृत्य (असन्तुष्ट र सन्तुष्ट) पक्षलाई हातमा लिने विषयको निरूपण गरियो, अब शत्रुपक्षका कृत्य अकृत्यहरूलाई आफ्नो पक्षमा लिने कुरा भनिन्छ,

१- धन दिन्छु भनी नदिएर ठगिएको, उस्तै सीप उस्तै भलो काम गर्ने मध्यमा बेस गर्नो भनि नभनिएको वादी, राजाका प्रियसेवकहरूले राजधानीमा पस्न नदिइएको, ठूला खेलन बोलाएर धन हरिएको, परदेश जानी रहनु परेको, खी भएको, स्वधर्मवा वा औशधमा नगएको, मान र आय (धनखर्च गरेर पनि काम नपाएको) कारण रुष्ट भएको, राजाका प्रियवल्लभले छोपिदिएर गुण प्रकाश नभएको, माथि बलात्कार गरिएको, कसालकानामा हालिएको, अर्काको पुत्र दण्ड गरिएको, गुप्त नीतिले सफल गर्न नपाएको, सर्वस्वको, बन्धनमा परेर दुःख पाएको, बन्धुवर्ग परदेशमा निकालिएको, यसकिसिमका मानिसहरू राजाबाट क्रुद्ध-रिसाएका हुन्छन्।

२- धनको लागि मान्नु आदि गरेर काम गरेर आफैं दूषित भएकोले मलाई पनि माथि राखि भनी ठान्ने, राजाको विरुद्ध काम गरेको, हत्यादि पाप कर्म गरेकाले पाप लागेको, उस्तै नाम दोषी भएको दण्डले डराएको, भूमि हरण गरेर लिने, सजाय खानु हुन भएको, धेरै अधिकारमा रहेको, अकस्मात् जाजबर्दस्ती गरेर धनजीमा जोडेको, राजधानाको आश्रित भएको, राजाको मन नपरेको, राजाको द्रोह गर्ने यस किसिमका मानिसहरू राजाबाट डराएका हुन्छन्।

सम्पत्ति नाशिएको, दण्ड र करको रूपमा राजाले धन लिइएको, कन्जुस, स्त्री मद्य आदि व्यसनमा आसक्त, धनको व्यवहार ज्यादा भएको मानिसहरू लोभी हुन्छन्।

म ठूलो छु भन्ठान्ने, मान मात्र खोज्ने, शत्रुको मान भएको देखेर नसक्ने, छोटा मानिसले उचालेदिइएको, उग्रस्वभाव भएको साहसको मान मन भोगका नअघाएका हरू अभिमानी हुन्छन्।

यस्ता कृत्य पक्षका मानिसहरूमा जो जे चाहन्छ त्यसलाई त्यो दिएर भित्रलाई मुडलो लाई बाबा बनेका गुप्तचरले फुटाउनु।

जस्तो मदले भएको पेहास माहुतेले हाँकिएको हात्तीले जेजे पाउँछ सो सबै कुल्चेमाडिदिन्छ त्यस्तै शास्त्रको दृष्टि नभएको अन्धो मन्त्रीले हाँकिने अन्धो राजा नगर देशवासी प्रजाहरूको हत्या गर्न तत्पर छ, यसलाई अर्को जबर्दस्ती वैरीलाई उक्साएर बिगार्न सकिन्छ, त्यसैले भनिएर उठ्-हेल-भाते भनेर रिसाएका दललाई फुटाएर उचाल्नुपर्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्को लुकेको सर्पले जस्तो आफूलाई बिगार्ने पर्ने डर दोषहरू त्यसै माथि विष उब्केलेछ, यस्तै यो राजा दोषको शङ्का उठेपछि जेमी उपर पाहिलेँ क्रोधको विष उब्केल्छ. यहां बस्न हुँदैन, अर्कै आनुषेन - भनि डराएका कर्मलाई फुटाउन.

अर्को कुछ (पिलिनी) ने पाउको डुङ्गी गर्दैने कुडा लाई दुष्टादि भै ब्राह्मण लाई छोडेर, यस्तो यो राजा उन्मद बुद्धि भएको शान्त नभएका कर्मलाई धन दिई आफ्नाको गुण ले पूजा लाई दिँदैन, यो भक्त मा बैस धर्मका मानिसको कदर गर्ने फलानाको यो सेवा गर्नु पर्दछ - भनेर लोभी कर्मलाई फुटाउन.

अर्को मण्डलको इच्छा मण्डलैलाई काम लाग्ने हुन्छ यस्तै यो तीन राजा तीन मानिसलाई नै भोग गरेर कडके हो, नपाई अर्को भला मान्ने राजा सबैलाई छोडेर, फलानो राजा असल मानिस चिह्ने छन् त्यही आनुषेन भनेर अभिमानी दललाई फुटाउन.

त्यसपछि भनेर मारेपछि शत्रुपक्षका यस्तै मानिसहरूलाई फोडफाड गराएर पाहीलगाएर हुने सँग आफ्नो कामका लगाउनु. शत्रु देशमा फुटाउन भक्तिले इच्छा दललाई साम दान भेद र दण्ड ले हात लिनु - नफुट्ने अकृत्यहरूलाई भेद र दण्ड अथवा अनुपाहीको दोष देखाउन

समाप्त

॥ ॥

१-१५ अध्याय १५

प्रकरण ११ मन्त्राधिकार

~~१-१५ अध्याय~~ (मन्त्रणा गर्ने विषय)

मन्त्रणा-

मन्त्र-मन्त्रणा भनेको कामको आरम्भ केही उपायद्वारा गर्ने, त्यसका लागि मानिस द्रव्यहरू के कति चाहिन्छ, देश काल सम्भव कस्तो हुनु पर्दछ, विघ्न रवतडा परि आएमा के गर्ने उपाय, सफल कार्य फायदा के हुन्छ यस्तो पाँच किसिमको विचार हो. यस्तै मन्त्रणामा साथ दिनु मन्त्रीहरूको कर्तव्य हुनाले त्यस विषयको निरूपण यस प्रकरणमा गरेको छ.

आफ्नो पक्षका र शत्रुपक्षका मानिसहरू आफ्नो हातमा लिएर काम ठाउने (विजिगीषु राजाले) विचार गर्नुपर्दछ. जुनसुकै कामको पनि थालिलो मन्त्रणा [विचार] गरेर मात्र ठान गर्नुपर्दछ.

मन्त्रणा गर्ने ठाउँ, चारैतिर ढाकिएको, कुरा बाहिर पहिले नसुनिने, पक्षी एकले पनि नदेख्ने हुनुपर्छ. मन्त्रणा गरेको कुरा सुगा मैना आदि पक्षी कुकुर आदि अरू पशुहरूले पनि टिपेर प्रकाश गरिदेर भन्ने सुनिन्छ, यस कारण मन्त्रणा गर्ने ठाउँमा नजिकाइको कोही पनि नजाउन. मन्त्रणाको कुरा बाहिर प्रकाश गर्नेलाई नाश गर्नुपर्दछ.

दूत अमात्य स्वामीहरूको चेष्टा मुखको आकार (~~भर्ने~~) बाट पनि मन्त्रणा गरेको कुरा खुल्दछ. मानिसहरूको काम अनुसार को भिन्न किसिमको (स्वाभाविक) शारीरिक व्यापार चेष्टा हो, (हर्ष शोक क्रोध आदि) मानसिक भाव जनाउने मुखको रङ्ग आकार हो. मन्त्रणा गरेको काम नहुन्जेल मन्त्रणामा अधिकारी पुरुषहरूले मन्त्रणा गुप्त राख्नुपर्दछ. मन्त्रणाका अधिकारीहरूको बेहोसी नशा लागेको सुतेको बेलामा बर्बराउनु काम क्रोध [redacted] चर्को हुनु आदि बाट मन्त्रणा गरेको कुरा खुल्दछ. लुकी रहेकोले यो के भनेछ भनी हेला गरिएको ले पनि मन्त्रणा गरेको खोलिदिन्छ. अत- एव तरह वा मन्त्रणा गुप्त राख्नुपर्दछ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मतभेद -

(क) मन्त्रणा खुल्नु राजा र अधिकारी पुरुषहरूको पनि योजनामा हानिकारक छ. यस कारण गोप्य कुरा आफ्नै एक्लैले विचार गर्नु. मन्त्रीका पनि मन्त्री तिनका पनि अरू हुन्छन्. यसरी मन्त्रीका परम्पराले कानेखुसी गर्दागर्दै मन्त्रणा खुल्दछ.

अतः विजिगीषु राजाले केही काम गर्न चाहेको पनि कसैले नजानून्. काम गर्नेले पनि थालेपछि वा गरिसकेपछि मात्र थाहा पाऊन् - भनी भारद्वाज भन्दछन्।

(ख) एक्लैबाट मन्त्रणा पूरा हुँदैन. राजाको व्यवहार कुनै अगाडि कुनै पछाडि कुनै अनुमान गरिने हुन्छ. थाहा नपाएको कुरा थाहा पाउनु, थाहा पाएको कुरा निश्चय गरेर जानेको पार्नु, यसो कि उसो भन्ने दोधार भएमा सन्देह हटाउनु, एक भाग देखेर बाँकी कुरा थाहा पाउनु यो सबै मन्त्रीले गर्नुपर्ने काम हो. यस कारण बुद्धि पाका मन्त्रीसँग बसेर मन्त्रणा गर्नुपर्दछ -

कसैलाई पनि हेला गर्नु हुँदैन. सबैको राय सुन्नुपर्दछ। बुद्धिमान्ले केटाकेटीको पनि राम्रो कुरा काममा लिनुपर्दछ - भनी विशालाक्ष भन्दछन्।

(ग) यो कुरा मन्त्रणाबाट थाहा पाउने भन्ने होइन. मन्त्रणा गुप्त राख्ने पनि होइन. राजाले केही काम गर्न मन लागेको छ भने त्यो कुरा नभनी उस्तै किसिमको अर्को कुरा देखाई यस्तो गर्नुपर्ने थियो यस्तो पर्न गयो त्यो कसरी गर्ने - भनी सोधून्. मन्त्रीहरूले जस्तो भन्दछन् त्यसै गर्नू. यसो गरे उनीहरूको राय पनि पाइन्छ, मन्त्रणा गुप्त पनि रहन्छ - भनी पाराशरका अनुयायीहरू भन्दछन्।

त्यसो होइन. त्यसरी लुकाएर गरेको भए नभएको कुरामा मन्त्रीहरूले वास्ता नराखेर भन्दछन्, प्रकाश पनि गरिदिन्छन्. यो दोष छ. यस कारण जुन काममा जो जोसँग राय लिनुपर्दछ तिनीहरूसँग सल्लाह गर्नु. तिनीहरूसँग सल्लाह गर्दा मन्त्रणा यस्तो हुन्छ मन्त्रणा गुप्त पनि रहन्छ - भनी पिशुन-नारद भन्दछन्.

(घ) कौटल्य भन्दछन् कि - त्यसो होइन. यसरी एक एक काम कुरा अनेक मन्त्रीसँग सल्लाह गर्नेगर्दा मन्त्री नै बेठेगान चाहिने हुन्छन्. अतः तीन वा चार मन्त्रीसँग मन्त्रणा गर्ने गर्नुपर्दछ. आफू एक्लैले विचार गर्दा अप्ठ्यारो काममा यसै भनी ठोकुवा गर्न सकिँदैन. यो एक मात्र मन्त्री भए पनि कुरा काट्ने अर्को नहुँदा मनमाफिक गर्ने हुन्छ. दुइटा सँग मन्त्रणा गर्दा दुवै जना मिले भने राजालाई वश पार्दछन्, फुटे भने पनि काममा अप्ठ्यारो पर्ने बिग्रने हुन्छ. तीन चार जना भए भने सबै जना मिलेर राजाको हानि गराउन सक्दैनन् हुन्छ. त्यतिको राय मिलेर काम ठीक हुन्छ. यो भन्दा बढी सँग मन्त्रणा गर्दा धेरै राय भएमा कामको अठोट गर्न र मन्त्रणा गुप्त राख्न पनि गाह्रो पर्दछ. देश काल कार्य हेरेर यो एकसँग वा दुइटा सँग, वा एक्लैले पनि सामर्थ्य अनुसार मन्त्रणा हुन्छ।

पञ्चाङ्ग ·

आफ्नो देशमा किल्ला खाद पर्खाल बाँध बनाउने आदि र शत्रुदेशमा सन्धि विग्रह आदिका निमित्त दूत पठाउनु आदि काम कसरी गर्ने भनी उठान गर्ने उपाय, कामका निमित्त चाहिने कारीगड ज्यामी चाहिने नगद जिन्सी सामान जुटाउनु, र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तो ठाउँ यस्तो समय अनुकूल पर्दछ भनी विवेक गर्नु ३ काम गर्दा पर्न आउने विघ्न बाधाहरू शमन गर्ने उपाय गर्नु ४ क्षय वृद्धि स्थान रूप नीतिकोविदको कार्यसिद्धि गर्नु ५ यस्ता पाँच अङ्ग मन्त्रणाका हुन्छन्. यी विषय मा मन्त्री एकैजना सँग किंवा धेरै सँग सलाह गरी राजाले छलफल गर्दछ. मन्त्रीहरूले दिएको उपायको साथको विचारलाई विवेक गरेर पुरुष ..को निर्णय भएपछि समय खेर नफाली काम गर्नुपर्छ. धेरै समयसम्म मन्त्रणा पनि गर्नुहुँदैन. जसको आफूले विचार गरी दिएको छ त्यसपछिका मानिस सँग पनि मन्त्रणा गर्नु. आचार्योक्ति:

मन्त्रीपरिषद्‌मा १२ जना मन्त्री राख्नु भनी मनुका अनुयायीहरू भन्दछन्
१६ जना मन्त्री राख्नु भनी बृहस्पतिका अनुयायीहरू भन्दछन्
२० जना मन्त्री राख्नु भनी शुक्रका अनुयायीहरू भन्दछन्

काम हेरेर त्यो अनुसार थोरै धेरै जति आवश्यक हुन्छ त्यति मन्त्रीहरू राख्नू भनी कौटल्य भन्दछन्.

ती मन्त्रीहरूले आफ्नो राज्य सम्बन्धी र परराज्य सम्बन्धी पनि कामको विचारविमर्श गर्नु. नगरेका कामको उठान, उठान भएको काम चलाउनु, गरेको कामको सुधार, काम गर्ने नियुक्त भएकाको गुणीपना को पनि विचार गर्ने. राजाले नजीक रहेका मन्त्रीहरू सँग भएर काम को विचार गर्ने. टाढा रहेका मन्त्रीहरू सँग लेखोट पठाएर पनि राय लिनु. इन्द्रको मन्त्रीपरिषद्‌मा हजार ऋषिहरू थिए. तिनै मन्त्रीहरू इन्द्रका आँखा थिए. यसैले दुई आँखा हुने इन्द्रलाई सहस्राक्ष -हजार आँखा हुने- भनि भन्दछन्.

कुनै विलम्ब गर्न नहुने अवस्थाको काम पर्न आएमा मन्त्रीपरिषद्‌लाई बोलाएर, मन्त्र-त्यहाँ काम सिद्ध गर्ने हुन्छ भनी धेरैले जो भन्दछन् त्यही गर्दै काम गर्दै रहनु-

विजिगीषु राजाको गोप्य कुरा शत्रुले थाहा नपाउन्, शत्रुको छिद्र आफूले थाहा पाउने गर्दै- कछुवाले आफ्नो निउ लुकाए झैं राजाले आफ्नो मन्त्र पनि गुप्त राख्नुपर्दछ.

जसरी वेद नपढेको ले सज्जनको श्राद्धमा भोजन गर्न योग्य हुँदैन, त्यसरी नीति-अर्थशास्त्र नसुनेजानेकोले मन्त्रणा सुन्न योग्य हुँदैन.

९-१६ अध्याय १६

प्रकरण १२ दूतलाई खटाउनु.

गुप्त रूपमा लाग्ने काम कुरा गर्ने चर, प्रकाश रूपमा सन्देश लैजाने दूत कहलाउँछन्. चरको विषय सकेर पछि दूतको विषय वर्णन गरिन्छ.

मन्त्रणा गरेर अहोरात्र भएको कामको निमित्त दूतलाई पठाउनुपर्ने हुन्छ. दूत तीन किसिमका हुन्छन्-

१ निसृष्टार्थ- अमात्यको गुण भएको, गर्नुपर्ने काम भनेपछि आफैं मिल्ने कुराहरू गरेर काम पत्याउने.
२ परिमितार्थ- अमात्यको गुणमा चौथाइ कम भएको नाप्दै गरेको
३ शासनहर- अमात्यको आधा गुण भएको; भनेबमोजिम सन्देश पुर्‍याउने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पछि शत्रुको
दूतले शत्रु राज्यमा जांदा सवारी वाहन नोकर चाकर सरसामान इत्यादि लिएर जानू. पराइ-शत्रुसंग राजाको शासन यसो भन्नु उसले यसो भने भने यो जवाफ दिने, यसरी उसलाई वशमा पार्ने भन्ने कुरा मनमा गुन्दै जानू. दुर्ग जङ्गलको रक्षक सीमाको रक्षक, सहर राष्ट्रका मुख्य मुख्य सँग मेलघाट पनि गर्नू. शत्रुदेशका नगर आफ्नो र शत्रुको सेना रहने खेंडप ठाउं, युद्ध गर्ने ठाउं, भागि हुले ठाउं पनि याद गर्नू. शत्रुका किल्लाको राष्ट्रको परिमाण धन धान्यको उत्पत्ति, मानिसको जीविका, वचाउ आक्रमण गर्ने बाटो पनि याद विचार गर्नू. शत्रुदेशमा अनुमति लिएर मात्र प्रवेश गर्नू. यता बाट लगेको राजाका प्राण सङ्कट पो पारि [illegible] को ताको भन्नू. शत्रुको व्यवहारमा देखिइ प्रसन्नता, भनेको कुरामा आदर, कुशल आदिको प्रश्न, आफ्ना मालिकका कुरा गर्दा ध्यान दिनु, नजिकमा बस्नु आदर गर्नु, इष्ट वस्तु उत्सव इत्यादिमा सँगै बोलाइनु, विश्वास गर्नु, यी कुराबाट प्रसन्न भएको बुझिन्छ, यसको उल्टो भएमा अप्रसन्न बुझिन्छ. शत्रुलाई दूतले नमाई र आफू पनि राजा इत्यादि दूतलाई मुख बनाएर कुरा गर्नुपर्छ हुन्छ. अतः हतियार उठाए पनि दूतलाई मार्नु हुँदैन. जन्मको तल्लो मानिस पनि भन्नु पर्छ. दूत भएर आउने चाण्डाल भए पनि अवध्य हुन्छ भनी प्रहार गर्ने के भन्नु. दूतले भनेको कुरा राजाको वाक्य हो. दूतको धर्म यही हो- भनी भन्नू.

शत्रुले बिदा नदिउन्जेल बस्नू. आदर भइ पाएर गर्व नगर्नू. शत्रुलाई बलियो नठान्नू. शत्रुले भनेको कुरा मनमा पनि

नहरू. स्त्री र मद्यपान निर नलाग्नू. एकलै सुत्ने गर्नू. किनकि- सुतेको र नशा लागेको वेलामा वडवडाउंदा मनको कुरा खुल्ने हुन्छ. कृत्य भेद्य पक्षमा फुटाउन अकृत्य-अभेद्य पक्षमा गुप्तचरको प्रयोग, शत्रुका अमात्य आदि प्रकृति वर्ग स्वामी भक्ति भए नभएको, स्वामी उपर विरक्त हुने काम गर्ने तपस्वी बनियाको रूपमा रहेका आफ्ना गुप्तचर बाट पत्ता लाउनू. ती तपस्वी र बनिया वर्गका सागिर्द भएका वैद्य पाखण्डी इत्यादिको वेतन खाने हुन् भए र तिनको रोग स्वयं कुरा गर्न नपाएमा मात्र सुत्न नसक्ने लागेका धौव्याएका सुनेका मानिसको फल फल बाट पुण्यस्थान देवमन्दिरमा चित्र लेखेर इशारा ले पनि चरहरूको खबर बुझ्नू. शत्रुको दल बुझे पछि त्यस अनुसारको भेद नीति प्रयोग गर्नू. शत्रुले सोधे मा आफ्ना पट्टिका प्रकृति वर्गको इच्छा नबनाउनू, तपाइं लाई थाहै छ भनी भन्नू, किंवा अरू भन्नाले आफ्नो काम हुन्छ उसै भन्नू.

आफ्नो काम सिद्धि हुन्छ भन्ने पनि तोको परेकोले
~~आफ्नो कार्यसिद्धिमा बाधा देखिएमा~~ मेरो मालिकलाई चाहिने सङ्कट पर्ने देखे छोडिदे, आफ्नो सङ्कट टार्ने छोडिदे, पार्ष्णिग्राह-पछिल्लो शत्रु, आसार-मित्रदल वा चोरिएको जङ्गली दल लाई उचाल्न खोज्ने छोडिदे, शत्रु पट्टिको मित्र वा आक्रन्द-पार्ष्णिग्राह भन्दा पछाडिको मित्र लाई फुटाउन खोजे छोडिदे, शत्रुसँग आफ्ना पनि आएको विरोध वा मित्री प्रकृति वर्गमा भएको चीठ. वा विद्रोह उठेकी जङ्गली दल प्रति प्रतिक्रिया गर्न चाहिने छोडिदे, अनाज जिनिस विक्रीको माल वढाउन वा विक्री बनाइन, वा फौजलाई तालीम वढाउन चाहिने छोडिदे, फौजलाई आक्रमण गर्न लाग्ने देश काल परखन लाग्ने छोडिदे. ~~[illegible]~~ मेरो मालिको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्ने मन लागेको होला, म सँग बस्न कुरा गर्न खुसी लागेको होला, वैवाहिक सम्बन्ध आदि गर्न खोजेको होला. मलाई पीडा गरेर ऐले सम्म छन् भनि चिन्ता गर्दै. त्यो बुझेपछि बस्ने वस्तु वा भाग. [illegible] मालिकको हित हुने कुरा बोलिएमा पर्खनु. शत्रुलाई आतिथ्य हुने मालिकको सन्देश सुनाएको हुँदा [illegible] पुग्ने भनेर भय दोषिएमा बिदा नदिए पनि भाग्नु. नत्र शत्रुले पक्रनेछ.

शत्रुकहाँ
समाचार पुऱ्याउनु, भएको सन्धिलाई बाँधेको पार्नु, शत्रु [illegible] प्रभाव देखाउनु, मित्र जम्मा गर्नु, कृत्यपक्षलाई फुटाउनु, मित्र [illegible] फुटाउनु, शत्रुको सेना र [illegible] तीक्ष्ण रसद आदि गुप्तचरले [illegible] बाधा गराउनु, बन्धु र रत्न हरण गर्नु, आफ्नु पाइका गुप्तचरले काम ठीक गरे नगरेको बुझ्नु, शत्रुसँगै भएको मौका हेरी हमला गर्नु, सन्धिमा विश्वास नभएमा धरौटी राखिएका पुत्र आदिलाई उम्काउनु, औपनिषद प्रकरणमा भनेको जस्तो गुप्तमारण आदि प्रयोग गर्नु दूतको काम हुन्छ.

विजिगीषुले आफ्ना दूतहरूद्वारा शत्रुपक्षका यी काम गराउनु. शत्रुले आफ्नु पक्षका दूतहरू बाट आक्रमणगर्दै आफ्नो पक्षमा अर्को दूत या दृश्य वा अदृश्य रक्षक राख्नुपर्छ. शत्रुको चाल बुझ्दै रहनु.

अध्याय ८

—

१-१) अध्याय १)
प्रकरण १३ राजपुत्रबाट रक्षा.

नजीकका बान्धव आदिबाट र पराइबाट, सबभन्दा पहिले रानी छोराहरूबाट राजाको सुरक्षा हुनुपर्दछ. राजा सुरक्षित भएमा राज्यको रक्षा हुन्छ. रानीबाट रक्षा गर्ने विषय निशान्तप्रणिधि- अन्तःपुरको व्यवस्था प्रकरणमा भनिनेछ।

राजपुत्रबाट रक्षा—

जन्म होइनै राजकुमारहरूलाई छाडा नगरिदिएर याद विचार गर्नु. [illegible] गर्गाटक जन्मदैमा आफ्नो बाबुलाई खान्छन् भनेको छ, त्यस्तै राजकुमारहरू बाबुलाई खान खोज्दछन्. अतः राजालाई सर्वप्रथम आफ्नै छोराको भय हुने हुनाले तिनलाई तहमा राख्नुपर्दछ.

मतभेद—

(क) राजाले छोरामा स्नेह हुन नपाउँदैमा तिनको गुप्तवध गर्नु बेस हो भनि भारद्वाज भन्दछन्.

(ख) यसरी निरपराध बालकको वध गर्नु ठूलो पाप हुने भन्दा वातव्याधि अतः राजकुमारहरूलाई एक ठाउँमा थुनेर राख्नु अलग हो भनि विशालाक्ष भन्दछन्.

(ग) थुनेर राखेमा
"यो त घरमा रहेको सर्पको जस्तो डर हुन्छ. राजकुमारले [illegible] बलको प्रयोग गर्ला भनेर पिताले मलाई थुनेको हो भनेर थाहा पाएपछि नजिकमा हुनाले झन साहस गर्ने हुन्छ, अतः राजकुमारलाई राजसीमाको किल्लामा राख्नु बेस हुन्छ भनि पराशरका अनुयायीहरू भन्दछन्,

(घ) यसरी टाढा राख्दा पनि भेडाजुमाइको भय हुन्छ. जस्तो भेडा अर्को जोडीसँग भिडिन पैल्हे पर हटेर आइ भन्दा ठूलो धक्का दिने हुन्छ, त्यस्तै [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~भन्नाले यता गर्नेको~~ पैले केही गर्नो भनेर भन्दाई पा हरण को हो भन्ने कुरापछि सीमारक्षकलाई लगेर साथी लेरर राजालाई कर धोका दिने हुन्छ. अत: आफ्नो राज्यभन्दा टाढाको सामन्त राजाको किल्लामा राख्नु बेस हुन्छ भनि पिशुन- नारद भन्दछन्.

(ङ) यो कुरा बाछो लाएजस्तो हुन्छ. जस्तो बाछो लागेर गाई दुहिन्छ त्यस्तै राजकुमारलाई बाछोजस्तो बनाएर यो बादियो उचालियो भन्दै सामन्त राजाले बाबु राजालाई दुहुने हुन्छ. अत: राजकुमारलाई मामाको घरमा राख्नु असल हुन्छ भनि कौणपदन्त-भीष्म भन्दछन्.

(च) यो पनि ध्वजा-रुण्ड नामको हुन्छ. जस्तो देवताहरूको मूर्ति देखाएर भिक्षा मागी जीविका गर्ने आदिति (भिक्षुणी) ले ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ देवताका मूर्ति देखाएर, सर्प समातेर जीविका गर्ने कौशिक (सपेरा) ले सर्प देखाएर भिक्षा मागे झैं राजकुमारलाई रुण्डजस्तो बनाएर तिनलाई राख्ने मामाहरूले ~~[illegible]~~ राजालाई ~~दुःख दिन्छन्~~ मोल अर्जित पार्दछन्. त्यसकारण राजकुमारलाई ~~[illegible]~~ स्त्रीजनको सहवासमा नै राख्नुपर्दछ. त्यसो भए आनन्दमा मग्न भएका छोराले बाबुलाई द्रोह गर्दैनन् भनि वातव्याधि- उद्धव भन्दछन्.

(छ) कौटिल्य भन्दछन् कि यो ता जीउँदै मर्नेजस्तो हो किनकि घोचो परेको काठ झैं राजकुमार क्रोधी भएर आशिक्षित भएपछि ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ पराइले झानीतिन्दो आक्रमण गर्दा मात्र राजवंशकै भङ्ग हुन्छन्. त्यसकारण सम्म रजस्वला

भएपछि ऋत्विजहरूले इन्द्र र बृहस्पति देवतानिमित्तको हव्य बनाएर यज्ञ गरिदिन्. त्यो यज्ञको हव्यशेष खुवाएर रानी गर्भवती भएमा कौमारभृत्य-बालभैषज्य विद्या जान्नेले गर्भको रक्षा र राम्रो प्रसव होस् भन्ने यत्न गर्न्. जन्मेपछि पुरोहितले राजकुमारको जातकर्म संस्कार गराउन्. विद्या पढ्ने बेला भएपछि शिक्षामा कुशल विद्वान् हरूले राजकुमारलाई सुशिक्षित गराउन्।

राजकुमार सुशिक्षित भएपछि तिनलाई उल्टो बाटो सत्री- गुप्तचर हरूमध्ये कसैले सिकार जुवा मद्य स्त्री आदि लोभ लाउने कुरा गर्न्, अर्को सत्रीले त्यसको दोष देखाएर रोकून् भनि आभि आचार्यका अनुयायी हरू भन्दछन्.

कौटिल्य भन्दछन् कि — यसरी थाहा नभएकालाई थाहा दिनु ता कन खराब गर्ने हुन्छ. नयाँ माटाको भाँडामा जे हाल्यो त्यही रसले पूर्ण छ, यसै कलिलो बुद्धि भएकालाई जे जे भन्यो त्यो कुरा शास्त्रको उपदेशजस्तो सम्झन्छ. त्यसकारण राजकुमारलाई धर्म र अर्थकै मात्र उपदेश गर्न्. अधर्म र अनर्थको कुरा नगर्नू.

सत्री चर हरूले हामी सबै तपाईंका सेवक हुँ भन्दै कुमारसँग राजकुमारलाई जोगाइराखून्. राजकुमारले जवानीको मातमा परस्त्रीमाथि मन दिन लाग्यो भने देवता आर्य जाति जस्ता नर घरमा लागेका छन् गरी एकान्त घरमा राजकुमारलाई डराउन लाउन्. मद्यपान गर्न चाहेमा नाना ओखती मिसाएको पियाएर दिक्क पार्न्. जुवा खेल्न चाहेमा कपटी खेलवालाहरूद्वारा दिक्क पार्न्. सिकार खेल्न चाहेमा चोरको डाँका जस्ता हरू द्वारा तर्साउन्. बाबुमाथि नै द्रोह गर्ने मन भएमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हो ठीक हो भनेर उनसँग मिल्ती, - राजा बाबु माथि जाइलाग्न बेस छोडेन, काम बिग्रो भने आफैँ मारिजाने, काम भइहाल्यो भने पनि भयङ्कर नरकमा पर्नुपर्ने, दुनियाँमा बदनाम हुने, दुनियाँ एक भएर एकेक ढुङ्गा लै हानेर पनि मार्नेछन्. - भनी भन्नू.

यसो गर्दा पनि बाबुलाई निको नमान्ने र बाबुको पियारो भएको छोरो भए अर्को राजकुमारलाई धुनेर मार्नू. धेरै छोरा भए विरोधी छोरालाई राज्यको छेउमा वा अर्कै देशमा जहाँ भय अर्थात् पठाउनू. एउटा कुमार सुहाउँदो पेशामा लाग्नेछ, किनकि पाइने बाँस, डिम्ब - अर्थात् राजकुमारको निम्तिमा हुन सक्ने पनि हुँदैन, त्यसले उपद्रव मच्चाइदिन्छ.

~~गुणले पूर्ण~~ राजकुमार गुणले भरपूर्ण छन् भने तिनलाई सेनापतिको पदमा वा युवराज-पदमा नियुक्त गर्नू.

छोरा यस्ता तीनकिसिमका हुन्छन् —

१ बुद्धिमान् - सिकाइ भएर धर्म र अर्थको स्वरूप जान्ने सोही बमोजिम व्यवहार गर्ने
२ आहार्यबुद्धि - धर्म र अर्थ जान्दछ पनि सो अनुसार नचल्ने.
३ दुर्बुद्धि - खराब बाटो पर्दैनै त्यसै रहने धर्म अर्थ दुवैको द्वेष गर्ने

दुर्बुद्धि छोरो यौटामात्र छ भने त्यसको छोरो (नाती) पैदा गराउने ~~[illegible]~~ अथवा छोरी मात्रै छिन् यसको छोरा भनेर लाई भन्नो कबोल गरेर बिबाह गरिदिएकी छोरी - पुत्रिका, त्यसको छोरा पैदा गराउने यत्न गर्नु पर्दछ.

राजा बृद्ध वा रोगले ग्रस्त भए माता, बन्धु - भाइ नाताको वा आफ्नो कुलको सुयोग्य पुरुष वा गुणी सामन्त राजाबाट आफ्नी स्त्रीमा क्षेत्रज पुत्र पैदा गराउन्, अशिक्षित दुष्ट एउटा मात्र छोरालाई ~~[illegible]~~ राज्यमा कदापि स्थापना नगर्नू.

धेरै छोरा मध्यमा दुर्बुद्धि भएको यौटा छोरालाई राज्य-च्युत गरेर थुनेर राख्नुपर्दछ. आपत्ति पनि आउँदैन भने बाबुले छोरा एकको हितैषी हुनुपर्दछ. धेरै छोरा भएमा राज्यको अधिकार सम्पत्ति ज्येष्ठ छोराको अधीन रहेको बेस हुन्छ.

योग्य छोरा नभएमा आफ्नू कुलका धेरैजनाको समुदायको जिम्मामा राज्य दिए पनि हुन्छ. कुलको सङ्घलाई शत्रुले जित्न सक्दैन, त्यसबाट राजसङ्कटको बाधा पाएमा कहिल्यै पनि उत्पन्न गर्दैन.

९-१० अध्याय १८

प्रकरण १४. धुनुवाले गर्ने व्यवहार

" १५ धुनुवाका गरिने व्यवहार

~~[illegible]~~

राजाले अयोग्य देखेर निकाली थुनेर राखेको छोरो अवरुद्ध (थुनुवा) कहलाउँछ. त्यसले गर्ने व्यवहार र त्यसउपर गरिने राजाको व्यवहार पनि यस अध्यायमा वर्णन गरिन्छ. / थुनुवाले गर्ने व्यवहार

~~[illegible]~~ राजकुमार कष्टसँग जीवन निर्वाह गर्नुपरे तापनि र बाबुले आफू नसुहाउँदो काममा खटाइएको भए पनि बाबुको आज्ञानुसार चल्नु गर्नुपर्दछ. तर त्यो लगाइएको काम आफू ज्यानमा खतरा पर्ने, दुनियाँ बिगाड्ने, र पातक लाग्ने भने त्यो गर्नमा लाग्न हुँदैन. पुण्य गर्ने (आफूले नगर्नेवाहेक) थुनुवा - बिनिमीष, राजकुमार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हुने कामनामा रुमाउँदो भए आफू मन्त्री तथा तिनीको त्यो कामको नेता जनक बाबुसँग मागत्र्छन्. त्यस्तो मानिस साथमा लिएर बाबुको आज्ञा मनु यात्रा हुनेगरी काम गर्दछन्. आफूले काम गरेर पैदा भएको [struck] फायदा र आफूले भाग नपाएको लाभ उसपनि बाबुकहाँ नै पठाउनु.

यस्तो गर्दापनि आफू दोखे प्रसन्न नभएर बाबुले अरु छोरा वा स्त्रीमा बढता प्रेम गर्न लागेमा सबलाई बाबाला गरेर नष्ट गर्न आज्ञा पाउँ भनी माग्नु. यसो गर्दापनि नभए, किंवा आफूलाई बाँधु मार्ने आज्ञा दिएको भएमा सामन्तहरूमा उत्साही न्यायी धर्मात्मा साँचो बोल्ने, बोलेको कुरा फेर्न नपाउने, शरणपर्नेलाई मने आज्ञा गरेर राख्न जो छ त्यसको आश्रय लिएर रहनु. त्यहाँ बसी सेना र धनजम्मा गरी असल शीलगुणकी कन्या विवाह गरी बाबुको राज्यका जङ्गी दलसँग मेलमिलाप गरी बाबुमा असन्तुष्ट भएका कर्मचारीलाई आफ्नो पक्षमा लिने काम गर्नु.

यस्तो सहाय नभएको धन सेना संग्रह गर्न भए नसकेको, [struck] उजाडको, पत्थर खोलेर मूर्ति बनाउने [struck], भाँडाहरूमा रङ चढाउने काम सुनचाँदी आदि खरिद बिक्री गर्ने काम, खातीको काम गरेर जीविका गर्नु. पाखण्डहरूले सङ्घका नियमको जस्तो गरेको वैदिक ब्राह्मणको योगमा नपाइने देशका जनसमूहको द्रव्य, धनी विधवाको द्रव्य तिनीहरूसँग माँगी उडाउनु. भागीहरूका नाम भनेका नाउँ [struck] को बहानाले जडुवाहरूको प्रयोग गरी सबलाई जित. अथवा अर्को राज्यको विकल्प लिने उपाय गर्नु.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

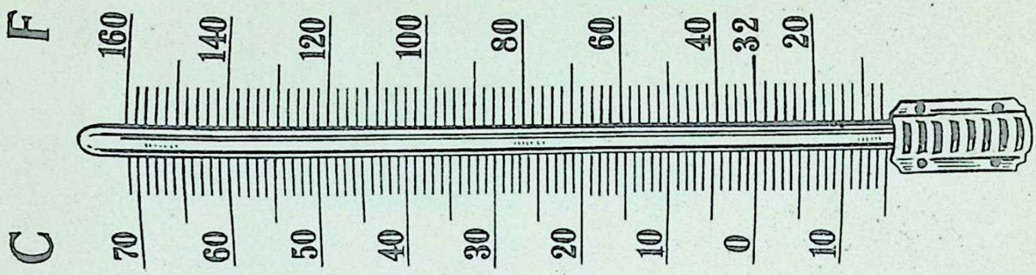

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२

The ELEPHANT

EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

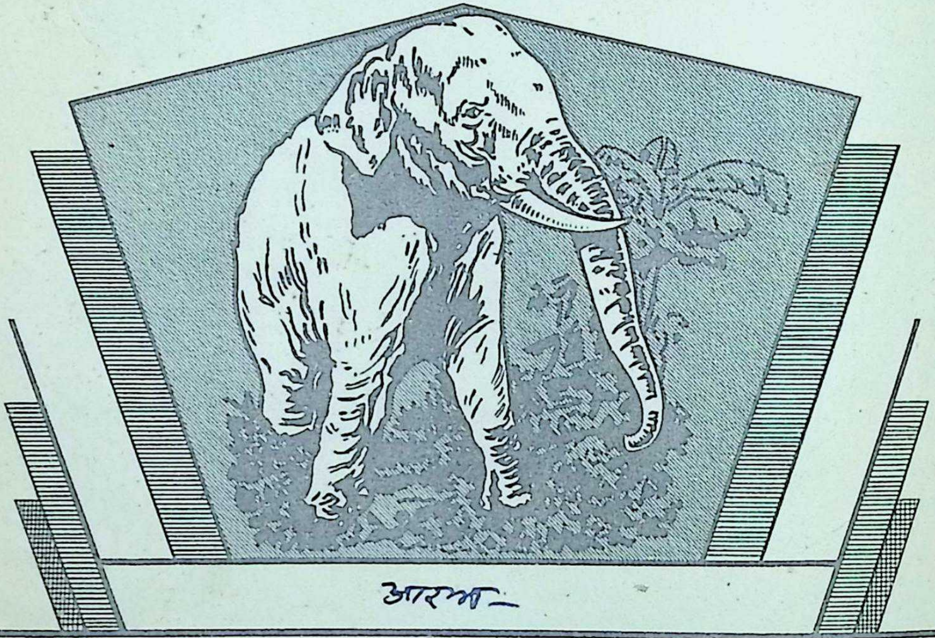

आरम्भ –

२

Name प्रथम-द्वितीय अधिकरण Class

Subject साक्षिखेलन कापी २ १– १८ २– १५– ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कण्टकप्रतिषेध — काण्डम्

अथवा आज्ञापालिका सेवकहरू हातमा मिले यत्न गर्दै। अथवा
कालीगड भिषज गाउने वैद्य पुराने कथा भन्ने पाखण्ड जटाधारी
नेत्रा चालहरू संग मिलेर आफ्ना पति उनी बनी [illegible] पाटी बाबुका
पछि शस्त्र वा विषको प्रयोग गरेर – म राजकुमार हूँ। राज्य
को भोग सबैले मिलेर गर्नुपर्दछ, एक्लै कोही खान पाउँदैन, यस
माजोजो पद पाएर जीविका गर्न चाहने छन् तिनलाई भाइले
को दोब्बर भत्ता वेतन दिएर म आदर गर्दछु - भनि भनेर। राज
आज्ञाले चलाउन। । युवा राजकुमारले गर्ने व्यवहार [illegible]

युवराज व्यवहार -

कतै मुख्यमन्त्री प्रतिशाखा छुटेर भएर धुनेको भए ~~[illegible]~~ तिनीहरूलाई ~~[illegible]~~ अमात्य
आदि प्रधान पुरुषका खोजेर ल्याएर अथवा उनको आज्ञा
वा अरू सन्धिता रानीलाई पठाएर बाबुबाट तिनीलाई युवराजपद
चाहने भयो, अब तिनीले बाबुले भने अनुसार बस्नुपर्दछ भनेर बाबुका
ल्याउन। यदि त्यो छोरो दुष्ट अपराधी भएर निकालिएको भएर पनि
एक्लो भए गुप्तचर द्वारा शस्त्र विषको प्रयोग गरी मार्नु। आफ्न
ो नातिनातिनाको आफै बिगारेर हिंड्ने भए उनको स्वभावतिर
स्त्रीहरू पठाएर मद्यपान वा शिकारको लोभ देखाई फकाएर ल्याउन।
त्यो पछि पनि आर पाई म पाई भो राज्यापहरण गर्छ तिनी नै हुन् राम्री
वश भाग्ने फुल्याएर राख्नु। त्यो बोटेमान छोरेर सकाउँछ भने त्यसैले
[illegible] कैद गरेर राख्नु अर्को योग्य छोरा छ भने त्यो चालमा नचली
छोरालाई देशबाट निकाला गरिदिनु

॥ विनय

×

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१-१८ अध्याय

१८ प्रकरण राजाको काम.

~~[illegible] अध्याय~~

राजा उद्योगशील भएमा कर्मचारीहरू पनि उद्योगी हुन्छन् राजा। राजा असावधान भएमा कर्मचारीहरू पनि असावधान हुन्छन् राजाको [illegible] काम पनि बिगारिदिन्छन् शत्रुहरूले पनि थकाइदिन्छन्. त्यस कारण राजाले सर्वदा कामका जागरूक हुनुपर्छ।

लिएर छायाको हिसाबले घडीको हिसाबले दिन र रात लाई आठ आठ भाग लगाउनू। एकेक भाग सामान्यरूपले ४ घडी हुन्छ. दिनमा छाया पाइलाले तीन पुरुषजत्तिको आदि २ पुरुष लामो, अनि ४ अङ्गुल लामो, अनि मध्याह्न यसरी दिनको पूर्वार्द्धमा चार भाग पछि उत्तरार्द्धमा पनि [illegible], छाया ४ अङ्गुल लामो, अनि २ पुरुष लामो अनि ३ पुरुष लामो [illegible]; अनि दिनान्त भई ४ भाग हुन्छ।

त्यस मध्यमा ~~[illegible]~~ दिनको पहिलो आठौं भागमा रातमा गरिएको रक्षाको प्रबन्ध र, आजको [illegible]त्रको आय र व्यय सुन्नु. दोस्रो भागमा सहर देशवासीहरूको काम हेर्नु. तेस्रो भागमा स्नान अध्ययन भोजन गर्नु; चौथो भागमा अगिल्लो दिनको आमदानी धनको स्वीकार गरी अध्यक्षहरूलाई काम काममा खटाउनू. पाचौं भागमा मन्त्रिपरिषद् संग पत्र पठाएर मन्त्रणा गरी चरहरूबाट गुप्त कुराहरू बुझ्नू. छैटौं भागमा इच्छानुसार विहार किंवा मन्त्रणा गर्नू. सातौं भागमा हात्ती घोडा रथ शस्त्रधारी सैनिक हरूलाई हेर्नू. आठौं भागमा सेनापति साथमा लिई युद्ध विषयको विचार गर्नु. दिन सकेर पछि सन्ध्योपासन गर्नु.

रातको पहिलो भागमा गुप्तचरहरूसंग भेट गर्नु. दोस्रो भागमा स्नान भोजन अध्ययन गर्नु. तेस्रो भागमा बाजा बजाउन सुनेर [illegible] चौथो र पाचौं भागमा सुत्नू. छैटौं भागमा बाजाको आवाजमा उठेर शास्त्र र गर्नुपर्ने कामको विचार गर्नु. सातौं भागमा मन्त्रणा गर्नु उपचरहरू खटाउने काम गर्नु आठौं भागमा आफ्नु आचार्यहरू [illegible]

~~१८ प्रकरण राजाको कर्तव्य~~

~~१- १८ अध्याय १८~~

~~राजा उद्योगी भएमा [illegible] नोकर चाकर पनि उद्योगी [illegible] [illegible]. हुन्छन्. राजा बेहोसी भए सेवक हरू पनि बेहोस हुन्छन्, राजाले गरेको काम पनि बिगारिदिन्छन्, शत्रुहरूले छिद्र पाउने पनि हुन्छन्. अतः राजाले उद्योग शील [illegible] सधैं जागरूक रहनु पर्छ.~~

दिनहरू द्वारा मङ्गल पाठहरू गराएर आशीर्वाद लिएर वैद्य मान्ने ज्योतिषीहरूसंग भेट गर्नु. त्यसपछि दहुनी गाई बहरहरूलाई प्रदक्षिणा उपस्थान–सभाभवनमा आउनु.

~~यस किसिमको [illegible] नियम हो, राजाले आफ्नो शक्ति कामको अनुकूलता हेरि रात दिनको समय भाग गरेर काम गर्नु पनि हुन्छ.~~

यो समयको काम बाँडफाँड सामान्य हो. राजाले आफ्नो काम गर्ने शक्ति र अनुकूलता विचार गरेर रात दिनको समय विभाग गरी काम गर्ने पनि हुन्छ.

कामको निमित्त राजा कहाँ आउने हरूलाई रोकावट रोकावट नहुने गरिदिनु. राजाको दर्शन नपाउने भएमा नजिकमा रहने-हजुरियाहरूले काम र नकाम उल्टापल्टा पारिदिने गर्दछन्. त्यसले गर्दा अमात्य आदि प्रकृति वर्गमा चीट उठ्छ. शत्रुको दमन हुन सक्ने हुन्छ. अतः देवता आश्रम ~~बनमौनी~~ विधर्मी वैदेह, पशु पुण्य स्थान सम्बन्धी र बालक वृद्ध, रोगी, विपत्मा परेका अनाथ, स्त्रीहरूको काम कार्य सङ्ग किंवा कार्यको महत्व र जरुरी अनुसार पनि हेर्ने गर्नु.

ठूलो सानो सबै जरुरी काम सुन्ने गर्नुपर्छ, आलटाल गरेर दिनुहुन्न समय बिते पछि सजिलै काम पनि गाह्रो पर्ने कि असाध्य हुने पर्दछ.

अग्निहोत्र गर्ने घरमा गएको बखतमा गुरु पुरोहित साधना विचार तपस्वीहरूको काम उठेर अभिवादन गरेर हेरिदिनु. विशिष्ट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तपस्वीहरूको काम तीन वेद जान्ने विद्वान्‌हरूसँग मिलेर हेर्नु - छल कपट मायाजाल हरूको काम पनि तिनीहरू कुपित नहोऊन् भनेर आफू सक्तौं तो गर्दैन.

~~[illegible]~~ झगडाहरूको निर्णय गर्नु, ~~[illegible]~~ शत्रु मित्र सबैमा मध्यस्थ अनुसार एकनासको व्यवहार गर्नु, ~~[illegible]~~ अवमध्यस्थान ~~[illegible]~~ हो.

जनधर्ममा दोषसत्तरानाको डण्डाले प्रजाले व्यवहार गर्नु.

प्रजालाई सुख हुनु नै राजाको सुख हो, प्रजाको हित हुनु नै राजाको हित हो. राजाको आफ्नो प्रिय हित होइन प्रजाको प्रिय हित नै मुख्य सम्झनुपर्दछ।

त्यस कारण राजाले सर्वदा जागरुक भएर अर्थव्यवस्था ~~[illegible]~~ शासन गर्नुपर्दछ. उत्थान-जागरूक हुनु नै अर्थसिद्धिको मूल हो अनुत्थान अनर्थको मूल हो. आलस्य त्यागेर उद्योग प्रारम्भ गर्नुपर्दछ र पछि आउने विषयको पनि नाश हुन्छ. उद्योग गर्नाले अप्राप्त अर्थको लाभ र प्राप्त अर्थको सुरक्षा पनि हुन्छ।

[illegible]

× ×

प्रकरण १) — निशान्तप्रणिधि (अन्तःपुरको व्यवस्था)

वास्तुविद्या जान्नेहरूले अवस्था उहिलाइको ठाउँमा चौपाई पर्खाल खाई ढोका भएको, धेरै खण्ड भएको अन्तःपुर बनाउन लाउनु.

सन्निधाताको कामको प्रकरणमा बताइने ढुकुटीघर बनाए जस्तो बिचमा वासगृह- राजाको बस्ने घर; किंवा भित्राभित्रै जाने गुप्त बाटो भएको मोहनगृह- बाटो अलमलिने घर (भूलभुलैया) त्यसैको माझमा वासगृह- बस्ने भवन, किंवा अनेक सुरुङको बाटो भएको नजिकमा काठको देवमन्दिर भएको ढोकाले छोकेरको भूमिगृह-भूमिघर, किंवा गाह्रोमा गुप्त [illegible] जानुपर्ने, अथवा खोक्रो खम्बाबाट पसे निस्कने बाटो भएको प्रासाद- बुर्जाघर बनाउन. किंवा शत्रुको आक्रमण भएमा शत्रुमाथि खसाले प्रतिक्रिया गराउने थुकुन यन्त्रको आडमा तला अड्याएको, यन्त्र-थुकुन खोल्ने दिने साथ तला तल खस्ने वासगृह- बस्ने भवन बनाउनू. यस्तै बनाउन आफूले पनि पढ्नु जानेर हुनु भनेर आपत्कालको निम्ति तो अर्कै अर्कै नयाँ किसिम गरेर पनि राजाले वासगृह बनाइन लाउनु.

राजभवनमा आगो विष सर्पको भय निवारण गर्ने भन्ने कुराहरू-

(क) ~~[illegible]~~ आगोले जला नगरी अन्तःपुरको चौपाई ... प्रसङ्गमा अर्को आगो उठाउँदैन; त्यहाँ अर्को आगो बल्दै बल्दैन.

(ख) शत्रुले मानिसको वा [illegible] रगडेर बिजुलीको आगाले [illegible] पर्ने [illegible] आगा

तीन पल्ट घुमाएका अर्को आगोले डढाउँदैन, यदा अर्को आगो बल्दै बल्दैन. बिजुली परेर डढेको रुखको खरानी र धामी(?)को गोला को भारो आलीनाको पानी मिसाएर अन्तःपुरका वरिपरि जमिनमा पारि अर्को आगो बल्दैन त्यसले डढाउँदैन पनि।

(ख) गुर्जो शङ्खिनी कुष्माण्ड (ओषधको विशेष) पुष्पवल्लिका — करवीर नामले उम्रेको लताविशेष, जिनको जाम्फल गाँथेको मालाले किंवा सिप्रिकान नामले उम्रेको जिपतको पातको मालाले नरीवाली [illegible]को घाम मा बसेको वा अन्तःकापमाको विषको बाधा हुँदैन. जिनको मुजा भाडी पक्षत (ओपुमुग) एक प्रकार घोडी नारखेमा जनाले सर्प बिग्रदैन. शुगा मैना भङ्गराज — एकलि[illegible] विषको नजीकमा कराउँछन् बिग्रन हुन्छ, मयूर नाच्दैन, सारो मोहनी गर्दछ, चकोरका आँखा रातो हुन्छ. यसरी आगो विष सर्पको भय निवारण गर्ने।

अन्तःपुरको पछाडिको भागमा स्त्रीजन एकतले बड गर्भिणी एक रोगीका लागि वैद्य एक बसेको हाउ, बगैंचा एक बनाउ एकको हाउ, र त्यसको बाहिर पट्टि कन्या कुमारी एक बसेको घर, अगाडि पट्टि शिल्पीहरूको किलोपि नैपथ्य, मन्त्रणा गर्ने सभाभवन, सबै अगाडि दर्शन गर्ने उपस्थानको राजकुमार एक बसेभवन, अध्यक्ष एक आएर काम गर्ने भवन, बनाउनु. अन्तःपुरको रक्षक सेना रहने गर्नु.

राजाले भित्री भवनमा बसेर बुढी पाकी स्त्रीजन जाँचबुझ गरिएकी हाउ रानीसंग भेट गर्नु. कुनै दासी स्त्रीको पनि भवनमा एक. आफ्नै नजानी

जस्तो —

(क) — कालिङ्गराज भद्रसेनलाई उसको सहोदर भाइ वीरसेनले राज्यको लोभले आफ्नो गर्भमा भित्राइएकी रानीको कोठाको कुनामा लुकी रहेर मार्‍यो।

(ख) कारुष देशको राजालाई उनैको छोराले आमाको पलङ मनि लुकेर मार्‍यो।

(ग) महासेनको भनेर विष मिलाएको लावा खुवाएर रानीले पुत्रमा आफ्ना बन्धुहरूलाई ल्याएर मिलेर काशिराजलाई मार्‍यो।

(घ) वमरावासे देशको राजा वैरन्त्य नाम सौताको बयान गरेको रिसमा रानीले विष लिएको मलजलले खेलको बहानाले पनि मार्‍यो।

(ङ) सौवीर देशको राजा मलापलाई गालीगर्दा रिसाएकी रानीले विष लिएको मोचनको लेले घाउ मार्‍यो।

(च) अयोध्याको राजा जारुथलाई उनकी रानीले विष लिएको ऐनामा जुधाई पादलाई कोही बिजुली तेज लगाएर मार्‍यो।

(छ) विदूरथ राजालाई रानीले कुल्लोमै त्यो एकाएक श्वत भएर मार्‍यो
शतधाल नमो स्थानमा: अन्तःपुरभित्रका विपक्षी पनि हाउको बनाउ गर्नु

मुद्राराक्षस नाटकका विधिहरू, अनेक न्याय जातिको प्रयोगहरू भागवतका सम्पर्क हुनाहरू — रानीका बन्धुबाट (व्यक्तिलाई नोकर चाकरीदिएर पनि) | एकले गर्भ रोग आदि भएको अवस्था भनेका आफ्नामा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रानीहरूको दर्शन भेट गर्न नपाउने भएकाले — अङ्गरक्षक ..... पनि जुवाइ बुवाइ शुद्ध भनिएर लगाएमहल आएकै पो! रानीहरूको दर्शन मुसाहिब गर्ने गर्छ।

८० वर्ष भएका पुरुषहरू र ५० वर्ष भएका स्त्रीहरू आमा बाबुका ..... बनेका पुत्र नपुंसक भित्रिया हरूले अन्तःपुर मा पाविनता भए नभएको — शुद्ध वा अशुद्ध व्यवहार भएको थाहा बुझदै गरी सबैलाई मालिकको हितमा लगाउनुपर्छ।

अन्तःपुरमा रहने रानीहरू र आफ्ना ..... आफ्नो ठाउँमा बस्नेगरुन्। अर्काको ठाउँमा पता लागि घुम्न नपाउन्। भित्रको बाहिरीया संग सम्पर्क नगर्नु कुनै बाहिरीया भित्र आउनु ... बाहिरिया भित्र आउनु भएपछि सबै जाँच बुझ भएपछि यो ठाउँमा छापको निशाना लगाइ ..... गर्नुपर्छ।

[illegible]

१—२०

—

१-२१ अध्याय २१

१८ प्रकरण

आत्मरक्षा
(राजाको आफ्नो रक्षा)

१५२ अध्याय २१

प्रातःकालमा शय्याबाट उठ्नेबित्तिकै धनुर्धारी (हतियारधारी) स्त्री सेनाहरूले राजालाई बाहिर पहरा दिनुपर्छ। दोस्रो कक्षा-खण्डमा कञ्चुकी-उष्णीष-पगरी लाएका नपुंसक अभ्यागारिक-भित्री महलका रक्षक हुन्छन्, तेस्रो कक्षा-खण्डमा कुबा बाउन्ने किरात (वनवासी) हरू, चौथो खण्डमा मन्त्री र नातासम्बन्धी लोकेहरूले भालाहरू लिएर राजाको रक्षा गर्नुपर्छ।

बाबु बाजेदेखि खानदान, नाता गोता बुझेको भएका, शिक्षित, राजभक्त, काम जानेका, मानिसलाई हजुरिया-अङ्गरक्षक गराई राख्नुपर्छ। धनमान आदि दिएर आदर नगरिएको विदेशीलाई र स्वदेशी भए पनि अरू विगार गर्ने भएर पाने पछि निकाला मानिसलाई नजीकमा रहन नदिनु। अन्तर्वंशिक-भित्री महलको रक्षक सैन्यले राजाको र अन्तःपुरको पनि रक्षा गर्नुपर्छ।

भान्साखण्डका अधिकारी पुरुषले गुप्त-सुरक्षित ठाउँमा रहने पहिले धेरै स्वादिलो पार्ने गरी काम गराउनुपर्छ। तयार भएको खाद्य पदार्थहरू राजाले पहिले अग्नि [illegible] र पक्षीहरूलाई पनि खुवाएर खाने गर्नुपर्छ।

विष परेको चिन्ह
विष परेको वस्तु भए आगाको ज्वाला धुवा नीलो रङ्गको हुन्छ। पटपट आवाज पनि आउँछ, पक्षीहरू मर्ने हुन्छन्। अन्नको बाफ मजूरको घाँटीको जस्तो रङ्ग हुन्छ। पस्कना साथ सेलाई चीसो हुने, मिचिएको झैं रङ्ग बिग्रेको पानी निस्केको कालोपन देखिने पनि हुन्छ। निउँ तरकारी चाँडो सुक्ने, गेडा भिजेको, आफ्नो रङ्गको फीँज अलग्ग छुटेको, गन्ध स्पर्श रस बिग्रेको पनि हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ल वस्तुमा घोको छाया लाग्दो वा नदी देखिने, उल्को कीजन्य धर्सा देखि-
हुन्छ. [विषपरेकोभए] मद्य तेल आदि रस वस्तुमा नीलो, दूधमा रातो, मद्य र पा-
मा कालो, दहीमा कालो, मह्मा सेतो धर्सा देखिने हुन्छ.
[margin: पाउनको] बाटो ओइलाउने, पाकेजस्तो गल्हाउने, कोही नीलो
फैलने हुने हुन्छ. [विषपरेकोभए] सुकेका वस्तु चाडै धूलो हुने, रङ बिग्रने, साह्रो वस्तु कोम-
हुने, कोमल वस्तु साह्रो हुने, नजीकैका साना कीराहरू मर्ने पनि हुन्छ.
विष परेको बिछ्यौना ओछ्यानमा कालो टाटो देखिने, धागो रौंका मुवाहरू
झर्ने पनि हुन्छ. सुवर्ण आदि धातु स्फटिक आदि मणिका वस्तुमा विष
परेको भए लेग्रो लिपेरको पालीस ढलक ओजन प्रभाव रङ स्पर्श
-प्रासिनो चिल्लोपन बदलेको हुन्छ. विषपरेका वस्तुका यी
चिन्ह हुन्छन्.

विष दिने मानिसको मुख सुक्ने- थाप्प-थाप्प गर्ने, अनुहार
कालो हुने, बोली अड्कने, पसिना आउने, हाइ गर्ने, थरथर काम्ने
संभन्नो पनि लड्न, कसैले बोल्दा मत्कोहैने, अड्नशक्ने पाल्नेको
काम चाल्न छोडा हिँड्ने, यस्ता चिन्ह हुन्छन्.

अतः विषको चिन्ह जान्ने र औषधि गर्ने हरू पनि
राजाको नजीकमा रहनुपर्दछ.

वैद्यले वैद्यखानाबाट चाखेर चोखो ठहर्याएको औषधि पकाउने
पिसौले पनि आफूले पनि अघिल्लै चाखेर मात्र राजालाई दिनु
पर्दछ. यसै पानी पीउने वस्तुहरू पनि औषधि सरह नै चाखी राजा-
लाई दिनुपर्छ.

हजाम र शृङ्गार गराउने हरू पनि नुहाएर हात बस्त्र सफा गरेर, राजभवन-
का अधिकारीको हातबाट लाहाछाप लागेको सामानहरू लिएर राजाको
सेवा कार्य गर्नु पर्दछ.

स्नान गराउने, आङ मिच्ने, बिछ्यौना लगाउने, रङ लगाउने, माला बना-
उने काम दासीहरूले अथवा शिल्पीको देखरेखमा रहेका शिल्पीहरूले
गर्नु. यसैले वस्त्र मालाहरू आफ्नो आँखा नजीकै ओरेर, स्नान गराउने
लेपन गर्ने हरूले स्नानको वस्तु चूर्ण वस्तु हरू आफ्नो छाती वक्षमा लगाएर
नाची राजालाई दिने गर्नु. यसै पाहुना आएका वस्तुहरूमा पनि
जाँचबुझ गर्नुपर्दछ.

कुशीलव- खेलतमाशा गर्नेहरूले पनि हानि नहुने आगो विषहरू बाहेक
अरू सामानले विनोद-दिलबहलाउ गर्नु पर्दछ. यिनका बाजा बाजाहरू
र ध्वजाको सवारीका घोडा हात्ती रथ हरूका साज गहना आदि पनि
राजभवन भित्रै रख्नेगरी यस्ता मात्र लिएर अन्यत्रका लाउनेगरी.

राजाले सवारीको यान-रथ [पालकी] आदि, वाहन-हात्ती घोडा आदि वि-
श्वासका मानिसलाई चढेर चढाएर आफू चढ्नेगरी. नाउ
चढ्न परेमा विश्वासी मल्लाह भएको चढ्नु. अर्को नाउमा गासिए-
को र हावाको भरमा मात्र चल्ने पनि नाउमा नचढ्नु. नाउको यात्रा-
मा यतीत जीवे सेना पनि रहनुपर्दछ. पानीमा पस्दा माछो हरू
जाने ठहर्याएको मात्र पानीमा पस्नु. सर्प बाघ आदि हिंसकजन्तु
पक्रने हरूले जाँचेको जंगलमा मात्र जानु. यसैका लागि शिकार
पनि आखा कुकुर सिकारी हरूले गरेको चोर डाकू हिंसकजन्तु
ले बाधा गर्ने भय नभएको पक्का बन्दोबस्त गरी निशाना मार्ने अभ्यासका
निमित्त जानु.

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यसैद्वं तपस्वीहरूको दर्शन गर्ने, विश्रामी हात्तीमा चढेर घोडा र रथमा चढेर, साथमा जोटाहरूका कुनसंग भेट गर्ने पनि छ। अथवा लिएर गर्ने गर्दा सेनाको (वियो) छाउनीमा गएर कवच आदि पहिरेर तयार भई हात्ती वा रथमा चढेर राजाले जानु।

देश बाहिर जाँदा र देश भित्र पनि घुम्न जाँदा मंगल आदिको दुवैतर्फ रक्षाको प्रबन्ध गरी लठ्ठीलिएका जानेहरू ध्वजा आदि धारण गरेका आफ्ना अङ्गरक्षक भएका कर्मचारी नदेखिने गरी पहरा दिँदै राजाले यात्रा गर्ने गर्दा मानिसको घुइँचो भएको ठाउँमा राजाले नजानु। देवताहरूको यात्रा, जन समूह, हुड्दंग भएको मेला आदि, प्रवहण - वनभोज आदिमा नाइको सैनिक टोलीद्वारा सुरक्षित भएर मात्र राजाले जाने गर्दा।

विजिगीषु राजाले गुप्तचरहरूद्वारा अरू बाहिरी प्राणी सावधान रहँदै अरू कसैले बाधा पीडाहरूबाट पनि आफ्नो रक्षा गर्नमा सावधान रहनुपर्दछ।

विनयाधिकरण
अधिकरण पूर्ण
प्रथम अध्याय
समाप्ति

द्वितीय अधिकरण - अध्यक्ष प्रचार
(अध्यक्षहरूको काम)

२-१ अध्याय २२

प्रकरण १९ जनपद निवेश
(देशमा बस्ती बसाल्नु)

राजाले अनेक तरहका कामहरू त्यस त्यस विभागका अध्यक्ष द्वारा नै गराउनु सक्ने हुनाले विभिन्न विभागका अध्यक्षहरू र तिनले गर्नुपर्ने कामहरू यो द्वितीय अधिकरणमा निरूपण गरिएको छ।

यस प्रकरणमा चार वर्ण चार आश्रमका विभिन्न जातिका जन-प्रजावर्गको पद-प्रधान-नगर उपनगर ग्राम आदि बस्ति बसेको स्थानको व्यवस्था सबैभन्दा पहिले गर्नुपर्ने हुनाले जनपद व्यवस्था गर्ने विषयको निरूपण गरेको छ।

पुरानो वा नयाँ बस्ती परदेशबाट मानिस ल्याएर अथवा आफ्नै देशको पनि बाक्लो भएको ठाउँबाट बढी भएका मानिसहरू ल्याएर गाउँ बसाउनुपर्छ।

शूद्र किसानहरू धेरै हुने गरी कमसेकम १०० घर बढीमा ५०० घर भएको गाउँ १ कोश २ कोश अर्को गाउँ सँग १ कोश २ कोश फरक पर्ने गरी एक गाउँबाट अर्को गाउँको रक्षा हुने गरी बसाउनु। गाउँ (सीमा) गाउँको छेउमा नदी पर्वत वन झाडी खोल्सा पुल बाँध सीमल शमी दुधालु रूखहरू सीमानामा गराउनु।

गाउँहरूको समूह मुख्य जनपदहरू यस्ता हुन्छन् -
१ - स्थानीय - ८०० गाउँको माझमा पर्ने - आफ्नो समानार निगम पनि हुन्छ
२ द्रोणमुख - ४०० गाउँको माझमा पर्ने उपनगर
३ खार्वटिक - २०० गाउँको माझमा पर्ने उपनगर
४ संग्रहण - १० गाउँको अरू ठूलो गाउँ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो सबै जनपदको आरम्भै सीमामा अन्तपाल- देशको सीमा रक्षकको अध्यक्षतामा रहेका किल्लाहरु हुन्छन्. जनपदमा पसाल्ने द्वारका अध्यक्ष अक्षपाल हुन्छन् । अन्तपालका सीमाना प्रदेशका अनेक अन्तपालहरूका निम्ता मृगका सिकारी भिल्ल किरात- चण्डाल हरु र अरु बनमा घुम्ने जातिहरु नै रक्षा गर्छन्।

मालिक गुरु पुरोहित वैदिक ब्राह्मणहरूलाई दण्ड र कर नलाग्ने सन्तान दरसन्तान पर्यन्त भोग गर्नेगरी माफी जमीन दिनू. विभागका अध्यक्ष गणक (हिसाब गर्ने), गोप (१० गाउँको अधिकारी), स्थानिक (मुख्य नगरको चौथाइ भागको अधिकारी), अनीकस्थ (हात्ती लखाउने सिपाही) वैद्य, घोडा तालीम गर्ने, जाङ्घिक (दगुर्ने धावक) हरू भोग गर्न पाउने बिक्री बन्धक गर्न नपाउने गरी जमीन दिन. सबकारी पोत तिर्ने हरूलाई तयारी खेत हरू एकमुष्ट नै खान पाउने गरी दिन. बाँको जमीन तयार गर्नेलाई पछि मात्र खाउने गरी दिनू.

खेती नगरेर जमीन खाली राख्नेबाट जमीन खोसेर अरुलाई खेती गर्न दिनू. गाउँमा चाकरी र दास र बनियाँहरूलाई दिए पनि हुन्छ. खेती गर्ने ... गरेर खेती नगरि बाँझो राख्ने लाई ... भर्नुपर्दछ

खेतीगर्न असमर्थ किसानहरूलाई अन्न पशु नगद दिएर सहायता गर्नुपर्दछ. ती किसानहरूले आफूले लिएको अन्न धनहरू पछि सुविस्तासँग बुझाउन्. खेती गर्नेहरूलाई, अनुग्रह- सहायता र परिहार- विपत्ति टार्नेको निमित्त दिएको छुट आफ्नो ढुकुटी बढाउने गरी कसैका पनि समेतले लिने गरी दिनुपर्दछ. ढुकुटीलाई धक्का दिने गरी दिन हुदैन. किनभने ढुकुटी घट्ने गएमा राजाले देशवासी प्रजालाई

नै बाधा दिने गर्छ. नयाँ बस्ति बस्न आउने हरूलाई सहायता पाएका- कर माफ गरि दिनू. आफ्नो लिएको चुकाउँने कृषकहरूलाई बाबुले छोरालाई झैं दया गरेर ब्याज हरू नलिएर अनुग्रह गर्नुपर्दछ

खानीको कारखाना, आमदानी हुने द्रव्यवन, हात्ती हुनेवन, गोठ व्यापार गर्ने बाटो, जलमार्ग, स्थलमार्ग, बजार हरू पनि ठाउँ ठाउँमा बनाउनू

सधैं पानी हुने नदीहरूमा पुल, वर्षासमयमा पानी ल्याउने बाँध पनि बनाइदिनू. अरुले पनी पुल बाँध बाँध्न लागेमा जमीन बाटो र अरु चाहिने सामानहरू दिएर सहायता गर्नु. कुनै पुण्यस्थान सर्वसाधारण कोचाहरू बनाउनेलाई पनि सहायता दिनू. सबै जना मिलेर पुल बाँध बनाउन लागेमा जानु कामबाट हट्नेहरूका नोकर गोरु बयलैहरूलाई जबर्जस्ती गरी काम लाउनु. खर्चको भाग लाग्नेहरूले तिर्नुपर्दछ, यिनले पछि फायदाको भाग लिन पाउँदैन.

कुनै बाँधहरू बनाइएका पछि माछा हाँस फलफूल घाँस पात आदि बिक्री हुने वस्तुहरूमा राजाको हक हुन्छ.

मालिकको आज्ञा नमान्ने दास बाँधाहरूलाई राजाले तहलाइ दिनु. बालक बूढा रोगी दुःखी अनाथ हरूलाई, सन्तान नभएकी अनाथ स्त्रीलाई, छोराछोरी हुने अनाथ स्त्रीका सन्तानलाई पनि राजाले पालन पोषण गरिदिनू.

नाबालकको धन सम्हाल्ने त्यो समर्थ व्यवहार गर्न नभएसम्म र देवताको धन सम्हाल्ने पनि गाउँका बूढा पाकाहरूले भोगगरेर राख्नेदिनू.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पतित भएका बाहेक स्वास्नी छोरा छोरी आमा बाबु नाबालक भाइ हरू, अविवाहित बहिनी, विधवा बहिनी हरूलाई आफू समर्थ हुँदाहुँदै पालन पोषण नगर्नेलाई र पतित भएपनि आफ्नी आमालाई पालन नगर्नेलाई ~~धनले~~ १२ पण दण्ड गर्ने.

स्वास्नी छोरा छोरी हरूको जीविकाको बन्दोबस्त नगरी संन्यास लिएर हिंड्नेलाई ~~पूर्वसाहस (२५०)~~ र स्त्रीलाई संन्यास लिन लाउनेलाई पनि पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ.

विषयभोगमा असमर्थ भएपछि धर्मस्थ-धर्मसम्बन्धी व्यवहारका न्यायाधीश हरूलाई सोध पुछ गरेर मात्र संन्यास लिनहुन्छ नत्र दण्ड पाउने हुन्छ.

वानप्रस्थ बाहेक घरबार छोड्ने, राजा र राज्यको भलो गर्ने बाहेक अरू जनसङ्घ, यौ [illegible] बाहेक राजा प्रजाको भलो मात्र गर्ने बाहेक अरू उद्देश्य भएको जनसमुदाय राज्यमा [illegible] पाउँदैनन्.

जनपदभित्र विहार गर्ने बगैंचा नाचघर हरू हुन हुँदैन. नाच्ने गाउने बजाउने प्रजापालन गर्ने चटकी हरूको [आ] आश्रय नहुनाले र मानिस हरू आफ्नो खेतीपातीमा लाग्ने हुनाले तिनबाट जनपदको कामधन्दामा विघ्न बाधा पर्न दिन हुँदैन. मानिस हरू आफ्नो कामकाजमा लागेमा नै कुपुर्य बढ्ने द्रव्य अन्न रस हरूको वृद्धि हुने हुन्छ.

[राजाले देशलाई] परचक्र-शत्रुदल, जङ्गली दल हरूले पीडित, रोग दुर्भिक्षले पीडित हुन नदिनू. खर्चिला हुने खेल तमासा हरू गर्न नदिनू. दण्ड बेठी करको बोझाले खेतीमा हानि हुन नदिनू. ~~चोर डाकू~~ दिसक ठालु

विषप्रयोग आदि रोग हरूबाट पनि पशुहरूको रक्षा गराउनू. ~~[illegible]~~ राजकर्मचारी कठोरता चोर डाकू सीमारक्षक चौकीदार हरूले र [बाघ आदि] पशुहरूले पीडित भएको वाणिज्यको बाटोलाई सोझ्याएर बाट रक्षा गर्नू.

यसै गरी [जोगाउने] असल काठ आदि आउने वन, हात्ती हुने वन बाँध पुल खानी हरू अघिदेखि भएकालाई रक्षा गरेर नयाँ नयाँ पनि बनाउँदै गर्नू.

२-१ अध्याय २२

प्रकरण २० भूमिच्छिद्रविधान:

(भूमि सुधार)

भूमिच्छिद्र भनेको खेती ~~[illegible]~~ केही नहुने जग्गा भन्ने हो त्यसलाई सफल बनाउने विधान यस प्रकरणमा बनाइन्छ।

खेती गर्न नहुने भूमिमा पशु हरूका निमित्त गौचर छोडिदिनू. स्थावर-जङ्गम तथा आदि जङ्गम प्राणी हरूको भय नहुने गरी ब्रह्मारण्य-वेदाध्ययन गर्ने वन, सोमारण्य-सोमयाग आदि गर्ने वन ब्राह्मण हरूलाई ~~[illegible]~~ र तपस्वी हरूका निमित्त गोकोश[illegible]को तपोवन छोडिदिनू. गोकोश संम कोर एक ढोका भएको वरिपरि खाइ खनेर सुरक्षित गराइएको मीठो फल फूल को झाँग भएको, काँडे वृक्ष नभएको, जलाशय-तलाउ आदि पनि गहिरो नभएको, मृग आदि चौपाया हरू पनि पाल्तुका नभएको, बाघ आदि हिंसक जन्तु पनि [illegible] गरा हरू उखेलिएका भएको, शिकारमा काम दिने हात्ती हत्तिनी छाउरा भएको मृगवन राजाको विहारका निमित्त बनाउनू.

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

जनपदको सीमानेर अथवा अन्यत्र ठाउँ अनुसार अन्न वा, भारी आउने आतिथि मृगहरूलाई पनि आश्रय पाउने गरी अर्को आतिथि-मृगवन पनि बनाइदेऊन्। मिल्दा द्रव्य-वस्तुमा गनिने असल जातका काठ हुने वृक्षहरू एकैक जातको एउटा असल वन पनि बनाउनू। यस्ता द्रव्यवनको नजीकै असल काठहरू तयार गर्ने कारखाना पनि तयार गराउन [illegible]

जनपदको पर छेउमा वनपालेहरू समेत भएको हात्ती रहने वन पनि बनाउनू। हात्तीवनको अध्यक्षले पहाड नदी तलाउ [illegible] हरूको सम्बन्ध भएको हात्ती भएको वन हात्तीहरू ओरिपरि वा पसेको निस्केको थाहा हुने गरी हात्तीवनका पालेहरू द्वारा सुरक्षित गराउनू। हात्ती मार्नेलाई मारिदिनू। आफै मरेको हात्तीको दुइ दाँत ल्याई बुझाउनेलाई सवा-चार पण पारितोषिक-इनाम दिने गर्नू।

हात्तीवनका पालेहरूले हात्तीपक-माहुते, पादपाशिक-गोडामा फाँद हाल्ने, सैमिक-सीमारक्षक, वनचर-वनमा हिँडी रहने, पारिकर्मिक-हात्तीको सेहवाहरू साथ लिएर हात्तीको मल मूत्रको गन्ध आउने गरी [illegible] हरू छोपेर, पाँच सात हात्तीनी फसाउने हत्तिनीहरू साथ लिएर पत्ता लगाउँदै घुम्दै, हात्तीहरू सुतेको बसेको पाइलाको छाप लीद ठाउँ ठाउँमा ढलेको रूख भाँचेको इत्यादि हेर्दै बुझ्दै हात्तीको बथान बथानबाहिर एक्लै हिँडेको मत्ते पगला हात्तीहरू पत्ता लगाउने गर्नू।

बथान लिएर हिँड्ने, एक्लै हिँड्ने, बथान बाट छुटेको बथानको मालिक हात्ती दुष्ट मत्ता बच्चा, बथानबाट छुटेको उम्केको यति भनी रजिस्टरमा गनाती लेखी राखू।

अनीकस्थ-हात्तीको विद्याजान्ने पक्का मानिसहरू बाट असल लक्षण चालचलन भएका थाहा पाएर त्यस्ता असल हात्तीहरूलाई राजाका निमित्त पक्रनू। किनभने राजाको विजयमा मुख्य साधन हात्ती नै हुन्छ। ठूलो जीउ भएका अर्काको ज्यान लिन सक्ने हात्तीहरू शत्रुको फौज किल्ला छाउनी हरूको विध्वंस गर्ने हुन्छन्।

हात्तीहरू कलिङ्ग र अङ्ग देशका उत्तम हुन्छन्, पूर्वीय चेदि र करूषदेश दशार्णदेश अपरान्त देशका चाहिं मध्यम हुन्छन्। सुराष्ट्र पञ्चनद देशका चाहिं कमती मानिन्छन्। यी सबै थरीको तालीम गर्दा वीरता वेग तेज पनि बढ्छ।

२ ३ अध्याय २४

प्रकरण २१ दुर्गविधानम्।

(किल्लाको निर्माण)

देशको जनपद- बस्ति बसेको ठाउँको चारै दिशामा युद्धमा काम दिने दैवी-स्वाभाविक दुर्ग-किल्ला यस्तो बनाउनू कि-

१- औदक-जलदुर्ग (क) वरिपरि नदीले घेरिएको बीचमा जमीन भएको।
(ख) वरिपरि खाइँ खनेर पानी भएको बीचमा उठेको जमीन भएको

२- पार्वत-पहाडी (क) पत्थरको पहाडले घेरिएको
(ख) ठूलठूला दैवी खाडलले घेरिएको।

३ धान्वन-मरुभूमिको (क) पानी घाँसहरू केही नभएको
(ख) ऊसर जमीन भएको

४ वनदुर्ग — (क) दलदल जमीन भएको
(ख) घना झाडी भएर [illegible] नआउने।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यी दुर्गहरू मध्यमा नदीदुर्ग र पर्वतदुर्ग प्रधान भएको अवस्थामा जनपदको रक्षा गर्ने हुन्छ, मरुभूमिको दुर्ग र वनको दुर्ग जङ्गली जातिको रक्षा गर्ने, त्यसैले बढ्ता पनि आएमा शरण लिने भाग्ने ठाउँ हुन्छ।

जनपद [illegible]को मध्यमा धनको उत्पादन गराउने [illegible] ८०० गाउँको बीचमा पर्ने 'स्थानीय' नाम भएको नगर विशेष बसाऊन्. त्यो स्थानीय-नगर वास्तुविद्या जान्नेले प्रशस्त ठहराएको ठाउँमा, दुइटा नदीको सङ्गम भएको ठाउँमा, कहिल्यै पानी नसुक्ने ठूलो दह तलाउको नजिकमा, वर्तुल वा लाम्चो वा चारपाटे पारी, पानी बग्ने बहोर गरी (लडअनुसार) निकास भएका बिक्रीको मालको बजार आदि खोलिने ठाउँ भएको, काँधमा बोकिने भारी आउने स्थलमार्ग र जलमार्ग पनि भएको हुनुपर्दछ।

त्यो स्थानीय-नगरको वरिपरि ४।४ हातको फरकमा १४।१६ हात फराकिला, चौडाइको चौथाइ कम वा आधा गहिरा अथवा चौडाइको ४ भागमा ३ भाग वा आधा तलजगमा चौडाइ भएका [illegible] पक्की बनाएका वा ढुङ्गा बाँधी पत्थर वा ईटले चिनेका, पानी सधैं भरिभराउ हुने वा चाहिने बेलामा पानी भरिने, पानीको निकास पनि भएका, कमल गोहि हरू पनि भएका तीनवटा परिखा खाईं बनाऊन्।

त्यो खाईं भन्दा १६ हात पर बीचैपारि खाड्र खन्दा आएको माटो थुपारेको २४ हात अग्लो, माटो नभत्किने गरी खनाएको, उचाइको दोब्बर चौडाइ भएको तलभागमा [illegible] सानो हुँदै गएको किंवा तलभागजति नै चौडाइ भएको अथवा तलमाथि केही सानो घडाजस्तै पेट फुकेको गोलाई हात्ती वृषभहरूलाई खुट्टा लगाई कसिएको वप्र-टिस्को बनाएर त्यसमा काँडे लहरा विषालु लहरा लगाएर ओगटिदिऊन्. यसको वप्र बनाएर बाँकी रहेको माटोले किल्लाभित्रको जमीनमा [illegible] परेका खाडल पुरेर सम्म पारिदिऊन्.

त्यो वप्र-टिस्कोको माथि वरिपरि चौडाइको दोब्बर उचाइ भएको १२ हात देखि माथि १३।१५।१७।१९।२१।२३ हात वा १४।१६।१८।२०।२२।२४ जस्तो जोर हात २४ हातसम्म उचाइ भएको पुर्व्याको पर्खाल बनाऊन्. त्यो पर्खालको [illegible] बग्गी दौडन हुने चौडा वा तालवृक्षको फेद जस्तो वा मादल जस्तो आकारको वा बाँदरको टाउको जस्तो ईटको थुप्रो र चूना मिसाएर बनाएको [illegible] टाउको लाइँदै. अथवा त्यो पर्खाल पत्थरै पत्थर गरी पत्थरको बनाएपनि हुन्छ. काठको भने पर्खाल नबनाऊन्. काठको आगो लागेमा आगो बढीरहने हुन्छ।

पर्खालको छाउनामा उचाइ चौडाइ बराबर भएको उचाइ अनुसारको सिँढी भएको अट्टालक- अटाली भएको घर १२०।१२० हातको फरक गरी बनाऊन्. दुइ दुइ अटालीको बिचमा चौडाइको डेढा लम्बाइ भएको दुइतले प्रतोली-बुर्जा घर बनाऊन्.

सो अटाली र बुर्जा घरको बिचमा तीन जना धनुर्धारी (छेवैया [illegible]) [illegible] बस्न हुने माथिपट्टि ढकनी समेत भएको छिद्र भएको फल्याकले जोडेको इन्द्रकोश-गुप्त खाजस्तो बनाऊन्.

अटाली बुर्जा इन्द्रकोशका बिचबिचमा २ हात चौडा ८ हात लामा देवपथ- [illegible] पर्खालमा उक्लने गुप्त बाटो बनाऊन्.

४ हात वा ८ हात चौडाइ भएका चार्या-उक्लने ओर्लने बाटो पनि बनाऊन्. शत्रुले थाहै पाउन नसक्ने गरी सैनिकहरू उक्लने प्रधावितिका-उक्लने [illegible], पर्खाल बाहिर शत्रुको [illegible] [illegible]मा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखिने हुने निस्का द्वार - ढोका जस्तो प्वाल पनि बनाऊ।

खाइको बाँदरपट्टि को जमीनमा जानुभक्षानी - घुँडा - फुकाल्ने, निमक्षपकर - नाभेयो काठ वा फलाम ले बनाइएका तेरवाे टुप्पा भएका सुजीदल, कुप - इन्ना, पर - फलाम मुद्गर, अवपात - घाँसले छोपिएका खाल्डे खाल्डिडै, कण्टक प्रतिसर - काँडेतार, अहिपृष्ठ - सर्पको ढाडजस्ता हाड जस्ता फलामे खण्ड खण्ड मुख्य बोका, तालपत्र - ताडको पातजस्ता लीएका फलामे पाता, श्वदंष्ट्रक - फलामे तीखे कुन्ने, श्व दंष्ट्रा - कुकुरको दाह्रा जस्ता फलामे अर्गल - मथ्याने आग्म, उपस्कन्दन - चोप्ने काठ, पादुका - एक पाइला मात्र टेक्न हुने होलो भारिएका खाडल, अम्बरीष - आगो भरिएका खाडल, उदपान - नछुनदुने पानी भएका पोखरी इत्यादि निका यन्त्र साधन इत्यादि जाले दुश्मनले गरी भरिभराउ पार्नू।

परखालको दुवैपट्टि ६।४ हात चौडाइ भएको घरवतास एर: ६ खम्बा भएको २० हात देखि ४।५ हात बजाएर ८४ हात सम्मको चारपाटे, अथवा ८ हात, किंवा लम्बाइको ६ भाग को १ भाग वा ५ भाग को १ भाग वढी चौडाइ भएको द्वार - कोष्ठ बनाइयोस्। ढोकाका खम्बाको उचाइ १५ हात देखि एक एक घटाउँदै १८ हात सम्म हुन्छ। खम्बाको परिधि - उचाइको ६ भागको १ भाग, परिधिको दोब्बर जति खम्बाको गडाइ हुन्छ। खम्बाको टाउको परिधिको चौथाइ भाग हुन्छ।

चौतारो त्यसमाथि

परखालको दुवै पट्टि ६ हातको मण्डप - छानो बनाएर प्रतोली - बुर्जा घरको आधार हुने ६ खम्बा भएको चारखम्बे ठूलो ढोका, २० हात देखि ४ हात सम्म फराकिलो, अथवा ८ हात फराकिलो किंवा चौडाइ भन्दा ६ गुना वा ८ गुना बढी उचाइ भएको बनाइयोस्। १५।१६। १७।१८ हात सम्मका खम्बा र ढोकाको उचाइ हुन्छ। त्यसमा ४ खम्बाको मोटाइ उचाइको ६ भागको भाग हुनुपर्दछ। खम्बालाई मोटाइको दोब्बर जति भाग जमीनमा गाड्नुपर्दछ। खम्बाको माथि को भाग मोटाइको चतुर्थांश हुनुपर्दछ।

प्रतोली - बुर्जाघरका ३ तला मध्ये तल्लो तलालाई ५ भागतारा बिचमा नलागु त्यसको दायाँ बायाँ लामा चारपाटे २ खण्ड त्यसवीरे पर छेउमा चारकुने कोठा भएको सीमागृह पनि बनाइयोस्। घरको छेउमा घरको दश अंश अति ठूलो किला ईटका पेटी (ड्यली) २ आँगन - सानो ढोका बनाऊ। माथि तलाको तल्लो तलाको भन्दा आधा हुन्छ, साना साना खम्बा पनि लागेका हुन्छन्। सोभन्दा माथिको तेस्रो तलाको जमीनको आधा जति फराकिलो किंवा ६ हात उँचो हुन्छ। त्यसको दायाँ पट्टि ईटको भित्ता बनाएर बायाँ पट्टि माथि चढ्ने घुम्ती सिँढी र दायाँ पट्टि भित्र ढलिएको सिँढी बनाइयोस्।

तोरण - बाहिरी ढोकाको टाउको ३ हातको हुन्छ, ३ वा ५ भागका दुइ कपाट - द्वार, तिनलाई बन्द गर्ने २ परिघ - गजबार र त्यसको मुख्य फलामको कीला १ हातको हुन्छ। ती दुवै कपाटको बिचमा एक आणिद्वार - सानो ढोका पाँच हातको हुन्छ। त्यो सबै फाटक पूरा खोल्दा पाँचवटा हात्ती सँगसँगै पस्न सक्ने हुनुपर्दछ। त्यो फाटक मा चार गजबार लाउँछन्। ठूलो फाटकको बाहिरपट्टि अर्गलालाई हस्तिनख - ओरालो हुँदै गएको फाटक भरिको माटाको ढिस्को हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भित्रमा आउनेजाने संचर-बाटो काठको खम्बा गाडेर बनेको पार्न. पानी नभएको ठाउँमा त्यो संचरमार्ग माटोको भर पनि हुन्छ. परबलिको विस्तार अनुसार किल्लाबाट बाहिर निस्कने बाटोका निम्ति गोहीको मुखको आकारभएको गोपुर-किल्लाको [illegible]
[illegible]

[illegible] घरबीचको भित्रपट्टि तलाउ बनाएर यहीनेर पुष्पकरणीद्वार- [illegible] आउने ढोका, आगो भनेको अग्निद्वारको डेढ्(धुन) को चारपाटे घा बनाएर त्यसमा कुमारीपुर-नाम भएको ढोका बनाउनू. दुइतले मुण्डाघर बनाएर त्यस मुण्डकद्वार नाम भएको ढोका बनाउनू. अथवा ठाउँ र खर्च गर्ने इच्छा अनुसार यी भतिरका द्वार हरू जुन जाति पर्दा बनाउने इच्छा छ त्यो अनुसार कुनै बनाई अरू नबनाए पनि हुन्छ.

चौडाइ भन्दा त्रितीयांश बढी लामा नहरहरू मालसामान ओसारपसार गर्न निम्ति बनाउनू. सो नहरको नजीकमा [illegible] पत्थर कौंडाली बन्चरो बाघ कल्पना-हात्तीको साङ, भुशुण्डि- [illegible], फलामको कीला जडेको काठको गदा, मुद्गर- लामो गदाजस्तो ठूलो कुप्पा भएको, दण्ड-हुत्याउने लट्ठी, चक्र- बाहिरको धारपरेको चक्का; यन्त्र-जामदग्न्य भौम आदि यन्त्रविशेष, शतघ्नी- फलामे कीला [illegible]गाडेको लामो [illegible] गदाजस्तो कर्मारिका- फलामको कमी गाउने बनाउने तोमर-भाला आदि, उष्ट्रग्रीवी-ऊँटको घाँटी जस्तो हतियार, आग्नेयोग- गुग्गुल सालधूप धनाप गन्धक आदि आगो सल्काउने बाण हरू र कुप्प प्रमाणमा पनाउने साल निरस आदि काठ [illegible] बाँस पोता आदि पाने जेना गरि राख्नुपर्दछ.

४-४ अध्याय २५

प्रकरण २२ दुर्गनिवेश

(किल्लाभित्रको बनोट)

किल्ला भित्रको जमीन वास्तु [illegible] मा पूर्व-पश्चिम लम्बा तीन, उत्तर-दक्षिण लामा तीन राजमार्ग सडक बनाउनू. प्रत्येक सडकको छेउमा ढोका भएर जम्मा १२ ढोका बाहिरी हुन्छन्. त्यहाँ पानीका फुट इनार तलाउ हरू पानीलान जाने बाटो, निचानिचमा सुरुङको बाटो हरू पनि हुनुपर्दछ.

[illegible] सडक ४ दण्ड-१६ हात चौडा हुन्छन्. राजमार्ग, द्रोणमुख पथ- ४०० गाउँको सदरमुकाम नगरको बाटो, स्थानीय पथ- ८०० गाउँको सदर नगर को बाटो, राष्ट्रपथ- जनपदमा आउने जाने बाटो, विवीतपथ- गोचर चरन जंगल भित्र जाने बाटो, संयानीय पथ- व्यापारीका मालहरूको खरीद बिक्री हुने मुख्य बजारको बाटो, व्यूहपथ- शत्रुले घेरा दिएको बेलामा फर्कने लागि पारी सेनाहरू घुम्ने बाटो, श्मशानपथ- मसानघाटमा जाने बाटो, ग्रामपथ- गाउँमा जाने आउने बाटो, यिनी हरू ८ दण्ड- ३२ हात चौडा, सेतुपथ- बाँधको बाटो, वनपथ- वनको बाटो यी ४ दण्ड-१६ हात चौडा, हस्तिपथ- हात्ती हिंड्ने बाटो, क्षेत्रपथ- खेतमा जाने बाटो २ दण्ड-८ हात चौडा, रथपथ- रथको बाटो ५ हात को, पशुपथ- गाई भैंसी आदि पशु हिंड्ने बाटो, चार हातको, क्षुद्र पशुपथ- भेंडा बाख्रा आदि क्षुद्र पशु हिंड्ने बाटो, [मनुष्यपथ- मानिस हिंड्ने बाटो दुइ हात चौडा पनि हुनुपर्दछ।

ब्राह्मण आदि चारै वर्णको जीविका चल्ने वीरपुरुष हरू प्रशस्त भएको ठाउँमा [illegible] वास्तुहृदय बाजेबाजे बाट चलाइआएको घडेरीको माथको ९ भाग भन्दा उत्तरपट्टिको ९ भाग पारेर भेत पारेको अग्निको पूर्व वा उत्तर मुख भएको अन्तःपुर- भोगी महल बनाएर

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यसको ईशान पट्टिको भागमा गुरु पुरोहितको भवन यज्ञ गर्ने ठाउँ जल रहने ठाउँ, मन्त्रीहरु बस्ने घरहरु बनाउनू आग्नेय पट्टिको भागमा भान्सा घर हात्ती रहने घर भण्डार घर बनाउनू. राजभवनदेखि पश्चिम पट्टि सुगन्धी वस्तु माला अन्न घिउ दूध आदि रसको बिक्री हुने बजार, मुख्य मुख्य कालीगढ क्षत्रियहरु पनि पूर्व पट्टि बस्ने गर्दछ. आग्नेय पट्टि भण्डार घर. अक्षपटल–नगद द्रव्यको आम्दानी खर्चको हिसाब गर्ने ठाउँ, कर्मान्तिकहरू–सुनचाँदीका माल गढ्नेहरू बनाउने ठाउँ; नैर्ऋत्य पट्टि जिन्सी भण्डार र शस्त्रहरू राख्ने घर बनाउनू. त्यहाँदेखि पर दक्षिण पट्टि सहरका कोतवाल गर्ने, अन्नको व्यापार गर्ने, [illegible] आदि कामका अधिकारी पुरुष, सेनाका अध्यक्ष, पक्वान्न बेच्ने मासु बेच्ने मद्य बेच्ने वेश्याहरू तालबाजा बजाउने नटहरू र वैश्यहरू बस्ने गर्दछ. नैर्ऋत्य भागमा खच्चर ऊँट गधाहरू रहने ठाउँ र तिनको खरिद बिक्री हुने ठाउँ पनि बनाउनू. वायव्य भागमा सवारी रथहरू रहने घर बनाउनू. त्यहाँदेखि पर पश्चिम पट्टि ऊन सूत बाँस छाला कवच शस्त्र राख्ने दाप आदि बनाउने कालीगढहरू र शूद्रहरू रहने ठाउँ बनाउनू. वायव्य भागमा सरकारी बिक्रीको माल रहने घर, औषधिको भण्डार घर, ईशान भागमा पशुशाला गाई घोडाहरू रहने घरहरू बनाउनू. त्यहाँदेखि पर उत्तर पट्टि

नगरका देवता, राजाका कुल देवताहरू रहने मन्दिरहरू, धातु र मणिका कालीगढहरू र ब्राह्मण जाति बस्ने गर्दछन्. बिचबिचका खाली ठाउँमा, श्रेणी बुझ्ने आदिको वर्ग, प्रबन्धकहरू पालकी आदि बोक्नेहरू रहने गर्दछ.

अपराजिता–दुर्गा, अप्रतिहत–विष्णु, जयन्त–सुब्रह्मण्य, वैजयन्त–इन्द्रका मन्दिर कोठा, शिव कुबेर अश्विनीकुमार लक्ष्मी मदिरा–दुर्गाका मन्दिरहरू पनि सहर बिच बनाउनू. बाह्य विभागका देवताहरूलाई सोही सो भाग अनुसार राख्नू. सहरको चार पट्टि ब्रह्म देवता भएको द्वार, पूर्व पट्टि इन्द्र देवता भएको द्वार, दक्षिण पट्टि यम देवता भएको द्वार, उत्तर पट्टि सेनापति–कार्तिकेय देवता भएको द्वार बनाउनू. खाइको बाहिर पट्टि ४०० हात पर चैत्य–[illegible] वृक्ष, पुण्य तीर्थ आदि, वन, बाँधहरू बनाउनू. दिशा दिशामा दिक्पाल देवताहरू पनि राख्नू।

श्मशान घाट उत्तर वा पूर्व पट्टि, ब्राह्मणको दक्षिण पट्टि गराउनू. यो नियम उल्लङ्घन गर्नेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू. पाखण्डी चण्डालहरू श्मशानको नजिकमा बस्ने गराउनू.

किसानको खेतमा बसाउनु पर्ने कुटुम्ब परिवारलाई कामको ठाउँ अनुसार चौहद्दी गराइदिनू.

ठाउँ ठाउँमा फूल फलका बगैँचा कमल हुने ठाउँ धानका खेतहरू र बिक्री हुने अनाजहरू कुसुम्भ [illegible] राजाका अधिकारीबाट अनुमति लिएर बनाउनू. [illegible] २० बर्षा [illegible] १ बर्षा इनाम बनाउनू.

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

२-५ असार २६

प्रकरण २३ सन्निधातानिचय-
(खजाञ्ची अध्यक्षको काम)

सरकारी ढुकुटी भण्डार आदिका सञ्चय र देखरेख गर्ने उच्च अधिकारी पुरुषलाई सन्निधाता भन्दछन्. [illegible] कोशगृह- सुवर्ण रत्न आदि जम्मा हुने ढुकुटी घर, पण्यगृह- सरकारी बिक्री हुने वस्तुहरू जम्मा गरिने घर, कोष्ठागार- अन्न आदि खाद्य वस्तुहरू जम्मा हुने कोठार, कुप्यगृह- छाला आदि उत्पन्न काठहरू जम्मा हुने जिन्सी भण्डार, आयुधागार- हतियार रहने भण्डार घर, बन्धनागार- [illegible] जेलखाना हरू बनाउने बन्दोबस्त गर्नुपर्छ.

निर्माण- कोशगृह बनाउनलाई चाहिने चारपाटे इनार जस्तो अर्थात् खाडल खनी असल पानी नरसाउने पारेर चारैतिर र तल ढुङ्गा पत्थरले चिनेर, असल काठको [illegible] बनाएर, जमिन अनुसार तीन तला पारी. त्यसमा अनेक कोठा छुट्याएर तीनै तलाको जमिन पिढी वा [illegible] भएको, [illegible] भरेङ बनाई, माथिबाट देवताको मूर्ति [illegible] काठको ढकनी भएको, भुइँघर बनाउनु. त्यस माथि भित्र पट्टिबाट र बाहिर पट्टिबाट पनि [illegible] लागेको, [illegible] जस्तो [illegible] को कोशगृह- ढुकुटी घर बनाउनू. त्यसको माथि पट्टि [illegible] बनाउने नदीको छेउ दिनू.

अथवा जनपदको सीमानामा एक भवन वधको दण्ड पाएर सजाय बाट बाहेर भएका मानिस द्वारा बनाउन लाउनू. त्यो भवनमा सङ्कट परेको समयमा उपभोगका निमित्त स्थायी धनको सञ्चय गरी राख्नू. तर वध दण्ड पाउने पुरुषहरू [illegible] बाट पालिएर बनाउने समयमा त्यहाँ धन सञ्चय भएको रहस्य प्रकाश गर्दैनन्. [illegible] थाहा पाउन सक्ने पछि मारिने हुनाले पछि पनि रहस्य खुल्ने नहुँदा त्यहाँ राखेको धन गुप्त सुरक्षित हुन्छ।

~~[illegible]~~

सहायक-
घिउ तेल आदि चिल्लो वस्तु, अन्न, गुड आदि क्षार, नून, औषधि, सुकेको साग, भूसा, [illegible], सुकेको मासु, घाँस, दाउरा, [illegible] छाला, कोइला, नसा, विष, सीङ, बाँस, खुरको [illegible], बलियो काठ, हतियार, कवच, ढुङ्गा इत्यादि [illegible] धेरै वर्षसम्म भोग गर्न पुग्ने गरी जम्मा राख्नुपर्छ. नयाँ आएपछि पुरानोलाई बदली दिनुपर्छ.

हात्ती घोडा रथ पैदल यी चतुरङ्ग सेनाहरू अनेक मुख्य पुरुषको देखरेखमा रहनुपर्छ. धेरै जना मुख्य पुरुषहरू भएमा परस्परको भयले शत्रुले फुटाउन नसकिने हुन्छ।

सदरको किल्लाको यो बन्दोबस्तबाट आटपाल दुर्ग- [illegible] राज्यको सीमानाको रक्षा गर्ने किल्ला [illegible] को प्रबन्ध पनि बुझ्नुपर्छ।

राजाले सम्पूर्ण नगर राष्ट्रलाई [illegible] बाधा पीडा दिने बाहिरिक अर्थात् धूर्त ठग नट नर्तक आदिलाई नबसाउनू. [illegible] राख्नुपर्ने भने जनपदको सीमामात्र बसाउनू। [illegible] चाहिँ कर लिइनू।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घरको ईटका खम्बाहरू भएको चारैतिर सामुन्ने सामुन्ने पर्ने चौघरा घर भएको, धेरै तला धेरै कोठा भएको, ठेक्का थोरैमात्र भएको दुवै पट्टि खम्बासहित बुर्जा भएको पण्यगृह- सरकारी बिक्रीका वस्तु हरू राख्ने घर, र कोष्ठागार- अन्न आदि इत्यादि वस्तुहरू राख्ने भण्डार घर पनि बनाइहरू.

यस्तै गरी छेकेका चौ कोठा भएको लामो चौ खण्ड भएको कुप्यगृह- जिन्सी सामानहरू राख्ने भण्डारघर र यस्तै तल भुइँघर समेत भएको आयुधागार- हतियारहरू राख्ने घर, धर्मस्थीय- धर्मसभा सम्बन्धी अर्थात् न्यायाधीशहरू कहाँ मुद्दाको निर्णयलाई आउने मानिसहरू बसेर हुनेलाई थुन्ने ठाउँ पनि भएको र महामात्रीय- सन्निधाता समाहर्ता आदि प्रधान अधिकारी सम्बन्धी अर्थात् कसैसँग विश्वासको खाने वैधकी जस्तो गरेर निरुपकार र युद्धमा पक्रेका मानिस आदि राख्ने ठाउँ बनेको छुट्टा छुट्टा बन्धनागार- थुनुवा राख्ने घर लोग्ने मानिस र स्वास्नी मानिस बसेको अलग अलग खण्ड भएको कतैबाट पनि भाग्न नपाउने गरी सुरक्षित हुने बनाउन लगाइहरू.

यी सबै कोशगृह पण्यगृह कोष्ठागार कुप्यगृह आयुधागार बन्धनागार समेत ६ वटा चारैतिर खाई धरवलि पर्खालको कला इत्यादि; स्नानगृह, आगो र विषको बचाउ गर्ने बिरालो न्याउरीहरू राख्ने पालेपहरा रहने प्रबन्ध पनि गर्नु. कोशगृहमा कुबेर, पण्यगृह कोष्ठागारमा लक्ष्मी, कुप्यगृहमा विश्वकर्मा, आयुधागारमा यम, बन्धनागारमा वरुण यी देवताको पूजा जो पनि गराइन् कोष्ठागारमा —

वर्षाको पानी नाप्ने एक हात मुख भएको बारपाटे कुण्ड-स्थापना पनि बनाइन लाइन.

सञ्चय- ~~[illegible]~~

कोषगृह आदि कुनुनी भण्डारहरूमा मालहरू राख्दा त्यो त्यो वस्तुको व्यवहार गर्ने जाने मानिस र लेखक गणक आदि कर्मचारी समेत लिएर पुरानो नयाँ. ~~[illegible]~~ भित्र्याई मणि मोती आदि रत्न, श्रीखण्ड आदि सार, वस्त्र आदि फल्गु-भाम्ली, काठ छाला बाँस आदि कुप्य-जिनिसहरू सञ्चय गर्ने गर्नु.

हिरण्य छाप लागेको सुन चाँदी (असर्फी रुपियाँ आदि) नगद जाँचकीले राम्री असल ठहरेको मात्र बुझी लिनू. खोटो ठहरेको काटेर रद्दी गरिदिनू. त्यसको खोटो दिन ल्याउनेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू.

अन्न पनि निकालिएको तौल नाप पुग भएको नयाँ बुझनु. त्यसो नगरेमा बिगोको दोब्बर दण्ड गर्नु.

रत्नमा नक्कली पारी कपट गरेमा गर्ने गराउने दुवैलाई उत्तम साहस (१०००) दण्ड, सार चन्दनादिमा कपट गरेमा मध्यम साहस (५००) दण्ड, फल्गु वस्त्र आदि र कुप्य- काठ छाला आदिमा कपट गरेमा ~~[illegible]~~ नोक्सानी भर्नागराई बिगो बराबर दण्ड पनि गर्नु.

यही किसिमले सँग पण्य वा कुप्य ~~[illegible]~~ जाँची लिने, ~~[illegible]~~ बुझ्नु.

सबै अधिकरण- अधिकार स्थानहरूमा मुख्य-प्रधान, उपयुक्त प्रधानको सहकारी, तत्पुरुष- त्यसभन्दा तलका कर्मचारी ~~[illegible]~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१पण २पण, ४पण दण्ड गर्ने. १ बाजि दण्ड गोप्यहि चलीकों अपहरण गरेमा. पूर्वसाहस, मध्यमसाहस, उत्तमसाहस दण्ड [illegible] को [illegible] गर्ने. त्यति गरेर पनि फेरि अपराध गरेमा बधदण्ड गर्ने.

सरकारी कोश - ढुकुटी भण्डार इत्यादिको अध्यक्ष भएर [illegible] सरकारी नाफ जोगाए धनको नाश गरेमा प्राणदण्ड गर्ने. [illegible] यता गर्ने जति आधा दण्ड गर्ने, यस ले गरेको भनि थाह नभएमा सबै कर्मचारीहरूलाई [illegible] गर्ने. जोइले [illegible] मुण्ड रकेर [illegible] बोलेको [illegible] चित्रबध - [illegible] बध दण्ड गर्ने.

अतः [illegible] १ [illegible] आय [illegible] साधन [illegible] इत्यादि धनमहलको सम्बन्ध भन्ने गर्नुपर्दछ।

"वाह्य - [illegible] आदि जनपद बाट आएको र आभ्यान्तर नगर बाट आएको [illegible] सरकारी आय, यति यति भनेर भन्नाथलेभर आय व्ययको [illegible] गणना गरी बाँकी रहेको घर्लाई देखि सबै गरी राख्नु पर्दछ।

२-६ अध्याय २)
प्रकरण २४
समाहर्तृसमुदय
तहसीलदार अध्यक्षको
राष्ट्र - नगर जनपद जमीन आदि बाट आउनुपर्ने आउने सरकारी आय को [illegible] तहसील गर्ने उक्त अधिकारी पुरुष लाई समाहर्ता भन्दछ।
समाहर्ताले दुर्ग [illegible], राष्ट्र-[illegible], खानी, सेतु [illegible], वन, [illegible] व्रज [illegible] यतिको हेरचाह [illegible] गरी सरकारी
वणिक्पथ
आय उठाउने काम गर्नुपर्दछ

सरकारी
आमदानीका उपाय यी हुन् —

१— दुर्ग भनेको — हाटको महसूल, दण्डसजायको धन, पौतव - नापतौल गर्ने बाट को अध्यक्ष, नागरिक - नगरको अध्यक्ष, लक्षणाध्यक्ष - [illegible] मद्यको अध्यक्ष का [illegible] को अध्यक्ष, मुद्राध्यक्ष - टकसारको अध्यक्ष, [illegible], पशु-वधशालाका [illegible] को अध्यक्ष, सूत्र - धागोको अध्यक्ष, तेल [illegible] गर्ने, [illegible] गर्ने, [illegible] गर्ने, सुनको कामको अधिकारी बजार, वेश्या, जुवा, घर [illegible] कारीगड, काठ - [illegible] कामगर्ने कारीगड, शिल्पी - [illegible] कारीगड, देवालय इत्यादिको अध्यक्ष, [illegible] बाट आउने सरकारी आय, [illegible] [illegible] आदि [illegible] बाट आउने रकम। यसरी २२ किसिमको [illegible] बाट आउने सरकारी आय द्रव्य हो.

२— राष्ट्र भनेको सीता - खेती, भाग - [illegible] अन्नको छैटौं भाग, बलि - उपहार, कर - फल [illegible] को [illegible], वणिक - [illegible] बाट आउने, नदीपाल - घाट [illegible] बाट आउने, [illegible] - [illegible] को रकम, नाव - नाउको अध्यक्ष द्वारा आउने, पट्टन - [illegible] बाट आउने, विवीत - [illegible] को अध्यक्ष द्वारा आउने, वर्तनी - बाटाको महसूल अन्तपाल द्वारा आउने, रज्जु - [illegible] बाट आउने रकम, चोररज्जु - चोर पक्रने चौकी [illegible] को रकम. यति १३ किसिमको सरकारी आय.

३— खनि भनेको — सुन चाँदी हीरा [illegible] मोती मुगा शङ्ख लोहधातु, नुन, [illegible] को धातु, पत्थरको धातु, रसधातु यी १२ बाट आउने सरकारी आय

४— सेतु भनेको — फूलको [illegible], फलको बारी, उखु बारी, केराबारी, धानखेत, [illegible] आदि [illegible] बारी यी ६ किसिम बाट आउने सरकारी आय.
[illegible]
५— व्रज भनेको — गाई, भैंसी, [illegible], भेडा, बाख्रा, गधा, ऊँट, घोडा [illegible] बाट आउने सरकारी आय.

६— वणिक्पथ भनेको स्थलमार्ग र जलमार्ग बाट आउने सरकारी आय.
यति लाई आयशरीर - आमदानीको स्वरूप भनेका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आयमुख- सरकारी मुख्य आमदानी यी हुन-

१- मूल- अन्न फल आदि वस्तुको बिक्रीबाट प्राप्त सरकारी धन.
२- भाग- अन्न आदि उब्जाको राजाले पाउने छ खण्डको १ खण्ड.
३- व्याजी- अन्न आदि वस्तु फेरि भर्दा तौलदा कम नहोस् भनि सयकडा पाँच बढी लिएको अं[illegible]
४- परिघ- नदीहरू तर्दा लिइने शुल्क-महसूल.
५- क्लृप्त- यो गाउँले सरकारलाई यति बुझाउने भनि ठेक्के [illegible] रकम
६- रूपिक- लवणाध्यक्षले नून बिक्री गर्नेहरूबाट लिइने सयकडा आठ [illegible]
७- अत्यय- अध्यक्ष, कार्य धर्मस्थीय, कण्टकशोधन हरूमा भने बमोजीम [illegible]

व्यय शरीर- सरकारी धन खर्च हुने विषय यी हुन-

(क) देवताको पूजा, पितृको श्राद्ध, पर्वपर्वको दान र दीन अनाथ हरूलाई [illegible]
(ख) स्वस्तिवाचन- शान्ति पुष्टिको कामका निमित्त पुरोहित आदि लाई [illegible]
(ग) अन्तःपुर- महारानी भामिनी राजकुमार हरूलाई दिइने
(घ) महानस- भान्साघरको खानेपिने [illegible] सम्बन्धी खर्च.
(ङ) दूतप्रावर्तिम- पराराज्यमा दूतहरू पठाउँदा हुने खर्च
(च) कोष्ठागार- भण्डार घर बनाउने आदि खर्च.
(छ) आयुधागार- शस्त्र हरू राख्ने घर बनाउने आदि खर्च.
(ज) पण्यगृह- सरकारी बिक्रीका वस्तु रहने घर सम्बन्धी खर्च
(झ) कुप्यगृह- जिन्सी भण्डार सम्बन्धी खर्च.
(ञ) कर्मान्त- खेती आदि काम सम्बन्धी खर्च.
(ट) विष्टि- बेठी बेगारी काम लाउँदाको खर्च.
(ठ) पत्त्यश्वरथद्विपपरिग्रह- पैदल घोडा रथ हात्ती गरी सेनाहरू सम्बन्धी.

(ड) गोमण्डल- गाई गोरु राँगा भैंसी भेंडा बाख्राहरू सम्बन्धी खर्च
(ढ) पशुमृगपक्षिव्यालवाट- बनैया पशु, मृगहरू, पक्षीहरू, सिंह व्याघ्र आदिको रक्षाको सम्बन्धी खर्च
(ण) काष्ठतृणवाट- काठ घासपात सम्बन्धी खर्च.
यी व्ययशरीर हुन.

छोटकरीमा- आयशरीर ७, आयमुख ७, ~~[illegible]~~, व्यय शरीर २२ ~~[illegible]~~ हुन्छन्. आयशरीरमध्यमा दुर्ग २२, राष्ट्र १३, खनि १२, सेतु ६, वन ४, व्रज ८, वणिक्पथ २ गरी ६७ विभेद हुन्छन्.।

राजाको राज्याभिषेक देखि आरम्भ गरिएको वर्ष महिना पक्ष दिन यी ४ लाई 'व्युष्ट' भन्दछन् ~~[illegible]~~ यसैलाई लिएर अमुक राजाको यति वर्ष यो महिना यो पक्ष यो दिनमा यस बाट आएको यति, यस कामको निमित्त यसलाई गएको यति भनि आय व्ययको हिसाब बहीखाताका मा लेख्नु गर्नु पर्दछ

वर्षलाई ३ भाग लगाई सिंह कन्या तुला वृश्चिक यी ४ सौर मासको वर्षा ऋतु भन्ने एक भाग, धनु मकर कुम्भ मीन यी ४ सौर मासको हेमन्त ऋतु भन्ने दोस्रो भाग, मेष वृष मिथुन कर्कट यी ४ सौर मासको ग्रीष्म ऋतु भन्ने तेस्रो भाग हुन्छ. यी तीनै भाग प्रत्येकमा ८ पक्ष हुन्छन्. यी मध्ये तेस्रो र सातौं पक्षमा एकेक दिन कम हुन्छ, अरु पक्ष पूरा हुन्छन्. यो सौरमास देखि बाहेक शुक्ल प्रतिपद् देखि अमावास्या सम्मको चान्द्र अधिक मास हुन्छ. [illegible] कोसिमको कालको व्यवहार हुन्छ.

करणीय- गर्नुपर्ने, सिद्ध- गरिसकेको, शेष- बाँकी नबुझेको, आय- आमदानी, व्यय- खर्च, नीवि- बचत मूलधन, यी ६ विषयको अवस्था सबै हर्फले मिलाउनुपर्छ

[illegible] Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धन कामको कमाइ—

(क) करणीय याति किसिमका द्रव्य—

१- संस्थान - यो छउवा याति लिनुपर्ने भन्ने लगान.
२- व्यवहार - यो यो गर्नुमा यो यो गर्नु पर्ने भन्ने विभागीय कार्यको ज्ञान
३- शरीरावस्थापन - नगर र जनपदको आय व्ययको रूप खडा गर्नु
४- आदान - ठीक समयमा माल पोत असुल गर्नु उठाइ.
५- सर्वसमुदय पिण्ड - प्रत्येक ग्राम नगर वा याति उठेको भन्ने जम्मा.
६- सञ्जात - सबै रकमका उठेको जुन जम्मा भएको (जम्मीको ज्ञान)

(ख) सिद्ध याति किसिमका द्रव्य—

भण्डारमा (प्रविष्ट)
१- कोशार्पित - राज कोशमा दाखिल भइसकेको
२ राजहार - राजाले कामको निमित्त भण्डारबाट हातमा लिएको
३ पुरव्यय - नगरमा बाँध बनाउन खर्च भएको

अनागत व्यय
४ परसंवत्सरानुवृत्त - अघिल्लो वर्षको खर्च बाट बचत धन
५ शासनमुक्त - सजाय वा माफी भएको धन
६ मुखाज्ञप्त - राजाको मौखिक आज्ञा बाट दिएको धन

(ग) शेष याति किसिमका द्रव्य.

१ सिद्धिप्रकर्मयोग - नउठेको उकाउनु पर्ने पोतका.
२ दण्डशेष - फौजी खर्चको बचत

४ बलात्कृत प्रतिस्तब्ध - जुलुमले रोकिराखेको.
५ अवमृष्ट - नगर मुख्य आदिले लोटेर एकको.

मध्यम कुनै अथवा - उठाउन खर्च गरेपनि विशेष फायदा नहुने र

कुनै अल्पसार - थोरै खर्च गरेर उठाउँदा थोरै फायदा हुने द्रव्य.

आय तीन किसिमको हुन्छ.

(क) वर्तमान - दिनदिनै आउने.
(ख) पर्युषित - अघिल्लो सालमा लिने भनी तोकेको र साविक हाकिमका पालाका
~~(ग) अन्यजात ... अध्यक्षहरूलाई दण्ड भएको~~

(ग) अन्य किसिमको—
१ नष्टप्रस्मृत - बिसेर छुटिएको
२ आयुक्तदण्ड - अपराधीका अध्यक्षहरूलाई दण्ड भएको
३ पार्श्व - कर बढाएर लिएको
४ पारिहीणिक - पशु ले खाएको बालीको दण्ड आएको
५ औपायनिक - नजराना आएको
६ डमरगतकस्व - भगुवा सेनाबाट लुटेको
७ अपुत्रक - अपुताली आएको
८ निधि - खानी फेला परेको

व्यय चार किसिमको हुन्छ—
१ नित्य - रोजाना हुने
२ नित्योत्पादिक - ~~...~~ कामदारलाई तोकेको भन्दा बढी दिएको - आतीक.
३ लाभ - पक्ष महिना वर्षमा फायदा हुने गरी गरेको.
४ लाभोत्पादिक - पछि हुने फायदा अनुसार पछि कामदारलाई पनि दिने अतिरिक्त
नीवी - आयका खर्च कटाई बाँकी रहेको बचत दुई किसिमको हुन्छ
१ प्राप्त - ढुकुटी भण्डार दाखिल भइसकेको.
२ अनुवर्त्त. ढुकुटी भण्डार दाखिल हुने अवस्थामा परेको.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~बुद्धिमान् समाहर्ताले चलाइएका प्रकारबाट धनको उत्पत्ति, आयको वृद्धि, व्ययको कमी~~

प्रजाहरूलाई पीडा नादिईकन आय बढाउन, कामदारहरूलाई बाधा नादिईकन व्यय घटाउन कुशल बुद्धि भएका समाहर्ताले लोकरीति अनुसार धनको उत्पादन, आयको वृद्धि, व्ययको कमी देखाउन प्रयत्न गर्नु, कहिलेकाहीं अधिक लाभको आशाले आय भन्दा व्यय बढ्ता देखाउन पनि सकिन्छ ।

-*-

२-७ अध्याय २८

प्रकरण २५ - अक्षपटल (बहीखाता रहने ठाउँ)मा गणनाहरूको काम.

बहीखाता -

सरकारी आय व्ययको हिसाब राख्ने अड्डालाई अक्षपटल ~~[illegible]~~ यहाँ रहेर हिसाब गर्ने हरूलाई गाणनिक भन्दछन्. त्यो अक्षपटलको अध्यक्ष- प्रधान अधिकारी पदमा पूर्व मुहुडा वा उत्तर मुहुडा गरी अक्षपटल- हाहिसाबको अड्डा बनाउन लगाएर त्यसमा साना साना खण्ड छुट्टा छुट्टा कोठा गरी ~~[illegible]~~ निबन्धपुस्तक- बहीखाता रहने ठाउँ बनाउनु ।

त्यो बहीपुस्तकमा पहिले १- सरकारी द्रव्य आउने ठाउँका अड्डाहरूको नाम नामासी देखाएर, जनपदका यो यो ठाउँबाट प्रतिवर्ष यति यति आउने भई कुल जम्मा यति आय आउने भनी लगत खडा गरी, २- ठाउँ ठाउँमा खानि, अनाजको उत्पादन, भूमि, बिक्रीविभाग हरूका कार्यालयमा द्रव्य लगाएको बाट ~~[illegible]~~ फायदा. नो, बढ्न, खर्च, आसको अनाज, नापतौलको बढीलिइने रकम, मिसाई

गरेको कुरा र ३- ~~[illegible]~~ खोटाउला दिएको वेतन काम गर्ने मजदूर यति यति भन्ने परिमाण, ५- रत्न सारवस्तु सामान्यवस्तु जिनिसहरूको मोल इ. नाप तौल, लगाएको आएको मूलधन यति यति भन्ने हिसाब, ६- पूर्व पश्चिम आदि प्रदेश गाउँ नगर जाति कुल हरूको धर्म व्यवहार आचार । यति हरू, ७- राज कर्मचारीहरूले ~~[illegible]~~ हात्ती घोडा आदि सवारीको समान सत्कार बस्ने ठाउँ नजराना, कर माफी ~~[illegible]~~ वेतन हरू यति यति पाउने भन्ने व्यवस्था, ८- राजा रानी राजकुमार हरूले पाउने रत्न भूमि आदि नियत ~~[illegible]~~ र विशेष, उत्सव पर्वको खर्च, औषधि खर्च, यति यति भन्ने लगत, ९- ~~[illegible]~~ मित्रहरूमा जाने शत्रुबाट आउने धन पनि यति यति भन्ने हिसाब, यी सबै विषयहरू बहीपुस्तकमा छुट्टा छुट्टा देखिने गरी लेखाउने गर्नु ।

यसपछि प्रत्येक विभागीय अड्डाहरूको आगामी करणीय- गर्नुपर्ने विषय, सिद्ध- भइसकेको, शेष- बाकि, आय, व्यय, बचत हरू र कर्मचारीहरूको यात्रा काममा हाजिरी. काम गराइ, चरित्र, रहन सहन हरू पनि बहीपुस्तकमा लेख्नु गर्नु.

उत्तम मझौला तल्लो खालका कामहरूमा त्यस त्यस विषयका विज्ञ पुरुषलाई अध्यक्ष- मुख्य हाकिम बनाउन. उनै काम गर्ने योग्यता भएका धेरै जना भएमा यो काममा यसको विशेष निपुणता छ भन्ने पत्यार भएकालाई अध्यक्ष बनाएमा राजालाई पछि पछुतो मान्नु नपर्ने हुन्छ.

कुनै विभागका अध्यक्षले गलती गरेर काम बिगारी सरकारी आयमा नोक्सान पारेमा सहग्राही- हिस्सादार, प्रतिभू- जमानी, कर्मोपजीवी- त्यही कामका कारिन्दा, उसका एकाघरका छोरा भाइ स्वास्नी छोरी नोकर चाकरले आफ्नो अ गोल्मो नगरे पछि क्रमे पछि क्रमले नोक्सानी भर्ना गर्नुपर्दछ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सरकारी कामको वर्ष ३५४ अहोरात्रको हुन्छ. त्यो आषाढको पूर्णिमामा पूर्ण हुन्छ. नियुक्त कर्मचारीको वार्षिक वेतन सो वर्षको दिनसंख्या अनुसार पूरा वा कम दिनुपर्दछ. ज्योतिषीको गणना अनुसार अधिकमास पाने मान्छे उसको पनि वेतन दिनुपर्दछ.

आचरण -

अध्यक्षहरू चरहरूद्वारा कर्मचारीहरूको काम गराई, चरित्र पूर्वस्थितिहरू पुनः गर्नुपर्दछ, त्यो नबुझे गरेमा १ अज्ञानले ... उन्नत नभएको परिश्रम नगर्ने भएमा २ आलस्यले, इन्द्रियको विषयमा आसक्त हुँदा ३ प्रमादले, निन्दाको अधर्मको अनर्थको डरमा रहेमा ४ भयले, कामनाले गर्दा आउने मानिसमा आग्रह गर्ने बानी ५ कामले, इच्छाले सबैलाई नीमठो गरेमा ६ कोपले, विद्या धन राजवल्लभ - राजप्रेमको अहङ्कार ७ गर्वले, नाप तौल तथा हिसाबमा गोलमाल गरेमा ८ लोभले कर्मचारीहरू सरकारको आम्दानी हानि गर्दछन्.

अज्ञान, आलस्य, प्रमाद, भय, काम, कोप, गर्व, लोभ यी ८ दोषबाट जाने राजद्रव्यमा हानि गराएको छ. यसैले एकैका गुना बढाएर अर्थात् अज्ञानले भए एक गुना, आलस्यले भए दुई गुना इत्यादि दण्ड गर्नुपर्दछ भनि मनुका अनुयायीहरू, सबैमा आठ गुना भनि पराशरका अनुयायीहरू, दश गुना भनि बृहस्पतिका अनुयायीहरू, बीस गुना भनि शुक्रका अनुयायीहरू भन्दछन्. कौटिल्य भने अपराध ठूलो सानो जस्तो छ त्यस अनुसार दण्ड गर्नुपर्दछ भनि भन्दछन्.

~~हिसाब ... पूर्णिमा~~

लेखा जाँच -

विभाग विभागका हिसाब जँचाउने आषाढ पूर्णिमाको दिनमा गणनाध्यक्षको कार्यालयमा बुझाइसक्नु हुन्. तिनको छाप लागेको हिसाबको बही र बाँकी बचत पनि एक ठाउँमा जम्मा गरेर परस्पर कुरा संलग्न गर्न नदिन. जस्तो जस्तै आय व्यय बचतको तेरिज लेखि बचत बुझाई बहीको आयको विवरण हेर्दा ..., वा खर्चको विवरणमा घटी भएको देखियो भने त्यो घटीको आठ गुना हिसाब बुझाउनेलाई दण्ड गर्नु. आय व्यय मिलाउँदा बढी देखिन आयो भने बढेको जति रकमी विभागाध्यक्षलाई पुरस्कार दिनु.

तोकिएको समयमा हिसाब जँचाउन नआउने वा आए पनि बही खाता बचत धन नलिएर आउनेलाई यथार्थ बुझाउनुपर्ने धनको दश गुना धन दण्ड गर्नु. कार्मिक - माथिल्लो कर्मचारी उपस्थित हुँदा कारणिक - अधीन कर्मचारी हिसाब जँचाउने जाँच्नेलाई अनुपस्थित भएमा कारणिकलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु. कार्मिक जाँच्ने कर्मचारी दोषी भएमा कारणिकलाई हुने दण्डको दुगुना दण्ड कार्मिकलाई गर्नु.

महामात्र - मन्त्रीहरू मुख्य कार्य सचिवहरूले विभाग विभागको हिसाब मिलाएर आय व्यय बचत छन् भन्ने फरक नपारी जम्माको नाम सर्वसाधारण देशवासीहरूलाई सुनाउने गर्नु. कसैले कुरा दबाए सुनाएमा उसलाई उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु.

तोकिएको समयमा बुझाउनुपर्ने द्रव्य नबुझाउनेलाई १ महिनासम्म मात्र पर्खनु. १ महिना हुँदा पनि नबुझाउनेलाई महिनाको २०० दरले दण्ड गर्नु. बचत थोरै मात्र बुझाउन बाँकी राख्नेलाई ५ दिन पर्खनु.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाकि धन चुकाई नोकिरको समयमा हिसावको वही दाखिल गर्नेलाई धर्म व्यवहार चरित्र पूर्वस्थिति धनको जीमा हिसाव काम गराई अनुमान सबै किसिम बाट जाँच गर्ने गर्नु.

पहिले पुरुषको जम्मा

हिसाव लेख्नेले दिन दिनको, ५ दिन, १ पक्ष, १ महिना, ४ महिना, १ वर्षको जीमा आय व्यय बाकि देखाउने गर्नु. आमदानीमा राजवर्षको भित्र देश काल आयको मुख शरीर, आएको महसूल आदि द्रव्य, [illegible] जोडेको, परिमाण दिने दिलाउने, लेख्ने [illegible] भुक्ते हरु र खर्चमा भित्र देश, काल, मुख, लाभ [illegible] नीमित्त, दिएको द्रव्य, मिसोट गरेको परिमाण अह्राउने, लिने, फेर्ने भण्डारे, भुक्ते हरु, वाकि धनमा भित्र, देश, काल, द्रव्यको स्वरूप, चिन्ह, परिमाण, राखेको भाँडा, जिम्मावाले हरु देखाएर लेख्नु.

लेखकले

सरकारी आय व्यय नीवी धन हरु [illegible] नलेखेमा, लेख्न रोकेमा, राजाको आज्ञा लङ्घन गरेमा, [illegible] नियमको विपरीत गरी लेखेमा प्रथम पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु. विषयक्रम नामेलाई, उल्टोपल्टो पारेर, नबुझिने गरी दोहो, पारी लेखेमा १२ पण दण्ड गर्नु. बाकि धन कम लेखेमा [illegible] दुगुनो (२४पण), देखाएर खाएमा ८ गुना (९६पण), घटी उति दिएर हिसाब मिलाएमा ५ गुना (६० पण), दण्ड गरेर नोक्सानी पनि भराउनु. कते कुण गरेमा चोरीको दण्ड गर्नु. आगे न लेखिएर पछि आउकीले पन्ना लामा र आगो वर्षा पछि कुरा मिलाएमा पनि चोरीको दुगुना दण्ड गर्नु.

अध्यक्षले सानोतिनो अपराध गरेमा सहनुपर्छ, अलि कति पनि आमदानी बढेमा खुसी मान्नुपर्छ. विशेष फाइदा गराउने अध्यक्षलाई चिरस्थायी बनाएर [illegible] गर्नुपर्छ।

—×—

२-८ अध्याय २८

प्रकरण २६ [illegible] (अधिकारीले खाएको धन फिर्ता लिने.) अपहृतस्य प्रत्यानयनम्

, द्रव्य आउने ठाउँ हरुबाट उठेको धन पनि विभागीय अध्यक्ष हरुले खाई दाखिल गरेनन् भने त्यो खाएको धन फर्काएर ल्याउने उपाय हरुको निरूपण यस प्रकरणमा गरिन्छ.

[illegible] सम्बन्धी र परराष्ट्र सम्बन्धी पनि सबै कार्यहरु धन नभए फल हुँदैनन् र अतः सबै कामको मूल धनको कोश बढ्ने घट्न नपाउने विचार राख्नुपर्छ.

धनको वृद्धि
१ देशमा [illegible] देश जाति कुलका आचार हरुको पूर्वपरम्परा अनुसार पालन गर्नु,२ चोरहरु पक्रनु,३ काममा नियुक्त अधिकारीहरुलाई धनहरण गर्न रोक्नु,४ अन्नहरु प्रशस्त हुनु,५ बिक्री हुने वस्तुहरु धेरै हुनु,६ आगो बाढी आदिको उत्पात नहुनु,७ कर हरु माफि दिनुपर्ने नहुनु,८ सुन चाँदी आदि नगद जीमा हुनु. यी ८ राजकोश बढाउने उपाय हुन्.

राजकोश घटाउने कारण यी ८ छन्—

१ प्रतिबन्ध– सरकारी मालपोत आदि नउठाउनु, उठेपनि हातमा नआउनु, आएपनि राजकोशमा दाखिल नहुनु. यस्तो प्रतिबन्ध भएमा दशगुना दण्ड गर्नु.

२ प्रयोग– राजकोशमा दाखिल गर्नुपर्ने द्रव्य अधिकारीले ब्याजमा लाउनु.

३ व्यवहार– राजकोशमा दाखेल गर्नुपर्ने द्रव्यका अधिकारीले व्यापार गर्नु: प्रयोग र व्यवहार दुवैमा तिरको फाइदाको दोबर दण्ड गर्नु.

४ अवस्तार– उठाउनुपर्ने बेलामा नउठाउनु र बेला नभइकन उठाउनु. यसमा नोक्सान भएको चौबर दण्ड गर्नु.

५ उपभोग– सरकारी धन आफू वा अरुले उपभोग गर्नु. यसमा रत्नको उपभोग गरेमा वध दण्ड, सार वस्तुको उपभोग गरेमा मध्यम साहस (५००), कुड वस्तु वा जिनिसको उपभोग गरेमा बिगो भर्ना गरी त्यति नै दण्ड गर्नु.

५. परिहापण– नोकिरको आय घटाउनु वा व्यय बढाउनु. यसमा नोक्सानीको चौबर दण्ड गर्नु.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७ परिवर्तन- सरकारी असल वस्तु कमसल वस्तु सट्टा हालेर लिनु- यस मा पनि उपभोगमा झैं दण्ड गर्नु.

८ अपहार- उठेको आय बहीमा नचढाउनु, बहीमा लेखीसकेको खर्च दिनुपर्ने मानिसलाई नदिनु, हातमा लिइसकेको पनि द्रव्य आएको छैन भन्नु- यसमा १२ गुणा दण्ड गर्नु.

अधिकारी पुरुषहरूले सरकारी द्रव्य अपहरण गर्ने तरीका ४० छन्-

१ पहिले नै पाइसकेको द्रव्य पछि बहीमा चढाएको, २-पछि आउने द्रव्य अगाडि नै बहीमा चढाएको. [illegible] ३-लिनु पर्ने नलिएको, ४ लिनु नपर्ने देवद्रव्यआदिको कर पनि लिएको, ५-लिएको पनि लिएको छैन भनेको, ६-नलिएको पनि लिएको भनी देखाएको, ७-थोरै लिएकोमा धेरै देखाएको, ८-धेरै लिएकोमा थोरै देखाएको, ९-एक थोक लिएकोमा अर्को थोक देखाएको, १०-कसैबाट आएकोमा अर्कोबाट आएको भनी देखाएको, ११- दिनु पर्ने नदिएको, १२-नदिनुपर्ने दिएको, १३- दिनुपर्ने बेलामा नदिएको, १४-नदिनुपर्ने बेलामा दिएको, १५- थोरै दिएकोमा धेरै देखाएको, १६- धेरै दिएकोमा थोरै देखाएको, १७-एक थोक दिएकोमा अर्को थोक देखाएको, १८-कसैलाई दिनुपर्नेमा अर्कोलाई दिएको देखाएको, १९- असल भैसकेको पनि अमुक रकम भएको [illegible], २० दाखिल नभएको पनि दाखिल जनाएको, २१- मोल दिनुपर्ने जति माल मोल नदिईकन दाखिल गरेको, २२- मोल गइसकेको पनि माल दाखिल नभएको, २३- जम्मा जम्मी लिनुपर्नेमा फुटकर लिएको, २४ फुटकर लिनुपर्नेमा जम्मा जम्मी लिएको, २५- बहुमूल्य वस्तुलाई थोरै मोलको वस्तुसंग साट्यापारेको, २६-थोरै मोलको वस्तुको बढी बिक्री हुने वस्तु थोरै मोलको नबिक्री हुने बेकार वस्तु संग साटेको, २७- नभएको मोल बढाएर लेखेको, २८-भएको मोल

घटाएर लेखेको, २९- कुनै स्वामीहरूले काम गरेको दिन बढाएर लेखेको, ३०-कसैले काम गरेको दिन घटाएर लेखेको, ३१- वर्षमा नभएको अधिकमास लिई बढी महिना गनाएको, ३२- महिनामा दिन बढाएको, ३३-स्वामीहरूको हाजिरीको संख्यामा घटीबढी पारेको, ३४- एक बाटोबाट आएको आम्दानीलाई अर्को बाटोबाट आएको भनी देखाएको, ३५- धर्मसम्बन्धी दानप्रदान आदिमा संख्या फरक पारेको, ३६- कारहरू उठाउँदा कसैलाई हलुका कसैलाई कडा गराउनाएको, ३७- सबैसंग एकनाम गरी लिनुपर्नेमा कसैसंग धेरै कसैसंग थोरै गरी जम्मामा फरक पारेको, ३८- ब्राह्मण आदि वर्ण फरक पारेर घाटको नदी रकम फरक पारेको, ३९- फौजी रसद आदिमा मोल फरक पारेको, ४० नाप तौल [illegible] भन्ने भाँडाहरू फरक पारेको. यस्तै किसिमका अधिकारी पुरुषहरूले सरकारी धन अपहरण गर्ने प्रजाहरू बाट कुनैमा घूस खाने पनि हुन्छन् ।

यस्तो अपहरणको शङ्का लागेकोमा उपर्युक्त - माथिको देखरेख गर्ने अधिकारी, निधायक- भँडारे, निबन्धक- लेखक, प्रतिग्राहक- बुझ्ने, दायक- बुझाउने दिने, दापक - दिलाउने (उठाउने (जाँचक)), मन्त्री- अधिकारी पुरुषलाई शपथ खुवाउँदै, मन्त्रीको वैयावृत्य कार्य- सट्टा हुने को कामदार, यी तीनहरूलाई एकेक गरी सोधपूछ गर्नु. यिनीहरूले झुटा कुरा गरेमा कसूर गर्ने अधिकारी कै समान दण्ड गर्नु. गाउँ सहर आदि जनपदमा अमुक अधिकारी पुरुषले घूसहरू खाएर कसकसलाई पीडा दिएको छ जाहेर गर भनी ढ्याली पिटाइदिनू. जाहेर गर्नेहरूलाई उनीहरूको नोक्सानी भर्ना दिलाइदिनू. त्यो अधिकारी उपर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनेक उजूर पर्न आएमा मैले गरेको छैन भनेपनि कुनै चाहिँ साक्षी प्रमाणहरू द्वारा सो अधिकारीलाई कायल गराए मा सबै उजूर सत्य रहेछ सबैको नोक्सानी भर्ना गर्नुपर्दछ। धेरै उजूर परेकोमा कुनै प्रमाणित कुनै अप्रमाणित भए मा कुनै उजूर भएको पनि शङ्का हुने हुनाले प्रत्येक साक्षीहरूलाई मौका दिनुपर्दछ।

धेरै सुन चाँदी आदि धनको अपहरण गरेको उजूरपरेमा साक्षी प्रमाणबाट कुनै लाई यथार्थ देखिएमा सबै यथार्थ सोचेर अधिकारीलाई बुझाउनुपर्दछ।

सूचक-पोलाहाले नठहरेमा प्रतिघात-उल्टो सजाय ब्याने भन्ने कबोल गरेर आफूले भनेको कुरा प्रमाणित गरे मा भराउने धनको छैटौं भाग पाउँछ, प्रमाणित गर्न नसके शारीरिक दण्ड नगदी दण्ड लिनुपर्दछ, निर्दोष माथि दोषको आरोप गर्नेलाई दयामाया गर्नु हुँदैन।

आफूले सूचना दिएको-पोलेको कुरा सूचक-पोलाहाले सिद्ध गरेमा सो मुद्दा टाङ्दैन। आफूपनि उम्कन्छ। अभियुक्त उजूरपोकाले घूसघूस दिएर फुर्ता बाँचित गर्न सकिने भनेमा सूचकले वधदण्ड पाउँदछ।

—

२-८ अध्याय ३०

प्रकरण २७ उपयुक्त परीक्षा।

युक्त- सो सो काममा नियुक्त भएका अधिकारी पुरुषहरू उपर हेरचाह गर्न खटिएका विश्वासका मानिसहरू उपयुक्त कहलाउँछन् त्यस्ता उपयुक्तहरूलाई परीक्षा-जाँच गर्ने विषय यस प्रकरणमा भनिछ।

अमात्यमा हुनुपर्ने देशमा जन्मेको कुलीन इत्यादि गुणले सम्पन्न युक्त उपयुक्त प्रभृति सबै अध्यक्षहरूलाई उनको योग्यता सामर्थ्य अनुसारको काममा खटाउनुपर्दछ। यिनीहरूले गरेका काममा सर्वदा दोबरोब जाँच गर्ने गराउनुपर्दछ। किनभने मनुष्य चित्त अस्थिर हुन्छ। मनुष्यहरू घोडा जस्तै काम लगाइएमा विग्रने हुँदछन्।

आलोवाट जुगीन टगोढ पनि (interlinear insertion)

अतः काम गर्ने, तिनका साधन-सहाय आदि, देश, काल, काम, प्रक्षेप-हालेको मूलधन, उदय-लाभ, यी सबै थोक अध्यक्षहरू उपर बुझनुपर्दछ। काममा खटिएका छन्, परस्पर गुटबन्दी र फूट पनि नगरी राजाको आज्ञा बमोजिम काम गर्ने गर्नुपर्दछ। परस्पर मिलेर एकमा बनेपनि कामको फल खाइदिने हुनाले, परस्पर नमिलेर पनि काम बिगारिदिने हुनाले। केही काम उठाउनुपर्दा राजालाई निवेदन नगरी नउठाउन, किन्तु कुनै आकस्मिक सङ्कट हटाउने काम भने आज्ञा नलिई पनि मौका जाने हुनाले गर्दै पनि गर्नुपर्दछ। अध्यक्षहरूले काममा भूल गरेमा अध्यक्षको त्यो दिनको वेतन र काम बिग्रेर भएको हानिको दुगुना दण्ड हुने व्यवस्था गर्नु। यिनीहरूमा जसले आज्ञानुसार भनेभन्दा बढी राम्रो काम गर्दछ, त्यसलाई पदवृद्धि र आदर पनि दिनुपर्दछ।

आमदानी थोरै खर्च धेरै हुन्छ भने राजा प्रजाको धन खाइदिने हुन्छ, आमदानी धेरै खर्च थोरै हुन्छ वा आमदानी अनुसारको खर्च हुने छ भने खाइदैन भनी आचार्यहरू भन्दछन्। कौटिल्य भने-थोरै आमदानी भए पनि बहुकुम्चीले उधारो लिएर पनि धेरै खर्च गर्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजा प्रजाको धन अपहरण गरेपनि कृपणले खर्च थोरै गर्नुभयो निपत आसल भए नभएको कुरा चरहरूबाट मात्रै पत्ता लाग्दछ भनि भन्दछन्।

जसले आमदानी घटी गराउँछ त्यसले राजाको द्रव्य खान्छ, त्यसैले अज्ञान आलस्य भय प्रमाद काम क्रोध गर्व लोभ आदि कारणले आयमा हानि गराएको छ भने आगि गणनिव्याधिजस्ता भने कै जुर्माना जुवा निगुल आदि अपराध अनुसार त्यसलाई तिराउनू।

जसले आफ्नो नोकरको मध्ये सेवा गराउँछ त्यसले प्रजालाई चुस्दछ. त्यसले आफूले आय गरेको सबै गुनासमा ल्याउनेले अपराध भए अवदेखि पसी प्रजा वा पछि नलिनु भनि रोक्नू, ठूलो अपराधमै अपराध अनुसार दण्ड गर्नू।

जसले नोकरको खर्च जोगाएर चुकाउँछ त्यसले काम गर्ने मानिसलाई वा कामलाई हानि गराउँछ. त्यसले कामको दिन द्रव्य मूल्य मानिसको वेतन हरु हरण गरेमा अपराध अनुसार दण्ड गर्नू।

अतः जुन अध्यक्ष जुन विभागीय काममा नियुक्त छ त्यसले ~~आफ्नो~~ कामको यथार्थ स्वरूप आय व्यय सबै खोलकोरीर विस्तार संग राजालाई निवेदन गर्ने गर्नुपर्दछ।

मूलहर तादात्विक कदर्य तीनथरीलाई रोक्नुपर्दछ—

(क) मूलहर भनेको = बाबु बाजेको धन पानादेखिको मूलधन पनि खाएर सिध्याउने।

(ख) तादात्विक - ~~भनेको~~ जति जति कमायो उति उति खाएर सिध्याउने: पछिको विचार नगर्ने।

(ग) कदर्य भनेको — पालनपोषण परिवार र आफूलाई समेत कष्ट दिई धन जम्मा गर्ने. ~~यस्तो~~ ~~व्यक्ति~~

~~कुटुम्ब बन्धु बान्धव भएको भए कैदी गालेर गोलमा झिकोस्~~ ~~कुनै कुटुम्ब आदि नभए त्यसको सम्पत्ति अपहरण गरिन्छ।~~

यस्तो कदर्य - कृपण ~~पुरुष~~ कामी पुरुष कुटुम्ब बन्धु हरु भएको भए कैदी गालेर काम बाट झिकिदिनू. कुनै कुटुम्ब आदि नभए त्यसको सम्पत्ति हरेपनि हुन्छ। कृपण मानिस धनको ठूलो आमदानी हुने भाउमा रहँदा जोगाएको धन कि घरमा गाडेर राख्दछ, कि नगर देशमा बसेका कसैकहाँ लुकाएर राख्दछ, कि अर्कै देशमा ओसार्दछ. त्यस्ताको सत्री गुप्तचर द्वारा साथी मित्र सेवक बन्धु बान्धव हरु र आय व्यय पनि पत्ता लाउनुपर्दछ। त्यस्ताको धन अर्कै देशमा ओसार्ने काम गर्दछ त्यसकहाँ मित्र पसेर रहस्य बुझ्नुपर्दछ। ~~त्यसको~~ ~~गरी~~ बुझिसकेपछि शत्रुले त्यसलाई मिलेर पठाएको पाए अनुमान पठाऊ भनि ~~…~~ लेखेको पत्रको बहाना ~~…~~ देखाएर त्यसलाई मराउनू।

अतः तत्तत् विभागका अध्यक्ष हरुले संख्यायक - हिसाब गर्ने, लेखक - लेख्ने, रूपदर्शक - माल जाँच्ने, नीवी ग्राहक - बाकिफत बुझ्ने, उत्तराध्यक्ष - मातिका अध्यक्ष हरुलाई साथमा लिएर काम गर्ने गर्नुपर्दछ।

उत्तराध्यक्ष हरु हात्ती घोडा रथ चढ्ने वृद्ध पाका हुनुपर्दछ. तिनका ~~…~~ शीघ्र र ज्ञान भएका अन्तेवासी - साथमा रहने धूली सीव्यापक आदि कर्मचारीहरूको चाल चलन बुझ्ने या पत्ता लाउनुपर्दछ।

प्रत्येक अधिकरण - अड्डाखानामा धेरै जना प्रमुख लगाएर राख्नुपर्दछ. त्यसो भएमा परस्परको शङ्काले राजधन हरण गर्दैनन्. ती अध्यक्ष हरुलाई नित्य - चिरस्थायी पनि नगराउनू. धेरैदिन एकै ठाउँमा रहने भएमा अनेक दोष लगाउने उपाय गर्न सक्छन्।

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जसरी जिब्रोमा परेको मह होस् वा विष होस्, स्वाद नलिन सकिँदैन, त्यसै राजाको धन सम्बन्धी काममा लागेकाले अलिकति भए पनि धनको स्वाद नलिन सकिँदैन।

माछो पानी भित्र घुमी रहने माछाले पानी पिएको थाहा पाइँदैन त्यसै कामका नियुक्त भएका अधिकारी पुरुषहरूले धन लिएको थाहा हुँदैन।

बरु आकाशमा उड्ने चराहरूको गति पत्ता लाउन सकिन्छ, मन बुझ्न नसकिने अधिकारी पुरुषहरूको धन उठाउने [illegible] सकिँदैन।

चोरेको धनले मोटाएकाको धन झार्नू, तिनो काममा अरूलाई खसाले पनि दिनू, तिनीहरूले फेरि धन खान नपाउने, खाएको पनि उकेल्ने पार्नुपर्दछ।

जो आर्थिक विभागमा नियुक्त भए पनि राज्यको धन खाने गर्दैनन्, उल्टो न्यायपूर्वक [illegible] धन बढाउने हुन्छन्, राजाको प्रिय र हितमा लागिरहने लाई स्थायी पदमा नियुक्त गर्नुपर्दछ।

२-१० अध्याय ३१

प्रकरण २८ शासनाधिकार
(शासन व्यवस्था)

कागजपत्रमा लेखिएको राजाज्ञालाई शासन भनिन्छ। राजाहरूको मौखिक आज्ञा भन्दा लिखित शासन नै मुख्य हुन्छ। ति [illegible] शासनकै आधारमा सन्धि विग्रह का काम हुन्छन्।

त्यस कारण शासन लेख्ने मानिस देशमा चलेको कुरा आदि [illegible] गुणले युक्त सबै वर्ण आश्रम जाति [illegible]

मति निश्चित जान्ने, छिटै कुरा मिलाउन सक्ने, राम्रो अक्षर भएको, छिटो लेख्न बाँच्न सक्ने हुनुपर्दछ। सो लेखकले राजाको सन्देश ध्यान दिएर सुनी, कुरा राम्रो बुझिने गरी लेख्नुपर्दछ। मालिक-राजाको देश प्रभाव कुल नामहरू सम्मान पूर्वक र आफूभन्दा ठूलाका देश नाम मान पूर्वक लेख्नू।

जाति, कुल, स्थान, पद, उमेर, विद्या, काम-शील, सदाचार, वास स्थान, [illegible], वैवाहिक सम्बन्ध, यी सबै कुरा विचार गरेर, उल्लेख गर्नुपर्ने मानिस सुहाउँदो गरी लेख लेख्नुपर्दछ।

अर्थक्रम, सम्बन्ध, परिपूर्णता, माधुर्य, औदार्य, स्पष्टता यी लेखका गुण हुन्-

(क) अर्थक्रम भनेको- मुख्य विषय पहिले देखाएर त्यसैसँग कुरा मिलाउनु।

(ख) सम्बन्ध भनेको- उठाएको कुरालाई बाधा नहुने गरी अगाडि [illegible] कुराको सिलसिला मिलाउनु।

(ग) परिपूर्णता भनेको- कुनै पद अक्षर घटी बढी नभई दिने मात्र भएर उपमाले शास्त्रको [illegible] इस्तेमाल देखाएर कुरा राम्री बुझाई बोली व्यक्त गरेको हुनु।

(घ) माधुर्य भनेको सुबोध सुन्दर अर्थ शब्द हुनु।

(ङ) औदार्य भनेको गँवार्या नराम्रो शब्द न हुनु।

(च) स्पष्टता भनेको- अर्थ बुझिने शब्दको प्रयोग,

ह्रस्व दीर्घ प्लुतको भेदले अक्षर २२, कण्ठादि तालव्य मूर्धन्य दन्त्य ओष्ठ्य २५, अन्तस्थ ४, ऊष्म ४, अनुस्वार विसर्ग जिह्वामूलीय उपध्मानीय ४, यम ४ गरी अक्षर वर्ण जम्मा ६३ छन्। वर्णहरूको अर्थबोधक एक अनेक समूह पद हुन्छ पदपछि नाम आ

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आख्यात उपसर्ग निपात यो चार (प्रकार) छन्. लिङ्ग संख्या हुने वस्तु बुझाउने नाम, लिङ्ग विशेष नहुने क्रिया बुझाउने आख्यात, क्रियामा जोडिई क्रियामा विशेष बुझाउने प्र परा आदि उपसर्ग, च आदि अव्यय निपात हुन्.

एक कुरा पूरा गर्ने गरी परस्परमा मिलेका पदको समूहलाई वाक्य भन्दछन्. एक पदको अर्को पदको अर्थ मिल्दो गरी एक दोस्रो तीन पद सम्म जोडिएको पदको वर्ग समास गर्ने हुन्छ. तीन भन्दा बढ्ता पद जोडेमा अर्थ बुझ्न गाह्रो पर्दछ। यस्तो समास गर्नु. ^ यो पत्र लेख भनिइए पछि शासन शब्द रहेको हुन्छ. केही लेख्य नहुने भए मौखिक सन्देश हुन्छ।

लेख विषय
लेखिने विषय १३ किसिमका हुन्छन्—

१ निन्दा— कुल शरीर कामको दोष देखाउनु.
२ प्रशंसा— कुल शरीर कामको गुण बयान गर्नु.
३ पृच्छा— यो कसो भनेर सोधनी गर्नु.
४ आख्यान— यो यसो, यसरी गर्ने (कसरी गर्ने) भनेर भन्नु.
५ अर्थना— सन्धि आदिका निमित्त धन फौज आदि देऊ भनि माग्नु.
६ प्रत्याख्यान— मागेको कुरा दिन्न भनि भन्नु.
७ उपालम्भ— यो काम ठीक गरेनौ भनि गाली गर्नु.
८ प्रतिषेध— यो काम नगर भनि (तिमीलाई नसुहाउने हो) गर्न नहुने काममा रोक्नु.
९ चोदना— सन्धि विग्रह आदि यो काम गर भनि प्रेरणा गर्नु.
१० सान्त्व— म र तिमी एकै हौं, मेरो वस्तु तिम्रै हो भनि प्रेम बोली गर्नु.
११ अभ्युपपत्ति— सङ्कट विप्लव आदि भएको बेलामा सहायता दिनु.
१२ भर्त्सना— यसो गरे दोस्रो दण्ड गर्नेछु थुन्नेछु आदि भनी हप्काउनु.
१३ अनुनय— केही काम गराउन, वा भनेको नमानेमा सम्झाउन, वा केही विपत्ति परेकालाई दया माया देखाउँदै फकाउनु.

शासन— सरकारी लेखोट ८ किसिमका हुन्छन्—

१ प्रज्ञापना— जनाइदिने. यो पत्र परस्परको दिएको आदेशको हुन्छ—
फलानो चरले राजाकहाँ अमुक प्रधान पुरुषले खाने पाएर आफैले लिए भनेजादेर गर्दा राजाको रिसाएर त्यो स्वामी बुझाउँदैनर भन्ने म बोध गर्नेछु भन्ने भएकोछ साँचो हो भने जुरमाना बुझाउ.
२ आज्ञा— कसैको बारेमा निग्रह वा अनुग्रह विषयको मालिकको आदेश.
३ परिदान— केही विपत् परेकालाई भरोसा दिनु वा कोही राम्रो काम गरेकोमा आदरसाथ पारितोषिक दिनु.
४ परिहार— कुनै जमाने देश सहर गाउँ आदि भर कर शुल्क आदि सरकारबाट माफी हुनु.
५ निसृष्टि— कसैले गरेको वा भनेको कुरालाई अमुकले गरेको मैले नै गरेको हो, अमुकले भनेको मैले नै भनेको हो भनि प्रमाणित गर्नु.
६ प्रावृत्तिक— दुर्भिक्ष आदि राम्रो वा आगो पानी आदि उत्पातको नराम्रो दैवी र चोर डाकू परचक्र आदिबाट भएको पीडा आदि मानुष यथार्थ हाल खबर.
७ प्रतिलेख— अरूले पठाएको लेखोट सम्म बुझेर जस्ताको (सम्म) तस्तो बुझाउदा राजाबाट भएको जवाफ.
८ सर्वत्रग— दुर्गपाल अधिकारी हरू प्रति बटुवा हरूलाई पहुँचाउने खान पिन आदिको सहायता दिने आदि विषयको देश काल व्यापी सरकारी लेख.

उपाय—
राजाको शासन-अनुसार हुने सन्धि विग्रह आदि कार्यका निमित्त आवश्यक उपाय— साम, दाम, भेद, दण्ड. यी हुन्.
(१) उपप्रदान— दान,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रुको प्रियवचन, सो
(१) तो उपाय मध्यमा साम-५ प्रकारको हुन्छ-
क. गुणकीर्तन- कुल शरीर काम स्वभाव विद्या द्रव्य आदिको गुण लिएर प्रशंसा स्तुति गर्नु.
(ख) सम्बन्धोपाख्यान- दाजुभाइ, विवादसम्बन्ध, गुरुशिष्यभाव यजमान पुरोहितभाव, कुलपाहुना, हृदय, मित्र हरूको वर्णन गर्नु.
(ग) परस्परोपकार प्रदर्शन- आफ्नो पक्ष र शत्रुपक्षले परस्पर लाई गरेको उपकारको वर्णन गर्नु.
(घ) आयतिप्रदर्शन- एउटै यसो गरेमा पछि हाम्रो दुवैथरी लाई यस्तो हुनेछ भनी आशा बढाउनु.
(ङ) आत्मोपनिधान- म तिमी एकै हौं, मेरो द्रव्य तिमीले इच्छा माफिक काम लाए हुन्छ भनी एकता देखाउनु.
(२) उपप्रदान-दान- शत्रुको भूमि नगद आदि धन दिएर उपकार गर्नु
(३) भेद- शत्रुको यसले मलाई पनि बिगार्छ इत्यादि शङ्का पैदा गराउनु र शत्रुको नमाने यसो गर्नेछु भनी हप्काउनु.
(४) दण्ड- शत्रुको मार्नु पिट्नु, धन लिनु.

लेखका दोष-
लेखोटमा बचाउनुपर्ने दोष यति किसिमका छन्-
१ अकान्ति- कागतपत्र मैलो हुनु, एउटा नचलेका नराम्रा नमिलेका अक्षर हुनु.
२ व्याघात- तल माथिको कुरा बाझ्नु हुनु.
३ पुनरुक्त- त्यही शब्द अर्थ उस्तै दोहरिनु
४ अपशब्द- लिङ्ग वचन काल कारक हरू नमिलेर अशुद्ध हुनु.
६ संप्लव- अक्षरानुवर्गो भएका नअडाउनु, नअक्षरानुवर्गो भएका अडाउनु र लेखोटमा क्रम नमिल्नु.

कौटल्यले
बार्हस्पत्य आदि अर्थशास्त्रहरू पनि पढी बुझी, त्यसको प्रयोग-लोक व्यवहार पनि हेरेर राजाहरूका निमित्त यो शासनसम्बन्धी विधान बना इएको हो।

—×—

२-११ अध्याय- ३२

प्रकरण २९ कुनै दाखिल हुने रत्नहरूको जाँच।

कोशाध्यक्ष- कोषको प्रधान अधिकारीले कोषमा दाखिल गरि ने रत्न (मणि), सार (उत्तम), फल्गु (सामान्य), कुप्य (जिनिस) हरू त्यो विषयको व्यवहार गर्ने विज्ञ हरू र करण-कारिन्दाहरू समेत साथमा लिएर जाँचबुझ लिनुपर्दछ।

मोती-
मोती- ताम्रपार्णिक- पाण्ड्य देशमा प्रसिद्ध समुद्रमा मिल्ने ताम्रपर्णी नदीमा हुने, पाण्ड्यकवाटक- मलयकोटि पर्वतमा उत्पन्न, पाशिक्य- पाटलिपुत्र नजीकको पाशिका-नदीमा उत्पन्न, कौलेय- सिंहलद्वीपको मयूरग्रामको कुला-नदीमा उत्पन्न, चौर्णेय- केरल देशको चूर्णा-नदीमा उत्पन्न, माहेन्द्र- महेन्द्रपर्वत नेर समुद्रमा भएको, कार्दमिक- फारस देशको कर्दमा नदीमा उत्पन्न, स्रौतसीय- बर्बर समुद्रको किनारको स्रोतसी-नदीमा उत्पन्न, ह्रादीय- बर्बर समुद्रको किनारको श्रीघण्ट-ह्रदमा उत्पन्न, हैमवत- हिमालय- मा उत्पन्न यति १० थरीको हुन्छ।
यसको उत्पत्ति हुने ठाउँ शङ्ख, सिपी र प्रकीर्ण- बाँस, सिंहको दाह्रा हात्तीको गण्डस्थल बाँस सर्पको टाउको आदि हुन्छन्,
मुसो जस्तो आकारको, कापजस्तो तीनकुने, कछुवा जस्तो आकार, अर्धचन्द्र जस्तो, पत्रले ढाकेको, जोडिएको, काटिएको, खस्रो, खोपिल्टा भएको, कम-

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एउटा जस्तो हुन्छ, कैलो नीलो रङ्को, केराउमा छेडेको पाते मोती अमूल्य हुँ
ठूलो, ~~सुडुल्लो~~ गोल, पीँध भएको चहकीलो सेतो गरौं। चिह्नो नाडुमा
छेडिएको मोती बेस हुन्छ.

मोतीका लुड (लडी) याने किसिमका हुन्छन् —

१– शीर्षक – माझमा यौटा ठूलो दाया बाया सानो बराबर (एकैछ) भएको
२– उपशीर्षक – माझमा यौटा ठूलो, दाया बाया साना एकैक भई ३।३ वटाको गुच्छा पारेको.
३– प्रकाण्ड – माझमा यौटा ठूलो दायाँ बाया सानो २।२ मा ~~[illegible]~~ ५।५ को गुच्छा पारेको.
४– अवघाटक – माझमा यौटा ठूलो, दाया बाया क्रमैसंग सानो भई सानो हुँदै गएको.
५– तरलप्रतिबन्ध – एकैनासका मोती गाँथिएको

~~मोतीका मालाहरू – १००८ लुड भएको इन्दुच्छन्द~~

~~१००८ लुडको इन्दुच्छन्द ५०४ लुडको विजयच्छन्द~~
~~१०० ,, देवच्छन्द ६४ ,, ~~देवच्छन्द~~ अर्धहार~~
~~५४ ,, अर्धकलाप ६४ ,, अर्धहार~~
~~५४ ,, अर्धकलाप~~
~~३२ ,, गुच्छ~~
~~२७ ,, नक्षत्रमाला~~
~~२४ ,, अर्धगुच्छ~~
~~२० ,, माणवक~~
~~१० ,, अर्धमाणवक~~

१५

मोतीका मालाहरू –

इन्दुच्छन्द – १००८ लुडको	गुच्छ – ३२ लुडको
विजयच्छन्द – ५०४ ,,	नक्षत्रमाला – २७ ,,
देवच्छन्द – १००	अर्धगुच्छ – २४ ,,
अर्धहार – ६४ ,,	माणवक – २० ,,
अर्धकलाप – ५४ ,,	अर्धमाणवक १० ,,

यिनैमा बीचमा माणिक भएको भए माणवक थपिई इन्दुच्छन्द माणवक, विजयच्छन्द माणवक इत्यादि नाम हुन्छन्.

१– यौटा मात्र शीर्षक (माझमा रहने ठूलो) भएको इन्दुच्छन्द आदि मालालाई शुद्ध हार भन्ने ~~नामकरण~~ गरिएको इन्दुच्छन्दशीर्षक शुद्धहार, विजयच्छन्द शुद्धहार, ~~[illegible]~~, देवच्छन्दशीर्षक शुद्धहार, अर्धहारशीर्षक शुद्धहार, यस्तै नक्षत्रमाला० अर्धगुच्छ० माणवक० अर्धमाणवक शीर्षक शुद्धहार यी नामले व्यवहार गरिन्छ.

२ यस्तै गरी एक शीर्षक आठै एक उपशीर्षक, एक प्रकाण्डक, एक अवघाटक, एक तरलप्रतिबन्ध भएका पाते इन्दुच्छन्द शुद्धहार, विजयच्छन्द शुद्धहार इत्यादि हुन्छन्.

३ पन्ना आदि मणि बिचमा भएको अर्धमाणवक – १० लुडको मालामा ५ वा ३ सुनको दाना समेत भएमा फलक हार भन्ने नाम हुन्छ.

४ मणि नभएको केवल मोतीको ७ लुड मालालाई एकावली, त्यसैमा एक लुडे माला बीचमा मणि भएको भए यष्टि, सुनको दाना मणि समेत भएको भए 'रत्नावली'। सुनको दाना माझे मोती एकैक अन्तर पारी उनेको भए 'अपवर्तक', सुनको दाना र मोती एकैक अन्तर पारी उनेको भए 'सोपानक', त्यसमा बिचबिचमा मणि समेत उनेको भए 'मणिसोपानक' भन्ने नाम भएका विशेष हार हुन्छन्,

शीर्षक आदि धातुका गहना कै किसिमका। शिर हात पाउ कानका कलाप, लुड, जालक० कलापसन्दर्भ इन्द्र भन्ने जुनार।
छोटकरीमा मोतीका गुणन. ऊपामोतिखान ३ पत्नेछड १८ दोषक हारका भेदर० हुन्छ

Nepal Sanskrit ... Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माणेक–

माणेक– कोटि- मलय र समुद्रको बीचमा भएको, मालयेक- मलयको माला नामक प्रदेशमा भएको, पारसमुद्रक- सिंहल द्वीपको रोहण पर्वतमा भएको भन्ने ३ थरीको हुन्छ, सो [illegible] अतिनीलो मिलि एको र

१- [illegible] अतिनीलो मिश्रित भएको | रातो रङ्को, २ पद्मराग- कमलको
२- अनवधराग- कमल को रङ भएको | जस्तो रङ भएको, ३ अनवधराग- व
२ पद्मराग– कमल को रङ भएको | को जस्तो रङ भएको, ४ पारिजात पुष्प
४ पारिजात पुष्पक- पारिजात फलको | पारिजातको फलको रङ भएको, ५
५ बाल सूर्यक– बाल सूर्य जस्तो | [illegible] बाल सूर्यको जस्तो रङ भ
| पनि [illegible] को हुन्छ

वैदूर्य– सो
१ रातो कमलको रङ भएको, २ शिरीषको फूल [illegible] जस्तो रङ भएको,
३ पानीजस्तो स्वच्छ रङ्को, ४ बाँसको पातको जस्तो रङ भएको ५ शुक
को प्वाँखको रङ भएको, ६ कुनै जस्तो पहेंलो, ७ गहुँको रङ भएको
८ गोरोचनको जस्तो रङ भएको। यति किसिमको हुन्छ

इन्द्रनील–

नील- नीर– १ सेतोमा नीलो धर्सा भएको, २ इन्द्रनील- मुग्राको फूल को रङ्ग भएको, ३ कलाय पुष्पक- केराउको फूलको रङ भएको ४ महानील- भमराको जस्तो रङ भएको, ५ जाम्बवाभ- जामुनफल को रङ भएको, ६- जीमूतप्रभ- मेघको जस्तो रङ भएको, ७- नन्दक- भित्र सेतो बाहिर नीलो, ८- स्रवन्मध्य- पानीको धर्सा जस्तो किरण भएको। यति किसिमको हुन्छ.

स्फटिक– १ शुद्धस्फटिक- उपादे सेतो, २- मूलाटवर्ण- काली [illegible] को दहीको रङ भएको, ३- शीतवृष्टि- चन्द्रकिरणले छुँदा रसाउने, ४ सूर्य कान्त- सूर्यकिरणले छुँदा आगो निकाल्ने. यति किसिमको यी माणेकका भेद गिने हुन्।

माणेकहरू छ पाटे वा चार पाटे वा गोला पनि हुन्छन्. उपादे वा कोणा, गहनामा ठाउँठाउँमा जडाउन मिल्ने, निर्मल, नसीलो, ओजन भएका, चमक भएका, भित्रबाहिर पनि चमक भएका, आफ्नो तेजले नजीकका भाँडाहरू झल्काउने भएका वेस हुन्छन्.

रङ चमक फीका भएका, साना साना धना भएका, भित्र फुटे पटेका, चिरिएका, खाडामा खोडिएका, धर्सा परेका रत्नहरू दोषी हुन्छन्.

अरू मणि–

१ विमलक- सेतो धोयो, २ सस्यक- हरियो, ३ अञ्जनमूलक- कालो, ४ पित्तक- गोरोचनको रङ भएको, ५ सुलभक- उज्यालो, ६ रोहिताक्ष- केरा जस्तो रातो, ७ मृगाश्मक- सेतो कालो मिसिएको, ८ ज्योतीरसक- सेतो रातो, ९ मैलेयक- हिंगुलको जस्तो रङ भएको, १०- आहिच्छत्रक- फिक्का रङ भएको, ११ कूर्प- खस्रो, १२- प्रतिकूर्प- सिंगाको रङ भएको, १३- सुगन्धिकूर्प- मूगीको रङ भएको, १४- क्षीरपक- दूध को रङ भएको, १५ शुक्तिचूर्णक- छिरबिरे, १६- शिलाप्रवालक- मूगा यी अवान्तर जातिका मणि हुन्.

यी मणिभन्दा बाहेक अरू काचमणि- काँचसरहका हीन मणि हुन्छन्.

वज्र= [illegible]-

हीरा- उत्पत्ति स्थानको अनुसार १- सभाराष्ट्रक- विदर्भदेशको सभा राष्ट्र भन्ने ठाउँमा हुने, २- मध्यमराष्ट्रक- कोसल देशको मध्यमराष्ट्र भन्ने ठाउँमा हुने, ३- काश्मीरराष्ट्रक- काश्मीर राष्ट्रमा हुने, ४ श्री कटनक- श्रीकटनक नामको पर्वतमा हुने, ५ मणिमन्तक- मणिमन्त नामको पर्वतमा हुने, ६ इन्द्रवानक- कलिङ्ग देशको इन्द्रवान पर्वतमा हुने भनि

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हीराको उत्पत्ति खानी, जलप्रवाह, हात्तीको दानको अग्रभाग आदि हुन्छन्.

हीरा- रङ्ग अनुसार ५- मार्जाराक्षक- बिरालाको आँखाको रङ्ग भएको २ शिरीषपुष्पक- सिरिसको फूलको रङ्ग भएको, ३ गोमूत्रक- गहुँत को रङ्ग भएको, ४ गोमेदक- गोरोचनको रङ्ग भएको, ५ शुद्धस्फटिक - बिल्लौरको रङ्ग भएको, ६ मूलाटीपुष्पक वर्ण- मूलाटीको फूलको रङ्ग भएको, ७ मणिवर्णानुगत वर्ण- अरु मणिको जस्तो रङ्ग भएको. यति थरी हुन्छन्.

हीरा- ठूलो, भारी भएको, ओजन भएको, कुनै साधनले हान्दा पनि नफुट्ने, बराबर कुना भएको, धार भएको, चम्किलो, घिसिएर पनि नखिइने हीरा असल हुन्छ. ~~[illegible]~~ पुच्छ्याउनिको, भाडामा कोर्दा रेखा पार्ने

हीरा- कुन्चो भएको, धार नभएको, एकपट्टि मात्र फिँजिएको राम्रो हुँदैन.

मूगा—
१ आलकन्दक—
मूगा- बर्बरसमुद्रको किनारको अलकन्द भन्ने भागमा ~~[illegible]~~
वैवर्णिक- यवनद्वीपको विवर्ण नामको समुद्री भागमा ~~[illegible]~~ यी २ ठाउँमा हुने हुन्छ. रातो र कमलको रङ्ग भएको २ थरी हुन्छ. करक- कीराले खाएको र गर्भिणिका- भित्र गाँठो भएको नराम्रो हुन्छ।

सारवान् ~~[illegible]~~-
श्रीखण्ड- मलयदेशको सातन भन्ने ठाउँमा भएको रातो, रातो माटोको गन्ध आउने हुन्छ, गोशीर्ष ~~[illegible]~~ भएको कालो रातो रङ्गको माछाको गन्ध आउने हुन्छ, हरिचन्दन मलय भन्ने ठाउँमा भएको, सुगाको प्वाँखको रङ्ग भएको आँपको गन्ध आउने हुन्छ. (र तृणसा नामको नदीको नजिकमा भएको) ग्रामेरुक ~~[illegible]~~
ग्रामेरुक - ग्रामेरुक

भएको रातो वा रातो कालो रङ्गको, बोकाको मूतको जस्तो गन्ध आउने हुन्छ। दैवसभा भन्ने ठाउँमा भएको रातो रङ्गको कमलको गन्ध आउने, जोङ्ग भन्ने (र जावक भन्ने देशमा) ठाउँमा भएको रातो वा रातोकालो, चिप्लो हुन्छ. मलय पर्वतमा हुने सेतो रातो कमलको गन्ध आउने हुन्छ. कुचन्दन नाम भएको चाहिँ कालो रङ्गको गहुँतको गन्ध आउने हुन्छ, कालपर्वतमा भएको खस्रो अगुरु जस्तो कालो वा रातो वा रातोकालो ~~हुन्छ~~; कोशकार पर्वतमा भएको कालो वा कालो छिर्बिरे, शीतोदक भन्ने ठाउँमा भएको कमलको रङ्ग भएको वा कालो चिप्लो, नागपर्वतमा भएको खस्रो सिवालीको रङ्ग भएको, शाकल भन्ने ठाउँमा भएको कैलो रङ्गको. यी सबै गहुँतको गन्ध आउने हुन्छन्.

श्रीखण्ड- हलुका, नरम, चिल्लो, हतपत्ति नसुक्ने, घिउ तेल [illegible] पर्ने, गन्धले आनन्द दिने, छालामा टाँसिने, मधुर स्वाद भएको, अरु वस्तु मिसाएर पनि वास्ना नहराउने, गर्मी खपाउने, शरीरको दाह हराउने, छुँदैमा आनन्द दिने, यस्ता गुण भएको हुन्छ।

अगुरु-धूपी- ५ जोङ्गक- कामरूपदेशको जोङ्गक भन्ने ठाउँमा उत्पन्न भएको, कालो छिर्बिरे, कालोमा सेतो थोप्ला भएको हुन्छ. २ दोङ्गक- कामरूपदेशको दोङ्ग भन्ने ठाउँमा भएको कालो हुन्छ. ३ पारसमुद्रक- सिंहल देशमा भएको विभिन्न वर्णको हुन्छ. अगुरुको गन्ध अश्वत्थ (स्वस्थ) को जस्तो नवमालिकाको जस्तो गन्ध आउने हुन्छ. अगुरुमा भारी चिल्लो मीठो वास्ना भएको टाढासम्म वास्ना जाने, आगोमा हालेपछि नडढ्ने, धूवाँले गुजुमुज नपार्ने, जलाउँदा आनन्द दिने अनि सेक एकनास जलाउँदा, कपडामा रगड्दा पनि गन्ध नहराउने धेरै गुण छन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चन्दनविशेष

तैलपर्णी = कुनै सुगन्धी – १ कामरूपदेशको अशोकग्राममा हुने सासुको जस्तो रङ भएको कमलको बास्ना आउने हुन्छ, २ – कामरूपको ओड्‌डू प्रदेशमा हुने रातो पहेंलो रङको कमलको वा गद्‌हा को बास्ना आउने हुन्छ, ३ कामरूपको ग्रामेरु भन्ने ठाउँमा हुने चिह्नले गद्‌हाको गन्ध आउने हुन्छ. ४ कामरूपको सुवर्णकुड्य भन्ने ठाउँमा हुने रातो पहेंलो रङको चिनिएको बास्ना आउने हुन्छ. ५ कामरूपको पूर्णकद्वीपमा भएको कमलको वा नौनी को गन्ध आउने हुन्छ.

भद्रश्री चन्दन विशेष – १ कामरूपको लौहित्यनदको पारि हुने जाइको फूलको जस्तो रङ भएको, २ कामरूपको आन्तरवती नदीको किनारमा भएको दुसी (खसी) को जस्तो रङ भएको, दुवै फलको जस्तो गन्ध आउने हुन्छ.

कालेयक – नामवारेको काठ विशेष १ स्वर्णभूमि-वर्मादेशमा हुने चाहिँ मसिनो पहेंलो रङको, २ उत्तरपर्वत-हिमालयमा हुने चाहिँ कालोपहेंलो रङको हुन्छ.

तैलपर्णी, भद्रश्री, कालेयक, यी तीनै वस्तु धेरै पछि पनि आगोमा धूपहाले पनि एकै नासको बास्ना आउने, अर्को वस्तु मिसाउँदा र धेरै कालसम्म रहँदा पनि नबिग्रने हुन्छन्. यिनको गुण श्रीखण्ड र अगुरुको जस्तै हुन्छ.

सार वस्तु यिनै हुन्.

कल्प-क्षुद्र वस्तु –
छाला –

हिमालयका कान्तनाव, प्रैयक, उत्तरपर्वतमा हुने छाला मध्ये कान्तनावक चाहिँ मुगुरको गर्दनको जस्तो रङको, प्रैयक चाहिँ नीलोपहेंलो, सेतो, धर्साधर्सी थोप्लाले युक्त परेको हुन्छ. यो दुवैथरीको ८ अङ्गुल लम्बाइ हुन्छ.

हिमालयका १२ गाउँ ग्राममा हुने बिसी र महाबिसी यी दुई छालामा । बिसी चाहिँ धेरै रङको भान गराएर यही रङ भनी भन्न नसकिने, रौं भएको वा विचित्र रङको, महाबिसी चाहिँ खस्रो धेरै सेतो हुन्छ. दुवैको लम्बाइ १२ अङ्गुल हुन्छ.

हिमालयको आरोह पर्वतमा हुने श्यामिका कालिका कदली, चन्द्रोत्तरा, शाकुला यी छाला मध्ये श्यामिका चाहिँ कैलो वा थोप्लायुक्त, कालिका चाहिँ कैलो वा परेवाको रङ भएको हुन्छ. यी दुवैको लम्बाइ ८ अङ्गुल हुन्छ. कदली चाहिँ खस्रो एकहात लामो, चन्द्रोत्तरा चाहिँ कदली जस्तैमा चन्द्रमा जस्तो थोप्ला भएको हुन्छ. शाकुला चाहिँ कदलीको तृतीयांश ८ अङ्गुल लम्बाइ भएको रातो चक्का भएको गाँठो गाँठो परेर कुशोभित पनि हुन्छ.

हिमालयको बाह्लव प्रदेशमा हुने साम्पा चीनसी सामूली यी छालामध्ये साम्पूर चाहिँ भाजनको रङ भएको, चीनसी चाहिँ रातोकालो वा सेतोकालो, सामूली चाहिँ गहुँको रङ भएको हुन्छ. यी सबैको लम्बाइ ३६ औंला हुन्छ.

छालामध्ये कोमल चिप्लो धेरै रौं भएको बेस हुन्छ. छालाका जात यी हुन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

आविक-ऊनीपाती—

आविक-भेडाको रौंको बनेको कम्बल- सेतो, सफा रातो, एकाने रातो पनि हुन्छ. यो ४ किसिमको हुन्छ १-रवाचेत-पाढ्देबाट बुट्टा भरेको, २ पातचित्र-पुन्दैमा नानारङ्को बुट्टा भरिको, ३ खण्डु सङ्घात्य टुक्रा टुक्रा-पातापात जोडेको, ४ तन्त्वविच्छिन्न-तानीपारी बुनेको।

बनाइको किसिमले: १ कम्बल-कामलो, २ कैचलक-जङ्गली टोपी, ३ कलमितिका-हात्तीको पीठमा ओछ्याउने, ४ सौमितिका कालो रङ्को हात्तीको पीठमा ओछ्याउने, ५-तुरगास्तरण-घोडाको पीठमा ओछ्याउने, ६ वर्णक-रङ्गीन कम्बल, ७ तलिच्छक-बिछ्याउने राडी, ८ वारवाण-चुङ्गा, ९ परिस्तोम-गलैंचा, १० समन्तभद्र-चारैतिर चारपाटे. यति किसिमको हुन्छ.

चिप्लिने जस्तो, चरिसो जस्तो, मसिनो कोमल चाहिं कम्बल श्रेष्ठ हुन्छ.

भिङ्किसी- पहाड जातिको काले पानी रोक्ने घुमराडी, २ अपसारक-एकै पाटाको दूनो. यी दुवै थरी नेपालमा बन्ने कम्बल हुन्.

मृगको रौंको—

मृगको रौंबाट बनेको १ सम्पुटिका-जाँघिया, २ चतुरश्रिका-बेलबुट्टा भएको दोसल्ला, ३ लम्बरा-ओढ्ने लोई, ४ प्रावारक-मोटो धागोबाट बनेको, ५ प्रावारक-ओढ्ने चद्दर, ६ सत्तलिका-बिछ्याउने चद्दर. यति थरी हुन्छन्.

रेशमी—

दुकूल-रेशमी बस्त्र तीन किसिमको हुन्छ- १ वाङ्गक-वङ्ग देशमा हुने सेतो मसिनो, २ पौण्ड्रक-पुण्ड्रदेशमा हुने कालो मणिजस्तो चिल्लो, ३ सौवर्णकुड्यक-कामरूपदेशको सुवर्णकुड्य प्रदेशमा हुने सूर्यकिरणको जस्तो रङ भएको हुन्छ. यसको बुनाइ तीन किसिमको हुन्छ, १ मणिस्निग्धोदकवान-सूत्रलाई पानीमा भिजाएर हातले भुईंमा रगडेर बुनेको, २ चतुरश्रवान-तानाबाना एउटै रङ्को भएको, ३ व्यामिश्रवान-रेशमी र ऊनी धागो मिसाएर बुनेको.

यी सबै दुकूलमा १ एकांशुक-एकसुते तानाबाना, २ अध्यर्धांशुक-तानामा २ सुत बानामा १ सुत भएको, २ द्व्यंशुक-दुइसुते, ३ त्र्यंशुक-तीनसुते पनि हुन्छन्.

यस्तै किसिमसँग काशिक-काशीमा बनेको, पौण्ड्रक-पुण्ड्रदेशमा बन्ने डेढ, २, ३ सुते दुकूललाई क्षौम भन्ने व्यवहार छ

पत्रोर्ण-धुवा रेशमी दुकूल ३ किसिमको हुन्छ. १ मागधिका-मगधदेशमा भएको, २ पौण्ड्रिका-पुण्ड्रदेशमा भएको, ३ सौवर्णकुड्यिका-सुवर्णकुड्यप्रदेशमा भएको. रूखको पातमा एकथरी किराको रालबाट बनेको धागोबाट पत्रोर्ण बन्दछ. त्यसमा नागवृक्षबाट भएको चाहिँ पहेंलो, लकुच-बडहरको रूखबाट भएको चाहिँ गहुँको रङ भएको, बकुलवृक्षमा भएको चाहिँ सेतो रङ भएको, अरु नौनीको रङ भएको हुन्छ.

योमध्ये रेशमी वस्त्रमा सुवर्णकुड्यमा हुनेचाहिँ श्रेष्ठ हुन्छन्.
यस्तै गरी अरु काशीमा बनेको कौशेय, चीनदेशमा हुने चीनपट्टक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कपासको -

कार्पासिक- कपासको धागोबाट बनेको वस्त्र-
माथुर- मथुराको, आपरान्तक- कोङ्कण प्रदेशको, कालिङ्गक कलिङ्ग देशको, काशिक- काशीको, वाङ्गक- वङ्ग देशको वात्सक- वत्सदेशको, माहिषक- कुन्तलदेशको राजधानी माहिष्मती शहरको कपडा हुन्छ।

यी देशदेखि आएका रत्नहरूको प्रमाण, मापतौल, मूल्य, लक्षण, जाति, रूप, राख्ने विधि, [illegible] प्रत्येकको, खानेवा केही बिगार्न गर्ने तरिका, पुरानो मालेलाई सफा पार्ने, धोएर लाउन, रङ बनाउन, अनुकूल देशकाल, उपभोग, नाशक कीरा आदिको प्रतिक्रिया आदि पनि कोशाध्यक्षले जान्नुपर्दछ।

२-१२ अध्याय ३२ आकरकर्मान्त.
प्रकरण ३० (खानिको कार्यालय चलाउने)

खानि विभागको अध्यक्षले शुल्वशास्त्र धन्कल आदिले बताएको भूमिको नसाहरू जान्ने विद्या किंवा तामाबाट सुन बनाउने विद्या, धातुहरूको [illegible] आदि बताउने शास्त्र, रस बनाउने, धातुहरूको पाक गर्ने, मणिहरूमा रङ चढाउने, आदि विद्या आफूले जानेर किंवा त्यो जान्ने विज्ञहरूलाई साथमा लिएर, त्यो काम गर्ने कामदार र चाहिने [illegible] औजारहरू पनि जोरेर, कीट मूषा- गाल्ने भाडा, कोइला खरानी आदिबाट थाहा हुने पुरानो खानि वा नयाँ खानि फेला पारेर, माटो पत्थर

रस धातु त्यसको रङ, ओजन, चर्को गन्ध, रस हरूको जाँच गर्नु।

सुन चाँदी -
यो ठाउँ यस्तो भनि थाहा भएका पर्वतहरूको ओडार गुफा फेदी खोपेर बनाइएका गुफा ठूलो ढुङ्गाले छोपी राखेका छिद्र खाडल हरू वा [illegible] बग्ने जम्बुक, आँप, तारकोस्वन्न, पाकेको हल्दीको टुक्रा, हरिताल, मह, हिङ्गुल, सेतो कमल, सुगाको प्वाँख, मयूरको प्वाँखको जस्तो रङ भएका, सुनको जस्तो रङ्गका सुनौला रङ्गका जाँचको वरिपरि भएका, चहकिलो र ओजन भएका रस- (लोप्य) देखिए भने सुन बन्ने हुन् भनि बुझ्नु।

पानीमा हाल्दा तेलकैं फैलिने, पानीको मैल हिलो तल निथार्ने रस भए एक पल (४ तोला) त्यो रसले १०० पल तामा वा चाँदीमा हाल्दा सुन बनाउने हुन्छ।

त्यस्तै किसिमको रङ्ग भएको रस चर्को गन्ध स्वाद भएको भए शिलाजीत हो भनि जान्नु।

पहेंलो, तामाको रङ्गका, पहेंलो रातो रङ भएका जमीन वा पत्थर धातुहरू फोर्दा नीलो धर्सा परेका, वा मूग माष किसिमका जस्तो रङ भएका, दहीका थोपा जस्ता बिन्दु [illegible] युक्त भएका, हलेदो, हर्रो, कमलको पात, सिवाली, कजेनो, कीयो, केसरको जस्तो रङ भएका, भित्रपट्टि कोही मजीठो बालुवाको रेखा बिन्दु स्वस्तिक चिन्ह देखिने, गोली जस्तो गोल [illegible] चहकिला देखिने, पोल्दाखेरी नफुट्ने, धेरै फीँज र धुवाँ आउने भए ती सुनका धातु हुन्, तामा वा चाँदीमा वेधन- मिलाएर गाल्दा गर्दा सुन बनाउने हुन्छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शङ्ख, कपर्द, स्फटिक नौनी जङ्गली परेवा [illegible] पालेको परेवा, विमलक= सेतो-रातो रङ्को मणि विशेष, मजूरको गर्दनको जस्तो रङ् भए-का, नीरमणि गोमेदमणि, गुड शक्करको रङ् भएका, कोइरालो फूलमा फाटनी भएर क्षुम्य-अतसी-आलसको फूलको जस्तो रङ् भएका, सीसा मिसिएका अशुद्ध-सुन्ना धातु मिसिएका, दुर्गन्ध आउने, फोर्दाखेरि बाहिर भित्र कालो वा बाहिर कालो भित्र सेतो अथवा सबै किसिमका अकै रङ्का धर्सा र बिन्दु को छाप भएका, कोमल, पोल्दा नफुट्ने, धेरै फीज धुवा आउने भएका चाँदीका धातु हुन्छन्।

सबै किसिमको धातुमा जति ओजन बढी हुन्छ उति त्यसको सोल-धातुको सार बढ्ता हुन्छ। मिलन अरू धातु मिसिएर चो-खोपन नभएको र भित्री सार नभएको दविस्को [illegible] तीक्ष्ण मूत्र-हात्ती घोडा मानिसको मूत्र, तीक्ष्ण क्षार-केरा आदिको खरानीको भावना-मिसाएर भिजाउनु; दिव्य वा राजवृक्ष वा वृक्षको क्षाथ, ओखर, गोरोचन, राजे भद्रा काकेको बच्चाको मून मल मिलाएर डढेको पानी आगोमा पोल्दाखेरि अरू मिसिएका बढ्दछन् हेरेर त्यो धातु चोखो बन्दछ।

जौ माष तिल पलाश ओखरको क्षार खराली, गाईको वीरखी को दूध मिलाएर, केराको गानार बनको ओलको गानामा मिलाएर भावना दिएमा सुन चाँदीमा कोमलपना आउने हुन्छ। मह जेठीमधु बाख्रीको [illegible] दूध तेल घ्यू गुड किण्व-मद्यको सार कन्दली-कन्दविशेष हुने घासविशेष यी ८ थोकमिलाएको कल्क-पिधेको लेदो ३ पल्ट हाल्दाखेरि बायन हजार (१०००) परे फुटेको पनि सुन चाँदी नरम [illegible] बन्दछ।

गाईको दाँत सीङ्को धुलो फालेको सुन चाँदीमा हालेमा नरमपना हटाएर कडापन आउने हुन्छ।

तामा आदि-

गरुङ्गो भारिलो नरम भद्दी वा पत्थर पहेंलो वा घोपो वा गुलाबी, वा एस्तो भरिएको तामाको धातु हुन्छ।

कागजस्तो कालो परेवा वा गोरोचनको जस्तो रङ् भएको सेतो धर्सा भएको दुर्गन्ध आउने सीसाको धातु हुन्छ।

उखर जमीन जस्तो फुस्रो खैरो, वा पाकेको ईंटको जस्तो रङ् भएको त्रपु-राङ्को धातु हुन्छ।

कुरुम्ब-चिल्लो पत्थर सेतो रातो, किंवा सिन्दुवार-सिआनविशेष को फूलको जस्तो रङ् भएको भए तीक्ष्ण-फलामको धातु हुन्छ। काकाको फलको जस्तो रङ् वा भुजापातको जस्तो रङ् भएको भए वैकृन्तक-इस्पात फलामको धातु हुन्छ।

निर्मल चिल्लो चहकिलो पोल्दा फोर्दा ठूलो अवाज आउने चीसो हलुका रङ् भएको भने मणिको धातु हुने हुन्छ।

धातु हरू बाट आएको धन धातु आदि बाट सुन आदि धातुकै कारखाना खोल्ने काममा लगाउनु। कारखानाबाट तयार भएका धातुका सामानको किन बेच गर्ने ठाउँ यौटै बनाउनु। अरू ठाउँमा बनाउने किन्ने बेच्ने गरेमा दण्ड हुने व्यवस्थापर्छ।

खानीबाट खानिको काम गर्नेले माल चोरेमा मालको मोलको आठगुना दण्ड गर्नु। रत्न हरण गरेमा भने यस्तो दण्डले पुग्दैन वध दण्डै मानिने छ।

खानीको खोज वा बादिको होस [illegible] माल चोर्ने र राजाको अनुमति नलीकन धातुसम्बन्धी काम गरेर जीविका गर्नेलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~[illegible]~~ सरकारी नगद दण्ड तिर्न नसक्नेलाई पनि बाँधेर (नेलथालेर) काम लाउने गर्न।

थोरै खर्चको भार पर्ने खानी भाग (आय र व्ययको हिस्सा) लिने गरेर ठेक्का प्रक्रय — यति सरकारलाई बुझाउने ठेक्का गरेर दिन। थोरै परिश्रम थोरै खर्च गर्दा हुने काम आफैंतर्फबाट गराउन।

~~सुन चाँदी लोहा अरू धातुसम्बन्धी~~

लोहाध्यक्ष — सुन चाँदी बाहेक अरू धातुसम्बन्धी कामको विभाग ध्यक्षले तामा सीसा राङ इस्पात-पित्तल वैकृन्तक कलाम काँसो धातुक फलाम का भाँडाकुँडा बनाउने कारखाना र त्यसका भाँडाहरू खरीद बेचबिखनको व्यवस्था पनि गराउन।

लक्षणाध्यक्ष — पण माषा आदि सिक्का टक हरू बनाउने विभागको अध्यक्ष (टकसारको अध्यक्ष) ले रूप्य रूप — चाँदीको सिक्का १६ भागमा ४ भाग तामा, इस्पात फलाम राङ सीसा ~~[illegible]~~ मध्ये कुनै १ भाग मिसाएर १६ मासाको १ पण (रुपैयाँ) त्यसको आधा अर्धपण (अठन्नी), त्यसको पनि आधा चौथाइ पण (चौअन्नी) त्यसको पनि आधा अष्टभागपण (दोअन्नी) यी चार थरी र ताम्ररूप — तामाको सिक्का — चाँदीको भन्दा अरू चौथाइ भाग घटेर अर्थात् चाँदी ४ भाग सीसा राङ फलाम मध्ये १ थोक १ भाग तामा ११ भाग हालेर बनाएको जम्मा १६ धान बराबरको माषक, त्यसको आधा ८ धान बराबरको अर्धमाषक, त्यसको आधा ४ धान बराबरको काकणी, त्यसको आधा २ धान बराबरको अर्धकाकणी। यस्ता ४ थरी सिक्का बनाउन लाउन।

~~रूपदर्शक — सिक्का जाँच्ने जाँचकीले नगद लिने दिने सरकारी व्यवहारको काम र कुरो दाखिल हुने योग्य को व्यवस्था पनि गर्नुपर्दछ। दुनियाँको व्यवहारमा रूपिक — कामदारको खर्च सयकडा आठ, व्याजी (आय सयकडा पाँच), पारीक्षिक (जाँच खर्च) सयकडा आठ~~

~~दुनियाँको व्यवहारमा रूपिक — कामदारको वेतन खर्च सयकडा आठ~~
~~व्याजी — सरकारको भाग सयकडा पाँच~~
~~पारीक्षिक — जाँचकीको वेतन खर्च सयकडा आठ~~
~~लिनुपर्ने व्यवस्था पनि गर्न। बनाउने किन्ने बेच्ने जाँच्ने बाहेक अरूले अपराध गरेमा २५ पण दण्ड गराउन।~~

रूपदर्शक — सिक्का जाँच्ने जाँचकीले नगद सिक्का लिने दिने सरकारी व्यवहारको काम र कुरो दाखिल गर्न योग्य द्रव्यको व्यवस्था पनि गर्नुपर्दछ।

सामान्य देशवासीले चाहिने चाँदी तामा हरू दिएर सिक्का चलाउन चाहेमा

रूपिक — कामदारको वेतन खर्च सयकडा ८ ⎫ लिएर चलाउन
व्याजी — सरकारले लिने बढी खर्च सयकडा ५ ⎬ पाउने व्यवस्था
पारीक्षिक — जाँचकीहरूको वेतन खर्च सयकडा ८ ⎭ गराइदिनू

बनाउने किन्ने बेच्ने जाँच्ने अधिकृत बाहेक अरूले सिक्का बनाएमा २५ पण दण्ड गर्नू।

खानी विभागका अध्यक्षले शङ्ख हीरा माणिक मोती मुगा चक्षार आदि धातुहरूका खानी शोधन गर्ने, चिन्ने, घोट्ने, तयार गर्ने आदि कामका कारखाना र तयार भएका वस्तुको क्रयविक्रय व्यवहार पनि गराउन।

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लवणाध्यक्ष- नूनविभागका अध्यक्षले पकाएर तयार गरेको हिस्सामा दिएको नूनको सरकारी भाग, प्रक्रय- ठेकामा दिएको नूनको सरकारी ठेक्का पनि वावत वरवतमा लिने गर्नु. बिक्री हुने नूनको मोल, रूप- जाचकहरूको वेतन खर्च सयकडा ८, व्याजी- पछि कम नहुने गर्न वढी लिने रकम सयकडा ५ पनि लिने गर्नु.

विदेशबाट ल्याएको नून बिक्री गर्नेले ६ भागको एक भाग राजालाई बुझाउनू. भाग र विभाग- व्याजी आदि बुझाएपछि मात्र बिक्री गर्न पाउँछ. सयकडा व्याजी, भाग सयकडा ८ रूप- जाचकहरूको वेतन खर्च, सयकडा ८ रूपिक- कामदारहरूको वेतन खर्च बुझाउनु पर्दछ. किन्नेले पनि सरकारी बिक्रीभाउको नोक्सानी भर्ना वैधरण र महसूल पनि बुझाउनु पर्दछ,

[सरकारी बिक्रीको माल छदा छदै अन्यत्रबाट किन्नेले सयकडा ६ पनि तिर्नुपर्दछ । विलवण- माटोहरू मिसाएको खार नूनको व्या... गर्ने र वानप्रस्थ वाहेक अरू सरकारी अनुमति नलिई काम नून वनाउनेलाई उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु. वेद पढेका ब्राह्मण तपस्वी विष्टि- मजदूरहरूले अन्नखान संग चाहिने नून शु... महसूल नतिराकन लिन पाउछन्.

भन्दा अरू किसिमको सीधै सामुद्र वीर आदि नून र ... गुड शक्कर आदि क्षारहरूको व्यापार गर्नेले सरकारी शुल्कमात्र तिर्नु पर्दछ, व्याजी आदि तिर्नु पर्दैन.

यस किसिम संग ... वाकी नार मूल्य- मोल, विभाग- ६ भागको १ भाग, व्याजी- सयकडा ५, परिघ- परीक्षा खर्च, अत्यय- क्षतिपूर्ति, शुल्क- महसूल, वैधरण- नोक्सानी भर्ना, दण्ड- दोषीको दण्ड, रूप- चादी तामाको सिक्का, रूपिक- कामदारको वेतन सयकडा ८, सुन चादी आदि धातु, पण्य- बिक्री हुने वस्तु: यसरी १२ किसिमको आय सरकारले लिनुपर्दछ. सबै पण्य- बिक्रीका वस्तुहरूमा मुख्य सारवस्तुको सङ्ग्रह गरी राख्नू ।

खानीबाट राजकोश भरिन्छ, कोशबाट सेना सङ्ग्रह हुन्छ, कोश र दण्ड- सेनाबाट ऐश्वर्य पूर्ण पृथिवी पाइन्छ ।

२- १३ अध्याय ३२

प्रकरण ३१ टकसारमा सुवर्णाध्यक्षको काम.

सुनचादीहरूको काम हुने अक्षशाला- टकसारमा नियुक्त भएका सुवर्णाध्यक्ष- सुनचादी विभागका अध्यक्षले सुनचादीको काम हुने छुट्टाछुट्टै खण्ड भएको, एक ढोका भएको, चौघेरा अक्षशाला- टकसार भवन बनाउन लाउनू. बिच बजारमा सहर नगरवालीहरूको सुन चादीको काम गर्ने सौंपिएको भएको घरानिया विश्वासी सौवर्णिक- सुनारहरूको मुख्य अधिकारी पुरुषलाई नियुक्त गर्नु.

सुन- सुन पाचथरी रङ्को हुन्छ- १ जाम्बूनद- जम्बुनदीबाट निस्केको जामुनको फलको रसको जस्तो रङ् भएको, २ शातकौम्भ- शतकुम्भ पर्वतबाट निस्केको कमल केसरको जस्तो रङ् भएको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

हाटक- हाटक खानिबाट निस्केको कुरणक-फूलको जस्तो पहेंलो रङ्ग भएको, ४-वैणव-वेणुपर्वतबाट निस्केको कर्णिकार फूलको जस्तो रङ भएको, ५-शृङ्गिशुक्तिज-शृङ्गि शुक्ति नाम भए को सुवर्णभूमिबाट निस्केको मनःशिलाको जस्तो रङ भएको. यस किसिमको सुन उत्पत्तिबाट १ जातरूप- सुनैको रूपमा निस्केको २ रसविद्ध- रसायन क्रियाबाट सुन बनेको, ३ आकरोद्गत- खानिको माटो पत्थर खारेर बनेको, पनि हुन्छ.

कमलको केशरको जस्तो रङ भएको नरम चम्किलो घोट्दा अवाज न आउने चहकिलो सुन उत्तम, एलो पहेंलो रङ भएको मध्यम, रातो रङ्को नधेरो तहको मानिन्छ.

शोधन-

हरियो सेतो रङ को सुन अर्को धातु मिसिएर चोखो न भएको हुनाले अप्राह्य चोखो सुनको कक्षामा नपुगेको मानिन्छ. खराब वस्तु मिसिएर अग्राह्य बनेको सुनलाई त्यस को तौलको चौथाइ सीसा मिलाएर सीसा नभएर पहुने आगामा खार्नू. सीसा मिलेर फुटे सुनलाई पातलो पाता पिटी शुष्कको बनेको सुक्खा भाँडोमा पोल्नु. तातो भएर फुटेमा पोलेको तेल र गोबरमा हाल्दै गर्नु.

खानिबाट निस्केको सुन सीसा मिलाउँदा फुटे, पातलो पाता बनाएर काठको फलकमा, काठको मुग्रोले पिट्नु. अथवा कदली-बनलिंशोप, वज्र-भीरो, कन्द-कमलगट्टा को क्वाथमा भावना (भिजाउने) दिनु।

चाँदी-

चाँदी- १ तुत्थोद्गत- तुत्थ नामक पर्वतमा उत्पन्न जुहीको जस्तो रङ भएको, २- गौडिक- गौड देशमा उत्पन्न तगरको फूलको जस्तो रङ भएको, ३- काम्बुक- कम्बु पर्वतमा उत्पन्न र ४- चाक्रवालिक- चक्रवाल खानिमा उत्पन्न यो दुवै कुन्द पुष्प जस्तो रङ भएको, पनि ४ किसिमको हुन्छ.

चाँदी सेतो तेजिलो नरम असल हुन्छ. यसको उल्टो कालो फाटो फुट्ने दोषी हुन्छ. यस्तो दोषी चाँदीलाई चार गुना सीसा मिलाएर पोली शोधन गर्नु. यदि उसको निर्मल चहकिलो दहीको जस्तो रङ भएको चाँदी शुद्ध हुन्छ.

वर्णक-चाली-

शुद्ध हलेदोको फूल जस्तो रङ भएको सुनको १ सुवर्ण (८० रत्ती) पाँच वर्णक- चोखो दाग हुन्छ. त्यसमा चौथाइ मासा तामा मिलाएर गाली थपेको जति फिके पछि अर्को दाग हुन्छ, यसै गरी १६ पटक चौथाइ-चौथाइ मासा तामा मिलाएर गाल्दै त्यति फिर्दा १६ दाग र चोखो समेत गरी १७ वर्णक- दाग बन्दछन्.

जाँच्ने सुन कसीमा घोटेर पहिलो रेखा बनाई त्यसको माथि वर्णक- दागका चालीको रेखा कोर्नु, सीमपरेको कसी मा घोटेर मिलाउँदा दागको रेखा सँग मिल्यो भने ठीक भयो. वेघ्रैले रङ चढाउन कसरी घोटिने, वा किन्नेले रङ घटाउन हुन्जानी कोरने वा चाल्ने वा वेघ्रे पहिलेको रङ चढाउन नङभित्र गर्नेको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धुलो परेको तिलाई धोएको भने रूख-कौडियन भरेको भुनदू अथवा गहुतको भावना दिएको ईसपाद जातको हिङ्गुल वा केही पहेँलो हरिताल ~~मिसेका~~ हातको औंलाले छोएको सुन सेतो देखिने हुनाले फिटकीले दाग घाउन पर्ने छल पनि गर्दछन्।

कसीमा घोटेको सुनको रेखा
केसरा परेको चिल्लो नरम चहकीलो ~~~~ रङ्ग भए वेस हुन्छ। कालिङ्गको महेन्द्र पर्वतमा भएको वाक् तापी- नदीको पत्थर, मुगीको रङ्ग भएको कसी वेस हुन्छ। ~~~~ कसी यथार्थ रङ देखाउने भए किन्ने वेच्ने दुवैलाई फाइदा हुन्छ। हात्तीको छाला जस्तो खस्रो अथवा हरियो पन भएको कसी सुनको रङ बढाएर देखाउने हुनाले वेच्नेलाई फायदा गर्ने। साह्रो खस्रो नाना रङ्ग भएको कसी असल सुनको पनि रङ घटाएर देखाउने हुनाले किन्नेलाई फायदा गर्ने हुन्छ।

सुन काट्दा खेरि भित्रको टुक्रा चिल्लो भित्र बाहिर एकै रङ्गको मसिनो नरम चहकीलो भए वेस हुन्छ।

घोट्दाखेरि भित्र बाहिर नएक ~~~~ कमल केसर ~~~~ को रङ भएको वा कुरण्ट पुष्प ( ) ~~~~ को जस्तो रङ भएको देखियो भने उत्तम ठहर्छ। कालो नीलो रङ्गको भयो भने अप्राप्य- अशुद्ध ठहर्दछ।

तौलको परिमाण पौतवाध्यक्ष प्रकरणमा बताइनेछ। त्यही अनुसार तौल गरेर सुन चाँदी दिने लिने गर्नु पर्दछ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

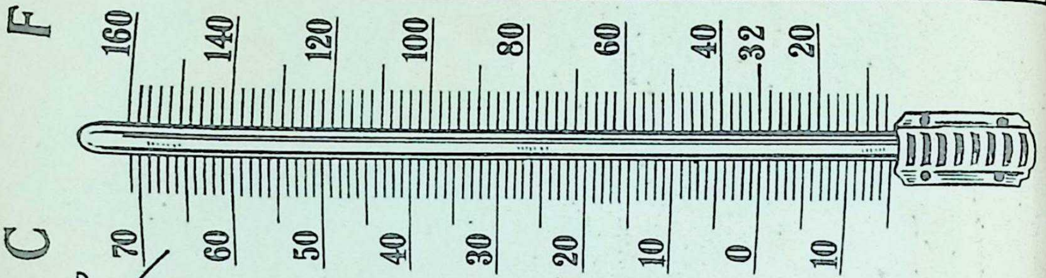

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

…ar Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

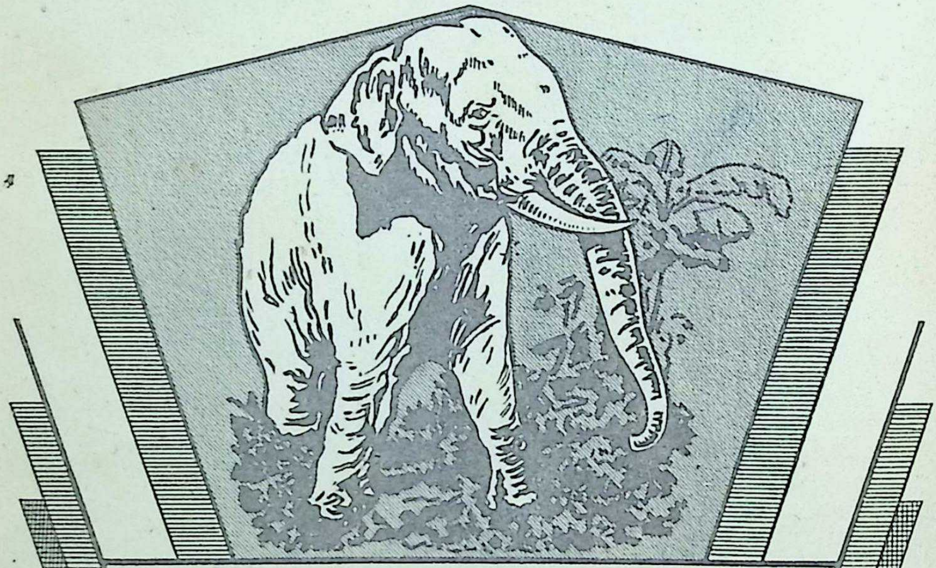

आगम

३

Name स्वामी प्रेमा ब्यापी २ Class

२आषे प्र.का. ३४ - ४२

Subject

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अक्षशाला- एकसारमा अधिकार न पाएका मानिसले भित्र आउनु हुँदैन रोक्दा रोक्दै जवर्दस्ती पसेमा सर्वस्व हरण गरी दिनु. अधिकार पाएको मानिस पनि सुन चाँदी लिएर पसेमा सो सुन चाँदी दण्डस्वरूप त्यहीं बुझाउनु पर्दछ. यहाँ काम गर्ने सुनका कालीगढ सुनमा पारोको वेधन गर्ने रङ चढाउने गहनाहरू बनाउने रवगाती फुके धूलो सफा गर्ने टहलुवा आदि सबैले भित्र पस्दा वा बाहिर निस्कँदा पनि लाएको लुगा हात गुह्य स्थान जँचाउनु पर्दछ. कालीगढहरूको सामान र तयार भइनसकेका कामका मालहरू पनि त्यहीं राखी गर्नु पर्दछ. माल बनाउन लिएको सुनले काम गर्ने नासोको माल पनि कर्मचारीहरूको वहीमा लेखाई तौलहरू गरेर जिम्मा लिने सुवर्णाध्यक्षले बुझाउने गर्दछ. बिहान काम थाल्ने बेलामा र बेलुका कामको छुट्टी हुँदा पनि सबैलाई देखाएर बनाउने बनाउन लाउने सौवर्णिक र सुवर्णाध्यक्षको छाप लगाएर बन्द गरी त्यहीं अड्डामा राखिनु पर्दछ.

काम-

काम तीन किसिमको हुन्छ- १- क्षेपण- मणि हरू जडाउनु, २- गुण- धागो तारमा उन्नु आदि, ३- क्षुद्रक- सूक्ष्म काम. घन- खँदुवा बाला औंठी आदि. सुषिर- खोक्रो कासी आदि, पृषतादियुक्त- गोली गेडा आदि जोडेको मला नूपुर आदि. यी पनि क्षुद्रक हुन्.

~~[illegible] जोडे [illegible] जडेको [illegible]~~

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माणि जड्ने काममा- माणि जडाउने घर बनाउन माणिको पच्चिस भागको १ भाग जति, माथितिर घेरा कड बनाउन माणिको दश भागको १ भाग जति सुन दिनू. यस जडाउने घर बनाउँदा सुनको घरको ठाउँमा चाँदीको, चाँदीको घरको तामाको बनाएर चोरी गर्ने सम्भव हुनाले त्यसरी अर्कै धातुले घर बनाउने कुराको बचाउ गर्नुपर्दछ.

गेडा जोड्ने, माणि पाते जड्ने पाल्नो मिनाकारी काम गर्दछ। त्यस निर्माणको सुन पाँच भागमा तीन भागले कमलको आकार बनाउन, दुई भागले नलको घर बनाउन, अथवा यामा गमा १ भागले घलको घर बनाउन, ३ भागले कमल आदि बनाउन लाउनू.

लेप्य कर्म- चाँदी वा तामामा सुनको पाता चढाउने काममा तामाको मालाहरूमा त्यति तौलको सुनको पाताले छोपिदिनू, चाँदीको मालाहरूमा खँदुवा ओंठी वाला आदि कैवा खँदुवा भइकन खोक्रो कलश भारी आदिमा त्यसको आधा सुनले घस्नू; अथवा त्यो मालबनाएको चाँदीको चौथाइ भाग सुन घुल्ने पारी वालुका र हिंगुलको धूलो पारो मिलाएको पत्र लेर वा धूलो मै घसी पानी चढाइदिनू.

तपनीय कर्म -शोधन गर्ने काम- गहनाहरू बनाउने सुन असल राम्रो चहकिलो रङ भएको भए नीलो पहेंलो सेतो हरियो सुगा को परेवाको जस्तो रङको बनाउन हुन्छ. न असल सुन पनि लाख को बराबर सीसा मिलाएर खारी पाता बनाएर फोली सिन्धुदेश को माटोले माझेपछि नील आदि रङ चढाउन हुने हुन्छ. मजूरको गर्दनको जस्तो रङ भएको, काटदा सेतो देखिने, अति चहकिलो तीक्ष्ण लोह-इस्पात पोलेर धूलो पारी १६ भाग सुनमा चौथाइमा भाग जति हालेर भागमा सुनमा रङ चढ्ने हुन्छ.

अति चोखा चाँदी पनि नीलो आदि रङ चढाउन हुने हुन्छ. खराब चाँदी भए हाडको तुथ- (धूलो मिसाएको माटाको) गाल्ने भाँडामा ४ पल, माटो र सीसा बराबर गरी बनाएको गाल्ने भाँडामा ४ पल, सुक्खा भाँडामा ४ पल, स्याले माटाको भाँडामा ३ पल, गोबरको भाँडामा २ पल यसरी जम्मा १७ पल गालेपछि नून भएको बालुवा माटोले माझेपछि चाँदी शुद्ध हुन्छ. यसरी शोधिएको चाँदी चौथाइ भाग जति सुनमा मिलाएर गाली त्यति जति फिक्नू, यसै गरी २ मासा जति चाँदी मिलाएर गाली फिकेपछि त्यो सुनमा नीलो पहेंलो आदि रङ चढाउन हुने किंवा चाँदी जस्तै सेतो हुने हुन्छ.

रङ चढाउने काम- ३२ भाग सुनका ३ भाग फिक्केर त्यसको ठाउँमा आगो भनेझैं गरी शोधिएको सुन र १ भाग सेतो चाँदी मिलाएपछि त्यो सुन सेतो-रातो रङको हुन्छ. भाग।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३२ भागमध्ये २ भाग मिलेर त्यसको डाङमा सुन हालेर गालेपछि तामा पहेंलो रङको हुन्छ. सामान्य सुनको सौराष्ट्रको भाजले भाकेर शोधेको सुन २ भाग मिलाएर गालेपछि पहेंलो रङ्को बन्दछ. शोधेको चाँदी २ भाग सोधेको सुन १ भाग मिलाएर गालेमा मुगीको जस्तो रङ्को बन्दछ. इस्पात फलाम आधा भाग मिलाएमा कालो रङ्को, पगालेको फलाम र दोब्बर पारो डाली गालेमा सुगाको पखेटा जस्तो रङ्को बन्दछ. यसरी रङ बनाउँदा आगोबाट र पछिबाट प्रातिवर्णिका - वासनी लिएर छुट्याइने हुन्छ.

यसरी मिलाइने इस्पात र तामाको शोधन गर्ने क्रम पनि धातुशास्त्रबाट बुझ्नुपर्दछ.

अब: हीरा मणि मोती मुगा हरू पनि असलको माझमा नआसल हालेर सद्दा भनी दिई हर्ने विषय ५ सुन चाँदीका गहना हरूमा [illegible] तामामा सुन चाँदी घसी सुन चाँदी जस्तै भनाइदिने कुरा पनि स्पष्ट गर्नुपर्दछ.

चोखा सुनको गहना हरू सबै आशय एकै नासको रङ भएको ओजन पनि एक नासको मोटो हरू नघटेको रङ कहिल्यै नबदलिने, रङ तौल बढेको, अवयव हरू अलग अलग हुने, लाउदा नदुखाउने आगोको झिल्को नलाग्ने मन लोभ्याएर आँखालाई आनन्द दिने यस्ता गुण भएको हुनुपर्दछ।

२-१४ अध्याय ३४

प्रकरण ३२ बजारमा सौवर्णिकको काम.

सुनको काम सबैले देखिने गरी विशिखा-बजार (सुनारटोल) मा हुन्छ. यहाँ सुनको काममा हेरचाह गर्ने खरिदको अधिकारी पुरुषलाई 'सौवर्णिक' भन्दछन्. सो सौवर्णिकले सदा देशवासीहरूको सुन चाँदीको माल बनाइदिने काम आवेशनी-शिल्पशालामा रहने सुनार आदि द्वारा गराउनू. यति समयमा यो तयार गरिदिने भनी नोकर काम गर्नुपर्दछ. कुनै काम विशेष परेर समय नतोकिने पनि हुन्छ.

नोकरको समय नाघेमा तोकिएको वेतन-ज्यालामा चौथाइ कम गरी दिनु, त्यसरी कम गरेको द्रव्यको दोब्बर सजायलाई दण्ड पनि गर्नुपर्दछ. कामै एक थोकको अर्को थोक भयो बिगारेमा ज्याला हराउँछ, त्यसको दोब्बर दण्ड पनि हुन्छ.

बनाउनु पर्ने सुन चाँदी हरू जस्तो रङ, जति तौलको लिएको छ, त्यही रङ तौलको तयारी माल बुझाउनु पर्दछ. जिन्सी काली भाँड दीर्घप्रवास हरू गएर वा मरेर धेरै समय बितेपनि त्यसबाट वा त्यसका हकदार छोरा हरूबाट पनि आफूले दिए बमोजिमै बुझ्नु बुझाउनु पर्दछ. धेरै दिन भयो भनेर बढी दिन वा वेतनमा हानि, छोरा हरूलाई दण्ड पार्दैन. खरिदको विग्रहकोमा ता दण्ड पनि हुन्छ.

[illegible] काम गर्ने कालीगड हरूले रङ भएको लक्षण हरूमा कौशल गरे नगरेको कुरा सौवर्णिक-सुवर्णाध्यक्षले अरू काम गर्नेहरूलाई जचाएर पत्ता लाउनुपर्दछ.

खराब सुन चाँदीको माल बनाउन दिएकोमा १६ मासामा चौथाइ मासा क्षय-जाति दिनुपर्छ. १ काकणी (चौथाइ मासा) क्षय धातुरका कणी चाँदी मिलाई रङ बनाउने विधिकोमा आधा काकणी जाति दिनुपर्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कमाननिमा एक माशासँग सुनको रङ् कम गराएमा, पूर्व साहस (२५०) दण्ड, १ माशा सँग तौल कम गराएमा मध्यम साहस (५००) दण्ड, नगानमा छुट कपट गरेमा, बनाएको माल मा कैफियत गरेमा पनि १ माशा सँगमा उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्ने, बढीमा त्यही अनुपातको द्विगुण, त्रिगुण आदि दण्ड गर्ने.

सौवर्णिक- सुवर्णध्यक्षलाई नदेखाई वा देखाएर पनि अनौ चोखो नहरेर बनाएर ल्याएमा बनाउन लाउनेलाई १२ पण, बनाउनेलाई दोब्बर (२४ पण) दण्ड गर्ने. पक्रेर कण्टक शोधनमा जनाइदिनू. बताउनेलाई २०० दण्ड गर्ने वा पण (५ औंला) काटिदिनू.

नाप्ने तौलने सामान ठक हरू पछि भनिने पौतवाध्यक्षको हातबाट किन्नुपर्छ. आफै बनाए वा अरु बाट किनेमा १२ पण दण्ड हुन्छ.

धनीगडको काम- खडुवा- औंठी आदि, खडुवा रखोको- त्नीनाडी कहु बा आदि, संयूहल- बाक्लो पाता टासेको, अपलेप्य- पातलो पाता सङ्घात्य- धेरै टुक्रा गासेको सिक्री आदि, वासितक- धातु आदि रसको भावना दिएको (मलम्वा गरेको) यति किसिमको हुन्छ.

किच्चु- १- तौल फरक पार्नु, २ अपसारण- ३ विस्रावण- खसाल्नु, ४ पेटक- ५ पिङ्क- यी चोर्ने युक्ति हुन.

कपौजुवा- १ इच्छानुसार नुहाइने, फलामको धुलो वा पारो भित्र पाई फलाएर राखेको, अड्कोमा छिद्र भएर हावा भरिएर नहुने, गाढो धेरै भएको शीघ्र ठीक नभएको, धागो तेर्सो हुने, हल्लिरहने, अपस्मान्त- जुन बढ्ता काललाई पनाएको हुनाले सुनपनि टल्कने यस्ता दोषी गहना हुन्छन.

अपसारण-
२- चाँदीको भाग तामा १ भाग मिलाएर गालेको लाई त्रिपुटक- भन्दछन. सो मिसाएर खानेवा निस्केको चोरबोमा हरण गरेको लाई त्रिपुटकापसारित, तामा मिसाएर हरण गरेको लाई शुल्बापसारित, इस्पात रीत, तामा मिसाएर हरण गरेको लाई शुल्वापसारित, चाँदीमा सार आलेको लाई वेल्लक भन्दछन सो मिसाएर ढोकोलाई वेल्लकापसारित, आधातामा मिसाएको सुन मिलाएर चोखो सुन हरण गरेको लाई हेमापसारित भन्दछन. यस्तै अपसारण गर्ने खराब वस्तु मिसाएर असल वस्तु झिक्ने काम हुन्छ.

विस्रावण-
३- कैफियत गरेर बनाएको मूषा- गाल्ने भाँडो, फलामको कीट, कागको मुख जस्तो चिम्टी, डुंगो, सडासु, फलामे चिम्टा, सुवर्चिका- खार, नून इत्यादि जस्तो भनि सुन उडाउने काम हुन्छ. अथवा मूषा- गाल्ने भाडा फुट्यो भनेर आगोमा हाल्न सक्ने को वस्तु मिसाएर सुन उडाउने पनि हुन्छ.

४ पछि बाट बाँधेको तेलमा वा पाताहरू जाँचे वेलामा चाँदीको पाता छकाएर सुन उडाउने, सुनको बालुवा हालेर सुनको धुलो उडाउने काम पनि हुन्छ.

५ पेटक- भनेको संयूहल बाक्लो पाता चलाउने

पेटक- भनेको संयूहल- बाक्लो पाता टास्नु, अवलेप्य- पातलो पाता टाल्नु वा पानी चढाउनु, संघात्य- मुन्द्रा हरू जोड्नु हो. कालीगडहरू यही पेटकको काम गर्दा सुन चाँदीको चोरी गर्दछन. पेटक- सुनको पाता चाँदी टास्नु लाहा भरेर गाजा जो डाइ भएको र झिक्न हुने खुकुलो पनि हुन्छ. अवलेप्य- पातलो पाता टाल्नुमा सुनको पाता चाँदी वा तामाको पातामा बाहिर गरी भित्र बाहिर दुवै पट्टि टासी एकै नीड पार्दछ. सबै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४- मुद्राहरु जोर्ने काममा पनि तामा वा चाँदी भित्र पट्टि बाहिर सुनले
जलप गरिन्छ. बाहिर पट्टि पालिस दिएर चमक बढाइन्छ. यी काममा
मा सुन अपहरण गर्ने मौका हुन्छ. पानीमा पोलेर कसी लगाएर
तीखो सुइरोले कोरेर पनि जाँच गर्नु पर्दछ. किन्तु सुन गडी पत्ता
टाँसेकोमा बयरको अमिलो रस वा नुन पानीमा डुबाएर पनि
जाँच हुन सक्छ.
५- पिण्ड भनेको भित्र भर्नु हो. खोको बाला आदि सुन स्वानीले
माटो बालुवा हिङ्गुलको लेप खोलमा भरेर भरिन्छ. गहना
को रूप बनिसकेपछि असल सुनको धुलो मिसाएको लाहा, किंवा
सिन्दूरको लेप तताएर भरिन्छ. पानीमा तातो पारेर खोलेर
जाँच्नु पर्दछ. खोको बाला आदि नुन अमिलोमा भारी पनि हुन्छ.
त्यसलाई अमिलो पानीमा हालेर पकाउनु. अभ्रक लाहामा हालेको
भित्र पट्टि हालेको सुनको गहना पानीमा डुबाउँदा अभ्रक भए
को भाग नडुब्ने हुन्छ. यस भित्र तामा आदि अरु कोपला धातु हालेको
भए छीमेले डुबाएर देखिन्छ. खड्वा वा खोको बाला आदि
मा काँच जडेर असल मणि हुने, चाँदीमा न असल सुन हालेको
असल सुन हुने पनि भाटो हुन्छ. पानीमा राख्दा पोलेको भत्काउँदा
गर्दा कैफियत गरेको थाहा हुन्छ.

यसरी धेरै तरहबाट सुन आदि हरण गर्ने सम्भव हुनाले
हीरा मणि मोती मुगा हरुको जात आकार रङ्ग परिमाण
तौ जडिएका गहना हरु पनि राम्ररी जाँच्नु बुझ्नु पर्दछ.

नया बनाएको माल वा पुरानो [illegible] सच्याएको माल कोजाँचगर्दा
चोर्ने युक्ति यी हुन्छन् कि-
१ परिकुट्टन- भित्र अर्को पाता छ कि भनेर हेर्ने बहानागरी साना
गेडा तार साना टुक्रा हरु काटेर, खसाल्नु.
२ अवच्छेदन- धेरै पत्र परेको मालमा भित्र पट्टि सुन घटेको
सीसाको पाता हालिदिएर असल सुनको पाता काटि लिनु
३ उल्लेखन- खड्वा सुनको मालमा तीखो हतियारले कोरेर
धुलो लिनु.
४ परिमर्दन- हरिताल मनःसिल हिङ्गुल वा कुरुविन्द-पत्थ
रको धूलो कपडामा लगाएर गहना आदि मल्नु.
यसबाट त्यो माल नबिग्री कन सुन चाँदीको तौल
घट्ने हुन्छ.
बाकलो
पाता हालिएको माल भाँचेको टुक्राएको घोटेको विषय
अरु उस्तै भाग सँग अनुमान गर्नुपर्दछ. पातलो पाता टाँसिएको
मालमा जाति फेरेको छ उतिनै अर्को भागमा फिक्री घोटेर अ
मान गर्नु. असल सुन फेर्दा न असल सुन हालि दिएकोमा पनि
अर्को भाग हेरेर पत्ता लाउनु.
~~गहना हरुमा चोरी गर्ने उपाय यी छन्—~~ ५२
~~[illegible]~~
१ अवक्षेप- हातको सफाइले सार वस्तु फेर्नु न असल हालिदिनु.
२ प्रतिमान- सुन चाँदीहरुको सट्टामा अर्को नक्कली उस्तै हाली लानु.
३ अग्नि- आगोमा पोल्दा हरण गर्नु.
४ गण्डिका- गहना आदि पीट्ने ठेउको
५ भण्डिका- आगामा पोलेको चिस्याउन हाल्ने पानीको भाँडा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६- अधिकरणी- सुन चाँदी डाल्ने गलाउने भाँडा.
७ पिच्छ- पगाल्ने मजूरको पुछर.
८ सूत्र- तराजूको धागो.
९ चेल- पुछ्ने ~~कपडा~~ कपडा
१० कौटुम्बात- ~~[illegible]~~ हेर्ने मानिसलाई अनमनाउने कुरा गर्ने
११ शिर- दाउको कन्याउने
१२ उत्सङ्ग- नगरव पोहरो
१३ मासिका- मारवा थपाउने ~~[illegible]~~ कौडीभाग ~~[illegible]~~ उघ्रिन्छ्याउन.
१४ स्वकार्येक्षा- पगाला हरू आएको वहावमान सेरु वाँकी (छ)
१५ दाने- खजाना
१६ उदशराव- नैअसल भाग अगिनौ शालेशरेवको पानीको भाँडो.
१) आतिथ्य- अगिवाट स्याए वस्तु धनीशरेवको अगेठी.
यति किसिमका काम बोर्ने उपाय हुन्।

चाँदीको भागमा सिसाहरू मिलेकोभएर दुर्गन्ध आउँने, मैलो, खस्रो, ज्यादै साह्रो, रङ अर्कै भएको भए यो दोषी (कौत्स्यत भएको) माने जान्नू।

यस किसिमको नयाँ, पुरानो योग्य माल खाएको निरीक्षकको पत्ता लगाएर त्यसमा भने बमोजिम दण्ड ~~[illegible]~~ गर्नुपर्दछ, ओकसानी पनि भराउनु पर्दछ।

२-१५ अध्याय ३५

प्रकरण ३३ कोष्ठागारका अध्यक्षको काम.

अन्न स्नेह क्षार नून आदि खाद्य वस्तु हरू जम्मा गर्ने हिफाजत गरी राख्ने घरलाई कोष्ठागार- भण्डारघर- कोठार भन्दछन्. त्यस विभागका अध्यक्षले यी १० विषयको हेरचाह गर्नुपर्दछ-

१ सीता- सीताध्यक्ष- धानको का उठाउने अधिकारीले उठाएर भण्डार दाखिला गरेका अनाजहरू-

२ राष्ट्र- (क) पिण्डकर- गाउँ आउँने दिनुपर्ने सामूहिक कर, (ख) षड्भाग- राजाले दिने ६ भागको १ भाग, (ग) सेनाभक्त- फौजी तयारी गर्नुपर्ने समयमा सेनाका निमित्त सरकारलाई दिनुपर्ने रसद (घ) बलि- षड्भाग वाहेकको नजराना सौगात, (ङ) कर- फलका वृक्षहरूको तिर्नुपर्ने कर, (च) उत्सङ्ग- राजाको पुत्र जन्म हुँदा भएको मौकामा चढाउने दिनुपर्ने वस्तु, (छ) पार्श्व- ठेकेदारको करभन्दा बढी रकम (ज) पारिहीणक- ~~[illegible]~~ चौपायाहरूले खाएको बालीको भर्ना, (झ) औपायनिक- नजराना आएको वस्तु. (ञ) कौष्ठेयक- सरकारी तलाउ वगैंचाहरूवाट उठेको रकम.

३- क्रयिम- अनाज विक्रीवाट आएको मूल्य, मोलदिएर किनेको अन्न, व्याजवृद्धिवाट आएको अन्न.

४ परिवर्तक- सटापटा गरेको अन्न

५- प्रामित्यक- पछि ब्याज समेत ~~[illegible]~~ चुकाउनेगरी सापटीलिएको अन्न (मित्र आदिवाट मागेर लिएको अन्न)

६- आपमित्यक-

७- सिंहनिका- कुट्ने, पहल्ने, सत्तू बनाउने, अमिल्याउने, पिँध्ने, तेल पेल्ने, भेडा पाल्ने, उखु पेल्ने गुड खाँडसारी हरू बनाउने काम गरी जीविका गर्नेवाट आउने रकम.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८- अन्यजात- हराएको बिर्सेको आधिकारी(अपचार) गर्दा दण्ड भए को बढ़ा कोषमेको आय.

९ व्ययप्रत्याय- केहि कामना पठाइएका सेनाका खर्चको बचत, औषधालयको खर्चको बचत, किल्लाभवन आदि मर्मत गर्ने खर्चको बचत.

१० उपस्थान (कानुनमा भनिएकाहरू)- (क) तौलि तौलको कसर वा उब्रेको, (ख) हल्का पुराण तौली भरिसकेपछि हातभरी लिएको, (ग) उत्क्रम घातको सूक्ष्मबाट लिएको रकम, (घ) व्याजी- दोहोरा भएर कम नहोस भनी लिएको बढी, (ङ) पर्युषित- अघिल्लो वर्षको बक्यौता उठेको, (च) प्राजित- आफ्नो सीपद्वारा कमाएको.

अन्न स्नेह क्षार लवण आदि विवरण ~~अन्नको विवरण~~
~~...~~
(क) अन्नको विषय सीताध्यक्ष प्रकरणमा बताइने छ
(ख) -स्नेह- घ्यू तेल बोसो माखी.
(ग) क्षारवर्ग- खुदो गुड ~~...~~ उख्खो शक्खर धूलो सक्खर
(घ) लवणवर्ग- सीधे समुद्री बिरे रत्न पवारखा सौवर्चल फाँगा
(ङ) मधु- मौरीले जोरेको र दाखको रस.
(च) शुक्तवर्ग- उखुको रस, गुड, मह खुदो जामुन फलको रस कटहर फलको रस मेषशृङ्गी (औषधि विशेष) पिपलाको काढामा मिलाई चूर्ण, काक्रो, उखुको टुक्रा, आँपफल अमला समेत हालेर वा नहालेर १ महिना, ६ महिना, वा १ वर्ष राखेर आँट्याएको.
(छ) फलाम्लवर्ग- अमिली करौंदा आँप दारिम बिमिरो लप्सी बयर, ठूलो बयर, गुलियो बयर, पर्षक- गुलियो अमिलो फलविशेष आदि.

(ज) द्रवाम्लवर्ग- दहि काँजी आदि.
(झ) कटुवर्ग- पिपला मरीच अदुवा जीरा चिराइतो सर्सिउँ धनियाँ (जंगली) चोरक (, दमनक (, मैनफल सहिजन आदि.
(ञ) शाकवर्ग- (तर्कारी) शुकेको माछा मासु ओल आदि कन्द, मूला भण्टा वेथे आदि शाग.

यी स्नेह आदि जानपद (प्रजा) हरूको निमित्त संकट समयको लागि आधा जगेडा राखेर आधा जति काममा खर्च गर्दछ. नयाँ आएपछि पुरानो बदलीदिनु.

कुटेको फलेको पिँधेको भुटेको ~~...~~ आतो सुकाएको पकाएको अनाज हरू ~~...~~ घटे बढेको आरवालो हेर्ने गर्नुपर्छ.
कोदो र धान (कुटेकामा) आधा (२ पाथिको १ पाथि), सार- काम लाग्ने असल हुन्छ, मार्सीधान को आधामा अष्टमांश कम (८ पाथीको ३ पाथि), वरक (धान्यविशेष) ३ भागको १ भाग सार हुन्छ. कागुनमा नवमांश बढी आउँछ (९ पाथिमा ५ पाथि) सार हुन्छ. उदारक- मोटा धान को कागुन को बराबर हुन्छ. जौ र गहुँ फलेकोमा (कोदो) बराबरै हुन्छ.

दलेकोमा तिल जौ मुगी माष बराबरै हुन्छ. गहुँ र भुटेको जौ को सत्तु ५ भागको १ भाग बढ्छ. मटरको मसीनो धूलो चौथाइ कम हुन्छ. मुगी माषको धूलो आधा चौथाइ भाग कम हुन्छ सीमी-कोशादुले गहत आदिको आधा, मुसुरो को तृतीयांश कम सार हुन्छ.

काँचो पिँधेको गहुँ आदि र माष मुगी पानि डेढ गुना हुन्छ. फलेको जौ पिँधेको दोबर हुन्छ. पुलाक- आधा पाकेको अन्न- चामल र पीठो पकाउँदा दोबर हुन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पकाएपछि

कोदो वरक (   ) उदालक- (मोटो चामल) क्रमशः त्रिगुना हुन्छ, साठि धानको चामल चौगुना, मार्सी चामल पाँचगुना हुन्छ। भिजाएपछि अरु अन्न दोब्बर हुन्छ, तर अङ्कुर आएपछि अढाई गुना हुन्छ। भुटेपछि अरु अन्नमा पञ्चमांश बढ्छ, मटर जाभा जौ भने दुगुना हुन्छ।

तेल- अलस दाना ६ पाथिको १ पाथि तेल हुन्छ। नीम कुश आ कोदाना कोसा कपथको बीया ५ पाथिको १ पाथि तेल, तिल कुसुम महुवा चिउरी गेडाको ४ पाथिको १ पाथि तेल हुन्छ।

सूत- कपास क्षौम- सन ५ पलको १ पल धागो हुन्छ।

खाना- ५ द्रोण (८० पाथि) धानको १२ आढक (४८ पाथि) हुने गरी बनाएको चामल छावा हात्तीको, ११ आढक (४४ पाथि) कुट्याएको चामल दुष्ट हात्तीको, ४० पाथि कुट्याएको चामल सवारीका हात्तीको, ३६ पाथि कुट्याएको चामल लडाइँका हात्तीको, ३२ पाथि कुट्याएको चामल पैदल सैनिकको, २८ पाथि कुट्याएको चामल मुख्य सैनिकको, २४ पाथि कुट्याएको चामल रानी र राजकुमार को, २० पाथि कुट्याएको चामल राजाहरूको खाद्य हुन्छ अथवा राजाको खाद्य ८० पाथि धानको कुनै कनी नफनी सगाले सगाले सफा दाना बिनेर १ पाथि कुट्याएको राजाहरूको खाद्य हुनेछ।

अरु- १ पाथी अन्नको चौथाइ भाग दाल, दालको १६ भाग को १ भाग नुन, दालको चतुर्थांश घ्यू वा तेल यो खाद्य भलादमीको एक छाक हुन्छ। अन्न १ पाथीको ६ भागको १ भाग दाल, घ्यू वा तेल माथि तेकोमा आधा तल्लो खालका मानिसको हुन्छ, स्त्रीको ४ भागमा १ भाग कम, बालकको आधा मात्र खाद्य हुन्छ।

२० पल (८० तोला) मासुलाई आधा कुडुवा चिल्लो, १ पल नुन, वा क्षार, २ धरण पीरो, आधा पाथी दही। कहीं अन्दाज संग घटी वढी मा तजवीज गर्नू। बाख्रालाई यसको डेढी, भुक्केकोलाई दोब्बर मिलाउनू।

हात्ती घोडाहरूको दानाको परिमाण अध्यक्षप्रक रणमा बताइने छ। बयललाई १ द्रोण माष वा आधा पाकेको जौ दाना दिनू। अरु बल घोडा सरह हुन्छ। असलाई वहता पिना १०० पल, कीना १० आढक भुसामा मिलाएको चामलको कनिका दिनू। यसो भएको कुरालाई यसको दोब्बर स्वच्छ थोप्रे मृग एण मृगलाई आधा द्रोण, एण कुरङ्ग- मृगविशेषलाई १ आढक, बाख्रा भेडा बनेल लाई आधा आढक किंवा भुसामिसाएको १ आढक, कुकुरलाई १ प्रस्थ, हाँस, कबाड कुकुर- चकोरलाई आधा प्रस्थ दाना दिनू। अरु मृग पशु पक्षी हिंसक जन्तुहरूको एक छाक खाएको वा अन्दाज गर्नुपर्छ।

गोल भस हरू भण्डारको काम गर्ने भित्रमा लिउन लाउने हरूलाई कानेकाइन नोकर चाकर भात्तेहरूलाई, बाँकि रहेको भात पकाएर बेच्ने र हलुवाई हरूलाई दिनू।

उपकरणहरू- नाप्ने तौलने भाडा, रोचनी- जाँतो सिलौटो ओखल

टी. द्रोण आढक प्रस्थको परिमाण सामान्यरूप ले नार १६ पाथी ४ पाथी १ पाथी हुन्छ चाणक्यको यहीग्रन्थको अनुसार - - - -

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिको ~~पत्र~~-ग्यासेसले गोठको पानीले चम्काउने घइ, दाविलो नाइलो चालनी-डोको पुरानो पेटारी कुचो आदि गृहस्थ लाई काम दिने उपकरण हुन्छन्.

यहाँने पालोबाट नौलिने धान भर्ने भराउने दिने लिने लोहाहरू उचाउने दाम ज्यालादार आदिलाई जिम्मे-वाल छन्.

धानहरू तारका भुइँ नछुनेगरी राख्नुपर्दछ, गुड खुदो आदिलाई नचुहुने भाडामा, घ्यू तेलहरूलाई काठको माटाको भाडामा, नूनलाई भुइँमा वा माटाको भाडामा यस्तै अन्य वस्तु पनि उचित भाडामा राख्नुपर्दछ

२-१६ अध्याय ३१

प्रकरण ३४ ~~बिक्री~~ विभागको अध्यक्षको काम.

बिक्री हुने सरकारी वस्तुको ~~[illegible]~~ विक्रय विभागको अध्यक्षलाई पण्याध्यक्ष भन्दछन्. पण्याध्यक्षले जमीनमा हुने पानीमा हुने अनेक किसिमका पण्य (बिक्री हुने) स्थलमार्ग वा जलमार्गबाट आएका वस्तुहरू, असल कमसल पत्ता, मोलको ~~[illegible]~~ तारतम्य, सबैलाई प्रिय भएर बढी बिक्री हुने वा सबैलाई मन नपर्ने भएर कम थोरै समयमा बिक्री हुने, यो समयमा थुप्रो जम्मा गर्ने यो समयमा थुप्रो जम्मा गर्ने

यो समयमा किन्ने यो समयमा बेच्ने इत्यादि कुरा जान्नुपर्दछ. जुन बिक्रीको वस्तु थोरै हुन्छ त्यसलाई एकगोरा जम्मा गरेर भाउ राख्नुपर्दछ भाउ बसेपछि मौका अनुसार भाउ मिलाउनुपर्दछ.

आफ्नै देशमा भएका सरकारी पण्य-बिक्री हुने वस्तुको बिक्री हुने ठाउँ एउटै गराउनु. विदेशी वस्तुको किनबेच ठाउँ ठाउँमा गराउनु. स्वदेशी वा विदेशी मालको खरीद बिक्री प्रजाहरूलाई ~~[illegible]~~ नपर्ने गरी गराउनु. आले कति भाग फायदा हुने भए पनि प्रजालाई बाधा पर्ने नगराउनु. हमेशा बिक्री हुने तरकारी आदि लाई यो समयमा मात्र बेच्ने भन्ने रोकावट, थोरैको बिक्री नभइसकी अर्कोले ल्याउन नपाउने भन्ने रोकावट पनि नगराउनु.

भाउ ~~[illegible]~~ सकेको सरकारी पण्य वस्तुलाई बनियाहरूले थाकथुक गरेर बेच्ने गर्दछ. सो बेच्दा केही नोक्सानी पर्यो भने नोक्सानीको भर्ना तिनीहरूले दिनुपर्दछ.

~~[illegible]~~

बनियाहरूबाट सरकारले लिने मानव्याजी- माटामा बढीमा एकैन मालको १६ भागको १ भाग; तुलामान- धार्नीमा बढीमा सयकडा ५ पल, गोटा गन्ती बेचिने वस्तुको ११ भागको १ भाग हुन्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

विदेशमा बिक्री हुने वस्तुहरूलाई सुविधा दिएर भन्सार माफी गरिदिएर पनि आफ्नो बजारमा आउने गर्नुपर्दछ। नाउबाट विदेशी वस्तु ल्याउनेलाई पछि बाधा नपर्ने गरी कर माफी गरिदिए. बाहिरबाट आउने व्यापारीहरूलाई सुरक्षाको अड्डामा मुद्दा नचलाई कन आफ्नो धन उठाउन पाउने व्यवस्था गरिदिए. तर ती वाणिज्याको दलभित्र [struck] का कामदारहरूको आफसमा भने मुद्दा चल्ने छैन.

सरकारी पण्य (बिक्री हुने माल) बिक्री गर्ने अधिकारी पुरुष एकले एकातिरबाट आएको बिक्रीको मोल थोरै छिद्र भएको ढकनी लागेको काठको बाकसमा हाल्ने गर्दछ. दिनको आठौं भागमा आजदिनभरमा यति बिक्री भयो यति बाँकी भनी द्रव्य बाँकी माल नाप तौल गर्ने भाँडाहरू पनि पण्याध्यक्षलाई बुझाउने गर्दछ. आफ्नो देशका माल बिक्री गर्ने व्यवस्था बताइयो.

विदेशका मालको विषयमा भने पण्य - आफूले बिक्री गरिने वस्तु र प्रतिपण्य - त्यसको बदलामा लिने विदेशी बिक्रीका वस्तुको घटीबढी बराबर जो हुन्छ सो भाउ, भाडा सामानहरूको मोल जोरेर शुल्क - महसूल, वर्तनीदेय - सीमानाको अधिकारीले लिने कर, आतिवाहिकदेय - बाटामा ल्याउँदा हिफाजत गर्ने शस्त्रधारीलाई दिनुपर्ने, गुल्मदेय - वनको चौकीमा दिनुपर्ने, भक्त - खाना खर्च, भाटक - भाडा आदिको खर्च कटाएर हुने उदय - निचोर लाभ कति हुन्छ सो हेर्ने. यसमा फायदा हुने देखिएन भने आफ्नो देशको माल विदेशको बजारमा लगेर केही समय पर्खेर पनि बिक्री गर्दा,

आफ्नो माल दिई र विदेशी माल लिएर सट्टापट्टा गर्दा [illegible] हुने त्यसको विचार गर्ने. यस बाद देखिने लाभको चौथाइ जति खर्च भएर पनि जनमालको विशेष नोक्सानीको डर नहुने स्थलमार्गबाट पठाउने बन्दोबस्त गर्दछ. विदेशका लागि सबैलाई अनुकूल गराउन वनको रक्षक, सीमानाका रक्षक, नगरका मुख्य, राज्यका मुख्य पुरुषहरूसंग केही दिएर पनि सम्पर्क राख्नुपर्दछ.

बिचमा दैवात् डाकू चोरहरूबाट आपत् पर्न आएमा जतिको सार वस्तु र आफूलाई जोगाउनु. केही लागेन भने आफ्नो देशमा आइ नपुगुन्जेल आफसवै सुम्पेर पनि आफ्नु [illegible] गरी व्यवहार गर्नुपर्दछ.

जलमार्गमा मालबोकाइ जाउँ आदि सवारीको भाडा, बाटाको खाना खर्च, पण्य र प्रतिपण्य (दिने लिने माल) को दाम भाउ, जाने आउने समय, विपत्तिको बचाउ, विदेशी बजार नगरको चलन व्यवहार पनि बुझ्नुपर्दछ.

समुद्रको बाटोमा तै नदीको बाटोमा पनि त्यो त्यो देशको चाल चलन अनुसार वाणिज्य व्यवहारको कुरा बुझेर जुन बाटोमा फायदा हुने देखिन्छ त्यही बाटो भई जानू. जुन बाटोबाट जादा विशेष लाभ देखिदैन. त्यो बाटो छोडिदिनू.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२-११ अध्याय ३६

प्रकरण ३५ जिन्सी भण्डारका अध्यक्षको काम

असल जातका काठ बाँस आदि जिन्सी सामानलाई कुप्यमा परिगणन गरिएको छ. यस्ता सरकारी जिन्सी सामानको भण्डारका अधिकारी अध्यक्षलाई कुप्याध्यक्ष भन्दछन्. सो कुप्याध्यक्षले द्रव्यवन-असल काठ आदि हुने वनका रक्षकहरूद्वारा सरकारी कुप्य वस्तुहरू [illegible] कुप्यागार-जिन्सी भण्डारमा दाखिल हुने काम गराउन्. असल काठहरूबाट घर गाडा आदि बनाउने कारखाना पनि चलाउनू. त्यसको असल काठ काट्नेहरूलाई दिनुपर्ने वेतन र आपद् परेर अनुमति लिइसक्ने अवसर त्यसमा बाहेक अनुमति नलिईकन काठ काट्नेलाई दण्ड हुने व्यवस्था पनि गर्दछ.

कुप्यवर्गमा गनिने वस्तु यी हुन्-

(क) सारदारु को-शाक-सखुवा, तिनिस-उनेस धन्वन- अर्जुन-[illegible], मधूक-महुवा तिलक- साल-साल शिंशपा-सिसौ, अरिमेद-खयर, राजादन-खिर्नी, शिरीष- ( ) खदिर-खयर, सरल-सल्लो, ताल-ताड, सर्ज-सालविशेष, अश्वकर्ण- सोमवल्क-सेतो खयर, कश- ( ) आम्र-आँप, प्रियक- ( ) धव-धयरो आदि.

(ख) वेणुवर्ग- उटज-ठूलो छिद्र भएको सानो काँठा खस्रो बोक्रा भएको बाँस, चिमिय-स्वादिलो नरम बोक्रा भएको बाँस, चाप-सानो छिद्र भएको साह्रो बाँस, वेणु-काँठा नभएको धनुषजस्तो हुने बाँस, वैश-लामो आँख्ला नलाग्ने काँठा भएको बाँस, सातिन-[illegible]-निगालो, कण्टक- ( ) भाल्लुक-मोटो ठूलो काँठा भएको बाँस आदि.

(ग) वल्ली-लतावर्ग- बेत, शीकवल्ली-हिस्वली--- वाशी---. श्याम-लता--- नागलता पानबेली आदि.

(घ) वल्क-बोक्रो वर्ग- मालती- मूर्वा-मोर्वा-अर्क-आँक, शण-सन, गवेधुका- ... अतसी-सन आदि.

(ङ) रज्जुभाण्ड डोरी बाट्ने- मुञ्ज-मुज, बल्वज-बाबियो आदि.

(च) पात काममा आउने- ताली-तार, ताल-ताड, भूर्ज-भोजपत्र.

(छ) फूल- पलाश कुसुम कुङ्कुम.

(ज) औषधि- ओल आदि कन्द, ऽशिर आदि जरा, अमला हर्रो आदि फल आदि.

(झ) विषवर्ग- कालकूट-पिपलको जस्तो पात भएको र आँखामा रस चुहुने, वत्सनाभ-मीठोविष बाछाको नाइटो जस्तो भएको, हलाहल-निर्गुण्डीको जस्तो पात तीखो पात नीलो पालुवा हाँगजस्तो फल हुने, मेषशृङ्ग- कमलको कोपिला जस्तो फल हुने, मुस्ता-मोथे जस्तो कुष्ठ-कुरूपो महाविष- मालुको रङ भएको लतको चुचुरो जस्तो, वोलोतक- नराम्रो हुने फल्ने रातो, गौराद्र- कन्द फाल्ने, बालक- पिण्ड जस्तो, मार्कट- बानर जस्तो, हैमवत- हिमालयमा हुने ठूलो पात हुने, कालिङ्गक- कलिङ्ग देशमा हुने जौ जस्तो, दारदक- दरद देशमा हुने विषालु पात, अङ्कोलसारक- अङ्कोलमा हुने विष, उष्ट्रक-ऊँटको लिङ्ग जस्तो: इत्यादि. र [illegible] सर्प आदि, चित्र भेक कौण्डिन्यक आदि कीरा. यिनै औपनिषद् प्रकरणमा भनेको राङको घडामा राखेमा चर्को विष हुन्छन्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ञ) चर्म-छाला वर्ग- गोधा-गोहोरो, पेरक-सेतो छाला हुने गोहोरो, द्वीपी-चितुवा, शिशुमार-सोंस, सिंह, बाघ, हात्ती, राँगो, चमरमृग, सृमर-मृगविशेष, गैंडा, गोरु, मृग, गवय-अर्ना, चिनकोर अरू पनि पशु पक्षी हिंसक जन्तुको पनि छाला हाड पित्त नसा दाँत सीङ खुर पुच्छर छन्.

(ट) लोह-धातुवर्ग- कालायस-फलाम, तामा, वृत्त-धातुविशेष, काँसो, सीसा, राङ, वैकृन्तक-इस्पात, आरकूट-पित्तल.

(ठ) भाण्ड-भाँडा-
बाँसको चोया माटाका भाँडा छन्.

(ड) अरू-
कोइला, भुस, खरानी, मृग पशु पक्षी हिंसक जन्तुहरूका खोर, काठ घाँसहरूको राशि.

कुप्याध्यक्षले
द्रव्यवनको नजीकै बाहिर, र किल्ला भित्र पनि गाड्न आदि बनाउने कारखाना, जीविका निमित्त र सहरको रक्षागर्ने यन्त्र आयुध छन् बनाउने (हलोमुसल आदि) काम पनि गराउनु।

२-१८ अध्याय ३८

प्रकरण ३६ आयुधागारका अध्यक्षले गर्ने काम

हतियारहरूको संग्रह गर्नाले आयुधागारका अध्यक्ष आफै कति प्रकारले युद्धमा काम दिने, किल्लाको रक्षा गर्ने शत्रुको किल्ला तोड्ने, यन्त्र हतियार कवच र अरू चाहिने सामान पनि, यो विषय जान्ने कारीगड पेसादारहरू द्वारा शरीरको काम परिमाण साल्ब वेतन कार्यसिद्धिको विचार गरेर बनाउन बनाउन लाउनु. बनेर तयार भएका माल राख्ने ठाउँ अदल बदल गर्ने, घाम हावामा राख्ने व्यवस्था पनि बराबर गर्दै गर्मी चिसो कीराहरूले बिगार्न नसक्ने गरी अरू राम्रो तरहले राख्ने प्रबन्ध गर्नु. सबै वस्तुको ज्ञान रूप लक्षण परिमाण आएको गएको मोल, लेखी राख्ने, दाप भाँडा ढुवा थन्क्याउने व्यवस्था गर्नु.

यन्त्रहरू-

(क) स्थित यन्त्र- एकठाउँमा रहने यन्त्रहरू

१ सर्वतोभद्र- किल्लाको गाह्रोमा हात गन्ने निकालेर अँङ्गारको गाडाको पाँग्राको आकार भएको चलाउँदा वरिपरि पत्थर बर्साउने.

२ जामदग्न्य- भित्रपट्टि धेरै बाण भरिएको आफै बाण छोडी रहने.

३ बहुमुख- किल्लाको पर्खालमा बनाएको [illegible] जस्तो. जहाँ बसेर धनुर्धारीले चारैतिर बाण हान्ने हुन्छ | छालाले ढाकेको ३।४ गजा भएको.

४ विश्वासघाती- सहरको बाहिर तेर्स्याएको फलाम दाजस्तो छुनेबित्तिकै शत्रुको टाउकामा प्रहार गर्ने.

५ संघाटी- लामो काठमा जडेको, अग्लो अटालीमा पनि आगो सल्काउन हुने अतियन्त्र.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६ यानक- पर्खाल माथि राखेको दण्ड जस्तो लामो यन्त्र.

७ पर्जन्य- आगो निभाउने पानी भरिएको वारुणास्त्र

कसैको भनाइमा- ५० हात लामो पर्खाल बाहिर राखेको शत्रु नजीकै आएमा आफै चलेर हिर्काउने.

८ बाहुयन्त्र- विचार यति छोटो हुन्छ यो नामले हुन्छ
पर्जन्य भन्दा आधा छोटो २ खम्बा भएको चुकुल खोल्ने बित्तिकै शत्रु माथि खस्ने

९ ऊर्ध्वबाहु- ठाडो ठूलो खम्बा, चुकुल खोल्दा खसेर मार्ने सभार्ने.

१० अर्धबाहु- ऊर्ध्वबाहु भन्दा आधा छोटो. हुन्छे.

यी १० किसिमका यन्त्र एकै ठाउँमा रहीरहने स्थिरयन्त्र हुन्.

(ख) चल- हिँडाउन हुने यन्त्रहरू -

१- पाञ्चालिका- साँघुरो काठको तीखो मुख भएको पर्खाल बाहिर खाइको पानीमा लुकाएर राख्ने.

२ देवदण्ड- किल्लाको पर्खालमा राखिने कीला भएको ठूलो खम्बा.

३ शूकरिका- धागो र छालाले बनाइएको रूवा भरेको थैलो बाहिर बाट ढुङ्गा वर्षाएमा रोक्ने-
कसैको भनाइमा बनेल जस्तो आकारको बाँसको यन्त्र, माथि जाँदा बाट गरेको पत्थर वर्षालाई रोकेर पर्खालमा शत्रुको धक्का रोक्छ.

४- मुसलयष्टि- भाला जस्तो खयरको दण्डा.

५- हस्तिवारक- हात्तीलाई रोक्ने २।३ मुख भएको दण्डा. कसैको भनाइमा हात्तीलाई हिर्काउने मुँग्रो.

६- तालवृन्त- हावा लाउने घुम्ने पंखा जस्तो.

७- मुद्गर- मुँग्रो.

८ द्रुघण- मुँग्रो जस्तो काठको दण्डा.

९ गदा- गदा.

१०- स्पृक्तला- वरिपरि काँडा भरिएको गदा.

११- कुद्दाल- कोदालो

१२- आस्फोटिम- छालाले बेरिएको ४ खम्बा भएको पत्थर फाल्ने

१३- उद्घाटिम- मुँग्रो जस्तो यन्त्रविशेष

१४- उत्पाटिम- खम्बा उखेल्ने यन्त्र.

१५- शतघ्नी- मोटा मोटा लामा कीला वरिपरि भएको ठूलो खम्बा, बाङ्गाको पाँग्रा लाएको पर्खालमा राखिने.

१६- त्रिशूल- तीन चुच्चे भाला.

१७- चक्र- घुमाएर हान्ने.

यी १७ चलयन्त्र- हिँडाउन हुने यन्त्र हुन्.

(ग) तीखो चुच्चो भएका हलमुख यन्त्र छन्-

१- शक्ति- ४ हात लामो करवीरको पात जस्तो फलामको

२- प्रास- २४ औंठी लामो दुइतिर मुख भएको काठ र फलामको.

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३- कुन्त- ७।६।५ हात लामो भाला.
४ हाटक- भाला जस्तै तीन खुट्टा भएको.
५ भिण्डिपाल- ठूलो फाली भएको भाला.
६- शूल- एक मुख्ने तीखो भाला
७- तोमर- ४, ४।। ५ हात को मुखमा बाण लागेको.
८ वराहकर्ण- बनेलको कानजस्तो मुख भएको प्रास जस्तो
९- कणय- फलामको दुवैतिर तीन चुच्चे मुख भएको माझमा समातिने मूठ भएको.
१० कर्पण- तोमरको नापको हातले फ्याँकिने परेवा भएको बाण
११ त्रासिक- फलामको प्रासको नापको टाडुको भएको.
यी ११ हतियारको जस्तै तीखो टुप्पा हुने भई हलमुख भनिन्छन्.
(घ) धनु- कार्मुक, कोदण्ड, दूण तीन किसिमका;
१ ताल- तारको बनेको.
२ चाप- विशेष बाँसको बनेको
३ दारुव- चन्दन आदि सार काठको बनेको
४ शार्ङ्ग- सीङको बनेको.
(ङ) ज्या- ताँदो-
मूर्वा- ; अर्क- आँक, शण- सन, गवेधु- वेणु- बाँस, स्नायु- नसाले बनाएको.

(च) बाण-
वास, शर, चालियो काठको बनेको, अर्धनाराच- आधा भाग फलामबाट बनेको बाणको आकार भएको, नाराच- जम्मै फलामको.
बाणका अग्रभाग- काट्न छेड्न, रगत नाल्नलाई [illegible] कोशिकाको थोच्न, फलाम, हाड, काठको बनेको हुन्छ.
(छ) खड्ग-
१ निस्त्रिंश- ३० अङ्गुल भन्दा बढी लामो टुप्पा बाङ्गो भएको
२ मण्डलाग्र- टुप्पा [redacted] माण्डला कार भएको
३ आसियष्टि- पातलो लामो
(ज) त्सरु- खड्गको मूठ-
गैँडा, भैँसाको सीङ वा हात्तीदात को बनेको हुन्छ.
(झ) क्षुरकल्प- छुरा जस्ता हतियार-
१ परशु- २४ अङ्गुल लामो फलामको फर्सा.
२ कुठार- दुवैतिर धार भएको
३ पट्टिश- दुवैतिर त्रिशूल भएको
४ खनित्र- खन्ती
५ कुद्दाल- कोदालो
६ क्रकच- करौंती
७ काण्डछेदन- हाँगा काट्ने-
यी छुराको जस्तो धार हुने हुनाले क्षुरकल्प भनिन्छन्

... University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ग) पत्थरका आयुधहरू—

१ यन्त्रपाषाण - यन्त्रले फ्याकिने पत्थर
२ गोष्फण पाषाण - गोफण नाम भएको लट्ठीले धुयाइने पत्थर
३ मुष्टिपाषाण - मुट्ठीले फ्याकिने पत्थर
४ रोचनी - सानो पत्थर
५ दृषद् - ठूलो पत्थर

(घ) कवचहरू

१ लोहजाल - टाउको छोप्नसमेत भएको फलामको जाली ओढ्ने
२ लोहजालिका - मुडलो आकारको फलामको जाली
३ लोहपट्ट - हात बाहेक अरु जिउ छोप्ने फलामे
४ लोहकवच - हात नभएको छाती (पेट) मात्र छोप्ने फलामे
५ सूत्रकङ्कट - धागाको बनेको जाली
६ शिशुमारक - जल जन्तुविशेष शिशुको छालाको बनेको
७ खड्गि - गैडाको छालाको
८ धेनुक - अनौको छालाको
९ हस्ति - हात्तीको छालाको
१० गो - गोरुको छालाको
पिनाक पुरलिङको पाते आवरण बनेछ।
११ शिरस्त्राण - टाउको बचाउने कवच। फलामको क
१२ कण्ठत्राण - घाँटी बचाउने कवच ,,
१३ कूर्पास - आधा बाहुले
१४ कञ्चुक - घुँडासम्म छोप्ने ,,
१५ वारबाण - गोलीगाँठासम्म छोप्ने ,,

१६ पट्ट - हात नभएको फलामे बाहेकको।
१७ नागोदरिका - हातको औंला मात्र बचाउने पंजा कवच
१८ यी कवचहरू जोडमा पाहिरिने हुन्।

(ङ) हातमा लिइने—

१ पेटी - काठको जाली। जाल।
२ चर्म - छाल।
३ हस्तिकर्ण - हात्तीको कानजस्तो।
४ तालमूल - काठको स्टेक जाल।
५ धमनिका - धागाको बनेको
६ कपाट - काठको फल्याक।
७ किटिका - बाँसको चोयाको वा छालाको।
८ अप्रतिहत - हात बचाउने कवच।
यसो [illegible] बढी कवचहरू हुन्छन्।

(ङ) अन्य सामग्रीहरू—

हात्ती रथ घोडाहरू नालीजस्तै अङ्कुश कोर्रा आदि। र —
पैदलहरूको गहना साजहरू
युद्धको तयारीमा काम कवच आदि
औषधानक युद्धक्षेत्रमा मारिने विष धुवाँ आदि प्रयोग कावस्तु
इन्द्रजाल - थोरै सेनालाई धेरै देखाउने इत्यादि जस्तो प्रयोग कासामान
आयुधका नियमहरूका अध्ययनले
कुनै समयको कारखाना विषयमा राजाको राम्रो ज्ञान हुने
[illegible] प्रयोग [illegible] लाग्ने सबै कुरा लेखी
जानेका काम गरिन्छन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-१९ अध्याय - छैठौं

प्रकरण · ३८

नाप तौल को विषय

तुला - तराजु र मान - नाप्ने माना पाथी आदि को पौतव - नजनेको भए बनाउने, बनेको ठीक बेठीक जाच्ने काम गर्ने अधिकारीलाई पौतवाध्यक्षले तौलने नाप्ने भाडाहरू बनाउने कारखाना [illegible] खडा गराउन्.

सुनको तौल -

माषको गेडा १० किंवा रातो गेडी ५ बराबर सुनको १ मासा हुन्छ. त्यस्तो मासा १६ को १ सुवर्ण वा कर्ष (१० रतिको मासा ८), ४ कर्षको १ पल (१० रत्तीको हिसावले ३२ मासा) हुन्छ.

चादीको तौल -

खसिँउको दाना ८८ बराबर चादीको १ मासा हुन्छ. त्यस्तो मासा १६ किंवा सिमीका दाना २० बराबर चांदी १ धरण हुन्छ.

हीराको तौल -

चामल दाना २० बराबर हीराको १ धरण हुन्छ.

प्रतिमान - ढक्हरू -

आधा मासा, [illegible] १ मासा, २ मासा, ४ मासा, ८ मासा, १ सुवर्ण (५ रातिको मासाले १६ मासा, १० रातिको मासाले ८ मासा), २ सुवर्ण ४ सुवर्ण, ८ सुवर्ण, १० सुवर्ण, यस्तैगरी २०, ३०, ४०, १०० सुवर्ण बराबरका सुन तौलने ढक हुन्छन्.

सुन कैजस्तो किसिम सम चादी १ धरण, २ धरण आदि १०० धरण सम्मका चादी तौलने ढक हुन्छन्.

यी प्रतिमान - ढकहरू - फलामका किंवा मगध देशमा मेकल राज्यमा हुने पत्थरका, अथवा पानीले भिजेर मैल पर्दा नपर्ने, तातोले नघट्ने वस्तुका बनाउन लाउन्.

तुला - तराजु -

(क) ६ अङ्गुल लामो देखि ८-८ अङ्गुल बढाउदै लगी अर्थात् ६, १४, २२, ३०, ३८, ४६, ५४, ६२, ७०, ७८ अङ्गुल लामा १० थरी तराजु १ पलदेखि ५-१ पल बढाउदै लगी १० पल सम्म फलामका बनाउन लाउन्. यसको दुवै पट्टि ढक र तौलिने वस्तु राख्ने सिक्री (मटराम्) पनि झुण्ड्याउन्.

(ख) समवृत्ता तुला - [illegible] - ३५ पल फलामको ७२ अङ्गुल (३हात) लामो गोल दण्डीजस्तो [illegible] (समवृत्त) बनाउन्. यसको बिचमा ५ पलको मण्डल राखेर दुवैतिर बराबर हुने चिन्ह लाउन्. त्यहादेखि १ कर्ष २ कर्षको क्रमले १ पलसम्म चिन्ह लाउन्, अनि १ कर्ष, २ कर्ष, तीन कर्ष, पल, १० पल, १२ पल, १५ पल, २० पलको चिन्ह लाउन्, अनि १०।१०० पलको फरकमा ३०।४०।५०।६०।७०।८०।९०।१०० पल को चिन्ह लाउन्. प्रत्येक ५ पलको अंक अंकमा स्वास्तिकको विशेष चिन्ह लाउन्.

(ग) परिमाणीतुला - समवृत्ताभन्दा दोब्बर ७० पल फलामको ९६ अङ्गुल (४हात) लामो बनाउन्. यसमा समवृत्तामा भनेझै १ कर्ष आदि क्रमले

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुला – तराजु –

१ पलदेखि एकैक पल बढाउँदै १० पल संम फलामका, ६ औंगुल लामोदेखि ८।८ अङ्गुल बढाउँदैलाने अर्थात् १ पलको ६ औंगुल लामो, २ पलको १४ अङ्गुल, ३ पलको २२ अङ्गुल, ४ पल ३० औंगुल, ५ पल ३८ औंगुल, ६ पल ४६ औंगुल, ७ पल ५४ औंगुल, ८ पल ६२ औंगुल, ९ पल ७० औंगुल, १० पलको ७८ औंगुल लामो यस्ता १० वटा तुला-तराजु बनाउनू. यसको दुवै पाटि छक र जोखिने वस्तु राख्ने सिक्का-बटखरा पनि गुण्ड्याउनू.

~~[illegible]~~

सुन चाँदी आदिक अरू वस्तु तौलने तराजुहरू –

(क) समवृत्ता तुला – ३५ पल फलामको बनाएको ७२ औंगुल (३ हात) लामो तराजु. यसको माझमा ५ पलको मण्डल बाँधेर अगाडि हिँचो नहुने गरी चिन्ह लाउनू. त्यो चिन्हदेखि पर १।२।३ कर्ष को चिन्ह लाएर ४ कर्ष १ पलको, अनि २।३।४।५।६।७।८।९ १० पलको, अनि १२।१५।२० पलको, अनि ३०।४०।५०।६०। ७०।८०।९०।१०० पलको रेखा कोर्नू. प्रत्येक ५ पल (५।१०।१५। आदि भागमा स्वस्तिक जस्तो विशेष चिन्ह लाउनू.

(ख) परिमाणी तुला – समवृत्तको भन्दा दोब्बर ७० पल फलामको ९६ औंगुल (४ हात) लामो तराजु. यसमा समवृत्तामा झैं कर्ष देखि १०० पल संमका रेखा कोरी त्यसदेखि पर २०।५०।१०० अर्थात् २०० पल संमको रेखा चिन्ह कोर्नू.

१०० पलको १ तुला, २० तुला (२००० पल) को १ भार हुन्छ.

(ग) ~~[illegible]~~ चाँदी आदिक अरू वस्तुको तौलगर्दा – आगो भने अनुसारको धरण १० को १ पल, त्यस्तो पल १०० को १ आयमानी तुला हुन्छ. सो आयमानी भन्दा ५ पल कम अर्थात् ९५ पलको व्यावहारिकी, त्यो भन्दा ५ पल कम अर्थात् ९० पलको भाजनी, त्यो भन्दा ५ पल कम अर्थात् ८५ पलको अन्तःपुरभाजनी तुला-तराजु हुन्छ. यी तुलाको

प्रत्येक पलमा आधा आधा धरण कम हुँदैगएर आयमानी तुलामा १० धरणको १ पल, व्यावहारिकी तुलामा साढे ९ धरणको १ पल, भाजनी तुलामा ९ धरणको १ पल, अन्तःपुरभाजनी तुलामा साढे ८ धरणको १ पल हुन्छ. यी तुलाहरूमा क्रमैसँग २१२ पल कम फलाम अर्थात् आयमानीमा ३५ पल, व्यावहारिकीमा ३३ पल, भाजनीमा ३१ पल, अन्तःपुरभाजनीमा २९ पल फलाम लाग्ने हुन्छ. यी तुलाको लम्बाइ पनि ६।६ औंगुल कम अर्थात् आयमानी ७२ अङ्गुल, व्यावहारिकी ६६ अङ्गुल, भाजनी ६० अङ्गुल, अन्तःपुरभाजनी ५४ औंगुल लामो हुन्छ.

अगाडिका २ समवृत्ता र परिमाणी तुलामा मासु लोहा बाहेक अरू वस्तु तौलगर्दा, सयपलमा ५ पल बढता माल चढाउनुपर्दछ. यो बढी चढाएको थपलाई प्रयाम भन्दछन्.

(घ). काष्ठतुला – बाँसको/काठको बनाएको तराजु ८ हात लामो हुन्छ. यसमा १।२।३ आदि भागका चिन्ह हुन्छन्. यसका ठाउँ पल्लाहरू हुन्छन्: दायाँ बायाँ खम्बा मजबुत खुट्टा लाग्ने खुट्टा मा अडिएका हुन्छन्.

२५ पल इन्धन (दाउरा) १ पाथि चामल पकाउने हुन्छ. थोरै थाँ मायहरी अनुसार इन्धन पनि बढी घटी लाग्ने हुन्छ.

~~[illegible]~~

१६ किसिमका तुला-तराजु र १४ किसिमका प्रस्थमान-हरूको वर्णन गरियो।

अनाजहरूको मान –

गेडा

~~[illegible]~~ २०० पल भरिने भाँडा भरिको १ आयमानी-द्रोण हुन्छ, १८७॥ पल भरिको १ व्यावहारिक-द्रोण, १७५ पलभरिको १ भाजनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सो-द्रोण, १६२॥ पल भारिको अन्तःपुरभाजनी द्रोण हुन्छ।
यी ४ किसिमका द्रोणको एक चतुर्थांश ~~[illegible]~~
आढक, आढकको एक चतुर्थांश ~~[illegible]~~ प्रस्थ, प्रस्थको
एक चतुर्थांश ~~[illegible]~~ कुडव हुन्छ।
१६ द्रोणको १ खारी, २० द्रोणको १ कुम्भ, १० कुम्भको
~~[illegible]~~ (२०० द्रोणको) १ वह हुन्छ।
अन्न भर्ने भाडा शुष्कको नापेको भाडाको ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ माथि र तल बाक्लो
घाँटी चौथाइ अन्न अटाउने, अथवा घाँटीको भाग मित्र पल्लो
बनाउन।
घीउ तेल आदि रस नाप्ने भाडो पनि यसै किसिमको हुन्छ
रक्सी फूल फल भुसा कोयला चून हरू नाप्ने भाडाहरूको
घाँटीको पींधभन्दा दुगुना दुगुना बढी हुन्छ।

मूल्य-
१ द्रोण अटाउने भाडाको मूल्य सवा पण, १ आढक
अटाउनेको पौने पण, १ प्रस्थ अटाउनेको ६ माषा
१ कुडव अटाउनेको १ माषा हुन्छ। रस नाप्नु भर्ने भाडा
को मूल्य अन्न भर्ने भाडाको भन्दा दोब्बा हुन्छ। १४ किसि
मका तौलको १ समूहको मूल्य २० पण हुन्छ। तराजु
को मोल तौलहरूको मोलको तृतीयांश हुन्छ।
नाप तौलका भाडा तौल हरूको ४।४ महिनामा जाँच गर्नु
पर्दछ। तोकिएको समयमा नजचाउनेलाई सवा २७ पण
दण्ड गर्नु।

~~[illegible]~~
नाप तौलका भाडा तौलहरूको जचाउने खर्च दिनको १ काकणी
को हिसाबले ४ महिनाको जाँचको समयमा १२० काकणी पौतव
अध्यक्षलाई दिनु पर्दछ।

तोक्लानी भर्ती-
घ्यू आदि तताउदा जति जाने भर्ती ३२ भागको १ भाग बढी
लिनु। यो बढीलाई तप्तव्याजी भन्दछन्। तेलको तोक्लानी भर्ती ६४
भागको १ भाग बढी लिनु। अरु पातलो वस्तुको पनि तोक्लानी
हुने भर्ती ५० भागको १ भाग बढी लिनु, यो बढीलाई मानस्राव
भन्दछन्।
कुडवको आधा, चौथाइ, ८ भागको १ भाग अटाउने भाडा
पनि पौतवाध्यक्षले बनाउन लाउनु।
८४ कुडव घ्यू अटाउने भाडा ~~[illegible]~~, ६४ कुडव तेल
अटाउने भाडालाई वारक भन्दछन्। घ्यू तेलको वारक
भाडाको चौथाइ अटाउने सानो भाडालाई ~~[illegible]~~
घटिका (घैंटी) भन्दछन्।

×

टी. सामान्य ~~[illegible]~~ को अपभ्रंश गरिएका कुडव- कुरुवा, प्रस्थ
पाथी हुन्छ। कुरुवाको ४ गुना आढक- ४ पाथी, आढकको ४ गुना द्रोण
१६ पाथि मनो ~~[illegible]~~ बताउने यमशास्त्रको यस प्रकरणमा बताए
अनुसार यो भन्दा थोरै बढी आउने हुन्छन्। नाप तौल पनि आधुनिक
~~[illegible]~~ अध्ययनमानी-
पारिस्थितिमा लडाइको कारक हुने छै यस प्रकरणमा
जनैवेलाको, व्यावहारिकी साधारण व्यवहारको, भाजनी- अन्तःपु
पौतवी ~~[illegible]~~ मानको व्यवहार (धनेमोको [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-२० अध्याय ४१ देश र कालको मान.

प्रकरण ३८

देश भनेको जमीन पर्वत रथ आदि र काल भनेको घडि लव आदिको परिमाण मानाध्यक्ष-पौतवाध्यक्षले जान्नुपर्दछ.

देशमान-

८ अट्टश्य परमाणुको १ रथका पाङ्ग्राको धूलो कण हुन्छ, यो ८ कणको लिक्षा, ८ लिक्षाको यूकामध्य, ८ यूकामध्यको १ यव ८ कणको लिक्षा, ८ लिक्षाको यूकामध्य, ८ यवमध्यको १ अङ्गुल हुन्छ अथवा मझौला पुरुषको माझिलो औंलाको [illegible] मात्रको औंठा बराबर १ अङ्गुल हुन्छ

४ अङ्गुलको १ धनुर्ग्रह, ८ अङ्गुलको १ धनुर्मुष्टि, १२ अङ्गुलको १ वितस्ति-बित्ता हुन्छ छायामापक किल्लाको नाप पनि बित्ताले हो १४ औंलाको शम शमलाई परिरय, पद पनि भन्दछन्, २ वितस्तिको (२४ औंलाको) अरत्नि हुन्छ, यसैलाई प्राजापत्य-विश्वकर्माले मानेको हात-हात भन्दछन्.

प्राजापत्य हातमा धनुर्ग्रह थपेर २८ अङ्गुलको पौतव-काष्ठ तुला र विवीत-गोचर जमीन नाप्ने हात हुन्छ. धनुर्मुष्टि (८औंलाको) प्राजापत्य हात (३२ औंलाको किष्कु वा कंस हुन्छ.

४२ अङ्गुलको हात तक्ष-काठ-कर्मीको करौतीचल यही ठूलो किष्कु, छाउनी किल्ला सरकारी काममा लिइने हुन्छ; द्रव्यक को नापमा लिइने हात ५४ अङ्गुलको हुन्छ.

८४ औंलाको हातलाई व्याम भन्दछन्. यसैलाई नाप्ने रज्जु-डोरीको नाप, र पौरुष-साढ औंलाको माटोलाई नाप्ने पुरुषमा पनि भन्दछन्.

४ अरत्नि-(९६ औंला)को १ दण्ड, १ धनु, १ नालिका, १ पौरुष पनि भन्दछन्.

१०८ अङ्गुलको गार्हपत्य-विश्वकर्मा सम्बन्धी-धनु हुन्छ. यसैले बाटो पर्खाल नापिन्छ. चयनयज्ञको पौरुष मान पनि यही हुन्छ.

६ कंस अर्थात् २४ अङ्गुलको प्राजापत्य हात ८ को १ दण्ड हुन्छ. ब्राह्मण लाई दिने र आतिथ्य सत्कार दिने भूमिको नापमा पनि यही दण्डको व्यवहार हुन्छ. १० [१० दण्ड (४० हात)को १ रज्जु, २ रज्जु (८० हात)को १ परिदेश, ३ रज्जु (१२० हात) [illegible] लम्बाइ चौडाइ पनि भएको, १ निवर्तन हुन्छ एकापट्टि ८ हात बढी भएको- अर्थात् ३२ दण्ड-१२८ हात लामो, ३० दण्ड-१२० हात चौडाइ भएको भूमिलाई, २००० धनु-(८००० हात) प्रमाण भएकोलाई गोरुत-गोक्रोश, ४ गोरुत-१६००० हात प्रमाण भएको १ योजन हुन्छ।

प्रदेश-भूमिको माप बताइयो।
अब कालको मान बताइन्छ।

तुट लव निमेष काष्ठा कला नाडिका मुहूर्त पूर्वभाग अपरभाग दिन रात पक्ष महिना ऋतु अयन संवत्सर युग यी कालका भेद हुन्.

२ निमेषको चतुर्थांश तुट, २ तुटको लव, २ लवको निमेष. ५ निमेषको काष्ठा, ३० काष्ठाको कला, ४० कलाको नाडिका-घडी हुन्छ.

४ माशा सुनको ४ अङ्गुल लामो शलाकाले छिद्र पारेको घडा बाट १ आढक पानी जाने बेरमा जति समय लाग्छ त्यति समय नाडिका हुन्छ.

२ नाडिका-घडीको १ मुहूर्त, १५ मुहूर्तको दिन, त्यति नै रात चैत्र र आश्विन महिनामा (विषुव) हुन्छ. त्यस पछि ६।६ महिना सम्म दिन वा रात ३।३ मुहूर्त घट्ने बढ्ने हुन्छ. रात घटेमा दिन बढ्ने, दिन घटेमा रात बढ्ने हुन्छ.

आजकलका पत्तिमा प्रदेश प्रदेशको जमीनको नाप भिन्नभिन्न छ - यस प्रकरणको सत्यमा पनि भूमि आदिको नाप भिन्न भिन्न नै थियो भन्ने बुझिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छायाबाट कालको मान यस्तो हुन्छ कि- शङ्कु-१२ औंगुल लामो कीला को छाया आठ पुरुषा अर्थात् ९६ अङ्गुल भएको देखिएमा दिनको अठ्ठारौं भाग अर्थात् ३० घडीमध्ये पौने २ घडी बितेको सवा २८ घडी बाकि भएको बुझनु, छ पुरुषा अर्थात् ७२ अङ्गुल भएको छाया देखिएमा चौधौंभाग बितेको १३ भाग बाकि, चार पुरुषा अर्थात् ४८ अङ्गुल भएको छाया देखिएमा आठौं भाग बितेको ७ भाग बाकि, दुइ पुरुषा अर्थात् २४ अङ्गुल भएको छाया देखिएमा छैटौं भाग बितेको ५ भाग बाकि अर्थात् ५ घडी बितेको २५ घडी बाकि भएको बुझनु. एक पुरुषा अर्थात् १२ अङ्गुलको छाया देखिएमा चौथाइ भाग- अर्थात् १ प्रहर बितेको तीन प्रहर बाकि भएको, ८ अङ्गुल को छाया देखिएमा तीन दशांश अर्थात् ९ घडी बितेको, २१ घडी बाकि भएको, ४ अङ्गुल को छाया देखिएमा तीन अष्टमांश अर्थात् आठ भागमा तीन भाग बितेको ५ भाग बाकि भएको बुझनु. शङ्कु भित्रै छाया परे र न देखिने भएमा मध्यान्ह भएको बुझनु. मध्यान्ह भन्दा पर को दिनको भागमा पनि पूर्व भागमा झैं छाया अनुसार बितेको लाई बाकि, बाकि लाई बितेको, अर्थात् ४ अङ्गुल को छाया देखिएमा आठ भागमा ५ भाग बितेको तीन भाग बाकि, ८ अङ्गुल को छाया देखिएमा २१ घडी बितेको ९ घडी बाकि, १२ अङ्गुल छाया देखिएमा तीन प्रहर बितेको १ प्रहर बाकि, २४ औंगुल को छाया देखिएमा २५ घडी बितेको ५ घडी बाकि, ४८ औंगुल को छाया देखिएमा आठ भागमा ७ भाग बितेको १ भाग बाकि. ७२ औंगुल को छाया देखिएमा १३ भाग बितेको १४ औं भाग बाकि, ९६ औंगुल को छाया देखिएमा ३० घडी मध्ये सवा २८ घडी बितेको पौने २ घडी बाकि भएको बु

असार महिनाको अन्तमा मध्यान्हमा छाया हराउँछ. यसपछि श्रावणदेखि पौष सम्म २।२ अङ्गुल छाया बढ्छ. श्रावण को अन्तमा २ अङ्गुल, भाद्रको अन्तमा ४ अङ्गुल, आश्विनको अन्तमा ६ अङ्गुल, कार्तिकको अन्तमा ८ अङ्गुल, मार्गको अन्तमा १० अङ्गुल, पौषको अन्तमा १२ अङ्गुल छाया हुन्छ. यसपछि माघदेखि आषाढसम्म २।२ अङ्गुल छाया घटेर माघको अन्तमा १० अङ्गुल, फाल्गुनको अन्तमा ८ अङ्गुल, चैत्र को अन्तमा ६ अङ्गुल, वैशाखको अन्तमा ४ अङ्गुल, ज्येष्ठको अन्तमा २ अङ्गुल छाया, आषाढको अन्तमा किला भित्रै पसेर नदेखिने हुन्छ.

१५ दिन-रातको १ पक्ष हुन्छ. चन्द्रमाको कला दिन प्रतिदिन बढ्दै जाने शुक्लपक्ष, घट्दै आउने कृष्णपक्ष हुन्छ.

शुक्ल र कृष्ण दुइ पक्षको १ महिना हुन्छ. ३० अहोरात्रको १ प्रकर्मभास- कामदार हरूलाई वेतन दिने- दिनगिन्तीको महिना हुन्छ. साढे तीस अहोरात्रको सौरमास- सूर्यसंक्रान्ति अनुसारको महिना, साढे उनन्तीस अहोरात्रको चान्द्रमास- चन्द्रमाको कला घटबढ अनुसारको महिना हुन्छ. २७ अहोरात्रको नाक्षत्रमास, नक्षत्र अनुसारको महिना. ३२ अहोरात्रको १ मलमास हुन्छ. घोडा हाक्ने काम गर्नेको वेतन पाउने महिना ३५ अहोरात्रको, हात्ती हाक्ने आदि काम गर्ने को वेतन पाउने महिना ४० अहोरात्र को हुन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छ महिनाको १ ऋतु हुन्छ. श्रावण र भाद्र वर्षा ऋतु, आश्विन र कार्तिक शरद् ऋतु, मार्ग र पौष हेमन्त ऋतु, माघ र फाल्गुन शिशिर ऋतु, चैत्र र वैशाख वसन्त ऋतु, ज्येष्ठ र आषाढ ग्रीष्म ऋतु हुन्छ.

शिशिर वसन्त ग्रीष्म यी तीन ऋतु उत्तरायण; वर्षा शरद् हेमन्त यी तीन ऋतु दक्षिणायन हुन्छ।

उत्तरायण दक्षिणायन दुवै मिलाएर १ संवत्सर-वर्ष हुन्छ. ५ संवत्सरको एक व्यावहारिक युग हुन्छ.

सूर्यले प्रतिदिन दिनको साठीभागको १ भाग कर्षण गरेर १ ऋतु-६० दिनमा १ दिन बढाउँदा अढाइ वर्षमा १५ दिन बढाउँछन्. त्यसै चन्द्रमाले प्रतिदिन दिनको साठीभागको १ भाग कम गरेर ६० दिनमा १ दिन घटाउँदा अढाइ वर्षमा १५ दिन घटाउँछन्. यस अनुसार अढाइ वर्ष अर्थात् माघ आदि ३० महिना बितेपछि ग्रीष्म ऋतुमा पहिला अधिकमास द्वितीय आषाढ, ६० महिना-५ वर्षको अन्तमा पछिल्लो अधिकमास द्वितीय पौष सूर्य चन्द्रमाले बनाउँछन्.

×

टि. यो प्रक्रिया अनुसार ५ वर्षमा पहिलो अधिकमास अढाइ वर्ष हुँदा आषाढमा मानेर द्विआषाढ हुने, दोस्रो अधिकमास अढाइ वर्ष हुँदा पौषमा मानेर द्विपौष हुने व्यवस्था ज्योतिषको प्रसिद्ध छ. पछि त्यसपछि ... ग्रन्थमा लेखिएको छ, यहाँका प्राचीन शिलालेखमा पनि कुनै कुनैमा द्विआषाढ, द्विपौष भन्ने लेख पनि यही प्रक्रियानुसार उल्लेख भएको पाइन्छ

२-२१ अध्याय ४१

प्रकरण ३८ (क) (शुल्काध्यक्षको काम)

सरकारलाई दिनुपर्ने चुङ्गी महसुल आदिलाई शुल्क, शुल्कविभागको अध्यक्ष अधिकारीलाई शुल्काध्यक्ष भन्दछन्. शुल्काध्यक्षले शुल्कशाला-भन्सार लिने घर नगरको मुख्य ढोकाको नजीकैमा पूर्व वा उत्तर मुहुडा गरी बनाउन लाउनू. त्यसमा ध्वजा-चिनिने गरी चिन्ह पनि राख्नू.

शुल्क लिने काममा नियुक्त भएका ४।५ जनाले माल लिएर आएका व्यापारी-बनिया हरूलाई- को हौ, कहाँ बस्छौ, पण्य-बिक्री गर्ने वस्तु के कति छ, अन्तपाल-सीमाको चौकीदारले दिएको परिचयको छाप निस्सा कहाँ लिएको छौ. भनी सोधपुछ गरेर बहीखातामा लेख्नू गर्नू.

छापको निस्सा नभएका व्यापारीलाई अन्तपालको चौकीमा तिर्नुपर्ने बर्तनी- को दोब्बर दण्ड गर्नू. कपटी छापको निस्सा देखाउनेलाई तिर्नुपर्ने शुल्कको आठगुना दण्ड गर्नू.

छापको निस्सा लिएर पनि छाप बिग्रेको हराएको भए त्यसलाई सबैले देख्ने ठाउँमा १ तोल घडी सम्म रोक्नू. सरकारी छापको निस्सा सट्टापट्टा गरेमा र एक वस्तुलाई अर्को वस्तुको नाम गरी फरक पारेमा पनि प्रत्येक बहन-बोझामा सवा पण लिनू.

शुल्कशालाको झण्डा नजिक बेचिने बिक्री हुने वस्तु राखी व्यापारीहरूले त्यसको परिमाण र मोल बताएर यो माल

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो परिमाण-नापतौल कोछ यो भाँडमा को किन्छ भनेर तोलन धत्न कराएर किन्न चाहनेलाई दिन्. किन्न चाहने धेरै भई परस्पर हानाहान भएमा मोल-बढ्छ. सो बढेको मोल र शुल्क समेत सरकारी कोशमा दाखेल हुछ, व्यापारीहरूले आफ्नो तोकेजति मात्र मोल पाउछन्.

शुल्क धेरै पर्छ भन्ने डरले मालको परिमाणर मोल घटाएर भनेमा त्यो भन्दा बढी आएको मोल सरकारमा लाग्दछ; शुल्क पनि आठगुना बढी तिर्नुपर्दछ.

माल भरेको भाँडाको कम कीमतको नमुना देखाएर मोल घटाएमा र असल माल भित्र पारेर नअसल मालले ढाकेर राखेमा पनि शुल्कको आठगुना दण्ड गर्नु.

अर्कोले किन्ला भन्ने भयले मालको मोल मनासिव भन्दा बढी गाहकहरूले (किन्नेले) शुल्क दिएर तिर्नुपर्दछ बढाएको मोल पनि सरकार लाग्दछ.

व्यापारीहरूले गरेको अपराधलाई आफ्नो स्वार्थका खातिर ढाकछोप गर्ने सरकारबाट नियुक्त अध्यक्षलाई व्यापारीलाई हुने दण्डको आठगुना दण्ड गर्नू.

यस कारण बिक्री हुने मालको नाप तौल गोदामैमा यथार्थ गर्नुपर्दछ. कौतुक आदि तलाव्यापारका वस्तुहरू आ-ग्रामिक-भण्डार छन् (कम) आदि हुने वस्तुको मात्रा यति होला भनि अन्दाज गर्नु.

शुल्क नतिरीकन शुल्कशाला नाघेर गएकोलाई शुल्कको आठगुना दण्ड गर्नू. सत्ता शुल्क नतिरेर माल लैजानेलाई बाटो कुवाटो हिंड्ने गुप्तचरहरूले पत्ता लगाउन् (पक्रन्).

वैवाहिक-विवाह निमित्तको, अन्वायन-विवाह भएकी कन्याले पतिको घरमा जाँदा माइतबाट लगेको कोसेली, औपयानिक-अन्तस्थावर्ती हुनका निमित्त उपहार दिएको वस्तु, यज्ञयाग सुत्केरी आदि निमित्तको, नित्य नैमित्तिक देवताको पूजा उत्सव, चूडा उपनयन आदि संस्कार, दान पुण्य धर्म कार्य आदि निमित्त बनिने वस्तुहरू शुल्क नलिईकन छोडिदिनु.

वैवाहिक आदि हो भनेर झुट्टा भन्ने व्यापारीलाई चोरीको दण्ड गर्नु.

शुल्क तिरेको मालको साथमा शुल्क नतिरेको माल निकालि लैजाने, यौटा बाकसको छाप देखाएर अर्को त्यस्तो बाकस आदि लैजाने, शुल्क तिरेको बाकस फोरेर त्यसभित्र शुल्क नतिरेको वस्तु हालेर लैजाने पनि व्यापारीलाई सो लुकाएको माल लिई त्यसको मोल बराबर दण्ड पनि गर्नु.

गोबर पराल आदि तुच्छ वस्तु देखाएर त्यसले छोपी असल माल शुल्क नतिर्नै नाकाबाट छुटाई लैजानेलाई उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु.

शस्त्र कवच लोह रथ रत्न धान्य पशु इत्यादि कुनै बन्द गरिएको वस्तु ल्याउने गर्नेलाई घोषणा भए अनुसारको दण्ड र माल जफत पनि गर्नु.

त्यस्तो बन्द भएको वस्तु देश-विदेशको बाहिर बिना शुल्क बिक्री गर्नुपर्दछ.

अन्तपाल- राज्यका सीमानाको रक्षकले पण्यवस्तु भरिएको गाडा हरू प्रत्येकको सवा पण, एक खुर हुने पशुको एक पण, गाई आदि पशुको आधा पण, भेडा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आदि क्षुद्रपशुको चौथाइ पण, काँधमा बोकिने भारी को एकमासा पण, बर्तनी–बाटाको रक्षा कर लिनू. बाटामा हराएको-चोरिएको खोजीदिने, पंजा नाउजनाक उपायले भर्ना दिने गर्नुपर्दछ.

विदेशबाट आएका व्यापारीको साहुलाई असल कमसल माल याने भन्ने जाँच अन्तपालले बुझ गरेर, परिचयपत्र र छापको निसाना पनि दिएर शुल्काध्यक्ष कहाँ पठाइदिनू.

व्यापारीको रूप लिएको गुप्तचरले व्यापारी हरूले याने गाडा बा भारी बिक्रीका वस्तु ल्याएका छन् भन्ने गुप्तवार्ता राजा कहाँ पठाउनू. त्यही आधारमा राजाले आफू सर्व थाहा पाउने भन्ने कुरा प्रसिद्ध गर्ने याने व्यापारी याने माल लिएर आएका छन् भनी शुल्काध्यक्षलाई खबर पठाउनू. अनि शुल्काध्यक्षले व्यापारीवर्ग लाई यस यस माल को यो यो याने सार वस्तु याने तुच्छ वस्तु भन्ने थाहा भइसकेको छ. तिम्रा उपाधि छिपा इन हुँदैन. राजाको यस्तो प्रभाव छ याने भन्नू.

तुच्छ वस्तु दबाउनेलाई शुल्कको आठ गुना दण्ड गर्नू. ~~छल~~–असल वस्तु लुकाउनेलाई सो सार वस्तु जफत गर्नू.

राष्ट्रलाई पीडा बाधा दिने विष मद्य हरूको बिक्री बिलकुल रोकनू. थोरै फायदा हुने तुच्छ वस्तु हरू देशान्तरबाट आउन नदिनू. राष्ट्रलाई ठूलो उन्नति गर्ने, आफ्नो देशमा दुर्लभ वस्तु बीउ औषधि आदि पदार्थ शुल्क माफी गरि दिनू.

—

२- २२ अध्याय ४३

प्रकरण - ३६ (३९) शुल्क लिने काम.

शुल्कव्यवहार- यस्तो पण्यको याने शुल्क लाग्ने व्यवस्था शुल्काध्यक्षलाई उपयोगी हुनाले यसै प्रसङ्गमा भनिन्छ.

शुल्क तीन किसिमको हुन्छ-
१ बाह्य - मूल ठाउँ भन्दा बाहिर आफ्नै देशमा उत्पन्न वस्तुमाथि
२ आभ्यन्तर - किल्ला नगर आदि भित्री प्रदेशमा उत्पन्न वस्तुमाथि
३ आतिथ्य - विदेशबाट अतिथि भएर आउने वस्तुमाथि.

यी तीनै किसिमका वस्तुको प्रावेश्य- पैठारी महसूल, निष्क्राम्य-निकासी महसूल र . . . .

विदेशबाट स्वदेशमा र स्वदेशभित्र पनि बाहिर जनपदबाट नगर आदि भित्री प्रदेशमा पैठारी गरिने ~~बिक्रीको~~ मालको मोलको पञ्चमांश- सयकडा २० शुल्क लाग्ने सामान्य नियम छ.

~~फल फूल शाक मूल कन्द~~

फूल- कुसुम आदि, फल- काँक्रा आदि, शाक- मेथी आदि, मूल- मूला आदि, कन्द- ओल आदि, वल्लिक्य- लहरामा हुने कुभिण्डो आदि, बीज- धान आदि, सुकेका माछा मासु मोलको छ भागको १ भाग शुल्क लिनू.

शङ्ख, हीरा, मणि, मोती, मूगा, हार हरूको सो विषयका ~~.....~~ गरेको काम परिमाण समय वेतन तयारीको अनुभव भएका जान्ने पुरुषहरू द्वारा मोल गराई शुल्क लिने व्यवस्था गर्नू.

क्षौम- मोटा पट्वस्त्र, दुकूल- मिहीन रेशमी, क्रिमितान- निर्मित पट्वस्त्र, कङ्कट- धागो धातु आदि ओडिएको, हरिताल मनःशिला, हिङ्गुल लोह वर्ण धातु, श्रीखण्ड अगुरु-चूर्ण, कटुक-पिपला आदि, किण्व माथको बीउ, मद्य, हात्तीदाँत मृगचर्म, चाइना रेशमी जस्ता कपडा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सूतका भुत्र, बिछाउने, ओढ्ने, रेशमी वस्त्र भेडा बाख्राको हरूको दशांश वा पञ्चदशांश (मोलको सयकडा १० वा १५) शुल्क हुन्छ.

सामान्य वस्त्र, चौपाया, दोपाया, सूत, कपास, सुगन्ध, औषध, काठ, बाँस, बोक्रा, छाला, माटाका भाँडाहरूको धान्य, स्नेह, क्षार, नुन, मद्य, पकाएका इत्यादिको सयकडा २० वा २५ शुल्क हुन्छ.

द्वारको ठोका भित्रपट्टि द्वारको अध्यक्षले लिने चुङ्गी-शुल्कको पञ्चमांश हुन्छ. देशलाई उपकार हुने गरी राजाले अनुग्रह गरी गरेको व्यवस्था अनुसार पनि नजबीन गर्नु.

जुन पण्य वस्तु जहाँ तयार हुन्छ त्यहीं बिक्री हुँदैन गराउनु.

खानिबाट धातु वा धातुका माल बिक्री गर्दै दिने लिनेलाई ६०० दण्ड हुन्छ. फूल फल को बारी बगैंचा बाट फूलफल बिक्री गरी दिने लिनेलाई ५४ पण दण्ड गर. सागबारी बाट शाग मूल कन्द हरू बिक्री गरी दिने लिनेलाई पौने ५२ पण दण्ड गर्नु. खेतबाट सबै किसिमका अन्न बिक्री गरी दिने लिनेलाई ५३ पण दण्ड र त्यसमाथि अन्न नेवास्ती वापत किन्नेलाई १ पण बेच्नेलाई आधा पण दण्ड पनि हुन्छ.

माथि तोकिएका शुल्क बाहेक नयाँ पुरानो वस्तु, देश जातिको आचार सबै हेरी शुल्क लिने र त्यसका देश र जातमा भएको बिगार बिचार गरी दण्ड गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ.

२-२३ अध्यायः ४५ सूत्राध्यक्ष

प्रकरण ४० सूतविभागका अध्यक्षको काम.

कपास ऊन आदिको सूत-धागो सूत्र, त्यो कात्ने बुन्ने आदि काम गराउने मुख्य अधिकारी पुरुष सूत्राध्यक्ष मानिन्छन्. त्यो सूत्राध्यक्षले त्यो विषयको काम गर्ने खान्दानका सिपालु कालीगडहरू द्वारा धागो कवच वस्त्र डोरीहरू तयार गर्ने काम गराउनु.

ऊन बोक्रा कपास भुवा सन पाट हरू वा विधवा, अङ्गभङ्ग भई अरू काम गर्न नसक्ने स्त्री, कन्या, जोगिनी, दण्डको सट्टा काम गर्ने स्त्री जाति, वेश्याका धाईआमा, वृद्ध भएका राजाका सुसारे, मन्दिरको काम गर्न नसक्ने भएका देवदासी-देवतार्पण गरिएका दासी महिला हरू द्वारा धागो कात्न लाउनु.

कातेको धागो मसिनो मोटो मझौला जस्तो हुन्छ सो अनुसारको वेतन नजबीज गर्ने (ज्ञात समयमा थोरै थोरै कात्नु पनि विचार गरेर). मिहीन राम्रो धेरै कात्नेलाई तेल अमला पुकुवा आदि दिने कृपा गरेर खुसी गराउनु. अरूलाई पनि उत्साह बढाइदिनु.

यति दिनमा यति सूत कात्नु पर्दछ भन्ने व्यवस्था बाँधेर काम गराउनु पर्दछ. कातेको धागो थोरै भएमा वेतन पनि कम दिनु पर्दछ.

गरेको कामको नाप तौल समय ज्याला तथा ती मालहरूको विचार गरेर कालीगडहरू द्वारा बुन्ने आदि काम पनि गराउनु. तिनीहरूको छल कपट आदि थाहा पाउने गरी तिनीहरू संग सम्पर्क पनि बढाउनु पर्दछ.

पट्टवस्त्र रेशमी वस्त्र ऊनीवस्त्र कपास

ऊन् पाट रेशम ऊन कपासको धागो काल्ने बुन्ने कारखाना पनि चलाउनू. असल काम गर्नेलाई सुगन्ध माला आदि पारितोषिक इनाम हरू दिएर खुसी पार्नु गर्नु. ती कालीगडहरू बाट किसिम किसिमका वस्त्र बिछाउने ओढ्ने आदि तयार गराउनू. कङ्कट- धातुको जाली बनाउने काम पनि त्यो जान्ने सिपालु कालीगडहरू द्वारा गराउनू.

बाहिर ननिस्कने पनि परदेश भएका विधवा निउ साधुरा नभएका आदि नारीहरू- कन्याहरू काम गरेर आफ्नो जीविका चलाउन चाहनेलाई नोकर्नीहरू द्वारा माल सामान हरू पठाइदिएर माया दया गरी आदर साथ सूत कात्ने काम गराउनू.

कारखानामा आफै आउने स्त्रीहरूलाई पनि बिहान झुल्का नहुँदैमा तिनले तयार गरेको माल लिएर वेतन दिने काम गर्नू. त्यो ठाउँमा त्यस बेला धागो जोरो मालिको अधि नाच गर्न सिपलाई दुले गरो बनी बालिदिनू, त्यस समयमा स्त्रीजातिको कसैले मुख हेर्यो वा काम सम्बन्धी बाहेक अरू नचाहिंदो कुरा गर्न लाग्यो भने पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू. तिनलाई काम गराउने अधिकारीले वेतन दिइसकेर पनि अलमल गराएर वा स्वार्थको निम्ति काम नगराईकन वेतन दिएमा पनि मध्यम साहस (५००) दण्ड गर्नू.

वेतन लिएर पनि काम नगर्ने स्त्रीजातिलाई र खाएर चोरेर भाग्नेहरूलाई पनि अङ्कुष्ठसंदंश- ठाहिने हातको भागि औंला र बूढी औंला काटिदिने सजाय गर्नू, किंवा काम गर्नेहरूको अपराध अनुसार वेतन कटाउने दण्ड पनि गर्नू.

रज्जुवर्तक- डोरी बाट्ने, छालाको काम गर्नेहरू संग पनि सूत्राध्यक्षले सम्बन्ध राखेर कोर्रा दाम्लो आदि पनि बाट्न लाउनू.

धागोको पाटको पनि डोरो, बेतको बासको पनि कोर्रा, फौजी नजातिको निम्ति र सवारी गाडाका घोडा बयल आदि बाँध्ने लाई डोरीहरू पनि बनाउन लाइदेनू.

२- २४ अध्याय ४५

प्रकरण: ४१ सीताध्यक्ष- खेतीविभागाध्यक्षको काम-

अनाजको किसिमलाई सीता ~~[illegible]~~ अन्न आदिको खेतीविभागको अध्यक्ष अधिकारीलाई सीताध्यक्ष भन्दछन्. सीताध्यक्षले वृद्धपाराशर आदिले बनाएको कृषिशास्त्र, झुकिकै नसाक पन्ना लाउने गुल्मशास्त्र आदि जेश्व आदिले बनाएको वृक्षसम्बन्धी आयुर्वेद हरू आफूले जानेर

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किंवा त्यो जान्ने विज्ञहरु साथमा लिएर सबै किसिमका अनाज, फल फल शाक कन्द मूल नहरमा हुने कुभिण्डो आदि सनपाट, कपास एरुका बीउ बरबनैमा जम्मा गरी राखुपर्दछ.

धेरै पटक हलो लाएर आतेएको त्यो त्यो वस्तु हुने जमिनमा दास-गर्भदास किनुवा दास, ज्याला दार काम दार, दण्ड सजाय भुक्तान गर्ने काम गर्ने हरु द्वारा बीउहरु रोपाउनू.

यी रोपारहरुको काममा हलो जुवा आदि सामान बयल हरु वा काम नरोकिने र कर्मार-कामी, कुट्टाक-काठकर्मी, भेदक-खन्ने, रज्जुवर्तक-डोरी बाट्ने, सर्पग्राह-सांप पक्रनेहरु बाट पनि काम नरोकिने गराउनू.

मालिकको दोषले खेतीको फलमा हानि हुन आएमा दोषीलाई फलको नोक्सानी भए जति दण्ड गर्नु.

वर्षा-

१ हातभर मुख भएको वर्षा नाप्न बनाएको कुण्डमा आकाश बाट परेको पानी भरिएर १६ द्रोण भएमा जङ्गली प्रदेश को खेतीलाई, २४ द्रोण भएमा आनूप-पानी धेरै हुने प्रदेशलाई, साढे १३ द्रोण भए अश्मक देशलाई, २३ द्रोण भए अवन्ति प्रदेशलाई, असंख्य जल अपरान्त-कोङ्कण प्रदेशलाई, हिमालय प्रदेश र कुलो लाग्ने जमीनमा वर्षा नभए पनि समय अनुसार अन्न हुने हुन्छ.

श्रावण भाद्र आश्विन कार्तिक यो चौमासा भित्र श्रावण कार्तिकमा तीन भागको १ भाग, भाद्र र आश्विनमा २ भाग वर्षा भयो भने त्यो वर्ष राम्रो मानिन्छ.

बृहस्पति मेष आदि राशिमा रहनु, वृष आदि राशिमा सर्नु, मार्ग आदिमा मेघको गर्भाधान बाट, शुक्रको उदय अस्त चार-गति बाट, सूर्यको स्वभावमा परिवर्तन भएर परिवेष-मण्डल लाग्नु यी बाट त्यो वर्ष राम्रो हुने नहुने थाहा पाइन्छ.

सूर्यको स्थितिबाट बीज तयार हुनु, बृहस्पतिबाट अन्नमा गाज लाग्नु, शुक्रबाट वृष्टि जानिने हुन्छ.

तीन थरी मेघ लगातार वर्षा गराउने, असी थरी मेघ बुँद बर्साउने, आम समेत साठी पटक भएमा सम हिन वृष्टि हुने हुन्छ.

हावा र घाम अलग भएर तीन पटक वृष्टि भएर खेती भएमा धान्य लाभ अवश्य हुन्छ.

यसरी वृष्टि धेरै हुने वा थोरै हुने बुझेर धेरै पानी चाहिने, र थोरै पानी भए हुने अन्न रोपाउनू.

शालि- मगन्सिर हुने धान, व्रीहि- छाडिया धान (वर्षाको आरम्भमा), कोदो, तिल, कागुनु दारक, वरक- यी अन्नहरु असाढमा रोप्ने, मुगी माष सिमीहरु माझमा (वर्षाको बीचमा) रोप्ने, कुसुम मसुरो गहत, जौ, गहुं, मटर आलस

Tribhuvan University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(वर्षाको अन्दाज)
सस्यं हरू पछाडि, रोपिने हुन्छन्. त्यसको अनुभव अनुसार बीउ रोपिने हुन्छ.

रोपाइ नभएको खेत अर्धसीतिक- आधीमामा खेती गर्नेले कमाउनु. बीउहरू जग्गाधनीबाट लिएर आफू जेजुभान्न खेयाउने छन्। ४ भागको १ भाग वा ५ भागको १ भाग खाने गरी कमाउनु. यति बुझाउने भन्ने कबोल गरेर लिएको जमीन आफूले नकमाई वाको शखेमा केही दैवीविपत् सङ्कट परेमा बाहेक हानि भएको अन्न जमीनमालिकको इच्छानुसार कबोल गरेको तिर्नुपर्दछ.

पानीकर - (कुवा नलाउ) आफैले बाँध हरू बनाएर हातले पानी लाएर खेती गर्ने हरूले उपजाउ अन्नको पाँचभागको १ भाग ~~...~~, कोधमा बोकेर पानी लाई खेती गर्नेले ४ भाग को १ भाग, मकरी मधु यन्त्र हरू बाट पानी लाई खेती गर्नेले ३ भागको १ भाग अन्न ~~...~~ जलकरको रूपमा सरकारलाई बुझाउनु. नदी नलाउ दह कुवा अथवा रहट बाट पानी लाई खेती गर्नेले ४ भागको १ भाग बुझाउनु.

खेतीलाई चाहिने पानी धेरै थोरै हुने अनुसार खेतमा रोपिने, हेमन्तमा रोपिने, ग्रीष्ममा रोपिने अनाज रोपाउनेगर्नु.

शालि धान आदि उत्तम, कोदो धान आदि मध्यम, उखु बाली नक्षोरखानको खेती छो. उखुमा मानिस मृत्यु आदि अनेक उपद्रव हुन्छन्, ~~...~~ मेहनत र खर्च पनि बढ्नापर्ने हुन्छ.

—

पानीको छालले हान्ने ठाउँ लहराका फल्ने फललाई, पानीको निकास नजीकको ठाउँ पिप्पली दाख उखुलाई, कुवा इनारको वरिपरिको ठाउँ शाग मूला हरूलाई, कुलो वरिपरिको ठाउँ दारिलो शाग तर्कारी हरूलाई, खेतमा कुलो कोटर लागेको ठाउँ जपाकली आदि सुगन्धी बाला, लसुन आदि औषधि, खस, वाला, पिण्डालु आदिको खेती लाई उपयोगी हुन्छ. जमीन अनुसार ढीलो जमीनमा हुने पानी धेरै भएको ठाउँमा हुने ओषधि हरू रोपाउनु.

(सातरात सम्म) धानको बीउलाई रातिमा शीत पिपाउनु, दिउँसो घाममा सुकाउनु पर्दछ. कोशा हुने ~~...~~ मुगी माष आदिलाई तीन वा पाँच रात शीत खेलाइने घाममा सुकाउने गर्नुपर्दछ.

काण्डबीज- लगा काँटा रोपिने उखु आदिलाई काटेको ठाउँमा मह घ्यू बनेलको बोसो गोबरले लिप्नु, ओल आदि कन्दलाई मह घ्यू घस्ने, कपास आदिको बिउलाई गोबरले लिप्नु, आँप कटहर आदि वृक्ष रोप्ने ठाउँमा खाडल खनेर घाँस घाँसो पोलेर गाईगोरुको हाड गोबरको मल खाडलमा हाल्ने पनि गर्नुपर्छ. उम्रेपछि कीरा नलागोस् भनि ताजा साना माछा सेउँडीको दूधमा हालेर छर्कनु.

कपासको गेडाको धूलो र सर्पको काँचुली मिसाएर धूप दिनु. यसको धुवाँ भएको ठाउँमा सर्पहरू बस्तैनन्.

सबै बीउहरू पहिले रोप्नाखेरि पहिलो मुठी बीउ सुनपानीमा भिजाएर रोप्नु. यो मन्त्र पनि पढ्नु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रजापतये काश्यपाय देवाय नमः सदा।
सीता मे ऋध्यतां देवी बीजेषु च धनेषु च।

(प्रजापति काश्यप पर्जन्य देवलाई सदा नमस्कार छ।
~~कृषिकी अधिष्ठात्री सीता देवी बीज र धनको वृद्धि गरून्~~
कृषिकी अधिष्ठात्री सीता देवीले मेरो बीज र धनको वृद्धि गरून्।)

वारी धारीका पाले गोठाला दास कामदारहरूलाई मानिसको पारिश्रम अनुसार खान दिनू, महिनाको सवा पण वेतन पनि दिनू कालीगडहरूलाई पनि काम अनुसार खाना र वेतन दिनू.

झरे खसेको फूल फल हरू देवताको पूजा निमित्त, धानजौ हरू आग्रयण-नवान्नको यज्ञ निमित्त वैदिक र तपस्वीहरूले लैजान्। खलाको धानको थुप्रोको यताउति छरिएको चाहीं उन्छवृत्ति गोजाइपेर जीविका गर्नेहरूले लिनू.

जुन जुन समयमा जे जे अन्न तयार हुन्छ त्यही समयमा त्यो अन्न भित्र्याउने गर्नू. बुद्धिमान्ले आगेकोनि पराल पनि खेतमा नराख्नू.

धानको थुप्रा चुली लाएर त्यस्तै अग्ला छाप्रा भडार-घर हरू बनाएर राख्नू. तिनलाई जोरेर नराख्नू, तिनको टुप्पो नछोपेर खुल्ला पनि नराख्नू.

खलाका थुप्राहरू दाइँ गर्ने ठाउँको नजीकैमा राख्नू. खला का परिश्रमी नोकरचाकर भनेहरूले आगाको बचाउ गर्दैगर्नू. दैवात् आगो लाग्न नदिन पानीको संचय खलामा भरी राख्नुपर्छ.

२-२५ अध्याय ४५

प्रकरण ४२ : सुराध्यक्षले गर्ने काम.

सुरा-मद्य गौडी-शक्खरको, माध्वी-फलफूलको, यौवी-अन्नको, यस्तो तीन किसिमको हुन्छ. यो सुराको निर्वाह गर्ने विभाग ध्यक्षले मद्य र किण्व-सुराको बीउ सम्बन्धी बनाउनु किन बेच गर्नु आदि व्यवहार किल्ला जनपद छाउनीमा त्यस विषयको व्यवहार गर्नेहरू द्वारा एक ठाउँमा वा अनेक ठाउँमा, किंवा किन बेच अनुसार गराउनू. नोकरीको ठाउँ भन्दा अन्यत्र बनाउने किन्ने बेच्नेहरूलाई ६०० पण दण्ड हुने नियम गर्नू. कामका खटिने हरू बेहोस हुनार, आर्य-भद्रजनको मर्यादा आचार बिग्रने होला, शूरहरू बेमौकामा हतियार चलाउने हुनार भन्ने भयले मद्य र मद्यको नसाला गेकाहरू पनि गाउँबाट बाहिर अर्कोको छाना नजाने नजाने हुन भुलमा नपस्ने व्यवस्था गर्नू.

चाल-चलन राम्रो पत्यार पारेकाहरूले सरकारी भई निस्सा लागेको चौथाइ कुडव, आधा कुडव, कुडव, आधा प्रस्थ प्रस्थ सम्म लैजान पाउने हुन्.

रक्सी पिउनेहरूले यताउती घुम्दै नगरी भट्टीघरमा मात्रै पिउनू.

केही माल जनाउन धरोट दिएको, नासो राखेको बन्धक राखेको चोरी गरेको अबईलीगरी खोसेको धन हरू पत्ता लाउन, मालधनी थाहा नभएको जिनिस नगद राख्न ल्याउने फेला पारी भट्टी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखे बाहिरै केही नीउ पारेर पक्राउनु. आमदानी नगर्ने कन खर्च गर्ने र आमदानी भन्दा बढता खर्च गर्ने कोही देखिएमा त्यसलाई पनि पक्राउनु.

खराब रक्सी बाहेक अरु रक्सी थोरै मोलमा दिने, उधारो दिने पनि नगर्नु. खराब रक्सीपनि अन्यत्रै बिक्री गराउनु. दास काम गर्ने मजदुर हरूलाई बेतन को सट्टा त्यो खराब रक्सी दिए पनि हुन्छ अथवा ऊँट बयल आदिलाई खुवाउने वा सुंगुर पोस्ने काममा दिनु.

मद्यपान गर्ने भट्टीघर हरू पनि खण्ड खण्ड छुट्टिएका धेरै कोठा भएका, छुट्टा छुट्टै सुत्ने बस्ने ठाउँ अलग अलग भएका, पीउने ठाउँ पनि सुगन्ध माल्य आदि हरू भएका ऋतु ऋतुलाई चाहिने सामान हरू भएर सुविस्ताउने गराउनु.

भट्टीघरमा रवाइरहेका, त्यहीं मिल्दा बनेका गुप्तचर हरूले सदैका खर्चालु र उनाउ आमदानी बाट खर्च गर्ने हरूलाई र विदेश बाट आएका हरूलाई पनि यादविचार गर्नु.

मद्य किनेहरू नसा लागेर सुतीरहेका हरू को गहना लुगा नगद हरूको भट्टीवालले हिफाजत गर्नुपर्छ. तिनको धन माल हराएमा भट्टीवाल वानियाले सो माल र त्यति दण्ड पनि तिर्नुपर्छ.

भट्टीवाल हरूले छेका भएका खण्ड खण्डमा राखेदिएका सुन्दर रूप भएका आफ्नै दासी हरू द्वारा नसा लागेर सुतीरहेका परदेशी वासिन्दा भलादमी जस्ता हरू सबैको मनको भाव (चोर बदमास वा शत्रुपक्षका मानिस हुन् कि भनी) बुझ्ने गर्नु.

मद्यविशेषको निर्माण-

सुरा- यानि किसिम का हुन्छर-

१ मेदक- १ द्रोण पानी आधा आढक चामल, तीन प्रस्थ किण्व-बीउ मिलाएर बनाएको.

२ प्रसन्ना- १२ आढक पीठो, (यसको आठगुना पानी) ५ प्रस्थ किण्व-बीउ, कामरूप देश मा प्रसिद्ध पुत्रक-भन्ने वृक्षको बोक्रा र फल पनि हालेको पाठा लोध्र आदि पाछि भनिने वस्तु पनि मिलाएको.

३ आसव- १०० पल कैथ फलको सार, ५०० पल खुदो, १ प्रस्थ मह मिलाएर बनाएको. (यो मध्यम हो.) यसमा चौथाइ बढी वस्तु हालेको उत्तम, चौथाइ कम वस्तु हालेको कनिष्ठ मानिन्छ.

४ आरिष्ट- भिन्न भिन्न रोग को विकार लाई शमन गर्ने औषधि रूप वैद्यशास्त्रमा भनेअनुसार वस्तु बाट बनेका आरिष्ट अशोकारिष्ट आदि.

५ मैरेय- मेषशृङ्गी-भेडासिंगी को बोक्राको काढामा गुड (त्रिफला हालेको, बराबर फलाको सट्टा) पिपला मरीच हालेको, गुड पर्ने सबै थरीमा त्रिफला हाल्ने पक्ष पनि छ.

६ मधु- पाकेको दाखको रस बाट बनेको. त्यसलाई देशको नाम बाट कापिशा नदीको तीर को सहरमा बनेका लाई कापिशायन, हारहूर भन्ने सहरमा बनेकोलाई हारहूरक भनि भन्दछन्.

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

किण्व-मद्यको बीउ- १ द्रोण पानीमा माषको धूलो हालेको, पका एको वा काँचो, तृतीयांश (बढी) चामलको पीठो, मोरठा आदि प्रत्येक १।१ कर्ष हाली बनाएको।

आसवक र प्रसन्नामा पाठा- लोध्र, गजपिपला, अलैंची

बालक- जेठीमधु, दूबो, (माल) कागुनु, दारुहरिद्रा- मरीच पिपला प्रत्येकको धूलो ५ कर्ष घाति (मसला) हाल्नुपर्दछ। जेठीमधुको कषाय- काढा र कटशर्करा- दानादार चिनी हालेमा रङ राम्रो हुने हुन्छ।

दालचिनी चिनु वायुविडङ्ग गजपिपला एकेक कर्ष र, सुपारी जेठीमधु मोथे लोध्र दुई दुई कर्ष (२) (मसला) आसवमा हाल्नुपर्दछ। आसवको बीउमा यिनैबाट दशांश हाल्नुपर्दछ।

यिनै सुरामा प्रसन्नामा हाल्ने बाट पनि हाल्नुपर्दछ।

आँपको तेल हालेमा सहकारसुरा, गुड हालेको रसो-नरा, (सीधु) बीउको बाट धौ हालेमा महासुरा, मसलाहरू थोरै मात्रामा हालेमा सम्भारिको सुरा बन्दछ। यी सुराका प्रभेद हुन्।

सबै किसिमका सुरामा मोरठा- मूलजुब्बी, पलाश, पत्तूर- लोहमारक औषधि, मेषशृङ्गी- भेडासिंगी, करञ्ज- दूधालु बक्षको कषाय (काढा) हालेर (तताएर) गलाएको दानादार चिनीको धूलो, लोध्र, वायुविडङ्ग पाठा- मोथे कालिङ्ग देशको औं, दारुहरिद्रा- नीलकमल।

(सेप) शतपुष्पा- अपामार्ग छविडुन, नीम, आस्फोट- को धूलो मा आधा दानादार चिनी मिलाएको एक मुठी घडाभर सुरामा हालेमा सुरा लाई पीउनहुने बेस गराउँछ। यसमा स्वाद बढाउन पाँच पल खुदो पनि हाल्नुपर्दछ।

कुटुम्बीहरूले उत्सवको कामकाजका निमित्त सेतो सुरा र औषधिका निमित्त अरिष्ट र अरुज्ञातको माध्यमले बनाउन पाउँछन्। वसन्त आदिको उत्सव, बन्धुबान्धवको संमेलन देवताको यात्रा उत्सवहरूमा चारदिन सुरापान गर्न पाइने अनुमति सुराध्यक्षले दिनु। तिनमा अनुमति नालिईकन सुरापान गरेमा उत्सवहरू नसकिएसम्म दिन दिनैको दण्ड लिनु।

र कतिपयले कोसुम्भागिने कामहरू यसको स्वाद नपाउने स्त्रीजाति बालक हरूले गर्नु।

सरकारी बाहेक आफूले मद्य बनाएर बिक्री गर्नेहरूले सुरा मेदक, अरिष्ट, मधु, मानीबन आदि फलको मद्य, शीधु हरूमा सयकडा पाँच सरकारलाई कर तिर्नुपर्दछ।

दिन दिनको बिक्री हेरेर सोह्रौं भाग मानव्याजी, बीसौं भाग नगदी व्याजी - बटोरेर [वैधरण- नापतौलको अनुसार लिने] को व्यवस्था सुराध्यक्षले गर्नु। तर यसमा मनमानी नगरेर मनासिब करको व्यवस्था बनाई राख्नुपर्दछ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-२६ अध्याय ४७

प्रकरण-४३ सूनाध्यक्षको काम.

भक्ष्य प्राणी को वध गर्ने हाडलाई सूना भन्दछन्. यस विभाग अधिकारी सूनाध्यक्षले अभयदान दिएर घोषित भएका र मार्न रोकावट भएका अभयवनमा रहने मृग पशु पक्षी माछाहरु बाँध्न ठाउँ दिने मार्नेलाई उत्तमसाहस (१०००) दण्ड, कुटुम्बीहरुले अभयवनका मृग आदिलाई पक्रने मार्ने गरेमा मध्यमसाहस (५००) दण्ड गर्दछ.

आफ्नो देशमा नमारिने गरिएका माछा पक्षी हरु समाते दुःख दिने मार्नेलाई २७ पण, मृग पशु पक्रने अथवा दुःख दिने मार्नेलाई दोवर (५४पण) दण्ड गर्दछ. मारिने गरिआएका स्वामी नभएको सुरक्षित नभएको वनमा रहने पशुपक्षी माछाहरुको वधमा पीडा हिंसा गरेमा छ भागको एक भाग र माछा र पक्षीमा दशांश वा बढी, मृग पशुमा भए शुल्क भाग वा बढी का लिने गर्छ.

वनमा पक्रिएका जिउँदा पक्षी मृग हरुमा ६ भागको एक भाग अभयवनमा छोडिदिने गर्नु.

समुद्रमा हुने हात्ती घोडा मानिस नयल गधाको आकार भएका माछाहरु, नदी तलाउ कुवा हरुमा हुने माछाहरु, काग कुकुर लाउनो हात्ती-जलकाक, हाँस चखेवा चकोर भङ्गराज- जीवंजीव- मत्त कोइली मयूर सुगा मदन- मैनाहरु र विनोद गराउने मङ्गल गर्ने अरु पालिप्राणी पक्षी मृग हरुलाई हिंसा र पीडा बाट रक्षा गर्नु पर्दछ, यिनको आज्ञा नमान्नेलाई पूर्वसाहस २५० दण्ड गर्नु.

मासु बिक्री गर्नेले- मृग पशुहरुको मार्नोबित्तिकैको मासु (नया) हाड नभएको बेच्नुपर्छ. हाड भएको बेचेमा हाडको भर्ना मासु दिनु. तौलमा ठगे आठ गुणा बढी मासु दिनु.

वध गर्न हुने मृग पशु हरुको पनि सानो बच्चा र बाछो बयल दुधी गाईलाई मार्न हुँदैन. मार्नेलाई ५० पण दण्ड, दुःख दिएर मार्नेलाई पनि ५० पण हुन्छ.

वध गर्ने ठाउँ बाहेक अन्यत्र मारेको प्राणीको मासु, टाउको खुट्टा को हाड नहालिएको दुर्गन्धित र आफैं मरेका को मासु पनि बेच्न हुँदैन. बेचेमा १२ पण दण्ड गर्नु.

अभयवनमा रक्षा गरिएका गवय आदि पशु, शुनक आदि मृग, व्याघ्र आदि व्याल-हिंसक हरु दुष्ट भएकाहरुलाई वा घात गर्ने भएमा तिनलाई अभयवन देखि अन्यत्र अरण्यमा मात्र पक्रन मार्न हुन्छ.

२-२७—अध्याय—४८

प्रकरण-४४ गणिकाध्यक्षको काम.

गणिका- वेश्याहरुको सुव्यवस्था मा नियुक्त भएका अधिकारी गणिकाध्यक्षले वेश्या कुलमा पैदा भएकी वा अरु भए पनि रूप यौवन कला कौशलले पूर्ण भएकी स्त्रीलाई वर्षको १००० रुपियाँ वेतन दिएर सरकारी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेश्याकर्मीको
मुख्य वेश्याको रूपमा नियुक्त गर्दै. त्यसको आधा काम गर्ने दोस्री वेश्या पनि नियुक्त गर्दै.

मुख्य र सहाय वेश्या विदेशेरमा र मरेमा बुलकी छोरी वा बहिनीले वेश्यावर्गले गर्नुपर्ने काम चलाउन्. अथवा मुख्य वेश्याकी आमाले अर्की वेश्या खडा गरेर काम गराउन्. यिनीहरू कोही पनि नभएमा नियुक्त वेश्याको सम्पत्ति सरकार लाग्दछ.

सौन्दर्य अलङ्कारको बढती अनुसार १ हजार पण दिएर कान्छो वा माझको वा उत्तम श्रेणी की गणिका लाई नियुक्त गर्दै. कान्छलाई १ हजारमध्ये मध्यमलाई २ हजार उत्तमलाई ३ हजार दिनुपर्ने हुन्छ. यो श्रेणी अनुसार छाता झारी पंखा पानको आसन रथहरूमा विशेष हुन्छ, अर्थात् कनिष्ठलाई छाता झारी, मध्यमलाई पंखा, उत्तमलाई आसन रथ सम्मान हुन्छ. रूप यौवन गएर वृद्ध भए पछि अर्की नियुक्त हुने वेश्याको आमा बनाएर राख्नू.

वेश्या बनेर राजदासी हुन वा छुटेर निस्कनेले २४ हजार तिर्नुपर्दछ. वेश्याको छोरालाई निस्कनेले १२ हजार तिर्नुपर्दछ. नौनिरवानिरुको वेश्यापुत्रले आठ वर्षको उमेरदेखि सरकारी कुशीलव-नटवाको काम गर्नुपर्दछ.

वेश्याको टहलुवाले यौवनको उमेर बितेपछि भण्डार वा भान्साको काम गर्नुपर्दछ, काम नगरी कसैकी रखौटी भएर बसे मुख्य वेश्यालाई महिनाका सवा पण वेतन बुझाउने गर्नुपर्दछ.

गणिकाध्यक्षले वेश्याको उपभोक्ताले दिएको धन, आमा वा आएको धन र आम्दानी खर्च पनि बही पुस्तकमा लेखाउने गर्नु. धेरै खर्च गर्न दिन पनि रोकू.

नियुक्त वेश्याले आफ्नो गहनाहरू आमाको हातमा नाहेक अरूलाई राख्न दिएमा सवा ४ पण दण्ड गर्दै. आफ्नो धन अथवा बिक्री गरेमा वन्धक राखेमा सवा ५० पण दण्ड गर्दै.

वेश्याले कसैलाई गाली गरेमा २४ पण, कुटपीट गरेमा ४८ पण, कान काटेमा ५१ पण दण्ड गर्दै.

इच्छा नभएकी कुमारीलाई कुनै आफूले बलात्कार गरेमा उत्तम साहस (१००० पण) दण्ड, इच्छा भएकीलाई बलात्कार गरेमा पूर्वसाहस (२५० पण) दण्ड गर्दै.

इच्छा नभएकी वेश्यालाई घरमा थुनेर राख्ने वा भगाएर लैजाने, वा घाउ चोटपटक लगाएर विरूप पारिदिनेलाई १००० दण्ड गर्नु. राजकीय अरू अङ्कमा नोक्सान गराउनेलाई दोष अनुसार १ हजारदेखि त्यसको तोपनी खर्चको दोबर भर्ना ४८ हजार पण सम्म दण्ड गर्दै.

सरकारी सम्मान पाएकी वेश्यालाई मार्नेलाई, निरवने खर्चको तिगुना ७२ हजार दण्ड गर्नु. आमा छोरी अरू रूपवती टहलुवीहरूलाई मार्ना उत्तम साहस १००० दण्ड गर्दै.

...University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सबै किसिमका अपराधमा पहिलो पटक भए तोरवेर वर्को नामको दण्ड हुन्छ, त्यसै अपराध दोस्रो पटक गर्नेलाई त्यसको दोब, तेस्रो पटक गर्नेलाई तेब्बर दण्ड गर्छ. चौथो पटक अपराध गरेमा चौवर दण्ड, सर्वस्व हरण, देशनिकाला, इच्छानुसार गर्छ.

राजाको आज्ञा भएर पनि कुनै पुरुषसँग संङ्गम नगर्ने वेश्यालाई १००० कोर्रा लगाउन्, कि त ५००० दण्ड गर्छ. भोगको वेतन लिइसको पनि सो दिने पुरुषलाई भन्न नमानेमा त्यो वेतनको दोब्बर दण्ड गर्छ. ~~[illegible]~~ रातभर काम वासो उपभोग गर्ने वेतन लिएर पनि अलमस्त्याई कबोल पुगाउने वेश्यालाई लिएको वेतनको आठगुना दण्ड गर्छ, तर पुरुषमा कुनै सरुवा रोगको दोष भएको भए त यो दण्ड हुँदैन. कुनै वेश्याले पुरुषलाई नै मारी भने सो पुरुषको चितामा त्यो वेश्यालाई पनि हालेर पोलिदिन्, कि त पानीमा डुबाइदिए.

वेश्याको गहना अरु माल वा भोगको वेतन हरण गर्ने पुरुषलाई त्यो चोरेको धनको आठगुना दण्ड गर्छ

वेश्याले भोग दिएको पुरुष, त्यसबाट पाएको भोगको वेतन पाइहुने फायदा पनि गणिकाध्यक्षलाई नाफा भर्ने गर्छ.

अरु –

वेश्यासम्बन्धी यो विषयवार नट- अभिनय गर्ने, नर्तक- नाच्ने, गायक- गवैया, वादक- बजाउने, वाग्जीवन- कत्थक,

कुशीलव- नर्तकी नचाएर जीविका गर्ने, प्लवक- डोरीको कसरत देखाउने, सौभिक- चटकी, चारण- भाट, स्त्री व्यवहारी- वेश्याको को कमाइ खाने एक्का स्त्री, गूढजीवा- गुप्त व्यभिचार गर्ने स्त्रीको विषयमा पनि यिनै नियम लाग्दछन्.

कुनै विदेशी आएर यी कलाको प्रदर्शन गरेमा एकैक प्रदर्शनको वेतनबाट पाँच पण सरकारलाई तिर्छ.

रूपाजीवा- आफ्नो रूप बेचेर जीविका गर्ने- व्यभिचारिणीले एक महिनामा २ पटकको आम्दानी सरकारलाई बुझाउँछ.

वेश्या उपलब्ध दासी र अरु रङ्गशालामा आफ्नो कौशल देखाएर जीविका गर्नेहरूलाई गाउन, बजाउन, पाठ पढ्न, नाच्न, अभिनय गर्न, लेख्न, चित्रकारी गर्न, वीणा ~~[illegible]~~, बाँसुरी, मादल बजाउन, अर्काको मनको भाव बुझ्न, सुगन्धी वस्तु बनाउन, माला गाँस्न, संवाहन- आङ मिच्न, वैशिककला- वेश्यालाई चाहिने कला ~~[illegible]~~ आदि सिकाउने ती विषयका शिक्षकहरूलाई ~~[illegible]~~ राज्यबाट जीविकाको बन्दोबस्त गरिदिनु पर्छ.

वेश्याका छोराछोरी र रङ्गशालामा आफ्नो कुशलता देखाएर जीविका गर्नेहरूलाई ~~[illegible]~~ शालामा अभिनय गर्ने हरु सबैमा मुख्य गराई राख्नु.

~~अभिनेताहरूको जीविका~~

भिन्न भिन्न स्थान र भाषाविशेष जान्ने तालावचर- अभिनय गर्नेहरूका स्त्रीहरूलाई बन्धुहरूले राजाज्ञा अनुसार चलाउने गुप्तचर शत्रुपक्षका चरहरूलाई ~~[illegible]~~ विषयमा आफूले जानेर काममा ध्यान नदिने गराउन र मराउन पनि त्यसका ~~[illegible]~~ लाइनुपर्छ.

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

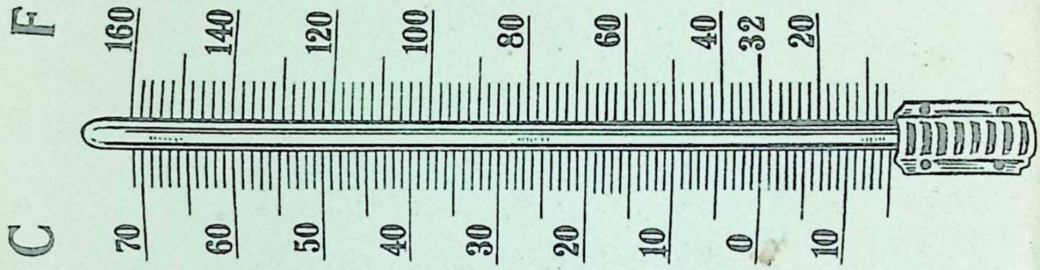

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

334

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Sanskrit University, ... Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

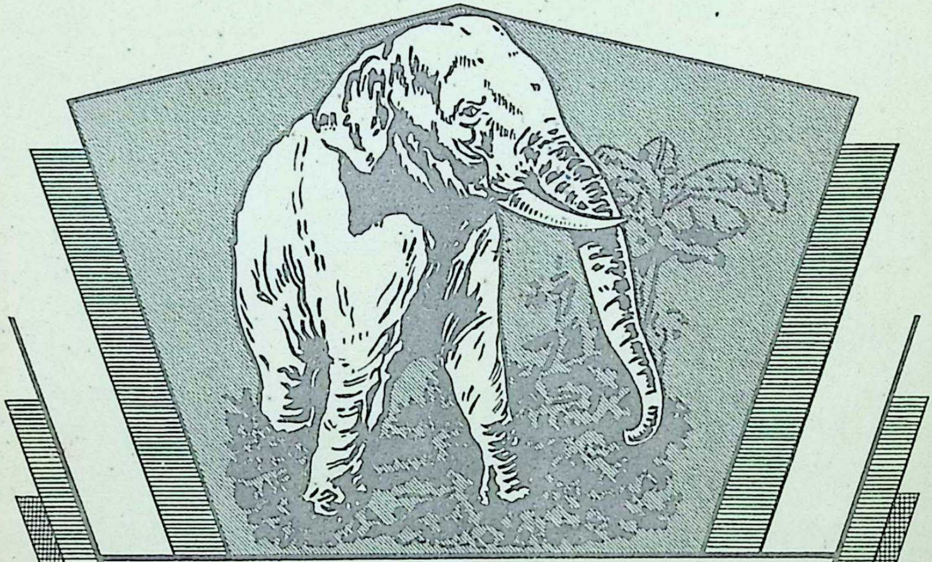

आरम्भ.

४

Name साधनिकेश्वराचार्य *Class* ४

Subject द्वितीय अधिकरण समाप्ति पर्यन्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२- २८ अध्याय ४८
प्रकरण ४५ नावध्यक्षको काम।

नावध्यक्ष—

नाउ डुङ्गा आदि तर्ने सवारी विभागको अध्यक्षले स्थानीय आदि नगरहरूमा भएका समुद्रतटका नाउहरू आउने जाने मार्ग, समुद्र नदीको सङ्गम स्थानमा भएका तर्ने ठाउँ, देवता- सधैं पानी अडिइरहने दैवी ताल, गर्मीमा पानी सुक्ने बिसर-खाना तलाउ, नदीतर- नदी तर्ने घाटीघाटहरूको हेरचाह गरेर वारपार गर्ने यात्रीहरूबाट सरकारी शुल्क-कर उठाउने काम गर्नुपर्छ.

समुद्रतट र ठूला ताल नदीहरूको किनारका गाउँमा बस्नेहरूले सधैं वारपार गर्नानिमित्त ठेकिएको सरकारी कर बुझाउनुपर्छ.

माछा पक्रने माझीहरूले सरकारी नाउको भाडाको रूपमा पक्रेका माछाहरू ६ भागको १ भाग सरकारलाई बुझाउनुपर्दछ. व्यापारीहरूले पण्य-बिक्री हुने वस्तुहरूको मोलको पाँचौं वा छैटौं भाग कर तिर्नुपर्दछ. सरकारी नाउद्वारा वारपार गर्ने यात्रीहरूले यात्राको वेतन-महसुल तिर्नुपर्दछ. शङ्ख मोती लिनेहरूले पनि सरकारी नाउको भाडा तिर्नुपर्दछ, अथवा तिनीहरूले आफ्नै निजी नाउ लैजान पाउने हुन्छ.

खानीको अध्यक्षले खानीको कारखाना आदि चलाए जस्तै नावध्यक्षले पनि भाडामा अरूका शङ्ख माछा आदिको कारखाना र बिक्री व्यवहार पनि गराउनू.

पत्तनाध्यक्ष- नगरको अध्यक्षले थिति बाँधेको सहरका बजारको चालचलन नियमलाई नावध्यक्षले पनि पालन गर्नुपर्दछ.

...University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिशाको भ्रम परेर आएको र उल्टो हावाले हानेर ल्याएको नाउ लाई नावध्यक्षले बाबुले झैं दया गरी रक्षा गरिदिन्।

नाउमा चढाएको बिक्रीको माल पानीले बिगारेको भए नोक्सानी हेरेर शुल्क-महसूल नलिएर वा आधा मात्र लिएर छोडिदिन्। त्यसरी महसूल छोडी वा आधा मात्र लिई छोडेका मालहरूलाई सहर बजारबाट तर्ने चलान गराउन्।

जावत आवत गर्ने नाउहरू शुल्क लिने ठाउमा आएपछि बोलिएको शुल्क मागी लिन्। चोरी डाका गर्ने नाउहरू र शत्रुदेशबाट आउने, बजार सहरको नियम भङ्ग गर्ने पनि नाउहरूलाई नष्ट गरिदिन्।

ठूला ठूला नाउहरूलाई शासक- नाउ चलाउने मुख्य अधिकारी, नियामक- नाउसम्बन्धी नियम पालन गराउने, दात्रग्राहक- दाही ~~चलाउने~~, रश्मिग्राहक- डोरी पक्रने, उत्सेचक- भित्र पसेको पानी फ्याँक्ने हरू सामेल गरेको हेमन्त ग्रीष्म वर्षामा पनि तर्नुपर्ने ठूला नदीहरूमा चलाउन लाउन्। साना तिना डुङ्गाहरूलाई वर्षामा मात्र तर्नुपर्ने साना खोला नालामा चलाउन लाउन्।

राज्यद्रोहीहरू पनि तर्ने हुनन् भनेर नाउहरूलाई तोकिएको घाटबाट मात्र जाने आउने व्यवस्था गर्ने।

अत्याचार आदि कुबेलामा र घाट नभएको ठाउमा तर्नेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्ने। बेलामै घाटैमा पनि ~~अनुमति~~ अधिकारी पुरुष संग अनुमति नलिईकन तर्नेलाई पौने २७ पण दण्ड गर्ने।

कैवर्त- माझी, काठको घासको भारी बोक्ने, फूल फलको बारी का पाले गोठालाहरूलाई, कुनै शङ्का लागेका चोरलाई खेद्दै आउने, सरकारी कामका दूत ~~[illegible]~~, सैनिक सामान ~~लैजाउने~~ लैजाने, र गुप्तचरहरूलाई जुनसुकै बेला जहाँसुकै ठाउमा तरे पनि दण्ड नगर्ने। आफ्नै नजीक तैंहालबाले ~~[illegible]~~ तर्ने, पानीको नजीकका गाउमा बस्नेहरू बीउ खाने वस्तु फूल फल तरकारी मसला आदि ल्याउदा गराउदा पनि दण्ड नगर्ने।

ब्राह्मण संन्यासी बालक वृद्ध रोगी हुलाकी गर्भिणी स्त्रीहरूले नावध्यक्षको छापको निस्सा देखाएर बिना शुल्क तर्न पाउँछन्।

~~देशभित्र पस्ने अनुमति पाएका विदेशीहरू र जो~~

विदेशीहरू- देशभित्र पस्ने अनुमति पाएका र अनुमति नपाएका भए पनि जिम्मा लिने साथी भएकाहरू घाट तरेर देशभित्र पस्न पाउँछन्।

अर्काको स्वास्नी कन्या धन चोरी लैजाने, पल्याक पल्याक गरी शङ्का मान्दै हिँड्ने, हडबडाएको, ज्यादै ठूलो भारी बोक्ने, पराल आदिको ठूलो भारीले टाउको छोपेर हिँड्ने, भरखरै जोगी बनेको, जोगीको चिह्न भएको

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छोडेको, रोगको चिन्ह भएको रोगीको बहाना गर्ने, डरले काको जीउ घाउ भएको, रत्न आदि सार, चिठीपत्र, हातपात आगो लाउने सामानहरु लुकाएर लैजाने, बिना हातमा भएको आफ्नो लाग्ने बाटको यात्री, अन्तपाल-सीमानाको रक्षक को छाप को निस्सा नभएको, यस्तालाई नावध्यक्षले पक्राउनु र.

तर शुल्क -

भेडा बाख्रा आदि क्षुद्र पशु र मानिस हातमा लिएको मानिसले तर को एक माषा, टाउको या काँधमा बोक्ने भारी भएको मानिसले गाई घोडाको दुइ माषा; ऊँट एवं भैंसीको चार माषा, सानो तिनो सवारीको पाँच माषा, ठूलो गाडाको छ माषा; गाडा- को सात माषा, बिक्री हुने माल १ भार (२० तुला-२००० पल) को चौथाइ पण तराइको शुल्क लिनुपर्दछ. यसैगरी ठूलो ऊँट बोक्ने बोझे भारीको १ भारको चौथाइ पण लिनुपर्दछ.

यी तरिकाका मध्य अनुसार साना ठूला नदीका लागि हुन्, ठूला नदीमा भने यसको दोबर लिनुपर्दछ.

पानीघाटको नजीकका गाउँले हरूले सरकारलाई तिर्नुपर्ने शुल्क बाहेक डुङ्गा चलाउनेहरूलाई कैदी खाने र बेतन दिनुपर्दछ.

देशको सीमानामा जाने आदेश कारी हरूले शुल्क र माल जफत गरेर गएको बर्तनी-सीमारक्षकलाई दिनुपर्ने रकम पनि लिनुपर्दछ.

छापको निस्सा नलिईकन देश बाहिर जाने सार्थ-वाणिज्यको को माल जफत गरिदिनु. एक मानिसले बोक्न सक्ने भन्दा ठूलो भारी बोकेको बीच रात आदि कुबेलामा घाट भएको ठाउँमा तर्ने को पनि माल जफत गर्नू.

शाक्य निर्ग्रन्थक आदि भिक्षुक र याद्रिक सामान नभएको, भन्ने वा बिग्रेको सम्मति नपाएको डुङ्गा नोक्सान भएमा पानीमा परेर बिग्रेको नाश भएको बिक्रीको माल नावध्यक्षले आफैले बेहोर्नु नपरेको हुनाले भर्ना दिनुपर्दछ.

आषाढ पूर्णिमा को ७ दिन अघि देखि कार्तिक पूर्णिमाको ७ दिन अघि सम्म वर्षाकालमा नाविक तराइको शुल्क नाविकले लिने छन्. सधैं तर्नुपर्ने नदीमा त सधैं लिने छन्. नाविक मल्लाहहरूले यो यो दिनमा तर्ने कामगरको भनी बुझेका अंश को नगदी-रकमको आय नावध्यक्षलाई बुझाउने गर्नुपर्दछ र

Balmeeki Campus, Kathmandu

290

२-२८ अध्याय ५०

प्रकरण ४६ गोध्यक्षले गर्नुपर्ने काम-

गोध्यक्ष-गाइ गोरु भैंसी राङ्गो आदि पशुहरूको हेरचाह बन्दोबस्त इत्यादि गर्ने सरकारी प्रधान अधिकारी गोध्यक्षले गर्नुपर्ने काम यी हुन्-

१ वेतनोपग्राहिक- गोपालक- गाई पाल्ने, पिण्डारक- भैंसी पाल्ने, दोहक- दुहुने, मन्थक- मथ्ने, लुब्धक- वनमा चराइने पशुहरूको हिंसक जन्तुबाट रक्षा गर्ने, बन्दिर पानथी काम गर्ने मानिसहरूले नगदी वेतन [redacted] द्वारा आफू पालेर १००।१०० गाईहरू पाल्ने गर्नुपर्दछ. यिनीहरूले दूध घीउ पाउन गरेका बाछा बाछीलाई हानि गराउने हुन्छन्. अतः तिनीहरूलाई [illegible] वेतन दिएर गाईहरूको रक्षा गराउने कामलाई 'वेतनोपग्राहिक' भन्दछन्

२ करप्रतिकर- जरद्गु- बूढी गाई, धेनु- दुहुनी गाई, गर्भिणी- गाभिन, पष्ठौही- कमलाउने बेला भएकी, वत्सतरी- [redacted] दूध छुटेकी कोरली हरू २०।२०। को भाग लगाएर यस्तो १०० वटालाई एक जनाले पाल्ने गर्नु. घ्यू ८ वारक (८ कुडव आउने भाँडा ६ भर) पशु १ जोडीको १ पण, सरकारी छाप लागेको मरेकाको छाला, वर्ष वर्षको कर तिर्नु- यो व्यवस्थालाई 'करप्रतिकर' भन्दछन्.

३ भग्नोत्सृष्टक- रोगी अङ्गभङ्ग भएका, अनन्य दोही- एक हाते दुहुने, दुर्दोहा- दुहुन नदिने, बाछा मारिदिने [redacted] ५ किसिमका २०।२० गाई जम्मा १०० पाल्नेले आएको मा आधा वा त्रिखण्डी घिउ इत्यादि बुझाउन्. यो व्यवस्थालाई 'भग्नोत्सृष्टक' भन्दछन्.

२५५

४ भागानुप्रविष्टक- शत्रुदलको आक्रमण अथवा हिंसक जन्तुको भयले भागेर सरकारी [redacted] स्थानमा पस्न आएका गाई आदि पशुहरू पाल्नेले नियमानुसार वेतन लिई [redacted] दूध घिउहरू दशांश सरकारलाई बुझाउन्- यो व्यवस्थालाई 'भागानुप्रविष्टक' भन्दछन्.

५ व्रजपर्यग्र- वत्स- दूध पीउने बाछो, वत्सतर- दूध छुटेको बहर, दम्य- हलो जोत्ने सिकाइने बाछो, बही- जोत्ने गोरु, वृष- साँढे, उक्षा- बीउको साँढे यस्ता ६ किसिमका नर हुन्छन्. यस्तै युगवाहन- हलो जस्ता बोक्ने, शकटवाहन- गाडा तान्ने, वृषभ- साँढे सरह सुन्ता माहिष- मासिने राँगो, (यस्ता ४ किसिमका राजा हुन्छन्: पृष्ठस्कन्धवाही- पिठ्यू काँधमा भारी बोक्ने राँगो). गाई भैंसीमा वत्सिका- दूध पीउने बाछी पाडी; वत्सतरी- दूध छुटेको बाछी पाडी, प्रष्ठौही- कोरली, गर्भिणी- कमलाएकी; धेनु- दुहुनी, अप्रजाता- हाल व्याएर पनि नव्याएकी, बन्ध्या- बाँझी यस्तो किसिमका हुन्छन्. जन्मेको १२ महिनाका बाछा बाछीलाई उपजा भन्दछन्. १२ महिनाका बाछालाई डामेर चिन्ह लगाउनू. यी सबैको चिन्ह रङ सिङको विशेष अरू लक्षण पनि लगत बहीमा लेखाउनू. यस्तो गोठको लगतको व्यवस्थालाई 'व्रजपर्यग्र' भन्दछन्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
...ersity, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६. नष्ट – चोरले हरिएका, अर्काको बथानमा पसेका, अब तीन-बथानबाट छुटेर हराएका पशुलाई 'नष्ट' भन्दछन्

७. विनष्ट – छाप भडखारा परेर रोग लागेर बगाइले पानीको भेलमा परेर, कसैले खाएर मरेकालाई 'विनष्ट' भन्दछन्

नष्ट विनष्टमा गोठालाले बेहोसी गरेर नाश विनाश भएको भए धसले भर्ना गर्नुपर्दछ. यी सबैको गोध्यक्षले बहीमा लेखपोट गरी राख्नुपर्दछ.

आफैले मारे मराउने चोर्ने चोराउनेलाई वधदण्ड गर्नु. अर्काको पशुलाई सरकारी चिन्ह लगाएर साटफेर गर्ने कर्मचारीलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु.

आफ्नो देशका पशु चोरले हरेको पत्ता लगाई ल्याइदिनेले एक जिउको ५ पण इनाम पाउँछ. विदेशका पशुहरू चोरी पत्ता लगाई फर्काएर ल्याइदिनेले त्यो पशुको मोलको आधा पाउँछ.

बालक वृद्ध रोगी पशुहरूलाई गाईपालकले हिफाजत औषधि गर्नुपर्दछ

व्याधा कुकुरसिकारीहरूको देखरेखमा चोर हिंसक वानुको भय नहुने वन सुहाउँदो घाँस पानी भएको वनमा पशुहरू चराउनू.

सर्प हिंसकजन्तुलाई तर्साउन र गाईचर्ने ठाउँको ठाउँ पत्ता लाउन पनि पशुहरूको घाँटीमा बज्ने घण्ट बाँधिदिनुपर्दछ.

पानी पियाउन खाडल नभएको फराकिलो हिलो र गोहीधि नभएको पानीघाटमा ओराल्नू. राम्री हेरविचार गर्नू.

चोर हिंसक सर्प ग्राहले पक्रेका रोग र बुढ्याइले मरेकाहरूलाई चाँडोले खबर जाहेर गर्नुपर्दछ, त्यसो नगरे त्यसको मोल भर्ना गर्नुपर्दछ.

मनासिब कारण परेर मरेको गाई भैंसीहरूको छाप लागेको छाला, भेडा बाख्राहरूको निशान लाएको कान, घोडा गधाहरूको पुच्छर र छाप लागेको छाला, रौं छाला बस्ति मूत्राशय पित्त स्नायु दाँत खुर सींग हाड ल्याएर बुझाउनू.

मासु काँचो आलो वा सुकेको बेच्नू. मही कुकुर बनेल पोस्न दिनू. कुराउनी सेनाका खानामा दिनू. फाटेको दूध खाने पिउने मिसाउन दिनू.

पशुहरू बिक्री गर्नेले एकेक पशुको एक पण गोध्यक्षलाई बुझाउनू.

वर्षा शरद् हेमन्त ऋतुमा दुवै साँझ दुहुनू. शिशिर वसन्त ग्रीष्म ऋतुमा एक साँझ मात्र दुहुने गर्ने

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकसाथ दुहुनपर्नेलाई दुइसाथ दुहेमा बुढी औंला काटि दिए दुहुने बेला टारेर दुहुनेलाई पनि त्यसबाट हानि भए जति दण्ड गर्ने.

यसबाट नाथ्ने डाडो जुवामा लाउने सिकाउने डाइन्या लाउने समय नघाउनेलाई हानि अनुसार दण्ड गर्नुपर्ने कुरा पनि छ. जस्तै गाइको १ द्रोण दूधमा १ प्रस्थ घिउ हुन्छ, भैंसीको मा त्यसभन्दा पाँचौं भाग बढी हुन्छ. भेडी बाख्राकोमा ॰ भाग बढी हुन्छ. अथवा मथ्दाखेरि आए अनुसार घिउ हुन्छ जमीन घास पानी असल भएमा दूध घिउ बढ्ने पनि हुन्छ.

बथानको साँढेलाई अर्को साँढेसँग जुधाई लडाउनेलाई पूर्वसाहस दण्ड गर्ने, मारेउनेलाई उत्तम साहस दण्ड गर्ने.

गाइ गोरु आदिको बथानमा १०।१० वटालाई एक रङको चिन्ह लगाएर रक्षा गर्न गर्ने.

गाइ गोरु चलाउने ठाउँ गाईको चाल हेरेर, बथान ठूलो सानो हेरेर, रक्षा गर्ने सामर्थ्य हेरेर त्यस्ता व्यवस्था गर्ने.

भेडा दलको ६।६ महिनामा ऊन काट्नु.

गाईको व्यवस्था अनुसार घोडा गधा खच्चर ऊँट बँदेलका गोठको व्यवस्था पनि बुझ्नुपर्दछ

दाना-

नाक छेडिएका घोडा नाले दौडन सक्ने र थाम्न सक्ने बयललाई, खाना भुस आधा भार, घास एक भार, खरी पिना १ तुला (१००पल), कानेका कुँडो १० आढक, चाहिने ५ पल, नाकमा हाल्ने तेल १ कुडव, पीउने तेल १ प्रस्थ र मासु १ तुला, दही १ आढक, जौ वा माष आधा पकाएको १ द्रोण, दूध १ द्रोण किंवा रक्सी आधा आढक, घ्यू तेल १ प्रस्थ, गुड अथवा सक्खर १०पल, अदुवा सुठो १ पल पछिबाट पिउन दिनु.

खच्चर, साँभान्द बयल, गधा लाई त्यसको चौथाइ भागमा तीन भाग, राँगो ऊँटलाई र जोत्न नाल्ने बयललाई पनि त्यसको दोबर, दुहुनी गाईलाई पनि त्यत्तै आहार दिनु. काम समय दूध आदि फलको पनि विचार गरेर दाना पानी कमी बढी गर्नुपर्दछ. घास पानी सबैलाई खान चाहिने जति दिनुपर्दछ.

बयल गाई आदिको दाना खाना छको व्यवस्था बताइयो. १००।१०० को बथानमा गधा र घोडाका पाँच वटा, भेडा बाख्राका १० वटा, गाई भैंसी ऊँटमा चार वटा बीउका साँढे राख्ने गर्नुपर्दछ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-३० अध्याय ५१

प्रकरण ४७ अश्वाध्यक्षको काम.

अश्वाध्यक्ष- घोडाविभागका अध्यक्ष अधिकारीले नजरमा बिक्री आई किनिएका, युद्धमा शत्रुबाट जितेर ल्याइएका, आफ्नै तबेलामा जन्मेका, [illegible] अरु राजालाई सहायता दिएर पाइएका, कसैबाट बन्धक लिइएका, केही कालका निमित्त मगनीमा आएका घोडाहरूको [illegible] खान्दान हेरेर रङ चिन्ह, चढ्ने रथ तान्ने लडाइ गर्ने आदि काम (अरबी पालेथर भोटे आदि) पातेवटाको यो जात भन्ने संमूह, यहाँबाट आएका भन्ने आमदानीको ठाउँ समेत बही पुस्तकमा लेखेर लगत खडा गराउन्.

खराब लक्षण भएका कुबेकल अङ्ग भएका रोगी भएका घोडाको अदल बदल [illegible] औखतीहरू गर्नुपर्ने कुरा पनि सरकारमा जाहेर गर्नु. घोडाको सवारीको

घोडाका निमित्त एक महिनालाई चाहिने नगद खर्च दाना इत्यादि पनि एकुनै भण्डारबाट जिम्मा लिएर खुवाउने पियाउने तालीम गर्ने कामको विचार [illegible] काम गर्ने गर्नु.

तबेला-

घोडाको संख्या अनुसार लामो घोडाको लम्बाइ [illegible] दोब्बर चौडाइ भएको चार ढोका भएको बिचमा घोडाले लडीबुडी गर्ने ठाउँ पनि भएको, अगाडि पोटी र ढोकाको [illegible] बन्ने काठको फलैँचा भएको घोडाको तबेला बनाउन्. त्यस बिषको बचाउ पर्ने बानर मजूर पृषत-थोप्रेमृग, न्याउरी, च्याखुरा भंगा चरा हरू पनि वरिपरि राख्नुपर्छ.

त्यस घोडाको लम्बाइ अनुसार चारपाटे मसीनो फल्याक बिछ्याएको खाने खण्ड समेत भएको मलमूत्र [illegible] पर्ने ठाउँ समेत भएको पूर्व वा उत्तर मुहुडा भएको [illegible] घोडा रहने कुप कुप खण्ड भएको ठाउँ बनाउन्.

राजभवनको उत्तर वा पूर्वपट्टि तबेला बनाउने कुरा हुनाले धेरै घोडा भनेको ठाउँमा न अटाउने भएमा ठाउँको अनुकूलतामा हेरेर अन्तै दिशामा बनाए पनि हुन्छ. घोडी साथ किशोर बछेडा, ६ महिनादेखि ३ वर्ष सम्मका बछेडाहरू राख्ने ठाउँ अरु घोडाहरूले नदेख्ने गरी एकान्तमा बनाउन्.

ब्याएकी घोडीलाई पहिला दिन देखि ३ दिन सम्म बिहान बिहान एकेक प्रस्थ घिउ पिलाउन्, त्यसपछि १० दिन सम्म एकेक प्रस्थ सत्तु अथवा खाना र घिउ तेल मिलाएको औषधिको काढा पिउन दिनू. त्यस पछि आधा पकाएको जौको दाना घाँस र ऋतु अनुसारको अरु घाँस खान दिनू.

किशोर- बछेडालाई १० दिनपछि ६ महिना सम्म, चौथाइ घिउ हालेको १ प्रस्थ सत्तु र १ प्रस्थ दूध खान दिनू. ६ महिना पछि ३ वर्ष सम्म महिना महिना पिछे आधा आधा प्रस्थ जौको दाना बढाएर दिनू, अनि ४ वर्षको नहुन्जेल १ द्रोणको दरले जौको दाना दिनू. ४ वा ५ वर्षको भएपछि पूरा नाप भएको बोक्ने आदि काम गर्न सक्ने हुन्छ.

नाप-

असल घोडाको मुख ३२ औंल लामो, त्यसको पाँच गुना १६० औंल जिउको लम्बाइ, २० औंलको जाँघ, त्यसको चौबर ८० अङ्गुल उचाइ, १०० औंल मोटाइ हुन्छ. मध्यम र तल्लो घोडाको ३।३ औंल कम लम्बाइ उचाइ हुन्छ, मोटाइ पञ्चमांशका अर्थात मध्यमको ८० अङ्गुल, तल्लोको ६० अङ्गुल हुन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दाना-

उत्तम घोडालाई मासी, घाँटिया, जौ, माल काँगुनमा कुनै २ द्रोण, (कोच्याउन कोचाम्ता, आधा पाकेको)
अथवा मृगी मास पकाएको २ द्रोण र १ प्रस्थ घिउ तेल, ५ पल
नून, ५० पल मासु खान दिनू. मासुको रस १ आढक, किंवा २ आढक दहीले दाना मुछनू. ५ पल गुड, १ प्रस्थ रक्सी वा २ प्रस्थ दूध
पछिबाट पिउन दिनू.

लामो बाटो र भारी बोकेर थाकेकालाई पनि १ प्रस्थ घिउ तेल
अगाडिबाट अनुवासन-वस्ति क्रियालाई दिनू. नाकमा हाल्न
१ कुडव घिउ तेल दिनू. हरियो घाँस आधा भार, घाँस १ भार किंवा
अमलको २ भारीको घाँस दिनू.

ठूलो घोडालाई भनेको मा चौथाइ
कम मझौलालाई, यसको पनि चौथाइ कम सानो घोडालाई
दिनू.

रथ तान्ने घोडालाई र साँढ घोडालाई उत्तम घोडाको सरह,
तल्लो खालको रथ तान्ने घोडा र साँढ घोडालाई मझौलाको सरह
खान दिनू. घोडीलाई र खच्चरलाई त्यसमा चौथाइ कम दिनू.
किशोर- बछेडालाई घोडीको आधा दिनू. खाने दानाको विधान यहीँ छ.

विधापाचक- दाना पकाउने, सूत्रग्राहक- सईस. (चिकित्सक-
ओखती गर्नेहरू पनि खाना पाउने हुन्छन्.

युद्ध गर्दा, रोग लाग्दा बुढो हुँदा दुर्बल भएका घोडाहरू पेट
सम्म भर्न पाउने हुन्छन्.

लडाइँमा काम नदिने घोडाहरू नगर देशवासीका निमित्त
साँढ बनाएर घोडीमा लगाउनू.

तालिम भएर युद्धमा काम दिने घोडाहरूमध्ये काम्बोजक- काबुली,
सैन्धव- सिन्धुदेशका, आरट्टज- अरबी घोडाहरू उत्तम, वानायुज- पारसी, बाह्लीक- पञ्जाब देशका, पापेय, सौवीर (गुजरात), तैतल देशका घोडाहरू मध्यम, अरू बाँकी कम्ती मानिन्छन् (उत्तराखण्ड).

यी घोडाहरूलाई तीव्र- बेग असह्य मन्द गतिले अनुसार युद्ध साम्नाह्य-
र्थी वा औपवाह्य सवारी बोक्ने काममा लगाउनू.

सान्नाह्य- युद्धसम्बन्धी शालिहोत्र आदिले बताएको किसिम किसिमको गति.
औपवाह्य- सवारी बोक्ने कामको गति ५ किसिमको हुन्छ—

१- वल्गन- (मण्डल गति)
(क) औपवेणुक- हातभरको मण्डलाकार घेरामा घुम्नु.
(ख) वर्धमानक- ठूलो मण्डलाकार घेरामा घुम्नु.
(ग) यमक - दुइ मण्डलाकार घेरामा घुम्नु.
(घ) आलीढप्लुत यौटा खुट्टा खुम्च्याई अर्को खुट्टा पसारेर डाँफ्नु
(ङ) पृथुग- अगाडिको जीउले घुम्नु
(च) त्रिकचाली. पछाडिको जीउ चालेर दौडनु.
२ नीचैर्गत- टाउको र कान उठ्ने गरी मण्डलाकार घुम्नु.
(क) प्रकीर्णक- यौटै किसिमको चाल मिसिएको
(ख) प्रकीर्णोत्तर- प्रकीर्ण भइकन यौटा गति मुख्य भएको
(ग) निषण्ण- पिठ्यूँ निश्चल पारेर दौडनु
(घ) पार्श्वानुवृत्त- तेर्सो गति
(ङ) ऊर्मिमार्ग- जलको तरङ्ग झैं तल माथि भएर दौडनु
(च) शरभक्रीडित- शरभको जस्तो गति
(छ) शरभप्लुत- शरभको जस्तो फाल हाल्नु.
(ज) त्रिताल- तीन खुट्टाले दौडनु.
(झ) बाह्यानुवृत्त- दायाँ बायाँ घुम्दै दौडनु.
(ञ) पञ्चपाणि- तीन एकपल्ट यौटा पल्ट २ पल्ट
अड्याएर दौडनु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ट) सिंहायत - सिंहको जस्तो गर्दन उठाएर हिड्नु
(ठ) व्याघ्रप्लुत - अति छोटो दौडनु
(ड) क्रिष्ट - लवाले लगाम खुकुलो गर्दैमा दौडनु
(ढ) क्लिङ्गित - अगाडीपाइको जीउ झुकाएर दौडनु
(ण) वेल्लित - अगाडिपाइको जीउ उठाएर दौडनु
(त) पुच्छाभिकीर्ण - गोमूत्रिकाको आकृति बनाउँदा हुँदै दौडनु

३ - लङ्घन - डाँफ्नु

(क) कपिप्लुत - बाँदर जस्तै ~~उफ्रनु~~ फाट्नु
(ख) भेकप्लुत - भ्यागुतो जस्तै उफ्रनु फाट्नु
(ग) एणप्लुत - मृग जस्तै उफ्रनु फाट्नु
(घ) एकपादप्लुत - तीन पया खुम्च्याएर चौथा मात्र पसारो फाट्नु उफ्रनु
(ङ) कोकिलसञ्चारी - कोइलीको जस्तो ~~[illegible]~~ फाट्नु
(च) उरस्य - चौ पया खुम्च्याएर छातीले फाट्नु
(छ) वकचारी - बकुल्लाले झैं पहिले बिस्तारै हिँडी एकदम फाटहाल्नु

४ - धोरण

(क) काङ्क - कङ्क पक्षी को जस्तो गति
(ख) वारिकाङ्क - हाँसको जस्तो गति
(ग) मायूर - मजूरको जस्तो गति
(घ) अर्धमायूर - आधि आधि मजूरको जस्तो गति
(ङ) नाकुल - न्याउरीको जस्तो गति
(च) वाराह - बनेल को जस्तो गति
(छ) अर्धवाराह - आधि आधि बनेल को जस्तो गति

५ - नारोह - हिँक्याएको इसारा अनुसार को गति

रथका घोडाको ~~[illegible]~~ उत्तम मध्यम अधमको १४।१२।१० योजन बाटो सम्म गति हुन्छ.
सवारीका घोडाको १०।७॥।५ योजन बाटो सम्म गति हुन्छ.

घोडाको हिँडाइ तीन किसिमको हुन्छ —

१ विक्रम - बिस्तारै हिँड्नु
२ भद्राश्वास - मझौला चालको गति
३ भारवाह्य - छिटो दगुर्नु

घोडाको गतिको धारा ५ किसिमको हुन्छ

१ विक्रम - बिस्तारै हिँड्नु
२ वल्गित - मण्डलाकार गति
३ उपकण्ठ - उफ्री उफ्री हिँड्नु
४ उपजव - पहिले बेगसित पछि बिस्तारै हिँड्नु
५ जव - पहिले बिस्तारै पछि चाँडो दगुर्नु

युद्धका घोडा र पिछुमा बाँध्ने घोडाका लगाम कोर्रा आदि चाहिने लाउने सामानहरू योग्य आर्य - तालीम गर्ने सिपाही हरूले, ~~[illegible]~~ उद्धत युद्धलाई चाहिने रथका घोडाको खान लगाम गर्दा हरू ला थिकले चालचलन मात्र बताउँछन्, घोडाका वैद्यहरूले घोडा दुब्लाउने मोटाउने रोग लाग्दामा गर्नुपर्ने औषधि आदि प्रतिक्रिया र ऋतु ऋतु खुराकको आहार पनि बताउँछन्.

सूत्रग्राहक - सयस, अश्वबन्धक - घोडाको साज कस्ने, यावसिक - खान खुवाउने, विधापाचक - दाना पकाउने, स्थानपाल - ठाउँको पाले, केशकार - केश्वाल नहलाउने, जाङ्गुलिक - विषवैद्य हरूले आफ्नो आफ्नो काम द्वारा घोडाको स्याहार सम्भार गर्नुपर्दछ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घोडाका कामदारहरूले काम नगरेमा वा बिगारेमा तिनीहरूको एक दिनको वेतन कटा गरिदिनु. नीराजन-शान्तीको आरती को काममा वा औषधिका निमित्त रोकिइ रहेका घोडालाई काममा लाउनेलाई १२ पण दण्ड गर्नु. औषधि वेलामा नगरेर वा अन्यथा गरेर घोडाको रोग बढेमा औषधि खर्चको दोबर दण्ड गर्नु. औषधि गर्नेको दोषले घोडा मरेमा घोडाको मोल बराबर दण्ड गर्नु.

घोडाको विषयमा लेखिएका कुराहरू गाई वयल राँगा, ऊँट, गधा, भैंसी, भेडा, बाख्राहरूमा हिफाजत टहल गर्ने र नगरे दण्ड हुने कुरा पनि बुझ्नु.

घोडालाई शरद र ग्रीष्म ऋतुमा दिनको २ पल्ट नुहाउनु. सुगन्ध माला देउ पनि लेउ लगाइदेउ. अमावास्या मा भूतवलि पूर्णिमामा स्वस्ति वाचन (शान्तिपाठ) आश्विन भरि नवमीमा नीराजन कर्म, यात्राको आदि अन्तमा रोग लागेमा पनि शान्ति कर्म गराउनु.

२-३१ अध्याय ३२

प्रकरण ४८ (क) हस्त्यध्यक्षको काम.

हस्त्यध्यक्ष - हात्ती विभागका अध्यक्ष अधिकारीले हात्ती वन-हात्ती हुने जङ्गलको हिफाजत, तालिम गरी सधिएका, हात्ती हात्तिनी छावा हरू रहने हात्तीसार-घर, बाँध्ने ठाउँ, सुत्ने ठाउँ, सजाउने साज, दाना घाँस हरूको परिमाण, सधाउने काम, बाँध्ने साङ्लो सिक्री अङ्कुश आदि सामग्री; युद्धमा काम लाग्ने कवच अलङ्कार आदि र हात्तीको औषधि गर्ने वैद्य, अनीकस्थ तालिम गर्ने शिक्षक, उपस्थायक- सेवा टहल गर्ने कामदार हरूको वर्ग समेतको देखरेख गर्ने गर्नुपर्दछ.

हात्तीको लम्बाइ (८ हात) को दोबर- १८ हात उचाइ चौडाइ लम्बाइ भएको, हात्तिनीलाई थप्ने ६ हातको ठाउँ समेत भएर २४ हात लामो अगाडि प्रग्रीव-चोटा समेत, कुमारी- खाँबोमा बाँध्ने खम्बा. भएको पूर्व वा उत्तर मुहुडा भएको हात्तीसार-घर बनाउन लाउनु.

हात्तीको लम्बाइ-८ हात चारपाटे मसीनो मोटो, गाडेको तल तिर बनाएको फल्याक छापेको, अगाडि अग्लो पछाडि होचो भएको मल मूत्र गर्ने ठाउँ बनाउन लाउनु. त्यति साढे चार हात अग्लो, संगै पारेको सुत्ने ठाउँ किल्ला भित्र युद्ध का र सवारीका हात्तीका निम्ति र बाहिर पाइ सधाउनु पर्ने मापका हात्तीका निम्ति बनाउन लाउनु.

दिनको ८ भागमा पहिलो र सातौं भाग दुई पटक नुहाउने वरन गर्नु. आने दाना खाने बखत हुन्छ. पूर्वाह्णमा काम सिकाउने, अपराह्णमा पियाउने, रातका तिन भाग र भागमा सुत्ने, बाँकी तृतीयांश भाग बस्ने उठ्ने बखत हुन्छ.

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हात्ती ग्रीष्म ऋतुमा गर्मीले दुर्बल हुने हुनाले त्यो ऋतु तिनलाई पक्रन उपयोगी हुन्छ. २० वर्ष भइ सकेको हात्ती पक्रनु पर्दछ. विक्क-दूध पीउने, मूढ-हातेनीको वार दांत भएको, मत्कुण- दांत नभएको-मुकुना, रोगी, हतनाइ गर्भिणी धेनुका- बिहाएकी दूध पीयाउने हात्तीनी पनि पक्रन हुँदैन.

७ हात अग्लो, ९ हात लामो, १० हात मोटाइ भएको ४० वर्षको हात्ती उत्तम, ३० वर्षको मध्यम, २५ वर्षको तल्लो स्तरको हुन्छ

खाना- मध्यम अधम हात्तीलाई उत्तम हात्तीको एकेक चौथाइ कम खाना- दानाको परिमाण हुन्छ. अर्थात् उत्तम हात्तीलाई दिइने परिमाणमा चौथाइ कम मध्यमलाई, त्यसमा पनि चौथाइ कम अधम लाई दाना दिनुपर्दछ. उत्तम हात्तीको दाना खाना- १ हात उचाइको १ द्रोण चामल, आधा आढक तेल, ३ प्रस्थ घिउ, १० पल नून, ५० पल मासु. मासुको रस एक आढक किंवा २ आढक दही दाना भिजाउने, १० पल गुड, १ आढक रक्सी वा २ आढक दूध पाइदिना पीउने, आङमा १ प्रस्थ तेल आङमा घस्ने, एसको अष्टमांश (आधा कुडव) तेल टाउकोमा घस्न (बत्ती बाल्न), २ भार (३०० तुला) हरियो घास, २ भार हरियो घाँस २॥ भार सुकेको घास, स्याउला झार पात भए जति. यो हिसाबले ७ हात अग्लो हुने उत्तम हात्तीको खाना मानिसको ७ गुना बढी हुन्छ.

८ हात उचो हात्तीलाई अत्यराल भन्दछन्. त्यसलाई पनि ७ हातेका बराबर खाना दाना हुन्छ. ६ हाते ५ हाते हात्तीलाई पनि अनुसार २।१ हातको भाग कम खाना हुन्छ.

विक्क- दूध पीउने हात्तीको बच्चा कामलाई होइन खेलवाडलाई पक्रेका भए फेर भए जति दूध र हरियो दाना दिएर पोस्नुपर्दछ.

हात्तीको अवस्थानुसारको शोभा- ७ किसिमको हुन्छ—

१- सञ्जातलोहिता- छाला र हाड मात्र भएर आँखा रगतले रातो भएको
२- प्राप्तबन्ध्य- आँखा कानमा मासु लागी हाड छोपिएको
३ संनिरूपक्षा- मासु भरिएर कोखा भरिएको
४ समकक्षा- सबैतिर मासु भरिएर ठीक पेट भएको
५ व्यानीकोर्मिमोता- कहीं अग्लो कहीं होचो भएर मासु भरिएको.
६ समनवयतत्व- डडालोको मासु समतल भएको.
७ गात्रप्रमोल्ला- डडालोको छाया चम्का उठेर बिचमा गाडो होइ इडनालो

शोभा- अवस्था अनुसार भद्र-उत्तम, मन्द- मध्यम, मृग- अधम हात्ती १ भद्र मन्द मृग को पासमा बस्ता पनि भएर भद्र-भद्रमृग, भद्रमन्द, मन्द, मन्दभद्र, मन्दमृग, मृग, मृगभद्र, मृगमन्द, भएर ९ किसिमका हुन्छन्. त्यसलाई अवस्था बढाउने गरी व्यायाम- शिक्षा दिइन्छ. जाडो गर्मी विशेष नहुने शरद आदि ऋतुमा कामको अभ्यास पनि गराइन्छ.

२-३२ अध्याय ५३

प्रकरण ४८ (ख) हात्तीप्रचार- हात्तीको काम

कामको अनुसारले हात्ती चार किसिमका हुन्छन्.

१

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१- दम्य - सधाइने. जो पाच नाघेको हुन्छ -
(क) स्कन्धगत - काँधमा चढ्दैन.
(ख) कक्षगत - तोलोमा बाँधिएको
(ग) वारिगत - हात्तीपकने ठाउँमा बसेको
(घ) अवपानगत - पानी खान ल्याएको खमाको पाउन ना पोखरी
(ङ) यूथगत - सार्दिको हात्तीसँग रहेर ठूलो भएको
२ - सान्नाह्य - युद्धमा उपयोगी. सो ७ किसिमको काम गर्ने हुन्छ -
(क) उपस्थान - अगाडि पछाडिको भाग नखोई ध्वजा अगुल्टो बास डोरी इत्यादि बाध्नु - फड्काउनु.
(ख) संवर्तन - सुत्नु बस्नु, खाइन्छ फड्का बाध्नु.
(ग) संयान - सोझो, वेर्खो, गोमूत्रिका, मण्डलाकार गति हिँड्नु.
(घ) वधावध - सुँड दात वा जिउले आगोसँग घोडा रथ आदि खसाल्नु.
(ङ) हस्तियुद्ध - अर्को हात्तीसँग जुध्नु.
(च) नगरायण - मोपुर अटाली परिखा भत्काउनु.
(छ) सांग्रामिक - सैनिक आदि खुला युद्धमा अगाडि सर्नु.
साहसी हात्तीलाई सधाउने काम यी हुन् -
(क) कण्ठकर्म - डोरीले बाँध्न सिक
(ख) ग्रैवेयकर्म - घाटीमा बाँध्न सिक
(ग) यूथकर्म - बथानमा पसाउन सिक
३ औपवाह्य - सवारीमा लगाइने. यो ८ किसिमको हुन्छ -
(क) आचरण - अगाडि पछाडिको जिउ उठाउन सिकाएर सबै किसिमको हिँडाइ गर्न जान्ने
(ख) कुञ्जरोपवाह्य - अर्को हात्तीसँग मिलेर सबै काम गर्ने
(ग) धोरण - एकैपाखोबाट सबै काम गर्ने.

(घ) आधानगतिक - दुई तीन वा धेरै किसिमको हिँडाइ गर्न जान्ने.
(ङ) यष्ट्युपवाह्य - लट्ठीको इसाराले काम गर्ने.
(च) तोत्त्रोपवाह्य - अङ्कुशको मारले काम गर्ने.
(छ) शुद्धोपवाह्य - खाली खुट्टाको इसाराले सबै काम गर्ने.
(ज) मार्गायुक - सिकारको काममा लगाइने.
औपवाह्यलाई सधाउने काम यी हुन् -
(क) शारद कर्म - मोटोलाई दुब्लो, दुब्लोलाई मोटो बनाउनु, मनलागेको खोजाउनु, लाभको खाना खुवाउनु
(ख) हीन कर्म - [illegible]
(ग) नारोष्ट्र कर्म - नमान्नेलाई सधाउनु. इसारा बुझ्ने गराउनु.
४- व्याल - हिंसक दुष्ट हात्ती. [illegible] काम हुन्छ. [illegible] दण्डै दिएर नै लाउनु पर्दछ. सो यति किसिमको हुन्छ -
(क) कर्मशङ्कित - सिकाउँदा गडबड गर्ने.
(ख) अवरुद्ध - केही काम नलाग्ने भएर उपेक्षा गरिएको
(ग) विषम - जे मन लाग्यो त्यही गर्ने.
(घ) प्रभिन्न - मद चुहेर दुष्ट भएको
(ङ) प्रभिन्नविनिश्चय - मदले र खानाको नियमले पनि गडबडिएको
(च) मदहेतुविनिश्चय - सधैं मदवान् हुनाले मदको कारण थाहा नभएको.
[illegible] दुष्ट काम गर्ने हात्ती व्याल हुन्छ. त्यो यति किसिमको हुन्छ
(क) शुद्ध - गजशास्त्रोक्त १८ दोषले दूषित भएर केवल हिंसा गर्ने.
(ख) सुव्रत - " १५ " "
(ग) विषम - दोहोरो दोष भएर मार्ने [illegible]
(घ) सर्वदोषप्रदुष्ट - ३३ वटै दोष भएर अझ १८ दोष पनि भएको

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हात्तीको बन्धन र उपकरण अनीकस्थ- हात्तीशिक्षित जान्नेले भन्ने बमोजिम जान्नुपर्दछ. मोटो घाँटीको कक्षा- पेटमा बाँधे डोरी पर्यायण- चढ्दा समात्ने डोरी, परिक्षेप- गोडा बाँध्ने पासो, उत्त- अरु बाँध्ने सामग्री आदि बन्धन हुन्. अङ्कुश बाँसको लट्ठो आयुधप्रकरणमा भनेको पाञ्चालिका यन्त्र आदि उपकरण हुन्.

हात्तीको बन्धन उपकरण आदि अनीकस्थ हात्तीशिक्षा जान्नेले भने बमोजिम यी हुन्—

(क) बन्धन- आलान- मोटो, ग्रैवेय- घाँटीको सिक्री; कक्षा- पेटमा बाँध्ने डोरी, पर्यायण- चढ्दा समातिने डोरी, परिक्षेप- गोडाको पासो, उत्त- अर्को घाँटीको सिक्री आदि.

(ख) उपकरण- अङ्कुश, वेणु- बाँसको लट्ठो, यन्त्र- आयुधप्रकरणमा भनेको पाञ्चालिका आदि.

(ग) भूषण- वैजयन्ती- पताका, क्षुरप्रमाला- नक्षत्रमाला, आस्तरण- गद्दा, कुथ- हौदा आदि.

घ. युद्धको अलङ्कार- कवच, तोमर, शराबाप- ठोक्रो, यन्त्र- आयुध प्रकरणमा भनेअनुसार.

हात्तीका उपस्थायी- सेवकहरू यी हुन्-

चिकित्सक- गजवैद्य अनीकस्थ- हात्तीशिक्षा जान्ने

आरोहक- चढ्ने आधोरण- माहुत.

हात्तीपक- हात्तीको रक्षा गर्ने औपचारिक- पहुवा.

विघासक- दाना पकाउने यावसिक- दाना खुवाउने

पादपाशिक- गोडामा डोर हाल्ने कुटीरक- हात्तीसार कोर्ने

औपशायिक- सुत्ने ठाउँ दिने इत्यादि.

चिकित्सा वैद्य, [illegible] पाले, दाना पकाउने हरूले एक प्रस्थ अन्न, एक पसर घ्यू तेल दुई पल गुड र नुन हात्तीको खानाबाट आफूले पाउँछन्. वैद्य बाहेक पाले र दाना पकाउनेले १० पल मासु पनि पाउँछन्.

बाटोको थकाई, रोग, भारा काम, मद, बुढ्यौली भएका हात्तीलाई राजवैद्यहरूले औषधोपचार गर्नू.

दण्ड- बस्ने ठाउँ सफासुग्घर नगर्ने, दाना नखुवाउने, खाली भुइँमा सुताउने, कुठाउँमा हान्ने, अनाधिकारीले पनि चढ्ने, बेमौसममा हिँडाउने, अप्ठ्यारो बाटोमा हिँडाउने, पानी घाट नभएको ठाउँमा औताल्ने, रूखको झाडीमा हिँडाइनु आदि सेवक [illegible] अध्यक्षलाई दण्ड हुने अपराध हुन्. यो दण्ड तिनको बेतन भत्ता बाट कटाउनू.

हात्तीहरूको वर्षको तीन शान्तिका निमित्त चारमहिनाका ऋतु सन्धि अर्थात् कार्तिक फाल्गुन आषाढका पूर्णिमामा गरी तीन पटक नीराजन- आरती गर्नुपर्दछ. प्रत्येक अमावस्या र पूर्णिमामा स्वामी कार्तिकको पूजाआजा गर्नू.

नदीमा हिँड्ने हात्तीको अढाई अढाई वर्षमा, पर्वतमा हिँड्ने हात्तीको पाँच पाँच वर्षमा दाँतको फेदको मोटाइको दोब्बर भाग छोडी दाँत काट्ने गर्नुपर्दछ.

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-३३ अध्याय ५४

प्रकरण ४९-(क) रथाध्यक्ष

५० (ख) पत्त्याध्यक्ष

५१ (ग) सेनापतिको काम

(क) रथाध्यक्ष –

रथ विभागको अध्यक्षले अश्वाध्यक्षले गरेझैं रथ हरू राख्ने घर बनाउने रथका वाहनलाई खाना दिने काम लाउने, बाटोको विचार गर्ने बन्धन उपकरण हरू जोर्ने, काम गराउने इत्यादि कामको व्यवस्था पनि चाहि गर्नुपर्छ। रथ बनाउने मर्मत गर्ने इत्यादि कारखाना पनि चलाउनुपर्छ।

१२ अङ्गुलको १ पुरुष भन्ने प्रामाणिक अनुसार १० पुरुष (५ हात) अग्लो १२ हातका पाङ्ग्रा भएको उत्तम रथ र एक पुरुष भन्दा एकैक पुरुष कम अर्थात् ~~...~~ घटेको ~~...~~ चौडाइ ~~...~~ उचाइ पनि कम भएका अर्थात् ~~...~~ ९।१०।११।८।७।६ हात चौडा लम्बाइ गरेर ७ किसिमका रथ हुन्छन्। काम अनुसार भिन्नाभिन्नै कामका लागि रथ पनि बनाइन लाउनु ~~...~~:

१ देवरथ – देवताका मूर्तिको यात्रा उत्सव गराउने।

२ पुष्यरथ – विवाह आदि मङ्गल कार्यमा चढ्ने,

३ साङ्ग्रामिक रथ युद्धका लागि को

४ पारियानिक रथ बाटामा घुमफिर गर्ने।

५ परपुराभियानिक रथ – शत्रुको किल्ला हरू भत्काउन हमला गर्ने रथ

६ वैनयिक रथ – घोडाहरूलाई सिकाउन तालिमको रथ।

रथाध्यक्षले बाण, ~~अस्त्र~~ अस्त्र-धनु आदि, तोमर आदि हतियार, कवच काठी गद्दी आदि उपकरण हरू ठाउँठाउँमा तयार गर्ने, सारथि – रथिक – रथमा चढ्ने योद्धा – रथ तान्ने घोडा हरूको आफ्नो आफ्नो कामको कुशलता आदि जान्नुपर्छ। कामदारलाई तिनका कामको जति आवश्यक छ त्यस अनुसार भत्ता, वेतन र ~~...~~ त्यसैलाई पनि धन दिने आदि गर्ने, योग्य मानिस हरूलाई अनुकूल गराइ त्यसै गरी आवश्यकता अनुसार कामपनि लगाउनुपर्छ।

पैदलको अध्यक्ष

रथाध्यक्षको विषयमा बताएको रूपबाट पत्त्यध्यक्ष – पैदल सैनिकको अध्यक्षले पनि धनु काण्ड कवच हतियार हरू सजाउने, कामका सैनिकहरू, कामदार हरूलाई भत्ता वेतन आदि दिने गर्ने, तिनलाई नपुग्ने भरी जोगाउने आदि विषयमा याद विचार गर्नुपर्छ।

पत्त्यध्यक्षले ^सैनिक हरू मौल बल – राजधानीमा रहने मुख्य सैनिकको दल, भृत बल – जागिरदार सैनिकको दल, श्रेणीबल – जनपदमा रहने भत्ता धारीको दल मित्रबल – मित्र राजा हरूबाट आएका सैनिकको दल, अमित्र बल – शत्रुभाव गर्ने सामन्त हरूको सैनिक दल, अटवी बल – जङ्गलका रक्षकका सैनिकदल हरूको बलाबलको निर्धारण पनि विचार गर्नुपर्छ। ~~...~~

१ धाप पानी भएको गहिरो ठाउँमा बसेर गर्ने युद्ध, २ पानी नभएका ठाउँ जमीनमा बसेर गर्ने युद्ध, ३ खुला ~~...~~ युद्ध, ४ कूटयुद्ध – छल कपट साथको युद्ध, ५ खनक युद्ध – खाडल खनेर त्यहाँ बसेर गर्ने युद्ध, ६ आकाश युद्ध – पर्वत आदि अग्लो ठाउँमा बसेर गर्ने युद्ध, दिउँसोको युद्ध, रातिको युद्ध यस्ता युद्धको व्यायाम – कवाज गराउने काम। सैनिक हरूले आफ्नो कामबाट पाल्न दोषरको नदोषरको पनि विचार गर्नै गर्नुपर्छ।

सेनापतिको काम –

प्रधान सेनापतिले अश्व हात्ती रथ पाजि यी चार सेनाङ्गका अध्यक्ष हरूले गर्नुपर्ने कामहरू जानी सबै किसिमका युद्ध हतियार हरूको विद्यामा प्रशिक्षित भएर चार सेनाङ्गको काम गराउने कुशलता पाउनुपर्छ।

आफ्नो ~~सेनाको~~ व्यायाम (कवाज) गर्न योग्य ठाउँ, युद्धलाई आक्रमण समान शत्रुको दल, शत्रुको व्यूह फोर्ने काम, फुटेका आफ्ना सेनालाई मिलाउने, मिलेका शत्रुदललाई फुटाउने, फुटेका शत्रुदललाई मार्ने, शत्रुको किल्ला भत्काउने अभियान गर्ने समयपनि याद विचार गर्नैपर्छ।

सेनाले अडने हिंडने हमला गर्ने काममा बाजा ध्वजा पताका हरू द्वारा सेना समूहलाई इशारा दिएर काम गर्ने गराउने तालीममा तत्पर रहनुपर्छ।

...meeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२-३४ अध्याय ५५

प्रकरण-क. ५२ मुद्राध्यक्षको काम

(क) मुद्राध्यक्ष- ख. ५३ विवीताध्यक्षको काम

सरकारी वस्तु तौल गर्दा हरूमा लाउने राजाको चिन्ह विशेष (छाप) लाई मुद्रा भन्दछन्. सो मुद्रा लाउने विभागको अध्यक्ष अधिकारी मुद्राध्यक्ष कहलाउदछ. जिसले यो भनिन्छ चोर डाकु घेइन शत्रु य झल्को पाने दोहन भन्ने पत्या पातीलाई छापको निस्सा दिनुपर्ने लाई राजकोषमा बुझाउनुपर्ने १ माषा दस्तुर लिएर छाप लगा दिने गर्दछ. त्यसको मुद्राको निस्सा लिएर मात्र आफ्नो जनपद भित्र पस्न वा त्यसबाट बाहिर जाउने हुन्छ.

देशवासीले छाप नलिईकन पसे निस्केकोलाई १२ पण दण्ड गर्ने. नकली छाप देखाउनेलाई पूर्व साहस (२५०) दण्ड गर्नु विदेशी मानिसले नकली छाप देखाएमा उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु

(ख) विवीताध्यक्ष-

घासहरू भएको खेतीनहुने गौचर भूमिलाई विवीत भन्दछन् सो विवीत भूमिको देखरेख गर्ने सरकारी अधिकारी अध्यक्षलाई त्यस मार्ग बाट आउने जाने बटुवालाई मुद्रा भए नभएको जाँच गर्ने गर्छ.

विवीताध्यक्षले चोर डाकु शत्रुका चर हरू घुम्ने डर भएका एकान्त ठाउँहरूमा विवीत एकान्तका चौकी हरू खडा गर्छ. चोर हिंसक हरू बस्ने का छन् कि भनि ओडार हरू परेका जङ्गली प्रदेश हरूको जाँचबुझ गर्नेगर्छ.

पानी नभएका ठाउँमा पानीका इनार बाँध ताल तलाउ फूल फलका बारीहरू पनि बनाउनु.

पालो पहराहरू व्याधा कुकुर शिकारीहरू जङ्गलमा घुमीरहने गर्छ. चोर शत्रु हरू आएमा आफू उनीहरूले नदेखिने भएर पहाड रूख माथि मा चढेर किंवा छिटो दगुर्ने वाहनमा चढेर शङ्ख वा नगराको आवाज लो [illegible] सूचना दिई अन्तपाल लाई सूचना दिने गर्छन्

निवीदिले सरकारी शत्रुहरू जङ्गलमा घुम्न आएमा घरपालुवा परेवा हरू द्वारा छाप लगाएको सूचना का लेखोट पठाएर किंवा दिनमा धूवा रातमा आगाको मुस्लो हरूबाट सूच ना दिने गर्छन्.

विवीताध्यक्षले द्रव्य वन- असल काठको वन, हात्ती वन- हात्तीहुने वनमा कुप्याध्यक्ष हस्त्यध्यक्ष हरूले लिइने बाहेक, अरू छाल पात इन्धन आदि उपभोगलाई चाहिने वस्तु, वर्तनी- अन्न कण्डार बाटो पार गराउदा लिएको कर, चोर डाकु बाट रक्षा भएको वेतन, सार्थातिवाहन- व्यापारी पार्टीलाई डर लाग्दो ठाउँ पार गराउदा लिएको वेतन, गोरक्ष- चौपाई हरूको रक्षा गरे पालनको वेतन, हरू लिने र बन्दोबस्त गर्ने व्यापारी हरू, वस्तु हरूको [illegible] व को व बन्दो पनि गर्छन्.

२-३५ अध्याय ५६

प्रकरण- ५४ समाहर्तृप्रचार- सरकारी आम तहसील गर्ने [illegible]

५५ गृहस्थ आदि वनेका बाहिरको [illegible]

समाहर्ता- दुर्ग जनपद खानी वन आदि सबै आयका द्वार हरू बाट सरकारी आमदानी तहसील गर्ने विभाग को प्रधान अधिकारीले सम्पूर्ण जनपदलाई ४ भाग लाएर प्रत्येक भागमा रहेका गाउँ हरू उत्तम मध्यम अधम श्रेणी छुट्याएर ग्रामाग्र- अर्थात यो यो गाउँ यत्ति यति घरको बस्तीभएको, यति गाउँको समुदाय यो यतिको भनी लगत, परिहार- कर माफी भएको यो यो भनी, आयुधीय- यो यो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गाउँमा यति शस्त्रधारी भएको भन्ने, अन्न पशु हिरण्य-नगद कुप्य-जिनिस, विष्टि-बेठी-कामदार आदि कर प्रतिकार हरु कलकलवाट यति यति सरकारलाई आउने भन्ने लगतको बही पुस्तकमा लेखाउनु.

समाहर्ताले नियुक्त गरिएको स्थानिक भन्दा मुनिको गोप-भनिने अधिकारी पुरुषले ५ वा १० गाउँको हेर-विचार रक्षा गर्नु.

सो गोप-अधिकारीले गाउँको चौहद्दी नदी पहाड आदि सीमाना समेत खोलेर गाउँको परिमाण, … यति रहने यति, … वनजा जमीन यति धान खेत यति, बगैँचा, केरा आदिको बारी, उखुबारी, वन, घर बास, ठूला महलहरूको नाप, देवमन्दिर, बाँध मसान सदावर्त क्षेत्र, पौशाला, पुण्य तीर्थ, गौचर प्रदेश, रथ मार्ग निस हिड्ने ठूलो सानो बाटो यो यो यति भनेर क्षेत्राग्र-जमीनको परिमाण, चारैतिर सीमाका जमीन हरूको सम्पत्ति-हद्द. … अरण्य-बेचजनको वन, बाटो, परिमाण, दिनुपर्ने कर … बिक्री, अफलाई दिने सहायता, कामदारी हरूको लगत र करबाट यति घर, करबाट यति घर भन्ने घरको लगत पनि बही पुस्तकमा लेखाउनु.

गाईभैंसीको

पिण्ड ४ वर्षको यो यो यतियति, खेतीगर्ने वनिया गर्ने, जंगलीगाड रखवालीगर्ने, चाकरी गर्ने यतियति, दोपाया चौपाया यति, यस यसबाट नगद बेठी महसूल दण्डको धन सरकारलाई यति आउँछ भन्ने लेखाउनु.

यो गाउँमा यति परिवार छन्-यति स्त्री यति पुरुष, तिनमा बालक बूढा यति, यो यो काम गर्ने यसको जीविका भएको आय व्यय यति पनि भन्ने सबैकुरा गोपले यादविचार गर्नु.

यसै किसिमसंग गोप भन्दा माथिको स्थानिक भन्ने अधिकारीले जनपदको चौथाइ भागको हेरचाह गर्नु.

गोप र स्थानिकको काम गर्ने इलाकामा प्रदेष्टा-कण्टकशोधनका अधिकारी पुरुषहरूले दुष्ट बदमास हरू नहुने आफ्नो काम सरकारी कर नतिर्ने हरूमाथि कडाइ गर्ने काम पनि गर्नुपर्दछ

प्रणिधि—

समाहर्ताले नियुक्त गरिने प्रणिधि-गुप्तचरहरू गृहस्थजस्ता भएकाछन् जुन जुन गाउँमा खटिएका छन् तिनले त्यो त्यो गाउँको खेत घर परिवारहरूको संख्या जान्नुपर्दछ. खेतको लम्बाइ चौडाइ नाप र यो उब्जाउछ भन्ने, … यति घर यति परिवार यो वर्ण जातिको यो यो कामको भनेर जङ्घाग्र-दोपाया चौपायाको लगत र सबैको आम्दानी खर्च पनि जान्नुपर्दछ. व्यवहारबाट परदेश गएका र परदेशबाट यहाँ आएका यो यो मान्छे यहाँ परदेशमा बसेका भन्ने पनि जान्नुपर्दछ.

समाहर्ताले नियुक्त गरेका …

यसै-वनिया जस्ता बनेका चर हरूले आफ्नो भूमिमा भएका राजपण्य-सरकारी बिक्रीका वस्तुहरू र खानि बाँध पुल वन कारखाना खेत हरूबाट आएका नगद अन्न आदि जिनिसहरूको परिमाण र मोल पनि जान्नुपर्दछ. विदेशमा पैदा भएर जलमार्ग स्थलमार्गबाट यहाँ आएका रत्न आदि उत्तम … क्षुद्र … बिक्री हुने वस्तुको खरीद बिक्रीको परिमाण र मोल पनि जान्नुपर्दछ. शुल्क-महसूल, वर्तनी-अन्नपानको लिने रकम, आतिवाहिक-बाटोको हिफाजत गरे बापत व्यापारीहरूबाट आएको रकम, गुल्म-चौकीले लिने

Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नर-नारीको बारे आएको खबर, धेरै जना मिलेर गरेको काममा प्रत्येकले पाएको भाग, व्यापारी हरूको बयल आदिको खाना खर्च, बजार पसलको भाडा हरू पनि यो यो यति भन्ने संख्या परिमाण पनि जान्नु बुझ्नु पर्दछ.

यसै सभाहरूले खटाएका तपस्वी जस्ता बनेका चर हरूले खेती गर्ने व्यापार गर्ने गाईहरू पाल्ने हरूको र गोप स्थानिक आदि अध्यक्ष अधिकारी हरूको पवित्रता अपवित्रता-इमान्दारी र बेइमानी पनि बुझ्नुगर्नुपर्दछ. ती चरका पुराना चोर जस्ता बनेका चेला हरू चैत्य-देवालय, चतुष्पथ-चौबाटो, शून्यपद-एक्लास ठाउँ, उदपान-[illegible] पँधेरा, नदी, निपान-जलाशय, पुण्यस्थान, आश्रम, तपोवन, पर्वत वन हरूमा घुम्दै चोर डाकू शत्रुले ल्याएका विष आदिको प्रयोग गर्ने, साहस काम गर्ने सबै जना मानिस हरूको पस्ने बाटो हिंड्ने ठाउँ काम हरू पत्ता लगाउने गर्नुपर्दछ.

सभाहरूले सधैं नागरिको भएर [illegible] गोप स्थानिक हरूको सहायता लिएर समग्र जनपदको हेरविचार गर्नुपर्दछ. सभाहरूले नियुक्त भएका विभिन्न संस्था-विभाग का गुप्तचर हरूले पनि विभिन्न फाँट (विभाग) आफूलाई दिएको किसिमका विभिन्न फाँटका लाई देखरेख गरेर सूचना दिने गर्नुपर्दछ.

(ओतबोरका काले)

प्रकरण-५६ नागरिक प्रणिधि — नागरिकको काम.

नागरिक- अर्थात् स्थानीय मुख्य सहरको हेरचार गर्न नियुक्त भएको अधिकारी पुरुषले पनि सभाहर्ताले जनपदको झैं सहरको देखरेखमा ध्यान दिनुपर्दछ.

सभाहर्ताले जनपदलाई ४ भागलगाई गोप र स्थानिकको सहायता लिएर जनपदको देखरेख गरेझैं नागरिकले पनि नगर-संघलाई ४ भाग लगाई गोप र स्थानिकलाई देखरेख गर्न खटाउनुपर्दछ. गोपले १० परिवार वा २० परिवार वा ४० परिवारको देखरेख गर्नुपर्दछ. गोपले आफ्नो फाँटमा भएका स्त्री पुरुषको जात कुल नाम काम लोग्ने स्वास्नी (बाहिरबाट आउने आय व्यय र) चौपाया चौपायाको संख्या पनि जान्नुपर्दछ.

गोपले १०।२०।४० परिवारको देखरेख गरेझैं स्थानिक-गोप भन्दा माथिको [illegible] अधिकारी पुरुषले किल्ला वा मुख्य नगरको ४ भागको १ भागमा देखरेख गर्नुपर्दछ.

धर्म वसथी-धर्मशालाका अधिकारी पुरुषहरूले पाखण्डी- पाखण्डी शाक्य भिक्षु आदि बटुवा हरूलाई गोपको जाहेर गरेर बसाउन्: आफूलाई चिनजान भएका तपस्वी वैदिक हरूलाई पनि बसाउन्:

कारीगर र शिल्पी जातका कालीगड हरूले आफ्नो आफ्नो कामगर्ने ठाउँमा आउने जति आफ्ना मानिसलाई, बनियाँ हरूले पनि आफ्नो आफ्नो किसिमको काम गर्नेलाई आफ्नो काम गर्ने ठाउँमा बसाउन्. जहाँपायो उहीं जथाभावी उहिले माल बिक्री गर्ने, अर्काको माल बिक्री गर्ने पनि उनीहरू मानिस आएमा नागरिकलाई जाहेर गर्नुपर्दछ.

शौण्डिक-भट्टीवाल, पाकमांसिक- पकाएको मासु बेच्ने, औदनिक- भात पाक बेच्ने, रूपाजीवा- वेश्या हरूले चिनजानकालाई नचिनेका आउने मानिस धेरै खर्चालु र डराएको काम गर्ने देखिएमा गोप स्थानिक हरूलाई जाहेर गर्नुपर्दछ.

...Balmeeki Campus, Kathmandu

चिकित्सक- वैद्यले गुप्त घाउको औषधि गराउन आउने र रोग र मल हुने वस्तुको प्रयोग गर्न चाहनेलाई, घरमा पसेको भएमा घर- को मालिकले पनि गोप्य र स्थानिकलाई जाहेर गरेपछि तिनीहरूलाई दोष लाग्दैन, जाहेर नगरेमा तिनीहरूपनि अपराधी बन्दछन्.

घरको स्वामीले आफ्नो घरबार परदेश हिँडेको र नयाँ आफ्नो मानिस भएमा जाहेर गर्नुपर्दछ जाहेर नगरेमा राति कोही रहेमा भएमा घरको स्वामीलाई दोष लाग्दछ. राति कोही खबर नभएपनि ३ पण दण्ड तिर्नुपर्दछ.

पथिक- ठूलो बाटोबाट हिँड्ने र उत्पथिक- कुबाटो हिँड्ने डाँडाघरमा अपरे वनैका या कतै सहरको भित्र बाहिर देवमाडे पुण्यस्थान वन मसानहरूमा घुम्दै हतियारको घाउ लागेको, चोरीआदिको चोर सामान लिएको, बोक्ने गरुङ्गो भारी बोकेको, आत्तिएर व्याकुल पुलुक गर्ने, निंद्राले लठ्ठ परेको, बाटो हिँड्दा थाकेको, जान पहिचान नभएको नौलो मानिस होति एमा नागरिकलाई भने पक्राउन्.

यसै नागरिकको निम्ति पनि शून्यागार आवेशन- शिल्पशाला, रक्सी पसल भट्टीमा वा, जुवा खेल्ने घर, पाखण्डहरूको ठाउँमा गुप्तचरले खोजी गर्ने गर्दछ.

ग्रीष्म ऋतुको दिनको ४ भागमध्ये बिचका २ भागमा आगलागी विशेष बचाउ गराउनु. रोकिएको समयमा आगो बाल्नेलाई पणको आठौं भाग दण्ड गर्दछ. आगामा पकाउनेहरूले आवश्यक परेमा खुला ठाउँमा आगो बाल्न दिनु.

मध्याह्नको ५ घडी (१२॥-१७॥ घडी) मा आगो बालेमा चौथाइ पण दण्ड गर्दि कुम्भ- पानीको घडा, द्रोणी- पानी भर्ने काठका डुँड, निश्रेणी- माथि चढ्ने भर्‍याङ, परशु- काट्ने बन्चरो, शूर्प- धुवाँ छेक्ने नाङ्लो, अङ्कुश- बल्दो वस्तु तान्ने अँकुसे, कचग्रहणी- छानाको पराल/छन तान्ने टाँगो, दृति- छालाको पानी हाल्ने थैलो, यी सामान ग्रीष्म ऋतुमा घरको ढोकामा नराखेमा पनि चौथाइ पण दण्ड गर्दै.

ग्रीष्म ऋतुमा पाल नबाइ छाएका घर हटाइदेऊ. आगो मा काम गरी जीविका गर्नेहरूलाई आगाको बन्दोबस्त गराएर एकै ठाउँमा बसाइदेऊ.

घरका मालिकहरू राति पनि बाहिर नगएर आफ्नो घरको ढोकामा बसोगर्छ. सडकमा हजारौं पानी भरेका घडाहरू राख्नु गर्छ (१०००). सडक चौबाटो सहरको मूलढोका सालकोट भण्डार जिम्मी भण्डार बन्द वस्तु राख्ने घर यी नजिकहरूमा पनि पानीका घडाहरू राख्नेगर्छ.

कहीं आगो लागेमा दौडेर पनि रक्षा गर्न नजाने गृहस्वामीलाई १२ पण दण्ड, भाडामा बस्नेलाई ६ पण दण्ड गर्दै. कालेले वैगोबाट आगो लगाएमा ५४ पण दण्ड गर्नु. आगो लगाइदिनेलाई आगोमा सिकाएर मारिदेऊ (कालिगरेर).

सडकमा धूलो मिल्काएमा पणको आठौं भाग दण्ड, हिलो पानी मिल्काएकालाई एकैमा चौथाइ पण दण्ड, (राजमार्ग) मूल सडकमा भएमा यसको दोबर दण्ड गर्छ. (विष्टा मिल्काएमा) पुण्यस्थानमा भए २ पण, तलाउमा भए ३ पण, देवमन्दिरमा भए ४ पण, सालकोट आदि मा भए ५ पण दण्ड गर्छ; पिसाब गरेमा यसको आधा दण्ड गर्छ. यस मा विरेचनको औषधि खाएमा (अजीर्णआदि) रोग, डरमा भएमा छुट (मलमूत्र भएमा) दण्ड गर्दैन.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरेको बिरालो कुकुर न्याउरी सर्पहरू सहर भित्र फ्याकेमा ३ पण, मरेको गधा खच्चड घोडा फ्याकेमा ६ पण दण्ड गर्नू. मरेको मानिस फ्याकेमा ५० पण दण्ड गर्नू.

मुर्दा लैजान नियत भएको बाटो बाहेक अर्को बाटो गरी मुर्दा ल्यौने र निकाल्न नियत भएको ढोका भन्दा अर्को बाट मुर्दा निकाले पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू. अर्कै ढोका बाट मुर्दा निकाल्नेलाई नरोक्ने ढोका-पालेहरूलाई २०० दण्ड गर्नू. मसान देखि अर्कै ठाउँमा मुर्दा गाड्ने वा पोलेमा पनि १२ पण दण्ड गर्नू.

रातको पहिलो भागमा ६ घडी (२॥ घण्टा) बिते पछि र बिहान पर्न रात ६ घडी (२॥ घण्टा) बाँकि भएमा पनि याम-तूर्य-प्रहर जनाउने बिगुल आदि बाजा बजाएर सो बिचमा मानिसहरू हिड्न बन्द गरिदिने गर्नू. सो पहिलो पहिलो प्रहरको शेषसम्म बाजा बजेपछि, बिहान पर्न बाजा नबजेसम्म चौथा प्रहरको आदिभागमा राजदरबारको नजिकमा ~~बिचमा ६ प्रहरमा राजदरबार~~ [illegible] अक्षणनाडन-बेवखतमा हिड्नेलाई सवा पण दण्ड गर्नू. बिचमा दोस्रो तेस्रो प्रहरमा हिड्नेलाई दोब्बर दण्ड गर्नू. सहर बाहिर बिचको रातमा हिड्नेलाई चौबर-५ पण दण्ड गर्नू.

चोर जार आदिको शङ्का लाग्ने ठाउँ, शङ्का लाग्ने घुमघुम गरी लुकेर छोपेर वा भित्तामा टाँसिएर बस्ने चिन्ह, पहिले चोरी आदिमा परेको खराब चरित्र आदि भएर बाटोमा पक्रिएकालाई कोही कहाँ जाने कहाँ किन आएको इत्यादि सोधपुछ गर्नुपर्छ.

अधिकार नभएको मानिस सरकारी महल भवन बगैचा आदिमा भित्र पसेमा र नगरको रक्षाका निमित्त बनेको पर्खाल अग्ला चढेमा पनि मध्यमसाहस (५००) दण्ड गर्नू.

सुत्केरी को हिफाजत निमित्त, वैद्यहरू लिन लैजान, मुर्दा लैजान, बत्ती लिएर जान, सहरको बाजा उत्सव तमासा हेर्न जाने [illegible] को हाप [illegible] लिएर जानेलाई बुझेर बेवखत भए पनि [illegible] नरोक्नू.

सबैलाई हिड्न अनुमति दिइएका रातमा पनि लुकेर हिड्ने, पुरुषको वेषमा स्त्री, वा स्त्रीको वेषमा पुरुष हिड्ने, जोगी [illegible] हिड्ने, हातमा डण्डा हतियार लिएर हिड्ने मानिसलाई पक्रिएका जाँचबुझ गरी दोषी ठहरिए दण्ड दिनू.

रोक्नु नपर्नेलाई रोक्ने, रोक्नुपर्नेलाई नरोक्ने रक्षी-पुलिसलाई अक्षणमा-कुवेलामा हिड्नेलाई हुने दण्डको दोब्बर २॥ पण दण्ड गर्नू. रक्षी-पुलिसले दासी स्त्रीलाई बलात्कार गरे पूर्वसाहस (२५०), दासी नभएकी वेश्या आदिलाई बलात्कार गरे मध्यमसाहस (५००), कसैले पर्दामा राखेकी स्त्रीलाई बलात्कार गरे उत्तमसाहस (१०००) दण्ड गर्नू. कुलीन स्त्रीमा बलात्कार गरेमा भने वध दण्ड गर्नू.

चेतन वा अचेतन (सजीव या निर्जीव) बाट राति केही खराबी भएको थाह पाएर पनि जाहेर नगर्ने नागरिक-देशवासीलाई दोष अनुसारको दण्ड गर्नू. पुलिसहरूले मद्यपान आदि गरेर रक्षाको काममा बेहोसी गरेमा पनि दोष अनुसार दण्ड गर्नू.

नागरिक-नगरको हेरचाह गर्ने निगरानी अधिकारीले रोजेका बाटो नदी इनार तलाउ आदि घाटहरू, बाटो, चौतारा, कुइने बाटो, पर्खालको आड ठाउँको, पर्खाल अरूको खाद इनारको हेरचाह, हराएका बिर्सिएका भागेका चोपाया

चौमास्य धकलाई मानिस नमरेसम्म रक्षा पनि गर्नुपर्छ।

कैदमा परेका बालक वृद्ध रोगी अनाथहरूलाई राजाको वार्षिक जन्म नक्षत्रमा र पूर्णिमामा छाडिदिन्छ। कैदी दोस्रो कैदमा पर्ने पनि आफ्नो चरित्र स्वभाव भएका र अब दोस्रो पटक गर्ने छैन भन्ने कबोल जमानीको बन्धनमा रहने हुन् भने पनि अपराध अनुसार नगद दण्ड लिएर छुटाउन पाउँछन्।

दिनदिनै वा पाँच दिनमा कैदमा परेकालाई दण्ड अनुसारको काम गराएर, काम गर्न नसक्नेलाई धन पनि आदि शारीरिक दण्ड दिएर, आफ्नो चलन स्वभावको आधारमा दण्डको बढा घटा गर्दा अनुग्रह गर्ने पनि चोखा मान्छे गर्छ।

शत्रुको विजय गरेर नयाँ देश कब्जामा, युवराजको अभिषेकमा राजालाई पुत्रजन्म भएमा पनि कैदीहरूलाई राजाले छोडिदेऊन्

द्वितीय अधिकरण
सम्पूर्ण

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कापी नं ~~११~~ ५

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

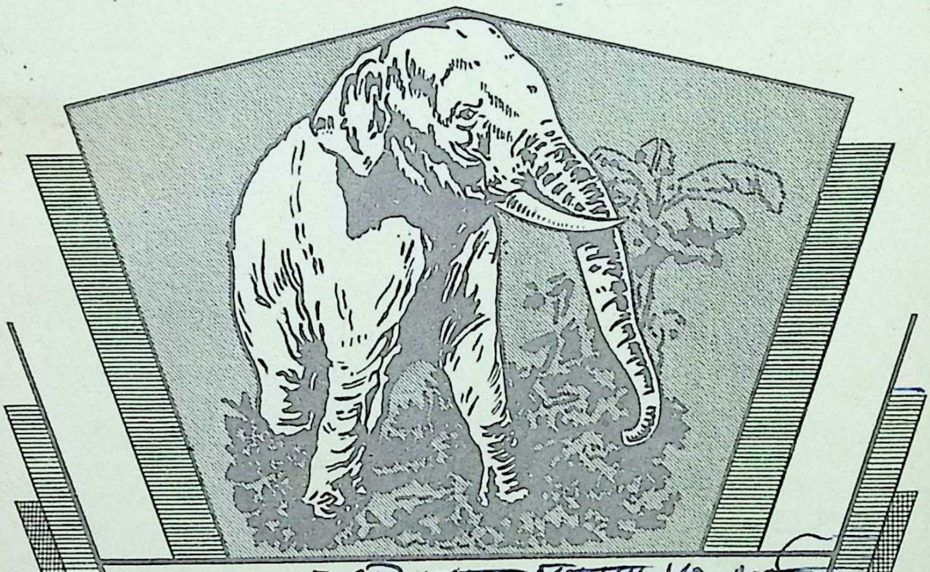

३ अधिकरण प्रकरण ५७-५८

धर्मस्थीय अधिकरण

Name PANDIT RAJ ... सम्पूर्ण पेज *Class*

Subject ~~साक्षी~~ ... कापी ५ ... १-१४ / १-४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तृतीय अधिकरण- धर्मस्थीय (धर्मसम्बन्धी-~~देवानी~~ देवानी

~~अध्याय~~

~~प्रकरण ५७ व्यवहारस्थापना मुद्दामामिले विषय~~

~~,, ५८ विवादपदनिबन्ध- पूर्वपक्ष, उत्तरपक्षहरू [illegible]~~

वर्ण आश्रम जाति सम्बन्धी धर्महरू जानेर सम अनुसारको व्यवहार गर्ने धर्मस्थ पुरुषहरूले ~~[illegible]~~ न्याय गर्नुपर्ने विषयहरूको यो तृतीय अधिकरणमा निरूपण गरिन्छ ।

अध्याय -

प्रकरण ५७ - व्यवहारस्थापना - (देवानी) मुद्दाहरूमाथि तत्सम्बन्धी व्यवस्था

,, ५८ विवादपदनिबन्ध - (फौजदारी) वादी प्रतिवादीको [illegible] लेनदेन -

वर्णाश्रम जाति सम्बन्धी धर्मको विवादविषयमा व्यवस्था गर्नकालागि नियुक्त चाहिने गुणले सम्पन्न महूका धर्मस्थ-अमात्य (न्यायाधीश) हरू तीन तीन जना मिलेर जनपद सन्धि-अर्थात् देशको सीमानामा रहेको अन्तपाल दुर्ग (सीमारक्षककोटमा), संग्रहण- दश गाउँको मुख्य ठाउँमा, द्रोणमुख- ४०० गाउँको मुख्य सदर ठाउँमा, स्थानीय- ८०० गाउँको मुख्य सदर मुकाम (राजधानी), यी तीन ठाउँमा रहेर व्यवहार (मुद्दा) सम्बन्धी निर्णयको व्यवस्था कार्य गर्नेगर्दछन् ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~व्यवहार स्थापना~~ (~~[illegible]~~ मुद्दा चल्ने नचल्ने)
~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

१ निरोहित – गुप्त लेन देन आदि भएको.
(क) स्वामिनिरोहित – स्वामीको अनुमति नलिकन आफैले दिएको
(ख) देशानिरोहित – साक्षीहरु सामुन्नेमा नभएको
(ग) कालानिरोहित – १०० वर्षभित्र पनि बालापनमा गरेको मुद्दा लिखेको
(घ) क्रियानिरोहित – देशाचारको विरोध हुन भएको
(ङ) द्रव्यानिरोहित – ~~[illegible]~~ आफ्नो धनमा दोस्रो चौथाइ भन्दा बढीको परिणामको
२ ~~[illegible]~~ अन्तरागारकृत – घरभित्र लुकेर गरेको
३ नगरकृत – रातमा गरेको
४ अरण्यकृत – वन जङ्गलमा गरेको
५ उपाधिकृत – छल कपट गरी गरेको
६ उत्पन्नकृत – मुद्दा गरेको अरुलाई बाधा नदिएको
यस्तो गरी कुनै व्यवहार (जितादिनागरिकको आदि) हुन्न, गरेको पनि उचित हुँदैन.
यसरी गर्ने गराउनेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ. यस्तो व्यवहारमा प्रत्येकलाई त्यसको आधा (१२५) दण्ड हुन्छ. छलकपट नगरी कन विश्वास जोगाएर गरेकोमा सो विषय मात्र बद्ध हुन्छ दण्ड हुँदैन।

अंशबाट
१. टाकाको घर खेत आदि बीतो गरिदिएको लिखादि गराएर अमुकको भन्यावस्था कोव्यवहार बन्धक. फलाना गर्दछु भन्ने नौ पनि भएको व्यवहार मालिकको मानुन्ने नभएपनि सधैं हुन्छ।

घरभित्र गरेको ~~[illegible]~~ अंशबण्डा, बीतोबन्धक नामसारी दाइजो पेवा इत्यको
२ विवाद ~~[illegible]~~ बाहिर ननिस्कने स्त्रीजाति, रोगी, होशियार इत्यको व्यवहार सबै हुन्छ.
३ रातिगरेको – साहस (चोरी डाका बलात्कार आदि), अर्काको धन आफ्नो घरमा ल्याउनाको झगडा, विवाद सम्बन्धी, राजाज्ञाबाट भएको र ~~[illegible]~~ वैलकामहरुको रातमा व्यवहार गर्नेहरुको व्यवहार वारिदाबेकी आदि पनि गरेको व्यवहार सबै हुन्छ.
४ वनजङ्गलमा गरेको अराम व्याधा चारण (किरात) इत्य जङ्गलमा रहने इत्यको व्यवहार जङ्गलमा गरेको पनि सधैं हुन्छ
५ जाली लिखा आदि बनाउने इत्यको व्यवहार छलकपट कोक्रा पनि सधैं हुन्छ
६ स्त्रीपुरुषको गान्धर्वविवाह आदि मुद्दा गरेको पनि सधैं हुन्छ
यो भन्दा अरु निरोहित देश कालमा भएका व्यवहार सबै हुँदैन।
अर्काको अधीनमा रहने नोकर चाकर आदिले गरेको, बाबु छँदै छोराले गरेको, घरव्यवहार गर्ने छोरा छँदैन व्यवहार गर्ने बाबुले गरेको, कुनबाट मृत भएको बाजेलाई गरेको, नछुटिएका कान्छो छोराले गरेको, सम्पूर्ण लागिने छोरा भएकी स्त्रीजातिले गरेको कन्यादि वा चाकर गरेको, नाबालक (१६ वर्ष नपुगेको) व्यवहार छोडी सकेको (७० वर्ष नाघेको) आर्त शत्रु – महापातकको पात लागेको, सन्यासी, लाटो बहिरो आदि अङ्गभङ्ग कुरोग भएका मानिसले हुन्छ गरेको काम काज व्यवहार सधैं हुँदैन. मुख्यमानिसबाट आफूले व्यवहार गर्न भनी पठाइएको भए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आदेशले गरेको व्यवस्था मान्ने सम्म हुन्छ। त्यसैमा पनि मिलेजुलेर मन नलागे छुट्टिएको जो भएको व्यवस्था भएदेखि यस्तो व्यवस्था गर्न गराउने गुठीलाई प्रत्येकलाई ~~[illegible]~~ लोकिएबमोजिमको दण्ड हुन्छ।

आफ्नो आफ्नो धर्ममा ~~आफ्नो आफ्नो रीतिअनुसार~~ आफ्नो आफ्नो ~~[illegible]~~ चलनचल्तीमा आफ्नो आफ्नो रीति पूर्वक गर्न ~~[illegible]~~ व्यवस्था मिलेहुन्छ — सधैं हुन्छ।

विवादको लेखाजोखा (लेखोटको)

लिखत पत्र हरू अगाडि पछाडि केरमेट गर्दैमा संशोधित भए पनि बेहुरा किन्न पोख्त बढी पढेका बाहेक पाछिहरो नै विश्वास योग्य हुन्छ।

लेखतमा - वर्ष मास गते रोज प्रमाण (प्रमाण) अधिकार (स्थानीय आदि कार्यालय-अड्डा) सबै (लेखदेखको लेखक) (सर्व अवस्थामा) बेहक (सबैभन्दा माथिको) आवेदक (उजुर गर्ने) हरूको देखाउन जानेजोग गर्ने पेसा धन लेखो वादि (प्रतिवादी) को नाउँ कुराहरूलाई लेखाउन लेखकको कुरा जाचेर सो अनुसार गर्नु।

आफ्नो हकसम्बन्धी लेखापढ वादि वादीबाट अन्य ~~[illegible]~~, साक्षी भएको कुरा पढिसकेपछि उपस्थित गराउनेछन्, अर्को वादीले सकेको बेलामा को कुरा सबै त्यो भए भइदिन्छ, कबोल गरिसकेपछि ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~, पछाडि गरेका कुराहरू लेखोटको कुरा देखाएको बाहेक अरू बाहेक देखाउन, ~~[illegible]~~ विरुद्ध हालिदिएको पनि लेखो भए पनि त्यसको लाग्दछ। साक्षी हरूले सिङ्गोको कुरा पनि मानेको, कुरा गर्न नहुने हुनाले साक्षी सम्बन्धी मात्र गरिदिन।

साक्षीको बयानबाट आफ्नो प्रमाणित हुनलाई बीगाको पक्षमा सबै साक्षी प्रमाणित पनि आफ्नो मनको सिद्ध गर्न सक्छ। प्रमाणित हुनलाई बिगाको दशौं हकदार लाग्दछ। गुठीदेखि अर्को साक्षीको बीगाका जोखिम बिगाको अवस्थामा, साक्षीहरू मिलाउनाको बाबत कानून (बढी अनावश्यक मूल्य अनुसार पनि दिनुपर्दछ।)

~~[illegible]~~ मानिसलाई ~~[illegible]~~ गरेको अभियोग (उजुर) किनारा लगाउनेलाई ~~[illegible]~~ व्यक्तिबाटले अरू अभियोग गर्नेबाहेक अरू अभियोग गर्न हुँदैन। न त कानुन माफिक सद्धाविषयक अरू अभियोग अभियोगाधार गर्न हुन्छ। यो भन्दा अभियोग लगाइएकोलाई त्यो अभियोगको किनारा नलागेसम्म उसै अर्काले अभियोग गर्न हुँदैन।

अभियुक्त — अभियोग लागेको व्यक्तिले अभियोगलाई जसरी पनि सकेसम्म यसो देखाउन गर्नुको अभियोगमाथि प्रत्युत्तर (जवाफ) दिएर मात्र त्यो प्रमाणित हुन्छ। किनभने अभियोगलाई अभावदेखि गर्नेकामको अघोर गर्न सकिएको हुन्छ। अभियुक्त भएको हुँदैन। अभियुक्तले ~~[illegible]~~ अभियोगको कुरा बुझिसकेपछि (वादी) (प्रतिवादी) जवाफ दिनलाई ... यदि प्रतिस्पर्धीको अवधि पाउँछ। यदि जवाफ दिनमा पनि जवाफ दिन नसकेमा तीन महिनाको २१ पछि दशको दण्ड गर्नु। उपस्थित (प्रमाणित) सम्म पनि जवाफ नदिएमा हार्नुपर्दछ हुने ~~[illegible]~~ पक्षमा गरिएको दण्ड गर्नु। अभियुक्तमाथि (कोहसवार) अभियोगको दण्ड (जरिवाना) ~~[illegible]~~ (जोखिम राखी) नगर्दछन्। त्यसको जीवनभरि चलाउने प्रमाण परमत गर्नेछ। अभियुक्त यदि भागेमा पनि प्रमाणित हुँदा हुने दण्ड गर्ने। अभियोगमा ~~[illegible]~~ अभियोगको ~~[illegible]~~ किनारा लगाउनेमाथि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरुको पक्षपात को दण्डभागी हुन्छ. अभियुक्तका अभियोक्ता [illegible] मर्न गएमा साक्षी हरू [illegible] त्यसमा छोरा आदि हकवाला [illegible] न्याय गर्नु पर्दछ.

यदि अभियुक्तबाट प्रबल उपद्रव नभएमा अभियोक्ताले नै साक्षी पक्ष गुमाइदिएर सो दण्डका पक्षमा अभियोक्ताले अभियुक्तलाई काम गराउन. किंवा थोरै वाला धीतो (बन्धक) लाई दिलेर. अभियोक्ताले अभियुक्तलाई का अपराध अनिष्ट दोष भएमा अपराध पत्र गर्नु पर्दछ. यदि अभियुक्त [illegible] हुनेछ. यो मत [illegible]।

१– राजधर्म नै चारै वर्ण चारै आश्रमको धर्म र आफ्नो आफ्नो स्वधर्मपालन गराउने हुनाले [illegible] नाशोन्मुख सबै धर्मलाई चलाउन सक्ने हुँ.

[illegible] धर्म व्यवहार चरित्र राजाज्ञा (हेतुवाद) यी चार पाउ छन्. यी चार पाउमध्ये [illegible] राजशासन अगाडि [illegible] प्रबल हुन्छ

२– विवादको विषयमा निर्णय गर्दा, १ धर्म (धर्मशास्त्रोक्तविधानबाट) २ व्यवहार (अर्थशास्त्रीय व्यवहार) ३ चरित्र (देशाचार कुलाचार लोका-चार आदि), ४ राजशासन (राजाज्ञा हेतुवाद) यी चार पाउ छन्. यिनमा सबभन्दा पछिको राजशासन अगाडिकाभन्दा प्रबल हुन्छ

३– यो मध्यमा धर्म सत्यमा अडेको छ, व्यवहार साक्षीमा अडेको छ, चरित्र लोकमा अडेको छ, राजाको आज्ञा नै राजशासन हो.

४ प्रजाहरूलाई धर्मपूर्वक रक्षा गर्नु नै राजाको स्वधर्म हो. त्यसैबाट राजालाई स्वर्गलाभ हुन्छ. यसको विपरीत प्रजाहरूको रक्षा नगर्ने, अनुचित दण्ड प्रयोग गर्ने राजालाई नरक मिल्दछ।

५– राजाले छोरामा र शत्रुमा दोष अनुसार समान प्रयोग गर्दा [illegible] दण्डले नै यो लोकलाई र परलोकलाई पनि रक्षा गर्दछ

६ धर्म व्यवहार संस्था (आचार) न्याय यी चार [illegible] आधारमा शासन गर्ने राजाको [illegible] विजय गर्न सक्दछ.

७ व्यावहारिक शास्त्रको कुरा लोकाचार वा धर्मशास्त्रसँग विरुद्ध हुन आए मने धर्मशास्त्र अनुसार नै निर्णय गर्नु.

८ कुनै धर्मभन्दा राजकीय न्यायसँग धर्मशास्त्रको कुरा नमिल्ने भएमा [illegible] प्रमाण मानिन्छ. देशकाल परिस्थिति अनुसार धर्मशास्त्रको कुरा पनि [illegible] छोडिन्छ.

९ कार्यको निर्णय गर्दा १ [illegible] दोष, २ [illegible] प्रतिवादीको कुरामा [illegible] जवाफ, ४ शपथ गर्नु यी कार्य हुन्छन्.

१० [illegible] विरुद्ध भएमा, साक्षीहरूमा वचनमा आदि [illegible] भएमा, कैद गराएर न्यायमा पनि दाउ [illegible] सिद्ध हुन्छ

इति–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२ अध्याय:

प्रकरण ८८ विवाहसंयुक्त भएको (क)

प्रश्न — विवाहधर्म, स्त्रीधन, आधिवेदनिक (दोस्रो विवाह गर्दा दिइने द्रव्य) को वर्णन गरेको?

उत्तर — ब्रह्मचारी विषयको निरूपणमा मनुद्वारा भएपछि लाई, भार्गव (भृगु)ले वाक्यसम्बन्धी विषयलाई, वृहस्पतिले निमित्त (पोर)लाई सबभन्दा पहिले निर्देशन गरेको भएपनि कोही पनि गृहस्थ अवस्थामा रहेपछि मात्र सबधामा अधिकारी हुने र गृहस्थहुनालाई पहिले वैवाहिक सम्बन्ध नै चाहिने हुनाले सब भन्दा पहिले विवाहसम्बन्धी विषयको वर्णन गरिएको देखिन्छ।

विवाहधर्म—
सबै किसिमका व्यवहारमा विवाहलाई मूल मानेको हुनाले सो विवाह आठ किसिमको हुन्छ

१ ब्राह्म-विवाह — अलङ्कारसमेतको कन्यालाई दान गरेर दिने.

२ प्राजापत्य-विवाह — (वर कन्यालाई) सहधर्मचारी बन भनेर वरलाई कन्या दिइने

३ आर्ष-विवाह — वरबाट दुइ गाई लिएर वरलाई कन्या दिइने

४ दैव-विवाह — यज्ञको वेदीमा ऋत्विज भएर रहेका वरलाई कन्या दिइने

५ गान्धर्व-विवाह — कन्या र वरको आफ्नो इच्छाबाट सम्बन्ध भएको.

६ आसुर-विवाह — (बाबुलाई वा कन्यालाई वरले) शुल्क (द्रव्य) दिएर कन्या लिने.

७ राक्षस-विवाह — जबर्जस्ती गरी वरले कन्यालाई हरण गरी लिइने.

८ पैशाच-विवाह — सुतेकी कन्यालाई वरले हरण गरेर लैजाने

यी आठ प्रकारका विवाहमा अघिका चारथरी पिताले मैत्री गरी दिएर लिइने हुनाले यी विवाह धर्म-धर्मसङ्गत हुन्छन्. अरुवाले चाहिँमा पनि आमा बाबु प्रमाण बन्दछन्. किनभने यिनीहरू छोरीको शुल्क लिन्छन्; आमा बाबु दुइजनामा एक जना पनि अर्को चाहिँ लिन्छ.

स्त्रीधन—
वरबाट लिइने कबोल बमोजिमको शुल्क बाहेक वरले प्रेमले दिइने शुल्क सो कन्या-स्त्रीले नै पाउँछे, बाबु आमाले लिदैनन्. वर बाहेक अरु बन्धु बान्धव आदि सबैले कन्यालाई प्रीतिले भूषण आदि दिन्छन्, सो अरुको प्रीतिदान पनि कन्याकै धन हुन्छ।

त्यो स्त्रीधन चाहिँ जीविकानिमित्तक भूमि नगद, अथवा आवश्यक पहिरने गहनाहरू भएको दुइ किसिमको हुन्छ. भूमिचाहिँ उपहार दुइ हजार कार्षापण सम्म हुन्छ, गहना चाहिँ पनि भन्नो नियम छैन,

त्यो स्त्रीधन आफ्नो, छोराको, छोराबुहारीको भरण पोषणमा र पति परदेश गएमा जीविकाको सङ्कट परेमा पनि स्त्रीले उपभोग गर्दछे. पतिलाई नदिइहुन्न भन्ने कसैले धावा गरेमा, रोगको चिकित्सामा दुर्भिक्षको बचाउमा र धर्मकार्यमा पनि पतिले स्त्रीधनको उपयोग गर्ने दोष लाग्दैन. ती स्त्रीधनको १ छोरा २ छोरी जन्मी सकेपछि दुवै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तिनले तीन वर्ष सम्म उपभोग गरेका, ब्राह्म आदि अगाडिका आठ किसिमका धर्म विवाह भइकोमा सम्पत्ति अधिकार जान हुँदैन. गान्धर्व र आसुर विवाह र राक्षस भनिएकामा दुवै किसिमको स्त्रीधन खर्च गरेमा ब्याज समेत पतिले तिर्नुपर्दछ. एकासि जैसाको विवाह भएकोमा स्त्रीधन उपभोग गरेको छ भने त्यसलाई चोरीको दण्ड भरि दिनु पर्दछ. यो वैवाहिक धर्म (नियम) को वर्णन गरियो।

स्त्रीधन-

जोगि नाशिएको पछि आफ्नालाई पतिलाई कल्याण हुने धर्म गर्न चाहेमा स्त्रीले अतिवृष्टि ओइरन्या गहना उनाउँ शुल्कसम्म को लोभ त्यागी दुवैको बाटो नापेको ठेक्का आफ्ना गहना पनि खर्च गर्न पाउँछे. सौतिहरु भएपछि स्त्री अर्कासँग पोइल जान चाहिन भने अर्लोगहना शुल्कको शेष ब्याज समेत बुझाउनुपर्दछ. छोराछोरी को इच्छा देखाउँदा जाओस् भने ससुरा पतिले दिएको स्त्रीधन त्यो स्त्रीले नियमकाल- दीर्घप्रवास आदि पछि मात्र लगाउन पाउँछे।

ससुराको आज्ञा नमानी अर्कोसँग पोइल गएमा ससुराले पतिले दिएको प्रीतिदान (पेवा) स्त्रीले फर्काउनुपर्छ। यसै गरी अर्कोसँग पोइल गएमा त्यो नयाँ पोइले ससुरा पतिले दिएको नाते प्रीतिदान ससुरा धनलाई बुझाउनुपर्दछ

न्यायपूर्वक देखाउन नसको स्त्रीको धन जेठानीले दिई राज्य गर्ने राजाले आफूले लिन हुँदैन. स्त्रीले अर्को पोइल गएर पतिको अंश पाउँदैन, साक्षी त्यसको पाउँछ।

छोरा भइकन पनि अर्को पोइल गई भने त्यो स्त्रीले स्त्रीधन बुझाउनु पर्दछ आफूले पाउन्न. त्यो स्त्रीधन छोराले पाउँछन्. छोरालाई पालन पोषण गर्नको निमित्त अर्को पोइल गएको छोराको निमित्त त्यो स्त्रीधन बढाएर पाउनुपर्दछ.

धेरै पोइलबाट भएको छोरा भएकी स्त्रीले उसउस पोइलले दिएको स्त्रीधन उसउस छोराका निमित्त राखिछोड्नुपर्दछ. स्त्रीधन आफ्नो खुसी गर्न पाइने भए पनि अर्को पोइल गएपछि छोरालाई नै बुझाउनुपर्दछ.

छोरो नभएकी, पतिको शय्याको धर्म पालन गरेकी स्त्री गुरुजन (सासू ससुरा इत्यादि) को आश्रममा रही बाँचुञ्जेल स्त्रीधनको उपभोग गर्न पाउँछे. स्त्रीधन आपत्तिको निमित्त हो. त्यसको शेषपछि बाँकी स्त्रीधन रहेको हकवालाले पाउँछ।

पति जिउँदो हुँदै मरेकी स्त्रीको स्त्रीधन उसका छोरा छोरीहरूले बाँडी लिनू, छोरा छैन भने छोरीले लिनू, छोरी पनि नभए पतिले लिनू। शुल्क, अन्वाधेय (बाबुको घरबाट ल्याएको दाइजो) बन्धु वा स्वदेशले दिएको प्रीतिदान पनि बान्धव धनले पाउँछन्।

स्त्रीधनको विषयमा यी नियम वर्णन गरिएका छन्।

आधिवेदनिक-

विवाह गरेपछि छोराछोरी नभएर वा पौढामात्र भएको स्त्री भएमा केही वर्षसम्म पनि भने आठ वर्ष सम्म होलापछि मात्र पर्खनुपर्दछ. किन्तु- मरेका मात्र जन्माउने भए दश वर्ष पर्खनू, छोरी मात्र पाउने बाह्र वर्ष सम्म पर्खनू। अनि छोराको उद्देश्यले दोस्रो स्त्रीको विवाह गर्नू।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो: मतेको सम्पत्तिको निमित्त खातिर त्यतिमा शुल्कको स्त्री धन र आधिवेदनिक — सौता हाल्दा पहिली स्त्रीलाई दिइने धन आधि लिन — सौता हालिनेको स्त्रीलाई दिनु [illegible] निमित्त लढ्नु पर्नेबारेमा उसको चोखिसम्पत्ति दण्ड पनि दिनु।

शुल्क स्त्रीधन यो रहे पनि यो वाक्यको आधिवेदनिक (सौता हाल्दा दिइने धन)। मुखाडी नै विवाहित आफ्नो पनि आफ्नो अर्कोलाई दिएर अनि विवाह पनि गर्न हुन्छ. किनकि छोरा पाउनाका निमित्तै स्त्री चाहिन्छ छोरा [illegible] गोत्र नेताको आफू पुरुषको अनुमति विवाह गर्न हुन्छ।

यौवनी हुनेका स्त्रीको अनुकाल एकैबाबत पर्ने आएमा प्राइ आदि विवाहको कम अनुरूप, सम्बन्धविवाहमा आमाडि विवाह गएकोमा वा छोरा बाने छैको पछि पाइने जान्छ।

अनुकाललाई [illegible] राम्रैसँग पनिलाई [illegible] दण्ड हुन्छ।

छोरा नहुन्जेल धर्मका लागेको बाकी लिनु - एकवचन [illegible] (अक्षयवचन), त्यसैले रहेको स्त्रीले त्यहीमा र आफूलाई चाहिँ रहनुपर्ने पनि रहन्छ, [illegible] रहेको वा बहुवचनका रहे पनि रहन्छ, परन्तु स्त्रीले पतिको निमित्त चाहिँ गर्दैनन् भने पुरुष उमाको पनि सहयोग सहज गर्छ।

[illegible], एकडोरी, व्यभिचारि, पतितलाई पुरुष पतिलाई स्त्रीले त्याग्न पर्छ।

२०१

प्रकरण पट विवाहसंयुक्त नक्सको (लेख)

प्रथमतः शुश्रूषा — सेवा, गर्भ (कुटुम्बको पालन), पारुष्य — कठोर वचन, द्वेष — वैरभाव, अतिचार — व्यभिचारादि दोषहरू, उनका व्यवस्था (प्रतिषेध — अभाव) गर्नेकाममा विवाद पदको वर्णन गरिन्छ।

शुश्रूषा (सेवा) —

स्त्रीजातिमा बाहुबल उनो नहुने, पुरुष बाहुबल उनो नहुने प्राप्यवस्था — बलको बलाउने जातिको वजह. प्राप्यवस्था नैसर्गिक पनि स्त्रीले सेवा गर्नुपर्छ गर्दैन भने स्वमताको पुरुषलाई २४ पण दण्ड गर्छ।

गर्भ (कुटुम्बभरण)

धनको कामकाजमा स्वतन्त्रको न पनि समयमा भन्ने तनोमिएको स्त्रीलाई समयोचित गर्भ पनि पुरुषको लेखका अनुरूप त्यसै जाउँ केही वचना नै दिनु, पतिलिम भने सम्पत्ति तनोमिएकोलाई दिनका पनि भने हिसाब गरेर दिनु. शुल्क स्त्रीधन आधिवेदनिक हरु आफ्नो गर्नेले पनि अर्को पनि कसुर पति पनि गरिदिन. स्त्रीसभाको धनमा बसेको वा पतिसँग छुट्टिएर बसेको भए पति लाई त्यो लागु दिनुपर्ने कानुन। | [illegible]

पारुष्य —

हे आमाबाबुको नाम आफ्नो हीन (अन्धो, बाहिरी, लोक आदि) [illegible] रहेको आमा रहेको [illegible] अभियानको चरित्र [illegible] स्त्रीलाई पतिले बहुवचनमा नहुलाउने गर्छ. पतिले पति सहनुपर्ने बुझेको लिखत छोडी हात वा एकदम पिउनमा दुरुपयोग. यो निमित्त लाई लहुर गरेमा वाक्दण्ड (गालीगलौज) पारुष्यदण्ड (कठोर दण्ड) मा दुबैका आधा दण्ड गर्छ।

पति निर्दोष स्त्रीले [illegible] नहुँदा पति वा स्त्री जसको दोष छ [illegible] स्त्रीले तदनुरूप पनि नहुँदा पनि सामे भने अनुसार दण्ड गर्छ। | [illegible]

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पतिलाई रसाउने स्त्री [६ महिनासम्म] जेल सजाय हुन्छ।
पतिसम्मानमा [illegible] आएमा [illegible] धनको दण्ड
हुन्छ। आफ्नै स्त्रीबाट पतिको अपमान [illegible] स्त्रीले
पछि पतिलाई [illegible] यही व्यवस्थाको दण्ड हो।

पतिले स्त्रीलाई सहेन भने [illegible] अलग बस्नेसम्मको [illegible]
अन्यथा — स्त्रीहरूको [illegible] धनमा [illegible]
[illegible] स्त्रीलाई [illegible] पाइने गरिएको छ। यही व्यवस्थाको दण्ड हो।

यही प्रकारका दोषहरू देखिँदै [illegible] स्त्रीको [illegible]
[illegible] पतिलाई १२ पण दण्ड गर्नु।

स्त्रीपुरुषमा दुवैले [illegible] रसाउने गरे दुवैले छोडेर हुन्छ।
पतिले छोडेर [illegible] स्त्रीलाई छोडेर
[illegible] स्त्रीलाई छोडेर [illegible]।

[illegible] पतिलाई रसाउने स्त्रीलाई, [illegible]
स्त्रीलाई रसाउने पतिले छोडेर पाउँदैन। [illegible] पति स्त्री
दुवैले दुवैलाई [illegible] रसाउने गरे [illegible] छोडेर हुन्छ।

स्त्रीको [illegible] पुरुष छोड्न चाहन्छ भने [illegible] स्त्री [illegible]
[illegible] छोडेर पाउँछ, पतिको [illegible]
[illegible] स्त्री छोड्न चाहन्छ भने [illegible] पतिले स्त्रीबाट [illegible]
[illegible] छोड्न पाउँछ। [illegible] छोड्ने [illegible]
विवाहको [illegible], [illegible] विवाहहरूमा [illegible]
[illegible]

अतिचार — [जवानीको कीडा वा मद्यपानको क्रीडामा]
[illegible] पतिले निषेध गर्दा पनि स्त्री, ~~[illegible]~~
[illegible] ३ पण दण्ड गर्नु। दिउँसै स्त्रीजातिको [illegible]
आइमा [illegible] ६ पण दण्ड गर्नु, [illegible]
[illegible] १२ पण दण्ड गर्नु, [illegible] २४ पण
दण्ड गर्नु।

पति सुतेको रातमा [illegible] स्त्री [illegible], [illegible]
[illegible] पतिलाई [illegible] स्त्रीलाई १२ पण दण्ड, [illegible]
[illegible] २४ पण दण्ड हुन्छ।

स्त्रीपुरुषले [illegible] [illegible] गरेमा, [illegible] अश्लील
(फोहर) कुरा गरेमा स्त्रीलाई २४ पण, पुरुषलाई ४८ पण दण्ड हुन्छ।

[illegible] (कपाल [illegible]) [illegible] [illegible] गरेमा
स्त्रीलाई पूर्वसाहस (२५०) पुरुषलाई [illegible] (५००) दण्ड हुन्छ।

[illegible] स्त्री पुरुषले कुरा गरेमा १ पणको [illegible]
[illegible] दण्ड हुन्छ। [illegible] [स्त्रीलाई] [illegible]
[illegible] १ पण दण्ड हुन्छ।
[illegible]

[illegible] स्त्रीपुरुष [illegible]
[illegible] १२ पण, [illegible]
[illegible] २४ पण [illegible] स्त्रीलाई, [illegible]
[illegible] (२४, ४८, १०० पण) दण्ड हुन्छ। [illegible]
[illegible] स्त्रीपुरुषहरूमा [illegible]
[illegible] पण दण्ड हुन्छ।

यस्तै [illegible] पुरुषपुरुषमा पनि सो
व्यवस्था गरेमा पनि यही [illegible] दण्ड हुन्छ।

[illegible] स्त्री [illegible]
[illegible] स्त्रीको [illegible] (६८) [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९८ राजद्रोहको मुद्दा गर्नाले, धर्मकोश न्यायकोश आदि आर्नेवाली
पतिको घाउ स्त्री आफ्नो निकनाले पति स्त्रीजातिको लोग्ने ज्याइ
लीनुपर्ने सिद्धआइलो शुल्कमानमा पनि हक हाडेंनै हुन्छ।

यस प्रकरण विवाहसंयुक्त (ग.)

यस प्रकरणमा, जोरि निखनन-पतिले घाउँट फेर्नु, पशुमैथुन-आफ्नु पतिको कुलटापुरुष पोइल जानु, दुखप्रचार-छोरी पढिदिनु, [illegible] गरिछ।

निखनन =
पतिले कोही स्त्रीलाई गालि गरी प्रसङ्गवश (वालोगा) स्त्री पतिको
घाउ निकालेमा ३ पण दण्ड हुन्छ, [illegible] गर्नेमा पनि निकालेमा
दुई पण दण्ड हुन्छ, पूर्वसाहस (२५०) [illegible] गर्यो गएमा ६ पण दण्ड हुन्छ।
अनुमोदमा
स्त्री-निखनमा, [illegible] पतिलाई दण्ड, [illegible] दण्ड, अनि
निकालि दिएमा, [illegible] मालमा १२ पण, अनि
[illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ, [illegible]
गर्यो [illegible] निकिसमा २४ पण दण्ड हुन्छ।

आफ्नु पतिको अवज्ञा गर्दा अरुको स्त्रीलाई आफ्नु
घरमा [illegible] दिएमा पुरुषलाई १०० दण्ड हुन्छ [illegible]
[illegible] मात्र [illegible] पर्सेना [illegible]
लाग्दैन।

पतिले [illegible] पतिका वन्धुवान्धव [illegible]
गर्नुको [illegible] अन्याय (स्त्रीधनको जिम्मा नगर्ने) [illegible]
[illegible] रहेको दाजुभाइको घर मा स्त्री गएमा
दोष लाग्दैन मात्र आचार्य [illegible]। [illegible]
[illegible] दाजुभाइको घरमा लोग्नेमानिस नहुँदा पनि
गएमा दोष लाग्दैन [illegible] घर गएर [illegible]
[illegible] गर्दैन घरमा [illegible] मानिएको।
[illegible] [illegible] [illegible] वन्धु
[illegible] निषेध हुँदैन। अवश्य [illegible]
मा पनि [illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

९९

निखनन - घर छोडी निस्केको व्यवस्था गरियो।

पशुमैथुन - (बालेना [illegible]) पाईलाग्नो (जानु -)
स्त्री-पतिको घरबाट निस्की अनुमति नलिई अर्को गाउँमा गएमा १२ पण दण्ड हुन्छ
घरबाट निस्कें गहना [illegible] पनि हुन्छ। कोही नमान्ने मानिस [illegible]
दिएमा [illegible] दण्ड हुन्छ, पतिको साथमा [illegible] गर्ने [illegible]
पनि [illegible], ना कुटुम्बको मरण [illegible] को
वा तीर्थयात्रा गर्न मानिनेमा दण्ड हुन्न दण्ड हुँदैन। अर्को
स्त्रीलाई अर्को गाउँमा लैजाने पुरुषलाई पूर्वसाहस (२५०)
[illegible] (२५०) दण्ड हुन्छ, [illegible] जातिको पूर्वसा
दण्ड हुन्छ। वन्धुवान्धव [illegible] दण्ड हुँदैन, वन्धु [illegible] पनि [illegible]
[illegible] लोग्नेको [illegible] आधा दण्ड हुन्छ।

बाटोमा पनि बाटोको [illegible] लुकेर बाटोमा लागेमा [illegible]
[illegible] लागेको [illegible]: [illegible] पतिले [illegible]
[illegible] लागेकोमा, बाटो पहिल्याउँदै गएर [illegible]
(ब्यभिचार) जाने [illegible] दण्ड हुन्छ।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] वा
अरु पनि स्त्रीलाई [illegible] जातिकी स्त्री अर्को पुरुष
को पछिलाग्नो गएमा दोष हुँदैन। [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] स्त्री पनि अर्को पुरुषको पछिलाग्ने गएमा लैजाने
पुरुषलाई [illegible] स्त्रीलाई पनि आफ्नो [illegible] आधा दण्ड
हुन्छ। पछिलाग्नो गएमा व्यवस्था गरियो।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छोरो प्रवासमा गएका शूद्र वैश्य क्षत्रिय ब्राह्मणकी
[illegible]
स्त्रीले सन्तान नभएका भए एकवर्ष, सन्तान भएकी भए
एकएकवर्ष [illegible], पतिको जीविकाको [illegible]
भए त्यसको दोबर [illegible], जीविकाको [illegible]
भए अरु जातिले [illegible]
छ ४ वर्ष ८ वर्षसम्म पर्खनू. त्यसपछि [illegible]
लिएर छोडिदेऊ

पढ्न गएको ब्राह्मणपतिलाई सन्तान नभएकी स्त्रीले १० वर्ष सन्तान भएकी भए १२ वर्षसम्म पर्खनू. त्यस्तै काममा गएको [illegible] पर्खिरहनू. यो समयभित्र [illegible] सन्तान जन्माएमा स्त्रीलाई अपवाद (दोष) लाग्दैन. [illegible] अरु जातिले [illegible] जीविकाको [illegible] इच्छा [illegible] अर्को पोइ लिनहुन्छ.

धर्मविवाह ([illegible]) भएकी अक्षतयोनि कुमारीले विवाह गर्ने पति [illegible] परदेश गएको, [illegible] पति कोही सुनिने भएमा ७ महिनासम्म पर्खनू, [illegible] सुनिएमा १ वर्ष पर्खनू, [illegible] गएको [illegible] सुनिने भएमा ५ महिनाको समय पर्खनू, [illegible] १० महिनाको समय पर्खनू, शुल्क दिएर परदेश गएकोलाई [illegible] ५ महिनाको समय, [illegible] १० महिनाको समय स्त्रीले पर्खनू। यस नभएपछि धर्मस्थ [illegible] [illegible] पोइ लिन पाउँछ। [illegible]

यसैले समय [illegible] पुनर्विवाह धर्मलाई [illegible] भने कौटिल्य भन्दछन्।

लामो परदेश गएका वा संन्यासी भएका वा मरेको पुरुषकी स्त्रीले सन्तान नजन्माएकी भए ७ महिनाको समय, सन्तान जन्माएकी भए १ वर्ष पर्खनू. त्यसपछि पतिको सहोदर देवरसँग जानू. [illegible] पतिको [illegible] धर्मात्मा [illegible] स्त्रीहरूको [illegible] पक्रनु. [illegible] सापिण्ड (१० पुस्ते) [illegible] सकुल्य (एकै कुलको) [illegible] लाई पक्रनु. [illegible] सँग जानू. [illegible] नाम नलिनू।

यी पतिका सहोदर आदि [illegible] लाई नाघी अर्को पुरुषसँग गएमा [illegible] जार पुरुषसँग [illegible] जार, स्त्री, [illegible] लिने [illegible] लाई पनि [illegible] दण्ड गर्नु

क्रमशः

धर्मस्थीयको ४ अध्याय पूर्ण

५८ प्रकरण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

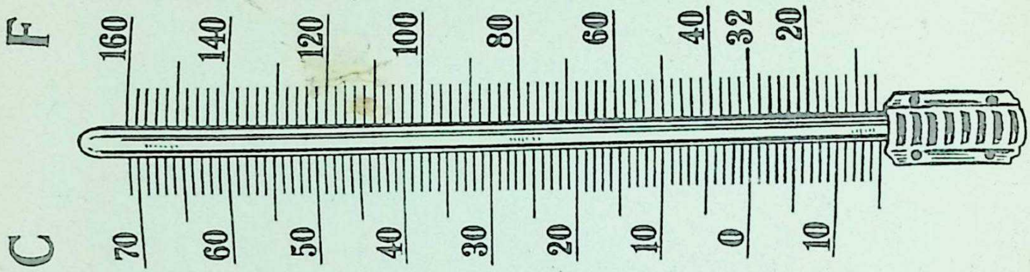

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

334

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

स्वामी रवेशा

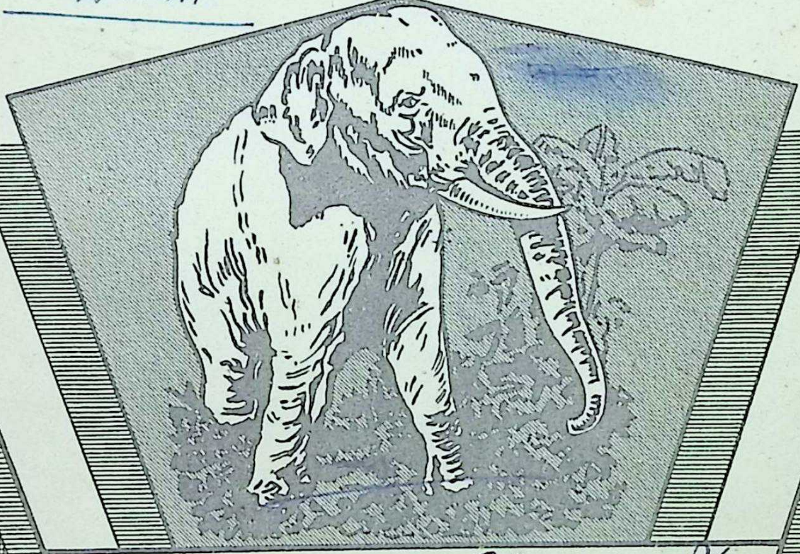

स्वामी रवेश्या कार्णी

रघ्वादि काव्यका आरोधन सम्पूर्ण

Name प्रक ७ दि. ६८ Class

Subject अध्याय ७८-८०

१४३
२००/४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महामात्र — धर्मसभाको अध्यक्ष [illegible] राज्यका प्रधान मुख्य पुरुष.

धर्मस्थ — प्राणेषु: कार्यानुयोजना — कानून [illegible]

समाहर्ता — [illegible] — अन्वेष — [illegible] अनुग्रह — शत्रुभेद — शत्रुको कुरा बुझ्ने [illegible]

[illegible] — [illegible] — कर्तव्य

अमात्यप्रकार — [illegible]

धारक — धर्मस्थ सम्बन्धी देवानी को [illegible]

कण्टकशोधन — प्रदेष्टा सम्बन्धी फौजदारी को ~~[illegible]~~ [illegible]

धर्मस्थ — देवानीको अध्यक्ष न्यायाधीश — धर्मस्थीय — देवानी [illegible] धारक — देवानी [illegible]

प्रदेष्टा — फौजदारीको अध्यक्ष अमात्य — " " कण्टकशोधन — फौजदारी [illegible]
प्रधान न्यायाधीश.

[illegible] — [illegible]

चतुर्थ अधिकरण

कण्टकशोधन (दुष्टहरू हटाउने)

~~अध्याय~~

~~प्रकरण कारुकरक्षण~~

(~~कालिगडहरूबाट [illegible] रक्षा गर्नु~~)

प्रजाहरूलाई दुःख दिने कण्टक-काँडाजस्ता हुने कालीगड व्यापारी आदि ~~[illegible]~~ बाट प्रजालाई पीडा नहुने गरी तिनीहरूलाई हटाउने उपाय हरूको ~~[illegible]~~ वर्णन व्यवस्था यो चतुर्थ अधिकरणमा गरेछ.

४-१ अध्याय ७६ ......

१ प्रकरण — कारुकरक्षण

(कालीगडहरूबाट रक्षा)

~~[illegible]~~

लोकका कण्टकजस्ता दुष्ट ठग हरूलाई ~~[illegible]~~ पत्ता लगाएर ~~[illegible]~~ तिनलाई शोधन अर्थात् नहुने गर्ने व्यवस्था गर्ने काममा नियुक्त भएका अमात्य हरू "प्रदेष्टा" कहलाउँछन्. त्यस्ता चाहिने गुणले सम्पन्न प्रदेष्टा अमात्यहरू ठाउँ ठाउँमा तीन तीन जना भएर कण्टकशोधनको काम गर्ने गरुन्।

~~स्वभाव व्यवहार पवित्र हुने~~ ~~[illegible]~~ स्वभाव र व्यवहारमा पवित्र इमानदार भएका कालीगडहरूमध्ये रहेर तिनीहरूलाई गर्नुपर्ने काम दिएका उने, सबैको अगाडि माल बनाउनाका निमित्त सुन द्रव्य आदि धरौट राखी काम गराई माल बुझाउने, आफ्नै धनले पाले गहना शिल्पहरू तयार गर्ने, कालिगड वर्गका विश्वासपात्र मुख्य पुरुष (नाइके) हरूले माल बनाउनाका निमित्त सुवर्ण आदि द्रव्यको निक्षेप-नासो लिने गरुन्. कालीगडहरू [illegible] दीर्घ प्रवासमा गएर लोनक्षेप अल्पजानि[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कालीगढको धोबी-वर्गले नै नागरिकहरूको विशेष गर्नुपर्दछ. यो बेला यो समयमा यसले बनाउने भने व्यवस्था गरे बमोजिमको महलभित्र बनाउन, बनाउन लाउनु. कुनै काम धेरै बेलामा भएर गर्नुपर्ने, समयमा यति लाग्ने भनि तोकी राखिने, मालमा यसको भाग सबै पुऱ्याएर बनाउन राखिने यति हुन्छ, त्यस्तो यति बनाउन, बनाउन लाउनु।

समय तोकिएको सो समय नाघ्यो भने ज्यालाको चौथाइ कम दिनु, त्यसको दोब्बर दण्ड पनि गर्नु। प्रेष-अर्थात् हिंसक जन्तुहरूले गरेको उपद्रव र उत्पात-अर्थात् आगो पानी आदिबाट भएको दैवी उत्पात बाहेक अरू कुनै प्रकार बिग्रेको नोक्सान भएकोमा भर्ना दिनुपर्दछ। यो भन्दा बनाउनु भनि दिएकोमा अर्कै अर्कैको सितको बनाइ दिएमा ज्याला पाउँदैन, ज्यालाको दोब्बर दण्ड पनि हुन्छ।

लुगा बुन्ने विषयमा—

[illegible] कपडाको तौल [illegible]

तन्तुवाय-कोविद- कपडा बुन्ने जुलाहाले [illegible] १० पलको ११ पल बनाएर दिनुपर्दछ, नबढाएमा कम भएको अंशको दोब्बर दण्ड गर्नु।

बुनाइको वेतन धागाको मोल बराबर दिनुपर्दछ। (अर्थात् जति तौलको कपडा चाहिन्छ त्यसको दोबर तौल भएको धागो ज्याला बनेतलाई दिनुपर्दछ) क्षौम-रेशम, कौशेय-रेशमको बुनाइको वेतन धागाको मोलको डेढ दिनुपर्दछ। पत्रोर्णा (ऊन), कम्बल, दुकूलको बुनाइ वेतन धागाको मोलको दोब्बर दिनुपर्दछ।

लम्बाइ चौडाको नाप घटी पार्नमा जतिभाग घटी पारेको छ त्यतिभाग कम वेतन दिनु। तौल कम गराएमा जति तौल कम भएको छ त्यतिको चौबर दण्ड गर्नु। धागो सट्टा पट्टा पार्नमा धागाको मोलको दोब्बर दण्ड गर्नु।

एकसुते कपडा बुनाइको कुराबाट दुइसुते कपडा बुनाइको विषयमा पनि त्यही अनुपातबाट हुने कुरा बुझ्नुपर्दछ। ऊन बुन्ने दिंदा १०० पलमा ५ पल (रोमको भाव) नोक्सानी हुने त्यति नै बुन्दा छिनेर फेरि आने बुनाले त्यति हुदा त्यति कम हुन्छ।

धुने रङ्गाउने विषयमा—

रजक—धुने रङ्गाउने धोबीहरूले काठको फल्याक वा चिल्लो ढुंगामा लुगा धुने गर्नुपर्दछ. अन्यत्र धोएर कपडा फटाएमा भने छ पण दण्ड दिने. धोबीहरूले आफूले मुद्राको चिन्ह भएको मात्र लुगा लाउनु, अरू कपडा लाउमा भने तीन पण दण्ड हुन्छ। अरू मानिसको कपडा भाडामा दिएमा बन्धक राखेमा भने बार पण दण्ड हुन्छ। कपडा सट्टापट्टा पारिदिएमा कपडाको मोलको दोब्बर दण्ड पनि हुन्छ। मुकुलको कोपिला जस्तो सफा, ढुंगाको पानी जस्तो सेतो, रुखको धागो जस्तो इत्यादि उज्ज्वल सेतो, यस्तो चाहिँ क्रमैले धुलाइ गर्नु, २।३।४।५ दिनमा धुलाइ गर्नुपर्दछ।

कपडा रङ्गाउनेले हलुका रङ भएको ५ रातमा, नीलो कुसुम आदि फूल लाहा मजीठाको रङ भएको ६ रातमा, धेरै मेहनत गर्नुपर्ने सावधानी भएर गाढा गर्ने जातको वस्त्र ७ रातमा बुझाउनुपर्दछ. त्यस भन्दा ढिलो भएमा ज्याला घट्छ हुन्छ। रङ्गाउने विषयमा जानेका विश्वासी मानिसहरू ज्याला यति भनि तजबीज गर्नुपर्दछ। उत्तम कपडालाई एक पण, मझौलालाई आधा पण, कमसललाई चौथाइ पण, मोटा कपडालाई मासा, [illegible] वेतन दिनुपर्दछ। लुगाको पहिलो धुलाइमा चतुर्थांश, दोस्रो धुलाइमा पहिलो धुलाइको पञ्चमांश मूल्य घट्दछ. त्यसै गरी अर्को अर्को धुलाईमा मूल्य घट्दै जाने हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धोबीको विषयमा पनि अनुसार (गुन्द्री - सिउने सूचीका (दर्जीको विषयमा पनि पहिला देखि रातदिनमा कपडा धुनाउने, प्रत्येक धुनामा वस्त्रको मूल्य घट्दैजाने कुरा देखिन्छ.

सुनारहरूको विषयमा—

सुनको कामगर्ने हरूले लहोरवालको मालिकहरूबाट सिलाउनालाई नादिई गाहि सुनचाँदीको वस्तुको माल किनेमा १२ पण, माल बनेको को सुन चाँदी किनेमा २४ पण, चोरको हातबाट किनेमा ४८ पण दण्ड गर्दै. गुपचुपगरी किनेमा, किनेको बेपारि पारेको सुनचाँदीको माल किनेमा, उचित मूल्यभन्दा कम मोलमा किनेमा पनि चोरीको दण्ड हुन्छ. मालहरू बनाउँदा सहायक पारेर कौशिकत गरेर छलाउने काम गरेमा पनि चोरीको दण्ड हुन्छ.

पाँच रतीको १ मासाले १६ मासाको- अर्थात् ८० रतीको एक तोला सुनलाई सुवर्ण भनिन्छ. [illegible] गर्ने 'रत्न बनाउँदा १ सुवर्ण (१६ मासा) बाट १ मासा (५ रत्ती) चोरेमा २०० दण्ड गर्दै. चाँदीको १ धरण (१६ मासा) बाट १ मासा चोरेमा १२ पण गर्दै. यसैगरी बढी चोरेमा बढी दण्डको व्यवस्था गरिएको छ।

दाम कमाउनको सुवर्णहरूलाई [illegible] चलाएर १ बढी दामको मालमा [illegible] असल कम मोल मिसाएर बनाएमा पनि ५०० दण्ड गर्दै. दाम चलाएको र नभएको मिसाएकोमा पनि निषेधपूर्वक आगो मा पोल्दा अपहरण कौशिकत गरेमा बाधा पाइने हुन्छ।

चाँदी १ धरणको माल बनाएको ज्याला १ मासा [illegible] सुनको माल बनाएमा प्रति १ मासाले १ मासा सुनको अनुसार ज्याला दिनुपर्दछ. त्यसमाथि विशेष कारीगरी देखाएमा थप ज्याला दिइन्छ. यसैगरी जातजातको बढी देखाएको दर ज्याला बढ्ने हुन्छ।

अन्य धातुमा—

~~तामा सिसाका काँसो पीतल~~.

तामा सीसा काँसो पीतल आदि धातुको भाँडाहरू बनाएको ज्याला १०० को ५ दिनुपर्दछ. तामामा दशौं भाग अलि गर्दा घट्ने हुन्छ. १ पल (४ तोला) काम गरेमा काम भएजातको थोक दण्ड गर्दै. यसैगरी बढी कम भएमा अनुसार दण्ड हुन्छ. सीसा र [illegible]मा २० भाग १ भाग घट्ने हुन्छ. यसको १ पलको ज्याला १ कौडी हुन्छ. फलाममा पञ्चमांश घट्ने हुन्छ फलामको १ पलको २ कौडी ज्याला हुन्छ. यसको घटी बढीमा पनि पूर्ववत्.

सिक्काको विषयमा—

[illegible]— सिक्का [illegible] चलीको खोट लाउन नहुने सिक्काको व्यवस्था (आधारभूत) लाई खोट लगाए, खोट लगाएर नक्कली सिक्का लाई असल गराएमा भने त्यसलाई १२ पण दण्ड गर्दै.

सिक्काको व्यवहारमा साक्षरलाई [illegible] पाउनलाई 'खानी' भनिन्छ यो काम [illegible] गरेर सिक्काको व्यवस्था गर्दै.

सिक्का बनाउने लक्षणाध्यक्ष आदि अधिकारीले आह्वान गर्दा मिसाएर १ पणबाट १ माषा लिएमा १२ पण दण्ड गर्दै. यसको जाति जाति बढी लिएको दर अनुसार दण्ड हुन्छ।

नक्कली सिक्का बनाउन लाउने, [illegible], वा बाहिर [illegible] गर्नेलाई १००० पण दण्ड गर्दै. राजकीय टकसालमा असल सिक्काको साथमा नक्कली सिक्का मिसाई [illegible]लाई वध दण्ड गर्नु।

सामान्य धातुको— स्थानीय [illegible] सुन आदि [illegible]को धूलो धुनेहरूले असल [illegible] पाए भने [illegible] ३ भागमा २ भाग सरकारको हुन्छ १ भाग धुनेले पाउँछ. तो धुनेहरूले [illegible] दबाएर लिए भने उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु।

स्वामि रहित गाडेको धन धनी फर्काउन सक्काउन बाहिर गर्नेले ६ भागको १ भाग पाउँछ. १२ भागको १ भाग लिएर काम गर्ने जनी धनले पाउँछन् ।

१ लाखदेखि पर भए वढी मूल्यको निधि (स्वामि वा गाडेको धन) भेटे सरकारको हुन्छ. लाख भन्दा कम भए ६ भागको १ भाग सरकार हुनुपर्ने [illegible] हुन्छ । [illegible] गाडेको धन राजाले लिन्छन् ।

आफ्ना पुर्खाहरूले गाडी राखेको गडेको धन पवित्र ब्राह्मण भएको देखाएको आफ्ना पुर्खाले राखेको हो भन्ने साक्षी आदि द्वारा प्रमाणित गरेमा सबै सम्पत्ति पाउँछ, प्रमाण देखाउन नसकेमा दावी गर्नेलाई ५०० दण्ड गर्नू. थाहा नपाई [illegible] आफूले लिएमा १००० दण्ड गर्नू.

वैद्यहरूका विषयमा —

वैद्यले ज्ञान नभई रहस्य भएकोमा त्यो वनौषधि औषध दिंदा कदाचित् मर्यो भने पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू. विकलांग भएमा [illegible] मध्यमसाहस (५००) दण्ड गर्नू. शस्त्रक्रिया [illegible] गरेर [illegible] गरेर बिगारेमा दण्डपारुष्य नियम अनुसार [illegible] घात भएकोमा वैद्यलाई पनि त्यही दण्ड दिनु.

शिल्पीहरूका विषयमा —

[illegible] हरूले [illegible] बनाउने [illegible] एकै ठाउँमा [illegible] आदि काम गर्नेलाई हानि हुनेगरी ठाउँ ठाउँ [illegible] [illegible] कसैले [illegible] पनि [illegible] १२ पण दण्ड गर्नू.

शिल्पीहरूले [illegible] जाति [illegible] आक्रोश [illegible] आदि [illegible] लोकलाई [illegible]

खेलतमाशा गर्ने कुशीलवको [illegible] चारण—स्वाङ गर्दै घुम्ने, भीख माग्ने [illegible] पनि [illegible] गर्न पाउँदैनन्. [illegible] आफ्नो [illegible] लाई दण्ड गर्नुपर्ने [illegible] प्रयोग गर्ने अवसर नदिनु पर्ने वोलीको दण्डको प्रयोग गर्नु अवसर नदिनु पर्ने दण्ड हुँदा १ पणको १ चोटको हिसावले [illegible] दिनु ।

आफ्नो आफ्नो काम गर्ने [illegible] धनको [illegible] धन यही अनुसार तजवीज गर्नुपर्छ.

[illegible] संग [illegible] पनि चोरसरह [illegible] [illegible] खेलतमाशा गर्ने भीख माग्ने [illegible] आदिको देशलाई पीडा गर्न नपाउने प्रवन्ध गर्नुपर्छ.

अध्याय - १९

९९ प्रकरण वैदेहकरक्षण (व्यापारीहरूवाट रक्षा)

संस्थाध्यक्ष— वजारको निरीक्षक [illegible] वजारको विक्री [illegible] पुरानो [illegible] आदि पण्य विक्रीका मालिक [illegible] प्रमाणित गरेर मात्र [illegible] विक्री गर्न दिने प्रवन्ध गर्ने नाप तौलको [illegible] [illegible] पनि गर्नु ।

[illegible] [illegible] (२ तोला) [illegible] नभएको दोष [illegible] [illegible] [illegible] अनुसार दण्ड पनि वढ्दै जान्छ ।

[illegible] (प्रतिमान)

तुला— १०० पलभार १ कर्ष—१ तोला [illegible] नभएको दोष [illegible] २ तोला [illegible] दण्ड हुन्छ, [illegible] ५ [illegible] तोला

धर्म वही जस अनुसार दण्ड बढ्दै जान्छ। आठक–यथापि मा आधा तोल्य संग घटी बढी गर्नेको दोष लाग्दैन। १ तोला घटी बढी गरेमा १ पण दण्ड हुन्छ जति तोला बढी घटी हुन्छ उति दण्ड बढ्दै जान्छ। यहाँ कौटिल्यसंग आज तौल नाप विशेषज्ञहरूमा पनि यति संग घटी बढीमा दोष हुँदैन, त्यस भन्दा बढता फरक परेमा यति दण्ड भन्ने अनजान गर्नुपर्दछ।

नाप तौलको माप ठूलाले किनेर सानोले बिक्री गरेमा १२ पण आदि अगिल्लैको दण्ड दोब्बर हुन्छ।

गोटा गोटा गनेर बेचिने वस्तुमा मालको मोलबाट ८ भागको भाग छक्काएर हरण गरेमा ९६ पण दण्ड गर्नु।

काठ लोह–धातु मणिको वस्तु, डोरी छाला, माटाको वस्तु, धागो बोक्रा रौंका वस्तुहरू असल जातको भनेर नअसल बिक्री गर्नेवा गोदाममा राखे गरेमा मालको मोलको ८ गुना दण्ड गर्नु।

चोरेका वस्तु भनेर कृत्रिम–बनावटी वस्तु, त्यो ठाउँमा बनेको भनेर अर्कै ठाउँमा बनेको वस्तु, मिश्रपदि छलकपट गरेर बाहिर पाइने [illegible] दोषाएको वस्तु, आगोबाट अर्कै वस्तु–पनी बाकस आदि देखाएर दिखाएकोमा [illegible] पारेर अर्कै कम्ती मालको कम मोलको वस्तु बिक्री गर्ने गडिरहेकामा ५४ पण दण्ड गर्नु। त्यसपछि १ पण मोलको वस्तु बेचेमा त्यसको दोब्बर १०८ पण, २ पण मोलको वस्तु बेचेमा २०० पण दण्ड गर्नु। यसै गरी जति जति बढी मोलको वस्तु बेच्यो उति दण्ड बढ्दै जाने हुन्छ।

मोटो वा मसिनो काम गर्ने कालीगढहरूले यस्तो यस्ता कौशलको बेस बढ्न उनु भनेकामा यस्तो होइन यस्तो बनाउनुपर्दछ भनि सबै मिलेर कामको रवाफको वस्तु बनाई बढ्ता फाइदा लिनलागेमा प्रत्येकलाई १००० पण दण्ड गर्नु।

व्यापारीहरूले सबै मिलेर बिक्रीको माल रोकी राख्छु वा भाउ बढाएर किन्ने बेच्ने गरेमा पनि १००० पण दण्ड गर्नु।

कुनै नाप तौल गर्ने मानिसले आफ्नो चलाखीबाट नाप तौल फरक पारी किंवा मोल फरक पारी एक किसिम फरक पारी किन्ने ग्राहकलाई हानि गराएमा त्यो नापतौल फरक पार्नेले हातको चलाखीले १ पणको ८ भागको १ भाग सम्म मोलको वस्तु फरक पारेको छ भने २०० पण दण्ड गर्नु यसैगरी जति जति बढी पण मूल्यको वस्तु फरक पारेको छ उसै अनुपात २००।२०० पण बढाई दण्ड गर्नु।

अनाज, घ्यू तेल आदि चिल्लो, गुड खाँड आदि क्षार, नून, औषधि आदि सुगन्ध, औषधि हरू उनीहरूको खराब वस्तु मिसाई मिसावट पार्ने व्यापारीलाई १२ पण दण्ड गर्नु।

कुनै व्यवसायीले दिनदिनमा जति आफूले खाने बेचेको हो दिनदिनको यति भन्ने हिसाब व्यापारीले लेखी राख्नुपर्छ।

व्यापार संस्थाको अध्यक्षले बजारको बढ्दा बिक्रीमा आना पैसा बढी लिनुमा फायदा धनि आफूले माग्न पाउँदैन सरकारको आज्ञामा चल्दछ।

अनाजहरूको गोदाम राख्ने व्यापारीले संस्थाको अध्यक्षसंग अनुमति लिएर राख्नुपर्दछ। अनुमति दिनेले आफ्नु [illegible] राखेको सब पसलमा [illegible] बजारको अध्यक्षले [illegible], त्यो [illegible] अनाज हरू ग्राहकहरूलाई बाँडी [illegible] कामको लागि।

सरकारी अनुमति लिएको माउका व्यापारीले किनेको आफ्नै देशमा पैदा भएका मालको खरिदबिक्रीमा सयकडा पाँच, विदेशबाट आएका मालको खरिदबिक्रीमा सयकडा दश मुनाफा आफूले लाभ पाउने गर्छ। त्यहाँ भन्दा बढी भाउ बनाएर खरिदबिक्री गर्ने (बढी मुनाफा खाने) व्यापारीलाई सयकडा पाँच सँग बढता मुनाफा लिएको भए २०० पण दण्ड, पाँचौं भागभन्दा माउ बढाएर मुनाफा बढता लिएको छ भने अनुपात दण्ड बढाउँदै गर्नु।

एकभन्दा धेरै व्यापारी सङ्घ बनेर किनेको माल बेची नसकेसम्म अर्को थरी सङ्घलाई मालबिक्री गर्न पाइँदैन। त्यसरी सङ्घ बनेर किनेको मालमा घटीबढी आगो पानी आदिले नोक्सानी पारेकामा छूट उपकार (सहायता) आदि गर्नुपर्दछ।

बजारको अध्यक्षले सबै कोसेलीका बिक्रीका व्यवस्था एकैका व्यापारीले एकैचोटि बिक्री गर्ने। यो बेची सकेपछि अरूले बेच्नु पाउने प्रबन्ध गर्नु। यसरी बेच्नुले प्रजाहरूलाई नकारात्मक सुविधा हुने गरी दिनदिनको ज्याला लिएर बेच्नु गरून्—

देशान्तर बनाउनेका पण्य (बिक्रीका वस्तु) हरूमा प्रक्षेप—ढुवानीको खर्च, पण्यप्रतिदान—यातायातमा यो मालतथा भएको सट्टा माल, शुल्क—चौकीहरूको महसुल, वृद्धि—ब्याज, अवक्रय—भाडा आदिको भाडा र अरू परेको खर्च सबै जम्मा जोडेर माउ तोकी अध्यक्षले मालको भाउ बनाइदिनु।

इति
कण्टकशोधन २ अध्याय ७९

७८ प्रकरण उपनिपातप्रतीकार
(दैवी विपत्तिको प्रतिक्रिया)
४-३ अध्याय ८०

कण्टकहरूमा दुःख दिने दुई थरी दुष्ट मनुष्यकण्टक र दैवी कण्टक। यीमध्ये मनुष्यकण्टक कारीगर आदिको विषयमा व्यवस्था गरियो। आगो पानी आदि दैवी कण्टकलाई 'उपनिपात' भन्दछन्। अब यिनबाट देशको रक्षा विषयमा वर्णन गरिन्छ।

दैवी महाभय गराउने आठ विषय छन्: १ आगो २ पानी, ३ रोग, ४ दुर्भिक्ष-अनिकाल, ५ मूसा, ६ व्याल-हिंस्रक प्राणी, ७ सर्प, ८-राक्षस। यिनबाट जनपद-देशको रक्षा गर्नुपर्दछ।

आगोबाट रक्षा—

ग्रामवासीहरूले ग्रीष्म ऋतुमा खाना पकाउने आदि काम घरको बाहिर बाहिर गर्नुपर्दछ। अथवा १० घरको समूह गर्ने गोष्ठ नाम भएको गृह ... उसको स्थानमा यस ठाउँमा गर्नु भन्ने तोकिदिएको ठाउँमा जुन्सुकैले बस उने गर्नुपर्दछ। नागरिकप्रणिधि (२-५६) प्रकरणमा भएका घडा पानीका आदि, निशान्तप्रणिधि (१-१९) प्रकरणमा आदि, राजपरिग्रह प्रकरणमा पनि आगोको बचाउ गर्ने कुरा बताइएको छ।

(पर्व पर्वदिनमा बलि होम स्वस्तिवाचन आगोको पूजा पनि गराउने गर्नु।)

पानीबाट रक्षा—

पानी धेरै हुने ठाउँका बासिन्दाहरूले खोला नाला नदीको भेल आउने किनारको ठाउँ छोडेर बस्नु। पानी धेरै भएका बेला भावी हुने काठ बाँस नाउ डुङ्गा जस्ता चीज राख्नू.....

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कसैलाई रोगले चपाएमा लैजान लागेमा भूत छायाको
पैरो डङ्गर गरिदिन- इनका रुखको ढुंगा, माटो बोटो आदि माध्य-
द्वारा नाश दिन्छन्.

यसले बिग्रने बेलाको बेला सहायता गर्न नआउनेलाई परम
दण्ड गर्छ-

पर्वपर्वमा नदीको पूजा गरिन्छ. तथा मन्त्र वेदकालको इन्द्र
छाग जय होम आदि गरिन्छ.

वर्षा चौदिन लोकोपकार इन्द्र गङ्गा पर्वत महाकाश्यप इत्यादि
पूजा गरिन्छ।

रोगको बचाउ—

रोगको समयमा औपनिषद् प्रकरणमा बताइएका उपाय द्वारा
शमन गर्छ. वैद्यहरूले औषधि द्वारा, सिद्ध तपस्वीहरूले शान्ति प्रायश्चित्त
द्वारा रोगको प्रतीकार गर्छ.- यसैगरी महामारी
को पनि प्रतीकार गर्छ.

महामारीको शान्तिलाई तीर्थहरूमा स्नान महाकाल-अजुद्र
गणका देवतावरूणको पूजा … गर्दछन्, …
पीठोहरूले बनाएको पुतली … देवता … पूजा
… जागरण गरिन्छ।

पशुहरूको रोग महामारीमा ठाउँ सारेर राख्नु, पशुहरूलाई
नीराजन गर्नु, देवताहरूको पूजा गर्नु यी उपाय छन्.

दुर्भिक्ष आतङ्क—

दुर्भिक्ष आतङ्क पर्दा राजाले प्रजाहरूलाई बीउ र खाने
अन्नले सहायता दिने अनुग्रह गर्छ. खाना दिएर किला बनाउने
पुल बनाउने, किंवा काम केही गराएर पनि प्रजाहरूलाई अन्नको
सहायता दिने गर्दथे. अथवा अर्को मित्र राष्ट्रको देशमा
प्रजाहरूलाई राख्नु वा मित्रहरूको आश्रय लिने गर्दथे.
… लाई देशान्तरमा पठाएर
… को विदेशमा पठाएर पनि …
… काम गर्छ. अथवा अन्नहरू प्रशस्त …

देशमा प्रजाहरू समेत लिएर शरणमा जान्छ. समुद्र नदी ताल
आदि भएको ठाउँको आश्रय लिन्छ. आलीहरूमा पनि अन्न
माछा मासु शोधाउँछ. मृग पशु पक्षी माछाहरूको आहारले
पनि जीविका गरिन्छ.

मूसाको प्रतीकार—

मूसा धेरै लागेका … बिरालो … ठाउँ ठाउँमा
छोडिदिन्छ. ती छोडिएका बिरालो … लाई कसैले पक्रेमा
परम दण्ड गर्छ. जङ्गलीबाहेक कुकुरहरूलाई उपद्रव गर्न
दिएमा पनि परम दण्ड हुन्छ.

… अथवा
औपनिषद् प्रकरणमा बताइएका विषहरू मिलाएको अन्नहरू …
पनि … अथवा प्रत्येक घरले दिनको पनि मूसा …
… लगाउँछ. किंवा सिद्ध तपस्वीहरूले मूसा …
शान्ति गर्छ. पर्वदिनमा मूसाको पूजा पनि गरिन्छ।

यही रीतसँग शलभ … कीराको … निवारण गर्ने उपाय
पनि गर्छ.

हिंसक जन्तुको प्रतीकार—

हिंसक जन्तुहरूको भय … विषयुक्त पशुका …
हिंसक जन्तुले … ठाउँमा शस्त्र …
… पशुहरू ठाउँ ठाउँ छोडिन्छ.

… ठाउँ ठाउँमा … शस्त्र …
ठाउँ ठाउँमा … घाँस पातले छोपी … पशुहरू
खसी माथि आउन … गरिन्छ. …
… हिंसक जन्तुलाई मार्न गर्छ.

हिंसक जन्तुबाट … ठाउँमा …
दिन नआउनेलाई परम दण्ड गर्छ. हिंसक जन्तु मार्नेलाई
… परम पुरस्कार दिन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पर्व पर्वदिनमा पर्वतको पूजा पनि गराउनू. यसै किसिम धन्न मगा पाक्षिसमूह गाईहरूको बाधा नाश गर्ने उपाय पनि गर्नु।

सर्पको भय भएमा मन्त्र औषधि एवं धारा विषचिकित्सा गर्ने वैद्यहरूले प्रतीकार गर्नु. अथवा जवैजना समूहमिलेर [illegible] देखिएजति सर्पलाई मार्ने गर्नु. अथर्ववेदका मन्त्रहरू तन्त्रमन्त्रको प्रयोग सर्पलाई मार्ने. पर्वदिनमा नाग को पूजा गराउनू.

यही किसिमसँग जलजन्तु को भय पनि हटाउने उपाय गर्नु.

राक्षसको भय भएमा अथर्ववेदी वा तन्त्रमन्त्र जान्ने हरू राक्षसको नाश गर्ने विधान गर्दै. पर्वदिनमा चौतारामा छाता राखेजस्तो हाते ध्वजा पताका बोकेका चक्र ए [illegible] वेताका देवता [illegible] को पूजा गराउनू. बरु बालिदिने काम गराउनू. अर्थात् मैले तिमी हरूलाई रक्षा गरौं [illegible] दिइनौं, अर्थात् ती धुम्दै

जुनसुकै भएमा पनि दुःखी भएका प्रजाहरूलाई राजाले बाबुले झैं दयामायाले सहायता दिनुपर्दछ.

यस कारण तन्त्र मन्त्र जान्ने सिद्ध तपस्वी हरूलाई दैवी आपत्तिको प्रतिकारको खातिर राजाले सत्कार आदर गरेर देशमा बसाउनुपर्दछ.

इति अधि ४ — ३ अध्याय

८० अध्याय पूर्ण —

प्रकरण ७८ प्रजाजीविरक्षा (गुप्तजीविकाबाट हुने रक्षा)

४-४ अध्याय ८१

कण्टक (डाँका चोर दुष्ट) हरू जुन प्रकाश रूपका, जुन प्रच्छन्न गुप्त [illegible] हुन्छन्. तिनमा प्रकाश कण्टक व्यापारी ऽऽ आदिको वर्णन अघि गरियो. अब गुप्त कण्टक अर्थात् बाहिर नदेखिईकन भित्रभित्रै लुकेर [illegible] प्रजाहरूलाई दुःख दिने हुन्छन्. राज्यको जोगिएका तिनीहरू गुप्त रूपले दुहाउने [illegible] गुप्त बोली [illegible] आदिलाई सत्ताको परिज्ञात गराई मारछन्. तिनबाट प्रजाहरूलाई रक्षा गर्ने उपाय यस प्रकरणमा [illegible] निरूपण गरिन्छ

समाहर्ता प्रकार प्रकरणमा प्रजाजनलाई रक्षा गर्ने [illegible] भनेको भए पनि गुप्त कण्टकबाट रक्षा गर्ने कुरा नभनिएको हुनाले यो प्रकरणको वर्णन अब गरिन्छ

समाहर्ता — राजस्व उठाउने अध्यक्ष अधिकारीले देशमा प्रजालाई दुःख बाधा दिने को को छन् यो कुराको निमित्त नचिनिने गरी सिद्ध तपस्वी सन्यासी चक्रचर मण्डलीबाट घुम्ने फिरन्ता चरकी खलक चारे, सामुद्रिक जान्ने, शकुन जान्ने, ज्योतिषी, वैद्य, बहुलाहा, लाटा, बहिरो लक्याउने आदि [illegible] काला ऽऽ [illegible] भएका भुवा वेश भएका मानिसहरू महीधर हरूबाट गाउँको माथ देखि जानि [illegible] इत्यादि [illegible] विभिन्न शुद्धाउने गोष्ठ रूप व्यवहार गर्ने चेवाहरू जनताको कुरा पठाउनू. तिनीहरू जनताको घुम्दै गाउँ दिदा [illegible] सत्कार कर्मचारी अध्यक्षहरू सबैको पवित्रता भए नभएको कुरा गराउनू. जसजसमाथि यो गुप्त जीविका गर्ने हो भन्ने शङ्का लाग्दछ उसका कहाँ सत्रि अर्थात् धर्मशाला अखाडा मा रहने विद्यार्थी जस्ता बनेका चर पठाउनु.

— सो सत्री — चरले शङ्का लागेका धर्मस्थ (धर्मसभाका अधिकारी), [illegible] [illegible] भन्ने कथा गर्दै "विश्वास पैदा गर्दै फलाना चोर वधुलाई यस्तो मुद्दा लागेको छ दया गरेर तपाईंको मलाई गरिदिनु होस यो [illegible] नजरानालिनु होस भन्नु. यसरी यदि उनले त्यो कुरा गरे घूस लिएर दोष मेटिदिने "धर्मस्थ" लाई पदच्युत वा देशनिकाला गरिदिनू. यसै गरी प्रदेष्टा नाम को शोधनका अधिकारी अमात्य आदिलाई पनि गर्नु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गाउँको मुखिया आदिकहाँ गएर सत्री-चरले यो धनाढ्य हो धनी छ. यस विपत्तिमा परेको छ यसको धन चुराउँ पर्दछ भन्दा र ती दुष्ट भएको भने यो डुम्बाहरू रहेछ भनी गाउँबाट निकाला गराइदिनु.

किंवा कुनै गुप्त लागेकाको बारे सत्री-चरले यो जाली साक्षी हो भन्ने शङ्का लागेकाकहाँ गएर जालसाजीवाला वर्गा घोर धनको लोभ देखाएर आफ्नो कामका लागि उत्साह दिन गएर त्यसलाई कूट साक्षी-जाली साक्षी भनेर निकाला गराउनु।

यसैगरी त्यस्ता व्यक्तिहरूमा पनि यसले यससँग सम्झौता गरिएको छ भनी कूटो [illegible] कुरा जुराई छिनेकी कन्यालाई साक्षी बनाउने [illegible] लाई पनि [illegible] गराउनु.

जडीबुटीको प्रयोग कुनै मानिस माथि यो मानिस भन्ने नाम दुराचार गर्ने शत्रु साथी मोहनी वशीकरण गर्ने भन्ने शङ्का लाग्दछ. त्यसको घर गएर सत्री-चरले भनाउनुको व्यक्ति छोटो छ उसले भन्ने मेरो [illegible] छ उसले मलाई चाहने पार्दिइएको होस् भोग्न सकोस् भनेर भन्नु. उसले दुष्ट भएको जने यो दुम्बा छ भनी निकाला गराउनु.

यसैगरी विषाक्त बनाएर लगाउने मार्ने आदिको प्रयोग गर्नेहरू लाई पनि बुझ्नुपर्दछ।

जुन [illegible] औषधिहरूको व्यवहार गर्नेहरू यो विषको खरिदबिक्री गर्ने विषभुवाउने कुराको शङ्का लाग्दछ त्यसका घर गएर सत्री-चरले फलानो मेरो शत्रु छ त्यसलाई सिध्याइदिने काम गरिदिए होस् यो धन लिए होस् भन्नु. त्यसले दुष्ट भएमा यो रस-विषप्रयोग गर्ने हो भनी निकाला गराउनु.

यसैगरी औषधि संग रसायन लगाउने प्रयोग गर्नेलाई [illegible] पनि निकाला गराउने कुरा बुझ्नु.

जुन मानिस धातुहरूको चूर्ण कोइला रसायनी सडासी हथौडी इत्यादि छिनो मूषा-पगाल्ने भाँडो इत्यादि बाबी जिनो सबै सामानको प्रयोग पोतिएको धातु लुगा छ

मरेको कामीलोग्नेको आफन्त भेटाउँदै भएर यो नक्कली सिक्का बना उने हो [illegible] भन्ने लाग्दछ त्यसकहाँ सत्री-चरले शिष्यको बनी जावत आचार गरेर मित्र भएर बुझ्न्. भरोसा भएपछि राजालाई जाहेर गरे जाली सिक्का बनाउने भनी निकाला गराउनु.

यसैगरी सुनार ढुङ्गा चलाउने धलाउने नक्कली सुनको व्यवहार गर्नेलाई पनि [illegible] बुझी दण्ड दिनु.

~~यसरी कोषमा गुप्तचर गरि प्रजालाई सतावहरू दिएर यो दुष्टहरूलाई पनि अनुसारको दण्ड गरि देशबाट निका~~ ला गरिदिनु.

यसरी [1]धर्मस्थ-न्यायाधीश, [2]प्रदेष्टा-न्यायालय निवारक, [3]गाउँको मालिक, [4]गाउँको मुखिया, [5]झूटो साक्षी, [6]झूटो कुरा सुनाउने, [7]वशीकरण, [8]दुराचार गर्ने, [9]जादू प्रयोग गर्ने, [10]विषप्रयोग गर्ने, [11]नक्कली ढुङ्गाउने, [12]जाली सिक्का बनाउने, [13]नक्कली सुन बनाउने यी तेह्र प्रकारका गुप्त नीची-दुराचार गरेर गुप्त रूपले प्रजाहरूलाई दुःख दिने दुष्ट व्यक्तिहरूलाई जाँचबुझ गरी दोषी ठहरिएकालाई राजाले अपराध अनुसारको दण्ड दिएर त्यसलाई राष्ट्रबाट निकालिदिनु.

८० प्रकरण - सिद्धव्यञ्जनमाणवप्रकाशन - सिद्धहरूको बहानाबाट
४-५ अध्याय ८२

यस प्रकरणमा सिद्धहरू भएका गुप्तचरद्वारा चोर आदि जीविका दिनेलाई पत्ता लाउने विधि वर्णन गरिन्छ.

सत्री-चरहरूद्वारा काम नहुने भएमा सिद्ध तपस्वीजस्ता बनेका मानव अर्थात् बिद्या लाउने गुप्तचर हुने आदोविद्याका हरूले लाउने गुप्तचर हुने [illegible] गर्नेलगायत आदि मायावीहरूले अन्तरजाल [illegible] प्रतिरोधक - [illegible] बाटो छोड्ने यसमा चोर हरूलाई [illegible] नदेखिने गराउने बस्त्रहरूमा प्रयोग गर्ने, पालीमा बाहर-भित्र हरूलाई मोहनी लगाउने मन्त्रको प्रयोग गरेर आकर्षित गराउनु. जी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हरू आफ्नो प्रयोगको सिद्धि देखेर लालायित भई मन्त्र तन्त्र आदिको माध्यम लिएर राति अर्को गाउँ तिर जाने लक्ष्य गरी आफ्नो नहुने मानिस हरू सुतेको गाउँमा पस्छ। यही विद्याको प्रभावले राता गाउँमा जाने कुनै किसिम गर्छ भनि भन्छ। अनि त्यस उसले मन्त्रको प्रयोग गरेर त्यस बेलाको निदाएको भन्छ। अन्धविश्वासको प्रयोगले जागा हुँदा सोचेहरूका विचार मानिसहरूलाई पर्दैनन्। तिनीहरूले मन्त्रको प्रयोग गरी सबैहरूलाई निदाउन सक्छ। अर्को विद्याहरूमा मानिसहरूलाई पक्रन्छन्। चोरीहरूले मन्त्र प्रयोग गरेर आँगनमा सहेर गरी पनि लाज नमानेका चोरहरू मानिसहरूलाई आश्चर्य दिन्छन्।

यसरी मन्त्र विद्याको प्रभाव देखिएकालाई पक्रायाँ विचार गरेका लाई पुलिस आदि गर्ने कुरा बताउँछन्।

अनि आजभोलि यहाँ छन् भन्ने चिन्हो लगाएका घरहरूमा नै चोरहरूलाई चोर्न लाउँछन्। चोरहरू निन्द्रामा परेका बेला तिनीहरूलाई सबैलाई एकैचोटि पक्राउँछन्।

किनभने तिनीहरू लगाएका वस्तुको किनबेच बदली गर्न लागेको बेलामा औषधिको सहायताले लागेका लाई पक्राउँछन्।

अथवा पुराना चोर बनाएका मानिस चोरको दलमा मिलेर तिनलाई चोर्न लाउँछन् अनि पक्राउँछन्।

तिनीहरू पक्रिएपछि समाजमा अधिकारीले नगरवासी ग्रामवासीहरूको समाजमा आदर है हेर राजाले चोरको विद्या जानेकाले उनैको उपदेश अनुसार चोरी धरपकड

कोही भन्छन् सबैले गरेको पक्रेको छ। यस्तो खाली काम गर्ने आफ्ना मानिस लाई यस्तो काम गर्न सिक्न भन्छ।

पुनः मानिसलाई सधैं गाउँमा जोगिने कोही डाँकु आदि चोर्ने मानिस चढ्न पनि सक्छन्। त्यसलाई पनि गाउँ सधैंको बालबाला स्वास्थ्य भएको मानिसले चोरी गर्दैनन्। पनि राजालाई थाहा हुँदै दण्डको प्रभाव छ भन्छ।

पुराना चोर गोठको बाटो सिकारीको रूप गरेका चाहिँ मात्र तिनले डाँका लाइ चोरहरूमा मिलेर धेरै समान ल्याउने मानिसहरूमा चोरी गर्न लाउँछन्, तिनीले सबै पनि चोरहरू गोठ गाउँहरूमा चोरी गर्न लाउँछन्, तिनीले पनि चोरहरू आफ्नो भएपछि आफ्नै सहित गरिएका मुख्य तिनीहरू अथवा डाकुहरूले वस्तु मिलाएको लाने कुरा दिएर लकाउँछन्। चोरीको दसिमाल कोसाथै बोकेर दौडधूप गरी थाकेका लाई एकैचोटि बेहोस भएका तिनीहरूलाई पक्राउँछन्।

यसरी समाजले चोर डाँका आदि दुष्टहरूलाई पक्राई- एकका बालिका प्रजाको समाजमा सुरक्षामा सर्वदा छ भन्ने भाइहरू गाउँछन्।

७ आश्विन - ७ अध्यापक-
श्यामसुन्दर पूर्ण,

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८१ प्रकरण

८६ अध्याय ८३

श्रद्धात्रयविभागयोग

(श्रद्धा तथा कामनाद्वारा दुःख पाइन्छ)

[illegible]

श्रद्धा [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] कोही [illegible] श्रद्धा [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यो धनीहरूबाट पक्रेहरूको मानिसले – जस्तै फलानालाई मार्‍यो [illegible]
लगाएको, वा जङ्गलमा लगेको, वा बाँधी दिएको, वा नाक-कान काटि-
दिएको, वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible]
[illegible] धनीहरूको मानिसले [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] चोरी [illegible]। [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] चोरीको [illegible] [illegible] चोरीको [illegible]
[illegible]।

[illegible] [illegible]

[illegible] —
[illegible] — चोरीहरूको [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] चोरीहरूमा [illegible]
[illegible] चोरीको [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]।

[illegible] चोरी [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible]। चोरीको [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] वा
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], चोरीको [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] चोरी वा [illegible]
[illegible] [illegible] — [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] — [illegible]
[illegible] [illegible] चोरी [illegible]
गर्नुपर्दछ।

— इति —

[illegible] [illegible]
[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१२ प्रकरण   आघातजन्य परीक्षण

अध्याय (लाश जाँचको जाँच)

आघातजन्य – कोही व्यक्तिले गरेको कुराहरूलाई [illegible] गर्दै

(क) [illegible] निस्केको पेटमा [illegible] हुन गएको, हात गोडा [illegible] आकार [illegible] बाहिर निस्केको, घाटीमा डाम लागेको भए घाटी [illegible] बाल [illegible] गरेको जानु.

(ख) [illegible] हात खुट्टा [illegible] गएको भए [illegible] गरेको जानु

(ग) हात गोडा [illegible] आँखा [illegible] निस्केको बाहिर बाहिर निस्केको भए [illegible] जानु.

(घ.) गुदद्वार [illegible] गरेको [illegible] गरेको जानु.

(ङ) [illegible] निस्केको [illegible] हेर्दा [illegible] वा [illegible] जानु.

(च) [illegible] गरेको [illegible] गरेको [illegible] जानु

(छ) हात गोडा [illegible] गरेको [illegible] गरेको भए [illegible] गरेको जानु.

(ज) [illegible] गरेको [illegible] लागेको [illegible]

(झ) [illegible] गरेको दिशा [illegible] गरेको भए [illegible] गरेको जानु

यसरी [illegible] गरेको वा [illegible] गरेको [illegible] जानु.

[illegible] गरेको [illegible] घाटीमा [illegible] जानु.

[illegible] गरेको [illegible] पेटभित्रको [illegible] गरेको [illegible] जानु [illegible] गरेको हुन्छ [illegible] गरेको [illegible] जानु. [illegible] गरेको [illegible] गरेको जानु.

[illegible] गर्दा [illegible] गरेको [illegible] गर्दा [illegible] गरेको [illegible] थियो कि, [illegible] यसको [illegible] हुन [illegible] गर्छ [illegible] गरेको [illegible] गर्दा [illegible] गर्दछ।

[illegible] गरेको [illegible] गर्दछ। [illegible] गरेको हुन्छ, [illegible] गरेको [illegible] गर्दछ।

[illegible] गरेको वा [illegible] गरेको [illegible] गरेको, [illegible] गरेको [illegible] गर्छन्. [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कोसँग [illegible] थियो. को सँग [illegible] थियो, [illegible] साथमा [illegible]
[illegible] थियो [illegible] सोधपुछ गर्नु. [illegible]
[illegible] सोधपुछ गर्नु. [illegible]
[illegible]
[illegible] आनि [illegible]
[illegible] सोधपुछ गर्नु.

[illegible] निजका [illegible]
[illegible] आदि [illegible], [illegible]
[illegible] आदि [illegible]
[illegible]
[illegible] आदि [illegible] सोधपुछ गर्नु
[illegible] गर्नु।

[illegible]
[illegible] आदि
[illegible]
[illegible] पुरुष वा स्त्रीलाई [illegible]
[illegible]; [illegible]
[illegible]
[illegible] त्यो पनि [illegible]
[illegible] पनि [illegible].
[illegible] अध्यायमा
[illegible] अर्को [illegible] पनि [illegible]
[illegible] पनि [illegible]

प्रकरण ८३ [illegible]
(शङ्का लागेकालाई [illegible] (कानमा [illegible]) आवश्यक)
४–८ [illegible]

शङ्का लेमात्र कसैलाई दोषी [illegible] गर्ने [illegible],
[illegible] पनि दण्डको [illegible] चोरीको [illegible]
[illegible] सोधपुछ [illegible]।

[illegible]
[illegible] शङ्का लागेका [illegible]
[illegible] पनि [illegible]
[illegible] आदिलाई [illegible]
[illegible] सोधपुछ गर्नु. [illegible]
[illegible].

शङ्का लागेकालाई [illegible]. [illegible]
[illegible] सोधपुछ [illegible]। [illegible]
[illegible]

[illegible] पनि चोर [illegible], चोरलाई [illegible]
[illegible] दण्ड हुन्छ.

[illegible] चोरी [illegible]
[illegible]. [illegible] पनि
[illegible] (२५०) दण्ड हुन्छ.

शङ्का [illegible]
[illegible] गर्नुपर्छ. चोरी [illegible]
[illegible]
[illegible]।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यस्ता कारणहरू ~~[illegible]~~ केही पनि नभएमा लोभले डस्के ~~[illegible]~~ नचाहिँदो विरुद्ध कुरा गर्नेलाई चोर होइन भन्ने बुझ्नुपर्दछ। ~~[illegible]~~ मा चोर नभए पनि चोरी भएको ~~[illegible]~~ [illegible] संयोगले आइपुगेको चोरकै जस्तो लुगा लगाएर हिँडेको किंवा चोरिएको माल नजीकै भएको हुनाले पनि चोर भनी [illegible] देखिएको पनि छ; [illegible] अनि [illegible] भन्ने [illegible] वा विशेषता पनि [illegible] गरिन्छ भन्ने [illegible] चोरको [illegible] सूचीमा राखेर भन्ने [illegible] छ। तसर्थ अपराध गर्ने पनि अपराधी [illegible] भन्ने [illegible] का प्रमाणको यथार्थ निर्णय गरेर मात्र दण्ड लाउनुपर्दछ।

थोरै अपराध भएको, बालक, [illegible], रोगी, [illegible], [illegible] ठूलो काम [illegible] थकाइले पीडित, घाइते भएको, आफ्नै [illegible] [illegible] यस्तालाई दण्ड सजाय [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] चालचलन भएका, [illegible], कुलीन [illegible] कल्याण, [illegible], [illegible] इत्यादिलाई श्रद्धा जागेका उपर [illegible] गर्नलाई।

(पहिले भनेको) [illegible] (margin note)

अपराध छोडिएकालाई दण्डनीतिको काम गर्नलाई [illegible] [illegible] नपुगेकी [illegible] स्त्रीलाई काम गर्न ~~[illegible]~~, अरू स्त्रीलाई पुरुषको जस्तो आधा काम गर्नु, अरू [illegible] आधा पनि [illegible] रहने [illegible] [illegible] गरेर छोडि दिनु। [illegible] ब्राह्मण [illegible] [illegible] लाई [illegible] लगाएर [illegible] छाडि दिनु।

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] गर्नुपर्ने व्यवहारमा [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~
~~[illegible] १ - [illegible] २ - [illegible] ३ - [illegible]~~
[illegible] [illegible] वाक्य [illegible]

१ — [illegible] - [illegible] लगाउने दाम
२ — [illegible] - [illegible] कोर्रा ~~[illegible]~~ दाम।
३ — [illegible] - दुवै हात [illegible] पछाडि [illegible]
४ — [illegible] ८२ [illegible] बाँध्नु, [illegible] [illegible] [illegible] बाँध्नु पनि [illegible] [illegible] पानी [illegible]

[illegible] लाई
यी ४ भन्दा अरू १४ [illegible] सजाय पनि ~~[illegible]~~ [illegible] —

१ - [illegible] बाह्र चोट दाम
२-३-४ ~~[illegible]~~ [illegible] — [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ।
५ - [illegible] २०४८ [illegible] दाम — २
[illegible] हात [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible], [illegible] हात (बाँया [illegible] पछाडि [illegible] बाँध्नु) १
[illegible] हात ([illegible] पछाडि [illegible]) २
[illegible] २ — (दुवै हात [illegible] ~~[illegible]~~) १
(दुवै [illegible] [illegible] [illegible]) १
[illegible] — हातको [illegible] [illegible]
[illegible] — [illegible] [illegible]
[illegible] — हातको [illegible] [illegible]
[illegible] — [illegible] [illegible] ([illegible])
१४ [illegible] पानी [illegible] [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

— यी सजायको तौलमा चाँदीले डोरी आदि सामान, लाहा कर्पूरहरूको प्रमाण, वेत काठमाको सिक्का, सजायका देखि अधिलाई पारिश्रमिक, जोड आफ्ना सजायको यसमा स्वरूप नाम मोल आचार्यले बताएका चोरीशास्त्र— चोरीसम्बन्धको विशेष बाट बुझ्नु।

सजाय गर्ने विधि सजाय र अर्को सजाय बढिन्छ।

पहिलेमात चोरी गरेको, म चोरीहरूमा डाका डेरा चोरेको, चोरीको माल केही फेला पारेको, जो कोही विनाको पशु आदि मालमा हात हालेको, सम्पत्ति चोरेको, दूलो अपराधको यस्ता लाई दण्डलाई डाँडो गरी दण्डमा एकैका वा सबै एकपटक वा चौगुना पनि सजाय गर्ने।

जसरी मुख्य अपराधमा ब्राह्मणलाई शारीरिक पीडा गर्दैन। अरु अपराधी ब्राह्मणलाई व्यवस्थापनमा राख्ने निधारमा अपराधको चिह्न डाम्नुपर्छ। चोरी गर्दा कुकुरको चिह्न, मदिरा पिउँदा सुराको चिह्न, गुरुतल्पगमनमा भगचिह्न, ब्रह्महत्यामा शिरविहीन पुरुषको चिह्न दाग्नु।

पापीलाई ब्राह्मणलाई यसले पाप गरेको भनी सबैको अगाडि चिह्नले डाम्ने गरी देशबाट निकालिदिनु अथवा बाहिर (बाटामा) राख्नु।

इति

चतुर्थ-शोधन ८ अध्याय —

———

(९) प्रकरण सर्वाधिकार प्रति लेखे अड्डाका कर्मचारीलाई दण्ड (सबै अड्डाका अधिकारीलाई दण्ड गर्नु)

४-६ अध्याय

प्रजालाई पीडा दिने कण्टकहरूलाई हटाउने विषय आएको छ। अब सरकारी धन हरण गर्ने अड्डाका कर्मचारीहरूलाई दण्ड गर्ने विषयको वर्णन छ।

समाहर्ताका प्रदेष्टाहरूले सबै अध्यक्षले प्रत्येक विभागका अध्यक्ष र तिनका कर्मचारी पुरुषहरूलाई नियममा राखी व्यवस्था गर्नुपर्छ।

खानीको कारखाना हीरा चाँदी आदिको खानीका, कोष्ठ आदि सामान का कारखानाहरूबाट सार वस्तु रत्न चोर्नेलाई केवल वध दण्ड गर्ने। कपास आदि सामान्य वस्तुको कारखानाबाट सामान्य वस्तु वा सामान चोर्नेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्ने।

कुनै बिक्रीका वस्तुको उत्पादन हुने ठाउँबाट सरकारी बिक्रीको मान १ माशा देखि चौथाइ माशासम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा १२ पण, त्यस देखि माथि आधा पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा २४ पण, तीन पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा ३६ पण, १ पण मोलपर्ने वस्तु चोरेमा ४८ पण, २ पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा पूर्वसाहस (२५०) ४ पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा मध्यमसाहस (५०० पण), ८ पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा उत्तमसाहस (१००० पण) दण्ड गर्ने- १० पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा वध दण्ड गर्ने।

— कोष्ठागार- कोठार, पण्य- बिक्री वस्तुको भण्डार, जोखिमको शास्त्रको भण्डार हरूबाट आधा माशा देखि २ पणसम्म मोलपर्ने जोखिम सामान चोरेमा पनि त्यही वमोजिम १२ देखि ४८ पण दण्ड गर्ने।

कुप्य भण्डार, भण्डार, टकसाल हरूबाट त्यसको चौथाइ पणदेखि १ पणसम्म मोलपर्ने वस्तु चोरेमा त्यही दण्ड दोब्बर गर्ने।

आफैंले चोरी गर्ने गरेको गरी ... सम्झाई कर्मचारीलाई चित्रवध- अनेक प्रकारले सताई प्राणदण्ड गर्ने। यसपछि दण्डविधान राजकर्मचारीहरू उपर बताइयो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, K...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सामाजिक व्यवहार

१ अरू चाहिं खेतको चोरीमा मते— जुनै बिउ खेत रुवाएपछि पलाएपछि जोसुकै माल सामानको बनाउने दोषी चौथाइ पण भन्दा थोरै पर्ने वस्तु चोर्नेलाई ३ पण दण्ड गर्नु, अथवा जेठो गोबर पोतेर पलाएकालाई फिर्ता गराउनु। आधा पण भन्दा मोल पर्ने वस्तु चोर्नेलाई ६ पण दण्ड वा गोबर माटो लगाउने जो पोतेर फिर्ता गराउनु। चौथाइ पण भन्दा मोल पर्ने वस्तु चोर्दा ८ पण दण्ड, वा गोबर माटो दिएर फिर्ता गराउनु वा पाल्नुपर्ने ~~[illegible]~~ ५ पण भन्दा मोल पर्ने वस्तु चोर्नेलाई १२ पण दण्ड वा, मुडिदिनु वा। २ पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई २४ पण दण्ड वा मुडी, ईंटको टुक्रा [illegible] निकालिदिनु। ४ पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई ३६ पण, ५ पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई ४८ पण, १० पण भन्दा मोल पर्ने वस्तु चोर्नेलाई पूर्वसाहस (१०० पण), २० पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई २०० पण, ३० पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई ५०० पण, ४० पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई १००० पण दण्ड गर्नु — ५० पण भन्दा मोल हुने वस्तु चोर्नेलाई वध सजाय गर्नु।

जबर्जस्ती गरी दिउँसो वा राति पाले बसेको ठाउँबाट चोरी गर्नेलाई [illegible] पनि मोल चोरेमा दण्डको दोब्बर दण्ड गर्नु। दिउँसो जबर्जस्ती गरी वा राति हतियार लिएर चोर्नेलाई [illegible] वस्तु चोरेमा पनि त्यही दण्ड गर्नु।

कुनै [1] कुटुम्बी (जाहानको) [2] आफ्नो (चाकर) [3] [illegible] गुरुको [4] आफ्नो, स्वामीको आदि प्रधान पुरुषले राजा आज्ञा, जोगी भिक्षु आदि [illegible] गरेमा [illegible] १. पूर्वसाहस, २ मध्यमसाहस, ३ उत्तमसाहस ४ वध दण्ड गर्नु अथवा अपराध अनुसार सजाय गर्नु।

धर्मस्थ - धर्मस्थ न्यायाधीशले झगडा गर्ने वादी प्रतिवादी इत्यादि नसोधेर [illegible] निकालिदिनु, [illegible] पूर्वसाहस दण्ड गर्नु, गाली अपमान गरेमा त्यसको दोब्बर दण्ड गर्नु।

धर्मस्थ आधिकारिले नसोध्नुपर्ने कुरा सोधेमा, सोध्नुपर्ने कुरा नसोधेमा, सोधेको पनि चाल नपाई छोडेमा, [illegible] सिकाएमा, बिर्सेको कुरा सम्झाएमा, नपुगेको कुरा थपिदिएमा त्यसलाई मध्यमसाहस दण्ड गर्नु।

सो [illegible] साक्षीलाई नसोधेमा, सोध्नुपर्ने साक्षीलाई सोधेमा, सोध्नुपर्ने साक्षीलाई नसोधी काम टुङ्ग्याएमा, साक्षीको [illegible] अर्कैतिर लगेमा, [illegible] आफ्नो तर्फ ~~[illegible]~~ गरेमा, साक्षीहरूलाई धम्क्याएर [illegible] लगाएमा, [illegible] उत्तमसाहस दण्ड गर्नु।

अधिकारी पुरुषले यदि अपराध गरेमा [illegible] दोब्बर दण्ड गर्दै ठाउँबाट हटाइ पनि दिनु।

लेखक चाहिंले भनेको कुरा नलेखेमा, नभनेको कुरा लेखेमा, बिगारेर लेखेमा, [illegible] कुरा बिगारेर लेखेमा, कान कुरा थपी लेखेमा त्यसलाई पूर्वसाहस दण्ड गर्नु, अथवा अपराध अनुसार दण्ड गर्नु।

धर्मस्थ न्यायाधीश वा प्रदेष्टाले दण्ड गर्नुपर्नेलाई नगरी दण्ड गरेमा जति दण्ड गरेको छ त्यसको दोब्बर दण्ड गर्नु, दण्ड गर्नुपर्नेलाई दण्ड नगरी [illegible] जति घटी वा बढी गरेको छ त्यसको आठगुना दण्ड गर्नु, शारीरिक दण्ड गरेमा त्यही दण्ड गर्नु, अथवा [illegible] दण्डको निष्क्रय (मोल) दुईगुना दण्ड गर्नु। साक्षीको कुरा बिगारी [illegible] गरेमा [illegible] बिगारेको धनको आठगुना दण्ड गर्नु।

धर्मस्थले निर्णय गरेको कैदबाट [illegible] जेलखानाबाट [illegible] वा [illegible] छोडिदिएमा ३।३ पण [illegible] दण्ड हुने।

देवालयमा [illegible] मुद्दा लागेकालाई छोडिदिने मान्छेलाई मध्यमसाहस दण्ड हुने [illegible] पनि [illegible]।

[illegible] छोडिदिने मान्छेलाई सर्वस्व [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] अध्यक्ष [illegible] शूद्रलाई [illegible]
२४ पण, [illegible] ४८ पण, [illegible]
[illegible] पण दण्ड गर्नु। [illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु [illegible] १००० दण्ड गर्नु

(कौ) दासी [illegible] वा [illegible] दण्ड गर्नु। [illegible]
[illegible]
[illegible] दण्ड [illegible]
[illegible]
[illegible] अध्यक्ष [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

यस [illegible] दण्ड [illegible]
[illegible]
[illegible] दण्ड [illegible]

इति —

४-८ अध्याय

८६ अध्याय पूर्ण

८५ प्रकरण —

शलाकुबध निरूपण

([illegible] सहित अर्थदण्ड)

४-१० अध्याय ८)

यस प्रकरणमा [illegible] औंला [illegible] आदि एक अङ्ग [illegible]
[illegible] अर्थदण्ड [illegible]

तीर्थ (नदी देवालय देवोत्सव आदि) मा [illegible]
[illegible]
[illegible] औंला [illegible]
दण्ड [illegible] सबै औंला [illegible] १०० पण [illegible]
[illegible] ७०० पण दण्ड [illegible]
[illegible] वध गर्नु।

[illegible]
[illegible] दण्ड [illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु।

~~[illegible]~~

[illegible]
[illegible]
[illegible] दण्ड [illegible]

[illegible]
[illegible] १०० दण्ड गर्ने [illegible]
[illegible]
[illegible] २०० दण्ड गर्नु।
[illegible]
[illegible] १००, [illegible]
[illegible] २०० पण दण्ड गर्नु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] नगरी [illegible] किन्दा [illegible] पनि, [illegible] धनमा
पनि [illegible] मान [illegible] भागेमा [illegible] – गाईको [illegible]
छोड [illegible] लगाइदिनु [illegible] २०० दण्ड गर्नु।
[illegible] अथवा [illegible]
चोरलाई [illegible] लगाइदिनु [illegible] दण्ड गर्नु।
~~[illegible]~~
कपटी कौडा [illegible] चलाउने गर्नेलाई [illegible]
लगाइदिनु [illegible] ४०० दण्ड गर्नु।
[illegible] महापातकी [illegible]
[illegible] लगाइदिनु [illegible] ५०० दण्ड गर्नु [illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु।
[illegible] दास दासी चोर्ने [illegible]
[illegible] लगाइदिनु [illegible] ६०० दण्ड गर्नु।
उत्तम [illegible] हात [illegible]
[illegible] हात [illegible] ७०० दण्ड गर्नु।
[illegible] देवताको [illegible] पूजा गर्नेलाई, [illegible]
[illegible] आज्ञा [illegible]
[illegible] अन्धो पारिदिनु
[illegible] ८०० दण्ड गर्नु।
चोरी [illegible] गर्नेलाई [illegible], राजाको आज्ञा [illegible]
[illegible] चोरी [illegible]
[illegible] आदिको [illegible], [illegible]
[illegible] हात [illegible] ९०० दण्ड गर्नु। [illegible]
[illegible] गर्नु।
देवताको पशु, मूर्ति, [illegible] चोरेलाई
उत्तम [illegible] १००० [illegible] वध गर्नु।
[illegible], [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible] प्रदेश [illegible] राजाको [illegible]
[illegible] दण्ड [illegible] उत्तम [illegible]
अधम [illegible] गर्नु।

८८ प्रकरण [illegible]
([illegible] स्वामी [illegible] दण्डविधान)

४-१४ अध्याय ८८

[illegible] हुँदा [illegible]
[illegible]
[illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible] ५०० दण्ड गर्नु। [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] हात [illegible]
[illegible] लगाइदिनु।
[illegible] २०० दण्ड गर्नु, [illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] लगाइदिनु।
[illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु।
[illegible]
[illegible] दण्ड गर्नु। [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible], ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] लगाइदिनु, [illegible]
लगाइदिनु।
[illegible]
[illegible] गर्नु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पानी [illegible] बाख [illegible] छोडिदिनु [illegible] पानी [illegible] गाउँबाट [illegible] हुन्छ. [illegible] छोडिएको बाख [illegible] दण्ड गर्नु.

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] पारिनु [illegible] [illegible] पारिनु [illegible] [illegible].

गौचर [illegible] [illegible] दिन्छ.

[illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] दण्ड गर्नु.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भएको।

इति—

४—११
८८ अध्याय—

८) प्रकरण कन्यादूषण – कन्याको बलात्कार
४-१२ अध्याय ८८

कन्यालाई [illegible] गरेर दूषित पार्नु कन्यादूषण हो - [illegible] दण्डविधान [illegible].

[illegible] - [illegible] सजातीय कन्याको बलात्कार गर्नेलाई दान [illegible] ४०० दण्ड गर्ने, [illegible] कन्यालाई दूषित पार्नेलाई [illegible] २०० दण्ड गर्नु - [illegible] पारिदिनु. (इति)

[illegible] कन्याको [illegible] गर्न पाइँदैन. [illegible] कन्याको [illegible] गर्नेलाई ६४ पण दण्ड गर्नु [illegible] (कन्या) लाई [illegible] २) पण दण्ड गर्नु.

[illegible] शुल्क [illegible] कन्यालाई दूषित पार्नेलाई [illegible] वा ४०० दण्ड गर्नु. शुल्क [illegible] पर्दछ.

[illegible] कन्यालाई दूषित पार्ने [illegible] पर्दैन. [illegible] कन्यामा [illegible].

[illegible] कन्या [illegible] गर्न [illegible] दोष लाग्दैन. [illegible] कन्या [illegible] दोष लाग्दछ.

~~[illegible]~~

[illegible] कन्या [illegible] २०० दण्ड [illegible] [illegible] कन्याजातिमा १०० दण्ड, [illegible] २०० दण्ड गर्नु.

[illegible] दूषित [illegible] ६४ पण दण्ड [illegible] शुल्क [illegible] दण्ड [illegible] १०८ [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कन्याले अर्कोको (गर्भ लिएर आफ्नो अनयोग्य पना देखाएमा २०० दण्ड हुन्छ
कन्यालाई दूषित पार्नु पनि दोहर जाति कहाँ जानेमा पनि २०० दण्ड हुन्छ
कन्या-इच्छा नगर्ने कन्या लोग्ने शुल्क विवाह गर्नुपर्ने पर्छैन. कन्या-इच्छा नगर्ने कन्या
आफू खुशी गर्न पाउँदैन.

समान जातिलेग कन्या पूर्वक दूषित गरेमा कन्याले बराबर दण्ड लिनु, कोइ कुटनीले लगाएर गरेमा कन्यालाई दोब्बर दण्ड गर्नु. कन्यालाई इच्छा नगर्ने पुरुषले आफ्नो इच्छा पूर्ण गर्न दूषित गरेमा सो पुरुषलाई १०० दण्ड हुन्छ. त्यसले विवाह शुल्क पाउँदैन. कन्याले आफैं आफूमा दूषित गरेकी भए लोग्ने बनाउनु हुन्छ. गाउँका बाहिर कन्यालाई दूषित पार्नु दोहर जात कहाँ गएमा दोब्बर (२००) दण्ड हुन्छ.

अर्काकी कन्यालाई दूषित गरेमा २००, गहना हरण गर्ने लिए दोब्बर गरी (१०००) दण्ड हुन्छ.

~~आफ्ना ...~~ / दोहोर जातिको दोषमा भी सबै कन्यालाई शुल्क दिनु दण्ड हुन्छ

वेश्याको छोरीलाई दूषित पार्नेलाई ५४ पण दण्ड हुन्छ आमालाई शुल्क पनि पाउँदैन. दासदासीको छोरी ~~दासी~~ दूषित गर्नेलाई २४ पण दण्ड हुन्छ. ~~शुल्क~~ आफ्ना - लोग्ने ...

कन्यालाई दूषित पार्ने काममा सहायता गर्नेलाई पनि कन्याको दोब्बर दण्ड हुन्छ.

तोते प्रदेशमाएको स्त्री लोग्ने भागेमा ~~...~~ पातिको वर्ष उसको जाति मध्ये लोग्ने पाउनु, लोग्नेले पतिलाई पर्खिराख्नु. पतिले सहज गर्ने भागेमा स्त्री एक वर्षलाई छोडिदिन. ~~...~~ पतिले लोग्ना सहदेव गर्ने लोग्नेको नाममा रहेको इ ... लाई पनि बन्द गर्नु.

उपरलाई देखाउने चोर गर्नेलाई ५०० दण्ड गर्नु. ~~...~~ छोड़ दिनेलाई उसको आधा दण्ड हुन्छ.

~~...~~

~~...~~ कन्याको ... शुद्ध लोग्नेको ... प्रत्येकको शुद्धता ... जानेलाई उपयोग ... चेष्टा नगर्ने वा स्त्री ... शुद्धता उपयोग गर्नेछ.

~~...~~ पाचको सम्पत्ति दोहोरको जस्ता ... छोडेको ... आज ... अर्काको स्त्रीलाई लिनेले पनि ... उपयोग गर्न हुन्छ. बलौनीको, समान जाति ... काम गर्ने, समान नष्ट गर्ने ... उपयोगलाई ...

चोरको हातबाट, राजाको ... बाट, दुर्भिक्षबाट, देशको विप्लवबाट ... छोडेको अर्काको स्त्रीलाई ... उपयोग गर्नु हुन्छ. एकाको ... आफ्ना जाति छोडेको, उत्तम जातिको, कामना गर्ने, ... स्त्रीलाई उपयोग गर्नु. ... पतिले आएर उसको पतिलाई ... दिनु.

. ४-१२ ...

X चोरडकुक – चोरपक्रनेगरि (हतकडी) लगाउँदैछ पुलिस।

६८ प्रकरण आलेख्य ८५
अध्याय ९ श्लो. २७८

४-९३ अध्याय ६८

ब्राह्मणलाई पीडा गर्नुहुने [illegible] पिलाउने ब्राह्मणलाई उत्तमसाहस दण्ड हुन्छ, क्षत्रियलाई त्यो गरेमा मध्यमसाहस, वैश्यलाई त्यो गरेमा पूर्वसाहस, शूद्रलाई त्यो गरेमा [illegible] गर्नु। आफैं त्यस्तो ~~अपेय~~ अभक्ष्य पिउने ब्राह्मणलाई देशनिकाला गरिदिनु।

अर्काको धन [illegible] गरेको मानिस दिउँसै गएमा पूर्वसाहस, रातिगएमा मध्यमसाहस, दिउँसो वा राति [illegible] उत्तम साहस दण्ड गर्नु।

[illegible] वैद्य [illegible] मानिस [illegible] [illegible] परेको [illegible] गरेमा [illegible] पारेमा, जाने आफ्नो [illegible] गरेको छैन भने दण्ड हुँदैन। आफ्नो [illegible] पूर्वसाहस, अर्काको [illegible] मध्यमसाहस, [illegible] उत्तमसाहस दण्ड गर्नु।

गाउँभित्र [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] चोरिएको [illegible] पुलिसले [illegible] ..., आवादी जमीन [illegible]

(margin:) [illegible]

बजारका निमित्त [illegible] घुम्ने व्यापारीहरू घुम्दै गाउँभित्र बास आउँदा आफ्नो मालसामान हुन् यो यति छ भनी गाउँको मुख्यलाई थाहा दिएर बस्ने गर्नु। सो मालसामान राति गाउँभित्रै चोरियो हरायो, बाहिर निकालेको छैन भने गाउँको मुखियाले खोजी पत्ता लगाई मालधनीलाई दिनुपर्दछ। गाउँको सीमाना [illegible] चोरिएको हराएको भए [illegible] जमीनको अध्यक्ष ~~चोरि~~ ले खोजी दिनुपर्छ। आवादी जमीनमा चोरिएको हराएको भए चोरडकुक

चोरडकुक – चोरपक्रने पुलिसले खोजी गर्दछ। यसो गर्दा पनि हराएको चोरिएको पत्ता लागेन भने चौकीदार सीमानामा [illegible] गरेर खोजी गरिदिनु। सीमाना नभएमा [illegible] ५ गाउँ वा १० गाउँका मानिस मिलेर खोजी गरिदिनु।

घर थोत्रो जीर्ण पारेर, गाडा [illegible] छाडेर, हतियार [illegible] खुला छोडेर, खाडल [illegible] गएमा दण्डपारुष्य-प्रकरणमा भनेबमोजिम गरी अपराधीलाई दण्ड दिनु।

करव काट्न, बगैंचाको ढोका [illegible] चौपाया [illegible] [illegible], [illegible] हात्तीले [illegible], हात्ती चढेर जाँदा, [illegible] गएमा [illegible] भने दण्ड हुँदैन।

हात्तीलाई कुच्याएर मर्दै गरेको मानिस [illegible] हात्तीले कुच्यो भने ~~[illegible]~~ मरेको मानिसले [illegible] अन्न [illegible] अश्वमेध यज्ञको समाप्तिको स्नान गरेजस्तो शुद्ध हुन्छ। यो हात्तीको [illegible] मानिसलाई उत्तमसाहस (१०००) दण्ड हुन्छ।

सिङ हुने [illegible] प्राणीले मानिस [illegible] आएकोमा त्यसको स्वामीले त्यसको [illegible] गरिदिएन भने त्यसलाई पूर्वसाहस दण्ड गर्नु: मानिस लागेको [illegible] पूर्वसाहस को दोब्बर दण्ड गर्नु।

सीङ [illegible] भएको आफ्नो पशुले अर्काको पशुलाई [illegible] पशुको स्वामीलाई [illegible] दण्ड हुन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवतालाई छोडेको पशु लाई बाहेक बाहेक [illegible] जोत्नेलाई ५०० दण्ड ग
चोर अर्कालाई उत्तम साहस १००० दण्ड गर्नु। कसैको दूध दिने गाई बाख्राको [illegible]
जानाए उपकार गर्ने भेडा आदि क्षुद्र पशु हरू चोर्नेलाई देवता पितृको कामका
बाहेक अर्कालाई पनि मासिनाले त्यसको मोल बमोजिम त्यतिनै दण्ड पाउनेछ।
नाकको डोरी छिनाउने, सोझो जाने, नैलो लगाउने, आइपुगे पछाडि
टेक्ने गाडा आदि पशुहरूको स्वामी र मालिकको सीड नपाए [illegible]
गर्नेलाई दण्ड हुँदैन। त्यस्तो गर्दा गाडा सवारीहरूले मानिस वा दोपाया
चौपाया हरू मारेमा दण्ड पाउँदैछ, मानिस बाहेक अरू प्राणी मरेको मा
त्यसको मोल बमोजिम तिर्नुपर्दछ।
सवारीले प्राणीको नोक्सान गरेमा
गाडा हरू हाँक्ने मानिस बालक भए सवारीमा चढेका मालिक
लाई दण्ड हुन्छ, मालिक नभए सवारीमा चढेकालाई हाँक्ने बालक छ भने
हाँक्नेलाई दण्ड हुन्छ। कोही पनि हाँक्ने नभएको [illegible]
सवारी (यान) राज्यमा जफत गर्नु।
कसैले दुराचारी अर्कोलाई [illegible] मारपीट आदि
गरेमा त्यसलाई पनि त्यस्तै गर्नुपर्दछ। कसैको स्त्रीसँग
लोग्नेसँग नमानेको वा विवाह गर्न चाहनेलाई कन्याले चाहेको
स्वास्नीले चाहेमा जोरतले चाहेमा दुराचार गरेमा
कोही पनि लाई नराम्रो हुन्छ। यस्तो गर्दा दुराचार गरेमा
कसैको हिंसा गरेमा मध्यम साहस (५००) दण्ड गर्नु।
आमाको बहिनी (सानीमा), बाबुको बहिनी (फुपू), माइजू, गुरुपत्नी,
बुहारी छोरी बहिनी उपर अत्याचार-बलात्कार गर्नेलाई लिङ्ग अण्ड काटिदिनु वा वध गर्नु। त्यस्ती स्त्री आफू मञ्जुरी दिएमा
त्यसको नाक कान काटिदिनु वा मारिदिनु।

कमाएर बाँधेर उपभोग गरेमा पनि यस्तै गर्नु।
ब्राह्मण मार्ने हत्याराले ब्राह्मणीको गमन गरेमा क्षत्रियलाई
उत्तम साहस दण्ड गर्नु, वैश्यलाई सर्वस्व हरण गर्नु, शूद्रलाई कुकुर जस्तो
पोलिदिनु। सबैले दोस्रा राजाको रानीसँग गमन गरेमा कुम्भीपाक नरकमा
[illegible] पकाई मार्नु।
चाण्डालीसँग गमन गर्ने उच्च वर्णलाई मुखमा कबन्धको चिह्न लगाई विदेश
मा लगाइदिनु। शूद्र भए त्यो पनि चण्डाल बन्दछ। चण्डालले आर्य स्त्री
गमन गरेमा वध गर्नु, त्यस्ती स्त्रीलाई नाक कान काटिदिनु।
कसैले सन्यासिनीसँग गमन गरेमा २४ पण दण्ड गर्नु, सन्यासिनीले कामना
गरेकी भए त्यसलाई पनि १२ पण दण्ड गर्नु। कसैले वेश्यालाई बलात्कार
गरेर भोग गरेमा १२ पण दण्ड गर्नु। धेरै जनाले एक स्त्रीमा
बलात्कार गरेमा प्रत्येकलाई २४ पण दण्ड गर्नु।
स्त्री र पुरुष बाहेक पशु आदिसँग गमन गरेमा १ प्रकारको गमन
गरेमा पनि पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु। पशु [illegible] मानिसमा मैथुन गर्ने
पुरुषलाई १२ पण दण्ड, देवताको मूर्तिमा मैथुन गर्नेलाई २४ पण दण्ड गर्नु।
राजाले दण्ड गर्नुपर्नेलाई दण्ड गरेमा अरूलाई पुग्ने दण्डको तीस गुना
दण्ड गर्नु, सो दण्ड गरेको द्रव्य पाइने पानीमा वरुणदेवतालाई अर्पण गर्नु
अनि ब्राह्मणलाई [illegible] बाँडिदिनु। यसो गर्नाले
राजाले दण्ड नगर्नाको पाप पखालिन्छ। शुद्ध हुन्छ। अरुले
व्यवस्था गर्ने राजा हरू माथि शासन गर्ने वरुणदेव हुन्। यसैले वरुणलाई
राजाको-राजा पनि राजा मानिन्छ।

समाप्त

४ अध्याय-कण्टकशोधन पूर्ण
१० अध्याय पूर्ण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

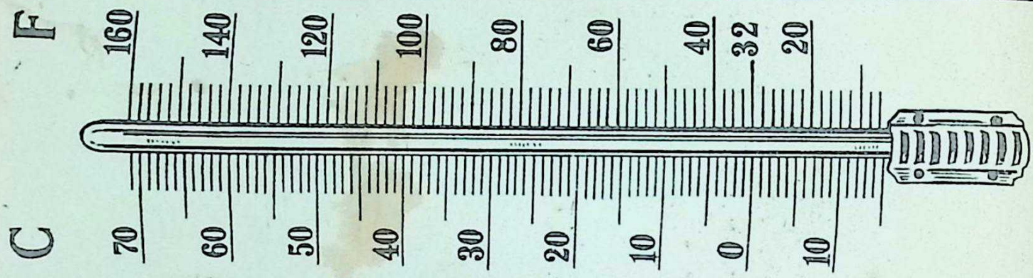

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

334

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थशास्त्र कापी ८

The ELEPHANT

EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

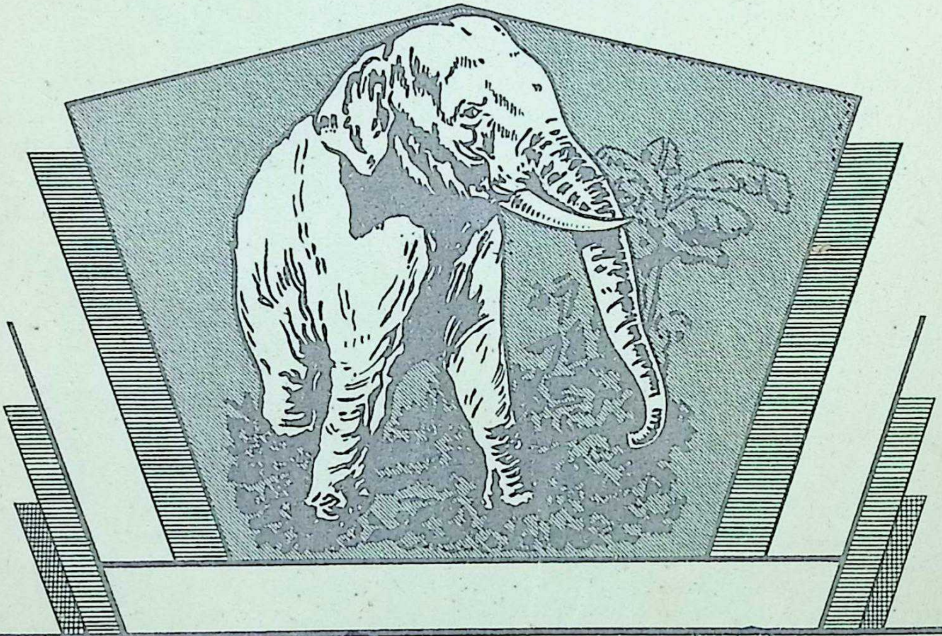

६ अधिकरण — मण्डलयोनि — अध्याय ९७-९८

Name ~~[illegible]~~ *Class* प्रकरण ९५

७ अधिकरण - षाड्गुण्य - अध्याय ९९

Subject प्रकरण ९८- १२५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजमण्डल- १२ वटा राजाको मण्डल
विजिगीषु- विजयको चाहने उद्योगी नेता राजा
यातव्य- आक्रमण गरिने शत्रु
अरि, द्वितीय प्रकृति
पार्ष्णिग्राह
मित्र
मित्रमित्र
शत्रुमित्र
अरिमित्रमित्र
पार्ष्णिग्राहासार
आक्रन्दासार
मध्यम
उदासीन

षष्ठ अधिकरण
मण्डल योनि
(राजमण्डलरूप प्रकृति)

राजनीतिका प्रधान विषय दुई छन् १ तन्त्र-स्वराज्य सम्बन्धी भित्री विचार, २- आवाप-परराष्ट्र सम्बन्धी बाहिरी विचार. यी दुइमा आरम्भ देखि योगवृत्त सम्मका पाँच अधिकरण बाट तन्त्र-स्वराज्य सम्बन्धी व्यवस्थाको विशेष रूपले वर्णन गरियो. अब छैटौं अधिकरणदेखि आवाप-परराष्ट्रसँग सम्बन्ध राख्ने विषयको व्यवस्था वर्णन गरिन्छ।

यो मण्डलयोनि नाम भएको छैटौं अधिकरणमा विजिगीषु-प्रधान नायक राजा, अरि-शत्रु, मध्यम-निकट पर्ने, उदासीन-तटस्थ यी चार आधार भएको राजमण्डल स्वरूप योनि अर्थात् पछि कहिने सन्धि विग्रह आदि षाड्गुण्यको उत्पत्तिमा मूल कारण हुने प्रकृतिको निरूपण गरिन्छ।

प्रकरण ९६
प्रकृतिसम्पद्.
(प्रकृतिहरूमा हुनुपर्ने गुण)
६-१ अध्याय = ९६

राज्यका प्रकृति-परस्पर मिलेर उपकार गर्ने प्रधान तत्वहरू ७ वटा छन्.

१ स्वामी - विजिगीषु - मुख्य शासक राजा.
२ अमात्य - राजालाई बुद्धिले कामले सहायता दिने मन्त्री हरु
३ जनपद - को बासो भएको राष्ट्र सहर हरू.
४ दुर्ग - राज्यलाई रक्षा गर्ने किल्ला
५ कोश - सबै व्यवहारको साधन हुने सम्पत्तिको ह
६ दण्ड - फुटाउने हिंड्ने लाई नहल्लाउने राज्यको रक्षा गर्ने
७ मित्र - सहायता गर्ने सुहृद्.

...University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] –

(१) स्वामीमा हुनुपर्ने गुण महत्व राख्ने गुण –

(क) आभिगामिक (आकर्षित गर्ने) – आफूतिर सबलाई आकर्षित गर्ने गुण –

ठूलो कुलको, भाग्यवान, बुद्धिमान, धैर्यवान, ज्ञानवृद्धहरूसंग सल्लाह गर्ने, धार्मिक, सत्य बोल्ने, योजनाबद्ध काम गर्ने, उपकार मान्ने, उदार, उत्साही भएको, छिटो काम गर्ने, सामन्तहरूलाई अधीनमा राख्न सक्ने, अटल निश्चय भएको, परिषद्‌लाई सानो नठान्ने, गुणी भएको, शास्त्रको अनुसार चाहने – नम्र र वृद्ध [illegible] इत्यादि।

(ख) बुद्धिका गुण –

१ असल कुरा सुन्ने इच्छा हुनु, २ ध्यान दिएर सुन्नु, ३ सुनेको बुझ्नु, ४ धारणा गर्नु, ५ विशेष ज्ञान, ६ आफ्नो कुरामा उपस्थित [illegible] तर्क-वितर्क गर्नु, ७ खराब पक्ष त्याग्नु, ८ असल पक्षमा दृढ रहनु।

(ग) उत्साहका गुण

१ निर्भय हुनु, २ अर्काको प्रभाव सहन नसक्नु, ३ छिटो गर्ने हुनु, ४ सिपालु हुनु

(घ) आत्मसम्पद् (आफूमा हुनुपर्ने गुण) –

बोलक्कड, चतुर, आफ्नो बुद्धि सत्यको पक्षमा विचार गर्ने, शास्त्र-अभ्यासी भएको, ठूलो मन भएको, लगाम [illegible] सजिलै हुने, हात्ती घोडा हाँक्ने गुण। शत्रुको सङ्कट अवस्थामा आक्रमण गर्ने, आफू पहिलो गर्ने भएको, उपकार वा आघात गर्नेलाई जवाफ दिन सक्ने, अकार्य गर्नलाई हिम्मत गर्ने, दुर्भिक्ष आदि विपत्तिका समयमा अवस्था अनुसार सहयोग गर्ने, दीर्घदर्शी, देशकाल अनुसार पुरुषार्थको काम गर्ने, भाग्यको साथ [illegible] प्रयोगमा दक्ष, मौका अनुसार [illegible] लाई पीडा दिने, औचित्य बुझ्ने, शत्रुको कमजोरी पत्ता लगाएर आक्रमण गर्ने, गोप्य कुरा लुकाउने, खानपानलाई ख्याल गर्ने, आफ्नो सम्मान गर्ने, आफ्नो [illegible] हाँसो हुने, काम क्रोध लोभ मोह चञ्चलता छोडेको, मीठो बोल्ने, वृद्धहरूको उपदेश अनुसार चल्ने।

आत्मगुणको विषयमा [illegible]

(२) अमात्यमा हुनुपर्ने गुण – (मायामा) आफ्नो देशमा जन्मेको, कुलीन, [illegible] बिग्रन नसक्ने ... (अ) अमात्य पुरुष (भएको) गरिएको छ।

(३) जनपद देशमा हुनुपर्ने महत्व राख्ने गुण –

जनपद देशमा हुनुपर्ने बाहिरबाट आउने बेला भित्र र सीमानामा किल्ला भएको, देशभित्र र बाहिरबाट आउने शत्रुलाई धान्न सक्ने, मध्यभाग पर्वतहरूले किल्ला भएको र बस्न गर्न सक्ने, खाद्य-पदार्थ आउने बाटो अनाज कोदो आदि उत्पादन हुने जमिन, खेती भएको, शत्रुलाई द्वेष गर्ने स्वभाव भएको प्रजा भएको, सामन्तहरू नियन्त्रणमा भएको, [illegible] आदि नभएको, वर्षा औसत नदी तलाउ वर्षाका समयमा भरिने, खेतीको हक नभएको, जमीन असल काठ भएको, हात्ती हुने वन भएको, गाईबस्तु, मानिसहरूलाई सुविधा दिने, गौचर जमीन सुरक्षित भएको, दोपाया चौपाया धन प्रशस्त भएको, नदीहरूको पानी प्रशस्त भएर आकाशे वर्षाको भर नपर्ने, स्थल मार्ग र जलमार्ग दुवै भएको, असल किसिम किसिमका धेरै किसिम [illegible], दण्डको भार थाम्न सक्ने, खेती गर्ने धेरै भएको, मालिक बनाउने बुद्धिमान भएको, नम्र काम गर्ने मानिसहरू भएको, मानिसहरू राजा देशका निम्ति भक्त भएका यस्तो जनपद हुनुपर्दछ।

(४) दुर्ग – किल्ला यस्तो हुनुपर्दछ भन्ने सम्बन्धको गुण आदि किल्ला बनाउने विषयको प्रकरणमा भनिएको छ।

(५) कोश ढुकुटीको महत्व राख्ने गुण –

शास्त्रमा भने अनुसार धर्मपूर्वक न्यायमार्गबाट पूर्वपुरुषहरूले वा आफूले सञ्चय गरिएको, सुन चाँदी धेरै भएको, नाना रङ्गका ठूला रत्नहरू सुनका लेखा भएको, धेरै कालसम्मको दीर्घ सङ्कट दुर्भिक्ष आदिमा पनि थेग्न सक्ने कोश हुनुपर्दछ।

(६) दण्ड – फौजको महत्व राख्ने गुण –

बाबु बाजेदेखिको परम्परा चलेको, पछिसम्म सेवा गरिरहने, वशमा रहने, छोरा-स्वास्नीहरू सन्तुष्ट प्रसन्न रहेको, परदेश यात्राहरूमा पनि सुविधा साधनको [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जित्दैछ पानिहरूको कहीं पनि छल (नरवाइ निजमी हुने, दुःख सहन सक्ने), धेरै पटक युद्धको अनुभव पाएको, सबै कोसेहरूमा युद्ध गर्नमा चलाउने विद्यामा निपुण, स्वामीको वशमा रहने हत्तेमा पनि नगई कहिल्यै पनि स्वामीसँग नछुट्टिने, सानैदेखि धेरै भएका — यस्तो फौज राम्रो हुन्छ।

७ मित्रमा हुनुपर्ने गुण—

बाबु बाजेदेखि चलिआएको, कहिल्यै नछुट्ने, आफ्नो वशमा रहने, दोधार नगर्ने, प्रभुशक्ति मन्त्रशक्ति उत्साहशक्ति भएको, मौका परे छिटो सहायता दिन उठ्ने — यस्तो मित्र हुनुपर्छ।

८ शत्रुमा हुनुपर्ने दोषको समाचार—

राजपरिवार नभएको, लोभी, कमीबाजीहरू, क्षुद्र प्रकृतिका मान्छे प्रकृतिवर्गहरूले अनुराग नगर्ने भएको, अन्यायी व्यवहार भएको, व्यसनमा फसेको, उत्साह नभएको, भाग्यको भर पर्ने, जसो पायो उसै गर्ने, सहाय नभएको, कादर, आफ्नो अहितमा मस्त भएको — यस्तो शत्रु हुनुपर्छ। यस किसिमको शत्रुलाई उखेल्न सजिलो हुन्छ। यो आठ प्रकृतिहरूमध्ये शत्रुबाहेक अरू ७ प्रकृतिहरू आफ्ना हुनुपर्ने गुणले सम्पन्न भएर विजिगीषु राजाको अङ्ग बन्दछन्। राजा आफ्ना हुनुपर्ने गुणले पूर्ण हुनुपर्ने राजसम्पद् पनि गुणवान् गराउन सक्छ। राजा आफैं गुणरहित भए गुणी अनुरागी प्रकृति भएका पनि नाश गर्छन्।

प्रकृति वर्ग पनि हुनन् र राजा आफैँ पनि गुणरहित भएमा चक्रवर्ती राजा भए पनि प्रकृतिवर्गबाट मारिन्छ किंवा शत्रुको वशमा पर्छ। राजा आत्मगुणसम्पन्न र अरू प्रकृतिको गुणले युक्त भए सानो देशको राजा भए पनि सम्पूर्ण पृथ्वी जित्ने हुन्छ, कहिल्यै पनि नीतिज्ञ भएमा हार्दैन।

६-२
८-५

६७ प्रकरण

शमव्यायामिक (शान्ति र उद्योग)

६-२ अध्याय

कामको फलको आनन्दसाथ उपभोग गर्नु शम — शान्ति हो, कामको शुरुमा चाहिने साधनहरू जुटाउनु व्यायाम — उद्योग हो। यी दुई विषयको निरूपण यस प्रकरणमा गरिन्छ।

योग अर्थात् अपूर्व लाभ — नयाँ आर्जन र क्षेम — पाएकाको सुरक्षासाथ उपभोग यी दुईका व्यायाम — उद्योग र शम — शान्ति कारण हुन्छन्, अर्थात् उद्योगले अपूर्व विषयको लाभ हुन्छ, शान्तिले प्राप्त विषयको आनन्दपूर्वक फलोपभोग हुन्छ।

आफ्नो देशमा किल्ला आदिको व्यवस्था र परदेशसँग सन्धि विग्रह आदिको व्यवस्था, सबै कामको उठान गर्न चाहिने साधनहरूको योग — सम्बन्ध गराउनु व्यायाम — उद्योग नै हो। यी कामहरूको फल आफ्नो देशभित्र रहेको किल्ला आदि वस्तु रक्षा गरेर तिनको उपयोग, परदेशबाट भित्र्याइने धनहरूको प्राप्ति भएर तिनको क्षेम — आनन्दसाथ उपभोग गराउने शम — शान्ति — निर्विघ्नपना नै हो।

यो शम र व्यायामका मूल कारण सन्धि विग्रह आसन यान द्वैध आश्रय यी छ गुण हुन् — अर्थात् शत्रुसँग मेल गर्नु, विरोध गर्नु, चुपचाप बस्नु, चढाइ गर्नु, आश्रय लिनु, दोधार चाल चल्नु। यी छ गुणको प्रयोग गर्नु, दोधार चाल चल्नु, बलियाको आड लिनु। यी छ गुणको उचित प्रयोगले अप्राप्त विषयको प्राप्ति र प्राप्त विषयको देशकाल सुहाउँदो निर्विघ्न उपभोग हुन्छ।

यो छ गुणको प्रयोगबाट कहिले क्षय — नाश भयो भन्नु, स्थान — उन्नति न हुनु, वृद्धि — बढ्नु। यी फल निस्कन्छन्।

यस किसिमले देखिने काम दुई किसिमका हुन्छन् — मानुष — मनुष्यले आफ्नो बुद्धिबाट गरिने नय — सुनीति वा अनय — दुर्नीति हुन् र दैव — दैवले गराइने आय — शुभ भाग्य वा अनय — दुर्भाग्य हुन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यी दैव र मानुष दुइ किसिमका कामहरूले लोकलाई हिंडाइराखेका छन्। अदृष्ट अर्थात् प्रत्यक्ष नदेखिने धर्म वा अधर्मको आचरणबाट दैव बन्दछ। धर्मबाट बनेको उत्तम दैवले इष्टफल आर्थिक सिद्धिको लाभ आदि शुभफल सँग सम्बन्ध गराउँछ, अशुभ नाश गर्छ; अधर्मबाट बनेको खराब दैवले अनिष्टफल अर्थात् हानि अप्रिय घटना सहनुपर्ने दुःख यही अनय - दुर्भाग्य हो।

प्रभुशक्ति मन्त्रशक्ति उत्साहशक्तिको सहायता लिएर सन्धि विग्रह आदि षाड्गुण्यको प्रयोगरूप मानुष कर्मबाट योग - अप्राप्तको प्राप्ति, क्षेम - प्राप्तको सुरक्षापूर्वक उपभोग हुन्छ र यही नय हो, कहिलेकाहीं यसको उल्टो अनय दुर्भाग्य हो। मानुष कर्म प्रत्यक्ष हुने हुनाले योग क्षेमको सिद्धि [illegible] पहिल्यै नै सोचविचार गर्न सकिन्छ। दैव अप्रत्यक्ष हुनाले सोचविचार गर्न नसकिने आकस्मिक हो।

मण्डल—
आत्म सम्पदले युक्त अमात्य आदि प्रकृति सम्पन्न [illegible] नीतिमार्गको आधार हुने राजा नै विजिगीषु - विजय चाहने बन्दछ। त्यसको राज्यको चारैतिर बिचमा अन्तर नछोडिएको चारैतिर शत्रुदेश हो। त्यसभन्दा पछिको अर्थात् तेस्रो चारैदेश मित्रदेश हो।

मण्डल—
आफूमा हुनुपर्ने स्वामीको गुण र अमात्य आदि प्रकृतिले बलिया हुने सर्वाङ्ग परिपूर्ण भएका नीतिमार्गको आश्रय लिएर हिंड्ने राजा नै विजिगीषु - विजयको उम्मेदवार बन्दछ।
विजिगीषुको राज्यसँग जोडिएको वरिपरिको देश अरिप्रकृति अर्थात् शत्रुदेश हुन्छ, त्यसभन्दा पछिको पहिलो देश शत्रुको शत्रुदेश हुनाले विजिगीषुको मित्रप्रकृति अर्थात् मित्रदेश हुन्छ।

[illegible] दुर्गुणी हुनाले शत्रु चार किसिमका हुन्छन्। १ शत्रुमा हुने आगो लगाउने [illegible] २- केही स्वभावले लागेको वा भयको सामना - भिडान जोडिएको, ३- किन त मित्र हुनको सङ्कट पर्दैमा यातना अर्थात् आक्रमण गर्नुपर्ने शत्रु, ३- [illegible] वा आक्रमण भएपछि दुर्बल असहाय भएको हुनाले उच्छेदनीय - [illegible] अर्थात् उपेक्षा गर्नुपर्ने शत्रु, ४- मित्रहरूको [illegible] कर्षणीय अर्थात् केही [illegible] आफूलाई विकार गर्ने कर्षणीय अर्थात् केही गरी पीडा दिनुपर्ने शत्रु। यति किसिमका शत्रुका हुन्छन्।

१ आफ्नो देश जोडिएको शत्रु भन्दा पछाडि एक अन्तर बिचमा परेको मित्र, २ त्यसभन्दा पछाडि दुइ अन्तर बिचमा पर्ने शत्रुपछिको मित्र, ४ त्यसभन्दा पछाडि तीन अन्तर बिचमा पर्ने आफ्नो मित्रको मित्र, ५ त्यसभन्दा पछाडि चार अन्तर बिचमा पर्ने शत्रुको मित्रको मित्र, यसरी यी अगाडि पट्टिका पाँच शत्रु मित्र प्रकृति हुन्छन्। १ विजिगीषुको देश जोडिएको पछाडि पट्टिको सीमा पर्ने पछाडिबाट पेल्ने पार्ष्णिग्राह, २ त्यो भन्दा पछाडि पार्ष्णिग्राहको शत्रु आक्रन्द, ३ त्यो आक्रन्द दबाउन [illegible] विजिगीषुको मित्र आक्रन्द, ३ त्यो आक्रन्द भन्दा पछाडि पार्ष्णिग्राहलाई लाग्ने विजिगीषुको [illegible] गर्ने पार्ष्णिग्राहासार, ४ त्यो आसार भन्दा पछाडि आक्रन्दको [illegible] विजिगीषुको सहायता गर्ने आक्रन्दासार। यसरी चार किसिमका पछाडि पट्टिका ४ शत्रु मित्र प्रकृति हुन्छन्। यी दुइथरी गरी ९ र विजिगीषु समेत गरी १० राजमण्डल हुन्छ।

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रु दुई किसिमका हुन्छन् – एक सहज – अर्थात् स्वभावसिद्ध। विजिगीषुको भूमिसँग जोडिएको, प्रधानतेले युक्त भएको र आक्रमणकारी कुलको अभिमानी (यी दुई सहज शत्रु हुन्। अर्को चाहिं कृत्रिम अर्थात् आफूले विगार गरिदिएको र आफूलाई विगार गर्ने यी दुई कृत्रिम अर्थात् कारणवश बनेका शत्रु हुन्।

मित्र पनि दुई किसिमका हुन्छन् – एक सहज – अर्थात् स्वभावसिद्ध विजिगीषुको भूमिसँग बिचमा एक भूमि पर्ने प्रधानतेले मित्र बनेको र आमा वा बाबुको सम्बन्ध भएको मामा र फुपूको छोरा यी दुई सहज मित्र हुन्। अर्को चाहिं कृत्रिम – धनको लोभमा वा जीविकाको निमित्त आफ्नो आश्रय चाहने। यस्ता मित्र कारण अर्थात् स्वार्थवश बनेका मित्र हुन्।

विजिगीषु र उसको भूमिको शत्रुसँग भूमि जोडिएको विजिगीषु र शत्रुको दुई मिलेमा दुवैलाई मदत गर्न र मिली नहुँदा दुवैलाई निग्रह गर्न सक्ने। यस्तो दुवैलाई मिलाउन सक्ने विशेषण प्रधान भएको मध्यम – मध्यस्थ कहलाउँछ।

विजिगीषु अरि मध्यम यी सबै देखि अलग रहेको मण्डल बाहिर रहने बलवान् धनवान भएको हुनाले विजिगीषु अरि मध्यम मिलेमा अनुग्रह गर्ने र मिली नहुँदा विरोध गर्ने दबाउन पनि सक्ने – दुवैमा कतै पनि नपर्ने उदासीन – तटस्थ कहलाउँछ।

अरिमित्र
मित्र
अरि — ११ मध्यम
विजिगीषु — १२ उदासीन
पार्ष्णिग्राह
आक्रन्द
आसार

अगि लेखिएका आगाडि पछाडि पट्टिका ५ विजिगीषु र अगि लेखिएका ५ पछाडि पट्टिका ४ विजिगीषु १ र यी मध्यम र उदासीन समेत गरेर बाह्र किसिमका राजप्रकृति हुन्छन् – यी सबैको नाम राजमण्डल हुन्छ।

विजिगीषु राजा, उसको मित्र, मित्रको पनि मित्र यी तीन प्रकृति हुन्। विजिगीषु राजा, उसको मित्र, अमात्य, जनपद, दुर्ग, कोश, सेना यी प्रकृति हुन्। यिनी हरूको ... गन्दा गर्दा १८ अङ्ग भएका विजिगीषुसँग प्रकृति हरू समेत मिलाएर ... यस्तै शत्रुसँग सम्बद्ध भए का १८ को समग्र मण्डल बन्छ। यस्तै मध्यमसँग सम्बद्ध भएका १८ को मण्डल बन्छ, यस्तै मध्यमसँग सम्बद्ध भएका १८ ले मण्डल चौथो र उदासीनसँग सम्बद्ध भएका १८ ले ४ मण्डल हुन्छन्।

सबै मण्डलका राजप्रकृति १२ ... ७२ हुन्छन्। ... गरी ६० समेत मिलाउँदा ... आफ्नो गुण सम्बन्ध ...

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रु दुई किसिमका हुन्छन् एक सहज - अर्थात् स्वभावसिद्ध. विजिगीषुको भूमिसँग जोडिएको, प्रधानले तै शत्रु बनेको र आफ्नो समान कुलको अभिमानी (दैयाद) यी दुई सहज शत्रु हुन्। अर्को चाहिं कृत्रिम अर्थात् आफूले बिगार गरिदिएको र आफूलाई बिगार गर्ने यी दुई कृत्रिम अर्थात् कामबाट बनेका शत्रु हुन्।

मित्र पनि दुई किसिमका हुन्छन् - एक सहज - अर्थात् स्वभावसिद्ध विजिगीषुको भूमिसँग बिचमा एक अन्य पर्ने प्रधानले जो मित्र बनेका र आमा वा बाबुको सम्बन्ध भएको आमा र फुपूको छोरा यी दुई सहज मित्र हुन्। अर्को चाहिं कृत्रिम - धनको निमित्त वा जीविकाको निमित्त आफ्नो आश्रय चाहने. यस्ता मित्र कार्य अर्थात् स्वार्थबाट बनेका मित्र हुन्।

विजिगीषु र उसको सामन्तको शत्रु ...

कुन
मध्यम मण्ड...
दुवै
म.
मध्य
वि.
८
म.

राजमण्डल
शत्रुको मित्रको मित्र
मित्रको मित्र
शत्रुको मित्र
मित्र
शत्रु
विजिगीषु
पार्ष्णिग्राह
आक्रन्द
पार्ष्णिग्राहको आसार
आक्रन्दको आसार
११ मध्यम
१२ उदासीन

राजमण्डल —
६ अभिनिवेश मित्र

अभिनिवेश
मित्र
अरि
विजिगीषु . ११ मध्यम
पार्ष्णिग्राह १२ उदासीन
आक्रन्द
आसार

अगाडि पाँचका ५ पछाडि पाँचका ४ विजिगीषु १ र
अगाडि लेखिएका मध्यम र उदासीन समेत गरेर बाह्र किसिमका राजप्रकृति हुन्छ- यी सबैलाई मिलाएर राजमण्डल हुन्छ।

यी सबैलाई मिलाएर राजमण्डल हुन्छ। यी तीन तीन प्रकृति हुन्छन्
→ विजिगीषु राजा, उसको मित्र, मित्रको पनि मित्र यी तीन प्रकृति हुन्। यिनीहरू एक एकका आफ्ना अमात्य, राष्ट्र, दुर्ग, कोश, सेना यी प्रकृति हुन्। यिनीहरू गनिंदा १८ अङ्ग भएको विजिगीषुको प्रकृति हुन्छ। यसै शत्रुसँग सम्बद्ध भएका १८ को सम्बन्ध राख्ने मण्डल बन्छ। यसै शत्रुसँग सम्बद्ध भएका १८ को मण्डल तेस्रो, मण्डल चौथो, यसै मध्यमसँग सम्बद्ध भएका १८ तेस्रो मण्डल चौथो मण्डल यसै उदासीनसँग सम्बद्ध भएका १८ ले ४ मण्डल हुन्छन्।

सबै मण्डलका राजप्रकृति १२ र अमात्यादि प्रकृति निपात गरी ६० समेत मिलाएर जम्मा ७२ हुन्छन्। यी सबै प्रकृतिहरूको आफ्ना आफ्ना गुण सम्पत्ति हुन्छन्।

शक्ति
शक्ति भनेको बल हो, सिद्धि भनेको त्यसबाट हुने सुख हो।
शक्ति तीन किसिमका हुन्छ —
१ मन्त्रशक्ति = ज्ञानबल - राम्रोसँग विचार गर्ने बुद्धिको सामर्थ्य
२ प्रभुशक्ति = कोश - धनसम्पत्तिको दण्ड - सेनाको सामर्थ्य
३ उत्साहशक्ति - उद्यम पराक्रम गर्ने सामर्थ्य।

सिद्धि पनि तीन हुन्छन् —
१ मन्त्रसिद्धि — मन्त्रशक्तिबाट प्राप्त सुख
२ - प्रभुसिद्धि — प्रभुशक्तिबाट प्राप्त सुख
३ - उत्साहसिद्धि — उत्साहशक्तिबाट प्राप्त सुख

...Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu...

यो तीन प्रकारका शक्तिले पूर्ण भएको राजा श्रेष्ठ हुन्छ, यी शक्ति कम भएको राजा हीन हुन्छ, यी शक्तिहरू बढी घटी नभएको समान प्रमाणको भएको राजा सम-समौता हुन्छ। यस कारण राजाले आफूमा तीनै थरी शक्ति र तिनबाट हुने सिद्धि-पूर्ण बढाउने चेष्टा प्रयत्न गर्नुपर्दछ। यो शक्ति सिद्धि आफूमा पूर्ण राख्न नसके सामान्य राजाले आफ्ना प्रकृति वर्गमा क्रमैले, अर्थात् सब भन्दा पहिले अमात्यमा, जनपदमा अनि दुर्गमा यस्तो क्रमले, अथवा गुन प्रकृति श्रावित्ता-? [illegible] पहिले शक्ति सिद्धि बढाउन उद्योग गर्नुपर्दछ। यी प्रकृतिवर्गमा पनि शक्ति सिद्धि बढाउन नसके भए आफ्ना दूष्य-विरोधी आमित्रहरू द्वारा शत्रुको शक्ति र सिद्धि घटाउन यत्न गर्नुपर्दछ। अर्थात् विजिगीषु राजाले शक्ति आफ्ना आफ्ना प्रकृतिवर्गमा बढाउनु पर्दछ, आफूमाई यत्न गर्दा पनि शक्ति बढाउन सकिएन भने दूष्य आमित्रहरूलाई अगाडि सारेर तिनीहरू द्वारा शत्रुको शक्ति घटाउन प्रयत्न गर्नुपर्दछ।

अर्थदूषण कामभोगमा लाग्नु ... बाट आफ्नो अपमान

यदि मेरो शत्रु शक्तिमान- बलवान भए पनि घमण्डले उर्लेर वाक्पारुष्य- कडा बोली, दण्डपारुष्य- कडा सजाय [illegible] आदिलाई निभाउँदछ, सिद्धि प्राप्त भएर पनि व्यसनमा लम्पट भएर [illegible] अमात्यादि प्रकृति हरू विरक्त हुन गएर असहाय दुर्बल बेहोस हुनेछ र सजिलै दबाउन वश गर्न सकिने हुनेछ, किंवा [illegible] सजिलै सबै फौजको सहायता लिएर विरोध गरी आक्रमण गरिस्यामे बलियो छ भन्ने शक्तिको घमण्डले एकलै किल्लामा बसी रहनेछ, त्यसलाई फौज तयार गरेपछि मित्र र किल्लाको मदत नपाएर सजिलै दबाउन सकिने हुनेछ, किंवा त्यो शत्रु ठूला

(शत्रुलाई उचालेपछि म)
बलियो भए अर्को देशको शत्रुलाई उचालेर लाइदिए मेरो प्रकृति विकार लाई उचाल्नेछैन, अथवा बलियोले मलाई आक्रमण गर्दा मेरो [illegible] नलाई सहा हुनलागी सजिलै [illegible] सहायता पाइने [illegible] शत्रुको शक्ति सिद्धि घटाउन यत्ना दिनेछ भन्ने देखिन्छ भने यस्तो कारण परेमा शत्रुको शक्ति सिद्धि घटाउन चाहनु पर्दछ।

यस प्रकारका राजाको मण्डलमा प्रधान भएको विजिगीषु राजा, आफ्नो शत्रुसँग बिचमा अर्को नई पनि पहिल्यै मित्र राजालाई नेमि- बाहिर पारिको किनार, अर [illegible] लाई आडा जस्तो बनाएर आफू बिचको नाभिजस्तो बन्नु।

विजिगीषु र एक अन्तर बिचमा परेको मित्र यी दुइको बिचमा पोल्चाएको शत्रु बलियो भए पनि उच्छेद गर्न वा पीडा दिन सकिने हुन्छ।

षष्ठ अधिकरण पूर्ण।

सप्तम अधिकरण

षाड्गुण्य (सन्धिविग्रहादि छ गुण)

अगाडिको अधिकरणमा योगक्षेम गराउने शम र व्यायामको मूलस्थान भनिएको [illegible] सन्धि विग्रह आदि छ गुणको विशेष विवरण यस अधिकरणमा गरेको छ।

९८ प्रकरण- षाड्गुण्यसमुद्देश
(छ गुणको वर्णन)

९९ प्रकरण- क्षय स्थान वृद्धिको निश्चय
(घट्ती बढ्ती उस्तै(?) स्थितिको निर्णय)

कु-१ अध्याय ९६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षड्गुण —

सन्धि विग्रह आदि षड्गुणको उत्पत्तिस्थान स्वामी अमात्य आदि सात प्रकृतिको वर्ग र बाह्रको समष्टि राजमण्डल मानिन्छ।

सन्धि - मेल गर्नु, विग्रह - विरोध गर्नु, आसन - मौन बसेर बस्नु, यान - आक्रमण गर्नु, संश्रय - बलियाको आड लिनु, द्वैधीभाव - दोधारमा रहनु यी ~~षड्गुण~~ षड्गुण - छ गुण हुन् भनि आचार्यहरू भन्दछन्।

सन्धि - मेल र विग्रह - विरोध यी दुई मात्र गुण हुन्, यिनै दुई गुण बाट छ गुण ~~[illegible]~~ आसन र संश्रय सन्धिमा, यान विग्रहमा, द्वैधीभाव सन्धिविग्रह दुवैमा पर्ने हुनाले सन्धिविग्रह ~~[illegible]~~ षड्गुण बनेका हुन् भनि वातव्याधि उद्धव भन्दछन्।

सन्धिविग्रहको अवस्था भिन्न हुँदा स्वरूप भिन्नभिन्न हुने हुनाले छवटै गुणको गणना गर्नुपर्दछ भनि कौटल्य भन्दछन्।

यी गुणहरूमा विशेषगरेर शान्ति रहेमा धनधान्य भूमिकोश आदि दिनेछु भनि पण-करार गरेर मेल गर्नु सन्धि ~~[illegible]~~, शत्रुप्रति द्रोह अपकार गर्नु विग्रह हो. सन्धि वा विरोध केही नगरी चुपचाप उपेक्षा गरेर रहनु आसन हो. शक्ति देखाउन ~~[illegible]~~ को अनुकूल गरेर शत्रुप्रति चढाइ गर्न जानु यान हो, आफ्नो बलले नपुगे शत्रुबाट आफ्नो रक्षाका निमित्त अर्को राजालाई आफ्ना छोरा सम्पत्ति दिएर आश्रय लिनु संश्रय हो, दुईतिरका शत्रुमध्ये एकसँग आत्मसमर्पण गरि मित्र भिन्न प्रयत्न गर्दै सन्धिविग्रह दुवै अपनाएर दोधारमा लाग्नु द्वैधीभाव हो. छगुणका स्वरूप यिनै हुन्।

शत्रुभन्दा आफू निर्बल भए सन्धि गर्नु, शत्रुभन्दा आफू बलियो भए विग्रह गर्नु. न म शत्रुलाई दबाउन सक्छु न शत्रुले मलाई

पनि शत्रुले दबाउन सक्छ भन्ने ठानेमा आसन उपेक्षा गर्नु. शक्ति देखाउने काम को अनुकूलता आफूमा बढी देखेमा आक्रमण गर्नु. आफू शत्रुभन्दा कमजोर भएमा अर्को बलियोको संश्रय-आड लिनु. सन्धि वा विरोध गर्ने काममा अर्को सहायता नभई नहुने देखिएमा द्वैधीभाव-दोधार गर्नु. यसरी गुणको प्रयोग गर्नु.

क्षय स्थान वृद्धि-

यी छ गुण मध्ये जुनचाहिँ गुणको बाटोमा आफू रहेको [illegible] भएपछि मा रहेर आफ्नो किल्ला पुल बाँधहरूको बाटो, बस्ती बसाउने काम बसाउन खानी आफ्नो किल्ला आदिमा लगाने द्रव्यका हानिको काम बढाउन र शत्रुका यी किल्ला आदिमा लगाने पुऱ्याउन सक्छु भनि त्यो गुणको व्यवहार गर्नु, यही वृद्धि हो।

मेरो वृद्धि चाँडै हुन्छ, धेरै हुन्छ, वृद्धिसाथै वृद्धि थप्दै जान्छ, शत्रुको भने वृद्धि ढिलो हुन्छ थोरै हुन्छ वा वृद्धि हुँदैन भन्ने देखिन्छ भने शत्रुको वृद्धिलाई उपेक्षा-बेवास्ता गरे हुन्छ, ~~[illegible]~~ आफ्नो (शत्रुको वृद्धि उत्कृष्ट हुने देखिएमा सन्धि गर्नु.

जुनचाहिँ गुणको बाटोमा आफू रहेको छ त्यसमा आफ्नो कामको हानि हुनेछ, शत्रुको भने हानि हुँदैन त्यो गुणमा आफू रहनु हुँदैन यस्तो परिस्थिति हुनु क्षय हो।

थोरै समयपछि मेरो क्षय हुनेछ शत्रुको क्षय चाँडै हुनेछ, किन आफ्नो क्षय थोरै हुनेछ शत्रुको क्षय धेरै हुनेछ भन्ने देखिएमा त्यो क्षयलाई बास्ता नगरे ~~[illegible]~~ बाह्रातिर को लागि हुन दिए पनि हुन्छ. आफ्नो शत्रुको पूर्वपछि उत्तमसमय उत्पन्न हुने शत्रुसँग सन्धि गर्नुपर्दछ.

जुनचाहिँ गुणको बाटोमा रहँदा आफ्नो कामको घटती वा बढती केही होइन, यसलाई बराबर रहनु नै स्थान हो.

मेरो स्थान-अवस्था थोरैपछि वृद्धि हुँदै जानेछ, शत्रुको भने स्थान अवस्था निर्बल भएपछि क्षय हुँदै जानेछ भन्ने देखिएमा त्यसो स्थानमा उपेक्षा गरी स्थान गरिए पनि हुन्छ।

Sanskrit ... Balmeeki Campus, Kathmandu.

आफ्नो र शत्रुको समय स्थिति वृद्धि हुने कुरा बाट वा मध्यस्थ स्थान अवस्थामा शत्रुसँग सन्धि गर्नु भन्ने आचार्यहरूको मत छ, परन्तु कौटिल्य विशेष होइन सामान्य हो भन्ने कौटिल्य भन्दछन्।

यदि सन्धि गरेर रहेमा ठूलो फायदा हुने हुँदैन [illegible] आदि आफ्नो कामले शत्रुपक्षीय कामलाई हानि गराउँछु,
२ - [illegible] सन्धि बाट आफ्नो कामबाट ठूलो फायदा उठाउन [illegible] ३ किंवा शत्रुपक्षीय कामबाट ठूलो फायदा उठाएको सन्धि द्वारा शत्रुलाई विश्वास पारेर वा गुप्तचर [illegible] प्रयोग [illegible] आदिको [illegible] प्रयोग द्वारा [illegible] शत्रुका कामलाई हानि गराउँछु भन्ने ठानेमा, ५ किंवा सन्धि आदि उपकार [illegible] शत्रुलाई ठूलो फायदा उठाउने [illegible] आफ्नो [illegible] भन्ने ठानेमा, ६ अथवा [illegible] आफ्नो शत्रु सँग सन्धि गरेर [illegible]
७ अथवा [illegible] विरोध गर्न शत्रुसँग सन्धि गर्दछ [illegible] भन्ने ठानेमा
८ म सँग सन्धि गरेको शत्रुको [illegible] भन्ने ठानेमा, ९ अर्को शत्रुबाट पीडित [illegible] शत्रुको देश [illegible] सन्धि गरेमा मेरो हातमा पर्छ [illegible] भन्ने ठानेमा, १०, ११- [illegible] शत्रु [illegible] सन्धि [illegible] मेरो काममा हानि [illegible] मण्डललाई शत्रुसँग सन्धि गरेको फुटाउन सक्छु भन्ने ठानेमा,

१३- फुटेको शत्रुलाई दबाउन सक्छु भन्ने ठानेमा, १४- सेनाको सहायतालाई [illegible] मण्डलसँग [illegible] शत्रुलाई वशमा पारी मण्डलका [illegible] सक्छु भन्ने ठानेमा, १५ [illegible] मण्डलसँग द्वेष भए पछि मण्डल द्वेष [illegible] गराउन सक्छु भन्ने ठानेमा पनि शत्रुसँग सन्धि गरी आफ्नो [illegible] शत्रुलाई [illegible] भन्ने ठानेमा पनि शत्रुसँग सन्धि गरी आफ्नो वृद्धि-बढ्ती गराउने काम गर्नु।

अथवा, १ मेरो देशमा [illegible] पर्वत वा नदीको किल्ला भएको, [illegible] भएको [illegible] मेरो देश हुनाले शत्रुले आक्रमण गर्न [illegible] म प्रतिक्रिया गर्न सक्छु भन्ने ठानेमा, २ किंवा र देशको सीमाना को मजबूत किल्ला को आडमा [illegible] शत्रुको काममा हानि गराउन सक्छु भन्ने ठानेमा, ३ किंवा शत्रुलाई सङ्कट बाधा पर्दा [illegible] भएको हुनाले [illegible] भन्ने ठानेमा, ४ किंवा [illegible] विरोध भएको शत्रुको देशमा [illegible] गराउन सक्छु भन्ने ठानेमा शत्रुसँग विरोध गरेर आफ्नो बढ्ती हुने काम गर्नु-

अथवा शत्रुले मेरो कामका हानि गर्न सक्दैन, म पनि उसको हानि गर्न [illegible] शत्रुलाई सङ्कट पर्दा [illegible] आफ्नो काम [illegible] बढ्दै जान्छु भन्ने ठानेमा [illegible] उपेक्षा गरेर आफ्नो बढ्ती गराउने गर्नु।

अथवा [illegible] शत्रुको काममा बाधा पर्दछ, [illegible] आफ्नो [illegible] भन्ने ठानेमा [illegible] आफ्नो बढ्ती गराउनु।

अथवा न शत्रुको काम बिगार्न सक्छु [illegible] आफ्नो काम बाधा [illegible] सक्छु भन्ने ठानेमा बलिया आश्रय लिएर आफ्नो काममा लागी [illegible] अवस्थाबाट स्थान-समअवस्था, स्थानबाट वृद्धि अवस्थामा पुग्ने इच्छा राख्नु।

९६

अथवा यतातिर माथि गरेर आफ्नो काम चलाउछु भन्ने वा निरोधमा रहेर शत्रुको काम बिगारिदिन्छु भन्ने ठाउँमा द्वैधीभाव–दोस्रो नीतिलेसँग आफ्नो वृद्धि गर्दछन्।

राजमण्डलमा रहेका विजिगीषु राजाले यसरि सन्धि विग्रह आदि षड्गुणको प्रयोग द्वारा कामना क्षयबाट स्थान, स्थानबाट वृद्धि गराउने उद्योग गर्नुपर्दछ।

७–१
८८

१०० प्रकरण
७–२ अध्याय १००

संश्रयवृत्ति
(आश्रयको व्यवहार)

विजिगीषु राजाले सन्धि विग्रह आदि एक गुणको आड लिएर आफ्नो उन्नति गर्ने बारे देखाइएर अब दुइ गुणको बारे दुइ देखिएमा कुन नाघि गुणको बारेमा नैसछ भन्ने कुराको विवेचना गरौं।

शत्रुसित सन्धि गरेपनि विग्रह गरेपनि आफ्नो वृद्धि बराबरै हुने देखिएमा सन्धि गर्नु बेस छ. किनभने विग्रह–विरोध–युद्ध गरेमा प्राप्तिको क्षय, धन धान्य खर्चको व्यय, विदेशतिर जानुपर्ने, शत्रुले प्रयोग गरिएका विषालु पानी आदिबाट हुने खतरा पनि पर्दछन्, सन्धि गरेमा यी कुनै हुँदैनन्।

यही किसिमसँग यान र आसन दुवै उपायबाट वृद्धि बराबरै हुने देखिएमा पनि आसन यानमा क्षय व्यय आदि पर्ने, आसनमा यसको त्यसो नहुँदा आसन नीति नै ठिक बेस छ।

९७

द्वैधीभाव–दोस्रो नीति, संश्रय–अरूको आड लिनु यी दुइ नीतिमा लोभ स्मरण द्वैधीभाव बराबरी देखिएमा द्वैधीभाव नीति नै ठिक बेस छ किनभने द्वैधीभाव नीति लिएमा आफ्नो काम गर्दछन् पाउने हुनाले आफ्नो भलाइ हुन्छ, अरूको आश्रय लिएमा अरूलाई फाइदा दिनुपर्छ, आफूलाई हुँदैन।

आफूभन्दा बलियो आक्रमण गर्ने सामन्त शत्रुसित सन्धि गर्नका लागि दण्ड–कोष बल जाँचेर आश्रय लिनुपर्छ। बलियो बलवान् शत्रुको जति छ त्यो भन्दा बलियो राजाको आश्रय लिनुपर्छ। आफूलाई आश्रय नपाएमा बरु उही आक्रमण गर्नेको आज्ञामा पसी आश्रय लिई धन कोश सम्पत्ति केही दिएर, त्यसबाट आफूलाई खुसी पार्ने प्रयत्न गर्नुपर्दछ। किनभने आफूभन्दा बलियोसँग भेट गरेमा वध बन्धन आदि गर्नुपर्दछ। किनभने आफूभन्दा बलियो बलियोसँग शत्रुले आक्रमण गरिएको अवस्थामा हुने हुन्छ। किनभने आफू बराबरको बलियोसँग भेट गरेपनि केही हानि हुँदैन। भेट गरिएको आश्रय लिने छ भने ता भेट गरेपनि केही हानि हुँदैन। भेट गरेका आश्रयले नमानेमा दण्डोपनत–फौजी शक्तिले आत्मसमर्पण गरेको जस्तो नम्र व्यवहार गरी रहनुपर्दछ।

आफूले आश्रय लिएपछि शत्रुलाई प्राणघातक रोग लागेको, भित्री आदि भित्री बाहिर कोप उठेको, शत्रु बढेको, आफ्नो सहयोगी पर्ने गएको, त्यसबाट आफ्नो वृद्धि हुने देखिएमा भने कुनै रोग वा धर्मकार्यको बहाना गरी आश्रयदाताबाट भाग्नु। आफ्नै मुलुकमा बसेको छ भने उसले बोलाएपनि नजानु, शत्रुको कुनै छिद्र पाएको मौकामा खटाइदिनु।

दुवैतिर बलियो शत्रुको बीचमा परेकाले ती दुइमा जुन बढी भलो गर्ने शक्तिवाला बलियो छ त्यसैको आश्रय लिनु अथवा आफूलाई जुन चाहिँ आफूसँग अविश्वास–नजिक जोडिएको छ उसको आश्रय गर्नु, किंवा दुवै दुवैसँग कपाल साथै–अर्थात् तमाखुको आडमा दिएर उसले मेरो नाश गर्न खोज्छ, तमाखुको मेरो प्रमाणिक बनाइदिनुपर्छ दुवैसँग एकले एकलाई साथ गरेर आड लिने गुप्तचर तमाखुको मूल स्थान सम्मलाई उडाउन चाहन्छ – भन्ने कुरा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

- दुवैथरि दोस्रापर [illegible] दुवैलाई पारस्परिक घातक हो भन्ने देखाई फुटाउनु. फुटाएपछि एकपछि अर्को [illegible] गुप्तवध गर्ने प्रयोग गर्नु.

छायाबाहेक दुवैतिरका बलियाभन्दा जुन चाहिँ बढी आफूलाई नजीक हुने देखिन्छ त्यसबाट अर्को चाहिँको बिगाड [illegible] अथवा [illegible] दोस्रो नीति लिएर बस्नु. [illegible] सान्धि गर्ने [illegible] कारण [illegible] अनुभव [illegible], दुवैतिरका [illegible] आलोक-[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] अर्को चाहिँलाई [illegible] पोखो [illegible] दुवैतिरबाट आफूलाई [illegible] [illegible] आश्रय [illegible]. अथवा मध्यम वा उदासीनको आश्रय लिनु. मध्यम वा उदासीनका [illegible] [illegible] [illegible] अर्को चाहिँलाई [illegible] अथवा दुवैलाई [illegible].

. दुवैले दुवैतिरबाट आफूलाई [illegible] मध्यम उदासीन [illegible] किंवा तिनका पक्षका [illegible] [illegible] सम्मानित छ त्यसको आश्रय लिनु. [illegible] [illegible] आश्रय गर्नु. दुवैतिरबाट [illegible] जुन चाहिँको [illegible] [illegible] [illegible] उसैको आश्रय लिनु, [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] लिनुपर्दछ.

[illegible] प्रिय छ [illegible] अप्रिय छ जसको जुन चाहिँ प्रिय छ जुन चाहिँ अप्रिय छ [illegible] [illegible] तथापि आफू जसको प्रिय छ

[illegible]
७-२
१०७

जो जसको प्रिय वा अप्रिय जो छ अर्को पनि उसको उस्तै हुन्छ न [illegible]
आफू जसको प्रिय छ उसैको आश्रय गर्नुपर्दछ.

७-२
१००

७-३ प्र. विगृह्यासन — विरोध गरेर चुप लागेर बस्नु.
७-४ प्र. सन्धायासन — सन्धि गरेर " "
७-५ प्र. विगृह्ययान — विरोध गरेर अभियान गर्नु
७-६ प्र. सन्धाययान — सन्धि गरेर " "
७-७ प्र. सम्भूयप्रयाण — धेरैजना मिलेर " "
७-३ अध्याय ...

सन्धि गरेर वा विरोध गरेर चुप लागेर बस्नु वा अभियान गर्ने विषयको

प्रकरण १०१ (समहीन बलवान्‌को षाड्गुण्य व्यवस्था) [समहीनज्यायसां गुणाभिनिवेशः]

" १०२ हीनसन्धि (हीनले आत्मसमर्पण गर्ने विषय)

७-३ अध्याय ...

विजिगीषु राजाले आफ्नो शक्ति-बल [illegible] विचार गरी त्यस अनुसार षाड्गुण्य प्रयोग गर्नुपर्दछ. आफू बराबरका संग र आफूभन्दा बढीवालासँग सन्धि गर्नु, आफूभन्दा तल्लोसँग विरोध गर्नु. किनभने — आफूभन्दा बलियोसँग विरोध गर्नु हात्तीसँग पैदलले युद्ध गर्नु जस्तो हुन्छ. बराबरसँग विरोध गर्नु त काँचो माटाका दुई भाँडा परस्पर ठोकिएर जस्तै दुवैको हानि गराउने हुन्छ. पत्थरले माटाको घडा [illegible] बलियोले तल्लोसँग विरोध गरेमा अवश्यै सिद्धि हुन्छ.

आफूभन्दा बलियोले आफूसँग सन्धि गर्न चाहेन भने दण्डोपनत [illegible] प्रकरण ( ) भन्नेमै [illegible], किंवा आबलीयस प्रकरण ( ) मा भनेझैं धोखा दिने प्रयोग गर्नु. आफू बराबरले आफूसँग सन्धि गर्न चाहेन भने उसले आफूलाई जतिमात्रामा बिगार गरेको छ आफूले उसलाई पनि त्यतिमा बिगार गर्नु. तेजले नै सन्धि-मेल गराउँछ. फलाम नतताईकन अर्को फलामसँग जोडिँदैन.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

- दुवैथरि दोस्रापर ~~...~~ (दुवै)लाई प्रत्यक्ष घातका हो भन्ने
दोस्रालाई सुनाउन, जुनमध्ये पहिले गरेका कारणले गुप्तबध
- गर्ने प्रयोग गर्नु।

यथासाध्य दुवैतिरका बलियाभन्दा जुन चाहिँ बा
आफूलाई नय नजीक हुने दोस्रो ... अर्को चाहिँ
को सेवा गरी आश्रय गर्नु। अथवा जिहादको आड लिई
दोस्रो गीत लिएर बस्नु। ... सान्ध गर्ने वा विग्रह गर्ने
कारण जे छ सो अनुसार चेष्टा गर्नु। दुवैतिरका दुष्ट-
आत्मक ... जान्ने ..., आन्तरिक-बाह्य हरलाई ~~...~~
हातमा लिनु। दुश्मन रूपलाई ... अर्को चाहिँलाई
... पक्की बेलामा ... दुवैतिरबाट आफू पीडित
भएमा राजमण्डलको आश्रय लिएर रहनु। अथवा मध्यम
वा उदासीनको आश्रय लिनु। मध्यम वा उदासीनसँग
मिलेर दुश्मनलाई ... अर्को चाहिँलाई ~~...~~ अथवा दुवैलाई नष्ट पार्नु।

दुवैले दुश्मनबाट आफूलाई नाश पार्न लागेमा मध्यम
र उदासीन वा ... देशका ... मध्यमका
... को आश्रय लिनु। ... को आश्रय गर्नु। दुवैतिरबाट दोस्रो जो चाहिँको आश्रय गर्नु
उचित ... उसैको आश्रय लिनु, ...
... जनतालाई आफ्नो ...
... आफ्नो ... शान्ति ... ।
... प्रिय हुन्छ वा जो अप्रिय छ
... जो चाहिँ प्रिय छ ... जो चाहिँ अप्रिय छ ...
... आफ्नो जनको प्रिय छ

~~... उसैको ... ७-२ १०७~~

जो जसको प्रिय वा अप्रिय जो छ अर्को पनि उसको उस्तै हुन्छ भने
आफ्नो जनको प्रिय छ उसैको आश्रय गर्नुपर्दछ।

७-२
१००

~~७-३ प्र. विग्रह्यासन — विरोध गरेर चुप लागेर बस्नु।~~
~~७-४ प्र. सन्धायासन — सन्धि गरेर " "~~
~~७-५ प्र. विगृह्ययान — विरोध गरेर अभियान गर्नु~~
~~७-६ प्र. सन्धाययान — सन्धि गरेर " "~~
~~७-७ प्र. संभूयप्रयाण — धेरैजना मिलेर " "~~
~~७-३ अध्याय ...~~

~~सन्धि गरेर वा विरोध गरेर चुप लागेर बस्ने वा अभियान गर्ने विषयको~~

प्रकरण १०१ (समहीन बलवारका षड्गुण व्यवस्था)
(समहीन ज्याय को गुणाभिनिवेश)

" १०२ हीनसन्धि (हीनले सन्धि गर्ने विषय)

७-३ अध्याय ...

विजिगीषु राजाले आफ्नो शक्ति-बल कामको ~~...~~ विचार गरी स्थल अनुसार
षड्गुण प्रयोग गर्नुपर्दछ। आफूबराबर ~~...~~ सँग र आफूभन्दा बलवान्सँग सन्धि
सन्धि गर्नु, आफूभन्दा निर्बलसँग विरोध गर्नु। किनभने — आफूभन्दा बलियोसँग
विरोध गर्नु हात्तीसँग पैदलले युद्ध गर्नु जस्तो हुन्छ। बराबरसँग विरोध गर्नु ता काँचो
माटोका दुई भाँडा परस्पर ठोकिएझैं दुवैको हानि गराउने हुन्छ। पत्थरले माटोको
घडा फुटाएझैं बलियाले निर्बलसँग विरोध गरेमा अवश्यै सिद्धि हुने हुन्छ।

आफूभन्दा बलियोले आफूसँग सन्धि गर्न चाहेन भने दण्डोपनत
प्रकरण ( ) मा भनेझैं विनम्र भएर रहने, किंवा आबलीय प्रकरण ( ) मा
भनेझैं धोका दिने प्रयोग गर्नु। आफूबराबरले आफूसँग सन्धि गर्न चाहेन भने
उसले आफूलाई जति मात्रामा बिगार गरेको छ आफूले उसलाई पनि त्यति मात्रा
बिगार गर्नु। तेजले नै सन्धि-मेल गराउँछ। फलाम नततिई कन
अर्को फलामसँग जोडिँदैन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

आक्रमक दुर्दान्त राजा सवैतिर जुटेर रहेको छ भने विजिगीषुले त्यससँग सन्धि गर्नुपर्दछ। जुटेका संग सन्धि नगरेमा ईश्वर असहन गर्ने तेज जङ्गलको आगो झैं उनीहरु आफू माथि आइलाग्नेछन् [illegible], १८ अध्यायमा पनि यही विषय देखाइएको छ।

बलियो संग सन्धि गरेमा त्यसका प्रकाशित गुण लोभी मानिस [illegible] भए पनि आउने छैन भन्ने देखिन्छ भने दुर्बलले पनि बलवान् संग विरोध गर्नुपर्दछ। विरोध गर्दा पनि उसका प्रकाशित गुण लोभी [illegible] अथवा विरोधले आफू माथि भए पनि आउने छैन भन्ने देखिन्छ भने बलियाले पनि दुर्बल संग सन्धि गर्नुपर्दछ। एकै बाजी सङ्कट पनि आएमा त्यो सङ्कट [illegible], शत्रुको सङ्कट [illegible] दुर्बलले पनि निर्धो संग सन्धि गर्नुपर्दछ।

सन्धि वा विरोध गर्दा शत्रु निर्धो हुँदा पनि आफ्नो बलले आक्रमण गर्न [illegible] बलियाले पनि [illegible] गर्नुपर्दछ। शत्रुको सङ्कट सम्हाल्न सक्ने देखिन्छ भने दुर्बलले पनि बलियो [illegible] आउने देखिन्छ भने बलियाले पनि आफ्नो बलियाको आश्रय लिनु [illegible] देखिएमा बलियाले पनि दैवी [illegible] होस्।

अहिले [illegible] शास्त्रमा गर्नुपर्ने [illegible] प्रयोग बनाइयो। अब दुर्बल प्रति विशेष [illegible] भनिन्छ।

१ [illegible] लिएर कुनै बलियो राजाले निर्धो उपर आक्रमण गरेको छ भने त्यो निर्धाले आफ्नो धन फौज केही भूमि पनि शक्ति अनुसार अर्पण गरेर निर्धाले सन्धि गर्नुपर्दछ।

(बलियोप्रति)

२ बलियो शत्रुले कोश चाहेमा उसले मागेको सोना अनुसार कोश र आफ्नो धन पनि लिएर शत्रुलाई दिएर निर्धाले उसको सेवा गर्ने गरी गरेको सन्धिलाई आत्मामिष अर्थात् आफ्नो [illegible] सन्धि भन्दछन्।

३ आक्रमणको सेनापति [illegible] अध्यक्ष पठाएर बलियो शत्रुको सेवा गर्ने गरी गरेको सन्धि, आक्रमणबाट हुने आत्मरक्षण सन्धि पनि भनिन्छ।

४ बलियो शत्रुको कामको निमित्त आफू एक्लै एकान्त र फौज [illegible] गरेको सन्धि अदृष्टपुरुष सन्धि - [illegible] भनिन्छ यसमा फौज मुख्य पुरुष आफ्नो [illegible] रक्षा हुनाले दण्ड मुख्यात्मरक्षण सन्धि पनि यसलाई भन्दछन्।

५ यी पूर्वोक्त ३ सन्धि मध्ये आत्मामिष र आत्मरक्षण सन्धिमा आफ्नो मुख्य पुरुषका छोरा [illegible] दिएर वैवाहिक सम्बन्ध पनि विश्वास [illegible]। अदृष्टपुरुष मुख्यात्मरक्षण सन्धिमा [illegible] गुप्त विधि [illegible] प्रयोग गरेर शत्रुलाई सिध्याउन। यी तीनै किसिमका सन्धिलाई दण्डोपनत सन्धि - अर्थात् दण्डोपनत सन्धि भन्दछन्।

६ बलियो शत्रुलाई धन दिएर (बाँकी [illegible] प्रकृतिवर्गलाई उम्काउने गरी गरेको सन्धिलाई कोशोपनत सन्धि - धन दिएर गरेको सन्धि, [illegible] सन्धि - विजय सन्धि पनि भन्दछन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७ यहीधनदिने साक्षीमा दिनेलाई सुविधा हुनेगरी किस्ता किस्ता गरी धनदिनेगरी गरेको साक्षीलाई उपग्रह साक्षी - किस्ता साक्षी भन्दछन्।

८ लगौनि - यो ठाउँमा सोझाबटामा यातधनदिने भन्ने कबोल गरीगरेको साक्षीलाई आश्रयसाक्षी - जीविकासाक्षी भन्दछन्।

८ सुरक्षा सुविस्तारसाथ नियम समयमा धनदिनेलाई अवश्य गरीगरेको साक्षीलाई सुवर्णसाक्षी - त्यही साक्षी भन्दछन् यो त्याही कमाईका दिएर गरेको साक्षी भन्दछन्यात एउटा हुन्छ. यो साक्षीमा प्रत्येक विश्वासपात्र हुनेको एकता हुने हुनाले सुन सुनामेल एक गएको -लाग्नो गएको जनो धन सुवर्ण साक्षी भन्दछन्.

९ तुरुन्तै एकैचोटि सर्वधनदिने कबोल गरीगरेको साक्षीलाई कपाल साक्षी = लगौनाको साक्षी भन्दछन्.

१० परिक्रम आदि ४ किसिमका धनदिने साक्षीमा परिक्रम, उपग्रह साक्षी ना वाला आदि मिली साक्षी अथवा बाबुले चाहेमा राइ नाहिनामा गर्ने विश्वप्रयोग गरी जेही धन ल्याउन दिने. तेस्रो सुवर्णसाक्षीमा चौथो कपाल साक्षीमा नभएमा उधारो दिने लेखिदिने समय बिताएर - ४ किसिमका धन दिने साक्षीलाई धनोपगत साक्षी भन्दछन्।

११ जेही जग्गा तोकेर देशरप्रमाण बनेको रक्षा गर्न गरीगरेको साक्षीलाई आश्रय साक्षी - धन द्वारा लेखिदिएको जग्गामा उपद्रव नचलाएर लिन सकेमा बस्दछन् भन्दछन्. यो साक्षीमा गरेको जग्गा फिर्ता गर्छन्।

१२ - अथवा राजधानी छोडेर बाबुलाई दिएको जग्गालाई साक्षी धन लिने आफ्नो लिएर जग्गा नदिएर गरेको उद्धिना साक्षी - लोको जग्गाको साक्षी भन्दछन्. साक्षीको

समयमा लेखिदिएको जग्गा फेरि फर्काएर लिनेहरू भनी उनीहरू यो साक्षी बस्दछन्।

नजिकैबाट आफ्नो हकवालाको ~~दिएको~~ जग्गाबाट उठ्ने आम्दानी कम भए दिने गरी भएको साक्षीलाई अवक्रय साक्षी भन्दछन्।

सबै जग्गाबाट उठ्ने धन र सबजग्गाको अनुबन्ध भए दिनेको लगाउ गरेको साक्षीलाई पादुवण साक्षी - बाबुलाई दिएको जग्गा साक्षी भन्दछन्।

४ किसिमका जग्गा साक्षीमा आदिम उद्धिना साक्षीमा बाबुलाई सहित गुन बेला भएदेखि भर्नेपछि हुनेछ. अवक्रय, पादुवण साक्षीमा जग्गाको आम्दानी दिइन्छ आवश्यकता परेमा जग्गा बाबुको दोष गर्दैन. ४ किसिमका भूम्युपगत साक्षी हुन्।

यी तीन साक्षी - दुर्बललाई साक्षी दिन दुर्बल उनीहरू आफ्नो कामले बाल अनुभव दण्डोपगत धनोपगत भूम्युपगत ~~साक्षी~~ तीन किसिमका साक्षी प्रयोजन गर्छ. -

साक्षीहरूको ~~[illegible]~~ तालिका

दण्डोपगत - १ आलोकित, २ आलापित, ३ अदृष्टपुरुषः साक्षी.

~~धनोपगत~~ - १ परिक्रम, २ उपग्रह, ३ सुवर्ण, ४ कपाल - साक्षी.

भूम्युपगत - १ आभिषेक, २ पुत्रिकृत, ३ अवक्रय, ४ पादुवण - साक्षी

इति

७-३-

~~[illegible]~~
१०१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकरण १०३ विग्रह्यासन - विरोध गरी आक्रमण
" १०४ सन्धायासन - मेल गरी आक्रमण
" १०५ विगृह्ययान - विरोध गरी अभियान
" १०६ सन्धाययान - मेल गरी अभियान
" १०७ सम्भूयप्रयाण - धेरैजना मिली अभियान

७-४ अध्याय १०२

~~[illegible]~~

सन्धि वा विरोध गरेर आसन वा अभियान गर्नेकुरा अरु आचार्यहरूले भनेका छन्। सामान्यतः स्थान - [illegible], आसन - [illegible], उपेक्षण - [illegible] यी सबै आसन का समानार्थक छन्। यस विषयमा विशेष यो छ कि - शत्रुले गरेको आक्रमणको बदलामा प्रत्याक्रमण गर्ने सामर्थ्य नभई [illegible] बस्नु स्थान हो, शत्रुले गरेको अपकारको प्रतिक्रिया गर्दै आफ्नो शक्ति बढाउने यत्न गरेर बस्नु आसन हो, केही उपायहरू पनि नगरेर बस्नु उपेक्षण हो। यी शब्दार्थमा [illegible] छ।

विजिगीषु र शत्रु दुवै सन्धि चाहने परस्पर लाई बिगार गर्न नसक्ने भएमा आफ्नो शक्ति केही बढी भए विग्रह्य-आसन - विरोध गरेर चुपलागी बस्नु, शक्ति कम भएमा सन्धाय-आसन - सन्धि गरेर चुपलागी बस्नु उचित हुन्छ।

यदि आफ्नो सेनाको वा मित्रका सेनाको वा जङ्गली दलको उपयोग गरी शत्रुका बस्तीमा आक्रमण गर्न सकिन्छ [illegible] भने मित्री किल्ला आदिको बाहिरी बन्दोबस्त गरेर विरोध गरेर बसी रहनु। अथवा मेरा प्रकृतिवर्ग (प्रजा) हरू [illegible] बढ्न थाल्नेछन् भने दोषमा विरोध गरेर बसी रहनु। आफ्नो काम गर्नेछन्, शत्रुको काम बिगार्दिनेछन्। अथवा शत्रुपक्षका हेला गरेका निर्धा लोभी र राजद्रोहीहरूलाई चोर डाकू जङ्गली दलले पीडा दिइरहेका प्रकृतिवर्गहरू आफ्ना पक्ष

[illegible] भएका [illegible] खेती पशुपालन वाणिज्य [illegible] बढाउन सक्दिन भने शत्रुका प्रकृतिवर्ग दुःखित भई पीडित भएका छन् र शत्रु यदि [illegible] गरेर [illegible] भए खेती पशुपालन वाणिज्य [illegible] किंवा [illegible] प्रकृतिवर्ग शत्रुबाट आउने छन्, [illegible], शत्रुका [illegible] भएका [illegible] आफ्नो वाणिज्यलाई शत्रुसँग विरोध गरेर [illegible] लोककिन्दिनेछु, किंवा शत्रुका [illegible] विनाशको [illegible] बढाउनका लागि [illegible] विरोध गरेको [illegible] बढाउन सक्छन् भने [illegible] आक्रमणका [illegible] शत्रु यदि जाने छैन र, आफ्नो विरोध गरेपछि [illegible] दुष्ट-विरोधी आमित्र जङ्गली दल लाई [illegible] बाट गर्न सक्ने छैन, किन [illegible] शत्रु पीडित हुनेछ, मेरो [illegible] प्रति [illegible] किंवा [illegible] गरेर मेरो [illegible] पनि आउन सक्नेछु भन्ने दोषमा शत्रुलाई बढ्न नदिन र आफ्नो शक्ति बढाउन विरोध गरेर बसनु जेठ।

त्यसो भएमा शत्रु नै [illegible] विजिगीषु आफूलाई [illegible] भन्ने आचार्यहरू भन्छन्। त्यसो होइन, [illegible] विजिगीषु [illegible] लाई दुःखमात्र दिन्छ [illegible] विरोध पूर्वक आसन गर्दा आफ्नो शत्रुलाई [illegible] बलवान् नभए भने ता विजिगीषुलाई उनेल नै दिनेछ भन्ने कौटिल्य भन्छन्।

यसो गरेमा शत्रुको [illegible] चाहेको [illegible] शत्रुलाई [illegible] यस कारण सेनाहरू बढाएर अभियान गर्न नपाएमा शत्रुसँग विरोध गरेर [illegible] पर्दछ।

विरोध पूर्वक आसन गर्न नमिल्ने भएमा सन्धि गरेर आसनमा विरोध गरेर आसन [illegible] गरी आफ्नो बल बढे पछि एवं बलले पूर्ण भएको [illegible] शत्रुसँग विरोध गरी अभियान गर्नु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा जौन्दै शत्रुसङ्ग भेट भएको छ, अमात्य आदि प्रकृतिहरू प्रबल भएको सङ्कट व्यक्ति प्रकृतिवर्गले सम्हाल्न नसकेको छ, आफ्नै मित्री वर्गमा पीडित भएका वा निकम्मा भएका प्रबल प्रकृतिहरू पीडित उत्साहहीन भएर पारस्परिक रूपले लोभ्याउन सकिने छन्. किंवा आफ्नो पनि व्याधिग्रस्त भएर दुर्भिक्ष लगेर गर्दा सेना र वाहनहरूको क्षति भएर रक्षाको कामना गर्नु असमर्थ छ भन्ने देखेमा विग्रह गरेर अभियान गर्नु.

अथवा [illegible] अमात्य आदि पार्ष्णिग्राह पछाडि आउँदै आक्रन्द मित्र पनि शूर भएर अनुरागी प्रकृति भएको छ र शत्रु र [illegible] शत्रुको पार्ष्णिग्राह र आसार पनि यस्तै छैन यस्तो हुँदा जो मेरो मित्र छ र आसार ([illegible] पार्ष्णिग्राहको एकमात्र मित्र) लाई र आक्रन्द पार्ष्णिग्राहमा परेको) द्वारा [illegible] पार्ष्णिग्राहलाई विरोध गरेर अभियान गर्ने वा क्रुद्ध भन्ने देखेमा विग्रह गरेर अभियान गर्नु.

सम्मुखमा —

अहिले त कोही फल पाउन सकिन्दैन [illegible] तर यो समयमा लिन सक्छु भन्ने देखिएका भने त्यसबखत म पार्ष्णिग्राह (पछाडिको) आसार (त्यसको एकमात्र मित्र) सँग विरोध गरी अभियान गर्नु मेलमिलाप गरी विग्रह गरी अभियान गर्ने फाइदा भएका आवश्यक देखेमा सन्धि गरेर अभियान गर्नु.

[illegible] एक्लै अभियान गर्न सकिँदैन, हुँदैन भन्ने देखिएका तब आफूभन्दा [illegible] हीनबलका, आफूभन्दा बढीबल भएका हरुसँग मिलेर जनाउन आफू अभियान गर्नु. यसो गर्दा फाइदा नहुने भए कहिले कति को लागि अभियान गरेर मिलन पर्छ, त्यो मिलन गर्न किंवा देश रीत लागि मिलेको प्रमुख भाग [illegible] सहायताको भाग पनि दिन्छु भनेर सहायता दिनेहरू लाई यसो मिलन पर्छ मिलेर अभियान गर्ने सहायता दिनेहरू भनि भन्नु. बाँड गरि दिनु भन्नेको उदाहरण [illegible], अधुरा-अस्थायी द्रव्य आदि लाभ भएमा सो भाग सहायताको भागको दिनु.

मिलेर सहायता दिनेलाई जसले जति फौज दिएको छ उस अनुसारको भाग लाभबाट दिनु भन्ने एक पक्ष छ, किंवा जसले लाभ पाउन भन्दा कोष त्यस अनुसारको भाग दिनु भन्ने अर्को पक्ष छ, किंवा जसले ज्ञान अनुसार बाटो देखाएको छ त्यति त्यसको भाग दिनु भन्ने अर्को पक्ष छ, अथवा धन बाहुल्य पर्वतमा जसले जति धन लगाएको छ त्यस अनुसारको भाग त्यसलाई दिनु भन्ने पनि पक्ष छ.

७-४
१०८.

पञ्चमी प्रधानी टिप्पणी

प्रकरण १०८ यानबाट अमित्र सामूहिक आक्रमण अभिग्रहणी जाँदैन.
१०९ शूल व्यसन पीडितका व्यापार
११० [illegible] जन मतमा मित्रोको लेना

७-५ अध्याय १०८

अहिले पनि दुर्ग जोगिएको सङ्कट परेको यातव्य हुन्छ, सधैं विमार्ग लागि दिने प्रकृति अमित्र हुन्छ. [illegible] यस्ता शत्रुहरू प्रति अभियान गर्ने विषयको विचार, तथा अमात्य आदि प्रकृतिहरूको लोभ वैराग्य हुने कारण तथा मित्र अनुगामीहरूको विषयमा विचार पनि यस अध्यायमा गरिन्छ.

यातव्य अमित्रमा आक्रमण —

सामन्त अमित्र र यातव्य शत्रु दुवैलाई उस्तै सङ्कट परेको बेलामा यादि ले कतापट्टि अभियान गर्ने मतो विषयमा पहिले सामन्त अमित्रलाई दबाउन अभियान गर्नु अनि यातव्य शत्रुलाई अभियान गर्नुपर्दछ किनभने सामन्त अमित्र [illegible] दबाउने काममा निस्ताह भएको यातव्य शत्रुले पनि सहायता दिन्छ, यातव्यलाई दबाउने काममा सामन्त अमित्रले सहायता दिँदैन.

[illegible] ठूलो सङ्कट परेको प्रति अभियान गर्ने आदेश गर्ने भनि सानो सङ्कट परेका प्रति पहिले अभियान गर्ने मतो विषयमा ठूलो सङ्कट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पहिलो प्रतिपादित अभियानमा भनिएको छ भने आचार्यहरू नरहेका. कौटिल्य शुक्राचार्य प्रभृतिहरू, सातौं सङ्कट परेको प्र प्रतिपादित अभियान गर्नुपर्दछ किनभने अभियुक्त दिनुभएको लाई सातै सङ्कट पनि प्राप्त हुन्छ, यो कुनै सङ्कटमा परे कुनै कुरा अनुमान गर्नुपर्ने सातौं सङ्कट परेकोलाई आफ्नो सङ्कट सहेर हटाएर अभियान पनि पाइन्छ, किंवा आफ्नो आफ्नो अभियान मा लागेर पछाडि हटाउने हुन्छ।

यसैमा शत्रु हुनु एकैपटक पनि आफ्नो कुनै सङ्कट परेको चाहिँ अभाव छ, सातौं सङ्कट परेको अवस्थामा प्रजातन्त्र विरुद्ध गएको नष्ट विरुद्ध प्रजातन्त्र गएको पाइ पाइने अभियानमा. किनभने कुनै सङ्कट परेको न्यायी माथि अभियान गरेमा सबैलाई प्रजातन्त्रको सहायता हुन्छ सातौं सङ्कट परेको अवस्थामा अवस्थालाई प्रजातन्त्रको बाटो पाइँदैन. विरुद्ध गएका प्रजातन्त्रको बाटोमा ल्याइपनि उल्टिन्छ. अतः प्रजातन्त्र विरुद्ध गएको पाइ अभियान गर्नुपर्दछ।

निर्धन लोभी प्रजातन्त्र गएका माथि किंवा प्रजातन्त्र देखि गएका गएको माथि पाइने अभियान गर्ने विषयमा निर्धन लोभी प्रजातन्त्र गएको पाइ अभियान गर्नुपर्दछ किनभने निर्धन लोभी प्रजातन्त्र सहजै पीडित हुनेहुन्छ. हेलागाडिएका प्रजातन्त्र त्यस दुर्दैवले प्रधान मानिसलाई धनमा लिएर तदेमा आउने हुन्छ भनि आचार्य भन्दछन्. कौटिल्य भन्दछन् भन्दछन्. निर्धन लोभी प्रजातन्त्र मानिसका प्रेमगर्ने मानिसको हितमा छोड्छ, भेदनीति लाई हेला गरिएका हुनेपाइँदै. अनुरागमा कौतुक हुन्छ, अत प्रजातन्त्र अभियान गर्नुपर्दछ।

बलियो अन्यायी पाइन्छ दुर्बल न्यायी पाइ अभियान गर्ने सम्बन्धमा बलियो अन्यायी पाइने पाइले अभियान गर्नुपर्दछ. बलियो अन्यायी लाई प्रजातन्त्रको सहायता गर्दैन किनभने गोडिन्छ। किंवा शत्रु पाइन्छ छन्. दुर्बल न्यायी अभियुक्त गएका सबलाई प्रजातन्त्रले पाइन्छ टेवा दिएर [illegible] नमके उसको साथ साथै बाँधिजान्छ.

प्रजातन्त्र वैराग्यका कारण —

सज्जनलाई हेला गर्नाले दुर्जनलाई सम्मान गर्नाले, अनुचित धर्म विरुद्ध हिंसा गराउनाले, उचित धर्म चलाउनाले, अधर्मका आचरण गर्नाले, धर्मको रोकावट गर्नाले, नगर्नुपर्ने काम गर्ने गर्नुपर्ने काम नगर्ने दिनुपर्ने नदिने नदिनुपर्ने दिने गर्नाले, दण्ड गर्नुपर्नेलाई दण्ड नगर्नु दण्ड नगर्नुपर्नेलाई दण्ड गर्ने गर्नाले, निग्रह गर्नुपर्नेलाई निग्रह गर्नाले, अनर्थ हुने काम गर्ने, अर्थ हुने काम नगर्नाले, चोर डकैतबाट प्रजाको रक्षा नगर्नाले, प्रजाहरूलाई आफैं लुट्नाले, पुरुषार्थलाई गोडिदिने, उद्योगीको काममा दोष लगाउने प्रधान पुरुषहरू माथि आक्रमण गर्नाले, मान्छेहरूलाई अपमान गर्नाले ज्ञानवानले वृद्धजन माथि विरोध गर्नाले, विश्वासघात गर्नाले झुटो व्यवहार गर्नाले, आफ्नो गरेको उपकारको कथा नगर्नाले, आफ्नो हेला उपकार पर्व [illegible] गर्नाले, राजाको लोभ, आलस्य आदि भएकाले आफ्नो अभियान गरिन्छ र योगक्षेम र लाभ अलाभ ... प्रजातन्त्रमा क्षय, दुर्बलता लोभ वैराग्य पनि पैदा हुन्छ. प्रजातन्त्र दुर्बल भएपछि लोभी, लोभी भएपछि विरक्त हुन्छन्, विरक्त भएपछि यात शत्रु पाइएकाहरू हिंस आफैं मालिकलाई मार्दछन्. यसकारण प्रजातन्त्रमा क्षय लोभ वैराग्य पैदा गराउने कारण पर्न नदिने पाइले पनि उनका त्यसको प्रतिक्रिया गर्नुपर्दछ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षीण लोभी विकृति प्रकृति हुन गएमा क्षीण-दुर्बल हुन्छन् पीडा बाधा नाश होला भन्ने डरले गर्नौ भाग्ने, भएको पुरुष, मानसले भाग्न सिकाउँछन्। लोभी हुन्छ जानेपछि पनि मनुष्य भएर शत्रुको भेदनीति सिकाउने हुन्छन्, विरुद्धमा शत्रुले आक्रमण गर्दा उत्तेजित लाग्ने [illegible] छन्।

प्रकृतिदशमा नगद र अनाजको दुर्बलता हानी [illegible] आदेशमा सबैलाई पीडा दिने हुन्छ, सहजै समाजमा [illegible] बाहिर मानिसको हात नगद। अनाज बाट समाजिने हुन्छ।

[[illegible] प्रकृतिका बाधक भएर कुनै कुनैमा हुने हुन्छ। [illegible] लाई घटाउन [illegible] अधीनमा समाजमा [illegible] हुन्छ।

वैराग्य प्रभावपुरुषलाई [illegible] समाजिने हुन्छ [illegible] कोही भएका प्रकृतिद्वारा विजोगीहरू काम लाउन पाइने, शत्रुले [illegible] दिने हुन्छ तर नीतिले आफ्नो पनि महत्त्वको प्रकृतिका [illegible] दानमा [illegible] प्राप्त भएमा आफ्नो [illegible] पनि हुन्छ।

~~[illegible]~~
विजोगीहरूसँग नीति —

विजोगीहरूसँगको पहिलो [illegible] लाग्ने [illegible] [illegible] आलोचना गर्ने सामर्थ्य। शौच-पवित्रता-[illegible] [illegible] सँगको आलोचना गर्नु। सामर्थ्य भएकोले [illegible] [illegible] वा अभियान गर्न सघाउनु [illegible] पवित्र भएकोले [illegible] काम गर्ने हुन्छ।

[illegible] सँगको आलोचनामा [illegible] [illegible] [illegible] बाबत [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पर्दछ। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] लाई [illegible] पनि सहजै सकिन्छ। [illegible] [illegible] [illegible] गरी दण्ड दिन पनि सकिन्छ।

आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सक्छन्, [illegible] आक्रमण पनि [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पवित्र-[illegible] कार्य [illegible] [illegible]।

~~[illegible]~~ आफ्नो [illegible]
आफ्नो [illegible] [illegible] सत्य-असत्य [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] विश्वास गर्ने [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विश्वास हुन्छ। [illegible] बिगार्दछ।

आफ्नो [illegible] [illegible] पनि [illegible] [illegible] पर्दछ। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।

सबै काम [illegible] पूर्ण भएपछि विजोगीहरूले सबै आफ्नो [illegible] सहायक [illegible] [illegible] गर्छ। आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भएमा विजोगीहरू [illegible] [illegible] —

८-५
१०३।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकरण १११ संहितप्रयाण = ~~मित्रो~~ अभियान (मिली वैरीसँग)
११२ सन्धिविकर्म.

७ = ६ अध्याय १०४

~~विजिगीषु राजाले शत्रुमण्डलमित्रको अनुग्रह राख्दै द्वितीय प्रकृति अर्को [illegible] राजालाई~~

यान प्रथमतः दुइ कोसिमको हुन्छ. एक शुद्ध यो शत्रुको प्रधान अभियान गर्नुपर्छ. (मिलेर) विग्रह यान र (सम्भूय) सम्भूय यान, दुइ ~~किसिम~~ प्रकार [illegible] प्रयाण (सन्धि) यस स्थितिमा तीन किसिमको यान मानेको छ (संहितप्रयाण – सन्धि) – चौथो ~~सम्भूय~~ (संहित) प्रयाणको यस प्रकरणमा निरूपण गरिन्छ

संहितप्रयाण –

विजिगीषु राजाले शत्रुमण्डलमित्रको अनुग्रह राख्दै द्वितीय प्रकृति ~~अर्को~~ [illegible] राजालाई यसरी छकाउनु कि – सामान्ताजोरीसँगको आक्रमण गर्नलाई संहितप्रयाण – परस्पर सन्धि गरेर अर्को शत्रुमाथि अभियान गर्ने काममा निश्चीयता (निश्चय) गर्नाले यत्ता हुन्छ जो भएको बराबर बाढ्नु भनेर प्रेरणा गर्नु.

दुवैलाई लाभ बराबर भएमा सन्धि गर्नु. विजिगीषुलाई लाभ बढता भएमा शक्तिवन्त हुनाले अर्को साथीमाथि आक्रमण गर्नु.

अनिभृत –

~~[illegible] र [illegible] भएर हुन्छ.~~

सन्धि परिपणित – केही कबोल भएको र अपरिपणित – कबोल नगरी – एकोहोरो हुन्छ • परिपणित पनि तीन किसिमको हुन्छ

(क) तिमी यो ठाउँमा जाऊ म यो ठाउँमा जान्छु भनेर देशको विभाग गरेको

(ख) तिमी यति समयसम्म काम गर म यति समयसम्म काम गर्दछु भनेर समयको विभाग गरेको

(ग) तिमी यति काम गर म यति काम गर्छु भनेर कामको विभाग गरेको

~~यदि~~ यदि पहाड वन नदीको किल्ला भएको, नदीनाले विचमा छेकेको, अन्न, मानिस, घ्यू तेल आदि रस, मित्रको फौज हुनु, ल्याउन पुऱ्याउन सक्ने, काम पनि दुरुस्त गर्ने भएको, [illegible] पनि बलवान भएको

धेरै ठाउँको, स्वामिभक्ति नगर्ने किसिमको मानिस भएको, सेनाले दौडधूप गर्ने ठाउँ भएको, (गाह्रो) ठाउँमा अर्को जान्छ. [illegible] भएको सजिलो कब्जा गर्ने ठाउँ नभएको ठाउँमा म जान्छु भन्ने देखेर भन्ने यसरीमा परिपणित देश-देशको व्यवस्था भएको सन्धि गर्नु.

यदि वर्षा धेरै हुने, ज्यादा गर्मी वा जाडो हुने, धेरै रोग भएको, रसद खाने सामान कम भएको, सेनाका कवायद रोक्ने, कामलाई नपुग्ने वा बढता हुने समयमा अर्काले काम गर्नेछ, त्यस्तो नभएको सुविधाको समयमा म काम गर्नेछु भन्ने देखेर भन्ने यसरीमा परिपणित काल-समयको व्यवस्था भएको सन्धि गर्नु.

यदि रक्षा गर्न गाह्रो पर्नेहुनाले शत्रुले फेरि फर्काइदिने, प्रजावर्गलाई चिढाउने, धेरै समय लाग्ने काम हुने, धेरै मानिस खर्च हुने, धेरै धन खर्चिने, [illegible] थोरै अर्थ पनि आउने, काम गर्ने बेलामा पनि गाह्रो. धर्म हानि हुने, मध्यम र उदासीनलाई पनि मन नपर्ने, मित्रलाई पीडा दिने चाहिँ काम अर्काले गर्नेछ त्यस्तो नभएको राम्रो काम म गर्नेछु भन्ने देखेर भन्ने यसरीमा परिपणित – कामको व्यवस्था भएको सन्धि गर्नु.

यसमा देश काल कामको व्यवस्था भएका तीन किसिमका परिपणित सन्धिमा, देश र कालको, काल र कामको, देश र कामको, देश काल कामको मिश्रित व्यवस्था गरेमा अरू चार थरी हुनेहुनाले परिपणित सन्धि जम्मा सात प्रकारको हुन्छ.

यसमा परिपणित सन्धि भएमा आफ्नो पट्टिको काम आरम्भैदेखि आगाडि सिद्धाई अर्काको काममा पट्टि हानि गराउने यत्न गर्नु.

व्यसनमा लागेको हतपत हेर्न आलस्य भएको, मूर्ख शत्रुलाई ~~[illegible]~~ छकाउन चाहने विजिगीषुले देश काल कार्यको व्यवस्था नगरीकन हामी दुइ मिलेर गरौं भन्ने बोलीले मात्र विश्वास पारेर काम गर्दै मौका

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गरेर अर्कोमाथि प्रहार गर्नु. यसको सम्बन्ध आपणित सन्धि हुन्छ।

यस्तो सन्धि गरेर पछिबाट जाने विजिगीषुले सामन्त-पार्ष्णिग्राह मध्ये अर्को सामन्त पार्ष्णिग्राहसँग जोडिएको आफ्नो आक्रन्दलाई उठाएर विरोध गर्न लगाई, यसका वरिपरि पक्षका सामन्त हरूलाई छिन्न भिन्न गरेर यातव्यको शक्ति आफ्नो लिनु.

सन्धि बारे (क) अकृतचिकीर्षा, (ख) कृतश्लेषण, (ग) कृतविदूषण, (घ) अवशीर्णक्रिया हुन्छन्, विग्रहबारे (क) प्रकाशयुद्ध, (ख) कूटयुद्ध, (ग) तूष्णीं युद्ध हुन्छन् सन्धि र विग्रहका रूप यी हुन्.

(क) अकृतचिकीर्षा भनेको अहिले सम्म नभएको राजासँग नयाँ सन्धि गरेर सामर्थ्यको दान, दानमानको साम बाट कामको निश्चय, सम हीन बलवान् सँग बुद्धि भोगि अनुसार सँग केही नलिनु नदिनु, हीनबाट फौज लिनु, बलियोलाई फौज धन दिनु गरेर बलअनुसार राख्नु हो.

(ख) कृतश्लेषण भनेको गरेको सन्धिलाई दुवैपक्षले प्रेम सहित व्यवस्था गरेर पालन गर्नु, कबोल गरे बमोजिम परिपालन गरे शत्रुले फुटाउन नसक्ने तुल्याउनु हो.

(ग) कृतविदूषण भनेको दूष्य-असन्तुष्टहरू द्वारा छकाएर यो सँग सन्धि गर्नु ठीक छैन भन्ने देखाएर गरेको सन्धि भङ्ग गर्नु हो.

(घ) अवशीर्णक्रिया भनेको केही दोष देखाएर विजिगीषुलाई छोडी गएको भृत्य वा मित्र द्वारा बिग्रेको सन्धि फेरि गर्नु हो.

अवशीर्णक्रियामा - गएको सन्धि फेरि आएको ४ किसिमको हुन्छ
(क) कारणबाट गएको कारणबाट फेरि आएको
(ख) बिना कारण गएको बिना कारण आएको
(ग) कारणबाट गएको बिना कारण आएको
(घ) बिना कारण गएको कारणबाट आएको

मालिकको दोषले गएको, मालिकको गुणले आएको र शत्रुको गुणले गएको शत्रुको दोषले आएको, यस्तो कारणले नै गए आएको सँग सन्धि गर्नु हुन्छ.

मालिकको दोष केही नगर्दा आफैं दोषी भएर गएको शत्रुको दोष केही नभए पनि आफैं फेरि आएको यस्तो बिना कारण गए आएको चञ्चल स्वभाव भएका सँग सन्धि गर्नु हुँदैन.

मालिकको दोषले गएको शत्रुको दोष केही नहुँदा नै आफ्नै दोषले आएको यस्तो कारणले गएको बिना कारण आएको उपर शत्रुले अह्राएर वा आफ्नै दोषले बिगार गर्न आएको हो कि, मेरो शत्रु शत्रुबाट आएकालाई मार्न लागेको देखेर आफ्ना मान्छेलाई नछोडी आएको हो कि, मलाई शत्रुले उठेको आँटेको थाहा पाइदेखि गर भनी आएको हो कि. भन्ने तर्कवितर्क गरी बुझेर राम्रै बुद्धिले आएको देखे सत्कार गर्नु, नत्र नजीक राख्नु, खराब बुद्धिले आएको देखे टाढा राख्नु.

आफ्नै दोषले गएको शत्रुको दोषले आएको यस्तो बिना कारण गएको कारणबाट आएको उपर यो मेरो छिद्र पाउने हो कि, मलाई यहाँ राख्नु हुन्छ कि, यसका आफ्नै मित्र शत्रुका बलमा भएर होला, मेरा मित्रहरूले फोरिएका जोडिएका हुन् कि, शत्रुहरूले बिगार गरेर हो कि, लुब्धक शत्रुबाट डराएर आएको हो कि, शत्रुपक्ष मिलेको बाट डराएर आएको हो कि भन्ने तर्कवितर्क गरी शुभ बुद्धिले आएको भए राख्नु.

गरेको उपकार नमान्ने, शक्तिहीन, विद्यालाई बेच्ने मान जाँच्ने हेला गर्ने, आशा गर्दा गर्दै निराश हुने, अर्को देशमा डोस नभएका आदिको उपद्रव हुने, नोकर माथि विश्वास नहुने, प्राणीमा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लगाविरोध हुँदा यी कुरा मालिकलाई छोड्नामा कारण हुन्छन् भन्ने आचार्य हरू भन्दछन्। भय हुनु, कामवासना गर्न नपाउनु, गिलो हुनु यी नै त्याग्न लाई छोड्नामा कारण हुन् भन्ने कौटिल्य भन्दछन्।

यहा आइन्द (आफ्नो) बिगार गर्ने दाजिएकालाई छोडिदिनु, शत्रुलाई बिगार गर्ने दाजिए [illegible] गर्न हुन्छ — दुवै पाइ बिना (गर्नेलाई पछाडि नाने) आउन नहोस् (रिसु नछाडेर छोडिदिनु।

सन्धि गर्न नहुने संग सन्धि गरी नहुने भएको मा शत्रुको गोप्य प्रमाण पर्दछ त्यसता प्रतिक्रिया गर्नु पर्दछ।

आवश्यक प्रतिक्रिया — बिग्रेको सन्धि पोटि गर्नु परेमा गएर आएको शत्रुपक्षको मानिस त्यागी (पुनरागत) को भन्दा गर्ने, बिचमा आको मानिस भए मालिकको पठाएकोलाई, बाहुबलेन आएको थाहा नपाउने गरी बचाउनु।

यसरी (त्रिरा) त्यो चर्चा दोरिएका मालिकको रक्षीको (निवेदन हुन्छ) बिरालु भए फौजमा भर्ति गर्नु, किंवा आमन्त्रित जङ्गलीहरू पछि (आ) को काम गराउनु, किंवा आफ्नै पठाएको काममा (सक्छ) काममा राखी आसन्न भएकोलाई (गर) काम दिएर शत्रुदेशमा पठाउनु त्यसो शत्रुपाइ [illegible] दोष लाग्दा बितन गाउँनु।

त्यसो हुनसके पाइलाई घोका नभर्ने हुनालाई (गएर भजाय) गएर आएको मानिस पाइ घात गर्न चाहने दोरिएका त्यसलाई मारिदिनु।

शत्रुपक्षबाट आएको मानिस शत्रुसँग सहवास भएको दोषले दूषित भई त्यसलाई साथ (निगु) सर्पलाई साथमा लिनु जस्तो सधैं भय गरिरहनु पर्दछ।

पाखरीको बिउ बाँधेबाट मिलनको वृक्षलाई भय भएझैं शत्रुपक्षबाट आएको मानिसबाट पाइलाई भय हुन्छ।

सुत्रको —

(क) प्रकाशयुद्धगतेको — योद्धामा यो समयमा हानी हुनुको युद्ध हुन भन्न आमाबाट भने गरेको आक्रमण हो।

(ख) कूटयुद्धगतेको — थोरै फौजलाई पनि धेरैको भाव पारी डराउनु, किल्लाहरूमा आगो लगाई लूटपीट गर्नु, असावधान भएको बेला पक्रेको बेलामा पीडा दिनु, एकातिर युद्ध गर्दा एकातिर छाडी अर्कातिर आक्रमण गर्नु इत्यादि।

(ग) तूष्णीं युद्धगतेको — गुप्तचरहरू पठाएर आदि ... विष, गुप्तचाल आदि ... शत्रुलाई द्रोह गर्ने चेष्टा।

७–५
१०४।

प्रकरण ११३ द्वैधीभाविक सन्धिकर्म (सन्धि बिरोध)

७–७ अध्याय १०५

विजिगीषुले आफ्नो देश जोगिएको शत्रुलाई [illegible]

यदि त्यस मा आक्रमण गर्न लाग्दा मेरो पछाडि आइलाग्ने छैन, मेरो पछाडि आइलाग्ने पार्ष्णिग्राहलाई रोक्नेछ, यसबाट शत्रु पाइलाग्ने छैन, यसको सेनाले मेरो बल दोब्बर हुनेछ, मेरो अनत्यादि आउन मिल्ने को फौज आउन रोक्न गर्नेछैन, शत्रुपछि अन्नादि आउन निवर्तन आउन रोकिन्छ। मेरो आक्रमणको बाटोमा काँडाहरू हुनेछैन दिनेलाई मदत गर्नेछ, किल्ला जङ्गल बाट शत्रुपक्षका फौजहरू

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बाधा पुगे सहायता गर्दछ, आदेश शत्रु दोष भएकोले त्यसमा पनि यस्ता शत्रुसँग मैत्री राख्ने गराउँदैनन्छ, त बाट पाएको लाभको भाग दिई पाएको देखाई सामानु अवस्थाई पनि विश्वास गराउँदछ भनी देखेमा अर्को शासन शत्रु माथि जितो आक्रमण गर्छौं भनि आफ्नो पक्षमा लिनू।

विश्वासपात्रलाई यस्ता शासन सँग सन्धि गरेर अर्को शासन माथि आक्रमण गर्दा शासन सँग धन दिएर फौज, वा फौज दिएर धन लिनु

आफूभन्दा बलियोबाट छुट्टै भाग लिने, बराबर बाट बराबर कम लिने गरी गरेको सन्धिलाई सम सन्धि भन्दछन्. बलियोबाट समान बाँडो, समानबाट छुट्टै बाँडो, निर्बलबाट बराबर वा छुट्टै लिने गरेर गरेको सन्धिलाई विषम सन्धि भन्दछन्, सम सन्धि वा विषम सन्धिबाट आफूलाई फाइदा भएको भन्दा पनि बढी फाइदा भएमा सो सन्धिलाई अतिसन्धि भन्दछन् सम सन्धि र विषम सन्धि ९ जना र ३ प्रकारका अतिसन्धि भएर जम्मा सन्धि १८ प्रकारका हुन्छन्.

लाभ पनि बल बराबरको, समान बल हुनेबाट बढता, बल बाट कम पनि हुनेहुनाले दुर्बलले बलियोसँग सन्धि गर्दा पर्छ— बलवान्का लागि आफ्नो लाभ गर्ने बलियोसँग दुर्बलले फौज अनुसारको लाभ दिने करार गरी सन्धि गर्नु करार गरिएको बलियोले विरोधी युद्ध नभए सन्धि गरिदिन्छ आफ्नो सङ्कट भएको विरोध गर्नु नभए बलसम्पन्न लाभको सन्धि थोरै।

सङ्कट परेको दुर्बलले कम भएको आफ्नो शक्ति पूरा गर्न आफ्नो स्वार्थ सिद्धि वा मूल राजधानी रक्षा गर्नाको लागि निमित्त बलियालाई समान बल हुनेलाई दिने भन्दा

बढी भाग दिने करार गरी सन्धि गर्नु. करार तोडेको बलियोले मनोवृद्धि भएको दुर्बल माथि अनुग्रह लिनु. कमजोर वृद्धि भएको हुनाले विरोध गर्नु.

सङ्कट परेको प्रशासनिक क्षति भएको आफ्नो पक्षलाई बलियोसँग दुर्बलले किल्ला रक्षाको आड भएमा वा छोटो बाटाको आश्रय गर्नेमा, वा शत्रुसँग युद्ध गरिरहेको लाभ लिन पाइने भएमा सामन्तलाई दिने भन्दा कम भाग दिने करार गर्नु करार गरिएको बाहेक किल्ला गर्ने शत्रुलाई भने आक्रमण गर्दछ। यसैले भने मैत्री गरी लिनु.

केही सङ्कट मित्र क्षति भएको बलियोले देश काल अनुकूल हुँदा लाभ गर्नेलागि हीन शत्रुलाई धन लाभ बाट धन जनको हानि भएमा बढता धन जनको हानि गराउन चाहेमा, वा आफ्नो विरोधी फौजलाई बाहिर पठाउन चाहेमा, आफ्नो विरोधी फौजलाई नाश गर्न चाहेमा, शत्रुको विरोधी फौज आफू पाई लगाउन चाहेमा, पीडा दिई पछि नाश गर्नेलाई यो दुर्बल सहायता लिएर पीडा वा युद्ध गराउन चाहेमा, छुट्टै हानि हुने विरोध गर्न सन्धि नै बेस हो भन्ने मनोवृद्धि भएको दुर्बलबाट थोरै लाभ पाए पनि लिनु असल बुद्धि भएका निर्बल सँग मेलो सहायता गर्नु. दुर्बलको बुद्धि दुष्ट देखेमा आक्रमण गर्नु.

यसरी कोशल सँग समानले समान सँग पनि दुष्ट बुद्धि देखेमा दबाउने, असल बुद्धि देखेमा सहायता गरी गर्नु.

शत्रुको फौजसँग लड्न सक्ने वा शत्रुका मित्र शत्रु दल सँग लड्न सक्ने, शत्रुको निर्बल स्थान पहाड जङ्गल आदिको गतिविधि बताउने आफ्नो बलको सँग मूल राजधानी वा पृष्ठभागको रक्षा गर्ने कामको निमित्त समानबाट फौज अनुसारको लाभ लिने करार गर्नु. करार गरिएकोले मनोवृद्धि भएको माथि अनुग्रह गर्नु दुष्ट बुद्धि भएको माथि आक्रमण गर्नु.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

असन्न २ प्रकृतिकोपित लुब्ध भएको, घोडेजता सैन्य विरोध भएको [illegible] सहायता नभएपनि आफ्नो इच्छाले विग्रह गर्न सक्ने भएको समानबल भएको शत्रु कमी लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गरेर पनि उसको विगार गर्न सक्ने भए आक्रमण गर्दै नगरेर मेल गर्नु.

यस्तै असन्न प्रकृति कोपादि भएको, साम्राज्यको सहायताबाट कान गाउनुपर्ने, फौज बढाउनुपर्ने भएको समानले समानबल भएको संग बढता लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गरेर पनि बुद्धि भएका [illegible] युद्ध गर्नु [illegible] बुद्धि भएका आदि आक्रमण गर्नु.

असन्न प्रकृतिकोपित छिद्र भएको बालेयो वा समानबल आक्रमण गर्न चाहने वा [illegible] किल्लामा उठाएको अवस्था प्रयोजन हुने उसको काम बिगार्न चाहने वा मूल प्रधान वा अभियानको सामिल आक्रमण गर्न चाहने वा यातव्य शत्रुबाट [illegible] बिजोगी भएको दिनै नसका बढता लाभ पाउने भएमा बालेयो वा निर्बल समान संग [illegible] घोडाहरूको ले आफ्नो फौजको [illegible] गर्न र्किवा शत्रुको फौजद्वारा [illegible] अर्को शत्रुको बालेयो किल्ला वा उसको [illegible] जङ्गलीहरू लाई नाश गर्न चाहेमा, त्यस्तो बाधा [illegible] शत्रुको फौजलाई लगाएर धनजनको हानि गराउन चाहेमा, शत्रुको फौजद्वारा बलवान भएर उसैलाई उखेल्न चाहेमा यातव्यको फौजलाई जित्न चाहेमा मात्र घोडा दिनु.

बालेयोले निर्बललाई पनि यातव्य शत्रुलाई नाश गर्ने बहानाले हात लिन चाहेमा, वा यातव्य शत्रुलाई उखेली सकेपछि यस लाई पनि उखेल्न चाहेमा, वा पहिले घोडा लाभ दिएर पछि फर्काउन चाहेमा समानबललाई दिने नसका बढता लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गरेपछि ले उसको विगार

गर्न सक्ने जाइलाग्नु नसके भएमा कोसाइँ रहनु. किंवा यातव्य शत्रु संग सन्धि गरी बस्नु. सामन्तहरूले यातवलाई आफ्नू दुष्ट (विरोधी) अमित्र दल जङ्गली दल पनि दिनु.

लुब्ध १ प्रकृति कोपित छिद्र भएको बालेयोले दुर्बलसँग [illegible] कबोल गर्नु. कबोल गरेर पनि [illegible] अनुसारको लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गरेर चाहिं आक्रमण गरेपछि [illegible] विगार गर्न सक्छ भने आक्रमण गरेर [illegible]

यस्तै लुब्ध प्रकृति कोपादि छिद्र भएको दुर्बललाई बालेयोले समान बल हुनेलाई दिने नसका कम लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गरेर आक्रमण गर्न सक्ने भए आक्रमण गरून्. र सक्ने भए ले उसको-बालेयाको विगार गर्न सक्ने भए आक्रमण गरून्. [illegible] सन्धि गरी रहनु.

यस कारण कबोल गर्नै र कबोल गरेर जे कारण शक्ति भयो सन्धि वा विरोध के गर्ने असल हुन्छ भन्ने [illegible] विवेक गरी जुन गर्दा आफ्नो कल्याण हुन्छ उही बाटोमा लाग्नुपर्छ.

७-७
१०५

प्रकरण ११४ यातव्यवृत्ति-यातव्यको वर्तन व्यवस्था
११५ अनुग्राह्यमित्र-सहायतामा दिने मित्र विशेष

७-८ अध्याय १०६

यातव्यको व्यवहार-

अर्काले अभियान गर्दा भएर यातव्य अवस्थामा रहेको विजिगीषुले अभियान गर्ने सँग अभियान नभए पहिले नै सन्धि गर्ने बाटो लिनेमा वा शत्रु ले गर्ने [illegible] लाभको कारण बिगार्न लिनेमा पनि सामवादेक-आफू संग मिल्न आउने हुन भनेकै चाहिँलाई दोब्बर लाभ दिने कबोल गर्नु. कबोल गर्नेले जन आहारको खर्च, धनको खर्च, त्यस्तो परदेश जाने आउने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जिले (कामसर्दा परिआउने बाधा, शत्रुको देशमा पसेर गर्ने उपकार
शत्रुलाई हुने पीडा यी सबै उपर वनाइन्छ (सोलनै क्रमै) भनेपछि
कबोल गरेको धन दिएर आफ्नो अभियानमा साथी बनाइए. किंवा
अन्य मित्र आउने साथी प्रयोग विरोध गराएर साथ्ये बिगारिदिइन्छ.

(क) अनुचित देशकालमा ~~…~~ आक्रमण गर्न उठेकालाई थोरै धन जनको हानि दिलाउन चाहेमा किंवा आफूले गर्न लागेको अभियानको फलसिद्धि रहने गर्न चाहेमा, वा मूल रक्षा … बिचबाटोमा आक्रमण गर्न चाहेमा, यस्तै … थोरै लाभ लिने साथ्य गरी पछि धेरै मागेमा … आफूलाई त्यस बेलामा अर्थसङ्कट परेको वा उत्साहले पछि केन्ते हो भन्ने अविश्वास नभएको भए त्यस बेला थोरै पनि लाभ चाहे पछि धेरै लाभ लिने पक्ष लिन्छ.

(ख) आफ्नो मित्रलाई गरेको उपकार आफ्नो अमित्रलाई गरेको अपकार त्यसबाट परिणाममा हुने फल पनि विचार गरी, यो कबोल गरेको अगि गरेको वाचनमा हुने ठूलो लाभ छोडेर पनि पछि हुने थोरै लाभ लिन चाहने पक्ष लिन्छ.

(ग) दूष्य-विरोधी अमित्रले वा जङ्गलवाले बलियोले विरोध गरी एको बन्धुआदिलाई रक्षा गर्न चाहेमा वा त्यस्तै उपकार आफूबाट गराउन चाहेमा, वा यस्तै … वैवाहिक सम्बन्ध गर्न चाहेमा पनि त्यस बखतमा हुने पछि हुने … लाभ आत्मकालिक पनि ~~…~~ नलिने पक्ष लिन्छ.

(घ) … गरेको सन्धि भङ्ग गर्न चाहेमा वा शत्रुका प्रकृति … पीडित वा मित्र र अमित्रको सन्धि विघटन गराइदिन चाहेमा, ~~…~~ अरूले अभियोग गर्ला भन्ने शङ्का लागेमा नपाएको

… पनि भाग … मागिएकालाई त्यस बखतमा र पछि पनि यो मागेको कुरा दिन हुने होकि होइन भनी विचार गरेर निर्णय गर्नुपर्दछ. यस प्रकार भनेझैं आगिका पक्ष पनि मागेको कुरा ठीक होकि होइन भनी विचार गर्नुपर्छ.

अनुग्राह्य मित्रक

विजिगीषु र शत्रुले आफ्ना आफ्ना मित्रलाई सहायता दिएर उपकार गर्दा अलग शक्तिशालीले, भलो हुने काम उठाउने, कामबाट नडराउने, आफ्ना प्रकृतिहरू अनुरागी भएका मित्रलाई उपकार गर्दाले विशेष लाभ हुन्छ. ती मित्रहरू … काम उठाउने चाहिँ शक्तिशाली, दोष नभएको अलग काम गर्ने चाहिँ …, पछि कल्याण हुने काम उठाउने चाहिँ भव्यारम्भी, कामबाट … दुःख नमान्ने चाहिँ स्थिरकर्मा, … अनुरागी हुने चाहिँ सहाय अलग नभएको हुनाले थोरै सहायता दिए पनि काम सिद्ध गर्ने हुन्छ. यस कारण यस्ता मित्रहरूलाई सहायता दिएमा निश्चिन्त भएर आफूलाई धेरै उपकार गर्ने हुन्छन्.

विजिगीषु वा शत्रुले मित्र वा अमित्र मध्यमा एकलाई वा मित्र मध्यमा एकलाई अनुग्रह गर्नुपर्ने भएमा अमित्रलाई छोडेर मित्रलाई वा मित्रलाई छोडेर … भएकालाई उपकार गर्दामा विशेष लाभ पाउँछ. मित्रबाट आफ्नो वृद्धि हुन्छ, अमित्रलाई अनुग्रह गर्दा उसबाट धन जनको हानि … आफ्नो … अरूलाई उपकार हुने हुन्छ. शत्रु आफ्नो काम बने पछि फेरि विपरीत हुने हुन्छ.

मित्र वा अमित्र बनेको मध्यमलाई अनुग्रह गर्नेले विशेष लाभ पाउँछ. मित्रलाई … आफ्नो वृद्धि हुने हुन्छ. अमित्रबाट धनजनको हानि प्रवास … आफ्नो उपकार हुने हुन्छ. आफूले अनुग्रह गरेपछि मध्यम आफूप्रति … नभयो भने शत्रुले फाइदा उठाउने हुन्छ. अमित्रबाट परिश्रम गरी मित्र बनाएको मध्यम … अमित्र बन्यो भने आफू दोषमा … शत्रुसँग मिल्दछ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यसैगरी उदासीनलाई अनुग्रह गर्नेमा त्यो आक्रोमित्र बनेर विशेष लाभ गराउने हुन्छ, त्यो उदासीन आफ्नो दोस्रो विजयप्राप्तिमा शत्रुका लागि शत्रुलाई फायदा हुने हुन्छ।

मध्यम र उदासीन मध्यमा शत्रुलाई केही फाँडा दिए। अनुग्रह गर्नुपर्दा भूमि, हात्ती, घोडा, हतियार, कुशल सेना, शत्रु, सैन्यदियोमा त्यो उसले ठाउँ, यसको उल्टो कान आफ्नो बाउरजानो उत्तम सम्पत्ति राष्ट्रको नाश गर्नेमा उसलाई दुब्ला गराउनु।
(सेना दियो भने उसलाई छुट्याई दिनु।)

जुन कामको निमित्त सेना पठाइयो त्यसले सहर छुटाएको कामपछि बसेर भने कार्यसिद्धि गर्नेलाई मौन-मूलखडा धातुको, मत-मती, श्रेणी-डाकूको आफ्नो सेना, मित्रको सेना डाकू जीवन मध्यमा फुर्ने लाई देश काल छुटाउँदा नजीकमा चढेकाम गर्नेगरि पठाउनु। थोरैमा लोकको हुनेमा पठाउनु आफ्नो-विरोधीहरू वा जङ्गलीदललाई पठाउनु।

जुन मध्यमका उदासीनले आफ्नो सहायताको निमित्त पठाएको फौज काम सिद्धिए पछि आफ्नो अधीनमा रहेको छ, किंवा आफ्ना जङ्गली दल कहाँ बस्ता रहने सुरमा, युद्ध गर्ने रहने सरपस्ता पठाउने छ, फौजलाई निवृत्त गराउनेछ भने ठानेको भने सेना लिएर आफ्ना कामना पाली देखाउनु भनी बहाना देखाएर फौजी सहायता उसलाई नदिनु।

मध्यमवा उदासीनले
र सहायताको निमित्त फौज अवश्य दिनुपर्ने भएमा त्यो सहायतावादी पनेलाई त्यो अवस्था छुटाउँदा फौज दिनु, सो फौजलाई काम नबनाउनु जोखिम सम्म रहनु, योग्य देश कालमा लडाउने पनि दिनु, फौजी सरुवा-बाहेक वा पनि गर्नु। काम सकिएपछि केही बहाना देखाएर त्यहाँबाट फर्काइदिनु यो पनि बचाउनु गराउन नसकिने भएमा दुष्य दल-गोपी दल जङ्गली दल उसलाई सहायताको निमित्त दिनु। यसको मतमा त्यस्तो देशिएको मानवाभ्युदय अनुसार साधेर त्यसलाई छुट्याइदिनु, नत्र नाश गर्नु।

सन्धि विग्रह समयको बोलकबोल लाभ हुनेमा विषममा सन्धिको कुरा को सारांश यो होकि- दुवै पक्षलाई बराबर लाभ हुने देखिएमा सन्धि गर्नुको आफूलाई कम लाभ हुने देखिएमा युद्ध गर्नु, समबल बढी बल कमबल जानेर भए पनि सबैलाई सन्धि वा विग्रहका नियम यिनै हुन्।

७-८
१०६

११६ प्रकरण 'क' (मित्र धन भूमि कामका सन्धिहरू)
मित्रहिरण्यभूमिकर्मसन्धि

७-९ अध्याय — १०७

यस प्रकरणमा सबै आदि ४ अध्यायमा जमानामिलेर अभियान- संहितप्रयाण गर्दा मित्रता धन भूमि कामको लाभ हुने सन्धि हरूका विषयमा विचार गरिन्छ।

दुवै जना मिलेर संहितप्रयाण-सम्मिलित अभियान गर्दा मित्रको लाभ भन्दा धनको लाभ बेस हुन्छ। किन भने भूमिको लाभ बेस, यो भन्दा पनि भूमिको लाभ बेस हुन्छ। धनको लाभ भए पछि मित्रको लाभ भए पछि मित्र धनको पनि लाभ हुन्छ, धनको लाभ भए पछि मित्रको लाभ पनि हुन्छ। जुन यौटा (भूमि) को लाभ भए पछि बाकि दुई (धन मित्र) को लाभ पनि हुन आउँछ त्यही सर्वोत्तम लाभ हो।

तिमी पनि म पनि मित्र पाउनेछौं, धन पाउनेछौं, भूमि पाउनेछौं अर्थात् जो लाभ हुन्छ सो दुवैजनालाई हुनेछ भनेर कबोल गरेको सन्धि समसन्धि हुन्छ। तिमी मित्र म धन, तिमी धन म भूमि, तिमी भूमि म धन पाउने भनी बेग्लाबेग्लै लाभ गर्ने कबोल भएको सन्धि विषम सन्धि हुन्छ। दुवै यदि सन्धिमा आफूले अरूको भन्दा विशेष लाभ हुन्छ त्यो अतिसन्धि- सन्धि मानिन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सज्जनसँग गरेको मित्रता वृद्धता आदि गुणले सम्पन्न मित्र पाएर, मित्रसङ्कट परेको बेलामा मित्र पाएको भने त्यसले आतिथ्यको विशेष ला[illegible] पाउँछ। किनभने आपत्तिले मित्रतालाई स्थिर गराउँछ।

मित्र सङ्कट परेको बेलामा धैर्य राखे तर वशमा नरहे, अर्को वशमा रहेन तर [illegible] हुन्छ मित्रमध्ये वशमा रहेपनि अरु नष्ट रहने मित्र बेस हुन्छ, त्यसले उपकार गर्दैन भन्ने आचार्यको मत छ। कौटल्य भन्छन् कि - त्यसो होइन, आफ्नो नष्ट भए पनि आफ्नो वशमा रहने बेस हुन्छ, किनभने जहिलेसम्म उपकार गर्दछ त्यहिलेसम्म मित्र हुन्छ। उपकार गर्नु नै मित्रको लक्षण हो।

वशमा रहने मित्रमा पनि धैर्य सहयोग - [illegible] वा आनि [illegible], अर्को अल्पभोग - [illegible] नित्य - [illegible] हुन्छ मध्ये अनित्य भए पनि महाभोग मित्र बेस हुन्छ, किनभने महाभोगवाला अनित्य भए पनि [illegible] उपकार गर्छ, [illegible] भन्ने आचार्यको मत छ - कौटल्य भन्छन् कि त्यसो होइन [illegible] भए पनि नित्य - [illegible] नै बेस हुन्छ। उपकार गर्न [illegible] उपकार गर्दछ [illegible] गर्दछ। [illegible] (गर्दछ [illegible] उपकार)

[illegible] हुनाले [illegible] सक्दैन तर [illegible] मित्रमा [illegible] प्रभाव [illegible] हुन्छ, [illegible] भन्ने आचार्यको मत छ। कौटिल्य भन्छन् कि - त्यसो होइन, [illegible] भए पनि [illegible] हुन्छ। [illegible] मित्रले काम [illegible] सक्दैनन्, तिनीहरू —

हुनाले आफ्नो फाइदा लिन पाइने हुन्छ। [illegible] हुनाले [illegible] फाइदा उठाउन गाह्रो हुने हुन्छ।

फौज [illegible] मित्र र फौज [illegible] मित्र [illegible] हुन्छ [illegible] फौज [illegible] हुनाले [illegible] भन्ने आचार्यको मत छ, कौटल्य भन्छन् कि - त्यसो होइन - [illegible] वशमा नरहने [illegible] हुन्छ। किनभने वशमा [illegible] सक्दछ। [illegible] पर्ने गर्नुपर्छ।

[illegible] उपकार गर्ने मित्र र [illegible] उपकार गर्ने मित्रमध्ये [illegible] मित्र बेस हुन्छ। [illegible] हुनाले [illegible] भन्ने आचार्यको मत छ। कौटल्य भन्छन् कि - त्यसो होइन। [illegible] मित्र [illegible] फौज (सेना) [illegible] हुन्छ [illegible] मित्र [illegible] हुन्छ, [illegible] फौज वा [illegible] पाइन्छ।

[illegible] मित्र [illegible] बेस हुन्छ [illegible] आचार्यको मत छ। कौटल्य भन्छन् कि - त्यसो होइन [illegible] मित्र [illegible] उपकार [illegible] गर्ने मित्र नै बेस हुन्छ।

[illegible] मित्र [illegible] शत्रु [illegible] मित्र [illegible] हुन्छ [illegible] बेस हुन्छ।

[illegible] मित्र [illegible] बेस हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मित्र- विभिन्न गुणले गर्दा ६ किसिमको हुन्छ १ नित्य, २ वश्य, ३ लघूत्थान ४ पितृपैतामह ५ महत् ६ अद्वैध्य.

१- नित्य- स्वार्थ केही नभईकन पनि परस्पर प्रेमले रक्षा गरेर र रक्षा गर्ने पहिलेदेखि सम्बन्ध (नाता आदि) भएको स्थायी मित्र.

२ वश्य- स्वार्थसिद्धिका निमित्त आफ्नो वशमा रहेको मित्र. ओ पनि [illegible]

(१) अर्थलाभको प्रकारभेदले तीन किसिमको हुन्छ

(क) सेना धन भूमि तीनै थोकबाट सहायता गर्ने - सर्वभोग मित्र।

(ख) सेना र धनले सहायता गर्ने महाभोग मित्र।

(ग) रत्न सारवस्तु कुप्यवस्तु नगद जिनिस वा द्वारा सहायता गर्ने चित्रभोग मित्र।

(२) अनर्थ हुनबाट रक्षा सहायताको प्रकारभेदले पनि तीन किसिमको हुन्छ

(क) शत्रु पक्षको मात्र प्रतिक्रिया गरिदिने एकतोभोगी मित्र।

(ख) शत्रु र आसार (शत्रुको एकाङ्ग मित्र) दुवैप्रति प्रतिक्रिया गरिदिने उभयतोभोगी मित्र।

(ग) शत्रु आसार (शत्रुको मित्र) विरोधी दल जङ्गली दल सबैउपर प्रतिक्रिया गरिदिने सर्वतोभोगी मित्र।

मित्र (क) नित्य भए पनि वश्य नभएको, (ख) वश्य भए पनि नित्य नभएको पनि हुन्छ।

(क) विजिगीषुको वशमा नभए पनि शत्रुदेशमा छुट्टै पीडा दिने [illegible] को आदान प्रदान गरी जीविका गर्ने, किरात जङ्गलदलको आड लिएर आलोचना गर्ने भई शत्रुले पक्डन नसकिने अवस्थाका मित्र

(ख) शत्रुद्वारा आक्रान्त भई तीनतिरबाट घेरिएको भए पनि विजिगीषु सङ्ग [illegible] उपेक्षा सन्धि गर्ने अनित्य वश्य मित्र हो।

३- लघूत्थान- सहजै सैन्य धनको तयारी गर्ने शक्ति मित्र हो।

४- पितृपैतामह- बाजे बराजुको पालादेखिको मित्र हो।

५- महत्- ठूलो परिमाणको प्रतापी फौज भएको बलियो मित्र

६- अद्वैध्य- दुःख सुखमा एकै खालको सहायता गरिदिने कहिल्यै नछुट्ने मित्र हो।

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मित्र पनि अरु प्रकारपनि हुन्छन्—

ध्रुव- सधैँ मित्र भएर रहने ध्रुव मित्र हो।

चल- कहिले आफ्नो पक्षमा कहिले शत्रु पक्षमा मिल्ने अस्थिर चल मित्र हो.

उदासीन- कसैपनि पक्ष नलागी बिगार नगर्ने मित्र हो।

उदासीनलाई उभय भावी मित्र पनि भन्छन्.

जुन मित्र विजिगीषु तथा उसका शत्रु दुवैका बीचमा पनि विजिगीषु र उसको शत्रुको बीचमा अन्तर्धि (छेका) भएर रहन्छ, उसलाई उपकार गर्ने वा उपकार गर्न चाहे पनि अशक्त भएको मित्र पनि उभयभावी हो.

जुन मित्र विजिगीषुको शत्रुको पनि प्रिय शत्रुसँग मित्रभाव भएकाले शत्रुलाई पनि विजिगीषुलाई पनि दुवैलाई सामान्य उपकार गर्दछ सो पनि उभयभावी हो. [illegible] आदि पूर्णभएर सम्पन्न [illegible] अलगै बस्ने भएकाले उदासीन पनि उभयभावी हो.

आक्रान्त भएकाले विजिगीषुको उसका शत्रुको पनि [illegible] दुवैको [illegible] हुन्छ सो पनि उभयभावी हो।

कुनै कारण नपरिकनै मित्रलाई छोडेर जाने फेरि केही कारण नपरिकन फर्केर आउने [illegible] लाई त्यागिएर मनाइएको भनिन्छ [illegible] नाशको अनुभव गर्दछ.

लाभ थोरै भए पनि नष्ट नहुने [illegible] धेरै लाभ हुने [illegible] ... गर्न चाहिन्छ. कौटिल्य भन्छन् ... लाभ धेरै हुन्छ [illegible] धेरै लाभ [illegible] बीउ (बीजको बीउ) [illegible] लाभ बेस हुन्छ. [illegible]

[illegible] मित्र [illegible] निश्चित लाभ र आंशिक (केही) लाभ [illegible] भनिएको छ।

७ – १८ अध्याय १५-१७

१८ प्रकरण १६० भूमिसन्धि- (भूमिलाभको सन्धि) [illegible]

[illegible] दुवै भूमि लाभ गर्ने छौँ भनेर गरेको सन्धि भूमिसन्धि हो। [illegible] चाहिने धन जन आदि चाहिने साधन जोरेर [illegible] भूमिको लाभ गर्ने चाहिँ विशेष लाभ पाउने हुन्छ. [दुर्बल [illegible] शत्रुलाई दमन गरेर [illegible] भूमिको लाभ गर्ने [illegible] आक्रमण गर्ने [illegible] भूमि लाभ गर्दछ त्यो चाहिँ उत्तम लाभ पाउने हुन्छ. किनभने [illegible] आक्रमण [illegible] भूमि पाउनु सजिलै हुन्छ. तर त्यो भूमि [illegible] दुर्बल [illegible] आमित्र [illegible] राजा [illegible] दुर्बल [illegible] हुन्छन्.

[illegible] लाभ [illegible] जसले [illegible] लाभ हुन्छ: दुवै [illegible] भूमि लाभ गर्दछ त्यो विशेष लाभ [illegible] शत्रुलाई [illegible] भूमि [illegible] शत्रु [illegible] किनभने [illegible] लाभ [illegible] गर्दछ:

[illegible] भएकाले आफ्नो शत्रुबाट भूमिको लाभ [illegible] बेस हुन्छ. किनभने [illegible] भूमि [illegible] लाभ [illegible] गर्न सक्छ [illegible] भूमि [illegible] बेस [illegible]

[illegible] आमित्र [illegible] भूमि [illegible] आमित्र [illegible] भूमि [illegible] लाभ बेस हुन्छ. किनभने भूमि [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पठाउँछ. कोश सैन्य र कहिं आमित्रहरूलाई दिएर शर्त राखिन्छ भने आचार्यहरू भन्दछन्. कौटल्य भन्दछन् कि- यसो होइन आमित्रहरू सधैं हुने भूमिको लाभमा शत्रु धेरै हुने हुँदा सधैंको शत्रु उपकार गरेपनि अपकार गरेपनि शत्रु नै रहन्छ अनित्य (कहिलेकाहिंको) शत्रु उपकार गरिदिएमा किंवा बिगार नगरिदिएमा शान्त रहन्छ। दुर्ग भूमिमा वरिपरि दुर्ग भएको दुर्गम स्थान धेरै भए थोरैका भेदहरू गर्दा पनि शत्रु गरिरहन्छ त्यस्तो भूमि नित्यामित्र भनिन्छ यसको विपरीत चाहीं अनित्यामित्र भूमि भनिन्छ।

भूमि नजीकको वा थोरै र धेरै अर्को बसेको टाढाको छ यस्तो भूमिमध्ये थोरै भएपनि नजीकको भूमिको लाभ वेश हुन्छ. किनकि नजीकको चाहीं पाउन पालन गर्न सकिने रक्षा गर्न पनि हुन्छ. टाढाको चाहीं यसको उल्टो पाउन पनि गर्न पनि नहुने हुन्छ।

नजीक वा टाढाको भूमिमा पनि केवल सेनाले सजिलैसँग अधिकार गर्न सकिने आफ्नै धन सेनाले रक्षा गर्न सकिने चाहीं वेश हुन्छ. किनभने त्यस्तो भूमि आफ्नै पैदा भएको धन सेनाले अड्याउन सकिने हुन्छ. यसको उल्टो केवल फौजले मात्र अड्याउनु पर्ने चाहीं खाली फौज राख्ने ठाउँ मात्र हुन्छ।

मूर्खबाट किंवा बुद्धिमान् बाट भूमिको लाभमा मूर्खबाट भएको भूमिलाभ वेस हुन्छ. किनकि मूर्खबाट पाएको भूमि सहजै पाइने सहजै पालिने फेरि फर्केर आउन नपर्ने हुन्छ। बुद्धिमान बाट पाइने भूमि त्यसको विपरीत सहजै नपाइने सहजै नपालिने फेरि फर्केर आउन पर्ने ...

पीडनीय-पीडनीयबाट भन्दा र उच्छेदनीय-उच्छेदनीयले भएको भूमिलाभ वेस मानिन्छ यी दुइमा उच्छेदनीयबाट भएको भूमिलाभ वेस मानिन्छ किनभने- उच्छेदनीय शत्रु निराधार किंवा दुर्बल आश्रय भएको आक्रमण गरिनासाथ कोश र सेना लिएर भागेर पाउ गर्दछ अमात्य आदि प्रकृतिवर्गले पनि त्यसलाई छोडिदिन्छन्. पीडनीय शत्रु किल्ला मित्रहरूको आड पाउने हुनाले त्यस्तो हुँदैन।

किल्लाको आड भएको भूमि मध्यमा पनि नदीको किल्ला भएको भूमिको लाभ वेस हुन्छ, किनकि जमीनको किल्ला भएको भूमिको लाभ वेस हुन्छ, किनभने- स्थलको किल्ला छोडेर विमार्ग आक्रमण गर्न सकिन्छ नदीको किल्लाहरूको साँघुरो साँघो र शत्रु भाग्न नपाउने पनि हुन्छ. नदीको किल्लाले शत्रुलाई घेरेर पानी चाहीं ता छेकर दुःख लेनासँग हात लाग्दैन, शत्रुलाई घेरेर पानी जाँचकारोकावट आदि पनि प्रभाव हुनेहुनाले शत्रुको रक्षा गर्न सकिने हुन्छ।

नदीको किल्ला र पर्वतको किल्ला भएको भूमिमध्यमा नदीको किल्ला भएको भूमिको लाभ वेस हुन्छ. किनभने- नदीको किल्ला भएको भूमिमा हात्तीबाट विधविधमा सिमा गाडेर पुल किल्ला भएको भूमिमा हात्तीबाट पानी पार गर्न सकिन्छ र किल्ला नभएर पानी बाँधेर किंवा नाउ बाट पारपुग्न सकिन्छ र किल्ला नभएर पानी बाधे किंवा नाउ बाट पारपुग्न सकिन्छ. पहाडको किल्ला चाहीं त्यसरी नहुने पनि हुन्छ. पहाडको किल्लामा पनि लुक्ने, चढ्ने गाह्रो हुने सधा नष्ट नहुने र किल्लाको प्राकृतिक हुनाले बिगार्न नसकिने धेरै तर एउटा ता ढुंगाको प्राकृतिक हुनाले बिगार्न नसकिने, एकातलाई मारेपनि सबैलाई मार्न सकिने चढ्न नसकिने, एकातलाई मारेपनि सबैलाई मार्न नसकिने हुन्छ. माथिबाट पनि ठाउँ ठाउँबाट आक्रमण गर्न सकिने हुन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्ने को धेरै हानि हुन पनि हुन्छ।

(त्यस्ता स्थानमा बसेर युद्ध गर्नेहरू मध्ये) गहिरो ठाउँमा नाउ हरूमा बसेर युद्ध गर्नेबाट भूमिको लाभ लिन्छ हुन्छ. किनभने गहिरोमा बसेर युद्ध गर्नेहरूको ठाउँ र समय पनि सीमित हुनाले तिनलाई विजय गर्न सजिलो हुन्छ. स्थलमा बसेर युद्ध गर्नेहरू ता सबै ठाउँ सबै समयमा युद्ध गर्न सक्ने हुनाले सहसा दबाउन सकिने हुन्छ।

खाइखन्दकमा बसेर लड्ने र आकाश अर्थात् किल्ला मा बसेर लड्नेमध्ये खाइमा बसेर लड्नेबाट भूमिको लाभ लिन्छ। किनभने खाइमा बसेर लड्नेहरू (कोहेरा आश्रित हुन्छन्) [illegible] आउन र लड्न हुन्छन्। आकाशयोधीहरू केवल शस्त्रको मात्र [illegible] हुनाले तिनको विजय गर्न भूमिको लाभ अनिवार्य हुन्छ।

~~(जोरदेखि को प्रकरण)~~।

अर्थशास्त्र-व्याख्या (शास्त्रमा निर्देश गरेर लेखिएको प्रकार) बाट भूमिको लाभ गर्ने राजा शत्रुबाट (आक्रान्त) [illegible] लाभ पनि विशेष उत्कृष्ट हुन्छ।

१०८ अध्याय पूर्ण।

७- ११ अध्याय १०९

११६ प्रकरण: (ग) अनवसितसन्धि ~~([illegible])~~
(जग्गा आबाद गर्नेको सन्धि)

तिमी र हामी मिलेर शून्य ठाउँमा बस्ती बसाउँछौं भन्ने प्रतिज्ञा गरेर गरेको सन्धि लाई अनवसितसन्धि (निर्वाचनमा भएको) भन्दछन्. यसरी सन्धिमा ~~[illegible]~~ विजिगीषु र सामन्त दुइमध्यमा चाहिने धनजन आदि साधन जोरेर जनपद निवेश गर्न सक्ने (बस्ती) बसाउन गो रणमा अनेक खोलीहरू भूमिमा नगर ग्राम स्वरूप जनपद बसाउन समर्थ हुन्छ त्यो विशेष फायदा पाउँछ। त्यसमा वर्षाको भरमा खेती हुने औदकभूमि (पानी) स्थलभूमि वा नदी तलाउ हरूको पानी पटाई खेती हुने औदकभूमि पनि प्रशस्त जमीन हुन्छ। स्थलभूमिमध्ये कुनै पानीमा प्रशस्त भएको जमीन हुन्छ थोरै पानी पाएर कराकिलो स्थलभूमिमध्ये केही पानी पर्ने औदकभूमि सबै समयमा अन्न आदि फल पकाउँदै हुनाले बेस हुन्छ। स्थलभूमिमध्यमा पनि हिउँदे र वर्षे धानी प्रशस्त हुने आलोआलो मात्र वर्षा भएपनि अन्न पैदा हुने पाथर कंकर नभई खन जोत गर्न सजिलो हुने जमीन असल हुन्छ। औदकभूमि मध्यमा पनि धान जाने नहुने भन्ना बालुवाली वेस हुने नहीं असल हुन्छ। धानवाली हुने र नहुने जमीन थोरै थोरै भएको मा धान हुने थोरै जमीन भन्दा धान वेस नहुने धेरै जमीन असल हुन्छ। किनभने ठूलो ठाउँमा पारखमा हुने र कुलीको मा हुने पनि अन्न आदि प्रशस्त हुन्छ त्यसमा किसानहरू बसाउन पनि हुन्छ, जमीनलाई सच्याएपछि नराम्रो पनि राम्रो बन्छ।

खानी भएको असल हुने जमीन मध्यमा खानीहरूको वाहिं कुप्रो जमीन मात्र हुन्छ, अनाज हुने चाहीं कुकुरो भंडार हुँदैन भने हुन्छ। कुकुरो ज्यान भने हुन्छ, अनाजको मात्र किसान फल वालो आदि बनाउने काम हुन्छ र किन्न अनाजकै मात्र किसान फल वालो आदि बनाउने काम हुन्छ र खानीमा निस्केको माल पनि बिक्री हुने ठाउँ बजार नजीकैको भएमा खानी भएको जमीन पनि असल मानिन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इन्धनआदि हुने द्रव्यवन र हात्तीहुनेवन मध्यमा द्रव्यवन [illegible] धेरैकाम मा उपयोगी र नौमागरेर शत्रुपनि लजीलोपर्ने हुनाले बेस हुन्छ, हात्तिवन यस्तो हुँदैन. यति आचार्यहरू भन्छन्. कौटिल्य भन्छन्: त्यसो होइन इन्धनआदि दिने द्रव्यवन धेरै ठाउँमा [illegible] ठाउँमा बनाउन सकिन्छ, हात्तिवन जहाँतही हुँदैन. हात्तीको विशेष भएमा शत्रुसँग लडी शत्रुको नाशगर्न सकिन्छ अतः सामान्य अरुवन भन्दा हात्ती हुने वन असल मानिन्छ ।

जलमार्ग बाटजानुपर्ने भूमि र स्थलमार्ग बाटजानुपर्ने भूमिमध्यमा जलमार्ग बाट [illegible] हुने भूमि कहिलेकाहीं मात्र उपयोगी हुने भएकोले स्थलमार्ग बाट सधैं सबैलाई उपयोगी हुने भूमि बेस हुन्छ।

धेरैथरि मानिस भएको र एकै [illegible] मानिसभएको भूमि मध्यमा धेरैथरि मानिसभएको भूमि बेस हुन्छ. किनभने धेरैथरि मानिस को चाहीं आफ्नो वशमा हुने हुन्छ, शत्रुले फुटाउन नसक्ने पनि हुन्छ [illegible] जातिमात्र भएका मानिसको [illegible] आफ्नो [illegible] हुने शत्रुले फुटाउन पनि सक्छ र विद्रोह गर्न पनि [illegible] हुने पनि हुन्छ.

भूमिमा चारवर्णको बसाइ विषयमा विचार गर्दा खेती गराउने [illegible] आदि अनेक काम [illegible] पाइने हुनाले [illegible] मानिस धेरै भएको असल हुन्छ. धेरैजसो भूमि खेती [illegible] हुने [illegible] र सबै निकृष्ट कामलाई गर्ने खेती हुने नामीन उपयोगी हुन्छ, [illegible] भए पनि अरु कामलाई [illegible] हुन्छ - [illegible] जातिको [illegible] भए पछि [illegible] पनि बनेको छन्. ।

साथै मानिसका भूमिका गुण भएमा आश्रय दिएर रक्षा गर्नु सबैभन्दा बेस गुण हो. समयमा पनि किल्लाको आड दिने र मानिसहरूलाई आड दिने भएमा धेरै मानिसलाई आश्रय दिने भूमि असल हुन्छ किनभने [illegible] मानिसको आडमा रहन्छ. मानिस नभएको भूमि [illegible] गर्दैन [illegible] मानिसको आडमा [illegible] आदि [illegible] हीन [illegible] हुन्छ. जुन भूमिमा [illegible] लाभ गर्न चाहने [illegible] धेरै मानिसको [illegible] दोषिएको भूमि लाभ गर्न चाहने [illegible] [illegible] राजस्व [illegible] भएको, उत्साह [illegible] भएको, सहायक कोही नभएको, [illegible] [illegible] गर्ने, [illegible] [illegible] मानिस भूमि पाउन भन्दा पहिले [illegible] गर्नु पर्दछ. [illegible] भएको भूमि पनि आफ्नै हातमा [illegible] आउने हुन्छ।

धेरै [illegible] गरेर बस्ती बसाउने भूमिमा [illegible] [illegible] आदि हुने भएर, [illegible] मानिस [illegible] सहायक [illegible] हुने हुन्छ. [illegible] राजालाई [illegible] आफ्नो [illegible] सहायता दिन नसक्ने [illegible] [illegible] छोडिदिन्छन्. उत्साह नभएको [illegible] भएको [illegible] पनि [illegible] नाशको [illegible] पनि [illegible] नष्ट हुन्छ। [illegible] सहाय नभएको [illegible] पनि उपयोग गर्न सक्दैन. [illegible] [illegible] हुनाले [illegible] पनि [illegible] बस्ती बसाउन [illegible] [illegible] बस्ती बसाउन सक्दैन. [illegible] हुने पनि [illegible] [illegible] पनि [illegible] गर्नुपर्दछ. [illegible] गर्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वेच्छाचारी मानिसपनि केही फायदा उठाउन सक्दैनन्। अझै सर्वनाश
ध्यान लाग्दो पनि हुन्छ. यस्तो [illegible] गर्ने मानिसले कुनै बाबत वि-
जोगीहरूको छिद्र पनि मेट्दाउने होला भन्ने आचार्यको मतछ, न
कोइ त्यसले छिद्र खोज्ने पारेमा ~~[illegible]~~ यसको कारण छिद्र पाइने हुनाले आफैं बिग्रने हुन्छ [illegible] गर्न सक्छन्।

योभावले बनोजीमको कुनैपनि भूमिको [illegible] पार्छौ
ग्राह्य विना [illegible] ११ प्रकरणमा बताइने चाल चलेर शत्रुबाट फ
यदा उठाउने गरी बल्ने बलाउने [illegible] बल गर्नुपर्दछ. यसैमा
साक्षीलाई 'आत्महित साक्षी' ~~[illegible]~~ नडराउने साक्षी भन्दछन्.

अरूका गुणहरूको तरफ [illegible] उठाउन सक्ने भूमि बाल्यो
मानिसले [illegible] बाबतमा [illegible] साक्षी गरेर बिक्री गरिदिन्. यो साक्षी
~~[illegible]~~ आत्मभया बालियालगाको साक्षी हुनाले आत्मभय
साक्षी- विश्वास नहुने साक्षी भन्दछन्

आत्मबलले त्यो भूमि ~~[illegible]~~ यो भूमि पछि भएर
आएर आफ्नै अधीनमा हुनेछ. आइले यसलाई दिनाले यो पनि मेरो
नहुना रहने हुन्छ. [illegible] गरेपनि ~~[illegible]~~ धन र
मित्रको लाभबाट धेरै मेरो काम बन्छ भन्ने देखेदेखि उसलाई
बेचीदिन्.

यस्तै किसिमसँग आत्मभयले [illegible] को किसिमपनि
विचार गरेर रहन्.

यसरी मित्र धन जनको [illegible] को [illegible]
काम गर्ने विजिगीषुले आत्मसंगलाई [illegible] सहायता
गर्ने [illegible] आफ्नो फायदा बढ्ता हुने गर्नु।

इति ७ आधि ११ अध्याय.

७- १२ अध्याय - ११०

११५ प्रकरण- कर्मसाक्षी कामगर्ने साक्षी.

[illegible] किल्ला बनाउँला भन्ने प्रतिज्ञा गरी गरेको साक्षीलाई
[illegible] साक्षी भन्दछन्।

कर्मसाक्षी = कामको प्रतिज्ञा [illegible] को साक्षी दैवी अर्थात्
यस्तो साक्षीगर्ने नभएमा प्रकृतिले नै बनाइदिएको [illegible]
[illegible] थोरै खर्चले तयार हुने किल्ला जसले बनाउन लाइन्छ त्यस
बाट बढ्ता फायदा हुन्छ.

त्यसमापनि [illegible] - जमीनको किल्ला, नदीदुर्ग - नदीले घेरिएको किल्ला
[illegible] ~~[illegible]~~ पाखापाखो - [illegible]
पर्वतदुर्ग - पहाडैले बनेको किल्ला
योमध्ये पनि पर्वतदुर्ग [illegible].

त्यसमा पनि [illegible] अन्नबाट पानीलाई ~~[illegible]~~ रक्षा
गर्नुपर्ने भएकाले पानीका [illegible] वेश हुन्छ, पानी [illegible]
पनि अन्नबाट [illegible] को वेश हुन्छ. [illegible]
[illegible] पनि धेरै फलफूल हुने अरूका [illegible] आफ्नो देशको
[illegible] खोलाको पानी लाग्ने [illegible] बन काटेर फाडेमा पानी
[illegible] दुर्भिक्ष भएमा आश्रय लिन
काम लाग्ने हुन्छ

[illegible] पनि जो राजा आफ्नो देशको किल्लामा [illegible]
[illegible] निर्धारित रहने [illegible]
[illegible] यो विशेष लाभ
[illegible] बलियो [illegible]
पाउने हुन्छ. त्यसमा पनि [illegible] अल्प
[illegible] थोरै श्रम [illegible] धेरै काम
हुन्छ [illegible] आफ्नो फौजलाई [illegible]
लाई [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हुन्छन् भन्ने आश्चर्य गर्नु पर्दैन. त्यसो होइन भने धेरै भएपनि
थोरै वेश हुन्छ कायरीपनमा भागिएको धेरै कामाई पनि यिनीहरूमा
आफ्नो आड बन्दछन् धेरै हुनाले शत्रुले पक्रन नसक्ने
र शत्रुलाई नसकिने पनि हुन्छन्. धेरै कतिलाई पनि नाकाबन्दी गरेर बन्दी
बनाउन सकिन्छ, थोरै शत्रुलाई धेरै बनाउन सकिदैन भन्ने
कौटिल्य भन्दछन्।

स्थानीयहरू भएमा पनि धेरै मानिस भएको बाटो बिकट नभएको
थोरै बिकट भएको बाटो जसले बनाउन सक्छ. त्यसको
शेष फाइदा उठाउँछ. त्यसमा पनि बहुमूल्य थोरै भएको
अल्पमूल्यको धेरै भएको भन्दामा थोरै भए पनि बहुमूल्य
भएको असल हुन्छ. किनभने हीरा माणिक मोती जस्ता बहुमूल्य
चीज शत्रुले आफ्नो वशमा [illegible] भारी भएपनि धेरैलाई पनि
लिन्छ. भन्ने आचार्यहरू भन्दछन्. त्यसो होइन धेरै मोलपर्ने
वस्तुको मानिस किन्ने पाइन्छ थोरै पाइन्छ थोरै मोल पर्ने नुन आदि
धेरै सबैलाई चाहिने हुनाले तिनका ग्राहक धेरै हुन्छन् यस
कारण यसलाई बढी फाइदा हुने हुन्छ भन्ने कौटिल्य भन्दछन्।
यसबाट वेपारको बाटोको विषयमा पनि विशेष फाइदा
हुने रहने कुरो बताउनु पर्दछ.

त्यसमा जलमार्ग र स्थलमार्ग हुनमा थोरै खर्च थोरै
परिश्रम पर्ने बिक्रीको माल धेरै ओसार्न सकिने हुनाले जलमार्ग वेश हुन्छ
भन्ने आचार्यहरू भन्दछन्. त्यसो होइन बाढीबाढीमा गाडिने
रोकिने जलमार्ग सधैंलाई काम लाग्दैन धेरै भय हुने
सम्भावना पनि रहनसक्ने हुन्छ. स्थलमार्ग यस्तो रहनाले
जलमार्गमा भन्दा स्थलमार्ग नै वेश हो भन्ने कौटिल्य भन्दछन्

जलमार्गमा पनि किनार किनारै जाने बाटो भएको पानी बीचैबाट पर्ने
भएको हुन्छ. त्यसमा किनारको बाटोमा सधैं बजारहरू पर्ने हुनाले
व्यापारीलाई वेश हुन्छ. अथवा बाहुल्य हुने चलेका बाधाहरू पनि सहन
सकिने भएमा नदीको जलमार्ग पनि वेशै हुन्छ.

स्थलमार्गमा पनि हात्ती घोडा जस्ता बहुमूल्य सवार चाहिएमा
पानी बिक्रीका माल धेरै हुने हिमालयतिरको बाटो दक्षिणतिरका
को बाटो भन्दा वेश हुन्छ भन्ने आचार्यहरू भन्दछन्. त्यसो होइन
कम्बल छाला घोडा आदिका शङ्ख हीरा माणिक मोती सुनको
बिक्रीको बजार दक्षिणतिरको बाटोमा धेरै हुन्छ भन्ने कौटिल्य भन्दछन्
दक्षिण दिशाको बाटोमा पनि धेरै खानी भएको बहुमूल्य वस्तु
बिक्री हुने जान आउन सजिलो हुने थोरै भएपनि नदीपुगिने बजारको
बाटो असल हुन्छ. अथवा नानाथरी वस्तुको बिक्री बढ्ता
हुने बजारको बाटो पनि वेश हुन्छ।

यही किसिमसँग पूर्व-पश्चिमको बाटामार्गमा पनि बिक्रीको
वस्तु बजार अनुसार वेस नवेसको विचार गर्नुपर्दछ. त्यसमा पनि
पैदल हिँड्ने बाटोमा भन्दा पैदलैमात्र
चल्ने हुने गाडा आदिको बाटो ओसार्न धेरै माल ओसार्न सजिलो हुने चक्र
[illegible] गाडाहरू धेरै माल ओसार्न सकिने हुने
पथ- गाडा हरू चल्ने बाटो असल हुन्छ. अथवा देशकालअनुसार पर्ने
सधैंभरि काहिलेकाहीं चल्ने हुने बजारको बिक्रीको पनि विचार
गरेर गधाको बाटो ऊँटको बाटो पनि वेश हुन्छ।

यी हुनाबाट कायाकर्मको नाफाको लेखाजोखा गरी बाटोमा पनि
सजिलो असजिलो बिक्रीको विचार गरी असल नअसल छुट्याउनुपर्दछ
शत्रुको काम बढ्ने, विजिगीषुको काम घट्ती हुने, शत्रुको बाटो
लाभकर भएमा विजिगीषुको आफ्नो लाभ बढी हुने, दुवैपक्षको लाभ बराबर
भएमा स्थान (आफ्नो ठाउँ) कायम गर्नुपर्दछ.

दिन हुने

~~आफ्नो~~ आमदानीभन्दा खर्च बढी पर्ने भएमा क्षय, खर्चभन्दा आमदानी बढी हुने भएमा वृद्धि, आमदानी खर्च बराबर हुने भएमा स्थान ~~[illegible]~~ (बराबर) बुझ्नुपर्दछ.

यसरी क्षय (घटती) वृद्धि (बढती) स्थान (अडान) को तुलना गरी किल्ला बनाउन यौटै खर्चबाट धेरै फायदा हुने काममा लागेर तिनलाई उछिन्नुपर्दछ. ~~कर्मसाधको~~

कर्मसाधको विषय यसरी विवरण गरी दिइयो ।

११० अध्याय ७ आधे पर अध्याय

१११) प्रकरण- पार्ष्णिग्राहचिन्ता (पृष्ठशत्रुसम्बन्धी विचार)

७-१३ अध्याय १११

विजिगीषु र शत्रु दुवैजना मिलेर अर्को शत्रुका उपर आक्रमण गर्दा तिनीहरूको ~~[illegible]~~ पार्ष्णिग्राह (पछाडिको देशको पृष्ठशत्रु) मध्ये ~~[illegible]~~ बलियो शक्तिपूर्णको पक्षमा लागेर रहने चाहिँ दुर्बलको पार्ष्णिग्राह भन्दा बढता फायदा उठाउने हुन्छ. किनभने शक्तिमान बलियो भएर रहेमा त्यसले आफ्नो अगाडिको शत्रुलाई दमन गरिसकेर पछि पछाडिको पार्ष्णिग्राहलाई पनि उखेल्ने हुन्छ. पार्ष्णिग्राहले पहिले तिरबाट दबाएर बढ्न नदिएमा त्यो प्रबल हुन सक्तैन. तर हीनशक्ति भएको पार्ष्णिग्राहले लाभ पाउन सक्तैन. [दुवैको शक्ति बराबर भएमा पुग्न चाहिँ ठूलो उत्साही ~~[illegible]~~, साधनसम्पन्न, शिथिलको पछाडि लाग्नुचाहिँ ~~विशेष लाभ पाउने हुन्छ~~ आत्मरक्षा गर्न सक्ने हुन्छ. किनभने ठूलो उद्योगी साधनपूर्णले अगाडिको शत्रुलाई दमन गरिसकेर पछि

पछाडिकालाई पनि नाश गर्दै हुन्छ; ~~[illegible]~~

गरबलियो भएर पछाडिकालाई ... साधनपूर्ण भएको काम उत्साह भएको चाहिँ आफ्नो सैन्यबल काम भएर पछाडि पर्दैनला लाई ~~[illegible]~~ बढाउन सक्तैन. [दुवै उत्साह भएमा पनि जो ~~[illegible]~~ महान् फौजीबल लिएर आगाडि आक्रमण गर्न ... भएमा पनि जो ... लाभ बढी पाउँछ. किनकि यात्रा गर्ने चाहिँको पार्ष्णिग्राह हुनेले लाभ बढी पाउँछ. किनकि आगाडिको आक्रमण उसले आफ्नो मूल राजधानीको फौजसमेत आगाडि लगेको हुनाले त्यसलाई पछाडितिरबाट दबाउन सकिन्छ, ~~[illegible]~~ मा लाएको हुनाले ... आफ्नो पछाडि सेनाको रक्षालाई चाहिने फौज राखेर थोरै फौजमात्र लिएर आगाडि आक्रमण गर्नेको पार्ष्णिग्राहलाई ~~[illegible]~~ निर्भय हुँदैन.

दुवै ~~[illegible]~~ आगाडितिर आक्रमण गर्नेहरूको फौजीबल ... बराबरै भएमा पनि जसको ~~चाहिँ~~ आधिक स्वभावको शत्रुमाथि आक्रमण गर्ने चाहिँको पार्ष्णिग्राह हुने चाहिँ विशेष लाभ पाउँछ. आगाडि बढेको छ उसको पार्ष्णिग्राह हुने चाहिँ सहजै आफ्नो ... किनभने आधिक शत्रुमाथि आक्रमण गर्ने चाहिँ सहजै आफ्नो कार्यसिद्ध गरी बलियो भएर पार्ष्णिग्राहको हात नष्ट पार्ने हुन्छ. ~~[illegible]~~ नहुने शत्रुमाथि आक्रमण गर्ने चाहिँ सहजै सफल हुँदैन.

~~[illegible]~~ त्यो शत्रुको किल्लामा ~~[illegible]~~ ... ~~पछाडितिर फर्केर पार्ष्णिग्राहलाई नाश गर्ने हुन्छ।~~ ~~[illegible]~~

~~[illegible] हुन्छ.~~

आभियोक्ता
यसैगरि शक्तिमान हुने साधनसम्पन्न हुने यो फौज लिए। [illegible]
सबै देशको पार्ष्णिग्राहलाई प्रति उनीहरू शत्रुपट्टिबाट फर्केर आसार पक्षो
रूप बुझ्नु।

सनातनिकसितका शत्रुमध्यमा धार्मिक शत्रुलाई हमला गर्न जानेको पार्ष्णिग्राह विशेषलाभ पाउनेछन्। किनभने धार्मिकसाथ हमला गर्दा सम्मान आफ्नो मानिसको पनि मर्नेछ, अधार्मिकलाई हमला गर्दा सबैको प्रिय हुन्छ सबैको प्रिय हुनेवाला विजयीलाई पार्ष्णिग्राहले दबाउन सक्नैन।

यो रूपबाट [illegible] उन्मूलन गर्दा, जातिजाति आफ्ना [illegible] तादात्म्य, नोकरचाकर आफूलाई पनि [illegible] अभियान गर्नलाग्ने पनि पार्ष्णिग्राहको विरुद्धमा पनि [illegible] कदर्य,

मित्रसाथ अभियान गर्नेहरू [illegible] जानेको पार्ष्णिग्राह लाभ हुने बहुत कारण सक्छन्।
मित्र वा अमित्र [illegible] अभियान गर्नेहरूमध्ये अमित्रको [illegible] अभियान गर्नेको पार्ष्णिग्राहले विशेष लाभ पाउँछ। किनभने मित्रसाथ जाइलाग्नेवाला सहजै [illegible] पार्ष्णिग्राहलाई आइलाग्दछ। मित्र सँग [illegible] हुन्छ अमित्र सँग हुँदैन।
मित्र वा अमित्रलाई उद्धार गर्नेमा दुई भागमध्यमा अमित्र-लाई उद्धार गर्नेवालीको पार्ष्णिग्राहण गर्नेलाई लाभ हुन्छ। मित्रलाई [illegible] अमित्रलाई दबाउनेले पार्ष्णिग्राहलाई [illegible] हुन्छ। [illegible] अमित्रको उद्धार गर्न गएका [illegible] लाभ [illegible] हुन्छ। किनभने [illegible]

[illegible] पूर्वी [illegible] अमित्र [illegible] संगलाग्ने पार्ष्णिग्राह विशेष [illegible] गर्न गएका पूर्वी
फायदा पाउनेहुन्छ। मित्र वा अमित्रको उद्धार गर्न गएका [illegible] अमित्र [illegible] अथवा
[illegible] दीर्घ [illegible] पार्ष्णिग्राह लाभवान् हुन्छ। अथवा
[illegible] शत्रु आफ्नो शत्रु (विजिगीषु) संग [illegible] गर्नसक्ने
[illegible] पार्ष्णिग्राह विशेष लाभ पाउनेहुन्छ।

यस्तै सन्तत गुण भएका पार्ष्णिग्राह दुई मध्यमा [illegible] जसको शत्रु [illegible] आक्रमण गर्ने राजाको [illegible] जो कुनै आक्रमण गर्ने राजाको [illegible] नजीक [illegible] पार्ष्णिग्राह विशेष सफल हुन्छ। [illegible] राजासाथै [illegible] आक्रमण गर्ने [illegible] गर्न समर्थ हुन्छ, शत्रुको [illegible] हुनसक्छ। [illegible] प्रयत्न गर्नसक्नेछ।

शत्रुको [illegible] पार्ष्णिग्राहहरू
१. आक्रमण गर्ने शत्रुको [illegible] २. शत्रु [illegible]
२ [illegible] ३ [illegible] तीन किसिमका हुन्छन्।

शत्रु र विजिगीषुको [illegible] पार्ष्णि गर्न [illegible] आक्रमण [illegible] हुन्छ।
[illegible]

यस्तो शत्रु र विजिगीषुको [illegible] मध्यमा। [illegible]
[illegible] शत्रु र विजिगीषु दुई मध्यमा।

६६

यो लागि कोही व्यापारमा उसका मित्रहरू पक्रिएर आफैं मित्रताको साधिवन्धन गर्न सक्ने चाहेर नै व्यापार उडाउने हुन्छ। ... गर्ने शत्रुमाथि सन्धि गर्न योग्य हुन्छ। मित्रमा छोडेर मित्र सन्धि गर्न योग्य हुँदैन।

मध्यमलाई तटस्थ राखेर विजयको व्यवस्थाबाट उदासीन (तटस्थ) लाई पनि ~~...~~ हातमा लिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ। ~~किन्तु पार्ष्णिग्राह बनेर युद्धलाई अभियान गर्ने ... युद्धको मैदानमा उत्रेर लड्नु भन्दा मन्त्रयुद्ध अर्थात् युद्धको मैदानमा नउत्री मन्त्रणाको बलले गुप्तचरहरू द्वारा शत्रुको नाश गर्ने उपाय गर्नु नै बेस हुन्छ।~~

पार्ष्णिग्राह बन्नु वा अभियान गर्नु तथा राजाहरूलाई लडाइँको मैदानमा उत्रेर लड्नु भन्दा मन्त्रयुद्ध अर्थात् लडाइँको मैदानमा नउत्री मन्त्रणाको बलले गुप्तचरहरू द्वारा शत्रुको नाश गर्ने उपाय गर्नु नै बेस हुन्छ। किनकि युद्धमा धन जनको क्षति भएर दुवै पक्षलाई बल दिँदैन, जिते पनि फौज धनको नाश भएर हारे सरह हुन्छ भनी आचार्यहरू भन्दछन्। कौटिल्य भन्दछन् कि - सेना धोका जनि पुरै धन जनको नाश भइसकेपछि शत्रुलाई जिताउने ~~...~~ हुन्छ।

मानिसको नाश धनको नाश वा चाहे भए पनि योद्धा प्रति योद्धा दुवै पक्षले पहिले आफ्ना निजी विरोधी दल भएर काढ्न पछाडि अनि आक्रान्तहरूको सेना लिएर लड्नेमा ध्यान हुन्छ। सबभन्दा पहिले द्रोही सेनाको नाश गराउने दुश्मन पक्षका ... धेरै सेनाका बलवार उपाय राजद्रोहीहरूको आफ्नो सेनाको वध गराउनेलाई फाइदा बढ्ता हुन्छ। द्रोही सेनाको वध गराउने उपाय जस्तै मित्री अमित्रदल आटविकदलको वध गराउने कुरा पनि यस्तै बुझ्नु पर्दछ।

अभियान गर्ने वा सन्धि

विजिगीषुले आफ्नु पार्ष्णिग्राह अथवा अभियान गर्ने ... विजिगीषु आफ्नो (अभियानगामी) हुनु पर्छ ... शत्रुको पार्ष्णिग्राह (पृष्ठशत्रु) बन्नु पर्दा पहिले मित्रसाथ आक्रमण गर्ने शत्रुको पछाडिपट्टिको आक्रोमित्र - आक्रन्द राजहरू राजालाई यो शत्रुको पछाडिपट्टिको आक्रन्द पछाडिपट्टिको राजासँग युद्ध पार्ष्णिग्राहमा लगाएर ... गर्न लगाउनु।

विजिगीषुले आफैं अभियोक्ता (अभियानगामी) हुनु पर्दा आफ्नो ... राजा ... आक्रन्द ... पछाडिको मित्र द्वारा पार्ष्णिग्राहलाई पार्ष्णिग्रहण गर्न काम बाट हटाउन लगाउनु। आक्रन्दलाई ... पछाडिको उसको मित्र द्वारा रोक्न लगाउनु। विजिगीषु आफ्नो ... शत्रुको मित्र सँग भिडाइदिनु ... आफ्नो ... आक्रोमित्र द्वारा युद्धबाट विमुख गराउनु। शत्रुका मित्रको मित्रलाई आक्रोमित्र द्वारा ... आक्रमण गर्न पठाउनु पर्छ।

विजिगीषुको ... आक्रमण गर्ने ... आफ्नो ... (अभियान गर्ने शत्रु) को पार्ष्णिग्राह (पृष्ठशत्रु) मित्रलाई अभियोक्ता (अभियानगामी शत्रु) को पछाडिको ... (मित्र) ले पार्ष्णिग्राहलाई मित्रको मित्र द्वारा हटाउने गर्नु।

यसरी विजिगीषु राजाले आफ्नो राजमण्डललाई ... सँग ... पछाडिपट्टि पनि आफ्नो अनुकूल गराइराख्नु। यसका ... मन्त्रबल नै मुख्य उपाय हुन्छ।

सबै राज्य मण्डलमा आफ्ना दूत र गुप्तचरहरू राख्नु। आफ्नो शत्रु ... मित्रता देखाएर गुप्त तौरसँग ... गर्ने ... बराबर मित्रता देखाएर ... गर्दै आफू उदासीन जस्तो देखिने हुनुपर्दछ।

पुनः विजिगीषु आफ्नो ... गुप्तचर ... ...

~~...~~

इति ७ अधि
२६ अध्याय

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

११८ प्रकरण – दोस आत्मरक्षण [illegible]

७-१४ अध्याय ११८

[illegible]

[illegible]

[illegible]

दोष आत्मरक्षा

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

[illegible]

TIME-TABLE

[illegible]

Days	1st Period	2nd. Period	3rd. Period	4th. Period	5th. Period	6th. Period	7th. Period
Mon							
Tues							
Wed.							
Thurs.							
Fri.							
Sat							

General Paper Trading Co.

Sheocharan Lal Road, Allahabad.

[illegible]

काष्टी नं ७/१

RAMA

EXERCISE BOOK

११४ — ११८ प्रकरण

Pages 64

NAME K. R. Shr...

CLASS

SUBJECT ७ षाड्गुण्य आख्यान

प्रकरण ११४ — ११८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हीनशक्तिपूरण

७१ कवच यानवाहन किन्ने पाने जीना गर्न सुविधा हुन्छ ?

स्वामी– सङ्कटमा सामन्तहरू तथा (गर्ने मूलका (बाधा ।
प्रकृति (इच्छा आदि आड्नेवत) ले भिन्नाउन (सा
(पदनवाउन पनि हुन्छ.

धर्मिकानाम हानीहरू बढ्छन्. कार्य धोखा गर्ने [illegible]
हरूको बचाउ गर्ने हुन्छ.

यो चाहिने साधनहरू आफ्नो सेना नभएमा बन्धुवर्ग मित्रवर्गबाट
लिएर बनाउनुपर्दछ.

उत्साहशक्ति कम भएमा प्रजाका कोषीका नवाब वीरपुरुष
हरू [illegible] शत्रुपक्षमा [illegible]
गुप्तचरहरू पनि पाएसम्म बनाउनुपर्दछ.

शक्ति बढाउने बाटो नभएमा शत्रुसँग मिलेर (सन्धि गरी) पनि
बचाउको उपाय वा आवलीमा आफ्नो अधिकार [illegible] पछि बनाइने
उपाय पनि शत्रुमाथि प्रयोग गर्नुपर्दछ.

यस कोसम संग बन्धु मित्र आदि [illegible] पक्ष बनाएर,
बुद्धिमान्हरूको सम्पर्कले मन्त्रशक्ति बढाएर,
बाँधबाटोहरूबाट [illegible] साधन बढाएर, कोषीको
प्रमुख डाकूहरू आदि [illegible] फौजी बल बढाएर पनि
सबै शक्तिले सम्पन्न भएर [illegible] शत्रुको आक्रम
णको प्रतिकार गर्नुपर्दछ.

षाड्गुण्य ७ अधिकरण हीनशक्तिपूरण ७ अध्याय
पूरा

७–१४–
११८

प्रकरण– ११९– १२५
७–१४ अध्याय ११८

११९ प्रकरण बलवान्सँग विग्रह उपरोध हेतु:
[illegible]

१२० दण्डोपनतवृत्त– [illegible] गर्नुपर्ने सवधा(.

दुर्गसँग विरोध भएमा आड लिने

आक्रान्त (आक्रमणमा परेको)
दुर्बल राजालाई बलियो आक्रमणकारीले [illegible] उनका बढ्ता बलवान् भएकाको आ
गर्नै मन्त्रशक्तिद्वारा [illegible]
आश्रय लिनुपर्छ.

~~[illegible]~~
बुद्धिमान् अमात्यहरू भएर, पूर्ण मन्त्रशक्ति र फौजी बल भएका योजना भएका
जनताहीका अमात्यहरू अधीनस्थ भएर मन्त्रशक्ति बढाइने [illegible]
[illegible] उसको आश्रय गर्ने.

आक्रान्त भन्दा बढ्ता बलवान्को आश्रय नपाइएमा बराबर बल
भएका फौजी बल पनि बराबर भएका योजना लिएर [illegible]
मन्त्रशक्ति प्रभुशक्तिद्वारा शत्रुले उनीहरूलाई नफुटाएसम्म तिनीहरूसँग
मिलेर शत्रुसँग मुकाबिला गर्ने.

मन्त्रशक्ति प्रभुशक्ति बराबर भएका योजना नभएमा पनि उसको
[illegible] शक्ति छ उसको आश्रय
[illegible] प्रशासन भएर [illegible]
गर्ने.

आक्रान्तको बराबर बल भएको नपाइएमा [illegible] बल भए
पनि [illegible] उत्साही शत्रुसँग विरोध गर्ने योजना लाई सहायता गरेर शत्रु
[illegible] उत्साहशक्तिद्वारा तिनलाई नफुटाएसम्म तिनी
ले मन्त्रशक्ति प्रभुशक्ति उत्साहशक्तिद्वारा तिनलाई [illegible] उसको आश्रय लिएमा
हरूसँग मिलेर मुकाबिला गर्ने. तीनथरीमा पनि जसको आश्रय [illegible]
आफूलाई मिल्ने प्रकृति (प्रकृतिगण) [illegible] विरोध आश्रय
[illegible] जनता यदि आश्रय गर्दा अनुकूल
मित्र. सबैको प्रकृति बराबर भएमा [illegible] देश र समय बराबर [illegible] पनि
[illegible] सबैको [illegible]
जसका [illegible] वाहन पनि हरू [illegible] उसको विशेष
आश्रय गर्ने ।

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनेजस्तो सहाय नपाएमा जहाँबाट शत्रुका फौज घेरिएर पा[illegible]
आफ्नो रसद पानी इन्धन आदि आउन शत्रुले रोक्न सक्दैन त्यस्तो
आफ्नो नोक्सानी विशेष नहुने कुनै त्यस्तो किल्लाको
आश्रय लिनु.

शत्रुको किल्लामा घेरिएमा चाहिने सामानहरू घेरा
भएको निकालवाला पनि भएको ~~[illegible]~~ किल्ला आश्रयलाई
वस्तुको संग्रह (निकास भएको सामान छन् भने त्यस किल्लाको
आश्रय गर्दा मात्र औचित्य गर्दछ.

~~यस्तो किल्लामा [illegible] आश्रय लिनु पर्दछ~~

निम्नलिखित परिस्थितिमा कारण पर्न आएमा दुर्गरक्षाको किल्लाको
आश्रय लिनु पर्दछ—

१- आक्रमण गर्ने शत्रु सम सेनालाई पार्ष्णिग्राह वा आसार मित्रको फौज
वा मध्यम (मालको) वा उदासीन (तटस्थ) लाई अगाडि गर्नेछु भन्ने ठानेमा
२- सामन्त, ~~[illegible]~~ आक्रामक पछिको ~~[illegible]~~ कुनै शासक, युवा
इत्यादि कुनैलाई अगाडि आक्रामकको राज्य ~~[illegible]~~ हराउनेछु वा सताउनेछु भन्ने ठानेमा
३- आक्रामकको विरोधी दललाई हातलिएर उसको किल्ला वा राज्य वा फौजी
छाउनीमा बाहिरी तथा भित्री प्रकृति वर्गमा कोप पैदा गराउनेछु भन्ने ठानेमा
४- आवलीय प्रकरणमा बताइने योजना अनेक आगो विष को प्रयोग
किंवा औपनिषदिक प्रकरणमा बताइने योजना अनेक प्रयोग गरी ~~[illegible]~~
जतिकामा आएको शत्रुलाई इन्धन नाश गराउनेछु भन्ने ठानेमा
५- विजिगीषु [illegible] गुप्तचर हरूलाई आफ्नो पठाएर आक्रामकको
गराउनेछु भन्ने ठानेमा. धनजनको नाश.
६- मित्रहरूको नाश [illegible] आदिबाट आक्रामकको
मित्र वर्ग ~~[illegible]~~ समेतसंग फूट गराउनेछु भन्ने ठानेमा

७- ~~[illegible]~~ आक्रामकको आफ्नो देशबाट आउने रसद सामान मित्रदल
बाट आउन रोकिदिएर उसको छाउनीमा पीडा गराउने
छु भन्ने ठानेमा
८- आफ्नो केही फौज आक्रामकको छाउनीमा गुप्तीचाल साथ पठाएर [illegible]
जीत गराएर [illegible] सबै फौजलाई [illegible]
गराउनेछु भन्ने ठानेमा,
९- आक्रामकको उत्साह नष्ट गराएर उससंग सन्धि गर्नेछु भन्ने ठानेमा,
१०- मेरो मुलुकमा हमला गर्न व्यग्र भएको आक्रामक प्रति [illegible]
सामन्तहरू चिढिनेछन् भन्ने ठानेमा
११- आक्रामकको मुख्य राजधानीमा, मित्रको सहायता ~~[illegible]~~ आइरहेकाले
[illegible] आफ्नो मित्रको फौज जङ्गली फौज [illegible] भन्ने ठानेमा
१२- यही किल्लामा बसी हिसाबले आफ्नो सारा देशको योग क्षेमको
काम पूरा गरिदिनेछु भन्ने ठानेमा
१३- आफ्नो काममा वा मित्रको काममा ~~[illegible]~~ [illegible] छाडिदिने
[illegible] फौजहरू सबै नजिक जम्मा भएपछि शत्रुले आक्रमण गर्नेछ
भन्ने ठानेमा
१४- [illegible] केही समय यो किल्लामा बसी [illegible]
[illegible] भन्ने ठानेमा
१५- आक्रामक आफ्नो सेनालाई प्रतिकूल देश वा समयमा यहाँ आएको
आफैले आफ्नो धनजनको नोक्सानी गरी बिग्रनेछ भन्ने ठानेमा
१६- [illegible] जङ्गली घेरिएको [illegible]
यहाँ आउने [illegible] नोक्सानी [illegible]
सेनाको [illegible] शत्रु यहाँ [illegible]
[illegible] भन्ने ठाने

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

यसको कुनै कारण आफूसँग नभएमा वा शत्रुको फौज ठूलो (आफ्ना [illegible]) छोडेर भाग्नू. अथवा जे होस्ला होला भनेर आगामा शलभ होमिए झैं शत्रुको फौजमा पसेर समाप्त भै दिइन्छ। [illegible] गरेर होमिए पछि [illegible] शत्रुलाई निस्सार्दछ कि आफू बिलाइन्छ. भनि आचार्यहरूका मत छ. किन्तु [illegible] — कौटिल्यका मत यस्तो छैन. शत्रुसँग आफूले सन्धि [illegible] आफ्नो सन्धि गरेर [illegible] फौजमा पसेर [illegible] विजय लाभ गर्नुपर्दछ, किन्तु भाग्नु पर्दछ.

दण्डोपनतवृत्त (बलियाको वश परेको) अथवा सन्धि गरेर [illegible] शत्रु नभएमा उसकहाँ आफूले सन्धिको कुरा गर्न दूत पठाउनु. अथवा शत्रुले दूत पठाएमा सो दूतलाई धन मान [illegible] सौगात [illegible] सौगात यो [illegible] राजकुमारलाई [illegible] राजकुमार [illegible] भनि भन्नू.

यसरी दूतद्वारा सन्देश पठाएर आफ्नो [illegible] सन्धि भएको [illegible] विजेता संग [illegible] व्यवहार गर्नु पर्दछ. [illegible] युवराजपदमा [illegible] [illegible] आदि सबै कुरा विजेता [illegible] अनुमति लिएर गर्नुपर्छ. आफ्नो देशमा [illegible] आदि प्रकृति [illegible] आफ्नो देशवासी [illegible] दण्ड [illegible] आदि सबै कुरामा विजेता [illegible] को [illegible] लिएर गर्नु [illegible] नागरिक देशवासी [illegible] आफ्नो विरोधी [illegible] व्यवहार गरेर विजेता आक्रामक राजासँग आफूलाई [illegible] अथवा विरोधीहरूलाई [illegible] दुष्टहरूलाई [illegible] प्रति [illegible] आक्रामकले आफूलाई दिए [illegible] सेनापति युवराज [illegible] कुनै [illegible] विजयी आक्रामक [illegible] शक्ति अनुसार सौगात पठाउने गर्दा [illegible] विजेता स्वामी [illegible] सबैलाई [illegible] स्वामी [illegible] गर्न [illegible]

[illegible] पराजित भएको राजाले विजयी राजाको सेवामा [illegible] [illegible] अनुकूल व्यवहार गर्नु [illegible] विरोधी [illegible] सम्बन्ध [illegible] केवल विजेता [illegible] लाई स्वामी मान्नु पर्दछ.

१९३ अध्याय

१२८ प्रकरण — दण्डोपनायिवृत्त — (पराजित प्रति विजेता राजाको व्यवहार)

दण्डोपनायी — आफ्नो फौज बलले [illegible] राजालाई [illegible] विजयी [illegible] प्रकरणमा [illegible] राजाको [illegible] गर्नुपर्ने व्यवहारको [illegible]

[illegible] आफ्नो सेवालाई अनुकूल [illegible] विजयी [illegible] शत्रुलाई [illegible] आफूलाई [illegible] गरी [illegible] भएको [illegible] गर्नुपर्ने प्रतिक्रियाहरू गरेर आफ्ना [illegible] [illegible] उपायले [illegible] राजालाई आफ्नो [illegible] [illegible] उपायले, बलियो राजालाई [illegible] दण्ड उपायले आफू [illegible] दुर्बल राजालाई [illegible] उपायले, बलियो राजालाई [illegible] उपाय [illegible] प्रयोग गर्दा [illegible] उपाय [illegible] [illegible] उपायको प्रयोग गर्दा [illegible] निकाल्न, [illegible] उपाय [illegible] नियोग (विकल्प), [illegible] मित्रप्रकृति [illegible] समुच्चय (समूह) द्वारा शत्रुप्रकृति [illegible] [illegible]

दुर्बलमाथि [illegible] प्रयोग गर्दा [illegible] [illegible] [illegible] प्रयोग गर्नु. [illegible] [illegible] को प्रयोग गर्नु. [illegible] आदि [illegible]को प्रयोग गर्नु.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
[illegible] University, Balmeeki Campus, Kathmandu

बलियो भए पनि भेद दण्डको प्रयोग गर्दा आफ्नो (जस्तै नजिकको) पनि उसका
(सामन्तको) विरोधी कुटुम्बविरोधी हाकिम कुरैलाई आफ्नो हातमा लिएर (घात
गर्ने) ओखतमा मारेर वा उठाएर बाहिर गई [illegible] उपद्रव प्रयोग भेदको प्रयो
गर्नु. यस समय नीतिहरूको प्रकाश युद्ध-कूट युद्ध, देश काल जानेको
[illegible] युद्ध, मित्री वा गुप्तयुद्धद्वारा (तूष्णीं युद्ध- मित्रामित्र [illegible] (१३), वि
प्रयोग [illegible] आदि बाट शत्रुलाई कायल गराउने दण्डको प्रयोग गर्नु.

यी उपायले नहुनेहरूलाई उपायद्वारा अनियमलाई फौजीकरणमा सघाउ
गर्नेलाई, धनीलाई आफ्नुलाई हातमा लिएर कुटुम्बी बढाउनेलाई, बुद्धि विद्या
को शक्ति भएकालाई ज्ञानसम्बन्धी प्रयोग गर्नेलाई आफ्नो बनाउनु.

सबै [illegible] नेहरूमाझ एका मित्र हर्तमा [illegible] बहुमूल्य वस्तु सामान्य वस्तु जीतसामान
हस्तवत् (असलकालमा एकोपाय) हानिवत् (हानि हुनेवत्) गोहु[illegible]
को पैदावार वस्तु सबै बाहिर दिएर जसले घरै नाइक उपकार गर्दछ.
त्यो मित्र चित्रभोग (बहुभोगी भोग गरेको), फौज र धन द्वारा जो उपकार गर्दछ
त्यो मित्र महाभोग (बहुभोग गरिएको) फौज धन सामेदिएर जो उपकार गर्छ
त्यो मित्र सर्वभोग (सर्वभोग गरिने) हुन्छ. यस्ता मित्र अर्थलाभ गराउने मित्र हुन्.

जसले एकातर्फको शत्रुलाई मात्र रोक्दछ त्यो मित्र एकतोभोगी (एकतर्फी
उपकार गर्ने), जसले शत्रुलाई, शत्रुको मित्रलाई पनि रोक्दछ त्यो मित्र उभयतोभोगी
जस्तो नीदल पीसवैलाई रोक्दछ. त्यो मित्र सर्वतोभोगी (सर्वका गरिने)
हुन्छ. यस्ता मित्र अर्थनिवारण गर्ने मित्र हुन्.

ज्ञानेश्वर [illegible] हातालो [illegible] पार्ष्णिग्राह-पछाडिपट्टिको शत्रु,
आटविक जङ्गलीहरूको नाइके, शत्रुको अमात्य आदि [illegible],
मार्ने शत्रुलाई विशेष [illegible] नहुने भनिएको छ,
विदेश लगा रहने [illegible] हुनेसम्मको नाइकेलाई

जतिबेलालाई हुने अनाडमर्क [illegible] नहुने बाको भनिएको छ. [illegible]
कार्य [illegible] भनिएको छ. शत्रुको पृथ्वीलाई शत्रुबाट जबर्जस्ती लिएको
भनिएको छ, [illegible] (नायक भएको सजातीय जनसमूह) लाई, सबै [illegible]
हानको उपयुक्त हुने भनिएको छ, संहतवल (नायक भएको संहति
जनसमूह) लाई बाहिरका मानिस बलियो भएको भनिएको छ, युद्धमा
कपट गर्नेलाई निमित्त (सबै चोक [illegible]) बालेख सामान्य भएको
पनि भनिएको छ. उपायहरूलाई [illegible] गर्न नहुने भनिएको छ, शत्रु
पक्षहरूलाई कोही [illegible] लाभ नहुने भनिएको छ. असंहत-युद्ध गर्दा
हैरान भएकालाई शत्रुहरू अझै धेरै दुःख दिइरहेका भनिएको छ, गएर
मार्ने आएकालाई थोरै हानि गरेको हुने भनिएको छ, शत्रुहरूलाई
[illegible] आएकालाई दुर्भिक्ष-पिडित भएको भनिएको छ. [illegible]
उनीहरू बाहिर आफ्नो कामको लागि [illegible] भनिएको छ.

नीतिशास्त्र (दण्डनीतिहरूका) हरूमध्ये [illegible] उपकार गर्ने मित्रको
त्यागलाई [illegible] गर्नुपर्छ. उनीहरूले चलाउने कामलाई प्रशंसा
गर्दछन्. उपकार गर्नेलाई उपकार [illegible] गर्दछन् पवित्र
गर्नेलाई पवित्र [illegible] दिन्छन्, कोही विशेषलाई [illegible]
दया गर्छ. [illegible] आफ्नोलाई [illegible] कार्य
गर्दछन् तर तिनीबाट शङ्का हुने हानिबाट आफ्नो बचाउको बन्दोबस्त गर्नुपर्छ.
तिनीहरूको अनाधार दोषको निमित्त आतङ्क पनि गर्नु. अनयमा
दिएर बाँकी अनुग्रह गर्नु. जसले आफ्नो विरोध गर्दछ उसको शत्रुलाई
सबैलाई बाधा दिएर उनको वध गराउनु, अथवा उनको वध गरेर आफू
[illegible] दण्डको प्रयोग गरेर गुप्तवध गराउनु. [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] आफ्नो [illegible]
आफ्ने आफ्नो [illegible] आफ्नो [illegible] हानि नहुने [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तो व्यवहार गर्ने नीचदण्डोपनत (विजेतासामु झुकेका) केवल आफ्नू मात्र हेरेर [illegible] राजा नीतिशास्त्रको पालन नगरी पछिल्लागी हुन्छ।

असल विजेता—दण्डोपनतहरूलाई ... पनि तिनको मानि स्वाभिमानलाई हानि [illegible] पुर्‍याउँदैन त्यसकारण सबै राजा [illegible] त्यसलाई आफ्नो [illegible] ठान्दछन्। उनीहरू मनको [illegible] आत्मीय ... त्यसको [illegible] पाउन आफ्नो हृदय नै दिन्छन्।

त्यसकारण प्राचीनकालदेखि आजसम्मको [illegible] यस्ता व्यवहारले [illegible] विजेता राजाका [illegible] छोरा नातिसम्मको [illegible] अनुकूल भएर रहेका हुन्छन्।

सूत्र ११४ — ७ अधि - ५८ अध्याय

प्रकरण १२२ सन्धिकर्म सन्धिमर्म

सन्धिकर्म— १२३ सन्धिमोक्ष सन्धितोड्नु।

विश्वासपूर्वक शपथ गरेर सन्धिलाई बलियो पार्ने सन्धिको एउटा मुख्य [illegible] हो। शम-शान्ति, सन्धि-मेल, समाधि-समाधान भनेको [illegible] राजाहरूलाई विश्वास पारेर शान्ति सन्धि समाधान हो।

[illegible] नामका ... देवताको नाममा शपथ खानेहरू [illegible] चल सन्धि— अस्थायी [illegible] सन्धि [illegible] भन्छन्। ... विश्वासपात्र छोरा आदि [illegible] स्थायी सन्धि— स्थायी विश्वासपात्र सन्धि [illegible] ..., शपथ [illegible] प्रतिग्रह (छोरा आदि) बनेको विश्वास योग्य हुन्छ। ... त्यसको पनि [illegible]।

सत्यवादी आर्यहरू [illegible] अवधारणामा मान्छे सत्यप्रतिज्ञा गरेर सन्धि गर्दथे। [त्यसको उदाहरण आगो, पानी, ... ढुङ्गा, हात्तीको काँध, घोडाको पीठ्यू, रथको गद्दी, शस्त्र, रत्न आदि बीउ, सुन आदि, ... आदि ... छोएर शपथ [illegible] गर्दथे त्यसलाई [illegible] ।

त्यसको पनि [illegible] नयाँ [illegible] कुराहरू [illegible] ... प्रतिज्ञा गरेको कुरा [illegible] ... आफ्नो [illegible] ।

त्यसका [illegible] विश्वासपात्र [illegible] प्रतिग्रह हो। त्यसमा दृढ (औरस) आमात्य वा दृढ (औरस) सन्तान धरौट दिनुपर्ने त्यसलाई [illegible] ... योग्य अमात्य योग्य पुत्र ... प्रतिग्रहण (धरौट) [illegible] ... दिएको धरौटको बारेमा [illegible] प्रष्ट गर्दछ। सन्तान धरौट दिने विषयमा छोरा वा छोरी [illegible] धरौट दिएर छोरी दिने ... छोरी औरस [illegible] ... धरौटको [illegible] हुन्छ। छोरा भने बाबुको [illegible] हुनाले [illegible] आफ्नो स्वार्थका निमित्त [illegible] हुन्छ।

छोरा नभएमा पनि सजातीय बुद्धिमान शूर अस्त्रविद्यामा शिक्षित छोरा वा छोरी मात्र छोरालाई बाबुले [illegible] धरौट राखेमा ... शत्रुबाट छुटाउँछ। ... सजातीय [illegible] अस्त्रविद्या [illegible] छोरा धरौट दिएमा शत्रुलाई ... । ... औरस ... बुद्धिमान भएर ... , [illegible] उत्साह शक्ति [illegible] , अस्त्रविद्यामा [illegible] आशाहीन [illegible] हुन्छ। ... छोरा [illegible] ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६१ जातकोर बुद्धिमान छोरा नभएमा जातकोमा बुद्धिमान् भावे [illegible]
[illegible] छ। [illegible] बुद्धिमान छोरा [illegible]
बुद्धिमा [illegible] जातकोले [illegible]
गरेर बुद्धिमानलाई [illegible]
जातको [illegible] बुद्धिमान् [illegible]
बुद्धिको काम [illegible] छ, [illegible] बुद्धिमान [illegible]
[illegible] छ। [illegible]
[illegible] बुद्धिमा[illegible]
[illegible] छ। [illegible]
[illegible] छ। [illegible]
[illegible] छ। [illegible]
[illegible] (६८२६७-२५०१७) प्रतिभावि-[illegible]
असंतोष-[illegible]

छोरी छोरा हुने [illegible] छोरा हुने नभएमा छोरी छोरा हुने [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] सर्वसाधारण[illegible]
[illegible] अर्थात् [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] एक छोरा [illegible]
[illegible]

बाधकेश

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] बनेर [illegible] त्रिनीहरूले [illegible]
[illegible] संग [illegible] आनि [illegible]
[illegible] अथवा [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
अथवा – [illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा
[illegible] अथवा
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] देवताको [illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा [illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा [illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा [illegible]
[illegible]
[illegible]
अथवा [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

९१ जानकार बुद्धिमान छोरा नभएमा जानकारी बुद्धिमान्‌ पनि एउटाको [illegible] काम दिन्छ। बेजानकारी बुद्धिमान छोराले [illegible] गर्ने शक्ति हुने बुद्धिमा [illegible] पनि जानकारले बुझ्ने [illegible] गरेर बुद्धिमानलाई [illegible], बेजानकारले बुद्धिमान्‌ पनि [illegible] जानकार [illegible] बुद्धिमान यो दुइ छोरा नभएमा पनि बुद्धिमान्‌ [illegible] बुद्धिको काम पूरा हुनेछ, [illegible] बुद्धिमान नभएकोबाट पनि [illegible] काम हुन्छ। [illegible] पनि आधा [illegible] बुद्धिमान [illegible] पनि बराबर छ। [illegible] अन्धविश्वासी [illegible] नभएमा [illegible] अन्धविश्वासी [illegible] काम नै हुन्छ। [illegible] अन्य धर्म [illegible] लाई [illegible] योग्य हुन्छ। [illegible] मा पनि [illegible] (६७२६७-२५०७) प्रतिपादन-महाकाव्यमा असंतोष-पक्षमा [illegible] गुण आफ्ना [illegible] लाई उठिन्छ।

धेरै छोरा हुनु, एक मात्र छोरा हुनेमध्ये [illegible] धेरै छोरा हुनेबाहेक [illegible] एक पनि बालक छोराबाट काम [illegible] भन्ने [illegible] छ। एउटै छोरा हुनेबाहेक [illegible] सर्वस्व [illegible] हुने [illegible] छोराको छोरा भए [illegible] हुन्छ। अर्थात्‌ नाति [illegible] को छोरा [illegible] हुन्छ। [illegible] छोरा नभएमा पनि [illegible] भए [illegible] हुन्छ। [illegible] गर्न शक्ति [illegible] पनि [illegible] बाट [illegible] हुन्छ। [illegible] एउटा छोरा मात्र भएको [illegible] उमेद [illegible] आफ्नैलाई बाधा [illegible] एउटो छोरालाई [illegible]।

साक्षीभोक्ता

[illegible] आफ्नो [illegible] बढ्दै [illegible] हुनेछ [illegible] विश्वासका निमित्त [illegible] को [illegible]-[illegible] हुन [illegible] सामन्तीय-[illegible] को राजकुमारको नजिकबाट [illegible] सामन्त [illegible] नगरकोट [illegible] गर्दै [illegible] राजकुमारलाई [illegible] अथवा [illegible] वनेर [illegible]

कहाँ सेवक वनेर बस्नु। तिनी [illegible] ले सबैलाई [illegible] पारेर [illegible] राजकुमार [illegible] तिनीहरूलाई [illegible] बेलामा पनि [illegible] कहाँ [illegible] संग जानेगर्नु। तिनीहरूले [illegible] आने मौका पारेर तिनी [illegible] पठाउने [illegible] आफ्नो देशमा [illegible]। [illegible] अथवा [illegible] राजकुमार बाहिर [illegible] आफ्नो [illegible] हुनु। [illegible] बाहिर [illegible] गर्न [illegible] (राजकुमार [illegible]) [illegible] आदिको बाजा [illegible] अथवा [illegible] बनाउने [illegible] गर्ने [illegible] खाने [illegible] गर्नेको [illegible] राजकुमार [illegible] बाहिर [illegible] अथवा [illegible] बाहिर [illegible] अथवा [illegible] नदी [illegible] पानीमा [illegible] उपाय गरी [illegible]। किंवा [illegible] रक्षक (पाले) [illegible] प्रभाव आदि [illegible] देवताको पूजा [illegible] किंवा [illegible]

पालेहरूलाई [illegible] आफ्नो [illegible] धेरै [illegible]। अथवा [illegible] पाले [illegible] लाई धेरै [illegible] भन्ने [illegible] नायरसक (पुजेल) नभए वैद्य [illegible] अथवा [illegible] बजारमा [illegible] लाइदेऊ। अथवा कुमार [illegible] कुमार [illegible] आफ्नो [illegible] मौका पारी [illegible] लाइदेऊ।

बाहिर [illegible]।

अथवा [illegible] पानी [illegible] पानी [illegible] [illegible] लाई [illegible]

८२ दूध बढ्दले (रोगी जस्तो बनी) भिक्षा आदि बनबासी जस्तो बनी भए बाटो निस्कनू. अथवा आफू भेषको नातेल जस्तो बनी आफ्नो गुप्तचरले बोकेर निस्कनू. अथवा भेषको नातेलको साकी जस्तो बनी (मरे) निस्कनू.

~~अथवा~~ कुनात्रिको भएकोमा कोही लोकता आएमा एकान्तमा लाने भए अर्थी भएको भनी अर्थी बाट निस्कनू. अथवा गाडावालाको गाडाको तानी निग पसे भाग्नू.

कसैले पक्री हाल्यो भने पानि भात दान आदि उपायले पक्रने लाई ~~बाट~~ छकाउनू. अथवा विष पर्ने ~~[illegible]~~ दिएर (मासु) वा मारी आफू भाग्नू.

~~[illegible] [illegible] [illegible]~~
अथवा
वातप्रयोग (............) वा आगो लेउठे भेषको अर्थमूर्ति ल्याएर आगो लगेको विजिगीषुले मोहोनिद्रामा भारी देखी भने शत्रुलाई अभियोग गर्दै आत कुना भोखर भनि खोजी गर्न छोडेपछि मौका पारि कुनाइ भाग्नू.

अथवा अरु कुनै उपाय पाने भए कुनाले गुप्त मान्छे लाएर शत्रु पालेहरूलाई मारे आगो लेखल हुँगा गाडिएर खालमा भए पनि छोड्ने घोडाहरूको सवारि गरेर भाग्नू.

बाते १७ अध्याय

प्रकरण — १२४ — मध्यमचरित विजिगीषुका मध्यमप्रति गरिनेव्यवहार

विजिगीषुको — १२५ — उदासीनचरित

मध्यमप्रति व्यवहार १२६ — मण्डलचरित

मध्यम राजाको ~~[illegible] [illegible] [illegible] प्रकाति [illegible]~~ तेस्रो मित्र पाचौं मित्रको मित्र पनि उसको प्रकाति (अनुकूलमा) हुन्छन्. आफ्नो पछिको दोस्रो, चौथो, छैठौं आमित्र (अमित्रमित्र) आमित्र (प्रतिकूल) प्रकाति हुन्छन्. आफ्नो पछाडिको तेस्रो, पाचौं, मित्रको मित्र उस को विरोधमा चल्ने विप्रकाति (विरुद्धगामी) हुन्छन्. प्रकाति तीन (विप्रकाति तीन) दुवै थरिलाई मध्यमको अनुकूल हितव्यवहार भए मा विजिगीषुले

कौटिलीयार्थशास्त्रस्य [illegible] बोधिकायां [illegible]

पनि मध्यमका प्रति अनुकूल व्यवहार गर्नुपर्दछ. प्रकाति विरुद्ध भने दुवै थरिमा मध्यमको अहित व्यवहार भएमा विजिगीषुले आफ्नु प्रकाति मित्र र मित्रको मित्रमा अनुकूल हितव्यवहार गर्नुपर्दछ.

मध्यमले विजिगीषुको मित्रलाई फकाउन खोज्नमा विजिगीषुले आफ्नो मित्र र मित्रको मित्रलाई पनि उठाएर मध्यम र अरुका मित्रमा फाटो पारिदिएर आफ्ना मित्रलाई जोगाउनू. अथवा राजमण्डलसँग यो मध्यम ज्यादै बढेकोछ. हामी सबैको नाश गर्न चाहन्छ. हामी सबै मिलेर यसको गति रोकिदिऔं भनी भने उठाउनू. राजमण्डलले सहयोग दिएमा ~~मध्यम~~ सबैमा मध्यमलाई दबाएर विजिगीषुले आफूलाई बलियो पार्नू. राजमण्डलले सहयोग दिएन भने आफ्नो फौज खर्च गरी आफ्नो मित्र ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ लाई सहायता गरी मध्यमका विरोधी भएकाहरूले उठन चाहेको ~~[illegible]~~ पाएमा फूट गराउन सक्ने कुनै ठाउँमा छन् तिनीहरू मध्यमका तर्फ जान वा आफ्ना देशको तर्फबाट एकलाई साम दान उपायले आफ्ना अधीन गराउनू. यसरी दोस्रो सहायता पाइ आफ्नो बल दोबर तेबर सहाय पाएमा बलवान् बन्दछ. यसरी बल बढेपछि विजिगीषुले मध्यमलाई दबाउनू.

मध्यमका विरोधीको सहायता लिन नपाए अगाडि नै मध्यमले आफ्नो मित्रको नाश गर्ने शङ्का भएमा विजिगीषुले आफैं मध्यमसँग आफ्नो मित्रलाई सहायता गर्नू. मध्यमले मारि सोत सकेपछि आफ्नो मित्रलाई सहायता गर्नू. मध्यमले भारि गर्न चाहेमा मध्यमका ~~[illegible]~~ दुष्य (असन्तुष्ट) प्रकृतिहरूलाई छुट्याइदिएर सँग देशको नाश गराउने काम गरी निकाल्ने आदि भने विजिगीषुले कार्य साधन (कालोचितको सामयिक) गर्नू.

८२ मध्यमको (राजा/शत्रु) वर्तो मित्रभाव
(पनि) निष्कर्ष -

~~४४~~
८४

मध्यमले विजिगीषुको मित्रलाई (एकसाथ) दुःख वा बाधा दिन (दुर्बल भए) चाहेमा बाधा नदिकन ठोस नीतिभित्रलाई [illegible] भनि मित्रलाई नोक्सानी पीडाबाट बचाउने आफूले [illegible] गर्नु।

विजिगीषुले (खालगर्ने) एकताबद्ध [illegible] मध्यम बालेमा मध्यमले आफ्नो मित्रलाई (उनको) तर्फ [illegible] ~~आफ्नो [illegible]~~ अलग्ग नहुने आफ्नो अनीति [illegible] बचाउनु गर्दछ।

यदि दुर्बल भएर उसले मित्रको निमित्त मध्यमबाट [illegible] सहायता गर्न सक्दैन भने [illegible] विजिगीषुले मध्यमसँग सन्धि गर्नु: दुर्बल भएर उसले मित्रलाई त्याग्छ भने विजिगीषुलाई पतन हुन्छ, त्यसैले विजिगीषुले मध्यमसँग सन्धि ~~[illegible]~~ गर्नु।

विजिगीषुको शत्रुमाथि मध्यमले आक्रमण गर्न चाहेमा विजिगीषुले मध्यमसँग सन्धि गर्नु। यसो गरेमा आफ्नो शत्रुको दमन स्वार्थ पनि सिद्ध हुन्छ। मध्यम ~~आफ्नो~~ आक्रमित (वर्तेपनि हुन्छ) पनि बढ्छन।

~~[illegible]~~

उदासीन (तटस्थ) लाई मध्यमले (वशमा पार्न) ~~आक्रमण गर्न~~ चाहेमा उदासीनसँग मध्यमको भावी सम्बन्ध [illegible] ~~[illegible] उदासीन (मध्यम पनि को प्रिय छ)~~ उदासीन र मध्यम (भन्दा पनि) अन्य राज मण्डलको प्रिय छ। उसको आश्रय लिएर विजिगीषुले उदासीनको रक्षा गर्नु पर्दछ।

उदासीन प्रति व्यवहार

~~मध्यमका प्रति [illegible]~~

विजिगीषुको मध्यम प्रति गर्नुपर्ने व्यवहार [illegible] पनि हुन सक्छ। उदासीन प्रति गर्नुपर्ने मित्र नीति प्रकृति, मध्यमका मैं उदासीनमाथि आफू मित्र निर्वाह
आफ्नो शत्रु, शत्रुको मित्र ~~[illegible]~~

८८

[illegible] छन् हाँ।
शत्रुको मित्रको मित्र यी तीन विकल्प हुन्छ [illegible]। [illegible] शत्रुलाई
उदासीनले मध्यमलाई वशमा पार्न चाहेमा [illegible] मध्यम वा उदासीन आफू
अथवा र मित्रलाई उसका गर्न पाइन्छ [illegible] विजिगीषुले लाभ पर्दछ। ~~[illegible]~~
लाई ज्यादा सहायता दिने [illegible] शत्रु प्रकृतिलाई [illegible] मित्र प्रकृतिलाई उप
बाट आफ्नो शक्ति बढ्छ पाइन्छ
काम गर्ने ~~हुन पर्छ~~ हुन सक्छ।

~~विजिगीषुको~~ राजमण्डलप्रति व्यवहार

कुनै अरि कुनै मित्र भएको राजमण्डलमा विजिगीषुले मध्यम उदासीन [illegible] शत्रुप्रकृतिलाई दुर्बल पार्ने, मित्र [illegible] आफूलाई बलियो पार्न [illegible] गर्नुपर्छ।
प्रकृतिलाई [illegible] गर्नुपर्छ।

अरि [illegible] मान्न [illegible] कुनै अभिनावी (शत्रु हुने) मित्र [illegible]
माथि (पश्चात् [illegible]) [illegible] आर्थिक [illegible] १- छिमेकी विजिगीषु संग [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] शत्रुको [illegible] ५ [illegible] ६ [illegible]
यसरी ८ वटा [illegible] अभिनावी (अरि हुने) हुन्।

~~[illegible] उद्देश्य [illegible]~~
~~विजिगीषु [illegible]~~ [illegible] आफ्नो एक उद्देश्य गर्ने [illegible] बेगलै [illegible]
१ विजिगीषुको आफ्नो ~~[illegible]~~ विजिगीषुको आफ्नो मित्र [illegible]
२ [illegible] आक्रमण गर्ने, ३ विजिगीषु आफ्नो [illegible] आक्रमण [illegible]
~~[illegible]~~ आक्रमण गर्ने [illegible]
४ विजिगीषुसँग सन्धि गर्ने [illegible] सिद्ध गर्ने आक्रमण गर्ने, ६ [illegible]
आक्रमण गर्ने, ५ विजिगीषु [illegible] स्वार्थ सिद्ध गर्ने [illegible] विजिगीषुसँग [illegible]
[illegible] आक्रमण [illegible] प्रति [illegible] ८ [illegible] सन्धि गर्ने
विजिगीषुसँग ८ [illegible] बाधा [illegible] विरोध गर्ने
यसरी ८ वटा [illegible] मित्र भावी हुने (मित्र वर्ग) हुन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(४)

[illegible]

१ [illegible]

[illegible]

~~[illegible]~~

[illegible] शत्रु [illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] शत्रु [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] University, Balmeeki Campus, Kathmandu

८२

यसरी विस्तार ~~[illegible]~~ साथ बताइएका प्रमाणले पाश्चात्य
सम्बन्ध नहुँदा भाषा विरुद्ध आहत यस द्वैध आत्मा त्यो
मा विवेकशीलता जसले पुऱ्याउँछ त्यसले बुद्धिजन्य निर्णय
वाद वस्तुनिष्ठ [illegible] राजनीति [illegible] स्वेच्छा
सक्छ।

११६ अध्याय

वाङ्मुखम् — १ आलोचना पूर्ण

७ – १८ – अध्याय
जम्मा ११६ अध्याय
प्रकरण – १२६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२२१

नेपालतीर्थस्थान परिचय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नेपाल क्षेत्रस्थित तीर्थलिङ्ग प्रकाशनम्

१ आदिलिङ्ग कुशेश्वर सन्कोशि शिरोसिका कौशिकीलि
लावत्याः सङ्गमे दुर्गातीर्थ दुंआ पूर्व
२ भीमेश्वरः कौशिक्याः सङ्गमे देवतीर्थ दोलखा पूर्व
३ कार्कीश्वरः सुन्कोशि शैलावती सङ्गमे स्वर्णतीर्थ
कार्कीकोट पूर्व
४ कश्यपेश्वरः कश्यपतीर्थ भराङन
५ स्फटिकेश्वरः चन्द्रकान्तिहिमधवा सङ्गमे कान्ति
तीर्थः स्फटिकशिला दुशाने
६ वराहेश्वरः उग्रतीर्थः रूपवती रुद्रावती नदी सङ्ग
मे बनेपा पूर्व
७ धनेश्वरः बनेपा पूर्व स्पृहातीर्थ
८ विकरेश्वरः पुष्पतीर्थ सागा धुलिखेल पूर्व
९ इन्द्रेश्वरः लीलावती रुद्रावती सङ्गमे शचीतीर्थ
पनौती आग्नेय
१० भालेश्वरः लीलावती सुभवा सङ्गमे गन्धर्वती
र्थ चिराडु आग्नेय
११ गुप्तेश्वरः प्रभावती सिल्लारसा सङ्गमे सिद्धती
र्थ भारदेउपर्वत दक्षिण
१२ तिलेश्वरः सरस्वती मनावती सङ्गमे मनशीतीर्थ
लेले दक्षिण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

~~१२ गिलेश्वर सरस्वती मनावती सङ्गमे~~
१३ पंचकेश्वर सरस्वती तीर्थ लेले दक्षिण
१४ रामेश्वर प्रभावती सरस्वती सङ्गमे प्रभावती शंकरमार्ग दक्षिण
१५ कालेश्वर घर्घरा वैतरणी सङ्गमे कालतीर्थ कुंगम दक्षिण
१६ नतेश्वर ब्रह्मतीर्थ महादेवदार दक्षिण
१७ उद्दालकेश्वर रुद्रकुण्डतीर्थ फर्पिङ् हासिडोल नैऋत्य
१८ गोपालेश्वर गोपदि वाग्मती सङ्गमे गोपालतीर्थ
फर्पिङ् नैऋत्य
१९ चंपेश्वर विशंखेल ब्रह्मतीर्थ नैऋत्य
२० उन्मत्तेश्वर विशंखेल स्वर्णतीर्थ नैऋत्य
२१ नान्दिकेश्वर तिष्टुङ् नैऋत्य नान्दि पश्चि
२२ गोखुरेश्वर गोतीर्थ तिष्टुङ् पश्चिम
२३ भृङ्गकेश्वर रचिका रोमावती सङ्गमे भङ्गतीर्थ
पाल्नुङ् पश्चिम
२४ कूटेश्वर गण्डवती श्वेतकान्ति सङ्गमे गालवती
र्थ वायव्य महादेवदार आगरा
२५ असितेश्वर शङ्खवती भानुमत्योः सङ्गमे असित
तीर्थ महादेवपासि
२६ भैरवेश्वर भैरवतीर्थ देवीघाट वायव्य
२७ ब्रह्मेश्वर ब्रह्मतीर्थ कपिलास उत्तर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

२८ स्कन्देश्वर· स्कन्दतीर्थं· वोडु· कविलास· वाग्मती· वायव्य·

(शानतजेश्वरः)
२९ कुटेश्वर· ज्योतिलामध्यगङ्गा·सङ्गमे· नृसिंहतीर्थ· शिवपुरि· उत्तर·

३० काकेश्वरः आकाशगंगा· तीर्थं काकेश्वरी· उत्तर·

३१ मणिचूडेश्वर· मणिचूडपर्वत· उत्तर· मणीचूर

३२ नारायणेश्वर· साखुफांट· कर्णतीर्थ· ईशान·

३३ ज्योतिर्लिङ्गेश्वर· रत्नावती· रानायणीसङ्गमे· योगतीर्थ· साखु· ईशान·

३४ रत्नचूडेश्वर· रत्नहृद· महादेवपोखरी· ईशान·

३५ वागीश्वर· वीरनदी· वागीश्वरी· वीर· पूर्व·

३६ कीलेश्वर· शंखहृद· चांगु· पूर्व·

३७ वाल्मीकेश्वर· भद्रनदी·वीरनदीसङ्गमे· वीरभद्रतीर्थ· भादगाउ· ईशान·

३८ मङ्गलेश्वर· भद्रतीर्थ· भादगाउ· आग्नेये·

३९ विमलेश्वर· विमलानदी· सिपाडोल· आग्नेये·

४० अनन्तेश्वर· ऋषितीर्थ· अनन्तलिङ्ग· आग्नेये·

४१ विश्वरूपेश्वर· छद्रगङ्गा· पश्मानदी· (कद्रुआ·) ~~सङ्गमे· सोम तीर्थ· सुलुंकोट· चोरपुर· आग्नेये~~ आग्नेय·

४२ सोमेश्वर· कोशगङ्गा· कोशगङ्गा· पश्मानदी· सङ्गमे सोमतीर्थ· सुलुंकोट· चोरपुर· आग्नेय·

४३ गोभरणेश्वर· गोभञ्जी· चक्रवती· सङ्गमे· गोभङ्ग तीर्थ· लुभु· आग्नेय·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

3.0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIT

४४ भक्तेश्वर· सिद्धरसकुण्ड· ढापाखेलको पोखरी· सुनागोठी·
४५ चिलिङ्गेश्वर· भनिकुण्ड· पाटन· दक्षिण·
४६ कुपितेश्वर· उडकुण्ड पाटन· दक्षिण·
४७ सर्वेश्वर· गौरीकुण्ड· स्नानकुण्ड· पाटन· दक्षिण·
४८ गोलोकेश्वर· रुद्रतीर्थ· कीर्तिपुर· बलंबु· नैऋत्य
४९ चन्द्रभरतेश्वर· भस्मतीर्थ· मातातीर्थ·
५० यक्षेश्वर· यक्षतीर्थ· आदेश्वर· हलचोक· वायव्य·
५१ घण्टिकेश्वर· पिंडारकतीर्थ· टोखा·
५२ धर्मेश्वर· जैपशिला· धर्मगङ्गा· सङ्गमे· धर्म
तीर्थ· टोखावर· उत्तर·
५३ गोकर्ण· गोकर्णेश्वर· ईशाने· पितामहतीर्थ·
ईशाने· वाग्मती· इतिद्वितीयावरणम्·
५४ शंखमूले· कोटीश्वर· दक्षिण· रुद्रधारातीर्थ· वाग्मती
५५ बाणेश्वरटार· बाणेश्वर· बाणगङ्गा· दक्षिण·
५६ नानकोसगार· ज्ञानेश्वर· मधुरतीर्थ·
५७ बौद्धटार· पर्वतेश्वर· ज्ञानकूप· ईशान·
५८ गुह्येश्वरीघाट जलेश्वर· जलेश्वरतीर्थ· ईशान·
५९ गुह्येश्वरीघाट गुह्येश्वर· ईशान·
६० कैलासमा· गौरीघाटवारि· वनमा· किरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MI

तेश्वरः क्षिप्रपतितीर्थ ईशान

६१ देउपाटन भस्मेश्वर भस्मगङ्गा दक्षिण

६२ देवपाटन भुवनेश्वर ज्ञानकूप नैऋत्य

६३ देवपाटन रुद्रागारेश्वर रुद्रकुण्डतीर्थ उत्तर

इति तीर्थयात्रा समाप्त

पुनः षष्ठिलिङ्ग पुरस्तात् केचित् योगेश्वरं केचित् कुम्भेश्वरं केचित् काशीश्वरं वदन्ति ॥ ॥ ॥

चतुष्षष्ठिलिङ्गयात्राक्रमः हिमवत्खण्डे स्कन्दे नेमुनिरु वाच ॥ एतस्यास्तायतां वत्स कौशिक्याः प्राक्भक्तितः ॥ सम वेयादिलिङ्गत्वं मनोन्यत्र प्रगच्छसि ॥ इति महर्षिवचनात् प्र थमं दुर्गाकौशिक्यां स्नात्वा कुशेश्वरमहादेवपूजनं ॥ ततो भीमेश्वरं ॥ अथयात्राविधिः ॥ पूर्वोक्तनेमुखण्डतोपवासो अथवाष्टमूर्तिलिङ्गयात्राकार्याः सा यथा ॥ प्रथमं गणे शक्षेत्रं गत्वा आज्ञां गृहीत्वा चन्दनभरणेश्वरदेशं क्षेत्रात्ख पश्चिमद्वारं गत्वा नवलिङ्गेश्वरं पूजयेत् ॥ एवमेवान्यत्र स्का न्दे ॥ नित्यं विरञ्जनेलिङ्गेस्तं क्षेत्रमष्टमूर्तिभिः ॥ माहेश्वरी शक्ति जुष्टं क्षेत्रं कुमार्यां दक्षिणा मिति वचनात् ॥ पश्चिमद्वा रे नवलिङ्गजवतीर्थस्नानं चन्दनभरणेश्वरदर्शनं ॥१॥

गौर्यपुरदक्षिणद्वारे ॥ २ ॥ उत्तरद्वारे गोलीतीर्थस्नानम्

वायव्ये वायुतीर्थस्नानं कुम्भेश्वरवा नारसिंहदर्शनं शिव पुरि ॥३॥ ईशानद्वारे योगतीर्थस्नानं ज्योतिश्वरदर्शनम् ॥४

पूर्वद्वारे प्रयागतीर्थजलेस्नात्वा विकटेश्वरदर्शनं ॥५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

आग्नेयद्वारे गोदावरीजलेस्नानं· अंबकेश्वरदर्शनं ॥६॥
दक्षिणद्वारे मनगाथेस्नानं· तिलेश्वरदर्शनं ॥ ७ ॥ नैऋत्य
द्वारे·विष्णुतीर्थेस्नानं गोपालेश्वरदर्शनम् ॥८॥ इत्यष्टौ
लिङ्गानि ॥ ततोमीनतीर्थंगत्वा· मत्स्येश्वरदर्शनम् ॥
हृदतीर्थंगत्वा· गोलोकेश्वरदर्शनम्· शतरुद्रियमंत्रैःस्न
पनं· गोदानं· ब्राह्मणभोजनम् ॥ इतिहिमवत्खण्डपाशु
पतक्षेत्रप्रदक्षिणा· ॥ ॥तस्यप्रदक्षिणप्रसंकोटिज
न्माघनाशनम् ॥ इतिवचनात् इत्यष्टलिंगयात्रा·शु
भम् ॥ नित्यंविराजतेलिंगैरस्मिन्क्षेत्रमष्टमूर्तिभिः ॥ य
त्रविनायकोजस्त्रं क्षेत्रपालस्तथापरः ॥ इतिस्कान्दे ॥ च
तुष्पाष्टलिंगपूरणार्थं ॥ केचिद्घोगेश्वरलिंगंवदन्ति
केचित्कुंभेश्वरंवदन्ति· केचित्तलसीश्वरंवदन्ति ॥ ॥

बाग्मतीतीर्थयात्रा-		मेला
मनुभिन्नतीर्थ ——	१	चैत्रशुदि —— ८
गोपालतीर्थ ——	२	चैत्रशुदि —— १२
कामोदतीर्थ ——	३	हे शुदि —— ११
सर्वौषधितीर्थ ——	४	वैशाखवदि —— ४
गणेशतीर्थ ——		
भगुपत्तनतीर्थ ——	५	हे शुदि —— १२
प्रमोदतीर्थ ——	६	हे शुदि —— १२
कायनिर्मलतीर्थ ——	७	चैत्रशुदि —— ३
इन्द्रतीर्थ ——	८	भाद्रशुदि —— ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पंचनदीतीर्थ	९	आश्विनशुदि	५
कालमोचनतीर्थ	१०	कार्तिकशुदि	७
मृत्युंजयतीर्थ	११	पौषशुदि	९
महेन्द्रवधपातकमोचनतीर्थ	१२	ऐ शुदि	१४
रुद्रधारा तीर्थ	१३	कार्तिकशुदि	८
अमरवेणी तीर्थ		भाद्रशुदि	१४
शंखमूल तीर्थ	१३	मकरसंक्रान्ति	
निर्मलावती तीर्थ	१४	भाद्रशुदि	६
विमलावती तीर्थ	१५	कार्तिकशुदि	७
वायुवती तीर्थ	१६	फाल्गुनशुदि	१५
योगकुण्ड तीर्थ	१७	कार्तिकशुदि	८।९
मणि तीर्थ	१८	चैत्रशुदि	२
प्रयाग तीर्थ	१९	मकरसंक्रान्ति	
पीठिका तीर्थ	२०	माघ दि	९
त्रिविक्रम तीर्थ	२१	माघ दि	११
स्वर्ण तीर्थ	२२	माघ दि	१
ब्रह्म तीर्थ		माघ दि	१
क्षत्रिय तीर्थ	२३	माघ दि	२
राजराजेश्वरी तीर्थ	२४	आश्विन दि	९
उमापति तीर्थ	२५	सोमवारि	३०
विष्णु तीर्थ	२६	वैशाख दि	१२
जयमंगल तीर्थ	२७	चैत्रवदि	१४
आकाशभैरव तीर्थ	२८	चैत्रवदि	८
वत्सला तीर्थ	२९	ज्येष्ठशुदि	१०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

कोसोदक तीर्थ	३० ज्येष्ठ शुदि	५
सौभाग्यदायक तीर्थ	३१ चैत्र वदि	१२
कुवेर तीर्थ	३२ चैत्र दि	१४
गौरी तीर्थ	३३ ज्येष्ठ शुदि	३
मृगोदक तीर्थ	३४ कार्तिक वदि	८
खर्बरी तीर्थ	३५ कार्तिक शुदि	९
आर्या तीर्थ	३६ कार्तिक शुदि	१५
नारायण तीर्थ	३७ कार्तिक शुदि	१२
पावनिका तीर्थ	३८ कार्तिक दि	२
अगस्ति तीर्थ	३९ सिंह संक्रान्ति	
नीलकण्ठ तीर्थ	४० श्रावण शुदि	१५
वासुकि तीर्थ	४१ ऐ शुदि	५
गोखुर तीर्थ	४२ ऐ शुदि	१५
भृगुपतन तीर्थ	४३ पंचपर्व	
देवघाट तीर्थ	४४ मकर संक्रान्ति	
ब्रह्मसहस्र तीर्थ	४५ आषाढ शुदि	१
विष्णुसहस्र तीर्थ	४६ ऐ दि	१२
रुद्रसहस्र तीर्थ	४७ ऐ दि	१४
सूर्यभागा तीर्थ	४८ १२ मास संक्रान्ति	
चन्द्रभागा तीर्थ	४९ १२ मास पूर्णिमा	
मनःकामना तीर्थ	५० आषाढ शुदि	१०

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जिह्लोचन तीर्थ —	५१	आषाढ शुदि — ६	
अनन्त तीर्थ —	५२	चैत्रवदि — ५	
बाल श्मशान तीर्थ —	५३	चैत्रा५ दि — ५	
भैरवारव्य तीर्थ —	५४	वैशाख वदि १४	
जलेश्वर तीर्थ —	५५	वैशाख दि — ८	
गुह्येश्वर तीर्थ —	५६	आश्विन शुदि — ९	
विनायक तीर्थ —	५७	वैशाख दि — ४	आश्विन ४
पशुगण तीर्थ —	५८	आश्विन दि — ७	वैशाख ७
श्लेष्मान्तक तीर्थ —	५९	आश्विन शुदि — ८	
ताम्रचूड तीर्थ —	६०	वैशाख वदि — ६	
उत्तरवाहिनी तीर्थ —	६१	वैशाख वदि — ८	
वैलगङ्गा तीर्थ —	६२	वैशाख वदि — ८	
हत्यामोचन तीर्थ —	६३	हस्तयुक्त सोमवार —	
कैलास तीर्थ —	६४	ज्येष्ठ वदि — १४।३०	
हिमवन्त तीर्थ —	६५	ज्येष्ठ शुदि १४	
विष्णुपादुका तीर्थ —	६६	चैत्रवदि १२ बुधवार	
भृगुपातन तीर्थ —	६७	बाह्रै मास	
चन्द्र तीर्थ —	६८	आषाढ शुदि १५	
सूर्य तीर्थ —	६९	आषाढ संक्रान्ति	
गोकर्णेश्वर तीर्थ —	७०	भाद्रवदि — १४।३०	
उत्तर गया तीर्थ —			
गदाधर तीर्थ —	७१	भाद्रवदि — १४।३०	
पितामह तीर्थ —	७२	भाद्रवदि — १४।३०	
चन्द्रभागा तीर्थ —	७३	सोमवार संक्रान्ति	

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

नारद तीर्थ —— ७४ श्रावण दि ७
सप्तर्षी तीर्थ —— ७५ कर्कट संक्रान्ति· रविवारयुक्त
कपोत तीर्थ —— ७६ भाद्र शुदि —— ३
कान्तिभैरव तीर्थ —— ७७ आश्विन शुदि —— ९
बाग्मती पतन तीर्थ —— ७८ कार्तिक —— ९
सुन्दर तीर्थ —— ७९ मार्ग वदि —— १४
विमलांबु तीर्थ —— ८० पौष [illegible] दि —— ९
अप्सर तीर्थ —— ८१ १२ पूर्णिमा
ब्रह्मसरस्वती तीर्थ —— ८२ चैत्र का· पंचपर्व
बाग्द्वार तीर्थ —— ८३ मेष संक्रान्ति
ब्रह्म तीर्थ —— ८४ माघ दि २

वज्रयोगिनी पूजा

इति नेपाल क्षेत्रस्थित बाग्मती· तीर्थया
श्रा· समाप्त·

सप्तकौशिकी	माउं	स्नानपर्व
शुभअवा	१ नवराभागा·	चतुर्दशी
पापघ्नी	२ पीताभा	अमावास्या
भद्रावती	३ तांम्रकान्ति	अष्टमी
महाप्रभा	४ दुग्धकान्ति	नवमी
वरदा	५ अमृतवाहिनी	एकादशी
दुःखघ्नी	६ [illegible]कान्ति	[illegible] द्वादशी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सत्यवाहिनी ७ सोमधार — एकादशी

सप्तगण्डकी

धर्मधार — १ त्रिशूलगङ्गा —
यशोधार — २ सितकान्ति· बुढिगङ्गा·
पीताभा — ३ विश्वधार· गंडि
श्वेतवाहिनी — ४ शोनप्रभा· मर्स्यांङ्दि
विष्यपविदिशी — ५ रजधार·
दुग्धाभा — ६ सुवर्णाभा· सेति·
नीलाभा — ७ कृष्णाभा काली

नवलिङ्कानाउ·

गोकर्णेश्वर — १ गोकर्ण —
कीर्त्तेश्वर — २ चागु —
अनन्तलिङ्गेश्वर — ३ अंनलिग·
सोमेश्वर — ४ चोरघर —
सर्वेश्वर — ५ पादन —
भगेश्वर — ६ भुनागुठि —
तिलेश्वर — ७ लेले —
गुप्तेश्वर — ८ भारदेउ —
गोपालेश्वर — ९ फर्पिङ् —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

इमानि हिमवत्तटाङ्गोक्तलिङ्गान्यशेषतः
रामचन्द्रेण विदुषा सतीर्थान्युद्धृतानि च —

भराहेश्वर —	देवपइन —	अग्नीश्वर —
गांड्रेश्वर —		काशीविश्वेश्वर
चित्रगुप्तेश्वर —		नवग्रहेश्वर —
रत्नेश्वर —		मारकेश्वर —
गुप्तेश्वर —		मृकेश्वर —
कुबेरेश्वर —		ईशानेश्वर —

चरखन्देश्वर	चोरभुरसंधि
हनुमदीश्वर	भादगाउ —
टंकेश्वर —	टेकुदोभान
उत्लेश्वर —	इखंगुसंधि —
पञ्चलिंगेश्वर	पचलि —
भुवनेश्वर —	पचलि —
यमलेश्वर —	जमोल —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding:

पुरुषसूक्तस्य·षोडशमंत्रैः पूजनम्·

१ सहस्रशीर्षा
२ पुरुष एवेति
३ एतावानस्येति
४ त्रिपादूर्ध्वमिति
५ ततोविराडिति
६ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतः
७ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः ऋचः
८ तस्मादश्वा
९ तं यज्ञम्
१० यत्पुरुषम्
११ ब्राह्मणोस्य
१२ चन्द्रमा मनसः
१३ नाभ्या आसीदिति
१४ यत्पुरुषेणेति
१५ सप्तास्यासन्परि
१६ यज्ञेन यज्ञम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

TEST

EXERCISE BOOK

२२८

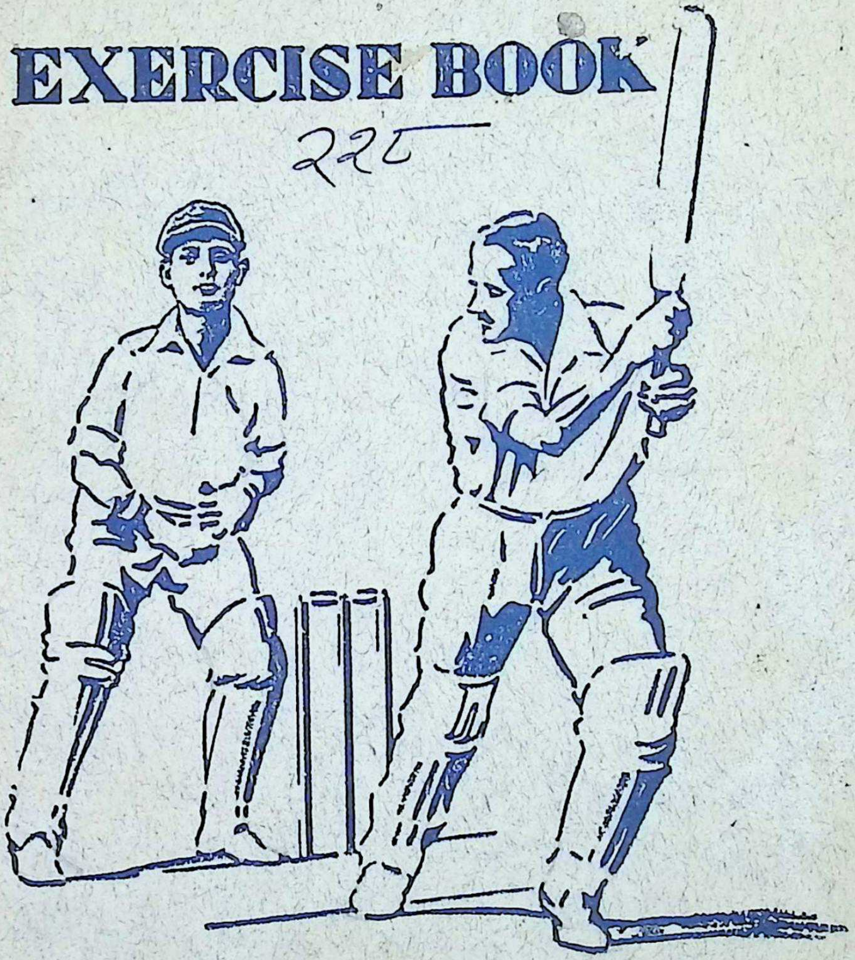

NAME वाग्-चर्या.

SCHOOL

CLASS

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शरीर पुष्पले शुद्ध, स्नानले पार। निर्मल।
फूलले ब्रह्महत्याको परवाले स्नानले भल ॥ ३ ॥

शिवपूजा विना कर्म नगर्नू जनले कुनै।
शिवभक्त चेत० लान सकैनन् यमले छुनै ॥ ४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीनाथसुभगः सत्यासक्तः स्वर्गापवर्गदः ।

जयतात्त्रिजगत्पूज्यः सदाचार इवाऽच्युतः ॥ १॥

सत्यानुरागी गराउने

श्रीयुक्त ~~सत्यका प्रेमी~~ भुक्ति मुक्ति ~~दिने भई~~ ।

हुन्

जगत्मा पूज्य छन् कृष्ण सदाचार सरी ~~भई~~ ॥ १॥

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय त्यजेन्निद्रामतन्द्रितः ।

प्रातः प्रबुद्धं कमलमाश्रयेच्छ्रीर्गुणाश्रया ॥ २॥

जनले जाँगर गरी जाग्नू ब्राह्म मुहूर्तमा ।

बेलान

~~बेलान~~ गर्दछिन् बास, फक्रेको पद्ममा रमा ॥

पुण्यपूतशरीरः स्यात्स्नातः स्नाननिर्मलः ।

तत्याज वृत्रहा स्नानात्पापं वृत्रवधार्जितम् ॥ ३॥

शरीर स्नानले साफ पार्नु नित्यप्रपुण्यले ।

~~नित्य स्नान गरी देह पार्नु चोखो र उज्ज्वल~~ ।

स्नानले [illegible] मल इन्द्रले

~~इन्द्रले~~ वृत्रहत्याको पखाले ~~स्नानले मल~~ ॥

न कुर्वीत क्रियां काञ्चिदनभ्यर्च्य महेश्वरम् ।

ईशार्चनरतं श्वेतं नाभ्यनैतुं यमः क्षमः ॥ ४॥

विनाशकको नहोस्

न गर्नू शिवको पूजा ~~विना~~ काम कुनै पनि ।

शिव भक्त श्वेतलाई लगेनन् यमले पनि ॥

श्राद्धं श्रद्धान्वितं कुर्याच्छास्त्रोक्तेनैव कर्मणा ।

भुवि पिण्डं ददौ विद्वान्भीष्मः पाणौ न शन्तनोः ॥ ५॥

श्रद्धाले श्राद्धको काम गर्नू शास्त्रोक्त रीतसँ ।

भुइँमा नै — भुइँमा दिए पिण्ड भीष्मले न त हातमा ।

~~बेटी छोडेर हातमा दिएनन् पिण्ड भीष्मले~~ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगर्नू भिर शय्यामा पंखिमोजर लोफले।
विग्रंथ दिनिको शय्या, गीशए गर्भ इन्द्रले ॥ ६॥

~~छेपु~~ प्याराराग
नहोस चित्त परस्त्रीमा, स्त्रीमा विश्वासको पथ।
मरे रावण सीताले स्त्रीले गर्दा विदूरथ ॥
(परस्त्रीमा मन, स्त्रीमा विश्वास नगरे कवै,)
(सीताले रावण, स्त्रीले विदूरथ मरे गवै ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोत्तरस्यां प्रतीच्यां वा कुर्वीत शयने शिरः ।

शय्याविपर्ययात्कुम्भो हितः शक्रेण पातितः ॥ ६ ॥

गर्नु सिरान ~~उत्तर~~ पूर्व दक्षिण लोकले ।

~~पूर्व दक्षिणमा पानु … शिर लोकले ।~~

~~हितिको कुम्भ~~ खसिग्यो हितिको शय्या, गोरप गर्भ इन्द्रले ॥

अर्थिभुक्तावशिष्टं यत्तदश्नीयान्महाशयः ।

श्वेतोऽर्थिरहितं भुक्त्वा निजमांसाशनोऽभवत् ॥ ७ ॥

खाने गर्नु अतिथिको शेष, शुद्ध गरी मन ।

स्वमांस श्वेतले खाए नमानी पाहुना कन ॥

जपहोमार्चनं कुर्यात्सुधौतचरणः शुचिः ।

पादशौचविहीनं हि प्रविवेश नलं कलिः ॥ ८ ॥

गोडा धोई शुचि भई लाग्नू पूजादि कर्ममा ।

कलिप्रवेश भो पाउ नधुंदा नल भूपमा ।

न सञ्चरणशीलः स्यान्निशि निःशङ्कमानसः ।

माण्डव्यः शूललीनोऽभूच्चौरश्चौरशङ्कया ॥ ९ ॥

घुम्ने नगर्नु मनमा निर्धक्क संग रातमा ।

परे (परे चोर) निर्दोष माण्डव्य जानिई चोर शूलमा ॥

न कुर्यात्परदारेच्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् ।

हृतो दशास्यः सीतार्थे हतः पत्न्या विदूरथः ॥ १० ॥

स्त्रीमा नगर्नु विश्वास, परस्त्रीमा मनोरथ ।

मरे रावण सीताले(को) स्त्रीले(को शाप) गर्दा विदूरथ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेपाल चाल नालिनू
नगर्नू चाल वेताली फलेर मादिरामहाँ।
तप पनी हानी
हाना हान गर्दी बिग्रे यदुवंशी नसामहा ॥ ११॥

~~भोग्ने पनि~~

नछोड्नू धर्ममर्यादा दशामा पनि कष्टको।
[illegible]
धर्म थाम्नू हरिश्चन्द्र बने चाण्डार डूमको ॥ १२॥

न साध्नू स्वार्थ जीवनको गराई सत्य अस्थिर। सत्य फोरी अस्थिर।
नगर्नू स्वार्थको सिद्धि सत्य तोडेर आखिर।
डगे नरकमा हेर्न सत्य उडदा युधिष्ठिर ॥ १४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न मद्यव्यसनी क्षीवः कुर्याद्वेतालचेष्टितम् ।
वृष्णयो हि ययुः क्षीवाक्रमणप्रहरणाः क्षयम् ॥ ११ ॥ भारतमौशल

वेतालको चाल गरी नफस्नू मदिरामहाँ ।
हानाहान गरी बिग्रे यदुवंश नशामहाँ ॥

ईर्ष्या कलहमूलं स्यात्क्षमा मूलं हि सम्पदाम् ।
ईर्ष्यादोषाद्द्विजशापमवाप जनमेजयः ॥ १२ ॥ हरिवंश [illegible]

कलहको मूल हो डाह (द्वेष), मूल संम्पत्तिको क्षमा ।
जनमेजयले पाए ऋषिको शाप डाहमा ॥

न त्यजेद्धर्ममर्यादामपि क्लेशदशां गतः ।
हरिश्चन्द्रो हि धर्मार्थी सेहे चण्डालदासताम् ॥ १३ ॥

भोगेर पनि संकष्ट गर्नु पालन धर्मको ।
~~नछोड धर्मको रक्षा परेर पनि कष्टमा ।~~
धर्मार्थमा हरिश्चन्द्र भने चाकर डूमको
~~चण्डालको दास भने हरिश्चन्द्र सधर्मता ॥~~

न सत्यव्रतभङ्गेन कार्यं धीमान्प्रसाधयेत् ।
ददर्श नरकक्लेशं सत्यनाशाद्युधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ भारत[illegible]

नगर्नु सत्यको भङ्ग स्वार्थको सिद्धि स्वातिर ।
~~देखे~~ पुगे नरकमा ~~को क्लेश~~ हेर्न सत्य डगदा युधिष्ठिर ॥

कुर्वीत सङ्गतं सद्भिर्नासद्भिर्गुणवर्जितैः ।
प्राप राघवसङ्गत्या प्राज्यं राज्यं विभीषणः ॥ १५ ॥

सङ्ग गर्नु सज्जनको, नगर्नु गुणहीनको ।
विभीषण बने राजा, साथ लागेर रामको ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आमा बाबु खुसी पार्नु नै चित्तसुख चैनमा ।
माताको शापले नाग नाशिए सर्पसत्रमा ॥ १६ ॥

रिझाउन जरा रोजी, दिने यौवन भाकेले ।
नम्र कान्छा पुत्रलाई दिए राज्य ययातिले ॥ १७ ॥

नगर्नू द्विजको हेला, बिग्रिन्छ ब्रह्मकोपमा ।
ब्रह्मशाप परी बिग्रे परीक्षित् तक्षकागतमा ॥ २० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मातरं पितरं भक्त्या तोषयेन्न प्रकोपयेत् ।
मातृशापेन नागानां सर्पसत्रेऽभवत्क्षयः ॥ १६ ॥ भारत आदि २०

आमा बाबु

आमालाई खुसी पार्नु न पार्नु रिसरागमा ।
माताको शापले नाग नाशीए सर्पसत्रमा ॥

जराग्रहणतुष्टेन निजयौवनदः सुतः ।
कृतः कनीयान्प्रणत चक्रवर्ती ययातिना ॥ १७ ॥ भारत आदि ८

दिकाउन्न पितालाई आज्ञा मानेर सानैले ।
ययाति छोरालाई दिए राज्य
पुत्रलाई राज्य दिए वय साटी ययातिले ॥

दानं सत्त्वमितं दद्यान्न पश्चात्तापदूषितम् ।
बलिनाऽसमार्पितो बन्धे दानशोषस्य शुक्रये ॥ १८ ॥

दान गर्नु खुसी हेरी पछि तो नहुने गरी ।
दान पूरा नगर्नाले बाँधिए बलि केसरी ॥

त्यागे सत्वनिधिः कुर्यान्न प्रत्युपकृतिस्पृहाम् ।
कर्णः कुण्डलदानेऽमूल्यकलुषः शाक्तयाक्रया ॥ १९ ॥ भारत वन ३१०

न चाहि बदला कोही
केही नखोजी बदला, दान गर्नु सानैले ।
शक्ति मागेर पैल्याए बौगडी दान कर्णले ॥

ब्राह्मणान्नावमन्येत ब्रह्मशापो हि दुःसहः ।
तक्षकाग्नौ ब्रह्मशापात्परीक्षिदगमत्क्षयम् ॥ २० ॥

निन्दा नगर्नु द्विजको, निग्रन्था ब्रह्मकोप शापले ।
तु मारिए ब्रह्मशाप लाग्यो ऽ
परीक्षितको क्षय गर्‍यो शाप लागेर साँपले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आखीरमा खेरजाने, गर्नु कर्म जालको ।
लिएको द्विज भै विद्या काम लागेन कर्णको ॥ २१॥

नखोज तुच्छ सेनाले भाग्यबाट हुने धन ।
लाग्दा दुर्योधन संग गए द्रोणादि निधन ॥ २२॥

द्वेष शून्य गरी पार्नु फूल झैं दिल कोमल ।
द्वेष दोष हुंदा बिग्रो देव दानवको दल ॥ २४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दम्भारम्भोद्भवं धर्मं नाऽऽचरेद्धननिष्फलम् ।
ब्राह्मण्यदम्भलब्धास्त्रा विद्या कर्णस्य निष्फला ॥२१॥

नगर्नू ठगी भै केही दिन्न लो फल अन्यको ।
लिएको द्विज भै विद्या काम लागेन कर्णको ॥

नाऽसेव्यसेवया दद्याद्दैवाधीने धने धियम् ।
भीष्मद्रोणादयो याताः क्षयं दुर्योधनाश्रयात् ॥२२॥

नचाहन्नू दुष्टसेवा गरेर धनसञ्चय ।
लागी दुर्योधनसंग भयो भीष्मादिको क्षय ॥

परप्राणपरित्राणपरः कारुण्यवान्भवेत् ।
मांसं कपोतरक्षायै स्वं श्येनाय ददौ शिबिः ॥२३॥

अरूको प्राणरक्षामा लाग्नू भित्री दया लिई ।
कपोतलाई शिविले बचाए जिउ नै दिई ॥

अद्वेषपेशलं कुर्यान्मनः कुसुमकोमलम् ।
बभूव द्वेषदोषेण देवदानवसंक्षयः ॥ २४ ॥

रिसराग सजी पार्नू फूल झैं मन कोमल ।
नाशियो द्वेष गर्दामा देव दानवको दल ॥

आविष्कृतोपकारः स्यान्न कुर्वीत कृतघ्नताम् ।
हत्वोपकारिणं विप्रो नाडीजङ्घमघच्युतः ॥ २५ ॥

नहुन्नू गुन बिर्सेर बैगुनी पुरुषाधम ।
गुनी नाडीजङ्घलाई गीरे मारेर गौतम ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफ्नै स्तुति गरी मैलो नपार गुण केवल ।
ययाति आत्मश्लाघाले स्वर्गबाट गिरे नल ॥ २७ ॥

नहान्नू बाण हैं तीखो अतिनिष्ठुर बाक्यले ।
नाथे कडा [illegible] शब्द बोल्दा कुरुको कुल भीमले ॥ २८ ॥

नहान्नू अरुको चर्को चुक्ली प्रभु रिझाउन ।
चुक्लीले राहुको गाँस चन्द्रसूर्य गरे हुन ॥ ३० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्त्रीजितो न भवेद्धीमान्नाऽरागवशीकृतः ।
पुत्रशोकाद्दशरथो जीवं जायाजितोऽत्यजत् ॥ २६ ॥

✓ नपर्नू वशमा स्त्रीको बाँधिई प्रेमपाशले ।
~~कस्ती~~ स्त्रीमा (फस्ता) दशरथ नाशिए पुत्रशोकले ॥

न स्वयं संस्तुतिपदैर्गुणानि गुणगणं नयेत् ।
स्वगुणस्तुतिवादेन ययातिः पतद्दिवः ॥ २७ ॥

✓ आँफै स्तुति गरी आफ्नो हुँदैन गुण उज्ज्वल ।
ययाति आत्मश्लाघाले स्वर्गबाट गिरे तल ॥

त्यजेन्मृगव्यव्यसनं हिंसयाऽतिमलीमसम् ।
मृगयारसिकः पाण्डुः शापेन तनुमत्यजत् ॥ २८ ॥

✓ न हुन् व्यसनी हिंसा गर्ने भानिन कर्ममा ।
शरापले (मर) पाण्डु ~~मरे~~ भई लम्पू सिकारमा ॥

क्षिपेद्वाक्यशरांस्तीक्ष्णान्न पारुष्यञ्चपहुतान् ।
वाक्पारुष्यरुषा चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ २९ ॥

✓ नबोल्नू बाण झैं तीखो बोली धारेर आकुल ।
(नाशे) कडा वाक्य (बोल्दा) ~~गरी नाशो~~ भीमले कुरुको कुल ॥

परेषां क्लेशदं कुर्यान्न पैशुन्यं प्रभोः प्रियम् ।
पैशुन्येन गतो राहोश्चन्द्रार्कौ भक्षणीयताम् ॥ ३० ॥

✓ स्वामी मैकाई चुक्लीले (न लागनू अपकारमा) ~~लाग्न हुन्न विगारमा~~ ।
छल्याइले मांस बने राहुको सूर्य चन्द्रमा ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धर्म छेडी सज्जनको गर्नेहुन्न अनादर ।
वेदपाठी विधाताको कार्य वाङ्कले पिर ॥ ३२॥

मान फैलाउने गर्नू चूलाको गुणगानले ।
रामको काममा लागो हनुमानजी बयानले ॥ ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्यान्नीचजनाभ्यर्थ्यां न याच्ञां मानहारिणीम्।
बलिर्याच्ञापरः प्राप लाघवं पुरुषोत्तमः ॥ ३१ ॥

नलाग्नू मान हरीने नीच यांचन-कर्ममा।
सानो हुनुपर्‍यो माग्दा विष्णुले बालीयज्ञमा ॥

न जातूल्लङ्घनं कुर्यात्सतां मर्मविदारणम्।
चिच्छेद वदनं शम्भुर्ब्रह्मणो वेदवादिनः ॥ ३२ ॥

ठूलालाई मर्म पर्ने नगर्नू काम साधुले।
वेदपाठी विधाताको उडाए शिर शम्भुले ॥

न बन्धुसम्बन्धिजनं दूषयेन्नापि वर्जयेत्।
दक्षयज्ञक्षयायाऽभूत्त्रिनेत्रस्य विमानना ॥ ३३ ॥

गर्नु हुन्न त्याग निन्दा सम्बन्धी बन्धुवर्गको।
हेला गर्दा शङ्करको नाश भो दक्षयज्ञको ॥

न विवादमदान्धः स्यान्न परेषाममर्षणः।
वाक्पारुष्याच्छिरश्छिन्नं शिशुपालस्य शौरिणा ॥ ३४ ॥

न हुनू मदले अन्धो, नगर्नू डाह लोकको।
कडा बोल्दा शिर हरे हरिले शिशुपालको ॥

गुणलवेन कुर्वीत महतां मानवर्द्धनम्।
हनुमानभवत्तुल्या रामकार्यभरक्षमः ॥ ३५ ॥

गर्नू सक्छ्ने ठूलाको मानले गुणगानले।
रामको काममा लागे हनुमान् गुणज्ञानले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्नू संमान, गुणमा जात्तेले न त जातमा ।
द्विज द्रौणि
अश्वत्थामा थिए क्रूर, क्षमा दिइ द्रुपदीमा ॥ ३६॥

जाली लोभी क्रूर संग नगर्नू प्रेम बैठकी ।
डाक्का विश्वामित्रलाई लुटे गाई वासिष्ठकी ॥ ३८॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुणेष्वेवादरं कुर्यान्न जातौ जातु तत्त्ववित् ।
द्रौणिर्द्विजो भवच्छूद्रः शूद्रश्च विदुरः क्षमी ॥ ३६ ॥

न संझी जातमा कमी
संमान गर्नु गुणको जातको चाहना नाथै ।
शूद्र भै विदुर क्षमी ॥
अश्वत्थामा द्विज क्रूर ज्ञानी विदुर शूद्रमै ॥

नात्यर्थमर्थार्थितया धीमान् देजयेज्जनम् ।
अब्धिर्दत्वाऽश्वरत्नानि मथ्यमानोऽस्त्रजद्विषम् ॥ ३७ ॥

ज्यादा मागेर आजीत नपार्नु बुद्धिमानले ।
पाई रत्न रत्न अर्पि ...
थाना रत्न दिंदै मथ्या दिए विष समुद्रले ॥

वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्प्रीतिसङ्गतिम् ।
वसिष्ठस्याहरद्धेनुं विश्वामित्रो निमन्त्रितः ॥ ३८ ॥

नगर्नु प्रेम
कपटी क्रूर लोभीको सङ्गमा छैन लायकी ।
लुट्न
डाका विश्वामित्रजीले लुटे गाई वसिष्ठकी ॥

तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणां न विश्वसेत् ।
विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठः कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ३९ ॥

डग्दछ इन्द्रिय, विश्वास नगर्नु तपमा पनि ।
लोभिए मेनका साथ विश्वामित्र सरी पनि ॥

कुर्याद्वियोगदुःखेषु धैर्यमुत्सृज्य दीनताम् ।
अश्वत्थामवधं श्रुत्वा द्रोणो गतधृतिर्हतः ॥ ४० ॥

धैर्य गर्नु दैन्य छोडी दुःख पर्दा वियोगको ।
वध भो पुत्रको भन्नु सुन्दा विह्वल द्रोणको ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्रोधराक्षसको ~~पक्ष~~ दास गर्छन् मानिन्न बुद्धिमानले।
पिएर ~~[illegible]~~ रगत वैरीको एक्लै नृत्य भीमले ॥ ४१

सिकाई गुरु सेवाले विद्यामा धीर भै रही।
कचले गुरुको सेवा गरे दुःख पर्दा सही ॥ ४३ ॥

न गर्नु त्याग निर्दोष हित लायक भक्तको।
त्यागी पतिव्रता सीता, पिलियो मन रामको ॥ ४४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न क्रोधमानुधानस्य धीमानाकेदधीनताम् ।
पपौ राक्षसवद्भीमः क्षतजं रिपुवक्षसः ॥ ५१ ॥

नगर्नू बुद्धिको नाश, क्रोधको वशमा परी ।
पिए रगत वैरीको भीमले राक्षसै सरी ॥

प्रभुप्रसादे नो दद्यात्स्वविनाशास्पदे मतिम् ।
स्वक्षयायोद्धतं युद्धं रक्षस्त्र्यक्षमयाचत ॥ ५२ ॥

स्वामी रिझाई मागे आफ्नू नाश हुने ~~[illegible]~~ मन । स्वामी रिझाई मागे आफ्नै नाश हुने मन
~~नगर्नू नाशिने आफ्नो बुद्धि स्वामिप्रसादले~~ युद्ध माग्यो शिवासित बाणले रुद्रविग्रह
युद्ध माग्यो शिवासित बाणले रुद्र । ~~[illegible] बाणले शिवजी [illegible]~~
~~नाशलाई युद्ध माग्यो शिवजी संग बाणले~~ ॥

विद्योद्योगी गतोद्वेगः सेवया तोषयेद्गुरुम् ।
गुरुसेवापरः सेहे कायक्लेशदशां कचः ॥ ५३ ॥

गर्नु उद्योग विद्याका गुरु सेवामा रही ।
गर्नू विद्या निम्ति सेवा गुरुको, धैर्यमा रही ।
कचले गुरुको सेवा गरे दुःख हरू सही ॥

भक्तं शक्तं हितं रक्तं निर्दोषं न परित्यजेत् ।
रामस्त्यक्त्वा सतीं सीतां शोकशल्यातुरोऽभवत् ॥ ५४ ॥

नगर्नू त्याग असल प्रेमीको बेकसूरमा ।
त्यागी पतिव्रता सीता पिल्सिए राम शोकमा ॥

रक्षेत्ख्यातिं पुनः सत्या यशः कायस्य जीवनीम् ।
च्युतः सत्तोऽजनैः स्वर्गादिन्द्रद्युम्नः पुनर्गतः ॥ ५५ ॥

गर्नू सुकीर्ति रहने सांढिने काम लोकले ।
चुके पनि गए स्वर्ग इन्द्रद्युम्न सुनामले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रक्षा चञ्चल लक्ष्मीको नगर्नु क्षुद्रबीरैनले।
औलुटे श्री नन्दनूपको व्याडिले इन्द्रदत्तले ॥ ४६॥

हार्ने होल शत्रुको हेला नगर्नु अतिगर्वले।
दयाले छोडिए विप्र राम, बालक रामले ॥ ४९॥

घमण्डी भैं लोकलाई नठोक्नू तीव्र तेजले।
जगाईदिए जरासन्ध्य ~~को~~ च्यातिए चोरिए जण्ड भीमले ~~पाएको दुई भीमले~~ ॥ ५०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न कदर्यतया लक्ष्मी रक्षेल्लक्ष्मीं क्षिप्रपलायिनीम् ।
गुप्ता व्याडीन्द्रदत्ताभ्यां हृता श्रीर्नन्दभूभृतः ॥

आनी चञ्चल लक्ष्मीको रक्षा हुन्न कुज्याँइले ।
उडाए नन्दको लक्ष्मी इन्द्रदत्त र व्याडिले ॥

शक्तिक्षये क्षमां कुर्यान्नाशक्तः शक्तमाक्षिपेत् ।
कार्तवीर्यः ससंरम्भं बबन्ध दशकन्धरम् ॥ ४७ ॥

खामोस खानूं नशके, न चल्नू बलहीनले ।
जोरी खोज्ने दशमुख बाँधियो कार्तवीर्यले ॥

वेश्यावचसि विश्वासी न भवेत्प्रेमकैतवे ।
ऋष्यशृङ्गोऽपि निःशङ्कः शृङ्गारी वेश्यया कृतः ॥ ४८ ॥

हुँदैन गर्न विश्वास वेश्याको धूर्तवाक्यमा ।
ऋष्यशृङ्ग डुबे वेश्यासङ्गले रसरङ्गमा ॥

अल्पमप्यवमन्येत न शत्रुं बलदर्पितः ।
रामेण रामः शिशुना ब्राह्मणदर्पयोजितः ॥

सानै होस् शत्रुको हेला नगर्नू आति गर्वले ।
विप्र एव द्विज, दयाले छोडेर जामदग्न्य बालक रामले ॥

तेजसा [redacted] न दहेच्छोका नहङ्कार समन्वितः ।
जगद्वैरी जरासन्धः पाण्डवेन द्विधा कृतः ॥ ५० ॥

नगर्नू दाह तेजीमैं — तेजी भै नदिनू बाधा लोकलाई घमण्डले ।
जगद्वैरी जरासन्ध मारे च्यानेर भीमले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगर्नू स्वार्थको सिद्धि बेमनासीव चालले ।
~~कैले~~ दागी भो रामको नाम बाले मारेर जालले ॥ ५१॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

औचित्यप्रच्युताचारो युक्त्या स्वार्थं न साधयेत्।
व्याजवालिवधेनैव रामकीर्तिः कलङ्किता ॥ ५१॥

नगर्नू स्वार्थको निम्ति कामना दुष्ट कालको।
छलेर्दै वालि मार्दामा मैलियो नाम रामको ॥

वर्जयेदिन्द्रियजयी विजने जननीमपि।
पुत्रीकृतोपि प्रद्युम्नः कामितः शम्बरस्त्रिया ॥ ५२॥ हरिवंश पुराण १०४

रवास आमा संग पनि नवस्नू एकलासमा।
मायावती हरू पनि पालेका कृष्णपुत्रमा ॥

न तीव्रतपसां कुर्यात्क्रौर्यं विप्रवचापलम्।
नेत्राग्निशलभीभावं भवोऽनैषीन्मनोभवम् ॥ ५३॥

नलागनू चञ्चल भई योगीको धैर्यनाशमा।
कामदेव भए भस्म शिवको नेत्रअग्निमा ॥

न नित्यकलहाक्रान्ते सक्तिं कुर्वीत कैतवे।
रुक्मी फलकदुर्घोतैर्द्यूते हलभृता हतः ॥ ५४॥ हरिवंश पुराण

कलको घर जुवामा नादिनू दिल लोकले।
पाशाले मारिए रुक्मी खेलमा बलरामले ॥

प्रभुप्रसादे सत्याशां न कुर्यात्स्वप्नसंनिभे।
नन्देन मन्त्री निहितः शकटालो हि बन्धने ॥ ५५॥ कथासरित्सागर

आशा नगर्नू
नपर्नू भर राजाको स्वप्नजस्तो निगाहमा।
नन्दले हालिए मन्त्री शकटार सुरुङ्गमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नलागी विदुरोक्तिमा

घीउ खाई अग्नि लाई भयो अमन· नेसरी ॥५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न लोकायतवादेन नास्तिकत्वेऽपियोग्ययम् ।
हरिर्हिरण्यकशिपुं जघान स्तम्भनिर्गतः ॥ ५६॥

नहुँदै नास्तिकपना लागी चार्वाकमार्गमा ।
मर्‍यो हिरण्यकशिपु निस्कदा हरि थाममा ॥

अत्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवाऽवमानयेत् ।
नहुषः शक्रतामेत्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ५७॥ मा.शा.अनु १०

उक्लेर उच्च (दर्जामा) पदमा न छोडू मान मान्यको ।
गिरे नहुष भै इन्द्र हेला गर्दा अगस्त्यको ॥

सन्धिं विधाय रिपुणा न निःशङ्कः सुखी भवेत् ।
सन्धिं कृत्वाऽवधीदिन्द्रो वृत्रं निःशङ्कमानसः ॥५८॥ मो.शा.पर्व

(निर्धक्क) नहुनू सन्धि गर्दैमा निर्धक्क शत्रु रिपुवर्गमा ।
इन्द्रले मारिए वृत्र सजीलै संग मेलमा ॥

हितोपदेशं श्रुत्वा तु कुर्वीत च यथोचितम् ।
विदुरोक्तमकृत्वा तु शोच्योऽभूत्कौरवेश्वरः ॥५९॥

भलो शिक्षा आर्ने सुनी लाग्नू उचित रीतिमा ।
दुर्योधन भए नष्ट (हुँदी) न लागी विदुर[redacted] नीतिमा ।

बहून्नाशनलोभेन रोगी मन्दरुचिर्भवेत् ।
प्रभूताज्यभुजो जाज्ञं दहनस्याप्यजायत ॥ ६०॥ मा.शा.आदि २२

न खानू लोभले ज्यादा, मन्द आगि हुने गरी ।
~~(दुर्योधन भए नष्ट)~~ अग्निलाई पनि भयो खाई अमन वेसरी ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उग्रलाई दिंदै अर्ती नमार्नु व्यर्थ फत्फत ।
शुक्रले नीति गर्दैमा नाशिए दैत्य उद्धत ॥ ६४ ॥

~~रिसाहरूबाट~~ नउठाऊ चीठ घोच्ची रिसाहालाई चिनामा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यत्नेन शोषयेद्दोषान्न तु तीव्रव्रतैस्तनुम् ।
तपसा कुम्भकर्णोऽभूत्नित्यनिद्राविचेतनः ॥ ६१ ॥

शुकाउनू दोषहरू नशोषू देह केवल ।
थियो ध्यानी कुम्भकर्ण निद्राले नित्य विहुल ॥

स्थिरताशां न बध्नीयाद्भुवि भावेषु भाविषु ।
रामो रघुः शिबिः पाण्डुः क्व गतास्ते नराधिपाः ॥ ६२ ॥

नगर्नू रहने आशा संसारी वस्तुमा कबै ।
कता गए राम रघु शिवि पाण्डुहरू सबै ॥

विडम्बयेन्न वृद्धानां वाक्यकर्मवपुःक्रियाः ।
श्रीसुतः प्राप वैरूप्यं विडम्बिततनुर्मुनेः ॥ ६३ ॥

नहुन्न नक्कल गरी वृढालाई खिज्याउने ।
भए कुरूप श्रीपुत्र मुनिलाई गिज्याउने ।

नोपदेशोऽप्यभव्यानां मिथ्या कुर्यात्प्रवादिताम् ।
शुक्रस्यानुग्रहेणापि प्रक्षीणा दैत्यसन्ततिः ॥ ६४ ॥

उन्मूलाई अति दिए बोली हुन्छ अकार्थको ।
शुक्रले नीति नदेखा गए दैत्य विनाशमा ।
~~नाशिए दैत्य सभामा रहँदा पानी शुक्रको~~ ॥

न तीव्रदीर्घवैराणां मन्युं मनसि रोपयेत् ।
कोपेनाऽपातयन्नन्दं चाणक्यः सप्तभिर्दिनैः ॥ ६५ ॥

नभेटाऊ कता
हुन्न तिरस्काउन क्रोधीलाई थोरै चित्तमा ॥
भेटिदा नन्द नाशिए
चाणक्यले नन्दलाई सोधिए दिन सातमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साधु विद्या र विनय सिकाऊ गुरु भक्तिले ।
रामलाई दिए विश्वामित्रले अत्यन्त प्रीतिले ॥ ६)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न सतीनां तपोदीप्तं कोपयेत्क्रोधपावकम् ।
वधाय दशकण्ठस्य वेदवत्यत्यजत्तनुम् ॥ ६६ ॥

न जगाऊ चिढ्याएर सतीको तेज [redacted] दुर्जेय,
~~सतीको तपको तेज हुन्छ होसले नगराउन~~ ।
मर्यो वेदवती देहत्यागले रावणक्षय ।
~~देह वेदवतीको त्यो वध रावणको हुने~~ ॥

गुरुमाराधयेद्भक्त्या विद्याविनयसाधनम् ।
रामाय प्रददौ तुष्टो विश्वामित्रोऽस्त्रमण्डलम् ॥ ६७ ॥

साधू विद्या र विनय रिझाई गुरु भक्तिले ।
पाए विश्वामित्रबाट ~~रामले~~ रिझाई अस्त्र ~~भक्तिले~~ रामले ॥

वसु देयं स्वयं दद्याद्बलाद्धापयेत्परः ।
द्रुपदोऽपहृतो राज्यं बलाद्द्रोणेन दापितः ॥ ६८ ॥

[redacted] कर लागी दिनैपर्ने दिन्न आफै सुचेतले ।
लिए द्रुपदको राज्य द्रोणले बलजोरले ॥

साधयेद्धर्मकामार्थान्परस्परमबाधकान् ।
त्रिवर्गसाधना भूपा बभूवुः सगरादयः ॥ ६९ ॥

तिनलाई साधना गर्नु धर्मकामार्थ ~~[illegible]~~ तीनको ।
सगरादिक राजाले गरे सिद्धि त्रिवर्गको ॥

स्वकुलान्न्यूनतां नेच्छेत्तुल्यः स्यादथवाऽधिकः ।
सोत्कर्षोऽपि रघोर्वंशे रामोऽभूत्स्वकुलाधिकः ॥ ७० ॥

हुन्छ उस्तै सके ज्यादा, नहुन्न कमि वंशमा ।
रामको नाम यो भारी ठूलो रघुघरानमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नभएर भोगमा राग विरक्त बन चित्तमा।
पानीमा पद्म झैं साफ थिए जनक राज्यमा॥ २६

सबलाई प्रेमको कृपा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्यात्तीर्थाम्बुभिः पूतमात्मानं सततोऽज्ज्वलम् ।
लोमशादिषु तीर्थेभ्यः प्रापुः पार्थाः कृतार्थताम् ॥११॥

आफ्ना चोखो सफा पार्नू तीर्थको पुण्य नीरले ।
पार्थ तीर्थ घुमी स्वच्छ भए लोमश बाबाले ॥

आपत्कालोपयुक्तासु कलासु स्यात्कृतश्रमः ।
नृत्तवान्नैर्विराटस्य किरीटी भवनेऽभवत् ॥१२॥

सिक्नू कला ~~प्राप्त सके~~ भए भरी, काम लाग्दछ दुःखमा ।
रहे विराटगृहमा लागी अर्जुन नाचमा ॥

अरागभोगसुभगः स्यात्प्रसक्तविरक्तधीः ।
राज्ये जनकराजोऽभून्निर्लेपोऽम्भसि पद्मवत् ॥१३॥

नगर्नू भोगमा राग, लिनू वैराग्य चित्तमा ।
जलमा पद्म झैं ~~स्वच्छ~~ चोखा थिए जनक राज्यमा ॥

अशिष्यसेवया लाभलोभेन स्याद्गुरुर्लघुः ।
संवर्तयज्ञयाच्ञाभिर्लज्जां लेभे बृहस्पतिः ॥१४॥

हलुका नहुनू सेवा गरी लालच लोभमा ।
गुरूलाई भयो शर्म माग्दा संवर्तयज्ञमा ॥

नष्टशीलां त्यजेन्नारीं रागवृद्धिविधायिनीम् ।
चन्द्रोऽदृष्टाऽविवेकप्रीत्यै पत्नीं निन्द्यामभूद्गुरोः ॥१५॥

दुःशील स्त्री त्यागिदिनू, नगर्नू प्रेमको कुरा ।
गुरु निन्द्य भए नारी सम्हारी चन्द्रको पुरा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नअंल्याऊ फूलतुल्य जलानालाइ तेजले।
नारीको शान्तिको निम्ति तछाए तेज सूर्यले "१७"

नमाश पन लेहैं भी
नउठाऊ पन्न है श्री चूतभ्रमर भोजमा।
देवताले लगी ~~[illegible]~~ चीज रहिनन् श्री समुद्रमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न गीतवाद्याभिरतो विलासव्यसनी भवेत् ।
वीणाविनोदव्यसनो वत्सेशः शत्रुणा हृतः ॥ ७६ ॥

नफस्नू अयसी बानी गरी गानबजानमा ।
वत्सराज फसे वीणामग्न भै शत्रुवर्गमा ॥

उद्वेजयेन्न तैक्ष्ण्येन रामाः कुसुमकोमलाः ।
सूर्यो भार्याभयाच्छिन्ने तेजो निजमशातयत् ॥ ७७ ॥

न पोल्नू फूल झैं निर्धा जनानालाई तेजले ।
न काट्नु पर्‍यो तेज नारीको भित्रि सूर्यले ॥

पद्मवन्न नयेत्कोशं धूर्तभ्रमर भोज्यताम् ।
सुरैः क्रमेण नीतार्थैः श्रीहीनोऽभूत्सुराम्बुधिः ॥ ७८ ॥

छद्कको भोजमा पारी नगर्नू नाश विज्ञको ।
देवताले लिए सारा लक्ष्मी सुन्दर समुद्रको ॥

नोपदेशागतं प्राप्तं भग्नकुम्भानिभस्त्यजेत् ।
पार्थो विस्मृतगीतार्थः सास्त्रः कलहे भवत् ॥ ७९ ॥

सुधा जस्तो आर्ति पोल्नी न हुन् फुट्ने घडा,
~~न पोल्नू आर्ती अस्त्र बनेर फुट्ने घडा~~ ।

गीतार्थ

बिसी [illegible] अर्जुन, झगडामा भए खडा ॥

न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कार्यमार्यैः कदाचन ।
पुत्रार्पितप्रभुत्वोऽभूद्धृतराष्ट्रस्तृणोपमः ॥ ८० ॥

हाली मुहाली छोराका हातमा नादिनू कवै ।

रही

धृतराष्ट्र बने फूस छोरालाई दिंदा सबै ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभुबाट मिले मान, पर्दैन श्रम, आफ्मा।
शिवले शिरमा राखे खिइका पनि चन्द्रमा ॥ ८२ ॥

कुकोले धीउ, गोडाले आगलाई नछुनू सदा।
१ (कुल आगलाई गोडाले छुन धीउ ठोको हुदा।)

कुड्नो पालनको लक्ष्मी घट्न उच्छेप सँ छुदा ॥ ८५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न शत्रुशेषदूष्याणां स्कन्धे कार्यं समर्पयेत् ।
निष्प्रतापोऽभवत्कर्णः शल्यतेजोवधार्दितः ॥ ८१ ॥

नादनू शत्रुपक्षीको काँधमा भार कामको ।
घैलायो शल्यले कुड्दा हरीलो तेज कर्णको ॥

न लब्धे प्रभुसंमाने फलक्लेशं समाश्रयेत् ।
ईश्वरेण धृतो मूर्ध्नि क्षीण एव क्षपापतिः ॥ ८२ ॥

निग्राह पाए स्वामीको, पर्दैन श्रम लाभमा ।
शिवजीले लिनुभयो शिरमा क्षीण पनि चन्द्रमा ॥

श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत्साधुसेवितम् ।
दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत्सत्यधर्मच्युतात्मनाम् ॥ ८३ ॥

नगर्नू त्याग वेदोक्त शास्त्रोक्त शुभ मार्गको ।
छुट्का सत्य धर्मबाट उड्यो सम्पत्ति दैत्यको ॥

श्रियः कुर्यात्पलायिन्या बन्धाय गुणसङ्ग्रहम् ।
दैत्यांस्त्यक्त्वा श्रिता देवा निर्गुणान्सगुणाः श्रिया ॥ ८४ ॥

गर्नू चञ्चल लक्ष्मीको गुणले दृढ बन्धन ।
~~त्यागेर~~ दैत्य त्यागेर लक्ष्मीले रोजिन् देव गुणीकन ॥

पदाग्निं गां गुरुं देवं न चोच्छिष्टः स्पृशेद्बुधः ।
दानवानां विनष्टा श्रीरुच्छिष्टस्पर्शसर्पिषाम् ॥ ८५ ॥

न लागोस् माल्यमा गोडा, जूठोले न छुनू घृत ।
उड्यो दानवको लक्ष्मी छुंदा उच्छिष्टले घृत ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छोड्न उन्नति चाहने

संसारको सार संगी लपार गर्न गै हुको ।
उन्नतिमा वृद्धि लाइ बुझ्ले सब जीवको ॥ ८९॥

गर्दै रक्षा बान्धवको पालना हीनमित्रको ।
(गरे रक्षा कल्पवृक्ष बालेले बन्धुमित्रको) ॥ ९०॥
~~कोआ कि~~ आड आड हुन्थे कल्पवृक्ष हैं बनी बन्धुमित्रको.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रातिलोमविवाहेषु न कुर्यादुन्नतिस्पृहाम् ।
ययातिः शुक्रकन्यायां सस्पृहो म्लेच्छतां गतः ॥ ८६ ॥

विवाहमा जात उल्टो नपारून् श्रेय चाहने ।
ययाति देवयानीमा लाग्दा म्लेच्छ सरी बने ॥

रूपार्थकुलविद्यादिहीनं नोपहसेन्नरम् ।
हसन्नशपन्नन्दी रावणं वानराननः ॥ ८७ ॥

ठट्टा नगर्नु रूपादिहीनलाई घमण्डले ।
शाप पायो रावणले नन्दीको उपहासले ॥

बन्धूनां वार्यवैरं नैकपक्षाश्रयो भवेत् ।
कुरुपाण्डवसङ्ग्रामे युयुधे न हलायुधः ॥ ८८ ॥

रोक्नू बान्धवमा वैर, नलाग्नू एक पक्षमा ।
लडेनन् कृष्णका दाज्यू कुरुपाण्डवयुद्धमा ॥

परोपकारं संसारसारं कुर्वीत सत्ववान् ।
निपपौ भगवानब्धिः सर्वसत्वोद्धृतौ विषम् ॥ ८९ ॥

संसारको सार जानी रहनू उपकारमा ।
शङ्कर उद्धारमा लागे सबको यस लोकमा ॥

निर्भयाद्बन्धुमधनं मित्रं त्रायेत दुर्गतम् ।
बन्धुमित्रोपजीव्योऽभूदार्यकल्पद्रुमो बलिः ॥ ९० ॥

रक्षा र पालना गर्नु मित्र बान्धव दीनको ।
कल्पवृक्ष बनी रक्षा गर्दथे बलि गैहको ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पश्चात्ताप हुने काम नगर्नू जिन्दगीभर ।
संझो रावणले सीताहरण एक चोटी गरे ॥ ८४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न कुर्यादभिचारोग्र वध्यादिकुहकाः क्रियाः।
लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्या ह्याभिचारमयो हतः॥ ८१॥

१ | टुनामुना घोर पापकर्ममा नदिनू मन।
मारे लक्ष्मणले मारी टुन्याहा इन्द्रजितन॥

ब्रह्मचारी गृहस्थः स्याद्वानप्रस्थो यतिः क्रमात्।
आश्रमादाश्रमं याता ययातिप्रमुखा नृपाः॥ ८२॥

✓ क्रमै संग लिनू चार ब्रह्मचर्यादि आश्रम।
ययाति आदि राजाले पाले आश्रमको काम॥

कुर्याद्व्ययं स्वहस्तेन प्रभूतधनसम्पदाम्।
अगस्त्यभुक्तो वातापी कोशस्यान्यैः कृतो व्ययः॥ ८३॥

✓ हातैले खर्चनू आफ्नो श्रीसम्पत्ति दनादन।
अगस्तिको गांस हुंदा लुटे वातापिको धन।

जन्मावधि न तत्कुर्याद्यत्ते सन्तापकारि यत्।
सस्मारैकशिरःशेषः सीताक्लेशं दशाननः॥ ८४॥

१ ✓ पश्चात्ताप हुने काम नगर्नू भरजन्ममा।
संझ्यो रावणले आंफैं सीताको दुःख अन्त्यमा॥

जराशुभ्रेषु केशेषु तपोवनरुचिर्भवेत्।
अन्ते वनं ययुर्धीराः कुरुपूर्वा महीभुजः॥ ८५॥

✓ दिनू कपाल फुल्दामा तपोवन विषे मन।
कुरु आदि सबै राजा भए आखीरमा वन॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आत्वोरमा ज्ञान लिन् जन्मसंसार नाशको ।

५

परमात्मा सत्य अलड्ज्योति मैं देख अनयना।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुनर्जन्मजराछेदकोविदः स्याद्वयःक्षये ।
विदुरेण पुनर्जन्मबीजं ज्ञानानले हुतम् ॥ ९६ ॥

अन्त्यमा साधना गर्नु जन्मसंसारनाशको ।
ज्ञानाग्नीमा विदुरले डढाए बीज जन्मको ॥

परमात्मानमन्तेऽन्तर्ज्योतिः पश्येत्सनातनम् ।
तत्प्राप्ता योगिनो जाताः शुकशान्तनवादयः ॥ ९७ ॥

~~अन्त्यमा~~ तेजीला परमात्माको गर्नु चिन्तन अन्त्यमा वेसरी ।
(?) शुक्र भीष्महरू योगी भएर आत्मलाभमा ।
कहलाए महायोगी शुक आदि यसै गरी ॥

प्राप्ताधिरजोवेऽपि जीवेत्सुकृतसञ्जातिः ।
जीवन्मृतापि मान्धातृमुखाः कायैर्यशोमयैः ॥ ९८ ॥

जीव जाओस् स्याद् भगी रहोस् उच्च स्वरूपले ।
मान्धाता आदि अरू छन् यशोमय शरीरले ॥

अन्ते सन्तोषदं विष्णुं स्मरेज्जन्मान्तरमापकम् ।
शरतल्पगतो भीष्मः सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ९९ ॥

दुःख हर्ने शान्ति गर्ने संकेत हरि अन्त्यमा ।
सँधैं नारायणैलाई भीष्मले शरतल्पमा ॥

श्रव्या श्रीव्यासदासेन समासेन सतां मता ।
क्षेमेन्द्रेण विचार्येयं चारुचर्या प्रकाशिता ॥ १०० ॥ भारतराजा ...

सुन्नू सज्जनको प्यारो संक्षिप्त उपदेशयो ।
क्षेमेन्द्रको चारुचर्या प्रकाश यसमा भयो ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

WEIGHTS AND MEASURES

INDIAN BAZAAR WEIGHT.

4 [illegible]ikis	= 1 [illegible]
5 Sikis	= 1 [illegible]cha.
4 [illegible]anchas or [illegible] Tolas	= 1 Chatak.
[illegible] Chataks	= 1 Powah.
[illegible] Powahs	= 1 Seer.
5 Seers	= 1 Pasari.
8 Pasaris or 40 Seers	= 1 Maund.

JEWELLER'S WEIGHT.

4 Dhans	= 1 Rati.
6 Ratis	= 1 Anna.
8 Ratis	= 1 Masha.
12 Mashas or 16 Annas	= 1 Tola or [illegible]ari.

INDIAN TIME.

60 Anupal	= 1 Vipal.
60 Vipal	= 1 Pal.
60 Pal	= 1 Dundo.
60 Dundo	= 1 Deen.
7 Deen	= 1 Hafta.
30 Deen	= 1 Mahina.
12 Mahina	= 1 Baras.

INDIAN LIQUID MEASURE.

4 Chataks	= 1 Powah.
4 Powahs	= 1 Seer.
40 Seers	= 1 Maund.

INDIAN MONEY TABLE.

3 Pies	= 1 Pice.
2 Pice	= 1 Half-anna.
6 Pies	= 1 Half-anna.
4 Pice	= 1 Anna.
12 Pies	= 1 Anna.
16 Annas	= 1 Rupee.

INDIAN MONEY TO STERLING.

1 Anna	= 1 Penny.
12 Annas	= 1 Shilling.
1 Rupee	= 1 Shilling. & 6 Pence.
13 Rupees & [illegible] Annas	= 1 Pound.

CEYLON MONEY TABLE.

100 Cents	= 1 Rupee.

BENGAL BAZAAR WEIGHT.

5 Chataks	= 1 Kunka.
2 Kunkas	= 1 Khunchi.
2 Khunchis	= 1 Rek.
2 Reks	= 1 Pali.
2 Palis	= 1 Done.
2 Dones	= 1 Kati.
8 Katis	= 1 Arhi.
20 Arhis	= 1 Bish.
16 Bishes	= 1 Kahan.
16 Palis	= 1 Maund.
8 Dones	= 1 Maund.
20 Dones	= 1 Sali.

BENGAL LINEAL MEASURE.

3 Jaubs	= 1 Anguli.
4 Angulis	= 1 Musti.
3 Mustis	= 1 Bitasti.
2 Bitastis	= 1 Hat.
2 Hats	= 1 Gaz.
2 Gazes	= 1 Dhanu.
2000 Dhanus	= 1 Kosh.
4 Koshes	= 1 Yojan.

BENGAL GRAIN MEASURE.

5 Chataks	= 1 Koonkee.
4 Koonkees	= 1 Raik.
32 Raiks	= 1 Maund.

BENGAL PHYSICIAN'S WEIGHT.

4 Dhans	= 1 Rati.
10 Ratis	= 1 Masha.
12 Mashas	= 1 Tola.

BENGAL CLOTH MEASURE.

3 Angulis	= 1 Girah.
8 Girahs	= 1 Hath.
2 Haths	= 1 Gaz.

BENGAL MEASURE OF LAND SURFACE.

20 Square Cubits (or Gandas)	= 1 Chatak.
16 Chataks	= 1 Katha.
20 Kathas	= 1 Bigha.

BOMBAY BAZAAR MEASURE.

36 Tanks	= 1 Tipari.
2 Tiparis	= 1 Seer.
4 Seers	= 1 Payli.
16 Paylis	= 1 Phara.
8 Pharas	= 1 Kandi.
25 Pharas	= 1 Muda.

BOMBAY MEASURE OF LAND SURFACE.

39¼ Square Cubits	= 1 Kathi.
20 Kathis	= 1 Pand.
20 Pands	= 1 Bigha.
6 Bighas	= 1 Rukeh.
20 Rukehs	= 1 Chahur.

BOMBAY CLOTH MEASURE.

2 Angulis	= 1 Tasu.
24 Tasus	= 1 Gaz.

MADRAS LOCAL WEIGHT.

180 Grains	= 1 Tola.
3 Tolas	= 1 Palam.
8 Palams	= 1 Seer.
5 Seers	= 1 Vis.
8 Vis	= 1 Maund.
20 Maunds	= 1 Kandi.

MADRAS BAZAAR MEASURE.

8 Ollaks	= 1 Paddi.
8 Paddis	= 1 Markal.
5 Markals	= 1 Phara.
60 Pharas	= 1 Garce.

UNITED PROVINCES MEASURE OF LAND.

20 Kachvansi	= 1 Bisvansi.
20 Bisvansis	= 1 Bisva.
20 Bisvas	= 1 Bigha.

PUNJAB MEASURE OF LAND.

9 Sarsi	= 1 Marla.
20 Marlas	= 1 Kanal.
4 Kanals	= 1 Bigha.
2 Bighas	= 1 Ghuma.

BRITISH AVOIRDUPOIS WEIGHT.

16 Drams	= 1 Ounce.
16 Ounces	= 1 Pound.
14 Pounds	= 1 Stone.
2 Stones	= 1 Quarter.
4 Quarters	= 1 Hundred weight.
20 Hundred-weights	= 1 Ton

CAPACITY.

4 Gills	= 1 Pint.
2 Pints	= 1 Quart.
4 Quarts	= 1 Gallon.
2 Gallons	= 1 Peck.
4 Pecks	= 1 Bushel.
8 Bushels	= 1 Quarter.

BRITISH LINEAL MEASURE.

12 Inches	= 1 Foot.
3 Feet	= 1 Yard
5½ Yards	= 1 Pole.
40 Poles	= 1 Furlong.
22 Yards	= 1 Chain.
10 Chains	= 1 Furlong
8 Furlongs	= 1 Mile.
1760 Yards	= 1 Mile.

BRITISH MONEY TABLE.

4 Farthings	= 1 Penny.
12 Pence	= 1 Shilling.
20 Shillings	= 1 Pound.
2 Shillings	= 1 Florin.
2 Shillings & 6 Pence	= 1 Half-crown.

BRITISH MEASURE OF LAND.

144 Sq. Ins.	= 1 Sq. foot.
9 Sq. Feet	= 1 Sq. Yd.
1210 Sq. Yds.	= 1 Rood.
4 Roods	= 1 Acre.
640 Acres	= 1 Sq. M.

BRITISH TABLE OF TIME.

60 Seconds	= 1 Minute.
60 Minutes	= 1 Hour.
24 Hours	= 1 Day.
7 Days	= 1 Week.
4 Weeks	= 1 Month.
12 Months	= 1 Year.
365 Days	= 1 Year.
366 Days	= 1 Leap Year.
52 Weeks	= 1 Year.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२२५

twin

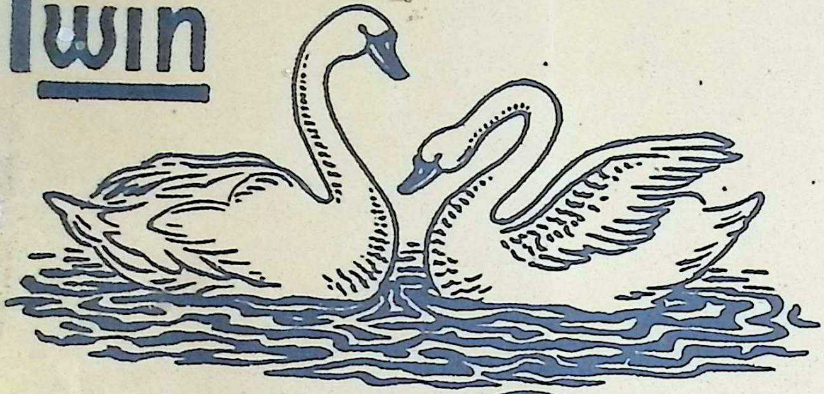

Swan

श्री विश्वनाथं शास्त्री जी
को जीवनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विश्वजनीनस्य
विश्वनाथस्य संक्षिप्तेतिवृत्तम्
याथातथ्यम्

जन्म १९१३ मृत्यु १९७५

नेपाल देशान्तर्गत चोभार ग्राम वास्तव्यस्य पृथ्वीनाथस्य पुत्रो
रिमालो पाह्वो श्रीविश्वनाथः पितृव्य सकाशा दधीतव्याकरणश्चतुर्द
शे वयसि [व्याकरणादृ ऋतेऽन्यानि सर्वाङ्गीणा पिपठिषया] शास्त्रपारा
वार पारं जिगमिषया चोभार ग्रामादेव विश्वनाथपुरी मभिपेदे।
तत्र गत्वा विद्याकेन्द्रे काश्या मऽधीत सर्व विद्येन सुरभारती मधुरिमाऽ
स्वादोन्मदेनाऽमुना पृथ्वीनाथाऽऽत्मजेन विश्वनाथ महोदयेन समस्ते
सर्वाङ्गीणं शास्त्रज्ञानमवाप्य तदार्थं शास्त्रीति पदं समासादितम्।
ततोऽखिल विद्या निष्णातस्तद्विद्य संभाषायां पराजित प्रकाण्ड पण्डि
तो नेपालं प्रत्याजगाम। ततो नेपाल राजकीय संस्कृत विद्यालयाऽ
ध्यापको नेपालस्य राज्ञा तथा प्रधान मन्त्रिणा च सभाजितः शास्त्र
दिशा सर्वान्नागरिकान् तथा राजानः प्रधान मन्त्रिणः कृत्याऽकृत्य
धर्मशास्त्रोक्त सरणिं प्रदर्श्य तत्तत्पद्यायाः परिणतिं प्रत्यक्ष
मालोचयं ल्लोकोपकृति युक्तिमेव गुणेभि भूपतीनां परिषद्भिः
सहाऽन्वेषयन् स्वाचारं सभ्यैः सह सदा गवेषयं विविधं धर्मवर्त्म
संवर्द्धितुं वोधयन् यावज्जीवं राज्ञां सकाशा दनर्थिताऽऽवश्यक
वस्तु जातः सर्वाणि बहुमूल्य वस्तून्यपि तृणाय मन्यमानो निस्पृहः
सर्व शास्त्र पारावार पारीणो राजकीय कर्मभ्यो लब्धाऽवकाशे बहू
पाठशालायां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्छात्रां पाठयन्नित्यनैमित्तिक कर्मानुष्ठानरतः कान्तिविद्वद्धेरायनिवह
यन्डिहि क्वार कें स्थानमध्युवास। यस्मात्समुपलब्धनिगूढ शास्त्र
ज्ञान रहस्यास्सजत्प्रतिष्ठित महाविद्वांसः सर्वत्र नेपालमभितः श्रीगुरोः
विश्वनाथस्य कीर्ति चन्द्रिकां मालोचयन्तः (प्रसारयन्तो) कुमुदा दरीदृश्यन्ते।

एतस्यैव महाविदुषः समासतो गद्येन लिखितमितिवृत्तं काव्यमये
नाऽधस्तन लेखेन व्यनक्ति (पुनश्चर्च्यते)

यथा: —

अलंचकार नेत्रेन्दु संख्याचन्द्रमिताद्बके ॥
सज्जनश्रीविश्वनाथो नेपाले जन्मनोऽखिलम् (बाल्यकालमा) ॥ १ ॥
उत्सङ्गवर्तिनि सूनुं जातकर्मादिकर्मभिः ॥
परिपूत गुरोर्दर्कं जनकः समवर्द्धयन् ॥ २ ॥
दैवज्ञ गीत गुणितं भविष्यच्छुभसूचकम् ॥
विश्वनाथाऽपरं नाम चक्रेऽस्य जनकोमुदा ॥ ३ ॥
उपनीतः स शुशुभे ललाट तिलको वटुः ॥
दण्ड कृष्णाजिनधरः करि मुञ्जाङ्क मेखलः ॥ ४ ॥
श्रीविश्वनाथोपम विश्वनाथः काशीं प्रतीच्छान्नुगतः सजग्मिवान् ॥
प्रख्यापयन्नेव समाजयन् पुनः श्रीविश्वनाथस्य पुरीं गरीयसीम् ॥५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री विश्वनाथेन चतुर्दशाब्दं नेपालदेशं खलु भूषयित्वा ॥
विद्याऽमृतैः सेचयितुं सुतप्तां साक्षात्कृतः काशी मननकीर्तिमूः ॥ ६ ॥
स्वर्नद्याः संगमात्प्राङ् मृतजडमनिशं जन्मतो मोचयिष्येः ।
ह्यज्ञानान्धं विनाश्याऽनुरागेन मनिलं कर्णरन्ध्रे प्रवेश्य ॥
विद्यानाराश्रयेण कलियुगकृतयाः संप्रतिज्ञां विधाय ।
विश्वेशो विश्वनाथो ननु प्रियतम नगरीं काशिकां शिश्रियेकिम् ॥ ७
सतत विंशति वर्षमतोऽध्ययन्दश दिगन्त प्रकाण्ड सुधीवरैः
सह सतीर्थ्यदशासु सुपारगो विलसितान्तर शुद्धमना बभौ ॥ ८ ॥
कैशोरे वयसि प्रकाराऽविदुषोऽखर्वेण गर्वेण च ।
युक्तांश्चेतुमना ऽवाप्य विजयं तद्धियसं भाषणे ॥
काशीस्थान् विदुषोऽभिभूय सकलान् प्रत्येत्य देशं निजं ।
स्वान्देशस्थजनानमोदयदयं श्रीविश्वनाथोंज्ज्वलः ॥ ९ ॥
विद्योत्कर्षश्रिया सहैव सुचिरं नेपालराज्ये स्थितः ।
सन्दिग्धे विषयेऽनुशासनपरो राज्ञां परामर्शकः ॥
कार्याऽकार्य विचार-चारु चतुरः कर्तव्य निर्देशकः ।
शास्त्राऽऽधारमुपेत्य शिक्षणमतो राज्ञां सतां सम्मतः ॥ १० ॥
यस्य व्याकरणे सुकीर्तिरखिलो तन्त्रे पुराणेऽखिले ।
योऽजानाद्विविधं च न्यायफलवद् षड्दर्शनं तात्त्विकम् ॥
षट्शास्त्रं निलये च सत्यवसरे ह्यध्यापिता छात्रकाः ।
सर्वत्र प्रतिभान्ति विश्वमभितः सोऽस्य प्रभावोज्ज्वलः ॥ ११ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्युत्पन्न प्रतिभा प्रशस्तवितता काव्यादि शास्त्रेऽखिले ।
यस्याऽसौ त्वप्रतिम प्रतीक विबुधो देवेन्द्र पूज्यैः समः ॥
ख्यातिर्यस्यच पाठ्य तत्फलवती किं स्विन्न वा व्याप्नुयात् ?
नेपाले सविशेष छात्र भरिते सोऽस्य प्रभावोज्ज्वलः ॥१२॥
विश्वेषां खलु भावुकाय सततं संयत्यतेयोऽधिकम् ।
विश्वो विश्वजनीन एव मनना विश्वस्त विश्वो जनः ॥
विश्वस्मै खलु रोचते हि सततं यो विश्वमूर्तिर्जनः ।
सोऽयं नो हि महागुरुर्विजयते श्री विश्वनाथो ऽनमः ॥१३॥
यज्वा कर्मणि यायजूक हृदयो ह्यादेशक स्त्वध्वरे ।
नित्यं पञ्चमहाक्रतूंश्चेनुश्रितो ह्यावेशिकाऽऽसेवकः ॥
पूतात्मा विरजस्तमस्क प्रयतः कर्मिष्ठ सत्यव्रजः ।
सोऽयं नो हि महागुरुर्विजयते श्री विश्वनाथो ऽनमः ॥१४॥
सर्वे संस्कृतज्ञान मञ्जुलरसाः पुंसो भवेयुः स्त्रियः ।
शिक्षाऽऽधारितनैज सच्चरितकाः स्युरित्याशया ॥
नित्यं यो यतते च व्राह्मणा युवां सुशिक्षापयन् ।
सोऽयं नो हि महागुरुर्विजयते श्री विश्वनाथो ऽनमः ॥१५॥
स्वजीविका समस्याज स्त्रस्तायेच पराश्रयाः ।
शिशिक्षवोऽपि ये छात्रा ह्यन्वगच्छन् गुरोः पदम् ॥
पादावुपाश्रिताः सन्त श्चालयन्तः स्वजीविकाम् ।
जातास्ते हि विलोक्यन्ते सर्वत्र सुधियो मताः ॥१६॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एवं महागुरोः सर्वं वर्णनायै मनागपि ॥
न मतिः स्फुरति ~~स्के~~ऽल्पा स्वल्पा एव भवत्युत ॥ १७ ॥
शास्त्रिणो विश्वनाथस्य वृत्तस्य परिचायकम् ॥
यथामति प्रलिखितं विज्ञैश्च यथाश्रुतम् ॥ १८ ॥
एतादृक्षा हि गुरवो दिष्ट्या दर्शनमागताः ॥
एतर्हि कीर्त्तिशेषा, नामग्राहं सुधीमताम् ॥ १९ ॥
परिणामेन पुण्यानां अध्ययं सुरभारती ॥
माम्रेडयं विरमति कठिनी लेखनाद्यम् ॥ २० ॥
सप्रश्रयं प्रपन्नोऽस्मि विदुषां पादपंकजे ॥
विरम्यते क्षुद्रलेखात्प्रणतोऽयमहर्निशम् ॥ २१ ॥

लेखको विदुषां प्रपन्नः

कविराज हेमनराम भट्टराई

नकसाल वास्तव्यः

पत्रान्तरे च द्रष्टव्यम्: विद्वत्परिचयाङ्कात्प्राप्तम्
वर्णनान्तरम्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शास्त्री विश्वनाथ रिमाल:

अस्ति किल नेपाल देशे प्रसिद्धः चोभार नामा ग्रामः । यत्र च पतित पावनी वाग्मती नदी वहति । यत्र च पुनः पारे वाग्मती प्रपन्न पारिजातस्य सिद्धिविनायकस्य जलविनायकस्य गणपते मन्दिरं वरीवृतीति । तत्रास्ति पुरा परितो ग्रामं "रिमाल" इत्युपपदानां केषाञ्चिद्विदुषां वास्तव्यः । तेषु च रिमालधर गोत्रेषु सुधियः पृथ्वीनाथ नाम्नः पुत्ररत्नं समजनि । विश्वनाथ नाम्नाऽपप्रथच्च ।

पृथ्वीनाथात्मजोऽयं कविमुकुटमणिः ख्यातकीर्त्तिर्मनीषी ।
विप्रर्षिर्विश्वनाथो जनिकुलतिलकः पुण्यकर्मानुरक्तः ॥
यस्योत्पत्त्या कुलीनो झटिति गुणनिधेः प्राज्स्फुरत्कीर्त्तिदीपः
किं स्विद्वासो विभिन्नो मृगमद सुरभिर्विस्तृतिं नाधिगच्छेत् ॥१॥

स च रिमालोपपदो विश्वनाथाभिधो विप्रवरः पितृव्य सकाशात्समग्रां सिद्धान्तकौमुदीमधीत्य तस्मादेव चोभार प्रदेशात् काशीमध्यतिष्ठत् एवं काश्यामधीयानः स च प्रतिभया चाऽप्रतिमयाऽनुस्मृतिशक्त्या च स्थिरतया नु दृढाऽभ्यासान्नु गुरुषु विनयान्वितान्नु शब्दज्ञानं झटिति समस्तं पूर्णतयाऽधिगतवान् । ततश्च काश्यां प्रचलितं तात्कालिकं शास्त्रीति पदं लब्धं विदुषा तल्लब्धे ऽष्टादश वर्षपर्यन्तं चान्यानि शास्त्राणि गवेषयता विविधेषु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शास्त्रीयविषयेषु नैकमन्तेवासिनमध्यापयता विद्वद्वरेणाकाशी सुखेनाऽध्युषिता । सच विप्रर्षिस्ततो नेपालं प्रत्याजगाम राजधान्यां "डिल्लि वजार" स्थानमध्युवास । अत्रापि लब्धप्रतिष्ठो भूत्वा राजकीय संस्कृत पाठशालायां प्रधानाऽध्यापको वभूव । एवञ्च —

विद्वच्छिरोमणी रेजे विद्वत्ता विनयद्वयात् ॥
शब्दार्थ गौरवाद्यस्मा त्सत्कविः सेवते यशः ॥ २ ॥

अनन्यसदृशी किल विदुषां प्रकृतिः :-

पुत्रीयति स्म छात्रवर्गम् । मूढङ्करोति वाग्मिनम् ।
यो वा पाप्रच्छीति स च गुरोः प्रतिभासनाथस्य श्रीविश्वनाथस्य प्रीतिभाजनमिति । किम्बहुना —

तस्य च गुरोः सकाशाल्लब्धविद्यास्तच्छास्त्रीयविषयनिपुणाः प्राप्तप्रतिष्ठाः श्रीमतः कीर्तिकौमुदीमालोकयन्तः स्वमज्ञानतमस्तोमं निवारयन्तः परश्शताश्छात्राः साम्प्रतमपि पर्वतीयेषु नैकेषु प्रान्तेषु देशान्तरेषु च वर्वृत्यन्ते ।

सोऽसौ पण्डितराजराजतिलकः कीर्त्यात्मकं स्वं वपुः ।
संसृज्यात्म पुरातनीं निवसतिं सञ्जग्मिवान् कालतः ॥
यातो हन्त ! दिवं तथा च सुधियस्तस्यात्मनः शाश्वती ।
वोभूयाज्जगदीश्वरस्य कृपया शान्तिश्चिदानन्दिनी ॥३"

इति
शम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

232

Saraswati Exercise Book

Subject डोविनो दमाले रवः

Name वेशप्रसाद म. हराई.

Address

School

College

Class .... Roll No .... Sec ....

The Nepal Stationery Works
Patan, Nepal

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुरोहित पण्डित ज्यौतिष वैशप्रसाद भट्टराईकस्य संक्षिप्तोतिपरिचयवृत्तम् : —

अस्ति किल नेपाल देशान्तर्गत सिस्नेरीनामक प्रदेशः । तत्र गोपीकान्त नामधेयो ब्राह्मणोऽद्वितीयो ब्रह्मर्षिरासीत् । तस्य त्रयः पुत्रा लक्ष्मीनाथ, भवनाथ, शिवनाथश्चेति । तेषां ज्येष्ठो लक्ष्मीनाथः कृपाणदन्तापरपर्यायो महातेजस्वी एक भक्ताशी कर्मिष्ठः सत्यव्रतो ज्योतिषशास्त्रवेत्ता तात्कालिक प्रसिद्धो वैकित्साशास्त्रवेत्ता च आसीत् । तस्य पुत्रो वैशप्रसाद नामधेयोऽजनिष्ट

जननसमयः १९३३ साल मार्गशुक्लद्वितीया

अस्य बाल्यवयसि लक्ष्मीनाथस्य धर्मपत्नी ममार । तच्छोकार्णवं निमज्ज्य स्वीयं सर्वस्वं भवनाथाभिधानायाऽनुजाय वितीर्य पुत्रेण सह लक्ष्मीनाथः शालिग्रामं वृहज्जातकं पुस्तकञ्च गृहीत्वा वाग्मतीतटे वाग्मतीजलं गृहीत्वा मयोज्झितं सर्वस्वं न गृह्णामीति कृतसंकल्पः कमलाक्षीगणेशसमीपे तस्थौ । ततोऽसनटोल समीपे कृतवसतिः पुत्रं पाठयामास । पुत्रो वैशप्रसादः पठमानः क्रमशो विद्याऽभ्यासेन सहैव वर्द्धमानमानः तात्कालिकविदुषां प्राध्यापकानां विष्णुहरिशर्मणा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मन्ने वसन् द्वादशवर्षपर्यन्तं व्याकरणमधीतवान्। परिभा
षेन्दुशेखरं समाप्य काव्यं वेदान्तं न्यायं धर्मशास्त्रं सर्वम
धीत्य स्वस्यापितुर्लक्ष्मीनाथाज्ज्यौतिषं सगणितं फलव
त्त्रं चाऽऽयुर्वेदं सामुद्रिकं भूतविद्यां सर्वं समाहितमनाः
पपाठ। पठितानां विद्यानां रचनात्मककार्यकर्तृत्वे सञ्जो
पष्करो बभूव। ततस्तत्रैव कृतोद्वाहः असनटोला नक
साल ग्रामे कृतवसतिर्बभूव। तत्र तकसालग्रामे वसन्
शास्त्रेषु, कलासु, कर्मकाण्डेषु, मन्त्रनिर्णयात्मकविषयेषु,
ज्यौतिषेषु, पशुपालकविद्यासु, चिकित्सायां, व्यावहारिकाऽ
न्यान्यविषयेषु च पारदृश्वा सर्वाञ्छात्रान् पाठयामास।
अयं खलु महापुरुषो निरीहः परोपकृतये कृतावि श्रान्त
श्रमो भक्तपुरे गत्वा तन्त्रागारे षड्मासं तन्त्रमार्गान्वे
षणं कृत्वा तन्त्रपारगो बभूव। एवमखिलविद्यासु
पारदर्शी सर्वजनबन्धुः सर्वप्रियस्तद्विषये भाषायां सर्व
विषयेषु पराजित-प्रकाण्डपण्डितः शास्त्रार्थवादेऽ
पि तद्दक्षो वाग्मी मेधावी राज्ञा प्रजाभिश्च संमानितः
"आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति" इति
सर्वदा प्रवक्ता पुत्रौ गोपालप्रसादं हेमन्तरामाभिधं
दुर्गारामं च जनयामास। पुत्रान् खलु दीक्षयं शिक्षयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सनातनवर्त्मना जातकुतूहलः सनातनवर्त्मजुषः पुत्रानवीक्ष्य परमां मुदमवाप । असौ दिव्यपुरुष वैशप्रसादः सर्वविद्वज्जनानुरोधेन राज्ञः समादरेण च नेपालराजाधिराजस्य च करकलितपुरोहितपदमादौ वर्षत्रयं यावत् पौरोहित्यं संचालयं नैजस्फूर्त्या मत्या विद्वत्तया ज्यौतिषशास्त्रपारङ्गमतया च निस्पृहतया नेपालराजाधिराजसंतोष्य तेन सम्मानित आसन्नमृत्युं नैजं कालज्ञानदिशा ज्यौतिषशास्त्रदिशा च विचार्य सर्वमात्मसात्कृतं वैभवं तृणीकृत्य पुत्रैः सार्द्धं काशीं प्रतस्थे । काश्यां पञ्चरात्रमुषित्वा पञ्चत्वं प्राप । मरणकालो वैक्रमसम्वत् १९९५ पौषशुक्लद्वितीयासायनार्क दिने रात्रौ २।६० वादनसमये — — —

परोपकृतये दध्या समाधाय धियं सदा ॥
योऽनासादितविश्रामः परेषां सुखदोऽहि सः ॥ १ ॥

अस्य रात्रिन्दिवं परोपकारार्थे समाहितमनसो वैशप्रसादविदुषो महागुरोः रचनाशैलीयम् :—

मातङ्गद्रुमदाहनाऽऽहनहनाद्वाराद्वरीराजते ।
द्वित्रा यद्यपि वासरा नसुलभा धैर्यं समालम्बते ॥
लब्धं स्थानमथो तरौ स मनुते लक्ष्यं सदा सज्जने ।
त्वामेवाऽनुसरामि सिंहसदृशो वैशप्रसादाभिधः ॥ १ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनेन वैशप्रसादविदुषा स्वस्यपितुर्लक्ष्मीनाथस्य शिवरात्रौ
प्राणप्रयाणे सति ह्यार्याछादे निर्मिता अधस्तन श्लोकाः —

शिवरात्रौ शिवं स्मरता लक्ष्मीनाथेन मत्पित्रा ॥
आर्यायां सुरलोके जिगमिषुणा कलेवरं हानम् ॥ १॥

अस्यान्ये श्लोकाः बहवः सन्ति — — — —

अस्य महात्मनो मरणात् प्राक् षड्मासाद्विस्मयाऽवहैकमेव
काव्यमयैरधस्तन श्लोकैः प्रदर्श्यते — — —

स्वीयेनैव निरूप्य स्वर्गनिमहो नेदीयसी मात्मनः ।
प्राक् षड्मासतन एव धार्म्यै कृतिभिराश्वासिता पुत्रकाः ॥
आसन्ने समये समाहितमना आमन्त्र्य मित्राण्यथो
यः काशीमभजद्विमुच्य सकलां सांसारिकीं वासनाम् ॥ ॥

पुत्रादीननुशास्य नैकवचनैः सामञ्जसैर्मञ्जुलैः ।
स्थित्वा षड्दिवसानुमाचरणयोराधाय चेतः स्फुटम् ॥
चैतन्याऽऽस्पदवीथिकामनुसरं स्तोत्रं जपं स्मारकम्
आश्चर्येण जहौ वपुर्निजमसौ वैशप्रसादः सुधीः ॥ ॥

वैशप्रसादविदुषः कृतेन नक्सालग्रामीणा अद्यावधि शून्यं
स्वस्थानं मन्यन्ते :— यथा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो ने सम्प्रति पारलौकिक पथाद्धिष्णोः पदं शाश्वतं ।
तस्मिं कृत्य परायणे पितरि नो दुर्दैव वाञ्छावशात् ॥
लोकोऽयं सकलो विशालजनतो नक्साल ग्राम स्त्वहो ।
नूनं शून्य इवाऽस्तितेन रहितो विद्ध द्धरेणाऽधुना ॥

अस्य वेणीप्रसाद महागुरोः शिवसायुज्यं कामयन्तेऽधस्तन
श्लोकेन: —

किं कुर्मो वयमद्य तस्य विषये शोकेन वा साम्प्रतम्
प्रोद्य द्वाष्पकलाऽऽकुलास्तु रभसा ब्याचामहे साम्प्रत शङ्करम् ॥
देव ! त्वत्कृपया कयापि स भजेद् जाग्रद् जटाजूटिका
व्यावल्गत्सुरनिम्नगा लहरिका नीराजिताङ्घ्रिद्वयम् ॥ ॥

प्रार्थयितार : राजकीय द. ई. पाठशालाऽध्यापक।
स्वर्गीय गोपाल प्रसाद
कविराज हेमन्तराम भट्टराई
स्व. दुर्गारामाभिधेयात्रयः पुत्राः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

238

LION

LION BRAND MANUFACTURE

LION BRAND

Regd. Trade Mark

EXERCISE BOOK.

Name. विवाह सम्बन्धी ज्ञान [illegible]

Class.

Subject.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमन्मङ्गलमूर्तये नमः

विवाहमा बाबुपट्टिको प्रमाणबाट ७ पुस्ता आमापट्टिको प्रमाणबाट ५ पुस्ता नाघेकी कन्या विवाह गर्नु भन्ने मुख्य पक्ष हो. यो मुख्य पक्ष सबै ग्रन्थकारले मुख्य गरी लेख्याको छ.

सो भन्दा घटिमा ७।६।५।४।३ पुस्ता सम्म पनि गर्न हुन्छ भन्ने अनुकल्प पक्ष अर्थात् मुख्य पक्ष भन्दा न्यून पक्ष पनि धेरैले ग्रन्थमा लेख्याको छ.

सो ती सबै पक्षको प्रमाणहरू–

उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम् ।
पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षे त्वयं विधिः ॥१॥
सप्तमीं च तथा षष्ठीं पञ्चमीं च तथैव च ।
एवमुद्वाहयेत्कन्यां न दोषः शाकटायनः ॥२॥
तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोरुभयोरपि ।
विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽङ्गिरा यमः ॥३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तु देशानुरूपेण कुलमार्गेण चोद्वहेत्।
नित्यं सत्यव्रतहार्यः स्यादेताश्चैनस्त्वहृदयते ॥४॥ "

अर्थ – बाबुपट्टिको पुस्तामा शाखा संग ७ पुस्तान घायेर बिहा गर्ने, सो हुन नसके ७ पुस्ताकी कन्या, सो पनी न भए पा- ५ पुस्ताकी कन्या बिहा गर्ने ॥ १ ॥

(यो वचनमा कलानुसार भन्ने अनेको अनिकषिको नाउ न लाइ प्राकार चतुर्विंशति मतको वचन भनी सोस्मा को हुनाले यो वचन सबै ऋषिको मतको सामान्य वचन हो)

७।६।५ पुस्ताकी कन्या बिहा गर्न हुन्छ दो षंद्धिन भन्ने शाकटायन ऋषिको मत छ ॥ २ ॥

बाबुआमा दुबैपट्टिको पुस्तामा ३।४ पुस्ताकी कन्या पनि बिहा गर्न हुन्छ भन्ने मनु पाराशर अङ्गिरा यम को मत छ।३।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देशको चलन कुलको चलन अनुसार विहा गर्ने लौकिक व्यहार मा लिन हुन्छ. यसरि थोरै पुस्तामा वीहा गर्ने कुरा वेदमा पनी पाइन्छ. ॥ ४ ॥

यो चतुर्विंशति मतको वचन र यस्तै अरु ऋषिका विशेष वचनको पनी प्रमाण यस्प्रकारले दिइएकोछ.

सो अनुकल्प पक्षमा ५ पुस्ताकी कन्याको विवाह गर्ने विषयमा ६-७ किसिमको ऋषि वचन प्रमाण देखिन्छ–

(१)- माथि लेखिएको चतुर्विंशतिमतको वचनको "पञ्चमीं नोद्वहेत" भन्ने सामान्य मतको वाक्यमा "पञ्चमीं न द्वहेत" भनि ७ पुस्ताकी कन्या नभएमा ५ पुस्ताकी कन्या विहा गर्नु भन्नेर, सो वचन भीचको शाकटायन ऋषिको मत बताएको वचन मा पनि "सप्तमीं षष्ठीं पञ्चमीं" भनि ७ पुस्तादि पुस्ता ५ पुस्ताकी कन्याको विवाह गर्नु भन्ने मात्र भनेको यति पुस्ताको वरले गर्ने यति पुस्ताको वरले नगर्ने भन्ने केही न भनेको हुनाले र, यति पुस्ताको वरले मात्र गर्नु हुन्छ भन्ने आशय भये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमोपिवा" इत्यादी अत्रिको वचनमा ४ यसमा पनी यति यतिपुस्ताको वरले मात्र गर्न हुन्छ ५ पुस्ता की कन्यालाई यी ५ पुस्ताको वरले गर्नु हुँदैन भनि खोली भनुपर्ने मा सो केहि नभनि ५ पुस्ताकि कन्या वीहा गर्नु भन्ने मात्र भनेको हुनाले यो वचनबाट ७।६। ५ पुस्ताका कन्याहरूलाई ७।६।५ जति पुस्ताको वरले पनि अरु कन्यापक्ष लिपि विहा गर्न हुने कुरा आउछ.

(२)– "चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमोपिवा।
पराशरमते षष्ठीं पञ्चमो नतु पञ्चमीम् ॥"

अर्थ– ४।वा ५ पुस्ताको वरले ४ पुस्ताकी कन्या वीहा गर्ने, पराशरको मतमा ५ पुस्ताको वरले ६ पुस्ताकि कन्या विहा गर्न हुन्छ, ५ पुस्ताको वरले ५ पुस्ताकी कन्या विहा गर्न हुदैन.

यो पराशरको वचन भनि निर्णयसिन्धुः विधान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पारिजातहरूलेलेखेकोवचन बाट योथीकन्याला र चौथोबाबाचौवरले विहा गर्न हुन्छ, पराशरको मतमा पाचौं वरले छैटो कन्यालाई विहा गर्नु, पाचौं कन्यालाई विहा नगर्नु भन्ने कुरा आउछ! पांच पुस्ता भएपछि पनि मूल पुरुषबाट कोरीकोरीको अ अ वा ओ गर कोरीको सन्तानमै पांच भएपछि भने गर्न हुन्छ, कोराकोराको सन्तानमै पांच पुस्ता भएपछि गर्न हुदैन भन्ने विशेष कुरा पनि कोहि कोहि ग्रन्थकारले लेखेकाछ

अब यत्ता पत्ता दुविधारी वचन हुनाले यो अनुकल्प पक्षमा पनि पत्ता पर्नु किं मन शकियन पराशर हरूका सबै वचन लिएर मिलायि कोही ग्रन्थकारहरू ले पाचौं वरले योथी छैटी कन्या विवाह गर्नु, पाचौं वरले पाचौं कन्या विहा नगर्नु, भन्ने लेखेका देखीन्छ तापनि तत्ततत् लेखिएका ग्रन्थकारहरूले ५ पुस्ताको वरले ५ पुस्ता कि कन्या विहा नगर्नु भन्ने कुरा केहि ले लेखि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५ पुस्ताकी कन्या विहा गर्नहुन्छ भनेमा भनेलेखि, ५ पुस्ताकी कन्यालाई पाइँ ३ आदि पुस्ताका सबैले विहा गर्नहुने कि सिमसाग लेखेको पनि देखिन्छ ——

(१) २४ ऋषिको मत को वचन संग्रह गरिलेखेको चतुर्विंशतिमत संग्रह भन्ने ग्रन्थमा (पृ. ९९३।९४) माथि लेखिये बमोजींका "उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं-" आहा देखि "पदाञ्चेनस्वहद्वपते-" संग्रहको चतुर्विंशति मतको मूल वचनलेखी साथमा यसमा पाये ७ पुस्ता नाघेकि, सात भये सातौं, सात भये पाचौं कन्या विवाह गर्दछन्. शाकटायन ऋषिको मतमा ७ वा ६ वा ५ पुस्ताकि कन्या विहा गर्नहुन्छ भन्ने पाराशर अङ्गिरा, यमको मतमा ४।३ पुस्ताकि कन्या वीहा गर्नहुंछ. देश अनुसार कुल अनुसार थोरै पुस्तामा विहा गर्नेलाई पनी व्यवहारमा लिनहुंछ भनि पनि थोरै पुस्तामा विहा गर्ने कुराको वचन लेखेको छ. वरकन्या

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाप पुण्य भयामा वीहागर हुँदै[illegible] भन्ने कुरा सत्तै
सको मूल वचन पनी केहि लेषेको छैन! ई ग्रन्थका
रका रायमा पाप पुण्यमा नहुने भन्ने भये सो कुरास्मे
न अवश्य लेषनु परने, सो केहि न लेषी यसले हुने
यसले नहुने केहि भनि सामान्य मनरशाकरा
यनको मन वाट पाचो कन्यालाषि वीहागर नहुने कु
रा भाभलेषेको हुनाले पाचो कन्यालाषि पाचोल
गामत मयेवर लेजनं हुने कुरा यो ग्रन्थवाट स्पष्ट दे
खिन्छ! इनले न लेषेको वचन न भने को कुरास
मेत यसमा कुन पद वाट झिकन र इनको रायु माप
नी पाप पुण्यमा हुँदैन भन्ने आशय हो भन्न सकिये
ला! इनले थोले को हरवाये को वचन वाट पाप माहुँ
दैन भन्ने कनै वाट पनि आउन सकतैन,
"पञ्चमो नतु पञ्चमीम्" भन्ने पराशरको भ
नीकसे कसैले लेषेको वचनलामि इनले प्र
माण मानेको भये सो अवश्य लेषनु पर्थ्यो. सो न
लेषेको हुनाले सो वचन इनले प्रमाण मानेको
रहेनछ त्यसैले रवेनन् भन्ने देषीन्छ. यसैलेध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सिन्धुमा सापिण्ड्यसंकोचको प्रकरणमा कौस्तुभ
कोमत बताउँदा "उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं" इति वचन
तन्नस्मृतीयते" यहाँ सुमन्तको वचनलाई साथै
चतुर्विंशतिमतमा पाइन्छ भनि लेखिएकोछ
सापिण्ड्यदीपिकाको मत बताउँदा "पञ्चमान्तु
पञ्चमीं" भनेको पराशरको वचनलाई सापिण्ड्य
दीपिकाकारले प्रमाण मानेर यस्लाई व्यवस्था गरेभ
नेकोले यो "पञ्चमान्तु पञ्चमीं" भनेको वचनलाई
सर्वेहो प्रमाण मानेको देखिन्छ यसैले चतुर्विं
शतिमतसंग्रहकारले यो चाहिं वचनलाई निर्मूल
संझिनेलेखेको देखिन्छ भन्न सकिन्छ! त तलयी
नेकौस्तुभको लेखमा पनि यो वचन लेखेको छैन।

(२)- संस्कारकौस्तुभ भन्ने प्राचीन ग्रन्थमा पनि (पे.नं.
७३ मा) "उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं" इत्यादि वचनेन स्मृ
तीयते" सुमन्तको चतुर्विंशतिमतको वचन र-

"तृतीयां मातृतः कन्यां तृतीयां पितृतस्तथा ।
विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽङ्गिरा यमः ॥"

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थ — आमा पट्टिबाट वा बाबु पट्टीबाट पनि नेत्री कन्यालाई वीवाह गर्नुहुन्छ भनी मनु पराशर अङ्गिरा यम भन्दछन्।

यो षट्त्रिंशन्मत को वचनले पि माथि लेखे अनुसार आमा मात्र पमत को वाक्य बाट सातौं पाचौं कन्या, शाकटायन को मत बाट सातौं छैटौं पाचौं कन्या, मनु पराशर अङ्गिरा यम को मत बाट नै छौं चौथौं कन्या वीवाह गर्नुहुने अनुकल्प पक्ष को कुरा ले खिन्याइएप कि —

१। "महाकुलानुरोधेन सापिंड्य संकोचः कार्यः।
२। तृतीय चतुर्थादि विषये अनुकल्पनया स्वकुल देशाविरोधेन परिणयनमुक्तं न देववे दाम्प्रनीयतन्नुक्तम्।
३। अन्तःसिद्धमेतत् कलावपि येषां कुलदेशानुकल्पनेन सापिण्ड्य संकोचः परम्परया समागत स्तेषां तादृश संकोचेन विवाहेन दोषः अस्ति च आर्याणां योपपत्तिः अन्येषां तु सहयोग हारेनैव दोषः।"

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थ – असल कुलमा सं[?]बन्ध भयेमाथो
रे ५ पुस्तामा जन्मे पछाली नहुन्छ १
अनुकल्पपक्ष लीयेर तेस्रो चौथो आदी
पुस्ता भयेपनी देश कुलमा मीलायेर विवा
ह गर्ने कुरा वेद वाट पनी आउछ २
कलि युगमा पनी नस्कोकुलमा देशमा अ
नुकल्पपक्ष लियेर चौथो पुस्तामा विवाह
गर्ने चलि आयाको छ तेस्तामा विवाहग
र्नामा दोष छैन. तेसरी वीहागरे कि कैन्या
धर्मपत्नी पनी हुन्छ. तेस्ता सग अरुले
व्यवहार गर्नामा दोष पनी छैन भन्ने
कुरा सिद्ध भयो – ३
भन्ने कुरा लेखि येसरी देश कुल का व्यवहार भी
लाइ ३। ४ पुस्तामा, आदी पद भनेकाले पाचौं
पुस्तामा पनी विवाहगर्नामा दोष छैन. धर्मलाइ
पनी हानि छैन. व्यवहार लाइ पनी हानी हुदैन
भन्ने स्पष्ट लेखेको छ.
ग्रन्थकारले पनि "पञ्चमो नतु पञ्चमीं"

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो पराशरस्मृतिको वचन र ५।५ श्लोकमा विवाह
गर्नुहुन्न भन्ने कुरा केहि लेखेनन्.
"पञ्चमीम् न दशमीं वेत्" भन्ने यत्राङ्गि
रस्मृतिको सामान्य वचन र "सप्तमीं च
तथा षष्ठीं पञ्चमीं च नैव च," भ
न्ने शाकटायनको वचनमात्र लेखि अनेक
पक्ष देखाएको हुनाले उनको रायबाट
पनि पाँचौं कन्यालाई पाँचौं लगायत सबै
वरले विवाह गर्न हुने कुरा नै आउछ.
संस्कारकौस्तुभकारको मतमा ७।२।५।४।३
श्लोकका कन्यालाई पनि पनि श्लोकको वरले
विवाह गर्नुहुन्छ, पनि पनि श्लोकका वरले गर्न
हुँदैन, भन्ने अवस्था केहि छैन. अर्थात् सबै
वरले गर्नहुने उनको रायछ भन्ने कुरा धर्मसि
न्धुकारले लेखेको कुराबाट पनी आउछ.
कौन भन्ने धर्मसिन्धुमा —
"संस्कारकौस्तुभे तु" भनि माथि लेखेको जीन
संस्कारकौस्तुभले लेखेको सबै कुरा लेखी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"परन्तु सापिंड्यत्वं केच स्वीकारे पिकनिष्ठी कन्या कनिष्ठेन ज्येष्ठस्य विवाह्या कनिष्ठेन नं विवाह्येदित्यवस्था नोपपादिता" भनी यसरिथो रै जस्तामा विवाह गर्ने हुने अनुकल्पपक्षमा पनी औं वरले पनि औं कन्यावीवाह गर्नेछन्, पनि औं विवाह गर्न हुँदैन भन्ने अवस्था अर्थात् नियम केहि गरेनन्. अर्थात् ७।६।५।४।३ जस्ता कि कन्यालाइ ७।६।५।४।३ जन्मके जस्ताको वरले पनि गर्न हुने किसिं सग सामान्य पक्षलिखेर भने संस्कारकौस्तुभकारलाइ स्पष्टैलेखेकाहै छिनन्.

(३)- धर्मसिन्धुकार ले पनीपिले अनध्यपक्ष कडुरा लेधीतिमलाइ निर्णय सिन्धु को मत येहिहो भनी, अनि माथीलेखे बमोजीं संस्कारकौस्तुभकारले लेखेको अनुकल्पपक्षर हुनको सत्ता पनिऔंले गर्ने यमिऔंले नगर्ने भन्ने केहिनियम छैन. अर्थात् सबै जस्ता लाइ हुन्छ भन्नेकुरा लेखि,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"सापिण्ड्यदीपिकाकारादयोऽर्वाचीनास्तु- चतुर्थी उद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमो वरः । पराशर मतेन षष्ठीं पञ्चमो न तु पञ्चमीम् । इत्यादिवचनानां समूलत्वं निश्चित्य अशक्तेः सङ्कटे समाश्रयणीयस्य सापिण्ड्यसङ्कोचस्य व्यवस्थापकाः" अर्थात् सापिण्ड्यदीपिकाकार आदि पछिका ग्रन्थकारहरूले "चतुर्थी उद्वहेत् - पञ्चमो न तु पञ्चमीम्" इत्यादि वचनलाई प्रामाणिक वचन मानी एस्तो व्यवस्था गरे अनि यति यति पुस्ताको वरले यति यति पुस्ताकी कन्या विहा गर्नु छ यति यति पुस्ताकी कन्या विहा गर्नुहुँदैन भनी सनसनी [illegible]रको उराम्ं ग्र हुगरि, त सभीय पराशरको मत मा पाचौं वरले छैटौं कन्या वीहा गर्नुछ पाचौं कन्या विहा गर्नु हुँदैन भनेसापिण्ड्यदीपिकाकारको मत लेखेको छ.

यसरि पाँचौं पुस्ताको वरले विहा गर्ने पाँचौं पुस्ताको वरले नगर्नु भन्ने नियम नभै सबैलाई हुने कोसीम

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

को संस्कारकौस्तुभको मत र पराशरस्मृतिको वचन
लाई प्रमाण मानि सबै वचन मिलाइ योयोभुल्ला
को वरले योयोभुल्लाकि कन्याको विवाह गर्न हुन्छ
योयोभुल्लाकि कन्याको विवाह गर्न हुदैन भनेव्य
वस्था गरेको साथि राज्यदीपिकाकार आदि पक्षी
का ग्रन्थकारको मत पनि देखाइ — "तत्र देश
कुलाचारव्यवस्था ज्ञातव्या" भनि दुवै मत स्था
पेकोमा देशाचार कुलाचार अनुसार पक्षलाई
व्यवस्था गर्छ भने स्पष्ट लेखेको हुनाले पापभु
ल्लामा निषेध भएको पक्षर सो न भएको पक्ष
मा न दोहरि मत छ. सो पापमा निषेध भए
को पक्ष पक्षी काग्रंथकारको पक्षलाई उद्धृ पक्ष
मा आफ्नो देशकुलको व्यवहार अनुसारको
पक्ष लिन भनेको हुनाले देशकुल व्यवहारअनु
सार पापमा पनि गर्न हुने सामान्य पक्षको अ
पी का ग्रंथकारको मत पनि स्वीकृत भएको
देखिन्छ.
निर्णयसिन्धुको मत अभावपक्षलाई लिएको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संस्कारको लक्ष्य कोमल भएकाले यस नभएको
सबैवर्गलाई हुने अरू कल्पपक्षको, सापिण्ड्यदी
पिकाकारको मन भएकोले यस नभएको अरूक
ल्पपक्ष हो। ये मादेश कल भरू सारको पक्ष
लिनु भनि तोकरि पक्ष देखाएको देखीलाई
धर्मसिन्धुकारले पाप लाग्ने हुने व्यव
स्था भएको पक्ष मात्र देखाएकोले भक्तमत
कि हैन, तंदनको समयमा पनि यो यो भनेलाई
उ यो यो भनेलाई नगर्नु भनेर सिद्धान्तरह
रेको भए संस्कारको लक्ष्य कोमल लाई पवरप
स्कारहरूले ठीक हुन नभनिकन त्यो पर्नेमा
कारणले कुरा के हुनले लेखेको र, फेरि आखिर मानी
चोर्नु राम्रो- " अथापि सापिण्ड्यदीपिकादिसि
द्धार्थ संग्रहः" भन्ने सापिण्ड्यदीपिकाहरूको
आज्ञाको नीचोर कुरा यो हो भनि स्यो कि व्यवस्था
को कुरालेखेकोमा सबै ग्रंथ वाक्य मिलन हुन आज्ञा
को नीचोर कुरा यो हो भन्नु पर्नेमा न सोन भनी
को लक्ष्य को नाउ न लिने मलाई अलग गरेर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रवि सापि राज्य दीषि काहरुबाट आयेको व्यवस्थाको
नी घोर घोर्ने भनी लेखेको र, संस्कार को सुभनि व्यव
स्था नगरि लेखेको उपभोग कोछैन सापि राज्यदी
षि काहरुले गरेको व्यवस्था स्मैन मिलाइदिनुप
छ भन्ने आशय भएपछि उहि पक्षको उपमाधव
आउँदछ नीले " अत्र देशकुलाचाराभ्यां
व्यवस्था" भनी इ पक्षमा देशकुलाचार अनु
सारको पक्ष लिनु भन्न न हुने पनि छ हुनाले
कौस्तुभको पक्षर दीक्षितको पक्ष ... देखाये
कोले भन्ने ठहरिंदछ । ग्रंथकारको लेख ... राम्र
हरि विचार गरेर हेर्दा भन सापि राज्यदीक्षि
का कार हरु लाई "अर्वाचीन" अर्थात् पछिका
ग्रन्थकार भनि भनेको, पराशर को वचन व्या
मारीक होइन भन्ने अघीकालाई उपयोग
रेकोलाई इनले प्रमाण मानि व्यवस्था गरेको भ
निके हरि फलगाइ भनेको, कौस्तुभले लिखेको
"उदित तत्र प्रमाहूर्ध " इत्यादि वचनला
ड. चतुर्विंशति मत षट्त्रिंशन्मत हरुमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाइने हुनाले स्मृतिहरू भन्ने देखाएकोले दीपिका
कोमल भेदाको ग्रन्थको मतको पक्षमा ने धर्मसिन्धुका
रलाई यस लागेको हेला भनेजस्तो पाएरहेछ.

सारांश —

अथर्वमा आउने कल्पपक्षले पापको निषेध लेखेको
भएपनि स्मृतिमा लेखिए बमोजिम विशिष्ट मतसंग्रह र
संस्कारकौस्तुभमा पापको निषेधको कुरा केहि न लेखि
पाएकोले वाला सबैले विचार गर्नु हुने कुरा देखाए
को, कौस्तुभको मतमा पाप मात्र निषेध छैन भन्ने
कुरा धर्मसिन्धुको लेख बाट पनि स्पष्ट देखिएको,
धर्मसिन्धुमा पापको निषेध भएको पक्ष स्मेत देखाए
को छ तापनि सो निषेध न भएको पक्ष स्मेत देखाइन्छ
हिमत देखाएको, पंचमपंचमीको निषेध सबैको
मतमा भए अउकल्पपक्षले यसै सबै ग्रन्थकारले
सो निषेध लेख्नु पर्ने सो सबैले न लेखेको हुनाले
रवनेका मतमा सो निषेध माने केहि न छ भन्ने दे
खिएको, धर्मसिन्धुको भनाइ बाट "पञ्चमी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नत्रपञ्चमी" योवचनलाइ वक्ष्यीकार्नेजनै ग्रंथकार
ले माथ प्रमाणमानि सोनिषेधगर्को अघिकालसाव
धननिर्मूलमानि सोनिषेध नगर्को देखिएको, अन्त
कल्पपक्षका कोमूलवचनभनी सर्वे लेमानेको वात
षिंगानि मतको वचनाभित्र पायो कन्याको विवाह
गर्नेहुनेकुरामागभै पाप कोनिषेधको कुरा नभएको,
पापकोनिषेध लेख नेहरु लेपनि सर्वे कोमतमायानिषे
ध हुनभनि पराशरमतको निषेध भनि देखायेको,
पत्रविंशतिमत् काकराउन मत को वचनवाट
पापकोनिषेध नआउने पराशर को मत कोवचनवा
टमात्रै सोनिषेध आउनेभै यसलाई जसि लेख
षिकोवचनवाट पापकोनिषेधमा लेर नमाने
ले करै पनि देखिएको, भिन्न भिन्न सर्वेमत्
कोवचनयेकठाँमिलाई येकवाक्यता पाउने गो
रेमा जुन पक्षर अन्तकल्पपक्षकावचनरूप
नीमीलेन जे येकवाक्यता अन्तकल्पपक्षको कु
राका टि ई रुग्ण पक्ष को कुरामात्र वाकी रहनेमै
अन्तकल्प पक्षै उड्नजाने, अन्तकल्पपक्षमाने

निबन्धनैले ग्रंथलौ पनि प्रमाण गरेको छैन भन्ने अर्थ मै

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पद्धति भिन्नाभिन्न ऋषिको वचन नपाए भिन्न भिन्न पक्ष आ
उने भएको, त्यो विराज्यधृतिकाकारले गरेको व्यवस्था
लाई निरुद्ध गर्दा लिप्सा चौथी कन्यालाई नेत्रौको
छैटौं भानो वरले, छैटौं कन्यालाई नेत्रौ चौथो भानो
वरले, विवाह व्यवहारमा चलेको पनी गर्न नहुने हु
न आउने देखिएको, ३।३१ - ४।४ उल्लास
मा विवाह हुने अनुकल्पपक्ष भएपछि सनूभ्योनेत्र
स्वाभाव भएको पाप उल्लामा हुदैन भनेनाको हुनुपनी
केहि नभएकोले हुनाले र, देशकुल अनुसार अनुक
ल्पपक्षलाई विवाह गरेमा धर्ममा व्यवहारमा पनि
कर्ता हुदैन भनेको हुनाले पनी इसबेकुरा विचार गर्दा
धर्मविज्ञ मिमन करणपूर्ण मतको ऋषिवचन
र लोकवचन मूल मानि यज्ञ भएको धर्मविज्ञानि
मत संग्रह संस्कारकौस्तुभ धर्मसिन्धु ग्रन्थ
कारको मत बाट पनी कोराकोराको सन्तान भै पाप
उल्लापने आयेपनी आफ्नो देश कुलको व्यवहारले
रवीयेमा अनुकल्पपक्ष लिई विवाह गर्न हुने कुरा
शास्त्रबाट सिद्ध हुने देखिन्छ ॥ — २५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरिवंशपर्व ३४।३८ अध्यायमा —
यदुवंशका कोष्टुकाका एक छोरा देवमीढुष, तीनका छोरा
शूर, तिनका छोरा वसुदेव, तिनका छोरा कृष्ण, क्रोष्टु
का अर्को छोरा अनमित्र, तिनका छोरा निघ्न,
तिनका छोरा सत्राजित्, तिनकि छोरि सत्यभामाको
द्वापरमा विवाह भयको कुरा छ.
तेस्को ३५ अध्यायको आरम्भ भयको टिकामा —
कृष्णर सत्यभामा ये के कुन काभये परिसिद्ध वि
मकरलाई छोरो हिमकोजो भ हिदेर जोभ भेट हु
नाले विवाह भयो भनि लेखेको हुनाले द्वापरमा
विवाह भयाकि कोवेवहार प्राय लिखलेको देखि
यको छ:

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

TABLES.

Indian Money.

3 Pies	= 1 Pice (3 p.)
4 Pice (12 p.) ..	= 1 Anna (1 a.)
16 Annas (192 p.) ..	= 1 Rupee (R 1 or 1/-)

British Money.

4 Farthings	= 1 Penny (1d.)
12 Pence	= 1 Shilling (1s. or 1/-)
20 Shillings (240d.) ..	= 1 Pound (£1)

¼, ½, and ¾ farthings are indicated by ¼d., ½d., ¾d. respectively

Avoirdupois Weight

(For weighing common goods).

16 Drams (16 drs.)	= 1 Ounce (1 oz.)
16 Ounces ..	= 1 Pound (1 lb.)
28 Pounds ..	= 1 Quarter (1 qr.)
4 Quarters (112 lbs.)	= 1 Hundredweight (1 cwt.)
20 Hundredweight	= 1 Ton (1 ton)

NOTE.—14 lbs. make 1 Stone; 100 lbs. make 1 Cental.

Apothecaries' Weight

(For weighing Medicines).

7000 Grains (gr.)	= 1 lb. (Avoirdupois)
(so that 437½ grs. ..	= 1 oz. (Avoir.))

Troy Weight.

The Ounce Troy is used for weighing Gold, Silver, etc.

24 Grains (24 grs.)	= 1 Pennyweight (1 dwt.)
20 Pennyweights ..	= 1 Ounce (1 oz. Troy)
12 Ounces (5760 grs.)	= 1 Pound (1 lb. Troy)

NOTE.—The grain Troy is the same as the grain Apothecaries.

Indian Weights.

8 Dhans	= 1 Rati
8 Ratis	= 1 Masha
12 Mashas	= 1 Tola (⅜ oz. Troy = 180 grs. English)
5 Tolas	= 1 Chatak
16 Chataks	= 1 Ser (1 sr. = 2⅙ lbs. Troy)
40 Sers	= 1 Man or Maund (1 md. = 100 lbs. Troy = 82⅖ lbs. Avoirdupois)

There is also the pasiry of 5 sers

Madras Weights.

8 Tolas	= 1 Palam
40 Palams	= 1 Vis
8 Viss	= 1 Man or Maund
20 Maunds	= 1 Candy

NOTE.—This Maund is about 25 lbs. Avoirdupois, and the Candy about 500 lbs. Avoirdupois (more accurately the Candy is 493⅞ lbs.) The Tola is the same as in the previous Table. It is the weight of one silver rupee.

Bombay Weights.

40 Sers	= 1 Man or Maund
20 Maunds	= 1 Candy

Here the Candy is equal to 560 lbs. Avoirdupois.

Linear Measure.

12 Inches (12 in.) ..	= 1 Foot (1 ft.)
3 Feet	= 1 Yard (1 yd.)
5½ Yards	= 1 Pole (1 po.)
40 Poles (220 yds.) ..	= 1 Furlong (1 fur.)
8 Furlongs (1760 yds.)	= 1 Mile (1 mi.)
3 Miles	= 1 League (1 lea.)

NOTE.—100 Links (= 22 yards) make 1 Chain; 10 Chains = 1 furlong; 6080 feet = 1 Nautical mile.

The English yard is rapidly coming into use as a measure of length throughout British India.

British Square Measure.

144 Square Inches	= 1 Square Foot (1 sq. ft.)
9 Square Feet	= 1 Square Yard (1 sq. yd.)
30¼ Square Yards	= 1 Square Pole (sq. po.)
40 Square Poles	= 1 Rood (1 ro.)
4 Roods ..	= 1 Acre (1 a.)
640 Acres ..	= 1 Square Mile

NOTE.—10 square Chains (4840 sq. yds.) make 1 acre.
A square pole is sometimes called a (square) rod, or (sq.) perch.

Indian Square Measure.

20 Gandas ..	= 1 Chatak (5 sq. yds.)
16 Chataks ..	= 1 Cottah (80 sq. yds.)
20 Cottahs ..	= 1 Bigha (1600 sq. yds.)

Cubic Measure.

1728 Cubic Inches	= 1 Cubic Foot (1 cub. ft.)
27 Cubic Feet	= 1 Cubic Yard (1 cub. yd.)

Measures of Capacity.

4 Gills	= 1 Pint (1 pt.)
2 Pints	= 1 Quart (1 qt.)
4 Quarts	= 1 Gallon (1 gal.)
2 Gallons	= 1 Peck (1 pk.)
4 Pecks	= 1 Bushel (1 bus.)
8 Bushels	= 1 Quarter (1 qr.)

NOTE.—The gallon is the standard unit for the measurement of Water, Beer, Wine, etc. It contains 277·274 cubic inches.

A gallon of distilled water weighs exactly 10 lbs. (Avoir.)

"A pint of water weighs a pound and a quarter."

A cubic foot of water weighs about 1000 oz. (Avoir.)

Time.

60 Seconds (sec.) ..	= 1 Minute (1 min.)
60 Minutes	= 1 Hour (1 hr.)
24 Hours..	= 1 Day.

NOTE.—Each day is considered to commence at midnight.

Angular Measure.

60 Seconds (60″) ..	= 1 Minute (1′)
60 Minutes ..	= 1 Degree (1°)
90 Degrees ..	= 1 Right Angle (1 rt. gle.)

The Calendar.

The solar year contains 365 days, 5 hours, 48 m., 48 secs. nearly. In four solar years there are 4 × 365 days + 1 day nearly. Hence it is arranged that when the number expressing the year is divisible by 4, February shall contain 29 days instead of 28. Thus, every fourth year contains 366 days, and is said to be a Leap year.

Thus 1904 was leap year; in 1904 February had 29 days.

The above assumes 365 days, 6 hours, as the length of the solar year; but this is a little too much, accordingly it is arranged that three out of four of those years which are represented in our calendar by complete hundreds (e.g. 2100) shall not be leap year. Every fourth complete century is, however, a leap year (e.g. 1600, 2000, &c.)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

२२४

TEST

EXERCISE BOOK

कुमारी कविता उपदेशी.

श्लोक १०२

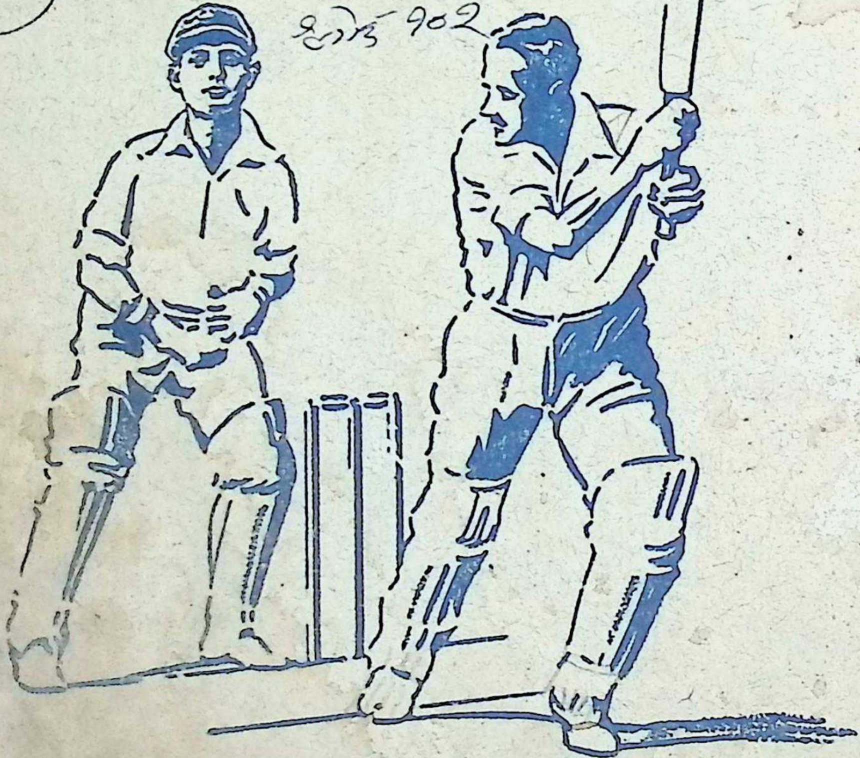

NAME ______

SCHOOL ______

CLASS ______

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गद्यमा — विशेष—

संक्षिप्त-
भै = भई
भो - भयो
~~लाई - लाइ~~
~~पत्नी - पति~~
गर्नुभो - गर्नुभयो
गो - गयो
~~हरू - हरु~~
दिनुभो - दिनुभयो
होस् होओस्.

बज्यो खेल्यो
मधु संयोग- गयो पायो. अड्मोलो लगाउँदा
चढिलो लाई निकुम्भाई। प्रेमा। खेल्यो। लगाए
गुरु गराउँदा. पल्ला। आयोजना। चिन्याकु। फुलाउँदा।

ह्रस्व दीर्घ दुवै -
पती पाति
हरु हरू
लाई लाइ.

पद्यरचनामा विशेष—

संक्षिप्त रूप (जाति) - भई-भै, गई-गै, भयो-भो, गयो-गो, गर्नुभयो-गर्नुभो.
दिनुभयो- दिनुभो. होओस्-होस्.
ह्रस्व दीर्घ दुवै- पाति-पती, हरू-हरु, लाई-लाइ.

पूर्वरूप नगराउने मधु संयोग — गयो, पायो, बज्यो (मोना), खेल्यो, लगाउँदा (उओ), फुलाउँदा, लगाए, चिन्याकु (चिन्याना), निकुम्भाई, प्रेमा, पल्ला, गुरुगोरा
अजमौमी दुख्याइ 50

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मादिहरूमा गरी परीक्षा महत्त्वको भृगुले।
हरिमै महिमा माने,– उत्तम हरि नै भन्नु जनले ॥१॥

~~वचनवश मोहिनीको रुक्माङ्गदले स्वपुत्रवध गर्न~~
~~पर्दा पनि सोच राखे,–~~
वश मोहिनीवचनको रुक्माङ्गद पुग नै गरी नष्ट।
अटल रहे सत्यमहाँ,– धर्म नछोड्नू सही कष्ट ॥२॥

लङ्काबाट विभीषण निकालिंदा चाहने विभोर हित।
नाश भयो रावणको नगर विरोध स्वबन्धु सित ॥३॥

मणि निम्ति बात लाग्दा हरिले त गरेर जाम्बवद्विजय।
सत्राजितलाइ दिए,– मान्नू लोकापवाद भय ॥ ४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिषु देवेषु महान्तं भृगुर्बभूत्सुः परीक्ष्य हरिमेकम् ।

मेने धिकं महिम्ना, सेव्यः सर्वोत्तमो विष्णुः ॥ १ ॥

यसै थरि भृगुले ।

ब्रह्मा हरि हर हरुको गरी परीक्षा ।

महिमा हरिकै मोटिम्लागा भई उत्तमले ॥

रुक्माङ्गदः स्वपुत्रं निहत्य खड्गेन मोहिनीवचसा ।

सत्यां ररक्ष वाचं न सक्तोपि त्यजेत् धर्मम् ॥ २ ॥

वाग्जाल मोहिनीको पर्दा निज पुत्र, सत्यको निम्ति ॥

मारे रुक्माङ्गदले — कष्ट सहेर धर्मको निम्ति ॥

निर्वासितो हितेप्सु र्विभीषणो रावणेन लङ्कायाः ।

तन्नाशहेतुरासीत्तस्मात् निज बन्धुर्वैरोक्रव्यः ॥ ३ ॥

लङ्काबाट निकाला गर्दा, हित चाहने विभीषणको ।

रावणको नाश भयो, — हुन्न विरोध बान्धवको ॥

हृतराज्यदर्पसारं सुयोधनं निग्रहीतुमपि शक्ताः ।

प्रोषुर्वनेषु पार्थाः धीरः समयं प्रतीक्षेत ॥ ४ ॥

पाण्डव, दुर्योधनको गर्व हरी रवोस्न शक्तथे तरवत ।

तै पनि वनवास गए, — धैर्य गरी पर्खन्छ बरवत ॥

भाविहेतो रभिशप्तः कृष्णः सत्राजितात् जाम्बवतः ।

जिल्लाद दौ नमस्मै, जनापवादं जगदेक्षीतिम् ॥ ५ ॥

भाविजाम्बवार सित जीनी सत्राजितलाई नै जुहाएर ।

श्री कृष्ण जोरिनुभयो, — जगमा नै मारलेको छेर ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वाराज्य भोग गर्दा
राजा हुँदा त्रिदिवको मुनिजनलाई गरेर अपमान।
नहुष गिरे सर्प बनी,— श्रीमान् भै नगर अभिमान॥ ६॥

रावणले हरण गर्‍यो सीतालाई प्रदेशमा वनको।
बाँधिनुपर्‍यो जलधिले,— नबसे नजदीक दुर्जनको॥ ७॥

सामेल
तहलाइ [illegible] ॥ ८॥

भाई! गर अञ्जौली भन्दा झिडिई रावणा कुबेरजीलाई।
रावणले घर बाँध्यो,— नदिनू उपदेश शठलाई॥ ९॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वाराज्यमश्नुवानः प्रकोप्य नहुषो मुनीन्गर्हितेला ।
स्वपतत्यतिमदस्तात्प्राप्तैश्वर्यो न दृप्तः स्यात् ॥ ६ ॥

उम्केर इन्द्रपदमा मुनिजनलाई गरेर अपमान ।
नहुष गीरे सर्प बनी ;– न लिनू [illegible] उम्केर अभिमान ॥

सहधर्मिणीं वनान्ता दशरथस्तनोर्जहार दशवक्त्रः ।
बन्धनमाप समुद्रे ;– न दुर्जनस्यान्तिके निवसेत् ॥ ७ ॥

रावणले ~~हरण गर्‍यो~~ सीताको हरण गर्‍यो ~~स्थान~~ बीच बाट जङ्गलको ।
बाँधिनुपर्‍यो जलधिले ;– हुन हुन्न नजीक दुर्जनको ॥

हन्तुं देवकतनयां वसुदेवेनोद्यतायुधः कंसः ।
मधुरोक्तिभिरनुनीतः ;– साम्ना मूर्खं वशे कुर्यात् ॥ ८ ॥

कंस रिसाई बहिनी मार्न उठेमा गरेर गुण पाठ ।
वसुदेवले समाले ;– नह लाग्छ फुल्याउँदा स्वाँठ ॥

भ्रातर्महदतिचारो न युक्त इति वादिनं दशग्रीवः ।
धनदं जघान युद्धे ;– मूढमतिर्नोपदेश्यः ॥ ९ ॥

न गर अज्यौली भन्दा कुबेरलाई खराब रावणले ।
बाध्यो मार युद्ध गरी ;– उपदेश लिदैन लठ्ठकले ॥

विश्वासकारवचनैः कैकेय्यै दशरथो वरं दत्वा ।
सङ्कटमाप दारुणं– स्त्रीषु न कुर्यात्ति विश्वासम् ॥ १० ॥

कैकेयीलाई दिंदा वर दशरथले ~~दशरथले वर दिंदा कैकेयीको~~ फसेर बोलीमा ।
अति सङ्कट भोग्नुपर्‍यो ;– ~~इदैन~~ नगरे विश्वास नारीमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जुवा जितेर इच्छा गर्दा नलराजको गति डाँको ।
दुवैको मृत्युभयो,– मारे उपहास हुन्थ्यो ॥१३॥

जाली कौरवदल संग ~~जुवामा~~ जुवामा धर्मराज हारेमा ।
निकै मुलुकै छोडी,– धूर्त~~हरू~~ सँग नखेल्नु जुवामा ॥१४॥ *

कौशिक मानै पुत्र मारन आएमा ।
रक्षा गर्न ऋतुको, यागदामा पुत्र, कौशिकसुत आइ ।
दशरथले दिइहाले,– दुर्लभ पनि मुख्य याचकमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्वाद्योद्धुमुपेतः पौलस्त्यः सपदि कार्तवीर्येण ।
क्रीडामृग इव बद्धो न बलोद्रेकेन योद्धव्यम् ॥११॥

रावणले गर्व गरी भिड्दा रणमा सहस्रबाहु संग ।
बाँधिनुपर्‍यो मृग कपि सरी; जाइन लाग्नु बालेक संग ॥

सन्दीपिताग्रपुच्छो बद्धतनुस्ताडितोपि रक्षोभिः ।
लङ्कां मारुतिरदहद्द्विपदि विजहाति धैर्यम् ॥१२॥

मिले बाँधी
राक्षसले ~~सकस दिई~~ पुछर पोल्दा समेत ~~मारुतिले~~ हनुमानले ।
न छोड धैर्य आपदले
लङ्का सहर जलाए; ~~धैर्य न छोड्नू विपत्स्थितीले~~ ॥

रुक्मी छलेन दीव्यन्बलं विजित्याथ परिहसन्नक्षैः ।
प्रागवधमाप सभायां; नोपहसेन्निर्जितं द्यूते ॥१३॥

जूवा जीतेर ठट्टा गर्दा बलरामको, ~~उड़ी टँको~~ गरी डाँको
रुक्मीको मृत्यु भयो; नगरे उपहास हरुवाको ॥

शकुनिसुयोधनकर्णैर्जितो धर्मसूनुर्युधिष्ठिरो द्यूते ।
निर्वासितः स्वराष्ट्रात्कितवैः सह नाचरेद्द्यूतम् ॥१४॥

सर्दामा
ज्ञाली कौरव दल संग ~~हारी~~ धर्मराजले जूवा ।
निर्वासितमा
जानुपर्‍यो जङ्गलमा; न खेल छलकारको जूवा ॥

सवरक्षणाय पुत्रं विश्वामित्राय दशरथोऽप्ययते ।
प्रायच्छत्सशङ्कं; दुस्त्यजमप्यर्थिने देयम् ॥१५॥

~~कौशिक ऋषिले माग्दा पाउँ दशरथ~~ ।
क्रतुको रक्षालाई कौशिकमुनि पुत्र माग्न आएमा ।
दशरथले दिइहाले; ~~मागे दिनुपर्छ देह पनि~~ ॥
जे पनि दिनुपर्छ मागेमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जूवा जितेर न्हा गर्दा नलराजको भरी डाँको ।
हल्लो कसो हुन्छ भयो,— मारे उपहास हल्लाको ॥१३॥

जाली कौरवदल संग ~~[illegible]~~ जूवामा धर्मराज हार्दामा ।
निक्ले मुलुकै छोडी,— धूर्त संँग नखेल जूवामा ॥ १४॥ *

कौशिक माने पुत्र मास्न आएमा ।
रक्षा गर्न क्रतुको, मागदामा पुत्र, कुशिकसुत आइ ।
दशरथले दिइहाले ;— दुलज पनि मुक्त याचकमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्वाद्योद्धुमुपेतः पौलस्त्यः सपदि कार्तवीर्येण ।
क्रीडामृग इव बद्धो, न बलोद्रिक्तेन योद्धव्यम् ॥ ११ ॥

रावणले गर्व गरी भिड्दा रणमा सहस्रबाहु संग ।
बाँधिनुपर्‍यो मृग कपि सरी, जाइन लाग्नू बालेक संग ॥

सन्दीपिताग्रपुच्छो बद्धतनुस्ताडितोपि रक्षोभिः ।
लङ्कां मारुतिरदहद्विपदि विज्ञानान्न धैर्यत्याज्यम् ॥ १२ ॥

१ राक्षसले बाँधी पुच्छ पर पोल्दा समेत ज्ञानले ।
लङ्का सहर जलाए, न छोड धैर्यलाई आपतले ॥

रुक्मी छलेन दीव्यन्बलं विजित्याथ परिहसन्नक्षैः ।
प्रागवधमाप सभायां, नोपहसेन्निर्जितं द्यूते ॥ १३ ॥

जूवा जितेर ठट्टा गर्दा बलरामको, गरी ठोको
रुक्मीको मृत्यु भयो; नगरे उपहास हरुवाको ॥

शकुनिसुयोधनकर्णैर्जितो, क्षद्यूते युधिष्ठिरो द्यूते ।
निर्वासितः स्वराष्ट्रात्, किनवैः सह नाचरेद्द्यूतम् ॥ १४ ॥

जाली कौरव दल संग खर्दामा धर्मराजले जूवा ।
जानुपर्‍यो जङ्गलमा, न खेल छलकारको जूवा ॥

मखरक्षणाय पुत्रं विश्वामित्राय दशरथोऽर्पयत् ।
प्राप्य च कृतार्थक्रतुं, दुस्त्यजमप्यर्थिने देयम् ॥ १५ ॥

~~कौशिक जीले आग्या पाऊँ दशरथ~~ ।
क्रतुको रक्षालाई कौशिकजीले पुत्र माग्न आएका ।
दशरथले दिइहाले, ~~मागेको ... देह जनि~~ ॥
जेपनि दिनुपर्छ मागेमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाण्डव संग रण नगरौं भन्ने नालिस विदुरको राय।
धृतराष्ट्र बिग्रन गए,- मित्र सुहृत्को अभिप्राय ॥ १६॥

शिशुपालले सभमा अनुचित निन्दा गरेर हरिलाई।
पायो मृत्यु तुरुन्तै,— निन्दा नगरे बडालाई ॥ १७॥

सुग्रीवले रघुपति स्त्रीविरही पाउँदा मित्रै जाने।
गर्नेयो दोस्ती बाँधे,- दोस्त बनोस् दुःखका बुझ्ने ॥ १८॥ ~~उस्तै दुःखी हुनेर मित्र।~~

अर्जुन विराटसभामा तालिम गर्ने बनी जनानाको।
रहनगए नोकर भैं,- लिनुपर्दछ वाले मौकाको ॥ २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राज पार्थैः सह रणभीति विदुरेणोक्तोऽम्बिकासुतः सततम् ।
तदमत्वा क्षयमाप कर्तव्यं भावितं सुहृदाम् ॥ १६॥

संग नलड्नौं / गालेर
| पाण्डव साथ नलड्नू भन्ने त्यसबेर विदुरको राय ।
| धृतराष्ट्रको क्षय भयो, लिनू सुहृत्को अभिप्राय ॥

शिशुपालः क्रतुकाले हरिमर्हं गर्हयन्ननर्होऽभूत् ।
तत्क्षणमियाय नाशं; न महान्तं कापि गर्हेत ॥ १७॥

| शिशुपालले मखमहां अनुचित निन्दा गरेर हरिलाई ।
| पाऱ्यो मरण तुरुन्तै
| मारिनुपऱ्यो तुरुन्तै; कडा न बोल्नू बडालाई ॥

अन्यद्विजाय मोहान्नृगो वदान्यो द्विजस्य गां दत्वा ।
सद्योऽभूत्कृकलासो; ब्रह्मस्वं दूरतो विसृजेत् ॥ १८॥

अरुलाई ब्राह्मणको गाई नृगले दिंदा भई कसर ।
छेपारो बनुपऱ्यो; रहनू ब्रह्मस्वदेखि पर ॥

सुग्रीवो रघुपतिना हृतदारेणोपगम्य हृतदारः ।
दुःखमावबन्ध सख्यं; समानदुःखः सखा कार्यः ॥ १९॥

दुःखी
७० | ~~[illegible]~~
| राम र सुग्रीव मिली पिर्लिहरूको स्त्री वियोगले मित्र ।
| बनिया भयो मितेरी; हुनुपर्छ बराबरै मित्र ॥

१२

वीरो वैतालिकः सन्विराटनगरेऽधिपः कुमारीणाम् ।
नर्तयिताऽर्जुन आसीद्दुर्जेदवस्थोचितां वातिम् ॥ २०॥

अर्जुन
| ~~रहन्छ~~ विराटपुरमा तालिम गर्ने भई जनानाको ।
बनेगए नोकर नै
रहनुपर नोकर भै | ~~अर्जुन बने नर्तकिनी~~; लिनुपर्छ बनि मौकाको ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

काँचोले सगर्भ रानी शकुन्तला ल्याउँदा गर्भी थोर।
दुष्यन्तले सक्ने,- काम नगर्नु नसोचेर ॥२१॥

मानी वचन पिताको जननी पनि परशुरामले मारे।
यदि निर्दोष पनि भए,- माने गुरुवाक्य, नविचारे ॥२२॥

लङ्का पसे हनुमान लाग्न कौशल फाल्क पार गरी।
साँच्चै महावीर भए,- कमाउनु नाम आँट गरी ॥२३॥

आज्ञा लिएर गुरुको शिवलाई जित्न खोज्दा काम।
आँफै भए स्वरानी, फन नरको इन्दु कडा काम ॥२४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दुष्यन्तः स्ववधूमपि कण्वानीतां शकुन्तलां समुनाद्।
सुचिरं विमृश्य भेजे कार्यं सहसा न विदधीत ॥ २१॥

रानी शकुन्तलालाई त्यागिदिए।
दुष्यन्तले लिएनन्, काम नगर्नू छुट्टै।

जमदग्निना नियुक्तः सद्यो निजघान मातरं रामः।
निर्दोषः पुनरासीद् गुरुजनभावि चरितं कुर्यात् ॥ २२॥

माने वचन पिताको जननी पनि परशुरामले मारी।
पाए निर्दोषपन फेरि, मान्नू गुरुवाक्य नारिचारी ॥

शतयोजनततमब्धिं विलङ्घ्य वातात्मजोऽविशल्लङ्काम्।
वीराग्रणीः स्वोऽमन्यशोऽर्जयन्साहसं कुर्यात् ॥ २३॥

भारी हनुमान् लङ्का पुगी गरी काम।
हनुमान् लङ्का पहुँचे सागर कोशौं फड्काक पार गरी।
सांच्चि महावीर भए, कमाउनू आफ्ले नाम।

प्रहितः सुरैर्जिगीषुर्हरं प्रहर्तुं स्मरोऽभ्ययाद्धावत्।
भस्मीभूतः तावन्न विकीर्षेद् दुष्करं कर्म ॥ २४॥

आज्ञा लिएर सुरको शिवलाई जित्न चाहँदा काम।
आँफै भए खरानी, गर्ने नखोज्नू कडा काम॥

संकुच्य पादघातैः कालिन्द्यां कालियं कृतागस्कम्।
निरयापयन्मुकुन्दो दुष्टे दण्डः प्रयोक्तव्यः ॥ २५॥

दोषी कालियलाई यमुनादहमा खुंदेर निहुराई।
श्रीकृष्णले निकाले, दण्ड दिनू दुष्टजनलाई ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शिर काट्ता पनि जिउँदै कबन्धमा इन्द्रले गरी भाग्या।
भरन छातीमा गरिदिस् :- कुन्ती रिपु सँगै राखे दया ॥ २५॥

सुग्रीव छोडि [अङ्ग] कुम्भले मन्दा सन्देश दुष्ट रावणको।
काँपेले कुटेर बाँधे :- खूरा नर्तन् असङ्ख्यातको ॥ २७॥

यौवन लिई तनयको प्रयाग लपटे गरेर अति चोर।
तपै नमै [भाग्नी लिए] दिफ भई :- विषयसुरक कदापि भरिँदैन ॥ २८॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुलिशाहति हृतशिरसे, प्यदात्कबन्धाय जीवनं शक्रः ।
अशनाय्योरासि वदनं, दीनो रिपुरप्यनुग्राह्यः ॥ २६ ॥

शिर (कटिएका)
~~काटी शिर~~ नमरेको कबन्धमा इन्द्रले गरेर दया ।
मुख छातीमा दिनुभो, रिपुमा पनि गर्नुपर्छ दया ॥

सुग्रीवाय शुकः स्वादशमुखसन्देशमादिशत्कपिभिः ।
संताड्य सपदि बद्धो, न दूतभावं भजेदसतः ॥ २७ ॥

सुग्रीवलाई शुकले भन्दा सन्देश दुष्ट रावणको ।
दूत नबन्नू असज्जनको ।
शास्ति दिए वानरले, हुदैन हुन दूत दुर्जनको ॥

अश्वत्थामा हत इति युधि गिरमनृतां युधिष्ठिरोऽवादीत् ।
पुनरनुतापमवाप, त्यापं कृत्वाऽनुतप्येत ॥ २८ ॥

अश्वत्थामा युद्धमा मऱ्यो झूटो भनी युधिष्ठिरले ।
पाप
पछि पछुतो माने ~~[illegible]~~ पाप गरेमा हुन्छ मनमा ले ॥

भोगान्बहून्ययातिर्भुक्त्वा वयसा सुतस्य चिरकालम् ।
नैरावेयतातृप्तो नृपः कामं मन्येत दुष्पूरम् ॥ २९ ॥

गर्दा ययातिले उमेर सुतको लिई बढो चैन ।
~~राजा ययाति धेरै [illegible] [illegible] पनि सुतको चैन~~ । गर्दा ययाति राजाले उमेर सुतको लिई बडो चैन ।
तृप्त नभै दिक्क भए, तृष्णाको बाढ घट्नैन ॥

जित्वेन्द्राज्ञोस्त्रैलोक्यं भुञ्जन्भोगांश्चिराद्विनष्टश्रीः ।
सुतलेऽबध्यत पाशैर्भोगास्त्वेणमनुरान्विषात् ॥ ३० ॥

इन्द्र जिती तीनजगत्को भोगला बाली भए तैपनि भोग
~~त्रिभुवन जितेर बलिले भोग्या सम्पत्तिको पुनी स्वाद~~ ।
बाँधिन गए सुतलमा आस्थीर छन् (भएपनि) पनि भोगको भोग ।
~~बाँधिनु पर्यो सुतलमा, हुन दिन्छ भोगको स्वाद~~ ॥
बाँधिन गए सुतलमा आस्थिर छन् भोगको योग ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~[illegible] काम ॥ ३२॥~~

न थाम नसकी कुनै काम ॥३२॥

रामप्रिया जनकसुता सीताजीले समेत दुःख आनी ।

पाइन राक्षसदोरबीन, – जान अनौठा छ दैवगति ॥ ३३॥

शिवका शिरका चन्द्र क्षीण पनी छन महेशको सम्पत्ति ।

यस्ता पूर्ण हुंदैनन्, – जगा बडे संग बडो बन्ता ॥ ३५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विलपन्तं हतपुत्रं धृतराष्ट्रं वीक्ष्य करुणया कृष्णः।

क्षणमनुशुशोच साम्नं दुःखेन मनुर्दुःखितो महान् ॥ ३१॥

छोरा हरू मर्नाले विहुल धृतराष्ट्रलाई भेटेर।

रोए कृष्ण दयाले, दुःखी बन दुःख देखेर॥

निःक्षत्रियां न चक्रे यावद्रामो भुवं कृपा नावत् क्षत्रिय मूल नपारे सम्म रिसमा डुबी परशुराम। रणमा खलभ्रम रहे: धालेको पारे होस काम.

आसीद्दर्पैकमानो विस्मेर समाप्य नारम्भम् ॥ ३२॥

क्षत्रिय मूल नपारे सम्म रिसमा डुबी परशुराम।

नगरहतेल उद्विग्नो क्षत्रियको कोपले परशुराम।

रणमा खलभ्रम रहे: धाले ~~पढि~~ डाढ्ने ओस काम॥ (को पारे होस)

दुहिता विदेहभर्तुर्दशरथेर्भामिनी सीता।

जघमाप राक्षसीनां विधेर्वैचित्र्यं गतिर्बोध्या॥ ३३॥

रामप्रिय जनकसुता सीतालाई समेत कष्ट आयो।

~~सीता जनककुमारी समापिकाली दुःख समेत आयो।~~

राक्षसहरूबाट मिल्यो विचित्र देखिन्छ दैवगति॥

~~कष्ट दिए राक्षसले, विचित्र कस्तो छ दैवगति॥~~

(रामप्रिय जनकसुता सीतालाई समेत कष्ट आयो राक्षसहरूबाट मिल्यो)

निगमागमैकवेत्ता द्रोणस्तपसां तपोऽर्थमविचक्षन्।

धानुष्कवान्तेवासी क्रमं नार्थं च संवेत्त ॥ ३४॥

विधापूर्ण ~~महात्मा~~ द्रोण ~~तपस्वी भएर पनि~~ (तपस्वी) (पनी धन कमाउँदा गर्ने भक्ति)

घनेयाट भौतिक रहे लाधेगर धर्म अर्थ पनि॥

~~सैनिकको धनी लिए, साधु भएर पनि दुई ल्याई~~॥

अधिशिम्भुमौलि निवसन्लोककलात्मा यथार्थोति चन्द्रः।

न तथा स पूर्णबिम्बः श्रयेन्महान्तं महत्त्वाय ॥ ३५॥

शङ्कर शिरोमणि हुँदा जाने बालक चन्द्र मानसम्पन्न। (महिमा)

~~सदा हुन्छ महेशका शिरका मणि बाल चन्द्रको ~~ ~~मान~~।

उति पूर्ण चन्द्र हुनाले लघु वडा संग लडोवल.

~~उति हुन्न पूर्ण रहँदा, ~~ ~~नद्न वडाको लिन्न महिमा~~॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लाई मराउदा ... फुटी ... शक्ति

गद घटोत्कच उभरे शक्ति हनाएर कर्णको .....

आफू बच्नू छनैथ्यो

पाण्डव दङ्ग बच्नुगए, — जोगा जोडे हलरह। ॥ २७ ॥

ऊभा

बाणासुरकी आमा पुत्र बचाउन भई विवस्त्र खडा।

विमुख भए हरि रणमा, — नहेर नाँगी विना कपडा ॥ २८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शरतल्पमधिशयानात् भीष्मात् दाकर्ण्य धर्मजो धर्मान् ।

दुःखं जहौ दुरन्तं प्रष्टव्याः सत्पथं वद्धाः ॥ ३६ ॥

~~शरशय्यामा~~ रहेका भीष्मबाट सब धर्म ।

~~मो~~ दुःख युधिष्ठिरको, — आजो मेत सोध सत्कर्म ॥

कर्णेन घातयेत्वा घटोत्कचं शक्रशक्तिनिर्मोक्षात् ।

जीवेत मरक्षि पार्थैः स्वात्मानं सर्वतो रक्षेत् ॥ ३७ ॥

~~आर्तवीर~~ घटोत्कचमा ~~हम्मसर~~ कर्णको शक्ति ।

ज्यान बच्यो पाण्डवको, — आफू बन्नू यथाशक्ति ॥

पृथुको पहारपाणी हरिं सखायं प्रपद्य दीनात्मा ।

श्रीमानभूत् सुदामा न्यायेन सभिन्नमापन्नः ॥ ३८ ॥

~~कोसेली~~ ... भएर कृष्णकहां ।

धनवान् भए सुदामा, — दुःख परे पगुर मित्रकहां ॥

दृष्ट्वा हरिः समक्षं बाणबाणाय कोटवीं नग्नाम् ।

समरे पराङ्मुखोऽभूत् स्त्रियं विवस्त्रां न वीक्षेत ॥ ३९ ॥

~~...~~ बाणासुरको आमा नाङ्गै र ~~...~~ ।

हरिले मुख मोड्नु भयो, — नहेर निर्वाङ्ग परनारी ॥

आदिश लक्ष्मणं हेतो भक्त्या ते मानेनु मोक्षचेतीं रामः ।

नामानयस्य द्वारान्न्यूर्यः कार्यं लिप्तो कल्पा: ॥ ४० ॥

लक्ष्मण स्वातिर भूरी खोडमाको रामले दिंदा काम ।

हनुमान गएर ल्याए, — सक्ने लाई दिनू काम ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रावणले पालेको लङ्कामा गास मै निवास राक्षसको।
घर धन जन नष्ट भयो, नबस मुलुकमा कुभूपतिको ।।४२।।

रावणले पालेको लङ्कामा मै निवास राक्षसको।

घर धन जन नष्ट भयो,– नबस मुलुकमा कुभूपतिको ।।४२।।

क्रोधी ऋषि दुर्वासा शाप दिंदा अम्बरीष सज्जनता।

दरिद्रका पीडित भए,– क्रोध नगर्नु जिनाहरुमा ।।४३।।

म्यारी भानिज कौरव जन्म हुना साथ दुष्ट सत्नाम।

नष्ट भयो कति। जौ, नगरे निन्दा हुने काम ।।४४।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आराध्य कैतवज्ञो रौद्रं रुद्राद्वृको वरं लब्ध्वा ।
गौरीमियेष हर्तुं न विनीतं विश्वसेत्क्रूरम् ॥ ४१ ॥ भागवत १०-८८

जाली दानव वृकले शिवको सेवा गरी लिएर वर ।
गौरी नै लिन खोज्यो; नगरे क्रूरमा पत्यार भर ॥

दशकण्ठरक्षितायां लङ्कायां रक्षसामभूद्वसताम् ।
ऽहावित्तबन्धुनाशो; वसेन्न राष्ट्रे कुभूपाले ॥ ४२ ॥

राक्षसले आतेउध्न रावणको देशमा गरी वास ।
धन जन सबै गुमाए; नगरे दुर्देशको वास ॥

शप्त्वाऽम्बरीषमार्यं दुर्वासाः कोपनो निरागस्कम् ।
चक्रेण तापितोऽभून्न विदध्यात्क्रोधमस्थाने ॥ ४३ ॥ भागवत

नृप अम्बरीषलाई दुर्वासाले श्राप गर्दा ता
~~क्रोधी दुर्वासाले श्राप दिंदा अम्बरीष सज्जनमा~~ ।
लाग्यो चक्र पछाडि; क्रोध नगर्नू असर्दामा ~~अस्थानमा~~ ॥

मखशिखिनि हूयमानं तक्षकमविन्दं प्रपन्नमसमर्थः ।
अजहान्न पुरहूतः शरणमुपेतो न हातव्यः ॥ ४४ ॥

तक्षक होमिन लाग्दा शरणलाई इन्द्रले भर्ने ~~रक्षामा इन्द्र थे~~ अटल ।
नशके पनि त्यागेनन्; शरणागतमा हुनू अचल ॥

~~[illegible]~~ ।
हत्वा स्वसुस्तनूजान् कंसो ज्ञातीन्बहून्बलः कंसः ।
उत्सन्नः सहसाऽभून्न कुत्सितं कर्म कुर्वीत ॥ ४५ ॥

बालक भानिजा कैयन् ~~[illegible]~~ । मार्दै [illegible]
नष्ट भयो कंस निजै; नगरे घिन लाग्ने ~~[illegible]~~ को काम ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जान्थ्यो हिरण्यकशिपु क्रूर रहन्दै जता जता खुसमा ।
सुरक्षा उनै नहुन्थ्यो,- निठुर परै दोरले दुर्जनमा ॥ ४८ ॥

मुनिशाप भै परीक्षित बाच्ने कोशीसमा रहे पनि ।
सर्पद्वारै गए ,- जान्नू टर्दैन मृत्यु भनी ॥ ४९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीतां विसृज्य रामः साकं मुनिभिर्मुनिव्रतो राज्यम् ।
आसन्नुवास पृथ्वीं नेयः सद्भिः समं समयः ॥ ४६ ॥

✓ सीता त्यागी मुनि हैं मुनिजनका साथमा रही राम ।
राज्य गरी रहनुभयो, जाओस सत्सङ्गमा याम ॥

कृष्णार्जुनभीमा द्विजवेषस्था जरासुतं भिन्नैः ।
श्वासैः क्षिप्रमजानात्ताकारै रिङ्गितं विधात्रा ॥ ४७ ॥

✓ ~~भीमार्जुनको द्विज भरी~~ श्रीकृष्णको द्विज हैं रूप जरासन्धले बुझी आल ।
श्वासिपन चिनिहाले, जान्नु आकारले चाल ॥

यो यां दिशं गतो हिरण्यकशिपुर्यदृच्छया विचरन् ।
तां तां सुराः प्रणेमुर्दुर्जनं दूरतः प्रणमेत् ॥ ४८ ॥

| जान्यो हिरण्यकशिपु क्रूर जता गमन गर्न सुखभोग ।
| देवसहरू डर्ने नुहुन्थे, – दुर्जनलाई दिनु ढोग ॥

कुर्वन्नपि मुनिशापः स्वजीविताथीं परीक्षितो यत्नम् ।
दष्टोऽहिना विनष्टो, ज्ञेयो मृत्युः सुदुर्वारः ॥ ४९ ॥

| मुनिशापले परीक्षित् बाच्ने कोशीसमा रहेर पानी ।
| ~~तक्षक आदि सर्पले~~ सर्पको डसाइले, – जान्नु टर्दैन मृत्यु भानी ॥

सादीने प्रतीयमानं जगन्मयैवेति केवलं बुद्ध्वा ।
जनको विमुक्तिमागात्स्वप्नवदन्तर्जगद्बोध्यम् ॥ ५० ॥

✓ सत्त्वा जस्तो भाल्ले छ जगत् वास्तव यसमा बुझी असत्यपना ।
~~सत्त्व~~ जनक नृपति मुक्त भए, – जान्नु संसार यो सपना ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]
विहरन्वधूभिरन्तःपुरेऽग्निवर्णो दिवानिशं कामी ।
क्षयरोगग्रस्त भए
ग्रस्तोऽपि यक्ष्मणाऽभूद्विषयान्विषभीषणान्विघ्नात् ॥ ५१ ॥

युवती
~~[struck]~~मा लम्पट भै बिताउँदा अग्निवर्णले समय ।
बल्नुपाको
~~[struck]~~ क्षयरोगी, — जान्नू विषतुल्य यी विषय ॥

विप्रः पातेर्वैपल्या हिंस्रोप्यभिवादनान्महर्षीणाम् ।
वाल्मीकिर्मुनिरासीत्पुरुषानभिवादयेन्महतः ॥ ५२ ॥

दामी प्रेमी व्याधा भए पनि ~~[struck]~~पदवी महात्माको ।
बहुमान
वाल्मीकि महर्षि बने, — गर्नू ~~[struck]~~ ठूलाको ॥

निशि कामयन्नुरात्मा द्रुपदसुतां कीचको रहः प्राप्ताम् ।
वधमाप भीमसेनात्परस्त्रियं नाभिकाङ्क्षेत ॥ ५३ ॥

द्रुपदसुता-कामुक भै पाई एकान्त राति ।
एकान्तमा द्रुपदकी पुत्रीमा लहसिएर कीचकले ।
नखोज
वध भीमबाट पायो, — नहेर परसुन्दरी मनले ॥

युधि कुरवः कृतवैरा वीरं व्यूहं विशन्तमभिमन्युम् ।
बहवो निजघ्नुरेवं, नैको रिपुमण्डलं प्रविशेत् ॥ ५४ ॥

गढ
कौरवको ~~[struck]~~ फोरी पस्ता अभिमन्यु एकलै रणमा ।
सबले घेरी मारे, — न हुम्फिनू शत्रुको दलमा ॥

पुष्करनिर्जितराज्यः पुर ऋतुपर्णस्य नैषधो गत्वा ।
सारथिरभून्निगूढो, — दुरवस्थो न प्रकाशः स्यात् ॥ ५५ ॥

पुष्करले राज्य जिती ऋतुपर्ण कहाँ सवार बन्दामा ।
नल राजा चिनिएनन्, — प्रकाश नहुनू कुबेलामा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

गुरु मान्य हरू समान्य आगोपछाडि धर्मको घुग्री मार्ग ।
अर्जुन लडे धनु लिई – जे होस् धानु निजै धर्म ॥ डाक्लो पानि थाम निज धर्म ।

क्षात्रं विमृश्य धर्मं मान्यैर्गुरुभिर्द्विजैः समं समरे ।

युयुधेऽर्जुनो धनुष्मान् घोरमपि स्वं चरेद्धर्मम् ॥ ५६ ॥

गुरु मान्य हेरा पनि क्षत्रियको धर्मको ...

~~क्षात्रेय धर्म विचारी गुरु मान्य समेत साथ भिडिकर ।~~

अर्जुन लडे धनु लिई; डाक्लो पानि थाम निज धर्म ~~~~ ॥

हरिरम्बुधिमथनोत्थां सुधां सुरेभ्यः सुरां सुरारिभ्यः ।

व्यतरत्समं यथार्हं योग्यं योग्याय दातव्यम् ॥ ५७ ॥

सागर मथेर मदिरा दानवलाई, सुधा त सुरलाई ।

हरिले बाँडी दिनुभो; दिनुपर्छ सुहाउने लाई । ~~~~ ॥

अथ चैकलमवाप्ताः सुरां निपीयोद्धता मिथो घ्नन्तः ।

युधि यादवाः प्रणेशुर्व्यसनं मद्यं न सेवेत ॥ ५८ ॥

जीवन भरि नसकेले ... भई, ... ।

यादव मदमत्त भई मारामार गरि परस्परमा ।

यादवहरू नष्ट भए ... मद्यको ...

~~कुल नाश भो र मिरे; यादव दल मद्यको ...~~ ॥

यज्ञोत्सवे स्वपितुर्हठादनाकारिता सती गत्वा ।

तनुमजहात्परिभूता क्वापि न गच्छेदनाहूतः ॥ ५९ ॥

माइत यज्ञोत्सवमा हठले आफै गई सतीलाई ।

निन्दाले मर्नुपर्‍यो; कहीं नजानू नबोलाई ॥

मुचुकुन्देन मुकुन्दो यदुभिरवध्यस्य कालयवनस्य ।

छलतो व्यधीकरदन्तं वध्योऽरिर्व्याजितेनापि ॥ ६० ॥

हरिले कालयवनको वध यदुहरूले ~~आफूले~~ हुँदैन गर्न भनी ।

मुचुकुन्द सँग भिडाए; वैरी मार्नू छलेर पनि ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

असकृदेकधृतिं विजित्यापि भीतो बहुद्रव्यादुर्गम् ।
कृत्वा हरिर्न्यवात्सीद् द्विजितोऽप्यात्मानं नीयोऽरिः ॥ ६१ ॥

✓ बारंबार जितेको पनि कृष्ण, जरासन्धको लिई शङ्का ।
जल दुर्ग मा बनाई बसे, शत्रु जिते पनि लिनू शङ्का ॥

तुरगार्थेऽभिसरन्तः प्रकोप्य कपिलं क्षणात्सर्वे ।
सगरसुताः क्षयमीयुर्न कोपयेत्तापसं शान्तम् ॥ ६२ ॥

✓ घोडा खोज्दै जाँदा सबले जङ्याउँदा कपिललाई ।
सगरहरू भस्म भए, - नचिढ्याऊ शान्त मुनिलाई ॥

~~मुनिरपि विश्वामित्रः श्वा भूत्वा मृगमुर्वशीवशगः~~

मुनिरपि विश्वामित्रः श्वा भूत्वा मृगमुर्वशीवशगः ।
अन्वव्रजत्स्मरार्तो, भेतव्यं दुर्जयात्कामात् ॥ ६३ ॥

✓ कामवश उर्वशीमा विश्वामित्र पनि ~~स्मर~~ मृग चाल संग ।
कुकुर भई पछि लागे, - डराउनू जण्ड कामसंग ॥

बलदर्पितस्त्रिलोकीं तृणवद्गणयन्दशाननः शूरान् ।
युधि निर्जितः प्लवङ्गैर्न वहेद्गर्वं बुधो मनसा ॥ ६४ ॥

✓ संझ्यो घाँस सरी रावण सब वीरलाई गर्व भरी ।
बानर संग पनि हार्‍यो, - गर्व नगर्नू विवेक गरी ~~विचार गरी~~ ॥

मातुर्वाक्शरविद्धः पञ्चाब्दो दुष्करं तपस्तप्त्वा ।
ध्रुव उच्चैः पदमभजत्पुंसां व्यवसायिनां भाव्यम् ॥ ६५ ॥

✓ सौताने बचन बिझी तप खूब गरेर बालक ध्रुवले ।
~~[illegible]~~ अति उच्चो पद पाए, - रहनू उद्योगमा मनले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

✓ हरिले संग लैजाँदा साथीहरूमा नडराउनलाई ।
बोक मानिन् गोपीले नडराउनु भनीहरूलाई ।

लीला रहस्ये सखीभ्यो बहु महिमा वक्तवी पथि आला ।
वह माभीति हरिम्नचे, न हन्ति संभानपे म्रम दाम् ॥ ६६ ॥

संग लैजाँदा साथीहरूमा मलमल लैलगाई
हरिले साथ लगेकी गोपीले मानेनै हुना लाई ।

घेपलेका
बोक मानिन् ~~बाथमा~~, नडमान्न स्त्रीहरूलाई ॥

दधत: स्वलक्ष्म श्रुद्रे मुहुः शृगालस्य जल्पत: परुषम् ।
मुक्ता जहास शौरिर्न वाग्विवादं शठै: कुर्यात् ॥ ६७ ॥

✓ नकली रूप लिएको शृगाल तपले भनेपनी अहित ~~कुरो~~ ।
श्रीकृष्ण हाँसि दिनुभो, – मुख लाग्न हुंदैन दुष्टसित ॥

अक्तनागसमपि रामो वालिनमन्तर्हितश्छलेनैव ।
सख्युर्जघान शत्रुं, सुहृद्रिपुं भावयेद्रिपुवत् ॥ ६८ ॥

✓ दोष विना पनि वाली रघुपतिले मीतको विपक्ष भनी ।
छुकाई मार्नुभयो, – वैरी हो मित्रशत्रु पनी ॥

क्रुद्धो हली कुरूणां पुरमुत्थाप्य क्षिपन्नद्याम् ।
अनुनीतस्तदमुञ्चत्, कोपाविष्टोऽनुनेतव्य: ॥ ६९ ॥

✓ बलरामले नदीमा हास्तिनपुर फाल्न चाहदा रिसले ।
छोडे फुल्याउँदामा, क्रुद्ध सम्हालिन्छ सान्त्वनले ॥

बद्ध्वार्पितं कुमारैर्द्रौणो द्रुपदं कृतापराधमपि ।
व्यसृजद्विसृज्य रोषं, क्षमिणा पुरुषेण भवितव्यम् ॥ ७० ॥

✓ बलसित बाधी ल्याए द्रोणकहाँ द्रुपदलाई अर्जुनले ।
तर उनले छोडिदिए; खान्न रवामोस सज्जनले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लोभ गरी कौशिकले लुट्दै लाग्दा वसिष्ठको गाई।
गर्व गेरी पाउनन, ~ हठ नगर नपाइने लाई ॥ ७५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

दुर्योधने सभायां भ्रान्तभ्रष्टे जहास यद्भीमः ।
तदभूद्विग्रहबीजं, — न वैरमुत्पादयेत्स्वस्मात् ॥ ७१ ॥

✓ दुर्योधनले चुक्का हाँसे जो भीमसेन बैठकमा ।
कलको बीज (मूल) यही भो, — नउठाऊ वैर आफसमा ॥

स्थापितुं तत्समृद्धिं धीमान्प्राप्य क्ष्मां भगीरथो यत्नात् ।
पावितवानितरानपि, — हितं चरेत्कर्म सर्वेषाम् ॥ ७२ ॥

✓ उद्धार गर्न कुलको गङ्गा ल्याई यहां भगीरथले ।
अरु पनि पवित्र पारे, — गर्नु सबको भलो जनले ॥

तारां जहार चन्द्रः स्त्रियं गुरोर्दुर्लभां मिथस्तेन ।
समरोऽभवत्सुराणां, — बोध्यं वैरैकबीजं स्त्री ॥ ७३ ॥

✓ आफसमा क्रूर हुंदा गुरुपत्नी चन्द्रले गरी जारी ।
युद्ध चल्यो सुरहरूमा, — झगडाका बीज हुन् नारी ॥

अधिवेश्म पूजनीया चिरमुषिता ब्रह्मदत्तभूपस्य ।
अन्धं चकार पुत्रं, — न नीचमावासयेत्स्वगृहे ॥ ७४ ॥ हरिवंशपर्व २०

✓ धेरै संग बसेकी चटकाले ब्रह्मदत्तका गृहमा ।
छोरा अन्धा गराई, — नराख छोटा हरू घरमा ॥

लुब्धो बलाद्विहर्तुं कामदुघं कौशिको वसिष्ठस्य ।
न प्राप ज्ञानदर्पो, — हठं न कुर्याद्दुरापेऽर्थे ॥ ७५ ॥

हरतरह हर्न खोजे (लोभी) कौशिक मुनिले (लोभी) वसिष्ठकी गाई ।
(गर्वगिरी) पाएनन् ~~[illegible]~~ (हठ नगिनु) ॥ हठ नगर नपाइनेलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्जुन संग वैर गरी कौरवले कर्ण ओगटिलो नोटी।
आनी मित्र बनाए,- मित्र भरे [बनोस्] शत्रुको वैरी ॥७६॥

मान भरबोज्नू परे काम ॥

शाप दिएर अहल्याजार हुने इन्द्रलाई गौतमले।
नेत्र सहस्र गराए,- ~~सज्जनको~~ शाप ~~[illegible]~~ शुभै दुर्बुद्धि सज्जनले ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दृप्तं बलेन रोषान्निबध्य वैरं किरीटिना कर्णम् ।
कुरवो व्यधुः सखायं ; रिपोर्विपक्षः सखा कार्यः ॥ १६ ॥

अर्जुन संग लाग परी कौरवले कर्ण तेजिला बलमा ।
(तेस्ती जाती)
आफ्नो मित्र बनाए ; रिपुको जोरी लिनु सलमा ॥

द्विषतां वधे सहायं ककुत्स्थमिन्द्रो रणे वृषो भूत्वा ।
अवहद्विहाय लज्जां ; कार्यार्थी नावहेत्मानम् ॥ ३३ ॥

(रिपु नधप्ता साथ दिंदा — न भल बनी इन्द्रले प्रजी लाज । प्रजी)
✓ रिपु मारिदिंदा रणमा ककुत्स्थ कन इन्द्रले बनी वयल ।
(लोके कार्य सम्भौ तलाई — लाज नमान्नु)
लोके कार्य नमानी मान नहेर्नु परे काज ॥

अपि गौतमो द्विनेत्रं शक्रमहल्यारतं शपन् क्रुद्धः ।
चक्रे सहस्रनेत्रं ; गुणवान्बोध्यः सतां शापः ॥ ३१ ॥

३ पर्दा शाप अहल्या जार भई इन्द्रलाई गौतमको ।
भरिए हजार आँखा ; श्राप पनि बेस सज्जन को ॥

वनदः पुष्पकमेकं लङ्कापतये युयुत्सवे दत्वा ।
अलकामपत्समग्रां ; बहुरक्षेदल्पदानेन ॥ ३३ ॥

✓ जोधा रावणलाई कुबेरले निज विमान सुम्पेर ।
अलकापुरी बचाए ; न काउन्न पोरले घेर ॥

तनये विनयिनि वीरे पार्थः कुरुभिर्हतेऽपि सौभद्रे ।
युयुधे विधूय शोकं ; न गतेः शोको विजानद्भिः ॥ १८ ॥

(शोक हटाई)
✓ मिल बनाई रणमा वीर गुणी पुत्र मारिएकोमा ।
अर्जुनले युद्ध गरे ; शोक नगर्नु बितेकोमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्को तर्फ मिलेका कुन्तीसुत कर्णलाई दुनियाँले (सब जनले) ।
राधापुत्रै ठाने,- रहन्नु निजध्यानमै बुधले ॥ ८२॥

~~छोडी सखि अरु सखालाई नै दिए फूल नन्दनको ।~~
~~छोडी अरु हरिनारी सत्यालाई (गमेर) त फूल नन्दनको ।~~ ~~गर्दै गार्दले~~
~~अर्पे बुध नारदले (दिनुभो),- गर्नू मनसाथ मालिकको ॥~~ ~~फूल दिए नन्दनको ।~~ ~~गर्ने प्रभुको मन लाभले ।~~

छोडी अरु हरिनारी सत्यालाई गमेर नन्दनको ।
फूल दिए नारदले,- गर्नू अनुकूल मालिकको ॥ ८३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यासाच्छ्रुतं भविष्यद्भीमं जनमेजयः स्वकं रुनम् ।
शश्वत्स्मरन्नशोचन्न भाविनं चिन्तयेदर्थम् ॥ ८१ ॥

व्यासमुनिबाट सुन्दा आफ्नो परिणाममा हुने नतिको ।
लागेर चिन्ता जनमेजय अतिपिरिए, – फिकर नगर्नु लिई पछिको ॥

वैकर्तनमपि कुन्त्याः सुतमपि लोकोऽन्यसेवितं कर्णम् ।
राधेयमेव मेने, – बुधः स्ववृत्त्याऽनुवर्तेत ॥ ८२ ॥

अर्कौ तर्फ मिले
कौरव तर्फ मिलेका कुन्तीसुत कर्णलाई देखेर्ले ।
१०१ नेजावाजिमै बुधले. राधापुत्रै ठाने, – नबदल्नू चाल जान्नेले ॥

हित्वाऽन्यान्हरिदारान्सात्राजित्यै सुरर्षिरर्थज्ञः ।
दिव्यं ददौ प्रसूनं, – मनोनुवृत्तिं प्रभोः कुर्यात् ॥ ८३ ॥

हरिकी ~~सत्या~~ प्रियतम लाई नै योग्य फूल नन्दनको ।
नारदजीले दिनुभो, – गर्नु अनुकूल मालिकको ॥

रोहिण्या वशगोऽन्याः स्त्रियः परित्यज्य दक्षशापेन ।
यक्ष्मी बभूव चन्द्रो, – नैकरतः स्याद्बहुस्त्रीकः ॥ ८४ ॥

~~लागेर~~ लागेर रोहिणीमै छोड्दा अरू, दक्षशाप पाएर ।
चन्द्र भए क्षयरोगी, – एक्कै नहुनु भए धेर ॥

तपसा विधूतपापं माण्डव्यं दण्डयन्यमः सद्यः ।
शूद्रत्वमाप शापान्नाऽदण्ड्ये पातयेद्दण्डम् ॥ ८५ ॥

गर्दा सजाय तपले निर्मल माण्डव्यको परी शाप
~~दोष बिना दण्ड गरी यमले माण्डव्यको परी श्राप~~ ।
यम शूद्र भए, हुन्ने दण्ड नगर्नु बिना पाप ।
~~रहनु पर्‍यो शूद्र भनी, – दण्ड नगर्नु बिना पाप~~ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शतधन्वाले निशिमा सत्राजित् मस्त नींदमा रहंदा।
निमित्त
मणि लिन खातिर मारे,- रानि नसक्नो हुनू ज्यादा ॥८६॥

द्रोण गई सारि भन्दा, नृप ।भिक्षुकको हुदैन ।मित्र भने। यती
प्रेम नगरी द्रुपदले,- नृपलाई मित्रमा नगने ॥८८॥ मनी

हर्न सके पनि हरिले ययातिको शाप, कंसवध बाद।
।लिइरुन राजगद्दी,- थान्नू प्राचीन मर्याद ॥९०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सत्राजितं निशायां निर्भरनिद्राणमेव शतधन्वा ।
अवधीत्स्यमन्तकार्थे;- नातिशया लुब्धवेभ्राचौ ॥ ८६ ॥

मणिकाले देखी सत्राजित् मस्त नींदमा रात्ति ।
मारी स्यमन्तक लिए;- आति ~~लुब्ध~~ लिप्त हुदैन है जाति ॥

हतवत्यपि निजतनुजं गाधिसुते वीर्यवान्वसिष्ठस्तु ।
प्रतिकर्तुमाप लज्जां;- कुलानुरूपं वहेच्छीलम् ॥ ८७ ॥

सुत ~~आफ्नो~~ गाधिपुत्र मुनिले मार्दामा पनि वसिष्ठजी ज्ञानी ।
बदला दिन शर्माए;- कुल माफिकको लिनू बानी ॥

विद्यां कचो बुभुत्सुः शुक्रात्सञ्जीविनीं विनीतात्मा ।
सुरपक्षगोपि लेभे;- विनयात्संसाधयेत्कार्यम् ॥ ८८ ॥

मृतसञ्जीवन विद्या विनय गरी देवतर्फका कचले ।
शुक्र रिझाई पाए;- काम लिनू नम्रता गुणले ॥

द्रोणे सख इति वादिनि नाराधिरथिनोः सखित्वमित्याह ।
द्रुपदो विधूय सख्यं;- नृपं न मित्रं विजानीयात् ॥ ८९ ॥

~~मित्र भनि~~ द्रोण गई सखि भन्दा नृप भिक्षुकको हुँदैन मित्र ~~भनि~~ भनी ।
ठक्कर दिए द्रुपदले;- नृपलाई नसंक दोस्त ~~भनि~~ गनी ॥

आपि शक्तः परिहर्तुं ययातिशापं हरिर्हते कंसे ।
राजासनं न भेजे;- पुरातनीं पालयेत्संस्थाम् ॥ ९० ॥

कंस ~~मरे पछि~~ वधपछि हरिले हर्न शके पनि ययातिको शाप ।
लिइबक्सिएन गद्दी;- ~~स्थिति तोडे हुन्छ फसे फसाप~~ नतोड बन्देजको छाप ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगरे जालीमहा (विर्थे) जाल ॥८३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

विमुखो द्युमद्बाणैः प्रद्युम्नो विकृतो रणे हरिणा।
परिभवमाप महान्तं, न भवेद्विमुखो रणाद्वीरः ॥ ११ ॥

प्रद्युम्न हटे रणमा परी द्युमान्को प्रहारको पीर।
खाए गोली हरिको;– [हरिवाट निस्किएका भए] अड्नु रणमा भई धीर ॥

एकाग्रतां स्वकर्मणि दत्तात्रेयः प्रशस्य शरकर्तुः।
सम शिक्षिताऽऽत्मयोगं, नीचादपि सद्गुणो ग्राह्यः ॥ १२ ॥

दत्तमुनिले [सबलाई] कामी एकाग्र काममा छ भनि।
ज्ञान लिए मन रोके;– सिक्नु गुण नीचबाट पनि ॥

आपे वञ्चयन्विरिञ्चिः कृष्णं वत्सान्सवत्सपान्हृत्वा।
स्वयमेव वञ्चितोऽभूत्, मायाविषु नाचरेन्मायाम् ॥ १३ ॥

गाई गोपाल हरी हरिलाई छकाउने गरी चाल।
ब्रह्मा आफै छकिए;– लाग्दैन चलाकमा जाल ॥

मृगयासक्तः प्रसेनो विघटितसेनोऽटवीमटन्नेकः।
केसरिणा विनिजघ्ने, नैकाकी सञ्चरेद्विपिनम् ॥ १४ ॥

सेना छोडी घुम्दै शिकार गर्दा प्रसेन जङ्गलमा।
बलि सिंहको हुनगए;– नचहार्नु एकलै वनमा ॥

शिवलिङ्गान्तमलब्धं लब्धं विधिनेति कामधुक्प्राह।
अप निन्द्यमाप शापं, न विदध्यात्कूटसाक्षितम् ॥ १५ ॥

पाए शिवको अन्त ब्रह्माले भनि [असत्य बात कहीं] वृथा गरेर छली।
पाइन् शाप सुरभीले;– नहुनू कूटो गवाह कहीं ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पत्र उलूपीसुत संग लड्दा हारे पनी भई मुदित ।
अर्जुन धर्मात्मा नर ,– ए सच्चागुरू हार भगासित ॥ ७९ ॥

गोह ग्राह व दुःशासनले ग्रस्त गज द्रौपदी परी शरण ।
हरिले रक्षा गरिस ,– पर सङ्कटमा हरिस्मरण ॥ ८०
~~दुःशासन क्रोधीले पीडित भै द्रौपदी र गजराज ।~~
~~हरिबाट रक्षित भए =~~

सुन्नू उपदेश येस सदा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुत्रेण सव्यसाची पराजितो बभ्रुवाहनेनाऽऽजौ।
जघन्यः दिन ललज्जे पराजयं पुत्रतोऽन्विच्छेत् ॥ ९६॥

पुत्र उलूपीसुत संग लड्दा हारे पनी पनि मार।
अर्जुन मन दङ्ग परे, छोरासित चाहन्छ हार ॥

चिरसङ्गताय कुन्ती कृष्णाय केशिता कुरुक्षेत्रे।
व्यसनं स्वमाह सर्वं सुहृदे विनिवेदयेद् दुःखम् ॥ ९७॥

कुन्तीको [illegible] आउँदा भेट कुरुक्षेत्र बीच कृष्ण संग।
मनको पीर बिसाइन, पोख्नू सब दुःख आफ् संग ॥

पाञ्चालीगजराजौ हरिणा दुःशासनाव्रहाराभ्याम्।
त्रातौ क्षणात् प्रपन्नौ, हरिं भयार्तः प्रपद्येत ॥ ९८॥

दुःशासन गोहीले दुःख दिंदा द्रौपदी र गजलाई।
हरिबाट मिल्यो रक्षा, संकटमा कष्टमहां सेव हरिलाई ॥

दैवाद् नोपलभ्यां ययातिर्ब्राह्मणोपि गतवान्‌क्रमम्।
शुक्रसुतामुपयेमे, विधिप्रणीते प्रवर्तेत ॥ ९९॥

दैववश देवयानी ययातिसंग भइदिनु पर्‍यो।
~~क्षत्र देवयानी ययातिले दैवयोगले बनाया~~।
हिचकिचाहट नलिनोस् दैवको पथमा
निःशङ्क विवाह गरे, हिड्नू दैवको नहमा ॥

असुरो हितमुपदिष्टः प्रह्लादो नारदेन गर्भस्थः।
तत्त्वविदुषां वरोऽभूद् हितोपदेशं सदा शृणुयात् ॥ १००॥

उपदेश बेस पाई नारदजी बाट गर्भमा रहंदा।
प्रल्हाद भए ज्ञानी, लिनुपर्छ हितोपदेश सदा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्फुटमार्याशतमादितान्प्रथयन्प्रमाणीकृतानुदाहरणैः।
शतमेतानुपदेशान्विभावयन्भावयेन्सिद्धिम् ॥१०१॥

दृष्टान्त दिई कहेका शय आर्या छन्दरूप उपदेश।
हृदय मनमा राखे सगत्लाई हुन्छ अति वेस ॥

ऋजुकाव्य कोविदानां मूढमतीनां महोपकाराय।
निरमात्कविर्गुमानिः शतोपदेशप्रबन्धममुम् ॥१०२॥

~~बोध बढाइन अज्ञानको वेस।~~
बोध ~~चित्त बहलाइन बुधको बुद्धि खपामान अज्ञको वेस।~~
दिल बहलाउन बुधको, बोध बढाउन अ(बोध)~~ज्ञान~~को वेस।
~~सय~~ सदुपदेश
यसमा प्रकाश गरिए गुमानि कविका विशेष उपदेश ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उपदेशशतकका कर्ता गुमानी कवि कुमाउ राज्यका राजवैद्य अल्मोडाभन्दा २० कोशपर उपराड (उपरडा) गाउँमाहाँ महाराष्ट्र ब्राह्मण कुलीन पण्डित पुरुषोत्तमका नाति पण्डित देवनिधिका पुत्र हुन्. यिनको जन्म विक्रमसंवत् १८४७ फाल्गुनमा भई काशीपुरमा भई १९०३ आषाढमा देहान्त भयो. यिनको असल नाम लोकरत्न पन्त, प्रसिद्धनाम गुमानी हो. यिनले १४ वर्षको उमेर सम्ममा सामान्यरूपले अध्ययन गरेका थिए तापनि १२ वर्षको ब्रह्मचर्यपूर्वक तीर्थाटन व्रत गर्दै प्रयागमा ४ वर्ष बसी २४ लाख गायत्री जप पुरश्चरण फलाहार व्रत आतोम ३ वर्ष देवप्रयागमा बसी दूर्वाङ्कुर रसले निर्वाह गरी, व्रत पूर्ण भएपछि सतीदेव मउरीका आग्रहले घरमा आई गार्हस्थ्यमा रहेका हुनाले, तपोनिष्ठाले सरस्वतीका अनुगृहीत भई विशेष कवि भए. कुमाउँका राजा गुमानसिंहका सभापण्डित पनि भए. विशेष काव्यादि ठूलो ग्रन्थ यिनले केही नबनाएको भएपनि फुटकर श्लोक धेरै बनाए. जीवन पर्यन्तभरि बनाउँदैरहे. बनाएका जति सबै पाइएको भए लाख ग्रन्थभन्दा कम हुँदैन होला भन्दछन्. ऐले यो उपदेशशतक आदि फुटकर प्रकरण लोप १०।२० मात्र पाइन्छन्. यिनको संस्कृत, हिन्दी, नेपाली पर्वतीय भाषाका र मिश्रित भाषाका पनि फुटकर श्लोक पाइन्छन्. यसले आजको करीब डेढसय वर्ष अघि पनि हाम्रो नेपाली भाषाले सुकविको लेखनी द्वारा शृङ्गारित हुने मौका पाएको रहेछ भन्ने स्पष्ट हो रहेछ ।

चारुचर्याका कर्ता क्षेमेन्द्र काश्मीर देशका ~~प्रसिद्ध~~ कवि हुन्. सिन्धुका प्रपौत्र, निम्नाशयका पौत्र प्रकाशेन्द्रका पुत्र अभिनवगुप्तपादका शिष्य प्रसिद्ध कवि हुन्. यिनको व्यासदास भन्ने नामान्तर पनि छ. यिनका शिक्षाप्रद र लोकोपकारी नाना थरी ३०।३२ ग्रन्थ प्रसिद्ध छन्. केही ग्रन्थ काव्यमालामा प्रकाशित पनि भएका छन्. काश्मीरका राजा अनन्तको राज्यकाल विक्रमसंवत् १०९५-११२० मा यिनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रानेचा[illegible] यर्के, प्रुवना तिलक, काव्य कण्ठाभूषण, सत्यमसान्का दद इ अनन्त का
प्रत कलश को रचनाकाल वि०सं० १९२०–१९४६ मा द्रयावलता[illegible] गोरेद[illegible]
गोको भन्ने तो ग्रन्थरको लेखनाले देखिनाले भोजाविको समय वि०सं० १९०५–
१९४६ सम्म छँदै भन्ने निश्चित हुन्छ। यिनको [illegible] प्राञ्जल रचनामय लेखनाइ
यो संग्रहमा कविहरू भन्ने स्पष्टै तुल्याइ. सूर्यलाई मी राजनायक [illegible]
विशेष होला।

निवेदन—

श्री ३ महाराजको अभ्युदय भए देखि प्रकाश किरण फैलिंदै आउनाले
नेपाली साहित्य क्षेत्रमा, पनि नयाँ नयाँ अंकुर लहलहाउँदा अझ आनन्दी हुर फुट्दै आएका छन्.
जसमा, नेपाल भाषा प्रकाशिनी समितिको रसीलो छाँटको सेचनले पनि थोरै नै
भाग लिइरहेको छ। ~~यस विषयमा अनुभवले नै विश्वास दिलाए को छ.~~।
~~[illegible]~~ तिनले पनि आफ्नो दिलजलाउको साथसाथ सामान्य विशेष
ज्ञान विज्ञानको मात्र होइन शील स्वभाव चरित्र सुधारलाई उपयोगी सदुपदेशको
छाप पनि मन भाषाप्रेमी हरूका हृदय पटमा पर्दै पर्दछ भन्ने उद्देश्य लिई गरेको
समितिको नगालिजवाट, [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
भाषामा पनि [illegible] रस सबैलाई पिलाउने [illegible] कामको बारे यो कली
कलमभमा पर्न आयो।

समितिको अपार हार्दिक प्रेरणाको प्रभावले मात्र यो निर्धो कलम संस्कृतका
~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ छायानुवाद गर्ने
काममा अघि सर्न सक्को हो. यसले सो काममा एउटा सफलता अवश्य
पाउन सक्केको छैन केवल आज्ञा पालन भएको छ भन्ने स्पष्टै होलेखन. ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~
~~संकल्प गर्ने आवश्यकता होइन.~~। रुचिका गुरुका ~~[illegible]~~ इति[illegible] होओस भन्ने साथ ~~[illegible]~~
~~अर्पण गर्ने को दुइ चार शब्द पनि~~ आफ्ना सन्ततिले अर्पण गर्ने को दुइ चार शब्द पनि
मातृभाषालाई ~~[illegible]~~। त्यसैले होओस मातृभाषाका प्रेमी
~~[illegible]~~ भक्त पाठक हरूले यसलाई प्रसन्न हृदयमा ग्रहण गरिदेओस भन्ने
~~[illegible]~~ [illegible] समितिका कार्यालय प्रार्थना गर्दछु

९८ ८ ५ ~~[illegible]~~. नेपाल
~~[illegible]~~

विनीत लेखक—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

Taranath Sharada

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ram R.

[illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: ...

[illegible]

१- [illegible] (भाग १०.८६)

४३ [illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

235

SUNSHINE
Exercise Book

Pages | Price

NAME ____________________

CLASS ____ लेख्य नोट ____ SEC. ____________

SUBJECT ____________________

SCHOOL/COLLEGE ____________________

ROLL NO. ____________ DATE ____________

MANDASS & SUGATDASS

Cycle Dealers, Book-Sellers & Radio Engineers

903, Ason Tole, KATHMANDU, (NEPAL).

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीः

मूलं यस्य दृढं श्रुतिस्मृतिमयं सत्यं शिवं वाङ्मयं,
छाया यस्य समन्ततः प्रसृमरा शास्त्राश्रितैः शोभते।
कल्याणानि फलानि यस्य वितताः भद्राजनीं लप्स्ये,
सोयं पूर्वयुगोद्गतो विजयते सत्कर्मकल्पद्रुमः॥ १॥
यस्या मूर्ध्नि चिरन्तरत्नमुकुटं देदीप्यते वैदिकं,
सर्वाङ्गानि विभूषयन्ति विविधान्यङ्गानि शास्त्राण्यपि।
यस्या एव चिरात्प्रतिष्ठितनरं सिंहासनं भारते,
सेयं विश्वजनप्रिया विजयते वाग्देवता सर्वदा॥ २॥
येन ख्यातिमनायि विश्वममितः प्रागेव वाग्देवता,
यत्नेनार्थकलस्य दर्पण इवाभिद्योतते संस्कृतिः।
यस्मान्नानाविभूतयः समभवन्भाषान्तरोद्भवाः,
सल्लोकद्रुममद्भुतं विजयते तत्संस्कृतं वाङ्मयम्॥ ३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमन्

अद्यायं महान्प्रमोदावसरः, यदास्मिन्पुण्यतमे महोत्सवे श्रीमन्तो महात्मानो जगद्गुरवः शङ्कराचार्य श्रीचरणाः बङ्गदेशीयाः स्थानीयाः अत्रत्याश्च बहवो विद्वद्वराः धर्मानुरागिणः सज्जनाः महिलाजनाश्च सहस्रशः सम्भूय इमां धार्मिकमहोत्सवसभां सभाजयन्ति। अस्मिन् शुभावसरे एतत्कार्याधिकारिणां सूचनानामेनं नेपालदेशात् समेत्यायं जनोऽपि सौभाग्यभाजनोऽमन्यत, ईदृशं धार्मिकसम्मेलनं धर्मप्राणानां महते गौरवाय।

पुण्यभूमेर्भारतस्य प्रोज्ज्वलमुकुटायितो हिमवत्परिसरः पुराकालादेव बहुभिर्महर्षिभी राजर्षिभिरन्यैश्च शान्तिसुखेप्सुभिरासेव्यमाना तपोभूमिः सांसारिकयात्रायातानां विश्रामभूमिः, यतः प्रसृतानां बहूनां पुण्यनदीनां स्रोतांसि भारतमाप्लाव्य पावयन्ति। तस्यैव हिमवतो विस्तृतासु शृङ्खलासु पूर्वभागे रमणीयेऽस्मिन्नायते मिदं नगरं मनोहरति, करालकालबलेन वैदेशिकानां नैतिकेन सम्पर्केण म्रियमाणं सनातनधर्मस्य वातावरणं विशोध्य जनतान्तरङ्गेषु पूर्वपरम्परानुगतां पुण्यां श्रद्धां समेधयितुमत्रत्यैः सज्जनैः सनातनधर्मभूतलम्भरूपस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भगवतः श्रीकृष्णस्य गोपालमूर्तेः प्रतीकं नवनिर्मिते भव्यप्रासादे प्रतिष्ठाप्य पुण्यपीठस्थापनं विधीयमानं महतः कल्याणस्योदयाय जायते, इतः षोडशवर्षपूर्वं षण्णवत्यधिकैकोनविंशतितमे वैक्रमाब्दे धीरधाम शिवमन्दिर प्रतिष्ठावसरे नेपालात्समुपस्थितोऽयं जनः पुनरिदानीं मेतस्मिन्धार्मिक महोत्सवे समुपस्थातुमवसरं प्राप्य महान्तमानन्द मनुभवति ।

वैदिकाद्युगात्समेधमानोऽसौ सनातनधर्मकल्पतरुरनेकाभिः शाखा प्रशाखाभिः कल्याणफलानि प्रसुवानः शीतलायां छायायां सर्वलोका न्विश्रामयति । भगवतः परमेष्ठिनस्य विशुद्धया क्रियानुसन्धानं, निदि ध्यासनं, तत्साधनानुष्ठानं, तत्प्रतीकभूतानां मूर्तीनामाराधनं, प्रति ष्ठापनमिष्टापूर्तकर्मसु प्रयतनं, धर्मोपदेशनं, शुभैः कर्मभिरात्मनः शोधनमित्यादीनि बहूनि सनातनधर्मस्य स्वरूपाणि । यथाधिकारं विधीयमानानि पावनानि कर्माण्यात्मानमुद्गमयन्ति । यज्ञेन यज्ञ मयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्, ते ह नाकं महिमानः स चन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः - इति श्रुतिर्धर्मस्य पुराकालतो म हिमानं कीर्तयति । धर्मो हि विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा । धर्मो हि रक्ष्यमाण आत्मानं रक्षति । धर्म ऐहिकं श्रेय आमुष्मिकं निःश्रेयसं च साधयति, धर्मः सर्वात्मना परिपालनीयः । न जातु कामान्न भयाद्धर्मं जह्याज्जीवि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्मादपि हेतोः इत्युपादिशन्त्याचार्याः, धर्मान्न प्रमदितव्यमिति श्रुतिरुद्घोषयति, विचित्रमिदं कर्मक्षेत्रम्। किमपि कर्माकुर्वन्कोऽपि क्षणमपि स्थातुं न शक्नोति, शुभकर्मणां शुभानि अशुभकर्मणामशुभानि फलानि फलन्ति। यादृशानि कर्मबीजानि विश्वक्षेत्रे उप्यन्ते तदनुरूपाण्येव मधुराणि कटूनि वा फलानि लभ्यन्ते। नहि यवा उप्ताः शालयो जायन्ते, शालयो वा यवाः। आपातो हितानि दृश्यमानान्यपि परिणामेऽहितानि कर्माणि हन्तव्यानि। चर्मचक्षुषा न सर्वाणि कर्माणि विवेक्तुं पार्यन्ते। मूलभूतो वेदः तदनुप्राणिताः स्मृतयः तदनुमतानि शास्त्राणि तदनुरोधेन आचार्याणामुपदेशाश्च धर्ममवगमयन्ति। धर्मेण सह मानवानां सुदृढः सम्बन्धः। योऽस्माभिर्ध्रियते योऽस्मान्धारयति च स धर्मः। आहारविहारादयस्तिरश्चामपि साधारणाः, धर्म एव मानवानां विशेषः। अनादेः कालात्प्रवर्तितोऽसौ सनातनो धर्मः। ऋषिमुनिप्रमुखाः पूर्वजा अनेनैव परमं गौरवमिहामुत्र च श्रेयांसि समवापुः, वर्तमाना अपि जनाः प्राप्नुवन्ति, भाविनोऽपि प्राप्स्यन्ति। एतस्य परिपालने प्राणानपि तृणवन्मन्यमाना महात्मानः शतशोऽभूवन्, येषां नामानीतिहासपट्टिकायां स्वर्णाक्षरैरङ्कितानि सादरं गीयन्ते। येऽत्राधुनिका विवेचकंमन्या अहिंसा दया सत्यं परोपकार इत्यादय एव धर्माः, न तु स्नानशौचभोजनादिनियमाः, ते हि साम्प्रतिके व्यवहारे प्रतिरोधका इति वदन्ति, तान्प्रत्येवमुच्यते- धर्मो नाम न कोऽपि विशिष्ट-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अणो भूतः, यस्माद्धेन भव्यम्, स्वाधिकारप्राप्तं कर्मैव हि धर्मः। सा हि सामान्या
त्मको विशेषात्मकश्चेति द्विविधः। यथाहि वृक्षादीनां सर्वसाधारणो धर्मो
वृक्षत्वादिः, तद्विशेषाणां वटखदिराश्वत्थादीनां वटत्वखदिरत्वाश्वत्थत्वादयो
विशेषधर्मा अपि भवन्ति, सामान्यविशेषोभयात्मकं द्वैधं, सामान्यविशेष
धर्मानुसारिणो गुणास्तत्र भवन्ति। प्रज्वलनकीलनादिर्वृक्षाणां सर्वसा
धारणो गुणः सर्वेषु तेषु, परमायुर्वेदनिर्दिष्टा तेषां विशेषगुणाः पृथगेव।
नहि वटस्य गुणः खदिरे, खदिरस्य वा गुणो वटे लभ्यते, नहि वटस्य स्थाने
खदिरः, खदिरस्य वा स्थाने वट उपयोक्तुं शक्यते इत्यतो नियता विशेष
धर्माः। एवमेव मानवानामपि धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्र
हः धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणमित्यादिनिर्दिष्टाः सर्वसाधार
णाः सामान्यधर्माः सर्वैः परिपालनीयाः। विशेषधर्मास्तु व्यवस्थिताः, यतः
कानिचित् कर्माणि जातिवयोवस्थादेशकालादिभिर्व्यवस्थितानि। यथाहि
पुरुषाणां बलकर्म न नारीणाम्, बालानां क्रीडनं न वृद्धानाम्, बलवतां
श्रमो न दुर्बलानाम्, नारीणां धात्रीकर्म न नराणाम्। यानि यथास्वम
धिकारप्राप्तानि कर्माणि ते विशेषधर्माः। उक्तं च स्वे स्वेऽधिकारे याऽभिनिष्ठा
स धर्मः परिकीर्तितः। ते च बहुविधाः वर्णधर्मः आश्रमधर्मः जातिधर्मः
कुलधर्मः श्रेणीधर्मः देशधर्मः कालधर्मः समाजधर्मः समयधर्मः नारीधर्मः
बालधर्मः आपद्धर्मः राजधर्मः मोक्षधर्म इत्यादयः। सामान्यधर्मो मेकं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुष्यभावं प्रकाशयन्ति, विशेषधर्मास्तु वर्णाश्रमजातिकुलदेश्यादीन्यधिकृत्य प्रवृत्तानि रक्षन्ति समुज्ज्वलयन्ति च। अधिकारिणा विहितं मनाधिकारिणा व्यक्तं कर्म श्रेयसे, अनधिकारिणा कृतमधिकारिणा व्यक्तं कर्म हानये भवति। यथाधिकारं विधेयानि कर्माणि कानि चेत्प्रकृतिसिद्धानि, कानि चित् श्रुतिस्मृतिसदाचारादि परम्परया अलौकिकदृष्टिमतां पूर्वेषां सिद्धवाचामुपदेशगम्यानि भवन्ति। स्वपूर्वजपरम्परागतो व्यवस्थितः स्वधर्मः सर्वैः सर्वदा सर्वथा परिपालनीयः। स्वधर्मः प्राणेभ्योऽपि प्रियः सर्वस्वम्। उक्तं च भगवता- स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावह इति।

स्मृतिरपि- धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः।

तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतो वधीत्।

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यङ्निबद्धं स्वेषु कर्मसु।

धर्ममूलं निषेवेत सदाचारमतन्द्रितः॥

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः।

तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यति॥

सनातनधर्मे बहवो देवताः, अव्यवस्थित आराधनामार्गः जातिभेदप्रधानिन्द्यो शौचाचारादिनियमा दुःसहा इत्यादिकं दोषं केचनोद्भावयन्ति, तान्प्रत्येवं समाधानमुच्यते- एक एवेश्वरोऽनेकैः प्रतीकैरुपास्यते, उपासकाः सात्त्विकराजसतामसप्रकृतयो बहुविधाः, तेषां रुचिवैचित्र्येण यथाश्रद्धं निर्गुणः पर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऽऽत्मा समाराध्यताम्, सगुणो वा उपास्यताम्, सगुणेऽपि यथारुचि सात्वि-
को राजसस्तामसो वा प्रतीक आराध्यताम्। येन केनापि रूपेण स एव
परः समाराध्यते। यद्येकमेव भोज्यं भक्ष्यमिष्टमपि न सर्वेभ्यो रोचेत,
अरोचयन्बुभुक्षित एव वर्तेत, नानाविधानि मिष्टान्नानि प्रस्तूयन्ते चेत्तदा किम-
पि कस्मैचिदवश्यमेव रोचेत सर्व एव तृप्ता भवेयुः। परमं पदं प्राप्तुमेक एव मार्ग-
स्तथा पथि सङ्कटो भवेत्, तं मार्गमरोचयन्न प्रवर्तेतापि, बहुषु मार्गेषु विधाने-
षु कश्चित् केनचिन्मार्गेण यथारुचि गच्छेदिति सुखेन सर्वे परमं पदं प्राप्नुयुरिति
अत्युदारः सनातनधर्मः। जातिभेदप्रथापि प्रकृतेरसिद्धैव; नहि सर्वे बुद्धिबले-
नोद्योगेन प्रकृत्या च समाना भवन्ति। केषाञ्चिद् दत्तविचारबलं, केषाञ्चिद्बाहु-
बलं, केषाञ्चित्प्रयत्नबलं, केषाञ्चित्सर्वोपयोगिताबलं चेति तदनुरूपं वर्ण-
विभेदमुपाद्यापि वर्णविभेदः पूर्वस्मादेव युगात्प्रवृत्तः। यथाऽऽत्मैकस्मिन्नेव
राष्ट्रे प्रशासकानां तत्सहकारिणां च यथौचित्यं कर्माधिकारे विभेदः, नैताव-
ता कस्यचिदुत्कर्षोऽपकर्षो वा। सर्वे स्वकर्मणि मुख्या एव। यथा हि शरीरि-
णः सर्वेष्ववयवेषु समानं प्रेम, दक्षिणो वामो वा हस्तः पादः कर्णौ दृशौ चेत्ये-
वमादयोऽवयवाः यथौचित्यं स्वकर्मणि प्रधानतया प्रवर्तन्ते। एवमेव प्रातिवर्ण्य-
कर्मव्यवस्थायां सत्यामपि समाजस्य समानं प्रेम। नहि श्वेतं हीरकमेव रत्न-
मपि तु नीलं पीतं रक्तं हरितमपि रत्नं बहुमूल्यमपि भवत्येव। नरेष्वपि
वर्णेन केचन गौराः केचन रक्ताः केचन पीताः केचन कृष्णा भवन्तु नाम, नैता-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भूता तेषां मिथ उच्चावचभावः, उच्चावचता गुणैरेव युज्यते। निम्नवर्णोद्भूता
अपि रैदासप्रभृतयः सिद्धाः सर्वैरादियन्त एव। कर्मव्यवस्थोपयोगितया
पूर्वतो व्यवस्थापितेयं वर्णभेदप्रथा न गर्ह्या, केवलं तत्र उच्चावचभेददृष्टिरेव
गर्हणीया त्याज्या च। तामेतां गर्ह्यां वैषम्यदृष्टिं परित्यज्य सर्वेषु प्रेमबुद्धिः
प्रवर्तितव्येत्येव सनातनधर्मस्य हृदयम्। विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि
हस्तिनि। शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः इति प्राणिमात्रे समदृष्टि-
मुपदिशति भगवान्। शौचाचारादिनियमोऽपि समुचित एव। मलिने स्थाने
कर्बुरे पात्रे मलिनैः सह समेत्य भोजनं सन्तः परिहरन्त्येव। निशि सञ्चितमल
स्य शरीरस्य प्रातः स्नानेन संशोधनं हितमेव, एवमेव स्थानस्य परिधानीयस्य
आहार्यस्य च शुद्धिर्मेध्यता कथं न श्रेयसे। अशितमन्नं त्रेधा भवति स्थविष्ठो
भागः पुरीषं मध्यमो भागः शरीरधातवे अणिष्ठो भागो मनो भवतीत्यौपनिषदु
क्तिर्यौक्तिकी। आहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिरिति शास्त्रकृतां सिद्धान्तश्च। यावच्छक्यं
शौचाचाराहारादिनियम औपयोगिकः श्रेयस्कर एव न क्लेशायोपादिश्यते। रोग
निवृत्त्यादिना शरीरव्यवस्थाया अपि कर्मव्यवस्था समुपादेयैवेति स्वधर्ममर्या
दापालनं कल्याणायैवेति न तत्र वृथा दोषारोपणं बुद्धिमत्तां व्यनक्ति।
पूर्वेषां भूषणायिता समीचीना कृतिरेव हि संस्कृतिः। स्वीया संस्कृतिः
सर्वेषां प्रेयसी श्रेयस्करी शोभायित्री च भवति। सैवात्मानं परिपाति परि
चाययति च। येषां शकहूणादीनां संस्कृतिर्निरवशेषा, तेषां जातिरपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विजयं प्राप। अस्माकं संस्कृतिर्वैदिकाद्युगात्प्रवृत्ता अन्तरान्तरा बहु
नाघातप्रत्याघातान्सोढ्वापि यावदद्ययावदप्यनुवर्तत एव। इयमेवास्मा
कं परिचयं ददाति रक्षां च करोति। यावदियं सुरक्षिता भवेत्तावदेव वयं
जीवेम। भारतीयपूर्वसंस्कृतेरादर्शः (आधारश्च) संस्कृतविद्या। यावत्तां समयं संस्कृ
तविद्या सर्वाङ्गसौष्ठवेन साकं प्राचरत्तावदियं संस्कृतिरपि सर्वाङ्गसुभगा
समजनि। भारतीया पूर्वसंस्कृतिर्न केवलं भारते, अपितु बहिरपि स्वप्रभा
ऽऽलोकं प्रसार्य गौरवं प्रादर्शयत्। तथास्माकं संस्कृतविद्यापि दूरं दूरतरं
प्रससार, येन जावा-सुमात्रा-मलय-सिंहल-कम्बोडियादिदेशेष्वपि रा
मायणमहाभारतादिचरितसम्बन्धेन उत्कीर्णा चेन्नलेखाः, संस्कृतशिलाले
खा, अभिनयोत्सवाः, कालवशेन नष्टभ्रष्टा भूगर्भप्रविष्टा विष्णुशिवादि
मूर्तयः मन्दिराणां भग्नावशेषा अपि तत्र तत्रोपलभ्यन्ते। उपद्वीपानां
द्वीपान्तराणां च भाषासु केचन अपभ्रष्टाः केचन अविकृता अपि संस्कृतशब्दाः
परिचीयन्ते। तेषु पूर्वप्रपन्ना आर्यसंस्कृतिः सत्सहयोगेन संस्कृतभाषापि
पश्चात्समये बौद्धानां यवनानां पाश्चात्यानां च साम्प्रदायिकैर्नैतिकैश्च प्र
भावविशेषैराक्रम्यमाणा क्रमेण शैथिल्यं तिरोभावं नीतापि अद्याप्यवशिष्टै
र्नष्टभ्रष्टैरविकृतैश्च शतशाब्दैः पूर्वसम्पर्कं निश्चाययति। बहुशः सम्प्रदा
यान्तरैर्विदूरैश्च कार्श्यं नीयमानापीयं संस्कृतिर्विविच्यमाना पूर्वतनं स्वं
महिमानं ज्ञापयति। अद्यत्वे भारतस्य याऽवस्था परिस्थितिर्दृश्यते न ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इत्थं पूर्वमासीत्, किन्तु सर्वैरङ्गैः परिपूर्णा सगौरवा लोकमान्या चासीत्, यैः तदीयः प्रभावश्चान्यो देशः प्रससार। उपद्वीपेषु भारतीयनृपाणां शासने माधिपत्यं तत्र साहाय्यं चक्रे।

हा हन्त! करालः कालसर्पः सर्वान्दशाति दहति च, येनाद्यत्वे न केवलं देशान्तरेषु, भारतेऽपि पूर्वसंस्कृतिः पूर्वविधा च क्रमेण शैथिल्यमुपयाति, तत्तत् योगिनी धर्माचारपरम्परापि कार्श्यमुपैति, इदमस्माकं शोच्यं विचार्यं च स्थानम्। एवंभावेनैतावत् वैदेशिकानामाधिपत्यं प्रभावःस्वार्थदृष्टिश्च येन आचारोऽपि तदाचारच्छायां गृह्णाति, यावत्सवाविशेषाऽपि विद्या तदीयांपद्धति मनुविधत्ते। येनार्यसन्ततयोऽपि वैदेशिकैर्व्याकारचेष्टैरुपहृतहृदय आत्मानं विस्मरन्त्य इवात्मानं बहुमन्यन्ते, तदीयं व्यवहारमनुकुर्वन्ति, तदीयां विद्यां बहुमानेन पश्यन्ति। संस्कृताभिज्ञोऽपि लोकोऽपि पाश्चात्यविद्यामवगच्छन्तमेव गौरवं गमयति, स्वपक्षे उपेक्षादृशं ददाति। केचनेत्थं वदन्ति- संस्कृतविद्या व्यवहाराय न पर्याप्ता, इत्थं नोन्मीलयति, अस्याजीवत्र्यतीतम्, पाश्चात्यविद्यैव समुन्नताऽऽस्माननुन्नमयतीति। तानेवं सप्रत्ययं प्रबोधयामः- समीक्ष्यतामन्तर्दृशा, आलोच्यतां स्वात्मने शास्त्रार्थे, प्रविचार्यतां सम्यक् ज्ञाने, येनैतदीयं गौरवं प्रतिभासेत। संस्कृतविद्या न केवलमामुष्मिकी अपितु बहुभिर्मात्राभिरैहिक्यपि। अस्यां चत्वारः पुरुषार्थाः प्रतिपाद्यन्ते, तेष्वर्थकामौ द्वौ व्यावहारिकावेव, मोक्षस्तु केवलं पारमार्थिकः, धर्मस्त्वैह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कः पारलौकिकश्चेति परमार्थद्वये चोपयोगं दधाति नातिव्यापी । विद्यायाः त्रयी आन्वीक्षिकी वार्ता दण्डनीतिश्चेति चत्वारि प्रस्थानानि । तेषु वार्ता कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं च दण्डनीतिश्च व्यावहारिक्यावेव, त्रयी आन्वीक्षिकी च व्यवहारपरमार्थोभयोपयोगिन्याविति व्यावहारिकता उपन्यस्यते, कथमपनीयते । सहस्रशः पूर्वग्रन्था विलयं गताः, कानिचन नामान्येवावशिष्यन्ते, विलुप्तग्रन्थानां नामानि पूर्वग्रन्थेषु लभ्यन्ते । अद्ययावल्लभ्यमानग्रन्थेष्वपि रचनाविशेष्यते तत्रापि पर्याप्ता विषयगम्भीरा विचाराः समीक्ष्यन्ते । आयुर्वेदे चरकसुश्रुतादि, गणिते आर्यभटीयादि, अर्थशास्त्रे कौटिलीयादि, कामविद्यायां वात्स्यायनीयादि, नाट्ये भरतनाट्यशास्त्रादि, वास्तुविद्यायां सूत्रधारमण्डनादि, प्रशंसनीयमासीत्, यदीया विचारगाम्भीर्यजन्याः सिद्धान्ता अद्यापि विवेचकैः सादरं स्वीक्रियन्ते । आध्यात्मिकी विद्या तु अत्रैव सर्वोत्कृष्टायिनी विद्यते । देशान्तरीया अपि भारतीयविद्याया गौरवेणाकृष्टाः छात्राः नालन्दादिविश्वविद्यालयेषु चीनादेः एतदीयां विद्यां देशान्तरेषु नयन्ति स्मेति इतिहासोऽनुश्रूयते । उपरसहस्राब्देभ्यः पूर्वपर्यन्तं भारते वैदेशिकानां सम्पर्को नासीत् । भारतं स्वीयविद्याया एव बलेन समुन्नतमासीत् । नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेणेति न्यायेन अद्यत्वे प्राच्यानामवरोहणं प्रतीच्यानामारोहणमिव प्रतीयते नाम, कालेन उदीच्यानां पुनः सोपानारोहणमिव भारतीयानामपि पुनरुपरि गमनं कथं न भवेत् । किन्तु एतदर्थं पूर्वगौरवमनुसन्धाय स्वाभिमानं भारतीय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सज्जातीभिः प्राग्वैः प्रयत्नो विधेयः, मिथो विचारविनिमयो विधेयः। पाश्चात्यै
र्भारतीयानानाविधा विद्याः सङ्कलय्य समालोच्य च यथा स्वीयाविद्या समुन्न
मिता, एवमेवास्माभिरपि वैदेशिकानां विद्यासूपयोगिनोंऽशान् स्व
मानान्समीक्ष्य स्वानुकूलदृशा समालोच्य स्वीयपद्धत्या निबन्धुं विद्व
द्भिर्दृष्टिः प्रदेया, येन कृत्वा अध्येतारः पुनः प्रतिभामापद्येरन्। पूर्वगौरव
मनुसन्धाय आत्मसंस्कृतौ सम्मादरो विधेयः, स्वधर्मे अप्यादरेण
प्रेम संवर्धनीयम्, संस्कृतशिक्षायाः व्यावहारिकतां वर्धयितुं देशका
लोचिते संस्करणे, पूर्वसम्प्रदायस्य परिरक्षणे च सर्वोत्तमा दृष्टिः
प्रदेया। सर्वैः सम्भूय प्रयतने यथाकाममनायासेन सम्पद्येत।
अधुना वैदेशिका अपसृताः, भारतस्य शासनभारो भारतीयानामेव
हस्तेऽस्ति, येषां महापुरुषाणां विद्यावतां शिरस्यद्य राज्यभारो वर्तते
ते भारतीयसंस्कृतेरेव सन्तानजनाः। इदानीं राष्ट्रभाषायाः समृद्धये
मूलजननी संस्कृतभाषा समुन्नमनीया इति तेषां सद्विचारः, केषा
ञ्चिन्मते संस्कृतभाषैव राष्ट्रभाषापदे प्रतिष्ठापनीयेत्यपि मधुरोद्गारः श्रू
यते। श्रीमता राष्ट्रपतिना संस्कृतविश्वपरिषदं प्रवर्त्य बहू
नां संस्कृतविदुषां तत्र सम्मेलनं विधाय संस्कृतस्योन्नतये
सुदृढः विशेषतः कार्योपयोगी प्रेमापि प्रदर्श्यते इति महत्याश्वासनम्।
एतादृशे अनुकूले वातावरणे सकलैः संस्कृतप्रणयिभिर्विद्वद्भिः सम्भूय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकैकशो लेशतोऽपि प्रयत्ने विधीयमाने अस्माकं भारतीयानां विद्या संस्कृति धर्मपरम्परा च पुनश्चिरेण प्राप्तिं लभेतेति पुनःपुनर्मे बद्धाञ्जलेः प्रार्थना वर्तताम्

जय भारत जय संस्कृत जय सनातनधर्म

२०१२ चैत्र सङ्क्रान्तिदिने

दुर्घाति कृप्रदेशे

श्रीमन्दिरे, व्यासनगर,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ROUTINE

Days	1st Period	2nd Period	3rd Period	4th Period	5th Period	6th Period	7th Period
Sun.							
Mon.							
Tues.							
Wed.							
Thurs.							
Fri.							

ALWAYS BUY FAMOUS

STATIONERY CENTRE
SUN SHINE BRAND
ALLAHABAD-3

STATIONERY
AVAILABLE EVERY WHERE !

STATIONERY CENTRE
MANUFACTURING STATIONERS
ALLAHABAD-3.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुमानी कविको
उपदेशशतक,

क्षेमेन्द्र कविको
चारुचर्या

को

पद्यानुवाद.

...इ उपयोगी सदुपदेश
... हृदयपटमा पर्नुपर्दछ भन्ने
तउवजिवार संस्कृतका गुमानिकवि
कविको चारुचर्याका उपदेशमय दृष्टान्त
मा ढाली तिनको रस सबैलाई पिलाउने काम
को कलममा पर्न आयो. यस्मा प्रसिद्ध विशिष्ट
छायानुवाद गर्ने काममा समितिको अपरिहार्य प्रे
मात्र यो निर्धो कलम अघिसर्न शकेको हो. यसले
आफ्नो सफलता अवश्य पाउनशकेको छैन, केवल आ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निवेदन.

श्री ३ महाराजको उदय भएदेखि प्रकाशकिरण फैलिंदै आ-उज्यालो नेपाली साहित्यक्षेत्रमा पनि नयाँ नयाँ लहलहाउंदा अङ्कुर फुट्नैआएका छन्, जसमा नेपालभाषाप्रकाशिनी समितिको रसीलो दृष्टिको सेचनले पनि धेरै नै भाग लिइरहेको छ.

यी अङ्कुरले दिलबहलाउको साथ साथ सामान्य विशेष ज्ञानको मात्र होइन, शील स्वभाव चरित्र सुधारलाई उपयोगी सदुपदेशको छाप पनि मातृभाषाप्रेमीहरूका हृदयपटमा पर्नुपर्दछ भन्ने उद्देश्य लिई गरेको समितिको तजवीजबाट संस्कृतका गुमानिकविको उपदेशशतक र क्षेमेन्द्रकविको चारुचर्याका उपदेशमय दृष्टान्तगर्भित सूक्ति मातृभाषामा ढाली तिनको रस सबैलाई पिलाउने कामको बोझ यो ढलीलो कलममा पर्न आयो. यस्ता प्रसिद्ध विशिष्ट कविका लेखको छायानुवाद गर्ने काममा समितिको अपरिहार्य प्रेरणाको प्रभावले मात्र यो निर्धो कलम अघिसर्नशकेको हो. यसले यो काममा राम्रो सफलता अवश्य पाउनशकेको छैन, केवल आज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पालन गरेको हो भन्ने स्पष्टै देखिन्छ. जस्तो मुक्तक जस्तो होओस् श्रद्धा साथ आफ्ना सन्ततिले अर्पण गरेको मातृभाषा-बाट स्वीकृत भई उनका स्नेहीहरूलाई एक क्षण पनि विनोद गराउन पाउने भयो भने परिश्रम सुफल होला भन्ने आशा गर्दछु.

१८५८ नेपाल. विनीत लेखक.

पद्यरचनामा स्मरणीय—

ह्रस्व दीर्घ दुवै— पनि पनी, हरू हरु, लाई लाइ.

संक्षिप्त रूप पनि— भई भै, गई गै, भयो भो, गयो गो, गर्नु-भयो गर्नुभो, दिनुभयो दिनुभो, होओस् होस्.

पूर्व गुरु नगराउने मृदु संयोग— गम्नो, पाम्नो, भन्नो, बच्चो, सिल्यो, उड्नो, ल्याए, ल्याउँदा, फुल्याउँदा, बिग्राइ, चिल्लाएर, निहुराई, क्रिया, पत्यार, त्यागेनन्, कु-च्याँइ, अड्यौली. ६०

—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुमानी कविको परिचय.

उपदेशशतकका कर्ता गुमानी कवि कुमाउं राज्यका राजधानी जस्तै अलमोडा भन्दा ३० कोश पर उपराज-गाउंमा रहने महाराष्ट्र ब्राह्मणकुलीन पण्डित पुरुषोत्तमका नाती, पण्डित देवनिधिका पुत्र हुन्. यिनको जन्म विक्रमसंवत १८४७ फाल्गुनमा काशीपुरमा भई, १९०३ आषाढमा देहान्त भयो. यिनको मुख्य नाम लोकरत्न पन्त, प्रसिद्ध नाम गुमानी हो. यिनले २४ वर्षको उमेर सम्ममा सामान्यै रूपले अध्ययन गरेका थिए ता पनि १२ वर्षको ब्रह्मचर्यपूर्वक तीर्थाटन-व्रत उठाई, प्रयागमा ४ वर्ष वसी २४ लाख गायत्रीजप-पुरश्चरण, त्यस पछि फलाहार व्रत, अन्तिम ३ वर्ष देवप्रयागमा वसी दूर्वाङ्कुररसले निर्वाह गरी, व्रत पूर्ण भए पछि माता देवमञ्जरीको आग्रहले घरमा फर्की गार्हस्थ्य गरेका हुनाले यो तपोनिष्ठा द्वारा यिनी सरस्वतीबाट विशेष अनुगृहीत भए. कुमाउंका राजा गुमानसिंहका सभापण्डित पनि भए. विशेष काव्यादि ठूलो ग्रन्थ यिनले केही नबनाए-का भए पनि फुटकर श्लोकहरू धेरै नै बनाए; ती पनि यत्रतत्र भई धेरै नै हराए; बनाएको जति सबै पाइएको भए लाख ग्रन्थ भन्दा कम हुंदैनहो भन्दछन्. अहिले यो उपदेशशतक आदि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

फुटका खास प्रकरणलेख १०।२० मात्र पाइन्छन्. यिनको संस्कृत हिन्दी नेपाली पर्वतीय भाषाका र मिश्रित भाषाका [redacted] पनि श्लोक पाइएका छन्. यसउसले आजको करीब सवासय वर्ष आगी पनि हाम्रो नेपालीभाषाले सुकविको लेखनी द्वारा शङ्गारित हुने गौरव पाएको रहेछ भन्ने स्पष्ट देखिन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुमानी कविको
उपदेशशतक.

—०—

१.

मा महन्तको
ब्रह्मा हरि हरहरुको गरी परीक्षा [illegible] भृगुले ।
मै माने उत्तम हरी नै भजन्
हरिको महिमा मानी, — भजन् हरिलाई नै जनले ॥

२.

वचन पुत्र पनि गरी नष्ट ।
वचनवश मोहिनीको रुक्माङ्गदले [illegible] ।
अन्त्यमा रहे स्वर्गमा धर्म नछोड्नु त्यहीं कष्ट ॥
[illegible] सरखे, — कष्ट परे पनि [illegible] धर्म ॥

३.

विभीषण निकालिदां चाहने विशेष हित ।
त्यहाँ बाट निकालिदा हित चाहने [illegible] को ।
नाश भयो रावणको नगर स्वबन्धु सित
[illegible] नाश भयो — [illegible] विरोध [illegible] ॥

— हित चाहने विभीषण निकालिंदा देशबाट राक्षसको ।
नाश भयो रावणको, — ४. नगर विरोध स्वबान्धवको ॥

पाण्डव, दुर्योधनको गर्व हरी खोस्नशक्थे तरवत ।
तै पनि वनवास गए, — धैर्य गरी परवन्नू बरवत ॥

५.

मणि जाम्बवान सँग जिती सत्राजितलाई नै बुझाएर ।
श्रीकृष्ण चोखिनुभयो, — डर मान्नू गालको धेर ॥

मणि निल्दि बात लाग्दा हरिले त गरेर जाम्बवद्विजय ।
सत्राजितलाई दिए, — मान्नू लोकापवाद-भय ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६.

~~कुबेर इन्द्रपदमा~~ स्वाराज्य भोग गर्दा मुनिजन~~हरूको~~लाई गरेर अपमान ।
नहुष गिरे सर्प बनी, — ~~नलिनू उकेर~~ श्रीमान् भै नगर अभिमान ॥

७.

रावणले ~~सीताको~~ सीतालाई हरण गर्‍यो ~~बीचबाट जङ्गलको~~ प्रदेशमा वनको ।
बाँधिनुपर्‍यो जलधिले, — ~~हुन हुन्न नजीक~~ नबसे नजदीक दुर्जनको ॥

८.

कंस रिसाई बहिनी मार्न उठेमा गरेर गुणपाठ ।
वसुदेवले सम्हाले, — नह लाकु ~~फल्यांइस~~ सामले स्वाँठ ॥

९.

भाई! नगर अड्यौली भन्दा ~~कुबेरलाई खसाल रावणले~~ भिडेई कुबेरजीलाई ।
~~बाँध्यो मन युद्ध गरी~~ रावणले मर बाँध्यो ; — नदिनू उपदेश ~~लिंदैन लङ्कले~~ शठलाई ॥

१०.

कैकेयीलाई दिंदा वर दशरथले फसेर बोलीमा ।
अति सङ्कट भोग्नुपर्‍यो, — नगरे विश्वास नारीमा ॥

११.

रावणले गर्व गरी भिडिंदा रणमा सहस्त्रबाहु सँग ।
बाँधिनुपर्‍यो मृगसरी, — जाइन लाग्नू बलिष्ठ सँग ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१२.

राक्षसहरुले बाँधी पुच्छर पोल्दा समेत हनुमान्ले ।
लङ्कासहर जलाए,— नछोड शूराँइ आफनले ॥

१३.

जूवा जितेर ठट्टा गर्दा बलरामको, ~~[illegible]~~ गरी डाँको ।
रुक्मीको ~~मृत्यु भयो~~ मरे सभामा,— नगरे उपहास हरुनाको ॥

१४.

जाली कौरवदल संग ~~हारेसम्म~~ जुवामा धर्मराजले ~~जुवा~~ हार्दामा ।
~~जानुपर्यो जङ्गलमा~~ निकै मुलुकै छोडी,— ~~दर्बिले छलेकारको जुवा~~ धूर्तहरु संग नलाग जुवामा ॥

१५.

~~क्रतु~~ क्रतुको रक्षालाई कौशिक [redacted] मुनि पुत्र माग्न आएमा ।
दशरथले दिइहाले,— ~~जे पनि दिनुपर्छ मागेमा~~ उत्पन्न पनि सुम्प याचकमा ॥

१६.

पाण्डव~~हरु~~ संग ~~लडौं~~ रण नगरौं भन्ने नालिएर विदुरको राय ।
धृतराष्ट्र~~को भय भयो~~ बिग्रन गए,— लिनू सुहृत्को अभिप्राय ॥

१७.

शिशुपालले मखमहाँ अनुचित निन्दा गरेर हरिलाई ।
पायो मृत्यु तुरुन्तै,— ~~कडा नबोल्नू~~ निन्दा नगर बडालाई ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१८.

अरूलाई ब्राह्मणकी गाई नगले दिंदा भई कसर।

केपारो बन्नुपर्‍यो, — रहनू ब्रह्मस्वदेखि पर॥

१९

सुग्रीवले रघुपति स्त्रीविरही पाउँदा निजै जस्तै।

~~राम र सुग्रीव मिली पिलिस्का स्त्रीवियोगले मित्र~~।

दोस्ती बाँधे   दोस्त बनोस् दुःखमा जस्तै।

बलियो ~~भयो मितेरी~~, — ~~हुनुपर्छ बराबर मित्र~~॥

२०.

अर्जुन   बनी

~~[illegible]~~ विराटपुरमा तालिम गर्ने ~~भई~~ जनानाको।

रहन गए

~~[illegible] मए~~ नोकरै , — लिनुपर्दछ वक्त मौकाको॥

२१.

सगर्भ   त्यागेंदा गर्भी धेर

ऋषिले ~~सपुत्र~~ रानी शकुन्तला~~लाई त्यागेदा कर्ट~~।

सकारे   नसोचेर

दुष्यन्तले ~~लिएनन्~~, — काम नगर्नू ~~कुनै बेई~~॥

२२.

मोर

मानी वचन पिताको जननी पनि परशुरामले ~~मारी~~।

ने   रे

~~पछि~~ निर्दोष पनि मए, — मान्नू गुरुवाक्य, नविचारी॥

२३.

लङ्का पसे   सागर कौशल फड्का पार गरी

~~मारी समुद्र नाघी~~, हनुमान ~~लङ्का पुगी, गरी काम~~।

आँट गरी

साँच्चि महावीर मए, — कमाउनू ~~अँटले~~ नाम॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२४.

धाउँदा
आज्ञा लिएर सुरको शिवलाई जित्न ~~जहेको~~ काम ।
आँफै भए खरानी, — गर्न नखोज्नू कडा काम ॥

२५.

दोषी कालियलाई यमुनाह्रदमा खुँदेर निहुर्याई ।
श्रीकृष्णले निकाले, — दण्ड दिनू दुष्टजनलाई ॥

२६.

पनि जिउँदै गरी माया
शिर काट्ता ~~बसेको~~ कबन्धमा इन्द्रले ~~गरेर दया~~ ।
मुख छातिमा गरिदिए उनी रिपु संग गरेन दया
~~छातीमा मुख दिनुभो~~, — ~~रिपुमा पनि गर्नुपर्छ दया~~ ॥

२७.

सङ्ग
सुग्रीव~~लाई~~ शुकले मन्दा सन्देश दुष्ट रावणको ।
कपिले कुटेर बाँधे
~~शान्ति दिए वानरले~~, — दूत नबन्नू असज्जनको ॥

२८.

अश्वत्थामा गुज्रो यस्तो कूरो भनी युधिष्ठिरले ।
पछि ~~ले~~ पछुतो पनि माने, — पाप गरेमा रुनू मनले ॥

२९.

यौवन लिई तनयको ययातिले नृपले गरे अति चैन
~~यही ययातिनृपले उमेर सुतको लिएर गरे चैन~~ ।
शान्ति लिए विषयसुख कदापि भरिँदैन
तृप्त नभै ~~दिक्क भए~~, — ~~तृष्णाको बाढ घट्तैन~~ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३०.

इन्द्र जिती त्रिजगत्को भोक्ता बलि सुद्ध सिद्धिई भोग ।
बाँधिनगए सुतलमा ;– अस्थिर बुझ भोगको योग ॥

३१.

छोराहरु मर्नाले विह्वल धृतराष्ट्रलाई भेटेर ।
रोए कृष्ण दयाले ;– दुःखी बन दुःख देखेर ॥

३२.

क्षत्रिय शून्य नपारे संमन रिसमा डुबी परशुराम ।
नथामे नसकी कुनै काम
रणमा खुरुन्धुर रहे ;– ~~थालेको पार होस काम~~ ॥

३३.

जीले
रामप्रिया जनकसुता सीता~~लाई~~ समेत कष्ट अति ।
पाइन् राक्षसदेखिन
~~राक्षसहरुबाट मिल्यो~~ ;– जान अतौठ छ
~~विचित्र देखिन्छ~~ दैवगति ॥

३४.

विद्यापूर्ण तपस्वी द्रोण पनी धन कमाइ गर्न भनि ।
हतियार भिरेर रहे ;– साधुेगर धर्म अर्थ पानि ॥

३५.

~~शङ्कराशिरमा पनि बनी हुन्थ्यो जति बालचन्द्र सम्पन्न ।~~
~~विद्यापूर्ण तपस्वी द्रोण पनी धन कमाइगर्न भनि ।~~
~~त्यति पूर्ण चन्द्र हुनन् ;– लाग्दा बडा सँगै बडो बल्ल ।~~
~~हतियार भिरेर रहे ;– साधुेगर धर्म अर्थ पानि ॥~~
शिवका शिरका चन्द्र, क्षीण पनी छर महत्त्व-सम्पन्न ।
~~शङ्करशिरमा पनि हुन्छ जति बालक चन्द्र मान सम्पन्न ।~~
यस्ता पूर्ण हुदैनन्
~~त्यति पूर्णचन्द्र हुनन्~~ ;– लाग बढेछ सँग बडो बल्ल ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३६.

सुन्दा शरशय्यामा रहने भीष्मबाट सब धर्म।
गो दुःख युधिष्ठिरको,— पाका सँग सोध सत्कर्म॥

३७.

लाई मराउँदा छुटी
~~कद~~ घटोत्कचव~~धमा खर्च भएपछि~~ कर्णको शक्ति।
पाण्डवहरू बच्न गए कुनै युक्ति
~~ज्यान बच्यो पाण्डवको~~,— आफू बच्नू ~~यथाशक्ति~~॥

३८.

साथी भनि
~~दीन हुन्त~~ कोसेली कनिका बोकी गएर कृष्णकहाँ।
धनवान भए सुदामा,— दुःख परे दगुर मित्रकहाँ॥

३९.

पत्न नचाहन हुँदा विवस्त्र खडा
बाणासुरको आमा ~~रणमा आई लुगा सब उतारी~~।
विमुख भए हरि रणमा नारी विना कपडा
~~हरिले मुख मोडुभयो~~,— नहेर ~~निर्वाङ्ग परनारी~~॥

४०.

लक्ष्मण खातिर बूटी खोज्नाको रामले दिंदा काम।
हनुमान गएर ल्याए,— शक्लेलाई दिनू काम॥

४१.

जालो दानव बकले शिवको सेवा गरी लिएर वर।
गौरी नै लिनखोज्यो,— नगरे ठगमा पत्यार भर॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४२.

रावणले पालेको लङ्कामा मै निवास राक्षसको
राक्षसले अतिउग्र रावणको देशमा गरी वास।
घर नष्ट भयो नगर्नु मुलुकमा कुभूपतिको
धनजन हरू गुमाए, — नगर दुर्देशको वास ॥

४३.

क्रोधी मान्छे दुर्वासा शाप दिंदा अम्बरीष सज्जनमा।
नृप अम्बरीषलाई दुर्वासाले शराप गर्दामा।
हरिचक्र-पीडित भए
लाग्यो चक्र पछाडि, — क्रोध नगर्नु असर्दामा ॥

४४.

तक्षक होमिन लाग्दा शरण लिई इन्द्रले भई अटल।
नशके पनि त्यागेनन्, — शरणागतमा हुनु अचल ॥

४५.

माग्नी जन्म हुनासाथ
बालक भानिज कैयन् सार्है आफ्ना दुष्ट सरनाम।
भो नष्ट कंस कहै निन्दा हुने
नष्ट भयो कंस जिद्दी, — नगो चित्त मानिने काम ॥

४६.

सीता त्यागी मुनि झैं मुनिजनका साथमा रही राम।
गरिएके उरमा
राज्य गरी रहनुभयो, — जाओस् स्वत्सङ्गमा याम ॥

४७.

द्विज झैं नृप जरासन्धले झुकी जाल।
क्षत्रियपन चिनिहाले, — जान्नु आकारले चाल ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४८.

दहल्दै जता जता खुस्मा।
जान्थ्यो हिरण्यकशिपु क्रूर, ~~जता धुम्न, गर्न सुरसम्म~~ ।
निहुर पर्दैदेखि दुर्जनसा
सुरहरू उतै नहुन्थे, — ~~दुर्जनलाई दिनु भोग~~ ॥

४९.

मुनिशापमै परीक्षित बाँच्ने कोशासमा रहेर पनि।
सर्पद्वारै ~~मरे~~गुड़े, — जान्नु हुँदैन मृत्यु भनि ॥

५०.

सञ्चा जस्तो ~~छ~~ जगत, वास्तव यसमा बुझी असत्यपना।
जनक नृपति मुक्त भए, — बुझ्नू संसार यो सपना ॥

५१.

स्त्रीहरू संग भित्र रमी
~~युवतीमा लम्पट~~ भै बिताउँदा अग्निवर्णले समय।
क्षयरोगाक्रान्त भए
~~क्षयरोगी बन्नुपर्ने~~, — जान्नू विषतुल्य यी विषय ॥

५२.

दासीप्रेमी व्याधा भए पनि शरण परी महात्माको।
वाल्मीकि महर्षि बने, — गर्नु बहुमान ठूलाको ॥

५३

द्रुपदसुता-कामुक भै पाई एकान्त राति
~~एकान्तमा द्रुपदकी पुत्रीमा लहसिएर~~ कीचकले।
नचाहनेलाई पर्छ नी मनले
वध भीमबाट पायो, — ~~नहेर परयुवती मनले~~ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५४.

कौरवको गढ फोरी पस्ना अभिमन्यु एकलै रणमा।
सबले घेरी मारे, — नहुम्मिनू शत्रुको दलमा॥

५५.

पुष्करले राज्य जिती ऋतुपर्णकहाँ सवार बन्दामा।
नल राजा चिनिँदैनन्, — प्रकाश नहुनू कुवेलामा॥

५६.

गुरु मान्यजन सँग पनि, क्षत्रियका धर्मको बुझी मर्म।
अर्जुन लडे धनु लिई, — जस्तो पालि [घोर पनी] थाम निजधर्म॥

५७.

सागर मथेर मदिरा दानवलाई, सुधा त सुरलाई।
हरिले बाँडी ~~दिनुभ्ने~~ दिए, — ~~दिनुपर्छ शुहाउनेलाई~~ योग्य हिन्नू योग्यजनलाई॥

५८.

जँमा भई, नसाले बेहोस भई, लडी परस्परमा।
यादवहरू नष्ट भए, — नदिनू मन मद्यको रसमा॥

५९.

माइत यज्ञोत्सवमा हठले आफैं गई सतीलाई।
निन्दाले मर्नुपर्‍यो, — कहीं नजानू नबोलाई॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६०

हरिले कालयवनको वध यदुहरूले हुँदैन गर्न भनि।
वाद नाशे
मुचुकुन्द सित भिडाए,— वैरी मार्नू छलेर पनि॥

६१.

बारंबार जिते पनि, मित्र जरासन्धको बजी डङ्का।
जलदुर्गमा हरि रहे,— शत्रु जिते पनि लिनू शङ्का॥

६२.

घोडा खोज्दै जाँदा सबले जङ्ग्याउँदा कपिललाई।
सगरहरू भस्म भए,— नचिज्याऊ शान्त मुनिलाई॥

६३.

कामवश उर्वशीमा विश्वामित्र पनि गुह्य रीति सँग।
कुकुर भई पछि लागे,— डराउनू अण्ड काम सँग॥

६४.

संझ्यो घाँससरी रावण सब वीरलाई, गर्वभरी।
वानरसित पनि हार्‍यो,— गर्व नगर्नू विवेक भरी॥

६५.

सौताने वचन बिझी तप खूप गरेर बालक ध्रुवले।
अतिऊँचो पद पाए,— रहनू उद्योगमा जनले॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६६.

हरिले संग लैजांदा संगिनीहरूमा महत्त्व लिन पाई।
बोक भनिन्न गोपीले,— नउमाल्न स्त्रीहरूलाई॥

६७.

नकली रूप लिएको शगाल नपले भने पनी अहित।
हाँसिदिए
हरि हाँस्नुभयो रणमा,— मुख लाग्न हुँदैन दुष्ट सित॥

६८.

दोष विना पनि बाली रघुपतिले मीतको विपक्ष भनी।
मारिदिए
रुक्मलाई मानुभयो,— वैरी हो मित्रशत्रु पनी॥

६९.
देश
~~...~~ रिसले कुरु-नगर ढाल्न ~~चाहदा~~ खोजेर
बलरामले नदीमा हानिनपर ढाल्न चाहदा रिसले।
ल्न फुल्याएर
छोडे फुल्याउँदामा,— क्रुद्ध समालिन्छ सान्त्वनले॥

७०.
अर्जुनहरूले बाँधी ल्याएका द्रुपद द्रुपद हुन्जु पनी।
~~बलले बाँधी ल्याए द्रोण कहाँ द्रुपदलाई अर्जुनले~~
छोडिदिए द्रोणैले ~~... द्रोण ... ...~~— रहन्न जनले सहिष्णु दयालु बनी।
तर उनले छोडिदिए,— खानु खसमास सज्जनले॥

७१.

दुर्योधनले चुक्ता हाँसे जो भीमसेन बैठकमा।
कलको मूल यही भो,— नउठाऊ वैर आफसमा॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७२.

उद्धार गर्न कुलको गङ्गा ल्याई यहाँ भगीरथले ।
अरू पनि पवित्र पारे
अरूलाई पनि तारे ,– गर्नु सबको भलो जनले ॥

७३.

आफसमा फूट हुंदा गुरुपत्नी चन्द्रले गरी जारी ।
युद्ध चल्यो सुरहरूमा ,– झगडाको बीज हो नारी ॥

७४.

धेरै संग बसेकी चटकाले ब्रह्मदत्तका गृहमा ।
अन्ध गराई छोरा ,– नराख छोराहरू घरमा ॥

७५.

लोभ गरी कौशिकले लुट्न लाग्दा
हरतरह हर्न खोजे कौशिकमुनिले वासिष्ठकी गाई ।
गर्व गिरी पाएनन् ,– हठ नगर नपाउनेलाई ॥

७६.

वैर गरी / जोसिलो जोरी
अर्जुन सँग लाग परी कौरवले कर्ण जोजिला बलमा ।
मित्र बनोस् शत्रुको वैरी ।
जानी, मित्र बनाए ,– रिपुको जोरी लिन सबलमा ॥

७७.

रिपुवधमा साथ दिंदा बयल बनी इन्द्रले त्यजी लाज ।
मान नखोज्नु
बोके ककुत्स्थलाई ,– लाज नमान्नु परे काज ॥ ~~.....~~ऐर्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७८.

गर्दछ   भने   ले
पुग्दो शाप अहल्याजार भई इन्द्रलाई गौतमको ।
नेत्र हजार गराए.   दिन्छ भन्नै शाप   ले
भरिए हजार आँखा ,– शराप पान बस सज्जनको ॥

७९.

जोधा रावणलाई कुबेरले निज विमान सुम्पेर ।
अलकापुरी बचाए ,– बचाउनू थोरले धेर ॥

८०.

शोक हराई रणमा वीर गुणी पुत्र मारिएकोमा ।
अर्जुनले युद्ध गरे ,– शोक नगर्नू बितेकोमा ॥

८१.

व्यासमुनिबाट सुन्दा आफ्नो परिणाममा हुने नानिको ।
चिन्ता नलिनू
+ जनमेजय अतिचिन्तिए ,– फिकर नगर्नू लिई पछिको ॥

८२.

अर्को   सब जनले
कौरवतर्फ मिलेका कुन्तीसुत कर्णलाई देखूले ।
रहनू निज-बानीमै बुधले
राधापुत्रै ठाने ,– नबदलनू चाल आफ्नेले ॥

८३.

छोडी अरू हरि-नारी सत्यालाई [illegible] गनेर
हरिकी प्यारी सत्यालाई नै योग्य फूल नन्दनको ।
फूल दिए नारदले
अर्थशिक्षा. नारदजीले दिनुभो ,– गर्नू अनुकूल मालिकको ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८४.

लागेर रोहिणीमै, छोड्दा अरू, दक्षशाप पाएर ।
चन्द्र भए क्षयरोगी, — एकै नहुनू, भए धेर ॥

८५.

गर्दा सजाय तपले । निर्मल माण्डव्यको, परी शाप ।
यम शूद्र भई जन्मे, — दण्ड नगर्नू विना पाप ॥

८६.

निशिमा / रहँदा
शतधन्वाले ~~हेरवी~~ सत्राजित् मरे नींदमा ~~राति~~ ।
मणिको खातिर मारे / ~~अति~~ रात्ति नसुते हुन्छ ज्यादा
मारी स्यमन्तक लिए, — ~~अति निद्रा हुन्छ है हानि~~ ॥

८७.

सुत गाधिपुत्र मुनिले मार्दामा पनि वसिष्ठजी ज्ञानी ।
बदला दिन शर्माए, — कुल सात्विकको लिनू बानी ॥

८८.

मृतसञ्जीवन विद्या विनय गरी देवतर्फका कचले ।
गुरु शुक्रबाट
शुक्र रिझाई पाए, — काम लिनू नम्रता-गुणले ॥

८९.

द्रोण गई साथि भन्दा, नृप भिक्षुकको हुँदैन मित्र भनि ।
~~प्रेम गरेनन~~ उत्तर दिए
ठक्कर दिए द्रुपदले, — नृपलाई नसंझू दोस्त भनि ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हुन सके पनि हरिले ययातिको शाप, कंसवध बाद।
~~कंसवध बाद हरिले हुनसके पनि ययातिको शाप।~~
लिइ ~~[illegible]~~ एन राज गद्दी, — थामू प्राचीन मर्याद। ~~नतोड बन्देजको छाप~~॥

८१.

प्रद्युम्न हरी रणमा, परी द्युमान्को प्रहारको पीर।
हरिबाट निन्दित भई ~~रुक्मि गाली हरिको~~, — अड्नू रणमा भई धीर॥

८२.

दत्त मुनिले सबलाई कामी एकाग्र काममा छ भनि।
ज्ञान लिए मन रोके, — सिक्नू गुण नीचबाट पनि॥

८३.

गाई गोपाल हरी हरिलाई छकाउने गरी बाल।
ब्रह्मा आफैं छकिए, — नगर्ने जाली निषे ~~नउठाऊ छद्मका~~ जाल॥

८४.

सेना छोडी ~~[illegible]~~ घुम्दै सिकार गर्दा प्रसेन जङ्गलमा।
बलि सिंहको हुनगए, — नचहार्नू एकलै वनमा॥

८५.

पाए। शिवको अन्त ब्रह्माले भनि असत्य भन्दामा ~~बात कही~~।
पाइन् शाप सुरभिले, — नलाग्नु ~~नहुनू~~ झूटो गवाहीमा ~~कहीं~~॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

९६.

भई मुदित

पुत्र उलूपीसुत सँग लड्दा हारे पनी ~~परी साह~~ ।

शर्माएनन् रमाउनू हर पुत्र सित

अर्जुन ~~कत दङ्ग परे~~ ,– ~~छोरा सित चाहन्नु हार~~ ॥

९७.

दुःखित भै

कुन्तीको ~~दुख जाँदा~~ भेट कुरुक्षेत्र बीच कृष्ण सँग ।

सब दुःख पोखिन

~~सबको पीर बिसाइन~~ ,– ~~पोख्नू सब दुख~~ आफ्नु सँग ॥

आफ्नो सब दुःख भनिन ,– बिसाउनू पीर

९८.

ग्राह र दुःशासनले ग्रस्त गज द्रौपदी परी शरण ।

~~दुःशासन भनीले दुःख दिंदा द्रौपदी र गजलाई~~ ।

हरिले रक्षा गरिए ,– गर सङ्कटमा हरि-स्मरण ॥

~~हरिबाट मिल्यो रक्षा ,– सङ्कटमा सब हरिलाई~~ ।

९९.

दैववश देवयानी ययाति नृपले जुराउँदा वनमा ।

निःशङ्क विवाह गरे ,– चल्ने गर दैवको पथमा ॥

पाई ~~[illegible]~~ उपदेश ~~[illegible]~~ भलो १००.

~~उपदेश बेस पाई~~ नारदजीबाट गर्भमा रहँदा ।

सुन्नू उपदेश बेस सदा

प्रह्लाद भए ज्ञानी ,– ~~लिनुपर्छ हितोपदेश सदा~~ ॥

१०१.

दृष्टान्त दिई कहेका शय आर्या छन्द रूप उपदेश ।

हरदम मनमा राखे सबलाई हुन्छ अति बेस ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिल बहलाउन बुधको, भलाइलाई अबोधको बेस।
यसमा प्रकाश गरिए गुमानिकविका सदुपदेश॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षेमेन्द्र कविको परिचय.

चारुचर्याका कर्ता क्षेमेन्द्र कश्मीर देशका सिन्धुका प्रपौत्र, निम्नाशयका पौत्र, प्रकाशेन्द्रका पुत्र, अभिनवगुप्तपादका शिष्य प्रसिद्ध कवि हुन्. यिनको व्यासदास भन्ने नामान्तर पनि छ. यिनका शिक्षाप्रद र सरस सूक्तिमय साना ठूला ३०।३२ ग्रन्थ प्रसिद्ध छन्. केही ग्रन्थ काव्यमालामा प्रकाशित पनि छन्. यिनले कश्मीरका राजा अनन्तको राज्यकाल विक्रमीसंवत् १०८५–११२८ मा औचित्यविचारचर्चा, सुवृत्ततिलक, कविकण्ठाभरण, समयमातृका हरू र अनन्तका पुत्र कलशको राज्यकाल विक्रमीसंवत् ११२८–११४६ मा दशावतारचरित हरू रचना गरेको भन्ने ती ग्रन्थको लेखबाट पाइनाले यी कविको समय वि०सं० १०८५–११४६ तिर रहेछ भन्ने निश्चित हुन्छ. यिनको सरस प्राञ्जल रचनामय लेखबाट यी सिद्धहस्त कवि हुन् भन्ने स्पष्टै छ. सूर्यलाई नीराजनाको आवश्यकता छैन.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षेमेन्द्रकविको चारुचर्या.

१.

श्रीयुक्त सत्यानुरागी भुक्ति मुक्ति गराउने।
जगत्मा पूज्य छन् कृष्ण सदाचार सरी हुने॥

२.

जनले जाँगर गरी जागन् ब्राह्ममुहूर्तमा।
गर्दछिन् वास बेहान फक्रेको पद्ममा रमा॥

३.

शरीर पुण्यले शुद्ध, स्नानले पार निर्मल।
~~शरीर स्नानले साफ पार्न, निष्पाप पुण्यले।~~
इन्द्रले
~~पुण्यले स्नानले~~ वृत्रहत्याको पापवाले मल ~~इन्द्रले~~ स्नानले॥

४.

विना शङ्करको पूजा नहोस् शिवपूजा बिना कर्म नगर्नू जनले कुनै।
[redacted] कामै कुन पानि।
शिवभक्त श्वेतलाई लागेनन् सकेनन् यमले ~~मार्न~~ छुनै॥

५.

श्रद्धाले श्राद्धको काम गर्दै शास्त्रोक्त रीतमा।
~~बैरीमा ले~~ अर्ध जमीनमा दिए पिण्ड भीष्मले, न त हातमा॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६.

नगर्नू शिर शय्यामा पश्चिमोत्तर लोकले।
~~गर्नू शिरान मुख्तामा पूर्व दक्षिण लोकले।~~
बिग्रंदा दितिको शय्या, गिराए गर्भ इन्द्रले ॥

७.

खानेगर्नू अतिथिको शेष, शुद्ध गरी मन।
स्वमांस श्वेतले खाए नमानी पाहुना कन ॥

८.

गोडा धोई शुचि भई लाग्नू पूजादिकर्ममा।
कलिप्रवेश भो पाउ नधुंदा नलभूपमा ॥

९.

घुम्न नगर्नू मनमा निर्थक सँग रातमा।
निर्दोष माण्डव्य परे, ठानिई चोर, शूलमा ॥

१०.

रोक ~~लाग~~ राग परस्त्रीमा, स्त्रीमा विश्वासको पथ।
~~स्त्रीमा नगर्नू विश्वास, परस्त्रीमा मनोरथ।~~
मरे रावण सीताले, स्त्रीले गर्दा विदूरथ ॥

११.

वेताल-चाल नालिनू फसेर
~~वेतालको चाल मती नफस्नू~~ मदिरामहाँ।
मिम्रे तण पती हानी
~~हानाहान मती लिम्रे~~ यदुवंश नसामहाँ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१२.

डाह
कलहको मूल हो ~~द्वेष~~ मूल सम्पत्तिको क्षमा ।
जनमेजयले पाए ऋषिको शाप डाहमा ॥

१३.
नछोड्नु धर्म-मर्यादा दशोंमा पनि कष्टको ।
~~भोगेर पनि सङ्कष्ट गर्नु पालन धर्मको ।~~
धर्म थाम्न हरिश्चन्द्र बने चाकर डूमको ॥

१४.
नसाध्नु स्वार्थ भीमादुने ~~(सत्य ...)~~ गराई सत्य आस्थिर ।
~~नगर्नु सत्यको भङ्ग स्वार्थको सिद्धि खातिर ।~~
~~पुगे~~ नरकमा झेल्न सत्य डग्दा युधिष्ठिर ॥

१५.
सङ्ग गर्नु सज्जनको, नगर्नु गुणहीनको ।
विभीषण बने राजा, साथ लागेर रामको ॥

१६.
पार्नु राख्नु नाचिथ्यापुत्र नेनाता ।
आमा~~लाई~~ खुसी ~~पार्नु~~, नपार्नु रिस रागमा ।
माताको शापले नाग नाशिए सर्पसत्रमा ॥

१७)
न जरा रोजी, छिने यौवन
रिझाउनु पिता लाई आज्ञा मानेर भक्तिले ।
नम्र कान्छो
~~सय साढ़~~ पुत्रलाई दिए राज्य ययातिले ॥ (क्रमश)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१८.

दान गर्नू खुपी हेरी पछितो नहुने गरी।
दान पूरा नगर्नाले बाँधिए बाले बेसरी ॥

१९.

नचाही बदला केही, दान गर्नू सुचित्तले।
शत्रुले मागेर मैल्याए चौगडी-दान कर्णले ॥

२०.

नगर्नू द्विजको हेला,
~~निन्दा नगर्नू द्विजको~~, विग्रिन्छ ब्रह्मकोपले (ला)।
ब्रह्म-शाप परी विप्र परीक्षित तक्षकाग्निमा ॥
~~परीक्षित मारिए ब्रह्मशाप लाग्यो र साँपले~~ ॥

२१.

आफ्नैसिता खेर जाने, नगर्नू कर्म जालको।
~~नगर्नू काम केही, दिन्न त्यो फल अन्यको~~।
लिएको द्विजमै विद्या काम लागेन कर्णको ॥

२२.

~~नचाहन्नु दुष्टसेना गरेर धनसञ्चय।~~
~~लाग्यो दुर्योधन संग भयो [illegible]को क्षय ॥~~
नखोज्न तुच्छ-सेवाले भाग्य बार हो धन।
लाग्दा दुर्योधन संग गए द्रोणादि विज्ञ ॥

२३.

अरुको प्राणरक्षामा लाग्नू पूरा दया लिई।
कपोतलाई शिविले बचाए जिउ नै दिई ॥

२४.

द्वेष शून्य गरी
दिल
~~रिसराग त्यजी~~ पार्नू फूल झैं ~~मन~~ कोमल।
द्वेष दोष उठ्दा विग्रयो
~~नाशियो द्वेष सदामा~~ देवदानवको दल ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२५.

नहुन्नू गुन बिर्सेर बेगुनी पुरुषाधम ।
गुनी नाडीजङ्घलाई गिरे मारेर गौतम ॥

२६.

नपर्नू वशमा स्त्रीको बाँधिई प्रेमपा[illegible]ले ।
स्त्रीमा फस्ता दशरथ नाशिए पुत्रशोकले ॥

२७.

आँफै स्तुति गरी आफ्नो हुदैन गुण उज्ज्वल । (मैलो, नपार गुण केवल ।)
ययाति आत्मश्लाघाले स्वर्गबाट गिरे तल ॥

२८.

नहुनू व्यसनी हिंसा गर्ने मलिन काममा ।
शरापले मरे पाण्डु ~~[illegible]~~ भई लग्नू सिकारमा ॥

२९.

~~नबोल्नू~~ (नहान्नू) बाण झैं तीरवो बोली, पोरेर आकल (अतिनिष्ठुर वाक्यले) ।
नाशे कडा ~~वाक्य~~ (शब्द) बोल्दा ~~भीमले~~ कुरुको कुल (भीमले) ॥

३०.

नहान्नू अरुले नर्को चुक्ली प्रभु रिझाउन ।
~~स्वामी रिझाई चुक्लीले नलाग्नू अपकारमा ।~~
चुक्लीले राहुको गाँस चन्द्र सूर्य गए हुन ।
~~फुलक्याउले गाँस बने राहुको सूर्य चन्द्रमा ॥~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३१.

नलागनू मान हरिने छोरो याचन-कर्ममा ।
सानो हुनुपर्‍यो माग्दा विष्णुले बलि-यज्ञमा ॥

३२.

मर्म छेडी सज्जनको, गर्नहुन्न अनादर
ठूलालाई मर्म पर्ने नगर्नू काम साधुले ।
काटे शङ्करले शिर ।
वेदपाठी विधाताको उडाए शिर शम्भुले ॥

३३.

गर्नहुन्न त्याग निन्दा, सम्बन्धी बन्धुवर्गको ।
गर्दा शङ्करको हेला नाश भो दक्ष-यज्ञको ॥

३४.

नहुनू मदले अन्धो, नगर्नू डाह लोकको ।
कडा बोल्दा शिर हरे हरिले शिशुपालको ॥

३५.

नाम फैलाउने गर्नू ठूलाको गुण-गानले ।
गर्नू सद्गती ठूलाको मानले र बयानले ।
जी बयानले
रामको काममा लागे हनुमान् गुणगानले ॥

३६

मा, जान्नेले नत जातमा
संमान गर्नू गुणको, नसकी जातमा कमी ।
द्विज द्रौणि थिए क्रूर, क्षमा विदुर शूद्रमा ।
अश्वत्थामा द्विज क्रूर, शूद्र भै विदुर क्षमी ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३७.

ज्यादा मागेर आजीत नपार्नु बुद्धिमान्ले ।
पाई रत्नहरु मथ्दा दिए विष समुद्रले ॥

३८.

जाली लोभी क्रूर सँग नगर्नु प्रेम् बैठकी ।
कपटी क्रूर लोभीको सङ्गमा छैन लायकी ।
डाक्का विश्वामित्र~~जीले~~लाई लुटे गाई वसिष्ठको ॥

३९.

डग्छन् इन्द्रिय, विश्वास नगर्नु तपमा पनि ।
बिग्रिए मेनका साथ विश्वामित्र सरी पनि ॥

४०.

~~[illegible]~~ दैन्य छोडी धैर्य गर्नु, दुःख पर्दा वियोगको ।
वध भो पुत्रको मृत्यु सुन्दा विह्वल द्रोणको ॥

४१.

क्रोध-राक्षसको दास नहुनु बुद्धिमान्ले ।
~~नगर्नु बुद्धिको नाश, क्रोधको वशमा परी ।~~
पिए रगत वैरीको ~~भीमले~~ राक्षसैं ~~सरी~~ तुल्य भीमले ॥

४२.

स्वामी रिझाई नगरे, आफ्नै नाश हुने मन ।
युद्ध माग्यो शिव सित वाणले खुद बिग्रन ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४३.

रिझाऊ गुरु सेवाले विद्यामा धीर भै रही ।
~~मन्न उद्योग विद्यामा गुरुसेवामहां रही ।~~
कचले गुरुको सेवा गरे दुःखहरू सही ॥

४४.

निर्दोष हित लायक भक्तको ।
नगर्नु त्याग असल प्रेमीको [illegible]कसूरमा ।
यो मन रामको
त्यागी पतिव्रता सीता, पिलिए राम शोकमा ॥

४५.

गर्नू सुकीर्ति रहने लाजिने काम लोकले ।
चुके पनि गए स्वर्ग इन्द्रद्युम्न सुनामले ।

४६.

रक्षा नगर्नू क्षुद्र-चित्तले ।
आतिचञ्चल लक्ष्मीको रक्षा हुन्न कुच्याइले ।
श्री लुटे नन्द-नृपको भ्याडिले इन्द्रदत्तले
~~उडाए नन्दको लक्ष्मी इन्द्रदत्त र भ्याडिले ।~~

४७.

खामोस खानु नशके, नचल्नू बलहीनले ।
जोरी खोज्ने दशमुख बाधियो कार्तवीर्यले ॥

४८.

हुंदैन गर्न विश्वास वेश्याको धूर्तवाक्यमा ।
ऋष्यशृङ्ग डुबे वेश्या-सङ्गले रसरङ्गमा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४९.

सानै होस् शत्रुको हेला नगर्नू अतिगर्वले।
दयाले छोडिए विप्र राम, जामदग्न्य बालक रामले॥

५०.

घमण्डी भै लोकलाई नपोल्नू तीव्र तेजले।
~~[illegible] बाधा नगर्नू तेजी भै लोकलाई प्रचण्डले~~।
चिरियो जण्ड
आगढैरी जरासन्ध ~~मारे च्यातेर~~ भीमले॥

५१.

नगर्नू स्वार्थको सिद्धि बेमनासिब चालले।
~~नगर्नू स्वार्थको सिद्धि कपटका दुष्ट कामले~~।
दागी भो रामको नाम बाली मारेर जालले॥
~~छलेर बालि मार्दामा मैलियो नाम रामको~~॥

५२.

खास आमा संग पनि नबस्नू एकलासमा।
मायावती लट्टु परिन् पालेका कृष्णपुत्रमा।

५३.

नलाग्नू चञ्चल भई योगीको धैर्यनाशमा।
कामदेव भए भस्म ।शिवको नेत्रतेजमा॥

५४.

कलको घर जूवामा नादिनू दिल लोकले।
पाशाले मारिए रुक्मी खेलमा बलरामले॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

५५.

आशा नगर्नु
~~नपत्नु धेर~~ राजाको स्वप्न जस्तो निगाहमा ।
नन्दले हालिए मन्त्री शकटार सुरुङ्गमा ॥

५६.

नालिनू नास्तिकपना, लागी चार्वाक मार्गमा ।
भयो हिरण्यकशिपु निस्कँदा हरि थाममा ॥

५७.

उक्लेर उच्च ~~[illegible]~~ दर्जामा, नछोडू मान मान्यको ।
गिरे नहुष, भै इन्द्र, हेला गर्दा अगस्त्यको ॥

५८.

निर्धक्क नहुनू सन्धि गर्दैमा रिपुवर्गमा ।
इन्द्रले मारिए वृत्र सजीलै सित मेलमा ॥

५९.

भलो शिक्षा अर्ति सुन्नी, लाग्नु उचित रीतिमा ।
नलागी विदुरोक्तिमा ।
दुर्योधन भए नष्ट, ~~हरी विदुर-नीतिमा~~ ॥

६०.

नखानू लोभले ज्यादा, मन्द अग्नि हुने गरी ।
घीउ खाई
अग्निलाई ~~[illegible]~~ भयो ~~खाई~~ अमन बेसरी ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

६१.

सुकाउन्न दोषहरू, नशोष्नू देह केवल ।
थियो ध्यानी कुम्भकर्ण निद्राले नित्य विह्वल ॥

६२.

नगर्नू रहने आशा संसारी वस्तुमा कवै ।
कता गए राम रघु शिवि पाण्डुहरू सवै ॥

६३.

नगर्नू नक्कल गरी बूढालाई खिज्याउने ।
भए कुरूप श्रीपुत्र, मुनिलाई गिज्याउने ॥

६४.

दिंदै आर्ती नगर्नू व्यर्थ फत्फत ।
उल्लूलाई ~~आर्ति दिए बोली नाक्र अकार्थमा~~ ।
× शुक्रले नीति गर्दैमा गए दैत्य ~~विनाशमा~~ उद्धत ।

६५.

नखिस्याऊ कहा
~~हुन्न खिस्याउन~~ क्रोधीलाई थोचेर चित्तमा ।
चाणक्य चिढिंदा नन्द नाशिए दिन सातमा ॥

६६.

[redacted]
नजगाऊ चिढ्याएर सतीको तेज दुर्जय ।
भयो वेदवती-देहत्यागले रावण-क्षय ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

६७.

साधू (धु) विद्या र विनय, ~~[illegible]~~ गुरुमा अनुरागले। रिझाइ गुरु आफ्नैले,
~~पाए विश्वामित्रबाट रिझाई अस्त्र रामले~~। रामलाई दिए विश्वामित्रले अस्त्र प्रीतिले।

६८.

कर लागी दिनैपर्ने दिन् आफै सुचित्तले।
लिए द्रुपदको राज्य द्रोणले बलजोरले॥

६९.

मिलाई साधना गर्न धर्मकामार्थ तीनको।
सगरादिक राजाले गरे सिद्धि त्रिवर्गको॥

७०.

जन् उस्तै, सके ~~[illegible]~~ ज्यादा नहुन् कमि वंशमा।
रामको नाम भो भारी, ठूलो रघुघरानमा॥

७१.

आत्मा चोखो सफा पार्न तीर्थको पुण्यनीरले।
पार्थ तीर्थ घुमी स्वच्छ भए लोमशवाक्यले॥

७२.

शिकू कला श्रम गरी, काम लाग्दछ दुःखमा।
रहे विराटगृहमा लागी अर्जुन नाचमा॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१३.

ई   विरक्त बन

नगर्नु भोगमा राग, ~~लिनू वैराग्य~~ चित्तमा ।

पानी   साफ

~~जलमा~~ पङ्क झैं ~~चोखिन~~ थिए जनक, राज्यमा ॥

१४.

हलुका नहुनू, सेवा गरी लालच लोभमा ।

गुरुलाई शर्म भयो माग्दा संवर्त-यज्ञमा ॥

१५.

दुःशील स्त्री त्यागिदिनू, नगर्नू प्रेमको कुरा ।

गुरु निन्द्य भए नारी सहचारी चन्द्रको पुरा ॥ १७

नअघ्याऊ फूलतुल्य जनानालाई तेजले ।
नारीको शान्तिको निम्ति नछाए तेज सूर्यले ॥

१६.

नफस्नू अयसी बानी गरी गानबजानमा ।

वत्सराज फसे वीणा-मग्न भै शत्रुवर्गमा ॥

~~१९.~~ ✗✗ →

ननाशे पक्वले झैं भी चूत-अमृत-भोजमा ।

~~छद्दको भोजमा पस्यो, नमानू नाश विनको~~ ।

✓ जगी गैह [redacted] हुँदिन भी समुद्रमा ।

देवताले, ~~त्वष्ट्र मारा लक्ष्मी मुक्त समुद्रको~~ ॥

१९.

सुधा जस्तो आर्ति पोखी नहुनू चुहुने घडा ।

बिर्सी अर्जुन गीतार्थ, झगडामा भए खडा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८०.

हालीमुहाली छोराका हातमा नादिनू कवै ।
धृतराष्ट्र बने रद्दी, पुत्रलाई दिंदा सबै ॥

८१.

नदिनू शत्रुपक्षीको कांधमा भार कामको ।
वैलायो शल्यले ठुङ्दा झरीलो तेज कर्णको ॥

८२.

प्रभुबाट मिले मान,
~~निगाह पाए स्वामीको, श्रम~~ पर्दैन श्रम लाभमा ।
शिवजीले ~~[illegible]~~ । शिरमा ~~[illegible]~~ राखे खिएको पनि चन्द्रमा ॥

८३.

नगर्नू त्याग वेदोक्त शास्त्रोक्त शुभमार्गको ।
चुक्दा सन्ध्या धर्मबाट उड्यो सम्पत्ति दैत्यको ॥

८४.

गर्नू चञ्चल लक्ष्मीको, गुणले दृढ बन्धन ।
दैत्य त्यागेर लक्ष्मीले रोजिन् देव गुणीजन ॥

८५.

जुठोले चीज, जोहाले अन्न्यादि नछुनू सदा ।
~~नलागोस् मान्छमा जोश, जूठोले नछुनू छूत~~ ।
उड्यो दानवको लक्ष्मी, ~~छुवा~~ छूत उच्छिष्ट ~~ले छूत~~ भै छुंदा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८६.

छोडूर उन्नति
विवाहमा जात उल्टो ~~नपाऊन श्रेय~~ चाहने ।
ययाति देवयानीमा लाग्दा म्लेच्छ सरी बने ॥

८७.

ठट्टा नगर्नू रूपादि-हीनलाई घमण्डले ।
शाप पायो रावणले नन्दीको उपहासले ॥

८८.

रोक्नू बान्धवमा वैर, नलाग्नू एक पक्षमा ।
लडेनन् कृष्णका दाजू कुरुपाण्डव-युद्धमा ॥

८९.

संगी सपार गर गैह्रको
संसारको सत्र ~~आली रहनू उपकारमा~~ ।
अग्नि लाए गुरुले सब जीवको ।
~~[illegible]~~ उद्धारमा, ~~[illegible] सबको यश [illegible]~~ ॥

९०.

गर्नू रक्षा बान्धवको, पालना मित्र दीनको ।
~~रक्षा र पालना गर्नू मित्र बान्धव दीनको~~ ।
आफू हुन्थे कल्पवृक्ष हैं बली बन्धु-मित्रको ॥
~~कल्पवृक्ष बनी रक्षा गर्दथे बलि मनुको~~ ॥

९१.

टुनामुना घोर पाप-कर्ममा नदिनू मन ।
मारे लक्ष्मणले भारी दुन्याहा इन्द्रजित कन ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

८२.

क्रमै सित लिनू चार ब्रह्मचर्यादि आश्रम ।
ययाति आदि राजाले पाले आश्रमको काम ॥

८३.

हातैले खर्चनू आफ्नो श्री सम्पत्ति दनादन ।
अगस्तिको गाँस हुँदा लुटे वातापिको धन ॥

८४.

पश्चात्ताप हुने काम नगर्नू ~~भर जन्मभर~~ जिन्दगी भर ।
सक्नो रावणले ~~आफ्नै सीताको दुःख अन्तमा~~ सीता-क्लेश एक बेरी शिर ॥

८५.

दिनू कपाल फुल्दामा तपोवन विषे मन ।
कुरु आदि सबै राजा गए आखीरमा वन ॥

८६.

~~अन्त्यमा साधना गर्नु~~ आखीरमा ज्ञान लिनू जन्म संसार-नाशको ।
ज्ञानाग्निमा विदुरले उडाए बीज जन्मको ॥

८७.

~~तेजीला परमात्माको गर्नु चिन्तन~~ परमात्मा सत्य अन्तर्ज्योति झैं देख्न अन्त्यमा ।
शुक भीष्महरू, योगी गनिए आत्मलाभमा ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

९८.

जीव जाओस् म्याद पुगी, रहोस् पुण्य स्वरूपले।
मान्धाता आदि अरू छन् यशोमय शरीरले ॥

९९.

दुःख हर्ने शान्ति गर्ने संक्षेप हरि अन्त्यमा।
भीष्मले नारायणैलाई भोगले शरतल्पमा ॥

१००.

सुन्नू सज्जनको प्यारो संक्षिप्त उपदेश यो।
क्षेमेन्द्रको चारुचर्या प्रकाश यसमा भयो ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री:

न्यास वि धि: ।।

कृत नित्य क्रिय: घृतभस्म त्रिपुण्ड्र: गृहीत प वित्र: जपकर्ता आसने उप विश्य- ओँ आस न मन्त्रस्य मेरुपृष्ठऋ षि: सुतलंछन्द: कूर्मोदेवता आसनोपवेशने वि नियोग: ।।

ओँपृ थ्वि त्वया धृता लोका दे वित्वं विष्णुना धृता ।

त्वं च धारय मां दे वि प वित्रं कुरु चासनम् ।। ओँआधारशक्तये कमलासनाय नम: इत्यासनं संशोध्य गायत्रीमुच्चार्य - ओँ चिद्रु पि णि महामाये दिव्यतेज: सम न्विते । तिष्ठदे वि शिखाबन्धे तेजो वृ द्धिं कुरुष्वमे ।।इ ति शिखांबध्वा -ओँऋग्वेदाय स्वाहा। ओँयजुर्वेदायस्वाहा। ओँसामवेदाय स्वाहा ।इत्याचम्य ।ओँ अथर्ववेदाय नम:। इ ति करौ प्रक्षाल्य ।ओँवाक् वाक् (मुखे)।ओँ प्राण? प्राण: (ना सिकयो:)। ओँचक्षु: चक्षु: -(नेत्रयो:)।ओँ श्रोत्रं श्रोत्रं (कर्णयो:) ।ओँ ना भि: (नाभौ)। ओँहृदयं(हृ दि)।ओँकण्ठ:-(कण्ठे)।ओँमुखं (मुखे)। ओँ शिर: (शिर सि)। ओँ शिखा (शिखायाम्)।ओँबाहुभ्यांयशोबलम्-(बाह्वो)। इत्युपस्पृश्य -। ओँअप वित्र:प वित्रोवा सर्वावस्थांगतो पिवा ।य: स्मरेत् - पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तर: शु चि:।। पुण्डरीकाक्ष: पुनातु । इत्यात्मानं संप्रोक्ष्य । ओँभू: पुनातु(द क्षिणनासापुटे)।ओँभुव: पुनातु(वामनासापुटे)।ओँस्व: पुनातु (द क्षिणनेत्रे)। ओँमह: पुनातु(वामनेत्रे)। ओँजन: पुनातु(द क्षिणकर्णे)। ओँतप: पुनातु(वामकर्णे)। ओँसत्यं पुनातु(शिर सि) ।इत्यना मिकांगुष्ठाभ्यांमुपस्पृश्य ।ओँ भूर्भुव: स्व: इत्यात्मानं प रितो जलेना वेष्ट्य गायत्र्या तालत्रयेण दिग्बन्धनं कुर्यात् । ओँ कारस्य ब्रह्माऋ षि-र्दैवी गायत्रीछन्द: परमात्मादेवता सर्व कर्मारम्भे वि नियोग: ।भूरा दीनां सप्तव्याहृतीनां जमद ग्नि भरद्वाज भृगु गौतम कश्यप विश्वा मित्र व सिष्ठाऋषयो गायत्र्यु ष्णिगनुष्टुब्बृह ती पं क्ति त्रिष्टुब्जगत्यश्छन्दां सि अ ग्नि वायु सूर्य बृहस्प ति वरुणेन्द्र विश्वेदेवा देवता प्राणायामे वि नियोग: ।।गायत्र्या विश्वा मित्र ऋ षिगार्यत्रीछन्द: स वितादेवता प्राणायामे वि नियोग:। शिरसो ब्रह्माऋ षिगार्यत्रीछन्द: परमात्मा देवता प्राणायामे वि नियोग:। इ तिस्मृत्वा ।ओँब्रह्मणेऋषयेनम:(शिर सि)। गायत्रीच्छन्दसेनम: (मुखे)। परमात्मदेवतायै नम:(हृ दि)। ओँजमद ग्नि भरद्वाज भृगु गौतम कश्यप विश्वा मित्र व सिष्ठ ऋ षिभ्योनम: (शिर सि)। गायत्र्यु ष्णिगनुष्टुब्बृहती पं क्ति त्रिष्टुब्जगती छन्दोभ्योनम: (मुखे)। अ ग्निवायुसूर्य बृहस्प ति वरुणेन्द्र विश्वेदेव देवताभ्योनम: (हृ दि)।ओँ विश्वा मित्र ऋषयेनम: (शिर सि)। गायत्रीछन्दसेनम:(मुखे)। स वित्रेदेवतायैनम: (हृ दि)।ओँब्रह्मणेऋषये नम: (शिर सि)। गायत्रीछन्दसे नम: (मुखे)। परमात्मदेवतायै नम:(हृ दि)।इ ति विन्यस्य ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ओंभू: ओंभुव: ओंस्व: ओंमह: ओंजन: ओंतप: ओंसत्यम् ओंतत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो न: प्रचोदयात्। ओं आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुव: स्वरोम्।। इति मन्त्रं त्रि: पठित्वा प्राणयामत्रयं कुर्यात्।। तत: प्रातः सूर्यश्चमेति, मध्यान्हे आप:पुनन्त्विति सायं अग्निश्चमेति आचामेत्।ओंआपोहिष्ठेति तृचस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्रीछन्द आपो देवता मार्जने विनियोग:।।इतिस्मृत्वा।। ओं आपोहिष्ठामयोभुव:।।ओं तानऊ र्जे-दधातन।। ओं महेरणायचक्षसे।। ओं योव: शिवतमोरस:।।ओंतस्यभाजयतेहन:।। ओं उशतीरिवमातर:।। ओंतस्माअरंगमामव: -शिरसि, ओंयस्यक्षायायजिन्वथ - भूमी, ओंआपो जनयथाचन: -शिरसि।। ततो घमर्षणम् -ओंद्रुपदादिवेत्यस्य कोकिलो राजपुत्र ऋषि-रनुष्टुप्छन्द आपोदेवता अघमर्षणे विनियोग:।। इतिस्मृत्वा।। चुलुकेन जलमादाय।। तत्र नासाग्रं निधाय। ओंद्रुपदादिव मुमुचान: स्विन्न: स्नातो मलादिव। पूतंपवित्रेणे-वाज्यमाप: शुन्धन्तुमैनस:। इति तज्जलं भूमावुत्सृज्य, ओंऋतंचेत्यघमर्षण सूक्तस्यअघमर्षण ऋषिरनुष्टुप्छन्दो भावभृतो देवता अघमर्षणे विनियोग:। इतिस्मृत्वा। ओंऋतंचसत्यंचा भीध्दात्तपसो ध्यजायत। ततोरात्र्यजायत तत: समुद्रो अर्णव:।। समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।। सूर्याचन्द्रमसौधाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवंच पृथिवींचान्तरिक्षमथोस्व:।। इतिकरस्थं जलमाघ्राय भूमौ वामत: क्षिपेत्।। तत: अन्तश्चरसोति यामित्र ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपोदेवता आचमने विनियोग: इतिस्मृत्वा। ओंअन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुख:। त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कार आपो-ज्योती रसोमृतम्।।इत्याचामेत्। तत उत्थाय सप्रणव व्याहृतिक गायत्र्या सपुष्पादकेन जलेन सूर्यायार्धंदत्वा उपतिष्ठेत् - ओंउद्वयमिति हिरणस्तूपऋषि रनुष्टुप्छन्द: सूर्योदेवता उदुत्यमिति प्रस्कण्वऋषिर्गायत्रीछन्द: सूर्योदेवता, चित्रमिति कौत्सऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द: सूर्योदेवता, तच्चक्षुरिति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषि रक्षारातीतपुर उष्णिकछन्द: सूर्योदेवता सूर्योपस्थाने विनियोग:।। इतिस्मृत्वा।। ओंउद्वयन्तमसस्परिस्व: पश्यन्त उत्तरम्।। देवंदेवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरूत्तमम्।।ओंउदुत्यंजातवेदसं दवंवहन्ति केतव:। दृशेविश्वाय सूर्यम्।।ओंचित्रन्देवानामुदगादनोकंचक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्ने:।आप्राद्यावापृथिवीअन्तरिक्षं सूर्य आत्माजगतस्तस्थुषश्च।। ओंतच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरद: शतंजोवेम शरद: शतं शृणुयामशरद: शतं प्रब्रवामशरद: शतमदीना: स्यामशरद: शतंभूयश्च शरद: शतात्।। इत्युपस्थायोपविशेत्।

गायत्रो शाप विमोचनम्।

ओंअस्य श्रीब्रह्मशापमोचन मन्त्रस्य ब्रह्माऋषिर्भुक्तिमुक्तिप्रदा ब्रह्मशापमोचनी गायत्रो शक्ति-र्देवता गायत्रीछन्दो ब्रह्मशाप विमोचने विनियोग:।। ओंगायत्रींब्रह्मेत्युपासीत यद्रूपं ब्रह्म विदो विदु:।। तांपश्यन्तिधोरा: सुमनसा वाचामग्रत:।।ओंवेदान्तनाथाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि।। तन्नोब्रह्मप्रचोदयात्।।ओंदेवो गायत्री त्वं ब्रह्मशाप विमुक्ताभव। इति त्रिवारं पठेत्।। इति ब्रह्मशापमोचनम्।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ओंअस्य श्री वसिष्ठ शापमोचनमन्त्रस्य निग्रहानुग्रहकर्ता वसिष्ठऋषिर्वसिष्ठानुगृहीता गायत्री शक्तिर्देवता विश्वोद्भवा गायत्रीछन्दो वसिष्ठशापविमोचने विनियोगः ।। ओं- सोऽहमर्कमयं ज्योतिरात्मज्योतिरहंशिवः। आत्मज्योतिरहंशुक्रः सर्वज्योती रसोऽस्म्यहम् ।। ओंदेवी गायत्री त्वं वसिष्ठशाप विमुक्ता भव ।। इति त्रिवारं पठेत् ।। इति वसिष्ठ शाप- मोचनम् ।। ओंअस्य श्री विश्वामित्रशापमोचन मन्त्रस्य नूतन सृष्टिकर्ता विश्वामित्रऋषि- र्विश्वामित्रानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता वाग्देहा गायत्रीछन्दो विश्वामित्र शापविमोचने विनियोगः।। ओंगायत्रीं भजाम्यग्निमुखीं विश्वगर्भां यदुद्भवाः। देवाश्चक्रिरे विश्वसृष्टिं तां कल्याणीमिष्टकरीं प्रपद्ये यन्मुखान्निसृतो खिलवेदगर्भः ।।ओं देवी गायत्री त्वं विश्वा मित्र शाप विमुक्ता भव ।। इति त्रिवारं पठेत् ।। इति विश्वामित्र शापमोचनम् ।।

तत आचम्य विनियोगं स्मृत्वा न्यासं कुर्यात् ।। - ओंकारस्य ब्रह्मऋषिर्देवी गायत्री छन्दः परमात्मा देवता सर्वकर्मारम्भे विनियोगः।। भूरादिमहाव्याहृतीनां परमेष्ठीप्रजापति ऋषिर्गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि अग्निवायुसूर्या देवताः गायत्र्या विश्वामित्रऋषिर्गायत्री छन्दः सविता ममाभीष्ट सिद्धये जपेविनियोगः ।। ओंब्रह्मणे ऋषयेनमः(शिरसि), गायत्रीछन्दसे नमः(मुखे), परमात्मदेवतायै नमः)हृदि), ओंपरमेष्ठिप्रजापतिऋषये नमः (शिरसि), गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दोभ्यो नमः(मुखे), अग्निवायुसूर्यदेवताभ्यो नमः(हृदि), ओंविश्वामित्रऋषये नमः (शिरसि), गायत्रीछन्दसे नमः (मुखे), सवित्रेदेवतायै नमः(हृदि)।। इति ऋष्यादिन्यासः ।। ओंब्रह्मणे नमः (नाभौ),उंविष्णवे नमः(हृदि), मंशिवाय नमः- (मूर्ध्नि)।। इति प्रणव न्यासः ।। ओंभूः अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ओंभुवः तर्जनीभ्यां नमः स्वाहा । ओंस्वः मध्यमाभ्यां वषट् । ओंतत्सवितुर्वरेण्यमनामिकाभ्यां हुम् । ओंभर्गोदे- वस्यधीमहि कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् । ओंधियो यो नः प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।। इति करन्यासः।। ओंभूः हृदयायनमः । ओंभुवः शिरसे स्वाहा । ओंस्वः - शिखायै वषट् । ओंतत्सवितुर्वरेण्यं कवचायहुम् । ओंभर्गोदेवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट्। ओं धियो यो नः प्रचोदयात् अस्त्रायफट् ।। इति षडङ्गन्यासः ।। (१) ओंभूःनमः(हृदये) ओंभुवः नमः(मुखे), ओंस्व नमः (दक्षिणस्कन्धे), ओंमहः (वामस्कन्धे), ओंजनः नमः- (दक्षोरौ), ओंतपःनमः (वामोरौ), ओं सत्यं नमः (जठरे) ।।इतिव्याहृतिन्यासः।। (२) ओंतत्नमः(पादाङ्गुलिमूलयोः)। ओंसं नमः(गुल्फयोः) । ओंविं नमः(जानुनोः) ओंतुं नमः(ऊरुमूलयोः)। ओंवं नमः (लिङ्गयो) । ओंरें नमः(नाभौ) ।ओंणिं नमः(हृदये)। ओंयं नमः(कण्ठे) ।ओंभं नमः(कराङ्गुलिमूलयोः)। ओंगों नमः(मणिबन्धयोः)।ओंदें नमः (कूर्परयोः)।ओंवं नमः(भुजमूलयोः) । ओंस्यं नमः(मुखे)। ओंधीं नमः(नासापुटयोः) । ओंमं नमः (कपोलयोः) । ओंहिं नमः (अक्ष्णोः)। ओंधिं नमः (कर्णयोः)।ओं यों नमः [illegible]) । ओं यों नमः(शिरसि) । ओं नः नमः(पश्चिमवक्त्रे -चूडायः) ।ओं प्रं नमः-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(उत्तरवक्रे -(वामकर्णे)। ओं चों नमः-(दक्षिणवक्रे-दक्षकर्णे)।ओं दूं नमः-(पूर्ववक्त्रे-मुखे)।ओंयां नमः(उर्ध्ववक्रे-मस्तके)।ओंतूं नमः(सर्वाङ्गे)।। इतिवर्णन्यासः ।।

(३) ओंतत् नमः(शिरसि)।ओंसवितुर्नमः(भ्रूमध्ये)।ओंवरेण्यं नमः(अक्ष्णोः)। ओं भर्गो-नमः(मुखे)।ओंदेवस्य नमः(कण्ठे)। ओंधीमहि नमः (हृदये)। ओं धियो नमः(नाभौ)। ओं यो नमः(गुह्ये)। ओं नमः(जान्वोः)।ओं प्रचोदयात् नमः(पादयोः)।ओंआपोज्योतीरसोमृतब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् (शिरसि)।। इतिपदन्यासः।।

(४) ओंतत्सवितुर्ब्रह्मात्मने हृदयायनमः)। ओंवरेण्यं विष्ण्वात्मने शिरसेस्वाहा।ओंभर्गोदेवस्य रूद्रात्मने शिखायैवषट्। ओंधीमहि इश्वरात्मने कवचायहुम् ।ओंधियो यो नः सदाशिवात्मने नेत्रत्रयायवौषट् ।।ओंप्रचोदयात् सर्वात्मने अस्त्रायफट् ।।इतिषडङ्गन्यासः ।।

(५) ओंभू नमः(पादयोः)।ओंभुवःनमः(जान्वोः)।ओंस्वः नमः(कट्या)।ओंमहः नमः -(नाभौ)।ओंजनः नमः(हृदये)।ओंतपः नमः(कण्ठे)। ओंसत्यं नमः(ललाटे)।ओंपरब्रह्मणेनमः (शिरसि)। इतिपुनर्व्याहृतिन्यासः ।।

(६)ओंतत्सवितुर्हृदयायनमः।ओंवरेण्यं शिरसेस्वाहा।ओंभर्गोदेवस्य शिखायैवषट्।ओंधीमहि-कवचायहुम्।ओं धियो यो नः नेत्रत्रयायवौषट् ।ओंप्रचोदयात् अस्त्रायफट् ।।इतिपुनः-षडङ्गन्यासः ।। ततोगायत्र्यावाहनम् ।।

ओंतेजोसीत्यस्यदेवाऋषयः पंक्तिश्छन्दः शुक्रदेवता गायत्र्यावाहने विनियोगः।।ओं-तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि । प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ।।सूर्यमण्डलात् तेजोरूपां गायत्रीं हृधावाह्य -ओंतरीयपवस्यप्रजापतिऋषिगायित्रीछन्दः परमात्मादेवता गायत्र्युपस्थाने विनियोगः।।ओंगायत्र्यस्येकपदी त्रिपदी चतुष्पधपदसि न हि पधसे नमस्ते तुरीयायदर्शताय पदाय परोरजसे सावदोमा प्रापत् ।। इत्युपस्थाय ध्यायेत् ।।

मुक्ता विद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणै युक्तामिन्दुनिवध्दरत्नमुकुटां तत्वात्मवर्णात्मिकाम्।गायत्रीं वरदाभयांकुशकशाः शुभ्रंकपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ।। यतिध्यात्वा मालां गृहीत्वा -ओंमां माले महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्वयिन्यस्तस्तस्मान्मे सिध्दिदाभव।। इति सम्प्रार्थ्य मौनी गूढहस्तो प्रावृतशिराः मन्त्रार्थ चिन्तयन् १००८ वा १०८ जपं कुर्यात् -ओंभूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ।। जपान्ते - त्वंमाले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा मम। शिवं कुरूष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा ।। इति मालां संप्रार्थ्य ततोजपनिवेदनम् - ओंदेवागातु वेद इत्यस्य मनसस्पतिऋषिर्वातो देवता विराट् छन्दो जप निवेदने विनियोगः ।।ओंदेवागातु वेदोगातुं वित्वागातु मित । मनसस्पत इमं देव यज्ञ स्वाहा वातेधाः।। इति जलं समर्पयेत् ।। जपसमाप्तौ द्विराचम्य मृगीमुद्रया हंसीमुद्रया वा हवनं कुर्यात् । हवनान्ते पुनर्न्यासः -ओंब्रह्मणेऋषये नमः(शिरसि)।गायत्रीछन्दसेनमः-(मुखे)। परमात्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवतायै नमः (हृदि) । परमेष्ठिप्रजापति ऋषये नमः (शिरसि)। गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दोभ्यो नमः (मुखे)। अग्निवायुसूर्यदेवताभ्यो नमः (हृदि)। ओं विश्वामित्र ऋषये नमः (शिरसि) गायत्रीछन्दसे नमः (मुखे) । सवितृदेवतायै नमः (हृदि)। ... इति ऋष्यादिन्यासः।। ओंभूः अंगुष्ठाभ्यां नमः। ओंभुवः तर्जनीभ्यां स्वाहा। ओंस्वः मध्यमाभ्यां वषट्। ओंतत्सवितुर्वरेण्यमनामिकाभ्यां हुं । ओंभर्गोदेवस्य धीमहि कनिष्ठिकाभ्यां वौषट्। ओंधियो यो नः प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् । इतिकरन्यासः।। ओंभूः हृदयाय नमः। ओंभुवः शिरसे स्वाहा। ओंस्वः शिखायै वषट् । ओंतत्सवितुर्वरेण्यं कवचाय हुं । ओंभर्गोदेवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट्। ओंधियो यो नः प्रचोदयात् ।अस्त्राय फट् ।। इति अंगन्यासः।।

तत यानस्य प्रणम्य प्रार्थयेत् -

नमस्ते देवि गायत्रि सावित्रि त्रिपदे क्षरे ।
अजरे अमरे मातस्त्राहि मां भवसागरात् ।। १ ।।
कर्मणा मनसा वाचा गायत्री त्वं गतिर्मम ।
अन्तश्चारेण भूतानां दृष्टीत्वं परमेश्वरि ।। २ ।।
हीनो विभक्तिवर्णैश्च व्यंजनैश्च स्वरैस्तथा ।
जपोऽयं क्षम्यतां देवि प्रसादं कुरु किंकरे ।।३ ।।
अज्ञानाद्विस्मृतेर्भ्रान्त्या यन्न्यूनमधिकं कृतम् ।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादात्सुरेश्वरि ।। ४ ।।
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं न जानाम ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि ।। ५ ।।

इति न्यासविधिः ।।

शुभम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

228

कापी नं. ८

RAMA

२-प.

EXERCISE BOOK

Pages 64

अधिकरण २
प्रकरण ३३ — ४० का

NAME ____________

CLASS ____________

SUBJECT ____________

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नोट-६

मोल तोकी सकेपछि सक्दो बिक्री गर्न वस्तुलाई व्यापारीहरूले धेरै ठाउँमा लगी बेच्दछन्। नोक्सान गराएमा नोक्सानी अनुसारको क्षतिपूर्ति तिनीहरूले तिर्नुपर्छ

व्यापारी बाट लिने·

भागमा
१६ औं भाग नापनेमा (मानचोरी बढ्नाउँछ) तौलने वस्तुमा २० औं भाग। गल्ला, सुपारी आदिका तिर्नेछ। (नापिने १६ भागको १, तौलने वस्तुमा २० भागको १ भाग गल्लामा ११ औं भाग सरकारलाई दिने पीतवै व्यापारी बढ्नाउँछ।

अर्काको मुलुकमा गएको विक्रेय वस्तुलाई अनुग्रह (चुक्ता) गरेर अर्थात ठाउँ ठाउँका चौकी वा हकाइ तिर्नुपर्ने कर र सरकारलाई तिर्नुपर्ने व्यापार माफ गरी आउन दिनू

उनीहरूलाई निकाल गरी

(स्वदेश जानी) जलमार्ग बाट ल्याउने व्यापारीलाई (भविष्यमा व्यापार गर्न गरी) परीक्षा (कमजोर) दिनू। बाहिर बाट आउने व्यापारीले शत्रुको व्यापक गर नपाउने (मलेकाको वा बाहेक) अनुग्रह धापवाइ गर्नु।

सरकारी माल बिक्री गराउने आदि भनिले बिक्रीको मोल तुरुन्तै ठ्याक्क गर्दछ (अथवा ठ्याक्की बन्द

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मौका हालतै गर्नु। दिन सकिने बेलामा बजारको हानि नलाई (पण्य ध्वज
पनि बिक्री
१ कुमाइदिनु। बिक्री भएको पनि बाकी नलिने भनी।

बाटा लागेर नाना पार्यी पनि कुमाउनु पनि बुझी आफ्नो
मुलुकको स्वरीदबिक्रीमा हुने कुरा।

अरुका देशमा बिक्री गर्दा (पण्य प्रतिपण्य
को भाउ र आफ्नो मोल मिलाएर। शुल्क - जल पाल
सीमारक्षकलाई दिने भाग
लाई दिने (वर्तनी) साथ, बाटोमा रक्षा गर्ने दिनेश लाई दिइ भन
चौकीलाई दिन (गुल्म) नदी तरताराको दिइपन (तारदेय)
भन बाटोको खानाखर्च बाहन हरुको खर्च
निश्चो
यी सबै कटाई (भाडा भन्सारखर्च) हेर्न फाइदाको विचार गर्नु।
(विशेष फाइदा नहुने भए) आफ्नो मालको विदेशमा भएको खपत
अथवा आफ्नो माल र विदेशी मालको तुलनाबाट हुने लाभ
को विचार गरेनु। आनि देखिने फाइदामा चतुर्थांश खर्च
गरेर पनि चोर हरुको उपद्रव नभएको स्थल पक्का गरेर
आयात निर्यात गर्न गराउनु।
चौकीदार (अध्यक्ष) सीमाध्यक्ष (शहरका राज्यको
अनुकूल
आटविकलाई पनि केही दिएर (मेलमिलाप) राख्नु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

डाँकाको हिफाजत (बुझाउनु)

चोरी आपत पर्न आएमा सावधान अथवा आफूमा होसियार। परदेशबाट आफ्नो मुलुक नआइपुगुञ्जेल परदेशमा रहँदा दिनुपर्ने कुरा दिएर चोरको व्यवस्था गर्नु। पानी जहाज (जहाजको माझी) बाटोमा खान खर्च, आफ्नो तथा विदेशी मालको मूल्यको तारतम्य, आवत जावतको बाबत र आवादी, र भयको बचाउ आफ्नो र अरूको बजार शहरको चाल चलन पनि पत्ता लगाउनु।

नदीको मार्गमा पनि ठाउँठाउँको चालचलन बुझी जानाबाट फाइदा हुन्छ उत बाट जानू। बेफाइदावाला बुझाउनु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE

सप्तदशोऽध्याय

३५ प्रकरण जिन्सी मालको आध्यक्ष:

कुप्याध्यक्षले गतिलो कुप्यका रक्षक द्वारा असल काठ आदि (कुप्य) ल्याउन लगाउनु । असल वनको कामको कारखाना पनि गर्नू । (अर्थात कारखाना saw mill) । द्रव्यवनलाई काटनेहरूलाई दिनुपर्ने वेतन आदि (तिनीहरूले बाहेक आपत्ति बाहेक) गरेमा निरूपण दण्ड पनि व्यवस्था गर्नू ।

कुप्यवर्ग:—

शाक ..(सागौन) तिनिश ... धन्वन अर्जुन

महुवा ... तिलक साल (साल) शिंशप (सीसौ)

अरिमेद (गन्हाउने खयर) राजादन शिरीष (शिरीष)

खयर सल्लो, ताल, सर्ज ... अश्वकर्ण ...

सोमवल्क (सेतो खयर) कश .. आम्र प्रियक

धवक ... (धाउरो) इत्यादि असल काठको वर्ग गनिन्छन् ।

वेणुवर्ग .. उटज, चिमिय (नाम नखुलेको) चाप .. (वेणु - काँडा नभएको धनु बनाउनहुने । वंश (लामो लामो आरवला भएको छिद्र काँडा पनि भएको) सातिन ... कण्टक, भाल्लुक (मोटो लामो काँडा नभएको) यी बाँसका वर्ग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE

बल्लीवर्ग :— वेत (वेत्र) शीक बल्ली बाग्री

नागलता आदि लहरावाला वर्ग।

गुल्मवर्ग।

मालती, दूबो, अर्के शल्ला गवेधुका आल्ली

इत्यादि ।

डोरी बनाउने मूज र . . डोरी बनाउने

ताली . ताल भूर्ज (भुजपत्रको पत्र) पलास,

कुसुम्भ (. .) कुकुम फूल फिरिने फूल।

ओल आदि कन्द उशीर आदि मूल आमला आदि आ

औषधवर्ग।

— कालकूट . . . . (पीपलको पातजस्तो आँखलारखा रेखारेखा भएको

वत्सनाभ . . . . . हालाहल (सिर्गुणीको जस्तो

पातहरूको सोमो जस्तो — दारबको जस्तो फलहरूको)

मेषशृङ्गी — कमलको जस्तो फलहरूको । मुस्ता — .

मोथो को जस्तो आकारहरूको । कुष्ठ - - कूट नामको

जस्तो कन्द । महाविष - - - मानुषको रक्त स्थान

को दूधको जस्तो रूप भएको । वेल्लितक - - - (

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गौरादि . . . कन्दो बाट निस्कने चिपचिलो जस्तो कालक . .

. . सारिक . . . हैमवतक हिमालयमा

उत्पन्न हुने व्याघ्रपात भएको । कालिङ्गक . कालिङ्ग देशमा

भएको गौं जस्तो । दारदक . . अङ्कोलसारक

. . . उष्ट्रक यी विष

जाङ्गम विष — सर्प र कीराहरु . . गाग्रामा हाल्ने

रहने । विषवर्ग

चर्मवर्ग : —

गोधा (गोहोरो) सेरक (सेतो छाला भएको गोहोरो)

द्वीपी (चितुवा) शिशुमार . . । सिंह . बाघ हात्ती

रागो र चँवरी रुरुमृग . . गवय . (अर्को रंकु (गौंडा

गाई मृग . कपिलचक्रको छालामा हालु पित्त, नाता वात

गैंडा . रवा । पुच्छ अरू हरूहरुको पनि इत्यादि कोसम

अस्थिवर्ग . —

पत्लान; (?)मा वृत्त . . धातुविशेष । बोसो हीरा

वै. कुन्तक . . मोतीक (आवक) यी लोहवर्ग

ज्वाहिर् पेनाहि आदि

बाँसको कफेरा र माहुरीका घारा पालना आदि .

भेडा ऊन रवानी मृग पशु (सामान्य पशु) हिंस्र पशु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding

पाइने पितलको स्थान, चाँदी सुनका समूह पनि सबै
कुम काम गरिन्छन् ।

कुमको कलमस्थले कार्य र विज्ञानिकमयानि
आभा आदि बनाउनेकाम छुट्टाछुट्टै सब किसिमका
इन्, जीविका को निमित्त ढल शाकर आदि शब्दको
देशका लागि आभूषणादि पनि बनाउन लगाउनु.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0 In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: ...

अष्टादशोऽध्यायः

३६ प्रकरण — आयुधागाराध्यक्ष

<u>आयुधागारको घरको अध्यक्षले गर्नुपर्ने काम:</u>

आयुधागाराध्यक्ष (शिल्पकार) को आश्रयले संग्रामका निमित्त किल्लाको रक्षाका शत्रुको किल्लालाई भत्काउने (विनाश) चक्र, यन्त्र आयुध आवरण (कवच) र सामान, त्यस जातका मोटा काम गर्ने र कालीगरहरूको कामको प्रमाण (गोष्ठी) समय वेतन को ~~बन्धान~~ तोक्ने काम तिनीहरू गराई...

तयार भएको त्यसवस्तुलाई आफ्नो ठाउँमा राख्न लाउनू। ठाउँ अदल बदल गर्ने र घाम, सुकाउने, हावादिने काम पनि बराबर गर्नु। घाम, पसीना, र डाइहरूबाट नोक्सान हुन लागेको जति सुरक्षा हुने गरी राख्न लाउनु। जाति, आकार, लक्षण लम्बाइ चौडाइ तौल आदि परिमाण, पाइएका ठाउँ मोल, राख्ने भाँडो घर पनि दाम आदि द्वारा जान्नु।

<u>यन्त्र:</u>— (क) अचलयन्त्र

(१) सर्वतोभद्र: — गाडाको पाङ्ग्राजस्तो वीरको ढुङ्गा भएको बनाएको किल्लाको ढेरामा राखेर सबैतर्फ ढुङ्गावर्षी हो

(२) जामदग्न्य — भित्ता धरै। छिद्रको बाण भारिएर हान्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वक्राका

(ग) वडुमाय — पश्चिमको डाँडामा २६ को चारतिर

छ कालेखोपितृको ३/४ तकालेको धोको आधा

जोगा वसी चतुर्दशीले चाली ही प्रधान गलुगो

विश्वासघाति (शत्रुको वादी पाई छल के पार्नेको

मन्त्र रखोडमा दिदा स्यौतर दानी मानुगो

सँघारे — लामो बाटुका शागोमा जोडे कुकुरी

देनवाड कोगकल्याणी सम्बन्धकत मन्त्र

यानक — पाडुवाको दण्डका फलाक

पर्जन्यक — आगोति मानुनो (वाणपात्र)

वायुमन्त्र — पर्जन्यको आधारमाण आपत्त पासमा

राजसिपको रखमार मन्त्रले फरराउने नेतृत्व

वायुमन्त्र पर्जन्यको आमा २ २४मा जोगिनालेको

पारा एट मानि

अपराधिमन्त्र . ..

यन्त्रमन्त्र

प्रत्यातिर तीरवाजनवानको कालिको कोडको फलाक

मन्त्रको बारे छलवाज प्रवृत्तिको काढि स्याति गराउने

तीरवा स्थोर्य लडबाकको फुल्याक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding...

परम्परामाथि रहनेविरुद्ध लड्ने हुनाले रचना।

सुकेशिनी :— छालाको चमोले बनाइएका सवारी ठाउँमा
छुट्टाको प्रशासनाद् गोठेले परवान आटा जीवनलाई

मुस्तक : (रवसोको रुमाल

हस्तिवायु

हावागति घर

उपग्रह

प्रधान -

गदा

स्टेशन

गदा   आडानी/कम्पनीको

कुदाल :— व्यापारी

आरम्भार्थ — कामको फिर्ता पक्को र रव्यवस्था ला लिएर

उद्घाटन — मुद्रा जोत्ने चक्र

उत्पादन   रकम्रमोहित उरवर्ती र उत्पादनशील

शतघ्नी — ज्वाला २ की आणविक मिसाइल चलाउने
छुट्टाइएर हुने पाङ्ग्रा लागेको हुने प्रयोग हुने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE

त्रिशूल चक्र यति कलापत्रा

आयुध — (हतियार)

शक्ति — बर्छीसँग मिल्दोजुल्दो भएको तर्सिने गाड्ने धार जस्तो सुतपर्यो र लाग्ने आयुध

प्रास — २४ अंगुलको, हिंस्रक हातको दुवैतिर धार भएको फलामको

कुन्त — सात वा पाँच हात भएको भाला

छुरिका — छुरी भाला जस्तो,

भिन्डिपाल — ठूलो फाली भएको भाला

शूल — २० देखि ३२ अंगुल भएको लामो सुइरो

तोमर — बाणजस्तो ४ कुना भएको [illegible] प्रहार गर्ने

वराहकर्णी — बंगुरको कान जस्तो भएको भाला

कणय — फलामको दुवैतिर तीनकुना भएको बीचमा समाउने भएको

जसमा फलामको ~~[illegible]~~ [illegible] आकार हुन्छ ।

कर्पण — तोमरजस्तै हातले हुत्याउने पाँचहात भएको बाण

त्रासिका — फलामको प्रासजस्तै आउको अङ्कुश भएको

~~हेतुक~~ यी हतियार हुन् । इनाको नामलाई [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE-IKS

धनु: —

ताल (तालो) बाँसविशेषको, सालवृक्षको काठ। सिङले बनाएको सिङ — कार्मुक, कोदण्ड, द्रुण यी ३ किसिमका धनु हुन्छन्।

मूर्वा (मुर्वा) आँक, सन, गवेधु, बाँस, नसा, पिती इत्यादि बाट बनेको

इषु: — बाण, बाँशी, शर (ठड्डी) कण्डासन, पितलको तीनको जाति, छेडने काटने छोड्ने फलामे, हड्डी, काठ, का फल हुन्छन्।

खड्ग — ३० अङ्गुल भन्दा लामो बाङ्गो दुप्याभएको (तरवार)। दुप्यामा गोलपोको साथ आसिपत्र — लामो। लम्बको खड्ग (गैंडा) सींगो, हात्ती पिनको सिङ, दात अथवा लामो बाँसको काठको बाँसको फेदका बनेका हुन्छन्।

क्षुरिका — इस्पातका फलामको २४ अंगुल लामो पत्तो, पट्टिश — दुवैतिर (त्रिशूलाकार) धार भएको

कुन्त — भाला, काण्डछेदन — हँसिया जस्तो

आरा दात्र (हाते हतियार)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE

यन्त्रपाषाण — यन्त्रले हान्ने पत्थर

गोफणपाषाण — गोफण नामक यन्त्रले हान्ने पत्थर

मुष्टिपाषाण = मुठ्ठीले हान्ने पत्थर

रोचनी — जाँतो

दृषद — ठूलो ढुङ्गा पीँध चौडा [illegible] पुच्छ्याउरो हातमा

आवरण (कवच)

लोहसंहतको फलामको जाली
([illegible] [illegible] फलामको जाली

लोहजालिका = [illegible] फलामको जाली

लोहपट्टक — हात नभएको, फलामको पाता

लोहकवच — हात नभएको पिठ्यू र छातीसमेत [illegible]

सूत्रकञ्चुक — (धागोको बनेको आवरण).

[illegible] — (जनावर विशेष) गैंडा अर्थात् हात्ती, गोरु रथ सबैको छालाको [illegible] सिङ समेत भएको कवच,

शिरस्त्राण — टाउको बचाउने,

कण्ठत्राण — घाँटीको रक्षा गर्ने,

अर्धबाहु[illegible] — आधा बाहुलो

कञ्चुक — घुँडासम्मको

वारवाण — गोलीगाँठासम्मको.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE-IKS

पदं — पछाडिपट्टि लागेको हातका खुट्टाहरू, नागदोर्या = हातको औंला बचाउने (मोजो) यी चाहिं जिउमा लाउने।

पेटी = काठको सहायोगी जाली

चर्म — छालाबाट बनेको ढाल

दारुचर्म — काठबाट ढाल

तालवृन्त — काठका बनाएको पंखा

धमनिका — बाँसबाट बनेको ढाल

कपाट — काठको पल्ला

किरीटका — छालाबाट बनेको बनाएको

अप्रतिहत — हात छेक्ने

उध्यक्ष हातमा

कवाटकान्तर = किनारामा फलामको पातालमोच यो चाहिं लोहाले बन्नु।

उपकरण = सामान = हात्ती रथ घोडाको सामान गर्न लाई चाहिने कोरा आदि

हड्डा

आलङ्कारिक — हुड्गा झाउने पताका माला आदि कवचादि यी सबै उपकरण।

योद्धाहरूको बाहाँ देखाउने, आगो नष्ट गर्ने आगो देखाउने इत्यादि सबै काम, उपातप्रदायिका

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

मानवताएको वर्णन, छुवा, पानी बिगार्ने, छयाउने, इत्यादि
रका प्रक्रिया । प्रतिक्रिया, सरकारको काम भनि उपकरणहरू
रागको अर्थ
गर्नि दिइने । कुमार बाहनकाजाको सम्बन्धमा (इच्छा)
छलकपट
उठान र बैठान, उपयोग, (होम) लोभ, नोकसानी, खर्च,
पारिसक्नुपर्ने आयुर्वाणाको अध्ययनले विचार गर्नुपर्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE

३० ~~आयतौलको नापद्वारा~~ शुद्धताले
तराजु र मानापाथीको शोधनको काम

पौतवाध्यक्षले, माना पाथी तराजु ढक को काम गाऊन्

सुनको तौल:— १ माष धानको गेडा १ सुवर्ण माषा हुन्छ। त्यस्तो १६ माषाको ~~कर्ष~~ १ सुवर्ण या कर्ष, (४ कर्षको १ पल)

चाँदीको तौल:— सामु ४४ धानाको चाँदीको १ माषा, १६ माषाको (१ धरण) अथवा २० दाना सीमीको १ धरण हुन्छ।

हीराको तौल:—

२० चामलमात्रै को हीराको धरण हुन्छ।

प्रतिमान - ढक:—

आधामाषा माषा दुई माषा ४ माषा ८ माषा दुई सुवर्ण, ४ सुवर्ण, ८ सुवर्ण १०. सुवर्ण २०, ३० ४० सयसुवर्ण को धरण हुन्छ।

यही अनुसार चाँदीको पनि जान्नू।

(प्रतिमान) ढकहरू:— फलामका, मगधदेशका पत्थरको अथवा केवल यस्तै धातुको बनेको हुन्छ। जसै पानीले भिजेर वा अरुलागेर न बढ्ने अथवा तातो लागेर पनि घट्ने हुँदैन त्यस्तो बनाऊन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE

६ अङ्गुल लामो देखिनेगरी ८ आठ अङ्गुल लामो मध्यका दश किसिमका तराजु १५ पल फलामदेखि माथि १-१ पल ~~बढ~~ बढ्दै गएको बनाउनु। कथं कुन्दछन्।
त्यो ~~यन्त्रको~~ आठ पावे अथवा दुर्वोर्ति सिरव मध्यको बनाउनु।

सामवृत्ता = ३५ पल फलामको ७२ अङ्गुल लामो बाटुलो
बच्चा
बत्तराजु बनाउनु। त्यसको ५ पलको ~~मध्य~~ ठाँउ ~~बाबे~~ बराबर हुने बिन्दु लाउनु। त्यो चिन्हदेखि पाति १ पलदेखि १० पलसम्म र १२, १५, २० पलको पाति चिन्ह लगाउनु। १० दश दश बढाउँदै सय सम्म बढाउनु। ५-१०-१५ इत्यादि भाग भागमा विशेष चिन्ह पाति हाल्नु।

ती — त्यो भन्दा दुगुना फलामको ९६ अङ्गुल बाठ हात लामो
१०० पलको पानी तुला बनाउनु। त्यसमा २० ५०
१००, २०० मा रेखा हाल्नु।

सुनचाँदी बाहेक अरु वस्तुको तौलमा
१० धरणिक १ पल त्यस्तो १०० पलको तुला आपमानी
भन्दछन् (आयमानी तौलने) त्यसमा ५ पलमान अर्थात् ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

६ अङ्गुल लामो देखि लिएर ८ आठ अंगुल लामो सम्मका
दश किसिमका तराजूको १ पल फलामदेखि माथि १-१
पल ~~ब~~ बढ्दै गरेको बनाउनु । अथवा किन्नु ।
त्यो ~~यन्त्रको~~ कागज पाने अथवा डकैती सिरक
नक्सा बनाउनु ।

सामग्री = ३५ पल फलामको ७२ अङ्गुल लामो बाटुलो
तराजू बनाउनु । त्यसको ५ पलको ~~मध्यभागमा~~ बीचमा डाँडी
~~बाँधेर~~ बराबर हुने चिन्ह लगाउनु । त्यो चिन्हदेखि
पाति १ पलदेखि १० पलसम्म र १२, १५, २०
पलको पाते चिन्ह लगाउनु । १० दश दश
बढाउँदै सय सम्म बढाउनु । ५ - १० - १५ इत्यादि
भाग भागमा विशेष चिन्ह पाते हाल्नु ।

परिमाणी = त्यो भन्दा दुगुना फलामको ९६ अंगुल चार्ट धात लामो
~~१००~~ पलको परिमाणी तुला बनाउनु । त्यसको २०, ५०
१००, २०० मा रेखा हाल्नु । ~~१००~~
सुनचाँदी तौलि बाहेक अरु वस्तुको तौलमा
१० धरणिक १ पल त्यस्तो १०० पलको तुला आयमानी
भन्दछन् (आमदानी तौलने) त्यसमा ५ पलका कर्षावृद्धि

CC0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

को व्यावहारिकी तुला, ६० तुलाको मानले (नेपाल्याय हलहरू
इत्यादि किनी तौलिन्छ। त्यसमा पनि ५पलभन्दा ८४
पलको अन्तःपुमानले राजकुमार रानीहरूलाई दिनेवाला
नाम हुन्छ। अर्थात १० धरणीक भएको पलमा आधा धरणी
कम भएको ५ साढे आचार्यहरूको व्याख्यावहारिकी ८॥
~~धरणीक~~ मानले ८ को अन्तःपुमानले हुन्छ।
यी तीनहरूको फलाग्र पनि २५६ पल भन्दा छुट्टै
आउँछ। लम्बाइ ६ ६ अंगुल बराबर हुदै आउँछ।
अर्थात ३५ पल फलाग्रको ७२ अंगुल लामो आयमानी
३२ पल फलाग्रको ६६ अं. लामो व्यावहारिकी
३१ पल फलाग्रको ६० अं लामो मानले
२८ पल फलाग्रको ५४ अं. लामो अन्तःपुमानले
मापकयोग्य ग्रन्थ भनि यी दोलीन वादहरू आचार्यहरू
परिमाणी र आयमानीमा ५ पल बढता दिनुपर्ने हुन्छ।

काष्ठतुला:—

काठको तुला ८ दात ठाउँमा खुट्टा भएको, नापमा पनि
को ठाउँ भएको मध्यको खुट्टाजस्तो खुट्टा भएको
दुइ हातमा भएको बनाउनु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MoE-IKS

काठको २५ पल दाउराले १ पाथी चावल पकाउन हुन्छ
यसै किसिमसंग धेरै थोरै तौलन बताउछन्।
१६ किसिमका तुला (ढक यथास्थान गरियो।

द्रोण— २०० पल मासेको ~~मान~~ बराबर आयमान द्रोण हुन्छ।।१७।।
एकसय साठेसतासी पलको आवहारिक (आयमानमन्दा १३।।
पलकम) १७५ पलको मानतौल (व्यावहारिकमन्दा १२।। पलकम)
१६२।। पलको जना.पु मागतौल (मानतौलमन्दा
१२।। पलकम) औ माथिल्लोलिखितका द्रोणहरूको चतुर्थांश
आढक आढकको चतुर्थांश प्रस्थ। प्रस्थको
४ भागको कुडव हुन्छ।
१६ द्रोणको १ खारी। २० द्रोणको १ कुम्भ र
१० कुम्भको १ वह हुन्छ। पितामह भाग
~~नाप तौल~~ सुवर्णको, असलधातुको, एकनासको
(मासिको भागको मासा)
४ भागको १ शिखाभाग अथवा शिखादेवालुको
यस्तो मान नापतौल बताउनु— रसकोता—
रसपदार्थ (घिउ तेलको नापको भिन्न शिखादिको
नाप हुन्छ। सुरा फल, फुल, चुन, अन्न, चून पिनाको
शिखाभाग धान्यको मन्दा दुई अंशमा दुई।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मूल्य (भाडि खर्च)

१ द्रोण भाडालाई सवा पाथी, आठकं मा पौन पाथी
६ माना प्रस्थ १ भाँडाकुँडालाई भाडि खर्च
देखाविलाई कुछ मानिमा ठहरिना । ठेकेका भाडि खर्च २०५७
एक तराजुको खर्च तृतीयांश सामपूलाई दिइएकै हुन
चार चार महिनामा तिनको जाँच गर्न गर्नु । अथवा
तुलामान धपव दागरेमा सवा सताइस पण दण्ड गर्नु ।
जो चेतलाई (प्राणि वैधानिक जाँचपरख) दिनको
१ काकणिक लाभलाई दिनु । पगालेको घिउ बिन्दा
खेरि ३२ वाँ भाग र तेलमा ६४ वाँ भाग, ५० वाँ भाग
अरु द्रव पदार्थको । कुप्वा, ल्याल्यो काधा (जग्गा)
ल्याप्यो (आधा मान) खाँचाइ बनाउन लगाउन ।

८४ कुप्वा घिउ अराउने, ~~लाई~~ वा तेलको त
६४ कुप्वा अराउने बाँक हुन्छ । घिउ को ~~को~~ तेलको
बाँकि तलका बाँकको चतुर्थांश अराउने
लाई घृतधारिक र तैलधारिक बनाउन ।

इति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२० अध्याय

३८ पृ० देशकालको परिमाण

पौराणिकहरूले देशकालको परिमाणमात्र जान्नुपर्छ।
८ परमाणुको झिनो रथको पाङ्ग्राले उठाएको आकाशले
पत्ता लाग्ने १ सकेदां धुलोकण छ त्यो त्रिसरेणु. त्यस्तो
~~केही~~ धूलो कण ८ को १ वालाग्र ८ लिख्या १ युका
त्यस्तो ८ को यवमध्य त्यस्तो ८ यवमध्यको (जौ बीचको)
१ अङ्गुल अथवा मध्यम पुरुषको मध्यमा औंली
को मध्यको आरेखाको परिमाण अङ्गुल
कहलाउँछ।

४ अङ्गुलको १ धनुर्ग्रह, ८ अङ्गुलको
१ धनुर्मुष्टि। ~~कर~~

१२ अङ्गुलको १ वितस्ति। छायामापनको कीलाको
पनि १२ अङ्गुल हुन्छ। १४ अङ्गुलको नापलाई
शम, शाल, परीरय, पद पनि नाउँ हुन्छ।
२ वितस्ति अर्थात २४ अङ्गुलको १ अरत्नी हुन्छ
(त्यसलाई प्राजापत्यहस्त भन्दछन्)
प्राजापत्यमा ४ अङ्गुल बढाएमा अर्थात २८ अङ्गुलको
को पौतव २ वितस्ति (२ बित्ता) त्यसमा ८ अङ्गुल
बढाएमा ~~~~ अर्थात ३६ अङ्गुल किष्कु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अथवा त्रिहस्त भन्दछन् ।

४२ अंगुलको हात बनिदो बाक्ला, रत्न्याको हाउने । यो अङ्कको जमीनको नापको हात हुन्छ।
५४ अंगुलको कुण्डवानुसार बनको हात मानिन्छ।

८४ अंगुलको हातलाई व्याम. यो चाहिं डोरीको मान रहनेको, हलाहलको भूमिहरूको मान पनि यै प्राप्त गर्नाले हुन्छ।

४ आरत्नको, दण्ड, धनु, नालिका पौरुष आदिछ त्रिहस्तको १०८ अंगुलको धनु, गाडाको मान । प्राविलमार्ग हुन्छ। अग्निचयन यज्ञहरूको मानमा पनि हुन्छ।

६ कोश त्रिहस्तप्रमाणको ८ हातको दण्ड त्यो बाट्नगालाई दिन (जमीनको नाप) । आनाथ भोजन (सवारी) हरूलाई छोडेको १६ हातको नाप हुन्छ।
(८० हात) (१६०० हात)
१० दण्डको १ रज्जु २ रज्जुको परिधि
३ रज्जुको १ निवर्तन / २४० हात

३२ दण्ड लामो ३० चौडाइ नापेकोलाई बाहु.
२५६ हात लामाई २४० चौडाइ नपेको . बाहु मानिन्छ

८ हजार कुडे हातको "गोरुत" (गोकोश) ३२ हजार कुडे हातको योजन यो जमीनको नाप हो।

अब कालमान बताइन्छ। त्रुट, लव, निमेष काष्ठा, कला, नाडिका मुहूर्त, पूर्वभाग अपरभाग दिवस रात्रि पक्ष मास ऋतु अयन संवत्सर युग यो कालको परिमाण हुन्। म

निमेषको ४ भागको १ भाग त्रुट। २ त्रुटको १ लव २ लवको १ निमेष, ५ निमेषको १ काष्ठा, ३० काष्ठा को कला, ४० कलाको नाडिका (घडी) हुन्छ।

सूत्र- ४ माषा सुनको तार ४ अंगुल लामो गोलाकार शलाका बनाएर प्वाल भएको घडाको छिद्रबाट (आढक) पानी पानी चुहुने काल, नाडिका (पानीघडी) भन्दछ। २ घडीको मुहूर्त र १५ मुहूर्तको दिनरात, चैत महिना आश्विनमहिनामा हुन्छन्। महादेवले ६ महिनासम्म ३ (?) मुहूर्त घट्दै जान्छ र बढ्छ (दिनचक्र) ३ को बढ्न (सातबाट) (८ पुरुष) (१२ भागको) १२ अंगुलको छायामा, अठारह भागको १ भाग ~~हुन्छ। १५~~ पुरुष प्रमाणमा ७५ अं: को छायामा १४ भागको १ भाग ४८ अंगुलको छायामा ८ भा. १ भा

८ हजार कुडे हातको "गोरुत" (गोकोश) ३२ हजार कुडे हातको योजन यो जमीनको नापहो।

अब कालमान बताइन्छ। त्रुट, लव, निमेष काष्ठा, कला, नाडिका मुहूर्त: पूर्वभाग अपभाग दिवस रात्रि: पक्ष मास ऋतु अयन संवत्सर युग यो कालको परिमाण हुन। म

निमेषको ४ भागको १ भाग त्रुट। २ त्रुटको १ लव २ लवको १ निमेष, ५ निमेषको १ काष्ठा, ३० काष्ठा को कला, ४० कलाको नाडिका (घडी) हुन्छ।

सूत्र- ४ मासा सुनको तार ४ अंगुल लामो गोलाको शलाकाले बनाउने प्वाल भएको घडाको (आढक) छिद्रबाट पानी पानी चुहुने काल, नाडिका (पानीघडी) अथवा २ घडिको मुहूर्त ✱ १५ मुहूर्तको दिनरात, चैत महिना। आश्विन महिना हुन्छन्। यहाँदेखि ६ महिनासम्म ३ मिनेट मुहूर्त घट्दै जान्छ १ मा घट्ने (दिन घट्ने) ३ को बढ्ने (सातपाँचे)

१२ औं पुरुषको प्रमाणको ८ पुरुष ९६ अंगुलको छायामा, अठार भागको १ भाग ~~छैठे हुन्छ। १२~~ पुरुष प्रमाणमा ७५ अंगुलको छायामा १४ भागको १ भाग ४८ अंगुलको छायामा। ८ मा. १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF, Na

२ई औं. मा ६ भागको १ भाग १२ औंगुल ४ भागको
पितृको समय
१ भाग (छ दुई दण्ड)। ८ औंगुलको छायामा
दशांशाबन अर्थात ६ दण्ड, ४ अंगुल मध्याह्न छायामा
८ मौंशा कविलाभोत छायावेसा मध्याह्न हुन्छ।
दिन ढल्काउन लाग्नासि पनि विमोन सँगै पानि जान्
आसाढ महिनाको मध्याह्नमा छाया हराउने हुन्छ।
छै. मास
त्यहाँदेखि न (साउन) देखि २ बढ्दै जानेवेखि साउन
१५मा २ अंगुल छाया हुन्छ।

१५ अहोरात्रको पक्ष हुन्छ। चन्द्रमा बढ्दै
जानेको शुक्लपक्ष घट्दै जानेको कृष्णपक्ष। २ पक्षको
१ महिना हुन्छ।

३० अहोरात्रको कामकाजको महिना (सावनमास
कामकाजको महिना दिने) ३० अहोरात्रको महिनामा आधा
अहोरात्र घटेपछि सौरमास २९।। को चान्द्रमास हुन्छ
२७ अहोरात्रको नक्षत्र मास, ३२ अहोरात्रको मलमास
(कर्मचारी)
घोडाको कामका लागि ३५ अहोरात्रको
(कर्मचारी)
महिना। ४० अहोरात्रको हात्तीको कामको लागि महिना

l Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

२ महिनाको १ ऋतु, साउन भदौ वर्षा, आश्विन
कार्तिक शरद्, म॰ पौ॰ हेमन्त, माघ फा॰ शिशिर
चैत वैशाख वसन्त, जेष्ठ आषाढ ग्रीष्म गरि
शिशिरदेखि आरम्भ गरी उत्तरायण
वर्षादेखि आरम्भ गरी दक्षिणायन हुन
२ अयन १ संवत्सर ५ संवत्सरका १ युग
हुन्छ।

१ ऋतुमा सूर्यले दिनको ६० खण्डको
१ खण्ड (१ घडी) घटाउने र चन्द्रमाले पनि त्यतिनै
१ खण्ड घटाउने। त्यसैले सूर्यले १ घडी घटाएको
खण्डमा चन्द्रमाले घटाउनु हुन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

टिप्पणि: — सार्वजनिक

सार्थ = प्रेमिल, पाठि = [illegible]
अरु = साली

एकांकी अध्याय

— x —

मन्त्रालको दाबीदार

मन्त्रालको दाबीदारले [illegible] फूलो [illegible]
[illegible] बनाएर [illegible] खुबसुरत [illegible]
[illegible]। [illegible]
[illegible] आएको [illegible]
[illegible] आउनु भएको, तपाई [illegible] [illegible]
[illegible] आएको [illegible] तपाईको
[illegible] पाउनु भएको, तपाई [illegible] आएको [illegible]
[illegible] पाउनु भो [illegible]।

[illegible] [illegible]
[illegible] गर्नु। [illegible]
[illegible] फूलको [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]।

[illegible] अर्थात [illegible] आफूला
[illegible] अथवा [illegible] [illegible]

[illegible] पाएको [illegible] भएको [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

Balram ... Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दाखिल गर्नु । महसूल बढी छुट्ट गर्न खोजी विशेष
वस्तुको परिमाण अथवा मूल्य घटी बताउने
भो भने त्यस्तो मालको घटी भन्दा बढी मोल
का वस्तु राजाले लिनु अथवा महसूलको
चौबीसौँ आठगुणा दण्ड गर्नु (देखाएको मोल भन्दा बढाएको)

शुल्कवञ्चकको शास्ति
बजारमा उपस्थित मालको [illegible] ~~आफ्नो [illegible] बालुको [illegible]~~
(रत्नादि बहुमूल्य वस्तुमा [illegible] आदिको [illegible])
हल्का वस्तुलाई भन्दा बहुमूल्य वस्तुमा आठगुणा
आदि भन्दा [illegible] आठगुणा दण्ड दिनु ।

नक्कलीसामानको मयको : धान्यादि गरेर [illegible] बिक्री गर्नेमाथि
नक्कली सामान त्यो बिक्रीको मालको मोल भन्दा
मोलवाला मान्ने त्यो बढेको मोल लिनु ।

[illegible] व्यापारीको अपराधलाई बजारको [illegible] [illegible]
गरेमा त्यो [illegible]लाई आठगुणा दण्ड गर्नु ।
त्यसो हुँदा विभिन्न मालको बिक्रीमा तौलिने, नापिने र
गनिने वस्तुको तौल, नाप, गन्ती गर्नुपर्छ ।
(तुलनात्मक अध्ययन गर्नु पर्ने रूप आदि)
अन्दाजी नक्कपाते गर्न हुन्छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmiki, eGangotri, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

महसूल दस्तुरीहरू

धर्म नुनको सीमानाबाट अन्यत्र नगरी गएकालाई लागेको महसूलको आठगुणा दण्ड गर्नु।

बाटामा चोरी निकासी गर्ने अथवा चुनाउमा चोरी निकासी गर्न इजारदार निकासी गर्ने दण्ड गरियो पत्ता लाउने

शुल्कमाफी

विवाहको निमित्तको वस्तु, विवाह भएपछि पतिसँग जाँदा बाबुआमाबाट लगेको, सौगातको वस्तु यज्ञको निमित्तको दुध दहि घिउ आदि, सुत्केरी प्रसवमा (छोराछोरी पाउँदा) जातकर्म, पुत्रको औषधीको निमित्तको वस्तु, देउताको पूजा उत्सव, चूडा, व्रतबन्ध, विवाह व्रत दीक्षा इत्यादि यस्ता कामका कार्यमा लैजानलागेको माल विना शुल्क जान्छ।

यो माफी नहुनेलाई माफ हुन भनी छलाउने लाई चोरी सजाय गर्नु। (१) महसूल तिरेको वस्तुको साथमा महसूल नतिरेको वस्तु पनि छलेर निकाल्नेलाई

(२) रुउरा बमोजिम रुउरा मालहरूको वस्तुको बाबतमा छाप दिलाएर पनि छल अधिकारीले भन्दा नियमभन्दा बढी, फेरी रुउरा महसूल

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri.Funding: MIDF

वर्ण – सामान्य ढाक्रो

कवच – कोइसमेत ढाक्रो।

वर्तनी – बाटाको महसूल

ध्यान

निर्वहण – निर्वाह –

(३) निर्वाह वाक्ष नदी फेरो त्यसको महसूल नलिने छो (अपराध)

आमाने ~~सु~~ कुमारलेजाने भन्यो आयो त्यसलाई

लो वस्तु जफत गरी थिति दण्ड पनि गर्नु।

कुनै शुल्कलाई बाहिर पराल गोवा गरी उडाइलैजाने

त्यसै उपाय सहता दण्ड।

(निर्वाह गर्नेलाई)

सभाले निर्वाह गर्नेशोको भाग शस्त्र वर्ण

कवच लोई ... रत्न धान्य पशु पिगौह मद्य कुनै ...

सर्वाले घोषणा गरेको ओखी भो दण्ड त्यसको जफत तोकि

गर्नु। तिन वस्तुमा कुन बाहिर बार ल्याउदाखेरी (शुल्क) ~~ सुल्का~~

दोवि आदि विनाशुल्क कोचन पाउछ।

सीमाको रक्षकले विक्री को माल बोके ल्याएको

बाटाको रक्षाको भाडा (वर्तनी) सवापणा, एक पशु हुनेले

१ पण, अरु पशुको आधापण, साना तिना क्षुद्र पशुको

चौथाइ पण, काँधमा ~~बोझ~~ को १ मासा बाटोको आदि

चोर आदिको बाट आदि पत्ता लगाई दिनु बाटोका

... विनियोग महलमा शान्ति ... दिनु।

[illegible] विदेशबाट ल्याएका वस्तुको

[illegible] ... पति सामान्य ... पति ...

(विवरण)

हातको (विवेचनको)

गोविन्द आफ्नो हातले छाप दिएर मनुष्यको हात
कहाँ चलाउन गरिदिनु । अथवा व्यापारीको योजनाबद्ध
गुप्तचर (प्रकाशक) व्यापारीको (धनिमान्छेको) संघ [illegible] वस्तुको
सेरख्य राजालाई पनि सूचना देओस् । त्यो सूचनाबाट राजाले
सारदार आफ्नो सर्वज्ञता प्रचार गर्नलाई शत्रुका [illegible] आफ्नो
यहाँ पठाएका व्यापारीको सब प्रमाण जनाउँदिनु ।
अत्यासमाधि शत्रुका पक्षका व्यापारीको सब भोगेर
"यो फलानाको ओमाति राजालाई छकाउन उठाउन आवेदन
यो राजाको दिव्य दृष्टिको प्रभाव छ" भन्ने भनु
त्यसो गराउने छकाउनेलाई नाघ्न वस्तुमा
आफ्नो महत्त्वको आवश्यकता देखाउनु ।
'किम्ती वस्तु नष्ट सम्पूर्ण हराउनु । मध.
राष्ट्रलाई पीडागरि विक्रेताको वस्तुलाई रोकन
फाइदा र जो भारे [illegible] हुन . त्यो वस्तु दर्शाउन आउन नदिनु
आफ्नो देशमा आउन नदिनु । आफ्नो देशमा
उपलब्ध [illegible] आदि वस्तु [illegible] हुन । [illegible] आफ्नो देशमा दुर्लभ
भएको वस्तु ग्यानपित [illegible] आदि, र [illegible]
गर्नु ।

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri Funding: MIDF

४० प्रश्न ६ मूल्यको व्याख्या

(१) वस्तु ३ किसिमका हुन्छन् ।
(क) वाह्य, (ख) आन्तरिक (ग) आयातित.
(क) आफ्नो देशमा पैदा भएको विभिन्न वस्तु सामानहरू
(ख) विभिन्न निर्माणमा भएका आयात ।
(ग) विदेशबाट आएको वस्तु आयातित ।
यी तीन किसिमको निर्यात र आयात (पैठारी) हुने किसिम हुन्छ ।
विदेशबाट आफ्नो देशमा, आफ्नो देशमा पनि अन्यत्र आउँदा मूल्यको पक्षपात
मूल, फल, ... (जस्तै = मूला आदि) ... (= ... आदि)
... = ... आदि ... भएको ... आदि, यी र ... भएको ...
... ।
... ।
(२) ... ।

Bal... Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitiz[illegible] MIDF

स्रोत · · कुकुल क्रिनीतान (रेखाको) केन्द्र – धागोकोजुत
धातीको मन:शिला, हिंगुल, लोहजात भेक वविथालु –
ओख आदि चन्दन धूपी पिपला, मलको बीउ [illegible]
मेघ, दालचीनी पात, [illegible], [illegible] रेसमहरूको
धागाकोजुत, पिठ्योत ओढ्ने रेश मेरा [illegible]
को, तस्तो दशौं वा पञ्चौं [illegible]।
वस्त्र न रंगुरु [illegible] [illegible] [illegible]
(चन्दन) [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] घिउ तेल, [illegible], (डाबर)
[illegible] मेघ, पक्षान्त (मासहरी) पिनीहरूको
[illegible] [illegible] [illegible] पद्धति [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] उपयोगको [illegible] त्यारको [illegible]
[illegible] [illegible] स्वयं देशभाइ [illegible]
[illegible]।
[illegible] जहाँ उत्पत्ति [illegible] [illegible]
[illegible]।

स्वानीबाट मणिहरू आफ्नालीएको छ जय दण्ड गर्नु।
फूल फलको बीचबाट बेलमा पूर्व दण्ड।
उत्पत्तिस्थान बाट श्रम पूजा। पूरा [illegible]
[illegible] [illegible] पूरा
सीता · · · [illegible] [illegible]
नयाँ पुराना, देश, जाति, स्वीग, [illegible] आदि
सबै विभागीय [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] गर्नु।
हीरा

[illegible] Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri Funding: MIDF

Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कापी नं. ७

२२३

RAMA

2-5

EXERCISE BOOK

Pages 32

२ अधिकरण
प्रकरण ३२ रव – ३३

NAME Jajna Raj Dhungel
CLASS VII
SUBJECT

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

ॐ

कालिगढको काम:— (1) रवदुक्का (औंठी आदि) (2) धनमुचिठा (केही रवदुवा केही वोको माली आदि) (3) ठूलोपाता छोरे (संमुहा) पातलोपाता दौरने (आवरनेहरू) संघात्य · टुक्रा टुक्रा जोडेर बनाउने (बन्धनी आदि वासित = (रसहरूले भावित गरेको (मूलबाहरु) यति किसिमका कालीगढका कामहुन्छन् । (1) तराजु फलकमा (2) हराउनु, (3) उसद्रायता 4 पेरव. 5 पिक · यी ५ चोरने जुक्ति हुन् ।

(1) अलाभेन्त · उत्कोणिका, निनमांतका उपकण्ठी कुशिका सवकूबक्ष पारिवेध

नग फलकमा बनाइ इच्छानुसारिक बनाउन सकिने

उत्कोणिका = फलकको ठूलो अथवा पातो किनारा बाकस भएको।

निनमांतका:— बीचको कोना रवोक्रो (धावापहरुगनको उक्त)

उपकण्ठी — ठोरी बाठो धेरै भएको (धागाको दोष)

कुशिका:— माल हाल्ने खाडो खराब भएको

सवकूबक्षा = ठरो धागो भएको

पारिवेध्नी = दहो स्थिर नहुने (डंडीको दोष)

असत्काला — कालाको दल(कुम्बक) बनाएको सापद हुनको

(शुल्व – तामा

यति किसिमका दोबै तराह हुन्छन्।

(ख) ५६ भाग चाँदी १ भाग तामा मिसाएको त्रिपुरक हुन्छ। त्यसबाट (त्रिपुरक (रुप) सहा पदा गरेको त्रिपुरका पर्यायीत। तामो हालेर सहा पदा गरेका

(ग) नीलोधा चाँदी समभाग मिसाएको वैक्रान्त हुन्छ त्यो सहा हालेर हेराएका वैक्रान्तका पर्यायीत।

(घ) आधा तामा मिसाएको मुग (स्वाग)

हरणगर्न वाले

ख्यालमरको (मुगा) फलामको बीर, काँसाको भाँडोमा विमएको — विरसा ठुग्रा — सनालो (सन्दर्श) ओड्ाली .. (२ ३का) सुवर्चिका .. (स्वाग) वृत्त ३ दो पुर्याउनी हरण गर्ने बारो हो। अगाडि देखि आगोमा होमिलाउँदा, गंगा बालुवा पालेस्उन चाँदी मिलाएर बनाएको धूलो पिण्डलाबुका नुका.

अथवा धाउ मिसाएको ~~भका~~ बालुवा मुगा पात फुट्यो भन्ने तिहुलो
आगोबाट ~~लगाउँछन्~~ सहा पदा गरी मिलाउँछन्।

~~[illegible]~~ भारत

पहिलालेबाट फोजदार जाउँदा सजमा भएका टुक्रालाई कोइ रगाएको चाँदी हालेर सुन सहा पदा गर्छ।

पिण्डु बालुका (बुकि मुग-अर्थात गेडा पोष्य मुग) फलामको खरिबाट

संयुक्त द्रव्य – दोस्रा द्रव्य र स्वाभाव द्रव्यलाई समान भागमा गालेर संयुक्त.

निस्केको सातारंगमा रंग साहा पदार्थहरू।

रसाइ (पेरव)

रसाइ, मोटो पाता जोकी, मोलम्याम छ। मारोपा. नरमलागेमा
बलोमा, म रसाइ तेसमा, मिश्रित नहुने मिसाइदिने छ किसिमको जडान
हुन्छ। सीसाहरूको पाता रुनको पाताबाट मिश्रै आठव
सीसा लाहा आदि पदार्थले जोडेको छ भने गाढ पेरव (वालीको
जडान) तेसैमा पाता पाता जोडेमा आयुर्वेद (छुरयाउन सकिने)
अवलोकनमा एकपछि मात्र मा पाताहरूलाई आपका हुन्छ पछि
पाताहरूलेको

संघातमा तामाको पत्र वसुनको पाताले एक पछि राखेर
पदार्थको तयार गरेको. सुनारले तेसैमा हुने पछी राखेको
सनक पत्र।

तामा र चाँदीको मूल वस्तुलाई पछिबाट रंगाएकोलाई उत्तम वर्णक

जो हुने कुरा आई पोलो, बतीलाएको वा छुरयाउन
बोइले जाँच गर्ने।

छुरयाउन हुनेलाई बनाएको मसा पनि मूल पानीमा
राख्नु हुन्ने ३ छ। इति पेरव।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

रूप = रूपवान्.
गाथा = गीत।

एउटा निर्माणको बालुवा सुवर्ण, सेतो बालुवाका ढिस्का.

नदीमा बगेर आएको बालुवा [illegible] निर्माणको लागि [illegible]
[illegible] पकाएर ढालेका [illegible] पनि [illegible]

[illegible] हुन् [illegible] जाति वर्ण
प्रमाण, [illegible] . [illegible] . पनि जान्दछ।

[illegible] [illegible] [illegible]
र उपाय [illegible]। [illegible] कारण [illegible] पनि उपाय
[illegible]
(क) [illegible] गोलीतार [illegible] पनि [illegible]
(ख) [illegible] [illegible] =
[illegible]।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

(ग)
बाबतो पहाड देवी बहुमा को निधन उन्होले
(घ) हीरामणि, मनःशिला हिंगुल भी मयो कुनै धूलोले वा जडित
धूलोले बनाउने निर्माण गर्दछ भी गर्दछ – त्यसैले
सुन चाँदी का बहुमूल्य धातु [illegible] । ती धातुको [illegible]
देखिँदैन ।
माटोपनी, ढुङ्गापनी, धातुपनी, ∴ [illegible] अर्को
[illegible] [illegible] लगाउन ।
अवलोकन मा अनुपातित [illegible] ।
विवाह [illegible] पति [illegible], पति [illegible] परम
गर्नु ।
अवक्षेप – हातको बलाबली [illegible] [illegible]
प्रतिमान – सहायक [illegible] ।
आगि – आगो दिन [illegible]
गाँउका – [illegible]
माउका – [illegible] ।
आविष्कार – [illegible]
पिरल – [illegible]
भूत – [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मृणाल (बेहु) बोक्रान (बोक्रा) कमलकाडको गानो
श्रीर = (ढाडको माथुको डाँडा)
उत्संग काखमा लुकाउनु गुप्त कुरा लुकाउनु
नाविक = नाउमा बसाउने ~~मुल्लाहरु~~ माझीहरु
स्वच्छन्दताको — परिणाम आफ्नो जिउको हित हेर्नु जिउको उदाहरण
हेलि — खेलाडि बाट ३
उदकस्नाव — पानीको माडोमा
आगोमा होमीएको वस्तु - पिनी डाडको धोको धुवाँ उड्न नमी सक्नु।
पानीको नाकामा स्नान गर्दा गन्ध आउने, बेलो प्रवृत्ति, स्वाहा रोगवलवानिहरु नो नने कुरा नमी सक्नु
यस्तै किसिमका तथा पुराना वस्तुहरू जस्तै
आफू मनमा नो वो नो आनी हरवी जंगली।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पञ्चदशोऽध्याय

३२-प्रकरण, खाने पीउने वस्तुको संग्रह रक्षास्थान (कोठा) इसको अध्यक्ष = भण्डारी, कोठारी [illegible]

कोष्ठागाराध्यक्षको काम:- सीता, राष्ट्र, क्रयिम, परिवर्तक, प्रामित्यक, आपमित्यक, सिंहनिका, अन्यजात, व्ययप्रत्याय, उपस्थान, ~~सीता [illegible]~~ यतीहरूलाई यति विचार गरून्।

(१) सीता:— तहसिलदारले उठाएर भण्डारमा दाखिल गरेको अनाजको जाति.

(२) राष्ट्र:- राष्ट्रबाट आएको आम्दानी (क) पिण्डकर - गाउँ आफैंले दिनुपर्ने सामूहिक कर (ख) षड्भाग आएको (जग्गाहरूको) आम्दानीको सरकारलाई आउने छैठौं भाग. (ग) सेनाभक्त (सेनाहरू) यात्रा निमित्त पठाउँदा सरकारलाई दिनुपर्ने स्नेह, तण्डुल लवणादि (घ) बलि:- तोकिएको छैठौं भागदेखि बढी (अतिरिक्त) भाग, (ङ) कर:— फलफूलको रुखबाट आउने सरकारी आय। उत्सङ्ग:— छोराहरू जन्मेको उत्सवको मौकामा प्रजाहरूले सरकारलाई दिनुपर्ने जिन्सी ~~आय~~ रकमहरू (छ) पार्श्व:— उचितभन्दा यता उतो गरी बढाइलिएको अतिरिक्त कर. (ज) पारिहीणक:— बाली नास्ने पशुको बाट सरकारको आम्दानी औपायनिक नजराना (झ) कौष्ठेयक:— सरकारी तलाउ बगैंचाबाट आएको आय. यति १० किसिमको राष्ट्रिय सरकारी आम्दानी ~~को नजानिस~~ + २

क्रयिम:— अनाजहरू बिक्री गरेर आएको नगद, नगदादिबाट अनाज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किनादिएको अनाज को आय (प्रयोगप्रत्यान)
किनु, प्रयोग ~~कृत्रिम~~ व्याजबाएको धान को आमदानी पाता उधितिको
किन बेचहरूबाट आएको आमदानी।
अनाजहरू सट्टापट्टा ~~गर्नु~~ — अदिबाली व परिवर्तक (सट्टी)
अरूबाट ~~मागे~~ किएको गेनाहरूबाट मागेर नफर्काउने गरी आएको
आमदानी (प्राप्तिपत्र) पिता पुत्राको गरी अरूबाट मागेर आएको
~~अन्न~~ अन्न (आपत्तिपत्र)
जौ चूलो पार्नु
सिद्धान्तिका: — कुटनु, दालहरू दल्नु, धरहरूमा पल्नु, अरूको
हातबाट रवहीहरू बनाउनु, गहुँ आदि पिस्नु। सो कामद्वारा जीविका
गर्नेहरूबाट आउने रकम: — तेल पेल्ने, ~~पशुपालन~~ जीविकार्थहरूबाट लिनेकाम ~~...~~ आगो
चलाउनु
हरूमा लागेको, चाकिव — गाडावाल ~~...~~ खरको
गुड आदि बनाउने काम गर्नेहरूबाट लिइने रकम — सिद्धान्तिको
आयुकहरूबाट लिइने गएका
अन्यजात: — हराएको, विसको, आदि को रकम। अरूबाट
आएको रकम अन्यजात। केही वाणको निमित्त सन्यले हुइया
गर्ने पशाकृत व्यातिकृत
रुपया खर्चबाट बाँकी रहेको। औषधालयहरूको निमित्त छुट्याएको
धन खर्च गरेर बाँकि रहेको। किल्ला भवनहरू बनाउन छुट्याएको
बाट
धानको खर्च बाकि बाँकि रहेको, व्यय प्रत्याय: / तौल र नाप घटीबढी भाग
मनोकृति
आएको, ~~आ~~ अनाजहरू नदिनरहेको हातबाट छुटिएको आएको
अनाजको राशीलाउँदा आएको, (उक्त:) बेह्रे नापतौल गर्दा कम न होसमतीको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लिएको नाम थाहा । आधिक्लोसालको बाँकी, फूलपात आदि आफ्नो कुशलताले पैदा गराएको, पी उपस्थान (तोकिएको मन्त्रवर्ग

अनाज एवं शाकहरु मिलेको विषयमा:—

धान्यको विषय सोता प्रसङ्ग प्रकरणमा बताइएको छ । एवं मनोको घिउ तेल कोसो मकडा (मासी) पी सौंदर्य का विशेष । शाक:— खुदो, गुड गंगा शर्करा, धूवासाका पातो खाएको पदार्थ लून:— सोंधे (सैन्धव) सामुद्र (सामारी आदि) बीरे (विड) यवक्षार (जवाखार) सौवर्चल: . . . उद्भेदन (उपर भूमिबाट पैदा भएको) = पागालून पी लवणवर्ग ।

मौरीले बनाएको, दाख बार बनाएको (माद्विक) मधु:
महुवा
उखुको रस, गुड, मह, खुदा (फाणित) जामुनका फलको रस, कटहरको फलको रस, . मेषशृङ्गी . . . पीपला पातको छाया होलेर मैना छ मैना १ वर्ष सम्म राखेको, . . . चिर्भट ( ) फलका रूपमा पाको, उखुको नागुरा, काँपको फल अमलक पिलको छायमा राखि सडाएको वा नमिलाएकोलाई शुक्तवर्ग । अमिलाएको ।

फलाम्लवर्ग:— वृक्षाम्ल - इमली चाक्सु (काँदा, आँप, दाडिम अमला, बिमीरो (माउलुङ्ग) कोल (साना बयर) ठूलो बयर, सौवीर गुन्द्री सौवीरक (रूखको बयर) पारावत (रूख विशेषको अमिलो फल)

दहि, काञ्जी (धान्याम्ल) आदि पनि द्रवाम्ल।

पीपला, मरिच अदुवा, अजाजी (जीरा) चिराइतो (किराततिक्त)

सर्षप (पानिया (कुसुम्भ) पीपल . . . . दमनक

मरुवा . . साहिजन पनि ओखर पीरोका वर्ग।

सुकेको माछा, सुकेको मासु, कन्द (सूरण-पिण्डालुआ) मूल

शलजम आदि) फल - नरिवलआदि पनि त्यसै वर्गका

द्रव्यआदि आपत्तिका तिनि जोगाइ आधा मात्र खर्च गर्न गर्नु।

नयाँ आरम्भादि पुरानो बदलने गर्नु। दगल्बाएको, बोटको

पिसेको, मलेको, कुटेको मिश्रण गएको सुकाएको पकाएको

अन्नहरूको घटबढको प्रमाण पनि जोख्नु गर्नु।

धानको (चामल) धान बोरा आधा हुन्छ। शालीधानको आठौं भाग उदारक

कम हुन्छ। वाला का . . . । कागुनोको उपजको आधा

हुन्छ। नौ भागको ९ भाग बढ्ने हुन्छ। (उदारक . . . आधा

हुन्छ। उसिनेका जौ गहुँ पानीदालेर कुटेमा जातिपात

हुन्छ।

दलेकोमा तील, जौ, मुगी, माष आदि जातिको उत्तिनै हुन्छ। गहुँ र

~~माना~~ कुटेको जौ को सातुमा ५ भागका ९ भाग बढ्छ। कोदो र

त्यस्को चूलो (चमली) चौथाइ कम हुन्छ (दुगोमागमा अर्थमार)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

कम हुन्छ। गहत आदिको आधा सार हुन्छ। मासुरीको ३ भागको १ भाग बढ्ता सार (बोस्रो) हुन्छ।

~~चिउराको~~ फिनेकामा:— चिउरामा

कोदो कुल्माष (कुरीमासहरू) केही बढ्ता हुन्छ। फलो (फिनेको गहुँ) दुगुना हुन्छ।

अन्यकालको चावल र (पुलाक) उसीनाजा(तो) गहुँचावलको पीठो पकाउदा डबल हुन्छ।

नगुरेको गहुँ र कुरीमासहरू केही बढ्दछ। फलेको जौ दोबर हुन्छ। उसीना चावल (पुलाक) गहुँको पीठो पाते पकाएमा दुगुना हुन्छ। कोदो वरक (…) मोटाकुधाक (मोटो चावल) प्रियंगु …को पकाएमा तिगुना। साठी (व्रीहि) भातको पाँचगुना हुन्छ। चीसो धानको चावल चौगुना, फिर्जो उम्रेसकेको अन्नको अढाईगुणा हुन्छ।

भुटेकोमा:— कोदो आदि अन्न भुटेमा पाँच भाग १ भाग बढ्छ। मटर दुगुना हुन्छ। जौ भुटेमा र धानको लावा दोबर हुन्छ।

तेलमा:— तीसी कोन्द पाल्मीमा १ भाग तेल हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नीम, कुश... ओखलको कपो, बेथको गेडा – ४ पाथीमा १ पाथी
तोल, कुसुम (कुसुम) (चिल्लो पदार्थ) महुआ, चिउरी को कोपिलाहरूमा ४ पाथीको
१ पाथी स्नेह हुन्छ ।

धागोको विवरण (सूत्रक) — कपासमा २ पाउहरूको (श्लोक) ४ पलको (२०तोला) १ पल धागो हुन्छ

स्वान्न ~~[illegible]~~ अन्न — (खाना)

~~४०~~(८०) पाथी मानी धानको ४८ पाथी हुने गरी बनाएको चावल हात्तीको छावालाई ~~खाना हुन्छ~~ । ठूला हात्तीहरूलाई ७.५ पाथी हुने गरी ~~बनाएको चावल~~, राजाको सवारीको हात्तीलाई ४० पाथी हुने गरी ~~बनाएको चावल~~; लडाइका निमित्त हात्तीहरूको ३६ पाथी हुने गरी ~~बनाएको चावल हात्तीको खाना हुन्छ~~ । पैदल सेनाहरूलाई ८ पाथी हुने गरी, अर्थात् प्रहरीलाई २० पाथी हुने। रानी राजकुमारहरूलाई २४ पाथी हुने ~~गरी~~ राजालाई २० पाथी हुने गरी, बनाएको चावल भोजनका निमित्त बनाइनु
~~[illegible]~~ पाथीबाट ~~सबैभन्दा~~ बनाएको चावलमा सबलो लाग्ला छानेर ४ पाथी ~~[illegible]~~ भातहरू बनाउनमा उपयोग गरे।
चामलका चतुर्थांश दाल (४ भागको १ भाग) आधा पाथी, दालको १६ भागको १ भाग नुन, दालको ४ भागको घिउ तेल, पाते प्रथम भातिको मात्रा १ खाना

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाथीको इक्षोगमा १ माना बराबर, चिल्लो पानि, (४ मानाको) आधा, सबैलाई
१ पाउ बनाउनी बालकलाई ढुकुलाई आधा।

मासु बनाउदाको चिल्लो

२० पल मासु पकाउन १ माना तेल, ३० पल मासुमा १ पल
नुन। नुन नभए १ पल यवक्षार। घी २ तोला पीरो,
४ माना दही। यही किसिमले सग बढता पकाउनु पर्दा पानि
मिलाउनु।

२० पल सागलाई १॥ माना चिल्लो, १॥ पल लवण,
सुकेको मासु र सागहरूमा सबै कुरा दुगुना हाल्नु।

(दाना:—

हात्ती र घोडा को निमित्त तिनको जातअनुसार खुराक
बताइन्छ। गोरुलाई बढ खान्ने जात वा जौको खोले
अनुसार घोडा सरह। फरक पिना १०० पल, अथवा ४०
पाथी (कनिकामिसित एक) ढुटा को कुंडा, रांगो ऊंटहरूलाई यसको दुगुना
गधा, ५ पल (मृगविशेष रोत) चित्रीहरूलाई ½ पाथी ढुटो.
१ पा र कुकुरजातका मृगलाई १ आढक। बाख्रा, भेंडा,
बतेलाई ३ पाथी अथवा (तिनका) दुगुना कुण्डो।
कुकुर १ पाथी भात। हांस ... ४ माना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तिलक -

कोही मृग, पशु पक्षी व्याल (सर्प बाघ) हिंसक, जन्तु इत्यादि

एक दिनविषयलाई लक्ष्यमा लिई।

अङ्गार (कोइला) फलामको वासनलाई भुस वा किर्ने

लाई आगो गर्नु। कतिपय खाना, चाना, सुपकारलाई ...

अङ्गारबोक - भनयकाउने (सेरीपिर्काउनी) पिठाइखाउन इत्यादि

उपकरण = सामानहरु

कोदा वराज, जातापाखी, रोचनी = (जाँतो) खलवत्ता (पखली) (लोटी, सिलौटो)

पुरुषार्थ = ढिकी, पैसोला पनि = आतिसले चलाउने, गोरुले चलाउने

वा पानीले चलाउने घट्ट। पत्रक = काठको

पन्यू = दाविलो, नाग्लो, चलनी, कचौल, डोको डालो

कुचो यति सामग्री।

व्यवहारको (काँडा) आढक (पाला) तौलने (खाद)

मापक, नापक, (मापक) मापक = नापलाई दिने, दिलाउने

हिसाबगर्ने दाम कमाउ, कर्षक = ज्यामी। यति चिनलाई

विधि भन्दछन्

धानहरु शरदका जमीनबाट उब्जन् उपयोगी शरद्

गुप्त शकुन आदि शरदका बोकलागी बनाएको ... ...

मेला - तुलाको ...) तेलचीज आदिलाई

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मानिसको धेरा लाठमा देखिन्छ, उनलाई पुरखाले
सरको गाडे हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१६.

पण्याध्यक्ष -

सर्कारी बिक्री हुने वस्तुको बिक्री व्यवस्थामा नियुक्त गरिएको हाकिम

पण्याध्यक्षले जमिनमा हुने (फुलुनादि) जलमा हुने मोती मुगा आदि स्थलमार्ग वा जलमार्गबाट आएका विभिन्न थरी बेच्ने वस्तुको बहुमूल्य अथवा थोरै मूल्य हुनेको तारतम्य, सबैलाई मिल्ने लागेर चाँडो बिक्री हुने, आफ्नो प्रकार बिक्री हुने स्वपक्ष फैलाउन (विक्षेप) संक्षेप (घटाउन) दिन र जम्मा गर्ने बिक्री भी सबै कुरा बेर पो बखतमा गर्न लगाउने कुरा पनि सबै विचार गर्नु।

जुन बिक्री हुने वस्तु थोरै उत्पन्न त्यसलाई एक ठाउँमा जम्मा गरेर मात्रै राख्दा गर्नु, त्यसलाई .. मूल्य बढाउनु। आफ्नै देशमा पैदा भएका सर्कारी बिक्री (पण्य) हुने वस्तुको बिक्री एकै ठाउँमा हुने गर्नु। अर्काको मुलुकबाट आएका वस्तुको ठाउँ ठाउँमा राख्नु। प्रजालाई कृपा गर्न गरी दुवै मिलेको वस्तुलाई (अर्थात बाहिरबाट आएको आफ्नो) बिक्री गराउनु। थोरै आफूलाई फाइदा हुने भए पनि प्रजाको हानि भए हुन नदेओस। रोजिन्दा बिक्री गर्नुपर्ने वस्तुको [वाहिनीमन्दा बढता आए] समय स्थान लिएर बिक्रीको निषेध पनि लगाउनु कच्चा खेति हुने प्रीति जगाउनु।

ले० दीपो थापा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

TIME-TABLE

Days.	1st. Period	2nd. Period	3rd. Period	4th. Period	5th. Period	6th. Period	7th. Peirod
Sun.							
Mon.							
Tues.							
Wed.							
Thurs.							
Fri.							

KATHMANDU TRADERS (Regd.)
12/766, TEUDA TANANI, KATHMANDU (NEPAL)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

२२२ कापी नं. ५

RAMA

२-५.

EXERCISE BOOK

२ अधिकरण Pages 32

प्रकरण-३०-३२ क.

NAME [illegible]

CLASS कौटिलीयं अर्थशास्त्र

SUBJECT धर्मस्थीय प्रकरणम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ द्वादशोऽध्यायः

३० प्रकरण खानी सम्बन्धी कारखानालाई चलाउनु

खानीको अध्यक्षले तांबोबाट सुन बनाउने विधिशास्त्र (शुल्वशास्त्र) धातुहरू ~~[illegible]~~ गन्धकहरू मिलाएर ढाल्ने विधि बनाउने शास्त्र (धातुशास्त्र) रस बनाउने, पाक= पकाएर रङ चढाउने, मणिहरूमा रङ बनाउने आफू जानेको वा त्यस्तो जान्ने सहायक लिएर, त्यो विषयमा जानेका कामदार र खन्ने खलाती, खलाउनी सङ्ग्रह इत्यादि जो चाहिने यन्त्र औजारहरू समेत पुर्‍याइलिएर, कीट, (सुनगाल्ने) भाँडो, अंगार खानीहरूको चिन्हबाट, थाहा भएको, आँखो काम उठाएर छोडेको अनि थाहा भएको अथवा माटो, पत्थर, रस, ओलको रसमा रहेप धातु रङ वजन गन्ध बढी भएको नयाँ खानी पनि जाँच गर्नु।

सुनको [illegible]

आधिदैविक खानी छ भनी थाहा भएका पहाडी ठाउँहरूका, खाल गुफा, पहाडको फेदी, पत्थर ढुङ्गाबाट बनाएको घर छोपिएका खाडलहरूमा, जिगबार बेलको, जामुन, आँप तालको फल, पाको हलेदो, हरिताल, हिङ्गुल, सेतो कनक सुगा, मजूरको घाँटीको रङ्गतो रङ भएका, वापीको पानी र जडीबूटी पनि त्यस्तो रङ भएको चिल्लो, गह्रौं, ~~[illegible]~~ ओजन भएको रसहरू सुनवालो हुन्छ।

पानीमा हाल्दा तेलझैं फैलिने, ढिलो पानीमा हाल्दा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हिमालय पानी छानेर ठिक्को थिग्रिने ती सुनका खोलाहरू चाँदी, तामा मा समानका बढ्ताहालो वेधन गर्दा सुन्दुल्याउने हुन्छन।

शिलाजतु पानि त्यसमा पिलाउन अगुनका भएको झुसिड हुन्छ त्यसलाई पनि चिन्नुपर्छ।

पहेंलो, तामेरङ अथवा पहेंलो, तामाको रङ मिसिएको माटाको, डाम्रीको धातु अथवा पत्थरका धातु ओदारबाट निकाल्छौं नीलो धातु भएको सुगी आन तिलचामलको मिश्रितको रङ भएको, दहीको बिन्दु, डल्लो भएको ले छिर्बिर भएका हलेदो हरि कमलको पात सिवाली, कलेजो, करेसाँ, कुकुमस्तार रङ भएका, फादी मसिनो बालुवा, चलि रेखा स्वस्तिकको चिन्ह भएका, बालुवाको गेगर भएका वहाँ किला, आचार्यदा तर्फबाट धोई पीजर धुँवा हुने यस्ता सुनका धातुहरू धुलो बनाएर

चाँदीको धातु:

शंख, कपूर, स्फटिक, नौनी, भलेवा (अपांत) पोखा, विमलक (सेतो रातो आणि विशेष) मयूरको घाँटीको जस्तो रङ सस्यक (नीलमणि) गोमेदमणि, गुड तथा मत्स्यपाखका

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुन चाँदीको संस्कार

धुलेसखर
(कुकुरशाखर) जस्तो रङ्गभएका, कोइलो (कोइला) कम्त,
पारली (· ·) केलाउ शौंक (शुक्र · ·) अतसी (सीतीको
फलजस्तो रङभएका। सीसाजिसिएको, सुमाजिताजिएका (स्वाभाव
दुर्गन्ध आउने, फोर्दा रवेत सोताको कालो, कालोमए
सोतो देखिने, अथवा सबै धातु र बिन्दुको थुप्रा परेको, कालो
औं चाँदिमा फुटने फीजापुवाँ आउने पत्ता चाँदीका धातु
हुन्छन्।

सबै धातुहरुमा ओजन बढबारघेही [सत्व = औत
असलीपन बढ्ने हुन्छ। ती धातु मध्ये मा, अग्निसुजिसिए
को, दोसल गर्दा असलीपना प्रकाशनभएका धातुहरू
गन्धकहरु बलौहुने मूत्र, श्या भावना गर्दा (राजवृक्ष
वर तेंदु गोफित, गोरोचन, राडो गधा, छावा पितको
मारुक्को
मूत र लिड अस्ता डल्लो परेका, अथवा पितको थुलो धाबेमा अथवा
तिलको लिसेमा चोखो हुने हुन्छन् (...)

जो माथे तिल पलास, तेंदू ... को श्या रवातीले अथवा
गाई गोरखाको दूधले, बेर, ओल (··) (वज्रकन्द)
रसको (प्रतीवाप) :: भावनादिदा कमलो हुने हुन्छ।
गह महुवा वाम्राको दूध मातेकर मिसाएर ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किपव (महाको छाला) र वन्दली (किमास नीलपटक भने पनि यो निकेको ओलमा तिखार पाछि कालो वनेको पानि हुन्छ। बोटले ...
नमानिकोरमष्पानि चाकलो हुन्छ। पगामा कालो आँखो भएको गाईको दात, मिर्जाको ~~मिनीको~~ चुलो ढालोमा कमलोपना हाउनेहुन्छ।

ताम्रा

गन्डगा नसिलो, कालो, पैलो, हरियो, गुलाबी, रातो, पातो पक्षा वा जनीन तामाको धातु हुन्छ।

शीसा

कागजसरी कालो अथवा परेवाको, गोबरतनको, सेतोर्य पौँलेको, दुर्गन्धयुक्तको सीसाको धातु हुन्छ।

राङ (त्रपु) (नागरफल) उसा जमीनमा फुस्रो अथवा पाकेको ईटको रङ भएको राङको धातु हुन्छ।

फलाम (तीक्ष्णधातु) चिल्लो पत्थर पौँलेको अथवा सेतोरातो अथवा सिन्दुवारको फूलको रङ भएको फलामको धातु हुन्छ।

वैकृन्तक

(सौवर्चफूल) कक्काउड का कुजापत्रको जस्तो रङ भएको वैकृन्तक (लौहविशेष) को धातु हुन्छ।

मणि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निर्मल, मसिनो, चम्किलो (आगोमा हाल्दा खर्रा भाइका आवाज हुनो आउने, अर्दागोलो, फौलादजस्तो मयिलो धातु हुन्छ

काम

धातु वार्हेने सुनको वस्तुलाई तासँग सम्बन्ध राख्ने कार्यालयमा व्यान लगाउनु। सेवको भाडा हफ्लाई, अधिको पाइप्कालाई एक आठमाना आठआठौंलाई गराइदिनु। अन्यत्र लगाउने कामले, विवको लाई दण्ड गर्नु (अल्प) खातेको भागलाई हराएको रत्नबाहेक आठगुना दण्ड गर्नु। चोर, सम्मारी अरु मतीविना व्यापको भाग गर्नलाई बाँधेर नेपालमा लगाउनु . . . .

ज्यादारखर्वलगाने खानीलाई, हिस्सागोर (खानी रेज्जगी) अथवा ठेक्का (मुक्ता) रुपैयाँकी दिनु। यौर सर्वस्वलोके खानीमा आफ्नो काम गर्नु।

विभागीय अध्यक्ष

फलामको अध्यक्षले तामा सीसा रांग वैकृन्तक (आफूर पीतल, वृत्त . . . काँस, ज्यादे अवाज आउने (ताल) कोखो) फलामको यितको भाडाहरू बनाउने भाग यी भाडाहरूको खरिद बिक्री पनि गराउनु।

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

~~टकसाल भएर सिक्का~~

टक बनाउने

टकसालको अध्यक्षले, चौथाई भाग (अर्थात ४ माशा) तामा ~~भएको चाँदीको मोहर~~ ~~बढता भएको~~, फलाम, राङ, सीसा, अञ्जनमा, १ माशा, पुग्ने माशा चाँदी भएको जम्मा १६ माशा भएको (५ रत्तीको १ माशा हुनाले जम्मा ८० रत्ती भएको) पणनामको सिक्का बनाउनू (रुपियाँ जस्तो सिंगो) त्यसको आधा (४० रत्ती) ४ चवन्नी आठौं भाग अर्थात दुअन्नी बनाउनू।

रुपियाँको चौथाई मिसिने तामा धेरै भएको (११ भाग तामा) १ माषक आधामाषक काकणी, ४ थाई, १ अर्धकाकणी.

चाँदीको रुपियाको चौथाई मात्रै चाँदी ४ भाग अरु धातु १ भाग

तामाको सिक्का - १

१ तामाको भाग ११ भएको = माषक त्यसको आधा अर्धमाषक ४ थाई काकणी, ~~...~~ भाग अर्धकाकणी (तामाको सिक्का बनाउन लाउनू।

जाँचक

जाँचकीले सर्वसाधारणमा चल्ती हुने र कुनै दाखिल हुने सिक्काको व्यवहार चलाउन लाउनू (अर्थात व्यवस्थापक)

सयकडा आठ (रुपियाँ) बनाउने खर्च, सयकडा पाँच ब्याजी (नोक्सानी जति) आठौं भाग जाँचखर्च। बनाउने, किन्ने, बेच्ने जाँच्ने यी देखिबाहेक अरुले यस्तो गरेमा २५ पण दण्ड गर्नु

विभा[illegible] अध्यक्षको काम

खानीको अध्यक्षले शंख, हीरा मणि मुगा मोती, क्षार, य शंखको किनेर धोएर वा काम, हीरामोति मुगाको खल, बनाउने शोधन गर्ने आदिकाम, क्षार द्रव्यको उत्पादन गर्ने कारखाने गराउनु। यिनीहरुको किन्ने बेच्ने व्यवहार पनि गराउनु।

नूनका अध्यक्षको काम

नूनको अध्यक्षले पकाएर तयार भएको, नूनको खानीबाट आएको भाग, विक्री (प्रक्रय) ठेक्काबाट आएको नूनको भाग बेलाइमा उठाउनु। विक्रीबाट मोल, जाँचखर्च (८औं भाग) ब्याजी (नाप तौलको कसरनी ५ सयकडा) प्रमाणित लिनु। [illegible] बाहिरबाट आएको नूनलाई ६/१ भाग विक्रेताले राजालाई दिनु पर्छ। राजालाई अरुलाई दिनुपर्ने रकम दिइसके पछि बेच्न सक्छ।

सयकडा ५ ब्याजी (नाप तौल), सयकडा १२½ जाँचखर्च, सयकडा ८ अधिक खर्च तिरेर भाग विभागलाई सके पछि बेच्न पाउँछ।

सर्कारी [illegible]को विक्रीको (घटाएर बापतको) क्षतिपूर्ति

सयकडा आठ (रुपियाँ) बनाउने खर्च, सयकडा पाँच ब्याजी (नोक्सानी अर्को)
आठौं भाग जाँचखर्च। बनाउने, किन्ने, बेच्ने जाँच्ने यी देखि बाहेक
अरूले खान गरेमा २५ पण दण्ड गर्नु

विभागीय अध्यक्षको काम

खानीको अध्यक्षले शंख, हीरा मणि मुगा मोती, क्षार, र
शंखको किसिम थाहा पाउने काम, हीरा मोति मुगामा रत्न, मिलाउने
शोधन गर्ने आदि काम, यस्ता हरूको उत्पादन गर्ने कारखाने
गराउनु। यिनीहरूको किन्ने बेच्ने व्यवहार पनि गराउनु।

लुनको अध्यक्षको काम

लुनको अध्यक्षले पकाएर तयार भएको, लुनको खानीबाट आउने ट्रांकिको भाग,
विक्री (प्रक्रय) ठेक्काबाट आउने लुनको भाग बेलाइमा
उठाउनु। विक्रीबाट मोल, जाँचखर्च (आठौं भाग) ब्याजी (नाप
तौलको नोक्सानी) पाँच सयकडा प्रमाण लिनु। अन्य बाहिरबाट आएको
लुनलाई ६/१ भाग विक्रेताले राजालाई दिनुपर्छ। राजालाई र
अरूलाई दिनुपर्ने रकम दिई सके पछि मात्र बेच्न सक्छ।
सयकडा ५ ब्याजी (नाप तोल), सयकडा १२½ जाँचखर्च, सयकडा ८ रूपिक
खर्च तिरेर भाग विभाग बुझाई सके पछि बेच्न पाउँछ।
सर्कारी विक्रीको (घटाए बापतको) क्षतिपूर्ति

पैराग्राफ बदल्ने

सर्कारी गोश्रमा छवाइदै
किनेलेतिर्नुपर्छ। अन्यत्र किने वापत सयकडा ६ दण्ड पनि तिर्नु पर्छ।

नक्कली सुन

मायो आदि मिसाई ~~क्ना~~ नक्कली सुन बनाउनेलाई उत्तम साहस दण्ड गर्नु। (१०००)

वानप्रस्थवाहेक

सर्कारी अनुमति बिना सुन बनाउनेलाई पनि उत्तम साहस दण्ड गर्नु।
वैदिक, वानप्रस्थी, बेगारी काम गर्नेहरू (शिल्पि) ले आफूलाई खान पुग्ने जति बिना शुल्क लैजान सक्छ। यसदेखि बाहेक, आफ्ना जातिको सुन सिक्के, सामुद्री बीर सान आदि सुन (अरयासुत बनाउने) वालाले शुल्कमात्र तिर्नु अरू ब्याजी आदि तिर्नु पर्दैन।
यसदेखि बाहेकसंग मोल, छैठौं भाग (षड्भाग) ब्याजी ५/१०० परीक्ष (जाँचको) अत्यय (नोक्सानीको दण्ड) आदि पूर्वी रूप (रुपिक १/१०० लिने रूपक) ८ प्रतिशत ~~बाहुक~~ बार भाउने बन्दोबस्त गर्नु। सामानको ग्रहण गर्ने (नाकामा लिने बन्दोबस्तो गर्नु = उपसंग्रह)
स्वामी बाट कुकुरी बाट दण्ड कुकुरी बाट दण्ड शासित हुन्छ
कोश र दण्ड द्वारा पृथ्वी ~~कालको~~ कुकुटीले शोभित हुन्छ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

३१ टकसारमा सुवर्णको अध्यक्षले गर्ने काम

सुवर्णको अध्यक्षले
सुवर्णाध्यक्षको कार्यालय छुट्टा छुट्टै ४ परस्पर सम्बन्ध भएको
मूल ढोका एउटा भएको अक्षशाला (टकसाल-घर) बनाउनु
बजारको
मूल (चोकबाटो) को बीचमा शिप भएको खानदान, विश्वासी, सुनचाँदीको
सौवर्णिक = औद्योगिक = शराफी
खरीद बिक्री गर्ने आधिकारी पुरुषलाई राख्नु।

सुवर्ण

जामुनको फलको रसबाट आएको (जाम्बूनद)

मेरुपर्वतको

= सुन, जम्बू नदीबाट पैदा भएको, ② शातकुम्भ पर्वतबाट निस्केको (शातकुम्भ)

३. हाटक = हाटक खानीबाट निस्केको (कुण्डल पुष्पवर्ण भएको)

४ वैणव — वेणु पर्वतबाट पैदा भएको कर्णिकार-कनेर फूल जस्तो रङ भएको

⑤ सुवर्णभूमिमा पैदा भएको मनःशिलाको रङ भएको, यस्तो प्रसिद्ध को सुन हुन्छ।

सुनप्रसिद्धिको हुन्छ

सुवर्ण उत्पत्तिबाट ३ किसिमको हुन्छ १ सुन जातरूप - खानीबाट निस्केको ② रसविद्ध = रसविशेषको योगले बनेको ③ आकरोद्गत खानीबाट पत्थर टुक्राबाट खोतेर बनाएको

कक्षा

कमलको केशरको रङ भएको, नरम, मसिनो, नादि = आवाज नादविहीन, चहकिलो, यस्तो उत्तमोत्तम, हल्का पहेंलो रङ भएको उत्तममध्यम, रातो रङ भएको अधमोत्तम मानिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri Funding: MIDF

शोधनगर्ने प्रक्रिया

जस्तो सेतो अभ्रक = अरु वस्तु मिसिएकोले उत्तम अवस्थामा नपुगेको कोरा — अप्राप्तक भइसकेको छ त्यस्तो जाति अरु औषधिको बोध त्यसैले ४ गुना सीसा मिलाएर सीसा नष्ट भएपछि आगोमा राख्दिनु । सीसा छुट्टै र पछि सुनको गोडाले जाँच्दिनु (धमाउने) खरो नभए फुटन लागेमा तेल गोबरमा डुबाउनु ।

स्वर्णकार निस्केको सीसा मिलेर फुट्ने भएको सुनलाई पातलो पाता बनाएर काठको पट्याङ्ग्रामा राखेर काठकोइलाले ढाकेर अथवा कसट, कदली ... वज्रश्रीवेर । कन्द - कदलगट्टा को कल्क .. झोलमा डुबाउनु

चाँदी

तुल्य पर्वतमा र पैदा भएको बेलीको फूल जस्तो, ② गौडिक — गौड देशमा पैदा भएको तकारको फूल जस्तो रङ भएको ③ कौंकुन - कङ्कु पर्वतमा पैदा भएको ④ चाक्रवालिक = चक्रवाल पर्वतबाट पैदा भएको कन्दपुष्पको रङ भएको यी ४ किसिमको चाँदी श्रेष्ठ मानिन्छ । शुद्ध चाँदी सेतो, चिल्लो नरम, भारिलो हुन्छ । त्यसभन्दा उल्टो कालो, रूखो कडा र फुट्ने दोषी हुन्छ । दोषीलाई चाँदीको ४ भाग सीसा मिसाई शोधन गर्नु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

(शुद्ध)

फोका उठेको निर्मल चहकिलो दाहिको रङ्गवाको असल हुन्छ।

हेलेदाको रङ नहुन्याँ चोखो सुन १६ मासाको १ वर्णिक कहलाइ यसका ..१ मासामात्र शुद्ध वर्णक अर्थात् प्रशादाएको (सुनको गुणमा) निख्खा

त्यसमा आधा मासा (१ लावाको) तामा हाले त्यसलाई चिनेको वर्णक हुन्छ। पसीतले जम्मा ४ मासा अर्थात् १ लावाको

साल क्रमशः १-२-३ गरी मिसाउँदै गर्दा निस्क २ रङ हुने खिसोर सुन - वर्णक बन्दछन्।

सुनको जाँच

पहिले चोखो सुन कसीमा घोटेर पछि बाट वर्णिका (मिसावट) जाँच्ने सुन घोटन। अ सनतल ढाक्न (आँखाको), नागमा, कसीको

उस्तै रेखा गरी, उस्तै ग गरी घोटेमा ठीक हुन्छ (मनासिब) रङ चढाउने बेसरी घोटेको, रङ घटाउन कम घोटेको

पालिश = चाट्तै घोट्तै गरेपो, नङ मिन झालेको पहिलो (गौरिक) धातुको धुलो मिसाएको भो भने छल हुन्छ।

आखिर पहिले हरिताल लपेको हातले छोएमा सुन सेतो हुन्छ (अर्थात् विक्रेताले फाइदा लिन रङ बढाउँमा (मोहरको घसेपछि) बिल्ला मिलाइएका हुदा हुन्छ)

कसीमा घोटिएको रङ केसरी उठेको, चिल्लो, नरम, चहकिलो भएमा असल हुन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri Funding: MIDF

कसी

कसिलो देखाएको पत्थर वा तामाको पत्थर जुनीको रङ भएको कसी उत्तम हुन्छ। ठीकसँग देखाउने कसी चिन्न वेचन ठीक हुन्छ। हीरा पोखराजको हात्ती भाव्वालागत्तो खस्रो पुरेको चाँदी रङ बनाई देखाउन हुनाले बेचनेलाई फाइदा हुने हुन्छ सहारो, खस्रो चिन्न र स्वच्छ भएको कसी आमलपुनको भने उत्ता रङ नदेखाउने भएर किन्नेलाई फाइदा हुने हुन्छ।

कठाई

कालेको टुक्रा चिन्हो। भित्र बाहिर एकनास भएको मालीलो चम्किलो भएमा ओखड हुन्छ

ताप (पोल्नु)

आँच दिदा भित्र बाहिर एकनास, बेशको अथवा कोरण्डको फूलको रङ भएको उत्तम हुन्छ। कैलो नीलो (श्याव) भए (अशुद्ध हुँदोछ) काँटा तराजुको मान पोतवालक्ष्म प्रकरणमा बताइए ६० लख बताएबमोजीम सुन चाँदी हिरे निर्णय

बचाउ

आधोवा नभएका जातिसले आगो शालामा नजानु। (गयोभने) नटेरी गरेमा साधारणलाई सर्वेस्वद्धामध्ये देखाउनपर्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

…ed by eGangotri. Funding: MIDF

आधिक्यात्/पुरुषले सुन चाँदि लिएर गर्दा लागेको सुनलाई बुझाउनुपर्छ । सुन बनाउने, सिमिन्ट्स्को वस्तु बनाउने, पाता माडा हरू बनाउने
सुनको बेचन बानगन, - - किसि गहना गहनाका
(सुनका बाकी गर्न)
उन, र खलात लाउने धुलो बढाने र धनुवा दर्पणाति, निवपत्ता
निरखदा आफ्नो वस्तु; हात र गुह्य स्थान जलाउने मात्र
निव पढ्ने निरखते गर्नु ।

उपकरण (ज्यावल)

मिसीहरूको ज्यावल नहुँदा बाझ पति ल्याई राख्नु
बानका लिखित सुन लिंदा र बुझाउँदा अड्डाले (सुनको बेचना)
नापतौल गरी बुझाउनु। बेहान बेलुका गन गराउनेको
छापलाएर जाँची राखी लिने दिने गर्नु ।

बाज -

मणिहरू जडाउने, गुणवर्ण हिंदी (२) शुद्धवर्ण = हिंदी
कुरा बनाउने। (गुण)

१ श्रेष्ठता - जडानगर्न बाझ, धागो तार आदि उन्ने, खडुवा, रवोलो
गोली पाताहरू जोड्ने इत्यादि धितिकबाचाकलाई शुद्ध.
जडाउने घर बनाउन जडाइने मणिको पूर्वा माग सुनको १ भाग पैसाहाली बर गराउनमा [illegible]
माग को १ भाग सुन दिनु पर्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रत्न जडाउने घरमा, चाँदीको सट्टा तामा हाल्नेर चाँदी चोर्ने, सुनको सट्टा
चाँदी हाल्ने सुन चोर्ने कुन्दन ल स तो हुन नदिनू ।

गोलीढिक सफेत भएको रत्न ढिक जडाउने काममा, जडाउन
गर्ने घालाई आधा बनाउन दुईभाग अथवा दुलोमणि
जडाउन पर्ने आधालाई ४ भाग घरलाई तीनभाग बाँडिने हुन्छ ।

(१) ताछने काममा तामाको घालाई तामाको बीमेको पातर बनाए
(२) जोडदिनू । - चाँदीकोबाट औंठी बाला आदि रवदुवा ... मालो
कलशआदिलाई चाँदीको आधा सुनको पातलो पाता बनाए
(३) मिलाई दिनू । अथवा चौथाई भाग सुवर्णलाई, बालुवा, हिंगुल
को धुलो मिसाएको पाठिकाएको झोल वा धुलोले लिप्न
लगाइदिनाउ ।

गहना बनाउने सुन
तपनीय - गहना

समान भाग हाल्नु, पातलो पाता बनाए ... (बनकोगाईहरूमा
आवाटिए ... मूर्तिकाहरूको ... उनजाने पर्दछ, गोलो पहेंलो
दाग्यो, शृंगालको व घाम जस्तो दीप्ति ... पोखालो वर्णको
गहना बनाउन मिल्ने हुन्छ । तीक्ष्णनामक लोहविशेष
पनि मिलाएमा पनि ... किसिमको रङ बनाउन
सक्छ

eGangotri Funding: MIDF

अतिशुद्ध गर्‍यो चाँदीपनि नीलादि रङ चढाउने छन्द।
घाडको धुलो झिक्साउन बनाएको कुमाका (: ---) शीशा
नाशो बाबा बझि भाए बनाएको भाडोमा

४ . . .

सामान्य पूर्वणीलाई,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

...tion by eGangotri Funding: MIDF

७२. सुनको बजारमा सुवर्णको खानमा रत्नादिको मानिसको गतिविधि (प्रथा

सुनको कामको (सौवर्णिक) ले शहर(बस्ती)मा [साहिँला/वा [illegible] लगाउने अधिकारी
बस्तीहरूको पुराना बस्तीको काम गर्दछ । शिल्पकारखानाबाट
भारी सुनादि केही बनाउन लगाइदिनु ।
तौल र शिल्पकारखानामा वा कारीगरहरूले प्रतिदिन [illegible] गरी तौलिएर
न तौलिकन काम गराउनु । यसो [illegible] यसो नगरेमा
तौलिएको वेतनमा [illegible] आधा दण्ड पनि गर्नु ।
अर्थात [illegible] मात्र वेतन पाउँछ । [illegible]
पनि [illegible] कारीगरको [illegible]
[illegible] दुगुना दण्ड पनि गर्नु । [illegible] सुनबाट
(निक्षेप) जस्तो रहेको जस्तो तौलको [illegible] कारीगरले
रहेका ती तौलको घटाउनु पर्दछ । [illegible]
भए अथवा जोर घटे [illegible] लिन पर्दा पनि
[illegible] पर्दछ । किन्तु । [illegible]
[illegible] दुगुना दण्ड दिनुपर्दछ ।
(सौवर्णिकको) स्वर्णाध्यक्ष सुवर्ण (सुनको) पुद्गल (सुनले बनाएको वस्तु)
[illegible] (कालो [illegible]) को व्यवहारमा [illegible] को
यथार्थ [illegible] कालीगढहरू जान्नु हुन्न ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

१ मानमानविधिमार्ग· वजा वयन मेयमाले पूर्वमादान दण्ड तौलम्बन
नष्टमा मध्यम साहस दण्ड / जरिवाना, तौल [घटाएको] बनाएको मालमा [कपट गरेको] छोपेका
गोनापमि उत्तम साहस दण्ड हुन्छ (१०००)

सौवर्णिक (सुवर्णको आभूषण बनाउने सुनार)
अनौ बनाउन ल्याएको बनाउनेले १६ — बनाउनेलाई उक्त
कारपिता चोरबार हुन सक्छ (आपसमा)
बातनलाउन आफूलाई गर्न सक्छ गुण
चोरको शङ्का होइ आफू हटन सक्ने बाबुआमालाई माथिको
जीको दण्ड. आफू बोलिने नसक्ने ठाना पुलिसमा (वस्तु शोधन)
जानु अर्थात पहिले जनाउ दिनु (बताउने शब्दको चलन)
बनाउनेलाई उक्त सय दण्ड किन अथवा, हात काटिन
(पनाटकलन)
किन्नुपरेमा
मानापाथी इत्र (तौलवा धारणा) अर्थात नापतौल
विभागको दाखिल गरेको ... आफ्नै बनाएको वा
आफ्नो नगरेमा १२ पण दण्ड हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनवद्य: → कुंकुम. कुह = कुरनु
सग्रालिका — गेगर: बाहुवाको मोटो भाग.
उत्क्रम = (ठेक्का)
पिण्डिका (पिंडिका)
(बाहुको पछाडिको)

TIME-TABLE

Days.	1st. Period	2nd. Period	3rd. Period	4th. Period	5th. Period	6th. Period	7th. Peirod
Sun.							
Mon.							
Tues.							
Wed.							
Thurs.							
Fri.							

KATHMANDU TRADERS (Regd.)
12/766, TEUDA TANANI, KATHMANDU (NEPAL)

University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

229

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

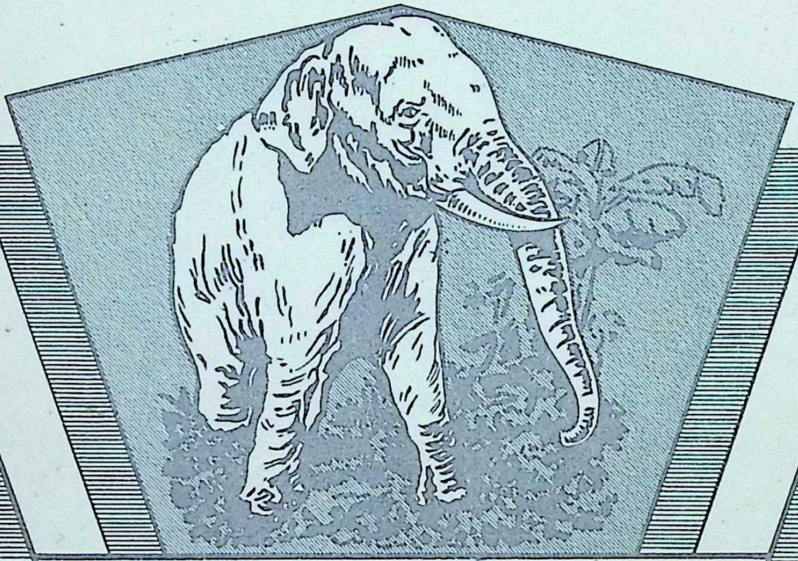

कौटलीयअर्थशास्त्रको
विषयपरिचय— जनस्थानपरिचय
(२)

Name ______________________ Class __________

Subject ______________________________

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौटलीय

अर्थशास्त्र

प्रथम अधिकरण

प्रथम अध्याय

विनयाधिकारिक (शिक्षासम्बन्धी).

मङ्गल- असुरहरूका गुरु शुक्राचार्य र सुरहरूका गुरु बृहस्पतिलाई नमस्कार।

आरम्भ- पृथिवीको लाभ (आर्जन) र पाएको पृथिवीको रक्षा (लागि) निमित्त प्राचीन आचार्य शुक्राचार्य बृहस्पति विशालाक्ष प्रभृतिले (र प्राचीन आचार्यहरूले) जो जति अर्थशास्त्र- (व्यवहार शास्त्र) को उपदेश गरेका छन् प्रायः ती सबैको सङ्ग्रह गरेर यो यौटा अर्थशास्त्र बनाइएको छ।

विषय- यो अर्थशास्त्रका प्रकरण र अधिकरणहरूको छोटकरी अनुक्रमणिका तरीका यस्तो छ

(I) विनयाधिकारिक (शिक्षासम्बन्धी) प्रथम अधिकरणमा-
१- विद्यासमुद्देश- आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीति यी चारथरी विद्याको निरूपण (वर्णन)। २- वृद्धसंयोग- विद्यालाभको निमित्त ज्ञानवृद्धहरूको सम्पर्क (गर्ने विषय)। ३- इन्द्रियजय- इन्द्रियहरूलाई वशमा राख्ने (विषय)। ४- अमात्योत्पत्ति- कार्यमा सहायता निमित्त अमात्यहरू खडा गर्ने कुरा (विषय)। ५- मन्त्रिपुरोहितोत्पत्ति- मन्त्रणामा सहायक हुने मन्त्री र शान्ति पुष्टिको कार्य गर्ने पुरोहित खडा गर्ने कुरा। ६- छल गरेर (अर्कैतरहाले) अमात्यहरूको पवित्रता, र अपवित्रता (दाँते) इमान र बेइमानीको ज्ञान (जाँच गर्ने विषय)। ७- गूढपुरुषोत्पत्ति- जाँच गर्ने गुप्त पुरुषहरू खडा गर्ने (विषय)। ८- गूढपुरुषप्रणिधि- गुप्तपुरुषहरूलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कौटिलीये सूक्तिविशेषाः —

शास्त्रसमुद्देशः - १५ अधिकरणानि, १५० अध्यायाः १८० प्रकरणानि : ६००० श्लोकाः ग्रन्थमानम्.

सर्वेषामहिंसा ~~[illegible]~~ शौचं सत्यमनसूया नृशंस्यं क्षमा च। अध्याय ३.
स्वधर्मः स्वर्गायानन्त्याय च, तस्मिन्नतिक्रान्ते लोकः संकरादुच्छिद्येत ,,
[illegible] दण्ड प्रत्यक्षम्. ४
[illegible] ५
[illegible] ,,
[illegible] ७
[illegible] ,,
[illegible] ८
[illegible] ९
[illegible] १०
[illegible] १५
[illegible] १७
[illegible] ,,
[illegible] १८
[illegible] १८
[illegible] ५- १८
[illegible] २३
[illegible] २- १३
[illegible] ३- ३
[illegible] ३- २०
[illegible] ५- ४
[illegible] ५- ६
[illegible] ६- २
[illegible] ६- २

नेकुए ~~[illegible]~~ — दुवैथरी

ठाउ ठाउँमा काम गर्न खटाउनु। ९- शत्रुले फुटाउन सकिने र नसकिने आफ्नो देशका जन समूहलाई शत्रुबाट बचाउ ~~[illegible]~~ गरेर राख्नु। १०- शत्रुको देशका फुटाउन सकिने र नसकिने दुवै पक्षलाई फुटाएर आफूतिर ल्याउनु। ११- मन्त्राधिकार- कामको उठान (आरम्भ गर्दा) आदि विषयमा गर्नुपर्ने मन्त्रणाको निरूपण। १२- दूतप्रणिधि- दूतहरू खटाउन र तिनको कर्तव्य। १३- राजकुमारहरूको रक्षा र तिनबाट बचाउ। १४- अवरुद्धवृत्त- राजाले राज्य सारिएका राजकुमारले गर्नुपर्ने ~~[illegible]~~ व्यवहार। १५- राज्य सारिएका ~~[illegible]~~ राजकुमारमा राजाले गर्नुपर्ने व्यवहार। १६- राजप्रणिधि- राजाले गर्नुपर्ने कर्तव्य। १७- निशान्तप्रणिधि- राजदरबारको निर्माण। १८- राजाको आत्मरक्षा (सम्बन्धी कुरा)। यो विनयका १८ अध्याय छन्।

II अध्यक्षप्रचार (अध्यक्षसम्बन्धी गतिविधि) दोस्रो अधिकरण ~~[illegible]~~

१- जनपदनिवेश- जनताको बस्ती बसाउनु। २- भूमिच्छिद्र- खेती नहुने भूमिको बन्दोबस्त। ३- दुर्गविधान- किल्लाको निर्माण। ४- दुर्गनिवेश- किल्लाभित्रको विभाग। ५- सन्निधाता- राज्यको धन ल्याउनेले द्रव्य जम्मा र रक्षा गर्ने काम ~~[illegible]~~

६- समाहर्ता- द्रव्य उठाउनेले धन जम्मा गर्ने काम। ७- अक्षपटल- आय व्ययको बही) मा गणनासम्बन्धी कुरा। ८- कर्मचारीले धन हरण गरेको ~~[illegible]~~ गर्ने काम। ९- उपयुक्त- विभाग विभागका अध्यक्षको जाँच। १०- राजाज्ञा लेख्ने प्रबन्ध। ११- दुकुटी दाखिल हुने रत्नको जाँच।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

१२- खानीको काम चलाउने विषय। १३- सुनको विभागाध्यक्षले गर्ने काम। १४- बजारमा सुनारहरूको गतिविधि। १५- कोष्ठागाराध्यक्ष-कोठारीको कर्तव्य। १६- पण्याध्यक्ष- सरकारी वस्तु क्रयविक्रय गर्ने काम। १७- कुप्याध्यक्ष- जिन्सीमाल को अध्यक्ष सम्बन्धी काम। १८- आयुधागारका अध्यक्षको काम। १९- नापतौल सम्बन्धी कुरा। २०- देश र कालको विभाजन। २१- महसूल लिने अध्यक्षको कर्तव्य। २२- धागोको कामका अध्यक्षको काम। २३- सीताध्यक्ष- अनाजको अध्यक्षको काम। २४- मद्यको अध्यक्षको काम। २५- पशुवध विभागको अध्यक्ष को काम। २६- वेश्या विभागका अध्यक्षको काम। २७- नाउका अध्यक्षको काम। २८- गाई आदिका अध्यक्षको काम। २९- घोडा का अध्यक्षको काम। ३०- हात्तीका अध्यक्षको काम। ३१- रथ का अध्यक्षको काम। ३२- पैदल सेनाका अध्यक्षको काम। ३३- सेनापतिको काम। ३४- सरकारी छापको अध्यक्षको काम। ३५- गोचरका अध्यक्षको काम। ३६- समाहर्ता- मालपोतका अध्यक्षको काम। ३७- गृहस्थ जातिमा भेषधारी वनेका चेवा हरूको काम। ३८- सहरका अध्यक्षको काम। यी विषयका ३८ अध्याय छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] अध्याय ९
[illegible] अत [illegible] " १५
[illegible] आधक्ष प्र.
[illegible] प्रवेश [illegible]
[illegible] २४
[illegible] ५-२
[illegible] ५-४
[illegible] ५-७
[illegible] ५-८
[illegible] ५-६

III धर्मस्थीय (धर्मसम्बन्धी) तेस्रो अधिकरणमा–

१– व्यवहारस्थापना– मुद्दा सम्बन्धी । २– विवादपदनिबन्ध– मुद्दाका विभागहरू । ३– विवाह सम्बन्धी कुरा । ४– दायविभाग– अंशबण्डा सम्बन्धी कुरा । ५– वास्तुक– बसातेको घडेरी सम्बन्धी कुरा । ६– स्थिति नीति सम्बन्धी कुरा । ७– ऋण लिने दिने विषय । ८– औपनिधिक– नासो धरोर सम्बन्धी कुरा । ९– नोकर चाकर सम्बन्धी कुरा । १०– सम्भूयसमुत्थान– धौं अन्य मिलेर गरेको काम । ११– किनबेच सम्बन्धी कुरा । १२– दिएको कुरा फर्काउन हुने नहुने सम्बन्धी कुरा । १३– अस्वामिविक्रय– मालधनी बाहेकले गरेको बिक्री विषय । १४– स्वस्वामि सम्बन्ध– मालिक सेवक सम्बन्धी कुरा । १५– साहस– बलात्कार । १६– वाक्पारुष्य– गाली गलौज सम्बन्धी कुरा । १७– दण्डपारुष्य– मारपीट सम्बन्धी कुरा । १८– जुवा सम्बन्धी कुरा । १९– फुटकर । यी विषयका १९ प्रकरण छन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गूढलेख्या – गूढलेखविद्या

कापटिक – मर्मज्ञ [illegible] छात्र बनेको.

उदास्थित – बुद्धिमान प्रभावशाली संन्यासी बनेको

गृहपतिव्यञ्जन – [illegible] बनेको

सत्री – [illegible] शिष्य बनेको

रसद – विषप्रयोग गर्ने – [illegible]
पाचक – भान्से. आरालिक – मासु पकाउने
स्नापक – नुहाउने संवाहक – मालिस गर्ने
आस्तरक – ओछ्यान लाउने कल्पक – हजाम
प्रसाधक – सिंगार्ने उदकपरिचारक – पानी भर्ने.
कुब्ज – कुप्रो वामन – बाउन्ने किरात – किराँत मूक – लाटो, बधिर – बहिरो जड – [illegible] – बनेको.
नट – नचुवा [illegible] – नाच्ने वादक – बजाउने वाग्जीवन – पढ्ने कुशीलव – [illegible]

~~[illegible]~~ सत्रीहरूको विद्या –
लक्षण – सामुद्रिक आदि
अङ्गविद्या – शरीरका [illegible] शुभाशुभ बताउने
जम्भकविद्या पशुपक्षी [illegible] स्वादको विद्या
मायागत – इन्द्रजाल
आश्रमधर्म आश्रमको धर्म
निमित्त – शकुन विद्या
अन्तरचक्र – दिशादिशाका चराको बोली बुझी शुभाशुभ जान्ने

तीक्ष्ण – हात्ती बाघ सँग पनि लड्ने कुस्ती [illegible] पराक्रम गर्ने [illegible]

~~रसद – [illegible]~~

परिव्राजिका – जोगिनी [illegible]

मुण्डा – बौद्ध भिक्षुणी

वृषली – शूद्रजाति स्त्री

कौटलीय

अर्थशास्त्र.

प्रथम अधिकरण

प्रथम अध्याय

विनयाधिकारिक (शिक्षण सम्बन्धी)

मङ्गल – असुरहरूका गुरु शुक्राचार्य र सुरहरूका गुरु बृहस्पतिलाई नमस्कार छ।

अनुबन्ध – पृथिवीको लाभ (आर्जन) र पाइएको पृथिवीको रक्षा (बचाउ) को निमित्त शुक्राचार्य बृहस्पति विशालाक्ष आदि प्राचीन आचार्यहरूले जति अर्थशास्त्र (व्यवहारशास्त्र) को उपदेश गरेका छन् प्रायः ती सबैको विषय-सङ्ग्रह गरेर यो यौटा अर्थशास्त्र बनाइएको छ।

विषय – (१) विनयाधिकारिक (शिक्षण सम्बन्धी) नामक प्रथम अधिकरणमा –

प्र.१- विद्यासमुद्देश – आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीति यी चारविद्याको वर्णन.

२- वृद्धसंयोग – विद्यालाभको निमित्त ज्ञानवृद्धहरूको सम्पर्क गर्ने विषय.

३- इन्द्रियजय – इन्द्रियहरूलाई वशमा राख्ने विषय.

४- अमात्योत्पत्ति – कार्यमा सहायता निमित्त अमात्यहरू खडा गर्ने विषय.

५- मन्त्रिपुरोहितोत्पत्ति – मन्त्रणामा सहायक हुने मन्त्री र शान्तिपुष्टिको कर्म गर्ने पुरोहित खडा गर्ने विषय.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृत्य – लोभका दोषहरू फकाइन फुटाउन सकिने
अकृत्य – फकाइन फुटाउन नसकिने
दूष्य – राजादेखि नबोल्ने भित्री विरोधी

दूत – १ निसृष्टार्थ – आफ्नो अनुकूल ~~[illegible]~~ [illegible] फुटाउन सक्ने
२ परिमितार्थ – सोधेको मात्र काम गर्ने – भनेको कुरा गर्ने
३ शासनहर – समाचार मात्र लैजाने

स्वदूत – आफूले पठाउने दूत
प्रतिदूत – जवाफ ल्याउने दूत

शुल्कव्यवस्था – १ बाह्य – स्वदेशी मालमा लाग्ने
२ आभ्यन्तर – राजधानी ~~[illegible]~~ [illegible]
३ आतिथ्य – विदेशी मालमा लाग्ने भन्सार

शुल्क – १ निष्क्राम्य
२ प्रावेश्य

गोप – ५ वा १० गाउँको देखभाल गर्ने.
स्थानिक – जनपदको चौथाइ भागको देखभाल गर्ने.
नागरिक – नगरको प्रबन्ध गर्ने.

ग्रामकूट – गाउँको मुखिया
ग्रामाध्यक्ष – गाउँको मालिक

व्यवहार – देवानी मुद्दा
विवादपदनिबन्ध – फौजदारी मामला
व्यवहाराधिकरण – देवानी अदालतको अड्डा

संग्रहणी – १० गाउँको प्रधान कार्यालय
द्रोणमुख – ४०० गाउँको " "
स्थानीय – ८०० गाउँको " "

६ – अमात्यहरूको पवित्रता (इमानदारी) भए नभएको कुरा अनेक छल गरेर जाँच्ने विषय.

७ गूढपुरुष (गुप्तचर) हरू खडा गर्ने विषय.

८ अनेकथरी ~~गूढपुरुषप्रणिधि~~ गुप्तचरहरूलाई ठाउँठाउँमा बुझन लगाउने विषय.

९ – आफ्नो राज्यका कृत्य (असन्तुष्ट ~~[illegible]~~ शत्रुले फुटाउन सकिने) र अकृत्य (सन्तुष्ट शत्रुले फुटाउन नसकिने) दुवैथरीको देखरेख गर्ने विषय.

१० – शत्रुराज्यका कृत्य (फुटाउन सकिने) अकृत्य (फुटाउन नसकिने) हरूलाई [illegible]

ग्रन्थिच्छेदक – गाँठो काटेर लगाउने / खल्तीमारा
सन्धिच्छेदक – सिँध मार्ने

१२३ प्रकरण – [illegible] – राजाको पेटी [illegible]

सूद – ~~[illegible]~~ खाना पकाउने
आरालिक – मिठाई पकाउने मान्छे.
स्नापक – नुहाइदिने
संवाहक – मालिस गर्ने
आस्तरक – बिछ्याउना लगाउने
कल्पक – हजामत गर्ने
प्रसाधक – शृङ्गार गर्ने
उदकपरिचारक – पानी ~~[illegible]~~ को सेवा गर्ने [illegible] जल[illegible].

अक्षपटल – [illegible]
नागरक – नगररक्षक प्रहरी
आयुधिक – हतियार [illegible]
याष्टिक – प्रहरी – पहरामा बस्ने [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धर्मस्थीय- देवानी का [illegible] हुने छोहने मुद्दा
१- विवाद संयुक्त- विवाद सम्बन्धी
२- [illegible] — [illegible]
३ [illegible] — लेनदेन
३ [illegible] — [illegible] सम्बन्धी
४- [illegible] - [illegible] सम्बन्धी
५ [illegible] लेनदेन
६ [illegible] [illegible] सम्बन्धी
७ [illegible] [illegible]
८ [illegible] [illegible]
९ [illegible] [illegible]
१० [illegible] [illegible]
११ [illegible] - [illegible]
१२ [illegible]- [illegible]
१३ [illegible]- [illegible] सम्बन्ध

—

~~[illegible]~~ — [illegible] [illegible] आनवा- [illegible]
[illegible]— [illegible]
[illegible]— चोर
[illegible]— [illegible]
[illegible]— [illegible]

[illegible] अधिकारी- प्रदेष्टा [illegible]—

[illegible]- [illegible]

दण्डव्यूह का भेद — प्रदर, दृढक, असह्य, श्येन, ~~[illegible]~~, संजय, विजय, स्थूणाकर्ण, [illegible], सूची / चाप, चापकुक्षि, प्रतिष्ठित, सुप्रतिष्ठित, स्थूणाकर्ण, विशालविजय, [illegible], [illegible], दुर्जय

भोगव्यूह — १ सर्पसारी, २ गोमूत्रिका, ३ शकट, ४ [illegible], ५ [illegible]

मण्डलव्यूह — १ सर्वतोभद्र, २ [illegible], ३ [illegible], ४ दुर्जय

असंहतव्यूह — [illegible], [illegible], [illegible]

प्रकृति-व्यूह:
१ दण्ड व्यूह — तेर्सो लहर लाएर रहेको।
२ भोग व्यूह — जाउँदो पाली ~~[illegible]~~ घुमाएको।
३ मण्डलव्यूह — गोलाकार भई सबै तिरबाट शत्रुलाई आक्रमण
४ असंहतव्यूह — छुट्टा अङ्गहरू छुट्टा छुट्टै भएर रहेको गर्ने

सेनापति —

पदिक — १० रथ १० हात्तीको अधिकार पाएको अधिकारी।
सेनापति — १० पदिक माथिको अफिसर।
नायक — १० सेनापति माथिको अफिसर।

(भोगव्यूह का भेद: शकट व्यूह, मकर व्यूह, [illegible])

व्यूह — २ पक्ष (२ परवेल), २ कक्ष (२ कोखा), १ उरस्य (१ छातीको भाग) [illegible] ५ अङ्ग भएको सेनाको समूह रचना। (प्रतिग्रह / पछाडिको भाग)

प्रतिव्यूह — शत्रुको व्यूहलाई भङ्ग गर्नलाई आफ्नो पनि प्रतिव्यूह रच्नु पर्ने व्यूह।
प्रदर-दृढक | दृढक-असह्य | श्येन-चाप | प्रतिष्ठ-सुप्रतिष्ठ | संजय-विजय | स्थूणाकर्ण-विशालविजय | [illegible] | सर्वतोभद्र-दुर्जय

व्यूहविशेष —

दण्ड व्यूह — (तेर्सो लहर पारी रहेको) दुई कोखा दुई परवेल बिचको छातीको भाग एकनास गरिइने।

क. प्रदर व्यूह — दुई कोखा ~~[illegible]~~ शत्रुदललाई अगाडि बढेको।
ख. दृढक व्यूह — दुई परवेल द्वारा आइलागेको शत्रुसेनामा जाइलाग्ने।
ग. असह्य — दुई परवेलाको भाग केही साथ शत्रुसेना भित्र पसाएको।
घ. ~~[illegible]~~ श्येन — परवेल दुई छाडिकन बीचको छातीको भाग शत्रुसेनातर्फ अगाडि बढाएको।
चाप व्यूह — दुई ~~[illegible]~~ कोखा जाँदो नेर्सो [illegible] अगाडि बढाएको
चापकुक्षिव्यूह — दुई पोवेल बाँदो नेर्सो ~~[illegible]~~ अगाडि बढाएको
प्रतिष्ठ व्यूह — ,, अगाडि बढेको
सुप्रतिष्ठव्यूह — ,, दुई पावेलर बिचको भाग अगाडि बढेको।
संजय व्यूह — दुई पट्टिका परवेल धनुको आकार भएको।
विजय व्यूह — बिचको भाग शत्रुसेना भित्र पसेको।
स्थूणाकर्णव्यूह — दुई परवेल ठूलो कानको आकार भएको
विशालविजयव्यूह — विजयव्यूहको भन्दा दुवै पावेल मोटो भएको

[illegible vertical marginal notes]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आयुधागारका सामग्री

१ सर्वतोभद्र
२ जामदग्न्य
३ बहुमुख
४ विश्वासघाती
५ संघाटी
६ यानक
७ पर्जन्यक
८ बाहुयन्त्र
९ ऊर्ध्वबाहु
१० अर्धबाहु

चलयन्त्र—
१ पाञ्चालिक
२ देवदण्ड
३ सूकरिका
४ मुसलयष्टि
५ हस्तिवारक
६ तालवृन्त.
७ मुद्गर
८ द्रुघण
९ गदा
१० ~~स्पृ~~ स्पृक्तला
११ कुद्दाल
१२ आस्फोटिम
१३ उद्घाटिम
१४ उत्पाटिम
१५ शतघ्नी
१६ त्रिशूल
१७ चक्र

अष्टादश तीर्थ — महामात्र — प्रधान पुरुषहरू — १८

१ मन्त्री — प्रधान अमात्य
२ पुरोहित — राजपुरोहित.
३ सेनापति — सेनाविभागको अध्यक्ष
४ युवराज — राजाको उत्तराधिकारी
५ दौवारिक — राजभवनको प्रधान मूल ढोके
६ आन्तर्वंशिक — अन्तःपुरको प्रधान अधिकारी
७ प्रशास्ता — जेलखानाको प्रधान अधिकारी
८ समाहर्ता — राजकर पोत आदि असूल गर्ने तहसीलको प्रधान अधिकारी
९ सन्निधाता — राजकोषको प्रधान निरीक्षक
१० प्रदेष्टा — फौजदारीको मुख्य न्यायाधीश
११ नायक — थानाको मुख्य अधिकारी (कोतवाल)
१२ पौरव्यावहारिक — नागरिकहरूको व्यवहार (मुद्दा) तहकिकातको मुख्य विचारक
१३ कार्मान्तिक — खानी कलकारखाना आदिको प्रधान निरीक्षक
१४ मन्त्रिपरिषदध्यक्ष — अमात्यसभाको अध्यक्ष
१५ दण्डपाल — सेनाका अफसरहरूको अधिपति...
१६ दुर्गपाल — किल्लाको प्रधान रक्षक
१७ अन्तपाल — राज्यको सिमानाको रक्षक.
१८ आटविक — जङ्गलको रक्षक अधिकारी

फौजहरू ६ किसिमका -

१ मौल — पुर्खादेखिको खानदानी
२ भृतक — भर्ना गरिएका
३ श्रेणी — जनपद निगमका श्रेणी ~~...~~ पञ्चायतको फौजी
४ मित्र — मित्रको ~~...~~ सेना
५ अमित्र — शत्रुको सेना
६ आटविक — जङ्गली जाति किरात आदिको दल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

६ कि. ७ / २२ / १८

बृहस्पतिनीति – महाभारतमा

शान्तिपर्व ५६ अध्याय १४-१५ श्लोक
५७ " २८ "
५८ " १३-१८ "
६८ " वसुमना बृहस्पति संवाद
१०२ " इन्द्र र बृहस्पति संवाद

भारद्वाजनीति – महाभारतमा
आदिपर्वको १४० अध्याय   भारद्वाजकणिकनीति (कणिकनीति)
शत्रुञ्जय-भारद्वाज संवाद

शुक्रनीति

आचार्य – विनायक विश्वनाथ वर्मावाट हरवर्ष ... नीतिशास्त्रको ... (शु. नी.)

महाभारत शान्तिपर्व ५७ अध्यायमा औशनसमत २ श्लोक उद्धृत छ।
१३ अध्यायमा " १ श्लोक "

१३८ अध्यायमा
वनपर्व (?) ... – ७१-७२ श्लोकमा औशनसमत ...
... औशनसको ... ।
... उद्धृत छ।
२०४ अध्याय ३२ श्लोकमा ...

शम्बरनीति – शान्तिपर्व १३० अध्यायमा

मातङ्गनीति – उद्योगपर्व १२७ अध्यायमा

कालकवृक्षीयनीति शान्तिपर्व १०४-१०५ अध्यायमा
... कालकवृक्षीय ...
... ...
शान्तिपर्व १०८ अध्याय कालकवृक्षीय ... नीति ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding

[illegible] — [illegible]
[illegible]

[illegible] — [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible] —
[illegible] — [illegible]
[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kath

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उच्च पुरुष

उच्च अधिकारी को वर्ग-

महामात्र - युक्त उपयुक्त

मन्त्री ~~आचार्य~~

अमात्य

पुरोहित

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

सेनापति

प्रशास्ता

[illegible]

[illegible]

युक्त - नियुक्त ~~[illegible]~~ कर्मचारी - लेखक गणक आदि

उपयुक्त - युक्त माथिको नियुक्त अधिकारी - विभागीय अध्यक्ष हरू

महामात्र - प्रधान अधिकारी मन्त्री अमात्य आदि.
(उच्चपुरुष)

[illegible]
मन्त्री - सर्वगुणसम्पन्न मन्त्रणा गर्ने धीसचिव
अमात्य - कार्यकुशल सम्पन्न कामको व्यवहारलाई कार्यमा ल्याउने
[illegible] आदेशहरू पनि अमात्य भइ.

अमात्य - सचिव

मन्त्री - मन्त्री (प्रधान)

पुरोहित - शान्ति स्वस्ति गर्ने.

महामात्र - प्रधान पुरुष

सन्निधाता - सरकारी [illegible]

समाहर्ता - सरकारी आयत [illegible] गर्ने

युक्त - कामका अधिकारी पुरुष

आयुक्त

उपयुक्त - युक्त भन्दा माथिको अधिकारी.

[illegible] - [illegible]

[illegible] - बजारको अध्यक्ष

अक्षपटलाध्यक्ष - हरहिसाब बही खाताको अध्यक्ष

कोशाध्यक्ष - ढुकुटीको अध्यक्ष

आकराध्यक्ष - खानी विभागको अध्यक्ष

सुवर्णाध्यक्ष - सुनचाँदीको कामको अध्यक्ष

रत्नाध्यक्ष - रत्नको कामको अध्यक्ष

सौवर्णिक - सुनचाँदीको काम गराउने अधिकारी

कोष्ठागाराध्यक्ष - जिन्सी भण्डारको अध्यक्ष

पण्याध्यक्ष - सरकारी वस्तुको क्रय विक्रयको अध्यक्ष -

कुप्याध्यक्ष - जिन्सी मालको अध्यक्ष

आयुधागाराध्यक्ष - शस्त्र अस्त्रको भण्डारको अध्यक्ष

पौतवाध्यक्ष - नाप तौल विभागको अध्यक्ष

शुल्काध्यक्ष - भन्सारको अध्यक्ष

सूत्राध्यक्ष - धागोको कामको अध्यक्ष

सीताध्यक्ष - खेती विभागको अध्यक्ष

सुराध्यक्ष - मद्य विभागको अध्यक्ष

सूनाध्यक्ष - पशुवधशालाको अध्यक्ष

गणिकाध्यक्ष - वेश्या विभागको अध्यक्ष

नावध्यक्ष - नाउ विभागको अध्यक्ष

द्यूताध्यक्ष - जुवा खानको अध्यक्ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हस्त्यध्यक्ष- हात्तीको प्रबन्धगर्ने अध्यक्ष

कर्मचारीहरू-

चिकित्सक- हात्तीको वैद्य.

अनीकस्थ- हात्तीलाई सवारी सिकाउने

आरोहक- सवार.

आधोरण- शास्त्र जान्ने

हस्तिपक- हात्तीको रक्षा गर्ने

औपचारिक- हात्तीको टहलुवा

विधापाचक- दाना पकाउने

यावासिक- घास दाना खुवाउने

पादपाशिक- खुट्टा बाँध्ने

कुटीरक्षक- पालो पल्तो सफा गर्ने

औपशायिक- सुत्ने ठाउँ होचा गर्ने

गोध्यक्ष- गाई भैंसी आदिको प्रबन्ध गर्ने अध्यक्ष

कर्मचारीहरू—

गोपालक- गाई गोरु पाल्ने

पिण्डारक- भैंसी भैंसी पाल्ने

दोहक- दुहुने

मन्थक- दही मथ्ने

लुब्धक- रक्षा गर्ने

अश्वाध्यक्ष- घोडाहरूको प्रबन्ध गर्ने अध्यक्ष

कर्मचारीहरू—

अश्वदमक- घोडा तह लाउने

सूत्रग्राहक- सबै घोडाको पद कथा.

अश्वबन्धक- बाँध्ने काम गर्ने

यावासिक- दानाहरू खुवाउने

विधापाचक- दानाहरू पकाउने

स्थानपाल- तबेलाहरू सफा गर्ने

केशकार- रौंहरू बनाउने

जाङ्गलीविद्- विषविद्या जान्ने

चिकित्सक- औषधि गर्ने

मुद्राध्यक्ष- लाल्मोहर छापको अध्यक्ष

विवीताध्यक्ष- बनजर भूमि गौचर आदिको अध्यक्ष

संस्थाध्यक्ष- बजारको अध्यक्ष

देवताध्यक्ष- देवालयहरूको व्यवस्था गर्ने अध्यक्ष

द्रव्यवनपाल- हात्तीवनको रक्षक.

रथ्य- रथ तान्ने घोडा

सैन्यवर्ग—

सैन्यनायक.

सेनापति-

सेना

सेनानी-

पत्ति- पैदल

मौल- राजधानीका रक्षक

भृत- तलबी भर्ती

श्रेणी- जनपदका शस्त्रधारी दल

मित्रबल- मित्र सेना

अमित्रबल

अटवीबल- जङ्गलका किरात आदि जङ्गली दल.

जानपद- देशवासी रैती.

पौर- सहरवासी प्रजा

मुख्य-

गोप- ५-१० गाउँको हेरचाह गर्ने

ग्रामणी-

राजवर्ग-

विजिगीषु- विजय चाहने मुख्य नेता राजा.

सामन्त

यातव्य- अभियान गरिने छिमेकी मुख्य शत्रु-

आसार- शत्रुभन्दा पछाडि अगाडिको एक भर मित्र राजा

पार्ष्णिग्राह- आफ्नो देशको पछाडीको छिमेकी शत्रु

आक्रन्द- पछि शत्रुभन्दा पछाडिको

मित्रभावी- सच्चा मित्र बन्ने

अरिभावी- पक्का शत्रु बन्ने

सहज- स्वाभाविक- { मित्र मामा फुपू ... / शत्रु- भाइ ...

कृत्रिम- कामले बनेको { मित्र उपकारी / शत्रु अपकारी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~गो~~

गोवर्ग —

वत्स - दूध पीउने बाछो

वत्सतर - दूध छोडेको बाछो

दम्य - ~~बाछो~~ वहर सधाइने

वहो - भारी बोक्ने

वृष - साँढे

उक्षा - हलो जोत्ने

वत्सिका - दूध पीउने बाछी

वत्सतरी - दूध छोडेको बाछी

प्रष्ठौही - कोरली

गर्भिणी - ब्याउने भएकी

धेनु - दुहुनी

अप्रजाता - बेलासम्म पनि नब्याएकी

वन्ध्या - बाँझी

वाहक —

युगवाहन - जुवा बोक्ने

शकटवह - गाडा तान्ने

वहन - भेडाको गाडा

रथवर्ग —

देवरथ - देवताको यात्राको रथ

पुष्परथ - विवाहादि उत्सवका चक्ररथ

साङ्ग्रामिक - युद्धको रथ

पारियानिक - घुम्ने जाने रथ

परपुरातियानिक - शत्रुको किल्ला फोर्ने काम दिने

वैनयिक - तालीम दिने रथको

सारथि - रथ हाँक्ने

रथिक - ~~रथवाले~~ रथ हाँक्न सिकाउने

धर्मसम्बन्धी

धर्मस्थ - धर्मसम्बन्धी अमात्यहरू तीन जना (न्यायाधीश)
धर्मसम्बन्धी अमात्य ३ न्यायाधीश

प्रदेष्टा - कण्टकशोधनका अधिकारी अमात्य तीन जना (भ्रष्टाचार रोक्ने अधिकारी)

धर्मस्थ - धर्मसम्बन्धी ३ अमात्य न्यायाधीश

प्रदेष्टा - कण्टकशोधन - दुष्टदमन भ्रष्टाचार रोक्ने अमात्य ३ पुलिस आदि मा

याजक - यज्ञ गराउने

ऋत्विक् - "

यजमान - यज्ञ गर्ने

आहिताग्नि - अग्निहोत्री

अध्यक्षवर्ग

जनपदवर्ग —

जनपद

ग्रामपद

पुराना

पौर

मूर्ख

ग्रामिक

गोप

- - -

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आहितक- बाधा
आहितिका- बाधेतिनी
दास- कम्यारो
गर्भदास- गर्भ कम्यारो:
आधाता- बाधाराखे.
कर्मकर- कामदार
कर्षक- किसान:
भृत्य-
भृतक ज्यालादार.
वैतनिक जागीरदार
ध्वजाहृत- युद्धमा पक्रिएको.

प्रातिवेशिक- छिमेकी.

याचितक- मागनीको माल.
अवक्रीतक: भाडामा लिएको
आदीनक- नासो राखेको.
निक्षिप्त- धरोट राखेको.

स्थानवर्ग-

अधिकरण- अड्डाखाना.
जनपद- देश.
जनपदसन्धि- सीमारक्षकको किल्ला.
अन्तपालदुर्ग।
दुर्ग- किल्ला.
संग्रहण- ५० ग्रामको प्रधान (मुख्य) बस्ने ठाउँ.
द्रोणमुख- ४०० ग्रामको " ठाउँ
स्थानीय- ८०० ग्रामको " "

कूप- [illegible]
[illegible]
[illegible]

उपप्रधान- [illegible]

पुण्यशाला- [illegible]
[illegible]
धान्यशाला

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यवहारवर्ग

अर्थी – वादी उजुरगर्ने
व्यवहार – मुद्दाहरू – प्रत्यर्थी – प्रतिवादी
अभियोक्ता – मुद्दा लगाउने
देवानी विवाहसंयुक्त – विवाहसम्बन्धी – अभियुक्त – मुद्दा लागेको
दायविभाग – अंशबण्डा – प्राप्तव्यवहार – बालिग
~~ज्येष्ठांश – जेठाक~~ – अप्राप्तव्यवहार – नाबालक
वास्तुक – ~~घडेरी~~ घरजग्गाजमीनसम्बन्धी – सन्निविष्ट – घरबारगरेर बसेको (विवाहित)
ऋणादान – लेनदेनसम्बन्धी – असन्निविष्ट – अविवाहित
औपनिधिक – नासोधरोटसम्बन्धी – दायाद – अंशियार
सम्भूयसमुत्थान – धौजनामिलेर कामउठाउनु साझेदारीसम्बन्धी – संस्कृत – कर्म चलेको
विक्रीतक्रीतानुशय – बिक्री नचलेको बदर गर्ने सम्बन्ध – असंस्कृत – कर्म नचलेको
दत्तानपाकर्म – ~~दिएको~~ नदिनु दिनकबोलगरेको – दण्डक – धर्मपुत्र
अस्वामिविक्रय – बेहकको बिक्री – साक्षी – साक्षी
स्वस्वामिसम्बन्ध – मालिकनोकर सम्बन्धी – प्रतिभू – जमानी
फौजदारी साहस – चोरीडाँका – कूटसाक्षी – कुहसाक्षी
वाक्पारुष्य – गालीगलौज – रूपदर्शक – माल जाँच्ने
दण्डपारुष्य – कुटपीट वध – पणपरीक्षक – सिक्का जाँच्ने
द्यूतसमाह्वय – जूवाबाजी – कूटरूप – नक्कली सिक्का
कन्याप्रकर्म – बलात्कार
अतिचार – अनाचार

न्याय – अंश – दाय
अन्याय – स्त्रीधन – (दाइजो – माइतबाबाट आएको, पेवा – श्रीमानबाट पाएको)
स्वपक्ष – आफ्नोपक्ष
परपक्ष – अर्काकोपक्ष
अनुयोग – सोधपुछ – आधि – धितो
शपथ – किरिया – ज्येष्ठांश – जेठाक
जय – जीत
पराजय – हार – ब्याजी –
अत्यय – जरिवाना – लाभ
दण्ड – नीवी – मूलधन, बचत (खर्चकाटी बाँचेको)
प्रातिभाव्य – जमानीदार
शिफा – कोर्रा | सन्देशवध – चोर भुजी औंठा काट्ने
वध – ज्यान मार्ने – आय – आमदानी
चित्रवध – शालिद गरी मार्नु – व्यय – खर्च
अत्यय – नगदीदण्ड – लाभ – फाइदा
पूर्वसाहस 250 पण – वेतन – ज्याला मजुरी
मध्यमसाहस 500 पण – शुल्क – चुंगी महसूल
उत्तमसाहस – 1000 पण – अवक्रय – भाडा
रूप – वृद्धि – नाफा
लोप्त्र – दसी – अर्घ – मोल
ब्याजी – छल
उपानेपान – दैवी विपत्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पेशावालादि —
नट- नृत्त्या —
तालावचर - तालमा नाच्ने
चारण - घुमन्ता
नर्तक - नाच्ने
मत्स्यबन्धक - माझी
लुब्धक - व्याधा
आभीर - अहीर
गोपालक - गाईपालक
रूपाजीवा - गणिका - वेश्या
शौण्डिक - मद्यीवाल
ताम्बूलिक - पानपसाही
मालाकार - माली
देवज्ञ, सांवत्सरिक - ज्योतिषी
कारु - मोच - कालीगड
शिल्पी - शिल्पीक कालीगड
स्थपति - कालीगड नाइके
वैदेहक - गाउले बनियाँ
सार्थवाह - जम्मा गरेर ब्यापारी
तन्तुवाय - लुगा बुन्ने
कुहक - चटको
लोलक - लौके

भिक्षुक - भिखमाग्ने
प्रव्रजित - सन्यासी
सूत - सवार
पौराणिक - पुराणवाचक
मागध - भाट
अग्निल्क - ...
कितव - जुवाडी
कूटदेवी - कपटवेषधारी
सिद्ध - सिद्धि पाएको
तापस - तपस्वी
वञ्चक - ठिहरी
चारण
कुहक - चाल्नी
कार्तान्तिक - लक्षणशास्त्रजान्ने
नैमित्तिक - शकुनजान्ने
मौहूर्तिक - साइतजान्ने
चिकित्सक - वैद्य
प्रच्छन्न - छलकपटी
वेश - वेश्याको सामाग्री
प्रावादिक - धेरै कुरा जान्ने
रजक - धोबी
सुवर्णकार - सुनार
कुशीलव
आहितुण्डिक - हलवाइ
पाकशासिक - पाकको माम बेच्ने
औदनिक - भात बेच्ने
सूद - भान्से

निवासवर्ग —
गृह —
क्षेत्र - खेत
आराम - बगैचा
तडाग - तलाउ
सेतु - पुल, आलि
अवस्कर - रछ्यान
भ्रम - पानीको निकास
उदपान - पानी धारा इनार कुवा
कुड्य - भित्ता
वल्किस्थान - ...
चतुष्पदस्थान - चौपाया राख्ने ठाउँ
अग्निष्ठ - चुलो अगेठी
उदकस्थान - ख्यास्रो साँघो ठोउ
रोचनी
कुट्टनी - ढिकी
पेषणी - जाँतो
चारक - खोर
वस्त्रनागार - ...

गुप्तपुरुषवर्ग
~~चेवा वर्ग~~ —
चार - चर - चेवा
गूढपुरुष - गुप्तचर
सत्री - छात्रजस्तो बनेको चर
रसद - विषप्रयोग गर्ने
तीक्ष्ण - गुप्तहत्या गर्ने
योगपुरुष —
~~गूढजीव~~ - ~~(कपटवेषी)~~
धर्मस्थ - न्यायाधीश
प्रदेष्टा - अदालती
अध्यक्ष
ग्रामभृत
कूटसाक्षी - कपटी साक्षी
संवननकर्ता - मोहनी लाउने
कृत्याशील - ...
रसद - विषप्रयोगगर्ने
गूढजीव - ...को १३ —
१ धर्मस्थ - न्यायाधीश
२ प्रदेष्टा - भ्रष्टाचार राख्ने अदालती
३ ग्रामभृत -
४ ग्रामाध्यक्ष
५ कूटसाक्षी -
६ कूटश्रावक
७ संवननकर्ता - मोहनी लाउने
८ कृत्याशील - ... दत्याहा
९ अभिचारशील - ...
१० रसद - विषप्रयोगगर्ने
११ मदनयोगकर्ता - ...
१२ ... - ...
१३ ... - ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नासिक- मालहाउने
कर्तव्यता-
आशुमृतक - मरेको - मुर्दा.
निरुछ्वासहत- सास अडेर आईएको
उद्बन्धनहत- गुण्डिएर मरेको
अवरोपित. खुला ठाउँमा मरेको
उदकहत- पानीले मरेको
काष्ठछेदन- काठले डोरीले बाँधेर मरेको
अवक्षेप- कापेवान लागेर मरेको
विषहत- विषले मरेको
सर्पको- सर्पको टोकाइले मरेको
मदप्रयोगहत- लाजुमाएर मरेको
~~विषहत~~

नैतिक वर्ग-
६ गुण
१ सन्धि-मेल
२ विग्रह- विरोध
३ आसन- चुप लागेर बस्नु
४ द्वैध- सन्धि विग्रह बीच विरोध देखा।
५ यान- अभियान गर्नु
६ आश्रय बलियाको आड लिनु.
३ शक्ति-
१ प्रभुशक्ति- धन र फौजको बल
२ मन्त्रशक्ति- मन्त्रणा विमर्शको बल
३ उत्साहशक्ति- जाँगर जोश
३ सिद्धि
१ प्रभुशक्तिबाट भएको फाइदा
२ मन्त्रशक्ति " "
३ उत्साहशक्ति " "
३ उदय (स्थान)
१ क्षय- घट्नु
२ स्थान- उस्तै रहनु
३ वृद्धि- बढ्नु.
त्रिवर्ग
१ धर्म
२ अर्थ
३ काम
३ लाभ
१ नगद लाभ
२ भूमि लाभ
३ मित्र लाभ.
४ उपाय
१ साम
२ दान
३ भेद
४ दण्ड

दूष्य- सन्तुष्ट नभएका
अदूष्य- सन्तुष्ट
कृत्य- फुटाउन सकिने
अकृत्य फुटाउन नसकिने

७ प्रकृति (राज्यका अङ्ग)
१ स्वामी राजा.
२ अमात्य- मन्त्री
३ सुहृद- मित्र
४ कोश- खजाना
५ राष्ट्र- जग्गा
६ दुर्ग किल्ला.
७ बल- फौज.

४ सेनाङ्ग
१ हात्ती
२ घोडा
३ रथ
४ पैदल
सेनाका व्यूह-
दण्ड.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मन्त्री- महामात्य प्रधानमन्त्री
अमात्य- सचिव सामान्यमन्त्री
पुरोहित- राजपुरोहित
सेनापति- सेनाधीश
युवराज- राजाको उत्तराधिकारी
दौवारिक- राजद्वारको प्रधान अधिकारी
अन्तर्वंशिक- अन्तःपुरको प्रधान अधिकारी
प्रशास्ता- जेलखानाको प्रधान अधिकारी
समाहर्ता- कार्यालयआदि राजस्व आम्दानीको प्रधान अधिकारी
सन्निधाता- राजकोषागार गोदामहरूको घरको देखरेखगर्ने प्रधान अधिकारी
नायक- दण्डनायक- कोतवाल- थानाको मुख्य अधिकारी
पौरव्यावहारिक- नागरिकहरूको व्यवहार न्यायगर्ने मुख्य विचारक
कार्मान्तिक- खानी (खेती) कलकारखानाहरूको प्रधान निरीक्षक
मन्त्रिपरिषदध्यक्ष- अमात्यका सभाको अध्यक्ष
दण्डपाल- सेनारक्षकहरूको अधिपति
दुर्गपाल- किल्लाको रक्षाका प्रधान निरीक्षक
अन्तपाल- राज्यको सिमानाको रक्षक
आटविक- वनको रक्षागर्ने मुख्य अधिकारी

(५४)

आर्य- सज्जन
उन्मत्त (उन्नायक)- माथाका
पग्री ओढ्ने
चढ्नमा के
माणवक- चोखो माइको
शैक्षारम्भक- पढ्नको काम गर्ने
सर्वेधसाथी आचार्य- सबै कलापुराने
शास्त्रीय आचार्यक
विद्यावान्

५०० देखि १००० सम्म
वेतन मान पाउने

१०० गनाउने { व्यवस्थाक
१०००गनाउने वित्तनेवेतनमा
भत्ता पनि पाउने

सरकारीकाममा धेरैकाम गरेनबचावे
भत्ता वेतन पाउने
कामका बालपुत्रको पनि स्त्री पनि
हेर्चाह गर्ने
कसैको कामका लेखी भएमा
पुत्रको भएमा- [illegible]
पुत्रको कामका अनिवार्य काम
जिन्सीमाल [illegible]

दूत १योजन हिड्ने मध्यम १० पण
१० योजन हिड्ने
१०० योजन सम्म हिड्ने — १० योजनको २० पण को दर

मन्त्रिपुरोहित हरू दोवा १९६००० (?)
राजसूय मा बोलाएको राजा
राजाको सारथि — १०००

गुप्त चर (गुप्तचर)-
कापटिक मर्मज्ञ छात्रूसेवी भक्तमानी १०००
उदास्थित प्रव्रज्याछोडेको " "
गृहपति " "
वैदेहक " "
तापस " "
ग्रामभृतक (गाउँको सेवा गर्ने ५०० पण)
सत्री
तीक्ष्ण
रसद
भिक्षुकी
२५०
परिव्राजिका (गुप्तचर अर्थात कर्मचारी)

कापटिक- अरूको मर्मबुझ्ने छात्रको भेषधारी
उदास्थित-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

x कार्मान्तिक– खानी कारखाना आदिको प्रमुख
नायक– सेनावाल दण्डपाल बाटाको प्रमुख आधिकारी निरीक्षक

(क)

पाउने वेतन

मन्त्रीवर्ग ४८००० वेतन पाउने
ऋत्विक् यज्ञ गराउने
आचार्य (गुरु)
मन्त्री (प्रधानमन्त्री)
पुरोहित
सेनापति
युवराज
राजमाता
राजमहिषी

दौवारिक (द्वारपाल) दरबारको मुख्य द्वारपाल — २४००० ढोकाको अधिकारी
अन्तर्वंशिक अन्तःपुरको मुख्य अधिकारी
प्रशास्ता मेरो प्रधान कार्यालयको मुख्य अधिकारी
समाहर्ता कर आदि उठाउनमा मुख्य अधिकारी
सन्निधाता राजकोषमा संचित द्रव्यको देखरेख गर्ने मुख्य अधिकारी

कुमार १२०००
कुमारमाता
नायक (पदातिनेता) कोतवाल
पौर व्यावहारिक (सहायक न्यायाधीश) प्रबन्ध गर्ने नगरवासीको मुद्दा हेर्ने मुख्य विवेचक
x कार्मान्तिक (खानी आदि व्यवसायको कार्य) खानी आदिको काममा देखरेख गर्ने मुख्य अधिकारी
मन्त्रिपरिषद् (१२ मन्त्रीको परिषद्को अध्यक्ष)
राष्ट्रपाल ।
अन्तपाल (सीमारक्षक)

श्रेणीमुख्य (श्रेणीदलका प्रमुख) ८०००
हात्तीहरूको मुख्य अध्यक्ष
घोडा " "
रथ " "
प्रदेष्टा ~~(कण्टक शोधनको अध्यक्ष)~~ फौजदारी मुद्दाका न्यायाधीश

पैदलको मुख्य ४०००
घोडा "
रथ "
हात्ती "
द्रव्यवनको रक्षक
हात्ती वनको रक्षक

रथिक (रथ चलाउने शिक्षक) २०००
अनीकस्थ (गजशिक्षक)
चिकित्सक मुख्य वैद्य
अश्वदमक (घोडा तालिम गर्ने)
वर्धकि (कर्मी नाइके)
योनिपोषक (कुकुर आदि पोस्ने)

कार्तान्तिक (लक्षण शास्त्र जान्ने) १०००
नैमित्तिक (शकुन विद्या जान्ने)
मौहूर्तिक (ज्योतिषी)
पौराणिक (पुराण जान्ने)
सूत (सारथि)
मागध (भाट)
पुरोहितपुरुष (पुरोहितका सागिर्द)
सर्वाध्यक्ष (जुवा, सूत्र, सुना आदिका अध्यक्ष हरु)

शिल्पी (चित्रकार आदि) ५००
पादात (पैदल सैनिक)
संख्यायक (हिसाब गर्ने)
लेखक (लेख्ने कारिन्दा)
नाप तौल गर्ने

कुशीलव (नट नर्तक हरु) २५०
तूर्यकर (बाजा बजाउने) ५००
कारु मोची आदि १२०
शिल्पी मिस्त्री "

चौपाया जनावरका रक्षक ६०
" " प्रबन्धक
सेवक
विविध रक्षक पालक चौकीदार
~~[illegible]~~ मजदुर आदि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

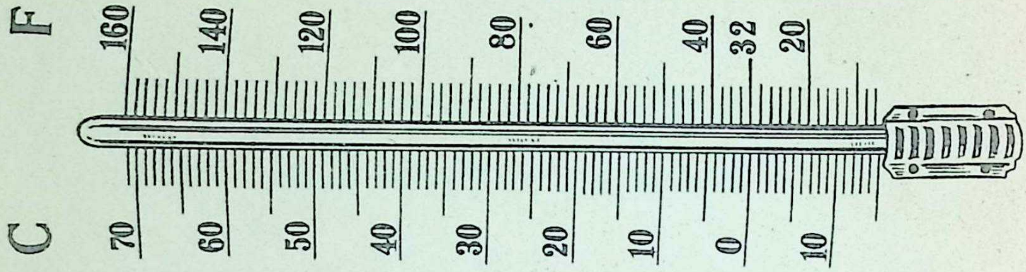

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

334

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शालचतुर्दशी जगन्नाथजौ

त्र्यंबकं — ३·४२
इमंमेवरुणा — ५·१७
तत्वायामि — ५·१६
त्वन्नोअग्ने — ५·२६०
सत्वन्नः — ५·२६८
आनोभद्राःसू — ५·११ ———— १ — ५२
भद्राअग्नेःसू — ३·२२६ ———— ८ — १७
सहस्रशीर्षासू — ३·२४९ ———— ८ — २२
कद्रुद्राय·सू — ५·२४ ———— १ — २६
स्तपंस्तुं — ५·४०६ ———— ४ — २८

सिनीवालीकुहू:

यतइन्द्र — ३·१४८ ———— ४०
येचेहपितर: — ३·२१२
शान्तिसूक्त — ३·२८ ———— ५ — २७
सर्वलिंगेषु
हिरण्यगर्भ: — ३·२८१
त्र्यंबकं — ३·४२
सर्वयामी आदिवारुणा:

दर्शे

आनोदिवादृ: — ३·२२६
कयानः — ५·२९९
अग्निंचेदं — ३·६१ ———— ५ — ५२
समुद्रज्येष्ठा: — ३·३७ ———— ५ — २८
येचेहपितर: — ३·२१२
आयावसन — ५·७४
सवितापश्चात् — ३·२८२ ———— १ — ६७
आयुरारोग्येति · श्लोकाः
हिरण्यवर्णा·सू ———— ४ — २८
आयुष्यंवर्चस्यं·सू — यजु·३४
समुद्रज्येष्ठा — ३·३७ ———— ५ — २८
सोमोधेनुं — ५·१४

मूले

महीद्यौ: — ५·१२
ओषधय:सम — ३·२५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ओमध्यम:सम — उ. २६०
आमोहिम्प्रह — उ. २२८
आकल्लौकम् — उ. १९३ — ६ — १२
इमेमेगंगे — उ. ३३१ — ८ — २१
[illegible]बद्धारं —
याओत्रसी: — उ. २५८ —
कांडात्काण्डात् — यजु: १२
अश्वत्थेव —
स्योनापृथिवि —
याः फलिनी: —
सहित्रात —
हिरण्यरूप: —
भवा: मुवास: —
द्यावापृथिवी — यजु: २
अंवतं —
अङ्गानाहितकदं — यजु: १६
[illegible] —
इमाकूद्रायतवसे
आतेपितमं —
इमाकद्रायस्थिराधे —
आवोराजा नं. साम
नमुकृहि. साम
भुवनस्मपितं. साम
सुक्रसाम ११ —
आशु: शिशानः १२ — उ. ३६५ — ८ — ४५
तमस्यवेन्द्र. मनु. नै. का१ प्र २ आ १४ — ५६९
स्वमग्ने. नै. का१ प्र ५ आ११ — ८ ३२
रक्षोहणं १४ — उ. ३४४ — ८ — ३०
शान्ति — उ. २८ — ५ — २१
सोमं — पू. ३१ — १ — २४
इन्द्रं वो — पू. ५ — १ — १
अग्ने — पू. १५ — १ — १२
रक्षोहणं. १५ — उ. ३४४ — ८ — ३०
[illegible]पाजा: १५ — पू. २६५ — ३ — ३५
हिरण्यवर्णा १५ — ४ — ३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: M

ओषुरा	पू·३१	१	२४
इन्द्रं वो	पू·५	१	५
अग्नये	पू·१५	१	१२
(सो)हुता·१५	उ·३४४	८	३०
आयुष्यभाजः·१५	पू·२६५	६	३५
हिरण्यवर्णा·१५		४	३९
कृ(आ)युष्यभाजः·१५	पू·२६५	६	३५
गायत्री			
जातवेदसे	पू·८१	१	५९
सोऽहंजन्ति·यजु१२			
नामजितवर्णा·			
वात्तोयसो·	उ·३९	५	३६
अग्निं·मेधातिथि	पू·७	१	७
...नरस्पतिना	पू·२०७	३	६६
...गानो	पू·५२	१	३०
अग्निर्दूतं	पू·७	१	७
श्रीमत्काव्य		४	३९

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ऽ ह्रस्वोदर्शनिशान्नो

		अष्टक	मन्त्र
महीमाः	पू. १३	१	१२
ओमसुघपः सप्तवदना	उ. ३६०	८	४१
प्रमुनकामेः	उ. ३३१	८	२१
याः प्रवत	उ. ३८	५	३५
गन्धद्वारां		४	४०
याओषधीः	उ. ३५८	८	४०
ओमसुघपः सम	उ. ३६०	८	४१
कांडात्कांडात्.	प्रज. १३		
अश्वावत	उ. ३५८	८	४०
सोमानस्वरं	पू. १३	१	१२
याः फलिनीः	उ. ३५८	८	४१
सहस्राणि	पू. ३६४	४	३७
हिरण्ययः	पू. २०३	२	६६
उवामृतासोः	पू. २१८	३	२
पूर्णादर्वी.	प्रज. ३		
इन्द्राणीमासु नारिषु (मातृनारीषु)	उ. ३७२	८	२९
इन्द्रावा	पू. २४२	३	१९
श्रीसूक्त		४	३९
अग्निदूतं	पू. ३४	१	२६
इमोमुन्द्रायजनवसे. १४	पू. ५७	१	६९
आतंपिन १५	पू. १८८	२	६४
इमानुद्रायस्थिरधन्वने. ४	उ. ३६	५	२४
आवोराजानं	पू. २६५	३	३१
तमुष्टुहि	पू. ३३५	४	१६
उवनमसविता	पू. ४१०	४	७१
त्र्यंबकं	उ. ४३	५	२९
राजा इन्द्राग्नी. सूक्त.	उ. २८	५	२७
समुद्रादूर्मि. ३	पू. ३०७	३	६६
आनोनियुद्भिः	उ. २२६		
यदक्रन्दः प्रथमं	पू. ६७	१	४८
त्रिविष्टुब्धातु	उ. २१८	७	१२
उभयं शृणवच्च नः	उ. १४८	६	३८
स्वादिष्ठया	उ. ४००	८	७३
त्र्यंबकं	उ. ४३	५	३९
[illegible]		[illegible]	५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0: In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

[illegible]

समुद्रज्येष्ठाः उ· ४७ — ५ — ३४

त्रायन्तांइ· उ· ३८३ — ८ — ५९

इमा आपः इ[illegible] —

देवस्यत्वा — यजु· २० —

तमीशानं — ऋ· ७२ — १ — ५२

[illegible] — ऋ· ७७० — २ — ४४

नमस्ते — ऋ· ३३६ — ४

प्रवतस्सवितं — ऋ· ४१० — ४ — ७१

मातेमहि· — यजु· १६

यज्जाग्रतो — यजु· ३४

इन्द्रस्वाहासमंवदंध — ऋ· २४२ — ३ — १८

उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते· — यजु· ३४ — १ — २५

[illegible]

आपोवाइदंसर्वं यजु· तै

इदंविष्णुः · तै

~~आपोहिष्ठा· तै~~

हिरण्यवर्णाः शुचयः यजु· तै

पवमानः सुवर्जनः यजु · तै

प्रजापतयस्तुन — उ· ३४८ तै — ८ — २२

अश्वांधरा यजु· तै

विष्णुसूक्त · तै

ब्रह्मसूक्त · तै

रुद्रसूक्त · तै

आयुष्यहोम · तै

श्रीसूक्त · तै

अंनकं — उ· ४३ · तै

अर्कविवाह

[illegible] —

शान्तिसूक्त — उ· २८ — ५ — २७

आज्यहोम — ऋ· २७

स्वस्ति[illegible] — ऋ· ३४४ — ४ — २२

इदंविष्णुः — ऋ· ९३

संगोमिदादिः[illegible] — उ· ३३१ — ८ — १६

[illegible]·आश्व·श्रौ·६८६

ममप्रीतिकराः श्लोकमंत्रः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathm

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: M

[illegible]

इदंविष्णु — सू. १२

सं गोभिराङ्गिरस: — उ. ३२५ — ८ — १६

यस्मैत्वाकामकामाय· आश्व· श्रौ· ६८६

ममप्रीतिकरा: स्तोममंत्र:

गोमूत्रवप्रसवे

विष्णुर्योनिं स्वल्प — उ. ४१२ — ८ — ८२

गवामंगोष· स्तोकमंत्र·

विष्णो: श्रेष्ठेन·

आपोहिष्ठा३ — उ. ३२६

ओंगादंगात्· आश्व· गृह्य ३१

अप्सुमे — सू. १५ — १ — १२

तद्विष्णो: — सू. १४ — १ — १२

अक्षाय्यो — उ. [illegible]४०४ — ८ — १६

नत्वावामि — सू. १६ — १ — १४

यतइन्द्रभयामहे· ६ — उ १४९ — ६ — ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

C-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MI

twin

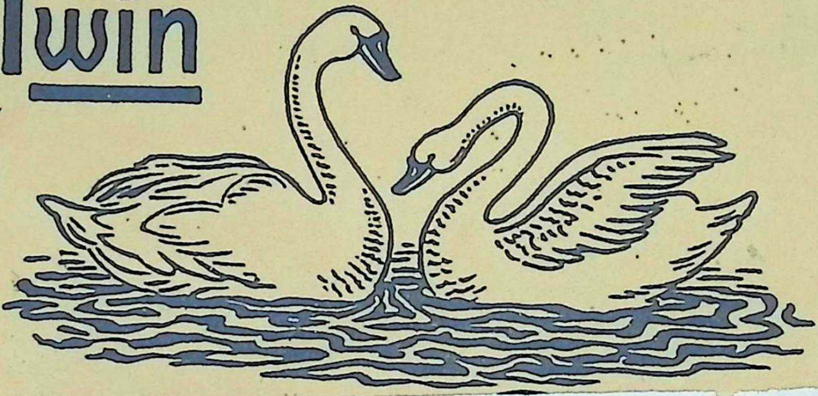

संक्षिप्त जीवनी। विविध संग्रह ६०

नं० ४४७२

NO. 4

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

श्री १

श्री ले.जनरल विश्वजयी कुल शिरोमणि धन शम्शेर जङ्ग बहादुर राणा को संक्षिप्त जीवनी.

विक्रम सम्वत् २०११

मेरो जीवनी मा सर्वप्रथम पूज्य पितृवर्ग को विषय मा केहि लेखी आफ्नो जीवनी को वर्णन गर्दछु ।

मेरो परमपूज्य पितामह श्री ३ महाराज वीर शम्शेर जङ्ग बहादुर राणा को जन्म भक्तपुर दर्वार मा वि.सं. १९०९ साल मार्ग कृष्ण अमावास्या मा भयो । उहाको बाहुनी मा शासन डोर आउँदा उसबखत राष्ट्रको आम्दानी थोरै थियो तापनी केवल १५ वर्ष को शासन कालको अवधि मैं सहर मा ढलहरू आदि र बाटो सडकहरूको निर्माण, वीर धारा, वीर घण्टाघर, वीर लाइब्रेरी (पुस्तकालय), वीर पाकशाला, पाठशाला, वीर हस्पिटल र अरु चिकित्सालयहरू (नूतन अड्डाको बन्दोबस्त तथा दोस्रा राइफल पल्टन को निर्माण इत्यादि कति काम भयो सो कुरा नेपाल मातृभूमि के जान्दैके नै होलान्.

उहाकै चतुर्थ पुत्र मेरा परमपूज्य पिता श्री फिल्ड मार्शल रुद्र शम्शेर जङ्ग बहादुर राणा बुवाज्यू को जन्म [illegible] दर्बार मा वि.सं. १९३५ साल फाल्गुन शुक्ल सप्तमी मा भयो । उहा लाई विशेष उन्नति गर्ने मौका मिलेन तापनि वि.सं. १९९० सालको महाभूकम्प मा धरैले घर भत्के बाहिर बस्न.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पर्दा आफ्नो फौजिभोन समेत वाहफलाई राखी येत्रो गहर भाक-
सैको फनोभाकमना दिनामिना डाँका चोरी इनन फाई राजन
समेत साविकै मोजमा रही दुशोरखेक मा र अन्यत्र आवश्य-
क स्थानहरू मा पाइने कोचीकित्साको प्रबन्ध र पीडित
लाई सर्कारी सहायताको प्रबन्ध श्री ३ कोसवारी मदेश माहुदा
र विविपत्र साधसोध सम्पन्नी गर्न मुस्कील भएनापनी उ-
हाँ मेरा परमपूज्य पिताजूवाट सुव्यारी पदवाट भयो । त्ये
स वारेमा सर्कारको चोट वाट श्री ३ महाराज जुद्ध शम्शेर जङ्ग
वहादुर राणा बुवाज्यू वाट मेरा परमपूज्य पिताज्यू लाई स्यावा
सी पायेको उसबेलाका भाई भारादार र जङ्गी निजामती
कासज्जन हरूले सुन्नुभयेकै होला । हाम उहाँको ७३ वर्ष
को वृद्धावस्था मा पनि वि.सं. २००८ सालमा के. आई. सिंह
को पर्व उठ्दा, के. आई. सिंह लाई समझाई कुरा मिलाउन
सिंहदर्वार मा जान लाई ज्यानको आशा मारि कम्चर कसी
श्री ५ मा विन्ति गरी स्वयँ एक्लै मोटरमा सिंहदर्वार पुग्दा
वक्तादा के. आई. सिंह भागी सकेका हुनाले फेरी फन
श्री ५ मा जाइ र गोरे वक्स्यो । उहाँके ज्येष्ठ पुत्र भएर
नारायणहिटी दर्वार मा वि.सं. १९५२ साल पौष २८ गते
माघ कृष्ण एकादशी शुक्रवार मेरो जन्म भयो । करीब
४ वर्षको उमेरमा के पर्वमा हो त्यो मैले ना भएन मेरा पू-
ज्य पितामह स्मनी श्रीगुह्येश्वरी पीठमा देवता को

पूजा आशिर्वाद लिनेवाट श्रीगुरु शिवराज पाण्डेज्यू को
पद्धति पढेर भएको थियो त्यहाँ म पनि साथमा गएको
थियें । त्यसवाट मलाई एक वर्षेदेखि सो ४ वर्षको उमेर
देखीनै गुह्येश्वरी वनाएर पूजा गरी खेल्ने, मलाई मैले
नहुनाले र देवताको अगाडी जप गरेको देखेकोले म
पनि दूबो मुगाको माला लगाउथें त्यो मालाले "भगव
ती, भगवती" भनेर जप र 'भानिसारु' इत्यादि पाठ
गर्ने गर्दथें । एवं प्रकारको खेल वाहेक मेरो अरू खेलै
थिएन । श्री कमाण्डर-इन-चीफ जनरल जगत शम्शेर
जङ्ग वहादुर राणा को जाहिली छोरी उपेन्द्रकुमारी (पछी
धाइ भयो. उहाँपनी कुलमार्ग मै प्रवृत्त हुनुहुन्थ्यो रहेछ)
ले मलाई स्याहार्नु भएको थियो । उहाँले समय समये
मेरो खेलको लागी सबै पूजासामग्री ठीक पारी दिनुहुन्थ्यो,
मैले पूरा मातृ-स्नेह को उपभोग उहाँवाटै पाएको छु । उ-
हाँले मलाई संधै शृंगार पटार पारेर राख्नुहुन्थ्यो, त्यस
वाट मेरा परमपूज्य पितामहज्यू वाट मेरो प्यारो नाम 'गुडा
राजा' भन्ने राखिदिवक्सी त्यस कालमा र पछी सम्म पनि
म त्यही नामले प्रसिद्ध भयें । वि.सं. १९५७ श्रीपञ्चमी
देखी देवनागरीकोर १९ साल देखी अंग्रेजी को पढाई
मेरो सुरू भयो । विश्वविद्यालयमा पास नगर्ने विचार ह
नाले संस्कृतको मेरो अध्ययन थियेन । वि.सं. १९६२

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मा चुडाकर्म र उपनयन भै श्री ६ गुरुराज भोगेन्द्र राज पं-
डितज्यू बाट गायत्री श्रवण गरी मं द्विज बने । वि. सं.
१९९१ साल आश्विन शुक्ल महाष्टमी मा श्रीगुरु काशीनाथ
पंडितज्यू बाट आफ्नो कुलको दीक्षा प्राप्त गरें । वि. सं.
१९९६ साल फाल्गुन २२ गते मा प्रथम विवाह । ९८ साल
श्रावण को तुलसीयारी यमौनी को दिन वार्षिक मोहर १८००
(अठार सये) को भत्तामा वेदटिच्यारको कपौनी दर्जामा नियु-
क्त भयें । वि. सं. १९९९ (सन १९४२) मा कलकत्ता विश्वविद्याल-
य बाट द्वितीय श्रेणीमा म्याट्रिकुलेसन परीक्षा मा पास भयें।
यो पास हुने ३ वर्ष अघि देखी मात्रै दर्बार स्कूल को हेडपंडित
अनुकूल चन्द्र च्याटर्जी विरु: सित संस्कृत अध्ययन गर्न था-
लेको हुँ । त्यो ती ३ वर्ष मात्रै संस्कृत पढेको हुं त्यहा पछी
कसै सित पढेको छैन । त्यस पछी म पोष्ट मास्टर गरी
कमायेर पढन थालेर जम्मा २३ पाठ गराएं । ७२ साल
वैशाख १२ गते मा प्रथम भार्या को देहान्त भयो र सोही
साल माघ २ गते मा मेरो द्वितीय विवाह भयो । सोही
सालमा पं. रुद्रदेव खनाल बाट श्रीविद्या को महत्व था-
ह पाएको हुनाले तीन वीरा कामिलाई श्रीगुरु दुर्गानाथ
पंडितज्यू बाट श्री विद्या को दीक्षा प्राप्त गरें । त्यस दिन
देखी श्रीगुरु दुर्गानाथ पंडितज्यू र पं. रुद्रदेव खनाल
हरु द्वारा तन्त्रको पुस्तकहरु लाई बाहिरी अध्ययन

गर्न थालें । ७९ साल आश्विन शुक्ल महाष्टमी मा श्रीमाणिक्य-
चैतन्य ब्रह्मचारीका मुख्य शिष्य श्री पं. चन्दन शर्मा बाट
क्रमको प्रथम दीक्षा र शाक्ताभिषेक प्राप्त गरी उहाले सदर
बाट र पाटन बाट समेत तन्त्रका पुस्तक हरु लाई भित्री अ-
ध्ययन र क्रमार्चं कसैसित उहासित क्रमदीक्षा ग्रहण, गुरुसेवा
हरुमा गर्दै पुरश्चरण गर्दै गरी क्रम लगेपछी ८१ साल महाष्ट-
मीमा म लाई उहा बाट छ वटै आम्नायको क्रमदीक्षा समाप्त
गराई कौलाभिषेक मिल्यो । म लाई त्यस बेलामा निकै परिश्र-
म पर्यो, जानकारी यस क्रमको पुरश्चरण । ८० साल भाद्र
कृष्ण पञ्चमी मा मेरो भान्द-स्वर्गारोहण को आशौच पर्यो;
त्यसै बेला देखी पं. रमानाथ मिश्र सित पनी मेरो सत्सँग भयो र
उहाले पनी बराबर तान्त्रिक पुस्तक हरु को अध्ययन गराउनु
हुन्थ्यो । ८१ साल माघ देखी श्रीसुब्बा वीरेन्द्र केशरी शर्मा
सित मेरो सत्सँग हुन थाल्यो । प्रसङ्ग वस थाहा भयो की उहा
श्री ३ महाराज जङ्ग बहादुर राणा ज्यू को पालामा श्रीगंगा-
माई को शिष्य बन्नु भै मंत्र शास्त्र को ज्ञान र मंत्रयोग को
अभ्यास को विद्वान् बन्नु भएको रहेछ । तर तन्त्र को केही ज्ञा-
न नभैकन र मन स्थिर तथा आसन स्थिर नभैकन यो विद्या
सिकन सकिदो रहेनछ । त्यस उसले उहा: पं. वीरेन्द्र केशरी
लाई पत्याए न पारी यो न पाईने हुनाले, उहालाई पत्याए
पारी यो विद्या उहा बाट प्राप्त गरेर उहाकै साथमा बसी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केही दिनसम्म प्रातेरोज १२ घण्टासम्म मन्त्रयोगको अभ्यास गरी ८२ सालमा उहाँको आज्ञाले "श्रीस्तोत्रमञ्जरी" बनाएर उहाँबाट संशोधन भयो । वि.सं. १९८४ सालमा कलकत्ता सर्वमङ्गलाको स्थानमा कार्तिक कृष्ण अमावस्याको अपराह्नकालको सूर्यग्रहणमा मेधादीक्षा (पादुकादीक्षा, शाम्भव, पाशुपत, सर्वाधिकारदीक्षा समेत) दक्षिणीभट्ट श्रीपूर्णानन्द ब्रह्मचारीबाट ग्रहण गरी महापूर्णाभिषेक उहाँबाट प्राप्तगरें र तन्त्रको वास्तविक मनोविज्ञान र मन्त्रयोगादिको शिक्षापाई अभ्यास समेतगरें । थोडा न्यासादि र पद्धतिहरू र स्तोत्रादिहरू समेत उहाँबाट श्रीरामपुरी कागजमा कपिङ् पेन्सीलले दिनको ६ घण्टा १६ दिनसम्ममा मिहनत साथ संक्षिप्तरूपले सारी यहाँआई फाको कागजमा सापीगरी सारें । वि.सं. १९८७ सालभाद्र १ गते भक्तपुर रुगेड् मानियन्ककै ६ गन्ते वहाली गरें । त्याहाँ देखी तान्त्रिक विज्ञानको अभ्यास सुरु गरी हालसम्म गर्दैछु सो अभ्यासगर्दा पैले देह र मन ठिक् नभएसम्म आफ्नो शरीरको तत्व ठीक गर्नलाई तुरन्त तत्व बढ्यो सो घटाउन अन्नछाडी कहीले गोरसमात्रै, कहीले सागपात उसिनेको मात्रै, कहीले उसिनेको मासु मात्रै, कहीले फलफूलको रसमात्रै र कहीले केवल पानी मात्रै खाएर २।३ दिनवसे र देह र मन ठीक गर्ने मौका (२ घण्टा पोह देखी बाहेक और शारीरिक परिश्रमको काम नपर्दा) पाई त्याहाँ भक्तपुर मा मिल्यो । सोहीसाल आश्विन देखी भक्तपुरको नामी तान्त्रिक काजिमान अचाजू सित सम्पर्क गरी तान्त्रिक कर्मयोगको अभ्यास र भक्तपुरका तन्त्रहरू कालिभाषमा अध्ययन गरें । भादगाउँके राजा श्रीसुमति जयजितामित्र मल्लबाट वि.सं. ७३५ सालमा स्थापित भएका दुर्गाचारहरूको पछी भादगाउँकेराजा श्रीभूपतीन्द्रमल्लबाट वि.सं. ७६० सालमा र मेरा परमपूज्य प्रपितामह श्रीकमाण्डर-इन-चीफ् जनरल धीर शम्शेर जङ्ग वहादुर राणाबाट वि.सं. १९१२ सालमा जीर्णोद्धार भएको मा पछी कोही बेपत्ता र कोही [illegible]केवन्द भै रहेको सो चाराहरू जीर्णोद्धार गर्न थाली जागीरदारको मद्दत बाहेक सर्कार कोर मानिसको हारगुहार बाहेक दुनियाको १ पैसासम्म तिरखर्च न लगाई ठाउँठाउँमा कहीं आफै गई र कहीं आफ्नो आसिष्टेण्ट मे.क. नरेन्द्रविक्रम राणा लाई खटाई पठाई ८९ सालभित्रमा साँखु, ठीमी, नगदेश, बोडे र भक्तपुर समेतका सबै चाराहरूको जीर्णोद्धार गरें र सोही साल माघ ७ गतेमा तामापत्र समेत रह्यो । ८९ साल आश्विन पूर्णिमाको दिन (श्री ३ महाराज जुद्ध शम्शेरको सिन्दुरेजात्रामा) वार्षिक मोहरू ७००० (सातहजार) कोरवानीमा मेजर जनरलको दर्जामा नियुक्त भएँ । सोही साल "श्रीपराविभूति स्तोत्र"

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"श्रीयोगानन्दलहरी" र "श्रीगौडीय व्याकरणकौमुदी (ते स्कालमा नेपाली भाषाको सर्व प्रथम संस्कृत व्याकरण यो हि थियो)" को निर्माण गरि छपायें। ९० सालमार्ग २६ गते मा श्री श्रीपद्को याग्निक्षेत्रमा काम गर्ने भै मुकुली अडामा नि- युक्त भै उसकालको बीच मेरा परम पूज्य पिताश्री को साथ मा रही काम गर्दा माघमा महाभूकम्प भएवाट त्यसमा वन्दो- वस्तको काम समेत गरेकोले भूकम्प पिडितो उद्धार को मेडल पायें। ९० सालमा निरपराधमा रोलवाट खोजी र जन्मस्था- नवाट वहिस्कार समेत को दण्ड सजाये मेरा परम पूज्य पिता- ज्यू लगायेत् हामीहरू सबैलाई मिल्दा सोहीसाल चैत्र २१ गते नेपाल वाट पोखरा तर्फ प्रस्थान भै त्याहा पुगेको केही दि- नपछी त्याहाको वडाहाकिम मा नियुक्ति। ९२ साल आश्विन ५ गतेमा द्वितीय भार्याको परलोक गमन भयो। सोही सा- लमाघ ४ गतेमा तृतीय विवाह भयो। २००० सालमा "श्री पारमाईपस्तोत्र" निर्माण गरि मुद्रित गरायें। सोही वि. सं. २००० सालदेखी प्रयागमा सबै भारतका शाक्त हरूका सम्मेलन भएभै मुखपत्रिका "चण्डी" नामले प्रकाशित भएछ। लेखहरू हेर्दा अरू स्थानवाट बराबर तान्त्रिक वि- द्वानहरूको लेख गई मुद्रित भै प्रकाश हुने, हाम्रो स्वतन्त्र ता- न्त्रिक दइशीयको मातृ-भूमि नेपाल पीठ वाट यौटा लेख प- नी नपठाएको देखदा साह्रै धकौकी लागी २००२ सालदेखी

आफूले जोजानेको लेख पठाउने गर्दा सम्वत् २००२ सालमा आश्विन नवरात्र को उपलक्षमा शाक्त सम्मेलनका तन्त्रसि- द्ध परमाचार्य श्री १०८ बाबा भोलेगिरजी महाराजले अ- सल लेखहरू दिने विद्वान तान्त्रिकहरू लाई उपाधि वित- रण गर्नुहुंदा सोही सालको "चण्डी" को कार्तिकको अंक मा "विश्वविजयीकुल शिरोमणि" को उपाधि मेरो नाम मा पनी प्रकाश भै सो उपाधि प्राप्त गरें। अद्यावधि त्येस सम्मेलन को आग्रह वमोजिम लेख पठाउंदै आएको मातृ-भूमि नेपालपीठमा पनी ऐलेसम्म तान्त्रिको पार- कहरू रहेछन् भन्ने पारी राखेको छु। वि. सं. २००७ साल को क्रान्तिको समयमा पोखरा मा भएको आन्दोलन मा चौरे धन जनको नोक्सानी हुने सम्भव मा शान्ति पूर्वक सबै समस्या हल गरेवापत् सोहि साल फाल्गुण देखी वार्षि- क मोहर २००० (दुईहजार) खाँगीमा थप पायें। वि. सं. २००८ साल जेष्ठ मा आफ्नै वदना मागी अर्को वडाहा- किम लाई जिल्लावुझाई नेपालमा आई परेमा नियुक्त भ- यें। २००१ सालमा "पशुरक्तवाजन" मुद्रित गरायें। वे- रैजनाको अनुरोधले "श्रीतान्त्रिकोपासनादर्पण" ना- मक पुस्तक संस्कृत र हिन्दिमा निर्माण गरि हाल अन्त पूर्ण प्रेशमा मुद्रित हुंदैछ। वि. सं. २००९ सालवै शाख मा नडङ्ग सर्भिस मेडल पायें। सोही २००९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सालजेष्ठमा लेफ्टिन्यान्ट जनरल मा नियुक्त भै आ
षाढ १ गतेमा पेन्सन पाई रिटायर्ड भयें

आधिनसिंह
२०११-७-१६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रत्यङ्गिरा प्रकरणम्

~~[illegible]~~ नं० ४४७८

पुरश्चर्यार्णवे—प ७१८

(१) षोडशाक्षर मन्त्रस्य षोडशसहस्रजपेन व्रीहि तण्डुलाज्य सर्षप यव तिलैः दशांश होमेन पुरश्चरणम्.
परकृत्या निवारणं सर्वापद्विनिवारणं च.

२) १२५ वर्णमाला मन्त्रस्य दशसहस्रजपेन तिलराजिका सहस्र हवनं कृत्वा शतजपं कृत्वा मन्त्रपूर्वकं जलसेचनम्.
परकृत यन्त्र मन्त्रादि साधन विनाश: ग्रहभूतादारिष्ट शान्ति:.

(३) पांचालायनीति अथर्वण ~~[illegible]~~ मन्त्रस्य दशसहस्रजपेन, अपामार्ग समिद्रा जिका सर्षि तिल ~~[illegible]~~ दशांश हवनेन पुरश्चरणं कृत्वा अष्टोत्तर शतजपेन तावद्धोमेन परकृत्याविनाश:.

(४) प्रत्यङ्गिरा यन्त्र मन्त्रपूर्णावत्.
त्रिकोणं च चतु:पत्रं वसुपत्रं तत:परम्.
कलापत्रं च भूबिम्बं चतुरश्राञ्ज्ञयावृतम्.

तन्त्र विषये

स्फु. ह.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

— ०१८ पुस्तके

(१) मुण्डिकामतोक्त प्रत्यङ्गिरा स्तोत्रम्:

फलम्:

बालरक्षा.

विषुदरि भय. मूक रोगभय. अभिचार - व्याघ्रादिभय. चौरादि

भयापुष्पस्थितौ. पठनं पाठनं लिखित्वा धारणं ओपकारम्:

सर्वपीडा निवारिते. शत्रुनाशः

प्रत्यङ्गिरा विद्यां हरिश्चन्दन रोचना कुङ्कुमैः भूर्जपत्रे लिखि

त्वा संपूज्य सुवर्णेन वेष्टयं धारिता शत्रुनाशिनी. मत्स्पृतिध

काला (कालाञ्जन) मदनक (...) रोचना कुङ्कुमा तुष्का (...)

विषा (...) दिव्य (...), सिद्धार्थ मालती कृष्णाष्टि द्रव्या

संयोज्य गोलकं अनोक्ष्णिखितां विद्यां

धृत्वा सर्ववशीकरणं. सर्वसिद्धिः

इमां विद्यां धारयेत त्रिसन्ध्यं पठितायै सर्वतो रक्षाः सर्व.

नाशः सर्वभयनिवारिते:

(लेखक पाठक धारक कृपा विद्या नित्यो त्र विनीर्णी)

(२) भैरवतन्त्रोक्त विपरीत प्रत्यङ्गिरा

२१ दिनपर्यन्तं जपे शत्रुनाश.

शारदाष्टमी निशीथे समारभ्यते क्षणात्सिद्धिः

कृष्णाष्टम्यामारभ्यामिते सिद्धि पूर्वाभिमुख

पञ्जरमेषादि बलिं दत्वा जप कृत्वा, मूलमन्त्रेण

रात्रौ मरीच लाजा लवण सर्षपैः हवनं कृत्वा मारणसिद्धि

प्रेतचितुर्गेहे शत्रुनाम विन्यस्य शत्रुमायां पुत्तलीं

चितारग्नौ हवनं कृत्वा अयुतजपेन निरोगाश्च तु मत्युः

प्रत्यङ्गिरा पठन पाठन धारणैः सर्वपापनाशः अल्पान

ग्रहादिबाधा निवृत्तिः सर्वभयनिवृत्तिः

मन्त्रं विलत मन्त्रैवोक्तम्.

— ०२१ पुस्तकेऽपि - तत्र मन्त्रो आरोग्यति.

मेरुतन्त्रे १८ प्रकाशे ३२ श्लोके.

प्रत्यङ्गिरा सेवने भूतप्रेतादिबाधानिवारते. शान्तिं पुष्टिं समृद्धि:

प्राजापत्य प्रायश्चित्तं कृत्वा हविष्य भोजन पूर्वकं शतमष्टो

त्तरं दिनत्रयं जपेत्. ततः कार्येषु योजयेत् (मन्त्रः ४० सङ्ख्यकः)

दिक्पाल रुद्रान् पञ्चवानर्षान् नसिद्धिः

शत्रुप्रति प्रयोगे इष्टसिद्धिः, कालने प्रयुक्तस्तु विपरीतफलदः

जपप्रयोगादौ अन्ते च गानेपाठं गायत्री जपं कृत्वा

आरम्भ अन्तेप्येवं कुर्यात्.

मन्त्रो यो कल्पयन्तीति श्लोक रूपो (वैदिकः)

जपः कृत्तं, अपामार्ग समिध् दूर्वादिभि दशांशहोमः

एवं पुरश्चरणं कृत्वा प्रयोगार्थं शतं जपेत्. अन्ते भैरवमन्त्रे

दिक्पालबलिं दद्यात्.

एवं करणे शत्रुकृत कृत्यानिवृत्तिः फलं भवति.

एवमेव ४० मन्त्राणां प्रत्येकं मन्त्रस्य अनुवाकस्य च प्रयो

गविधानान्युक्तानि. विधाने प्रायो विशेषः

× कांचु - एतत्प्रकरणं नेत्रादि गुह्यदादि मन्त्र प्रयोगविधाने

पूर्वं मन्त्रत्यागं विधानोक्तं कृत्वा पश्चात्प्रत्यङ्गिराभजनं

कुर्यादित्युक्तिरस्य प्रत्यङ्गिरा प्रयोगा उक्ताः.

मेरौ पूर्वं प्राजापत्य प्रायश्चित्तम्

तदनुकल्पः अयुतं

प्राजापत्येन गामेकां दद्यात् सोमपत्नेष्वपि

पाटके तस्य कृत्वैव तेन्नानित्यतावानाथ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महाकाली- महाकाली मेरु- प्रत्यङ्गिरा:

मेरुतन्त्रे २३ प्रकाशे- १०३८ श्लोके.

(१) १६ अक्षर: प्रत्यङ्गिरा मन्त्र:- १६ सहस्त्र जप:, श्रीहिंतिला ज्य सर्षप यवादि षड्द्रव्यै दशांश होम:- एवं कृत्वा संपूज्य मन्त्री शत्रूच्चाटन शान्तये प्रयुञ्जीत- प्रयोगेपि १६ सहस्त्र जप: शत्रुनाश:

१२५ वर्णात्मको माला मन्त्र: तस्य अयुत जप:, तिलराज्य का सहस्त्र होम: एवं मन्त्रं प्रसाध्य प्रयोगार्थं शतं जपेत्. मन्त्र जप पूर्वक मभिषेकः

तत: ग्रहभूतादि रिष्ट निवृत्ति: परकृत यन्त्र मन्त्रादि साध्य निवृत्ति:

मन्त्रमहोदधौ- ८ तरङ्गे श्लो ८४

पं वर्णात्मकौ ३१ अक्षरो मन्त्र: अयुतजपं, अपामार्ग राज्य जप हविभि: दशांश होमं कृत्वा प्रयोगे शतं जपेत्. शतं गृह्णात् मन्त्रो दशदिक्पालं दद्यात्.

इत्थं कृते शत्रुकृत कृत्यानाश:

१२५ अक्षर मालामन्त्रस्य अयुत जप तिल राज्यौ का सहस्त्र होमाले शतं जप्त्वा मन्त्रजप पूर्वकं जलसेचनेन परकृत यन्त्र मन्त्रादिनाश इति पूर्ववत्.

एवं १६ वर्णात्मक मन्त्रस्य १६ सहस्त्र जपादि पूर्ववत्.

मन्त्रमहार्णवे ८०२ पत्रे.

मन्त्रमहोदधुक्त विधानेन ३१- १२५ वर्ण मन्त्रयो विधान मुक्तम्.

* तत्रैव ८०१ पत्रे षट्कर्मोपयोगी तथा तत्रद्रव्यादि साधन विशेषा: षट्कर्माणि विभिन्न तया वर्णरूपेण स्पष्टतया प्रद

... सहिताति.

प्रत्यङ्गिरा न्यास: नं० ४४७८

कृतनित्यक्रियो जापक:- ॐ आसन मन्त्रस्य मेरुपृष्ठ ऋषि: सुतलं छन्द: कूर्मो देवता आसनोपवेशने विनियोग:. ॐ पृथ्वि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता. त्वं च धारय मां नित्यं पवित्रं कुरु चासनम्. इत्युपविश्य ॐ आत्मतत्त्वाय नम: विद्यातत्त्वाय नम: शिवतत्त्वाय नम इत्याचम्य- स्वस्ति वाचनादि सङ्कल्पं कृत्वा. तत: प्राणायामं कृत्वा न्यासं कुर्यात्. अस्यश्री प्रत्यङ्गिरा मन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषि: अनुष्टुप्छन्द: देवी प्रत्यङ्गिरा देवता ॐ बीजं ह्रीं शक्ति: ममाभिलाषा कृपे कृत्यानाशे विनियोग: ॐ ब्रह्मऋषये नम: शिरसि. अनुष्टुप्छन्दसे नमो मुखे. देवी प्रत्यङ्गिरा देवतायै नमो हृदि. ॐ बीजाय नम: लिङ्गे. ह्रीं शक्तये नम: पादयो:. विनियोगाय नम: सर्वाङ्गे. ॥ ॐ ह्रीं यां कल्पयन्तीनो रय: अङ्गुष्ठाभ्यां नम:. ॐ ह्रीं कृत्यां कृत्यां तर्जनीभ्यां नम:. ॐ ह्रीं वधूमिव मध्यमाभ्यां नम:. ॐ ह्रीं तां ब्रह्मणा अनामिकाभ्यां नम:. ॐ ह्रीं अपनिर्णुद्म: कनिष्ठिकाभ्यां नम:. ॐ ह्रीं प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु करतलकरपृष्ठाभ्यां नम:. ॥ ॐ ह्रीं यां कल्पयन्ती नोरय: हृदयाय नम:. ॐ ह्रीं कृत्यां कृत्यां शिरसे स्वाहा. ॐ ह्रीं वधूमिव. शिखायै वषट्. ॐ ह्रीं तां ब्रह्मणा. कवचाय हुम्. ॐ ह्रीं अपनिर्णुद्म: नेत्रत्रयाय वौषट्. ॐ ह्रीं प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु अस्त्राय फट्. ॥ ॐ ह्रीं यां ह्रीं शिरसि. ॐ ह्रीं कल्पयन्ति ह्रीं भ्रूमध्ये. ॐ ह्रीं नो ह्रीं मुखे. ॐ ह्रीं रय: ह्रीं कण्ठे. ॐ ह्रीं कृत्यां ह्रीं दक्षहस्ते. ॐ ह्रीं कृत्यां ह्रीं वामहस्ते. ॐ ह्रीं वधू ह्रीं हृदि. ॐ ह्रीं मिव ह्रीं नाभौ. ॐ ह्रीं तां ह्रीं दक्षिणोरौ. ॐ ह्रीं ब्रह्मणा ह्रीं वामोरौ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(४)

प्रभवनाम संवत्सरे श्रीसूर्ये उत्तरायणे ग्रीष्मर्तौ मासोत्तमे ज्येष्ठे मासि शुक्ले पक्षे ... तिथौ ... वासरान्वितायां मीन राशिस्थे देवगुरौ मिथुनराशिस्थे चन्द्रे शेषेषु ग्रहेषु यथायथ स्थानस्थेषु एवं ग्रहगुणयोगविशिष्टायां ... प्रतिपदि पुण्यतिथौ.

प्रायश्चित्तगोदानम् -

गोत्रः ... शर्मणः सपत्नीपुत्रपरिवृतोऽहं मम.

श्री प्रत्यङ्गिरा प्रसाद सिद्धि द्वारा कल्याणकाम्यासमृद्धिफलप्राप्तये ब्राह्मणद्वारा करिष्यमाण प्रत्यङ्गिरा ... कर्माधिकार सिद्धये कायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिक ज्ञाताज्ञात समस्त पापनिवृत्तिपूर्वकं देहशुद्धये इमां प्राजापत्यप्रत्याम्नायीभूतां गां तत्प्रत्याम्नायीभूतं द्रव्यं रजतं.

कल्पिते सर्वदेवानां. ... प्राजापत्यप्रत्याम्नायगो-प्रत्याम्नायीभूत रजतदानप्रतिष्ठार्थं.

प्रधानसङ्कल्पः -

मम सपरिवारस्य ... कारकमारणमोहनोच्चाटनविद्वेषणस्तम्भनवशीकरणादि नानाविध ... दोषाणां भूतप्रेतपिशाचयक्षराक्षसादि प्रातिकूल्य ... सर्वविघ्नानां परिहारपूर्वकं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीप्रत्यङ्गिराचरणपङ्कज प्रसादसिद्धिद्वारा उत्तरो
त्तरं दीर्घायुरारोग्यैश्वर्यहर्षविजयाभिवृद्धये सप्तविं
शद्वर्णमयाथर्वणमन्त्रस्य दशसहस्रजपतद्
शांशहवनादिरूपं पुरश्चरणं तत्कर्मोक्तरीत्या
.. संख्याकब्राह्मणान् कारयिष्ये.

वरणम्—

... ॐ अहं मम पूर्वोक्तफलावाप्तये श्रीप्रत्याङ्गिराऽ
थर्वणसप्तविंशद्वर्णमयमन्त्रपुरश्चरणकर्मक
र्तुं नानानामगोत्रान् नानानामशर्मणो ब्राह्मणा ते
नेभिर्गन्धपुष्पाक्षतधौतोत्तरीयजलपात्रासन
जपमालामुद्रिकादिभिरहं वृणे.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ॐ ह्रीं अपनिर्णुद्मः ह्रीं दक्षजानुनि। ॐ ह्रीं प्रत्यक् ह्रीं वामजानुनि। ॐ ह्रीं कर्तारं ह्रीं दक्षपादे। ॐ ह्रीं मृच्छतु ह्रीं वामपादे। इति न्यासं कृत्वा ध्यायेत्। आशाम्बरा मुक्तकचा घनच्छविर्ध्येया सचर्मासि कराहि भूषणा। दंष्ट्रोग्रवक्त्रा ग्रसिताहितान्वया प्रत्यङ्गिरा शङ्करतेजसेरिता। इति ध्यात्वा। ॐ क्षं मातोमहामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणी। चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव। इति मालां सम्प्रार्थ्य जपेत्।

मन्त्रः- ॐ ह्रीं यां कल्पयन्ति नोरयः क्रूरां कृत्यां वधूमिव। तां ब्रह्मणा अपनिर्णुद्मः प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु। ह्रीं ॐ।

जपान्ते- ॐ ह्रीं सिद्ध्यै नमः। ॐ माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा भव। शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा। इति मालां संप्रार्थ्य। गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम्। सिद्धिर्भवतु मे देवि त्वत्प्रसादात्सुरेश्वरि। इति जलं निवेद्य विसर्जयेत्।

इति प्रत्यङ्गिरान्यासविधिः

मेहतङ्गोन्मरीत्या जपान्ते दानमेव शान्तिमन्त्रपाठः मायत्रयोत्तरशतजपोऽपि कार्यः:- शान्तिमन्त्रस्तु:- अस्य श्रीशान्तिपाठमन्त्रस्य बार्हस्पत्य शान्ति ऋषिः विश्वेदेवा देवता शक्वरी छन्दः ॐ बीजं ह्रीं शक्तिः शान्त्यर्थे विनियोगः। ॐ तच्छं योरावृणीमहे गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये दैवी स्वस्तिरस्तु नः॥ स्वस्तिरस्तु मानुषेभ्यः ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे॥ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये। नमः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एरोदै नम ओषधीभ्यः ॥ नमो वाचस्पतये नमो विष्ण
वे महते करोमि । नमो भद्रं आतये नमः ॥ ॐ शान्तिः ।
ॐ शान्तिः ॐ शान्तिः ॥

प्रत्यङ्गिरायाः ५६ अक्षर मन्त्रान्तरम् :

ॐ ॐ अँ कँ चँ टँ तँ पँ हूँ भों हूँ हुँसः हुँफट् स्वाहा

मन्त्रचिन्तामणौ ३८५ पत्रे.

१८ वर्ण प्रत्यङ्गिरा मन्त्रस्य १८ सहस्र जपादि.
नाना मन्त्रस्य प्रयोगादि च सर्व समानम्.

प्रत्यङ्गिरापूजन मन्त्र पूर्णासने उक्त
मन्त्रमहोदधौ अन्नपूर्णासने चावै दक्षिणोक्त श्मशानैः इति
अन्नपूर्णा मन्त्रे नु.
त्रिकोण वेदपत्र अष्टपत्र षोडशपत्रकं भूपुरेणयुतं यन्त्रमिति
परन्तु आवरण देवता नदीयानदर्शनात्.
मन्त्रमहार्णवोक्तं यन्त्रमेव पूजायां संवदति.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सारांश: —

मन्त्रमहार्णवोक्त: प्रयोग: प. ८०३

(१)(क) "ॐ ह्रीं यां कल्पयन्तो नोरय: क्रूरां कृत्यां वधूमिव क्रूं ब्रह्मणा अप निर्णुद्म: प्रत्यक् कर्तारमृच्छतु ह्रीं ओं" ३१ वर्णमन्त्र:

न्यास- ध्यानं- पीठशक्ति पूजनं- यन्त्रदेवता पूजनं- स मन्त्रं दश दिक्पालेभ्यो माषभक्तबलि:- इति दलं कृत्वा १० सहस्र जप: जपान्ते अपामार्ग समिदाज्य हविर्भि: सहस्र होम: एवं मन्त्रसिद्धि: तत: प्रयोगार्थे— शतजप:- पूर्वोक्त द्रव्यै: शत होम:- पूर्वोक्त मन्त्रो दशदिक्पाल दानम्. एवं कृते शत्रुकृत कृत्या शान्ति: ॥

(ख) ~~पुरश्चर्यार्णवे~~ प ८१६ तन्मन्त्रो ह्रींकारादिनास्ति. होमद्रव्याणि अपामार्ग समिद्राजिका सर्षपैर्वि. प्रयोगार्थं जप: १०८ अन्यत्सर्वं समानम्.

(ग) ~~मन्त्रमहोदधौ~~ ८ तरङ्गे तन्मन्त्रस्य होमद्रव्यं राजिका सहितं प्रयोगार्थे शतजप: अन्यत्समानम्.

(घ) ~~मन्त्रतन्त्रे~~ १४ प्रकाशे तन्मन्त्रस्य राजिका रहित होमद्रव्यं प्रयोगार्थे शतजप: अन्यत्समानम्.

परन्तु तत्र मन्त्रप्रयोग विधानात् ४० आथर्वण मन्त्र प्रयोग मध्ये प्रविष्ट आदौ तत्रोक्त शान्तिपाठ गायत्रीजप:, आदौ प्राजापत्य प्रायश्चित्त मन्त्रेपि शान्तिपाठो गायत्रीजपादि कर्तव्यत्वोक्त:, हविष्यभो: शत्रु प्रति प्रयोग दुष्फलं, ब्राह्मणं प्रति तु विपरीतफलम्.

पश्चात् तत्र प्रत्यङ्गिरा प्रकरणे इतन्मन्त्रो नोक्त: —

---

(२) **मन्त्रमहार्णवोक्त: प्रयोग: मन्त्रमहोदधिधृत: प. ८०५**

(क) "ॐ ह्रीं नम: कृष्णवाससे - - प्रत्यङ्गिरे ह्रीं नम:" इति १२५ वर्णमाल[ा]

न्यास:- ध्यानं- पूर्वोक्तरीत्या पूजनं- १० सहस्रजप:- तिलैः [...] मिर्दशांश होम:- इति दलं कृत्वा, प्रयोगार्थे शतजप:- मन्त्र पूर्वकं गृहधाविकल जलाभिषेक:. एवं कृते परकृ[त] [...]त्यादि बाधाशान्ति: ॥

(ख) ~~पुरश्चर्यार्णवे~~ प ८१८, ~~मेरुतन्त्रे~~ २३ प्रकाशे, [...]ति. ८ तरङ्गे, ~~तन्त्रचिन्तामणौ~~ प २८५ अपि.

(३) **पुरश्चर्यार्णवोक्त: प. ८१६**

(क) "ॐ अं कं चं टं तं पं खे भौं ह्रीं क्षुं हुं फट् स्वाहा" १६ वर्ण मन्त्र:

न्यास- ध्यान- १६ सहस्र जप:- व्रीहि तण्डुल घृत सर्षप [...] दधि तिलै: मद्द्रव्यै दशांश होम. एवं कृते परकृत यात्रिचारणं सर्वापत्ति हानि: ॥

(ख) ~~मेरुतन्त्रे~~ २२ प्रकाशे तन्मन्त्रो पूर्वोक्त (उच्चरि) तिस्त्र मन्त्रं प्रसाध्य प्रयोगार्थे १६ सहस्रजप: तत: शत्रुनाश: अन्य समानम्.

(ग) ~~मन्त्रमहोदधौ~~ ८ तरङ्गे, तन्त्रचिन्तामणौ प २८५ अपि वम्.

---

(४) **०१४ पुस्तके कुब्जिकामतोक्त प्रत्यङ्गिरा सिद्धमन्त्र स्तोत्रम्.**

(क) पठन- पाठन- धारणै: दुर्भिक्ष- शत्रु- संग्राम- महाभय मृत्यु निवृत्ति:.

(ख) हरिचन्दन रोचना कुङ्कुमै भूर्जपत्रे लिखित्वा संपूज्य सुवर्णेन वेष्ट्य धारणे सर्वशत्रुनाश मृत्युभयानि इत्यादि.

(ग) काला मदनक रोचना कुङ्कुमा कृष्णर सिद्धार्थ मालती द्रव्या णां मन्त्रपूर्वकं गोलकं कृत्वा धार[illegible]णे पूर्वफलम्.

(घ) अत्रोक्त महामन्त्रस्य धारणे त्रिसन्ध्या पाठेपि सर्वदुष्ट नाश: सर्वशत्रु हननं- महाभय विपत्तिभ्यो रक्षा- सर्वतोऽभयं च. यन्त्रो द्वारा यत्रैव पुस्तके वर्तते.

(५) **तत्रैव पुस्तके भैरवतन्त्रोक्त। विपरीत प्रत्यङ्गिरा.**

(क) मानसोपचारै: संपूज्य ध्यात्वा २१ दिन पर्यन्त मत्रोक्त मन्त्रजपे शत्रुनाश: मन्त्रो तत्रैव.

(ख) शरदा षष्ठी निशीथे कालीं सर्वोपचारै: सम्पूज्य पर्वो [...] मजं मेषं मजं वा बलिं दत्वा जपं कृत्वा (मारण मती [...] लाजलावण सर्षपै:) कुशा प्रेत पिण्ड गोलकं शत्रुनाम [...]नं शत्रुमायां पुत्तलीं कृत्वा तत्रजीवं निधाय। चेतागतौ [...] एकोने [...]सिद्धि: [...] अयुत जपे त्रिरात्र [...] [...] शत्रु [...]दे दत्वा लभते: शत्रुमृत्यु: —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

C-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MID

(६) प्रत्याङ्गिरा पञ्चाङ्गे   २५ अक्षरो स्तो मन्त्रः.

वर्णलक्षणम्: अर्घ्यं वा. एवं लक्षणा वाच्या वा.

जप दशांशादि तर्पण मार्जनादि. फलं भोगापवर्गौ.

मारण मोहनादि काम्य कर्मसु - स्मशानादि स्थानविशेषे

वट वृक्षादि स्थलविशेषे अमृत जपादि

मारणाद्युद्देश्य भेदेन होम तर्पणादि द्रव्यविशेषाः.

प्रत्याङ्गिरा पूजाने ध्यानं स्वर्णप्रतिमा माम्.

सहस्रनाम स्तोत्र - न्यासं तत्पाठ फल.

श्री ५ को सरकार

Sanskrit University ... Campus, Kathmandu

in Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

श्रीकृष्णपूजाविधिः

नं० ४४७६

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नित्यजप्पमन्त्रः -

गोवर्द्धनधरं वन्दे गोपालं गोपरूपिण
गोकुलोत्सवमीशानं गोविन्दं गोपिकाप्रियम्

श्री कृष्ण॥

[illegible]पूजनम् -

आचमनम्.

आसनशोधनम् -

पृथ्वि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुनाधृता
त्वं च धारय मां नित्यं पवित्रं कुरु चासनम् ।

प्रोक्षणम् -

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ।
यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः।
पुण्डरीकाक्षाय नमः। पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

अर्घ्यस्थापनम् -

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेस्मिन्सं निधिं कुरु।

दीपपूजनम् -

नमोस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्ष
शिरोरुबाहवे। सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते
सहस्रकोटीयुग धारिणे नमः।
शुभं भवतु कल्याणमारोग्य धन सम्पदः।
मम शत्रुविनाशोस्तु दीपज्योति नमोस्तु ते।
दीपनारायणाय नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नं० ४४७६

कलश प्रार्थना -

देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ।
उत्पन्नोसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम्।
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः।
शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः।
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः।
त्वत्प्रसादादिमां पूजां कर्तुमीहे जलोद्भव।
सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा।

वरुण कलशाय नमः।

गणेश प्रार्थना -

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ।
अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा।

गणाधिपतये नमः।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृष्ण।

~~पुरुषोत्तम~~ पूजा -

ध्यानम् -

श्रीवत्सवक्षसं शान्तं नीलोत्पल दल छविम्
त्रिभङ्ग ललितं ध्याये सराधं पुरुषोत्तमम्।
ध्यानं समर्पयामि राधासहित ~~पुरुषो~~- कृष्णाय ~~त्तमाय~~ नमः।

आवाहनम् -

आगच्छ देवदेवेश श्रीकृष्ण पुरुषोत्तम।
राधया सहितश्चात्र गृहाण पूजनं मम।
आवाहनं समर्पयामि राधासहित पुरुषोत्तमाय नमः।

आसनम् -

नानारत्नसमायुक्तं कार्तस्वर विभूषितम्।
आसनं देवदेवेश गृहाण पुरुषोत्तम।
आसनं समर्पयामि राधासहित पुरुषो०।

पाद्यम् -

गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतम्।
तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यं मे प्रतिगृह्यताम्।
पाद्यं समर्पयामि राधासहित पुरुषो०।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्घ्यम् -

नन्दगोपगृहे जातो गोपिकानन्दहेतवे ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ।
अर्घ्यं समर्पयामि राधासहितपुरुषो० ।

आचमनम् -

गङ्गाजलं मयानीतं पवित्रकलशोस्थितम् ।
आचम्यतां हृषीकेश पुराण पुरुषोत्तम ।
आचमनं समर्पयामि राधासहितपुरुषो० ।

पञ्चामृतस्नानम् -

पयोदधिघृतं गव्यं माक्षिकं शर्करा तथा ।
गृहाणेमानि द्रव्याणि राधिकानन्ददायक ।
पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि राधासहित० ।

स्नानम् -

योगेश्वराय देवाय गोवर्धनधराय च ।
यज्ञानां पतये नाथ गोविन्दाय नमो नमः ।
गङ्गाजलं समंशितं नदीतीर्थसुसंभवम् ।
स्नानं दत्तं मया कृष्ण गृह्यतां नन्दनन्दन ।
स्नानं समर्पयामि राधासहितपुरुषो० ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वस्त्रम् -

पीताम्बरयुगं देव सर्वकामार्थसिद्धये।
मया निवेदितं भक्त्या गृहाण सुरसत्तम।
वस्त्रं (वस्त्राभावे पुष्पं) समर्पयामि राधा०।
वस्त्रपरिधानान्ते आचमनीयं समर्पयामि०।

यज्ञोपवीतम् -

दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि मां भवसागरात्।
ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम।
यज्ञोपवीतं (यज्ञोपवीताभावे अक्षतं) समर्प०।
उपवीतपरिधानान्ते आचमनीयं समर्प०।

चन्दनम् -

श्रीखण्डचन्दनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम्।
विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्।
चन्दनं समर्पयामि राधासहित०।

अक्षताः -

अक्षतास्तु सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभनाः।
मया निवेदिता भक्त्या गृहाण पुरुषोत्तम।
अक्षताः समर्पयामि राधासहित०।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुष्पाणी -

माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो।
मयाहृतानि पूजार्थं पुष्पाणी प्रतिगृह्यताम्।
पुष्पाणी समर्पयामि राधासहित० ।

अङ्ग पूजा -

नन्दात्मजाय नमः पादौ पूजयामि।
यशोदानन्दनाय नमः गुल्फौ पूजयामि।
केशिसूदनाय नमः जानुनी पूजयामि।
भूभारोत्तारकाय नमः जङ्घे पूजयामि।
अनन्ताय नमः कटिं पूजयामि।
विष्णवे नमः मेढ्रं पूजयामि।
प्रद्युम्नाय नमः नाभिं पूजयामि।
अनिरुद्धाय नमः हृदयं पूजयामि।
श्रीकण्ठाय नमः कण्ठं पूजयामि।
सकलास्त्रधृषे नमः बाहू पूजयामि।
वाचस्पतये नमः मुखं पूजयामि।
केशवाय नमः नेत्रे पूजयामि।
सर्वात्मने नमः शिरः पूजयामि।
विश्वरूपिणे नमः सर्वाङ्गं पूजयामि।

—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

२२ नाम पूजा –

विष्णवेनमः। जिष्णवेनमः। महावि
ष्णवेनमः। हरयेनमः। कृष्णायनमः। अ
धोक्षजायनमः। केशवायनमः। माधवाय
नमः। रामाय नमः। अच्युतायनमः। पुरु
षोत्तमायनमः। गोविन्दायनमः। वाम
नायनमः। श्रीशाय नमः। श्रीकण्ठायनमः।
विश्वसाक्षिणेनमः। नारायणायनमः।
मधुरिपवेनमः। अनिरुद्धायनमः। त्रिवि
क्रमायनमः। वासुदेवायनमः। जगद्योन
येनमः। अनन्तायनमः। शेषशायिनेनमः।
संकर्षणायनमः। प्रद्युम्नाय नमः। दैत्या
रयेनमः। विश्वतोमुखायनमः। जनार्दना
यनमः। धरावासायनमः। दामोदराय
नमः। अघार्दनायनमः। श्रीपतयेनमः॥

२४ नाम पूजा –

केशवायनमः। नारायणाय०। माधवाय०। गोविन्दाय०।
विष्णवे०। मधुसूदनाय०। त्रिविक्रमाय०। वामनाय०। श्री
धराय०। हृषीकेशाय०। पद्मनाभाय०। दामोदराय०। सं
कर्षणाय०। वासुदेवाय०। प्रद्युम्नाय०। अनिरुद्धाय०।
पुरुषोत्तमाय०। अधोक्षजाय०। नृसिंहाय०। अच्युताय०।
जनार्दनाय०। उपेन्द्राय०। हरये०। कृष्णाय नमः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धूपम् -

वनस्पतिरसोद्दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः।
आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यताम्।
धूपं समर्पयामि राधासहितपुरुषो०।

दीपम् -

त्वंज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमम्।
आत्मज्योतिः परं धाम दीपो यं प्रतिगृह्यताम्।
दीपं समर्पयामि राधासहित०।

नैवेद्यम् -

नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु।
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिम्।
अपूपादिनैवेद्यं समर्पयामि राधासहित०।

आचमनम् -

गङ्गाजलं समानीतं पवित्रं कलशे स्थितम्।
आचम्यतां हृषीकेश त्रैलोक्यव्याधिनाशन।
नैवेद्यान्ते आचमनीयं समर्पयामि राधा०।

फलम् -

इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव।
तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि।
फलं समर्पयामि राधासहित०।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

करोद्वर्तनम् -

गन्धकर्पूरसंयुक्तं कस्तूर्यादि मनोहरम् ।
करोद्वर्तनकं देव गृहाण परमेश्वर ।
करोद्वर्तनं समर्पयामि राधासहित० ।

ताम्बूलम् -

पूगीफलसमायुक्तं सकर्पूरं मनोहरम् ।
भक्त्या दत्तं मया देव ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ।
ताम्बूलं समर्पयामि राधासहित० ।

दक्षिणा -

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
दक्षिणां समर्पयामि राधासहित० ।

नीराजनम् -

शारदेन्दीवरश्यामं त्रिभङ्गललिताकृतिम् ।
नीराजयामि देवेशं राधया सहितं हरिम् ।
नीराजनं समर्पयामि राधासहित० ।

प्रदक्षिणा -

रक्ष रक्ष जगन्नाथ रक्ष त्रैलोक्यरक्षक ।
भक्तानुग्रहकर्ता त्वं प्रदक्षिणं गृहाण मे ।
प्रदक्षिणां समर्पयामि राधा० ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुष्पाञ्जलि:-

यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च।
यज्ञानां पतये नाथ गोविन्दाय नमोनमः।
पुष्पाञ्जलिं समर्पयामि राधा०।

नमस्कार:-

विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च।
विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविन्दाय नमोनमः।
नमस्कारान्समर्पयामि राधासहित०।

अर्घ्यम्-

पुरुषोत्तम गोविन्द गन्धपुष्पाक्षतान्वितम्।
गृहाणार्घ्यं मयादत्तं रमया सह केशव।
देवदेव महाभाग प्रणतार्तिहराच्युत।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वकामप्रदो भव।
अर्घ्यं समर्पयामि राधासहित०।

प्रार्थना-

मयाद्य देवदेवेश यत्कृतं पूजनं तव।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादेन केशव।
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं जगत्पते।
[illegible]निलं मया परिपूर्णं तदस्तु मे ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

श्री ५ को सरकार

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्याकरणसार:

नं० ४४७५

संज्ञाप्रयोगस्तबकः
विशेषणप्रयोगस्तबकः
सर्वनामप्रयोगस्तबकः
आख्यातप्रयोगस्तबकः
अव्ययप्रयोग -----

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

२५

२५- संज्ञाप्रयोगलक्षणः ना० ४४७५

संज्ञाप्रयोगः संज्ञाप्रयोगः सम्बन्धिकारकादिस्वरूपतः ।

(२३) तेषामर्थानुसारेण प्रयोगः प्रायशः क्रमात् ॥ २४ ॥

संज्ञाशब्दानां कस्मिंश्चित् क्रियायामन्वये तत्तत्कारकत्वरूपेण अन्यस्मिन्नाम्न्यन्वये सम्बन्धिस्वरूपेण प्रयोगो भवति. तेषां संज्ञाशब्दानां प्रयोगे तत्तदर्थानुसारेण यस्य यत्राके याम क्रियायां नान्वय स्तस्य ततः प्रायः पूर्वमेव प्रयोगो भवति, एकत्र बहूनामन्वयेऽपि अर्थौचित्यमनुसृत्य प्रायः क्रमेण प्रयोगः क्वचिच्छन्दोनुरोधेनैवम्प्रयोजनादिना क्रमवैपरीत्येऽपि लभ्येऽप्यर्थान्वयानुक्रमेण पदसङ्घटनानुसन्धीयते, परं तथा क्रमभङ्गेऽपि परस्परान्वयि पदसम्बन्धो यथा स्पष्टी भवति तथा प्रयुज्यते.

यथा:- गोविन्दो गोपालस्य गृहं पद्भ्यां गत्वा पत्नीजनानामग्रतः शिरसा प्रणम्य पितुः कुशलं निवेदयति. इत्यत्र निवेदनक्रियायां गोविन्दः कर्ता कुशलं कर्म, नमनक्रियायां शिरः करणं, गमनक्रियायां गृहं कर्म पद्भ्यां करणं, गोविन्दो गोष्ठ्योर्गमनप्रणामक्रिययोरपि कर्ता इति ते संज्ञाशब्दास्तत्तत्क्रियान्वयिकारकत्वेन पूर्वपूर्वं प्रयुक्ताः; गृहस्य सम्बन्धी गोपालः, अग्रभागस्य सम्बन्धिनः पत्नीजनाः, कुशलस्य सम्बन्धी पिता इति ते संज्ञाशब्दा अक्रियान्वगृहाद्यन्वयि सम्बन्धित्वेन तत्तत्पूर्वपूर्वं प्रयुक्ताः. अत्रैव गोविन्दः पत्नीजनानां गृहं पद्भ्यां गत्वा पितुरग्रतो गोपालस्य कुशलं शिरसा प्रणम्य निवेदयति. गोविन्दः शिरसा प्रणम्य पितुर्गृहं पद्भ्यां गत्वा गोपालस्याग्रतः पत्नीजनानां कुशलं निवेदयति. गोविन्दः पद्भ्यां गत्वा पितुर्गोपालस्य पत्नीजनानां गृहं शिरसा प्रणम्य कुशलं निवेदयति इत्यादिक्रमेण पदस्थापने भिन्नभिन्नतात्पर्यं परिप्रतीयते. एवमेवान्यत्रापि क्रमभेदादर्थभेदः.

कारकप्रयोगः विना विशेष्यं नोच्यन्ते नियताः कारकाश्च याः ।

(२४) अनियता न कथ्यन्ते क्वचित्त्वनियता अपि ॥ २५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्यां क्रियायां यावन्ति कारकाणि सम्भवन्ति तेषां सर्वेषां प्रयोगो न नियम्यते. यादृशं कारकं यत्क्रियायां (ईदृशं सम्बन्धि यत्सम्बन्धिनि च) प्रयोगो नियतं (अव्यभिचारि) तादृशं प्रायस्तत्र न प्रयुज्यते, तत्रापि कस्मिँश्चिद्विशेषार्थे बोधनीये तु प्रयुज्यतेऽपि. नियतेषु कारकेषु प्रदर्शितेषु तत्प्रदर्शनोत्. यथा:- दर्शनं चक्षुषैव, श्रवणं कर्णेनैव, ग्रहणं हस्तेनैव, चलनं पादेनैव, आघ्राणं नासिकयैव, चलनं भूमावेव, प्लवनं जल एव, उड्डयनमाकाश एव, फलानि वृक्षस्यैव, कथनं शब्देनेत्यादि नियतमत स्तादृशस्थले चक्षुषा पश्यति. कर्णेन शृणोति. हस्तेन गृह्णाति. पादेन चलति. नासिकया घ्राति. भूमौ चलति. जले प्लवते. आकाशे उड्डीयते. वृक्षमवचिनोति फलानि. शब्दं कथयति' इत्येवं कारकस्य प्रयोगो न रमणीयः; यदि तु तत्र प्रयुज्यते तदा स्वरव्याख्याने किंवा, नियतकारकान्तरप्रदर्शनाय ताप्रदर्श्यते विशेषार्थोऽपि ज्ञायते; यथा:- मया चक्षुषा दृष्टं (नानुमितमाने) मनसा पश्यति. पद्भ्यां चलति (न रथेन न वा श्वेन). अश्वेन रथेन वा चलति. भूमौ चलति (नास्तरणोपरि). इत्यादिषु विशेषो ज्ञेयः.

यादृशं कारकं यत्राऽनियतं भवति तादृशं तु प्रायः प्रयुज्यते. यथा– ताडयतीत्युक्ते हस्तेन दण्डेन लोष्टेन पादेन वा केन ताडयतीति संशयापत्तिस्तन्निरासाय हस्तेन ताडयति. दण्डेन ताडयति इत्यादि निर्दिश्यते.

कचित्त्वनियतानामपि कारकाणां प्रदर्शनप्रयोजनाभावेनाविवक्षयाऽनुल्लेखोऽपि भवति. यथा- गमनमात्रस्य प्रदर्शनीयत्वे 'देवदत्तो गच्छतीत्येवोच्यते, न तु रथेनाश्वेन पादेन वा. ग्रामं गृहं वा अधुना कालान्तरे वेत्यादि विशेषान्तरम्. अतो यदा यावदपेक्षितं सम्प्रयोजनं तत्र तावत्पर्याप्तमेव विवक्षयोच्यते. न तु सम्भावि सर्वमेव युगपदुच्यते. यथा:– अहं पठामि. अहं काव्यं पठामि. अहमधुना काव्यं पठामि. भवानागच्छतु. भवाननुपदमागच्छतु. ६०

सम्बन्धिप्रयोगः (२३८) सम्बन्धिसापेक्षवाच्ये स्थिते तत्पूरणोचितम्।
अकत्वं तद्विताऽन्तं वा प्रयोज्यं, नैव चाऽन्यथा।। २।।

६२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यत्र सम्बन्धिप्रदर्शनं विना तदपेक्षाया न शान्तिस्तत्र तदाकाङ्क्षाशान्तये सम्बन्धिबोधकः षष्ठ्यन्तसंज्ञाशब्दः सत्समानार्थकं तद्धितान्तं विशेषणं वा प्रयुज्यते. यथाः— पुत्रः पिता गृहं माता इत्याद्युक्तौ अस्यान्यस्य स्वस्य वा कस्येत्यपेक्षया तत्पूर्तये रामस्य पुत्रः, गोपालस्य पिता. तस्य तदीयं वा गृहं. प्रभो राज्ञा, मनसो मानसिको भावः. इत्यादि प्रयुज्यते. यदि तु पूर्वापरप्रसङ्गवशेन तदाभावदर्शिज्ञाता तादृशस्थले सम्बन्धिशब्दाप्रयोगेऽपि वाक्यं पूर्णमेव.

लिङ्गादिविशेषः (२४०) पुंभूम्न्येव दारादिः स्त्रीभूम्न्येवाप्सरोमुखम्।
भीमदाद्यं भूम्नि माने व्यक्त्यैकेऽपि प्रयुज्यते. ॥४॥

संज्ञाशब्दानां प्रयोगे लिङ्गवचनादिकं प्रायः प्राकृतिकं (अर्थानुसारि) भवति, केषाञ्चित्तु साङ्केतिकतया नियतं भवति. अतः दारादिशब्दाः पुंलिङ्गबहुवचनान्ता एव, अप्सरोऽप्रभृतयः शब्दाः स्त्रीलिङ्गबहुवचनान्ता एव प्रयुज्यन्ते. ते च:—

पुं-बहुवचनान्ताः— असवः, दाराः, अक्षताः, प्राणाः, लाजाः, ६०
स्त्री- " अप्सरसः, आपः, सुमनसः, वर्षाः, सिकताः, समाः, ६०

यथाः— सार्थना हस्मार्थपते विमर्दको वहिश्चराः प्राणाः. तपेन वर्षाः शरदा हिमागमः. मैथिली तस्य दाराः सुमनोभिरलङ्कृताम्. अप एव ससर्जादौ. अप्सरोभिः समाना. ६०

तथा— ऋषिविशेषादिवाचकशब्देभ्यो गोत्रार्थकतद्धितप्रत्यये लुप्ते, क्षत्रियजनपदवाचकशब्देभ्योऽपत्यराजार्थकतद्धितप्रत्यये लुप्ते, .. वाचकशब्देभ्यो निवासजनपदार्थकतद्धितप्रत्यये लुप्ते च तादृशा गोत्रापत्यराजजनपदवाचकशब्दाः पुंसि बहुवचनान्ता एव प्रयुज्यन्ते। (अलोपे त्वादौ चैकवचनान्ता अपि) यथाः— (क) आत्रेयः—अत्रयः (अत्रिगोत्रा इत्यर्थः) गार्ग्यः—गर्गाः, कौण्डिन्यः—कुण्डिनाः. भार्गवः—भृगवः. वासिष्ठः—वसिष्ठाः. (ख) ऐक्ष्वाकः—इक्ष्वाकवः. पाञ्चालः—प

...ला:. कौरव:-कुरव:. आङ्ग:-अङ्गा:. वाङ्ग:-वङ्गा:. कालिङ्ग:-कलिङ्गा:. मागध:-मगधा:. (ग)

निवास
अङ्गा: (अङ्गदेशइत्यर्थः) वङ्गा:. कलिङ्गा: नेपाला: मगधा: ६०

(देशविषयादिपदै: समासे लेकवचनेऽपि. मगधदेशो. नेपालविषय: ६०)
प्राप्तोविदेहान् [illegible]गत: कदाचिदहं कलिङ्गान्. श्रिय: कुरूणामधिपस्य पालनीं.
एवं- वङ्गानुत्खाय तरसा. नेतेव यसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम्. इत्यादिष्वपि ज्ञेयम्.

श्रीमत्प्रभुप्रभृतयो मान्यबोधकशब्दा अन्येपि मान्यगुरुवादिबोधकशब्दाः सर्वव-
चनप्रयुक्ता अपि एकव्यक्तिमात्रबोधनेऽपि संमानतात्पर्येण बहुवचने प्रयुज्यन्ते. यथा:-
अयि श्रीमन्त:! प्रभवुर्निवेदयामि. इत्याह गुरुचरणा: प्रभव: प्रमाणम्. देवपादैरनु-
गृहीतम्. रामशर्मणो निवेदनम्. पितृन्नमस्करोमि. भवन्त: कुत्र गच्छन्ति. गुरुभ्यो नम: ६०

वचनविशेष: (२४१)

एकोऽपि बह्वर्थबोध्यो जनलोकादिशब्दत:।
भवेदप्येकवचनं जातिमात्रस्य बोधने ॥५५॥

जनलोकादिशब्दानां समस्तानामसमस्तानां वा प्रयोगे एकवचनप्रयोगेऽपि बहुव-
नार्थप्रतीतिरपि भवति. (यद्यपि बहुबोधने बहुवचनेऽपि प्रयोगो भवति तथाप्येकवचनप्रयोगे
एकवचनप्रयोगे समुदायस्य बहुवचनप्रयोगे व्यक्तीनां समुदायानां वा बोध:
स्मरणीयता.) यथा- जन एवं मन्यते, जना एवं कथयन्ति. सर्वो लोक:, सर्वे लोका:. वधूजनो
लज्जते; वधूजना लज्जन्ते. एवं विद्वद्वर्ग:. मुण्डमाला. विद्वद्वर्गा: मुण्डमाला:. हस्तियूथम्; हस्ति-
यूथानि. नरसमाज: नरसमाजा: इत्यादावेकवचनेनैकसमूहस्य बहुवचनेनानेकसमूहानां बोधो भवति.
तेन च वर्गादीनां समूहार्थकशब्दानामिव जनलोकादिशब्दानामपि समुदायप्रतिपादकतया
समुदायस्यैकानेकत्वाज्जरो धनैकानेकवचनप्रयोग: समुचितो भवति. एकव्यूहबोधनेऽपि नाना व्य-
क्तितात्पर्येण जनलोकादिशब्दानामनेकवचने प्रयोग: व्यूहवाचकानां नु व्यक्तिकल्ले व्यक्तितात्पर्येणा-
नेकवचनप्रयोगो न भवति.

एवं येजातिवाचकशब्दास्तेषामेकद्व्यादिसंख्याविशिष्टव्यक्तिपरत्वे तदनुसारेण

एकद्विवचने, यावज्जातिबोधने तु (जाति तात्पर्ये) एकवचनं व्यक्तितात्पर्येण बहुवचनं वो-
भयथापि भवति. यथा:- व्यक्तौ- ब्राह्मणं ब्राह्मणं ब्राह्मणान्वा .. पूज. (जातौ- ब्राह्मणः
पूज्यो भवति, ब्राह्मणाः पूज्या भवन्ति. क्षत्रियः शूरः; क्षत्रियाः शूराः. (पुस्तकं नास्ति
(पुस्तकानि न सन्ति. (जातो म्रियते; जाता म्रियन्ते. व्याघ्रः क्रूरो भवति, व्याघ्राः क्रूरा
भवन्ति. तण्डुलं काचभाण्डे च मृदिति स्फुटति. इ० (अत्रैवं तात्पर्यमिति) प्रकरणादिना ज्ञेयम्

वचननियमः (२४२)

नियमेन द्विवचनं (पुष्पवन्तादिष्वादिषु ।
प्रायो द्विवचनौचित्यं स्तननेत्रादिकेष्वपि ॥ ६॥

(पुष्पवदादि- प्रभृतयः शब्दा नियमेन व्यक्तिद्वयबोधकतया स्वभावाद् द्विवचन
एव प्रयुज्यन्ते, न त्वेकतरव्यक्तिमात्रतात्पर्येणैकवचने, न वा बहुवचने. यथा:- पुष्पवन्तौ
(चन्द्रसूर्यौ) गगने शोभेते. रोदसी द्यावाभूमी दिवस्पृथिव्यौ वा (स्वर्भूमिश्च) व्याप्नोति.
नासत्यौ अश्विनौ दस्रौ स्वर्वैद्यौ आश्विनेयौ वा (अश्विनीकुमारौ) वृद्धं च्यवनं युवानं चक्रुः.
दम्पती, जायापती, जम्पती वा (पतिः स्त्री च) तत्रस्तः. इ० परन्तु- पुष्पवन्तौ द्यावा
पृथिवी नासत्यादिशब्दानां नियमेन व्यक्तिद्वयबोधकतया तद्रूपस्यैकत्वाभावेन च स-
र्वेत्र द्विवचनमेव प्रयोगः, दम्पत्यादिशब्दानां तु व्यक्तिद्वयबोधकत्वेऽपि नानामिथुनता-
त्पर्येण दम्पतयः जायापतयः इत्यादिबहुवचनप्रयोगोऽपि भवति. मिथुनादिशब्दस्योभय
व्यक्तिबोधकत्वेऽपि बहुवाचकयैकद्विबहुमिथुनतात्पर्यानुसारेण 'मिथुनं मिथुने मिथुनानी'
एवं विशेषसंख्यावाचकशब्दानामर्थानुसारेण वचनप्रयोगोऽवगन्तव्यः
ति वचनत्रयेप्रयोगः. (द्वन्द्वसमासे क्वचिदेकवचनमेव, क्वचिदनेकवचनमेवेति नियमो वक्ष्यते).

तथा- स्तननेत्रादिशब्दानामपि युगलस्थितवस्तुबोधकतया प्रायो द्विवचने प्रयोगः
समुचितः, क्वचिद्विशेषसङ्ख्यान्तरबोधनावश्यकत्व एवैकबहुवचनयोः प्रयोगः यथा- ने-
त्राभ्यां पश्यति. स्तनयोर्मुखं गोपय. कर्णौ पिधेहि. पादौ तापयति. हस्तौ प्रक्षालय. इ०

कचित्विशेषस्थलेषु- हस्तेनैकेन यत्र मध्ये तन्मुष्टकं दधानः. एकेन हस्तेनाभिवादनं न कुर्यात्
बहुभिर्मुनिभिः श्वशुरः पुत्रवधूं ददाति हरिभिः केशवः शङ्कः सहस्रेण बहुभिः परितः पश्यति ।१०

संज्ञैकशेषः (२४६) स्त्रीपुंसयोर्गृहे प्रायः पुंस्थितिः सद्भिः संस्थिया।
एवं शब्दार्थयोरैक्ये क्वचित्त्वनियमः स्मृतः ॥ ७॥

यत्र स्त्रीव्यक्तिं तदीयपुरुषव्यक्तिं च सङ्ग्रह्योच्यते तत्र स्त्रीवाचकशब्दमप्रयुज्य (अनभिधाय) पुंवाचकशब्द एव स्त्रीपुंसयोरुभयोः समष्टिं संगृह्य साहित्ये प्रयुज्यते, तत्राऽसङ्गृह्य पृथक्पृथक्तया द्वाभ्यां कथनमपि भवति समस्तभावेन तु नैव भवति. यथाः— हंसश्च हंसी च- हंसौ. ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च- ब्राह्मणौ ब्रूतो. शुक्रश्च शुक्री च- (शुक्रौ उड्डीनौ). देवश्च देवी च- देवौ भजः. घटश्च घटी च- घटौ स्तः. १०

एवम् पुंवाचकशब्दस्य ततः स्त्रीप्रत्यये कृते सति तस्य स्त्रीवाचकशब्दस्य च प्रयोगसमये स्त्रीवाचकशब्दमप्रयुज्य तदीयसंख्या समुच्चित संख्या (उत्पत्तिवचना) पुंवाचकशब्दादेव उभयोः स्त्रीपुंसयोर्बोधो भवति, (तेन च) यदा तयोः प्रत्येकमेकत्वं तदा तस्य द्विवचनान्तं द्वयोरेकमात्रस्यापि वा यदानेकत्वं तदा बहुवचनान्तमेवेति निष्कर्षः.

तथा- पुंस्त्रीत्वभेदाभावेऽपि भिन्नार्थानामेकार्थानां वा समानाकाराणामनेकशब्दानां भिन्नाकाराणामेकार्थानां नानाशब्दानामपि पूर्ववत्सङ्क्रमेण समष्टिसंख्यानुसारिवचनान्तस्य पूर्वस्य परस्यैवैकतरशब्दस्य प्रयोगो भवति. यथाः- १- रामश्च रामश्च रामौ. ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ च- ब्राह्मणाः सन्ति. स्त्री च स्त्रियौ च- स्त्रियः. दास्यौ च दासश्च- दासाः. दासी च दासी च दासी च- दास्यः. २- घटश्च कलशश्च- घटौ कलशौ वा. पटश्च शाटी च वस्त्राणि च- पटाः शाटयः वस्त्राणि वा. सुवर्णानि च हेमानि च- (सुवर्णानि हेमानि वा. १०. (अत्र) संख्यामात्रं समवेत्य लसते, लिङ्गविभक्तीनु प्रयुक्तशब्दस्यानुसारिणी

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा भ्रातृस्वसृशब्दयोः, पुत्रदुहितृशब्दयोः, पितृमातृशब्दयोः श्वश्रूश्वशुरशब्दयोः सङ्ग्रहे क्रमेण पुंवाचकानां भ्रातृपुत्रश्वशुरशब्दानां, अतद्गुणानेकशफग्राम्यपशुवाचकानां पुंवाचकतदीयस्त्रीलिङ्गशब्दानां सङ्ग्रहे क्रमेण स्त्रीवाचकशब्दस्य, गोत्रयुवप्रत्ययान्तयोः सङ्ग्रहे क्रमेण गोत्रप्रत्ययान्तशब्दस्य समष्टिसङ्ग्राहकत्वाद्विवचनमादाय शेष इतरशब्दस्य तत्त्वाभावः। यथा:- भ्राता च स्वसा च- भ्रातरौ। भ्रातरश्च स्वसारश्च- भ्रातरः। पुत्रश्च दुहिता च- पुत्रौ, माता च पिता च- पितरौ, श्वश्रूश्च श्वशुरश्च- श्वशुरौ। गौश्च गौश्च गौश्च- गाव इमाः। महिषी च महिषी च- महिष्य इमाः (नतद्गुणेषु- वडवा च वर्करौ च अश्वा इमे। अग्राम्येषु- रुरव इमे। एकशफेषु- अश्वौ च अश्वा च- अश्वा इमे। असङ्घेषु- गौश्च गौश्च- एतौ गावौ। अपशुषु- ब्राह्मणश्च ब्राह्मण्यश्च- ब्राह्मणाः। इत्यादि पुंवाचकशेषः) ३- गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च- गार्ग्यौ। ८०

एवञ्च समानलिङ्गसमानाकारशब्दानां, समानासमानलिङ्गसमानार्थकविभिन्नाकारशब्दानां सङ्ग्रहे क्रमेण यस्य कस्याप्येकस्य, अतद्गुणानेकशफग्राम्यपशुसमुदायवाचकपुंलिङ्गतदीयस्त्रीलिङ्गशब्दानां सङ्ग्रहे क्रमेण स्त्रीलिङ्गशब्दस्य, तदितरपुंलिङ्गतदीयस्त्रीलिङ्गशब्दानां, भ्रातृस्वसृ-पुत्रदुहितृ-पितृमातृ-श्वश्रूश्वशुरशब्दानां च सङ्ग्रहे क्रमेण पुंलिङ्गशब्दस्य, गोत्रयुवप्रत्ययान्तानां सङ्ग्रहे क्रमेण गोत्रप्रत्ययान्तशब्दस्य यथायथमपि वा समष्टिसङ्ग्रहया शेषः, एतदतिरिक्तस्थले शब्दानां तु द्वन्द्वसमासेन पृथग्वा सर्वेषामुक्तिः। एकशेषस्य द्वन्द्वापवादतया एकशेषप्राप्तिस्थले रामो रामश्च। हंसो हंसी चेत्यादिकोऽसौ प्रयोगः रामौ हंसाविति एकशेषप्रयोगो वा कार्यः, न तु रामरामौ, हंसहंस्याविति द्वन्द्वप्रयोगः। यत्रैकशेषप्राप्तिर्न तत्रैव द्वन्द्वः कार्यः। परन्तु केवलं पितरौ मातापितरौ। श्वशुरौ श्वश्रूश्वशुरौ इत्येवोभयथा प्रयोगः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अत्रश्च- कृपायत्नीगत द्विवचन बहुवचनशब्दा अप्यनया रीत्यैकशेषेणैव सिद्धाः. परन्तु ब्राह्मणौ इत्युक्ते ब्राह्मणश्च ब्राह्मणश्च इति वा, ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च इति वाऽर्थः; ब्राह्मणा इत्युक्ते ब्राह्मणश्च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणश्च इति वा, ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ च इति वा. ब्राह्मणश्च ब्राह्मण्यौ च इति वा, ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ च इति वा, ब्राह्मणौ च ब्राह्मण्यौ च इति वा. ब्राह्मणाश्च ब्राह्मण्यश्च इति चेत्यादिरर्थः; घटौ इत्यत्र घटश्च घटश्च इति वा, घटश्च कलशश्च इति वार्थः; स्त्रिय इत्यत्र स्त्री च स्त्री च स्त्री च इति वा, स्त्री च स्त्रियौ च इति वा, स्त्रियौ च स्त्रियौ च इति वा, स्त्रियश्च स्त्रियश्च इति वार्थ इति द्विबहुवचनान्तशब्दप्रतिपाद्यान्तर्गतशब्दलिङ्गवचनादि स्पष्टतया सर्वं ज्ञातुं न शक्यते, केवलं पूर्वापरप्रकरणौचित्यादिभिरेव तदूहः कर्तव्यः.

गुणबोधकविशेषः (२४४)

शुक्लादिशब्दाः संज्ञाः स्युर्गुणार्थे स्वस्वलिङ्गकाः।
विशेष्यस्वस्वरूपाः स्युर्गुण्यर्थे सर्वलिङ्गकाः
~~गुण्यर्थे [illegible] लिङ्गाः स्युर्विशेष्यस्वरूपिणः~~ ॥ ८॥

शुक्लनीलादिरूपवाचकशब्दाः रसस्पर्शादिवाचकशब्दाश्च प्रायो गुणवाचका गुणिद्रव्यवाचकाश्च भवन्ति. तत्र गुण(धर्म)वाचकत्वे 'गुणे शुक्लादयः पुंसि, शीतं गुणे' इत्यादिकोषाद्यनुसारेण नियतलिङ्गका भवन्ति; गुणि(धर्मि)वाचकत्वे तु विशेष्यानुसारिसर्वलिङ्गका विशेषणशब्दा भवन्ति. यथाः- वस्त्रस्य नीलः. नीलः पटः, नीला शाटी, नीलं वस्त्रम्. मधुरमाम्रम्, मधुरा शर्करा, मधुरो मोदकः, हिमस्य शीतं. शीतं हिमं शीता हिमानी, शीतो हिमालयः इ०

एवं धर्मवाचकत्वेऽपि रूपादिशब्दविशेषणत्वे तु विशेष्यनिघ्नमेव भवति. यथाः- नीलो वर्णः, नीलं रूपं, नीला रूपस्थितिः. मधुरो रसः शीतः स्पर्शः इ०

एवं- गौरी महाश्वेता कालीत्यादिशब्दाः पार्वत्यादिबोधने संज्ञारूपाः सामान्यस्त्री

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभृतिबोधने विशेषणरूपाः, कारकहेतुतत्त्ववादि यौगिकशब्दा अपि विशेषधर्मिबोधने सं
ज्ञारूपाः सविशेषणका अपि, सामान्यार्थबोधने विशेषणरूपाः सविशेष्यका अपि भवन्ति
इत्येवं संज्ञाविशेषणरूपत्वयोर्यथावद्विवेको व्यवहारस्यागमस्य चानुसारेण ज्ञेयः.

संख्यार्थकविशेषः (२५) विंशत्याद्या दशवनान्ता सदैकं संख्येयसंख्ययोः।
त्र्याद्यास्तु भूम्नि संख्येये द्व्येकौ तद्वचनौ स्मृतौ।। ९।।

संख्यावाचकशब्देषु केचन वस्तूनां संख्यारूपधर्ममात्रवाचकाः सन्तः संज्ञारूपा भवन्ति, केच न तत्संख्यायुतवस्तु (संख्येयधर्मि) वाचकाः सन्तो विशेषणरूपा भवन्ति, केचन उभयथा भवन्तः स्थलानुसारेणोभयथा भवन्ति. [तत्र एकाद्यष्टादशान्ताः शब्दाः संख्येयभूतं धर्मिणमेव बोधयन्तीति ते विशेषणमात्ररूपाः सन्तो विशेष्यानुसारेण सर्वलिङ्गका भवन्ति, किन्तु एकशब्दः स्वविशेष्यस्यैकवचनान्तमात्रत्वेन एकवचनान्त एव, द्विशब्दः स्वविशेष्यस्य द्विवचनान्तमात्रत्वेन द्विवचनान्त एव, त्र्यादयोऽष्टादशान्ताः स्वविशेष्यस्य बहुवचनान्तमात्रत्वेन बहुवचनान्ता एव भवन्ति. एकद्वित्रिचतुःशब्दानां लिङ्गभेदेन प्रायो रूपभेदः, तदुत्तरमष्टादशान्तशब्दानां तु सर्वलिङ्गेषु रूपसाम्यमेव.

यथाः- एको देवः, एका स्त्री, एकं गृहम्. (कश्चिदित्यर्थे एकशब्दस्तु बहुवचनेऽपि प्रयुज्यते. यथा- तत्रैकस्मिन्गृहे एके ब्राह्मणाः सन्ति ६०) द्वौ पुरुषौ, द्वे स्त्रियौ, द्वे गृहे. त्रयो गुणाः, तिस्रो लेखन्यः, त्रीणि पुस्तकानि. चत्वारो मार्गाः, चतस्रः पद्व्यः, चत्वारि वर्त्मानि. पञ्च षट्, सप्त, अष्ट(औ), नव, दश, एकादश, द्वादश, त्रयोदश, चतुर्दश, पञ्चदश, षोडश, सप्तदश, अष्टादश वा पुरुषाः स्त्रियो वस्तूनि वा सन्ति. ६०

एकोनविंशत्यादिपरार्द्धपर्यन्ताः शब्दास्तु धर्मभूतां संख्यां, तद्वतो धर्मिभूतान्संख्येयांश्च

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बोधयन्तीति संख्यावाचकत्वे संज्ञाशब्दाः संख्येयवाचकत्वे विशेषणशब्दा भवन्ति; परन्तु पक्षद्वयेपि वस्तुबहुत्वेपि एकतत्संख्याबोधने एकवचनमेव, द्वित्वे तत्संख्याबोधने द्विवचनमेव, अधिकत्वे तत्संख्याबोधने बहुवचनमेव भवति; किन्तु सर्वदा एकोनविंशत्यादि नवनवति पर्यन्तशब्दानां कोटिशब्दस्य च स्त्रीलिङ्गमेव, अन्येषां शतादीनां प्रायो नपुंसकलिङ्गमेवेति लिङ्गवचने नियते. संख्यावाचकत्वेन प्रयोगे तद्गर्भीभूतसंख्येयवस्तुवाचकशब्दानां नियमेन षष्ठी बहुवचने प्रयोगः. संख्येयवाचकविशेषणत्वेन प्रयोगे तद्विशेष्यभूतसंख्येयवस्तुवाचकशब्दानां विशेषणेन सह लिङ्गवैरूप्येपि विभक्तिसाम्यं कृत्वा स्वस्वलिङ्गबहुवचने प्रयोगः यथा

(१) संज्ञारूपाः— पुरुषाणां स्त्रीणां पुस्तकानां वा— एकोनविंशतिः (१९) विंशतिः (२०), त्रिंशत् (३०), चत्वारिंशत् (४०), नवतिः (९०) शतं (१००) लक्षं (१०००००) ~~इत्यादि~~ अस्ति; इत्यादि एकोनविंशती (३८), विंशती (४०), नवती (१८०), शते (२००) लक्षे (२०००००) ~~इत्यादि~~ स्तः; इत्यादि एकोनविंशतयः (५७, १९, ९५ इ०), विंशतयः (६०, ८०, १०० इ०), नवतयः (२७०, ३६०, ४५० इ०), शतानि (३००, ४००, ५०० इ०) इत्यादि सन्ति इत्यादि. एवमन्येषामपि ज्ञेयम्. संज्ञारूपाणामेवां विशेष्याणि यानि विशेषणान्यपि भवन्ति, यथा— एकोना विंशतिः स्त्रीणां. बहूनि शतानि पुरुषाणां. द्वे कोटी पुस्तकानाम्. इ०.

[illegible]

(२) विशेषणरूपाः— एकोनविंशतिः (१९), एकोनविंशती (३८), एकोनविंशतयः (५७, ७६, ९५ इ०), विंशतिः (२०), विंशती (४०) विंशतयः (६०, ८०, १०० इ०), नवतिः (९०), नवती (१८०), नवतयः (२७०, ३६०, ४५० इ०), शतं (१००), शते (२००), शतानि (३००, ४००, ५००) वा— पुरुषाः एवमपि संख्याविशेषणानां प्रयोगः शक्यते. यथा:— स्त्रियः पुस्तकानि वा सन्ति इत्यादि. एवमन्येषामपि ज्ञेयम्. चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां तिनकर्मणाम्. दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि. बहूनि सहस्राणि रूपकाणि: इ०.

चतुःशतं पञ्चशती सप्तशतीत्यादि समाहारद्विगुसमासयुतशब्दानां तु संख्यामात्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वाचकत्वेन तद्लिङ्गमात्रानुसारेणैव प्रयोगः यथा — श्लोकानां सप्तशती. पञ्चशती सेनि (उपप्लवपुस्तकानि)
कानां, चतुःशतं पुस्तकानाम् इत्यादि; असमासे तु (सप्तश्लोका वा पूर्ववत्) सप्तशतानि श्लोकाः श्लोकानां वा इत्यादि.

गणनार्थकविशेषः   क्लीबैकत्वमनावृत्तावेककादौ गणार्थके ॥

(२३५)   सङ्ख्यार्थे तमाधत्ता इत्यपि विचिगता ॥ २०॥

एकक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चकादयो द्वय-द्वितय-त्रय-त्रितय-चतुष्टयादयश्च श-
ब्दाः प्रायो (तत्)समष्टिबोधकतया संख्यावाचका एव. तेषां संख्यावाचकशतादिशब्दवत्
क्लीबलिङ्गमात्रे, अनावृत्तावेकवचने, आवृत्तौ द्विबहुवचनयोरपि प्रयोगो भवति.
द्वय-द्वितयादिशब्दानां ङीकारान्त(स्त्रीत्वेन) स्त्रियामपि प्रयोगो भवति. धर्मिवाचकवाच
लवाचकस्य तु एकद्विसंख्याबोधके (एकद्व्यादिशब्द)प्रयोगस्थले आवृत्त्यनावृत्त्यनुसारेण समष्टिसंख्या
नुरोधेन यथास्थलमेकद्विबहुवचनान्ततया प्रयोगः; बहुसंख्याबोधकत्रिकत्रितयादि
शब्दप्रयोगस्थले आवृत्त्यनावृत्त्योर्वा सदा बहुवचनान्ततयैव प्रयोगः यथा —

पुस्तकस्यैककं, पुस्तकयोरेकके, पुस्तकानामेककानि. पुस्तकयोर्द्वयं, द्विकं, द्वयी,
द्वितयं द्वितयी वा; पुस्तकानां द्वये, द्विके, द्वय्यौ, द्वितये, द्वितय्यौ, द्वयानि द्विकानि द्वित
यानि द्वय्यः द्वितय्यो वा. पुस्तकानां त्रिकं त्रिके त्रिकाणि, त्रयं त्रये त्रयाणि, त्रितयं त्रि
तये त्रितयानि. त्रयी, त्रय्यौ, त्रय्यः, त्रितयी त्रितय्यौ त्रितय्यः; चतुष्कं चतुष्के चतुष्काणि,
चतुष्टयी चतुष्टय्यौ चतुष्टय्यः इत्यादि. क्वचित्तु विशेषणतयापि प्रयोगः — यथा पञ्चकं षट्कं त्रिकं
[illegible]
प्रातिपदिकार्थे इ०) एवं युग-युगल-युग्म-द्वन्द्व-मिथुनादिसमूहार्थकनामशब्दानामपि द्विक
द्वयशब्दन्यायेन प्रयोगः. (द्वयकश्च)

प्रथमादयः पूरणप्रत्ययान्तशब्दास्तत्तत्संख्यापूरकचरमव्यक्तिबोधकतया विशे
षणमात्रत्वात् सामान्यविशेषणन्यायेन विशेष्यनिघ्नास्तत्समानलिङ्गवचनविभक्तिप्रयुक्ताः.

यथा:- प्रथमो विद्यार्थी, प्रथमौ विद्यार्थिनौ, प्रथमे विद्यार्थिनः, प्रथमा स्त्री, प्रथमे स्त्रियौ, प्रथमाः स्त्रियः, प्रथमं पुस्तकं, प्रथमे पुस्तके, प्रथमानि पुस्तकानि. एवं द्वितीय तृतीय चतुर्थ पञ्चम षष्ठ सप्तमाष्टम नवम दशमैकादशादयः विंशविंशतितमादयः शततमादयश्च.

पञ्चमादि परे- संख्यावाचका एकादिशब्दा नान्ताः पूरणार्थे त्विकादयो दशपर्यन्ताः सर्वेऽन्ताः, (यथा दशम एकादशो विंशो विंशतितमो वा ध्यायः इ.) एकोनविंशत्यादेः पूरणार्थकस्य अकारान्तता तमप्रत्ययान्तता वा भवति. स्त्रियां क्वचित् कारान्तता क्वचिदीकारान्तत्वादिकमूह्यम्. गणनाक्रमेण तत्संख्यापूरकस्यैकत्वेन पूरणार्थकस्यैकवचने प्रयोगो बहुधा दृश्यते, परन्तु तादृशाध्यायीनामनेकत्वदर्शनानुसारेणानेकत्वे द्विबहुवचनान्तप्रयोगोऽप्यूह्यः. यथा- महाभारते शततमाध्यायाः कति. पाणिनिविरचितानि सूत्राण्यष्टाध्याय्यां इत्यादि.

एवं संख्यावाचकशब्दाः केचन संज्ञारूपाः, केचन विशेषणरूपाः, केचनोभयरूपाः प्रयोगनियमाश्चैषां प्रायो विभिन्ना इत्येषां प्रयोगे बहुधा वैचित्र्यं विवेचनीयम्.

सारांशः —

संज्ञाशब्दाः कारकरूपाः सम्बन्धिरूपाश्च विवक्षानुसारेण प्रयुज्यन्ते केषाञ्चिदेषां क्वचिल्लिङ्गभेदेनावस्थानो भवति. लिङ्गवचनादिनियतमपि भवति, गुणवाचकशब्दाः संख्यावाचकशब्दाश्चैवमादयः केचन संज्ञारूपाः केचन विशेषणरूपाः लिङ्गवचनादिष्वपि व्यवस्थिता इत्येषां प्रयोगे वैचित्र्यं भवति

प्रश्नाः —

संज्ञाशब्दानां कथं प्रयोगः? कीदृशानामेषां लिङ्गवचनादिनियमः कथम्? संख्यावाचकगुणवाचकशब्दप्रयोगे के के विशेषाः, एकशेषः कुत्र कथं भवति? अधस्तनवाक्येषु संज्ञाशब्दानां गुणवाचकानां संख्यावाचकानां प्रयोगे नियमानुसारेण दोषविशेषानुपपादयत:-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२६ विशेषणप्रयोगलक्षणः

विशेषणप्रयोगः (२४) श्लाघकं स्वविशेष्यस्य निन्दकं स्थितिदर्शकम्।
विशेषणं सार्थकं स्यान्नप्रयोज्यं निरर्थकम्॥ १॥

विशेषणीभूतं पदं स्वविशेष्यस्य क्वचित्प्रशंसां, क्वचिन्निन्दां, क्वचित्स्थितिं वो धयित्वा विशेषं दर्शयतीत्यतो विशेषणमित्युच्यते. तेन विशेष्यस्य श्लाघकं निन्दकं परिचाय कं (स्वरूपस्थितिदर्शकं) च विशेषणमन्वर्थं भवतीति विशेष्यस्य स्तुत्यर्थं निन्दार्थं परिच यार्थं वा तत्प्रयोक्तव्यं, न तु निरर्थकं प्रयोज्यम्.

यथाः- प्रथमो विद्यार्थी शोभते. मधुरं फलं रोचते. गुणी जनः प्रीणयति. इत्यादौ प्रथमादिविशेषणे विद्यार्थ्यादिविशेष्याणां प्रशंसा, क्रूरः पुरुषो न बिभेति. शयालु च्छात्रो न पठति. मलिनं (जलं) रोगमुत्पादयति इत्यादौ क्रूरादिविशेषणे पुरुषादिविशेष्या णां निन्दा, मदीयं पुस्तकमस्ति. दश पुरुषाः वर्तन्ते. मण्डलाकार च्छात्रवर्गो वर्तते. इ त्यादौ मदीयादिविशेषणे पुस्तकादिविशेष्याणां परिचयः (स्वरूपस्थितिः) प्रतिपा द्यते इत्येतादृशविशेषणप्रयोगः समुचितः एवं - निर्मलं (मित्र) जलं, मलिनं (प्रसाधनानि) वस्त्रम्, अलसः (नरोचते) पुरुषः, अयथार्थ(कथनं) उपरितनो वर्गः, (मूल्यवान्कृति) अभक्ष्य(नभक्ष्य) मन्नम्, रक्तः पटः (शोभते) इत्यादिषु.

साधुत्वविशेषणदाने वक्तव्यापरिज्ञानेन विशेष्यस्य स्तुतिर्निन्दापरिचयो वा किमपि न ज्ञायते तादृशविशेषणं निरर्थकतया न प्रयोज्यम् - यथाः- विस्तृते गगने चन्द्रश्च न्द्र उदेति. छिन्नकर्णो नासिको छिन्नकर्णो जनो मार्गे चलन्ति. गोपालो हसति गृहं गतः इत्यादौ गगनं विस्तृतं भवतु वा भवतु, चन्द्रो वर्तुलो वा भवतु. पुरुषो हस्ता दिभ्यां हीनो वा भवतु, वर्त्म मध्यमस्तु मा वा, गृहं लघु भवतु मा वा. न तादृश विशेषणदानेन चन्द्रोदय-पुरुषचलन-गोपालगृहगमनादिवाक्यार्थबोधकं स्वविशे ष्यस्तुतिनिन्दादि किमपि बोध्यते इत्येतादृश (वार्थ) विशेषणप्रयोगो न समुचितः.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशेषणभेदौ (२४८)

उद्देश्यं च विधेयं च द्विधा ख्यातं विशेषणम् ।
पूर्वं विशेष्यादुद्देश्यं विधेयं परतो भवेत् ॥ २ ॥

किञ्चिद्विशेषणं सामान्यरूपेणोद्देश्यतया (पूर्वसिद्धरूपेण) निर्दिश्यमानं भवति. तच्च विशेष्यात्पूर्वं प्रयुज्यते. यथाः— विद्वान्पुरुषः. मूर्खो बालकः. दयालुरीश्वरः. वक्रः त्वमसि. इत्यादौ. किञ्चिद्विशेषणं विशेषरूपेण विधेयतया (नवीनत्वरूपेण) निर्दिश्यमानं भवति. तच्च विशेष्यात्परतः प्रायः क्रियापदसन्निधौ प्रयुज्यते. यथाः— अयं विद्वान्भवति. त्वं मूर्खोऽसि. ईश्वरो दयालुर्वर्तते. रेखां वक्रां कुरु. इत्यादौ. अतः किञ्चिदुद्देश्यात्मकं, किञ्चिद्विधेयात्मकमिति विशेषणं द्विधा भवति.

उद्देश्यविधेये विशेषणे (२४९)

सामान्यबोध्यमुद्देश्यं विशेष्ये पर्यवस्थितम् ।
विशेषबोध्यं विधेयं क्रियापर्यवसानकम् ॥ ३ ॥

यद्विशेषणं वक्तुर्विशेषवक्तव्यत्वाभावेन पूर्वं विज्ञातरूपेण भाति, ततश्च केवलं विशेष्यान्वयितया तन्मात्रपर्यवसायि भवति तदुद्देश्यविशेषणमित्युच्यते; यद्विशेषणं वक्तुर्विशेषवक्तव्यतया पूर्वमविज्ञातस्वरूपेण भाति, ततश्च स्वप्रधानभूते विशेष्येऽन्वितमपि तत्र विश्रान्त्यभावेन क्रियान्वयपर्यवसायि भवति तद्विधेयविशेषणमित्युच्यते. उद्देश्यविशेषणं विशेष्यमात्रपर्यवसायितया वाक्ये विधेयभागात्पूर्वमुद्देश्यभाग एव विशेष्यात्पूर्वं प्रयोगः; विधेयविशेषणस्य तु विशेष्यान्वयेऽपि क्रियापर्यवसायितया वाक्ये उद्देश्यभागादनन्तरं विधेयभागस्यैव विशेष्यादनन्तरं प्रायः क्रियासन्निधौ प्रयोगः.

यथा— दयालुरीश्वरो लोकान्पालयति. मूर्खो बालको न पठति. सुदृढे पात्रे स्थापय. गुणवते जनाय देहि. रक्तं कञ्चुकमानय. तीक्ष्णेन बाणेन विध्यति. उच्चाद्धूतायनात्पतति. दुःस्थितानां विद्या मग्नतो भव? इत्यादौ दयालुः मूर्खः सुदृढे. गुणवते, रक्तं, तीक्ष्णेन, उच्चा.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सदः स्थितानामिति स्वात्यविशेष्यपूर्ववर्तीनि विशेष्यमात्रपर्यवसायितया उद्देश्यविशेषणानि; ईश्वरो दयालुरस्ति, त्वं मूर्खोऽसि. कञ्चुकं रक्तं कुरु. वस्त्रो कदन्यठति. अहं बोधितोऽस्मि' इत्यादौ, (दयालुः मूर्खः रक्तं कदन्नबोधित इति) स्वस्वविशेष्योत्तरवर्तीनि विशेषणान्यपि क्रियापर्यवसायितया विधेयविशेषणानि. तयोरुत्थं परिचयः—

(कर्तृवाच्ये) १(क) अकर्मकक्रियासु भवनस्नानादिसामान्यक्रियास्थले कर्त्रैतद्भवनादीति यो विशेषो बोध्यते तत्, (ख) अन्याकर्मकविशेषक्रियास्थले एवंभूतस्य सतः कर्त्रैतत्क्रियेति यो विशेषो बोध्यते तच्च कर्तृविशेषणं, (ग) सकर्मकक्रियासु सामान्यविशेषरूपासु एवंभूतस्य सतः कर्त्रैतत्क्रियेति यो विशेषो बोध्यते तच्च कर्तृविशेषणं, (घ) सकर्मकेषु करणस्नानादिसामान्यक्रियास्थले कर्मण इत्थंभूतस्य करणस्नानादीति यो विशेषो बोध्यते तत्कर्मविशेषणञ्च, (ङ) कर्मवाच्ये कर्त्रा एवंभूतेन सता इतस्करणमिति यो विशेषो बोध्यते तत्कर्तृविशेषणं, (च) कर्मण एवं एवंभूतस्य कर्मणः इतस्करणमिति यो विशेषो बोध्यते तत्कर्मविशेषणञ्च, (छ) भाववाच्ये कर्त्रा एवंभूतेन सता इतत्करणभवनादीति यो विशेषो बोध्यते तत्कर्तृविशेषणञ्च विधेयरूपेण बोध्यमानं विशेष्योत्तरवर्ति विधेयविशेषणं भवति. अस्तिभवत्यादिक्रियावर्तमानस्य कर्तृविधेयविशेषणेन सह तत्समानाधिकरण (समानलिङ्गविभक्तिवचन) शब्दकस्य प्रयोगो गौणत्वेनाऽप्रयोगोऽपि भवति. तेन चेदृशं सद्विशेषणमित्यप्युच्यते. यथा:—

(क) — देवदत्तः पण्डितो भवति. त्वं सुखी भव. अहमध्यायकोऽस्मि. (ख) अशोभक्षयत् (सन्) शेते. वयं स्वतन्त्रप्रियाः (सन्तः) विभेम. सीता रामस्य पार्श्वे पतिव्रता (सती) अतिष्ठत. (ग) बालकाः क्रीडन्तः (सन्तः) भक्षयन्ति. गोपालो भीतः (सन्) गृहं नोपसर्पति. वयं परिश्रितवस्त्राः (सन्तः) पाठशालां गच्छामः. त्वं सावधाना (सती) कार्यं कुरु. (घ)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गत्वो रुक्मं कुरु: पुस्तकं दृढबद्धं विधत्ते. गृहाणि सुधाधवलानि रचयति. त्वां मूर्खमम-
स्मिमः जीरवनीं दृढामप्यशमः ६०

अकः चन्द्रमसा समुदितेन (सता) तमो निरस्यते. अस्माभिर्मुक्तवद्भिः (सद्भिः) पाठो
धीयते. तारकाभिः प्रकाशमानाभिः (सतीभिः) गगनमुज्ज्वली क्रियेत. (यथा) वस्त्रं नीलं दृश्यते.
सैन्यं परितः सन्नद्धं शाय्यते. रजसा शरीरं मलयस्थं वा व्याप्ति ६०

खः त्वया प्रगल्भेन (सता) भूयताम्. बालकैः धूलिधूसरैः (सद्भिः) क्रीड्यते. सैनिकैर्बद्ध-
परिकरैः (सद्भिः) पुरान्निष्क्रम्यताम्. ६०

वाक्यांशान्तर्गतक्रियानुसारेणापि पूर्वोक्तरीत्या कर्तृकर्मविशेषणं सतिसप्तमी
विशेषणञ्चेत्यादिकं विधेयविशेषणं भवति. तच्च अवान्तरविधेयविशेषणमुच्यते. यथा
जलं वस्त्रपूतं कृत्वा पिब. त्वया सावधानेन (सता) कृतं कार्यं न हीयते. पुस्तकं चर्मा-
वनद्धं कर्तुमहमापणे गच्छामि. सूर्ये समुदिते (सति) तमो नश्यति. गुरावाहूयति (सति)
समागतः. (सतिसप्तमीविशेषणं पूर्वप्रयुक्तमपि पातःसत्यापि विधेयीकर्तव्यं यथा मुहूर्तावशि-
ष्टायां रजन्यां (रजन्यां मुहूर्तावशिष्टायां सत्यां) मुत्थाय पाठमभ्यस्यति) ६०

विधेयीभूतभिन्नानि कर्तृकर्मविशेषणानि करणादिकारकानां सम्बन्ध्यादीना-
मान्तरविशेषणानि चोद्देश्यविशेषणानि. यथाः—

सुशीलो विद्यार्थी सद्गुणेन स्वभावेन स्वस्य गुरोरन्येषां जनानाञ्च मनो हरति.
स्वच्छतं ग्रन्थमवलम्ब्य विद्वांसः सर्वत्र सभासु समुचितां पदवीं लभन्ते. गुणिनं जनाय
सर्वे स्पृहयन्ति. पूर्वपुरुषैराचरितान्धर्मान्न कदापि त्यजन्ति सुकृतिनः ६०

वाक्यस्य ... नयोद्द्या
यद्यपि करणादीनामपि वाक्ये विधेयभागे प्रवेशस्तया तद्विशेषणानामपि अन्ततः
न भाक्तुयत्ने
क्रियापर्यवसायितया विधेयत्वसम्भवः प्रतिभासते तथापि नत्वमपर्यवसाने विधेयांश-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भागस्य सर्वस्य क्रियापर्यवसायितया करणादीनां कर्मान्तानामपि नामद्वयविशेषणस्यापि विधेयत्वप्रसक्तौ तु देयभागस्य सर्वस्योद्देश्यपर्यवसायितया उद्देश्यत्वं विधेयविशेषणस्याप्यविधेयत्वप्रसक्तिरित्यतोऽर्थमर्यादया विशेष्यान्वयित्वमुद्देश्यत्वं क्रियापर्यवसायित्वं विधेयत्वमित्यभ्युपगमेन पूर्वोक्तकर्तृकर्मविशेषणानां क्रियापर्यवसायितया विधेयविशेषणत्वं तदितरेषां सर्वेषामुद्देश्यविशेषणत्वमिति स्वीकर्तव्यम्. तत्र च कुत्रचिदाकाङ्क्षापूर्वापरभावाभावेऽपि उद्देश्यविधेयतापरिचायके. परन्तु क्वचिद् वाक्यरचनाप्रौढ्या उद्देश्यानामपि परतः क्रमेण विधेयानामपि पूर्वतः क्रमेण इति क्वचिद् व्यवस्थायां दृष्टायामपि तत्र वक्त्रभिप्रायपर्यालोचनया उद्देश्यत्वोचितानां पूर्वतः, विधेयत्वोचितानां परतः क्रमेण वाक्यं कल्पनीयमिति.

(२५०) इष्ठन्नियत्तरतमप्रत्ययान्तौ विशेषणे।
विशेष्ये बोध्यधर्माणां तारतम्यं प्रदर्शयेते ॥१८॥

इष्ठन्नियसुन्तरप्तमप्प्रत्यया अतिशायने भवन्तीति तादृशप्रत्ययान्तविशेषणे विशेष्ये प्रदर्शनीयधर्माणामाधिक्यं बोध्यते. तत्रापि द्वयोर्मध्ये अतिशये ईयसुन्तरप्प्रत्ययौ, बहूनां मध्ये तिशये इष्ठन्तमप्प्रत्ययौ भवतः इति स्तप्रत्ययरहितशब्दापेक्षया ईयसुन्तरप्प्रत्ययान्तशब्देन तद्धर्माणामाधिक्यं ततोऽपीष्ठन्तमप्प्रत्ययान्तशब्देनाधिक्यं प्रतीयते इतीदृशानि विशेषणानि तारतम्यबोधकानि भवन्ति. यथा:—

प्रथमश्रेणीकाः— गुरुः लघुः दूरः अन्तिकः

द्वितीयश्रेणीकाः— गरीयान् गुरुतरः लघीयान् लघुतरः दवीयान् दूरतरः नेदीयान् अन्तिकतरः

तृतीयश्रेणीकाः— गरिष्ठः गुरुतमः लघिष्ठः लघुतमः दविष्ठः दूरतमः नेदिष्ठः अन्तिकतमः

एवं मन्येऽपि तत्प्रत्ययान्ताः शब्दाः तद्धर्मगुणतारतम्यं बोधयन्ति.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(२५१) क्वाप्यन्योन्यत्वे च विशेषणविशेष्ययोः।

विशेषणेष्वपि विशेषणता क्वचिदीक्ष्यते ॥५॥

१- कश्चिच्छब्दो विशेषणजातीयोपि किञ्चिद्विशेषार्थं प्रतिपादयन् विशेषणान्तरेण चान्वितः सन्विशेष्यतां धत्ते, कश्चन विशेष्यजातीयोपि विशेष्यान्तरस्य जात्यादिकं धर्मं प्रतिपादयन् विशेष्यान्तरान्वयी सन् विशेषणतां धत्ते इत्यन्यथात्वं भवति. ३- कश्चन शब्दो विवक्षानुसारेण विशेषणं विशेष्यं वोभयथापि भवन् विशेष्यस्य विशेषणत्वे, विशेषणस्य विशेष्यत्वं चेति द्वयोर्विशेषार्थकत्वया सामान्यार्थकत्वया वा अनिश्चायत्त्वभयथात्वं वहति. ४- कश्चन विशेषणक्रियाविशेषणादिजातीयः शब्दो विशेषणीभूतशब्दान्वयी सन् विशेषणस्यापि विशेषणत्वं वहति. यथाः-

१- पठितव्यानि कारकाणि. सुशीलो दाता. मदीयं कर्तव्यं.

इत्यादावुत्तरपदानि विशेषणजातीयान्यपि विशेष्यीभूतानि

२- देवदत्तो ब्राह्मणः. सख्वा गोपालः.

इत्यादौ पूर्वपदानि विशेष्यजातीयान्यपि विशेषणीभूतानि.

३- पार्थिवश्चन्द्रः (चन्द्रः पार्थिवो वा) देवदत्त उपाध्यायः (उपाध्यायो देवदत्तो वा.)

इत्यादौ पूर्वस्य विशेषणत्वमुत्तरस्य विशेष्यत्वं विपरीतं वा भवति.

४- महान् पण्डितो देवदत्तः. मदीयः पितृव्यो गोविन्दः. अतीव मूर्खो बालकः.

पर्याप्तं लब्धं धनम् इत्यादौ तृतीयपदविशेषणीभूतद्वितीयपदार्थं विशेषयन्ति प्रथमपदानि विशेषणविशेषणीभूतानि.

एवं विशेष्यविशेषणभावव्यवस्था विवक्षाधीना व्यवहारतो विवेचनीया.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(३५३) नानाविशेषणान्येकविशेष्यस्यापि कुत्रचित् ।

एकं विशेषणं नानाविशेष्याणामपि क्वचित् ॥ ६॥

विशेष्यं विशेषणञ्चैकैकमेव भवतीति न नियमः, किन्तु वक्तृव्यवशेन क्वचिदेकस्मिन्नेव विशेष्ये नानाविशेषणानि, क्वचिन्नानाविशेष्याणामेकमेव विशेषणं, क्वचिन्नाना विशेष्याणां नाना विशेषणान्यपि भवन्ति.

यथा:- 'सुशीलो मेधावी परिश्रमी च छात्रः सफलो भवति. कश्चन मानवो भाग्येन ईश्वरभक्तो मातापितृपूजको राजप्रियश्च भवति. अनलसा यथार्थवक्तृत्वेऽनाय सर्वे स्पृहयन्ती'त्यादौ नानाविशेषणान्येकविशेष्यस्य ; 'अलसः पुत्रः शिष्यो भृत्यश्च न रोचते. उन्नतः पर्वतो वंशोऽगुणश्च दूरं प्रकाशते. मलिनं गृहं वस्त्रं शरीरञ्च न सुखयति' इत्यादौ एकं विशेषणं नानाविशेष्याणां; 'निर्मलमच्छिद्रं चरित्रं वस्त्रं च शोभते. सौवर्णं महार्घं सरत्नं च मुकुटं छत्रं कवचं च धारयन्ति राजानः. पटुः सावधानो भक्तश्च पुत्रः शिष्यो भृत्यश्च न सर्वत्र लभ्यते' इत्यादौ नानाविशेषणानि नाना विशेष्याणां प्रयुक्तानि सन्त्यत्र.

नानाविशेषणप्रयोगे क्वचित्सर्वेषां विशेषणानां परस्परं निरपेक्षतया सहैव विशेष्यान्वयो भवति, क्वचित्तु पूर्वविशेषणान्वयोत्तरमेवापरविशेषणान्वयेन कानिचित् कानि भवन्ति, तानि च क्रमिकविशेषणान्युच्यन्ते, तत्र च मध्ये तत इत्यादि क्रमबोधकं पदं प्रयुज्यते, तदप्रयोगेऽपि तदर्थो गम्यते, क्वचित्पूर्वविशेषणस्योत्तरविशेषणान्वये हेतुत्वं भवति, तत्र पूर्वं हेतुगर्भविशेषणमित्युच्यते, तत्र च मध्ये अत एवेत्यादि हेतुत्वबोधकं पदं प्रयुज्यते, तदप्रयोगेऽपि तदर्थो गम्यते. यथा:-

(१) अग्निशुद्धं सत्तुज्ज्वलं निर्मलं सुवर्णं निकषे परीक्ष्यते. उ०

(२) पीतदुग्धाः (ततः) वत्सान्वासरान्स्तृप्यन्तो गावो गोष्ठानि गच्छन्ति. उ०

(३) दूरतो व्यक्तशरीरम् (अत एव) विशेषतो ज्ञातं तुङ्गं समीपे पर्यचैषीत्. उ०

एवमन्यत्रापि नानाविशेषणस्थले सहभाविलं क्रमिकत्वं हेतुगर्भत्वं वे सर्वतो विवेचनीयम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(२५३) नानाविशेष्यशब्दानां तद्विशेषणयोगिनाम्।
लिङ्गसङ्ख्ये विभिन्ने च विभक्तिस्तु समा मिथः ॥७॥

एकस्मिन्विशेष्ये नानाविशेषणान्वयस्थले सर्वेषां विशेषणानामेकस्मिन्नेव विशेष्येऽन्वयित्वात् एकविशेषणस्थल इव तेन विशेष्येण सह लिङ्गविभक्तिवचनेष्वेकरूपतैवेति तत्र नकोऽपि विशेषः. यथा:- सुशीलो मेधावी परिश्रमी च छात्रः सफलो भवति. अलसाय वाचालाय मूर्खाय दुःखं भवति. सुशीलायै प्रियवादिन्यै रूपवत्यै भार्यायै पतिः स्निह्यति. उन्नते सु धवलिते महति गृहे धनिनो निवसन्ति. इत्यादौ.

यत्र नानाविशेष्येष्वेकमनेकं वा विशेषणमन्वयि भवति तत्र तादृशानां नानाविशेष्याणां परस्परं विभक्तेरैक्यमेवापेक्ष्यते, लिङ्गवचनयोस्तु साम्यमसाम्यं वा भवतु तद्विशेषो नापेक्ष्यते. (तत्र विशेषणस्थितौ विशेषस्तु वक्ष्यते) यथा:- चपलो छात्रो बालकश्च मनो हरति. बुद्धिमन्तौ शिष्यो मित्रं च दुर्लभानि भवन्ति. परस्परानुरक्ताः स्वामी स्वामिनी परिजनाश्च गृहं शोभयन्ति. दुष्कराणि कार्याणि गुणान्दोषांश्च प्रकाशयन्ति परीक्षकाः इ.

(२५४) लिङ्गसङ्ख्याद्वयीसाम्ये तल्लिङ्गं स्याद्विशेषणे।
वचनं चैकसङ्ख्यायाः समष्टेरनुसारतः ॥८॥

नानाविशेष्येषु एकानेकविशेषणान्वयस्थले तेषां नानाविशेष्याणां विभक्तेरिवाऽलिङ्गस्य वचनस्य च साम्ये (द्वयोः) विशेषणे विशेष्यानुसारमेव लिङ्गं भवति, वचनं तु विशेष्याणां समष्टिसंख्यानुसारेण प्रत्येकसंख्यानुसारेण (विशेष्य) चेत्युभयथापि भवति. ~~यथा:- [illegible]~~
~~सर्वेषु [illegible]~~
एकं एकानि वा पुष्पं फलं पुस्तकं चानय. गुणिनि गुणिषु वा पुत्रे शिष्ये सुहृदि चस्नेहः.
सुरूपिणां सुशीला कन्या वधूश्च तद्गृहमुज्ज्वलयतः. रम्याणि गृहाणि भूषणानि च मनो हरन्ति
बुद्धिमद्भ्यां बुद्धिमते वा पुत्राय शिष्याय च देहि.

ईदृशस्थले विशेष्याणामेकरूपेण विशेषणस्य समष्टिसंख्यया प्रयोगे युगपदेव सर्वेषु विशेष्येष्वन्वयः, प्रत्येकसंख्यया प्रयोगे तु प्रत्येकमन्वय इत्युभयथापि नान्यथा ख्यातः. परन्तु विशेष्यसाम्यस्थलेपि 'च' अपीत्यादिप्रयोगेण विशेष्याणां समुच्चीयमानत्वावस्थायां तथोभयथापि प्रयोगः, 'वा' अथवेत्यादिप्रयोगेण विकल्प्यमानत्वावस्थायां तु प्रत्येकसंख्ययैव प्रयोग उचितः. यथा- समुच्चये- रक्ते रक्तानि वा पुष्पं वस्त्रं पुस्तकञ्चानय इत्यादि; विकल्पे- रक्तं पुष्पं वस्त्रं पुस्तकं वा नय इत्यादि. ईदृशस्थले वार्थिकतयाऽयौगपद्येन रक्तानि पुष्पं वस्त्रं पुस्तकं वानयेत्यादिप्रयोगो नोचितः. परं कविनिर्विकल्पेपि क्वचिन्न वा प्रयुज्यते. एवं नानाविशेष्येषु नानाविशेषणयोगस्थले तानि सर्वाण्येव विशेषणानि समष्टिसंख्यावन्ति वा, प्रत्येकसंख्यावन्ति समानानि स्युः, न तु क्वचित्समष्टिसंख्यायुतं किञ्चित्प्रत्येकसंख्यायुतमिति वैषम्यमुचितम्. यथा:- अनलसः सावधानः समयज्ञश्च पुत्रः शिष्यो भृत्यश्चेति वा, अनलसाः सावधानाः समयज्ञाश्च पुत्रः शिष्यो भृत्यश्चेति वा युक्तं, न तु अनलसाः सावधानः समयज्ञाः पुत्रः शिष्यो भृत्यश्चेत्यादि. विकल्पस्थले तु ईदृशस्थलेपि पूर्ववत्प्रत्येकसंख्ययैव प्रयोग इति सुस्पष्टमेव

(२५५) समष्टिसंख्यावैषम्ये लिङ्गस्य वचनस्य वा।
क्लीबाक्लीबस्थितौ क्लीबं, पुंलिङ्गं मिथुनस्थितौ॥ ८॥

नानाविशेष्येषु विशेषणान्वयस्थले यत्र तेषां नानाविशेष्याणां विभक्तिसाम्येपि लिङ्गस्य वचनस्योभयोर्वा वैषम्यं तत्र विशेषणस्य सर्वैर्विशेष्यैः सहैकरूपेण सामानाधिकरण्यं न भवति, तेन तादृशस्थले विशेषणे विशेष्यसमष्टिसंख्यानुसारेण वचनं, लिङ्गं तु क्लीबाक्लीब(स्त्रीपुं)लिङ्गविशेष्यसाङ्कर्ये क्लीबलिङ्गं, पुंस्त्रीलिङ्गविशेष्यसाङ्कर्ये पुंलिङ्गं भवति. तत्रश्च नानाविशेष्याणां भिन्नलिङ्गत्वमात्रे भिन्नलिङ्गवचनोभयत्वेपि क्लीबाक्लीबत्वे क्लीबं, पुंस्त्रीलिङ्गत्वे पुंलिङ्गं, समष्टिसंख्यानुसारि च वचनं, भिन्नवचनमात्रत्वे विशेष्यसमानलिङ्गं समष्टि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वचनं, किञ्चिदजहल्लिङ्गवचनमपि विशेषणं भवति. यथाः—

अजहद्वचने - अप्सरसो मेनकादिन्द्र आहूयामास.

अजहल्लिङ्ग - रामस्य कलत्रं सीता वनमगात्. सा चक्षुषो गोचरोऽभूत्. मम विषयो धनम्

अजहदुभय - मैथिली तस्य दाराः. केवलाः प्रमाणम् वेदाः प्रमाणम्.

एवं - आपो द्रव्यं. त्वं मम प्राणाः वर्षा ऋतुराजगाम. गृहाणि चक्षुर्विषयाः [विषयः] देव

पादाः प्रमाणम्. प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि.

इत्यादिष्वन्यत्रापि व्यवहारतो ज्ञेयम्.

(२५१) उपमारोपतो भिन्ना संज्ञापि स्याद्विशेषणम्।

लिङ्गसंख्याविभेदेऽपि स्यादस्यापि विशेषणम्. ॥ ५१॥

एकवस्तुवाचकानां संज्ञाशब्दानामपि कथञ्चित्परस्परं विशेष्यविशेषणभावः पूर्व

मुक्तः. कश्चित्तु भिन्नवस्तुवाचकानां संज्ञाशब्दानामपि एकस्यान्यत्र तुल्यतां तस्मि

न्नन्यस्य वा निमित्तीकृत्य विशेषणविशेष्यभावो भवति. यत्र ~~मुखं चन्द्र~~ इवादि तुल्य

तावोधकशब्दप्रयोगेण साम्यद्वारा ~~विशेष~~ संज्ञान्तरस्य विशेषकं भवति तदुपमा

न विशेषणमित्युच्यते. यत्र साम्यवाचकेवादिशब्दमप्रयुज्य साम्यप्रयुक्ताभेद

प्रदर्शन (आरोप) द्वारा संज्ञान्तरस्य विशेषकं भवति तदारोपविशेषणमित्युच्यते. यस्य [यस्य],

यत्रोपमानतया लोके प्रसिद्धत्वानि मुखादौ चन्द्रादीन्युपमानविशेषणानि, यस्य यस्य च

यत्राणुसाम्यप्रयुक्तया रोप्यतया प्रसिद्धत्वानि आधारादौ पात्रस्थानपदभाजना

स्पदप्रमाणादीनि उपमानत्वोचितानि चन्द्रादीनि चारोपविशेषणानि भवन्ति. अनयोरुप

मानारोपविशेषणयोः प्रायः संज्ञात्वेन नियतलिङ्गतया कचिदद्वितीयसंख्यार्थानि

यतवचनतया कचिदजहद्वचनतया च तादृशविशेष्यविशेषणयोः समानविभक्तिक

त्वमेव नियतं, लिङ्गवचने तु समाने असमाने अपि यथायथं भवतः. इत्थमुद्देश्यत्वेन विधे

...sity, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यत्नेन वा प्रयुज्यते. यथा:-(अत्र च साम्यनिर्वाहकधर्मादि प्रयुक्तमप्रयुक्तमपि भवति).
१- उपमानविशेषणं - त्वन्मुखं चन्द्र इव दृश्यते. कृष्णसर्पिणीमिव त्वद्वेणीं पश्यन्ति कामुकाः. व्याघ्र इव शूरः पुरुषः. मम प्राणा इव त्वमसि. गुरुरिव विद्यायां शोभमानः शिष्यः।
२- आरोप्यविशेषणं - मुखं चन्द्रमसं मन्ये. कृष्णसर्पिणी त्वद्वेणी कामुकान् दशति.
गुणाः पूजास्थानं. भवन्तं गुणानां भाजनं कथयामि. भवन्तः प्रमाणम्. सम्पदः पदमापदाम्।

अनयोरारोप्योपमानविशेषणयोः सदान्वयवशेन विशेषणीकृतत्वेऽपि संज्ञात्वेन विशेष्यजातीयतया तयोरपि विशेषणान्तरं प्रयोक्तुं शक्यते. परन्तु तत्र मुख्यविशेष्यस्य तथात्वेपि स्वविशेष्यीभूतयोरारोप्योपमानविशेषणयोरनुसारेणैव लिङ्गवचनादिकं मञ्जहरिद्रावचनशब्दवज्जं भवति. यथा:-

त्वन्मुखं द्वितीयश्चन्द्र इव. विद्या परमं रत्नम्. त्वं मम बहिश्चराः प्राणाः. धनं कलहस्य महन्मूलमिव.

एवं यत्र यत्र संज्ञान्तरस्य संज्ञान्तरे विशेषणीभावेन व्यवहारो दृश्यते तत्र सर्वत्रैवं विशेषणत्वं व्यवहर्तव्यम्. यथा:-(उर्वशी सुकुमारं प्रहरणं महेन्द्रस्य, प्रत्यादेशो रूपगर्वितायाः श्रियः, अलङ्कारः स्वर्गस्य. त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयं त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे. सा साक्षान्मेदिनीवापरा. एष सभायां भूमिरिव। धैर्ये समुद्र इव. महत्त्वे पर्वत इव ८०

सामान्यतो विशेषणाङ्कितमेव गुण्ये व्यवह्रियमाणं लक्षणया क्वचिद्गुणान्तरेऽपि व्यवह्रियते. तेन विशेषणपदानां गौणे मुख्ये चार्थे व्यवहारः सूक्ष्मदृशा परिचेयः. यथा- 'विकसितं पुष्पं, ज्वलितं मुखं, कुटिलानि कुसुमानि, जटिलस्तापसी, सहासं वदनं, गहनं वनं' इत्यादौ मुख्यार्थप्रतिपादनम्, 'विकसितं मुखं, ज्वलितं शौर्यं, कुटिला भ्रुकुटी. जटिलो विषयः सहासानि कुसुमानि. गहना शैली' इत्यादौ गौणार्थमादाय तान्येव विशेषणानि प्रयुक्तानि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(२५८) विशेषणं स्यात्क्रियाया अव्ययान्यपि कर्हिचित् ।

क्लीबद्वितीयैकत्वं स्यात्तदा तस्मिन्ननव्यये ॥ १२ ॥

यथाव्ययं क्रियाविशेषणं तथा विशेषणशब्दोऽपि क्वचित्क्रियाविशेषणत्वेन व्यवह्रियते. परन्तु विशेषणशब्दस्य क्रियाविशेषणत्वे सर्वत्र क्लीबलिङ्गद्वितीयैकवचनमेव प्रयुज्यते यथाः- मधुरं वक्ति. सदयमाह्वयति. मधुरस्वरं क्वणते. पटुत्वं लपति.

इत्यादि बह्वन्यत्रापि.

सारांशः —

ज्ञातिलिङ्गपरिचयार्थं विशेषणं प्रयोज्यं, तत्र सामान्यबोध्यं पूर्वस्थितमुद्देश्यं विशेषकोऽनन्तरस्थितं विधेयं भवति. (विशेष्यविशेषणभावः यथास्थानमपि कल्पितः) नानाविशेष्याणामेकं विशेषणं नानाविशेषणानामेकं विशेष्यं सम्भवति. तरतमाद्यन्तं तारतम्यं बोधयति. क्वचिद्विशेषणमजहल्लिङ्गवचनं भवति साम्यारोपाभ्यां विशेषणीभूतेऽपमानोऽपि विशेषके. अतः अव्ययक्रियाविशेषणं क्लीबद्वितीयैकवचनान्तमेव.

प्रश्नाः —

विशेषणं कीदृशं प्रयोज्यं? कतिविधं कीदृशं चेतत्? उद्देश्यविधेयविशेषणयोः स्थानं कीदृशीः? विशेषणविशेष्ययोरेकत्वे नानात्वे वा कीदृशो विशेषः? अजहल्लिङ्गवचनविशेषणानि कीदृशानि. साम्यारोपाभ्यां कथं विशेषणत्वं? तारतम्यं कथं प्रतीते? क्रियाविशेषणव्यवस्था कथम्? अधस्तनवाक्यगतविशेषणेषु परिहृष्टान्विशेषान्प्रदर्शयत :—

तस्मिन्सत्यं धृतिर्मौनं तपः शौचं दमः शमः। धृयाणि पृथक्व्याघ्रे लोकपालसमे स्थिते:

पाण्डवाश्च महात्मानो द्रौपदी च यशस्विनी। कृतोपकाराः कौन्तेयाः प्रयुः प्राङ्मुखास्तत:।

अप्रमाणीकृतोऽस्माभिर्वा लोभेन पीडितः. नाहं नन्दनको नाम निर्लोभत्वान्निर्जितः।

कस्मिन्नस्माभिर्भाजनं विभक्तैः ममापि शङ्कास्थानं पाण्डवाः. यस्मिन्सत्यं च मे धाव धर्मे प्रभतर्षभैः अप्रमेयाणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उद्धृतं समर्थनं निश्चेतुमपि.

२) सर्वनामप्रयोगस्तबकः.

(२५९) पूर्वोक्तसंज्ञाशब्दानां पुनरुक्तिप्रसङ्गने।
वाक्यान्तरे त्वदादेव प्रातिनिध्येन कथ्यते ॥ १ ॥

पूर्ववाक्योक्तस्य संज्ञाशब्दस्य पुनरुत्तरवाक्ये यदा प्रयोगः प्राप्नोति तदा पुनर्विवक्षिताः संज्ञाशब्दा न प्रयुज्यन्ते किन्तु वाक्यसौन्दर्याय तत्स्थाने त्वदादिकं सर्वनामैव प्रयोज्यं भवति. यथा:- रामो दशरथस्य पुत्रो भूत्. रामाय दशरथोतीव स्निह्यति स्म. रामस्य त्रिलोरा भ्रातर आसन्. भ्रातृषु लक्ष्मणो रामस्यातिप्रिय आसीत्. सस्नेहे लक्ष्मणोपि रामं भक्त्या सिषेवे. वने गच्छन्तं रामं लक्ष्मणोनुययौ' इत्यादिरीत्या दशरथरामलक्ष्मणादिशब्दानां पुनः पुनः कथने वाक्यानामशोभनत्वं भवेत्. ततः पौनरुक्त्यं परीहृत्य पुनर्विवक्षमाणतत्तन्नाम प्रातिनिध्येन त्वदादिकं निवेश्य 'रामो दशरथस्य पुत्रो भूत् अस्मै (रामाय) (दशरथः) सोतीव स्निह्यति स्म. अस्य (रामस्य) तिस्रो भ्रातर आसन्. तेषु (भ्रातृषु) लक्ष्मणोऽस्यातिप्रिय आसीत्. सोपि (लक्ष्मणः) इमं (रामं) भक्त्या सिषेवे. वनं गच्छन्तमिमं (रामं) सो (लक्ष्मणः) अनुययौ' इत्यादिरीत्या प्रयोगे पूर्वापरतात्पर्यानुरोधेन त्वदादिभिस्तत्तत्संज्ञाबोधेन वाक्यानां शोभनत्वं भवति. एवमन्यत्र. परन्तु इदं प्रायिकं क्वचित्स्पष्टावबोधाय सर्वनामविशेषणीकृत्य 'स दशरथः. तस्मै रामाय. स लक्ष्मण इत्यादिरीत्या संज्ञाशब्दः पुनरपि प्रयोक्तुं शक्यते.

(२६०) यत्रैकवाक्ये संज्ञा वा सर्वनामेष्यते पुनः।
तत्र तत्प्रातिनिध्येन स्वनिजात्मादयो मताः ॥ २ ॥

यत्रैकस्मिन्नेव वाक्ये एकवारमुक्तस्य संज्ञाशब्दस्य त्वदादिसर्वनामशब्दस्य वा पुनरुक्तिप्रसङ्गः तत्र द्वितीयवारे तत्संज्ञा त्वदादिशब्दमप्रयुज्य तत्स्थाने तत्समानलिङ्गवचनादिस्वशब्दस्य तत्समानार्थकनिजात्मादिशब्दस्य वा प्रयोगो युज्यते. (स्वनिजशब्दौ तु विशेषणतयापि प्रयोक्तुं शक्यते यथा:- 'स स्वं बालं परिचनोति' 'अहं निजं कार्यं करोमि' इत्यादौ विशेषणीभूताभ्यामाभ्यां स्वस्य निजस्येति षष्ठ्यन्तसमानार्थविशेषणार्थो गृह्यते.)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यथा:- गोपालो गोपालस्य पुस्तकं गृहीत्वा पाठशालामगात्. स तस्य लेखनी
आनैषीत्. 'अयमनेन लिखितं तस्य कार्यं पुस्तकं समानयत्.' इत्यादिरीत्या एकस्मि
न्नेव वाक्ये तदर्थकस्य संज्ञाशब्दस्य सर्वनाम्नो वा पुनरुक्तिर्नोचिता, किन्तु स्वात्मनिजा
दिशब्दं प्रयुज्य - गोपालः स्वस्य आत्मनो निजस्य वा (गोपालस्य) पुस्तकं गृहीत्वा
पाठशालामगात्. स (गोपालः) स्वस्य निजस्यात्मनो वा (गोपालस्य) लेखनी आ
नैषीत्. अयं (गोपालः) स्वेन निजेनात्मना वा, (गोपालेन) लिखितं स्वस्यात्मनो निजस्य वा
(गोपालस्य) कार्यं समानयत्.' इत्यादि श्रेणीयं प्रयुज्यते. एवं महात्मान
मगात् कोऽपि. स तस्य कार्यं समापयत्.

इत्यादिष्वपि.

पूर्वं यत्संज्ञाप्रातिनिध्येन सर्वनाम प्रयुक्तं तदन्यसंज्ञाप्रातिनिध्येन तु सर्वनाम्नः पुनरुक्ति
र्भवत्येव. यथाः- स (गोपालः) तस्मै (गोविन्दाय) लेखनीमददादित्यादि. परन्तु कर्तृकारक
पुनरुक्तिप्रसङ्गे प्रायः स्वनिजात्मशब्दा एव प्रयोक्तव्या इति नियमः, कर्त्रन्यपुनरुक्तिप्रसङ्गे तु स्वादि
शब्दस्थाने सर्वनाम्नो वापि कैश्चित् प्रयोगः क्रियते. यथा- स मह्यं स्वस्य मनसा शिरस्त्राणं ददाति.
मम त्वस्मिन्नयि वा अवज्ञा जायते. रामात् स्वस्य तस्य वा भेद इत्यादि; परन्त्वीदृशेष्वपि स्वादिश
ब्द प्रयोग एव शोभनः. एवं पूर्वमुपात्तस्यैव पुनरुक्तिप्रसङ्गे स्वादिशब्दप्रयोग इत्यपि नानिय
मः. क्वचित्तस्मिन्नेव वाक्ये वक्ष्यमाणस्य पूर्वमुक्तिप्रसङ्गेऽपि तथा भवति. यथाः- स्वस्य पुत्रं चैत्रः
पश्यति. आत्मानं को न बहु मन्यते. निजेन कृतं कार्यं स प्रशंसति. इत्यादि. एवं प्रधानपदार्थस्यैव
बोधाय स्वादिशब्दप्रयोगो भवति, न तु समस्तपदार्थैकदेशावबोधाय. यथाः- चैत्रपुत्रः स्वस्य गृहं
पश्यतीत्यादौ स्वशब्देन चैत्रपुत्र एव बुध्यते न तु चैत्रमात्रम्. एवं चेतनबोधायैव तत्प्रयोगः प्र
सिद्धः, अचेतनबोधाय तु क्वचिदेव तादृशविशेष एव प्रयुज्यते. यथाः- शिरस्त्राणं स्वस्य रूपं कस्मै
विभर्ति. पर्वता आत्मभिर्वृहत्तां भूमिं व्याप्नुवन्ति इत्यादि. एवं स्वादिशब्देन समभिव्याहृतस्त

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मीपस्थपदार्थयोर्धान्नानापदानां समभिव्याहारस्थले कतमस्य पदार्थस्य त्यादिशब्देन बोध इति प्रकरणतात्पर्याद्यनुसारेण निर्णेयम्. यथा:- चैत्रेणानीतं स्वपुत्रं मैत्रः पश्यति. स्वपुत्रमदर्शिनि मैत्रं चैत्रः पश्यतीत्यादौ स्वपुत्रशब्देन चैत्रपुत्रो मैत्रपुत्रो वाऽन्यथापि बोद्धुं शक्य इति प्रकरणाद्यनुसारेणैवैकतरो निर्णयः एवमात्मादिशब्दप्रयोगेऽपि. इत्यादयः त्यादिशब्दप्रयोगे विशेषाः सूक्ष्मदृशा व्यवहारतो विज्ञेयाः.

(२६१) त्यदादेर्यत्प्रातिनिध्यं तद्विभक्त्यादयो मताः।

विशेषणादिकप्रातिनिध्ये स्युस्तद्वा अपि ॥ १॥

रूपाद्यनुरोधेन परिगणितेषु त्यदादिषु विशेषणयोरेकशब्दयोः प्रवेशो सम्बोधनवतः स्वनिजात्मशब्दानां बहिर्भावेऽपि अत्र प्रयोगनियमदृष्ट्या त्यदादिशब्देन यद् तद् एतद् इदम् अदस् युष्मद् अस्मद् भवत् किम् स्व निज आत्म शब्दा ग्राह्याः एषां प्रयोगे यद् शब्दलिङ्गवचनविभक्तियुतस्य यत्संज्ञाशब्दस्य त्यादिशब्दप्रयोगे यत्सर्वनाम्नो विशेषणस्थौ प्राप्त्या तत्प्रातिनिध्येन प्रयोगः स सर्वनामशब्दस्तादृशलिङ्गवचनविभक्तियुक्त एव प्रयोज्यो नाभिन्नः तेन तदनुरूपाणां प्रातिनिध्यीयमानशब्दानामेवार्थः प्रकरणादिना ज्ञायते.

यथा:- रामः सीतया सह वनं जगाम. [तदा] स (रामः) तां (सीतां) [अप्येन विचलितचित्तां दृष्ट्वा] ~~कस्मिंश्चित् काले~~ ~~कस्मै~~ उवाच. भो सीते! अहं (रामः) त्वां (सीतां) भीषणां वनमानीतवानस्मि. यस्मिन् (वने) नरवो हिंस्रा जन्तवो विचरन्ति. येषां (जन्तूनां) दर्शने धीरैरपि स्वेषां (धीराणां) मनांसि भयेनाकुलीक्रियन्ते. राजकुमार्यां जन्मतोऽपालना (राजकुमार्याः) ननु भूतले एतादृश्यां त्वयि (सीतायां) अहं (रामः) भीतिशः कठोरोऽस्मि. परं मा बिभीहि. मम (रामस्य) अग्रे ते (जन्तवः) तव (सीतायाः) अन्यमप्यपकारं कर्तुं न शक्नुवन्ति' इत्यादौ तत्तत्सर्वनाम्ना तत्तत्संज्ञाशब्दार्थो बुध्यते. एवमन्यत्र.

अत्र विशेषणस्य पूर्वोक्तस्य पुनरुक्तिप्रसङ्गस्तत्र तत्परिहाराय तदर्थबोधका यादृश[सर्वनामस्थानीया]ता इमे दृशादयो विशेषणशब्दाः प्रयोज्याः, यथा वा अपरस्य पूर्वोक्तस्य पुनरुक्तिप्रसङ्गस्तत्रापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्वदव्ययरूपा तथा एव यथा इत्थमित्यादयः शब्दाः प्रयोज्याः एवं कारकार्थकपञ्च मी सप्तम्यन्तादि प्रातिनिध्येन तत्र यत अतः तत्र यत्र अत्र तदा यदा सर्वदा अव्ययाः प्रयोज्याः (आख्यातस्य प्रातिनिध्येन तु सर्वनाम प्रयोगो न दृश्यते परन्तु विशेषणा यथादीनां पुन रुक्तिप्रसङ्गे सर्वत्र सर्वनाम्नो द्रुतमेव प्रयोज्यमिति न नियमः किन्तु तथापि प्रयोक्तुं शक्या इत्युच्यते

यथाः– स सम्यग्ब्रवीति, अहमप्येवमेव सम्यग्बुध्ये. अयं पुरुषः स्थूलः, अस्य पुरस्त्री दृशी स्थूला वा. मम वस्त्रं नीलमस्ति, मित्रस्यापि तादृशं नीलं वा. राम उच्चैः पठति, बालो पाठोऽपि तथा उच्चैर्धा कन्दति. वने व्याघ्रा भवन्ति, तत्र (वने) सिंहा अपि सन्ति, यत्र (वने) नद्योऽत्र हस्तिनश्च विचरन्ति. यतः (स्थानात्) अहमागतः ततः एव (स्थानात्) अयमागतः

दर्शकप्रयोगः दर्शकेषु तदा युक्तौ समीपे त्वेतदेदमा ।

(२६२) अदसा दूरतो वर्ति वस्तु बोध्यं विवक्षया ॥ ४ ॥

तद् एतद् इदम् अदस् शब्दा विवक्षितस्य प्रथमपुरुषस्य वाचका इति दर्शका उच्यन्ते, परं तेषां प्रयोगे मिथो विशेषोऽपि दृश्यते. विवक्षितं वस्तु तच्छब्देन पुरःस्थत्वरूपेण, एतदिदंशब्दौ समीपवर्तित्वरूपेण, अदश्शब्दो दूरस्थत्वरूपेण बोधयन्ति; अतः पुरोवर्ति बोधने इदमेतच्छब्दौ. दूरस्थस्य पुरोगतत्वेन बोधने तच्छब्दः, दूरगतत्वेन बोधने अदश्शब्दः प्रयुज्यते; एवं तत्सन्निधितादि विशेषणानामन्यादीनामप्येवं व्यवस्थितः प्रयोगः.

यथाः– एष अयं वा (पुरोवर्ती) पुरुषः असौ (दूरगः) रामः. स (दूरगो पुरःस्थः) गुरुः. एवं तत्र अत्र (अमुत्र इह. तथा इत्थमेवं मित्यादिष्वपि. परन्तु कविभिरेकस्यैव वस्तुनो बोधने त्वन्यसमये विवक्षाभेदमङ्गीकृत्याऽनेकधापि प्रयुज्यते.

युष्मदस्मदोः प्रयोगः अनुकारे मूलं दृष्ट्वा प्रयोगो युष्मदस्मदोः ।

(२६३) क्वचिच्चाप्यनेकत्वं मानादौ पक्षान्तैक्यधियामपि ॥ ५ ॥

अनुकरणरूपवाक्ये युष्मदस्मदोः प्रयोगो मूलं दृष्ट्वैव भवति, अर्थान्मूलवक्तुरेव यो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धार्थीय अस्मच्छब्दस्य, मूलवक्तृसम्बोध्यस्यैव बोधाय युष्मच्छब्दस्य प्रयोगो भवति, न त्वस्मच्छ-
ब्देनानुकर्तृवक्ता, युष्मच्छब्देन वानुकर्तृसंबोध्यो गृह्यते.

यथा- गोपालो गोविन्दं वक्ति- रामो रावणं त्वामहं क्षणेन हन्तास्मीत्युवाचेति. अत्र च 'त्वामहं
हन्तास्मि' इत्यनुकरणवाक्ये अहंशब्देन मूलवक्तृरामस्य, युष्मच्छब्देन तत्सम्बोध्यस्य रावणस्यैव बोधः,
प्रयोगकर्ता कविर्वा
न त्वस्मच्छब्देनानुकर्तृवक्ता गोपालो, युष्मच्छब्देन गोपालसम्बोध्यो गोविन्दः कविसम्बो-
ध्यः श्रोता वा गृह्यते. एवं- मार्कण्डेयेन सुरथायोक्ते 'देव्युवाच हे महिषासुर! मया त्वयि हतेऽपि
गर्जिष्यन्त्याशु देवताः' इति वाक्ये मया देव्या, त्वयि महिषासुरे हते इत्येव बोधो, न तु मार्कण्डेयेन
सुरथे हते वाऽपि, सूतेन शौनके हते इति, पुराणवाचकेन श्रोतरि हते इति वा गृह्यते. एवं सर्वत्र.

सम्बोध्यस्य
युष्मदस्मदोः प्रयोगे संबोध्यस्य वक्तुर्वा एकत्वेऽपि कश्चित् सम्मानतात्पर्येण युष्मदः, वक्तु-
र्वाऽभिमानादितात्पर्येण वाऽस्मदो बहुवचने प्रयोगो भवति. यथा:- यूयं गच्छत (त्वं गच्छे-
त्यर्थः), वयं ब्रूमः (अहं ब्रवीमीत्यर्थः) अस्माभिरादिष्टम् (मयादिष्टमित्यर्थः). एवं वक्तृद्वित्वेऽपि
क्वचिदस्मदो बहुवचने प्रयोगः. यथा:- वयं ब्रूमः (आवां ब्रूव इत्यर्थः). (सम्बोध्यस्य वक्तुर्वा एकत्वे
द्वित्वे वाऽविवक्षिते त्वस्मदो बहुवचनं प्रायो न प्रयुज्यते. यथा- पुत्रास्त्वं ब्रवीमि, पत्नि आवां ब्रूवः इ०) एवं सं-
पक्ष पक्ष
बोध्यस्य वक्तुर्वा एकत्वेऽपि सम्बोध्यवर्गस्य वक्तृवर्गस्य वा व्यक्तिबहुत्वतात्पर्येणापि बहुवचने
प्रयोगो भवति. यथा:- राजा भृत्यं माज्ञापयति 'अस्माभिरादिष्टं यूयं यथावत् कुरुत' इ०. नेदं च प्रयु-
राजादेशो राजवर्गाभिप्रायेण एकत्वेऽपि प्रायो बहुवचनप्रयोगो व्यवह्रियते. एवं च यत्र यत्र
वक्तृसम्बोध्ययोः एकद्वित्वेऽपि युष्मदस्मदो बहुवचनप्रयोगो यथास्थलं मानाभिमानप्रभुत्ववर्गा-
द्यभिप्रायेण ज्ञेयः. बहुवचनदर्शने वक्तृसम्बोध्ययोः अनेकत्वमुत एकद्वित्वेऽपि सम्मानाभिमानादितात्प-
र्यमिति स्पष्टतया प्रतीत्याऽपि प्रकरणादिना पूर्वापरादिना च यथास्थितं ज्ञेयम्.

विशेषसूत्राणि   द्वितीयादौ वाक्यपादानाद्यादौ युष्मदस्मदोः ।
(२८४)   विशेषकत्वे सादिस्यात्काप्येनादौ क्वमेतयोः ॥ ८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वाक्यादौ पादादौ विशेष्यपूर्वकविशेषणात्मकभिन्नसम्बोधनमात्रोत्तरे चाऽवर्तमाना
नां च वा एव ह अह एभिर्योगेऽनन्वितानां चाक्षुषभिन्नज्ञानार्थकधातुरूपेण सहाऽसमभिव्याहृता
नां द्वितीया चतुर्थी षष्ठीषु भाविनां युष्मच्छब्दस्य 'त्वां युवां युष्मान् तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं तव
युवयोः युष्माकम्' इति रूपाणां स्थानेषु क्रमेण 'त्वा वां वः ते वां वः ते वां वः' इति रूपाणि, तथैव
अस्मच्छब्दस्य 'माम् आवाम् अस्मान् मह्यम् आवाभ्याम् अस्मभ्यम् मम आवयोः अस्माकम्'
इति रूपाणां स्थानेषु क्रमेण 'मा नौ नः मे नौ नः मे नौ नः' इति रूपाणि प्रायः प्रयुज्यन्ते. यथाः—
'नमस्तुभ्यं ते वा. इदं मम मे वा गृहम्. हरिस्त्वां त्वा रक्षतु. हरे दयालो अस्मान्नो वा पाहि. शं
भो सदा रक्ष माम् मा वा. मयि पततु देव तव ते वा कृपादृष्टिः सर्वदा रक्ष देव अस्मान्नो वा. भक्त
स्त्वां त्वा वा पश्यति चक्षुषा. स आवां नौ वा हूयते. इदं युवयोर्वां वा. गृहमस्माकं नो वा गच्छ. '.६०
ननु 'तुभ्यं नमः. तस्य मम च वैरमभूत. इदं ममैव. गुरुस्त्वां मां वा पाठयति. देवास्मान्पाहि. सखे
आपो हि दम. वेदैरशेषैः संवेद्यो स्मान्कृष्णः सर्वदाऽवतु. ओदनं पच तव भविष्यति. चेतसा त्वां स
मीक्षते. भक्तस्तव रूपं ध्यायति. 'इत्यादौ तानि विशेषरूपाणि.

परमत्र १-(क) प्रथमपादं तद्बोधनरूपेऽन्वादेशे सर्वत्र, (ख) विशेष्यपूर्वकविशेषणात्मकभिन्न
सम्बोधनमात्रातिरिक्तपदान्तरपूर्वप्रथमान्तशब्दोत्तरस्थितौ द्वितीयपादं तद्बोधनरूपेऽन्वादेशेऽपि,
(ग) बहुवचनान्तविशेष्यपूर्वविशेषणरूपसम्बोधनमात्रोत्तरस्थितावन्वादेशेऽपि विकल्पेन त्वा
मेत्यादिविशेषरूपाणि, त्वां मामित्यादिसामान्यरूपाणि च; २-पूर्वोक्तस्थलद्वय (विशेष्यपूर्व
कविशेषणात्मकभिन्नसम्बोधनमात्रातिरिक्तपदान्तरपूर्वप्रथमान्तशब्दोत्तरस्थितिः, बहुव
चनान्तविशेष्यपूर्वकविशेषणरूपसम्बोधनमात्रोत्तरस्थितिरिति द्वयं) भिन्नान्वादेशस्थलेऽनि
यमेन त्वामेत्यादिविशेषरूपाण्येव, ३-अन्यत्र (क) वाक्यादौ, (ख) पादादौ, (ग) च वा ह एवेत्यादियो
गान्वये, (घ) चाक्षुषभिन्नज्ञानार्थकधातुसमभिव्याहारे, (ङ) विशेष्यपूर्वकविशेषणात्मकभिन्न
संबोधनशब्दोत्तरं वर्तमानत्वे च) अन्वादेशेऽनन्वादेशेऽपि त्वामेत्यादिविशेषरूपाणि न भवन्ति.
इति विवेकः. यथाः—

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१-(क) पुत्र ते तव वा भक्तोऽस्ति. नत्वो युष्मभ्यं वो वा. (ख) भक्तस्त्वम् मह्यं तेन ही त्वां नायते समाम् माम् मे ति वा. (ग) यूयं प्रभवो देवाः! युष्माकं युष्मान् वो वा भजे. १०

२- अयोनिद्यान् स्तस्मै ते नमः १०

३-(क) अस्मान्न्यस्य. युष्मभ्यं नमः (ख) अधीश्वरः सर्वलोकानां युष्माकं नो भिरस्तु. (ग) को दास्यति युष्मं महां वा. इभ्ये युष्माकमस्माकं च सेव्यः. (घ) मनसा स्मादिलोक
भगवन्तीश्वरः!
यति. चित्ते त्वां ध्यायामि. (ङ) देवास्माभ्यां हि मुक्ते युष्माकमिदमासनम्. १०

एवं कचिद्वैकल्पिकेन कचिन्नियमेन विशेषरूपाणि सामान्यरूपाणि ~~द्विविधान्यपि~~ विविधान्यपि ज्ञेयम्.

तथा- इदमेतदो द्वितीयास्तृतीयैकवचन-षष्ठीद्विवचनरूपेषु अन्वादेशे एनेति प्र-
सर्वलिङ्गानाम्
कृतिभागविशेषरूपेण, इमम् इमौ इमे, इमाम् इमे इमाः, ~~इदम् इमे इमानि,~~ अनेन अ-
नया अनेन, अनयोः अनयोः अनयोः इतीदमशब्दरूपाणां, एतम् एतौ एते, एताम् एते, एतां एतत् एते एतानि, एतेन एतया एतेन, एतयोः एतयोः एतयोः' इत्येतच्छब्दरूपाणां च स्थाने. एनम्
एनौ एनान्. एनाम् एने एनाः एनत् एने एनानि, एनेन एनया एनेन, एनयोः एनयोः एनयोः'
इति विशेषरूपाणि कल्पितानि भवन्ति. तेन चान्वादेशे विशेषरूपाणि अनन्वादेशे सामान्यरू-
पाणि प्रयुज्यन्ते. यथाः-

.अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दो ध्यापय. अनयोः पवित्रं कुलमेनयोर्धनं च प्रभूतम्.

इत्यादि. एवं रूपान्तरेष्वप्यूह्यम्.

(२६५) किमो रूपे चिच्चनादियोगे त्वनियतार्थता.
विशेषार्थास्त्यदादीनां मिथो योगे द्वयोरपि. ॥७॥

किंशब्दरूपस्य केवलस्य प्रयोगे प्रश्नार्थकता. तेन सह चित् चन अपि। चिदपि इत्याद्य-
व्ययोजनेन तु प्रश्नार्थाबोधेन, नियतत्वादि विशेषार्थोऽप्युच्यते. तानि वाक्यानि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

किमादेरस्य पुनरन्यरूपेषु तद्धितान्तरूपेषु च प्रायः सर्वेषु अन्ततो युज्यते. यथा:—

कश्चित् कश्चन कोऽपि कश्चिदपि. केनचित् कस्मैचित्. कस्याचि कस्याचिदपि. कासाञ्चिदपि. काचित् किञ्चन. कस्मिंश्चित्. केषामपि. कथञ्चित् कदापि कदाचिदपि. कथञ्चन. कुत्रचिदपि. कतिचित्. कुतोऽपि. कुतश्चित्. १० एवमन्येषु सर्वेषु रूपेषु.

किंशब्दस्याऽप्रयोगाभावेऽपि 'किमिनुः किं पचामी'त्यादौ वितर्काद्यर्थः, 'किंगौरि'त्यादौ निन्दाद्यर्थ इत्यर्थविशेषबोधकता क्वचिद् दृश्यते. परं किंशब्देन प्रश्नबोधनस्थले वि विशेष्यासंसर्गे किंशब्देन सामान्यतः प्रश्नो बुध्यते, तदुत्तरं च सामान्यतो विशेषतोऽन्यतोऽपि संभवति. यथा:— 'कः करोति' इति प्रश्ने 'ब्राह्मणः मनुष्यः चैत्रः पशुर्वा' इत्याद्युत्तरम्. विशेष्यसंसर्गे किंशब्देन विशेष्यवाचकविशेषप्रश्नो बुध्यते, तदुत्तरं चावान्तरविशेषत एव. यथा:— 'को ब्राह्मणः पठती'ति प्रश्ने 'देवदत्तः वासिष्ठो वैश्यापुत्रो', न तु ब्राह्मणः, मनुष्यः, पशुरित्यादि. एवमन्यत्रापि विशेष्यसंसर्गस्थले अवान्तरविशेषस्य तदसंसर्गस्थले सामान्यस्य प्रश्नो बुध्यते.

तथा-यदादिशब्दान्तेऽपि कस्यचित्केनचित्सह योगे कस्यचिदव्ययेन सह योगेऽपि कश्चिदर्थविशेषो बुध्यते:—

१- यदः शब्दस्य तदन्तात्तद्धितान्तादिरूपेण सह तदर्थं तच्छब्दसिद्धतादृशरूपस्य, 'चित्'-नादिभिर्युक्तस्य वा युक्तस्य किंशब्दसिद्धतादृशरूपस्य वा योगे, नियमत्वादिविशेषार्थबोधो भवति. यथा:— येन तेन प्रकारेण. यस्मै तस्मै नमः प्रभवे. यथा तथा. यस्य तस्य हितवचनं शृणु. यस्य कस्यापि. येन केन प्रकारेण. यदा कदाचित्. यथा कथञ्चन. यः कश्चित्. यतः कुतश्चित्. या काचिन्नदी रम्या. यो वा को वा भवाम्यहम्. यस्य कस्य तरोर्मूलं येन केनापि सेवयेत्. यस्मै कस्मै प्रदातव्यं यद्वा तद्वा भविष्यति. ।१०

२- भवच्छब्दात्पूर्वमत्रतत्रशब्दयोगेन प्रयोगे मान्यत्वरूपविशेषार्थबोधः. तत्राप्यत्रशब्दयोगे सन्निहितत्वरूपः तत्रशब्दयोगे दूरत्वरूपो विशेषश्च बुध्यते. यथा:— 'अत्रभवतः प्रभा

जम्. तत्र भवन्तमाहुः. तत्र भवत्या देव्याः. किं भगवतीमन्यते. तत्र भवता काश्यपेन. ६०

३. क्वचि द्दर्शकशब्दानां मिथः सहप्रयोगः, क्वचित्पुरुषवाचकशब्दरूपेण सह प्रयोगश्च भवति. परं तत्रार्थविशेषः सूक्ष्मः प्रतिभासते. यथाः- एषोऽहं गच्छामि. अयमसौ मिदक्षतिकर गृहम्. सोऽहमिदानीं गच्छामि. स एव मे दृढनिश्चयः. स त्वमेवं किं न करोषि. अयमहं प्रीणिः ६०

४. क्वचिद्विनयगर्वादिविशेषबोधेन वाक्यालङ्करणाय अस्मच्छब्दप्रयोगयोग्यस्थलेपि भिन्नरूपा प्रत्यक्षदर्शकशब्दरूपप्रयोगो भवति. यथाः- इयं प्रार्थना त्वोक्क्रियतामस्य, दासजनस्य. जानात्येष जनः (अहं) सर्वम्. अनुग्रहः क्रियतामस्मिञ्जने (मयि). भवदीयो यमेषः (अहम्). ६०

(२५५) दर्शकापेक्षिता वाक्यान्तरे सम्बन्धबोधिनः ।
वैपरीत्यञ्च बहुधा, क्वचित्तु निरपेक्षता ॥ ८ ॥

पूर्ववाक्ये सम्बन्धबोधकसर्वनाम(यच्छब्द)प्रयोगे उत्तरवाक्ये पूर्वोपात्तयच्छब्दबोधक दर्शकसर्वनाम्नः प्रयोगापेक्षा, पूर्ववाक्ये दर्शकप्रयोगे उत्तरवाक्ये पूर्वोपात्तदर्शकबोधबोधकयच्छब्दस्य प्रयोगापेक्षेति यच्छब्दस्य दर्शकस्य च (प्रायः) परस्परं सापेक्षता भवति. एकतरस्यावाक्यमात्रप्रयोगे आकाङ्क्षाया अनुत्पत्तौ वाक्यस्य पूर्तिरेव न भवति. यथाः-

यो लोगन आसीत् स (अयमेव असौ वा) आगतः. तं (इमं एतम् अमुं वा) यऽउपरिवर्तते. ६०

एकस्मिन्वाक्ये यच्छब्दोपादाय यच्छब्दस्य यावन्तः प्रयोगा स्तावन्तः वाक्यान्तरे तत्तच्छब्दकदर्शकस्य प्रयोगः. तथा यच्छब्ददर्शकयोः सुवन्तायव्ययादिरूपादृशतया कारेण प्रयोग तादृशाकारेण (यावच्छब्दं) मिथः समानतापेक्ष्यते च. यथाः-

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म. तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति. यो यदा यत्करोति स तदा तद्विपाकमेति?

क्वचित्स्थलविशेषे दर्शकं विनापि यच्छब्दप्रयोगः, यच्छब्दं विनापि दर्शकप्रयोग इति उभयोः प्रयोगे प्याक्षेपेण लाभसंभवेन निरपेक्षता भवति.

१- यत्र तच्छब्दस्य एतदादेर्वा प्रक्रान्तार्थकता, प्रसिद्धार्थकता, अनुभूतार्थकता वा तत्र यच्छब्दप्रयोगेपि दर्शकस्य निराकाङ्क्षतया केवलं प्रयोगो भवति. यथाः— स (प्रक्रान्तश्चुः) एनं गृहणादर्नं प्रति प्रस्थापितवान्. स (प्रसिद्धः) परमेश्वरो दयालुः. ता (अनुभूता) मिन्दुसुन्दरमुखीं हृदि चिन्तयामि. ६०

२- यत्रोत्तरवाक्ये यच्छब्दप्रयोगस्तत्र पूर्ववाक्ये दर्शकप्रयोगे प्याक्षेपेण लाभसंभवो भवति, यत्र च किंशब्दयुक्तरूपेण यच्छब्दप्रयोगेनानियतत्वादिविशेषार्थकता तत्रापि दर्शकप्रयोगो नापेक्ष्यते. यथाः— (सः) हिमगिरिरस्ति यः पार्वत्याः पिता. ब्राह्मणमाहूय (तं) यो विद्यायां पारंगतः. मया सर्वं (तत्) कृतं, यत्कर्तव्यमासीत्. यस्मै कस्मै देहि. यस्य कस्याप्यग्रतो विनयं दर्शय. यं कञ्चिदपि न पीडय. ६०

एवं- यो जायते स म्रियते. यो स्मान्सर्वान् जीजनत् स एव पालयिष्यति. शीघ्रं धावय यद्युष्मया पठितम्. स राजातीव गुणी बभूव. सैवेयं मालविका. ये सर्वं जगत्सर्वे स एव परमेश्वरः. यं यं पश्यामि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः इत्यादिष्वपि यथोक्तमेव.

अत्र च तदादिशब्दघटितवाक्यस्य प्रधानत्वं, यच्छब्दघटितवाक्यस्याङ्गत्वमिति नियमेन एकस्मिन्नपि प्रधाने बहूनामप्यङ्गानां सम्भावितया च नानाङ्गवाक्यस्खलितं [illegible] प्रधानवाक्यस्य प्रयोगस्थले प्रायेण एकदैव दर्शकप्रयोगः, अङ्गवाक्येषु प्रत्येकं यच्छब्दप्रयोगः आवश्यक एव च दर्शकसम्बन्धिनोरेकपदार्थग्राहकत्वेन समानलिङ्गवचनत्वं प्रायेण [illegible] वाक्यार्थस्योचितो भवति. यथाः— यो विनयी भवति, येन शास्त्रं मान्यते यस्मिन्विद्या वर्तते स उत्तमः पुरुषः ६० क्वचिद्यच्छब्दघटितवाक्योपादानमुद्दिश्य तच्छब्दघटितवाक्येनारोप्याद्यात्मकविशेषणादिविधेय

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उद्देश्यविधेययोर्विभिन्नलिङ्गत्वादिस्थले उद्देश्यानुसारेण यच्छब्दे विधेयानुसारेण
दर्शकेऽपि लिङ्गादिरचनेति वैषम्यमपि सम्भवति. यथा:- यदारब्धं तेन साध्यते सैव क्रिया.
या नाकुलयोः [illegible] तदेव परमं हितम्. टि० वाक्ययोर्यच्छब्ददर्शकयोः प्रवेशेऽपि यत्र
तयोः शब्दयोर्व्यवधानेन स्थितिस्तत्र तच्छब्दस्यापि यच्छब्दार्थप्रविष्टत्वं भवतीति तेन यत्र
तादृशतच्छब्दनापेक्षाशान्त्यभावात्तत्पूर्तये व्यवधानेन दर्शकान्तरप्रयोग आवश्यकः,
यत्र तादृशस्थले दर्शकपदर्शनेन यच्छब्दयोर्द्वयोरपेक्षा. यथा:- यः सततेन यथानन्द
करः प्रभुः स आगतः टि० अव्यवधानेन प्रयोगे त्वेकेनैव पूर्यत एव प्रथा. यत्रैव- आनन्दप
एवमव्यवधानेन प्रयोगेऽपि वैकल्पिकत्वेन तेनैव पूर्यते. यथा इन्दुर्विभाति यत्तेन दग्धाः पथि पान्थिनः
तितेन यो भुनात्सैव समागतः टि० ^ इत्यादयो विशेषा व्यवहारतः सूक्ष्मदृशा विज्ञेयाः

सर्वादिसंग्रहः ग्रहः पूर्वोक्तसंज्ञादेः कश्चित्सर्वेदमादिभिः।
(२५) प्राधान्यं वाऽप्रधानत्वं ग्राहकस्य द्विधा भवेत्॥९॥

कश्चित्सर्वनामशब्दोक्तान्यनेकानि सर्व उभ उभय इत्यादिसर्वादिशब्दैः इदमेतद्
रेकस्मिन्नप्यनेकेषु द्वि त्रि इति
दःशब्दरूपैर्दर्शकैः, द्वय द्वितय द्विक त्रय त्रितय त्रिक त्रयी त्यादिभिः समष्टिबोधकशब्दैः स
मष्टिरूपेण सङ्ग्रहो भवति. यथा:-

एते कृष्णरामौ देवते. स अहं त्वं च सर्वे गच्छामः. गोविन्देन गोपाले गोकुलेन चैभिः
सर्वैरिदम्. लेखनीं मसीं पत्रं च नितय आनय. परोपकारः ईशसेवा शान्तिः एतानि जीवितानि ह
[illegible]
अस्मिंश्च सङ्ग्रहे द्विधा व्यवहारः- १- कश्चित्सङ्ग्राहकापेक्षया सङ्ग्राहकस्य प्राधान्यं प्रद
शर्य सङ्ग्राह्येषु वस्तुनिर्देशरीत्या इति शब्दमन्तर्भाव्य प्रयुज्य वा प्रत्येकं वाक्यभेदेन प्रयन्ना,
लिङ्गवचनेषु सङ्ख्यार्थानुसारेणैव, सङ्ग्राहकेषु सर्वोभयादिष्विदमादिषु [illegible]
[illegible] ऽनुसारिणी विभक्तिः, लिङ्गवचनेषु सङ्ग्राह्यसमष्टिसंख्यया वचनं, क्लीबाक्लीब
योः सङ्ग्राह्यत्वे क्लीबं, स्त्रीपुंसयोः सङ्ग्राह्यत्वे पुंलिङ्गमिति सङ्ग्रहस्थले नियमानुसारेणैव
[illegible] प्रकारः, २- कश्चित् सङ्ग्राहकापेक्षया सङ्ग्राह्याणां विशेष्यत्वेन प्राधान्यं प्रदर्श

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सङ्ख्यालेषु इतीशब्दानन्तर्भावेन तद्वाक्यगतपदानां शब्दानुसारिणी विभक्तिः, लिङ्गवचनेऽपि तत्तदर्थानुसारिण्येव, सङ्ख्यालेषु नाना सङ्ख्यान विशेष्यकत्वेन सङ्ख्यानानुसारिणी सा नाना विभक्तिः, लिङ्गवचने नाना विशेष्यकस्थलीयनियमानुसारेण पूर्ववदेव सम्पादनीयम्। यथा वयं श्रीवाल्मीकिसेवितं तीर्थं लिङ्गं भवतीत्यपरः प्रकारः, परग्रन्थयथा ग्रन्थोपय द्विदय द्वयी द्वितय द्वित्वी द्विक शब्दैः सङ्ख्यानविशेषं पृथक्त्वेन ज्ञानं दिशाद्यैः लिङ्गस्य सङ्ग्रहः, सर्वशब्देन तत्र शब्दैः सङ्ख्येयं सङ्ख्यानानेकत्वे सर्वत्र भवति कविविदग्धादीनां सर्वशब्दस्य बहुत्वार्थविशेषेऽपि प्रयोगेण तयोर्विपरीतं विशेष्यविशेषण भावः, कवित्सङ्ख्यालेषु सम्यग्बोधनाय यादयो विकल्पबोधनाय वादयोऽपि प्रयुज्यन्ते। सू

१- रामो लक्ष्मणः भरतः शत्रुघ्नः इति, एतेषां [illegible] पिता दशरथः रामो लक्ष्मणश्च (इति) उभौ आगतौ। ८

२- रामेण लक्ष्मणेन सीतया चैभिः [illegible] पञ्चवटीवनमध्युषितम्।

१०

३- रामलक्ष्मणौ च तौ द्वावागमताम्: रामेण लक्ष्मणेन सीतया चैतैः सर्वैः दिदृक्षे। गोपालो गोविन्दो गोकुलो वा इत्येतेष्वेकः पठति। १०

एवम्- आदेयमासीत्प्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे। वक्षांच राजतेजश्च यशो नानिभीषणम्। सिंहासनं भानुमण्डलं च द्वयं समकेवाकालम्। अङ्गः कर्ण चार्जनं चापि धराणि धमनेव चपञ्चैतान्यपि सज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः। धातकः आग्नेयोऽजोनदी वैयञ्च पञ्चमः पञ्चपञ्चनातिथ्यो तत्रवासंप्रकल्पयेत्। इत्यादिकमपि शेयम्।

सर्वशब्देन पदान्तरासमभिव्याहृते जगतः कृत्स्नस्य बोधः विशेषणत्वेन विशेष्यकृत्स्य कृत्स्नस्य बोधः (कृत्स्नत्वेन प्रकरणादिना वा कृत्स्नं तेषां कृत्स्नानामुपस्थितौ तासां सर्वेषां बोधः यथा- सर्वं संहरतो हरः सर्वस्य जगतः सर्वेषां जनानाम्। द्रव्यं लब्धं घृतेनैव सर्वं (द्रव्यं) नरं भुक्तेनैव। रामः कृत्स इत्यादयः सर्वे लक्ष्मणादयस्तथा। सीतं पीतं सर्वं भोक्तव्यते। १०

(३५८) त्यदादेरत्यदादेश्च सङ्ग्रहोक्तौ त्यदादिकम् ।

त्यदादीनां सङ्ग्रहे तु यत्परं तत्प्रयुज्यते ॥१०॥

यथा सहशब्दे स्त्रीपुंसादिकमेकमात्रशब्देन समष्टिरूपेण संगृह्यैकशेषप्रयोगः पूर्वमुक्तस्तथैव (क) त्यदादिशब्दं शब्दान्तरं च यदा सङ्गृह्यैकशेषेण लक्ष्यते तदा त्यदादिमात्रं प्रयुज्यते नात्यदादि; (ख) यदा तु त्यदादिष्वेवानेकाभिन्नभिन्न त्यदादिशब्दाः सङ्गृह्यन्ते तदा तत्र ये त्यदादिक्रमे परतनः शब्द एव प्रयुज्यते न पूर्वतनः; (ग) यदा त्वभिन्न त्यदादिशब्दाः सङ्गृह्यन्ते तदा एकः स एव प्रयुज्यते. यथाः–

(क) स च रामश्च–तौ. अहं च रामश्च सीता च–वयम्. ते च भवांश्च–भवन्तः. यो दिनेशश्च कश्च–कौ. त्वं च यश्च नरश्च–यूयम्. (ख) अयं चैष च–इमौ. सा च या च–ये. अहं च त्वं च गौ च–वयम्. त्वं च स च–युवाम्. यूयं च वयं च भवन्तश्च–भवन्तः. (ग) स च स च–तौ. त्वं च युवां च–यूयम्. भवांश्च भवती च–भवन्तौ. अयं च इयं च इदं च–इमानि. कश्च कश्च–कौ. एवं सर्वत्र.

(३५९) शेषे त्यदादिके क्लीबं स्यात् क्लीबाक्लीबसङ्ग्रहे ।

स्त्रीपुंसयोस्तु पुंलिङ्गं, वचनं तु समन्वितः ॥११॥

इत्थं त्यदादिमत्यदादिं च, त्यदादिं त्यदादिं च वा सङ्गृह्य पूर्वोक्तैकशेषनियमेन त्यदाद्यत्यदादिषु त्यदादिना, त्यदादिषु च परतनेनैव यदा प्रतिपाद्यते तदा सङ्ग्राह्याणां क्लीबाक्लीबत्वे क्लीबलिङ्गकं, स्त्रीपुंलिङ्गत्वे पुंलिङ्गकं, अभिन्नलिङ्गत्वे तल्लिङ्गकं सङ्ग्राहकं प्रयुज्यते. वचनं तु सङ्ग्राह्याणां भिन्नाभिन्नलिङ्गवचनत्वेऽपि सर्वदा सङ्ग्राह्यसमष्टिसंख्यानादायैव द्विबहुन्यतमद् भवति. यथाः–

स च अयं च एषा च–इमे. स च सा च–तौ. सा च तच्च–ते. अयं च भवती च किञ्च–कानि. एतच्च अमू च–अमूनि. रामश्च ते च–ते. जनाश्च भवती च–भवन्तः. एतश्च एषा च–एतौ. एताश्च इमाश्च तानि च–इमानि. सा च भवती च–भवत्यौ. : १० एवं सर्वत्र.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(३१०) अर्थैक्ये शब्दसाम्येऽपि न क्वचित्सर्वनामता।
व्यवस्थिता क्वचित्त्वर्थो त्वङ्गादि नियतं क्वचित् ॥१२॥

परिगणितानां सर्वादीनां त्यदादीनां च शब्दानामेव सर्वनामत्वव्यवहारेण अतएव स मस्त कृत्स्नाखिलादिशब्दानां सर्वशब्दस्य च समानार्थत्वेऽपि सर्वशब्द एव सर्वनामत या व्यवह्रियते, न त्वशेषादिशब्दा अपि. एवमन्येऽपि पर्यायशब्देषु परिगणितस्यैव सर्वनाम त्वं भवति. तथा [illegible] शब्दसाम्येऽपि आत्मात्मीयार्थकस्यैव स्वशब्दस्य स र्वनामता, न तु ज्ञातिधनवाचकस्यापि. एवमन्येषामपि केषाञ्चित्पूर्वादिशब्दानामर्थविशे षएव सर्वनामत्वं भवति. एवं विशेषनामत्वां अतिसर्वे त्यादयः [illegible]र्थप्रधानसमासस्थाश्च सर्वादि शब्दा अपि न सर्वनामानि. सर्वनामता भवभावाभ्यां प्रायोऽत्र विशेषो भवति.

सर्वनामस्वेकशब्दः संख्यावाची नित्यैकवचनान्तः अनियतवो पक्ष तु सर्ववचनान्तः, उभद्विशब्दौ नियमेन द्विवचनान्तौ उभयशब्दो नित्यं बहुवचनान्त इत्येवं वचनं नियतं भवति. अन्येषां तु सर्वाणि वचनानि. त्यदादेः संबोधनविभक्तिर्न. युष्मदस्मच्छब्दयोः सर्व लिङ्गेषु तुल्यत्वं भवति.

सारांशः —

संज्ञाशब्दानां पूर्वतन्त्रप्रसङ्गे त्यदादिकं तस्मिन्नेव वाक्ये संज्ञायास्त्यदादेर्वा पुनरुक्तिप्र गवयालो
सङ्गे त्वादिकं त समानलिङ्गवचनं प्रयुज्यते. प्रश्नपर्यायकर्मणि येस्तु मूलार्थो गृह्यते. तत्र कश्चिद्विशेषोऽपि कीदृशे किंशदि योगे त्यदादीनां प्रियो भवति निमित्तयोगे र्थविशेषः येऽकदर्थकयोः प्रायः पाल्यतापेक्षिता. हर हाय त्यदादिसंग्रहे त्यदादि तथापि परं शिष्यते यथानेनलाक्षा लिङ्गं विशेषणोक्तत्वात् सर्वनामत्वं शब्दत्वाद्यथार्थान्तु तेन नियतं भवति.

प्रश्नाः —
सर्वनाम्नां त्यदादेः स्वशब्दस्य च कुत्र कथं प्रयोगः त्यदादेकशेषे का व्यवस्था? अनुकरणे युष्मदस्मदोः को गृह्यते. युष्मदस्मदादिशब्दस्य विशेषत्वप्रयत्नस्थाकीदृशं. त्यदादिषु को नविशेषवशेनार्थभेदः कुत्र. सर्वादिभिर्ग्रहः कथम्. अथ साम्ये सर्वनामतविशेषाः के.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२८

२८ आख्यातप्रयोगस्तबकः

(२)१) विधेयमुख्यभागेन क्रियया वाक्यपूरणात् ।
तन्निर्देशार्थमाख्यातं वाक्ये प्रायः प्रयुज्यते ॥ १ ॥

वाक्ये सर्वत्र स्वान्वयिभिर्विशेषणादिभिः संवलितः प्रथमान्तशब्दः (अभिधेयोऽन्तर्भूतः) शब्द उद्देश्यभागः, स्वान्वयिभिः कारकान्तरक्रियाविशेषणादिभिः संवलित आख्यातशब्दो विधेयभाग इति भागद्वयं भवति, तत्रोद्देश्यभागे प्रथमान्तशब्दो (अन्वेऽप्रतीयमानः) प्रबल. विधेयभागे क्रियाबोधकमाख्यातं मुख्यं, विधेयक्रियाबोधनं विना वाक्यपूर्तौ महान् दोषः. तेन क्वचिदध्याहारादिना तत्संभवे प्रयोगेऽपि वाक्यपूरणाय आख्यातपदं प्रतिवाक्यं प्रायः प्रयोज्यं भवति. अत एव व्यवहारसंमितानि तानि यावन्त्याख्यातपदानि प्रयुक्तानि तावन्ति वाक्यानि भवन्ति.

(२)२) प्रश्नवाक्यादि पूर्वोक्ताख्याताध्याहारसंभवे ।
उत्तरादौ न तन्नित्यमेवमन्यपदान्यपि ॥ २ ॥

पूर्वोक्तप्रश्नवाक्यगताख्यातस्य उत्तरवाक्ये अन्वयसम्भवे उत्तरवाक्ये पुनराख्यातप्रयोगो नावश्यकः, तथा प्रश्नवाक्यभिन्नेऽपि पूर्ववाक्ये उपात्तस्याख्यातस्य तदुत्तरवाक्येऽन्वयसम्भवेऽपि तदप्रयोगः कर्तुं शक्यते. आख्यातस्यानुपादानस्थले प्रश्नपूर्ववाक्यादितो लब्धस्य तस्याध्याहारेण कल्पना भवति, तत्राख्यातं विनैव वाक्यविश्रान्तिः. अध्याहारे च पूर्ववाक्यादिगतस्याख्यातस्य यथावस्थितस्यैवोत्तरवाक्येऽन्वयसम्भवे तस्यैव कल्पना, पुरुषवचनादिविपर्यासं विनान्वयासम्भवे तूत्तरवाक्यरचनानुसारेण तदुचितपुरुषवचनादिविपर्यस्तमाख्यातं कल्पयित्वोत्तरवाक्ये योजनीयम्. एवमाख्याता नामादिपदानां प्रश्नादिपूर्ववाक्योपात्तानामुत्तरवाक्येऽन्वयसम्भवे तान्यप्युत्तरवाक्ये, अप्रयुज्य कल्पयितुं शक्यन्ते. अप्रयोगसम्भवेऽपि स्पष्टीकरणाय पदानां प्रयोगोऽपि क्वचित्क्रियते. यथा:-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यथा:- इदं कार्यं कः करोति ? - रामः (इदं कार्यं करोति), रामः करोति (इदं कार्यम्). अ
हम् (इदं कार्यं करोमि). त्वम् (इदं कार्यं करोषि) इति वा. (अहं परीक्षां ददामि, त्वं पुन
(परीक्षां ददासि). (अस्मिन् भाण्डे किमस्ति ? - मोदकम् (अस्मिन् भाण्डे अस्ति). ६
एवं - उदेति हरिणं स यशाय, सस्याय मघवा दिवम् (उदेत्). उदेति पूर्वं कुसुमं, ततः फ
लं (उदेति). (अमिदं निवेदयामि, त्वमिदं (निवेदय). कथमत्र भवान्मन्यते ? - एवमेव (अहं
मन्ये). इत्यादिषु बोध्यम्.

(३१) युज्यतेऽस्ति भवत्यादि विशेष्याख्यातवर्जने ।
प्रायस्तन्न प्रयुज्येत तद्विशेषविधिं विना ॥ १॥

यत्र वाक्ये आख्यातस्य प्रयोगो नास्ति, पूर्वापरवाक्यादितो विशेष्याख्यातस्याध्या
हारोऽपि नास्ति, तादृशस्थले सर्वत्र वाक्यपूर्तये सत्ताभवनरूपसामान्यक्रियाबोधकास्य
स्भूधात्वोः आख्यातरूपाणि तद्वाक्यसमुचितपुरुषवचनादिमन्ति कल्पयित्वा योजनीयानि.

यद्वाक्यपूरकाणि अस्तिभवत्यादि सामान्यक्रियाख्यातानि भवन्ति तत्र सत्ताभवना
देर्विशेषतो (तदीयकालविशेषादेर्धर्मीयत्वेन वा) विधेयत्वेन प्रतीयते वाक्ये प्रयुज्यन्ते, अन्यथा विशेषणसम्बन्धादिना
मेव विशेषतो विधेयत्वे तान्येव प्रदर्श्य वाक्यपूरकाण्यस्तिभवत्यादीनि (वाक्यसौन्दर्याय) प्रायो न प्रयुज्यन्ते,
क्वचित्स्पष्टीकरणाय प्रयुज्यन्तेऽपि. यत्र चैषामप्रयोगस्तत्र यथास्थलं विशेषणा
दिकमेव विधेयं (तेन प्रदर्शितं), तस्य क्रियान्वयो (योग) विधेयत्वनिर्वाहकतया वाक्यपूरकमात्रमस्तिभवत्या
दिरूपभावेनाप्रयुक्तमिति बोध्यम्.

यथा:- इदं पुस्तकं मम (भवति). अहं मतीव मूर्खः (अस्मि). त्वं सुन्दरः (असि). अहम
नुकम्पनीयः (अस्मि). पर्वता उच्चाः (भवन्ति). गिरिनद्यो वेगवाहिन्यः (भवन्ति). ६
इदं न भवति. अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र. त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयम्.
अस्ति गोदावरीतीरे विशालः शाल्मलीतरुः. तत्र कश्चित्कपोत आसीत्. इन्द्रगुरुर्बभूव.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(३)४) यदा विशेषणं संज्ञा सम्बन्ध्यादि विधीयते।

तत्र त्वस्मिभवत्यादि प्रायशो न प्रयुज्यते ॥ ४ ॥

उद्देश्यस्य
यत्र वाक्ये क्रियामनपेक्ष्य आरोपविशेषकादिरूपा संज्ञा विशेषणादिरूपं सर्वनाम समानाधिकरणं विशेषणं सम्बन्धिविशेषणं वा विधेयत्वेन प्रदर्श्यते न वान्यत् तं प्रायो न प्रयुज्यते, तादृशस्थलेऽस्ति भवत्यादिकं सामान्यक्रियापदमध्याहार्यं वाक्यपूरकं भवति. यथा:-

राजा प्रत्यक्षः परमेश्वरः (भवति). अयं ब्राह्मणः (भवति). इदं काव्यस्य उत्तमम् (अस्ति). तथा रूपमिदम् (अस्ति). भवन्निर्दिष्टा वयम् (स्मः). मम विचारः सूक्ष्मः (भवति). शरत्का नीला (अस्ति). इदमतीव रमणीयम् (अस्ति). इयं लेखनी कस्य (भवति). तन्मम (भवति). इमे पादुके गुरोः (स्तः).

एवं- उर्वशी स्वर्गस्यालङ्कारः. त्वरस्य वेगो मदीभूतः. मैनाकोर्वरः प्रवचन पटुर्योगक्षेम लब्धो वा धवः पार्श्वे वसति च सदा दूरतश्चाप्रगल्भः साध्याभीक्ष्णं दिनसहते प्रायशो नाभिजातः स्वाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः. कथमियं प्रिया लागिका. त्वं मम द्वितीयं हृदयम्. प्रेरणापि कमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये तेभ्यस्त्वां नृपतेः कलत्रमितिरेसंप्लुतापत्युच. ममैको पराजो भवतामर्षयितव्यः. दूषणानि प्राचाम् इत्यादिष्वप्येवम्.

(२)५) प्रेषार्हेऽर्थे ण्यत्तव्यानीयाद्यन्तविधिस्थले।

कालेऽवधार्ये त्वस्मिभवत्यादि प्रयुज्यते ॥ ५ ॥

तव्यानीयण्यत्क्यप्यदादयः कृत्यप्रत्यया विधियोग्यत्वशक्याद्यर्थेष्वपि भवन्तीत्युक्तं, तत्र तत्कृदन्तक्रियाया एव यदा विधेयता भवति तदा तादृशस्थले कालविशेषस्य अबोधने सामान्यैव वाक्यविश्रान्तिर्भवति अस्त्यादिकं न प्रयुज्यते. तथापि विशेषकाला दिबोधने तु तदनुसारेण अस्त्यादि भावात्रात्याख्यात रूपाण्यपि प्रयुज्यन्ते. यथा:-

१- त्वया गन्तव्यम्. मया कार्यं भवनीयम्. तैरिदं करणीयम्. आत्मकैः गायितव्यम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राज्ञाः प्रजाः प्रजयत्पालनीयाः.

२- मयेदं पठितव्यमासीत्. वयं गुरुणा पाठनीया भविष्यामः. अनेन कर्तव्यं स्यात्. भवद्भिर्द्रष्टव्यं भवतु.

एवं-गत्यन्यमपि कियदिव सतः कुर्वाणा. उच्चैः कृष्णोऽस्य वक्तव्यं न श्राव्यं वादिनो वचः. कृष्णेति प्रति वक्तव्यं सभायां विजिगीषता. कस्य वान्यस्य भक्ति स्थातव्यम्. कथमात्मा पवित्रस्थापनीयः. मयैतत्कर्तुं शक्यमासीत्. न हन्तव्यो ब्राह्मणः. ययैकं नियोजनीयो हन्. अत्र तया सन्निहितया भवितव्यम्. नहीदमन्यथा मन्तव्यम्. इत्यादिष्वपि ज्ञेयम्.

(२/६) भूताख्यातप्रतीतिर्निषेधे भावे कर्तरि कर्मणि।
तदर्थे क्त-क्तवत्वन्तं विशेषे स्यात्यपि क्वचित् ॥ ६॥

यत्र भूतक्रियाख्यातस्य प्रयोगप्रसङ्गस्तत्र तत्प्रतीतिनिषेधतया क्त-क्तवत्वन्तस्य प्रयोगो भवति; तत्र १- भूत भावाख्यातप्रतीतिनिषेधेन भूतभावार्थक क्तं, भूतकर्त्राख्यातप्रतीतिनिषेधेन भूतकर्त्रर्थक क्तवत्वन्तं, भूतकर्माख्यातप्रतीतिनिषेधेन भूतकर्मार्थक क्तान्तं प्रयुज्यते इति पूर्वं प्रतिपादितम्. तथा प्रयोगे तस्यैव विधेयतया वाक्यविश्रान्तिर्भवति (अत्यादिकं मा) क्षेपेण लभ्यमानतया प्रायो न प्रयुज्यते. तत्रापि कर्तृकर्मादिसत्त्वाक्रियायाः कालविशेषादौ बोधनीये तु कालविशेषादिबोधक सामान्यक्रियाख्यातमपि प्रयुज्यते, परं भूतभावक्तान्तेन सह भूताख्यातमेव प्रयुज्यते. यथाः-

१- तेन स्थितम्-(अस्थायि). स कार्यं कृतवान् (अकरोत्). रामेण लङ्का दृष्टा (अदर्शि). गोपालः पाठशालां गतः गतवान्वा (अगमत्). गुरुणा शिष्यो वेदम् ध्यापितः (अध्यापयत्) २- तेनात्र स्थितम् न शयितमासीत्. स कार्यं कृतवान्भविष्यति. सगतोऽस्ति. मया न दृष्टमासीत्. यदि गृहं प्राप्तो भवेत्. भवान्सुखमनुभूतवान्भव. अहं तत्र गतवानासम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एवं - किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः. आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः. जि
तमपत्यस्नेहेन. प्रतिपच्चन्द्रमिदानीं पूर्णचन्द्रेण. गृहं कुण्डिधपम प्रस्थितवान्. त्वं सुखिनाम
विख्यातिः. पर्याप्तोऽसि प्रजाः पातुम्. श्रियान्धतापः कथमीक्षितो भवेत्. इत्यादिष्वपि ज्ञेयम्.

(२।१) क्रियोद्देश्यं त्रिधा संज्ञा सर्वनाम विशेषणम्।
एकाप्येकं तत्क्वापि नाना समानश्रेणिकं भवेत् ॥७॥

कर्तृप्रधानक्रियायां प्रथमान्तः कर्ता, कर्मप्रधानक्रियायां प्रथमान्तं कर्मोद्देश्यं भवति, तच्चोद्देश्यं क्वचित्संज्ञारूपं, क्वचित्प्रधानीभूतसर्वनामरूपं, क्वचित्प्रधानीभूतविशेषणरूपमिति त्रिधा भवति. यथाः-

(१) संज्ञोद्देश्यकानि - गोपालो गृहं गच्छति. नद्यः पर्वतान्निःसरन्ति. पर्वता दूरतो दृश्यन्ते. पितरौ पुत्रेषु स्नेहं कुरुतः. सूर्येण तमो निरस्यते. राज्ञा रिपवः पराजीयन्त. ६.

(२) सर्वनामोद्देश्यकानि - त्वं सुन्दरोऽसि. वयं हितमुपदिशामः. भवन्तः किमब्रुवन्, स दूरतो दृश्यते. त्वं हितमुपदिश्यसे. भवन्तो जगति सर्वैरादृियन्ते. ६.

(३) विशेषणोद्देश्यकानि - तीक्ष्णं जनानुद्वेजयति. मलिनानि न शोभन्ते. चपलः प्रियो न भवति. वृद्धाः सर्वैः पूज्यन्ते. जीर्णं केन स्वीक्रियते. मलिनं न स्वादु मन्यते. ६.

वाक्येष्वेवं - दिनान्ते किञ्चिद्विहरणमारोग्याय भवति. सज्जनैर्दुःखितानां दयापूर्णावेक्षणं क्रियते, कर्तव्येष्वविचारं प्रवृत्ता न नियमेन सफलीभवन्ति. गुरुणोपदिष्टं पाठमनभ्यस्यन्तः पश्चात्तापेनाऽऽकम्पन्ते.' इत्यादौ दिनान्ते किञ्चिद्विहरणम्, दुःखितानां दयापूर्णावेक्षणमित्यादयो नामवाक्यांशाः, कर्तव्येष्वविचारं प्रवृत्ताः, गुरुणोपदिष्टं पाठमनभ्यस्यन्त इत्यादयो विशेषणवाक्यांशा अप्युद्देश्यीभवन्ति, तथापि तादृशवाक्यांशेषु प्रधानीभूतानि विहरणमवेक्षणमित्यादितत्तत्पदानि, प्रवृत्ता अनभ्यस्यन्त इत्यादि विशेषणपदान्येव मुख्योद्देश्यभूतानि, तदनुसारेणैव वाक्यगत

नाभवतीति संज्ञाविशेषणैकोद्देश्यकस्थलेभ्यो नकोप्याख्यातरचनायां विशेष इह
त्र तत्तदुल्लिख्य त्रिधैवोद्देश्यकीर्तनं कृत्यते. सर्वनामपुरुषाख्यां ग्रहणं न संभवत्येव.

तथा-त्रिधा विभक्तमुद्देश्यं वाक्ये क्वचिदेकमेव भवति, क्वचित्तु समानश्रेणीस्थ
पेणावस्थितानि नानोद्दिष्टान्यनेकानि वाक्ये भवन्ति. यथाः—

(१) एकोद्देश्यकानि:— कृष्णो मथुरामगच्छत्. अहं सन्ध्यावन्दनं करोमि. वृक्षाः
सर्वैराद्रियन्ते. वयं तेन दृश्यामहे. ६०

(२) नानोद्देश्यकानि:— अहं त्वं च गच्छावः. गोविन्दो गोपालो रामश्च गच्छन्ति.
राजा मन्त्रिणश्च राष्ट्रे प्रधाना भवन्ति. सन्तपेण यूयाः प्रजाश्च सर्वे दृश्यन्ते. त्वं स
अहं च गुरुणा सहैव पाठमध्याप्यामहे. सूर्यश्चन्द्रश्चैषाते पर्यायेण प्रकाशयितुमर्तो.

टुटि: प्रमाण ->
(२)(३) एकोद्देश्यक आख्याते पुरुषादि तदेकवत्।
नानोद्देश्ये तु तत्सामान्यासाम्याभ्यां स्याद्व्यवस्थिता ॥ ६॥

आख्यातस्य एकमात्रोद्देश्यकस्थले सामान्यनियमानुसारेण उद्देश्य
स्य यथा पुरुषं वचनं च तथैवाख्यातेपि भवतीति न कश्चिद्विशेषः. यथाः— अहं
गच्छामि. वयं हसामहे. त्वमुच्यसे. ते पठन्ति. वृक्षाः पूज्यन्ते. गुणाः प्रीणयन्ति. ६०

आख्यातस्य नानोद्देश्यकस्थले तु तानि द्व्यादिरूपाण्युद्देश्यानि क्वचित्समान
पुरुषवचनानि, क्वचिदसमानपुरुषवचनानि, क्वचित्समानपुरुषासमानवचना
नि, क्वचित्समानवचनासमानपुरुषाणि चेति चतुर्धा भवन्ति. तदनुसारेण च वक्ष्य
माणव्यवस्थया तत्राख्यातरचना भवति. यथाः—

(१) रामो लक्ष्मणश्च दशरथेन अजन्येतामजन्यन्त वा. सूर्यश्चन्द्रश्च प्रकाशेते प्रकाशन्ते वा.
(२) त्वं यूयं तौ च गच्छथ. स अहं च युवां च दृश्यामहे. रामो युवां च गच्छत. ६०
(३) राजा प्रजाश्च मिलिता राष्ट्रं वर्द्धयन्ति. पितरौ पुत्राश्चानुरक्ताः सद्गृहे दृश्यन्ते. ६०
(४) त्वमहं च गच्छावः. रामस्त्वं च गच्छाथः. युवामावां तौ च दीव्येम. ६०

(२८०) अनेकोद्देश्यके तेषां साम्ये पुरुषसङ्ख्ययोः।
ते बहुदेवाऽऽख्यातेऽपि [illegible]नं वा समन्वितः ॥ १०॥

नानोद्देश्यकस्थले यत्र समानपुरुषवचनानि नानोद्देश्यानि भवन्ति तन्नोद्देश्य पुरुषभेदाभावेन आख्यातेऽपि तथैव पुरुषः. वचनस्य तु भेदाभावेऽपि प्रत्येकमन्वयतात्पर्येण एकैकोद्देश्यतुल्यमाख्याते वचनं, किं वा समुदितस्योद्देश्यतया समुदायान्वयतात्पर्ये उद्देश्यस्य समष्ट्या द्वित्वे आख्याते द्विवचनम्, उद्देश्यस्य समष्ट्या बहुत्वे आख्याते बहुवचनं भवति. तेन च समानपुरुषवचननानोद्देश्यकस्थले पुरुषस्य भेदाभावेन तदंशे सामान्यनियमप्राप्त एव पुरुषः, वचनविषये तु एकैकवचनान्तोद्देश्यद्वित्वे समष्ट्यन्वयतात्पर्येण द्विवचनान्तं अधिकत्वे समष्ट्यन्वयतात्पर्येण बहुवचनान्तं अथवा द्वित्वे बहुत्वे वा व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येणैकवचनान्तमाख्यातं, द्विवचनान्तोद्देश्यस्य एकाधिक (द्वित्वादि) त्वे समष्ट्यन्वयतात्पर्येण बहुवचनान्तं अथवा व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येण द्विवचनान्तमाख्यातं, बहुवचनान्तोद्देश्यानेकत्वे (द्वित्वादित्वे) सर्वत्र समष्ट्यन्वयतात्पर्येण व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येण च बहुवचनान्तमेवाख्यातं भवतीति विशेषः — यथाः —

पुत्रो भ्राता च गच्छतः गच्छति वा. पुत्रो भ्रातरः शिष्यश्च गच्छन्ति गच्छति वा. नदी देवी च दृश्येते दृश्यते वा. पुत्रौ भ्रातौ छात्रौ च तत्र सन्ति वा. तारका विद्युतश्च गगने दीप्यन्ते. ग्रहास्तारका नक्षत्राणि च रात्रौ गगने दृश्यन्ते. युवां युवां च गच्छत गच्छतं वा. ६०

एवं - तयोर्जगच्छत्रु: पादाम्बुजा राज्ञी च मागधी. नमो नातं ताताः प्रभवति न चास्मान भवती: शिशुस्तं स्त्रैणं वा भवतु तु वन्द्यासि जगतः तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननन्दतुः. तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः, यस्य वीर्येण कृतिनो वयं च भुवनानि च (स्मः). पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते.' इत्यादिषु समष्टिव्यष्टितात्पर्याभ्यां वचनानि.

अत्र च समाननानोद्देश्यानां च अपी त्यादिसमुच्चयबोधकाव्ययोगेन समुच्चितत्वे समुदितस्यैवोद्देश्यतया युगपत्क्रियान्वयेन तादृशस्थले समष्ट्यन्वयतात्पर्येणैवान्वयस्य युक्ततेति पूर्वनिर्दिष्टं 'तयोर्जगृहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी. तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननन्दतुः. तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः' इति प्रयोगाः समुचिताः, तेषां वा किंवा अथवेत्यादिविकल्पबोधकाव्ययोगेन विकल्पितत्वे एकाभावेऽन्यस्य अन्याभावे चान्यस्य प्रत्येकैकमात्रस्य पर्यायान्वयेन तादृशस्थले व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येणैवान्वयस्य युक्ततेति पूर्वनिर्दिष्टं 'शिशुत्वं स्त्रैणं वा भवतु ननु वन्द्यासि जगतः'. बुद्धिमति प्रयोगः समुचितः. एवमेवान्यत्रापि समुच्चयबोधने समष्ट्यन्वयतात्पर्येण, विकल्पबोधने व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येण वचनरचनां कृत्वाख्यातप्रयोगः समीचीनः. परन्तु कविभिरव्यवस्थया समुच्चयबोधनेऽपि व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येण 'नाङ्गं तातः प्रभवति न चाम्बा न भवती'. यदुक्तं समस्यादिस्थं (?) कथायोगेन प्रकटितः (?) इत्यादि कश्चित्प्रयोगो (एतादृशस्थलेषु नानावाक्यानामेव सङ्क्षेपेणैकवारमेवाख्यातप्रयोगं कृत्वा समुच्चयः कृतस्तेन चैकवचनान्तमप्याख्यातं युज्यत इति प्रतीयते). यत्र च समाननानोद्देश्यानां साधारणविशेषणस्यापि प्रयोगस्तत्र विशेषणस्य समष्ट्यन्वयतात्पर्येण व्यष्ट्यन्वयतात्पर्येण वा यथाप्रयोगं तदनुरूपमेवाख्यातप्रयोगः न तु विशेषणान्वये एकं तात्पर्यमाख्यातान्वये तात्पर्यान्तरं विवक्षितं प्रयोगवैषम्यं युक्तम्
(एकोद्देश्यमात्रविशेषणत्वे तु विशेष्यमात्रानुसारितैव भवति.)
यथा- 'तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननन्दतुस्तत्सदृशेन तत्समौ. यस्य वीर्येण कृतिनो वयं च भुवनानि च (स्मः) सुशीलौ पुत्रौ भृत्यश्च गच्छतः. सुशीलः पुत्रो भृत्यो वा कोऽस्ति' इत्यादिः समुचितः प्रयोगः. न तु सुशीलौ पुत्रो भृत्यश्च गच्छति. सुशीलः पुत्रो भृत्यो वा गच्छतः इत्यादि समुचितम्. इत्यादिकं सूक्ष्मदृशा व्यवहर्तव्यं ज्ञेयम्.

(२८१) उद्देश्यपुरुषाणामैक्य आख्याते पुरुषः परः ।

(अनुत्तमोत्तमेष्वन्त्यो, मध्यमस्त्वागमध्ययोः ॥ ११ ॥

नानोद्देश्यानां मिथः पुरुषभेदे तु आख्याते पुरुषगणनाक्रमानुसारेण परस्यैव पुरुषस्य समन्वितसङ्ख्या प्रयुज्यते. किञ्चनोद्देश्य उत्तमपुरुष (अस्मच्छब्दार्थ) रूपं, किञ्चनोद्देश्यं तद्भिन्नतया प्रथम (युष्मदस्मच्छब्दभिन्नं) मध्यम (युष्मच्छब्दार्थ) रूपं चेदाख्याते उत्तमपुरुषस्यैव, किञ्चिदुद्देश्यं प्रथमपुरुषरूपं किञ्चन मध्यमपुरुषरूपं न तु किञ्चनापि उत्तमपुरुषरूपं चेदाख्याते मध्यमपुरुषस्यैव भवति इति पुरुषभेदस्थले आख्यातेऽभाव उद्देश्यसमानपुरुषता. तेन नानोद्देश्यस्थले उद्देश्यस्य एकतमस्याप्यस्मच्छब्दरूपत्वे उत्तमपुरुषस्यैव, अस्मच्छब्दराहित्ये एकतमस्य युष्मच्छब्दरूपत्वे मध्यमपुरुषस्यैव, वचनं तु सर्वत्रैतादृशस्थले बहुसमन्वितसङ्ख्यायैवेति वक्ष्यते. अत एकतमस्याप्युद्देश्यस्य युष्मदस्मच्छब्दरूपत्वाभावे एव प्रथमपुरुषं प्रयुज्यते. यथा:—

त्वं चाहं च गच्छावः. स चाहं च गच्छावः. त्वं वयं च भक्षयामः. गवामावां च गुरुणोपदिश्यामहे.

एवं- त्वं चाहं च वनं हन्तुम्भौ संप्रयुज्यामहे. पक्षपातिनावनयोरहं देवी चलेः।

इत्यादिषु ज्ञेयम्.

विभिन्नपुरुषस्थले (नानाख्यात) एकपुरुषस्य पूर्वमुपादाने तदनुसारेणाख्यातरचनां कृत्वा वाक्ये समाप्ते पुनरुद्देश्यान्तरमाकाङ्क्षोपादाने तु तदनुसारेण पूर्वोक्ताख्यातस्य योग्यपुरुषान्तररूपविपरिणामेनान्वयानुसन्धानं कर्तव्यं तथैव (कथाञ्चिदपि) विभिन्नपुरुषाणामुद्देश्यस्थलेऽपि पूर्वोक्तनियमेन योग्यपुरुषवचनं विहायैकोद्देश्यमात्रानुरूपी पुरुषे आख्याते दृश्यमाने समुचितपुरुषविपर्यासेनान्वयो नेयः. यथा:- त्वं गच्छसि चेदहमपि (गच्छामि). गोविन्दो गच्छतु त्वमपि (गच्छ). एवं क्वचिद्वचनान्यपि पुरुषविपर्यासेन कृतान्वयानुसन्धाने स कर्तव्यः.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(२८२) नानो द्देश्येषु संख्यायाः पुरुषस्य यथा द्वयोः।
भेदस्थले स्यादाख्याते वचनं सङ्कख्यया ॥१२॥

नानोद्देश्यानां मिथः पुरुषमात्रस्य वचनमात्रस्य पुरुषवचनयोर्द्वयोरपि वा यत्र भेदस्तत्र सर्वत्र समष्टिसंख्ययैवाख्याते वचनं भवति. तेन एकतमस्यैकपुरुषत्वमन्यस्यान्यपुरुषत्वमेकतमस्यैकवचनान्तत्वमन्यस्यान्यवचनान्तत्वमनेकस्यैकपुरुषवचनान्तत्वमन्यस्यान्यपुरुषवचनान्तत्वं वा चेत्सर्वत्र समष्टिसंख्यया एकैकवचनान्तयोरुद्देश्ययोर्द्वित्वे आख्याते द्विवचनान्तानां चैकवचनान्तानां बहुत्वे द्विबहुवचनान्तानां द्वित्वे बहुत्वे एकद्विबह्वादिवचनान्तानां द्वित्वे बहुत्वे चाख्यातं बहुवचनान्तमेव भवति. यथाः-

१०

एवं - [illegible] कौरव प्रयत्नः प्राकुर्वन्ततः पक्षपातिना गनयोरहं देवीश्च (स्मः). [illegible] वयं चंभुयनालिच (स्मः). तेवा यंवा यरि त्रोविकं गच्छा न्तु. तं वाहं चान्वव नहन्नुभौ संप्रयुञ्ज्यावहे.

इत्यादिषु शेयम्.

अत्र चैकस्यान्यस्य चोद्देश्यत्वे च पुरुषस्य वचनस्योभयोर्वा भेदे एकरूपाख्यातस्य प्रत्येकमन्वयाभावेन सर्वेषु युगपदन्वयस्य कर्तव्यतया तथैनानैकशेषवत् युवां (त्वं सच). वयं (त्वं च महं च) इत्यादाविव प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण, प्रथममध्यमपुरुषयोरुत्तमपुरुषेण वर्गीकरणसंभवादुत्तमान्तमसङ्ख्यायोगप्रत्याख्यानस्य प्रथममध्यमस्य हायमध्यमपुरुषत्वाख्यानस्य, एवं युवां (त्वं [illegible], त्वं च सच) यूयं (त्वं च युवां च, युवां च सच, तौ च त्वं च, तौ च युवां च, ते च यूयं च ६०) आवां (स च अहं च, त्वं च अहं च) वयं (स च त्वं च अहं च, युवां च आवां च, त्वं च आवां च, वयं च यूयं च ६०) इत्यादाविव एकैकयोर्द्वयोर्द्विवचनेन एकैकानां द्विबहूनां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मेकानेकानामेवमादीनां वर्गीकरणसंभवेन एकैकयोर्द्वयोर्विधाय द्विवचनं, एकानेकानां द्विबहूनां वोधाय बहुवचनस्याख्यातस्य प्रयोगः समुचितः. अतश्चोद्देश्यानुरूपवचननियमे सति क्वचिदसमाननानोद्देश्यकस्थले एकमात्रानुसारि समष्ट्यनुसारि वैकं वचनमुभयं वा यत्राख्याते दृश्यते तत्र एकवाक्यतासंभवात् तदाख्याते नियमानुरूपकवचनरूपे विपरिणामश्च । किंवा वाक्यभेदं कल्पयित्वा श्रूयमाणमाख्यातमेकस्यैवोद्देश्यस्यान्योद्देश्यान्तरान्वयि तत्तदनुसार्याख्यातान्तरं कल्पयित्वा सङ्गमनीयम्. यथाः- अहरात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्. नरनार्यौ हेतुर्भवति किरीटी च युवाम्. इत्यादौ.

क्वचिन्नानोद्देश्यानामपि सङ्ग्राहकेन सर्वनामसंख्यावाचकादिना सङ्ग्रहेण सङ्ग्राहकस्य प्राधान्ये स्वीकृते प्रधानीभूतसङ्ग्राहकस्यैवोद्देश्यतया तदनुसार्येवाख्याते पुरुषवचनादि भवति. यथाः- अदेयमाहुस्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे. माता मित्रं पिता चेति स्वभावात्त्रितयं हितम् (भवति). अष्टौः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च. पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः.

८०

सारांशः—

विधेयपूर्तये आख्यातं तत्राध्याहार्यमिति लाभेन प्रयुज्यतेऽपि. आख्यातान्तरादर्शने संज्ञाविशेषणसम्बन्धादीनां विधेयत्वे चास्तिर्भवतीत्याख्यातमध्याहार्यम्. वाक्ये एतस्य प्रयोगे विशेषकस्थल एवास्त्यादिकं प्रयुज्यते. नानोद्देश्यानां तथा नानापुरुषवचनत्वे समष्टिसंख्यायां विसंवादे वाक्यभेदे वा प्रत्येकमन्वये वा प्रधानस्यैव पुरुषवचनयोः पुरुषवा भेदे समष्टिसंख्यैव भवति

प्रश्नाः:-

आख्यातप्रयोगः कुत्र कथम्. ३ तदप्रयोगे कथं वाक्यपूर्तिः? ३ आख्यातस्य विशेषाप्रयोगः? नानोद्देश्यकस्थले कुत्र कथं विशेषः? अथ सत्तार्थकस्यास्तीत्याख्यातप्रयोगे विशेषः कः?

२८. अव्ययप्रयोगस्तबकः

(२८३) कांश्चिद्विशेषं निर्दिश्य वाक्ये वक्तव्यपूर्तये ।
एकाधिकारेणाऽव्ययानि प्रयुज्यन्ते विवक्षया ॥ १ ॥

वाक्ये देशकालप्रकारतत्त्वदशाकालसम्बन्धमानसिकोद्गारादिकं कञ्चन विशेषं प्रतिपाद्य वक्तव्यस्य विस्तारेण यदा पूर्तिः कर्तव्या भवति तदा तृतीयादिविभक्तियोगाद्वता चवीभावादिकिञ्चिद्धर्मं प्रायः सर्वाण्येव सर्वदैकाकारेण वर्तमाना न्यव्ययानि प्रयुज्यन्ते. वाक्ये क्रियाकर्तृकर्मपदानि प्रधानानीति संक्षिप्ते वक्तव्ये प्रायः तान्येव प्रधानपदानि भवन्ति, ततो विस्ताराय कारकान्तराणि विशेषणादीनि च प्रयुज्यन्ते, एवं देशकालादिकिञ्चिद्विशेषप्रतिपादनेन वक्तव्ये विस्तृते प्रवर्तनीये तदुचिताव्ययपदानि प्रयुज्यन्ते; तत्र सर्ववाक्ये ऽव्ययानि प्रयुज्यन्त एवेति न नियमः, किन्तु वक्तव्यानुसारेण यदा विवक्षा तदैव समुचितानि प्रयुज्यन्ते.

यथाः- रामो गोविन्दमुखैः सहितो दशरथस्य ज्येष्ठः पुत्रो रामो भ्राता लक्ष्मणेन भार्यया सीतया च सह पितुराज्ञां शिरसा धृत्वा सहर्षं वनं गन्तुमियेष. गोपालेन वने वयसि प्रकामं तपः कृत्वा प्राप्तोऽतीव सुन्दरश्च पुत्रः स्वल्पेनैव समयेन विद्यया गुणैश्च संपन्नमवाप्य यथाक्रममुच्चैः पदानि समवाप्तुं सहसा प्रवर्तते। इत्यादौ उच्चैः; च, सह, धृत्वा, गन्तुम्, प्रकामं, कृत्वा, अतीव, च, एव अवाप्य, यथाक्रमम्, उच्चैः, समवाप्तुं. सहसेत्यादीनामव्ययानां यथाविवक्षं प्रयोगेण वाक्यानि विस्तार्यन्ते. एवमन्यत्र.

(२८४) नानाव्ययानि चैकार्थे नानार्थेषु च कानिचित् ।
कानिचिन्नियतार्थेषु प्रयुज्यन्ते यथोचितम् ॥ २ ॥

१-कानिचिदव्ययान्यनेकानि समानार्थतया पर्यायभूतान्येकार्थबोधकानि, २-कानिचिदव्ययानि नानार्थबोधकानि भवन्ति, ३-कानिचिन्नियतस्वस्वार्थबोधकानि भवन्ति. तानि-चानुभवसम्पन्नस्य व्यवहारप्रसिद्ध्यनुसारेण स्वस्वोचितार्थबोधनाय स्वस्वोचितस्थलेषु प्रयुक्तानि भवन्ति.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(७) पर्यायभूताव्ययप्रयोगो यथा:—

अग्रतइत्यर्थे— पुरो याहि. अग्रतः पश्य. पुरतः स्थितः. दृश्यते पुरस्तात्. ६०

अतिशयार्थे— अत्यन्तं कुपितो गुरुः. बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः. भृ- ६०
तीव नष्टम्. अतितरां प्रकोप. ६०

अधइत्यर्थे— मेघादधः. अधस्ताद्दृश्यते मर्त्यलोकम्. नीचैर्गच्छ. अवाङ्मुखः. ६०

अधुनेत्यर्थे— इदानीं पाठं पठामि. सूर्यस्तपति साम्प्रतम्. अधुना किं कर्तव्यम्.
सम्प्रत्यसाम्प्रतं वचनम्. एतर्हि को गच्छति. ६०

ईषदित्यर्थे— ईषत्कम्पते वायुः. मनागपि न वक्ति. किञ्चित्प्रीतदृशोऽस्ति. ६०

ऊर्ध्वमित्यर्थे— गिरेरुपरि. खट्वाया उपरिष्टात्. ततऊर्ध्वम्. उच्चैः पदमुपागतः. ६०

किमित्यर्थे— त्वं काव्यं पठसि, किं वा व्याकरणं, किंस्वित् गणितम्, आहो पुराणम्,
उत साहित्यम्, आहोस्वित् न्यायं, किमुत पूर्वपक्षं, किं वेदानाम्. ६०

चिरकालार्थे— भवांश्चिराद् दृष्टः. चिरेण समागतोऽहम्. चक्षुश्चिरं रोदिति. ६०
परिचयाच्चिरं चिरायजायेत.

प्राय इत्यर्थे— प्रायो भट्टा निद्रां सन्त्यजन्ति. प्रायेण लोको गतानुगतिकः. प्राय-
शो विद्वांसस्तत्र सन्ति. भूयसा तस्मिन्नगरे धनिनो वर्तन्ते. ६०

मध्य इत्यर्थे— पुरं वनस्यान्तरा मार्गः. गृहस्यान्तर्वर्तते. पुस्तकस्यान्तरे वर्तते. ६०
मधूकस्य मन्तरेण प्राप्तः.

मुहुरित्यर्थे— मुहुर्वाच. पुनः पुनः पीड्यमानः. अभीक्ष्णमागच्छति. असकृद्दो-
षो ददाति. शश्वत्पाठमभ्यस्यति. भूयो विलपति. ६०

वर्जयित्वेत्यर्थे— रामं नान्तरेण कः शक्तः. भवन्तमृते दुःखितः कः. विद्यां विना मूढः. त्वम्
पृथक् शान्ति मे बन्धु. ६०

शीघ्रमित्यर्थे— ब्रूहि शीघ्रम्. झटिति प्रविश गेहे. मा विलम्बितकालो!. स आशु कवितां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

द्रवयति। (अस्ताय नाव दहनेन तमो निरस्तम्। द्रागागमन्ति विहंगाः। प्र
क्षुद्र यान्ति परितः पटले द्रुमाणाम्। अथवा अञ्जसा व्रजति पारलोकम्। १०

सदेत्यर्थे — सदा वहति मारुतः। सर्वदा त्वां नमामि। सततं धीरता धत्ते। आकाश्यतां
नित्यमीशाः प्रभवः। नित्यं विनीतो भव। १०

सद्य इत्यर्थे — सहसा विदधीत न क्रियाम्। एवमुक्तः सपदि प्रत्युवाच। सद्यो भूते।
अयमेकपदे तथा वियोगः। अकस्मादागतो गुरुः। १०

सर्वत इत्यर्थे — परिजनो राजानमभितः स्थितः। गृहं परितः उद्यानम्। समन्ताद्वाति
मारुतः। समन्ततो न्वेषय। सर्वतो हलौ प्रसारयति विष्वक्सेनः। १०

सहेत्यर्थे — अनेन सार्धं विहर। त्वया सह अहं गच्छामि। लक्ष्मणो समं रामः काननं
गहनं ययौ। गुरुणा साकमुपागतोऽस्य हरः। १०

एवमन्यान्यपि पर्यायाव्ययानि व्यवहारतो ज्ञेयानि।

(२) नानार्थाव्ययप्रयोगो यथा :—

अथ-अथो — (मङ्गले) - अथातो ब्रह्मजिज्ञासा, (आरम्भे) - अथ वाक्यविचारः। (आनन्तर्ये) -
प्रथमं कलाभवदथाक्रमशो हिमदीधितिर्महदभ्युदितः, (कार्त्स्न्ये) - अथ धर्मं
व्याख्यास्यामः, (प्रश्ने) - अथ भगवाँल्लोकानुग्रहाय कुशली काश्यपः, एवं -
(समुच्चये) - गणितमथ कलां, स्त्रियो रत्नान्यथो विद्याम्। (यद्यर्थे) - अथ
कौतुकमावेदयामि, (तदर्थे) - न वेद्मि कुमारोऽयमयं कोऽस्य व्यपदेशः,
(पक्षान्तरे) - शब्दो नित्योऽथानित्यः। १०

अपि - (सम्भावनायां) - अपि जीवितस्य ब्राह्मणशिशुः, (प्रश्ने) - अपि सन्निहितोऽत्र
कुलपतिः, (आशंसायां) - अप्यार्यया धात्रा सुगतनाथा प्राप्तोऽपि सम्भाव्य
युं वनात्मानं, (समुच्चये) - वस्त्रमपि पुस्तकमपि चौरेणापहृतम्, (निन्दायां) - १०
अपि जायां त्यजसि।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपि- (प्रश्ने)-अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे. (अनुनये)-अपि विवेकश्चानुक्रम. (सम्बोधने) अपि प्रियसखि कुत्र गच्छसि. १०

अये- (विषादे) अये देवपादोपजीविनो वस्थेयम्. (विस्मये)-अये भगवत्यरुन्धती प्राप्ता. (क्रोधे)-अये मय्येव भ्रुकुटीधरः संवृत्तः. (स्मरणे) अये रामो दाशरथिः १०

अलम्- (पर्याप्तौ)-न स्यादलमेषा क्षुधितस्य तृप्तौ. (निषेधे) अलं महीपाल तव श्रमेण. (शक्तौ)-त्रयाणामपि लोकानामलमस्मि निवारणे. (भूषणे) अलङ्कृतमिदम् १०

इति- (समाप्तौ)-इति प्रथमस्तबकः. (हेतौ) त्वं नागत इत्यहमेवागतः. (प्रकारे)-रामाभिधानो हरिरित्युवाच. (स्वरूपे)-नारद इत्यबोधि सः १०

इव- (उपमायां) गुरुरिव पण्डितः. (उत्प्रेक्षायां)-लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः (ईषदर्थे)-श्याम इवायम्. (वाक्यालङ्कारे)-परायतः प्रीतिः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः १०

किल- (वार्तायां)-जघान कंसं किल वासुदेवः. (अलीके)-प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष. (हेतौ)-अहं तद्गृहं न गच्छामि सा किलैवमुक्तवान्. (अरुचौ)-त्वं किल योत्स्यसे १०

खलु- (निषेधे) निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम्. (वाक्यालङ्कारे)-तत्रैव. (जिज्ञासायां)-कः खलु युवा धन्यो धरं धास्यति. (अनुनये)-न खलु न खलु बाणः सन्निपात्योऽयमस्मिन् मृदुनि मृगशरीरे तूलराशाविवाग्निः. (हेतौ) नाविदीर्यैकठिनाः खलु स्त्रियः. १०

न(ञ्)- (सादृश्ये) अब्राह्मणो यम्. (निषेधे)-न गच्छति. (अन्यत्वे)-अनीतं वस्त्रम् (अल्पत्वे) अनुदरा कन्या. (अप्राशस्त्ये)-अकार्यमिदम् (विरोधे) अधर्मः १०

ननु- (प्रश्ने)-ननु समाप्तं तत्कार्यम्. (अवधारणे)-त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा. (अनुज्ञायां)-ननु गच्छतु भवान्. (सानुनयसम्बोधने)-ननु मानव किमत्र भवानेकाकी निवसति. १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाम– (प्राकाश्ये) अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः. (अभ्युपगमे) – एवमस्तु नाम. (क्रोधे) – ममापि नाम परैः परिभवः. (सम्भावने) – करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः. (निन्दायां) –

एवम् (आश्चर्ये) – अन्धो नाम पर्वतमारोहति. (अलीके) भीतो नामाऽयमुस. ६०

बत– (खेदे) – अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम्. (विस्मये) – चित्रं चित्रं बत बत महच्चित्रमेतद् हि चित्रं जातो दैवादुचितघटना संविधाता विधाता. (सम्बोधने) – बताविततरत तोयं तोयवाहा नितान्तम्. (अनुकम्पायां – क्व बत हरिणकानां जीवितं चातिलोलं क्व च निशितनिपाता वज्रसाराः शरास्ते. (सन्तोषे) – अनुभवन्ति सुखं सकलेन्द्रियाण्यभिमुखागतमिष्टजनं बत. ६०

सह– (सादृश्ये) – दिगन्तगामिनास्य कीर्तिः प्रत्यर्थिभिः सह. (सम्बन्धे) – सराज्यं राज्यं च लेः सह. (यौगपद्ये) – रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः. (साकल्ये) – सतृणमभ्यवहरति. (विद्यमानत्वे) – सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी. ६०

हन्त– (हर्षे) – हन्त प्रवृत्तं सङ्गीतम्. (विषादे) – हन्त हन्त गतः कालो वसन्तोऽप्यविनागतः. (वाक्यारम्भे) – हन्त ते कथयिष्यामि. (अनुकम्पायां) – हन्त हन्यते यं तपस्वी दुर्जनैः ६०

एवमन्यदपि व्यवहारतो ज्ञेयम्.

(३) नियतार्थाव्ययानि यथा:–

शनैः, बहिः, प्रातः, सायं, ह्यः, श्वः, पश्चात्, एकदा, तूष्णीम्, आम्, वाढम्, स्वयम्, नमः, नु, पचत, पराणि, हेयमः, कताम्, जातु, अद्य, प्राक्, अर्वाक्, नूनं, यथायथं, यथातथं, प्रसह्य, येन, तूष्णीं, यदि, पुरा, भवतु, अलम्, दिष्ट्या, दिवा, नक्तं, वा, मिथ्या, मिथः, रहसि, काम, नं, यावम्, कच्चित्, अनन्तरम्. इत्यादीनि व्यवहारतो ज्ञेयानि.

सप्पर्याय नानार्थ नियतार्थानामेकस्यान्यथा कमपि सम्भवतीति प्रायिकाय मवस्था.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(३८५) स्वार्थाधिक्यादिबोधाय क्वचिन्नानाऽव्ययं कथ्यते ।
यथायोगं मिथो योगे विशेषार्थश्च कथ्यते ॥ ३ ॥

अव्ययं वाक्ये एकमेवैकवारमेव प्रयुज्यत इति न नियमः किन्तु केषाञ्चिदव्ययानां स्वार्थाधिक्यबोधाय, क्वचिद्विशेषार्थबोधायापि पुनरुक्ततया प्रयोगो भवति. एवं नानाव्ययानि द्वे बहूनि वा संयोज्यापि प्रयुज्यन्ते. तत्र क्वचिन्नानाव्ययप्रयोगवशेन अर्थान्तरं प्रतीयते, क्वचित् समुच्चित एव तदर्थः प्रतीयते. क्वचिद्बहूनामव्ययानामपि पौनरुक्त्येन (पौनरुक्त्येन वा) प्रयोगो भवति. पर मेतत्सर्वं व्यवहारानुरोधेन ज्ञेयम्.

(१) स्वार्थाधिक्यबोधाय पुनरुक्ताव्ययप्रयोगो यथाः—

चिरं चिरं वनं वनं तम् इच्छिन्नमेतद्विचित्रम्. अलमलमतिमात्रं साहसेनामुनाते. मुहुर्मुहुः किं मामनुरुणत्सि. पुनः पुनः पृच्छ्यमानोऽपि न प्रत्युवाच. हन्त हन्त गतः कान्तः. हा हा किमेवं संवृत्तम्. शनैः शनैर्गच्छ. उपर्युपरि प्लवते शानो दन्यतः नमो नमः शीलघ्नाः. भूयो भूयो वहति पवनः. अधोऽधो गच्छति. यावद्यावदुपदिश्यते तावत्तावदसौ वक्रीभवति. यतो यतो निवर्तते ततस्ततः प्रवर्तते. ईषदीषच्च चाल. ६८

(२) विशेषार्थबोधाय पुनरुक्ताव्ययप्रयोगो यथाः—

तपः कुत्रास्ते कुत्र तावकं वपुः (महदन्तरमित्यर्थः) कर्णे एवमेवमित्युवाच (पूर्वमित्थं तत इत्थमित्यर्थः). नवानधोऽधो बृहतः पयोधरान् (अधःसमीप इत्यर्थः). रामो व्याप्यपात, ततस्ततः (ततः किं किं वृत्तमिति वदेत्यर्थः). नाहं न जानामि (निश्चयेन जानामीत्यर्थः). ७०

(३) विशेषार्थबोधाय नानाव्ययप्रयोगो यथाः—

रामो गतः अथ किम् (अङ्गीक्रियते). रणे न कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग (किं वक्तव्यम्) वाग्बलवता नरेण. इतस्ततः (परितः) भ्रमति. दीर्घे किं न सहस्रधाहमथवा (किंवा) रामेण किं दु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

करम्. स्वयं रोपितेषु नकथापि स्नेहः किंपुन (किंवक्तव्यं) ग ग् सम्भवेषु. एतदेव प्रतं दुर्लभा न्यायगमथापि वा (किंवा). अथापि (अधुनापि) सनगच्छति. अपिनाम (स्यात्किम्) राम भद्रः पुनरपीदं वनमलंकुर्यात. विनासीता देव्या किमिव (किन्तु) हिनदुः खं रघुपतेः. परा

किमिति (कस्मात्) ... सन्नगताः

यतः प्रीतिः कथमिव (कुत्र) रसं वेनुपरत्वः. नैह स्खलितास्मि नाथ पतितां किंनाम (किमर्थम्) मालम्बसे. तथाहि (प्रदर्श्यते). तथा च (एवं सति). ततश्च (तदनन्तरं). किन्तु (विशेषतः). परन्तु (विशेषतस्तु). यद्यपि (सम्भवः शङ्क्यते). तथापि (सम्भवेऽपि).

इत्यादि. एवं चित्र्वनादिशुक्तानां मध्ये द्वन्द्वसम्वलितानां किंशब्दाव्ययानां यथायथमव्यययोगस्यान्वितार्थकता अन्ये सामान्याव्ययविशेषाणां योगेनार्थविशेषबोधकता च विवेकस्थाला धनुलयेण ज्ञेया. (किमेत्वनेन सह नाम अङ्ग पुनः नु वा उत अपि इव अपि

इति । चेत् चन ... इत्यादयो व्ययानि प्रयुज्यन्ते ...)

(४) सम्मिलित स्व स्वार्थबोधाय नानाव्ययप्रयोगो यथाः–

तत्र गत्वा एवमेव ब्रूहि. न चेत्कुनिकुमारोऽयं कोऽस्य व्यपदेशः. अपि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः. न खल्वेवं तत्र जातम्. तथैवाहं जाने.

. . . .

इत्येवमादयः संयुक्तरूपेणाव्ययप्रयोगा बहुधा भवन्ति.

यौनःपुन्येन वा

(५) अव्ययानां यौनःपुन्येन प्रयोगो यथाः–

न खलु न खलु बाणः सन्निपात्योऽयमस्मिन्. किमपि किमपि मन्दं मन्दमासत्ति योगात्. अतः कथमद्यापि राक्षसत्रासः. यद्यप्येवं न, तथापि सम्भाव्यते. एवमस्तु नाम.

एवमेवाव्ययानां योगवशेन सम्मिलितस्वार्थः क्वचिद्विशेषतोऽर्थः प्रतीयते. तत्र सर्वं यथास्थानं बहुधैकैकेषां नोपलभ्यमानं तत्तत्प्रामाणिकप्रयोगतो विवेक्तव्यम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

(२८५) केचित्प्रागन्ततः केचित्संयोग्येव पदान्तरे ।
बोधयन्तो विशेषार्थं वर्तन्ते शब्दयोगिनः ॥ ८ ॥

शब्दयोगिशब्दाः केवलं कुत्रापि प्रयुज्यमानाः सन्तः स्वतन्त्रार्थशून्या इव भवन्ति, किन्तु स्वयोगवशेन सहयोगिपदान्तरार्थे विशेषं प्रत्याययन्तः केचन पदान्तरस्य पूर्वावयवीभूय, केचन चरमावयवीभूय प्रयुज्यमाना भवन्ति.

तत्र प्रादय उपसर्गा एकशोऽनेकशो वा स्वातन्त्र्येण धातुसाधितरूपेषु वा धातुषु प्रथमतो युज्यमानाः स्वसंयोगवशेन धातूनामर्थविशेषान् प्रतिपादयन्ति. यथाः– प्रभवति, परिभवति, संभवति, अनुभवति, उद्भवति. आगच्छति, प्रत्यागच्छति. संस्करोति. अनुकरोति, विहृत्य, प्रत्यावृत्तः, समभिव्याहर्तुं, संयुज्य, उपविष्टः समागत्य. समन्वाधातव्यम्. १०

त एव प्रादिशब्दाः प्रादिसमासे [illegible] सह मिलित्वा पूर्वतः, अव्ययीभावसमासेऽपि नामादिपदेन सह मिलित्वा प्रायः पूर्वतः क्वचिदन्तेऽपि युज्यमाना अर्थविशेषं प्रत्याययन्ति. यथाः– अतिमालः निष्कौशाम्बिः निरीहः. निर्धनः. उपगृहम्. प्रतिक्षणम्. अभ्यग्नि, निर्मक्षिकम्, आकण्ठम्, शाकप्रति, अक्षपरि, शलाकापरि. आजन्म. १०

त एव प्रत्यादिशब्दा असमासे नामादिभिः सह मिलित्वा प्रयोगवशेन पूर्वतः पश्चाद्वा युज्यमाना अर्थविशेषं बोधयन्ति. यथाः– गृहं प्रति गतः. अग्निमभि शलभाः पतन्ति. पुरोस्थितां प्रातरनुदितम्. आ हिमालयात्. आ मूलात्. १०

एवं– भू कृ प्राणु रूपैः सह मिलित्वार्थविशेषबोधकतया पूर्वतः प्रयुज्यमानानि तिरः आविः प्रादुः, अन्तः इत्याद्यव्ययानि किंशब्दरूपैः सह मिलित्वा निश्चयार्थबोधकतया पश्चात्प्रयुज्यमानौ चित् चनशब्दौ किमादेरित्याद्यव्ययविशेषवत्पश्चात्प्रयुज्यमानाः चित् चनः इत्यादीनि च स्वतन्त्रार्थशून्यानीव पदान्तरेण सह मिलित्वैव प्रयुज्यमानान्यव्ययानि च शब्दयोगीनि. यथाः– आविष्कारः. तिरोबभूव. तिरस्कारः. अन्तर्भावः. प्रादुर्भवति. अन्तर्भवति. अन्तर्भावः.

तिरोधानं. किञ्चिद् केचन. काचन. कस्यचित्. कथंचन. कदाचित्. क्वचित्. किंचित्. आ

हो स्वित्. इत्यादि. एवमेव स्थानि शब्दयोग्यत्वानि व्यवहारत उक्तानि.

केचन अन्यया अपि निभ सदृश सन्निभ नीकाश इत्यादिशब्दाः केवलं प्रयोगा

नर्हा यदा न्येन सह चरमावयवीभूय नित्यं समस्यमानतयैव प्रयुज्यमानाः सन्तः शब्दयोगि

सदृशा दृश्यन्ते, परं ते नियमतः सामासिका विशेषणशब्दा एव. यथाः— मातृसन्निभः पितृ

सदृशः, पद्मनिभः काशनीकाशः. ६०

(३९) देशकालावधिफलाद्यर्थबोधि क्रियान्वयि ।

स्यात् कारकमिव प्रायो, विशेषणमिव क्वचित् ॥५॥

अव्ययेषु [१]कानिचित् साधितानि सप्तम्यर्थक त्रलादिप्रत्ययान्ततया देशकालरूपा

धिकरणार्थकानि, [२]कानिचित् पञ्चम्यर्थक तसिलादिप्रत्ययान्ततया विभागावध्यादिरूपा

पादानार्थकानि, [३]कानिचित् तादर्थ्य चतुर्थीसमानार्थक तुमुन्प्रत्ययान्ततया क्रियाफलरू

प सम्प्रदानार्थकानि, [४]कानिचित् तृतीयासमानार्थक क्त्वाल्यप्प्रत्ययान्ततया क्रिया

हेत्वर्थकानि, [५]कानिचित् प्रथमादिविभक्त्यन्तरार्थक तस्यादिप्रत्ययान्ततया क्रियानुसारेण

कर्त्राद्यर्थकानि, [६]कानिचित् तन्नादिभक्त्यन्ताव्ययीभावसमासरूपतया तत्तद्विभक्त्यर्थकानि,

[७]कानिचित्त्वसाधितान्यपि तृतीयासप्तम्यादिविभक्त्यन्तप्रतिरूपतया तद्विभक्त्यन्तसमाना

र्थतया [या] नियततत्तद्विभक्त्यन्तानीव दृश्यमानानि क्रियान्वयित्वे तत्तत्कारकार्थकतया तादृ

शानीव भवन्ति. [८]कानिचन तसिलादिप्रत्ययान्तसाधितानि कानिचिदसाधितान्यपि

पदान्तरसमानाधिकरण्येनान्वये तदीयार्थविशेषप्रतिपादकतया विशेषणसदृशान्यपि

भवन्ति. यथाः—

(१) अधिकरणसमानानि— तत्र (तस्मिंस्थले) वर्तते. सर्वत्र (सर्वेषु प्रदेशेषु) नेदं लभ्यते.

भारतस्य दक्षिणतः (दक्षिणस्यां) सागरोऽस्ति. गृहस्योपरि (ऊर्ध्वभागे). तदा (तस्मिन्काले)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निर्गतोऽहम्. कदा (कस्मिन्काले) लैंगमिष्यसि. अन्येद्युः (अन्यदिने) स इत्थमब्रवीत्. उ०

एवं - कुत्र, यत्र, अत्र, अधस्तात्, उरः उच्चैः अग्रतः, इह, अग्रेण, परेद्युः.

ह्यः, प्रातः, सदा, एवम्. यदा, इदानीम् (सप्तम्यर्थतसन्तौ) ततो गच्छ. इत आगच्छ आदि

तः मध्यतः अन्ततः पार्श्वतः पुरतः अग्रतः पश्चतः समन्ततः उ०

(२) अपादानसमानि:— पाठशालातः (पाठशालायाः) पराधनः. ततः (तस्माद्देशात्)

आगतः अतः (अस्मात्कारणात्) अमुतः (अमुष्मात्) गायत. आदितः (आदेः) आरभ्य

सैलम्. पूर्वतः (पूर्वस्याः) पश्चिमपर्यन्तम्. उ० एवं - यतः इतः उरतः. उ०

(३) सम्प्रदानसमानि:— यष्टुं (यागाय) प्रवर्तते. भोक्तुं (भोजनाय) समागच्छति. पठि

तुं (पठनाय) प्रयत्नः. उ० एवं - निर्मातुं, कर्तुं, दातुं, उ०

(४) हेतुतृतीयासमानि:— भुक्त्वा (भोजनेन) रोगो वर्द्धितः. दत्त्वा (दानेन) प्रसादितः.

विचार्य (विचारणेन) निर्णीतिः उ० एवं - कृत्वा, संकल्प्य, विविच्य उ०

(५) प्रथमासमानि:—

(६) समासेतरतृतीयार्थकानि - अपदिशम्, अपदिशेन, अपदिशे उ०

(७) विभक्त्यर्थप्रतिरूपाणि:— (तत्तदर्थानि च) दिष्ट्या (भाग्येन) पुत्रो जातः. सहसा (बलेन)

कार्यं निकुरु. नदी तरसा (वेगेन) वहति. अञ्जसा (अनायासेन) करोति. आत्मना (निजेन)

विचारय. स्वयं (स्वेन) पश्य. उच्चैः (उच्चस्वरेण) वक्ति. रहसि (एकान्ते) उवाच. उ० एवं-

(अधिकरण) - ह्यः, श्वः, दिवा, नक्तं, चिरं, सायं, जातु उ०

(८) विशेषणसमानि:— तत्र (तस्मिन्) नगरे. सर्वत्र (सर्वस्यां) भूमौ. कुत्र (कस्मिन्) वर्षे.

ततः (तस्मात्) देशात्. प्रायः (प्रायेण) हिंसा. तूष्णीं (मौनी) भव. इदं मिथ्या (असत्यं) वचनम्. मृषा (अस

त्यं) वाचं न वद. चन्द्र इव (सदृशं) मुखम्. चन्द्रोपमा (सदृशः) उच्चैः (उन्नतं) पदमुपागतः उ०

एवमन्यान्यप्यूह्यानि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

(२८८) पदयोर्वाक्ययोर्वापि सापेक्षनिरपेक्षयोः ।
योजकं स्याद्यथास्थानं प्रयुक्तमुभयान्वयि ॥ ६ ॥

उभयोरन्वययुक्तं किञ्चन पदस्य पदान्तरेण सह योजकं सत् पदयोजकं, किञ्चन वाक्यस्य वाक्यान्तरेण सह योजकं सत् वाक्ययोजकं, तथा किञ्चन मिथो कृताकृतिभावेन सापेक्षयोः किञ्चन निरपेक्षयोः योजकं, तथा किञ्चन योज्ययोरादौ किञ्चन मध्ये किञ्चन अन्ते प्रयोज्यं च भवतीति अवान्तरभेदेन बहुविधं भवति। तथाहि-

(१) पदयोः परस्पर निरपेक्ष वाक्ययोश्च योजकानि-

(क) समुच्चयबोधकौ - च, अपि शब्दौ -

(क) समुच्चय बोधकं पदयोजने यावन्ति समानश्रेणीकतया योजनीयानि तेषां प्रत्येकान्ते आन्तिमान्ते वा प्रयुज्यते, वाक्ययोजने वाक्यान्तर्गत कचित्कर्मादि पदस्थानां समुच्चये तेषां प्रत्येकान्ते आन्तिमान्ते चरमवाक्यान्ते वा प्रयुज्यते. चरमे वाक्यान्ते च शब्द एव प्रयुज्यते नतु अपिशब्दः; बहुधा प्रयोगे सर्वत्र च शब्दो अपिशब्दो वा एकजातीय एव प्रयुज्यते. यथा -

हरिं हरं च पूजय. रामः कृष्णश्च पूज्यौ. मातरमपि पितरमपि मानय. विद्या विनयोऽपि भूषणम्. इत्यादौ पदयोगः; ओदनं च पचति पाठं च करोति. धनं ददाति यशश्च वर्धयति. माता ह्यागता भ्रातापि कुरोद. दृष्टे ब्राह्मणं सवर्णं वेदमपि उपदिदेश. एष पत्रं लिखति लिखति च. इत्यादौ वाक्ययोगः

एवं - माता पितापि वा वेत्ति. तदस्यः स्वानर्थान्धरयति च मौनं च भजते तस्यां त्राता तातः प्रभवति न वाच्या न भवति. अर्थस्यापूर्वं निरुक्तिः समा च. सापि गता लोपि गत सदापि गतम्. ६०

हरि हरि शरणं विधेः करुणा. हन्त हन्त किमिदमापतितम्. शिव शिव किमेवं व्यर्थं कदर्थयसि माम्. साधु साधु सम्यगुपक्रान्तम्. शान्तं पापम् (आनन्देऽपि). अब्रह्मण्यमब्रह्मण्यम् (अनौचित्ये). एवमीदृशाः शब्दविशेषा व्यवहारतो विज्ञेयाः.

(२५२) वाक्यालङ्करणे काव्ये कानिचिच्चाव्ययानि तु ।
यथास्थानं प्रयुक्तानि शोभन्ते व्यवहारतः ॥ १० ॥

खलु इव तावत् नाम इत्यादीनि कानिचिदव्ययानि कञ्चिद्विशेषार्थमबोधयन्त्यपि केवलं वाक्यशोभायै प्रयुक्तानि भवन्ति. यथा-

विक्रमः खलु अलङ्कारो वीराणाम्. योषितामतितरां नखलूनं गात्रमुड्मलनं न खलूनम्. स्वनाम नाम दधते न साधवः. विना सीता देव्या किमिवाहि न दुःखं प्रपद्यते. यदि नाम स्वेदकणैर्भवतः धनेनानुगृहीताः. प्रिये इत्तावत्. मम तावन्मतमिदम्.

तु हि च स्म वै इत्यादीनि कानिचिदव्ययानि विशेषार्थाभावेऽपि छन्दःपूरणार्थमपि प्रयुज्यन्ते. यथा-

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ. न चूतानामप्यभाग्यानां समवायो हि दुर्जयः. हृदयेन हतो ज्ञातैर्नृपः पानीयदानोचितैः. आलौ वै जायते शत्रुः. सौधोत्सङ्ग प्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः ६०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ख) विकल्पबोधकाव्ययाः — वा किंवा अथवा शब्दाः

(ग) सतर्कविकल्पबोधकाव्ययाः — वा किंवा अथवा उत आहो स्विद् आहोस्वित् किंस्वित् किमुत. शब्दाः

(क) विकल्पबोधकाव्ययेषु पदयोगे वा शब्दः प्रायो विकल्प्यमानप्रत्ये-
कान्ते अन्तिमान्ते वा, अन्ये शब्दाः प्रायो विकल्प्यमानयोर्द्वयोर्मध्ये, वाक्य-
योगे इतरवाक्यादौ, क्वचिद्वाक्यमध्येऽपि प्रायः सर्वेऽपि एते शब्दाः प्रयुज्यन्ते.
नानार्थं प्रयोगे नदेनावर्त्य विभिन्नावाद्य प्रयोक्तुं शक्यते. तत्र च ये
विकल्पे च नाना क्रियापदे वाक्ययोगाः, एकक्रियापदे पदयोगो ज्ञेयः.
क्वचिद्वाक्यसंक्षेपेण एकक्रियापदमात्रप्रयोगादर्शनेऽपि अन्तर्गतक्रियानाम्
अध्याहाय वाक्ययोगो विज्ञेयः. यथा-

रामो वा कृष्णो वा गच्छतु. एको देवः केशवो वा शिवो वा. विनयो
विद्या वा भूषयति जनम्. तद्वस्त्रं किंवा नीलमासीत्. रामं वा कृष्णं किंवा
देवीमथवा गणाधिपं किं वा सूर्यमुत महेश्वरमाहोस्वित् ब्रह्माणं
किमुत विष्णुं भुज्यालो. इत्यादौ पदयोगः; त्वं व्याकरणं पठसि किंवा
[illegible]नेत माहो पुराणमुत साहित्यमभ्यस्यसि. तत्र शीतं
भाति अथवा घर्मोऽस्ति. इत्यादौ वाक्ययोगः.

एवं- अहो वा दोषो वा कुसुमशयने वा दृषदि वा तृणे वा स्त्रैणे वा समसम-
दृशो यान्तु दिवसाः. त्वं गच्छसि न वा (गच्छसि). अयं स्थाणुरुत पुरुषः.
एको वासः पत्तने वा वने वा. सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम्. १०

(२) पद-वाक्यग्रहणे इति शब्दः

यावन्तमंशं गृहीत्वा

पदं वाक्यं वा वाक्यान्तरे सापेक्षत्वेन अङ्गाङ्गितया योज्यते तावतोंऽशस्य अन्ते इतिशब्दः प्रयुज्यते. इतिशब्दग्राह्यवाक्यांशः प्रधानवाक्यस्यादौ मध्ये वा प्रयुज्यते. यथा-

कमाहमुं नारद इत्यबोधि सः. अहमिदानीं नगरं गच्छामि इति स वक्ति. सोऽकथयत् एतु मित्रे. स तथा इति प्रतिवेदे. तदुपदेशं श्रुत्वा पण्डितो दृष्टमना इव विभाति जनौ.

६८

(३) वाक्ययोर्योजकानि- प्रायः उत्तरवाक्यस्यादौ प्रयुज्यन्ते-

(क) पूर्ववाक्यार्थस्य हेतुत्वबोधने- अतः तत् ततः इति इत्यतः शब्दाः. यथा-
दूरतस्तस्य श्वेतच्छत्रमलक्ष्यत अतः स पर्यचीयत. त्वं मां न मर्षयसि ततोऽहं गच्छामि. स विवेकी ततः सर्वे तस्मै स्पृहयन्ति. अहं परीक्षायामुत्तीर्ण इति पिता प्रमुदे. सोऽतीव मूर्खोऽस्ति इत्यतस्तं नोपदिशामि.

(ख) पूर्ववाक्यार्थस्य हेतुत्वबोधने- तत एव. अत एव शब्दौ. यथा-
स पथ्यं भक्षयति तत एव रोगैः पीड्यते. अत्र सुशान्तिर्वर्तते अत एव इमं देशं त्यक्तुं नेच्छामि. रावणः सीतां जहार अत एव रामेणाहन्यत.

(ग) उत्तरवाक्यार्थस्य हेतुत्वबोधने- यत् यतः ~~यत एव यतश्च~~ शब्दौ. यथा-
एष सर्वैः संमान्यते यतः सविद्यान्. अहमिदं न कथयामि यत्त्वदीयं वचो न शृणोति.

(घ) पूर्ववाक्यार्थस्य प्रतिपक्षदर्शने- अन्यथा न चेत् नो चेत् नैवं चेत् शब्दाः यथा
न त्वं परमर्माभिज्ञः अन्यथा किमेवं ब्रूयाः. शीघ्रं पठ न चेत् ताडयिष्यामि. परी
क्षायामुत्तीर्णो भव नैवं चेत् पारितोषिकं न प्राप्स्यसि. आगन्तुं तोयदं प्रेषयामि.

(ङ) पूर्ववाक्यार्थवैपरीत्यदर्शने- प्रत्युत शब्दः. यथा-

स ममोपकारं न स्मरति, प्रत्युत महं द्रोग्धि. स न पठति प्रत्युत क्रीडति.

(च) पूर्ववाक्यादुत्तरवाक्यार्थस्य अर्थापत्ति दर्शने किमङ्ग किंपुत किमुत किमु शब्दाः. यथा-

तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग वाग्घस्तवता नरेण. एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम्. स्वयं तेऽपि तेषु न कृत्वा पेलवैः किंपुत कुसुमवेषु. अपि प्रभावान्मायो नालकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंस्राः.

(छ) पूर्ववाक्यार्थनिष्कर्षदर्शने- एवं च. तथा च. अतश्च. ततश्च. इत्येवं शब्दाः. यथा-

मया बहुधा समुपदिष्टः एवं च प्रकृतिमापन्नः

. . . .

(ज) पूर्ववाक्यार्थविवरणदर्शने- यथा यथाहि तथाहि शब्दाः. यथा-

वर्णाः पञ्चाशत् यथा अ आ इत्यादि. शब्दो द्विधा यथाहि ~~वि~~ स्पष्टोऽस्पष्टश्च. वर्णाश्चत्वारः. तथाहि ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्च.

(झ) पूर्ववाक्यार्थानन्तर्यदर्शने- अथ, अथो ततः तदनन्तरं तदनु पश्चात् ततःपरं शब्दाः. यथा-

प्रतापोऽग्रे ततः शब्दः परागस्तदनन्तरम् ययौ पश्चाद् रथादीति. प्रथमं कलाभवद्यथा धूमो... उदेति पूर्वं कुसुमं ततः परं. गुरुगमनात् तदनु अहमागच्छम्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एवं- सन्निदाघवणो य प्रस्थितोऽस्मीति विलम्बं कर्तुं नोत्सहे. तस्य वाक्यस्य उत्तरमत एवाऽऽदिष्यते: सूर्यो मेघाच्छन्न एवाऽलङ्कृतः अन्यथा किमेतं प्रक्षिप्तो भवति.

एषु प्रकारेषु निष्कर्ष विवरणानन्तर्य बोधस्थलेषु प्रायो निरपेक्ष वाक्ययोगः, अन्यत्र प्रायः सापेक्षवाक्ययोगो भवति. ६०

(क) वक्ष्यमाणस्थलेषु कश्चिदर्थविशेषोऽपि बुध्यते-

अथ-शब्दः क्वचित् तर्हि इत्यर्थे, क्वचित्तस्य व्ययार्थेऽपि. यथा- नचेन्नि निकुम्भोऽशेयमथ (तर्हि) कोऽस्य व्यपदेशः. गणितमथ (च) कर्तुं जानाति. ६०

पुनः-शब्दो क्वचित् तु इत्यर्थेऽपि. यथा- गोपालो गतः अहं च (तु) नागतः. ऋषीणां पुन (तु) राघानां वाचमर्थोऽनुधावति. ६०

अपि-शब्दः क्वचित् तदपि सयान्यूने किं वक्तव्यमित्यर्थं गमीकृत्य अन्तर्निहितद्वितीयस्य वाक्यस्य बोधनेऽपि. यथा- ममापि (आलस्यं चेत्ते किं वक्तव्यं) नाम ज्ञातपदैरभिभूयन्तेऽरयः. बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि अविद्वांसं चेत्ति किं वक्तव्यं) कर्षति. मम शरीरस्यापि (धनादेश्चेति किं वक्तव्यं) भवान्प्रभुः

(२८५) किञ्चिद् द्वितीयसापेक्षं वाक्ययोजकं भवेत्।
द्वितीयसापेक्षमपि क्वचित्केवलमीक्ष्यते ॥८॥

[illegible] Sanskrit University, [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उभयान्यपि सापेक्षवाक्ययोजके केवलं आकाङ्क्षारूपेण मिथः सापेक्षयो [struck out] र्वाक्ययोः प्रयोज्यन्ते यत्र एकं द्वितीयसापेक्षं भवति. द्वितीय सापेक्षमपि क्वचिदेकमेव प्रयुक्तं भवति. तथाहि:-

(१) सम्बन्धनिर्देशकाव्ययानियमेन पूर्वस्थिते अङ्गवाक्ये यच्छब्दादिकानि यथा यत्र यतः यावत् यदि यदा यथैव यद्यपि यत् इत्यादीनि चेत् उत्तरस्थिते अङ्गिवाक्ये तदनुरूपाणि तथा तत्र ततः तावत् तर्हि तदा तथैव तथापि तत् इत्यादीन्यपि प्रयोज्यानि. उत्तराङ्गवाक्ये यच्छब्दादिसत्त्वेऽपि पूर्वाङ्गवाक्ये तच्छब्दादिकानि नावश्यकानि. यथा-

यदेच्छसि तदा गच्छ- यथेच्छसि तथा कुरु. यावद् द्रष्टुमपि शक्नोति तावद् द्रक्ष्यति. यथा दृष्टं तथा लिखितं. यत एवमुक्तं ततः कार्यं [illegible] यदुक्तं तत्समाप्तम्. यदि पश्यसि तर्हि गृहाण. यद्यपि मया नकिमप्युक्तं तथाप्यसहमति. अत्रैव तावद् द्रष्टव्यम् यावद् वयं [illegible]. गच्छ यदि गच्छसि.

(२) पूर्णवाक्ये न केवलं [illegible] सति उत्तरवाक्ये आदौ किन्तु अपितु परं [illegible] मात्रे यदि अपि शब्दः प्रयुज्यते, किन्तु अपि तु शब्दौ तावश्यकौ भवतो न वा भवतः.

न केवलं गौः महिष्यपि प्रसूता. न केवलं [illegible] पलायितः किन्तु [illegible] मनः, न केवलं मित्रं ना लब्धम् अपितु हानिरपि जाता.

(३) द्वयोरपि वाक्यार्थयोः सम्भाव्य हेतुफलभावबोधने पूर्ववाक्ये आदौ यदि शब्दः, अन्ते चेत् शब्दः, उत्तरवाक्यादौ तर्हि शब्दः प्रयुज्यते. पूर्ववाक्यादौ यदि शब्दमात्रं, तदन्ते चेच्छब्दमात्रं, उत्तरवाक्यादौ तर्हि शब्दमात्रं वापि प्रयोक्तुं शक्यते. [illegible] शब्दः पूर्ववाक्य [illegible] प्रयुज्यते. यथा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उभयान्यपि सापेक्षवाक्ययोजके द्विवचन अङ्गाङ्गिरूपेण मिथः सापेक्षयोर्वाक्ययोः प्रयोज्यतया एकं द्वितीयसापेक्षं भवति. द्वितीय सापेक्षमपि कञ्चिदेकमेव प्रयुक्तं भवति. तथाहि:-

(१) यत्तदोर्नित्यसम्बन्धनियमेन पूर्वस्थिते अङ्गवाक्ये यच्छब्दादिघटिते यथा यत्र यतः यावत् यदि यदा यथैव यद्यपि यत् इत्यादीनि चेत् उत्तरस्थिते अङ्गिवाक्ये तदनुरूपाणि तथा तत्र ततः तावत् तर्हि तदा तथैव तथापि तत् इत्यादीन्यपि प्रयोज्यानि. उत्तराङ्गिवाक्ये यच्छब्दसिद्धसत्त्वेन पूर्वाङ्गवाक्ये तच्छब्दादिघटितं नावश्यकमिति. यथा-

यदेच्छसि तदा गच्छ. यथेच्छसि तथा कुरु. यावद्द्रष्टुं शक्नोति तावद्द्रक्ष्यति. यथा इच्छं तथा लेखति. यत एवमुक्तं ततः कार्यं नानुष्ठितं यदुक्तं तन्नासम्यक्. यदि पश्यसि तर्हि गृहाण. यद्यपि मया नाकिमप्युक्तं तथाप्ययं स्पति. अत्रैव तावद्द्रष्टुं ... यावद् वनं गमि. गच्छ यदि शक्नोषि.

(२) पूर्ववाक्ये न केवलमिति शब्दे उत्तरवाक्ये आदौ किन्तु अपितु पदं हाम्यमपि मानेनापि अपि शब्दः प्रयुज्यते. किन्तु अपितु शब्दौ तावश्यकौ भवतो न वा भवतः. यथा

न केवलं गौः महिष्यपि प्रसूता. न केवलं मध्यः पलायितः किन्तु दुष्टोऽपि भावः, न केवलं मित्रं गा लब्धम् अपितु हानिरपि जाता.

(३) पूर्वापरवाक्यार्थयोः संभाव्य हेतुफलभावबोधने पूर्ववाक्ये आदौ यदि शब्दः, अन्ते चेत् शब्दः, उत्तरवाक्यादौ तर्हि शब्दः प्रयुज्यते. पूर्ववाक्यादौ यदि शब्दमात्रं, तदन्ते चेच्छब्दमात्रं, उत्तरवाक्यादौ तर्हि शब्दमात्रं वापि प्रयोक्तुं शक्यते. संभाविते चेच्छब्दः पूर्ववाक्यस्य मध्येऽपि प्रयुज्यते. यथा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री ५ को सरकार

(२)८) आख्यातभेदाद्विधेयभेदे वाक्यस्य भेदनात्।
एकोद्देश्ये इवानेकोद्देश्येऽप्याख्यातमेककम्॥ ८

विधेयभेदाद्वाक्यभेदः इति नियमेन आख्यातभेदे सति विधेयभेदः विधेयभेदे सति वाक्यभेदो भवति तेन एकवाक्ये उद्देश्यमेकमात्रं वा भवतु समानश्रेणीकानि नानोद्देश्यानि वा भवन्तु आख्यातं तु एकमात्रं भवति. क्वचिन्नानाख्यातानां सह प्रयोग दर्शने यावन्ति आख्यातपदानि तावन्ति वाक्यानि बोध्यानि. तत्र प्रत्येकोद्देश्यादर्शनेऽपि तत्तद्वाक्ये तत् पूरणीयम्.

यथा- रामो लिखति पठति च इत्यत्र रामो लिखति इत्येकः पठति इत्यन्यदिति वाक्यद्वयम्. गोपालो गोविन्दस्य पाठं शृणोति विचारयति च. इत्यत्र गोपालो गोविन्दस्य पाठं शृणोति इत्येकं, गोपालो गोविन्दस्य पाठं विचारयति च इत्यन्यदिति वाक्यद्वयम्. एवमन्यत्रापि विज्ञेयम्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus, Kathmandu

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"सरस्वती"

एक्सरसाईज बूक

पुरश्चरण सम्बन्धी
~~टिप्पणि~~ संग्रहः

सब्जेक्ट

स्कूल क्लास

नं० ४४७२

नाम

ठिगाना

दि नेपाल स्टेशनरी वार्क्स,
ललितपुर, नेपाल।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क

दशहरादिनात्पूर्वस्मिन्दिने स्वस्वगृहेभ्यो यागस्थानसान्निहितां निवास
भूमिमुपगताः कृतमुण्डना स्नाताः पवनपावनमन्त्रैरात्मानं पावयित्वा
देहशुद्ध्ये ब्रह्मगायत्रीं जप्त्वा गायत्रीं चाष्टोत्तरशतसंख्यया जप्त्वा विश्रामः।
उत्तरस्मिन्दशहरापर्वदिने यागमण्डपे पूर्णाहूतकर्मीभूत ततउत्तरदिनादारभ्य
पुरश्चरणसंख्या होमः प्रारभ्य
होमसंख्यापूर्तौ कृत्यम् -

२० ऋत्विग्भिः प्रतिदिनं पञ्चाशत्सहस्रसंख्यया २० दिनैः
दशलक्षहोमे प्रतिशतकं सहस्रद्वयसंख्यापूर्त्या पूर्णाहुतिद्वयेन
१००० पूर्णाहुति होमे च परिपूर्णे, मूलमन्त्रेण पुनः १० आहु
तीर्हुत्वा, आवरणदेवताभ्यो प्येकैकाहुतीर्दत्वा, स्विष्टकृ
द्धोमान्तं होमशेषं समाप्य, अग्निं पाद्यादिभिः पूजयेत्।
ततः स्विष्टकृदादि प्रायश्चित्तहोमान्तं कृत्वा, अग्नेः सम
न्ताद्दिक्पालेभ्यः, वेदेः समन्तान्नवग्रहेभ्यः वेदेरुत्तरतो
विनायकादिसप्तभ्यः गरुत्मते च माषभक्तबलीन्दद्यात्।

ततो महापूर्णाहुतिः-

प्रक्षालितपादो द्वादशगृहीतेन चतुर्गृहीतेन वा वस्त्रनारि
केलादियुतेनाज्येन समुद्रादूर्मि० २ मूर्धानन्दिवो० इत्या
दिवैदिकमन्त्रैः पूर्णाहुतिं जुहुयात्।

इदमग्नये वैश्वानराय वसुरुद्रादित्येभ्यः
शतक्रतवे सप्तवतेऽग्नये, अद्भ्यश्च न मम— इति त्यागः

ततः- अग्निमीडे- इत्यादि मन्त्रान्पठित्वा वसोर्धारापातनम्।

इति २० शादिनकृत्यम्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समाप्तिदिने समागतो यजमानः पूजितदेवेभ्यः पुष्पाञ्जलिं
समर्प्य प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमासने उपविशेत् -

यज्ञसमाप्तेकर्माधिकारसिद्ध्ये गोदानम् -

आसने उपविश्य आचम्य कर्मपात्रजलेन सकुशेन -

ॐ अपवित्रः पवित्रोवा सर्वावस्थां गतोपि वा ।
यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं सबाह्याभ्यन्तरः शुचिः। पुण्डरीकाक्षायनमः।

इत्यात्मानं सामग्रीं च प्रोक्ष्य गोप्रत्याम्नायद्रव्यं पूजयेत् -

नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः। गवे नमः। गोप्रत्याम्नायद्रव्येभ्यो नमः।

ब्राह्मणस्य तिलकादिना पूजनम् -

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः॥

सङ्कल्पः -

हरिः ॐ तत्सत् विष्णुः विष्णुः विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे प्रह्लादाधिपत्ये मनौ सप्तमे अष्टाविंशतितमे युगे कलियुगस्य प्रथमचरणे जम्बूद्वीपे भारतवर्षे भरतखण्डस्योत्तरे कोणे आर्यावर्तान्तर्गतहिमवत्पर्वतैकदेशे नेपालदेशे पाशुपतक्षेत्रे श्रीपशुपतिसन्निधाने वाग्मतीतटनिकटे इह पुण्यभूमौ; षष्टिसंवत्सराणां मध्ये नन्दन नाम संवत्सरे श्रीसूर्ये उत्तरायणे ग्रीष्मर्तौ मासोत्तमे आषाढे मासि शुक्ले पक्षे, मिथुनराशिस्थे सूर्ये, मीनराशिस्थे गुरौ, कर्कराशिस्थे चन्द्रमसि शेषेषु यथायथस्थानस्थेषु एवं ग्रहगणयोगविशिष्टायां भौमवारान्वितायां तृतीयायां पुण्यतिथौ —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्मपात्रनिर्माणम्

ॐ शन्नोदेवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये॥ शंयोर
भिस्रवन्तु नः॥ इति जलम्॥
ॐ पवित्रेस्थो वैष्णव्यौ सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छि
द्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः॥ इति पवित्रम्
ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम्॥ ईश्व
रीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्॥ इति गन्धम्
ॐ अक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत॥ अस्तोषत
स्वभानवो विप्रा नविष्ठया मती योजान्विन्द्र ते हरी
इति अक्षता
ॐ तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः॥ प्रत्नम
द्भिः पृक्तः स्वधया पितॄँल्लोकान्प्रीणाहि नः॥ इति तिलान्॥
ॐ यवोऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीः॥ इति यवान्
ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रू
पमश्विनौ व्यात्तम्॥ इष्णन्निषाणामुं म इषाण सर्वलो
कं म इषाण॥ इति द्रव्याणि

नं० ४४७३

तर्पणकल्पः-
२१ तमे दिने शुद्धजले प्रधानदेवतापीठं विचिन्त्य 'आधारशक्त्या
परतत्त्वान्त पीठशक्तिभ्यो नमः' इति पूजयित्वा, तत्र प्रधानदेव
तां (नारायणं) उपचारैः पूजयित्वा पञ्चामृत चन्दनकर्पूरादियुतेन
जलेन 'मूलमन्त्रान्ते नारायणं तर्पयामि नमः' इति मन्त्रेण
होमदशांश संख्यया एकलक्षसंख्यं तर्पण मृत्विजः कुर्युः-
२१-२२ तम दिन द्वयेन तत्संख्यापूर्तिर्भवति।
प्रधानतर्पणस्य प्रारम्भे अन्ते वा गुर्वादीनपि तर्पयेत् "
गुरुं तर्पयामि नमः। परमगुरुं०। परापरगुरुं०। परमेष्ठि
गुरुं०। परिवारदेवता अपि तर्पयेत्।
पुनः- नारदं तर्पयामि नमः। पर्वतं० जिष्णुं० निःशठं० उद्धवं०
दारुकं० विष्वक्सेनं० शैनेयं तर्पयामि नमः इत्येतानपि तर्पयेत्

मार्जनकल्पः-
तर्पणपूर्तौ २३ तमे दिने तर्पण दशांशसंख्यया प्रत्येकं ५००
संख्यया २० ऋत्विजः दशसहस्त्र मार्जनानि पूरयेयुः।
तत्र आत्मानं प्रधानदेवतारूपं विचिन्त्य ध्येयः सदा सवितृ०
इति मन्त्रेण देवतां ध्यात्वा कुम्भमुद्रया सकुशेन जलेन-
'मूलमन्त्रान्ते नारायणमहमभिषिञ्चामि नमः'
इति मन्त्रेण स्वस्वशिरसि मार्जनानि कुर्युः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१।

(पुष्पाञ्जलिः)

गणेशस्य अविरलमदजल निवहं भ्रमरकुलानीक सेवित कपोलम्
अभिमत फलदातारं कामेशं गणपतिं ~~अहं~~ वन्दे। ॐ गणाधिपतये नमः

दीपस्य नमो स्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षि शिरोरु वाहवे सहस्र
नाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटी युगधारिणे नमः॥ दीपनारायणाय नमः

कलशस्य देवदानव सम्वादे मथ्यमाने महोदधौ उत्पन्नोसि तदा कुम्भ
विधृतो विष्णुना स्वयम्॥ त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः
त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः। शिवः स्वयं त्वमेवासि
विष्णुस्त्वंच प्रजापतिः, आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः।
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेपि यतः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं
कर्तुमीहे, जलोद्भव। सान्निध्यं कुरु मे देव ~~सर्वकार्येषु सर्वदा~~॥
प्रसन्नोभव सर्वदा। वरुणाय नमः

मातृकाणाम्

ब्रह्माणी कमलेन्दु सौम्य वदना माहेश्वरी लीलया
कौमारी रिपुदर्प नाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी।
वाराही घन घोर घर्घर मुखी चैन्द्री च वज्रायुधा चामुण्डा
गणनाथ रुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः॥ मातृभ्यो नमः

नवग्रहाणां ब्रह्मामुरारि
स्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च। गुरुश्च शुक्रः शनि
राहु केतवः सर्वेग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु। ॐ नवग्रहेभ्यो नमः

गणपतये नमः ... नारायणाय नमः ... वास्तोष्पते नमः
मुक्ता विद्रुमः ध्येयः सदा वास्तो; वास्तोष्पते प्रतिजानी ह्यस्मान्
स्वावेशो अनमीवो भवानः यत्त्वेमहे प्रतितन्नोजुषस्व शन्नो भव
द्विपदे चतुष्पदे॥ वास्तोष्पतये नमः

अग्नेः श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां पुष्टिं
वलं श्रियम्। आयुष्यं द्रव्य मारोग्य देहि मे हव्यवाहन॥
त्वदर्थोयं समारम्भः कृपां कुरु नमोस्तुते ॐ अग्नये नमः॥

वत्सगोत्रः वत्स भार्गव-च्यावना प्रवानौर्व-जामदग्न्येति पञ्चप्रवरः
युद्धसंशेरवर्मा पत्नीपुत्रपरिवारसमन्वितः अहं मम-
अस्मिन्स्वकृतं विष्णुगायत्री कोटिजप॰पुरश्चरणाङ्ग भूत होमतर्पण
मार्जनादि कर्मान्तराङ्ग कर्माणि स्वकर्तव्यनियमापरिपालन
भोजन शयनासन व्यवहारादि गत नियम विच्युतिजन्य प्रत्यवाय
परिहारपूर्वकं देहशुद्धि द्वाराधिकारसिद्धये इदं गोप्रत्याम्नाय द्रव्यं
रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केशरीराजशर्मणे॰ आचार्याय
तुभ्यमहं सम्प्रददे, न तव मम.।

प्रार्थना-

या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता।
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥

दानप्रतिष्ठा-

अद्य कृतैतत्प्रायश्चित्त गोप्रत्याम्नाय द्रव्य दान प्रतिष्ठार्थं इमां
दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केशरीराजशर्मणे॰ आचा
र्याय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे-
स्वस्ति इति गृहीत्वा गोजलेनाभिषिञ्चेत-
शान्तिरस्तु. पुष्टिरस्तु. वृद्धिरस्तु. यच्छ्रेयस्तदस्तु. यत्पापं तत्प्रतिहत
मस्तु (भूमौ), ~~[illegible]~~. अमृताभिषेकोस्तु।
शान्तिः सुशान्तिर्भवतु॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

× पूर्वकृतस्विष्टकृद्धोमशेषस्य यजमानेन प्राशने मन्त्रः—

यस्माद्यज्ञरसात्पूता यज्वानो ब्रह्मरूपिणः।
तं संस्रवपुरोडाशं प्राश्नामि सुखपुण्यदम्॥

प्राशनान्ते आचमनम्।

⊕ क्षेत्रपालबलिः—

ॐ क्षेत्रपालाय भूतप्रेतपिशाचराक्षसशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय इमं बलिं समर्पयामि। भो भो क्षेत्रपाल इमं बलिं गृहाण, मम यजमानस्य आयुष्कर्ता क्षेमकर्ता पुष्टिकर्ता पुष्टिदस्तुष्टिदो भव॥

इत्यनेन यजमानशिरसि प्रदक्षिणं भ्रामयित्वा बलिं पर्णपात्रेण शूद्रेण वा चतुष्पथे क्षेपयेत्।

× संस्रवप्राशनम्· ⊕क्षेत्रपालबलिः·

ततो ब्राह्मणभोजनद्रव्योत्सर्गः—

देयद्रव्येभ्यो नमः भोज्यवस्तुभ्यो नमः— इति सम्पूज्य—

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु· वत्सगोत्रः वत्सभार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धसंशेरवर्मा पत्नीपुत्रादिसमन्वितः अहं मम स्वकृतविष्णुगायत्रीकोटिजपपुरश्चरणस्याङ्गतया विहितहोमतर्पणमार्जनादिकर्मणां च साङ्गतासिद्ध्यर्थं पूर्वसङ्कल्पित मार्जनदशांशसंख्यसहस्रब्राह्मणभोजनकर्मसिद्ध्यै नानानामगोत्रेभ्यः सहस्रब्राह्मणेभ्यः इभिर्गन्धपुष्पाक्षतादिभिर्वरणपूर्वकं इमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं, इदं मिष्टान्नादि भोज्यवस्तु च, यथाभागं विभज्य दातुमुत्सृजे· तत्सन्नमम।

इति सङ्कल्प्य गन्धादिभिर्बलिं दद्यात्।

ततः कुमारीपूजनम्: (ब्राह्मणपूजनानन्तरं कुमारीपूजनमिति·पु·प्र·दी·)

अर्घ्यं संस्थाप्य— पूजयेत्— पूजामन्त्रः—

कुमार्याः— जगत्पूज्ये जगद्वन्द्ये सर्वशक्तिस्वरूपिणि।
पूजां गृहाण कौमारि जगन्मातर्नमोऽस्तु ते॥ (कुमार्यै नमः॥) कुमारीभ्यो नमः॥

कुमारस्य— जगत्पूज्य जगद्वन्द्य सर्वदेवस्वरूपक।
पूजां गृहाण कौमार जगत्पितर्नमोऽस्तु ते॥ बटुकाय नमः॥

पाद्यादिभिः सम्पूज्य कुमारीं प्रार्थयेत्—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुष्पाञ्जलिः

समस्तजगतामाधे जगदाधाररूपिणि ।
कुमारीरूपमास्थाय प्रविशेदं गृहं मम ॥
भवत्याः कीदृशं रूपं जाने मातरहं नहि ।
कुमारीरूपमेवेदं पश्यामि नरचक्षुषा ॥
भक्तिं मदीयां विज्ञाय त्वत्पादाम्बुजयोः शिवे ।
दृष्टिः कार्या न मे पापे संचारे नासतः पथः ॥
इच्छायां केवलं भक्तौ दातव्या सुरवन्दिते ।
रक्ष रक्ष महादेवि जगन्मातर्नमोऽस्तु ते ॥

ततः पूर्णपात्रदानम्— पूर्णपात्राय नमः इति सम्पूज्य—
पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु· वत्सगोत्रः वत्सभार्गवच्यावनाप्नवानौर्व जामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धसंशेरवर्मा पत्नीपुत्रादिसहितः अहं मम. स्वकृतं विष्णुगायत्री कोटिजपपुरश्चरणस्य तदङ्गतया ब्राह्मणद्वारा कृतानां दशांशरीत्या होमतर्पणमार्जनब्राह्मणभोजनादिकर्मणां च साङ्गतासिद्ध्यर्थं अपूर्णपूरणार्थं इदं तण्डुलपूर्णपात्रं सवस्त्रफलदक्षिणं प्रजापतिदैवतं कौण्डिन्य· गोत्राय कृष्णप्रसाद-शर्मणे ब्रह्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे . न मम.

ततः- ॐ सुमित्रियान आप ओषधयः सन्तु — इति प्रणीतोदकेन पवित्राभ्यां यजमानशिरस्यभिषिच्य—

ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ।

इत्यैशान्यां प्रणीताविमोकं कुर्यात् ।

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततः स्मरणक्रमेण वर्हिरुत्थाप्य घृतेना, भिचार्य-

ॐ देवा गातु विदो गातुं वित्वा गातुमित ।
मनसस्पत इमं देवयज्ञᳬ स्वाहा वातेधाः ॥

इत्यग्नौ जुहुयात् ।

ततो मेधाकरणम्-

ॐ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।
सनिं मेधा मयासिषᳬ स्वाहा ॥
यां मेधां देवगणाः पितरश्चोपासते ।
तया मामद्य मेधयाग्ने मेधाविनं कुरु स्वाहा ॥
मेधां मे वरुणो ददातु मेधामग्निः प्रजापतिः ।
मेधामिन्द्रश्च वायुश्च मेधां धाता ददातु मे स्वाहा ॥
इदं मे ब्रह्म च क्षत्रं चोभे श्रियमश्नुताम् ।
मयि देवा दधतु श्रियमुत्तमां तस्यै ते स्वाहा ॥

वस्त्रचरु होमः-

ॐ एधोस्येधिषीमहि समिदसि तेजोसि तेजो मयि धेहि ।
समाववर्ति पृथिवी समुषाः समु सूर्यः समु विश्वमिदं जगत् ।
वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विभून्कामान् व्यश्नवै भूः स्वाहा ॥

शेषचरुहोमः-

ॐ अभ्यादधामि समिधमग्ने व्रतपते त्वयि ।
व्रतं च श्रद्धां चोपैमीन्धे त्वा दीक्षितो अहम् स्वाहा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अग्नौ अङ्गालम्भनम् —

श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां पुष्टिं बलं श्रियम् ।
आयुष्यं द्रव्यमारोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॥
लब्धर्थोयं समारम्भः कृष्णवर्त्मन्नमोस्तु ते ॥ इति नमस्कारः,

अधोमुखमग्नौ पाणी प्रताप्य —

ॐ तनूपा अग्नेसि तन्वं मे पाहि ।
ॐ आयुर्दा अग्नेस्यायुर्मे देहि ।
ॐ वर्चोदा अग्नेसि वर्चो मे देहि ।
ॐ अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण ।
ॐ मेधां मे देवः सविता आदधातु ।
ॐ मेधां मे देवी सरस्वती आदधातु ।
ॐ मेधामश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥

ॐ अङ्गानि च म आप्यायताम् ।	इति सर्वाङ्गेषु,
ॐ वाक्च म आप्यायताम् ।	इति मुखे,
ॐ प्राणश्च म आप्यायताम् ।	इति नासिकायाम्,
ॐ चक्षुश्च म आप्यायताम् ।	इति नेत्रयोः,
ॐ श्रोत्रं च म आप्यायताम् ।	इति श्रोत्रयोः,
ॐ यशो बलं च म आप्यायताम् ।	इति बाहोः स्पर्शनम् ।

घृतच्छाया ११ पत्र

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत उत्तराङ्ग पूजान्ते (देवप्रतिमादानम् :)

आदौ अर्घ्यनिवेदनम् —

(शो) (रिके)
विश्वेश करुणामूर्ते भक्तानुग्रह कारक ।
(शो) (ये)
अर्घ्यं निवेदयामीश प्रसीद प्रणतप्रिय ॥

प्रार्थना— नमस्ते देवि गायत्रि सावित्रि त्रिपदेक्षरे ।
अजरे अमरे मातस्त्राहि मां भवसागरात् ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो नारायण सनातन ।
यद्दत्तं भक्तिमात्रेण पत्रं पुष्पं फलं जलम् ॥
निवेदितं च नैवेद्यं तद्गृहाणानुकम्पया ।
आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् ॥
पूजाभागं न जानामि त्वं गतिः परमेश्वरि ।
अज्ञानाद्विस्मृते र्भ्रान्त्या यन्न्यून मधिकं कृतम् ।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ।
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं च यत्कृतम् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥

प्रतिमादानं म्

सङ्कल्पः —

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु · वत्सगोत्रः वत्सभार्गव-च्यावनाप्नवानौर्व जामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युक्तसंशेर शर्मा पत्नीपुत्रादिसमन्वितोऽहंमम स्वकर्तृ विष्णुगायत्री कोटिजप०पुरश्चरणाङ्गतया ब्राह्मणद्वारा सम्पादितानां दशांशदशांशरीत्या होमतर्पणमार्जनादिकर्मणां

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साङ्गुण्यसिद्धये तदङ्गतया सुपूजितामिमां सौवर्णीं गायत्रीप्रतिमासहितां नारायणप्रतिमां गरुडादिप्रतिमान्तर समन्वितां सोपस्करां काश्यपगोत्राय केशरिराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे। तत्सन्नमम ।

प्रार्थना —

नमस्ते देवि गायत्रि सावित्रि त्रिपदे क्षरे ।
अजरे अमरे मातस्त्राहि मां भवसागरात् ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो नारायण सनातन ।
तव मूर्तिप्रदानेन सर्वं सम्पूर्णमस्तु मे ॥

दानप्रतिष्ठा -

अद्य कृतैतत्सुपूजित सोपस्कर गायत्री गरुडादिप्रतिमा समन्वित नारायणप्रतिमा दान कर्मणः साङ्गुण्य सिद्धये इमां दक्षिणां रजतं चन्द्र दैवतं काश्यपगोत्राय केशरिराजशर्मणे आचार्याय दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

ततो घृतच्छाया दानम् - X १२पत्र

ॐ ध्रुवासि ध्रुवोयं यजमानोऽस्मिन्नायतने प्रजया पशुभिर्भूयात् ।
घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामिन्द्रस्य छदिरसि विश्वजनस्य छाया ।
इति घृतमालोक्य,

ॐ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ॥ अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ॥

Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ॐ अलक्ष्मीर्यच्च दौस्थ्यं मे सर्वगात्रेष्ववस्थितम् ।
तत्सर्वं शमयाज्य त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्द्धय ॥
ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥
याः क्षीरसागरोत्पन्ना दूर्वाः पीयूषसम्भवाः ।
तासां स्पर्शनमात्रेण आयुर्वृद्धिर्यशो बलम् ॥ इत्यभिमन्त्र्य,
तेजोसीति परमेष्ठी ऋषि राज्यं देवता गायत्री छन्द
आज्यावेक्षणे विनियोगः ।
ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि ।
प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ॥
इति छायां दृष्ट्वा 'साज्यकांस्यपात्राय नमः' इति सम्पूज्य
सङ्कल्पं कुर्यात् —
पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु. वत्सगोत्रः वत्सभार्गव-च्यावनाप्नवानौर्व-जाम
दग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धसंशेर वर्मा पत्नीपुत्रादिसहितः अहं मम.
स्वकृतविष्णुगायत्रीकोटिजपपुरश्चरणाङ्गतया कृतस्य होमतर्पण
मार्जनादिकर्मणः उत्तराङ्गतया इदमवलोकितमाज्यं मृत्युञ्जय
देवताकं, सुवर्णं वह्निदेवताकं, कांस्यपात्रं विश्वकर्मदेवताकं कौण्डिन्य
गोत्राय कृष्णप्रसाद शर्मणे ब्राह्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे. न मम.
प्रार्थना- कामधेनोः समुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।
आयुर्वृद्धिकरं दातृ राज्यं पातु सदैव मे ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दानप्रतिष्ठा-

अद्य कृतैतत्ससुवर्णाज्यकांस्यपात्रदानकर्मणः प्रतिष्ठा साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं कौण्डिन्य गोत्राय कृष्णप्रसाद शर्मणे ब्रह्मणे दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे. छायादर्शनं पापनाशनमरिष्टं हन्तु।

X ९ पत्र

यज्ञान्तगोदानम्-

नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमोनमः॥
सवत्सायै धेनवे नमः (गवे नमः) इति सम्पूज्य,
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः॥ इति ब्राह्मणं सम्पूज्य

सङ्कल्पः-

पूर्वसङ्कल्पासिद्धिरस्तु. वत्सगोत्रः वत्सभार्गव-च्यावनाप्नवानौर्व-जामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धसंशेरवर्मा पत्निपित्रादिसहितः अहं मम स्वकृतं विष्णुगायत्री कोटिजप पुरश्चरणाङ्गतया दशांशरीत्या ब्राह्मणद्वारा कृतस्य हवनतर्पणमार्जन ^न ब्राह्मणभोजन^ आदिकर्मणः मन्त्रोच्चारण वैकल्यादिजनित वैगुण्य न्यूनातिरिक्तत्वादि समस्तदोषनिरसनपूर्वकं साङ्गुण्यसिद्धिद्वारा ~~[illegible] साङ्गोपाङ्ग फलावाप्तये~~ ^परमेश्वरी प्रीत्यये^ इमां सालङ्कारां सुपूजितां सवत्सां धेनुं (गां) रुद्रदेवताकां काश्यपगोत्राय केसरीराज शर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे. ततन्नमम. । स्वस्ति

...Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रार्थना- यज्ञसाधनभूता या विश्वस्याघप्रणाशिनी।
विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा॥

दानप्रतिष्ठा-

कृतैतद्यज्ञान्त गोदान कर्मणः प्रतिष्ठासाङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यप गोत्राय केसरीराज शर्मणे आचार्याय दानप्रतिष्ठाखेन तुभ्यमहं सम्प्रददे. तत्सन्नमम।

गोप्रदक्षिणा-

यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च।
तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे पदे॥

गोपञ्चोदकेनाभिषेकः-

शान्तिरस्तु। पुष्टिरस्तु। वृद्धिरस्तु। यच्छ्रेयस्तदस्तु।
यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु (भूमौ)। [illegible]
[illegible]। अमृताभिषेकोऽस्तु। शान्तिः सुशान्तिर्भवतु।

दक्षिणासङ्कल्पः- देयद्रव्येभ्यो नमः- इति सम्पूज्य—
पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु· वत्सगोत्रः वत्सभार्गव-च्यावना प्रवानौर्वजामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धशंशेरवर्मा पत्नीपुत्रादिसहितः अहं मम आराधितैतन्मन्त्रदेवता पादप्रसाद द्वारा सर्वपाप क्षयपूर्वक चतुर्वर्गसिद्ध्यादि श्रुतिस्मृतिपुराणागमोक्तफलावाप्त्ये मया यथाकालेन कृतस्य विष्णुगायत्रीमन्त्र कोटिजप कर्मणः तत्पुरश्चरणाङ्गतया गत दशहरा पर्वदिनादारभ्य

almeeki Campus, Kathmandu

गडान पात्र समर्पितं

ब्राह्मणद्वारा [redacted] दशांशरीत्या कृतानां दशलक्षहवनैकलक्ष
तर्पण दशसहस्रमार्जनकर्मणां सहस्रब्राह्मणभोजनकर्मणः,
तदङ्गतया कृतानां दीपकलशगणेशमातृका पूजनाभ्युदयिक
वास्तु ग्रह मण्डपदेवता मण्डलदेवता पूजन हवन तन्त्रसूक्तपाठ
प्रधानदेवतापूजनादिकर्मणां च साद्गुण्यसिद्धिद्वारा साङ्गोपाङ्ग
फलावाप्तये इमां ~~(आचार्यप्रदेय भूम्यादि निष्क्रय द्रव्यसहिता)~~
~~आचार्य~~दक्षिणां काश्यपगोत्राय केशरिराजशर्मणे आचार्याय,
[redacted] तथा इमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं नानानामगोत्रेभ्यः
गणपति ब्रह्म सदस्य होतृ लिङ्गद्वारपाल जापक परिचारक ब्राह्मणेभ्यः
तथा [redacted] न्यूनातिरिक्तत्वादि दोषसमीकरणपूर्वकं यज्ञसाद्गुण्य
सिद्ध्यै इमां भूयसीं दक्षिणां च नानानामगोत्रेभ्य आचार्यादिभ्यः
अन्येभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यो यथाभागं विभज्य दातुमहमुत्सृजे। तत
सन्मम ।

ततः अग्न्यादिविसर्जनम् -

गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थानं परमेश्वर ।
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥
भो भो वह्ने महाशक्ते सर्वकर्मप्रसाधक ।
कर्मान्तरेऽपि सम्प्राप्ते सान्निध्यं कुरु सादरम् ॥
यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।
इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततो भद्रासनस्थस्य यजमानस्याभिषेकः-

सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः।
आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॥

द्यौः शान्तिरन्तरिक्षँ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः। वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वँ शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सामा शान्तिरेधि॥

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतँ शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात्॥

स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्तिनस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव।
यद्भद्रं तन्न आसुव॥

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षणो विभुः।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते।
आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निरृतिस्तथा।
वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मणा: सहिता: सर्वे दिक्पाला: पान्तु ते सदा ।
कीर्तिर्लक्ष्मी र्धृतिर्मेधा पुष्टि: श्रद्धा क्रिया मति: ॥
बुद्धिर्लज्जा वपु: शान्तिस्तुष्टि: कान्तिश्च मातर: ।
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्य: समागता: ।
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवासितार्कजा: ।
ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहु: केतुश्च तर्पिता: ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगा: ।
ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणा: ।
अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ।
औषधानि समस्तानि कालस्यावयवाश्च ये ॥
सरित: सागरा: शैलास्तीर्थानि जलदा नदा: ।
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥

शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ।
घण्टास्वनेन न: पाहि चापज्यानिस्वनेन च ॥
प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चण्डिके रक्ष दक्षिणे ।
भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरि ।
सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ।
यानि चात्यर्थघोराणि तैरक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥
खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ।
करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मान् रक्ष सर्वत: ॥

ॐ शान्तिरस्तु · पुष्टिरस्तु · तुष्टिरस्तु · यत्पापं रोग: शोको दु:खं दारिद्र्यं तत्प्रतिहतमस्तु (भूमौ) · अमृताभिषेकोऽस्तु · शुभं ... ॥

... Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रसादमन्त्राः–

ॐ आब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाराष्ट्रे राजन्यः शूर, इषव्योतिव्याधी महारथो जायतान्दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतान्निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ओषधयः पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥

आयुष्यं वर्चस्य ॅ रायस्पोष मौद्भिदम् ।
इद ॅ हिरण्यं वर्चस्व जैत्रायाविशतादुमाम् ॥

न तद्रक्षा ॅ सि नपिशाचा स्तरन्ति देवानामोजः प्रथमज ॅ ह्येतत् ।
यो बिभर्ति दाक्षायण ॅ हिरण्य ॅ स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः समनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥

दीर्घायुस्त ओषधे खनिता यस्मै च त्वा खनाम्यहम् ।
अथो त्वं दीर्घायुर्भूत्वा शतवल्शा विरोहतात् ॥

पुनस्त्वा दित्या रुद्रा वसवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः ।
घृतेन त्वं तन्वं वर्द्धयस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥

मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ।
पशूना ॅ रूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयताम् ।

श्रीर्वर्चस्व मायुष्यमारोग्य माविधात्पवमानं महीयते धान्यं धनं पशून् वहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं दीर्घमायुः ॥

भस्मधारणम्– त्र्यायुषं जमदग्नेः (ललाटे), कश्यपस्य त्र्यायुषम् (ग्रीवायाम्)
यद्देवेषु त्र्यायुषम् (दक्षिणांसे) तन्नो अस्तु त्र्यायुषम् (हृदि).

प्रसादार्पणम्.

रक्षाबन्धनम्– येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः। तेन त्वां प्रतिबध्नामि रक्षे माचल माचल ।

...almeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु च ।
~~न्यूनं सम्पूर्णतां~~
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः।

मण्डपदानम् — पश्चिमद्वारदेहलीं स्पृष्ट्वा —

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु. वत्सगोत्रः वत्सभार्गव-च्यावनाप्नवानौर्व-जामदग्न्येति पञ्चप्रवरः युद्धसंशेरवर्मा पत्नीपुत्रादिसहितः अहंमम श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्त्यै स्वकृतविष्णुगायत्रीकोटिजप पुरश्चरणाङ्ग हवनतर्पणमार्जनादिकर्मसिद्ध्यै कल्पितं दीपकलश गणेशग्रहवास्तुवेदी प्रधानदेवतावेदीध्वजपताकातोरणादियुतं सपरिच्छदमिदं मण्डपं विश्वकर्मदैवतं काश्यपगोत्राय केशरि राजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रार्थना — अनेन मण्डपदानेन नारायणः प्रीयताम् ।

दानप्रतिष्ठा — कृतैतन्मण्डपदानकर्मणः प्रतिष्ठासाङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां सुवर्णंवह्निदैवतं (रजतं चन्द्रदैवतं) काश्यपगोत्राय केशरिराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे —

ततोऽञ्जलिं बध्वा प्रार्थयेत् —

यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ अच्युताय नमः ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वाऽनुसृतस्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ॥
अनेन कर्मणा नारायणः प्रीयताम् । नारायणार्पणमस्तु ॥

...almeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भूमिदानम्

पूर्वोक्तसंकल्पसिद्ध्यर्थं वत्सगोत्रः वत्सभार्गव च्यावनाप्रवा
नौर्वजामदग्न्येतिपञ्चप्रवरः युद्धसंशेरवर्मा पत्नीपुत्रादिस
हितः अहं मम आराधितैतन्मन्त्रदेवताप्रसादद्वारा सर्वपा
पक्षयपूर्वक चतुर्वर्ग सिद्ध्यादि श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तमोक्ष
फलावाप्तये मयायथाकालेन कृतस्य विष्णुगायत्रीमन्त्र
कोटिजपकर्मणः तत्पुरश्चरणाङ्गतया ब्राह्मणद्वारा दशांश
रीत्याकृतानां दशलक्षहवनैकलक्षतर्पण दशसहस्रमार्जन
सहस्रब्राह्मणभोजनकर्मणां तदङ्गतया दीपकलश गणेश
मातृकापूजनाभ्युदयिकवास्तुग्रहमण्डपदेवता मण्डल
देवता पूजन हवन तन्त्रसूक्तपाठ प्रधानदेवतापूजनादि
कर्मणोश्च साङ्गतासिद्धिद्वारा साङ्गोपाङ्गफलावाप्तये षष्टि
वर्षसहस्रपर्यन्तं शिवपुरनिवासकामः इमां ... (निवर्तन)...
क्षेत्रपरिमाणां बहुसस्यप्रदां भूमिं विष्णुदैवत्यां काश्यपगोत्राय
केसरीराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं संप्रददे

प्राथना

सर्वेषामाश्रया भूमिर्वराहेण समुद्धृता ।
अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
यस्यां रोहन्ति बीजानि काले चैव महीतले ।
त्वत्प्रसादात्सफला मम सन्तु मनोरथाः ॥

दानप्रतिष्ठा

कृतैतत् भूमिदानकर्मणः प्रतिष्ठासाङ्गतासिद्ध्यर्थम् इमां

...meeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दक्षिणां सुवर्णं वह्निदैवतं (रजतं चन्द्रदैवतं) काश्यप गोत्राय
केसरीराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं संप्रददे तत्सन्नमम.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"BULL-DOG" EXERCISE BOOK No. 2

गृहदान प्रयोग

Subject

नं ४४७२

Name गृहदानप्रयोगः

Class

Roll No. Year

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गृहदानप्रयोग:-

कृतानित्यक्रिय: कर्ता आसने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य. कर्म पात्रं कृत्वा. अपवित्र: पवित्रो वे त्यानेन सामग्रींच सम्प्रोक्ष्य गां ब्राह्मणं च सम्पूज्य प्रायश्चित्त गोदानं कुर्यात्.

गोपूजा- नमोगोभ्य: श्रीमतीभ्य: सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्योनमोनम: । गवेनम:

टीका - नमो ब्रह्मण्य देवाय गोब्राह्मण हिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनम: ॥

अद्येत्यादि: सर्वधारि संवत्सरे श्रीसूर्ये उत्तरायणे ग्रीष्मर्तौ मासोत्तमे ज्येष्ठे मासे शुक्ले पक्षे वृषस्थेसूर्ये तुलास्थेगुरौ कन्यास्थे चन्द्रे एवंग्रहगुण योग विशिष्टायां भौमवासरान्वितायां दशम्यां पुण्यतिथौ.

वत्सगोत्र: वत्स भार्गव च्यावनाप्नवानौर्व जामदग्न्येति पञ्च प्रवर: .. वर्मा पत्नीपुत्र परिवार सहितो हं मम कायिक वाचिक मानासिक सांसर्गिक ज्ञाताज्ञात समस्त कल्मष निरसन पूर्वकं करिष्यमाणे सोपस्कर गृहदानकर्माणि तत्पूर्वे तदङ्ग कर्माणि च देहशुद्धि द्वारा धिकारसिद्ध्ये प्राजापत्य प्रत्याम्नायीभूतामिमां गां रुद्रदैवत्यां तत्प्रत्याम्नाय द्रव्यं रजतं चन्द्रदैवतं .. गोत्राय .. शर्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कापिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि ।
तीर्थदेवमयी यस्मा दतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इमां तत्त्राय । त्रिजगोप्रसामाय द्रव्यदान प्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं · · गोत्राय · · शर्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

प्रतिज्ञा सङ्कल्पः –

अहं पत्नीपुत्र परीवार सहितस्य मम जन्मजन्मान्तरीण काय वाङ्मनःसंभूत सकल कल्मषनिरसन पूर्वक पित्रादि बहु कुलोद्धार बहुकालपर्यन्त तत्तल्लोक माहित्वादि श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त फलावाप्तये विशेषतः श्रीपरमेश्वर प्रीतये सोपस्कर गृहदानमहं करिष्ये. तदङ्गतया दीपकलश गणेशमातृका पूजनाभ्युदयिक वास्तु ग्रह पूजन ब्राह्मणवरण पुण्याहवाचन लक्ष्मीनारायणादि तत्र देवता पूजनाग्निस्थापन हवनादि कर्म च यथासंभवं स्वहस्तेन क्वचिदन्य ब्राह्मणान्कारयिष्ये.

वरणम्.

पूर्वसङ्कल्पित तत्तद्देवतार्चन हवनादि कर्मसिद्ध्ये नानानाम गोत्रां श्चतुरो ब्राह्मणानेभिर्गन्धपुष्पाक्षत धौतोत्तरीय जल पात्रासन सौवर्णमुद्रिकादीभिर्युष्मानहं वृणे.

पुण्याहवाचनम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततः पूजनादि—

अपसर्पन्तु ये भूता ये भूता भूमि संस्थिताः।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया॥

इति पठित्वा सर्षपान्विकीर्य आपोहिष्ठेति तृचेन पञ्चगव्येन परितः प्रोक्षेत्।

गृहाद्बहिरीशाने क्षितिरक्षपल्लवादिभिश्चतुर्दिग्द्वारेषु भूषितं यज्ञमण्डपं पुष्पमण्डपरूपं निर्माय ईशाने ग्रहवेदीं पूर्वे [redacted] वास्तुवेदीं मध्ये होमवेदीं निर्माय दीपकलश गणेशपूजनं मातृकापूजनमाभ्युदयिकं (तदङ्गकल्पगोदानं वा) कृत्वा ग्रहवेद्यां ग्रहपूजां विधाय ग्रहकलशं संस्थाप्य पूर्ववेद्यां ४५ पदवास्तुमण्डलं विलिख्य चतुर्दिक्षु लोहकीलान्निखाय वास्तुपूजाप्रयोगोक्तरीत्या वेद्यां यथास्थानं शिख्यादि ४५ देवताः सम्पूज्य वास्तुपुरुषं पूजयेत्। सर्वेभ्यो वास्तुदेवेभ्यः पायसनैवेद्यमर्पयेत्. वास्तुकलशं च स्थापयेत्.

तत्रैव पीठे ब्रह्मविष्णुरुद्रसूर्यप्रतिमाः संस्थाप्य पूजयेत् तत्रैव मध्ये पार्थिवीं च पूजयेत्।

ततो गृह्योक्तरीत्याग्निं प्रतिष्ठाप्य चतुःस्वस्त्यन्तं हुत्वा गव्येन पयसा स्थालीपाकं श्रपयेत्। अत्राग्निर्वरद नामा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नवग्रहेभ्यस्तन्मन्त्रैस्तत्समिद्भिः १०८ संख्यया अधिदेवप्रत्यधिदेवेभ्यश्च तद्दशांशेन हुत्वा, शिख्यादि ४५ देवताभ्यो नाममन्त्रैः उदुम्बरसमिन्तिलचरुपायसाज्यैरेकैकं, वास्तोष्पतये तन्मन्त्रेण तैरेव द्रव्यैः १०८ जुहुयात् । ब्रह्म[illegible]विष्णु रुद्रसूर्येभ्योऽपि यथासंख्यं पायसाज्यचरूनि जुहुयात् । वास्तोष्पतये तन्मन्त्रेण पञ्चबिल्वफलानि जुहुयात् ।

शिखिने एष पायसबलिर्नमम इत्यादि मन्त्रैः ४५ देवताभ्यः पायसबलिं समर्पयेत् । ततो होमशेषं समाप्य पूर्णाहुत्यं कुर्यात् ।

ततो वाद्यादि घोषपूर्वकं रक्षोघ्न (कृणुष्वपाजः० रक्षोहणं०) पावमान (स्वादिष्ठया० पुनन्तुमा०) मन्त्रैर्गृहं त्रिसूत्र्या संवेष्ट्य, आपोहिष्ठेति तृचेन गृहं परितोऽविच्छिन्न क्षीरधारां कृत्वा अविच्छिन्न जलधारया च । त्रिः परिक्रमेत् । (अयं धारापरिक्रमो यजमानेन कार्य इति [illegible] प्रयोगे)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

गृहमध्ये दक्षिणभागे चन्दनादिना षड्दलपद्मं विलिख्य तदुपरि प्रस्थमात्रां तिलान् निक्षिप्य तदुपरि शय्यां संस्थाप्य परितः सर्वधान्यानि सर्वोपस्करपदार्थांश्च यथास्थानं विन्यस्य शय्याशिरोभागे निद्राकलशं च संस्थाप्य शय्योपरि सौवर्णलक्ष्मीनारायणप्रतिमां मन्त्रन्यासादिपूर्वकं संस्थाप्य सर्वोपचारैः पूजयेत् ।

शय्यायाश्चतुर्दिक्षु घृत-कुङ्कुम-गोधूम-जलपूर्णघटान् शिरोभागे घृतकुम्भं च स्थापयेत् ।

शय्याया मीशानादिक्रमेण- विनायकाय नमः । दुर्गायै नमः । वायवे नमः । आकाशाय नमः । मध्ये लक्ष्मीनारायणाग्रे- अश्विनीकुमाराभ्यां नमः । चतुर्दिक्षु- निद्रायै नमः । प्रमाण्यै नमः । सुखदायै नमः । वरुणाय नमः । मध्ये अन्नपूर्णायै नमः । सोपकरणशय्यायै नमः । इति पूजयेत् सोपकरणशय्यामर्घ्यजलेन प्रोक्ष्य शय्यायै नमः । गृहाय नमः । सर्वोपकरणेभ्यो नमः । भूम्यै नमः । गोवाजिरथादिभ्यो नमः । इति सर्वतः पूजयेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

पुष्पाञ्जलिः —

दीपस्य - शुभं भवतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदः ।
मम शत्रुविनाशोस्तु दीपज्योतिर्नमोस्तुते ।

कलशस्य - देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ ।
उत्पन्नोसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ।
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः ।
त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ।
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेपि यतः कामफलप्रदाः ।
त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव ।
सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ।

गणेशस्य - वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ ।
अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ।

मातृकायाः - ब्रह्माणी कमलेन्दुसौम्यवदना माहेश्वरी लीलया ।
कौमारी रिपुदर्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी ।
वाराही घनघोरघर्घरमुखी चैन्द्री च वज्रायुधा
चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः ।

ग्रहाणाम् - ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

वास्तो- वास्तोस्पते नमस्तुभ्यं भूमिशय्यारत प्रभो।
मद्गृहे धनधान्यादि समृद्धं कुरु सर्वदा।
पूजितोसि मया वास्तो होमाद्यैर्चनैः शुभैः।
प्रसीद पाहि विश्वेश देहि मे गृहजं सुखम्॥

लक्ष्मीनारा शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं
यणयोः- विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम्।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम्॥
इमानि पुष्पाणि मनोहराणि सुरासुराणामपि दुर्लभानि।
नानाविधानि द्रुमजानि देवपुष्पा आलि मे तु सुखाय नित्य
मां समुद्धर देवेश दुस्तरा दुःखसागरात्।
दुःखसागरमग्नस्य व्याधिदुःखाम्बुराशिभिः।
सर्वदा परिभूतस्य मोह दुःखगतस्य मे।
करावलम्बनं देहि शेषशायिन् जगत्पते।
लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततो दानम्-

आदौ आचार्यवरणम्-

अहं मम पूर्वोदित श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त फलावाप्तये कारि
ष्यमाणे भूम्यादि समन्वित सोपकरण गृहदान प्रतिग्रहार्थं
... गोत्रं ... शर्माणं सपत्नीकं ब्राह्मणमेभिर्गन्धपुष्पाक्षत
माल्य धौतोत्तरीय जलपात्रासन सौवर्णमुद्रिका रुद्राक्ष
कण्ठिका केयूर भूषणादिभिरहं वृणे:

इति वरणं मङ्गल घोषपूर्वकं दान सङ्कल्पं कुर्यात्।
यजमान: प्राङ्मुख उपविश्य उदङ्मुखायोपविष्टाय ब्राह्मणाय
दद्यात्- गृहमध्यस्तम्भं द्वारदेहलीं वा संस्पृश्य दानम्:

अद्येहेत्यादि.

अहं पत्नीपुत्र परिवारसहितस्य मम जन्मजन्मान्तरीण
काय वाङ्मन: संभूत गुरुलघु समस्त कल्मषक्षयपूर्वक
पित्रादि बहुकुलोद्धार बहुकालपर्यन्त तत्तल्लोक महितत्वादि
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त फलावाप्तये विशेषत: श्रीपरमेश्वरप्रीतये

इदं पक्वेष्टका शिलादार्वाद्यवयव योगनिर्मितं सुधादि
नानाविध वर्णरञ्जितं गोशालाश्वशाला महानस गृहा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धूपगृहसमन्वितं सुपूजित लक्ष्मीनारायण सौवर्ण प्रतिमा धिष्ठित वितानाच्छन्न हंसतूलगर्भ शयनीयोपधान प्रच्छादनपट नानास्तरण सहित पर्यङ्कः शय्यागर्भं नानाविधधान्यतण्डुल माषमुद्गाढका घान्नपूर्ण भाण्डागारं सौवर्ण पात्र नानाविधराजतपात्र ताम्रलोहापित्तलादिनम्रानुपात्र पाक पान भोजन शौचादि पात्रयुतं घृत लवण तैल सूपव्यञ्जनोपदंश दधिदुग्ध शाक फलमूल मिष्टान्नादि नाना भक्ष्यभोज्य समन्वितं कोशमञ्जूषादिस्थापित दीनार रूप्यकादियुतं पुरुषधार्य स्त्रीधार्य नानाविध रत्नादि घटित भूषण कौशेय राङ्कवकार्पासोर्णामयादि नानाविध परिधानवस्त्रयुतं शिविकान्दोलिकायुतं देवपूजोपयोग्युपकरणसमन्वितं दीपिका पेषणी सूर्पोलूखलमुसल मार्जनी दात्र छुरिका द्युपस्कर समन्वितं छत्रोपानत्पादुकादण्डादि समन्वितं.

सालङ्कार सवत्सधेनु- सतर्णकमहिषी- वाजि- रथादि समन्वितं दासदासीनिष्क्रयद्रव्यसहितं सर्वतोध्वज पताकास्रगादि शोभितं सोपस्करं गृहं सर्वदैवतं. गोत्राय · शर्मणे सपत्नीकाया चार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

(गो- दक्षे, आचमनकर्ज, स्वस्ति (पढ्ने, स्वच्छा दान)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[redacted]

गृहे हि नारायण दिव्यरूप सर्वामरैर्वन्दित पादपद्म ।
शुभाशुभानन्द सुधाम धीर लक्ष्मीयुतस्त्वं हि गृहं गृहाण ।
नमः कौस्तुभनाथाय हिरण्यकवचाय च ।
क्षीरोदार्णवसुप्ताय जगद्धात्रे नमोनमः ।
नमो हिरण्यगर्भाय जगन्नाथाय वै नमः ।
चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः ।
भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव देहे व्यवस्थिताः ।
नन्दानीयावत्कल्पान्तं तथातस्मिन्भवान्गृही ।
त्वत्प्रसादेन देवेश पुत्रैः पौत्रैर्धनो गृही ।
पञ्चयज्ञक्रियायुक्तो वसेदाचन्द्रतारकम् ।
इदं गृहं गृहाण त्वं सर्वोपस्कर संयुतम् ।
तव विप्रप्रसादेन ममास्त्वाभिमतं फलम् ।
गृहं ममाविभूत्यर्थं गृहाण त्वं द्विजोमम ।
प्रीयतां मे जगद्योनिर्वासुरूपी जनार्दनः ।
अश्वस्य- उच्चैःश्रवास्त्वमश्वानां राज्ञां विजयकारकः ।
सूर्यवाहनमस्तुभ्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
गोः - या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवे व्यवस्थिता ।
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रथस्य- रथाय रथनाथाय नमस्ते । विश्वकर्मणे ।
विश्वरूपाय देवाय अरुणाय नमोऽस्तु ते ।

दानप्रतिष्ठा-

कृतैतत्सोपस्कर गवाश्वरथादिसमन्वित गृहदान कर्मणः साङ्गुण्यसिद्धिद्वारा अतिस्मार्तपुराणोक्त फलावाप्त्यै इमां दक्षिणां सुवर्णं वह्निदैवतं गोत्राय शर्मणे सपत्नीकाय आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

ग्रहीता -

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि ।

को दात्कस्मा अदात्कामो दात्कामायादात् ।
कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्ते ॥

इति पठेत् ।

ततः सपत्नीकमाचार्यं शय्यायामुपवेशयेत् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भूमिदानपक्षे-

भूम्यै नमः इति सम्पूज्य-

अद्येमम· ऐहिकामुष्मिक समस्त पापक्षय पूर्वक तत्र लोकभोगादि श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त फलावाप्तये इमां भूमिं विष्णुदेवत्यां · · गोत्राय · · शर्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे।

सर्वेषामाश्रया भूमि वराहेण समुद्धृता।
अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे।
यस्यां रोहन्ति बीजानि वर्षाकाले महीतले।
भूमेः प्रदाना त्सकला मम सन्तु मनोरथाः।

कृतैतद् भूमिदानकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं यथोक्तफलावाप्तये इमां दक्षिणां सुवर्णं वह्निदैवतं गोत्राय शर्मणे दानप्रतिष्ठालेन तुभ्यमहं सम्प्रददे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ध्रुवासि ध्रुवोऽयं यजमानोऽस्मिन्नायतने प्रजया पशुभिर्भूयात् ।
घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामिन्द्रस्य छदिरसि विश्वजनस्य छाया ।
अलक्ष्मीर्यच्च दौःस्थ्यं मे सर्वगात्रेष्ववस्थितम् ।
तत्सर्वं शमयाऽद्य त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्द्धय ।
काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ।
याः क्षीरसागरोत्पन्ना दूर्वाः पीयूषसंभवाः ।
तासां स्पर्शनमात्रेण आयुर्वृद्धिर्यशो बलम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूर्णपात्र दानम् -

अहं मम कृतैतत्सोपस्कर गृहदान कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं तत्र देवतार्चन हवनादिकर्मणः आपूर्णस्य सम्पूर्णार्थं कृताकृताऽवेक्षण रूप ब्रह्मकर्म प्रतिष्ठार्थमिदं तण्डुल पूर्णपात्रं सवस्त्रफल दक्षिणं प्रजापति दैवतं .. गोत्राय .. शर्मणे ब्रह्मणेऽनुभ्य महं सम्प्रददे।

प्रणीताविमोकः। बर्हिर्होमः। मेधा। वस्त्रा चरुहोमः।

छत्रछाया -

अहं मम दीर्घायुष्य कामनया सोपस्कर गृहदान कर्माङ्गतया इद मवलोकितमाज्यं मृत्युञ्जय दैवतं कांस्यपात्रं विश्वकर्म दैवतं सुवर्णं वह्नि दैवतं

कामधेनोः समुद्भूतं देवानाम मृतं हविः।

आयुर्वृद्धिकरं यानुराज्यं पातु सदैव मे।

एतेन दवलोकिताज्य कांस्यपात्र सुवर्ण दान प्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्र दैवतं गोत्राय शर्मणे

महादानगोदानम् -

अहं मम श्रुतिस्मृति पुराणोक्त फलावाप्तये एतस्य सर्वोपस्कर समन्वित गृहदान कर्मणः साङ्गतया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृतानां तत्तद्देवतार्चन हवनादि कर्मणां च साङ्गुण्यसिद्ध्ये इमां गां रुद्रदेवताकां

यज्ञसाधनभूताया विश्वस्याघप्रणाशिनी।
विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा।

कृतैतच्च शान्तिगोदानप्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां

दक्षिणा· भूयसी· भोजनं च-

अद्य मम श्रौतस्मार्तपुराणोक्त फलावाप्त्ये कृतस्य भूमिगवाश्वरथादि समन्वित सोपस्कर गृहदान कर्मणस्तदङ्गतया कृतानां पूर्वोत्तराङ्गभूतनाम देवतार्चन हवनादिकर्मणां च न्यूनातिरिक्तत्वादि दोषनिरसनपूर्वकं साङ्गुण्यसिद्ध्ये इमां दक्षिणां भूयसीं च रजतं चन्द्रदैवतं नानानामगोत्रेभ्य आचार्यर्त्विग्भ्योऽन्येभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यो यथाभागं विभज्य दक्षिणात्वेन दातुमहमुत्सृजे।

तथैतत्कर्मसाङ्गुण्यसिद्ध्ये नानानामगोत्रेभ्यो द्वादश ब्राह्मणेभ्यो वरणदक्षिणादान पूर्वकं मिष्टान्नभोजनदानं च करिष्ये.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE-IKS

ततो देवान्विसृज्य गृहकलशोदकेन यजमानाभिषेकः प्रसादग्रहणम् ।
ततः कायेन वाचेति ईश्वरार्पणं कृत्वा यथासुखं भुञ्जीत ।

इति शुभम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मम पिता अमुकवर्मशर्मा एवं करिष्यमाण गृह दानकर्म ~~क्रतेन~~ पूर्वोक्ता-
तेन तत्पितामह अमुकवर्मणा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

The pupils are responsible for the DISCIPLINE and REPUTATION of the School

1. Be always tidy and clean; work patiently and methodically.
2. Put your books on your desk properly.
3. Do not handle maps or any school property roughly.
4. Never spit upon the walls or the floor.
5. Walk softly; speak gently.
6. Go to your class with the warning bell. Always sit upright.
7. Do not cut school furniture or write upon them or on the school walls.
8. Always keep to your left.
9. Be good to yourself and try to make others good.
10. Be punctual; be polite.
11. Try to take some refreshments during midday interval.
12. Never run to school after meals.
13. Treat lower class boys with love and higher class boys with respect.
14. Cultivate good manners
15. Take some physical exercise every day.
16. Obey your parents and superiors, and make yourself loved by all.

MANUFACTURED BY

P. C. KUNDU & SONS, PAPER MERCHANTS CALCUTTA.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Swan

नं० ४४७१

सप्ताह प्रयोग॥

श्रीमद्भागवतसप्ताहयज्ञप्रयोगः

80 Pages.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अजितस्थापनं समाप्तिदिने ?
विशेषहोतारः ?. वरुणे ?
विशेषहोमसंख्या ?

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ४४७१

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमद्भागवतसप्ताहप्रयोगः-

पूर्वाङ्गदिने-

प्रायश्चित्तगोदानम्-

कृतनित्यक्रियः कर्ता आसने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य कर्मपात्रं कृत्वा, तज्जलेन

ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ।
यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

इति आत्मानं सामग्रीं च सम्प्रोक्ष्य,

गोपूजनम्-

नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ।
गवे नमः । गोप्रत्याम्नाय रौप्यखण्डेभ्यो नमः ॥

ब्राह्मणतिलकः-

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

इति गां ब्राह्मणं च सम्पूज्य सङ्कल्पं कुर्यात्-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सङ्कल्पः -

हरिः ॐ तत्सत् विष्णुः ३, नमः परमात्मने पुराणपुरुषोत्तमाय, श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य, विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य, सकलजगत्सृष्टिकारिणो ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे, श्रीश्वेतवाराह कल्पे, प्रह्लादाधिपत्ये, वैवस्वतमन्वन्तरे, अष्टाविंशतितमे युगे, सत्यत्रेताद्वापरान्ते, कलियुगस्य प्रथमचरणे, जम्बूद्वीपे, भरत खण्डे, भारतवर्षे, आर्यावर्तान्तर्गतहिमवत्पर्वतैकदेशे, गङ्गा देव्या उत्तरकोणे, नेपालाख्ये पाशुपतक्षेत्रे, इह पुण्यभूमौ. षष्ठिसंवत्सराणां मध्ये विजयनामसंवत्सरे, श्रीसूर्ये दक्षि णायने, शरदृतौ, मासोत्तमे कार्तिके मासि, शुक्ले पक्षे, तुलाराशिस्थे श्रीसूर्ये, मेषराशिस्थे देवगुरौ, मकरराशिस्थे चन्द्रे, शेषेषु ग्रहेषु यथायथ स्थानस्थेषु सत्सु, एवं ग्रहगुण योगविशिष्टायां गुरुवासरान्वितायां अष्टम्यां पुण्यतिथौ. →

~~काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनै~~ध्रुवेति त्रिप्रवरः

अहं

कतिपयवर्षपूर्वं पञ्चत्वं गतायाः काश्यपगोत्रायाः कीर्तिदिव्ये श्वरी देव्याः उत्तमपदप्राप्तये श्व आरभ्य ब्राह्मणद्वारा करि ष्यमाणस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य यथासम्भवं श्रवण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्माणि, तदङ्गतयाद्य करिष्यमाणेषु, तत्पूर्वाङ्गकर्मसु च, कायिक, वाचिक मानासिक सांसर्गिक ज्ञाताज्ञात समस्त पापक्षय पूर्वकं, देहशुद्धिद्वारा अधिकारसिद्ध्ये, प्रायश्चित्तानुकल्पभूतामिमां गां रुद्रदैवत्यां, तत्प्रत्याम्नाय द्रव्यं रजतं चन्द्रदैवतं, काश्यप गोत्राय केसरिराज शर्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे. नतसन्नमम.

प्रार्थना -

कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ।
तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

दानप्रतिष्ठा -

अद्य कृतैतत्प्रायश्चित्तगोप्रत्याम्नाय द्रव्यदानप्रतिष्ठार्थं मिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

अभिषेक: -

(शान्तिरस्तु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु (भूसौ)। शान्तिः सुशान्तिर्भवतु अमृताभिषेकोऽस्तु ।)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवस्मरणम् -

सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः।
लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः॥
धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः।
द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि॥
विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा।
सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते॥
विघ्नवल्लीकुठाराय गणाधिपतये नमः॥
शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम्।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये॥
अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः।
सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः॥
मङ्गलं भगवान्विष्णुर्मङ्गलं गरुडध्वजः।
मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो मङ्गलायतनो हरिः॥
सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम्।
येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलायतनो हरिः॥
तदेव लग्नं सुदिनं तदेव तारावलं चन्द्रवलं तदेव।
विद्यावलं दैववलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि॥
सुमुहूर्तमस्तु॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतिज्ञासङ्कल्पः-

(देशकालौ सङ्कीर्त्य) गोत्रः प्रवरः अहं
कतिपयवर्षपूर्वं अस्मिन्नेव स्थले पञ्चत्वं गतायाः काश्यप
गोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरी देव्याः इह जन्मनि जन्मान्तरेषु वा
स्वकर्माभ्यासवशात् बाल्यावस्थामारभ्य शैशव,कौमार,पौगण्ड,
यौवन वार्धक्यातिवार्धक्याद्यवस्थासु जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु च
देशकालवशेन कामक्रोधलोभमोह मद मात्सर्यादि दोषा
भिभूतैः मनोवाक्कायकर्मेन्द्रियव्यापारैः, ज्ञानतोऽज्ञानतो वा
ज्ञातानां शुष्कार्द्र लघुगुर्वादि पातकोपपातक सङ्करीकरण-
मलिनीकरणापात्रीकरण,पवित्रीकरणादीनां कृतकारिता-
नुमोदितानां परसंसर्गजानां वा सकृदसकृज्ज्ञातानां बहूनां बहु-
विधानां वा सकलकल्मषाणा मैकान्तिकात्यन्तिकनिरसनपूर्व
कं श्रीमदनादिपरमपुरुष श्रीमन्नारायण-चरणपङ्कज प्रसाद द्वारा
अखण्डवैकुण्ठपदावाप्त्यर्थं, पितृमातृ भर्तृकुलपुरुषाणान्चान्ये
षां प्राप्ताप्राप्तसर्वाशुभगति निरसनपुरःसर सद्गति प्राप्त्यर्थं, ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ श्रीपरमेश्वरप्रसाद द्वारा नारायणोपसनादि भक्ति समृद्धि पूर्वकं
परमपद प्राप्त्यादि श्रुति स्मृति पुराणोक्ताभीष्टफलावाप्तये,
थ आरभ्य पूर्णिमापर्यन्तं सप्ताहैः श्रीमद्भागवतसंहितायाः संक्षिप्त
भावार्थेन सह पारायणं ब्राह्मणद्वारा करिष्ये, ~~प्रथमस्मन्नं स्वयं~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतिनिधिद्वारा च श्रवणं च करिष्ये. तदङ्गतया अद्य दीपकलश गणेशमातृकापूजनाभ्युदयिकान्तक न्यगोदान वास्तुग्रहपूजन वाचकादिब्राह्मणवरण मधुपर्क पुण्याहवाचन मण्डपदेवतामण्डल देवतापूजन ध्वजपताकोच्छ्रयण सपरिवार श्रीमन्नारायणप्रतिमा पूजन श्रीमद्भागवतपुस्तकपूजनादिकर्म, भागवतमाहात्म्यश्रवण कर्म; पारायणसमाप्तिदिने अग्निस्थापनपूर्वक पूजितदेवता हवनादि कर्म च यथासम्भवं स्वहस्तेन कृत्वा अन्यब्राह्मणान् कारयिष्ये.

~~स्वस्तिवाचनम्:~~

~~अर्घ्यस्थापनपूर्वकं दीपकलश गणेशपूजनम्.~~

~~दीपादीनां पुष्पाञ्जलय:-~~

~~दीपस्य-~~

शुभं भवतु कल्याणमारोग्यसुखसम्पद:।
धन्यधान्यसमृद्धि:स्यात् ~~[illegible]~~ दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते॥ दीपनारायणाय नम:।

~~कलशस्य-~~

देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ।
उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम्॥
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवा:सर्वे त्वयि स्थिता:।
त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणा:प्रतिष्ठिता:॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः॥
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः।
त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव।
सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा॥ वरुणकलशाय नमः॥

गणेशस्य-

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ।
अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा॥ गणपतये नमः॥

दीपकलशगणेशान्गृहीत्वा सूक्तपाठपूर्वकं मण्डपप्रवेशः
आनोभद्रा- कनिक्रदत्सूक्तपाठः
दीपादीनां स्थापनम्

मण्डपान्तःपश्चिमभागे उपविश्य ~~वरुणसङ्कल्प~~ः - देयद्रव्येभ्यो नमः इति सम्पूज्य-
पूर्वोक्तसङ्कल्पासिद्धिरस्तु. [illegible]
[illegible]: अहं पूर्वोक्तफलसिद्ध्यै करिष्यमाणस्य श्री-
मद्भागवतसप्ताहपारायणस्य तदङ्गभूततत्तद्देवार्चनहवनादिपूर्वो-
त्तराङ्गकर्मणां च सिद्ध्यर्थं, विशेषतः श्रीमद्भागवतपारायणार्थं
काश्यपगोत्रं केसरिराजशर्माणं एभिर्गन्धपुष्पाक्षतमाल्यधौतो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्तरीयजलपात्रासन कञ्चुकोष्णीष सौवर्णाङ्गुलीयक कण्ठभूषण केयूरादिभिर्वाचकत्वेन, वाचकपारायणन्यूनाधिक्यसूचनादि साहाय्यार्थं आत्रेय गोत्रौ सोमनाथ वृद्धिनाथ शर्माणौ एभिर्गन्धपुष्पाक्षत माल्यधौतोत्तरीय जलपात्रासन कञ्चुको ष्णीष सौवर्णाङ्गुलीयकादिभि रुपवाचकत्वेन, एतत्कर्मनिर्विघ्न तासिद्ध्ये वसिष्ठ गोत्रं विश्वनाथ शर्माणं गणपतित्वेन, प्रकृतकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूप ब्रह्मकर्मकर्तुं ब्रह्मत्वेन, प्रकृतकर्मणि मुख्यश्रोत कर्मसिद्ध्यर्थं परीक्षित्वेन, मण्डपद्वारेषु वैदिकतन्त्रात्मकसूक्तपाठसिद्ध्य र्थं ~~(जापक-चतुष्टयत्वेन)~~ द्वारपाल-चतुष्टयत्वेन च, नानानामगोत्रान् ब्राह्मणान्, तथा प्रकृतकर्मणि निखिलदैविकभौतिकादि बहुविधान्तराय-निवृत्त्यर्थं विष्णोर्द्वादशाक्षरमन्त्रजपकर्म कर्तुं नानानामगोत्रान् पञ्च ब्राह्मणान् मन्त्रजापकत्वेन च, एभिर्गन्धपुष्पाक्षतधौतोत्तरीया सनजलपात्र सौवर्णमुद्रिकादिभिः, तथा परिचारककर्म कर्तुमेभि र्गन्धपुष्पाक्षत धौतोत्तरीयादिभिः परिचारकब्राह्मणौ च युष्मानहं वृणे।

गणेश

~~वाचकोपवाचकानां~~ मधुपर्कः-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~वाचकं वृत्वा~~ धौतोत्तरीयादिकं दत्वा-

अस्मिन् श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणकर्मणि एभिर्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः वाचकत्वेन त्वामहं वृणे.

प्रार्थना- शुकरूप प्रबोधज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञानं विनाशय ।

~~उपवाचकस्य~~ -

अस्मिन्० उपवाचकत्वेन त्वामहं वृणे.
विद्वन्भागवते ह्यस्मिन्वाचकेन स्खलीकृते ।
विसर्गबिन्दुमात्राणां व्यत्ययेन त्वरावशात् ।
तत्त्वया सावधानेन विविच्य बहुयत्नतः ।
अनिर्णयैव साहाय्यं देयं तुभ्यं नमो नमः ॥

गणेशस्य-

अस्मिन्० गणपतित्वेन त्वामहं वृणे.
सर्वकार्यस्य सिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः ।
नितते मम यज्ञेस्मिन् गणेशो भव सुव्रत ॥

ब्रह्मणः -

अस्मिन्० ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे.
यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्ववेदविशारदः ।
तथा त्वं मम यज्ञेस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परीक्षितः – श्रीमद्भागवतसप्ताह पारायणकर्मणि रुभिर्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः

अस्मिन्० परीक्षित्त्वेन त्वामहं वृणे।

श्रीमद्भागवतं श्रोतुं भक्त्या निश्चलचेतसा।

श्रोतृत्वेन वृणोमि त्वां कर्मणः पूर्णतां कुरु॥

पूर्वद्वारपालस्य–

अस्मिन्० ऋक्सूक्तपाठकर्म कर्तुं पूर्वद्वारपालत्वेन त्वामहं वृणे।

ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः।

अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव॥

दक्षिणद्वारपालस्य–

अस्मिन्० यजुःसूक्तपाठकर्म कर्तुं दक्षिणद्वारपालत्वेन त्वामहं वृणे।

कान्ताक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टुभो विष्णुदैवतः।

काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव॥

पश्चिमद्वारपालस्य–

अस्मिन्० सामसूक्तपाठकर्म कर्तुं पश्चिमद्वारपालत्वेन त्वामहं वृणे।

सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जागतः शक्रदैवतः।

भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव॥

उत्तरद्वारपालस्य–

अस्मिन्० अथर्वसूक्तपाठकर्मकर्तुं उत्तरद्वारपालत्वेन त्वामहं वृणे।

बृहन्नेत्रोऽथर्ववेदो ज्नुष्टुभो रुद्रदैवतः।

वैशम्पायनविप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(पूर्वद्वारजापकस्य- अस्मिन्श्रीमद्भागवत सप्ताह पारायणकर्मणि रुग्वेदाध्येतृ
ब्राह्मणादिभिः
अस्मिन् ऋग्जाप्यमन्त्रजपकर्म कर्तुं पूर्वद्वारजापकत्वेन त्वामहं वृणे.
ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः ।
अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥

दक्षिणद्वारजापकस्य-
अस्मिन्० यजुर्जाप्यमन्त्रजपकर्म कर्तुं दक्षिणद्वारजापकत्वेन त्वामहं वृणे.
कालाक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टुभो विष्णुदैवतः ।
काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥

पश्चिमद्वारजापकस्य-
अस्मिन् साम्जाप्यमन्त्रजपकर्म कर्तुं पश्चिमद्वारजापकत्वेन त्वामहं वृणे.
सामवेदस्तु पिङ्गाक्षो जागतः शक्रदैवतः ।
भारद्वाजस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥

उत्तरद्वारजापकस्य-
अस्मिन्० अथर्वजाप्यमन्त्रजपकर्म कर्तुं उत्तरद्वारजापकत्वेन त्वामहं वृणे.
बृहन्नेत्रोऽथर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदैवतः ।
वैशम्पायन विप्रेन्द्र ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥)

द्वादशाक्षर जापकानाम्- —५—
अस्मिन्० द्वादशाक्षरमन्त्रजपकर्म कर्तुं जापकत्वेन त्वामहं वृणे.
अस्य यज्ञस्य निर्विघ्ननिष्पत्त्यै संवृता मया ।
सुप्रसन्नाः प्रकुर्वन्तु स्वकर्म विधिपूर्वकम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिचारकेभ्यो वस्त्रादिदानम् -

सर्वेभ्यो प्रार्थना -

अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्यर्थिता मया ।
सुप्रसन्नाः प्रकुर्वन्तु कर्मेदं विधिपूर्वकम् ॥
यथाविहितं कर्म कुरुत । — यथाज्ञानं करवामः ।

पुण्याहवाचनम् -

पूर्व सङ्कल्प सिद्धिरस्तु

सङ्कल्पः - अहं मम अस्मिन् श्रीमद्भागवत सप्ताहपारायण कर्मणि अभ्युदयावाप्तये ब्राह्मणद्वारा पुण्याहं वाचयिष्ये. तदङ्गतया चतुर्णां ब्राह्मणानां वरणं करिष्ये. इति सङ्कल्प्य, वरुणम् -

४ एभिर्गन्धपुष्पाक्षत पूगीफल द्रव्य वासोभिः पुण्याहवाचनार्थं ब्राह्मणत्वामहं वृणे। ४
~~[illegible]~~ मम. श्रीमद्भागवत सप्ताहपारायण कर्मणि मण्डपे भो ब्राह्मणाः —

पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ३	ॐ पुण्याहम् ३	ॐ पुनन्तु मा०
स्वस्ति " "	ॐ स्वस्ति ३	ॐ स्वस्ति न०
ऋद्धिं " "	ॐ ऋध्यताम् ३	ॐ सत्रस्य०
वृद्धिं " "	ॐ वर्धताम् ३	ॐ [illegible]०
श्रीरस्तु " "	ॐ श्रीः ३	ॐ मनसः०
कल्याणं " "	ॐ कल्याणम् ३	ॐ यथेमां०
शान्तिं " "	ॐ शान्तिः ३	ॐ द्यौः शान्ति०

प्रसादार्पणम् - विश्वानि देव० मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु० :

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मण्डपं सम्प्रोक्ष्य-

ततो मातृकापूजनं, नान्दीश्राद्धं, वास्तुपूजनं, ग्रहपूजनं, मण्डपपूजनं, ध्वजपताको च्छ्रयणं, प्रधानवेद्यां सर्वतोभद्रमण्डलपूजनम्।

प्रधानवेद्यां कलशं संस्थाप्य, कृताग्न्युत्तारणायां सौवर्णप्रतिमायां लक्ष्मीनारायणपूजनं, गरुडादिपूजनं कुर्यात्।

श्रीमद्भागवतपुस्तकपूजनं तत्र सरस्वत्यादिपूजनं च कुर्यात्।

श्रीमद्भागवतप्रार्थना-

श्रीमद्भागवताख्यस्त्वं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि।
स्वीकृतोऽसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे।
मनोरथो मदीयोऽयं सफलः सर्वदा त्वया।
निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव॥

प्रेतोद्धारनिमित्तके सप्ताहयज्ञे-

मण्डपाद्बहिर्दक्षिणदिशि घण्टाचामरश्वेतपताकायुतं सप्तग्रन्थिवंशं समुच्छ्रित्य तत्र-"अमुकगोत्र अमुकप्रेत सप्ताहपर्यन्तं निश्चलचित्तेन श्रीमद्भागवतश्रवणार्थमिहागच्छ इहतिष्ठ- सप्ताहश्रवणानन्तरं वैकुण्ठं गच्छ-" इत्यावाह्य पञ्चोपचारैर्वंशं पूजयेत्।

ततो माहात्म्यश्रवणं कृत्वा हविष्यभोजनादिकं कुर्यात्।

सन्ध्यायां मावाहितदेवानामारार्तिक्यं कुर्यात्. ब्राह्मणाः शान्तिपाठं कुर्युः।

इति पूर्वाङ्गदिनकृत्यम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वितीयादि दिनेषु-

प्रातः आवाहितदेवताः सम्पूज्य प्रार्थयेत् -

दीपस्य- नमोऽस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे।
सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः॥
शुभं भवतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदः।
मम शत्रुविनाशाय दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते॥ दीपनाथाय नमः॥

कलशस्य- वरुण त्वं महाभाग सर्वदेवप्रपूजित।
नित्यं मे मम यज्ञेऽस्मिन्निर्विघ्नं कुरु सर्वदा॥ वरुणाय नमः॥

गणेशस्य- वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ।
अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा॥ गणपतये नमः॥

मातृकाणाम्- ब्रह्माणी कमलेन्दुसौम्यवदना माहेश्वरी लीलया
कौमारी रिपुदर्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी।
वाराही घनघोरघर्घरमुखी चैन्द्री च वज्रायुधा
चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः॥ मातृभ्यो नमः॥

ग्रहाणाम्- ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च।
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु॥ ग्रहेभ्यो नमः॥

वास्तोः- वास्तोष्पते महाभाग भूमिशय्यारत प्रभो।
मद्गृहं धनधान्यादिसमृद्धं कुरु सर्वदा॥ वास्तोष्पतये नमः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नारायणस्य- संसारसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे।
कर्मग्राहगृहीताङ्गं समुद्धर भवार्णवात्॥
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपाय हृषीकेशपतनकारिणे।
आदिमध्यान्तहीनाय विष्णवे प्रभवे नमः॥ लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः
भागवतस्य- श्रीमद्भागवताख्यस्त्वं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि।
स्वीकृतोसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे॥
मनोरथो मदीयोयं सफलः सर्वदा त्वया।
निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव॥ श्रीमद्भागवताय नमः

पुष्पाञ्जलि समर्पण पूर्वकं श्रीमद्भागवतपारायणम्।
मध्याह्ने क्षणं विश्रम्य आरार्तिकं कुर्यात्॥
प्रतिदिनं पारायण समाप्तौ पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत्।
सन्ध्यायां आरार्तिकं शान्तिपाठश्च।
सप्तमदिने पारायणपूर्तौ यवतिलतुलसीदलादिभिः विष्णुसहस्र
नामभिः सम्पूज्य, नारायणं पुस्तकं च विशेषतः पूजयेत्।
अग्निस्थापनपूर्वकं आवाहितदेवताभ्यो हुत्वा, दशमस्कन्धश्लोकैः,
गायत्र्या, द्वादशाक्षरमन्त्रैर्वा पायसचर्वाज्यादिभिः १००८। १०८वा
विशेष होमं कृत्वा होमशेषं समापयेत्।
नारायणादीनरमन्नाद्यैः पूजां च कुर्यात्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समाप्तिकृत्यम्-

शय्यादानम्-

शय्यायां लक्ष्मीनारायण प्रतिमां सम्पूज्य प्रार्थयेत्-

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम्।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

सोपकरणशय्यायै नमः इति सोपस्करां शय्यां सम्पूज्य,

ब्राह्मणपूजनम्-

आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः
समीहितार्थार्पणकामधेनवः।
अपारसंसारसमुद्रसेतवः
पुनन्तु मां ब्राह्मणपादरेणवः॥ इति वाचकस्य चरणौ प्रक्षाल्य,
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः॥

इति गन्धाक्षतपुष्पमाल्यधूपदीपादिभिर्वाचकं सम्पूज्य
शय्यादानं कुर्यात्-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सङ्कल्पः —

हरिः ॐ तत्सत् विष्णुः ३ नमः परमात्मने पुराणपुरुषोत्तमाय, श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य सकल जगत्सृष्टिकारिणो ब्रह्मणो द्वितीय परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे, प्रह्लादाधिपसे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे युगे सत्यत्रेता द्वापरान्ते कलियुगस्य प्रथमचरणे जम्बूद्वीपे भरतखण्डे भारतवर्षे आर्यावर्तान्तर्गतहिमवत्पर्वतैकदेशे गङ्गादेव्या उत्तरकोणे नेपालखण्डे पाशुपतक्षेत्रे इह पुण्यभूमौ, षष्टिसंवत्सराणां मध्ये विजयनाम संवत्सरे, श्रीसूर्ये दक्षिणायने, शरदृतौ, मासोत्तमे कार्तिकेमासे, शुक्ले पक्षे, तुलाराशिस्थे श्रीसूर्ये, मेषराशिस्थे देवगुरौ, मेषराशिस्थे चन्द्रे, शेषेषु ग्रहेषु यथायथ स्थानस्थितेषु सत्सु, एवं ग्रहगुणयोगविशिष्टायां गुरुवासरान्वितायां पौर्णमास्यां पुण्यतिथौ,

~~(काश्यपगोत्रः काश्यपगोत्र[illegible])~~ अहं कतिपयवर्षपूर्वं पञ्चत्वं गतायाः काश्यपगोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरी देव्याः अक्षयवैकुण्ठपदप्राप्तये गतनवमीमारभ्य ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य साङ्गतासिद्धिपूर्वकं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त समस्ताभीष्टशुभफलावाप्तये,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इमां पर्यङ्कोपरिगतां तूलिकाच्छन्नां प्रच्छादनपरावृतां शुभगण्डोपधानिकां परिधानीयवस्त्र मञ्जूषा भूषण च्छत्रोपानद्यष्टिपादुकादर्श-चामरव्यसन जलपात्र, पाकपात्र भोजनपात्र मिष्टान्न नानाविधभक्ष्यभोज्यान्न व्यञ्जन शाक फलमूल घृततैल लवण ताम्बूल शङ्कारोपकरणादि यथासम्पादितोपस्कर समन्वितां ~~(पञ्चक्षेत्रादि प्रत्याम्नाय द्रव्य सहितां)~~ सुपूजित लक्ष्मीनारायण प्रतिमाधिष्ठितां शय्यां विष्णुदेवताकां काश्यपगोत्राय केसरीराजशर्मणे आचार्याय वाचकाय तुभ्यमहं सम्प्रददे. तत्सन्नमम.

(interlinear insertions above the line: "पूजापात्र" above जलपात्र; "शिबिका" above शङ्कारोपकरणादि)

प्रार्थना-

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च।
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तस्माज्जन्मनि जन्मनि॥
यथा कृष्ण त्वदीयास्ति शय्या क्षीरोदसागरे।
तथा ममापि शय्या स्याज्जन्मजन्मसु चाच्युत॥

दानप्रतिष्ठा-

अद्य कृतैतद्यथासम्पादितोपस्कर समन्वितशय्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धि द्वारा यथोक्तफलावाप्त्यै इदं दक्षिणाद्रव्यं रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरीराजशर्मणे आचार्याय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रतिग्रहीता स्वस्ति इति ब्रूयात्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धेनुदानम्-

गोपूजनम्-

नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥

सवत्सायै धेन्वै नमः इति सम्पूज्य,

सङ्कल्पः

पूर्वसङ्कल्पासिद्धिरस्तु. ~~(काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः)~~ अहं पूर्वसङ्कल्पितफलावाप्तये ब्राह्मण द्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य साङ्गुण्यसिद्धि पूर्वकं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये इमां स्वर्णशृङ्गीं रौप्य खुरां सुवर्णतिलकां शुभ्रवस्त्राच्छन्नां ताम्रपृष्ठां कांस्योपदोहां घण्टाग्रैवेयां मुक्तालाङ्गूलां पयस्विनीं सुपूजितां सवत्सां धेनुं रुद्रदैवत्यां काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रार्थना-

या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ।
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥

दानप्रतिष्ठा- कृतेतत्सालङ्कारसवत्सधेनुदानकर्मप्रतिष्ठार्थ मिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतिमादानम्

अर्घ्यनिवेदनम् -

नारायण जगन्नाथ लक्ष्मीकान्त दयानिधे ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं यज्ञसम्पूर्तिहेतवे ॥

प्रार्थना -

संसारसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे । (ग्नां नां)
कर्मग्राहगृहीताङ्गं समुद्धर भवार्णवात् ॥
यद्दत्तं भक्तिमात्रेण पत्रं पुष्पं फलं जलम् ।
निवेदितं च नैवेद्यं तद्गृहाणानुकम्पया ।
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जगत्पते ।
यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥

सङ्कल्पः -

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु । (~~काश्यपगोत्रः काश्यपवत्सार~~नैध्रुवेति
~~त्रिप्रवरः~~) अहं कतिपयवर्षपूर्वं पञ्चत्वं गतायाः काश्य
पगोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरी देव्याः सकलपापक्षयपूर्वकं श्रीमन्नारा
यणपादपङ्कजप्रीतिद्वारा अक्षयपरमपदावाप्तये गतनवमी
मारभ्य ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य
साङ्गुण्यसिद्धिद्वारा यथोक्तफलावाप्तये तदङ्गतया सुपूजितां
सोपस्करामिमां सौवर्णीं लक्ष्मीनारायणप्रतिमां गरुडप्रतिमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिसहितां काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय तुभ्यमहं सम्प्रददे।

प्रार्थना-

हरे प्रसीद देवेश सर्वलोकवरप्रद।
तव मूर्ति प्रदानेन सर्वं सम्पूर्णमस्तु मे॥
संसारसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे।
कर्मग्राहगृहीताङ्गं समुद्धर दयानिधे॥

दानप्रतिष्ठा-

अद्य कृतैतत्सोपस्कर सुपूजित लक्ष्मीनारायण प्रतिमादानकर्म प्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे।

पुस्तकदानम्- पुस्तकं सम्पूज्य,

पुष्पाञ्जलिः-

शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यां जगद्व्यापिनीं
वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम्।
हस्ते स्फाटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां
वन्दे तां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सङ्कल्पः-

पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु (~~काश्यपगोत्र काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः~~) अहं कतिपयवर्षपूर्वं पञ्चत्वं गतायाः काश्यप गोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरिदेव्याः सर्वपापक्षयपूर्वक मक्षयवैकुण्ठपद प्राप्तये ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य साङ्गुण्यसिद्धये, इदं सुपूजितं काष्ठमञ्चोपरिगतं सुवर्ण सिंहासनाधिष्ठितं पट्टवस्त्रावेष्टितं ८७ स्वर्गावनद्ध काष्ठफल कगोपितं सौवर्णलेखनीराजतमसीपात्राद्युपस्करसहितं श्रीमद्भागवतपुस्तकं श्रीलक्ष्मीनारायणसरस्वतीप्रतिमासहितं सरस्वतीदैवतं काश्यपगोत्राय केसरि राजशर्मणे वाचकाय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रार्थना-

सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते।
अस्य प्रदानाद्वागीशा प्रसन्ना जन्मजन्मनि।
सर्वविद्याश्रयज्ञानकरणं ललिताक्षरम्।
पुस्तकञ्चास्य दानेन प्रीणातु मम भारती॥

दानप्रतिष्ठा-

कृतैतत्सोपस्करस्वर्णसिंहासनसमन्वितश्रीमद्भागवतपुस्तक दानकर्मणः साङ्गुण्यसिद्ध्यर्थमिदं द्रव्यं रजतं चन्द्रदैवतं काश्यप गोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूर्णपात्रदानम्-

पूर्णपात्राय नमः इति सम्पूज्य, ब्राह्मणं च गन्धाक्षतैः सम्पूज्य, पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु. ~~(काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः)~~ अहं पूर्वोक्तफलावाप्तये ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य तदङ्गतयाच कृतस्य हवनकर्मणश्चापूर्णपूरणार्थं कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म प्रतिष्ठार्थमिदं सवस्त्रफलदक्षिणं तण्डुलपूर्णपात्रं प्रजापतिदैवतं गोत्राय शर्मणे ब्राह्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रणीताविमोकः:-

ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु - इतिप्रणीतोदकेनाभिषेकः

ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः - इतिपात्रन्युब्जीकृति

बर्हिर्होमः -

ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित ।
मनसस्पत इमं देव यज्ञꣳ स्वाहा वाते धाः ॥

मेधा-

ॐ मूर्धानन्दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतआजातमग्निम् ।
कविꣳसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयन्तदेवाः ॥
सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।
सनिं मेधामयासिषꣳ स्वाहा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDI

यां मेधां देवगणाः पितरश्चोपासते ।
तया मामद्य मेधयाग्ने मेधाविनं कुरु स्वाहा ॥
मेधां मे वरुणो ददातु मेधामग्निः प्रजापतिः ।
मेधामिन्द्रश्च वायुश्च मेधां धाता ददातु मे स्वाहा ॥
इदं मे ब्रह्म च क्षत्रं चोभे । श्रियमश्नुताम् ।
मयि देवा दधतु । श्रियमुत्तमां तस्यैते स्वाहा ॥

सवत्सा चरु होमः —

ॐ एधोस्येधिषीमहि समिदसि तेजोसि तेजो मयि धेहि ।
समाववर्ति पृथिवी समुषाः समु सूर्यः समु विश्वमिदं जगत् ।
वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विभून्कामान्व्यश्नवै भूः स्वाहा ॥

शेषचरु होमः —

ॐ अभ्यादधामि समिधमग्ने व्रतपते त्वयि ।
व्रतञ्च श्रद्धाञ्चोपैमीन्धे त्वा दीक्षितोऽहम् ॥
यत्र ब्रह्म च क्षत्रञ्च सम्यञ्चौ चरतः सह ।
तँ लोकं पुण्यं प्रज्ञेषं यत्र देवाः सहाग्निना ॥
यत्रेन्द्रश्च वायुश्च सम्यञ्चौ चरतः सह ।
तँ लोकं पुण्यं प्रज्ञेषं यत्र सेदिर्न विद्यते स्वाहा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घृतछायादानम् -

ॐ ध्रुवासि ध्रुवोयं यजमानोऽस्मिन्नायतने प्रजया पशुभिर्भूयात् ।
घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामिन्द्रस्य छदिरसि विश्वजनस्य छाया॥ -
ॐ अलक्ष्मीर्यच्च दौःस्थ्यं मे सर्वगात्रेष्ववस्थितम् । इत्यभिमन्त्र्य,
तत्सर्वं शमयाज्य त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥ - इति छायां निरीक्ष्य,
ससुवर्णघृत कांस्यपात्राय नमः - इति सम्पूज्य,

सङ्कल्पः -

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु · ~~(...)~~
प्रवरः अहं पूर्वोक्तफलावाप्तये ब्राह्मणद्वारा कृतस्य
श्रीमद्भागवत सप्ताह पारायणस्य तदङ्गभूत हवनादिकर्मणां च
साङ्गुण्यपूर्वकं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये इदमवलोकित
माज्यं मृत्युञ्जयदैवतं, सुवर्णं वह्निदैवतं, कांस्यपात्रं विश्वकर्मदै
वतं गोत्राय शर्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

प्रार्थना-

कामधेनोः समुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।
आयुर्वृद्धिकरं दानुराज्यं पातु सदैव माम् ॥

दानप्रतिष्ठा -

अद्य कृतैतत्ससुवर्णाज्यकांस्यपात्रदानकर्मप्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां
रजतं चन्द्रदैवतं गोत्राय शर्मणे दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यज्ञाङ्गगोदानम्-

गवे नमः। गोप्रत्याम्नाय द्रव्याय नमः - इति सम्पूज्य, पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु. (काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः) अहं पञ्चलंगतायाः काश्यपगोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरी देव्याः सर्वपापक्षयपूर्वकं श्रीमन्नारायणप्रीतिद्वारा अक्षय वैकुण्ठपदप्राप्तये ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणस्य तदङ्गतया कृतानां तत्तद्देवतार्चनहवन सूक्तपाठ जपादिपूर्वोक्ताङ्ग कर्मणां च साङ्गुण्यसिद्धिपूर्वकं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त साङ्गोपाङ्ग फलावाप्तये इमां गां रुद्रदैवत्यां तत्प्रत्याम्नाय द्रव्यं रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे.

प्रार्थना-

यज्ञसाधनभूताया विश्वस्याघप्रणाशिनी।
विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा॥

दानप्रतिष्ठा-

अद्य कृतैतद्यज्ञाङ्गगोप्रत्याम्नाय द्रव्यदान प्रतिष्ठार्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे आचार्याय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे.

—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाचकादिदक्षिणादानं भूयसी ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः —

पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु· षष्ठिसंवत्सराणांमध्ये विजयनामसंवत्सरे श्रीसूर्ये दक्षिणायने शरदृतौ मासोत्तमे कार्तिके मासि शुक्ले पक्षे, तुला राशिस्थे सूर्ये, मेषराशिस्थे गुरौ, मेषराशिस्थे चन्द्रे, शेषेषु ग्रहेषु यथा यथास्थानस्थेषु सत्सु, एवं ग्रहगुणयोगविशिष्टायां गुरुवासरान्वितायां पौर्णमास्यां पुण्यतिथौ, ~~(काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः)~~ अहं कतिपयवर्षपूर्वमत्रैव स्थले पञ्चत्वं गतायाः काश्यपगोत्रायाः कीर्तिदिव्येश्वरी देव्याः जन्मजन्मान्तरीय सकलपापक्षयपूर्वकं श्रीमन्नारायणचरणपङ्कजप्रसादसिद्धि द्वारा अक्षय्यवैकुण्ठपदप्राप्त्यादि श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त सकलाभीष्ट फलावाप्तये गतनवमीमारभ्याद्यपर्यन्तं ब्राह्मणद्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवतस्य संक्षिप्तार्थेन सह सप्ताहपारायणस्य, तदङ्गतया कृतानां दीपकलशगणेशमातृकापूजनाभ्युदयिकवास्तुग्रहमण्डपदेवता मण्डलदेवतापूजन श्रीमन्नारायणप्रतिमापूजन श्रीमद्भागवतपुस्तक पूजनाग्निस्थापन नैमित्तिकजप पाठ द्वादशाक्षरमन्त्रजप पुरःसरपूजितदेवताहवनादि समस्तपूर्वोक्ताङ्ग कर्मणां च साङ्गुण्यसिद्धिद्वारा यथोक्तफलावाप्तये

इमां वाचकदक्षिणां काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे वाचकाय, तथा नानानामगोत्रेभ्य उपवाचकद्वय-गणपतिब्रह्मपरीक्षित~~अ~~ ~~यजमानेभ्यो~~ द्वारपालचतुष्टय- द्वादशाक्षरमन्त्रजापकपञ्चक-परि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चारकं द्वयेभ्यो ब्राह्मणेभ्य स्तत्तद्दक्षिणां, तथा उपवाचक गणपति भ्यः परिधानीय वस्त्रोत्तरीयादीनि च,

तथैतत्कर्मणो न्यूनातिरिक्तत्वादि दोषानिरसनपूर्वकं साद्गुण्य सिद्ध्ये इमां भूयसीं दक्षिणां रजतं चन्द्र दैवतं नानानाम गोत्रेभ्यो वाचकोपवाचकादिभ्यो न्येभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यः यथाभागं विभज्य दातुमह मुत्सृजे. तथा एतच्छ्रीमद्भागवत सप्ताह पारायणयज्ञकर्मणः साङ्गुण्यसिद्धि द्वारा यथोक्तफलावाप्तये नानानामगोत्रेभ्यो द्वादशब्राह्मणेभ्यः वरणदक्षिणादान पूर्वकं पायसान्नेन भोजयिष्ये, तथा अष्टोत्तरशत ब्राह्मणेभ्यो वरणपूर्वकं मिष्टान्नभोज्यदानं करिष्ये, तेभ्य इमां दक्षिणां च विभज्य दातुमह मुत्सृजे) तत्सन्मम. ।

देवादीनां विसर्जनम्.

अभिषेक प्रसाद ग्रहणम्.

श्रेयःसम्पादनवाक्यम् –

गत कार्तिक शुक्लनवमीमारभ्य अद्यपर्यन्तं श्रद्धया सह ब्राह्मणद्वारा सप्ताहे पूर्वोक्तराङ्गादिभिः सह श्रीमद्भागवत पारायणं यत्कृतं यच्च श्रुतं तत्सर्वं परलोकं गतायै काश्यप गोत्रायै कीर्तिदिव्येश्वरी देव्यै सम्पूर्णफलदं भवतु. ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मण्डपदानम् –

पूर्वसङ्कल्पासिद्धिरस्तु· ~~काश्यपगोत्रः काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रिप्रवरः~~ अहं पूर्वोक्तफलासिद्ध्यै ब्राह्मण द्वारा कृतस्य श्रीमद्भागवत सप्ताहपारायणयज्ञस्य साङ्गतासिद्ध्यै तदङ्गतयोपकल्पितमिदं दीपकलश गणेश ग्रहवास्तु सर्वतोभद्रवेदी प्रतिमा मण्डलदेवता प्रतिमा ध्वजपताकाद्युपस्करसमन्वितं मण्डपं विष्णुदैवतं काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे·

प्रार्थना –

नारायण रमाकान्त न्यूनाधिकं च यत्कृतम् ।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वेतन्मण्डपदानतः ॥

दानप्रतिष्ठा –

अद्य कृतैतत्सर्वोपस्कर समन्वित मण्डपदान कर्मणः प्रतिष्ठासाङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां रजतं चन्द्रदैवतं (सुवर्णं वह्निदैवतं) काश्यपगोत्राय केसरिराजशर्मणे आचार्याय दानप्रतिष्ठात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

ईश्वरार्पणम् – हातोजलं ग्रहीला –

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतस्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ॥
ॐ तत्सन्नारायणार्पणमस्तु ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अञ्जलिं बद्ध्वा प्रार्थयेत्–

ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
ॐ अच्युताय नमः । अच्युताय नमः । अच्युताय नमः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CLASS ROUTINE

Days.	1st Hour	2nd Hour	3rd Hour	4th Hour	5th Hour	6th Hour	7th Hour
Mon.							
Tues.							
Wed.							
Thur.							
Fri.							
Sat.							

STANDARD'S

WHEEL BRAND SSML CALCUTTA

Machine made Envelopes, Writing Cabinets, Social and Ceremonial Cards, Box Stationeries and Fancy Note Papers, Swan, Bengal, Bharat Exercise Books, Swan Note Books, Drawing Books, Graph Books, Practical Books, etc. are the best and cheapest

Obtainable from all Stationers.

Dutt Printing Works, 24, Bagmari Road, Calcutta.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

220 कार्यी नं - २९

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

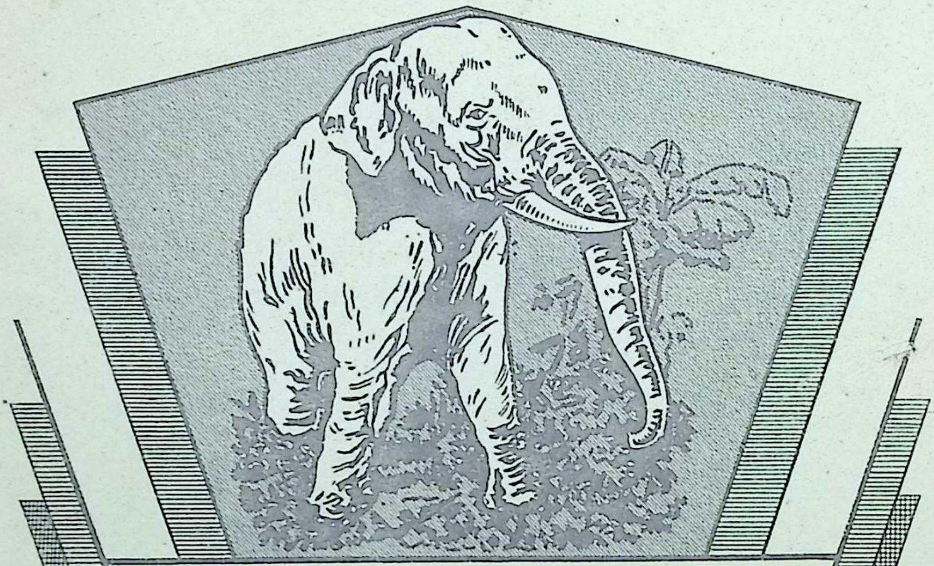

Name १२ आधिकरण — आलम्बीपम् प्रकाण १६२-१६४ *Class*

Subject १-२ अध्याय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस प्रकार विजिगीषुका गुप्तचर हरूले एक कुशलीन उपायहरूलाई
एकसाथ ल्याई अथवा अलग अलग उपयोगमा ल्याएर महामात्र
लाई, इकासी गरी आक्रामक शत्रुका सँग लडाई गर्ने पातरुप रहन
प्रेरित गरोस्। विरोधी राजाको दुर्गमा रहेका सात्रनामक गुप्तचर
शून्यपाल का साथ अन्तरङ्ग भावले रहँदै पुरवासी तथा जनपदवासी
सँग मित्रताका निम्ति आवेदन गरून् 'शून्यपालको, मतव्य छ कि
राजा यस समय ठूलो संकट मा परेका छन् जिउँदै फर्कनेछन्
कि छैनन् सन्देह नै छ तपाइहरूले प्रजासँग बलजफ्ती धन
उपार्जन गर्न सक्नुहुन्छ शत्रुलाई मारि मार्न सक्नुहुन्छ। यस्तो विश्वास
भएको आज्ञा निकले पछि तीक्ष्णनामक गुप्तचरहरू रात्रीमा
नगरवासीहरूको धन माल ल्याएर मारेर हवा दिएर
लगाओस्, ठूला ठूला अफिसरहरूलाई मारिदेऊन्। अनि यो
प्रचार गराओस् कि तिनीहरू मारिएका छन् जो शून्यपालको आज्ञा
मान्दैनन्। अर्कातिर शून्यपालका वसने वासस्थानमा पनि
रगतले मुछिएका शस्त्रास्त्र र धन बाँधिएका प्याकिदेओस्।
यस्तो गरिसके पछि ती सन्त्रीहरूले यो प्रचारित गरून्
कि शून्यपालले यिनी सबैको हत्या गरी इनको धन अपहरण
गर्यो। यस्तै किसिमको उपायको अवलम्बन गरी

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जगरवासी हरुलाई (परवासी) सन्नाहतादेखि अलग गराएपछि ।
तीक्ष्ण नामक गुप्तचरले शत्रुका परवासी (सन्नाहत)का मानिसको
हत्या गरेको यो अपवाद फैलाओस् कि जसले आफ्नो आशय
लिएर प्रजालाई कष्ट दिन्छन् तिनीहरुको यस्तै दशा हुन्छ ।
यस विधिमको दोष जनतामा फैलाई प्रजामा क्षोभ उत्पन्न
भै सकेपछि शून्यपाल अथवा सन्नाहतीको वध गराओस्
अथवा तिनीहरुले शत्रुका कुलमा उत्पन्न कुनै सजातीय अथवा कुनै
कैदमा परेका राजकुमारलाई गद्दीमा बसालोस् ।
यस विधिसँग ती गुप्तचर आक्रामक शत्रुको अन्तः
पुर गोपुर, काष्ठादि द्रव्य र गोदाम आदि (धान्यसंग्रहागार)
आदि जलाइदेओस् । ~~[illegible]~~ आ.नि. विभिन्न स्थानमा नियुक्त
रक्षकहरुको वध भै सकेपछि ई सबै घटनाका प्रति खेद
प्रकट गर्दै भनोस् कि यी सबै काम नगर र जनपदनिवासी
लेनै गरेका हुन् ।

इति द्वितीय.

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सेनाका प्रमुख को वध र माण्डलको उत्तेजना फिंजाउने उपायको वर्णन

आक्रामक राजा र उसका आफन्ती नजीकका सत्रीका गुप्तचरले पैदल सेनाको प्रमुख, अश्वमुख्य घोडसवारसैनिकप्रमुख र हात्ती-सेनाका प्रमुखको मित्र बनाउदा हरूसँग मित्रता प्रदर्शित गर्दै ~~गर्दै~~ भन्नुन् कि भने राजा ई उपर्युक्त प्रमुख सँग क्रुद्ध छन्। पोख्या प्रवा-मएका तीक्ष्ण गुप्तचरहरूले रातीमा हिंडदा हुने दोष हटाई, तीमध्ये कोतिलका प्रमुख कहाँ गै भन्नुन् "महाराजको आज्ञा छ कि तपाईंहरू मेरा साथ आउनुहोस्। यसरी घर देखिबाहिर निस्कदा विति तिनीहरूलाई मारीदिउन्। नजीकका मानिसहरूलाई भन्नुन् कि महाराजका आदेशले नै यिनीहरूको वध गरिएको हो"। पहिल्यैदेखि नै प्रवासमा परदेशलागेकालाई सत्री नामक गुप्तचरहरूले भन्न् कि जस्तो हामीले भनेका थियौं त्यस्तै नै भो बच्याउनको आशा राख्नले ठाउँछोडी जानुस्।

जुन ~~[illegible]~~ महामात्रादिले राजासँग वेदी बनाउँदि मागका तिनीहरूको इच्छा पूर्ति गरेको छैन तिनीहरूलाई सत्रीगुप्तचरहरूले भन्न् "राजाले आफ्ना शून्यपाल सँग भनेका छन् 'फलाना फलाना म सँग अयाच्य वस्तु मागिरहेका छन्' ... तिनीहरूको भनाई पूर्ति गरेको थिइन त्यसैले तिनीहरू शत्रु सँग मिलेका छन्। त्यसर्थ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शून्यपात्र?

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिनीले ती तीहरूको विनाश गर्ने प्रयास गर। त्यसपछि सो कुरा
शत्रुसँग फैलिसकेपछि सत्री गुप्तचरहरूले तिनीहरूको विनाश गरून्।
जस्तै राजासँग केही कुरा मागी प्राप्त नहोला तिनीहरूलाई सत्री
गुप्तचरहरूले भन्नु के भने राजाले शून्यपाललाई मन पराउँछन् फलाना
लोभमा परेका अपमानित भएका विश्वासका भित्री
फलाना माग्न आएका थिए र भने त्यो कुरा तिनीहरूलाई दिए भन्नु तिनी
हरू शत्रुसँग नै मिलेका छन् तिनीहरूलाई स्वतन्त्र गर। यो कुरा बुझेर
मैं सकेपछि सत्री गुप्तचरले तिनीहरूलाई स्वतन्त्र गरून्।
जस्तै राजासँग माग्ने वस्तु मागिदिन तिनीहरूसँग नै सत्रीहरूले भनून्
"राजाले शून्यपालसँग मन पराउँछन् के भने फलाना फलानाले माग्ने
कुरा पाउने मसँग मागेका छैनन् यसको कारण के हो सक्छ? तिनीहरू
शत्रुसँग मिलेका छन् तिनीहरूलाई स्वतन्त्र गर। यो कुरा प्राप्त
भएपछि सत्री गुप्तचरहरूले तिनीहरूलाई स्वतन्त्र गरून्।
यस विधानले शत्रुका सबै कार्यकर्तालाई समाप्त पार्ने विधि
बताइएको छ।
विश्वासपात्र कोतिमल(?) राजाको नजिक बस्ने सत्रीले राजालाई
"निःसंकोचले सम्झाओस्" ~~अमुक~~ फलाना फलाना छत्री(?) महामात्रले
शत्रुहरूसँग कुरा गरिरहेका थिए" यो कुरा [illegible] राजाले विश्वास
गरेपछि सत्री गुप्तचरले दुष्टहरूलाई, महामात्रका मित्र लबारीहरूको(?) छन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखाउँछस् । अनि मनोस् "त्यो त्यद्रोही हो" । अथवा मन्त्री गुप्तचरले सेनाका प्रमुख अधिकारी, अमात्यादि प्रकृतिहरूलाई तथा अन्याय राजपुरुषहरूलाई मुक्ति रूपी नगद धनको प्रलोभन दिई आफ्ना अन्य सहयोगी उपर प्रहार गराउँछ अथवा नीतिशास्त्रका सहायता निकालिदिन्छ । अथवा त्यस (आक्रामक) राजाको जुन छोरा राजधानीमा राजासँग होस् अथवा अन्तपाल (दुर्ग) सँग बसेको होस् त्यसलाई सन्त्रीले यस प्रकार फुट पारी राजासँग अलग गराउँछ । यसलाई मनोस् विनीत आत्मगुणसम्पन्न छ ते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

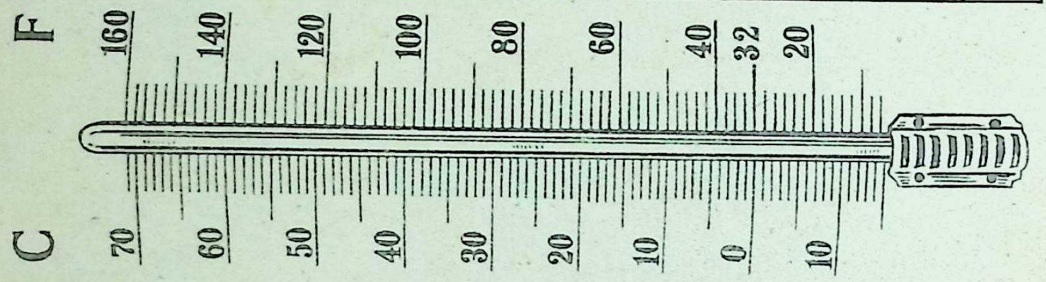

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIR DUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२९५ ०७१५/१ २७

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

६ आधिकरण- मण्डलयोः प्रकरण ९७ – ११३

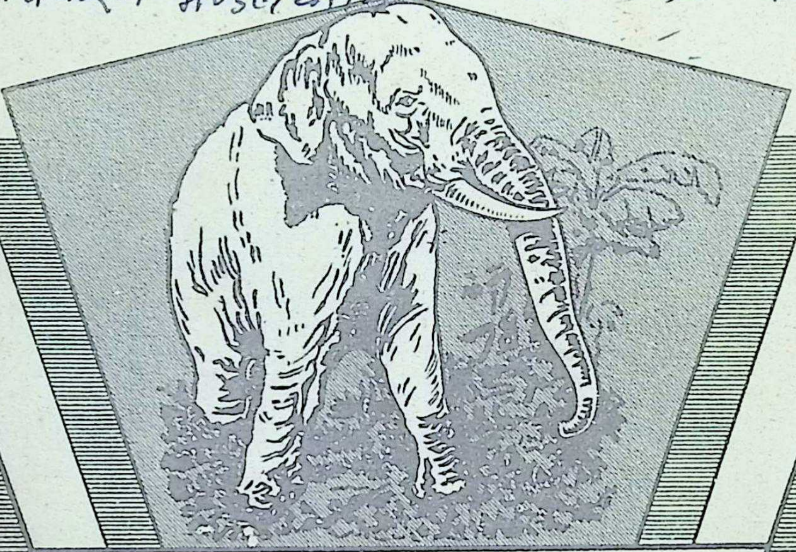

Name ६ अधिकरण मण्डलयोनि प्रकरण ९६-९७ Class

Subject ~~६ अधिकरण मण्डलयोनि~~ ~~प्रकरण~~ ९६ ~~१०१~~

७- वाडमुख्य अधिकरण -
प्रकरण ९८ – ११३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

X. अर्को पृष्ठमा

छैटौं अधिकरण (महल)

प्रथम अध्याय.

९७ प्रकरण – प्रकृति सम्पद्

१ स्वामी (मालिक-राजा), २ अमात्य (मन्त्री) ३ जनपद गाउँ सहर आदि बस्ती) ४ दुर्ग (किल्ला) ५ कोश (ढुकुटी-खजाना) ६ दण्ड (सेना-) फौजी-शक्ति ७ मित्र (सुहृद) यी ~~सात~~ वर्ग प्रकृति सम्पद् ~~भनिन्छन्~~ कहलाउँछन् हुन्

राजाका गुण … मालिकमा रहनुपर्ने महत्त्व – अ

(१) स्वामी सम्पद् – (स्वामीको गौरव बढाउने कुरा छन्) –

१ ठूलो कुलमा पैदा भएको, २ दैव (पूर्वजन्मको शुभ कर्म हुनु) भाग्यवान ३ बुद्धि (तीक्ष्ण बुद्धि हुनु), ४ सत्व (उदार हृदय) ~~सम्पन्न~~ (पूर्ण), ५ वृद्धदर्शी (ज्ञान हुनाले बूढापाकाको ~~कुरा~~ आदर गर्ने) ६ धार्मिक (धर्मात्मा) ७ सत्य वाक् (साँचो बोल्ने) ८ अविसंवादक (काम र बोली मिल्ने) ९ कृतज्ञ (गुन सम्झने) १० स्थूललक्ष: (धेरै दिनशक्ति) ११ महोत्साह – (उमेदवार), १२ अदीर्घसूत्र (छिटो काम गर्ने) १३ शक्य सामन्त: (सामन्त-वरिपरिका कामदार हरू – तहमा रहेका), १४ दृढबुद्धि (अठोट गरेको कुरामा अडग्ने), १५ अक्षुद्र परिषत्क: (सभासद् आदि क्षुद्र प्रकृति का नहुन्), १६ विनयकाम: (नयाँ नयाँ शिक्षा पाउन चाहने) यी १६ आभिगामिक (आगन्तुक आइपुग्ने) गुण हुन्।

१ शुश्रूषा (शास्त्र सुन्न चाहनु) २ श्रवण (ध्यान दिएर सुन्नु) ३ ग्रहण (सुनेको कुरा ~~बुझ्नु~~) ४ धारण (सुनेको कुरा मनमा राखिरहनु), ५ विज्ञान (~~कुनै कुराको~~ विषयको विशेष ज्ञान) ६ ऊहा … ७ अपोह (~~बेठीक कुरा छोड्दिनु~~) ८ तत्वाभिनिवेश (असल, …) यी आठ ~~बुद्धि~~ प्रज्ञा (बुद्धिका गुण हुन्)।

६ अधिकरण – मण्डलयोनि

अध्याय १

प्रकरण ९७ प्रकृतिसम्पद् – (प्रकृतिका … गुण)

अथ मण्डलयोनि: षष्ठमाधिकरणम्

प्रथमोऽध्याय:

स्वामी (राजा) अमात्य (मन्त्री), जनपद (गाउँ शहर आदि बस्ती), दुर्ग (किल्ला), कोश (खजाना (ढुकुटी)), दण्ड (सेना) र मित्र यी सात राज्यका प्रकृति भनिन्छन्। सर्वप्रथम राजाको गुण-सम्पत्तिको उल्लेख गरिन्छ: — (१) उच्चकुलमा पैदा भएको (२) दैव सम्पन्न (पौर्वदैहिक शुभकर्म युक्त) (३) बुद्धिले युक्त भएको (४) सत्व सम्पन्न (सम्पत्ति तथा विपत्तिमा धैर्य लिनसक्ने) (५) वृद्धदर्शी (विद्या र वृद्धजनहरूका सेवक) (६) धर्मात्मा (७) सत्यवादी (८) अविसंवादक (कर्म र वचनको एकरूपता) (९) कृतज्ञ (अर्काको उपकार कहिल्यै नबिर्सने) (१०) स्थूललक्ष – महान् दाता, ११ महोत्साह ठूलो उत्साही १२ अदीर्घसूत्र – (छिटो काम गर्ने) १३ शक्यसामन्त (सामन्तीहरूलाई सजिलैसँग वशमा गर्ने) १४ दृढबुद्धि (दृढनिश्चयी) १५ अक्षुद्र परिषत्क (गुणी अमात्यादि परिषद् सम्पन्न) विनयकाम (विनयी)

राजाका आठ गुणहरू यस प्रकार छन्: — (१) शुश्रूषा (शास्त्र सुन्नको इच्छा) (२) श्रवण – कुनै कुरालाई ध्यानपूर्वक सुन्नु (३) ग्रहण (कुराको तत्व सम्झी हृदयङ्गम गर्नु) (४) धारणा सुनेको कुरा याद गर्नु (५) विज्ञान (कुनै विषयको विशेष ज्ञान)

… Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ ~~शूरता~~ शौर्य (साहसी), अमर्ष (अनीतिलाई सहन नगर्नु), शीघ्रता (चाँचाँडो काम गर्नु) दाक्ष्य (निपुण हुनु) यी ४ उत्साहका गुण हुन्।

१ वाग्मी (बोलक्कड) ~~प्रगल्भ~~ (धीट) ~~स्मृतिमान्~~ ~~बलवान्~~ ~~संकेत~~ ~~धारणा~~ भनेभन्दा पछिको सोच्न सक्ने) ~~बलवान्~~ (ताकतवर) (स्ववग्रह) उदग्र (अग्लो देखा पर्ने) स्ववग्रह (आफूलाई कसैले पनि रोक्न नसक्ने) कृतशिल्प (सिप भएको) (शत्रुलाई दण्ड दिन) दण्डनायी (सेना लगाउन सक्ने) कसैको उपकार अपकार (प्रतिकार) गर्न सक्ने, ह्रीमान् (लाजमान) शत्रुहरू कुनै आपत् (डर) प्रकृति (स्वभाव) आदि अनुसार स्थिति व्यवस्था बाँध्ने ~~व्यवस्था~~ देश र काल ठाउँ सीमा हेर्ने।

देश काल पुरुषार्थ ~~आदि~~ ~~अनुसार~~ सामरिक कामका पूर्व ~~...~~ (दुश्मनको) प्रयोग भएको पुरुषार्थ प्रयोग गर्ने, शत्रुहरूको कमजोरी पत्ता लगाई प्रयोग गर्ने, शत्रुसंग सन्धि र युद्ध गर्ने कुशल।

मनलाई सुन्दर (?) मेल-विरोध- सन्धि अडान आदि अवसरहरूमा आफ्नो कामको विवेक गर्न सक्ने, अन्यन्त गुप्तरूपमा हुने ठट्टा (मजाक गर्ने) बोली बाहिर आफ्नो भाव लुकाउने, क्रोध लोभ ~~मत्सर~~ चक्षु चपल द्रोह बुद्धि हुन्नेहरूका लक्षणहरू- ...को गुण- हास्य ठट्टा गर्ने बुबाबाजेका उपदेश मान्ने चलन हुनु यो सबै आत्माका सद्गुण हुन् आत्मसम्पन्न राजाको लक्षण हो।

आत्मसम्पन्न आज्ञा मानेको हो। न. गरेका यी सद्गुण आदि...

ऊह (कुनै कुराका सम्बन्धमा आफैं सोचेर तर्क) (७) अपोह- दूषित पक्षको त्याग (८) तत्वाभिनिवेश (गुणपूर्ण पक्षमा मन लगाउनु) यी राजामा रहने बुद्धिका गुण हुन्।

राजाका उत्साह गुण ४ छन् जस्तै (१) शौर्य (निर्भिकता) (२) अमर्ष (पापाचारका प्रति असहिष्णुता) (३) शीघ्रता (छिटो छरितो) दाक्ष्य (सब कामका निपुणता)।

राजामा आत्मसम्पत् यी पनि गर्नुपर्छ।—

वाग्मी (बोलक्कड) प्रगल्भ (भाषण गर्दा नघबराउने) स्मृतिमान् (बितेका कुराहरूको स्मरण गर्ने) मतिमान् बलवान् (शारीरिक बल सम्पन्न) उदग्र (उन्नत विचारयुक्त) स्ववग्रह (आफूलाई कुकृत्यदेखि हटाउने) कृतशिल्प (चढ्न चलाउन आदि कामका निपुण) व्यसने दण्डनायी आफूमा या शत्रुमाथि आइपरेको संकट को शमन गर्ने। उपकार र अपकारको प्रतिकारमा निपुण ह्रीमान् (कुकृत्यदेखि लज्जा) सुभिक्ष र दुर्भिक्षमा जनको समुचित व्यवहारमा निपुण। दीर्घ दूरदर्शी (दीर्घकाल र बाहिरका देश सँगको सम्बन्धलाई दूतद्वारा दृष्टि राख्ने) आफ्ना सेना आदिको नियुक्तिका समय देश काल र पुरुषार्थ सम्बन्धी काम गर्ने। सन्धि गर्नमा निपुण। आत्मसंयम गर्न निपुण

Sanskrit University Balmeeki Campus, Kathmandu

जनपदसम्पत् :— देशको सद्गुण

[illegible] देश [illegible] प्रदेशलाई [illegible] भएको, [illegible] राम्रो [illegible] सामन्त [illegible] शत्रुलाई [illegible] होस्, [illegible] विरोधी [illegible] [illegible] [illegible] गाईवस्तु [illegible] [illegible] भएको [illegible] [illegible] जनपद [illegible] [illegible] [illegible]

X [illegible] भएको छ — यो देश जनपद [illegible] सद्गुण हो [illegible] अगाडि नै [illegible] छ।

[illegible] अथवा आफैं धैर्यपूर्वक [illegible] [illegible] भएको [illegible] [illegible] [illegible] छ।

[illegible] [illegible] प्रदेश [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] प्रायः [illegible]

वर्णाश्रमी (अरु राजासँग गरेको सन्धि पालना) परस्थितिको शत्रुको कब्जामा विचार राख्ने। संवृत (मन्त्रणालाई गुप्त राख्ने) - दुःखीको दीन मानिसहरूको दीनता सहन गर्न नसक्ने, बढ्दा आँखा लै नहेर्ने। काम, क्रोध, लोभ, (मान (गर्व) चपलता, प्रताप (प्रजाका प्रति द्रोह) आदि पैशुन्य-हीन (दुष्ट व्यक्तिसँग नबस्ने नजाने) प्रियभाषी कठिन विषयमा पनि हाँसी भाषण गर्ने, वृद्धजनको शिक्षाबमोजिम आचरण गर्ने यस्तो सबै आत्म सम्पत्तिको वर्णन गरियो।

अमात्यमा रहने गुणहरूको वर्णन पछि नै गरिनेछ।

अब जनपद (शहर गाउँ आदि) को सम्पत्तिको वर्णन गरिन्छ।

जनपदको बीचमाझमा आखिरमा दुर्ग भएको, जनपदवासीको निम्ति खान पिन लाउन पुग्ने सामग्री भएका, साथै बाहिरबाट आएकाका निम्ति पनि, बाहिरी आपत्तिबाट रक्षा गर्न सक्ने (वन दुर्ग आदि भएका) मानिसको जीविका चल्ने साधन सम्पन्न, राजद्रोही शान्त गर्न पुरुष भएका, सामन्तलाई दबाउने साधन भएको, साथै जहाँ, पङ्क - (हिलो पाषाण (ढुङ्गो) ऊसर विषमस्थान अग्लो होचो ठाउँ नभएको कण्टक, श्रेणी (राजद्रोहीको वर्ग सर्प, सिंह आदि नभएका जहाँ नदी तलाउ आदि [illegible] सम्पत्ति भएको सीता, [illegible] खेतीगर्न लायक जमीन खानि, काठ आदि द्रव्यको वन

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाग्वलाभ[illegible] (सि[illegible] वशमा रहने नधर्माङ्कले नष्ट हुन्छ
हुन्छ सबै [illegible] हुन्छ। यहाँ [illegible]
राजा [illegible] लोभी, छोटो [illegible] सम्पत्ति भएको [illegible]
[illegible]
[illegible] भएको [illegible]
[illegible] अभिजनको [illegible] गुणहरू
[illegible] शत्रु साजतैसँग उत्साह भएको हुन्छ

लोभ— शत्रुबाट श्री मान प्रधान छन् आफ्नो आफ्नो गुणले
आफ्नो आफ्नो गुणले उदाहरण यो शत्रुबाट मान प्रधानले छन्
[illegible] प्रसङ्ग (उपाङ्ग) कहलाउँछन् ॥ १

राजा आत्मसम्पत्तियुक्त भएको राजाले गुण सम्पन्न भएका
प्रकृतिलाई पनि सम्पन्न गराउँछ। आत्मसम्पत्ति नभएका हुन्छन्
[illegible] प्रकृतिलाई [illegible] र हानि गर्दछ
दुष्प्रकृतिहरूको [illegible] चक्रवर्ती राजा पनि आत्मसम्पत्ति
नभएको दुष्प्रकृति भएको छ भने प्रजाहरूबाट मारिन्छ
किंवा शत्रुको वशमा पर्दछ।
आत्मसम्पत्तियुक्त छ भने सानो देशको भए पनि राजा प्रकृति
को सम्पत्तियुक्त पृथ्वी जितेको [illegible] (समस्त पृथ्वी)
मा विजय पाउनेछ [illegible] हुनेछ)

छ अधिकरण १ अध्याय अध्याय

र हात्तीको वन भएको, जहाँ गाई आदि पशु चरन लायक भूमि भएको
पौरुषेय (मानिसबाट [illegible] भएको) चोर र डाकूहरूलाई चोरी या
डाका गर्न अनुकूल नपर्ने, जहाँ गाई जस्ती आर्थिक हुन्। जहाँ नदी
नाला बाँध कुलोहरूको प्रबन्ध भएको होस्। जहाँ बाटोपथ र
[illegible] सुलभ होस्। जहाँ विभिन्न रकमको व्यापार वस्तु
उपलब्ध हुन्छन्। जहाँ जमिन अथवा राजदरबार तिर्न सक्ने क्षमता
रहेको व्यक्ति हुने। जहाँका [illegible] जोगिएलाइन, जहाँका मालिक
मूर्ख नहुन्, जहाँ निम्नवर्गको मानिस ज्यादा हुन्। जहाँका मानिस
राजभक्त र चरित्रवान हुन्। दुर्ग सम्पत्ति पहिले नै बताइसकेको छ

अब कोश सम्पत्ति को वर्णन गरिन्छ

कोषसम्पत यस्तो हुनुपर्छ जो पहिलेका राजाहरूले या आफूले
धर्मपूर्वक जम्मा गरेको हुनुपर्छ। प्रायश: सुन चाँदी भएको हुनुपर्छ
यसमा [illegible] बहुमूल्य रत्न हुनुपर्छ। लामो आपत्तिलाई या
[illegible] आम्दानी नहुने किन्तु व्यय मात्र हुन यस्ताको
स्थितिमा परिस्थितिलाई सामना गर्न सक्ने कोश हुनुपर्छ

दण्ड सम्पत्त

सेनामा निम्न कोशलका गुण रहनुपर्छ जस्तो, त्यो बाबु
बाजेका पालादेखि आएको, सधैं राजाको अधीन रहने, सेनाको

[illegible] Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

✕ यहाँ सम्मका ५ अधिकरणात्मक तन्त्र कौटिलीय ग्रन्थमा अब आवापको विचार हुन्छ।

तन्त्र भनेको = आफ्नो राज्यभित्रका ~~मूल~~ कार्य बाहेक बाहिरी, स्थानीय, वन, (दुर्गको उत्पाद) खानी — तिनको निरीक्षण, धर्म अर्थ काम प्रोत्साहन ~~गर्ने~~ (चिन्तन) गरी राज्यको ~~प्रबन्ध~~ गर्ने बन्दोबस्त हो।

आवाप भनेको वा परराष्ट्रको (सम्बन्धमा) षाड्गुण्य सन्धि विग्रह आदि ६ गुणको व्यवस्था मिलाउने हो। यहाँ सम्म तन्त्र सम्बन्धी विषयको वर्णन भो अब आवाप सम्बन्धी विषयको वर्णन हुन्छ।

(मण्डलं योनिः — मण्डल नामक अधिकरण मण्डलमा — विजिगीषु शत्रु, मध्यम, तटस्थ (विजिगीषुको मण्डल) परिचय ~~[illegible]~~ हुन्छ। त्यसको = मूल कुरा (योनि) पाउनबाट कारणमा बताइन्छ।

त्यो अधिकरणको पहिलो पाँचौं अध्यायमा (राजालाई उपकारी हुने गरी) पारस्परिक ~~[illegible]~~ प्रकृति शब्द ~~[illegible]~~ ले बुझाइन्छ। तिनको गौण यस ~~[illegible]~~ प्रकरणमा बताइन्छ।

जीतिः —

छोरा स्वास्नी राजालाई रक्षा गर्ने, यात्राकालमा मद्गजलगाने, कहिल्यै जनताले अन्न सक्ने, दुःख सक्ने

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ द्वितीयोऽध्यायः

६ — प्रकरण — शान्ति व्यायाम

शम (शान्ति) (उद्योग) व्यायाम [illegible] त्रिविध उपयोग, योगक्षेम
योग = नपाएको प्राप्त गर्नु — व्यायाम — पाएको — बचाउनु क्षेम, कमाएकाला
राम्री उपभोग गर्नु क्षेम त्यसको कारण शान्ति हो
कामको उद्योग गर्नु [illegible] र सम्पादन [illegible]
व्यायाम हो। फलको उपभोग [illegible] निर्विघ्न गराउने
शम हो। शम = व्यायामको फलको [illegible] विग्रहादि
र शान्ति र उद्योगमा सन्धि विग्रहादि छ गुण
षाड्गुण्यको फल क्षय स्थान वृद्धि = अवृद्धि = वृद्धि
प्रीतिहरू। [illegible] नीति र अनीति मनुष्यका
कामहरू नय = अनय [illegible] र [illegible] दैव कर्म हो।
दैव। [illegible] कर्मले लोकलाई दिइरहेछ।
[illegible] दैव — भन्नु, अर्थात् [illegible] दैव [illegible]
[illegible] गरेको [illegible] दैव हो
[illegible] दैवले [illegible]
त्यो दैवमा अचिन्त्य [illegible]
आनन्द [illegible] हो।
दृष्ट कामबाट [illegible]
[illegible] नय — विपरीत अनय, मानुषकर्म
शोचनीय छ — दैव = [illegible]।
विचार गरेर समाइ राखिने छ।

— अर्थात् योगक्षेमको कारण शम र व्यायाम हुन्छ।

(विजयको इच्छा गर्ने राजा) आफ्नो गुणले पूर्ण र प्रकृतिको [illegible] [illegible]
[illegible] पनि भएको नीतिको आश्रयशील राजा विजिगीषु =
[illegible] कहलाउँछ। [illegible]
[illegible] आफ्नो भूमिसँग जोडिएको [illegible] अरिप्रकृति।
स्वाभाविक शत्रु [illegible] हो। त्यसै [illegible] विजिगीषुको
[illegible] पल्लो तेस्रो देशको [illegible] स्वभावतः मित्र
हुन्छ।

आफ्नो [illegible] सामन्त [illegible]
सानु शत्रु हुन्छ। संकट परेको शत्रु आक्रमण गर्ने हुन्छ।
किल्ला मित्रको आश्रय नभएको [illegible] दुर्बल किल्ला।
मित्र नभएको त्यो [illegible] हुन्छ। किल्ला र
मित्रको बल नभएको [illegible] अथवा बलियो आश्रय
नभएको शत्रु पीडित [illegible] अथवा [illegible] पनि हुन्छ
[illegible] पातक [illegible]
शत्रु हुन्छन्। ३.
[illegible] शत्रु [illegible] मित्र, त्यो भन्दा पल्लो शत्रुको
मित्र (४था) त्यो भन्दा पल्लो आफ्नो मित्रको मित्र (५)
५. छैठौं शत्रुको मित्रको मित्र [illegible]
[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

~~सीमावर्ती~~ पछाडि पट्टि आफ्नो पछाडिको पार्ष्णिग्राह, त्यो भन्दा पल्लो आक्रन्द त्यहाँ भन्दा पछि क्रमशः पार्ष्णिग्राहासार = पार्ष्णिग्राहको मित्र त्यो भन्दा पल्लो आक्रन्दासार = आक्रन्दको मित्र – । आफ्नो भूमिसँग लागेको जोडिएको ~~स्वाभाविक शत्रु~~ र एकै कुलको यो सहज शत्रु हुन्छ। आफूले बिगार गरिएको अथवा आफूलाई बिगार गर्ने उ उसले विरोध उठाएको यो चाहिँ कृत्रिम शत्रु हुन्छन्।

बीचमा एक देश छोडिएको तेस्रो देशको स्वाभाविक (~~मित्र~~ ~~मा~~ आमाबाबुको सम्बन्ध भएको साथीमा र पुर्खाको सम्बन्ध सहजमित्र, धन प्राप्तिको अथवा जीवनका निमित्त आश्रय गरेको कृत्रिम मित्र हुन्छ।

विजिगीषु र शत्रुको भूमिसँग जोडिएको विदिशा = कुनाको दिशामा पर्ने दुवैको जिल्ला मध्यम नामले जानिने अनुग्रह गर्न सक्ने अथवा छुट्टाछुट्टै ~~निग्रह~~ दबाउन सक्ने क्षमतालाई मध्यम

विजिगीषु अरि र मध्यम भूमिहरू भन्दा बाहिरको दण्ड कोशादि प्रकृतिमा बढेको ~~बलवान्~~, अरि विजिगीषु मध्यमलाई मिलेका असंगठित भएका निग्रह, अनुग्रह गर्न सक्ने उदासीन

दण्ड दिन सक्ने यो उदासीन। यी १२ विजिगीषुका राजप्रकृति कहलाउँछन्।

विजिगीषु मित्र, मित्रको मित्र यी ३ प्रकृति हुन् यिनको अमात्य जनपद (दुर्ग) कोश दण्ड यी ५ एक एक जोड्दा १५ ~~वि~~ र उपर्युक्त तीन सँग जोड्दा १८ अवयव ~~को~~ मण्डल पर्ने विजिगीषु सँग बाट शत्रुको मध्यमको उदासीनको पनि १८ अवयव मण्डलको ~~मण्डल~~ बन्ने हुन्छन्।

यसरी ७२ वटा ४ विजिगीषुको मण्डलमा। राजप्रकृति १२, – अमात्यादि द्रव्य प्रकृति ६० – दुवैको संयोग ले संक्षेपमा ७२ हुन्छन्।

ती बहत्तरमा आफ्ना गुणको गौरव कमजोरीले विजिगीषुका आफ्ना २ गुण सम्पत्ति आदि बताइएको छ।

~~आफ्नो बल~~ शक्ति र सिद्धिको वर्णन गरिन्छ

शक्ति भनेको बल सिद्धि भनेको सुख

शक्ति ३ प्रकारको हुन्छ – ~~ज्ञानको~~ (विवार)को बल मन्त्रशक्ति कोश र दण्डको बल प्रभुशक्ति पराक्रमको बल उत्साहशक्ति यसरी ३ शक्ति हुन्। मन बाट (हुने) सिद्धि मन्त्र– प्रभुशक्ति बाट हुने सिद्धि – प्रभुसिद्धि। उत्साहशक्तिबाट

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जेठो
बलियो इन्द्र!

।सन्धि :- । निर्बलि हुनले उत्कर्षार्थ , बलियो नरेशमा मैत्री
बाँधिएका नरेश पनि त्यसपछि आफूमा बढाउनलाई
यत्न गर्दछ। त्यसपछि आफूमा शक्तिशाली बढाउन अथवा
आत्मादि
प्रकृतिहरूमा क्रमशः अथवा उन्नतिहरूको योग्यताको
शान्ति सन्धि बढाउन यत्न गर्दछ। द्वन्द्व = विरोधी
दलमा शत्रुहरूमा यो भन्दा विग्रह गराउन पनि प्रयत्न
गर्दछ।

आत गर्नेलाई बढेको बढ्दछ
अथवा जेरो शत्रु शक्ति नष्टको छ, बलवान्
आत्मादि प्रकृतिहरू
विग्रहमा (सं. वा. प्रजाहरूलाई पीडा गर्दछ अथवा
विग्रहमा ... प्रजा ...
मृगया द्यूत ... मा ... र प्रकृति नरेश
दुर्बल, उन्नतमान्छ। . . . . . विग्रह।

आत्मादि
२ प्रकृति त्यसलाई विरोधी नरेश नै ... गर्न ...
नै विग्रहको आक्रमणमा एउटै राज्य
... मा गर्नुभएको छ। सैन्य ... बढाउन
... ... नरेशका त्यसलाई जित्न
सक्छ अथवा बलवान् राजाले आफ्नो शत्रु
उत्तेजित ... उत्तेजित
... गर्न ... नरेशलाई आक्रमण गर्दछन्।

अथवा बलियो ... त्यसका सबैभन्दा ...
बाहेक ... छ। विग्रहको ... ...
... ... पनि हुन्छ। पहिलो ... पनि
आफ्ना ... छ। ... पनि
बाँध्न पर्दछ।

पाराजेय नरेशको ... १ एक अन्तरनरेश
राजा ... शत्रु ... मित्र राजालाई ...
र आफूलाई ... बनाउनुपर्दछ।
शत्रुबलमा ... बालाहरूलाई ... नरेश
... आफूलाई ... बनाउन।
... ...
विग्रह ... नरेशको ... शत्रुलाई
बलियो नरेश पनि ... मा दुर्बल गराउन पर्दछ।

— ×

Sanskrit ... Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७ अधिकरण

प्रकरण ९८-९९ अथ षाड्गुण्यम्

मन्त्रणावर्ग वृद्धि

६ गुणको वर्णनको निरूपण र क्षय, स्थान, वृद्धि निर्णय

६ गुणको नामकरण र षड्गुण्य उद्देश्य यो प्रकरणमा वर्णन गरिन्छ

षड्गुणः —

सन्धि विग्रहादि ६ षड्गुणको मूलप्राण (उत्पत्तिस्थान) आफ्नो मित्रको स्वाभाविक प्रकृति मण्डल र बाह्यतिर १२ राजाको छ गुण मूलप्राण

पण = आक्षेप

सन्धि = ( ) विग्रह = विरोध आसन = चुपलागि रहनु, संश्रय = बलियाको आड लिनु द्वैधीभाव — सन्धि विग्रहको बीचमा रहनु। यी ६ गुण हुन् भनी आचार्य हरू भन्दछन्।

सन्धि र विग्रह यी दुई मात्र गुण हुन्, आसन र संश्रय — सन्धिमा, यान विग्रहमा, द्वैधीभाव सन्धि विग्रह दुवैमा आउने हुनाले उभयगुण सन्धि विग्रह दुई मात्र हुन् भनी वातव्याधि = उद्धव भन्दछन्।

स्वरूप फल हुनाले

यी सन्धि विग्रहको अवस्था पाइने पनि छवै वटा गुण भएकाले गर्नुपर्छ भनी महर्षि कौटिल्य भन्दछन्।

यी गुणहरूमध्ये = पणबन्ध = (अर्थात् केही शर्तद्वारा मेल गर्ने प्रकारको नाउँ सन्धि हो।

Collection: Balmeeki Campus, Kathmandu

विग्रह गर्नु वा विरोध गर्नु = विग्रह हो। ~~[illegible]~~ उपेक्षा
गर्नु, चुपचाप लाग्नु आसन हो। आक्रमण गर्नु =
हमला गर्नु यान हो, बलियो अर्को राजालाई
आफू समर्पण गर्नु = संश्रय हो।
बाहिर सन्धि भित्र विरोध गर्नु द्वैधीभाव हो। दोधारमा
रहनु पनि द्वैधीभाव हो। यस किसिमका छ गुण छन्।
शत्रुभन्दा आफू कमजोर भए सन्धि गर्नुपर्छ।
शत्रुभन्दा आफू बलवान भएमा विग्रह गर्नु। यदि
शत्रुले दबाउन पनि नसक्ने र शत्रुलाई दबाउन
पनि नसक्ने अवस्थामा चुपचाप बस्नुपर्छ।
शत्रुभन्दा आफ्नो शक्ति बढ्ता भए यान गर्नुपर्छ
(आक्रमण गर्नुपर्छ)। आफू दुर्बल भएको बेलामा
शत्रुभन्दा बलियो अर्कोको आड लिनुपर्छ।
सहायता खोज्नु पनि अवस्थानुसार द्वैधीभाव
अवस्थामा रहनु। विषयको अध्ययन गरेको
आशय बताइयो।

(सामान्यवस्था)

क्षय, स्थान, वृद्धि:—

जुन गुणको आश्रयमा रहँदा मैले पहिले बसालिएका
किल्ला, पुल, बाँध, वाणिज्यको मार्ग, शून्यस्थानमा बस्ती
बसाउनु, खानी, वन (द्रव्यवन), हस्तिवन आदि ~~[illegible]~~ बढाउन (प्रयोग गर्न पनि)
न सकिन्छ (स्थिति) शत्रुको पनि कुनै बिगार्न न सक्छन्
देखिन्छ त्यो (स्थान गर्नु) गुणमा रहनु त्यसैलाई वृद्धि भन्दछन्
जो कुनै बाहेक, छोटो भन्दा वृद्धि भन्दा वृद्धि
थपिन्छ शत्रुको वृद्धि पनि विपरीत हुँदै, थोरै
वृद्धि भन्दा वृद्धि नथपिने भने निश्चय भएमा
शत्रुको वृद्धि पनि उपेक्षा गर्न सकिन्छ।
शत्रुको (आफ्नो) (वृद्धिको समय) फल (उत्पन्न) हुने
देखिएमा सन्धि गर्नुपर्छ।
जुन गुणमा रहँदा आफ्ना सबै काम बिग्रँदैनन्
र शत्रुका नाश हुन देखिन्छ त्यस अवस्था (स्थितिमा रहन्छ)
क्षय हो। ~~[illegible]~~
~~आफ्नो वृद्धि [illegible] शत्रुको वृद्धि~~
~~भन्दा आफ्नो वृद्धि भन्दा~~ — २
शत्रुको
~~[illegible]~~ बाहेक सकिन्छ, थोरै सकिन्छ। परिणाममा पनि सबै

महाहिन देखेमा आफ्नो सबैलाई पालनागर्ने पाल
शत्रुका आफ्ना सब चाहदैन
उ-छ। समय, अधिफल, अदूरता, कुल ~~[illegible]~~ देखिएमा
सान्धि गर्नु पर्छ।

गुण ग्रामा रहदा रहदै आफ्नो कामको
बढ्ने वा घट्ने देखिदै छ भने लाग्दो
गाम खाएर ~~[illegible]~~
अल्पयामा ~~[illegible]~~ स्थान नलिई
मेरो स्थान छोटो हुनेछ, मैले अर्को बल छोडेछ
अथवा उत्ताखालका शत्रुका ।
स्थानका = आउँदैना
शत्रुका आफ्ना ~~काल~~ समय मर्दै, उत्ताखाले,
अथवा देखिएको स्वार्थ गर्नु मती आचार्यले मत
त आफ्नो [illegible]
यो कुरा ~~[illegible]~~ मत, [illegible] मत।
कोटल्यमतहदैन।

सन्धिमा अडेर ~~[illegible]~~ फाइदा हुने ~~[illegible]~~
बिभिन्न फूल आदि
१ बनाउने काम गर्ने शत्रुको यामना ~~बोई~~ प्रयाउछ।
२ अथवा आफ्नो काम ~~[illegible]~~ उपयोग [illegible] फूल फुलका अथवा शत्रुको गर्ना
सान्धिद्वारा
३ फूलफूलो फाइदाको पानको स्थान आक्रमण गर्न छ।
अथवा सान्धिद्वारा शत्रुलाई विश्वासगराएर गुप्तचर, उग्रफल
पठाएर
४ ~~[illegible]~~को प्रयोगगरी विष, धुवाँ जल दूषितगराएर

आदि रस गुप्त प्रयोग गरी शत्रुको फूलफूलाको लाई हानि
अथवा
गराउँछ। सान्धिद्वारा विश्वासगराएर शत्रुपक्षीय कामदार
आफूले
मानिसलाई ~~[illegible]~~ सुहायताविई ~~[illegible]~~ उनीहरूबाट
कामगर्न लाग्ने लोभ [illegible]
~~[illegible]~~ उनीहरूलाई फाइदा ~~[illegible]~~ शत्रु ~~[illegible]~~
आफूमा
~~[illegible]~~ आफूपट्टि ल्याउछ। बाँकी शत्रुसंग
~~[illegible]~~
सान्धिगर्दै ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ आफ्नो शत्रु घेरै बलरवमै
गराएर
~~[illegible]~~ उब्लनदै उ आफ्नो काम ~~[illegible]~~ गर्दै जानेछ।
७ अथवा जससंग विरोध उठाउनको निमित्त मसंग शत्रुको
सान्धिगर्ने छ त्यसको आफ्नो सक्नुको विरोध गरो कालसम्म
बेहने प्रयास गर्नेछु ८ अथवा आफ्ना सान्धिगर्ने
शत्रुको ~~[illegible]~~ जनपदलाई यसले (अन्तपाले)
पीडा गर्नेछ ~~अथवा~~ ९ परराष्ट्र देखी शत्रुको पीडितमा
मेरो बलमा आउनेछ। ~~[illegible]~~ शत्रुकोपीडित हुँदा पीडा
गर्ना मेरो बलमा परी ~~[illegible]~~ काम बढ्नेछ। अथवा शत्रुको
(१० - ११) शत्रुको ~~[illegible]~~ नोकसानि [illegible] आफूलाई [illegible] सधैं
यसमा पर्छ अथवा अरुको पनि काम ~~[illegible]~~ गर्न
संग
लागेको हुनाले शत्रु संपराक्रमा आफ्नो काम ~~[illegible]~~
मा हानि हुनेछैन उल्टो वृद्धि नै हुनेछ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुराउन नसके पनि

अथवा शत्रुले भेद नीति प्रयोग गरेपनि शत्रुको राज्यलाई
सोभन्दा सान्धि गरी म पुराउन सक्दछु। (B)
पुरेको शत्रुलाई वश मा ल्याउनेछु। अथवा सेनाको
सहायता दिएर ~~सेनालाई~~ शत्रुलाई वशमा पारे [illegible]
[illegible] शत्रुले [illegible] गर्नलाई ~~[illegible] शत्रुले [illegible]~~ [illegible] गर्न राज्य
[illegible] संग [illegible] पैदा गरी [illegible] छु। [illegible]
राजमण्डल संग [illegible] पैदा गरी [illegible] द्वारा [illegible] छु।
भने र [illegible] [illegible] [illegible] पर्न आए
अ शत्रु संग सन्धि गरी आफ्नो फाइदा गराउनु

विग्रहवाद फाइदा

अथवा मेरो जनपदमा [illegible] अथवा
(1) [illegible] पहाड वन नदी [illegible] [illegible] [illegible]
मार्ग भएका मेरो देशको शत्रुको [illegible] आक्रमणलाई रोक्न
सक्छु।

(2) अथवा देशको सीमानामा [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] शत्रुका [illegible] आघात [illegible] सक्दछु।

(3) अथवा मैले ~~[illegible]~~ शत्रुको देशलाई [illegible] शत्रुलाई [illegible] उत्साह [illegible]
[illegible] अभियान गरी [illegible] देशवासीलाई [illegible]
[illegible] हानि गरी [illegible] मैले [illegible]।

(4) अथवा मैले अभियान गरेको शत्रुको देशमा आतंककारीलाई
अर्थ बाटो घाट माग्ने [illegible] सक्नेछु भने [illegible]
भने पनि ४ अवस्थामा शत्रु संग विरोध गरेर
आफ्नो फाइदा गराउन।

यदि शत्रुले मेरो [illegible] हानि गर्न सक्दैन भने
[illegible] [illegible] [illegible], अथवा, [illegible]
को जस्तो शत्रु मेरो झगडा गर्ने पाने आक्रमण म
[illegible] [illegible] भने [illegible] [illegible] [illegible]
अर्थात [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] गर्दै जान्छ।

अथवा — मैले अभियान गरेको शत्रुको [illegible]
[illegible] मैले आफ्नो [illegible] गरेको छु भने
[illegible] अभियान गरेर पनि आफ्नो
[illegible] गर्छु।

अथवा म अब शत्रुको [illegible] [illegible]
गर्न सकिंदैन [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible]
पनि [illegible] भने [illegible] आफू भन्दा बलियो
[illegible] [illegible] आक्रमण गर्दै [illegible]
अवस्थामा [illegible] अवस्थामा, [illegible]

Valmeeki Campus, Kathmandu

अवस्थामा प्रयोग गर्न सकिन्छ गर्नु।

यस्तै सन्धिगरेर एकातिर आफ्नो काम पनि चलाउँदै गर्छ अर्कोतिर मित्र विरोध गरेर शत्रुको कामलाई आघात पनि गराउँदै छ भने द्वैधीभाव

द्वैधीभाव = सन्धि विग्रहको दोहोरो नीति द्वारा आफ्नो वृद्धि गर्ने काम गर्नु।

यसरी विजिगीषुले सन्धिविग्रह आदि षड्गुणको प्रयोग गरेर राजमण्डलमा रहेको राजा आफ्नो स्थान (अवस्था) स्थानबाट वृद्धिमा पुग्नु।

*

संश्रयवृत्ति

१०० प्रकरण बलियाको आडलिनु

द्वितीयोऽध्याय

छ गुण सन्धि विग्रह आदि गुणलिएर आफ्नो वृद्धि गर्ने कुरा बताइयो। छ गुणको नीतिबाट पनि वृद्धि हुनसक्ने कुरा बाहेक अरु पनि विषयमा मानिन्छ।

सन्धिबाट र विरोधबाट लाभ बराबर देखिन्छ भने सन्धि नै गर्नु किनभने विरोधगर्दा खर्च, नोक्सान, देशछोडी विदेश जानु विषप्रयोग आदि कुकर्मको प्रत्यवाय पनि लाग्दछ।

यी कुराबाट आसन र यानमा पनि बराबर आफ्ना लाभ हुने भएमा (सापेक्ष आसन) एउटै स्थानमा बसी गरिने कुराको (आसन) अर्थात उपेक्षा नीतिमा रहनु असल छ भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ।

द्वैधीभाव = दोहोरो नीति र संश्रय = अर्थात बलियाको आडलिनु यी दुई मा दोहोरो नीति असल। दोहोरो नीति मा आफ्नो काम पनि बन्दछ र आफ्नो फाइदा हुन्छ। अर्काको आश्रय लिंदा अर्कालाई फाइदा हुन्छ आफूलाई फाइदा हुँदैन।

आफ्ना उपर आक्रमण गर्न को शत्रुभन्दा (बलवान) जो बल बढ्ता छ त्यस्तो बल बढ्ता भएकाको आड लिनुपर्छ। त्यस्तो विशेष बलवाला नपाइएमा समान शत्रुको आडमा रहेर कोश, दण्ड, शक्ति

जेहो फाइदा दिए अदृश्य गुप्त रीतले आफ्नो उद्योग गर्दै गर्नु
नितपनि राजाहरूका शत्रुले बाधा दिएका अवस्था
मन्दा आफ्नो वा तिनका राजाहरूले आफूमध्ये बढ्ताको
आफैले नै ज्यादा दोष गरेको छ हुन्छ।
अरु पनि उपाय बाट बालेपालाई आफूले घात
लिए नीतिविद्हरूका [illegible] गरेको छ
आफूले आश्रय पाएको [illegible] हुनालाई ज्यानालिने छिंडा लागेको
भने पुरोहित आदि मित्रमा नातिसमेत विद्रोहको आश्रयवाला
राजबंदी आफ उसको निजलाई स्वरूपले तपस्वी
आफूलाई फाइदा हुने देख्छ भने सम्भव हुन सक्ने
भने [illegible] आदिको पक्षमा गरी छुट्याउनु।
अथवा आफ्ना देशको पानी पनि पाते छोडिन्छ
गरे उसको नजीकमा नजानु। [illegible] रहेपनि चोर
गर्न भाग पाएको चोर गर्नु।
दुइ बलियाका बीचमा परेको आफ्नो
रक्षा गर्नलाई गर्न सक्छ उसको रक्षा गर्नु। जो आफ्नो
नजीकको बाट निजलाई आश्रय पाउनु। अथवा
[illegible] र नजिकका दुर्बल कोई आश्रय गर्नु।

दुर्बलले शत्रुको आफ्ना साधुमती आश्रय गर्नु। एउटाको
अर्कोलाई नोकसान गर्न दोवाटा पक्षको बिरोध
मा आश्रय गर्नु स्वे नीति गर्नु। पुरै सेवा गर्दै तिनीहरू
लाई स्वतन्त्र गर्न। दुइटै बलियाको बीचमा बसेकालाई
आसन्न = नजिकको शत्रुबाट आएको भय बाट बचाउनु
अथवा किल्लाको आश्रयगरी दोधारे नीतिले
रहनु। शान्ति विग्रहको विधानको निश्चित आधि
बताएबमोजी गर्नु। [illegible] को फल, अंगालीदलनलाई
दुर्बल पाईवालाई हातालिनु। एउटालाई सम्पर्क पाउने
बलवान अर्को बढीको दुःखादि उठाउनु आपनी
दुर्बल बलवानले आफू पीडित छन् भने राजमण्डलको
आश्रय गरेर रहनु अथवा मध्यम वा
उदासीनको आश्रय गर्नु। तीउ सम्मत हातालिए
एउटा छोड छोडेर अथवा दुर्बललाई
छोडेर।
दुर्बले आफूलाई उठन नलागे
मध्यमा, तटस्थको अथवा उनका सम्बन्धी
राजाहरू मध्ये कुन चाहिं न्याय मा हुन्छ तपाईं को

प्रख्यात

आश्रय गर्नु। एवं बलवान् भयवाद छन् आफ्ना प्रकाशित

सुरक्षित भएको आश्रय गर्नु। जहाँ रहे आफ्नो आला

भाग उठ्न गर्न सक्छ। अथवा जहाँ हिदा

रहेको पादुकाको पादोदक सम्बन्धी [illegible]

[illegible] बालेमा पुरुष भएका [illegible] आश्रय

~~[illegible]~~

यी दुई भन्दा अरू कुनै आश्रयको प्रयोग छ अथवा आश्रय

छ भने त्यो गर्नु जुन आफ्नो प्रयोग छ त्यसको

आश्रय गर्नु।

x

अथ तृतीयोऽध्यायः। प्रकरण १०१-१०२

बाधा हीन हुनाले

१ विजय चाहने राजाले आफ्नो शक्ति देशकाल आदि विग्रह आदि गुण प्रयोग गर्नुपर्छ। अभाव हीन (वृद्धि) हुनाले तिनका गुणको अवस्था। विजिगीषुले सान्धिदेखि आक्रमण। आफू भन्दा बलियो सँग सन्धि गर्नुपर्छ। आफू भन्दा कमजोर सँग विग्रह गर्नुपर्छ। आफू भन्दा बराबर सँग विरोध गरेमा दुवैको हानि ... पुग्न जाने हुन्छ। आफू बराबर सँग विग्रह गर्दा [illegible]

२ माथि भागेको [illegible] नाश भएर [illegible] हुन्छ।

आफू भन्दा कमजोर सँग विरोध गरेमा [illegible] ~~[illegible]~~ पक्षमा विजय हुन्छ।

३ आफू भन्दा बलियोसँग [illegible] पक्षको विजय हुन्छ।

बलियाले सहायक बाहेक यो दण्डोपनत

प्रकरणमा बताइने अर्थात बलियाले दबाइ राखेकाले

[illegible] (वा रहेको अवस्था) अथवा आकस्मिक

प्रकरणमा बताएका तिर्थाले आफ्नो रक्षाको उपाय

गर्नुपर्छ। आफू भन्दा बलियासँग सन्धि गर्न चाहनेले

उसको आफूलाई जति [illegible] त्यति पाले

त्यसले [illegible] गर्छ। तब [illegible] हुन्छ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परस्पर मेल गराइकन तेजस्वी हो। न [illegible] फलाउँ
फलाउ संग ओ [illegible] । आफू बसेको छ भने सबैसंग
ओ । रहनु पर्छ । सन्धि गर्नु [illegible] आफ्नो
भएको तेजले [illegible] । आगो [illegible] दिन्छ [illegible]
पनि पराक्रमी बनाउँदछ । राजमण्डलको पनि तेसको
उपर दया दृष्टि रहन्छ ।

हीनले शत्रुसंग सन्धि गर्दा शत्रुका अमात्यादि
प्रकृतिवर्ग लोभी, भीरु = डराउने, अपमानित = ओका
प्राकृतगरूले मन्त्र [illegible] मात्र [illegible] आएका हुन् भने देखिएका
सामाले दलासंग पनि एकीकरण गर्दछ । विरोधगरेको
[illegible] भीरु — अपमानित = दुःखित राजाका विरोधहरू
[illegible] आएका छन् भने देखिन्छ आफू मन्त्री दूला
[illegible] गर्नु पर्छ । अथवा सन्धिगर्न पनि
[illegible] उपदेश गर्नुपर्छ शक्ति [illegible]

शत्रुलाई [illegible] विजयी [illegible] संकट परेको बेला
जस्तो संकट हुनेछ शत्रुको संकट [illegible] राजले
आफ्नो संकट सहने प्रतीक्षा गरेर आफ्नो आक्रमण
गर्न सक्छ भन्ने देखिन्छ [illegible] पनि [illegible]
[illegible]

सन्धि गर्दा पनि [illegible] पनि शत्रुलाई [illegible]
[illegible] आफूलाई बढाउने [illegible] दिनमा भने दूलाले पनि
(आफ्नो) नीतिलिएर (गम्भीरता) पर्छ । शत्रुलाई [illegible]
संकट आफ्नो [illegible] देखिन्छ भने [illegible] पनि
दूलाइलाई [illegible] । [illegible] संकट [illegible]
पनि आउने देखिन्छ भने दूलाले पनि [illegible]
नीति लिएर [illegible] आउँ लिनु पर्छ ।
[illegible] । सन्धि गरेकै रहन्छ । [illegible] आफ्नो
[illegible] [illegible] साथी विरोधी [illegible] नीति
[illegible] भने दूलाले पनि [illegible] नीति लिएर रहनु पर्छ ।

यै विजितसंग बराबर, समान [illegible] मानिस
पनि [illegible] उचित प्रयोग गर्नु पर्छ [illegible]
पनि [illegible] ।

सेनापति [illegible] राजाले [illegible] आफ्ना
[illegible] सेना [illegible] पनि [illegible]
[illegible] पर्छ । [illegible] सरल [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] पनि
[illegible] समर्पण गरेको सन्धि [illegible] आफूलाई [illegible]

[illegible] Balmeeki Campus, Kathmandu

उपहार दिएकोले आर्थिक सन्धि मानिन्छ।
शत्रुलाई आफ्नो भागमा सामन्तलाई बुझाई [illegible] आक्रमण
सो कुनै पनि प्रकारको पुरुषान्तर सन्धि र
अपना पक्षमा
अदृष्टपुरुष सन्धि पनि मानिन्छन्।
आफू एक्लै रहेर (सोझै, [illegible] -
शत्रुलाई अर्पण गरेर पनि सन्धिलाई अदृष्ट पुरुष
सन्धि सेनाका मुख्यलाई (आफू [illegible]
आदेश पनि मानिन्छन्। आवश्यक [illegible] =
आक्रमण, पुरुषान्तर सन्धि मा बलवान्।
परिमाण अर्थात् आफू [illegible] उपग्रह
गरी [illegible] यो त्यसबाट सन्धिका भेद
यी हुन्।
[illegible] धन [illegible] प्रकृति सबैलाई [illegible]
शत्रुका [illegible] आत्मरक्षा [illegible] लाई
परिक्रम सन्धि भनिन्छन्। [illegible] सन्धिमा
[illegible] गरेर सन्धिलाई
[illegible] प्रकारका उपग्रह सन्धि
सबै [illegible] गरेको सन्धि -
उपग्रह। देशकाल [illegible] धनादि

मानिन्छ [illegible] सन्धि - अर्थात् उपग्रह सन्धि
मानिन्छ।
कपाल सन्धि मानिन्छ
सबै [illegible] वैवाहिक सम्बन्ध [illegible]
सम्बन्ध [illegible] आक्रमण
असल हुन्छ [illegible]
एकता गराउन हुनाले यो सन्धिलाई सुवर्ण
सन्धि भनिन्छ
सामन्तहरूको एकै [illegible] धन [illegible]
गरेको सन्धिलाई कपाल सन्धि भनिन्छ। यो
सन्धि [illegible] हुनाले [illegible]
हुन्छ। [illegible] उपकार सन्धिमा
[illegible] [illegible]
[illegible] सुवर्ण सन्धिमा [illegible]
[illegible] भनिन्छ।
[illegible] [illegible]
[illegible] हुन्छ [illegible]
धन [illegible] सन्धिका [illegible]
[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पेश [प्रमाणितको भागो]

जमीनका रजिष्ट्रेशन [illegible], भाग १८२। जो साक्षी

गरिन्छ त्यसलाई आदेश साक्षी भन्दछन्।

यो साक्षी पनि गैर प्रयोग गरी धातजात को

असल के हुन्छ पाँच गएको [illegible] जन्मका दफा [illegible]

फाँट र [illegible] यो साक्षी वैस हुन्छ।

सजवाणी [illegible] साक्षी [illegible]

सबै जमीनको आय राजस्व गरी गरेको

स्पष्टलाई उल्लेख साक्षी भन्दछन्। यो

साक्षी राजस्व [illegible] को [illegible]

[illegible] सम्बन्ध भन्ने उल्लेख [illegible] हुन्छ।

जमीनदार [illegible] प्रजातन्त्र सर्वोत्कृष्ट गरी जमीन

लाई छुटाउने [illegible] आवश्यक साक्षी भन्दछन्।

सबै जमीनको आयमाथि [illegible] यस [illegible]

गरी गरेको साक्षी धरहरा साक्षी

अर्थात राजस्व लाई [illegible] दाखिल गराउने [illegible] [illegible]

यो साक्षी का आदेश र उल्लेख साक्षी

यो [illegible] लिखितका साक्षी [illegible] राजस्व [illegible]

ताके [illegible] आवश्यक र [illegible]

आय [illegible] आवश्यक पुनरावृत्ति मनै [illegible]

[illegible] यो देशमा [illegible] साक्षी

यो [illegible] आफ्नो देशका अनुसार [illegible]

गर विचार गर्ने ती तीन किसिमका हुन्छन्।

[illegible] Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

प्रकरण १०८६ = १०८७

विग्रह गरी उपेक्षा गर्नु, सन्धि गरी उपेक्षा गर्नु, = विग्रह गरी आक्रमण
सन्धि गरी प्रयाण गर्नु — [illegible] आक्रमण

सन्धि र विग्रहको विषयमा आसन (उपेक्षा) यान
(आक्रमण) प्रकारको वर्णन गरियो। [illegible] पहिले
उपेक्षा [illegible] आसनका पर्याय हुन्। [illegible]
[illegible] शत्रुका र आफ्ना बराबर शक्ति हुन् भने आक्रमण
आफ्नो शक्ति बढ्ने गरी उपेक्षा गर्नु [illegible]
केही पनि उपाय नगर्नु [illegible] उपेक्षा।
शत्रु र विजिगीषु [illegible]
दुर्बल सन्धि [illegible] २ —
परस्पर [illegible] [illegible]
१ — विग्रहपूर्वकको आसन — २ [illegible]
सन्धिपूर्वक [illegible] — सन्धाय आसन।
आफ्नो [illegible] मित्र [illegible]
दुर्बल गराउन
आफ्नो [illegible] [illegible] दुर्बल गराउन
[illegible] = [illegible] २ [illegible] (जनताका) [illegible]
गरी [illegible] उपेक्षा [illegible]।
अथवा [illegible] [illegible]
[illegible] वढ्वा [illegible] [illegible]
आफ्नो [illegible] शत्रुका [illegible]
[illegible] [illegible] विग्रह गरी आसन [illegible]।

... Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राकृतिक आपद्

शत्रु [illegible] एवं, निर्धो लोभी
आदि [illegible] जो [illegible] पीडित [illegible] प्रजा [illegible]
आफैं [illegible] आक्रमण [illegible] अथवा
जो र कृषि, पशुपालन [illegible] शत्रुको प्रवृत्ति
[illegible] पीडित छन्, तो प्राकृतिक [illegible]
आक्रमण [illegible] अथवा जो [illegible] पशुपालन
[illegible] शत्रुका [illegible]
[illegible] शत्रु [illegible] विरोधगर्ने
[illegible] शत्रुको [illegible] पशु [illegible] आफ्नो
[illegible] आक्रमण [illegible]
[illegible] सक्तछ अथवा शत्रुका [illegible]
[illegible] आसन र [illegible] आक्रमण [illegible] शत्रुका
[illegible] शत्रु [illegible]
[illegible] सक्दैन उन्को [illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible] विरोधी [illegible]
[illegible] मित्र, [illegible] शत्रु [illegible]
[illegible]
[illegible] छ।

अथवा

आसन [illegible] फौज [illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible]
[illegible] आफ्नो प्रताप [illegible] पाने विरोधगर्ने
[illegible] पाने आसन नीति [illegible]।
[illegible] आक्रमण [illegible] शत्रु [illegible]
आफ्नो [illegible] आक्रमण [illegible]।
[illegible] आफ्नो [illegible]
आफूलाई [illegible] शत्रुलाई [illegible]
[illegible] पाने [illegible]। [illegible]
[illegible] शत्रुले आक्रमण [illegible]
[illegible] सहायता [illegible]
[illegible] सम्पूर्ण फौज [illegible] आक्रमण [illegible]
शत्रुलाई विरोधगर्ने आसन [illegible]।

सन्धाय + आसन विग्रह + यान

विरोधपूर्व आसन नीति [illegible] विपरीत [illegible]
[illegible] आसन नीति [illegible]। विरोधपूर्वक
आसन [illegible] आफ्नो बल [illegible] शत्रु [illegible]
आक्रमण गर्नु।

Sanskrit University [illegible] Campus, Kathmandu

अथवा शत्रु संकटमा परेको छ यस्तो प्रकृतिका
भएका सेनाहरू आफ्ना प्रकृतिलाई समाप्त गराउँदैछ । यस्तै
आफ्नै मित्रबाट पीडित भएका प्रकृतिहरू दुर्बल भएर
उत्साहहीन भए । (पासमा) पुरै आफूले वश दिएर ओझ्याउन
सकिने छन् । अथवा आगो पानी रोग महामारी दुर्भिक्ष
आदि भएका गर्दा (जनावरहरू) वाहन र मानिस क्षीण भएका कोष
मा कमी छ भने पनि त्यो देशमा छ भने त्यस देशलाई
विरोध गरी अभियान गर्नु । अथवा मौलिक
(~~[illegible]~~) = अगाडि पछाडि (मित्रको) र (आक्रन्द) = पछाडि पट्टि (पछाडि पट्टिको आक्रन्द)
को पनि, शत्रु, बाली या अनुरागी प्रकृति (वर्ग) भएको छ +
मेरो शत्रु र (पार्ष्णिग्राह) (पछाडिको शत्रु) शत्रु रहेको
मित्र आफना पनि आफ्ना दुर्बल विरागी प्रकृतिका
यस्तो प्रकृतिका भएको छ यस्ताको मित्रद्वारा (आसार होला)
= पार्ष्णिग्राहको मित्र १ स्थान । अगाडि पट्टिको मित्रको =
१ स्थान मित्र = आक्रन्दद्वारा मेरो पृष्ठशत्रुलाई विरोध
गराएर अभियान गर्न सक्छु भने देशको विरोध
गरी अभियान गर्नु । (शत्रुलाई दवाएर धोइदिएर)
अथवा त्यहाँ हेरी फाइदा (बढी) देखिन्छ र

कुनै दीर्घकालमा आफ्नो पृष्ठशत्रु आफ्नाद्वारा विरोध गरा
एर अभियान गर्नु । यस्तो विपरीत देखेमा सन्धि गरी
अभियान गर्नु ।
एकलै अभियान गर्न सकिन्दैन, अभियान गर्न नसकिने
भनि देखेमा, आक्रमणमा, बाधा, कर्णिका, अथ
मन्द बलवान सम्बन्धका साथीहरू (अनातमा) ~~[illegible]~~
एक भाउँमा सो (पार्टी) निवासीकरको एकजात भएर
अभियान गर्नु । यी सबै आफूसँग मिलेर आएका
राज्यहरूलाई सँग केही भाग बाँडेर केही भाग फौज
माग्नु । अथवा अनात भएर अभियान गर्दा फाइदा
हुन्छ । यदि आफ्नै स्वार्थ लाभ भएमा तोकेको भागभन्दा
बढी आफ्नु अनुकूलताभएका केही दिएर साथीलाई भाग
लगाउँछन् होला। जो त्यो जितेको जे जति (छ लाभ) को भाग लाउन यो पहिला पक्षले
जो ले जति पनि आफ्नो जिते को छ सबै आफ्ना भाग लाउनु
शत्रुबाट जितिसकेपछि उसले लुटेको छ कति उनको भाग मनमा
पर्छ । अथवा उनले जीते र त्यसको सबै दल सोही
त्यस्ते अनुपात जति जिते मनले पाते पर्छ ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकरण —

१०८ — १०९ — ११०

शत्रुहरूको गुणनहरूको — आमित्र - मित्रमध्ये सर्वश्रेष्ठ
छ भन्ने कुरा पनि आक्रमण गर्ने बारेमा - गर्ने
मन्त्रलाई पीडा दिने वा कमजोर गराउने पाँचौं
दुर्बलता
व्यसनहरूको = अर्थ = हानि लोभ, वैराग्य हुने कारण
जनता मन्त्रीहरूको विचार, पीडाको क्रमले विचार गर्नुपर्छ।

यातव्य शत्रुको र सामन्त शत्रुको संकट बराबर भएमा
दुर्बल संकटपर्नेबारेमा आक्रमण गर्नुपर्ने शत्रु।
सर्वगत सामन्त आमित्र दुर्बलको संकट परेमा, पहिला
पहिले आमित्र का उपाय गर्नुपर्छ अनि पछि दुर्बल यातव्य
का उपाय गर्नुपर्छ। किन भने आमित्र लाई बढ्न दिनु हुँदैन।

सजि
यातव्यशत्रुलाई सानो संकट छ आमित्रलाई ठूलो संकट छ भने
भने यस्तो संकटपरेकालाई आक्रमण गर्नु सजिलो हुन्छ
आचार्य भन्दछन्। यस्तो होइन कौटिल्य। संकटपरेकालाई
पहिले आक्रमण गर्नु, मित्र ...

सजिलो संकटमा परेका पनि त्यो अर्थात् आक्रमण
स्वाभाविक
गर्ने सानो संकट हुन जान्छ र भरी संकट हुन
पनि सक्छ।

आक्रमण गर्नेको पक्षमा सानो संकट परेकाको
आफ्नो संकट हुन्छ।

Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुनै पनि पातक शत्रु एक्लै बाजी पनि आफ्ना
आफ्ना स्वरूपको न्यायपूर्वक रहेनछ भने त्यसलाई अन्या-
यी भनिन्छ; तिनीहरू प्रकृति भएको छ। पीडित विरोधीहरू
मा विराग उत्पन्न गराई मा आक्रमण गर्छ। आफ्ना स्वरूपमा
न्यायकारीहरूले शत्रुलाई प्रकृतिहरू पाले पनि छिट्टै नष्ट हुन्छन्
सतो र सत्य पोका अन्यायवृत्तिवालाहरूको त्यस्तै
प्रकृतिहरूले उसलाई उपेक्षा गर्ने हुन्छन्
विरक्त भएका हरू बलवान आफ्नो मालिकलाई
पनि उखेल्ने हुन्छन्। त्यसकारण ले, प्रकृतिहरू
विरक्त भएका शत्रुहरूले आक्रमण गर्नुपर्छ।
दुर्भिक्षमा दुःखी भएका, लोभी प्रकृति भएका, अथवा
र [illegible] अनादृत ... नभए ...

तिनीहरू लोभी प्रकृतिहरू सबैमा पुग्छन् [illegible]
पीडा दिन सक्छन् [illegible] अपमानितहरू (चाकरीहरू)
मुख्य पुरुषहरूलाई दबाबमा राख्ने हुन्छन्। मनोविज्ञ आचार्यहरू
भन्दछन्। कौटिल्य भन्दछन् त्यसो होइन दुर्बल लोभी
प्रकृतिहरू स्वामीका अपेक्षित [illegible]। हित [illegible]
कौटिल्य पुराना पनि नष्ट गर्ने हुन्छन्, किन भने आगामी

दुःखी प्रकृति

सबै गुण नाश हुन्छन्। त्यसकारण ले अन्यायप्रति
भएका आफ्नै
दुःखी प्रकृति भएका प्रति आक्रमण गर्नु।

बलवान अन्यायी दुर्बल न्यायी शत्रुमध्ये
भएका भएको शत्रुमाथि आक्रमण गर्नु
अन्यायी भएकाले बलवान अन्यायीको उपर आक्रमण
गर्नु। किन भने बलवान भए तापनि अन्यायीलाई प्रकृति
हरूले सहायता दिँदैनन् अनि त्यसलाई गलाउँछन् अथवा
शत्रुपट्टि लाग्ने हुन्छन्। न्यायवृत्ति दुर्बल भए तापनि
त्यसलाई आफ्नू प्रकृतिहरूले न्याय [illegible]
अथवा पछि पछि लाग्ने हुन्छन्। तिनीहरू हुन्छन्

सज्जनहरूलाई अनादर गर्ने, दुर्जनहरूलाई आदर गर्ने
ले, अनुचित र धर्मको विपरीत भएको हिंसा चलाउने, पोज्य
धर्मपूर्वकको आलचरित्रलाई हटाई दिने, अधर्म
कुरा लाउने, धर्मको कुरालाई रोक्ने, नगर्ने काम
गर्ने, गर्नुपर्ने काम नगर्ने, दिनुपर्ने कुरालाई, नदिनुपर्नेलाई
दिने, दण्ड गर्नुपर्नेलाई दण्ड नगर्ने, अथवा दण्ड गर्न
पर्नेलाई पनि धेरै दण्ड गर्ने, लिन नहुनेलाई [illegible]
लिने, लिनुपर्ने गुणीहरूलाई नलिने, [illegible] गर्नेहरूले
सन्धिविग्रहहरू गर्ने, आफ्नो स्वार्थ [illegible] हुने कुरा गर्ने,

चोरहरुबाट प्रजाहरुलाई रक्षा नगर्नाले र आफैले लुटपिट गर्ने हुनाले असल उद्योग धन्दाहरुलाई नाश गर्नाले, असल कामको गुणमा पनि दोष लाउनाले, मुख्य मुख्य मानिसहरुलाई चोट पुऱ्याउनाले, मान्य पुरुषलाई अनादर गर्नाले, ~~[illegible]~~ विद्यावृद्ध ज्ञानवृद्धहरुलाई अविरोध गर्ने विषमव्यवहार गर्ने, झूटो व्यवस्था गरेर, अर्काले गरेको गुण बैगुण जस्तापनि सधैं गर्नुपर्ने कुरा पनि नगर्ने, राजाले असावधान भएर आलस्य गर्ने, नयाँ आर्जन र आर्जन गरेको धन हानि गर्ने पनि प्रकृतिवर्गमा ~~अप~~ दुर्बलता लोभ वैराग्य पनि हुन्छ। प्रकृतिहरु क्षीण भए पछि लोभी हुन्छन्, लोभी भएपछि विरक्त हुन्छन्, त्यस्तो भएपछि चित शत्रुपट्टि लाग्ने हुन्छन्। चित कार्य नाश हुन्छन्। त्यस कारण प्रकृतिवर्गमा क्षय लोभ वैराग्यहरु कारण पैदा हुन दिन हुँदैन कारण उत्पन्न उत्पन्न भएमा त्यसको प्रतिविधान गर्नुपर्दछ।

प्रकृतिहरु क्षीण, लुब्ध, अथवा विरक्त भएको मा क्षीण भन्दा लोभी, लोभी भन्दा विरक्त प्रकृतिहरु घातक हुन्छन्। क्षीण भएका प्रकृतिहरु, हानि भई हुने अथवा विनाश भएको डरले उसको सन्धि, अथवा युद्ध अथवा निष्क्रमण = भाग्न बाध्य गराउँछन्।

लोभी भए पनि जति पाए पनि सन्तोष नभएर शत्रुले प्रलोभन देखाए उठ्छन्। विरक्त भएपछि शत्रुले आक्रमण गर्दा आफू बीचमा कुनै शत्रुपट्टि लाग्ने। ती पनि उठ्दछन्।

प्रकृतिहरु क्षीण प्रकृतिहरुका नाश र अल्पक्षयको सबैलाई जानी लिई तुरुन्त समाधान पनि सकिन्छ। बल र मानिसहरुको क्षय भएको नाश र आउनाले तिनीहरुलाई समाधान सकिन्छ।

लोभ एक देशमा मात्रै हुन्छ लुब्धहरु उत्पन्न आर्जनमा हुन्छन्, मुख्य नेतालाई हातमा लिएर पनि शत्रुको आक्रमण गर्दा वा बखतमा तिनीहरुलाई रिझाउन अथवा हातलिन पनि सकिन्छ।

हाते विरक्त भएका प्रधान पुरुषलाई ~~[illegible]~~ द्वारा त्यो वैराग्यलाई समाधान सकिन्छ किनभने मुख्यपुरुषहरु को प्रकृतिहरु आफ्ना वश पनि हुन्छन्। शत्रुले प्रलोभन देखाए पनि हुन्छन् तर ती आफ्नै सहज सक्ने हुँदैनन्। तिनीहरुको मुख्य पुरुषलाई आफूले वशमा राखेपछि सुरक्षित हुन्छन् आफ्नै पनि सहज सक्ने हुन्छन्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अभियान गर्दैछन् भने
जनताका [illegible] विजेता पनि सान्धे र
विरोधकर्ताहरूलाई किन गैर [illegible] पवित्रता
नष्ट भइसकेको छैन अभियान गर्नेहरू किनभने शक्तिमानमध्येका
आफूलाई अभियान गर्दा सहायता [illegible] गर्ने [illegible]
सम्बद्ध हुन्छ, इमानदार भएको कार्य सिद्धान्त पनि नभएका
उचित काम गर्ने हुन्छ

तीव्र अभियान गर्ने आफूले
बलो संग हिलो अथवा आफ्नो [illegible] संगको
अभियान गर्ने [illegible] आफूबाट [illegible]
अभियान गर्ने आलसी हुन्छ [illegible] संग मिलेर [illegible]
आ. आफूले [illegible] आफ्नो [illegible] संगको
-र अभियान गर्ने [illegible] भनेपनि [illegible] मनको
[illegible] पनि [illegible] पनि [illegible]
[illegible] आफूसमेत [illegible]
[illegible] वा [illegible] रहन्छ।

आफूबाट [illegible] संग [illegible] आफूमध्ये
[illegible] भने मा, आफूमध्येको
नष्ट पनि [illegible] संग [illegible] आलसी छ।

किनभने ती आफूमध्ये [illegible] आफ्नो हातमा पनि
हुन्छन् [illegible] काम [illegible] पनि हुन्छन्। काम सिद्धिएर सबै
[illegible] आफूमध्येका [illegible] वेदमान छन् भने [illegible]
[illegible]। [illegible] इमानदार छन् भने [illegible]
[illegible] पर्छ।

यत्नपूर्वक कोही [illegible] अथवा आफ्नो
[illegible] पनि [illegible] आफूबाटको [illegible] पाइन्छ पनि
[illegible] विश्वासमा [illegible] पर्छ [illegible] दिन्छ। [illegible] पनि
[illegible] सबै पाउँछ [illegible] गर्ने हुन्छ। आफूमध्ये
[illegible] नष्ट पनि विश्वासको [illegible] किनभने [illegible]
[illegible]लाई बिगार्दछ। आफूमध्ये [illegible] पनि
[illegible] पर्छ। [illegible] पनि [illegible], [illegible]
[illegible] मा [illegible], [illegible] [illegible]

नेता = [illegible] विजेताहरूको आफ्नो [illegible] नष्ट पाइन
आफूसंग [illegible] लाई [illegible] पूर्वक बिगार्दै।
[illegible] नष्ट पनि [illegible] [illegible] आफ्नो जनताको
[illegible] हुन्छ।

—×—

Balmiki Campus, Kathmandu

मण्डलका बाहिरी धेरैं जनपदको जितनुपर्ने घातलाई
घात विभाग गर्दा — जसको सेनाको ठूलो भाग नाश हुन्छ
त्यो अनुमान [illegible] मण्डलको मध्य एक पक्ष जस्तै जीत
निश्चित गर्नुपर्दछ त्यसले त्यही अनुमान मण्डलको मध्य
अर्को पक्ष। जसमा जीत जाती लुटपाट गर्नुपर्दछ
[illegible] भाग हुन्छ अथवा [illegible]
[illegible] गर्नेको भाग जसले जीत [illegible] गर्दछ
[illegible] तै अनुमान गर्नुपर्दछ

१०९ प्रकरण यातव्य — अभियानगामी शत्रु, सधैं
रघुवंश गर्ने सामन्त, तिनलाई दबाउने विजयको विचार
१०८ — क्षयलोभ विराग हेतवः प्रकृतीनां — घटती, लोभ, विद्वेषपाका
कारण हुन्
११० सामवायिक विपरीतयम् — विजिगीषुको पाछिलागेर हिड्ने
मा विचार गर्नु पर्छ।

यातव्यभाव = अभियानगामी पर्ने संकट परेको शत्रु, अमित्र
सधैं विरोध गर्ने सामन्त यी दुवैलाई संकटपरेको
अवस्थामा यातव्य शत्रुको उपाय या अमित्र शत्रुको उपाय
अभियानगामी गर्ने विचारमा सन्देह भएमा — पहिला सामना अमित्र सीमानाका शत्रुको
उपाय अभियानगामी पर्छ, त्यो तहलाको पाछि न अमित्र
यातव्य शत्रु माथि अभियान गर्नुपर्छ। किनभने सामना
अमित्रलाई अभियानगामी तहलाउने सामना यातव्य शत्रुले पनि
सहायता दिनेछ। यातव्य शत्रुलाई तहलाउने कामना सामना
अमित्रले सहायता दिंदैन

यातव्य शत्रुलाई ठूलो संकट परेको छ, अमित्रलाई
हलुका संकट परेको छ यस्तामा पनि अभियानगर्नुपर्छ
भन्ने विचारमा ठूलो संकट परेको यातव्य शत्रुलाईनै
अभियान गर्न लाई ठीक हुन्छ भन्ने मत आचार्यहरूको
हो। कौटिल्य भन्दछन् हलुका संकट परेको
अमित्र पछिको अभियानगर्नु। अभियानगामी
लाई संकट पर्न थालेको हुन्छ। [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

संस्कार नष्ट गर्न हुँदैन। आफूले अनिष्टलाई आक्रमण
गर्नेहरू साथ संस्कार हुनाले त्यसलाई टाढै पातकबाट पनि
भाग्ने अथवा आफ्नो पक्षमा पर्दैको आक्रमण गर्ने
हुन्छ।
प्रत्यक्ष आविष्कार गरी पाउने
दुष्ट विरोधीका शत्रु स्वरूपमा हुने संस्कारको
न्यायपूर्वक चल्नेछ स्वतः संस्कार मूर्तिको अनुरूपी अथवा
प्रवृत्तिहरू कहिलेकाहीं विरक्त भएकोमा स्वभाव हुनेछ
गर्ने मनको ज्ञान प्रवृत्ति विचलित हुने तिनै पनि
आविष्कार गर्ने। तिनमध्ये दुष्टसंस्कार पाएको न्यायलाई
आविष्कार गर्ने प्रवृत्तिहरूले सहायता गर्दै हुन्छन्
स्वतः संस्कार भएको अनुरूपी लाग्ने प्रवृत्तिहरूको
अपेक्षा गर्दैछन् अथवा पूर्वस्थ प्रवृत्तिहरूको
आविष्कारलाई पनि उत्पन्न गर्न हुन्छन्। यसकारण
यसका प्रवृत्तिहरू विपरीत भए पनि आविष्कार
गर्न पर्छ।
यस्ता प्रवृत्तिहरू निर्माण लोभीका, अर्को
चाहिँका प्रवृत्तिहरू हलागाइएका छन् पनि हुँदैन ...
पहिले आविष्कारले मनोविज्ञानमा ज्ञान प्रवृत्ति पूर्वक

लोभी छन् त्यसैमा पनि आविष्कार गर्न पर्छ। तिनमध्ये
प्रयुक्त हुँदा
दुर्बल र लोभी प्रवृत्तिहरू सहज, पुरानो ~~स्वभावसिद्ध~~
पीडा दिन सक्ने हुन्छन्। अथवा (हलागाइएकालाई =) प्रवृत्तिहरू
लागी पुरानो स्वभाव, शीघ्र प्रवृत्ति लोभी प्रवृत्तिहरूलाई सकिन्छ
गुण लोभ द्वारा मात्र तह लगाउन सकिन्छ भन्ने
आचार्यहरू भन्छन्। कौटिल्य भन्छन् त्यसो हुनाले
निर्धार लोभी प्रवृत्तिहरू नाश गर्नेलाई प्रयोगले
मालिकले मनोवाञ्छित दिनाले वा पुरानो सकिन्न
वे

Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकरण ६ अध्याय उत्तम अधम प्रकारीली

{ ११९, संहित प्रयाणिक - परिपणित सन्धि गरी शत्रुमाथि आक्रमण
१२२ परिपणित अपरिपणित - कालको, [illegible]को.

संहित प्रयाण —

विजिगीषु राजाले शत्रुसितलाई पनि विजिगीषु भई छिन्नपछि आफ्नैसँग मिलेर लाभलाई विभाजन गरी जाऊँ भनी बताउनुपर्छ। बाबा कटौला भने त्यो सामन्तलाई मिलो आफ्नो पुण्यगर्न बाधा लाग्नु। लाभ बाबा जेपो भने मेलमिलाप, आफूलाई [illegible] लाभ सामन्तलाई [illegible] भयो भने सामन्तलाई [illegible] पर्छ।

सन्धिका ५ भेद

सन्धि उपविभेदको इन्द्रहरूसँ ~~[illegible]~~

परिपणित — देशकालको व्यवस्था भएको र देशकालको व्यवस्था नभएको। तिमी यो देशमाथि जाऊ म यो देशमाथि जान्छु भनी ~~व्यवस्था~~ बाँडफाँड गरेको परिपणित देश भनिन्छ। तिमी यतिदिनसम्म चेष्टा गर म यति समयसम्म चेष्टा गर्छु भनी बाँडफाँड व्यवस्था भएको सन्धिलाई परिपणितकाल भनिन्छ।

तिमी यति काम गर म यति काम गर्छु भनी कामको बाँडफाँड गरेको सन्धिलाई परिपणितार्थ सन्धि। परिपणितमा पनि देश, काल, अर्थ परिपणित ३ किसिमको परिपणित सन्धि हुन्छन्।

[illegible] नदीको [illegible] भएको जङ्गल पारि छरिएको, अन्न देशान्तरबाट, ~~[illegible]~~ अन्न भाँडा [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

पछाडि [illegible] नपाउने सैन्यहरूलाई नसकिने, [illegible] स्वाभाविक आक्रमण नभएको [illegible], अन्यथा देशीय = अवरोध भएको भातिएको सेनाहरूले व्यावर्तन गर्ने शत्रु भएको पनि [illegible] शत्रुजाओस् [illegible] नभएको ठाउँमा नजाऊँ भन्ने अवस्था पर्न आएको परिपणित देश = देशको बाँडफाँट गर्ने सन्धि गर्नु।

पाने [illegible], गर्मी बीतो ज्यादै भएको, ज्यादा [illegible] खाने, [illegible] भएको, सेनाको दौड धुपलाई क्षति गर्ने काम [illegible]लाई धेरै थोरै जति लाए पनि शत्रुको [illegible] विपरीत कहिँ = आफूलाई साजलो पर्ने [illegible] देखिएमा परिपणितकाल — अर्थात् कालको बाँडफाँट भएको सन्धि गर्नु।

[illegible] नसकिने भए, [illegible] उत्पन्न, प्रतिपक्षलाई [illegible], धेरै काल लाग्ने, धेरै [illegible] खर्च हुने, पछिबाट [illegible] हुने, थोरै फाइदा हुने, [illegible] [illegible] हुने, धर्मको विपरीत हुने, भयानक र उदासीन, [illegible]लाई घातक गर्ने यस्ता काम शत्रुले गरोस्, म चाहिँ त्यसको उल्टो आफूलाई सुल्टो पर्ने काम गरौँ भन्ने यस्तो कारणपर्न आएमा परिपणितार्थ सन्धि गर्नु.

Sanskrit Sansthan Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यस्तो विजिगीषुका देश, कालको जस्तै [कामको
देश र काल, देश, काल, कार्य [illegible] मिलाएर कोड
पौरुष गर्दा आफ्नो बोलिसकेका मिलाएर परिणाम रहन्छ
(७) विजितको दुःख । पहिलोमा आफूले सम्झेर काम
गर्ने सामर्थ्य आफ्नो शत्रुको काम पछि बिग्रिन्छ।
आफ्नो हुनाले, हेलचक्र्याइँ आदि
आफ्नो बुद्धि शत्रुलाई हराउन खोज्नेले देश, काल, काम
को बाट कार्य नगरेर सन्धिको विश्वासघात गरेर त्यस-
लाई छिद्र पारेको आवरणमा चोट दिन्छ। यहाँ सम्म-
(यसमा पोसान्धि गोपछिन्न यस्तो
गर्नु भनेर जान्ने विजिगीषुले एउटा सामन्तलाई
अर्को सामन्तसँग भिडाइदिएर तेस्रोको र हीन
परदेशमाथि तेस्रोको अगाडि भिडाइदिन्छ।
सन्धिको फाइदा — नगरेको काम गर्नु बाहेक
गरेको काम लाई पक्का गर्नु, गरेको काम बिग्रिन नदिनु,
सन्धि [illegible] — यो सन्धिका फल हुन्छन्। विग्रहको
प्रकाश, कूटयुद्ध, तूष्णीयुद्ध (शीतयुद्ध) यी फल हुन्छन्।
सन्धि र विग्रहको [illegible] स्थापित हुन्छ।

नगरेको काम गर्न बाहेक गरेको
काम लाई पक्का गरेर, सामर्थ्यदेखि मिलाएर कहीं काम को आधार
गर्नु। (सफल होने हुनो पछिका कार्यहरूको मिलाउन
बराबर शक्तिहरूको कार्य। [illegible] मिलेर नगरे हानिकारक
छन्। [illegible] मिलेर कूटलाई छल र फौज दिने
आफ्नो बल नघटने गरी विजितकालाई [illegible]
गरेको काम पक्का गर्नु भनेको दुवै तर्फ्याको
र हितहरू काम सुरक्षित गरी आफूले
गरेको गर्नुमा जो चलन त्यसलाई पालन गर्नु अर्थात
शत्रुले यसलाई फुटाउन नपाओस् भन्ने इच्छाले
गरेको कामलाई रखोर लाउनु भनेको — विरोधीहरूका
छाउनी शत्रुसँग आफ्नो गर्न पुग्न भन्नेहरूका बाधा गरेर
आफ्नो गरेको स्वार्थलाई जोग गर्नु हो।
विग्रहको लाई आफ्नो [illegible] दोष [illegible]
कहींको कामले विजिगीषुलाई छोडी [illegible]
+ हराएको पक्ष आफ्नो मित्रद्वारा सन्धि गर्न फुल्याउनु
त्यो [illegible] ४ विजितको दुःख।
कारण परेर गरेकालाई कारणबाट आएका
बिना कारण गरेको विनाकारण बाट फर्केका र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३ कारणवाट गएको अकारण वाट आएमा ३

बिनाकारणवाट गएको कारणवाट आएमा ४

कारणवाट गएको आएमा सन्धि। आफ्नु दोषबाट गएकोमा गुणमय आएको अथवा शत्रुको गुणले गएको शत्रुको दोषले आएको भन्ने स्वभाव कारण यो गतागत सन्धि गर्नुहुन्छ

आफ्नो दोषले गए ~~[illegible]~~ विपर्यय गुणको लाई छोडी बिना कारण (गतागत) सन्धि हुनआएको सन्धि गर्नु हुँदैन।

विजिगीषुको दोषले गएको पछि शत्रुको दोषले आएकोमा ~~[illegible]~~ पनि सन्धिमा विश्वासी पर्छ। शत्रु ~~कार्य~~ प्रेरणाबाट ~~[illegible]~~ ∴ जसलाई विगार गर्न आएको ~~का~~ उसलाई शत्रुलाई उच्छेद गर्न · मनोगत मनसाय देखिन्छ भने आदरमा हुँदैन भने टाढै सरेनु

· आफ्नु दोषले गएको पनि शत्रुको दोषमा आएको अकारणबाट गएको कारणबाट आएको ~~मानिस~~ भेदोवेदो विगोवाड़ा [illegible] दिन्छ ~~[illegible]~~, त्यसलेयस्तो पनि उचित [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुबाट डराएको छोडेको शत्रुबाट [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ कुरा ~~[illegible]~~ आवश्यक

शत्रु सँग सन्धिगर्दा अर्को बाट डराएकाछन्, यस्तो तर्क गर्नु। त्यो सबै बुझेर बुद्धि कलामा त्यसलाई व्यवहार गर्नु।

गरेको उपकार जानेर अथवा शक्तिको ह्रास, विद्यालाई विक्री भै पारु जस्तो स्वार्थ ~~[illegible]~~ देखाउने हालिक, आफ्ना लेे दिन ~~[illegible]~~ त्यसताउमा उक्त मनछन् सेवा इत्यादिबाधा ~~[illegible]~~ नोकरको रूपा विश्वासबहुत, बलवान शत्रु सँग विरोध हुनु, यो मालिकलाई छोडने ~~[illegible]~~ ~~वार~~ कारणछै भने आचारहरू मन्दछन्, डर उद्योग बढुन, रोसाउनु ~~[illegible]~~ यतिकुरा त्यागको कारण हो भने कौटिल्य भन्दछन्। आफ्नो ~~अपकार~~ विगार गरे गएको, शत्रुका अपकारगर्न कन पर्दा आएको त्यसलाई छोडिदिनुपर्छ सन्धि गर्नुहुँदैन। आफ्नो विगारमा गएको, शत्रुको अपकार गर्न ~~[illegible]~~ आएका त्यसलाई सन्धि गर्नुहुन्छ। ~~[illegible]~~ दुवैतिर अपकार गर्नेलाई जाँच गर्नु ~~[illegible]~~ बुद्धि कलामा ∴ । सन्धि गर्नेहरूसँग सन्धि अवश्य गर्न पर्ने भएमा, ~~[illegible]~~ शत्रुको प्रभाव पर्ने कार्य ~~[illegible]~~ ~~त्यसप्रति प्रतिक्रिया गर्नु पर्छ।~~ छुट्याउनु पर्छ।

अवशीर्ण ~~[illegible]~~ क्रियामा विजिगीषुलाई – कुनै दोषले छोडी गएको भृत्यवा मित्र फेरी ~~[illegible]~~ आ सन्धि गर्नु यो अवशीर्ण कहलाउछ त्यसमा

Sanskrit Vidyapeeth Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अवज्ञाविधिमा शत्रु पक्षबाट फर्के आएको मानिसलाई आफ्नो उपचार गर्ने, आफूसँग [illegible] मूलको मानिस रहनेगरी बानी व्यवहार आफ्नै बनाउने गरेर राख्नु।

यो बीचमा अनावश्यक पार्न रहन्दा रहेका [illegible] भएको जातिएको लाई आफ्नो नगीचैमा राखेपनि उन्ह केही काम गर्न सक्ने भए फौजी काम गराइदिनु, अथवा [illegible] जंगलको [illegible] काम गराइदिनु अथवा [illegible] राखिदिनु।

[illegible] शत्रुको देशमा आफ्नो माल बिक्री गर्न पठाउनु त्यहाँ शत्रुसँग [illegible] घाट हुनलाग्यो भने शत्रुपक्षमा [illegible] त्यसलाई [illegible] गराइदिनु।

अथवा, [illegible] उपायद्वारा [illegible] गराउनु त्यसले [illegible] आफूलाई [illegible]

शत्रुबाट आएको मानिस शत्रुको [illegible] दोषी हुन्छ, सबैको [illegible] भए [illegible] पर्खबीदा [illegible]

तीन किसिमका युद्ध:-

शिविरलाई भयभयमा पहिल्याउन सक्ने भयगराउनेहुन्छ।

पहलको ठाउँ, फलानो समयमा तिम्रो हाम्रो युद्ध हुन्छ भनी घोषणा गरी आक्रमण गर्नु प्रकाश युद्ध हो।

असावधान भएको बेलामा सम्पर्कको बावत [illegible] फौज भएपनि [illegible] भन्ने भ्रम गराएर तर्साउन [illegible] आफू असावधान भएको सम्पर्कको बाटो पीडा गर्नु।

— [illegible] युद्ध गर्न लागेको छोडी अर्कोतिर घात गर्नु यो कूट युद्धको लक्षण हो, योगपूर्वक [illegible] उपायद्वारा अर्को गुप्तभेदनीति [illegible] प्रयोगद्वारा शत्रुको द्रोह गर्नु तुष्णीं युद्धको लक्षण हो।

Balmeeki Campus, Kathmandu

१९३ पृ.

दोधारे सन्धि र ~~[illegible]~~ विरोध.

~~विजिगीषु राजाले आफ्नो देशसंग जोडिएको शत्रुलाई, आफ्नो यता ... निम्ति ... सम्हालेर मिलाउनु सुरक्षा सामन्त अथवा ...~~

अथवा [illegible] अरुहरू अभियान गर्छ

यस्तो पछाडि अभियान गर्दैन मेरो पृष्ठ शत्रुलाई पनि रोक्नेछ। अभियान गर्दा शत्रु पछि लाग्ने छैन, मेरो बललाई दोबर गराउनेछ, मेरो देशको धान्य आदि आउन लाई मित्रको फौज आउने बाटोमा बाधा गर्दैन शत्रुको वीवध आसारलाई रोक्नेछ। धेरै दुर्ग भएका मेरो बाटोमा ~~[illegible]~~ बाधा गर्ने इत्यादि दबाउनेछ। [illegible] जंगलमा फौजहरू [illegible], फौजी सहायता दिएर बाधा हटाउनेछ। अभियान गर्दा शत्रुलाई असह्य दोष भएमा पनि ~~[illegible]~~ अभियान गर्दा शत्रु संग सन्धि गराउनेछ। आफूले पाएको लाभको भाग ... मेरो शत्रुलाई पनि विश्वास गराउनेछ भन्ने ~~[illegible] शत्रुसंग मिलेर~~ अरु सामन्तलाई ... आफ्नो देश जोडिएर शत्रुप्रकृति भएता पनि [illegible] सामन्तराजासंग मिलेर पनि अरु सामन्त [illegible] अभियान गर्ने।

[illegible] अथवा दोधारे पनि ~~[illegible]~~ फौज [illegible] ~~[illegible]~~

[illegible] अथवा फौज दिएर

उसको धन कुनै सामन्तबाट लिनु।

तीसामन्तहरू भएमा आफूभन्दा बलियोसंग, बराबर ~~[illegible]~~ संग, आफूभन्दा निर्बल ~~[illegible]~~ भए बराबर दिनु गरेको, सन्धिलाई समसन्धि भन्दछन्। यसको विपरीत — आफूभन्दा बलियोसंग बढता भाग दिने, बराबर संग बराबर भाग दिने, हीनसंग बराबर भाग दिने गरी गरेको सन्धि पनि छ किसिमको विषम सन्धि हुन्छ। यी समसन्धि र विषमसन्धि दुवै गरी १२ किसिम को सन्धिबार, आशा गरेकोभन्दा बढता लाभ भएकोलाई अतिसन्धि भन्दछन्। यसरी [illegible] सन्धि जम्मा १८ किसिमका हुन्छन्।

[illegible] लोकसाथ हुने पहिला गर्नुपर्छ अवश्य हुनेछ भने [illegible]

आफूभन्दा ठूलोसँग [illegible] ~~[illegible]~~ फौज [illegible] भनाबाट [illegible]। [illegible] यदि [illegible] बिगार्ने [illegible] भएपछि [illegible] छैन। [illegible] भएमा सन्धि गर्ने।

आफू [illegible] [illegible] हीन, [illegible] शक्ति

प्रताप [illegible] सम्भावना [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] निम्ति

अथवा आफ्नो मूलराज्य र पृष्ठ भागको रक्षाका निम्ति हीनले आफूभन्दा ठूलोलाई फौज [illegible] भागभन्दा बढता

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नगरादिने बलोकपरि गर्नु। त्यस्तो कोवागार्नीर्ध दूलोले, कमजोरलाई, त्यसको असलबुद्धि गरेमा अनुग्रह गर्नु,

~~[illegible]~~ दीर्घी गर्नलाई पवित्र गर्नेत उपदेश।

आफ्नो भएको प्रकृतिवर्गलाई पहुँचपोयो अनर्थहुनलाई यस्तो आक्रमणदा दूलोला बलियोलाई दुर्बलले विजया [illegible] आडपाएका अथवा छोटो बाटो आधिपत्य गर्दा पनि, युद्ध गरी कर्न चाहि सिद्धि भएरलाभपाउने भएमा, बराबर बल भएका [illegible] सान्धिगर्नेहरूको दूलोले आक्रमण गर्नेहरू थोरै लाभ दिएर बलोकगरी सन्धि गर्नु [illegible] अपकार गर्ने सक्छ भने आक्रमण गर्नु नत्र भने सन्धि गर्नु।

प्रकृतिवर्गमा [illegible] भएको दूलोले देशकालको विचार नगरीकन आक्रमण गर्ने शत्रुलाई, धेरै बलता भएका [illegible] बलता [illegible] इच्छा गरेमा दुष्टदल आफ्नु विरोधीदललाई ~~[illegible]~~ अथवा, शत्रुको दुष्ट दललाई बोलाउन चाहेमा, अथवा पीडा गर्नु पर्ने [illegible] नाश गर्नु पर्ने शत्रुलाई दुर्बल सहायकद्वारा पीडा दिन वा नाश गर्न इच्छा गरेमा, विरोध गर्नमन्दा सान्धि गर्नु नै आफ्नो सम्बन्धमा थोरै लाभ पनि स्वीकार गर्नुपर्छ असलबुद्धि भएका त्यो दुर्बलसंग लाभको इच्छाले [illegible] गर्नु। अथवा त्यो दुर्बल दुष्ट बुद्धि भएको छ भने त्यसलाई आक्रमण गर्नु यस्तै समान बल भएकाले प्रधानबल भएका संग बलियो सान्धि गर्नु वा अपकार गर्नु।

दुर्बल [illegible] भएका [illegible] राज्यको फौजको अथवा शत्रुका मित्रहरू जंगली दल [illegible] मिश्र सकेन दुर्ग [illegible] मा पनि जान सक्छ यस्तो समान बल भएका राजालाई

मूल राजधानी [illegible] आफू आएको [illegible] पनि [illegible]। फौज अरूपाको लाभ दिन बाको [illegible] सान्धि गर्नु। सो सान्धि गरिएको समानले आफ्नो [illegible] [illegible] समानलाई अपकार गर्नु [illegible] पत भएका भए [illegible] आक्रमण गर्नु।

संकटपरेका प्रकृतिवर्गमा, विरोध धोका परेको समानलाई, समानले, आफ्नो [illegible] भन्दा [illegible] पनि सान्धि गर्नु। त्यसको सहायतामा [illegible] पनि आफ्नो कार्य सिद्धि हुनेभएमा भने थोरैको [illegible] मा पनि सान्धि गर्नु। सान्धि गरिएकाले कार्यको विनाश गर्न सक्छ भने पराक्रम देखाउनु नत्र सान्धि [illegible] संकटपरेका अनेक [illegible] विरोध परेका, समान राजा सामन्तको [illegible] बलता [illegible] आफू बल [illegible] पनि छ भने बराबर बल भएका [illegible] पनि सान्धि गर्नु। सान्धि गरिएकोले आफ्नो [illegible] सहायता [illegible] आफ्ना [illegible] भएका [illegible] भने पराक्रम देखाएर [illegible]।

~~प्रकृतिवर्गमा संकटपरेको~~ त्यस्तो आक्रमणदा दूलो [illegible] बाहिर [illegible] उत्के आफूले उठाएको सिद्धहुनलाई [illegible] इच्छा गर्छ अथवा आफ्नो पालनको समयमा युद्ध गर्न इच्छा गर्छ। अथवा यस्तो शत्रु [illegible] बलताका पाउन इच्छा गर्छ, भने, बलवान, भएपनि [illegible] लाभ चाहन्छ। [illegible] लाभ [illegible] बोलाएर आफ्नो फौजको [illegible] [illegible] कमजोर किल्लालाई [illegible] जंगलीदललाई [illegible] इच्छा गर्दछ। अथवा [illegible] शत्रुको फौजलाई [illegible] गर्नुपर्छ। अथवा [illegible] शत्रुलाई [illegible] इच्छा गर्छ भने शत्रुको फौजको आफूले [illegible] दिनु।

अथवा शत्रुको फौजलाई [illegible] यस्तो शत्रुलाई [illegible]

बलियोले दुर्बललाई आफ्नो [illegible] यस्तो शत्रुलाई [illegible] खोजेमा, अर्को शत्रुलाई [illegible] पनि [illegible] इच्छा गरेमा समानबल भएकालाई फौज दिएर पनि [illegible] गरेमा सान्धि गर्नु। सान्धि गरिएकोले [illegible] बलताका [illegible] पनि सान्धि गर्नु पराक्रम देखाउनु नत्र सान्धि [illegible] उसको विनाश गर्न सक्छ भने [illegible] अथवा विरोधीदल, शत्रुको अथवा [illegible] शत्रुसंग [illegible] रहन्छ।

दल जंगलीदल दिएर [illegible] शत्रुसंग [illegible]

प्रकृतिवर्गमा संकटपरेको बलियोले आफूभन्दा दुर्बललाई फौज [illegible] लाभ दिनेको [illegible] सान्धि गर्नु। सान्धि गरिएकोले [illegible] विनाश गर्न सक्छ भने पराक्रम देखाउनु नत्र सन्धि नै [illegible]। संकटपरेको दुर्बलसंग बलियोले फौजको [illegible] सान्धि गर्नु। सान्धि गरिएकोले [illegible] विनाश [illegible] भने विनाश गरेर नत्र सान्धि नै [illegible] [illegible] सान्धि गरिएकोले दुर्बल [illegible] [illegible] आफूलाई [illegible] पाउँछ ×

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

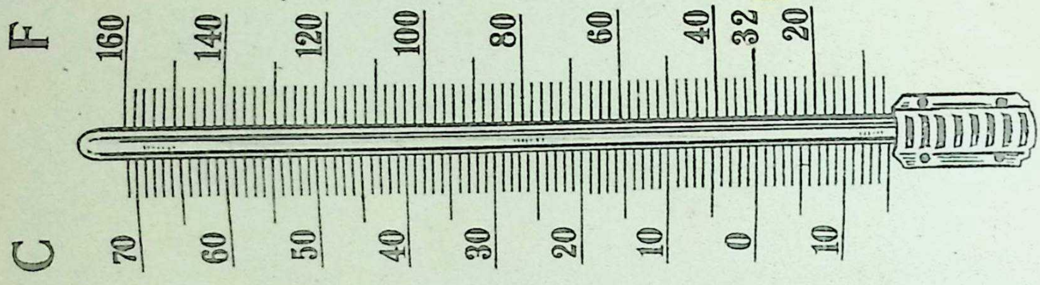

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIRDUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

234

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	TOLAS	GRAMS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	GRAMS	TOLAS	0·085735

D.S.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२९८ कार्पी ९६

The ELEPHANT EXERCISE BOOK

MADE FROM
ELEPHANT BRAND PAPER
MANUFACTURED IN INDIA BY
THE TITAGHUR PAPER MILLS CO., LTD.
CALCUTTA

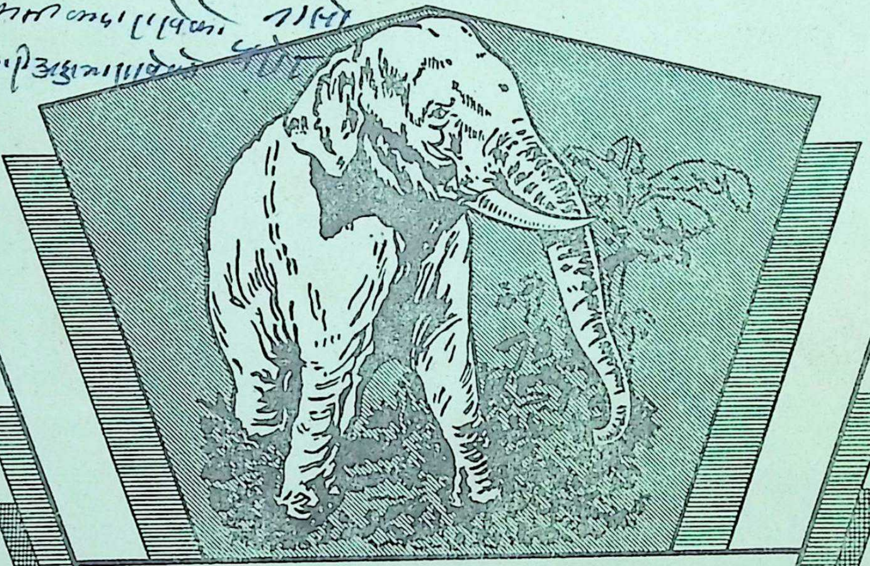

३-धर्मस्थीय

Name ______________ *Class* ______________

प्रकरण १९

Subject कौटिलीय अर्थशास्त्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आत्म = गीता -

३३५ गोदानव्यवस्था. अनुमति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

७१- साहसम्

सहस् - बल - बलको घमण्डले जबर्जस्ती गरिएको काम साहस

आफ्नो सामर्थ्य देखाई [illegible] (मनु ...) र पछि पनि [illegible]

अनेक को हक भएको वस्तु मा एक जनाले मात्र लिनु साहस गर्नु हो। सम्बन्धन भएको वस्तु मा बलात्कार गर्नु र अर्काको वस्तु लिएर मात्र लिएको छैन भनी छाड्नु पछाडि भन्नु चोरी हुन्छ।

रत्न, उत्तम वस्तु, तुच्छ पशु जस्तो माल हरू जिनको उपर साहस गरेका खण्डमा मूल्य समान दण्ड गर्नु भनी मानवको अनुपाप हुन्छ र मोलको दुगुना दण्ड गर्नु भनी श्री कात्यायन अनुपापी हुन्छ दण्ड दिनु। अपराधको अनुसार दण्ड गर्नु भनी [illegible]

फूल फल, शाक मूल आदि पकवान, खानाको भाँडो, बाँसको भाँडा, माटोको भाँडा इत्यादि सामान्य वस्तुमा साहस गरेमा ५२ पण देखि ९४ पणसम्म दण्ड हुन्छ।

[illegible] (कालापानी) [illegible] डोरीको वस्तु, क्षुद्र पशु कपडा आदि जिनको साहस गरेमा २४ पणदेखि [illegible] पणसम्म दण्ड हुन्छ। तामा पीतल, काँसो, काँच-पात्र हात्तीदाँत, जिनका माला आदि स्थूल द्रव्यका हरेको

दण्ड

साहस गरेमा ~~[illegible]~~ ४८ पण देखि ९६ पण सम्म पूर्वसाहस
महापशु मारेमा, वस्त्र घा हिरण्य (नगद) सुन मिहीगवस्तु,
आदि लिनेमा साहस गरेमा २०० पण देखि ५०० पण सम्म
मध्यम साहस दण्ड हुन्छ।
स्त्री अथवा पुरुषलाई जबर्जस्ती बाँधेमा, बाँधन
लगाएमा, या छुटाइदिएमा लाई छुटाउनेलाई पनि ५००
देखि १००० सम्मको उत्तम साहस दण्ड हुन्छ भनी आचार्य
[illegible]।
जसले केटीपाउ आफ्नो गर्छु भनी
अर्कालाई साहस गर्न लगाउँछ उसलाई साहस गराउने सजायको
दुगुना दण्ड। जतिलगायत [illegible] लाग्दछ भनि दिन्छु भनी अर्कालाई
भनेर साहस गराउँछ भनी साहसमा हुने दण्डको चौगुना दण्ड हुन्छ
भनि नगद दिइएका भनी अर्कालाई साहस गर्न लगाउँछ त्यसका
[illegible] (पनि) दण्ड गरे। साहस गराउने मानिसको
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] अनुसार
[illegible] गर्नेलाई हुने को दण्ड
गर्ने।

(विधानमा दण्डभावको)
सर्वै किसिमका दण्ड ~~[illegible]~~, सयपण ४ रुप (धप) ~~दण्ड हुन्छ~~ (नामको) २

(दिनमा)
श्रम ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ सयपण ५ आजी नाम [illegible] दण्ड
पनि हुन्छ।
५ साहसमा ~~[illegible]~~ दण्ड हुन्छ यो हुने हुनाले [राजाहरूमा [illegible]
(अथवा [illegible])
[illegible] आदि निश्चय दोषी हुने हुनाले पनि रूप [illegible]
[illegible] बताएका छन्। मूल दण्ड त्यो धर्म ~~[illegible]~~ [illegible]

७२ प्रकरण वाक्पारुष्यम् = (कठोर बोली बोल्नु)

मन नहुने कुरा गर्नु वाक्पारुष्य हो त्यो र त्यसको दण्ड यस प्रकरणमा बताइन्छ
कुष्ठ उन्मादादिको
अङ्ग वैकल्यको उल्लेख गाली गर्नु उपवाद, कानो काइ— बोली
बोल्नु कुत्सा, न्यून, अपरिपूर्ण आदि बोली गाली गर्ने
मनु यी तीन किसिमको वाक्पारुष्य हुन्छ।
जनपद, शरीर (जिउ) स्त्रीपुरुष आदि, विद्या, देश, जीविका
लिएर गाली ~~शरीरको~~ कठोर वचन भएमा शरीर सम्बन्धि
लिएर काना, लंगडा इत्यादि शब्द प्रयोग गरेमा सत्यको सट्टामा
झूटा भनेमा
३ पण दण्ड ~~गरेमा~~ ६ पण दण्ड गर्नु। काना, लंगडा
आदिलाई पनि त्यस्तो राम्रो आँखा, कस्तो राम्रो भनी इत्यादि
स्तुति गरेमा निन्दा गरेमा १२ पण दण्ड हुन्छ।
(कोढी। बिहुँला। नामर्द पापी)
कुष्ठ, उन्माद, नपुंसकता आदिलाई लिएर विकृतिको
निन्दा गरेमा पनि ५२ पण दण्ड हुन्छ। तुल्य जातिमा सत्यकुराको
लिएर निन्दा गरेमा २२ झूटा कुरा लिएर निन्दा गरेमा २४ - स्त्री
को बहानाले निन्दा गरेमा ३६ मा यो पनि समान वर्णको
प्रकरणमा हुन्छ। आफ्नो वर्णमा भए दुगुना दण्ड। आफू
भन्दा असमानलाई गरेमा आधा दण्ड हुन्छ। अनन्तर सम्बन्धि
यस्तो बोली बोलेमा दुगुना दण्ड। प्रमाद, मोह, अज्ञान
ले भए आधा दण्ड दिनु।

कुष्ठ र उन्मादमा साँचो झूटो छुट्याउनलाई कुष्ठमा चिकित्सक
र उन्मादमा आफ्ना छिमेकीहरू पनि प्रमाण हुन्छन्। नामर्दी पनामा स्त्री
स्पर्श: मूत्रको फीज नहुनु र विष्ठा डुब्नु यी पनि नामर्दीमा
प्रमाण हुन्छन्।
~~स्वभावैले~~ प्रख्यात (जातिलाई लिएर) कठोर वचन बोलेमा
ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, चण्डाल पिताका तल्लातल्ला
उपल्ला उपल्लालाई उपवाद गरेमा क्रमशः दुई तीन पण
थपेर दण्ड गर्नु। माथिल्लाले तल्लो जातिलाई उपवाद गरेमा
२ पण कम्ती गर्नु। ~~[illegible]~~ कुब्राह्मण भनी निन्दा गरेमा २ पण कम्ती
दण्ड गर्नु पर्छ।
पाँहै, काह (मोटो पाखो) बाहु हर र नर आदिहरूमा
पिताहरूको वृत्तिलाई लिएर, प्राग्घूणक = स्वपूर्वदेशवासी विवाह इनको
गाँव्या पितीहरूलाई देशलाई लिएर कठोर वचन बोल्नेपनि
यसै
जस्ले "आङ्गु, भङ्गु कुरा गर्नेलाई गाली गरी बोलाइन
गरेमा त्यसलाई दण्ड हुन्छ भन्ने हो त्यस्ता झूटे दण्डमा
आधा दण्ड दिनु। न गर्ने कोसुँ गाली गर्न नसके, आक्षेप
त्रिम, मद्य, अज्ञानको कारण दिवारमा १२ पण दण्ड

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

४. दुरुज

[illegible] (२) गर्न १

अपकार गर्ने शत्रु नाति सह, वैरीमा भावको प्रवृत्ति नरहेको

मानिसले [प्रियस्को] [illegible] नत्र कर जीवन रक्षा [illegible]

[illegible] जीविका [illegible] . . . .

नाबालक (फलाको मन)

स्वदेश र गाउँको निन्दा-गर्ने पुरुषलाई

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

देव, र ब्राह्मण [illegible] [illegible] [illegible]

६३ दण्ड पारुष्य

दण्ड दिने आदिमा [illegible] प्रयोग [illegible] = दण्डपारु

ष्यको विषय [illegible] दण्ड [illegible] उपदेश गरिन्छ

छुनु, उजाउनु (अवगुरी) [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कुनै रूपमा दण्ड

[illegible] (दान) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] दण्ड [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] २४ पण

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] दण्ड हुन्छ

[illegible] [illegible], दात [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] दण्ड [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] २४

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

दण्ड हुन्छ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] दण्ड

[illegible] दण्ड हुन्छ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कैद र जरीवाना मा बताएको सजाय [illegible] देखिन्छ (नेपालमा)
दण्ड बताउनु । छोपे मा ल्याए । आधा दण्ड हुन्छ ।
पै चिनाई गरी चण्डाल आदि जात [illegible] आदि
देवतागोरुमा ~~पै चिनाई गरी~~ लाई दण्ड तोकिएको छ ।
X हात उखाल्मा तीन पन दोष पर पाप हाम दण्ड हुन्छ ।
खुट्टा उखाल्न हात उखाल्ने उत्कट दण्ड हुन्छ ।
दुःखसाउने पानु लट्ठी आदि उखाल्न पूर्व साहस
स्थान [illegible] सर्प आदि उखाल्न मध्यम साहस दण्ड
काठ, काटाको ठ्वो पत्थर [illegible]
कोरा आदेले रगत आउने गरी चन ठाउँ पर्ने रक्तपात
रगतै निकालेमा मार्न ठूला ४८ पण दण्ड । [illegible] बाहिरपर्ने आवेले
तेस्रो दिनमा दण्ड हुन्छ । रगत नगन्याको [illegible]
[illegible] मध्यम दण्ड [illegible]
पूर्व साहस दण्ड गर्नु । हात खुट्टा दात भाच्ने दिनमा
नाक धार काट्ने दिनमा घाउ लगाई बढाई दिनमा पनि पूर्व साहस
दण्ड गर्नु । तिनुवा धारी भाच्ने दिनमा आँखा फोर्ने दिनमा
बोल्ने शक्ति हिड्ने शक्ति स्वान शक्ति [illegible] मध्यम साहस
दण्ड । विराम (सकेसम्म खाए) उठाउने खर्च पनि दिनुपर्छ । [illegible]
[illegible] शोधन को [illegible] गर्नु ।

कुलकुटी [illegible] प्रलयकाई
पैरे नगानेकी एउटालाई [illegible] दिएमा [illegible]
दण्ड गर्नु सजाय हुन्छ । (धुरपाउने उद्देश्यले)
आये पुरानो [illegible] मा पनि [illegible] आएको मा
पाने उजुरवाला देन । मातो आचार्य [illegible] छिविजा
[illegible] मनाउन [illegible]
उजुरवाला [illegible] आउने जितछ, [illegible]
[illegible] आउछ [illegible]
मन्दछन् । [illegible] पछाडि आज्ञा
साक्षी प्रमाण [illegible] । [illegible] नजान्ने
आवले [illegible] पछि । [illegible]
धात को बाधा पोको उजुरी को जवाफ [illegible]
[illegible] दिनमा पराजय हुन्छ । [illegible]
देखा
[illegible] १०५ पाद [illegible]
[illegible] फलफूल आदि
[illegible] पनि [illegible]
स्थूल [illegible]
[illegible] । [illegible] ( ) [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

...Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

[illegible]

[illegible]

... University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

... University Pulchowk Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुगा वाली

७६ - कारीगरहरूबाट प्रजाका रक्षा [illegible]

कारणले प्रजाहरूलाई पीडा दिने [illegible] लगाउनु यो

यस प्रकरण को विषय हो।

[illegible]

१ कण्टकशोधनका आधारमा [illegible] - [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

काम [illegible] [illegible]

[illegible] धरोहर [illegible]

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ [illegible] त्यो [illegible]

[illegible] त्यो विशेष श्रेणीको जिम्मामा रहन्छ।

[illegible] यो [illegible] यो [illegible]

देशकाल [illegible] यो [illegible]

[illegible] देश काल वस्तुको [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] दुगुना [illegible] गर्नु। [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ज्याला [illegible] दुगुना [illegible] हुन्छ।

बुन्नेका काम (कुविन्द)

[illegible] धागो दिनेगर्नु

सुगा बुन्नेहरूले १० [illegible] माड (जाउलो) [illegible]

बढ नगरेमा घटेको दुगुना दण्ड गर्नु

[illegible] University, Balmiki Campus, Kathmandu

धागाको मोलजति बुनाईको वेतन हुन्छ। धार (सादा) रेशमको बुनाई खर्च ५॥ डेढी हुन्छ। ऊनीकम्बल बुन्नेलाई दुगुना वेतन दिनू।

चौथाईको कपडाई नाप कम भएमा द्रतिकम भएकोछ त्यति अनुसार कम गरेर वेतन दिनू घटाएका अंशको दुगुना दण्ड गर्नु। तौलकम गरेमा कम गरेको चौगुना दण्ड गर्नु। धागो अदलबदल गरेमा धागाको मोलको दुगुना दण्ड गर्नु।

यो भन्दा बाहेक अरु रेशमी कपडा बनाउने को पनि तजवीज गर्नु।

१०० पल ऊनको ~~[illegible]~~ ५ पल (टांदा लेखिको) पिट पारेकाको धागोको ... पकाउने धागा खेरको ... निमित्त ५ पल दिनुपर्छ।

धोबीको काम

... काठको फल्याकमा ... लुगा धुनु गर्नु। अरु ठाउँमा धोएमा ... ६ पण दण्ड पनि दिनुपर्छ।

मुद्राको ~~[illegible]~~ चिन्ह भएको बाहेक ... लगाएमा ३ पण दिनुपर्छ। अर्काको कपडा बिक्री गर्ने

भाडामा दिने, धितो राख्ने ... भए पनि दण्ड गर्नुपर्छ। सधैं पहिलो ... कपडा ... दोब्बर र बराबर पनि दिनुपर्छ।

धुलाईको म्याद

... जस्तो सफा गरेकालाई १ रात, ... जस्तो सफा र छोएको धागो जस्तो सफा गरेकालाई ... ४ चार रातमा दिनुपर्छ।

रंगाउने म्याद

फिक्का रंगाउनलाई ५ रातमा, नीलो रंगाएकोलाई ६ रातमा, कुंकुम आदि फूल, लाह, मजिठोले रंगाएको, ... ७ रातमा ... असल जातको ~~[illegible]~~ कपडा ... फिर्ता बुझाउनुपर्छ। यो म्याद नाघेमा वेतनको ... हुन्छ।

रंगको विषयमा झगडा भएमा विज्ञ ... निर्णय गरी वेतन तजबिज गर्नु। असल रंगाइ ... भएमा ... चौथाई पनि वेतन दिनुपर्छ।

धुलाई खर्च

मोटा वस्त्र ~~[illegible]~~ १ माषा, रंगाएकाको ... दोब्बर धुलाई खर्च दिनुपर्छ। पाइलो धुलाई ~~[illegible]~~

... कपडाको मूल्यको चौथाई मोल पर्छ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ माशा – १ सु रति – १ – १६ माशा = १ पल

धोबीहरूलाई बताइको लुगा सट्टा वा आदले सिउने ज्याद पनि पर्न सुन्नु।

(सुनार) हरूलाई व्यवस्था

तौलमा र खालमा मात्र सुनारहरूबाट सुनचाँदी १ (आसुर) ... लाई जाँदै लगा बिक ... १२ पण दण्ड हुन्छ। स्पष्ट रूपले कम गर्नेलाई २४ पण दण्ड चोरेको होतबाट कम गर्नेले ४८ पण दण्ड हुन्छ। गुप्तिरूपमा गहना गर्ने सुनको [illegible] अथवा चाँदीमा कलम ... को हो सज्जाय हुन्छ।

बहुमूल्य आफ्नो, अरूको गहनामा सट्टा गर्ने गरिगन चोरीको सजाय हुन्छ।

१ सुवर्ण = ३ तोलबाट १ माशा मर्दा ५ पण चोर्नेलाई २०० पण दण्ड। चाँदी १ धरण (१ तोला) बाट १ माशा = त्यसको १/१६ षोडशांश चोरेमा १२ पण दण्ड हुन्छ। यस हिसाबले २ माशा चोरेमा दण्ड पनि दोब्बर [तेवर आदि] हुने व्यवस्था गर्नु। चाँदीलाई पनि रङ्गाएर असल देखाउने अथवा असल वस्तुलाई नक्कली बनाउनेलाई पनि ५०० पण दण्ड गर्नु। ~~तिनीहरूको~~ ~~वस्त्र~~ ~~आगामा~~ ~~हालेर~~ ~~परीक्षा~~ गर्नु। चोरी गरेको पत्ता लाग्दछ।

१ चाँदीको १ धरण (१ तोलाको) १/१६ भाग सुनको आगोमा अशुद्धताको [illegible] बढ्ता देखाएमा वेतन पनि दुगुना तिगुना वेतन बढ्छ। जति जति शीघ्र बढ्ता हुन्छ उति उति पनि वेतन बढ्दै जान सक्छ भन्नु।

अरू धातुहरूमा

तामा, (सिसा) (काँसो) ... वैकृन्तक ... आदि १०० मा ५ [illegible] पीतलको वेतन ... सीसाको ढलोबाट बनाउँदा दशांश जति जान्छ। जति कम भएमा १ पल वजनको १ पण दण्ड। सीसा राङको ढलोबाट बनाउँदा २०। भागको १ भाग जति जान्छ। १–पलको वेतन १ काकणी (१/४ पण) वेतन दिनु। फलामको पिण्ड वा केही बनाउँदा १/५ जति जान्छ — १–पलको आधा पण वेतन हुन्छ। यही भागमा [illegible] पनि वेतन दिने कल्पना गर्नु।

(स्पष्टीकरण)

जाँचकीले गरेको पणको (व्यवहार) बन्दोबस्त खोट नलाग्नेमा खोट लाउने र खोट लाउनेमा खोट नलगाउनेको [illegible] पनि १२ पण दण्ड गर्नु। ~~परीक्षा~~ ~~बताएर~~ ~~चिह्न~~ सयकडा ५ सरकारको तर्फबाट ब्याजी कटाएर पणको हिसाब गर्नु।

... सिक्का बनाउन लगाउने, किन्ने, अथवा निकासी गर्नेलाई १ हजार पण दण्ड गर्नु। ढुकुटीमा राख्नेलाई वध दण्ड गर्नु।

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सार वस्तुको चुलो बसाउने देखि पाएको, सो वस्तुको ३ खण्डको १ खण्ड पाउँछन् २ भाग राजाका हुन्छ। ज्यानीबाट आएका रक्तपात राजाले लिन्छ। रक्त दबाएमा उत्तम साहस दण्ड हुन्छ

हेलाइदिएको स्थान रोकिदिएको स्थान जाँदा गएको समाचार आएको आश्रयको १ भाग पाउँछ ~~[illegible]~~ ब्राह्मणले न्यायालय को द्वादशांश पाउँछन् १ भाग पनि मन्दा बढी आएका [illegible] सब राजाको हुन्छ देशमन्दा [illegible] मन्दा बढ नयो भने षडांश राजालाई।

आफ्ना प्रमाण दिएर [illegible] स्वामी देशवासीले पाएमा [illegible]। आफ्नो प्रमाणले [illegible] त्यो सबै पाउँछ (आफ्नु) प्रमाण [illegible] नसकेमा [illegible] दण्ड हुन्छ। [illegible] दवाएर लिएमा त्यो पनि दण्ड हुन्छ।

वैद्यहरूले प्राणघातक रोगलाई [illegible] औषधि गरेमा [illegible] साहस दण्ड। कानमा [illegible] साहस दण्ड हुन्छ। शस्त्राधिपति [illegible] स्थानको आघात पारे बिगारेमा दण्ड [illegible], राजाले [illegible] ३ पुरुष, [illegible] धर्मको खेलगर्ने (कुशीलव) [illegible] कालमा एउटै ठाउँ बस्नु।

[illegible] मन्दा बढता दण्ड हुन्छ। [illegible] अति [illegible] गर्न पाउँदैन। यो नियम [illegible] दण्ड हुन्छ। [illegible] देश, जाति गोत्र, [illegible] द्वारा कुशीलव [illegible] गर्न हुन्छ। [illegible]

[illegible] अवाधुरी [illegible] जस्तो [illegible] दण्ड [illegible] दण्ड गर्छ। [illegible] पर्तीविलासिनी [illegible] गर्छ।

२ [illegible] साथ [illegible] चोर [illegible] देशको पीडा गर्नबाट रोक्नु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१७ प्रकरण

वैदेहकरक्षणम् – व्यापारीहरूको बाधा वा रक्षा गर्ने विषय यस प्रकरणमा वर्णन गरिन्छ।

बजारको अध्यक्षले बजारमा पुराना धान्यादिका व्यापारीहरूको आफ्नो हक प्रमाणित भएका, बजारमा ल्याएका विक्रीगत बस्तुहरू जाँच गराउनु। नापतौलको दोष नहोस् भन्नाका निमित्त तौलने नाप्ने भाँडाहरू पनि मात्र, छ-छ महिनामा पनि हेरचाह गर्दै गर्नु। १६ (पाथी) = १ द्रोण १०० पलको तौल भार १ द्रोण (१६ पाथीको मराइको) आधा पल (२ तोला) सम्म घटीबढी भएको दोष लाग्दैन। १ पल (४ तोला) घटीबढी भएमा १२ पण दण्ड गर्नु। यही क्रमसँग ... आदि पल घटबढ भएमा दण्ड बढ्दै जान्छ। तराजुमा १ = १ तोला सम्म घटबढ भएको दोष लाग्दैन। २ तोला घटीबढी भएकोमा ६ पण दण्ड। बढी बढी तोला भएमा ६ = दण्ड पनि बढ्दै जान्छ।

आढक पाथीमा आधा तोला घटबढ भएको दोष लाग्दैन। १ तोला घटबढ भएमा ३ पण दण्ड गर्नु। वर्ष बढ्दै गएकिमा ... दण्ड पनि बढ्दै जान्छ। अनिक्कर तौलका तौल र नापमा पनि यही रीतिसँग अन्दाज गर्नु।

बढी नाप तौलको भाँडाबाट किन्ने, कमी तौल नापले बेचन खाएको भने १२ – ५४ पण को दोष दण्ड हुन्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोशालिनी गोई बोचेन वास्तुमा, विक्रीवावास्तुमा आद्यांश। २५८+१- बढाएर खापेमा ८६ पण दण्ड हुन्छ।

काठको, धातुको, मणिको वस्तु, डोरी छाला माटा धागा वोक्रा अन्न, जाती मनो नहुनि (सबैमनोरमा) विक्री गर, [illegible] शरणलाई मूल्यको ८ गुणा दण्ड गर्नु।

कृत्रिम उत्पादन — असलवस्तु भनीकन खाव, अर्थात् परदेशका बनेको भनीकन अन्तवाको, कम्मीमालका वस्तु वेचवनेहरु कपट गरेर, बढाईकन सिद्ध पेहा पारेर विक्री गर्ने ठगी — [illegible] ५४ पण दण्ड हुन्छ। विक्री गर्दा १ पणको गरमा १०८ पण दण्ड गर्नु। २ पणको विक्री गरेमा मूल्यवृद्धिको अनुसार दण्ड वृद्धि गर्नु।

जिहीवचालीगढ [मोलाका लिखाटहरु, कामको परीक्षक कर्मगारहरु, व्यापारीहरुमा, जमातादिलाई [illegible] सबै वेपारी आफुलाई फिर्ता लाभ, प्रत्येकलाई महंगो मोलमा वेच्दै कामगरेमा १००० पण दण्ड गर्नु।

वेपारीहरु जमात गरी विक्रीको वस्तु रोक्ने अथवा तौलियो माल बढाएर अयोग्य मोलमा किन्ने वेच्नेलाई प्रत्येकलाई १००० दण्ड हुन्छ।

(तुला दण्ड) आमतौं, अथवा नाना पाथी (नाप्ने), हातको चलावीले

(मान) नाप (तुला) तौलमा फरक गरेमा, मोल र रंगमा फरक पारेमा १ पणको आठांश सम्म फरक पारेमा २०० दण्ड — यसभन्दा बढी फरक पारेमा दण्डको वृद्धि हुन्छ

धान्य - (धान) तेल, क्षार - (गुडादि) लवण गन्ध, औषधि आदि वस्तुहरुमा उत्तम ठाउँमा कमसल मोलको वस्तु मिसाएमा १२ पण दण्ड गर्नु। २

सर्वकारले पनि खानकै जीविका छोडिदिएको छ भने खाउनु। उनीहरुले जाति खान पाउनु छैन भने जति पाल्ने सो दिनदिनको पालन हिसाब गरी, राख्नु।

तौलकोभन्दा बढी लिएर किन्ने र बेच्नेको बीचमा पारेर बढ्ता खान्छन् भने जाति तिनीहरुलाई बाहिर खानु हुँदैन (अपघात) = सर्कार लाग्दछ।

यसकारण विक्रीहुने अनाज, [illegible] गोदाममा राखेर अनुमति पाएपछि मात्र पाउँदछ। अनुमति विना अनुमति गोदाम राखेकोलाई प्रति [illegible] जफत गर्नु। [illegible] विक्रीमा प्रजालाई [illegible] विक्री गर्नु।

अनुमति भएको मूल्य आधार तोकिएको मोलमा किन्न पाइने (नाफा)

स्वदेशी वस्तुको विक्रीमा सयकडा ५ लाभ (आजीव) राख्नुपर्छ। विदेशी वस्तुलाई सयकडा १० [illegible] राख्नु / त्यहाभन्दा माथि मोल बढाएर क्रय विक्रयको व्यवहार गरे किन्ने वेच्नेलाई १०० पणमा ५ पणमाथि बढाएर पाएमा २०० पण दण्ड हुन्छ। २१

…Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भाउ व
यी निहित संग जाते जाते ~~मौल~~ बढोवाद्दैजाते जाते ६७९-६८०।
धेरै उत्पादित विक्रेय वस्तु माल विदेशमा त्यो केन्द्री
नजीकको अर्थ ~~[illegible]~~ सङ्घलाई त्यो माल विक्री गर्नु।
विक्रीको मालमा आगो पानीबाट मालको नोक्सानी भएमा
विक्रीको माल धेरै डुबाले, विक्रेतालाई आलिबाट अनुग्रह
(छेकी छोडीदिए) गर्नुपर्छ। पण्याध्यक्षले विक्रीका मालबाट एकुलो ~~[illegible]~~
आदिकालको लिनेलो
दिनु। यी विक्रीमा सकोकन आफ्ले विक्रेता पाउँदैनन्।
प्रजालाई अनुकूल हुने गरी दिन दिनको वेतनालिएर बेच्नुगर्न
(६९८) २। देश र कालमाएका विक्रय वस्तुको -
प्रक्षेप (हालेको मोल) पण्य निष्पत्ति (त्यो वस्तु तयार गर्न खर्च)
महसुल, व्याज भाडा (अवक्रय) र अरु विविधखर्च
(पण्याध्यक्षले)
सबै जोडेर भाउको तजबिज गर्नुपर्ने भाउ सस्तो तोक्नुपर्ने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७८ उपनिपात प्रतीकार:

आगो आदि दैवी विपत्ति लाग्दा प्रतिक्रिया यस प्रकरणमा बताइन्छ.

डर लाग्दा दैवी उत्पात ८ हुन्छन। आगो, पानी रोग, अकाल मूषक, हिंसक जन्तु, सर्प राक्षस. यिनीहरूबाट जनपदलाई रक्षा गर्नु पर्छ।

आगो बाट रक्षा :— गाउँ घरले पकाउने इत्यादि काम बाहेक बाहिर गर्नु पर्छ। दश घरको रक्षक गोपनाउँ गाउँको देखरेख गरेपनि हुन्छ। नागरिक प्रणिधि प्रकरणमा, र निशान्त प्रणिधिमा र राजभवन प्रकरणमा आगोको बचाउ को कुरा आदि बताइसकिएको छ। पूर्णिमा आदि पर्व दिनमा गृहस्थले रक्षाको होम शान्तिपाठ, स्वस्ति वाचन गरेर अग्निको पूजापाठ गराउनु।

पानीको बचाउ.

नदी धेरै पानी भएका गाउँका मानिसहरूले जल प्रवाहको तट लाई छोडेर वर्षाको रातमा बास गर्नु। पानीको भेल आएका ताललाई काठ र बासको तराउनु. भेलमा बग्न लागेकालाई तुम्बा, छाला [illegible] डुङ्गाको धलो, सुकेको रूखको ढोगा, काठको डुँडहरू द्वारा तार्नु। तरेसम्म नगएका बाहेक आफ्नो भै भै बचाएपनि तार्न नचाहने लाई १२ पण दण्ड गर्नु। पर्व पर्वमा नदीको पूजापाठ गराउनु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मन्त्र, तन्त्र अथर्ववेदको विधान जानेहरूले अतिवृष्टिलाई जप तप होम आदि द्वारा शान्त गराउने गर्दछन्। वर्षा रोकिएमा इन्द्र, गंगा, पर्वत, समुद्र वरुण हरूको पूजा गर्दछन्।

रोगशान्ति: — व्याधि दुई किसिमका हुन्छन् (क) कृत्रिम (ख) अकृत्रिम विषको धुवाँ, विषालु पानी आदि दोषबाट भएको कृत्रिम शरीरका धातुको दोषबाट भएको अकृत्रिम। कृत्रिम व्याधिको नाशलाई औषधि मन्त्र प्रयोगमा रहेका विषवैद्य द्वारा सम्हाल्ने अकृत्रिम व्याधिको नाशलाई औषधि, वैद्यहरूले औषधि सिद्ध र तपस्वीहरूले शान्ति र प्रायश्चित्त द्वारा शान्त पार्नु।

यही किसिमसँग महामारी आदि ठूलो व्याधिको पनि प्रतिक्रिया गर्छ। पुण्यतीर्थहरूमा स्नान गर्नु, समुद्र वरुणहरूलाई पूजा गर्नु, श्मशानमा गाईहरूलाई चामल आदिको खुवाउनु जस्तैहरू पुतलाहरूलाई मसानमा पोलिदिनु। देवताको पूजा गरेर राती जागरण गर्ने काम पनि गर्नु। गाई घोडा आदि पशुमा महामारी आदि रोग उठेमा पुरस्कृत अधिष्ठानमा हवन निराजन हुने वस्तुको निस्कनेछ - आफ्नो र देवताहरूको

शान्तीको पुष्पहरण, भैंसीको आदिमा गाईको पशुपति भैंसागाको वरुण, भेडाको वायु, बोकाको अग्नि आदि देवताहरूको पूजा पनि गराउनु

दुर्भिक्षको - बचाउ,

अनिकालको समयमा राजाले बिउ अन्नहरू दिएर प्रजाहरूलाई अनुग्रह गर्नु। स्वामित्वको पुल बनाउने, किल्ला बनाउने इत्यादि काम उठाउनु। आफ्नो पनि अथवा अन्यबाट देशान्तरमा - अनिकाल नभएको ठाउँमा प्रजालाई लगेर बसाउने अथवा उपकार गर्न सक्ने धनीहरूको आश्रय लिनु। धनमान्ने मानिसलाई अन्न पठाएर घटाउने अथवा विदेशमा पठाएर पनि निर्वाह हुने गराउनु। अथवा आफ्ना जनपदबाट सबैलाई सँगै लिएर जनताको जीवन रक्षाका निमित्त अर्को उर्वर ठाउँमा पनि जानु। समुद्र, दह तलाउहरूको आश्रय लिनु। आलीहरूमा पनि धान्य शाक मूल फल रोपेर मृग पशु पक्षी, हिंस्रक जन्तु माछा, पनिहरूलाई मारी पनि निर्वाह गराउने गर्नु

मुसाको भय हटाउने . — मुसाको भय भए बिरालो

न्याउरी मुसा जस्ता तत्त्व छोडिदिने। बिरालो, न्याउरीलाई समातेर
र मार्नेलाई १२ पण दण्ड गर्नु। बाँदर बाहेक ~~[illegible]~~ छौंपा कुकुर
लाई छाडा गरिएमा १२ पण दण्ड गर्नु। सिउँडीको दुधमा
मुछेको अथवा औपनिषत्प्रकरणमा दिएको औषधिहरू
उसै छोडिदिने। यति गर्दा पनि पर्वदिनमा घर घर मुसा
मुसाको मासु पनि लगाई दिनु। सिद्धतपस्वी
हरूले ध्यान पाउनु। पर्वदिनमा मुसाको (मुसाका अधिपति)
गणेश पूजा पनि गराउनु। यही क्रिया (सलह, पक्षी, कीरा
हरूको भय भएमा पनि शासनगत प्रतिबन्ध तजवीज गर्नु।

हिंस्रक को भय

व्याघ्र आदि हिंस्रक भय भएमा, औपनिषत्प्रकरणमा लेखिएको
मदनफलको रस लेपिएका पशुका शिकार ती हिंस्रकहरू
रहने ठाउँमा राखिदिनु। पेटमा मदन रस भएकाहरूमा
धतुरो, बनैया कोदो दिएका पशुको शव राखिदिनु।
व्याधाहरू, कुकुरहरू, कपटी र घाँसले छोपेको
खाल्डो, खाडलहरू बनाउनु। तीरन्दाज + कवचधारी
हातिहारवालाले हिंस्रकहरूलाई मारेर गर्नु।
हिंस्रकहरूबाट पीडितमध्येलाई उद्धार गर्नेलाई पुरस्कार
पनि

हिंस्रक मार्नेलाई दश पण पारितोषिक दिनु। पर्वदिनमा पर्वतको
पूजा गर्नु। यै विधिबाट, मृग ~~[illegible]~~, पक्षी वा बघान
गोही [illegible] हटाउने उपाय पनि जान्नु।

सर्प ~~[illegible]~~ प्रतिक्रिया

सर्पको भय भए, कारण मन्त्रद्वारा विषहर्ता औषधि द्वारा
विषचिकित्साज्ञाता वैद्यहरूले हटाउँदै व्यवहार गर्ने
अथवा भेलै बनाएर देखादेखी सर्पलाई मार्ने गर्नु। अथर्व
वेदको मन्त्र जान्नेहरूले मार्न गर्नु। आफ्नो पर्वमा नागको पूजा
पनि गराउनु। यै विधिबाट जलजन्तुको भयलाई पनि
हटाउनु।

राक्षसको भय

राक्षसको भय भएमा, अथर्ववेदज्ञाता, मायायोगज्ञाताले राक्षस
नाश गर्ने विधान गर्नु। वेदी, छत्र, मासु पूआ आदिबाट पूजा
हाते ~~[illegible]~~, बोकाको बलि समेत दिएर चैत्यको पूजा
गराउनु। सबै किसिमको भय भएमा चौबीसै घण्टा
दिनरात धुम्न गर्नु। सबै किसिमका भयका पीडित
भएका मानिसलाई बाबुले जैं राजाले अनुग्रह गर्नु
पर्छ कारण कपट योग जान्ने विद्या सिद्ध तपस्वी राजाको
आफ्नो राज्यमा आदर गरेर राख्नु पर्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७६. ~~सूचना~~ (धूर्तहरूबाट रक्षा)

गुप्त छद्म खास विभागले पिनी हरूको रक्षा

समाहर्ता प्रकरणमा जनपदको रक्षा गर्ने पद्धति भनेकुरा
भनी सकियो। अब त्यसमा, कण्टक समान भएका धूर्तहरूको
बहिष्कार (समाहर्ता-तहाँ सिलसिलामा अध्यक्षले जनपदमा सिद्ध
तपस्वी, सन्यासी, फिरन्ता भाट, चटकी आफ्नो खुसी, पदलोलुप
(कार्तान्तिक) शकुन विद्या जान्ने, ज्योतिषी, वैद्य, बोल्ने बारे गुनी
मायावी (कार्तिक)
अन्धो, जादूगर, झाँपवाला, नट नर्तक, (कुशीलव) भडुवा (शौण्डिक
भट्टीवाल, हलुवाई पक्वान्न बेच्ने मासु बेच्ने भात बेच्ने (होटलवाला
चेवामार्फत
पात्रो बढाएर लाई पठाऊन्। तिनीहरूले गाउँका मानिस
अध्यक्षहरूको इमानदारी बेइमानी बुझून्। जस्तो उदाहरण कुनैको
शंका गर्न सकिन्छ त्यस्तो उपाय समाहर्ताले गुप्तचरहरूले चेवामार्फत
त्यसले कार्यरत न्यायाधीशहरूलाई विश्वासपात्र भनोस्, फलानोको
बन्धुको त्यसलाई आफ्नो संग लागेको छ तिनको यो आपत
हटाई दिनुहोस यो धन लिनुहोस भने। मञ्जु·
त्यसले भने बमोजिम गरेमा "घुसखोर" भनी निकाला
गरोस्।
यो विधि सिलसिलामा कण्टकशोधनका आधिकारी न्यायाधीश
को विरुद्ध पनि बुझ्नु। (क्रम)
त्यसै सत्रीले गाउँको मुखिया वा अध्यक्षहरूको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गर्ने 'तो अविवेकी धेरै दुःख पाएको छ। त्यसले स्वीपातीको पोको छ" भन्ने
व्यापारण ... "सर्वस्व गर' भनले त्यस्तो गरेमा धुधुस्वाको
रहेछ भनी लेखाली दिनु। मुद्दा लगेजत्तो बढा तागेर, आफ्ना
कपटी साक्षी (इच्छा) धेरै धन दिई छगैमले सम्भी निकाली दिओस्।
नालि एको हेन मालिकवारपाहि लेरहेको छ भनी
छर छिमेकी हरूलाई राखी सुनाउने त्यस्ता हलुवाई पनि
कुडाकुरा सुनाए साक्षी बनाउने अफ्वा गर्ने का पनि
पत्ता लगाउनु। (प्रयोजन)

जुन मानिसमा औषधि तन्त्र मन्त्र साधि (मतानुमा र औषध मतानुसार) वशीकरण
गर्छौं ... त्यसलाई गएर स्त्रीले "पत्नीताको स्वास्नी हुन
छोरीलाई नचाहनु। त्यसले मलाई चाहना गर्ने गराइदिए
यो धन लिनेछ भनेर भन्नु त्यसको मैं खोली
भन्यो भनेर छु हुनाहा रहेछ भनी लेखाली दिनु।

यस कुराबाट, पिसाब लाइदिने, मन्त्र प्रयोगद्वारा
मार्ने बानी भएकालाई पनि जान्नु।

जुन औषधिहरू पैर पाल्नेलाई विष बनाउने
किन्ने बेचने र विष प्रयोग गर्ने ठान्छ ... व्यवहार गर्ने
फलानो मेरो शत्रु छ त्यसलाई मारी देऊ' भने धनलेउ.

भने मर्ने' त्यस्तो मानिसको गीत ... 'विष दिने भनी लेखाली
दिनु।

पैं विशेषवार मादक पदार्थको व्यवहार गर्नेलाई
~~प्रति~~ पक्डने व्यवहार पनि बुझ्नु।

जसलाई ज्ञात ... बाबु श्रा कोइला ...
स्वामी हथौडा, छेनु (धन्धक), मूर्ति, ढिनो, धातु गलाउने भाँडो (मूषा)
हरहमेशा किनिरहने, मसी खानी, धुवाँले हात कुजा
रंगिएको, लोहारको काम गर्ने सामग्री जस्ता गर्दै, कपटी-
मुद्रा बनाउने ठान्छ, त्यसलाई गुप्तचर गरेर शिष्य-
कति यस्ता व्यवहार गरेर, हात लिएर (राजालाई) जाहेर गर्नु।
यो कपटी मुद्रा बनाउने भनेर ... त्यसलाई
लेखाली दिनु।

यस्ता प्रयोगबाट सुनको रंग घटाउने कपटी सुन
व्यवहार गर्ने विषयको पनि बुझ्नु।

(हिंसाको) कोपमा उपद्रव गराउने घरमा लेड- (१२)
विशेषका धर्मस्थ (प्रदेश, गाउँको आलियाँ
अध्यक्ष, कपटी साक्षी, कपटी मुद्रा बनाउने, मोहनी
लाउने, टुना गर्ने, मारण प्रयोग गर्ने, विष प्रयोग गर्ने,

नचाउने- कपटी सिद्ध बनाउने, कपटी सुनको व्यवहार गर्ने यी ८३ किसिमका चितलाई देशबाट निकाला गर्नु अपराध अनुसार दण्ड पनि गराउनु ।

× × ×

(रंगशाला मा

सिद्ध पुरुषको बहाना गरेर चोर, रण्डीबाज आदि दुष्टपुरुषहरूको पत्तो लाउनु । नट्टावाला वा जुलो

गुप्ती पुरुषले कुनै सकेपछि, सिद्ध वेषधारी मानिसहरूले, मानव-विद्या द्वारा लोभ देखाउनु । नचाउने, लुकाउने, आदि स्वार्थ मन्त्रद्वारा चोरहरूलाई, मोहन मन्त्रले परस्त्रीगामी पुरुषहरूलाई हात लिएर सिद्धपुरुषहरू भनी वन जंगलहरूमा लिएको भूलो सेंध लिएर रात भर गराउन गए । आफ्नो वशमा पनि बनावटी स्त्रीपुरुष हरू देखा गए । विद्याको प्रभाव यहीं पर्छ आफ्नो, गाउँमा जान जादाँ छ भनी भनु, आनि ढोका उघार्ने मन्त्र द्वारा ढोका खोलाएर भित्र पसि भन्नु । अन्तर्धान गराउने मन्त्रले रक्षक जागा रहँदा मानिसहरूलाई जम्काउनु निद्रा सुत्ने गराउने मन्त्रले रक्षकहरूलाई सुताएर शय्या शय्यामा मानिसहरूलाई हिँडाउनु ।

परस्त्री जानाबताएर संकेतित भएका वनिताहरूलाई मानवहरूलाई सम्बन्ध गराई आनन्द गराइ दिनु । विद्याको प्रभाव जाने सबै मानिसलाई पत्ता पार्न पुरश्चरणको उपदेश गर्नु ।

स्वामीको चिन्ह भएका (वस्तु भएका) मानवहरूले चोरी गर्न लगाउनु । [illegible] पत्ता सकेपछि तिनै [illegible] आदि चिन्हहरूको वस्तु किन बेचन धीको खाने अरू [illegible] पक्राइदिनु

पुराना चोरको स्वरूप लिएर चोरको दलमा पसेर त्यहाँ
गरी चोरीको काम गर्न लगाउनु अनि पक्रन लगाउनु।
समाहर्ताले नै पक्रेकालाई साहूहरूलाई देखाई
देखाएर, राजाले चोर पक्रने विद्या जानेको छ भनी
उपदेशाले नै चोर पक्रिएका हुन्, परिमाणले
पक्रेको छु, तिनीहरूका त्यस्ता वस्तुहरू आफ्ना मानिसहरूलाई तिनीहरूको
रोक। समाहर्ताले त्यस्ता गुप्तमानिसहरूलाई लगाएर
खड्गमा कीलो, सिकिउपाय चोरने मानिसलाई पत्तालगाएर
आनोति तो चोरीभएने पत्तालगाउने राजाको प्रभाव छ
हो भनी भन्नु।

पुराना चोर, गोठाला, व्याध, कुकुर पाल्ने इत्यादि बनका स्वरूपमा
राजपुरुषहरूले, वनका चोर, आटविकहरूलाई जंगलीहरूसंग मिलजुल गरेर
चोरी - - - व्यापारीको दल जाने आउने गाउँको
बाटामा तिनलाई ~~छापा~~ लुटन लगाउनु।
युद्धा चले पछि गुप्त सैन्यद्वारा पिटाउनु अथवा
नआउने विष परेको खाद्यपेय खाना खुवाएर मार्नु
चोरीको मालवाहक मालबोकेको पक्रिएको, हतियार लिएको बाटामा थाकेका सुतेका तिनलाई
पक्राइ दिनु। अथवा, मद्यको नसाले मातेकालाई पक्राइदिनु

यस्तो विधिहरूसँग समाहर्ताले डाँकाहरूलाई पनि
पक्रेर राजाको सर्वज्ञता प्रकट गर्दै घोषणा दिनु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

८१ शंका हुँदा, कसरी चोर पक्रने, [illegible]

शंकाको प्रकार

लिङ्गको वक्ताको उपायबाट यदि शंका हुने कारणबाट चोर पक्रने कारण बताइन्छ। बाउ बाजेको सम्पत्ति र बन्धु बान्धवको पनि रित्तिएको, खान पनि राम्रो नपुग्ने, देश जाति गोत्र, नबुझ्ने काम [illegible] व्यवहार नदेखिएको गरेको जीवनवृत्ति (काम नदेखिने, मासु रक्सी मद्य, भोजन सुगन्ध मालावस्त्र भूषणादिहरूमा लागू ज्यादै खर्चालु वेश्या जुआ नदीमा लम्पट [illegible] प्रदेश जाँदा [illegible], यो ठाउँमा गएको भनी [illegible], एकान्त जंगल बगैंचा [illegible] कुवापना [illegible] रहेको आफूले नदेखिने [illegible] ठाउँमा धेरै पल्ट जाने धेरै कुरा बुझ्ने [illegible] आलो घाउ चोटलाई गुप्त औषधि गर्ने, घरको भित्र [illegible] बस्ने [illegible] आएको देख [illegible] दिइने स्त्रीलाई अर्काको [illegible] पराइको अर्काको वस्तु [illegible] चोरी स्वरूप [illegible] उपयोगी सामग्रीको संग्रह गरेको, रात-विरात लुकेर [illegible] छायामा दिइने, बिग्रेको माल [illegible] कुराकानी [illegible] वैरभावको मनोभाव देखिने, काम र प्राप्ति हीन भएको, स्वरूप [illegible] अंग [illegible] भएमा [illegible] चाल चलन (आचार [illegible]) नभएको, आदिमा

आदि व्यवहारहरूको चोरीमा [illegible]। कुकर्मले प्रसिद्ध भएको, पुलिस ठूलो दर्जाका मानिस देखेर लुक्ने, भाग्ने [illegible] दिइने स्वाभाविक [illegible] पुरुष [illegible], आत्तिएको जस्तो, सुकेको, बदलिएको स्वर र मुखको रंग जस्ता बदलिएको [illegible] एक्लै [illegible] आफ्ना [illegible] अथवा चोर [illegible] खानी, [illegible] गुण्डा [illegible] शङ्का गर्नु।

यस्तो किसिमको शङ्काको प्रकार यही हो,

दसौंको प्रकार

दसौं प्रकारता – डाकूको चोरिएको सम्पत्तिको [illegible] अवधारण गर्ने [illegible] निवेदन गर्नु। [illegible] उजूर गरेको कुरा [illegible] त्यसलाई चोरीमा सहायता गरेको दोष लाग्छ। त्यसले साहूलाई माल लिएको भए [illegible] छुट्टी पाउँछ यो विभागको अध्यक्षलाई नबताइकन पुरानो माल बिक्री र धितो राख्न हुँदैन।

यो हराएको, चोरिएको माल पाइयो भने त्यो दातालाई कहाँबाट पाएको भनी सोध्नु। मैले [illegible] बाट पाएको [illegible] पाएको, किनेको, बनाउन लाएको, अथवा [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरेको पो ठाउँ

धोतो लिएको, फोवात्तुको ठाउँ पोसनपमा पाएको, पाएका पुल्लपो
प्रमाण पो, भनी त्यसले पाएको कुरा मनासिब ठहऱ्याएमा
मुक्ति पाउँछ। त्यसको प्राप्तिको कुरा मिल्यो भने (हराउने
मान्छेले पनि पैकुरा मिलाएर भन्यो भने पाक्रिएको मानेर
उम्कन्छ।
हराउँदाखेरि भन्ने घरैभित्र गएको आफ्नै वस्तु र लाग्यो
भोगछ ई जस्तै देखाएको कुरा इमानसाथ छ भनेको
ठम्याउन्छ भनी जानू। चारखुट्टेको पनि रूप चिन्हत
उस्तै हुन्छ भन्ने एउटै कुलवस्तु रङ्गले बनाएको
जिन्सी गहना भाडा इत्यादिको रूप एकै हुन्छ भनी बुझाईन्छ
भने सोधेमा त्यसको फलानाबाट माग, फलानाले
धोती लिएको, भाग्यो अथवा चोर अथवा फलानाको काम
गरी आलामा पाएको भने भन्नेभने (जाबाट) आफ्ना-आफ्नै, त्यो मानिसलाई
प्रमाण मिल्यो भने मुक्त हुन्छ छैन, भनी त्यो ठाउँ साक्षी
मानिसले त्यो दशीले पक्रिएको मानेर अर्थात दिनको बाहिर
जिएको बारा
निशानाको खोज्दै, दिन दिलाउने लेखे सकेन, मिलनलगाउने
सिकाउने
उपदेश गर्ने सुले इत्यादिको निरूपण गराउनु (प्रतिसमान
बोले मिल्याएको हाएको छरवासी, वस्तु

पाएकोमा देशकाल, चिह्न मिलाएर शुद्ध हुन्छ। अशुद्ध
भएमा त्यावत् वे भित्रमा कतै दण्ड हुँदैन तिर्नुपर्छ
अस्तो चोरीको दण्ड तिर्नुपर्छ। यहाँसम्म रूपछाप पक्राउ का

कामको पक्राउ
चोरी भएको घरको मनुष्यले लेख्ने उल्लेख
बेलाबखत नगर्ने, कोठाको आखा खुल्ला ल्वालबाट पासनागरी
आफैले तालाको हाताबाहिर ल्वाल, आल, भित्ता फोर्नु
कुने ओलिने ठाउँमा भित्ता ल्वाल पानी वा रकम, गहना
इत्यादिको पत्तोलाउने उपदेशबाट पाइने, भित्र ल्वाल पोली
बाहिर छोलो फूल बढाएको भएमा उल्टो भित्री मानिसको
बादि भएको, छुवै भए छुवै...
नजीक
भित्रको आद भएमा नगीचको मानिसला, बासती
बाटो संगत गर्ने, घोडाको सामान लिई हाकिमबाट आएको
अभियोगी बाहिर अवधिमा लागेर, दाहिने चाया बायाँ पुल्ल, निशानलाई
पोको, पीरलोलगको, आफिस्को गाउँघरको, रयाउलको अर्ने न्याय का
उपाय दरेको भुक्त गर्ने, भोकाले भइरहेको, पोटलो
खाने। हात खुट्टामा घाउ लागेको इत्यादि गर्ने,
कपालमा नङमा धूलो लागेको, कपाल गुजुल्टिएको नभई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दो श्रीपेचे, राजश्री उहारी चन्दनलालराम को, तेलनापको हात
रुमाल खर्च पाखाको को, ~~भिजेको माऊ~~ हिलो धूलोमा, आत
पाइलो को चिन्ह भएको, यस्ता तिलहारीको पाइला-
उल्लेख भएको, माला मध गन्ध वस्त्रच्छेद (रुमाल)....
यस्तालाई खोज्नू । यो चोर हो यो यहाँ स्वीगमनमा
हो भनी बुझ्नू ।

गोप्य र ख्यातिवाला साधना प्रदेशाले वाह्यको
चोरलाई खोज्नू । पुलिसले नागरिकविरुद्ध आलोचना
मित्र खोज्नू

अथ सप्तमो ऽध्याय.

८२ प्रकरण आशु

आकस्मिक मृत्यु भएकालाई तेल घसे पछि नदेखिएका चोट पटक आदि स्पष्ट देखिने हुनाले सर्वाङ्गमा तेल मालिस गराएर जाँच गर्नु। जस्तो गलमुत्र आदि [illegible] . . . दातगाँ भुतिएको, आँखा भुतिएको घाटीमा ~~[illegible]~~ भएको पत्तालाई घाँटी निमोठीकन श्वास बन्द गरीकन मारेको जान्नु।

दात, तिघ्रा खुम्चिएको पत्ता लाग्दा फासी लाएर मारेको जान्नु।

हातखुट्टा पेट फुलेको, आँखा निस्केको, नाभी

गुदद्वार र आँखा बन्द भएको, जिब्रो टोकेको, पेट फुलेको पत्तालाई पानीले मारेको जान्नु

रगत लागेको, जिउमा चोट पटक लागेकालाई काठले वा ढुंगाले मारेको जान्नु।

जिउमा कहिं ~~[illegible]~~ फुटेको भाँचिएको फुटेकोलाई आगोबाट खसेर मरेको जा.

हात खुट्टा दाँत नङ पहेँलो भएको। नाक, मुख छाला ~~[illegible]~~ ओठ फुटेको (ठोकि) भयानक फीज काटेको विषले मारेको बुझ्नु।

हात खुट्टा हातनङ पहेँलो भएका रगत जमेको रोकेको धाउ भएको सर्पले डसेर मरेको बुझ्नु। जिउ लुगा रुखा उठी निलो भएको, वमन दिशा ~~[illegible]~~ धेरै भएको ~~[illegible]~~ नशा चढाउने रस पिलाएर मारेको बुझ्नु।

श्वास धुवाँ आगोले मारेको वा ~~[illegible]~~ मारेको टड्की भएको पासो लाएर घाँटी ओल्लिएकोलाई जान्नु।

विषले मारिएको व्यक्तिको खाएको ~~[illegible]~~ बान्ता भएको वस्तुको ~~[illegible]~~ आगामा दुध हाली जाँचनु

शव ~~[illegible]~~ छातीबाट निकालेर आगामा हाल्दा चिरचिर गर्ने इन्द्रेनीको जस्तो रङ भो भने विष मिसिएको ठहराऊन शरीर जलेको हृदय नजलेकोमा विषले मारेको जान्नु।

पैरा विष दिने मान्छेको ~~[illegible]~~ नोकर चाकरलाई गालीगरे, कुरा घुमाउने, छिटो बोल्नु। ~~[illegible]~~ कुःस्वले पीडित भएका जस्तो देखिने लागेको, अर्थ नपाउनु उल्टा जहानमा आसक्त भएको त्यस्तो कोई वस्तुलाई पनि खोजी गर्नु। मारेर भगडुवाएकाको पनि पत्ता लाउनु जान्नु।

आफै मरेको डाँडा पनि कसैले त्यसलाई पढ्ता पीडा दिएको पनि खोजी गर्नु।

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(लिई)
सबै वर्णका स्त्रीलिङ्ग, अंशवाट निश्चितदोष, सर्वोत्ता आधिसहित।
काइलान आदिमा कर्ने संगठित रीति रचीएर, शत्रुसँगको
बैमनिष्ट, आफ्ना गडबडीहरू कोइ संघ संग बेमेलहरू, आह
केही आधारमा निमित्तपर्छ, यी रीत उठाउने अकुहुन
रीति उठेपछि पनि हुन्छ।

आफूले वा अन्यको काइलो बोल्ने कलका
निमित्त, उस्तै लाग्ने कोई बैरीले, उस्तै लाग्ने कोहि बैरीले
व्यक्तिका पनि बढ्ने कुरा गर्नी ~~[illegible]~~ आनि सम्झ
बार बुझ्नु। त्यो जातिलाई जन्मेवालाको छ गएगावाहरु
ग्राम संगठित देशका छ, जस्को ठाउँमा बस्ने त्यसलाई सोध्नु
जो त्यो मेला ठाउँ रहेको छन तिनलाई एक एकगरी परलेपनलाई
पदालया को [illegible] आदि [illegible]
आदिमा तिनी हालमा देख्यो। तिनी हालमा जस्तो चलेको हुन्छ
ने त्यस्तै सोध्नु।

(वैवाहिक / आनुवंशिक (संस्कार) को वर्ण शरीरमा (रहेको) [illegible] वस्त्र
गहनादि उपभोगवारे (जुत्ता / माथा) छाताआदि, वस्त्र र गहना आदि
देखेर त्यसको व्यवहारगति (आदि) सोध्नु त्यसको प्रसंग गरेर
घरविषे बनाएको कारण र कसरी गर्थ्यो भन्ने व्यवस्था (गर्थ्यो)
तो सबै सोध्नु।

काम र क्रोधको बढ्ने पनि मानो जो शत्रुले आएको त्यो
(कुमार्गमा।)
कोइ मद्दत अथवा ~~आश्रय~~ पाएको जो हितमा आदिको
गर्दछ सम्बन्धलाई छोडिएको अदालतलाई गडबडी गर्ने
बाउर। त्यसमा
त्यसमा छाडिएपनि हुनेछ स्वाविक क्रियापनि हुने
(कहिलेका) जोगि गर्दछ प्रतिक्रिया गर्दछ त्यो पनि त्यो प्रति हुन्छ र आदि
बन्धु पार पनि हरेक हुन्छ।
पतितलाई पढाउने पढ्नाउने, (यौन) सम्पर्क राख्ने आदो
जान्देपनि सम्पर्कसित गर्ना ~~[illegible]~~ पतित हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८३ प्र. [illegible] = पालकर्मानुयोग:

शंकालाग्यापातित्वाई वचनलेखाद्धके सांद्रप्रकृत

जस्तो कुन चोरीप्रकोप अथवा [illegible] त्यस्का मोका [illegible] जातिको कागाहिने साधीलाई शंकाले पक्राउ गर्दा त्यस्ता मानिसलाई देश जाति गोत्र नाम काम, [illegible] सहाय, बसेको ठाउँ सोध्नु

[illegible] अनुमान गर्दा ठीक ठाउँ बुझ्नु। त्यसपछि दिनको [illegible] रातको बास नपक्रेको कुरा सोध्नु।

त्यसको [illegible] वारे पत्ता लागेमा शंकालागेको [illegible] चोर हुन्छ। नत्र त्यो अपराधी हुन्छ।

शंकाल्यागेको आतेसलाई तीन पालकन्दा पछि पक्रन हुँदैन [illegible] ~~[illegible]~~ छैन।

~~[illegible]~~ साधन पनि गर्ना सकुमा [illegible] हुन्छ।

नचोरलाई 'चोर' भनी [illegible] लाई चोरलाई [illegible] पनि चोरको बराबर दण्ड हुन्छ। चोर [illegible] [illegible] ईस इबेले पोलको ठहरी चोरको हुन्छ

चोरको जै सबै का मानिसलाई पनि [illegible] (प्रदेश = हाविके) पूर्व साहस दण्ड हुन्छ।

शंकाले पक्रेकालाई साधनदार, [illegible] सहायक दसी आधीसात (वैयापृत्यकर) लाई ~~[illegible]~~ चोरको किंग्रत [illegible]

सो चोरीको [illegible] [illegible] पत्ने, लिने, [illegible], [illegible] लाई पनि [illegible] तत्व "पन्तोलगाउनु" (प्रतिसमानपेत)

(लेखकपाको) यी कारणले केही [illegible] नपर्ने [illegible] नकिन्दो [illegible] पनि चोर हुन भन्ने ठहराउनु। किनभने साधु पनि चोरको बाटोमा आपु खुशी [illegible] जादा पनि चोरको भेष [illegible] लाग्ने (पकिपेको [illegible]) अथवा चोरीको मालको नजिक रहदा पनि। जस्तो कि माण्डव्य ऋषि राजपुरुषले [illegible] [illegible] चोर [illegible] चोर हुँ भनी [illegible] मन्दारको [illegible] [illegible]

त्यसकारण बुझ्नु पर्ने सबै [illegible] [illegible] दण्ड [illegible]

दण्डको संख्या [illegible] [illegible]

बालक बुढो रोगी [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] अजीर्ण रोगी अथवा दुब्लालाई [illegible],

उस्तै [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] गराउनलाउन।

यस प्रकारले [illegible] कुरा बुझ्नु। [illegible] [illegible] [illegible] कोसिस गर्नु।

[illegible] लाई [illegible]।

[illegible] [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८३ प्र. वचनले याज्ञवल्क्यानुसार:
शंकालाग्दा मानिसलाई वचनलेबाहेक सोध्नुपर्छ।

आफ्नो धन चोरिएकोछ भनेर अरूले [illegible] त्यस्तो शंका भएका व्यक्ति मानिसको अगाडि साक्षीलाई शंका लागेका व्यक्तिसँग मानिसलाई देश जाति गोत्र नाम काम, [illegible] सहाय, बसेको ठाउँ सोध्नु तिनीहरूलाई अप्रमाण हरूबाट ठीक छ छैन बुझ्नु। त्यसमध्ये दिनको दिउँसो रातिको बास नपाउने को हो सोध्नु। त्यसको, अर्को [illegible] पत्ता लाग्यो भने शंका लागेको व्यक्ति चोरै हुन्छ। नत्र त्यो अपराधी हुन्छ।

शंका लागेकाले आफूलाई तीन रातभन्दा पछि पक्राउ हुँदैन भन्दैन [illegible] त्यसलाई बाध्य पुर्‍याउन सिद्ध हुन्छ। त्यसको [illegible] सामान पनि अर्को ठाउँमा प्राप्त हुन्छ।

नचोर लाई चोर भनेर बात लगाउनेलाई चोर लाई चोर बनाउनेलाई पनि चोरको बराबर दण्ड हुन्छ। चोरले = बोलाएका (बाटो हिँडेका) = [illegible] रीस इर्ष्याले पोलेको ठहरे चोर बनाइन्छ। चोरको जस्तै सबै का मानिसलाई पनि [illegible] (प्रदेश = ठाउँ) पूर्व साहस दण्ड हुन्छ।

शंकाले पक्रेकालाई साधारण, [illegible] सहायक दसी आधेसात (वैयाप्रत्यक्ष) लाई चोरको निग्रहन [illegible]

त्यो चोरीको बारेमा धारणा पत्ने, लिने, नखलाउने, हरूलाई पनि पुग्छ तब "पत्तोल लगाउनु" (प्रतिसमानपत्र)

यी कारणहरू केही भएमा नपरेको [illegible] नजिकको जागीर पनि चोर होइन भनेर ठहर्‍याउनु। किनभने साधु पनि चोरको बाटोमा आफ्नु खुशी बारेमा ज्यादा प्रति चोरको भेषमा [illegible] बाटोमा जाने (पक्रिएकोहरू देखिन्छ) अथवा चोरीका मालका नजिक रहँदा पनि। जस्तो कि माण्डव्य ऋषि राजपुरुषले पीरपार [illegible] चोरनकार पनि चोर हुँ भनी शूलमा [illegible]

त्यसकारण बुझ्नु पर्छ सबै प्रमाणहरू बुझी दण्ड गर।

दण्डको संख्या बारेमा उल्लेख, ठानो अपराध गर्ने बालक, वृद्ध, रोगी, मानलागेको, बहुलाइ, भोका, तिर्खाएका, धोबी, रक्सी खाएको, अजीर्ण रोगी अथवा दुःखीलाई, [illegible] उस्तै शीलका, व्याधिबाट ग्रस्त, कुनै कुलका, बालक भाउँदिने स्थानदिनेहरूबाट चेतावनी गराउनुपर्छ। यस प्रकारले व्यवहार गर्नु। जस्ता अपराधहरू गर्दा रखेको जस्तो मनको छ सोही कारोबार गर्नु।

दोषीहरूलाई बाँधलाउन।

गर्भिणी १ महिना भित्र [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्त्रीलाई आच्छादन गराउन । अथवा उसै कालो गर्नु ।
विद्वान् तपस्वी ब्राह्मणलाई शूद्रहरूको साधारण दण्ड पनि दिने अधिकार छैन । दण्ड गर्ने गराउनेलाई कामको हिसाबले मोटो पनि उत्तम साहस दण्ड गर्नु ।

लोकव्यवहारमा चलेका याज्ञवल्क्यका दण्ड: ल्हडीको द्वार (ढोका) फोर्ने, र हात खुट्टा काट्ने, दाउको संकेत बनाउनु । नूनतेल पनि नाकमा हाली दिइ ...

२ किसिमका उपदेश, चोरी ... दुई खुट्टा, राजाको सहित बाँध्नु दुई किसिमको ... २० बाजी हान्नु, १२ थप्पड, ... (गोडा हात पछिल्तिर बाँधी) दाहिने हात र दाहिने गोडा ... हात ... बाँध्नु । २ हात जोडी ... खुट्टा जोडी ... २ किसिमका ... हातको औंठा पसाउने ... पनि खिलाएर ... आँखा एक ...

२० दिन राख्न लगाउनु + शिशिर ऋतुमा पानीमा ... । याज्ञवल्क्य २ अधिकार ४ संख्या १९

चोरी आदि सामान दण्ड सजायमा ... सामग्री, ... घाँटी बेत लहरा ... स्थापन गर्ने, ... [illegible] ... "खरसट्टु" अनेक किसिमका ... पत्ता लगाउनु । दण्डनीय व्यक्तिलाई एक दिन विश्राम गराउनु ।

परदेशी चोर, प्रतिज्ञा गरेर चोर्ने, चोरको माल ... फेला पारेको, ... लात्ताले ... सबैको हात छोप्ने ... ठूलो अपराध गरेको, राजाको आज्ञानुसार ... जुनै पनि ... पनि गर्ने । ब्राह्मणलाई जुन सुकै अपराध मा शारीरिक पीडा नदिनु । ब्राह्मणको अपराधको निधारमा चिन्ह लगाइदिनु । चोरी मा कुकुरको खुट्टा, ... गुरुको ... भग ... सुरापानमा (मद्य पात्र) ... ठूलो पाप गर्ने ब्राह्मणलाई ... घाउ लाग्ने गरी दाग्नु देश निकाला ... अथवा खानी मा काम लगाई राखी दिने

इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

Gangotri Funding: MIDF

[illegible] !

विद्युत् = [illegible]

METRIC CONVERSION

INCHES TO CENTIMETRES

INCHES	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
CMS	2·540	5·080	7·620	10·160	12·700	15·240	17·780	20·320	22·860	25·400	27·940	30·480

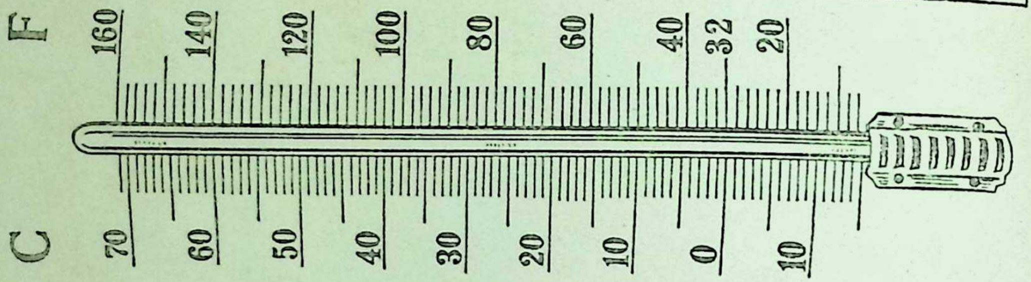

WEIGHTS & MEASURES TO METRIC

AVOIRDUPOIS	1 Ton	10 cwt	5 cwt	1 cwt	1 Stone	1 lb	1 oz
METRIC	1016·05 kg	508·024 kg	254·012 kg	50·802 kg	6·350 kg	0·454 kg	28·350 gm

BAZAR WEIGHTS	1 Maund	20 seers	5 seers	1 seer	1 Pau	1 chatak	1 Tola
METRIC	37·324 kg	18·662 kg	4·665 kg	0·933 kg	233·25 gm	58·313 gm	11·663 gm

LINEAR MEASURE	1 Mile	1 Flg	1 Yd	1 Ft	1 inch
METRIC	1609·34 m	201·17 m	0·9144 m	0·3048 m	0·0254 m

CONVERSION FACTORS

TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY	TO CONVERT	TO	MULTIPLY BY
INCHES	CENTIMETRES	2·540	KILOGRAMS	POUNDS	2·20462
CENTIMETRES	INCHES	0·393701	SEERS	KILOGRAMS	0·93310
FEET	METRES	0·3048	KILOGRAMS	SEERS	1·07169
METRES	FEET	3·281	OUNCES	GRAMS	28·349
MILES	KILOMETRES	1·609	GRAMS	OUNCES	0·035274
KILOMETRES	MILES	0·62137	GRAMS	TOLAS	11·6638
POUNDS	KILOGRAMS	0·4535924	TOLAS	GRAMS	0·085735

DS/G25/326

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं २९१

कापी नं-१०

RAMA

२-ग

EXERCISE BOOK

Pages 64

२ अधिकरण

प्रकरण १९ नीत — ५६

NAME ______

CLASS ______

SUBJECT Kautiliya अर्थशास्त्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

विरवात – आहार

१०० पला = १ धुला
२० धुलाको १ भार

उत्तम घोडाको १०० अंगुल मोटाई, ८ मध्यमको मापमा पाँचौं भाग कम ८०

त्यसैले द्वापरे पञ्चाशक अर्थ ६०।

उत्तम घोडाको खाना

मास वा तोरीच्याउ जौ बागुनो आधा पकाएको वा आधा पकाएको ३२ पाथी अथवा मुग मासको पकाएको दाना = (पुलाउ उत्तम घोडाको) घिउ तेल १ पाथी, ५० तोला नुन - २०० तोला (फूलपल) मासु, मासुको रस ४ पाथी अथवा, धानादि जन्य दूध २ पाथी, २० तोला सुखादि सुरा १ पाथी अथवा दूध २ पाथी यो सिद्धि प्रधानादि भुजना प्राप्त पान। लामो बाटो हिंडेर थाकेका घोडालाई दिनको खानाको तीनमा १ पाथी चिल्लो (अथवा तेल वा घिउ) नाक बाट हाल्नका लागि १ खुराक खुवाउनु। आधा भार १० धुला जति, घाँस २० धुला अथवा, ६ हातको घोडा ६ अंगुल घोडा आधा अराकको घाँसको मात्र। पैसकका मध्यमलाई यसको चौथाई कम, अधमलाई आधामात्र

२ उत्तम घोडाको बराबर मध्यम र अधम जातिका घोडालाई

२ साँढ घोडालाई तल्लो खालको रूप घोडा र साँढ घोडालाई मध्यम घोडाको जस्तै।

घोडी लाई र २ वर्ष घोडलाई १ चौथाई कम आधा बछडालाई खाने जातको हुन्छ।

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus, Kathmandu

जो पाउँछ

इङ्गल्याण्ड

धानापचाउन, ओठ लाउन, ठिक्कहरू इत्यादि सवारी

पाउँछ इत्यादि ।

गो शाला

५ प्रकारका घोडाहरू काम गर्न लाउन पेट भरी

शौकप्यार

जाग्छ इत्यादि । लडाइँमा काम लगाउन, श्रद्धालुपनको

... घोडी ... इत्यादि । कामलाउने घोडाहरूमा

लालजी घोडाहरूका मध्यमा काबुली

घोडाहरू

मिश्र ... अरब देशमा जन्मेका तेज हुन्छन्

बलवान् पायपक, भोटे देश तलका

भोटे देशका घोडा मजबूत हुन्छन् आफ्नैमा

जन्मेका हुन्छन् । तर बढ्ता ...

मध्य तेजी मन्द गतिवाला सामान्य (घुड्सवार)

औषधवाहक मा प्रयोग गर्नु । लडाइँको काम

बागानादि । बलवान् नीचो गर्न लंघन घोडा

नारोह पनि औषधवाहक हुन् ।

अश्वको ५ प्रकारको चाल हुन्छन्

(१) बलवान चक्कर पारी घुमाउने (२) लडाइँमा

फड्कन (३) लंघन (डाँक्नु) (४) घोडा

विविध प्रकारले दौडनु (५) नारोह = सवारको इशारामा

दौड्नु

(ख) = निश्चित्द्यमा वलान ६ किसिमका हुन्छन् (१) ३

(क) उपवेणुक = फनफन घुम्नु (ख) तोकिएको सीमामा टुल टुलु चक्कागरी घुम्नु

ग (पृथक्) ठेगासँग दुई चालको मण्डलाकार घुम्नु

(घ) आलीढप्लुत = कुदेरा उफ्रेर उफ्राई अर्को पासो घुम्नु (ङ) आगाडिपट्टिका जिउले घुम्नु (च) निवर्त्ति = (२) पछाडिको भाग चलाएर (१) अगाडिको भाग चलाएर दौड्नु।

यसको बाल सीधागति मण्डलाकार घुम्नु नीचैर्गत मतिन्द्य त्यो ४६ किसिमका हुन्छन्

(१) प्रकीर्णक:— उपमा अनेक प्रकार चाल मिसिएको एकोइनु

(२) प्रकीर्णिका — प्रकीर्णि छद्मछद्म विशेष बोला उनु

(३) पूर्वेणग निश्चल रहेको चाल (४) पार्श्वानुवृत्त = टेढोगतिमाथिको चाल (५) ऊर्ध्वमार्ग:— शरीरलाई लामो माथि उफ्राइ दिनु (६) शशकक्रीडित — खरायोको चाल

(७) शरप्लुत — शरको जस्तै डाँफनु (८) त्रिताल तिनखुट्टाले चल्नु बाह्यानुवृत्त = दायाँ बायाँ घुमाएर दिनु (१०) पञ्चपाणि, तीनखुट्टालाई

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चौथोलाई स्पष्ट राखी हिड्नु ११ सिंहायत

१२ स्खलित = स्खलित अधमन्तर्धिदै वर्णन (१३) ब्रिन्न

सवारले लगाम खेलको स्थूलो पारी खितिवै वर्णन १४ शिलिङित

= शरीरको अगुभाग तल झुकाउदै हिड्नु . (१५) वृंहित = शरीरको

अविच्छिन्नता उठाएर वर्णन (१६) पुच्छाधिरोहणि =

गोमूत्रिका रेखा सदृश पताउती खुम्च्यै हिड्नु।

लक्षण (गतिविशेषमा) हुनेछन् :—

धाराप्लुत = बाँदरको जस्तो उफ्रने बाघ्जुतो जस्तो

उफ्रने, चौडको जस्तो, मृगजस्तो उफ्रने, सर्प सृदृश

स्तुत्याप्त छा तिकि नाग उफ्रने - व कुञ्जको जस्तो हिँड्ने

यति किसिमका लक्षण हुन्छन्।

वाल्हि - कंक पक्षीको जस्तो गतिमर्का, - वाँग धाडे

हाँसको जस्तो, मयूरको जस्तो, आधा मनुष्यको

ख्याउँपेको जस्तो, स्याल्याउँको जस्तो,

वनेलको जस्तो यति किसिमका चाल हुन्छन्

ह्रस्वाश्वगणमा वल्गे घोडागारोह्

रथमा जोतिने घोडाको ६, ८, १२-योजन

लामो बाटो हिड्छ। पिठ्यूमा बोक्ने घोडाको बाटो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गति उपदिशेत्

५, १०। योजन कुन्द, विप्लुत — बेलायाँ जानु, नमोला छोड्नु।

गति — (घोडा ५ कुन्दको नक्शावाला गति)
विक्रम, विप्लुत, वल्गित, धौरित, उपकण्ठ =
उत्कृष्ट र आस्कन्दित पहिलो वेग, जव = पछिल्लो
वेग।

तिनको बन्धन = बाँधने कुरा र काठी लगाम आदि सामग्री
अश्वशिक्षाका आचार्यहरूले उपदेश गर्नु।

संग्रामका व्यवहारले र यात्रा दूर देश लाँघेमा हरूले
बताउनु। घोडाका वैद्यहरूले शरीर दुब्लाएका
बढ्न, प्रतिक्रिया र ऋतु ऋतुको फिक्दो
आहार पनि बताउनु।

तिनका लगाम सफाले, रहनुका, काठीहरूबाट (ऋतु ऋतु
सात्विक खाना खुवाउनु। विधायपालक = दानापानी
दिने, स्नान पाल — तबेला सम्भागन केशवाल =
पाल सफा लिई, जाङ्गलिविद = विषविद्या जान्ने
हरूले आफ्नो र वाक् द्वारा घोडालाई सेवा गर्नु
पिठीहरूले काठलाई तलमाथि पारी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिन २ कोसतलक यात्रा गर्नु।

घोडाको विक्रम शान्ति र बल बढाउने (नीराजनकर्म) रोकी रहेको, अथवा चिकित्सकका निमित्त रोकिएको घोडालाई हिंड्नेलाई १२ पण दण्ड। कचिकित्सा र औषधि ठीक नभै रोग बढेमा त्यसमा लाग्ने खर्चको ~~दो~~ दोब्बर दण्ड गर्नु। ती औषधिको ~~क~~ गडबडीले घोडा ~~~~ नोक्सान भएमा घोडाको मोल जति दण्ड गर्नु।

घोडाको विषयमा बताएको प्रकार संग गाई, गधा ऊँट राँगो, भेडा, बाख्राहरूमा पनि बुझ्नु।

शरत र ग्रीष्ममा घोडालाई दिनको दुईपटक नुहाउने गन्धमाल्य पनि दिन दिनै गर्नु। अमावस्यामा भूतबलि र पूर्णिमामा स्वस्तिवाचन मङ्गलपाठ पनि गराउनु। आश्विन शुक्ल नवमी आरती गराउनु। यात्राको आरम्भमा र यात्रा समाप्तिमा घोडाको मङ्गलार्थ आफ्ना शान्तिकर्म पनि गराउनु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४८ हात्तीको अध्यक्ष

हात्तीको अध्यक्षले हात्तीहरूको (बारेमा तालिम गरी ...) शिक्षा दिएर नियन्त्रण गराउँदै हात्ती हात्तीनी छावा हरूको बस्ने घर, बाँध्ने ठाउँ घाँस माने ठाउँ, हात्तीलाई खुवाउने दाम, आहार धान्यहरूको स्थानको सामान जम्मा लगाउने, बाँध्ने खोरीको बन्धन अंकुश बाँस यन्त्रहरू। सुंगारनालागुने खवचहरू, अलङ्कार, वैद्य, हात्ती सुधाउने मानिस, २१न उजुवाहरू पिलीहरूको बालीलाई पनि हेरविचार गर्ने।

घर — हात्तीको लम्बाई (दैर्घ्यता) देखि उचाइ १८ हात लम्बाई चौडाई हात भएको हात्तीनीलाई बस्ने ठाउँ घरसाथ पनि सहित गरी २४ हात लामो + अग्लो पेटी सहित भएको कुमारी (खम्बा) भएको पूर्वमुख वा उत्तरमुख भएको हात्तीसार बनाउन लगाउनु।

ठाउँ — हात्तीको लम्बाई ८ हात चौडा, चारपाटे माथि बाँध्ने खम्बा बिच्छ्याउने तख्ता भएको मलमूत्र निकाल्ने बेले ठाउँ सहित भएको। अगाडि पट्टी अग्लो भएको ठाउँ बनाउनु। ४।। हात भन्दा उचा भएको यात्राबाट (फर्केको हात्तीलाई) विश्रामगर्ने ठाउँ बिछ्याउनु। कुन हात्ती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सधाउनुपर्छ (दुष्ट हात्तीको विक्रमा बाहेक) बनाउन लगाउन

समय. — दिनको पहिला सातौं र आठौं भाग

नधाउने बखत हुन्छ आठौं भाग दाना खुवाउने समय

हुन्छ । पूर्वाह्नमा खाना खुवाउने, पश्चिमाह्नमा धाउने

काल हुन्छ । रातीको दुई भाग सुत्ने काल । तृतीय

भाग बसाउने उठाउने काल हुन्छ ।

गजग्रहणकाल :—

हात्ती पक्रनलाई ग्रीष्मऋतुमा ठीक हुन्छ किनभने ग्रीष्मऋतु

मा क्षीणबलक हुनाले हात्ती पक्रन सजिलो हुन्छ । बीस

वर्ष नाघेकोलाई समातनु

दोषी :— विद्ध = दुध चुसने मूढ = हात्तीको

स्मान दात नभएको, मत्कुण = नकुला दाँत नभएको

रोगी, गर्भिणी, धेनुका = दुध चुसाउने हात्तीलाई

पनि नपक्रन ।

प्रमाण :— सात हात अग्लो ९ हात लामो

१० हात घेरा भएको ४० वर्षको हात्ती उत्तम हुन्छ

३० वर्षको मध्यम २५ वर्षको अधम हुन्छ

मध्यममा ५ औंशा कम, अधमलाई त्यसमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रति वर्ष आहार दिन। उनीहरूलाई जीविकाको छ(?) हात उति
द्रोण चामल, तेल २ पाथी, घिउ ३ पाथी, नून ४०
तोला, मासु ३०० तोला, मासुको रस १० अथवा
दही ८ पाथी, गुड ४० तोला, मद्य ४ पाथी वा
दूध ८ पाथी पाउँथे। प्रतिपान।
तिनका धानले तेल १ पाथी। राजकोमा धान
१ माना। प्रत्येक २ भार = ४०० तोलाको १ तुला
४० तुला = २ भार। ... बनाउन ...
२½ शुल्कको धान २½ भार। ... (सञ्चय
... दिनु पर्छ।
४ हातो ... सातहातको ... ... पानी
भोजनको ... । ६ - हात, ५ हात ...
हात ... भोजन दिए। विनोदका ...
पाने पकाउ। दूध ... पालन ...
गर्नु।
शोभा — (क) सञ्चालन ... = हाड ... को
... पकाउनेको शोभा — ?
२५ = प्रतिच्छाया = मासु ... हाड ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ग. संश्लिष्टपक्षा = मासु नजिक टिक्नो नरहेको,
(घ) समकक्षा — मासु मुनि समतामा सँग नमिलेको
ङ. भीतर्बाह्य नांगा — बाहिर भागमा कहीं होंठ नभएका
च. सम्बन्धता — टुक्रा सानो नरहेको
छ. जालप्रोणिका = टुक्रा नातो पिण्ड नरहेको।
यसरी अवस्थानुसार हात्तीको जातिविशेषको
शोभा हुन्छन्।
अवस्थाको (शोभाविशेष) अनुसार मद=
उत्पन्न मद — मदयुक्त मृग — आफ्नो, हात्तीलाई
तालिम ~~शिक्षा~~ गराउनु। मृग विशिष्ट ~~...~~ र मदको हिसाबले
शिक्षितको हात्तीलाई, युद्धसम्बन्धी र सवारी
सम्बन्धी कामका शिक्षादि तालिम गराउने। मद्गुको
अनुसार नेपाल कामका तालिम गरे।

अथ ग्रासशोधनम्
४८ पृ० ६२९...

कर्णवेदले ८ वर्ष मानवादि औषधादि सम्बन्ध
६ वर्ष पुष्टि निष्ठिनको दुःख १ प्रायश्चित्त बढाउनो
कामका बाँधन हुन्, हात्तीलाई पञ्चकोलाम्लादि पथ्यान्नादि खाइनमा
पुनः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अवपातगत — हात्तीपक्रने खाडलमा पर्छ,

यूथगत — साथीहरूको हात्तीको संगमा विहाराग

त्यसलाई समाउने काम छावनीमा ल्याउँछन्

सान्नाहय = हात्ती ७ किसिमका छ

(क) उपस्थानम् — अघाडि पछाडि को माला ... हाउने उठाउने

ध्वजा अगुवाको बोकेको हात्तीलाई नाम दिने

(ख) संवर्तन — पुलमा चढ्न ... बाटोमा पानीमा स्वर्णाकरको ... ठाउँमा ... इत्यादि कार्य

ग. संयान — सोभो, बाङ्गो गोमूत्रिका, मण्डल, ...

आदि गति देखाउँछ

घ. वधावध — ... हात ... मारेको ... मार्न ... घोडा रथलाई पक्डनु वा नाश गर्नु

ङ हस्तियुद्ध = हात्तीहात्तीको लडन्त (लड्न्ते युद्ध)

च नागरायणम् = अरूको पर्वाह नगर्ने काम

छ सांग्रामिकम् = युद्धसम्बन्धी काम

यस सामान्य हात्तीका ... काम, घोडा बाँध्ने काम वधानमा ... रहेको अवस्थामा ... समाउने काम। यो सामान्य ... गरिने काम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जसो जस्तो उसैगर्ने

आचरण = स्वविधिशिक्षाको दातव्यो सतोगन्धालयेषां वर्जनं।

पुरुषोपवाक्य — उसको दात तोडि साथ सोमा नामसहिताल वर्णन

धोरण — एउटै पनि सबैको वचन गर्ने

आख्यानगाथिका — २ - ३ कितीको बात ले दिइने अनेकहरू

मध्यपवाक्य — लहुको नाम कीर्तन गर्न

तोत्रोपवाक्य — अनुकूल ले नारद स्वाद गर्ने

दृष्टोपवाक्य — स्वदेशको दश गालो गर्ने

नागानुकू — शिवालको नामको साधिपुरो

अतिशिक्षितको औपवाक्य छन्द।

मोटोलाई दुबलो गराउन दुबलाई मोटो गराउ।

नन्दावतीलाई आनन्दवर्धन देवमानव दिइन्छ

.... स्वादुवर्ग = दशमालो स्वर्ग —

दशमालि शिवाको पनि बाहेक सोमपा वदनावलम्ब

व्याल = नवम नागराज एउटो हो वा लगाउने

मालिइन। ३०३० को साल दिवाली सकेर छन्

... ① बाल शिवा उदा नालिकने ② बाम

शिवा उदा छोडेको, ननपदो गाने, प्रतिज्ञा = मदपुरो।

दुष्ट मण्डलो, प्रतिज्ञावतीश्वर्य = मदपुरोहितबालक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दुष्यन्तले विदूषकलाई यति बाल भन्दछन् —

दोष: — शूद्र = हिंसक, (२) केवल बालक — इत्यादि

विषय — मार्ने इच्छाको पूर्व, यो मानिसको मार्न रुद्र

दोष अरु बहु दोष सौतनाम्नो ।

भिन्नो बन्धन [वादितोसंपाना हास्ति-

शिक्षकले बताएको बमोजिम गर्नु —

आलान — मोलो, गौवध = ब्राह्मणवध

काकण्या = कोरी — प्रायण = वरुणलाई जस्तो

कोरी । पारिषद् = २५ हातमा हाल्ने पासो ।

इत्यादि कन्धन दुष्कर । अ

उल्कुश बौसको नहुँ, आयुधागारमा बताएको

पत्र, इत्यादि उपकरण

वैजयन्ती — मालाको माला, दामप्रमाला

— २७ पुष्प = आतप = विश्रामगृह

कुश — मूल इत्यादि रचना,

कवच: — स्तोत्र आदि अनेकौं ·

शास्त्रार्थ — ठोस्ने पत्र - यो — युद्धमाथिको अवस्था

दुन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

... In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चिकित्सक – औषधिगर्ने, अनीकस्थ = पालिनुपर्ने
आरोहक – चढ्ने आधोरण = (आज्ञा) मुख्य मान्छे
हस्तिपक = हात्तीको सेवक, औपचारिक –
रक्षकहरू – विधापाचक दानापकाउने
घाँसल्याउने पादप. – खुट्टा बाँध्ने
कुटीरक्षक = हात्तीशालाको रक्षा (सफाइगर्ने
औपशायिक = हात्तीशालामा नियुक्त पालदार
चिकित्सक कुटीरक्षक दानापकाउने १ पाथी अन्न
१ पाथा घीउतेल गुड एक २ पल = ८ तोला
हात्तीको आहारादि दिनुन् । ८ पेसवाहक
कलाई १० पल मासु पनि पाउँछन् ।
जाडोले, रोगले मदले बुढ्याइँले
पीडित भएकालाई औषधि गर्नन् ।
ठाउँ खाली हुनु, घाँस नपाउनु, जमीनमा सुत्नु
कुनै कुनाउमा हिर्काउनु, चढाउन नहुनेलाई (ले अयोग्य तथा योग्य)
चलाउनु, अ, रायमा चलाउनु, नलाग्ने ठाउँमा
लैजानु, किनारा नदी तलाउमा उल्लेलैजानु
झाडीमा लैजानु, अतिकर्मा गर्दछन् ।

... Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यो [illegible] [illegible] (जम्बू द्वीप [illegible]) [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]।

[illegible] प्राणी [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] प्राणी [illegible] [illegible]
[illegible]।

अजनाभवर्ष

यसको लम्बाई चौडाइको दुगुना छ। अजनाभवर्षमा
नदीका [illegible] र प्रत्येक पर्वतका [illegible] पाँच
[illegible] [illegible] [illegible]।

[illegible] Valmeeki Campus, Kathmandu

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

४८ - ५० - ५१ - रथाध्यक्ष, पत्त्यध्यक्ष सेनापति को [illegible] गजाध्यक्ष [illegible]

रथाध्यक्षः —

अश्वाध्यक्षको प्रकरणमा लेखिए जस्तै गरी रथाध्यक्षको [illegible] पनि जान्नु । रथाध्यक्षले रथ बनाउने काम पनि गर्नु ।

रथः — १२ अंगुल को (छाया) पुरुषको प्रमाण बाट १० पुरुष = १ [illegible]

५ - हात ऊँचा भित्र १२ पुरुष अन्तर भएको [illegible] हात चौडा भएको रथ उत्तम हुन्छ । त्यसबाट १ - पुरुष - कम गर्दै (को [illegible]) ६ पुरुष सम्म (कमाउँदा [illegible]) घटाउँदा ७ किसिमका रथ हुन्छन् ।

अर्थात् ८-१०, ७

देवरथ: — देवताको यात्रा गराउने रथ.

पुष्परथ — विवाहादि मङ्गलमा चढ्ने,

सांग्रामिक = संग्राम को [illegible]

पारियाणिक = यात्रा उति युद्ध को [illegible]

परपुराभियानिक रथ — शत्रु को किल्ला फोर्न [illegible]

वैनयिक — तालिम को निम्तको रथ

यसै किसिम का रथ पनि बनाउनु लाउनु ।

धनु इषु बाण आदि आयुध तोमर आदि प्रहरण, (मुद्गर / भाला)

आवरण - [illegible] आदि, ढेक्रै - ढाल आदि आवरण

लगाम आदि उपकरण इत्यादि बनाउने सारथी रथी

घोडा [illegible] (कुशलता = [illegible]) विशेषज्ञान गरू ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखीपेक्षा   नर्कोत्रिपुष्प

काम नगरीकुनै ~~काली~~ काम~~गर्या~~ कालीगढहरूलाई,

दिने
खान र वेतन, १२ कोषको (अमृताना) इक्काईहरू, ग्रीष्मानु

अड्चन नपाउने गरी गर्नु
कालीगढला ई कामीले पुरस्कार नसाकुन ल्याउनु, कामको

सत्य गर्ने
ठीक वेठीक पना (अध्ययन) खान र ~~जादा~~ दिन काम, काम

बिया प्रारम्भ

पत्यध्यक्ष

पत्यध्यक्षः — यो स्वाध्यक्ष लाई बताइएको जो, जो पदल सेनाध्यक्ष

युद्ध पत्यध्यक्ष—सै दल सेनाको मालिक भै पाले, काम

तालिम्याइएको बलकोलगाउने दिन
दिन लाई ~~ह~~ खान र वेतन खान र मानले व्यवस्थागर्ने

युद्ध गर्नु पर्छ ।

सेना भको प्रकार मुख्य र वेतनवाट ल्याएको, जनपदका

रहेको शस्त्रधारीको दल (क्षित्रिय) मित्रको फौज, शत्रुको

बल, आटवीपाल (वनवासीहरूको फौज) यी छ किसिमका

र देश न देशको
फौजको तारतम्य पनि जानु ।

१ निम्नयुद्ध = गाह्रो ठाउँमा लड्नु (~~स~~ घाटि पोलिएको ठाउँमा लड्नु

२ स्थलयुद्धः — राम्रो जमीनमा लड्नु

३ प्रकाशयुद्धः — खुला युद्ध

४ कूटयुद्ध = कपटी युद्ध

५ खनकयुद्ध = जमिन ~~मा~~ खनेर त्यसको आडमा गर्ने युद्ध

६ ~~सोची~~ आकाशयुद्ध = अग्लो ठाउँमा ठेरा गर्ने युद्ध ।

...Valmeeki Campus, Kathmandu

CC0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिवायुद्ध र दिनको युद्ध रात्रीयुद्ध:— मौतको युद्ध
पिनको गत कामको बिचार पनि जान्नु । तिनीहरुका कामका (आयोग
लाइपर्ने (अयोग) लाउनपर्ने त्यो पनि बुझ्नु पर्छ ।
मानिसहरुका सबै कुरा सेनापतिले पनि सबै विभागीय का
युद्ध । दोहापाको विधाना को सुरक्षित गर्नु, हात्ती
घोडा रथ को चपोटा यातना पनि पैदलको गन कामको । विशेषज्ञ
पनि जान्नु पर्छ । आफ्नू सेनालाई सिपाउने ठाउँ
विभिन्न विमानका युद्धलाई जित्ने समय, शत्रुको फौज, नफुटेको शत्रुको
व्यूह — (सहृद विशेषमार्ग) फुटाउने कुरा, फुटेका आफ्ना
फौजलाई मिलाउने कुरा, मिलेका शत्रुदल फुटाउने,
फुटेकालाई बचाउने, शत्रुको घेरिएका फौज,
हटाउने समय पनि सेनापतिले विचार गर्नु
पर्छ । सेनापतिले आफ्नो सेनाको विजय गराउन विरा
बाजा, ध्वजा, झण्डा, पताका गोलीको धडाधडा
सेनाको सम्मुखाकृ, अड्नै ठिकठाउँ हान्ने आदि विवरण
संज्ञा: (इशारा, [illegible]) दिने तयार गर्नु पर्छ ।

Sanskrit ... Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

५२- ५३ - प्रकरण · मुद्राको हाकिम ,

मुद्राध्यक्षले सर्कारी चिन्हस्वरूप भएको छाप (कोलमा, काठ आदि
मा लगाइने छापआदि) मुद्रा दिई पर्काले ६ चौथाइ पण लिएर
दिनि गर्नु। छाप सर्कारी लागेको पत्रवालालाई जनपदमा प्रवेश
प्रवेश गर्ने र निस्कन पाउँछ। आफ्नो देशवासी
ले छाप नलिएन निस्केर पक्डे गएमा वा पास गएमा निजलाई
जाली छाप देखाएमा प्रथमसाहस दण्ड गर्नु (२५० पण दण्ड गर्नु)
विदेशीले जाली मुद्रा देखाएमा उत्तमसाहस १००० दण्ड गर्नु।
विवित गोचर बनाएको चरन हरू भएको जमीन त्यसको अध्यक्षको
छाप जाँच्नु।" जनपद देशबाट को बाहिर पाइएको माल
विवित प्रदेश हुनाले अर्थात गाई चराउने छिन्न क्षेत्रको
जमीन त्यसको अध्यक्षले पस्ने निस्कने मानिसको छापजाँच्ने
गर्नु। चोर शत्रुको प्रवेश भएको शंका हुने ठाउँमा
विवित राख्नु। चोर र हिंस्रकहरूको आशंका
हटाउनलाई खाडल ओढ्ना पोखरा ठाउँ र जंगलमा पनि
जाँच गर्दै गर्ने। पानी नभएका ठाउँमा, कुवाँ
खोल्ने, सानो र कुवा र पोखरीका फूल फलका बगैंचा
बनाउन लगाउनु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

~~बाघ~~ योधाहरू कुकुर लिएर हिंड्ने शिकारी हरूपनि
जंगलको वरिपरि घुम्ने गर्दथे। "चोर र शत्रु आएको बारेमा
आफ्ना प्रमाणित आफू लुकी छिपी र
आफ्नो पक्षलाई" वन, अर्थात् वस्तुको पहाडमा छिपी हिंडने
वाहनमा चढी कन, शंख र ढोल नगारा ले आवाज दिंदै
गर्दथे। शत्रुहरू जंगलमा पसेको खबर ~~सम्मालाई~~
(दिशा)
मुद्राको चिन्ह गर्ने धमाला पोखाहरू द्वारा र धूवाँको मुस्लो
ले पनि आगाको मुस्लोको पाल्या अर्थात्, कोश-
कोश मा बसेका निकोहरूले रुकराले ~~देखाएको आगो र~~
~~धुवाँ~~ले अबाडिको लेदोबालेको धुवाँ आगो देखे अरूलाई
पनि ~~देखाउँदै जाने) यस्तो पाल्याले~~ देखाउँदै गए।
बाजालाई जनाउर दिए

इस्ती वन मा रहेको (आजीव) उपयोगी तृण इन्धन
आदि र, दुर्गम बाटोमा पागालेको शुल्क (वर्तनी)
चोर को रक्षागोर आउने (शुल्क), बनि बेपारीको हलमा
दुर्गम बाटो पार गराएर आएको शुल्क, गाई हरूको रक्षा
आयात आएको का, विक्रेता वस्तुहरूको कि ~~क्रिमको~~
बेच्ने व्यवहार पनि विविताध्यक्षले गराउद।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तहसीलगाउँको आर्कि र उद्दस्थ-आदीहरी तपाईको क्रम
लिएको देखिन्छ।
५४-५५ – (मालको हाकिम)

समाहर्ता = सरकारी आमदानी उठाउने काम राजस्व
उठाएर ल्याउने तहसीलदार – ले जनपदलाई ४ भाग
(अथवा) गरी, उत्तम मध्यम कनिष्ठ भागलाई [तथा ग्रामाग्र-]
प्रत्येक गाउँ गाउँको र साङ्केतिक परिगणना, परिहारक = (गाउँ समूहको – सीमा, पुरानो आदि [illegible] इत्यादि)
(यो कति पति छुट) यो [illegible] भर्ने, आयुधीय = शस्त्रधारी (पति बाट भर्ती) आउने,
अनाज, पशु, नगद जिन्सी (कुप्य) विष्टि (कामदार) ... पितको रुपा
नियत (भरको प्रतिकर स्वीकृत) यो पति भनेको लगत लेखेर
कितको राख्नु।

(सो भन्दा मुनि को) त्यस्तो नियुक्त गरेको – ग्रामभोजक (गोप) [जिम्मावाल]
५ वा दस गाउँको काम हेर्ने (विभागीय)
नदी पर्वत आदि सीमा छुट्याएर गाउँको परिमाणहरु गन्नु
(पूर्व फलानु ... पश्चिम ... इत्यादि) कृष्ट – खेत (भएको)
खेती नहुने, ऊसर (स्थल) बञ्जर, आलन [illegible] हरुको हिसाब
(केदार) बगैंचा, फोरघारी (बाख्र) ऊखु लगाएको (वाट)
सान्ध्य अर्पनको (गाउँवासीले चर्चेको वन) वाट = बडेरी = घाला
चैत्य = नाग [illegible] देवालय, पुल बाँध, मसान,
सत्र = अन्न बाँड्ने घर, (प्रपा) – पौशाला, पुण्यस्थल –
तीर्थहरु, गौचर, बाटो, यितको गिन्ती देखाएर (ग्रामण)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रेणाग्र – खेतबोलाएतका – खेतको चौहद्दी – हूलो बक, बाटो, पश्चिम
पर्खाल पर्खाली दिएको भन्ने, घरको मोहार बिनेको, फलामी
पदा, [illegible] हेरको छ भन्ने, कामको हल साथ लेखेको खेतको
का दिनै गाईले हुस्याउने
लगत खडा गर्नु । A घरका सरन्जाम अति भनेर घरको
पनि लगत गर्नु । ती घाउहरूका यो वर्ण पनि छन् भन्ने
सोध्या, खेती बाली गाईको रखवाली, व्यापारी कालीगढ,
कामदार, [illegible] चाकर (दास) पनि छन्, ठरखुद ४ खुद जाति
पनि मोहार नगद, बेठो (शु) कुंगी, सौनिक (ढेंडा) पनि आ
आना वर्ष दिनका उठछ भन्ने लगत गराउनु ।

प्रत्येक [illegible] घरबारमा कुटुम्बका स्त्री पनि,
पुरुष पनि, बालक, बूढा पनि यो यो काम, देशाचारको
बाट आउने आमदानी =
आचार (वाणि) जीविका नोकरी पेशा आदि)
खर्च भएको घाटामा पनि गोप्य याद राख्नु
पत्तो किसिम संग जनबद्दोर्ध घाउमा
स्थानिक ——— तो हेर विचार गर्नु । (प्रदेष्टा)
गोप्य स्थानिक को इलाकामा नियुक्त भएको चौकीदार
(बदमासी गर्नेहरूलाई दमन गर्ने काम) कार्यकेन्द्र उत्थोमा
कडाई गरेर उठाउने काम गर्नुपर्ने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

① समाहर्ता = मालको दाखिले – को आगमन
② ~~[illegible]~~ —— ~~[illegible]~~ गाउँको
~~[illegible]~~ —— पु
स्थानिक ——

जनपद संरक्षक – ~~[illegible]~~

समाहर्ता मालको दाखिल

स्थानिक जनपदको पु हुँदै-

प्रदेष्टा-चौकीदार गोप १०।२० गाउँहरूको जिल्लावाल

प्रादेशिक ~~[illegible]~~ गुप्तचर

समाहर्ता को अधीनस्थ प्रादेशिक गुप्तचर

गृहस्थ. नातेदार ~~[illegible]~~ जनगणना-

समाहर्ताले खटाएका गृहस्थीको भेष गरेका गुप्त पुरुषहरूले गाउँहरूमा गुप्तरूपले रहेर त्यस गाउँका घरहरूको खेत, घर, कुटुम्ब हरूको संख्या व ~~[illegible]~~ बुझ्ने गर्दथे।

गृहस्थको रूपमा रहेका गुप्तचरहरूले परिमाण र अन्तहरूको उत्पत्ति, धार्मिक भोग र परिहार (करमुक्ति) कुलमा (जाति र पेशा) हरू पनि। ती कुटुम्बहरूका बालबुढाको संख्या, आम्दानी, खर्च पनि जानी गर्नु। परदेश गएका र परदेशबाट आएकाहरूको, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ प्रवास र जिविकाका कारण र तद्धारखालका स्त्रीहरू नर्तकी वन्धकी इत्यादि — जस्ता ४०। पुरुष भिनका गतिविधि (कहाँ जान्छ र केको लागि गर्दछ भन्ने) बुझ्ने गर्दथे।

यस्तै व्यापारीको रूपमा रहेका गुप्तचरहरूले आफ्नो देशमा पैदा भएका सबै मालको (खानी, सेतु र मूल वनमा उत्पन्न भएका) = कर्मान्त (कारखानामा) र खेतमा पैदा भएका वस्तुको मूल्य पनि जान्नु। खानीबाट पैदा हुने रत्न धातु सेतुबाट पैदा हुने आँप, इत्यादि, वनमा पैदा हुने काष्ठ बाँस इत्यादि . . . खेतमा पैदा हुने धान हरूको परिमाण र मोल पनि पत्ता लगाउनु। विदेशमा पैदा भएका जलमार्ग र स्थलमार्ग बाट आएका विक्री हुने आयात र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अरु त्यसै विकासका संख्याहरूले पनि मनि खनेजी विचार गर्दै आए।

सामान्य वस्तुहरूको खरीद बिक्रीको परिमाण र मोल पनि बुझिन्छ। मद्दसूल, सीमापालकलाई (वर्तनी) आतिवाहिक = व्यापारीहरूलाई बाटोमा लिने = विशेषताका आधारीक संचकरलाई लिने, गुल्क = चौकीदारले लिने, शादेय = नाकाको अवस्थाले लिने, भागमल = जिल्लाको वा गाउँको बाखाको हिस्सा बाँडाको भाग = अर्थात् बाली आदिको आम्दानीको खेको भाग; मल = खानाखर्च बन्दोबस्त वस्तुको माग (पञ्चभाग) यस्तै प्रमाण पनि मनी बुझ्ने गर्नु।

यसै समाहर्ताले विपुल गाउँका हप्तावीको मेव लिएको ग्रामीण खेतीवाला, गाईहरू पाल्ने, बेपारी अरु दालकरहरूको पनि पावेर्ता (इलाका) भएर नगरका पनि बुझ्नु। तिनका चलाहरू पुराना चोको नेपालि देवालय (चैत्य) चौबाटो एकान्त स्थल पानीघाट नदी कुवाको नजीकका सरकारको जलाशय, पुण्यतीर्थ (तीर्थायतन) आश्रम, अरण्य तपोवन, पहाड, वन मा चोर, शत्रुका आतिस, डाकुहरू (साहसीपुरुष; आगलागी, पमका, वधको साक्षी) पत्ता लाउने गर्नु।

यसै समाहर्ताले जनपदलाई नगरदेखि जनपदलाई पैकिशोरीसँग पाद विचार गर्नु। तो संस्थाहरूले र

५६ - नागरिकको कार्यविधि (प्रणिधि)

समाहर्ताले स्थानिक र गोपको व्यवस्थाले जनपदको हेरचाह गरेझैं नागरिक अर्थात् नगरको अध्यक्षले नगरको हेरविचार गर्नु। गोपले उत्तम दश कोठीका कुटुम्ब, मध्यम २० कोठीको कुटुम्ब, अधम ४० तलावालाका कुटुम्बको याद गर्नु। त्यो नियुक्त भएको गोपले आफ्नो सीमाभित्रका स्त्री पुरुषहरूका जाति, गोत्र, नाम, पेशा, आय, व्यय विचार गर्नु। यस्तै दुर्गको चारै भाग स्थानिकले हेरोस्। धर्मशालाका आदिका प्रबन्धकहरू आफ्ना पाखण्डी आदि (अर्थात् पाशुपत, भिक्षुक आदि) पाथिकहरूलाई बास दिने हुनाले गोपलाई सूचना दिएर बस्न लगाउन्। आफ्नो विश्वासपात्र तपस्वी, वैदिक ब्राह्मणलाई पनि राख्नु।

कारीगर र शिल्पीहरूले आफ्नो ठाउँमा विश्वासपात्रलाई आफ्नो मालिकलाई राखून्। वैदेहिकले पनि आफ्नो र विश्वासपात्र, आफ्नो आफ्नो व्यापारस्थानमा राख्नन्।

पक्वान्नहरूलाई, वेश्याका, देवव्रतमा मासु बिक्री गर्ने आदि अन्यको माल बेच्ने देखेमा गोप वा स्थानिकलाई जाहेर गर्नु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौशिक (भट्टीवाल) पाककमालिक (पाकेको मालुवेको)
कौटलिक (पद्य अलो वचन) रूपाजीवा (वेश्या) चिनीदेखाई
ज्ञान पाइयान भएका मात्र बताउन । ज्यादा रुचिवालु
र ठगाउको काम गर्न, आदि ती गोप वा स्थानिकलाई तिक
चिकित्सकले (गृहस्थावालीको पानी) गुप्त धाउको औषधी गराउने
रोग मृत्यु बनाउने वा प्रयोग गर्नलाई गोप स्थानिक
लाई ज्ञाइदी दिएर छुट्टी पाउँछ । नर्तकी दासाका
५/८५ बराबर जुटिन्छन् (गृहस्थावालीका पाहुना) आएका र गएका सबै निवेदन गर्नु
भो तगो राति आगोको दोषको भार बन्नेछ ।
कुशल सातधाउमा उपग स्थानिकलाई दिनु ।
(गुणिदक्षले) सदैव दिउँसै चापालु जाता (कुमार्गमा
दिउँस नगाएको, देवालय, पवित्र स्थान, श्मशान
मा धाउलागेका स्वराष्ट्र साधन (द्वैध बन्धनको आज्ञा)
लिएको, ठूलो भारी बोकेको (दुःखदाबाउ) आत्तिएको आतिथ
निद्राले आतुर रहेको, बाटो धेरै हिँडेको, चाके धेरै
चिनजान नभएको (अपूर्व) मानिसलाई समातेर
बुझाउनु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

विषय = खोजी

पर्सो गरी डिव्रपट्टी पिंगीखण्डमा, शून्य स्थानमा, आलीगडीगत ठाउँमा, जहाँसुकै पछाडि, पछि मोल, बेच्ने दाउको ठाउँमा, जुवा खेल्ने ठाउँमा, पाखण्ड इत्यादि ठाउँमा, कडपमुक्त विभिन्नका जातिहरूको खोजी व्यवस्थित गर्नु।

बौव्वकार-इतिहासो अनुसार
ग्रीष्मऋतुमा दिनको आगोमा ~~...~~ आगोको बचाउ गर्नाले। ~~...~~ तिमिर सभामा आगोबालेमा ४ पणको जरिवाना दण्ड गर्नु। अथवा ८ पणाउने बाट बाँधि गर्नु।

१२॥ चढ्दो देखी १६ घडीसम्मको ८ घडीमा आगो बालेमा १/४ पण दण्ड हुन्छ।

घडा, दोणी (काठको पानी हाल्ने डुङ) नभई वस्ती नजिकको, भाँडो, छानाको खरखरालो भाँडो, पानी हाल्ने हालाको भाँडो (हती) यी चाही ग्रीष्मका घरको ढोकामा नराखेमा पनि चौथाई पण दण्ड हुन्छ।

धनुष ~~...~~ परात गुन्द्री लठ्ठीकोमा इत्यादि आगोवाले जीविका गर्ने कार्य गुजार आदिलाई ... ठाउँमा
सा-२०२।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कूट = घडा
अवस्कर = फोहोर मैला

~~गृहस्वामीहरू बाहिर हिँडडुल गरेर आफ्नो घरको मूल ढोकामा~~
राती ~~आफ्नो घरको~~ बन्द गर्नु। सडकमा पानीका धाराहरू
पानीका धाराहरू राख्नु। चोबाटोमा, सडकमा, ढोकामा, सबैको
घरहरूका पनि हजार पानीका घडा राख्नु पर्दछ।

आगो लागेको घरधनीको पनि सहायता नगर्ने
गृहपतिलाई १२ पण दण्ड। भाडामा बस्ने
लाई पनि ६ पण दण्ड गर्नु। कहिलेको बेहोसीले
आगो लागेमा ५४ पण दण्ड गर्नु। आगो लगाउनेलाई
आगोमा फालेर मार्दिनु।

सडकमा कसिंगर फ्याँकेमा ८ पणको १/८
दण्ड, हिलो भएको ठाउँमा पानी जम्मा गरेमा १/४ पणको
दण्ड। सडकमा गरेमा त्यसको दुगुना दण्ड गर्नु।

पुण्यस्थान, पानीको ठाउँ, देवालय, सबैको
घरमा ~~पानीमा~~ मलमूत्र त्याग गरेमा क्रमशः एक पण
बढी दण्ड हुन्छ अर्थात राजमार्ग १ पण पुण्यस्थानमा २
जलाशयमा ३ देवगृहमा ४ राजगृहमा ५ पिसाब गरेमा
त्यसैको आधा दण्ड हुन्छ।

औषधि खाएर, रोगले गर्दा, डरले गरेमा दण्ड
हुँदैन। मरेको बिरालो, कुकुर, न्याउरी सर्प आदि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मिल शिकारीका ३ पण दण्ड । दोश्रा गद्हा ऊँट,
खच्चड घोडा सामान्य पशु, (मृगादिका) शिकारीका १० पण.
मृग गोधा मारिने शिकारीलाई ५० पण दण्ड ।
प्रसिद्ध रुखको विश्रामलाई छेक्ने नपर्ने बाँधो छोडि
आधा बाटो गौ रुखलाई काटेमा र रुखको जाने छेक्ने
भन्दा अर्को छेकाबार रुखको विशेषमा पूर्ण साध्य
दण्ड गर्नु (२५० पण) छोटा पाँतिले लरोवेमा २००
दण्ड, । तोकिएको भन्दा अन्यत्र घोरेको
मोलमा १२ पण दण्ड गर्नु ।
रातीको ६ - ६ घडी बाहेक बीचको रातीको
आरम्भ र समाप्तिमा जातिसको आवत जावत
रोक्न आवाजको पहरे बाजा बजाउन (बिगुल)
बाजाको शब्द सुनेपछि बाजाको नजिकको
निकट भा छिडेमा कुवेला हिंडेकोबापत १¼ सपादपण
गाँउको प्रहरीमा उतार्नु, नगरदेवी साहित चौगुन दण्ड
शङ्कालाग्ने ठाउँमा, शंकालाग्ने घुम्ने हल्ला छिटो
छि दुखको हिंड्नु आदि चिन्ह भएमा, पहिले भएको
चोरीको स्वरूप भएमा, त्यसलाई पक्राउ गरिएकालाई,

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

घोडा, हात्ती, रथ आदिको भनी खोस्नु । राजाको घर
बगैंचा देख्न गएमा, नगररक्षा गर्ने पर्खाल, आयकोष
चढेमा मध्यमसाहस दण्ड ।

कुनै ज्योतिषी, वैद्य, [illegible], बत्ती बाल्ने
[illegible] (आदि) [illegible] राजाको
[illegible], तमाशा, नाटक नाच [illegible] गर्दा आएमा
[illegible] सरकारी छाप लिएको (पासपोर्ट
[illegible] ।

[illegible] सबैले दिइने [illegible] रातमा [illegible], [illegible] पुरुषले स्त्री वा स्त्रीले पुरुष वा [illegible] आज्ञा
लो [illegible] लाई र [illegible] लिएका
[illegible] मनुष्यहरूलाई [illegible] दण्ड गर्नु ।

[illegible] रोक्न [illegible] लाई [illegible]
रोक्नेलाई न रोकेमा, [illegible] दिने [illegible], [illegible]
दण्ड गर्नु ।

[illegible] जनता [illegible] लाई [illegible]
अदालती — सामान्य जनता मध्यमसाहस, [illegible]
व अदालतीलाई उत्तमसाहस दण्ड गर्नु । [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोको वधदण्ड इच्छा कोर चेतनवाद वा अचेतनवाद
भएको स्वाभावी (अदृश्य) नबताउन पाल्ला लगायतलाई दोष-
अनुसारको दण्डगर्नु । पुलिसले नयाँ पानगोरि
रक्षा नगरेका पानि दोष अनुसारको पुलिसलाई दण्ड
गर्नु एकजना, पानीको
इन्द्रमा पानीको हाउ वाटो कुनै आदिवास
पर्वतमा भएको तिरको देख्न आएको (रक्षा) स्वाइदुप
छोड्नु गर्नु, हराएको वस्तुको, मालिक, दोषा-
(अपहरणवाद)
चौपायाहरूको रक्षा पानि सबै पुलिसहरूले
~~गर्नु~~ वेदना रहेका बालक वृद्ध रोगी
अनाथ स्त्रीलाई राजाको नजादिक, व प्राणीमात्र
बन्धनवाट मुक्त गर्नु । राजाको चाल चलन मध्यमा
(अवधिको)
केहि पराण वाला वेदना पोचाउ वहेको ~~नभए~~
पालो दोषलगन जमानत दिएकाहरू दोषअनुसार
नवध दण्ड दिएर उत्पन्न पाउछ ।
वन्धनमाहेलाई किन केही वा पयो
कितना, वमाल, शारीरिक दण्ड, नजद ~~...~~ अनुसार
मारीवादवादी आदिवासी / दण्ड आदिवासहरू = ओपान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

TIME-TABLE

Days	1st Period	2nd. Period	3rd. Period	4th Period	5th. Period	6th Period	7th. Period
Mon							
Tues							
Wed							
Thurs							
Fri							
Sat							

General Paper Trading Co.
Sheocharan Lal Road, Allahabad.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कापी. २४

२९५

RAMA

२- खं.

EXERCISE BOOK

Pages 32

२अधिकरण-
प्रकरण-२५-२६

NAME ~~Yajna Raj Dhungel~~
CLASS VII
SUBJECT ~~Sanskrit translation~~ into Nepali

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सातौं अध्याय

२५ प्रकरण द्रव्यहरूको (आम्दानी खर्च) स्रोत लागेर ठाकुँ
आय व्ययका स्रोत लागेर व्याख्यो आयोदा.

अध्यक्षले आय व्ययको स्रोतोका प्रकरणका आधारले विभाग विभागको कामलाई जिल्लो गरी बनाऊन लगाउनु । यसैकुरा लिव

यहाँ प्रदेश२ को जनपदको र त्यहाँ हुने सबै किसिमको आम्दानीको लेखा जमी लगत रखडागर्नु । वर्तमान, स्वाती कार्या

अनाज गृहि प्रजा, नया पुरानो कार्यालयमा द्रव्य लगाऊदा, वृद्धि क्षय= लागत, तेल आदि ... व्यय = नगदी जिल्हीखर्च प्रधान (तया अनाज ... शेष) ब्याजी – दोहरा नाप तौल गर्दा नपुग भनी लिएको थप,

योग = (असल केसलबस्तुको हिसाबह) स्थान, वेतन, = विष्टि = पेठी बेगारी, यिनीका सब संख्या

X कार्यालयहरूमा द्रव्यको प्रयोगगर्दा

रत्न, स्वार = असलजातिन, फल्गु = मामूलीवस्तु कुप्य सुन चाँदि बाहेक अन्य जातिस यिनको अर्धो मोल, रङ्ग, नाप तौल, आवा, मूलधन

देश, ग्राम, जाति, कुल, संघ = वर्ग यिनको धर्म व्यवहार, चरित्र चलन देशको स्वरूप (=ओस्थान) राजवर्गचारिहरूको प्रग्रह = सहयोग सामान वासस्थान, भोग = उपायन पारिहार = छूट भत्त = ... (वाहनको घोडा हात्ती पैदल आदिको = भत्ता, वेतन = तलव, यति पाउने मध्ये कुरा मिलीडाली पाउने आदि रा...
राजा, रानी, र राजकुमार ... रत्न, दराजदारको ... पाते.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गोपालवादिपुत्रक का कारण।

निर्देश– फणाधारी (स्वर्च), आदि पर्वका निर्णिनको भाग (स्वर्च), औषधि खर्च

शत्रु मित्र शत्रुता र सन्धि विग्रह आह्वान प्रदान गर्ने,

त्यो कहिं प्रस्ताव मालेखाउनु (अर्थात बजार जस्तो बहिखाता)

त्यसै गर्दै लेवे (अड्डा खाता) (आयालयको कागज) आम्दानी = खर्च, लिइ–

तपाईं, शेष–(बाँकी बाँकी) आय, व्यय, नीवी = बचत –

कर्मचारीहरूको उपस्थिति यो काल – अर्थात १० बजे देखि ४ बजे

प्रचार (कर्मचारीहरूको गति, चरित्र, स्थिति यो चाहिँ लोवे

= लालढड्डा) राख्नु) आसन, मन्त्री [illegible] कान गरे

ले मुद्दाको अवलम्ब बनाउनु (बारे जानाभिज्ञान) (व्यवहारको [illegible])

{ चार भाई बनीगान कर्मचारीहरू नभए – २०३२ अवस्था (साधुवादिकर्म भनिने)

पत्ताएकोलाई अदन्तखर्च दिनुर जनलाई (दण्ड दिदा) मद्दत नदिदा राजाको

पश्चात्ताप नहोस भन्ने अवलम्ब बनाउनु।

धेरै जना भैलो गरे कामको पुत्राहरूलाई (समय घोषणा

अवलम्ब बनाउन जनलाई ~~बनाउदा~~ (गुप्तचर बनाउँदा) राजालाई पश्चात्ताप नहोस्,

(साधुवादि व्यवस्थापिके मधुपद्दप न राजा उजुरीपछि)

तसर्थकर्ता विरोधीहरूले, मनोकर्ता, सामुपाल पुन गई स्वामी

आदिले बल्लाभको ज्ञात पूर्ति गर्नु।

साधलिए [illegible] काम गर्दै। उत्तरायणहरूको [illegible] हात्ती घोडा
को आदवालदारविहङ्ग उत्तरायणह बदलाइन्छन्। ति. को [illegible]
रहनेमानिसहरू [illegible]
को, शिप [illegible] तिनी [illegible] ति संरक्षकको [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] अड्डा रक्षा गर्नु

मानो मित्रेणका परीसवको जद वा विष रसायनालेको थाकिन
त्यहाँ राजाको अर्थ विभागमा रहन्छ आनि त्यसपछि [illegible] चाँहिँ
स्वादनालीले स्वाकिन।
पानी फेरि दिनहरूमा [illegible] पानीपिउँको [illegible] त्यहाँ
[illegible] आएका पुनः पनि [illegible] पत्ता लगाउन सकिन्थ
आकाशमा उडने चराको गति पत्ता लगाउन सकिन्छ
त्यहाँ आवश्यकता [illegible] पुनः [illegible] गतिविधि पत्ता
लगाइँदैन।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विद्यालयमा (बाहाविवर) गोधा बालकलाई [अफूलाई समेत तिनी [जोगी
रुपमा गयो। बदर = बानर। जथामाते बाधा दिने, पाछि बोलदिने
तपस्वीलाई दुई हातलाई राखदुपछ। उसले बालकबाट को पावादौ छिन्यो घनलाई
बोहलाव सँग रचोगा सिङ्गाउछ त्यो मुल हरबाट उछ। जो जीत जाव
बालको ऊति उतीरवाते अथवात पाछिको नदेत तावालिक बस्नाउछ
डाको, आफूलाई र गोधा बालकलाई तिर्थो बसाउछ त्यो
राजालाई सिङ्गडेको बोहितमध्ये
बदर खुवाउछ। त्यो बन्दा आनन्द छ भने त्यसलाई गार्नु। रु कुरा
सिकाइन्छ
ठीक छ भने त्यसलाई नङ्गाउनु पर्ति हुन्छ। आफ्नो घाण्टा घर बसाउछ
देशका
हलो कामदारीहरू ठाउँमा सेनाको छुडीलाई (बन्जुरलाई)
अथवा राजविदेशी अथवा पराक्रमी पुरुष
अथवा शत्रुको देशमा
पाठक बारछ, नागारिक [आनमा हरुको [illegible],
- ओखाद्छ, पोला [illegible]को, यो गुप्तचरद्वारा स्याको सम्झाइदयो,
भित्र, गोधा बाधा, बाधु - शाखाव र इलाको आपस विपपातिपला
लगाउन। यसपाइको मुलबाट नबुझ्ने बन ओसार्छ त्यसलाई
मित्रीया नै त्यस्को गुप्त कुरा पत्ता लगाउन। राजोमा मत्तोलागो
पाछिन त्यसलाई शत्रुको आज्ञामा बस्ने भने भाग्नुपर्ने लगाई
मारदिनु।
त्याण्याको अवधहरुको (हिसाबमा) भने, बालजीवन
उपाध्यक्ष
को जोगी बाबिलागर्ने (लोकप्रिय) [illegible]हरुसँग
(उपाध्यक्ष)

(सुधारको मा ३६९ देख)

वर्तमान
जगको वर्ष ३५४ - अहोरात्रको हुन्छ। (अर्थात पश्चात =)
वतन खण्डवार्तिकवर्ति
आमा बुझिमाको देह गरेको (कम बाकी) दिनु।
ज्योतिषविद्हरुको अनुसार आध्यात्म मान। जनपद कोवाहक
राजनपद (ग)
चार पत्तोलगाउनु देश, चाल, पूर्वस्थिति, पत्तो नपाउने अवस्थाले
उत्तरवाल
हुन लाभ गुमाउछ। उद्योगको क्लेश नसहने हुनाले आलस्यले
लगेर (अभावबाटले (संकोश)
शब्द स्पर्श आदि इन्द्रियबाट विषयमा प्रमादले। बदनाम, अपमान,
डराएर धनलोभ
भएको, (~~हिंसा बुद्धि गरेर, कोपले~~) चाहे बाटा तिनि आएकाको
~~आत~~ लालचले, हिंसाबुद्धि गर्ने कोपले, विद्या द्रव्य
राजपुरुषहरुको आश्रयहरुदा, बहानाले, नाप तौल, अनुमान
गरानाको तौलबाट ल्याउनाले, लोभले गर्दा आमदानीमा
हानी गराउनेछ।
मध्यदेश, बाहिरको जनपद, चाल, पूर्वस्थिति, शब्द नपाएमा
लाग्ने
कर्नामले, उद्योग गर्ने हुनाले, अनुमान गर्ने ढुङ्गा आदिको
बोसमा
पोशाकओगानआदि
नामको पनि बढा ऊनको अधिकार बाढ्ने डाकेर भएले, कामचोर
धनलाई आपसमा नबुझ्ने गरेमा लालचले, हिंसा घात
गर्ने बुद्धिले गर्दा कोपले, विद्या, धन, राजपुरुषहरुको आश्रय
बाहिर
लिएर बहानाले, नाप, तौल तथा ~~[illegible]~~ गराउनाको
ओमले आउने आमदानी कम गराउँछ
डलमा ~~[illegible]~~, हिसाबकिताबमा भूल, हानि गर्छ।

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आम्दानी
४. यी आठ किसिमका दोषबाट धनको हानी हुँदा जति धन हानी भएको
छ त्यस्को सवाई बढीमा दण्ड गर्नु भनी मनुका मतालबले अपराधीले
जुन वर्णको दोष हुँदामा
(८४) मा आठगुना शूद्रका अपराधीले, ४० गुना भनी
१६, अपराधीले, २० गुना भनी शूद्रका अपराधीले भनेका छन्
ठूला सानु अपराध अनुसार दण्ड गर्नु भन्ने यो आरित्यको मत छ।

५. यी आठ किसिमका दोषबाट जति आम्दानीमा नोक्सान पर्दछ दोषको
क्रमिक संख्यानुसार एक एक गुना बढाई दण्ड गर्ने अर्थात
अज्ञानले भएमा आलस्यले २ गुना प्रमादले ३ गुना इत्यादि कायमले (स्वेच्छ
५, ८ दर्पले ७ – लोभले ८ गुना। यति भनी मनुका अपराधी
ले भन्दछन्
गराउन धाविन छन्
हिसाब जाँच अध्यक्ष छन् मुख्य अध्यक्षका जिम्मा हुन्
लेरता ५२ श्लोक – अ ~~आ~~ अर्थात्को पुर्णमा ...
~~ति आयको देशको छापलगाएको पुस्तक, बहिखाताहरु ...~~
लिन्को छापलागेको बहिखाता, नीवि (बचत धनमा छापलाइदी
एकै ठाउँ राखी, परस्पर कुराकानी गर्न नपाउने रोकावट गरी
दिनु) । आय व्यय २ नीवाको तिरोज सुनेर त्यो बचत
बचाधनको अगाडि लेखाउने
तिरीजभन्दा
लाई ~~...~~ दाखिल गराउनु । ~~अग्र~~ भन्दा आयमा
बहिखातामा बचत बढनेमा अपव्यय व्ययको आयभन्दा–

... Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वास्तविक

बहिखाताओंले (वार्षिक) अध्यक्ष उपस्थित रहँदा पनि व्यापारिक (जँचाउने हाकिम = कर्मचारी) हाजिर नभएका कारणबाट लाई पूर्व साहसदण्ड (२५०) दिनु। त्यसको विपरीत जँचाउने उपस्थित रहँदा वार्षिक अनुपस्थित भएमा कार्यिकलाई दोब्बर दण्ड गराउनु (५००)

तोकिएको समयमा नआउने आएपनि बहिखाता र बाँकी [illegible] नली आउने (व्यापारिकलाई) दिनुपर्ने आगावो (पाउने भन्दा) १० गुना दण्ड गर्नु।

जाँचकी उपस्थित भएमा जँचाउनु पर्ने हिसाबकिताब नमिलाउनुपर्ने नमिलाए मा ५ हजार दण्ड। जँचाउने उपस्थित भै जाँचने अनुपस्थित भएमा कारणिकको दोब्बर दण्ड दिनु।

× कुनै विभागीय अध्यक्ष झूठो बोल्ने र ठीक र नमिलाउनेलाई उत्तमसाहसदण्ड गर्नू (१०००)

घटी हुन आएमा। आयभन्दा व्यय बढ्ता र व्ययभन्दा आय देखाउने व

(वचतबढी बाट) आय व्यय ~~पुस्तको घटी हुन~~ बढ्तादेखि [illegible], सुनेको

अग्र = तिरेभन्दा बहिखाताका आय व्यय बचत, [illegible] आयभन्दा

आय र नीवचतमा मिलाउँदा व्ययमा कमी देखिएमा जति

व्ययमा [illegible] त्यसको आठगुना अध्यक्षदेखि गराउनु।

बढ्ता भएमा बढी जति लै अध्यक्षले बाढ्छ।

समयमा नआउने र बहिखाता र बचत नदेखाउनेलाई (बहीखाता नजँचाउने उ)

देय आगावो, दशगुना दण्ड दिनु। ~~जाँचको~~ अध्यक्ष (स्वयममा) (हुँदा पनि) उपस्थित भएमा ~~जाँचत~~ (= उने) अध्यक्षको ~~अनुपस्थित~~ (अनुपस्थित जाँचने लाई) ~~पूर्व~~ (२५०)

दण्डदिनु। जाँचकी उपस्थित भएमा र जँचाउने पनि अनुपस्थि

निरु जाँचेन दिएमा दुगुना दण्ड दिनु। अर्थात् (हजुर जाने) (प्रमाणपत्र धारेका) (विवरण प्रमाण)

महामात्रहरूले (ठीक भए पछि) ~~[illegible]~~ (साधारणलाई) सम्पूर्ण आय ~~व्यय~~ सुनाउनु।

(विभागीय अध्यक्षको आय व्यय नीति तिनमा नमिलाएको [illegible])
[illegible] अध्यक्षहरू मा पुग [illegible] महामात्र [illegible] (उपस्थित नहुने)

उप [illegible] साहसदण्ड दिनु। तोकिएको दिनमा बुझाउनुपर्ने
~~[illegible]~~
[illegible] बुझाउनलाई, १ महिनामा पर्दछ। त्यहाँ माथि १ रुपैयाँ

को पुरुषको दरले दण्ड लिनु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुम्भाउनुपर्ने द्रव्य निकाले राख्ने नगरमा कुम्भाउन नसके तेलाई १ महिनापछि
१ महिना पछि – १ महिनाको २ सयका दरले दण्ड दिनु ।

कुम्भाउनुपर्ने द्रव्य

यस्मादि

थोरै मात्र बाँकी राख्ने मा, पाँच दिन पछि म्याद दिनु ।

+ तोकिएको प्रमाण बाकी दाखिल गरेर र बाहिरका तोकिएका (म्याद दिनु हो कि नहुने भो कुन्) लाउने लाई, उत्पन्न कार्य अवधा, वाणिज्य, पूर्व स्थिति (संस्थान) / संकल (हिसाबको तापको रीति) निर्वतन (कानुनी प्रयोगमा योग्यता) अनुमान, चेवाहरुका विचार गर्नू ।

बाहिपुस्तकमा राजवर्षको आम्दानी उतार

दिन दिनको आय व्यय बाँधि लेख्ने गरी पाँचदिनका जम्मा जोरेर पर्ने भएको यो पाँच दिनको जोडेर १ पक्षको अन्त्यमा जम्मा गरी (Total) दुई पक्षको अन्त्यमा १ महिनाको अन्त्यमा पुनः ४ महिनाको जम्मा गरी १ चौमासाको अन्त्यमा ३ चौमासाको जम्मा गरी वर्षको अन्त्यमा संकलन (Total) लेख्न गर्नु. आम्दानीमा व्युष्ट, (राजवर्ष, मास, पक्ष, तिथि) कार्य = समय (वर्ष १९३८) देश (ठाउँ), मुख – लागत, उत्पत्ति (स्वक शुल्क आदि बाले तर्फ) अनुवृत्ति = साक्षि जिम्मावाला आदि प्रमाण = ५ नापतौल, दायक – हिसाब बुझाउने, दापक = उठाउने, निबन्धक = लेख्ने, (प्रतिग्राहक = तहवीलदार) ३ उद्धारक = उठाउने, निधाता = राख्ने = तहवीलदार / व्ययमा निति देशकाल मूल्य, लाभ (पक्ष मास तिथि आदि निश्चित) देय = दिनेका, योग – हिसाब, प्रामाण = नापतौल आज्ञापक = आदेश दिने, उद्धारक = लिने उधारो लिने व्यक्ति, निधाता = तहवीलदार, भंडार. प्रतिग्राहक = बुझ्ने,

नीविमा व्युष्ट, देश काल मूल्य अनुवर्तन रूप स्वरूप (नगदाजिन्सी

Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लक्षण = चिन्ह परिमाण = नापतौल, निक्षेप भाजन = राख्ने भाँडो, औपायिक
जिम्मेवारी गरी देखाउनु ।

राजाको धन का तिजोरी बन्दीखानाका नलेख्ने, आदेशबाहेक
नियम आय, व्यय गडबड गरी लेख्ने, यस्तो मुख्यकारणीलाई प्रथम साहस (अर्थात २५० पण) दण्ड
वस्तुलाई उत्तम मध्यम अधमको रूप गडबड पारेर क्रमविक्रीलाई उल्टोपाल्टो
पारी, दोहरा पारी लेख्नेलाई १२पण दण्ड । बाँकी (नीवी) लाई
घटाएर लेख्नेलाई दुगुना (२४ पण)। चोरी गर्ने लाई ८गुना अर्थात ९६पण,
हीनाबीना गर्नेलाई छुट पण, बिग्रेसकेको माउजुमर्छ (प्रतिदान)

झुठा कुरा गर्नेलाई, चोरीको सजाय, पछि चोरको
पाछि पत्ता लागेको, आधी मूल दामको अधोवेशीलाई पछि फेला
परेकोमा पनि चोरीको सजायको दुगुना ।

सातो बस्नु रुन्नु बढाएमा खुशी हुनु
गरीब कथकलाई मानी स्थायी जगाउनु ॥१॥ छवि २५ प्रकार

University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२८ प्रकरण

कर्मचारीले राज्यको धन खाउने विषय :—

राजस्व बढोत्तर धनजम्मा

सबै काम काज धनबाटै हुने हुनाले सबैभन्दा पहिले (कुल धनको) खजाना
धनको अभिवृद्धि
गर्नुपर्छ। जनपदहरू बढी धान पाकेर, देश, जाति, कुलको आचारको पुरानो
रितिथिति खलल नगरी, महिलाहरूलाई रमाउन नदिनु, चोर समात्नु, राजकर्मचारीहरूलाई कायम राख्नु,
अन्नको सबै किसिमका अनाजहरूको वृद्धि, जल स्थल मा हुने, बिक्री
गर्ने वस्तु धेरै हुनु, अन्नादि उत्पादनको बढाउन गर्ने, माफी दिन
नपर्ने (परिहार क्षय) (नगद वस्तु सुवर्णादि) बचत गराउनु, यी चाहिँ कुकुरीलाई
बढाउने उपायहरू।

प्रतिबन्ध, प्रयोग, व्यवहार, अवस्तार

१. सेवाबाट आमदानी कर्मचारीहरू आफूले व्यापार
गर्न, माफी गराउनु, उपभोग गर्नु, सट्टापट्टा गर्नु (अ) हरण गर्नु
यी दिएका कोषको हानि गराउने हुन्।

प्रतिबन्ध — सिद्ध भै सकेका तयार भएका वस्तुको उठाउन पर्ने
कर नउठाउनु। (२) उठेकोलाई कोषहरूमा आमदानी नबाँध्नु,
(३) आमदानी भएकोलाई कुकुर दाखिल गर्नु। यसमा नोकरानी
दण्ड गर्नु। (२) प्रयोग सरकारी द्रव्यहरूको व्यवहार लगाएर खानु।
(३) सरकारी द्रव्यबाट कर्मचारीले व्यापार गर्नु।
४ प्रयोग र व्यापार मा लिएका फाइदाको डबल दुगुना
सजाय गर्ने।

Tribhuvan University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

क्षेप = तोकिएको

आमदानी पट्टी

(४) अपहार: —

उठाउनु पर्ने बेलामा नउठाउनु अथवा बेला नभएको उठाउनु त्यसमा, नोक्सानीको ५ गुना दण्ड।

तोकिएको आमदानीलाई घटाउनु अथवा तोकिएको खर्च बढाउनु त्यसमा आठौं नोक्सानी भएको छ त्यसको ८ गुना दण्ड गर्नु।

उपभोग: — राजद्रव्यलाई आफूले भुक्तनु वा खुवाउनु त्यसमा रत्न खानेमा घात = वध। बहुमूल्य असल माल उपभोग गर्नेमा मध्यम साहस (५००) सामान्य माल उपभोग गर्नेमा बिगो भरी बिगो बमोजिम दण्ड।

परिवर्तन: — राजकोषको द्रव्य अर्को द्रव्य सट्टा राख्नु, राजाको द्रव्य लिनु। यसमा उपभोग सरह दण्ड हुन्छ।

सिद्ध भएको आमदानी बही (खाताको) मा नचढाउनु अथवा बही खाता मा चढेको खर्च नदिनु (बाहिर), बचत धनलाई (हातमा परेको) लिएको छैन भन्नी ठान्नु। यस्ता तीन किसिमका हुन्छन्। यस्ता तीन किसिमको अपहारमा १२ गुना दण्ड।

विभागीय हाकिम हरूले राजद्रव्यलाई हरण गर्ने चार थरी छन्

(१) पैले तयार भएको (कसैको ... लाई) पछाडि ... (२) अथवा पछाडि आउने आमदानी ... बही मा चढाएको तयार भएकालाई पैले नै उठाउनु। (३) उठाउनु पर्ने उठेपछि सापेक्ष (४) न उठाउनु पर्ने (माफ हुन भएको) उठाउनु नपर्ने उठाउने

Balmeeki Campus, Kathmandu

(व्ययपद्धी)

(५) कसैद्वारा मैले सबैलाई बाकी देखाउनु। (६) नउठेको रकमलाई उठेको असुलेको जस्तो। (७) थोरै उठेकोमा धेरै गराउने, (८) धेरै उठेकोमा थोरै गराउने (९) एकपटक उठेकोमा अर्को पटक दोहोर्‍याउन (१०) एउटाबाट उठेको अर्काबाट उठेको देखाउने (११) दिनुपर्ने दिएन (१२) नदिनुपर्नेलाई दिएको (१३) कसैलाई नदिएको (१४) कसैलाई दिएको (१५) थोरै दिएको धेरै देखाएको (१६) धेरै दिएकोमा थोरै देखाएको (१७) अर्कै थोकलाई दिएकोलाई अर्कै थोक देखाएको (१८) एउटालाई दिएको अर्कोलाई दिने (१९) दाखिल भएको दाखिल नभएको देखाउनु २० दाखिल नभएकोलाई दाखिल भएको देखाउनु २१ जिन्सीलाई नगद र नगदलाई दाखिल गराउनु २२ नगद दिएकोलाई दाखिल नगर्ने २३ सामूहिक खर्चलाई व्यक्तिगत गराउने। २४ व्यक्तिगतलाई सामूहिक गराउने। २५ बहुमूल्य वस्तुलाई सानो मूल्यले साटापाटा गर्ने २६ सानो मूल्य (बहुमूल्य वस्तुलाई) सस्तो वस्तुसँग साटा, २७ बहुमूल्य वस्तुलाई सस्तो वस्तुले (२८) चल्तीको नोटलाई बढाएर लेख्नु। २९ चल्तीको नोटलाई घटाएर लेख्नु। ३० थोरै दिनको खर्चलाई धेरै दिनको देखाउनु अथवा धेरै दिनको खर्च लिएर थोरै दिनको देखाउनु। ३१ वर्षमा अधिक

(खर्चपद्धी)

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

कौटिल्यले धर्मतन्त्रमा नियमन गर्नु

युक्त (आयुक्त) = अध्यक्षले खाएको शङ्कालाग्दा (उपयुक्त) स्थानमा आदिको जाँच गर्ने

∴ मन्त्री = अध्यक्षमध्ये मन्त्रीको सभापतित्व लहरी द्वारा वैयावृत्यकर… पितीधकलाई कृत्यकलाई सोध्नी गर्नु

(कुनै लाउने)

नाटो रेखा विभाग गर्नु

मारहेको देवाए [मैन्तिमा बढाउनु (३२) मैलाको दिन बढाउनु

(३३) अधर्मीहरूको उपस्थितिमा बढी दिवाउनु। (३४) रुन्दा बाट आएको (रुन्दा) लाई कुनैबार आएको भनी लिनु। (३५) धार्मिक कामको संस्थामा घटी गुल्याएर धन खानु। (३६) [एकापाइबार आएको धन लाई अर्को तिरबार भनी दिवाउनु।] (३७) धार्मिक कामको र पाविलाई पतिदाहले दिनुभन्दा घटी पारी खानु। (३८) कुनै काबिल सहूलाई (कबार) ~~धार्मिक कामको~~ कसैलाई बाधक तुल्याइ उपयोग गर्नु कसैलाई छोडी दिनु। ~~मानुद्वारा~~ ~~।लिखित कुराका कसैको~~ ~~व्यभिगत रूपबाट उठाईनु~~ (४०) ~~आनिको~~

३८ ब्राह्मणादि जातिवाद खडा गरी ~~अपहरण~~ ~~लूट~~ विभाजन व्यवस्था गर्नु …। ~~लौ~~

३९ कौल लिन्दामा धनी कसैलाई कसैलाई गल्ती भनी बढ्ने पारी ~~राजालाई~~ ~~दण्डको~~ ~~छाउनि~~ ~~आदि~~ ~~राखेका~~

~~घटी बढी पार्नु~~। (नाप तौल ~~आदिमा~~ (छल तराजु) को परिमाणमा घटी ~~बढी~~ ~~पार्नु~~।। २. नापतौल नाप तौलको भाडाहरूको ~~आगमन~~ गडबड गर्ने। पनि ४ किसिमबाट की बजार खान बाटो बन्ध (दाममा)

Parg… (सम ४० ~~किसिम~~ अध्यक्ष हरूले बीच ~~खाएबाट~~ चोरीको सन्देह मरुभूमि कर्मचारीकि विचार गर्नु)

क्षि आचरण, व्यभिचारी को, कर्मचारी, (विरुद्धलिखी) (२) (~~मण्डागण~~ निधायक) भइ रे तहबीलदार ~~कुनै~~ लिन्छ

(२) ~~बस्ने~~ बोहरूवाला लोगले (निबन्धक) र ~~लेखक~~ (प्रतिग्राहक) (५) ~~करनेको~~ (~~दण्ड~~ दायक:) दापक: (दिलाउने जिम्मावाला ~~जिम्मेवार~~) मन्त्री सन्दर्भ:

पर्व पी सबै ~~धनके~~ स्वामी हरूको ~~काम~~ ~~गर्ने~~ ~~भाषिक~~ जाँच सामित खडा गरि ~~… जाँच गरेर~~ पनि हरूले (~~कर्मचारी~~ संग मिली) झूठो बोल्ने

… Sanskrit University … Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

कुनै एउटा भाग

सबै कुरामा जरिवाना गर्ने भौंका दिने
(साधइन्छ)

~~सावित गर्ने [illegible] यदि राजा परस्पर [illegible] गुप्तिपालो लाई [illegible]~~

~~कुरा सिद्ध गयो~~

नठहरेमा ~~सजाय~~ [illegible] बोल गर्ने (गुप्ती सूचक) आफ्नो जाहेर वालाले कुरा सिद्ध गर्न सकेमा

त्यसबाट आएको छ भागको १ भाग पाउँछ।

अध्यक्ष

~~[illegible]~~ दोषी सरह नै दण्ड दिनु। ~~[illegible]~~

"दोष लाई (जनपदका) बस्तीमा सबै ले थाहा पाउने गरी प्रचार गरे" पनि

अध्यक्षले [illegible] घुस खाई को मद्दमा [illegible] जीवनको पारेको मा [illegible] दियाउनु

सावित गराउने [illegible] लाई राजाले [illegible] उसलाई नदीपार जाति [illegible]

~~[illegible]~~ घुस [illegible] दिलाइ दिनु। एवं चोरी, धैरै ले धेरै [illegible]

~~[illegible]~~ सबै [illegible] सावुत नगरपाति ~~[illegible]~~

सावित भएमा सबै उजुरीको (वेगरा) कोति पर्दछ। अथवा कुनै [illegible]

[illegible] कुनै [illegible] दोषी [illegible]

~~[illegible]~~ दिनु। [illegible] धनको अपहरण गर्दछ र थोरै भाग [illegible]

हुन्छ भने सबै धनको दोषी मानिन्छ। ~~[illegible]~~

~~[illegible] कुरा [illegible] राजाको [illegible]~~

~~[illegible] धनको [illegible]~~। सूचक [illegible]

[illegible] नौवा छठ्ठैमा ५२ [illegible] १ भाग पाउँछ। ~~[illegible]~~

[illegible] ~~अपराध [illegible] जिन्सीको [illegible]~~ थोरै

धेरै कुरा वा वातलागेमा [illegible] थोरै उद्दार गर्दा [illegible] राजालाई [illegible]

भाग पाउँछ (छैठौं भाग) छ्दा नसकेमा उसलाई [illegible] शारीरिक

दण्ड (बाडवाई) [illegible] नगरी दण्ड दिनु पर्छ।

उसलाई [illegible] दया गरी [illegible] छाड्दिन।

[illegible] University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

यथार्थ ठहरेजस्ता कुनै कुरै छुट्टिपाउँदछ।
अचानक दोषदर्शी अनुदीन वध दण्ड गराउँछ।।

२७ प्रकरण

उपधायुक्त परीक्षा (विश्वासी जाँचको अधिकारीको परीक्षा)

अमात्यहरू — मन्त्रीको गुणदण्डमा सर्व विभागका अध्यक्षहरूलाई शान्तिपूर्वक कामका लगाउनु। पिताको पापमा पनि धर्मशास्त्र जाँच गरेर गर्नु। चित्तको मनुष्यको चित्त आन्तरिक हुने हुनाले। सबै साक्षीहरूका घोडापनि अधारहरूको विरोधमा जाँचे कामकाजमा आन्तरिक पनि विस्तृत उन्छन्। अतः पनि प्राणले अर्थ, धर्म, काम, भय, देश, काल, कामका को ज्वाला (प्रकोप) लोभ आदिको विनीहरूमा जाँच गर्नु। धार धारका शक्तिहरूमा आदेश धर्मोजी पाउनमा एकमात्र पनि [illegible] पाउनमा विशेष [illegible] बाँकी गर्ने। चित्त मन एकाग्र नहुने फाइदा उडाइदिने हुन्छन्। फुटेमा फाइदा बिगार्न हुन्छ। मालिकलाई जोड नगरी संकट [illegible] मालिकलाई जोट [illegible] पनिहरूले नदेखेको (कपेश्वा) [illegible], वेतनको [illegible] को पनि दुगुना दण्ड गर्नु।

पिता जस्तो आदेशवंशोजी [illegible] [illegible] गर्दछ

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

अपराध – दण्ड
राजस्व – आमदानी

त्यसले पदोन्नति [illegible] पाउँदछ । थोरै आमदनी भै धेरै खर्च
गर्दछन्, त्यसको सजायँ हुन्छ । खर्च थोरै [illegible]
आमदनी खर्च [illegible] राजकोष [illegible] आवश्यक
छन् । [illegible] चेतावनी [illegible] भन्ने
[illegible] । जसले राजाको आमदानी [illegible] त्यसको
राजाको आमदानी [illegible] । [illegible] (अज्ञान [illegible])
इत्यादि [illegible] आमदानी [illegible] गरेको छ भने त्यो [illegible]
[illegible] अपराध [illegible] दुगुना तिगुना [illegible]
(राजाको) आमदानी दुगुना गराउँछ त्यसले जनपदलाई [illegible]
त्यो धन [illegible] राजालाई [illegible] (अपराध [illegible])
यी [illegible] अपराध [illegible] दण्ड दिनू । [illegible]
आमदानी [illegible] खर्च [illegible] गराउँछ
त्यसको [illegible] [illegible] त्यति दिन [illegible]
[illegible] कर्मचारीलाई वेतन [illegible] नोकरी
[illegible] दण्ड दिनू । [illegible] [illegible]
(नासिएको [illegible]) [illegible] आमदानी खर्च, [illegible]
राजालाई, [illegible] । [illegible]
खर्च [illegible] (जफत [illegible]) [illegible] आमदानी [illegible] (पाइको)

Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निर्वर्ण — झारवाटि, कचावाटि
प्रवहण — [illegible]
अवकाश — [illegible]
[illegible] — [illegible]
सहचारि — [illegible]
नीवी — [illegible]

उद्घाल = उघार्नु [illegible]
प्रचार = [illegible]
लञ्च = घूस
उत्कोच — [illegible]

TIME-TABLE

Days.	1st. Period	2nd. Period	3rd. Period	4th. Period	5th. Period	6th. Period	7th. Peirod
Sun.	ई	ग्रा	अ	[illegible]	ने	क	इ
Mon.	"	सं	अर्थ	द्रा	सईन्स	[illegible]	जोग्राफि
Tue.	"	ग्रा	औ	रा	ने	क	इ
Wed.	"	सं	अर्थ	द्रा	सा	[illegible]	जो
Thurs.	"	ग्रा	अर्थ	रा	ने	क	इ
Fri.	"	सं	बी	द्रा	×	×	×

Nepal Paper House

Kathmandu (Nepal)

University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२९४

कार्तिक ११

३ आधि —
प्रकाश —
५८-

DeLuxe

३—१

३ धर्मस्थीय
प्रकाश ५१
५८
१ अध्याय

धर्मस्थीय

धर्मस्थीय आलेखाण

पाटिलोश्वेनाट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तेस्रो धर्मस्थीय (दिवानी) अधिकरण

प्रकरण ५७-५८ पहिलो अध्याय

व्यवहारस्थापना—विवादपदनिबन्ध

४ मन्त्रीका गुणलेयुक्त भएका धर्मवेत्ता, तीनजना दुई वासीको साँधमा (जनपदसान्धि) दशगाउँको प्रधानकार्यालयमा (संग्रहण) द्रोण (४ सयगाउँ व्यवस्था को प्रधान स्थलमा) स्थानीय (८सौ गाउको मालिकको कार्यालयमा) [illegible] व्यवहार अंश आदि दिवानी कारबाही गरून्।

लुकी छिपी गरेको, अन्तरगार (धाजित्र गरेका) रातीमा गरेको जंगलमा गरेको, छलपूर्वक गरेको एकान्तमा गरेको व्यवहार आदि (लेनदेनलाई) गैरकानूनी ठहराउन्। यस्तो गैरकानूनी (प्रतिषिद्ध अवस्थामा व्यवहार गर्ने) गराउने व्यक्तिलाई प्रथम साहस दण्डदिनू (२५० पण) ~~हुने~~। यस किसिमको व्यवहारलाई ~~सही मान्ने~~ सुन्नेलाई प्रथम साहस को आधा दण्ड दिनू। विश्वासपात्रलाई दिएको धन बाहेक अरु कुनै दण्ड नदिनू।

जनसम्पर्कमा ~~आई~~ नआई घर खेत आदि धितो राखि लिएको ऋण र लोकनिन्दा नहुने गरि लुकी छिपी गरेकोपनि सदर हुन्छ।

निम्न अवस्थामा धाजित्र गरेको व्यवहारपनि वैध ठानिन्छ अंशबण्डा, फल्नो फल्नो सामान बिटानजी राखेको (निक्षेप) उपनिधि (किनानगरी राख्न दिएको) वस्तु स्त्री धनसम्बन्धी (दाइजो आदि) घरदेखि बाहिर नआउने स्त्रीजातिले गरेको लेनदेन, होसमा रहेका रोगीले गरेको व्याप

वैधनै मानिन्छन् ।

रातीमा गरिएका भएपनि निम्न काम अवैध नभै वैधनै हुन्छन्

साहस (अर्काको बलपूर्वक लिने काम सम्बन्धी, घरमा प्रवेश गर्ने सम्बन्धी, कलह सम्बन्धी, विवाह सम्बन्धी, राजाको आदेश सम्बन्धी रातीको पूर्व भागमा व्यवसाय गर्ने हरूले गरेको काम.

व्यापारी समुद्रको, गोठालाले, आश्रमवासीले, व्याधाले, बटुवाले आफ्नतामा गरेको काम वनवासीसंग गरिएका व्यवहार जङ्गलमा गरेकोपनि वैध हुन्छन् । गुप्तचर र सुन कमाउने हरूले गरेको व्यवहार (लेनदेन) छल पूर्वक गरेकोपनि वैध ठानिन्छ । गान्धर्व विवाह सम्बन्धी (लेन देन) एकान्तमा गरिएको वैध ठानिन्छ ।

माथिका विषय बाहेक अरू विषयमा गरिएको तिरोहितादि व्यवहार वैध मानिदैन ।

पराधीन व्यक्तिले गरेको लेन देन, अप्राप्त सामर्थ्य बालक छोराले गरेको काम, कुटुम्ब भरण समर्थ पुत्र छँदा व्यवहार निवृत्त बाबुले गरेको काम, कुलच्युत भई हटेको गरेको काम (व्यवहार) अंशबण्डा नहुँदै कान्छाले गरेको, रोगी भएकी स्त्रीले गरेको, कुटुम्बपोषक छोरो रहँदै आमाले गरेको) दासले गरेको, बन्धक राख्नेले गरेको, नाबालक, र अत्यन्तवृद्धले गरेको, महापातकादि दूषित व्यक्तिले गरेको (अभिशस्त) सन्यासीले,

... in Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

Note — आदेश = किन्नु, दान, र
आधि = धीतो

लागे, बहिरोले गरेको, स्त्री मदिरा आदिमा आसक्त भएकाले गरेको लेनदेनको व्यवहार वैध मानिदैन। किन्तु कुनै प्रधान अधिकारीद्वारा अधिकृत गरेका भने वैध मानिन्छ। ती अधिकारप्राप्त व्यक्तिहरूमा पनि रिसाएकाले, दुःखीले, खुशीभएकाले, मातलागेकाले, अथवा दण्डपाएकाले व्यक्तिले गरिएको लेनदेन वैध मानिदैन।

पसकिासिमका प्रतिषिद्ध व्यक्तिले गरेको या गराएको, र साक्षीभए कालाद बेग्ला बेग्लै पूर्ववत् दण्ड दिनु।

आफ्ना आफ्नाजातिमा, आफ्नो आफ्नो देश, आफ्ना आफ्ना सम्पर्का आफ्नै क्रियाक्रम अनुसार गरिएका सम्पूर्ण

साक्षी रूप लक्षण प्रमाण आदि गुणले पुष्ट भएका सबै व्यक्तिहरूका लेनदेन वैध मानिन्छ। यी व्यवहारमा पछिल्ला कागज वैध मानिन्छ। किन्तु धीतो र दान र बेचाबिखानमा पहिले गरेकोनै सदर हुन्छ। यहाँ सम्म लेनदेनको कुरा भनियो

वादी र प्रतिवादीले आफ्नो मुद्दा लिएर आएमा दावीभन्दा तिनीहरूका देश, गाउँ जाति गोत्र, नाम, काम लेखेर उनीहरूले दिएको लिएको धन, आदान प्रदानको सम्वत्, ऋतु, महिना, पक्ष, दिन, ववादिकरण, ठाउँ पनि आफ्नो पुस्तक (रजिष्टर

देश - साक्षी
अपव्यय - अपसारित
निपात:- पराजित

दर्ज गरी सर्वपछि वादी प्रतिवादीका गुरुत्व लघुत्व मापलाई पनि आफ्ना कितावमा लेख्नु। यति गरे पछि लोभिएको र तिनीहरूले बयान गरेको कुरालाई मिलाऊन्।

पहिले लोभिएका कुरालाई छाडी अर्को कुरा तिर जान्छ, पहिले भनेको कुरासँग पछिल्लो कुरा नमेल खाल, अर्काले भनेको निर्दोष कुरालाई दोष देखाएर चुपलाउँदछ, स्थान, साक्षी, देखाऊने प्रतिज्ञा गरी देखाऊन नसक्ने अथवा धेरै साक्षी भनी थोरै देखाऊने या साक्षी हुन नसक्नेलाई साक्षी भनी देखाऊने, लेखिएको साक्षी बाहेक अरु नै साक्षी देखाऊने, साक्षी खडा भएमा साक्षीले भनेको कुरालाई "यो हुँन" भनी फरक्ने, साक्षीहरूद्वारा निश्चय गरेको कुरा हुन नदिने, कुरा बानी गर्न मुनासिब नभएका ठाउँमा साक्षीसँग कुरा गर्ने, इत्यादि आफ्ना दूषित कुराले पराजयका कारण हुन्छन्। यसमा हारेले दिने विगाको पञ्चांश दण्ड। ~~मा पाञ्चमा दण्ड~~ आफै साक्षी भै ~~...~~ झुट्ठा गरेमा हारेले दिनु रकमको दशांश दण्ड। हारेर पाइने धनको अष्टमांश हाकिम कर्मचारीको वेतन हुन्छ। सभाको खर्च मर्जी भएको हिसाबले दिनु। राजकर्मचारीको खर्च र समन आदिमा लागेको खर्च हारेले दिनुपर्छ।

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरुतर अपराध लगाएका माथि त्यो न फैसला हुँदा एक अर्कोले
अर्को अभियोग लगाउन पाउँदैन किन्तु झगडा, बलजबरी (साहस
साथै (वणिक्समूह) सम्बन्धि मामलामा त अभियोक्ता माथि अभियोग लगाउन सक्छ।
एक पटक दोषी ठहरिसकेपछि त्यसै अभियोगमा अर्कोले त्यसलाई
मुद्दा लगाउन सक्दैन। ५ अभियोक्ता (वादीले) प्रतिवादीले
जवाफ दी सकेपछि आफ्नो पक्ष समर्थन को लागि प्रयुक्त उत्तर
दिन नदिन सक्छ आफ्नो कुरा प्रयोग गर्न नसक्नेको बलेहाती हार
हुन्छ। किनभने वादीले सधैं आफ्ना सबै कुरा निश्चय गरी उद्धार
दिन्छ, प्रतिवादीले भने पाउँदैन। प्रतिवादीले जवाफ दिनको
निम्ति तीन रात या सात रात म्याद पाउनुपर्छ. त्यति भित्र जवाफ
नदिएमा तीन पणदेखि बाह्र पणसम्म दण्ड गर्नु। तीन पक्षसम्म
पनि प्रतिवादी नदिए पञ्चमांश दण्ड गरी र प्रतिवादीका धन
मात बाट उपयोगी वादीलाई दिलाइ दिनु। किन्तु आफ्नो वृत्ति (जीविका
को साधन लाई छाडेर। प्रतिवादी भागेमा पनि सोही दण्ड दिनु.
यदि वादी भागेमा तत्काल वादीको हार हुन्छ। मरेकाको
अथवा विपद्ग्रस्त व्यक्तिका धन आदि को उत्तराधिकारी साक्षी
ले मतवाव्यतिक्रम रहन्छ। प्रतिवादी दोषी छ कि वादीको बीगो
बुझाउन नसकेमा वादीले सरकारको दण्ड तिरी प्रतिवादीलाई

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

आफ्नो काम गराउनु छ।
वादी आफ्नो रक्षाका लागि प्रतिवादीद्वारा काम गराउन
किन्तु ब्राह्मण प्रतिवादी छ भने पनि त्यो गर्न सक्दैन।

जो राजधर्म विनाशशील सबै धर्मको बचाउ प्रोज्जीवक हो जसले ब्राह्मणादि चारै वर्णका आ-आफ्ना स्थितिको रक्षा गर्दछ।

धर्म (स्वधर्म शास्त्रोक्त विधि निषेध) (२) व्यवहार (नीतिशास्त्र अर्थशास्त्र विधि प्रतिपादित) (३) चरित्र – देशाचार कुलाचार लोकाचार आदि (४) राजशासन = राजाज्ञा यी चारमा राजाज्ञा बलवान् हुन्छ।

धर्मपूर्वक प्रजाको पालन गर्ने राजाको धर्मले राजालाई स्वर्गप्राप्तिको अधिकारी बनाउँछ। धर्मपूर्वक प्रजापालन नगरेर र अर्थ प्रजालाई कष्ट दिने राजालाई राजाको धर्मले त्यसलाई नरकगामी बनाउँछ।
दोस्त र शत्रुमा बराबर दृष्टि राख्दै जुन राजाले दोषअनुसारको दण्ड दिन्छ त्यस दण्डले यसलोक र परलोक दुवैको कल्याण गर्दछ।
जुन राजाले धर्म, व्यवहार (साक्षीप्रमाण आदि) लोकाचार

पाठः- धर्मशास्त्रनिबन्धन

न्यायले शासन गर्दछ त्यसैले चार समुद्र पर्यन्तको पृथ्वी जीत्दछ
कुलाजनको आचार र मानवादि धर्मशास्त्र सँग, राजशासन
अथवा साक्षी प्रमाण आदिको जुन विषयमा विरोध पर्न जान्छ
त्यस धर्मशास्त्रको अनुसार निर्णय गरोस्।

कुनै लोकाचार सँग बाझिएको मानवादि धर्मशास्त्र छ भने
त्यहाँ बाझिएको ठहराउने न्याय नै प्रमाण मान्नुपर्छ त्यो धर्म
शास्त्रको वचन निष्क्रिय हुन्छ।

कुनै कुराको निर्णय गर्नाको निम्ति, दोष लुकाउनाको लागि, आफैंले
त्यस कुरालाई स्वीकार गर्नु, वादी र प्रतिवादीको सरल प्रश्नोत्तर
किरिया खानु आदि कारण हुन्छन्।

साक्षी अथवा अभियोगपत्रमा कसैका पूर्ववाक्य र
उत्तरवाक्य मा विरोध देखिन जान्छ र कुनै
साक्षी आफ्नो माथि दोष आइलाग्ने डरले सकारी भाग्न सक्ने
हात देखि भागी जान्छ भने यस्तो अवस्थामा, हाकिमले
प्रतिवादीको हार भएको घोषणा गर्न सक्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

प्र.क. ५८ विवाह धर्म स्त्रीधन आयोजेयभाव

अथ द्वितीयोऽध्याय

— x —

विवाह २

यस अध्यायमा विवाह सँग सम्बन्ध राख्ने लेनदेनको विचार गरिन्छ। कन्यालाई सिंगारेर विधिपूर्वक कन्यादान गरिन्छ भने त्यस्तो विवाह ब्राह्म विवाह मानिन्छ। जुन विवाहमा वर कन्यालाई सहधर्मचारिणी भनी वाग् आयोजन गरिन्छ सगरसँग धर्माचरणको प्रतिज्ञा गरी विवाह गरिदिन्छन् त्यो प्राजापत्य विवाह कहिन्छ। जुन विवाहमा वर पक्षबाट एउटा गाई लिई कन्यादान दिइन्छ त्यो आर्ष विवाह कहिन्छ। यज्ञमण्डपमा रहेका ऋत्विक्‌लाई दानको रूपमा जो दिइन्छ त्यो दैव विवाह कहलाउँछ। वर कन्या दुवैको सरसल्लाहले (बाबुआमाको मञ्जुरी बाहेक) भएको विवाह गान्धर्व मानिन्छ। कन्यारुपियाँ लिई गरेको विवाह आसुर कहिन्छ। जबर्जस्ती हरण गरी गरेको विवाह आसुर मानिन्छ। सुतेका बरवत हरी गरेको विवाह पैशाच हो। पहिलेका चार किसिमका विवाहमा माता पिताको मञ्जुरी हुँदा धर्मसंगत कहिन्छन् पाँचौं र पाने अधर्मसंगत मानिन सकिन्छ यदि माता पिताले अनुमति दिन्छन् भने। कतिपय मातापिताले नै कन्याको शुल्क लिन्छन् (मातापिता मध्ये) यी कुनै मध्ये एकले पहिले शुल्क लिन्छन्। माता पिता बाहेक प्रेमले बन्धुले कन्यालाई दिएको आभूषण आदि स्त्रीधन हुन्छ। प्रेमले कन्यालाई दिइएको वस्तु रोक्न नसकिने हुन्छ। स्त्रीले पाउने धन छ किसिमको हुन्छन् (१) वृत्ति भूमि नगद आदि।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

शुल्क शेक - बाँकी रहेको नापजोख

नगदधन

आबन्ध्य = गहना आदि । दुई हजार सम्मको जीविकार्थ धन पाउँदछ । दिन सकिन्छ । गहना आदिको नियम छैन ।

स्त्रीले आफ्नो धन पति परदेश गएमा आफ्नो छोरा छोरीको पालन पोषणका लागि खर्च गर्नमा केही दोष छैन ।

त्यसैगरी दुःखले घेरेको अवस्थामा तिनीहरू जीवन कठिनाइ पाउन, रोगमा अकाल परेको वखत, डर आइ परेमा, धर्मकार्यमा तीन पतिहरूदेखि बाहेक पतिले स्त्रीधन खर्च गर्छ भने दोष लाग्दैन । हिन्दू गर्न स्वास्नीले छोरा छोरी जन्मेपछि, साइ तीनवर्ष सम्म स्त्रीधन भोग गर्छन भने र जो धर्मपूर्वक विवाद गरेको छ भने स्त्रीधन फिर्ता गर्न पर्दैन । गान्धर्व र आसुर विधिद्वारा विवाहित पति पत्नीले उपर्युक्त किसिमले स्त्रीधन खर्च गर्छन भने व्याजसहित शुल्कधन फिर्ता गर्नुपर्छ । राक्षस र पैशाच विधिद्वारा विवाहित स्त्रीपुरुषले स्त्रीधन मास्छन् भने त्यसले चोरीको दण्ड लिनुपर्छ । यहाँ सम्म विवादको धर्म बताइयो ।

पति मरेपछि स्वास्नी धर्मपूर्वक जीवन बिताउन रहेको स्त्रीले आफ्ना गहना सबै उतारेर पतिको नापजोखा र उसका अन्य आभूषण हरू पनि मालिकनी बन्छिन् । यदि यो दुवै छोडेर धन लिई आफ्नो पतिको घर सँग पैदल जान्छे भने —

त्यस स्त्रीले पूर्व धन ब्याज सहित फिर्ता गर्नु पर्छ। यदि सन्तानको इच्छाले कुनै अरू संग सासूका इच्छाले बस्छन् भने सासूले। पहिले दिएको धन लैजान सक्छे। निवेश काल को व्याख्या दीर्घप्रवासमा गरिनेछ। यदि सासूको इच्छाको विरुद्ध अरूसँग जान्छन् भने सासूले दिएको आफ्नो पतिको धन फिर्ता गराइन्छ। लोगने छँदा छँदै पकाई पुलाई अर्को लोगने संग गएमा ~~प्रदिलो~~, त्यो लोगनेले स्त्रीका पुरानो पति र सासूको धन फर्काउनु पर्छ। न्यायपूर्वक देवरादिमा गएमा, त्यस देवरले स्त्रीधनको रक्षा गरोस् पान्तु आफूले भोग नगरोस्।

अर्को पुरुष संग भाग्ने स्त्रीले पहिलेवाला लोग्नेको कपडा गहनादि फिर्ता गर्नु पर्छ। * अरू संग नगएर धर्मपूर्वक रहेमा भोग गर्न पाउँछे। छोराले सहित भएकी स्त्री अरूसंग जान्छे भने ~~पति~~ दाइजो स्त्री धन फिर्ता गरिन्छ। आफ्नै भाग गर्न पाउँदिन। त्यस स्त्रीधनको मालिक छोराहरू हुन्छन्। छोराको पालन पोषणका लागि अरूसँग जान्छन् भने त्यसले ~~पाउने स्त्री~~ दाइजो धनको वृद्धि गरोस्।

धेरै लोगने हरूका सम्पर्कबाट जन्मेका छोराहरूलाई तत्तत् पिताले दिएको (पेवा) स्त्रीधन तत्तत् पुत्रका निमित्त सुरक्षित राख्नु।

* आफ्ना ~~स्वच्छन्दभावमा निज~~ स्वेच्छाले भोगगर्न पाउने दाइजो पाएका स्त्रीधन पति स्वेच्छापूर्वक आफ्नो

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सँग जाने स्त्रीले आफ्ना छोरालाई देओस्। छोरा छोरी नभए
पतिव्रताधर्मलाई पालन गर्दै गुरुका पास बसी आफ्नो स्त्रीधनलाई
जीवन पर्यन्त उपभोग गरोस्। किनभने स्त्रीधन आपत्तिका लागि राखिन्छ।
त्यो स्त्री मरी सके पछि त्यसको सम्पत्ति अंशियार हरुले पाउछन्।
लोग्ने छँदै स्त्री मरेमा त्यस स्त्रीको धन (दाइजो) छोरा छोरीले बाँडेर
छोरा छैनन् भने छोरीहरुले लिउन्। छोरी नभए लोग्नेले।
|| किन्तु त्यस स्त्रीले बाबुबाट पाएको र दाजुभाई हरुले दिएको
धन दाजुभाई हरुले पाउछन्। यहाँ सम्म स्त्रीधनको विवेचना
गरियो।

पराक्रमस्वामी (तिब्रदमन) छोडि भाग्न पाउँदैनन्, बाँझी त्यसलाई
जुन स्त्रीले छोरा छोरी पाउँदैन या बाँझी छ भने आठवर्ष सम्म
प्रतीक्षा गर्नु। मरेको पाउँछ भने दशवर्ष सम्म अर्को विवाहलाई
पर्खोस्। छोरी छोरी पाउने भएमा बाह्र वर्ष सम्म पर्खोस्,
त्यस पछि छोरो चाहनेले अर्को विवाह गरोस्। उपर्युक्त समयको
प्रतीक्षा नगरी विवाह गरेमा, पूर्वविवाहिता स्त्रीलाई विवाहमा
पाएको धन, स्त्रीधन आधिवेदनिक दिनु। ... पनि
नियम भंग गरेबापत राजदण्ड तिरोस्। आधिवेदनिक को अर्थ विवाहगर्दा दिएको रकम
शुल्क (दाइजो) स्त्रीधन, ... नपाएका लाई
तदनुसार आधा धन दिई (आधिवेदनिक) जीविकानिर्वाहका लागि

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

तीर्थ = पावलाङ्ग

पुरुषले
चौरै स्त्रीसँग पनि विवाह गर्न सक्छ । यस्तोमा २४ पण सम्म दण्ड गरिन्छ । कतिपय स्त्रीहरू केटोका छोराका निमित्त कुन्नछैं दी । कुनै पटक पावासहरुमा विवाहको प्रमाणता पहिले उच्च भाजाभाग अथवा छोरा नहुँदा पास पहिले जाओस ।

रजस्वला धर्म छिपाएमा अथवा त्यस अवस्थामा लोग्ने स्त्रीसँग सुत्न लागेमा द्विदण्ड गर्छ । यदि स्त्रीले इच्छा गर्दैन भने पुरुष कदापि चाहे पुत्रवती/मा, धर्मात्मा वाँझी, मोजा वस्त्रापाउने धारवानसँग पनि बिनकसैसँग संगम गर्न नजाओस । पुरुषको कामवासनाले जोगेमा पनि स्त्रीका दोषी पाएमा छुता पनि नजाओस । पुरुष रोगी र कहलाई पुत्रप्राप्तिका निमित्त स्त्रीसँग सम्पर्क गर्न नजाओ किन्तु स्त्रीभने उन्नतामका अथवा कोहीसँग पनि जान सक्छ ।

नीचलाई गर्ने, सधैं विदेशमा बस्ने, राजद्रोही, आततायी, प्राणघातक, जातिवा धर्म-च्युत र नपुंसक, पति त्याज्य हुन्छ

अथ तृतीयोऽध्यायः

बाह्र वर्ष पुगेकी स्त्री बालिग मानिन्छे। पुरुष सोह्र वर्षमा बालिग हुन्छ। बालिग भै सकेपछि पति शुश्रूषादि पतिगृहमा गर्नुपर्ने कर्तव्य नगर्ने स्त्रीलाई १२ पण दण्ड हुन्छ र पुरुषलाई दुगुना। ~~चरित्र~~ [above the line: मद्यपानको] अवधि किटान नगरी धेरै धन्दामा लागेकी स्त्रीलाई स्थान लाउन अथवा धेरै धाकापाकोबाट भरणपोषण भइरहन्न नहुनाको विशेष दिनु। यदि स्त्रीका सबै भरणपोषणको निमित्त खर्च तोकिएको भए आवश्यकतानुसार खर्च दिनु साथै प्रतिज्ञा पत्र पनि पतिले स्त्रीलाई दिनु। यदि स्त्रीले शुल्क (बाबुको स्त्रीधन (पेवा) आधिवेदनिक धन (दोस्रो विवाह गर्दा पतिले दिएको धन) नलिएमा पति ~~बारबार~~ देओस्। ससुराका घरमा रहेका अथवा लोग्नेका [above the line: आधाबाट] ~~बसेको घरबाट~~ अलग्ग बस्न लागेमा स्त्रीले आफ्नो लोग्ने उपर [above the line: मानाचामल] अभियोग लगाउन पाउँदैन। (रति - धर्म नगर्ने (नंगी) विरक्ते? (. . .) . . .

[above the line: अशालीनभएका] ~~इत्यादि~~ निन्दित वचन द्वारा स्त्रीलाई शिक्षा दिनु। यदि गर्दा पनि नमानेमा बाँसको [above the line: कपडाले] छडीले वा हातले ३ तीन पटक पिठ्युँमा पिट्नु। यदि लोग्नेले पनि उहि निषिद्ध अंगमा लागि पारेमा र दण्ड पाउनुमा बताएको दण्डको आधा दण्ड भरि दिनु। स्वास्नीको बाटोमा लाग्ने गर्दैनमा भएकोमा...

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ले लोग्नेलाई मात्र मन्द गर्छ भन्ने शङ्का लगाउन सक्दछ।
यो पनि कुनै इच्छा गर्दै भने स्वार्थान्धताले परपुरुष र आफ्ना
आफ्ना गहनादिक एकत्रित पाती छेउ राखी अरूसँग सुत्ने
पतिको छेउ गै पश्चात्ताप गर्नु । पतिले क्षमा गरेको स्त्री
स्त्री वा शुद्ध व्यवहार गर्ने स्त्रीका,
दाइजोका ईश्वरदेवको वा दाजुभाइका
धाम बसेकी र परपुरुषलाई नछोड्ने वाले
स्त्रीको पति गै पश्चात्ताप गरोस्।

अरू स्त्रीसँग सम्बन्धको चिन्ह स्पष्ट देखिएमा, मैथुनको
कुरा सुनिएमा अथवा सखीसँगको सम्बन्धलाई छिपाएमा
वाहु पनि दण्डित

लोग्नेले स्त्रीलाई छोड्न नचाहेमा किन्तु
पत्नीले पतिलाई छोड्न गरेतापनि तीदुई मा विछोड
(Divorce) हुन सक्दैन । पतिले पत्नीलाई छोड्न चाहेमा
र किन्तु पत्नीले छोड्न नचाहेमा तीदुई मा विछोड
(Divorce) हुन सक्दैन। किन्तु दुवैले परस्पर द्वेष गर्दछन्
भने तीदुई विछोड हुन सक्छन्।
स्त्रीका अपराधहरूले लोग्ने अलग हुन चाहेमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

(१) दर्पक्रीडा ?
(२) मद्यक्रीडा ?

स्त्रीसँग जोरिएका सबै विशेषता बन स्त्रीलाई दिई अलग हुन सक्छ । पुरुषको अपराधबाट यदि स्त्रीआतपाले भन विछोड हुन चाहेमा स्त्रीलाई धन दिनु पर्दैन । अर्थात स्त्रीधन नदिइकन पनि अलग बस्न सक्छ । धर्ममुक्त विवाहमा मोक्ष (तलाक) छैन ।

लोग्नेले निषेध गर्दा पनि स्त्री दर्पक्रीडा, मदिरापानको नाचगान आदिमा लाग्छ भने तीन पण दण्ड दिनु । दिउँसो स्त्रीजातिले देखाउने नाटक आदि हेर्न बगैंचामा घुमफिर आदि गर्न गएमा स्त्रीलाई छ पण दण्ड दिनु । पुरुषले देखाउने नाटकआदिमा [जानमा] बाह्र पण दण्ड दिनु । यस्तो रातीमा (अर्धरा) दुगुना दण्ड हुन्छ । स्त्री यदि बेहोश सुतेकाबखत पर मानिसका बखत घरबाट बाहिर जान्छ भने बाह्र पण दण्ड गर्नु । लोग्ने बाहिरबाट आई ढोका खोल्न भन्दा ढोका नखोलेर हिँड्छ भने स्त्रीलाई बाह्र पण दण्ड दिनु । स्त्रीले पतिलाई रातमा बाहिर निकालेमा चौबिस पण दण्ड दिनु । मैथुनका निमित्त स्त्रीपरपुरुषसँग संकेत र व्यभिचारादि गरेमा अथवा रहस्यमा आसक्त भएर बोलेमा चौबिस पण दण्ड । पुरुषको निमित्त दुगुना दिनु.

Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कपाल, कान, दाँत, नङ आदिले चिन्ह पारेका स्त्रीलाई पृथक साहस दण्ड दिनु। पुरुषको तीनहि त्यसैको दुगुना दिनु। यदि स्त्रीले श्रद्धास्पद ठाउँका कुराबाहेक गाली गरेमा पनि त्यस्ता ठाउँमा ताडनाको दण्ड दिन सकिन्छ। अथवा गाउँको बीचमा चण्डालबाट स्त्रीका दुवै बगलमा पाँच चडकन दिनु। यदि त्यसले प्रत्येक चडकनको बदला पण दिएमा मुक्त हुन सक्छे।

मनाइ गर्दागर्दै परस्पर स्त्री र पुरुषले सानोतिनो माल दिनेलिने गरेमा बाह्र पण दण्ड गर्नु। ठूलो चीजबीजको आदान प्रदान गर्दछन् भने २४ पण दण्ड दिनु। नगदधन र सुन आदिको आपसमा लिने दिने गरेमा चौबन्न पण स्त्रीलाई दण्ड दिनु र पुरुषलाई त्यसैको दोबर दण्ड दिनु। निषेध गरिएका भाई बहिनीमा त्यसकिसिमले परस्पर दिनेलिने गरेमा आधा दण्ड दिनु। त्यस्तै पुरुष पुरुषको अर्को पुरुषसँग लेनदेनको निषेध गरेमा पदातिनीहरू परस्पर उपकार गर्दछन् भने ती तिनीहरूलाई पनि माथिको जस्तै दण्ड गर्नु।

राजद्रोह, दर्पक्रीडा मद्यक्रीडा (जुवा आदिका) र लोग्नेलाई छाडि घरबाट निस्केका स्त्रीहरूले आफ्नो दाइजो, र बाबुका घरबाटलाएको सम्पत्तिमा स्वामित्वबाट वञ्चित रहन्छन्।

अगम्यगमः – मातृभगिन्यादि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

TIME-TABLE

Days	1st Period	2nd. Period	3rd. Period	4th. Period	5th. Period	6th Period	7th. Period
Mon							
Tues							
Wed							
Thurs							
Fri							
Sat							

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२९४

कौटलीय अर्थशास्त्रको भावानुवादमा प्रस्तावना.

विजयादशमी
2021

लेखक—
सोमनाथ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रस्तावना

परमार्थ र पुरुषार्थ-

प्राचीन आर्यहरूको निर्देशनमा प्रत्यक्ष र परोक्ष यस्तो दुइथरी जगत्को वर्णन पाइन्छ. वर्तमान प्रत्यक्ष जगत् दृश्यरूपमा सबैको अगाडि विद्यमानै छ. प्रत्येक जनजीवन यसैसंग सम्बद्ध छ. यो जीवनको प्रारम्भ र समाप्तिको पूर्व र उत्तरकालमा देखिने परोक्ष जगत् अदृश्य छ तापनि यो जीवनको आदि र अन्त त्यससंग शृङ्खलित भएर रहेको छ. यो शृङ्खला नतोडिए सम्म ग्रहमण्डलको झैं प्राणिमण्डलको दृश्य र अदृश्य पथ लिएर अविच्छिन्न यात्रा चलीरहन्छ. यो यात्रा कहिले टुङ्गिने हो अनिश्चित छ. यो यात्रामा दृश्यभागमा र अदृश्यभागमा प्रेय र श्रेय यी दुइ उपादेय लक्ष्य छन्, प्रेयलाई लक्ष्य गरेर दृश्य यात्रा र अदृश्य यात्राको लक्ष्य श्रेय मानिएको छ. प्रेयभन्दा श्रेय (चिरस्थायी) विशुद्ध लक्ष्य मानिएको पनि छ.

दृश्ययात्रामा कटु मधुर आस्वादको सङ्घर्ष चलीरहने हुंदा मधुर आस्वादको मात्रा वृद्धि गराउने पुरुषार्थ,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

दृश्य यात्रा चोरवा आनन्दमय बनोस् भनि परमार्थ,
साध्य भएको छ.
यी दुइको साधनामा कोही कुनैतर्फ छल्कन्छन्. वास्तवमा
यी दुवै उपादेय छन्, तर दायाँ हातमा श्रेयःसाधन परमा
र्थ लिएमा बायाँ हातमा प्रेयःसाधन पुरुषार्थ पनि हुनुपर्दछ.
प्रेयःसाधना अगाडि लाएर आखिरमा श्रेयःसाधना तर्फ
विशेष दृष्टि दिएमा यो जीवनयात्राको दुवै पारको उद्यान
बन्दछ. अगाडिको बाटोमा पाइने विविध आस्वादले
वा हुनशके पछाडिको बाटो आनन्दमय बनाउन श्रद्धा
बढ्छ.

श्रेयोमार्गीको चरम सीमा नाना आस्वादको घेरा बाट
कुद्दै पारर आनन्दघन अवस्थामा विश्रान्ति हो. यही
परमा विश्राम
चौथो अन्तिमकक्षाको साध्य मानिसको छ. प्रेयोमार्गीको
साध्य हो इच्छापूर्तिको सुख. यो तेस्रो कक्षामा मानिसको
छ. तेस्रो कक्षाका साध्यको साधन स्वार्थसाधना हो. चौथो
कक्षाको साध्यको साधन प्रधान बीज र चारै कक्षालाई
उज्ज्वल निर्मल गराउने सर्वप्रधान साधन एक अदृश्य शक्ति
छ. जो सबैले धारण गरिने, सबैलाई धारण गर्ने मूल तत्व

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मानिएको छ. त्यो अदृश्य शक्तिको साधनालाई उपयोग गरी आचार विचार निष्ठा नियम हरू आर्ष प्रतिभाबाट उद्बुद्ध उपदेशद्वारा प्रकाशित भए.

आर्य शास्त्रहरूमा यी चारै थरी साधन साध्य रूप विषयलाई लिएर प्रशस्त विवेचन पाइन्छ. साध्य साधनहरूमध्ये कसैले कुनैमा विशेष प्रकाश दिएका भए पनि यी साधन साध्यको क्रमिक चरम कक्षामा सबैको दृष्टि सहमत छ.

साधनको बल बिना साध्यको सिद्धि दुर्बल हुने हुनाले कुनै आचार्य सबैको मूल श्रेयः साधनको विवरण विश्लेषण तर्फ लागे, तिनको उपदेश धर्मशास्त्र कहलाएको छ. कुनै आचार्य ऐहिक प्रिय हित साधनको विशेष विवरण तर्फ लागे, तिनको उपदेश अर्थशास्त्र कहलाएको छ. धर्मशास्त्रले [illegible] विषयको, अर्थशास्त्रले [illegible] प्रेय विषयको विशेषरूपले विवेचन गरेको देखिए पनि धर्मशास्त्रमा पनि अर्थशास्त्रीय विषय व्यवहाराध्यायमा र अर्थशास्त्रमा पनि धर्म अर्थ काम यी तीनलाई उपादेयरूपले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देखाइएको हुनाले यी दुवै विभागको परस्परमा सम्बन्ध दुवै तर्फबाट सिद्ध हुन्छ।

अर्थशास्त्रमा छल कपट आदि अधार्मिक प्रयोग पनि वैयक्तिक स्वार्थ दृष्टिले देखाइएको भए पनि यस्तो प्रयोग धार्मिक सत्पुरुष उपर नगर्नु भनि स्पष्ट भनेकोले धर्मलाई सर्व मूर्धन्य मानेको सिद्ध हुन्छ। धर्मशास्त्रमा अर्थशास्त्रीय व्यावहारिक विषयको निरूपण गर्दा पनि कुनै विषयमा धर्मशास्त्रीय र अर्थशास्त्रीय उपदेश विभिन्न भई फाटेमा धर्मसँग विरोध नपारिकन व्यवहार चलाउनु पर्दछ भनि "अर्थशास्त्रात्तु बलवद्धर्मशास्त्रमिति स्थितिः" भन्ने याज्ञवल्क्यको स्पष्ट उपदेश हुनाले अर्थको भन्दा धर्मको कक्षा उच्च छ।

पुरुषार्थ र परमार्थलाई लक्ष्य राखी खडा भएका अर्थशास्त्र र धर्मशास्त्रको परम्परा अति प्राचीन कालदेखि चलिआएको छ। कराल कालको ग्रासमा परी दुवै तर्फका शास्त्रमा धेरै विनाशले हानि भए पनि वर्तमान समयसम्म पनि उपलब्ध ग्रन्थबाट प्राप्त प्राचीन उपदेशक शास्त्रकारको नाम निर्देशबाट धर्मशास्त्रीय तथा अर्थशास्त्रीय उपदेश परम्परा पनि प्राचीन सिद्ध हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थशास्त्र-

विकास क्रमको परम्परामा नदीको धार झैं जनसमाजको धारा विभिन्न शाखा भएर फैलिदै नाना नियमहरूकै आधारमा सामाजिक स्थिति सुव्यवस्थित रहने हुनाले नियमको बागडोर हातमा लिएर व्यवस्था गर्ने नियन्ताको आवश्यकता पर्दछ. जनसमाजको विभाग जातिहरूको रूपमा छ, उनै बढी अधिकार लिएर नियन्ताले व्यक्ति विशेष [illegible] होइन समस्त जन समाजलाई चाहिँदो गाँस बास सुरक्षाको प्रबन्ध गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्दछ. यही ऐहिक स्वार्थको मुख्य प्रयोजन निर्देशन गर्ने शास्त्र अर्थशास्त्र कहलाएको छ.

"अर्थोऽभिधेय रै वस्तु प्रयोजन निवृत्तिषु" अमर कोशानुसार नाना थरी भएको अर्थ-शब्दार्थ धन सम्पत्ति प्रसिद्ध हुनाले आपातदृष्टि बाट धन सम्पत्ति कमाउने बढाउने व्यवस्थाको शास्त्र नै अर्थशास्त्र हो भन्ने बुझिन्छ. यही दृष्टिले होला पाश्चात्य नीतिमा धन सम्पत्ति कमाउने जोगाउने बढाउने उपाय तरीका हरू देखाउने शास्त्र लाई अर्थशास्त्र भनि व्यवहार गरिएको पनि देखिन्छ. परन्तु प्राच्य आचार्य हरूले धन धान्य आदि सम्पत्ति कमाउने बढाउने उपाय हरूमा कृषि पशुपालन वाणिज्य हरूलाई प्रधान मानेर तिनको निर्देशन गर्ने शास्त्रलाई जीवनवृत्तिको साधनोपदेश भनि वार्ताशास्त्र भनेर अर्कै प्रस्थान मानेका छन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थशास्त्रकार प्राच्य आचार्य हरूले "मनुष्याणां वृत्तिरर्थः, मनुष्यवती भूमिरित्यर्थः पृथिव्या लाभे रक्षणे चेदं शास्त्रं प्रवत्तम्" भनि अर्थपदार्थ स्वयं स्पष्ट गरिएको छ. अर्थात् मनुष्य हरूको जीवननिर्वाह गराउने अन्नादिले सम्पन्न भएर मनुष्य हरूको सुख निवास बन्नेको भूमि नै अर्थपदार्थ हो. त्यस्तो भूमि अप्राप्त लाई प्राप्त गर्ने, प्राप्त लाई सुव्यवस्था द्वारा सुरक्षित पार्ने, सुरक्षित भूमि सदुपयोगमा लगाउने मार्गको निर्देशन गर्ने शास्त्र नै अर्थशास्त्र हो भनि शास्त्रकारैले भनेका हुनाले अर्को अर्थ गर्ने अवसर नै छैन.

गन्तव्य - पुग्नुपर्ने लक्ष्यमा पुग्याउने व्यापार नीधातुको अर्थ हुनाले जीवन-निर्वाह गराउने भई मनुष्यनिवास हुने भूमि प्राप्त र सुरक्षित पारी व्यसवार साध्य हुने सामूहिक आनन्दमय जीवनरूप मुख्य उद्देश्यमा पुग्याउने बाटो यस शास्त्रले बताउँछ भनि यसलाई नीतिशास्त्र पनि भन्दछन्. उद्देश्य गरिने लक्ष्य चोखो र दागी पनि हुन्छ. चोखो लक्ष्यमा पुग्याउने सोझो बाटो धर्मनीतिले, दागी लक्ष्यमा पुग्न बनाइएको बाङ्गो आँको बाटो कूटनीतिले देखाउने गर्दछ. जस्तो भए पनि नीतिको राम्रो प्रयोगले लक्ष्यमा पुग्याइदिने हुन्छ. एक समाजको व्यवहारमा नै, अरू राष्ट्रसँग एक राष्ट्रको व्यवहारमा पनि साधन बन्ने साम दान भेद दण्ड यी उपायको प्रयोगद्वारा अप्राप्तको प्राप्ति, प्राप्तको सुरक्षा, सुरक्षितको असदुपयोगमा सम्बन्ध गराएर जनसमाजलाई सुखोपभोग दिलाउने उक्त रूप मुख्य लक्ष्यतिर हिंडाउने हुनाले अर्थशास्त्रलाई नीतिशास्त्र भनि भन्दछन् र ती उपायमध्यमा प्रबल अन्तिम उपाय दण्डको विभीषिका द्वारा लक्ष्य तिर पुग्याइदिने हुनाले दण्डनीति शास्त्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

भनि भन्न पनि उपयुक्त साधको व्यवहार पाइन्छ. अतः अर्थशास्त्र, नीतिशास्त्र, दण्डनीतिशास्त्र, यी तीनै शब्द पर्याय बनेर यही एक शास्त्रलाई बुझाउने गर्दछन्.

"यथा पिण्डे तथा ब्रह्माण्डे" यो नियम बमोजिम शरीरभित्र का तत्वहरुको परस्परमा सन्धि विग्रह आदि नैतिक गुणको प्रयोग उपयोग बाट निष्कर्षरुपमा स्वास्थ्य अस्वास्थ्य, उदय अस्त सम्मको उपलब्धि भए जैं सोभन्दा बढी मात्राका कुटुम्ब परिवार ग्राम नगर राष्ट्र द्वीप विश्वसम्मपनि थोरै धेरै मात्रा मात्र हो परस्पर समन्वय र सङ्घर्ष बाट अनेक हानि लाभ भइरहन्छन्. अणुदेखि लिएर ब्रह्माण्ड संमभा यस्तो गतिविधि छ.

क्रिया प्रतिक्रियाकै क्रमानुक्रममा सृष्टि स्थिति लयको परम्परा चलेको छ. सृष्टिको शुरुमा नै अणुहरुको परस्पर सङ्घर्ष चल्दछ. सो सङ्घर्ष सम अवस्थामा चलेर जैल उदय र स्थिति, विषम परिस्थिति सँग हुँदा नाश विनाश संहार पनि हुनेगर्दछ. यस्तै गरी गुण धर्मको पनि क्रिया प्रतिक्रिया रुप सङ्घर्षकै आधारमा धर्म-अधर्म, अर्थ-अनर्थ, इष्ट-अनिष्ट, हित-अहित, नय-अपनय, प्रिय-अप्रिय, संयो-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वियोग, वृद्धि-क्षय, आदि-अन्त यस्ता द्वन्द्वात्मक परिवर्तन हुँदै रहन्छन्- यस्तै परिवर्तनले गर्दा विश्व अनेकरसमय विचित्र आस्वाद दिने भएको छ.

सङ्कल्प रहित एकरस विश्व बनाउन चाहनेले पनि यस्तो बौद्धिक अन्तर्विश्व मात्र पाएर बाह्य विश्वलाई अरु सरह नाना रसमय नै स्वीकार गर्दैछन्. यो परिस्थिति पूर्व युग देखि चरमयुग सम्म पनि उस्तै हो. उनै दृष्टिमा पनि विश्व अपरिवर्तनशील स्थिर अटल भएको छैन. वास्तवमा काम क्रोध लोभ मोह राग द्वेषको अञ्जन लागेको आँखाले हेर्दा विश्वको उही विषय पनि उहीक्षणमा सुल्टो उल्टो पनि बनेर हित-अहित, अहित-हित, अर्थ-अनर्थ, अनर्थ-अर्थ, इष्ट-अनिष्ट, अनिष्ट-इष्ट भएर अनेकात्मक भासमान छ. यो परिस्थितिमा दृष्टि दिँदा सन्धि विग्रहादि नैतिक क्रिया प्रतिक्रियाबाट हुने परिवर्तन विश्वव्यापी छ भन्ने सिद्धान्त बन्दछ.

विवेकरसको धारामा धोइएको सङ्कल्प अनुसार बनेको अन्तर्विश्व लागू हुने आध्यात्मिकशास्त्र श्रेयःसाधनको बाटो देखाउने परमार्थशास्त्र भएकैं दृश्यजगत्‌को परिस्थितिको पृष्ठभूमिमा लागू भई व्यावहारिक बनेको अर्थशास्त्र प्रेयःसाधनको मार्ग निर्देशन गर्ने पुरुषार्थशास्त्र हो भन्ने निष्कर्षमा पुगिन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थशास्त्रको परम्परा –

आर्यजातिको सर्वप्रथम व्यवहारको समेत दर्पण भएको वैदिक वाङ्मय मा सुर असुर दुइ वर्गको नैतिक सङ्घर्षका कथानक उल्लेख विप्रकीर्णरूपमा प्रशस्त पाइनाले वैदिक युगकै जनसमाजमा अर्थशास्त्र अङ्कुरित प्राचीन कालिन थियो भन्नेमा दुइ छ। थोरै धेरै मात्राको मात्र फरक हो, जन जीवन अर्थशास्त्र सँग निस सम्बद्ध छ।

आर्षयुगको प्राचीन महान् वाङ्मय बनेको महाभारतमा धर्म अर्थ काम मोक्ष यी चारै साधन साध्य विषयहरूको विवरण विशेष पूर्ण मात्रामा पाइन्छ। यसैमा –

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ।
यदिहास्ति तदन्यत्र, यन्नेहास्ति न तत्क्वचित्॥

अर्थात् – धर्म अर्थ काम मोक्ष यी चारै विषयमा यहाँ नै सबैका कुरा अन्त पाइन्छन्, यहाँ नभएको कुरा अन्यत्र कहीं पाइँदैन – भन्ने उच्च घोषणा गरिएको छ।

आध्यात्मिक श्रेयःसाधन पारमार्थिक विषयहरू नैं व्यावहारिक प्रेयःसाधन पुरुषार्थरूप नैतिक विषयहरू पनि यसमा ओतप्रोत भएर भरिएका छन्। धर्मशास्त्रीय नैं अर्थशास्त्रीय मूलतत्त्व पनि प्रशस्त मात्रामा पल्लवित विकसित भएको देखिनाले अर्थशास्त्रको मूल स्रोत पनि यस सर्वोच्च वाङ्मय गौरीशिखरबाट अनेक धारा रूपले प्रवाहित भएको पाइन्छ।

प्राचीनतर सामाजिक जीवनको दर्पण बनेको रामायणमा पनि अर्थशास्त्रीय विषय कम मात्रामा छैन। यो सबै विचार गर्दा धार्मिक आध्यात्मिक शास्त्रहरूको परम्परा नैं अर्थशास्त्रीय परम्परा पनि अति प्राचीन कालदेखि चलेर आएको हो भन्ने विषयमा यिनै प्राचीन वाङ्मयहरू मुख्य रूपमा भई निर्देशन गर्दछन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पैतामहतन्त्र –

महाभारतको राजधर्मानुशासन पर्वको सत्राध्याय नामक ५९ अध्याय मा राजनीतिशास्त्रको उद्भव विषयमा यस्तो वर्णन छ –

• पूर्वसमयमा राजा राजधर्म राजदण्ड आदिको व्यवस्था नहुँदा पनि प्रजाजन परस्परबाट सबै सुरक्षित सुव्यवस्थित रहेका थिए. समयको परिवर्तनशीलताले गर्दा राग द्वेष लोभ मोह मद मात्सर्य आदि दोषको उदयले परस्परमा विक्षोभ हुन लागेको देखिँदा प्रजावर्गलाई नियमन गर्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक भयो भन्ने देवताहरूको प्रार्थना सुनी ब्रह्माले लोकको कल्याण गर्नातिर १ लाख अध्याय भएको एक महाशास्त्रको निर्माण गर्नुभयो; जसभित्र आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीति यी चारै किसिमका विद्याहरू थिए. यही महान् ग्रन्थ पैतामह तन्त्र भन्ने नामले प्रसिद्ध भयो. यही शास्त्रानुसार सुमार्गमा चल्न अनुप्रेरित भएर प्रजाजन सुव्यवस्थित रहन लाग्यो.

विशालाक्षतन्त्र –

सो पैतामहतन्त्र अतिविशाल हुनाले त्यसको ग्रहण धारण गर्न कालक्रमले क्षीणशक्ति भएका जनतालाई दुष्कर देखेर त्यसको सारांशरूपमा विशालाक्ष-भगवान् शङ्करले १० हजार अध्याय भएको विशालाक्ष तन्त्रको निर्माण गर्नुभयो. याज्ञवल्क्यस्मृतिको विश्वरूपाचार्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृत बालक्रीडा नामक व्याख्यामा विशालाक्षका अनेक वाक्य उद्धृत पनि छन:

बाहुदन्तकतन्त्र -

सो विशालाक्षतन्त्रको सार सङ्ग्रह गरेर बाहुदन्तीपुत्र - बहुदन्त ऐरावत हात्तीकी अभिभावी बाहुदन्ती-अदितिका पुत्र इन्द्रले ५ हजार अध्याय भएको बाहुदन्तक तन्त्रको निर्माण गर्नुभयो.

बार्हस्पत्य तन्त्र -

सो बाहुदन्तक तन्त्रको सार सङ्ग्रह गरेर बृहस्पतिले ३ हजार अध्याय भएको बार्हस्पत्य तन्त्रको रचना गर्नुभयो.

औशनस तन्त्र -

त्यो भन्दा पनि छोट करी रूपमा उशना - शुक्राचार्यले १ हजार अध्याय भएको औशनस तन्त्रको रचना गर्नुभयो.

दैवयुगमा सुर र असुर वर्गको प्रतिद्वन्द्वी भावको राज्य चली तिनीहरूको नैतिक सङ्घर्ष हुँदा कहिले कुनै वर्ग विजयी हुने पारस्परिक क्षोभको समयमा देवराज-इन्द्र, सुरवर्गका आचार्य बृहस्पति, असुर वर्गका आचार्य शुक्र पनि नीतिशास्त्रका प्रवर्तक बनु समय-प्राप्त पनि भयो.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अति प्राचीन विशाल पैतामह तन्त्र लुप्त विलुप्त भएर होला तर यसको निर्देशन नदेखिए पनि अरू विशालाक्ष, बाहुदन्तीपुत्र-इन्द्र, बृहस्पति, शुक्र आदिका अर्थशास्त्रीय विभिन्न सिद्धान्त हरू कौटल्यले आफ्नो अर्थशास्त्रमा ठाउँठाउँमा देखाइएका हुनाले सो समय सम्म पनि ती अर्थशास्त्रीय ग्रन्थहरू श्रवण मनन गोचर रहेछन् भन्ने अवगत हुन्छ.

कौटलीय अर्थशास्त्रमा विशेष गरी सुर-असुर दुइदलका पूज्य आचार्य बृहस्पति र शुक्रलाई मुख्य आचार्य मानेर ग्रन्थको आदिमा वन्दना गरी ऐले सम्मका पूर्वाचार्यहरूले बनाइएका अर्थशास्त्र हरूको आलोचन गरेर तिनका विषयको सार सङ्कलन यसमा गरिएको छ भन्ने स्पष्ट भनेको र 'इति बार्हस्पत्याः, इति औशनसाः, इति आचार्याः' भनि ठाउँठाउँमा तिनका अनुयायी र अरू अस्पष्ट आचार्यहरूको र यी बाहेक स्पष्ट नाम लिइएका भरद्वाज पराशर पिशुन कौणपदन्त वातव्याधि हरूका विभिन्न सिद्धान्तहरूको निर्देशन पनि ठाउँठाउँमा गरिएको देखिनाले यी विभिन्न आचार्यका अर्थशास्त्रीय उपदेश हरू कौटल्यका समयमा उपलब्ध रहेछन् भन्ने कुरा सिद्ध हुन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यी आचार्य हरुका कृति विषयमा यति सम्म ज्ञात हुन्छन् –

(क) बृहस्पतिको नाम भएको बार्हस्पत्य अर्थशास्त्र भन्ने ग्रन्थ मुद्रित भएको उपलब्ध छ. यसमा भएका वाक्यहरु प्राचीन शैलीका देखिन्छन् तथापि यो ग्रन्थ बहुतै सानो स्वरूपमा उपलब्ध हुनाले बृहस्पतिको अर्थशास्त्रबाट उद्धृत गरिएको सानो नमुना मात्र जस्तो देखिन्छ. बृहस्पतिका नैतिक उपदेशहरु महाभारतमा पाइन्छ.

(ख) शुक्रको नाम भएको शुक्रनीति भन्ने ग्रन्थ मुद्रित भएको उपलब्ध छ. यसमा श्लोकरूप रचनामा अर्थशास्त्रीय विषयहरु प्रशस्त देखिन्छन्. तथापि यो ग्रन्थमा प्राचीन रचना शुहाउँदो प्रौढि नदेखिएको र यनघ्नी-तोप बन्दूक, अग्निचूर्ण-बारूद आदि अर्वाचीन विषयको पनि अनुप्रवेश देखिनाले प्राचीन शुक्रनीतिको विषयको अर्वाचीन सङ्कलन हो कि जस्तो छ.

(ग) भारद्वाज – महाभारतको "तमुवाच भरद्वाजो ज्येष्ठः पुत्रो बृहस्पतेः" (अनुशासनपर्व ३० अध्याय २४ श्लोक) भन्ने वाक्यबाट बृहस्पतिका छोरा भारद्वाज पनि नीतिशास्त्रका उपदेशक भएको बुझिन्छ. यिनको स्वतन्त्र ग्रन्थ केही उपलब्ध छैन.

(घ) कौणपदन्त भन्ने ठूलो दाँत भएको हुनाले होला भीष्मलाई निर्देश गरेको हो भन्ने धारणा छ. यिनको स्वतन्त्र अर्थशास्त्रीय ग्रन्थ उपलब्ध नभए पनि महाभारतमा भीष्मले राजनीति विषयमा हार्दिक गरेको उपदेश कौटिल्य बाट [illegible] हुनाले यी पनि अर्थशास्त्राचार्य हुन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ङ) पिशुन भनि उनको स्वभावलाई लिएर नारदलाई भनेको
भन्ने भन्दछन्. यिनको पनि अर्थशास्त्रीय ग्रन्थ स्वतन्त्र
नपाइए पनि नारद स्मृतिमा अर्थशास्त्रीय विषय धेरै
मात्रामा हुनाले र महाभारतमा पनि यिनका नैतिक उप
देश धेरै हुनाले यो पनि अर्थशास्त्रीय आचार्य हुन् भन्ने
सिद्ध हुन्छ.

(च) वातव्याधि भनि उद्धवलाई निर्देश गरेको मानिन्छ. मकभके
बोली हुनाले होला यिनलाई यस्तो भनेको. शिशुपाल वध का-
व्यमा पनि श्रीकृष्णको नैतिक मन्त्रणा प्रसङ्गमा पवनव्याधि
भनेर उद्धवलाई निर्देश गरिएको छ. यादव राज्यमा उद्धव
को विशिष्ट स्थान हुनाले कृष्णको नैतिक कार्यमा सहयो
गी उद्धव बृहस्पतिका शिष्य भनि भनिएका हुनाले पनि विशिष्ट अर्थशास्त्री जस्ता भएको देखिन्छ. यिन
को पनि स्वतन्त्र रचना उपलब्ध छैन.

महाभारतमा ठाउँठाउँमा बृहस्पति शुक्र भारद्वाज नारद उद्धव भीष्म कार
णिक विदुर धौम्य विदुला आदिका नैतिक उपदेश
हरू कथानक संग शृङ्खलित भएर रहेका छन्. यी महान उप
वनबाट विभिन्न वाक्य पुष्प हरूको चयन गर्दैमा हृदयमा धारण
गर्दै सौरभको गौरव बढाउने थरीथरी अनेक माला हरू
तयार हुने छन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ऋषिकुलमा रही निःस्वार्थ भावले अध्ययन अध्यापनको परम्परा आविच्छिन्न राखी वेद वेदाङ्गहरू मात्र होइन लोकोपयोगी राजधर्म दण्डनीति वार्ता आदि समेत आर्यविद्याको संरक्षण प्रचार गर्ने ब्राह्मणादि विद्वद्वृन्दको अथक परिश्रमले गर्दा जनता प्रबुद्ध भएर तिनको गौरवपूर्ण कृपाको चिर ऋणी भइरहेको छ. तिनबाट लोकले पाएको अनन्त शाखा गरी फैलिएको आलोक आविच्छिन्न भएको मानव वर्ग सच्चा चेतन कहलाएको छ,

यस्तो शृङ्खलित अनुक्रममा महाभारतको कालसम्ममा अनेक अर्थशास्त्रका आचार्यहरू भएकै यसपछि पनि राज्यव्यवस्थाको परम्परा चलीरहेकै हुनाले त्यससँग सम्बद्ध अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रको मनन परिशीलन अनुभव विचारको सङ्ग्रथन पनि चलिरहेकै हुनुपर्दछ. कति नयाँ नयाँ आचार्य भए हुनन्. तिनका नवीन विचारपूर्ण ग्रन्थहरू पनि बनेकै हुनन् तर तिनलाई विच्छिन्न भएको इतिहासले औंल्याएर देखाउन सकेन. फाट्फुट नैतिक सङ्ग्रहहरू बाहेक विवेकको कसौटीमा घोटिएका ग्रन्थरत्नहरू गणनाक्रममा उत्रन पाएनन्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौटलीय अर्थशास्त्र-

विक्रमाब्दको आरम्भ हुनु भन्दा २०० वर्ष अगाडिको समयमा मगध प्रदेशको महान् नन्द वंशको राज्य उन्मूलन गरी मौर्य चन्द्रगुप्तको राज्यशासन खडा भयो. यस्तो राजसत्ताको महान् परिवर्तनमा अद्वितीय विद्या बुद्धिले सम्पन्न नीतिविद्याधुरन्धर विष्णुगुप्त नामक ब्राह्मणको विशिष्ट कौशल्य मुख्य आधार थियो. यिनले आफ्नो अगाध राजनीति-विद्वत्ताको परिचय दिएर उत्तरकाललाई अविस्मरणीय कीर्तिको प्रतीकरूप कौटलीय अर्थशास्त्रको निर्माण गरी संस्कृत वाङ्मयको एक महान् ग्रन्थरत्न लोकलाई दिएका छन्. यो ग्रन्थ आफ्नो विशिष्टताले अद्वितीय भई विश्वप्रसिद्ध छ.

ग्रन्थकारको परिचय-

यो अर्थशास्त्रका कर्ता चाणक्य कौटल्य विष्णुगुप्त आदि नामले प्रसिद्ध छन्. यिनको विशेष परिचयलाई-

कामन्दकीय नीतिसारको आरम्भमा-

वंशे विशालवंश्यानामृषीणामिव भूयसाम्।
अप्रतिग्राहकाणां यो बभूव भुवि विश्रुतः॥ १
जातवेदा इवार्चिष्मान् वेदान् वेदविदांवरः।
योऽधीतवान् सुचतुरश्चतुरोऽप्येकवेदवत्॥ २
यस्याभिचारवज्रेण वज्रज्वलनतेजसः।
पपात मूलतः श्रीमान् सुपर्वा नन्दपर्वतः॥ ३
एकाकी मन्त्रशक्त्या यः शक्त्या शक्तिधरोपमः।
आजहार नृचन्द्राय चन्द्रगुप्ताय मेदिनीम्॥ ४
नीतिशास्त्रामृतं धीमानर्थशास्त्रमहोदधेः।
समुद्दध्रे नमस्तस्मै विष्णुगुप्ताय वेधसे॥ ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भनी लेखेको बाट ऋषितुल्य सदाचारी ब्राह्मणकुलका चारै वे
का विद्वान् विष्णुगुप्तले आफ्नो मन्त्रशक्ति र प्रयोगबाट नन्दराज
उन्मूलित गरी चन्द्रगुप्तलाई राज्यमा प्रतिष्ठित गरे. उनले नीति
शास्त्ररूप समुद्रको मन्थन गरेर अमृतसमान नीतिशास्त्र
को निर्माण गरे भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ. यसबाट यो नवीन अ
शास्त्रका कर्ता विष्णुगुप्त हुन्, यिनले नै नन्दकुलको ध्वंस गरी
चन्द्रगुप्तलाई मगधको राज्यमा प्रतिष्ठित गराए भन्ने कुरा स्पष्ट
हुन्छ.

यही अर्थशास्त्रको प्रथमाध्यायको अन्त्यमा -
सुखग्रहणविज्ञेयं तत्त्वार्थपदनिश्चितम्।
कौटल्येन कृतं शास्त्रं विमुक्तग्रन्थविस्तरम्॥
फेरि अध्यायको अन्त्यमा -
येन शस्त्रं च शास्त्रं च नन्दराजगता च भूः।
अमर्षेणोद्धृतान्याशु तेन शास्त्रमिदं कृतम्॥"
भनी ग्रन्थकारले नै लेखेकोबाट पनि सोही कुरा स्प
यिनै विष्णुगुप्तको निर्देशक नामान्तर कौटल्य हो
कामन्दकीय नीतिसारको व्याख्या जयमङ्गलामा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

'कौटल्य इति गोत्रनिबन्धना विष्णुगुप्तस्य संज्ञा' भनि,
व्यैत्य - 'विष्णुगुप्त इति सांस्कारिकी संज्ञा, चाणक्यः कौटल्य
इति द्वे जन्मभूमि गोत्रनिबन्धने' भनि, भनेको बाट उनको
खास नाम विष्णुगुप्त हो, चाणक्य यो चणकका छोरा हुनाले
जन्मस्थलक नाम हो. कौटल्य यो कुटल गोत्रमा पैदा भएका
हुनाले गोत्रमूलक नाम हो भन्ने जानिन्छ. ऽथापि:
अथ स्या कुटलो गोत्र ख्यातो ऽसि तत्पुनः। विद्याधामरणे श्रीः कौरिलुकुञ्चितो
[illegible] भवेत् । तगरे कृतीतगर पाठ्कायां स्वयातोति,
भनि गोत्र प्रवर्तक ऋषिमा कुटल भन्ने नाम पाइनाले कौटल्य
यो गोत्र कृत नाम हो भन्ने कुराको समर्थन हुन्छ.
कुनै ग्रन्थ पुस्तकहरूमा कौटिल्य यस्तो इकार भएको पनि
पाठ पाइन्छ. यो तिनको नैतिक कुटिल प्रकृति देखेर
यस्तो प्रचलित भएको हुनुपर्दछ. मुद्राराक्षस नाटकमा
कौटिल्यः कुटिलमतिः स एष येन क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः
भन्ने कौटिल्य शब्दको निर्देश छ. अतः गोत्र प्रवर्तक कुटलका
वंशज हुनाले कौटल्य यही नाम विशुद्ध प्रतीत हुन्छ.
कामन्दक वी.सी. प्रथम शताब्दीका हुनाले विष्णुगुप्त जिनी
भन्दा पौरै [illegible] राजाका होइनन्. विष्णुगुप्तको नाम
पञ्चतन्त्रमा पनि लिइएको छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफै ग्रन्थकारले "स्वयमेव विष्णुगुप्तश्चकार सूत्रं च भाष्यं च"।
भनी आफ्नो नाम विष्णुगुप्त भनी स्पष्ट गरेका छन्.

"सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य प्रयोगमुपलभ्य च।
कौटल्येन नरेन्द्रार्थे शासनस्य विधिः कृतः॥" (२ अधि १० अध्यायमा)
भनी कौटल्य यो गोत्रप्रयुक्त नामान्तर पनि देखाएका छन्.

यो ग्रन्थमा प्रकरण प्रकरणको छोटकरीमा (आवश्यकता) विषय निर्देश गर्ने सूत्र वाक्य र (पछि स्पष्ट) त्यसैको भाष्य व्याख्यान रूप विवरण पनि छ. यी दुवै उनैको रचना हुन्.

"दृष्ट्वा विप्रतिपत्तिं बहुधा शास्त्रेषु भाष्यकाराणाम्।
स्वयमेव विष्णुगुप्तश्चकार सूत्रं च भाष्यं च॥" ( )

अर्थात्- अरु आचार्यका सूत्रहरूको व्याख्या गर्दा भाष्यकारहरूले धेरै विसंवाद गराएको देखिनाले मूलकारको यही आशय हो भनि सन्देह गराएको हुँदा मेरो मा त्यसो नहोस् भनि सूत्र भाष्य दुवै विष्णुगुप्त आफैंले बनाएको हो भनि भनेका हुनाले पूर्ववर्ती आचार्यका सूत्र र तिनका विभिन्न भाष्यकार भए तैपनि (उनैले) सबै नहुन दिन सूत्रको भाष्य समेत लेखेको भन्ने स्पष्ट छ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रन्थकारको समय र कृति

मौर्य चन्द्रगुप्तको राज्यकाल विक्रम पूर्व - - . . . .

यिनका छोरा बिम्बसार, नाति अशोक हुन् भन्ने प्रसिद्ध छ।

यिनै मौर्य चन्द्रगुप्तलाई राज्यमा प्रतिष्ठित पार्ने विष्णुगुप्त-कौटल्यले उनैका निमित्त

यो राज्यशासनविधान बनाएको भन्ने पूर्वोक्त श्लोकबाट

स्पष्ट हुनाले मौर्य चन्द्रगुप्तको समसामयिक विष्णुगुप्त-कौटल्य

कौटल्य र उनको यो ग्रन्थ हुन् भन्ने स्पष्ट छ।

नवे शास्त्रे सहितस्य पूर्वं . . . . . दर्शकानो वरीयक"

- - - . . . . . . - . - - -

यो यिनको श्लोक भासले . . . नाटकमा उद्धृत गरेका हुनाले

यिनी भास ( ) भन्दा पूर्व वर्ती भई सोही सिद्धान्तमा सम्भावित छन्।

यसको व्याख्याकार भट्टस्वामीले धातु कौटलीय भन्ने नाम

लिएको देखिनाले धातुविद्याविषयक सो ग्रन्थ पनि यिनले बना

एको रहेछ भन्ने बुझिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौटलीय अर्थशास्त्रको सम्बन्धमा प्राच्य पाश्चात्य आदि धेरै विद्वान्हरूले गौरवगान प्रशंसा गरेका छन्.

विन्टरनीज कीथ आली भन्ने प्राच्यविद्याका आलोचक पाश्चात्य विद्वान्ले भने यसै उपर यस्ता विपरीत तर्क पनि गरेका छन् —

१ कौटल्यले पाटलिपुत्र कहिं नाम नलिएको हुनाले चन्द्रगुप्तको साम्राज्यमा चाणक्यको अधिकार भएको थिएन.

२ यो ग्रन्थमा साना तिना राज्यतन्त्रको प्रबन्धमात्र लेखेको छ. साम्राज्यतन्त्रको वर्णन यसमा छैन.

३ चन्द्रगुप्तको समयमा कौटल्य भन्ने व्यक्ति विशेष कुनै प्रसिद्ध थिएन र भएपनि चन्द्रगुप्तको राज्यवर्णन गर्ने मेगास्थनीजले पनि कोपनि निर्देश न गर्नुपर्ने थ्यो; कौटल्य वा चाणक्यको नाम लिएको देखिंदैन.

४ यस ग्रन्थमा इति कौटल्यः भनी बारंबार तृतीय पुरुषको रूपमा नाम लिइएका कौटल्य यो अर्थशास्त्रका ग्रन्थकार होइनन्.

५ योगवृत्तको ६ अध्यायमा "एकैश्वर्यममात्यः कारयेदिति कौटल्यः" भनी कौटल्यको मत देखाएर "नैव मिति भारद्वाजः" भनी भारद्वाजले काटेको देखाउनाले पनि कौटल्य ग्रन्थकार होइनन्.

यस्ता तर्कहरू निःसार हुनाले अङ्गीकार छैन किनकि —

१ पाटलिपुत्रको नाम लिने प्रसङ्ग नपरेको हुँदा त्यो नाम नलिएको भए पनि कौटल्यले मगधको नाम कोशीय वस्त्रहरूको प्रसङ्गमा लिएकै छन्:

येन शस्त्रं च शास्त्रं च नन्दराजगता च भूः
अमर्षेणोद्धृतान्याशु तेन शास्त्रमिदं कृतम्"
कौटल्येन नरेन्द्रार्थे शासनस्य विधिः कृतः"

भनेर नन्दराज्यको उन्मूलन गर्ने कौटल्यले नरेन्द्र-चन्द्रगुप्तको निमित्त यो राज्यशासन विधान बनाएको भनी ग्रन्थकारले स्पष्टै भनेका हुनाले त्यस समयमा ख्याति थिएन भन्नु साहस पूर्ण हुन्छ.

~~३ मेगास्थनीजको प्राचीन लेख भेटिएका भए पाइएका ... अनुवाद पाइनाले पनि ... पनि ...~~

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौटल्यका अरु भन्दा भिन्नै कामन्दकले पनि-
एकाकी मन्त्रशक्त्या यः शक्त्या शक्तिधरोपमः।
आजहार नृचन्द्राय चन्द्रगुप्ताय मेदिनीम्॥
भनेर चन्द्रगुप्तलाई राज्यमा प्रतिष्ठित पार्ने कौटल्य हुन् भनि भनेकाछन्
२ यो अर्थशास्त्रमा बताइएका नैतिक विषयहरू धेरै समय हुदालाई नै
महान् साम्राज्यलाई पनि उपयोगी रूपमा देखाइएका छन्. यो पनि
यस ग्रन्थको महत्त्व छ. यसैमा चक्रवर्ति राज्यको पनि क्षेत्र देखा-
इएको छ. द्वादश राजमण्डल सँग सम्बद्ध राजतन्त्रको वर्णन गर्ने यो ग्रन्थ धेरै
राजसत्ताको अवस्थामा सान्दर्भिक भनि भन्न सकिदैन.
३ मेगस्थनीजको प्राचीन लेख छिन्नभिन्न भई पाइएका औरु जाति-
कोमात्र भाषान्तरमा अनुवाद पाइनेले कतिपय प्रामाणिक कुरा पनि
उनको लेखनाद्धारमा नदेखिने हुँदा कौटल्यको नाम नआएको होइ-
दैन भन्दैमा सो व्यक्ति नै थिएनन् भन्ने कारण यस्ता प्रमाणसिद्ध
विषय पनि आलि हुन आउने हुनन्।
४ अरुको मत काटी आफ्नो मत सिद्धान्त रूपमा देखाउँदा ग्रन्थ
कारले आफूलाई नीतिधुरन्धरको रूपमा देखाउन खोजे प्राचीन ग्रन्थ-
कारको सम्प्रदायमा देखिनाले यस बाट उनी ग्रन्थकार होइनन्
भन्नु भ्रान्तिसिद्ध हुँदैन.
५ आफ्नो मत भरद्वाजको मतसँग अभेद देखाउन कौटल्यको
मत भारद्वाजले मानेका छैनन् भन्दैमा कौटल्य ग्रन्थकार होइनन् भन्नु
बारंबार इति कौटल्यः भनी आफ्नो सिद्धान्त स्पष्ट देखाएका हुनाले यिनी
ग्रन्थकार भएको स्पष्टै देखिँदा भ्रान्तिसङ्ग्रह हुँदैन.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

C-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आर्य-चाणक्य-कौटल्य एक असाधारण विद्वान् नीतिक प्रतिभा सम्पन्न कार्यकुशल अनुभवी व्यक्ति थिए भन्ने कुरा उनको विषयनिरूपणबाट स्पष्ट हुन्छ. उनको निर्मल विचार गम्भीर उक्ति नैतिक अर्न्तमुख दार्शनिक कर्तव्यपथमा चर्को प्रकाश दिन्छ. उनका सद्विचारको कसीमा घोटिएका प्रत्येक वर्ण-सुवर्णका अलङ्कार जस्तै हृदयमा चम्किरहेछन् बाहिरमात्र होइन, भित्र पनि सुशोभित हुन्छन्. कौटल्यको लेख अति प्रौढ र गहन विषयले भरिएको हुनाले संस्कृत वाङ्मयमा यो ग्रन्थ अति चहकिलो रत्नसमान मानिएको छ.

यसैले यसका थुप्रै व्याख्यान अनुवाद विचारपूर्ण आलोचनाहरू भएका देखिन्छन्-

१ प्रतिपदपञ्चिका नाम भएको भट्टस्वामिकृत संस्कृत व्याख्या. यसका केही २.८ सैंकडा मात्रको अंश मद्रास राजकीय ग्रन्थमालामा प्रकाशित-प्राचीन खण्डित पाइन्छ.

२. नयचन्द्रिका नामक माधवयज्वा (कृत संस्कृत व्याख्या) को ६ देखि ५२.४ सैंकडा मात्रको खण्डित छ.

३. गणपतिशास्त्रीकृत अर्वाचीन संस्कृत व्याख्या त्रिवन्ड्रम संस्कृत सिरिजमा मुद्रित सन् १९२९ मा प्रकाशित छ.

यस्तै भाषान्तरमा पनि धेरै विद्वान्हरूले अनुवाद आलोचना आदि गरेका छन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री ५ सरकार महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको असाधारण विद्याप्रेमको रसायन पाएर फलस्वरूपको नेपाली भाषाको विकास-क्रममा यस्तो महत्त्वपूर्ण प्राचीन ग्रन्थको पनि अनुवाद हुनु सर्वसाधारण जनले रसास्वाद लिन उपयोगी हुनेछ भनि नेपाली भाषामा अनुवाद गरिएको छ.

यो अनुवादमा ~~[illegible]~~ मूललेखको अर्थानुवाद गर्ने भरसक प्रयत्न गरिएको छ: यसमा कहीं सफलता भए नभएको विवेक विद्वानहरूको दृष्टिमा निर्भर छ.

यो अनुवाद लेखनमा (कोलम्बाट) सहाय लेखक श्री - - - को पूर्ण आभार मानेको छु.
यसै निम्नलिखित ग्रन्थ हरूबाट पनि यथोचित सहायता पाएको छु.

विद्वानहरूको विधेय-
सम्पादक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विषय सूची —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौटिल्य अर्थ-
शास्त्र नेपाली-
करण
नं॰ ४४७४

कौटल्यीय अर्थ शास्त्र नेपालीकरण

FIBER BOARD ७४
PINERAL CLIP

Nepal Sanskrit University Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीः

मधुपर्क विधिः -

श्रीः ।। प्रत्यङ्मुखो यजमानः प्राङ्मुखमूर्ध्वजानुमर्हणीयं सम्प्रोच्य - ओं साधु भवानास्ता
मित्यस्य प्रजापति ऋषिर्यजुश्छन्दो देवता अर्चने विनियोगः - ओं साधु भवानास्तामर्चयिष्यामो
भवन्तम्-इति ब्रूयात्। अर्हणीयः- ओं अर्च - इति प्रतिब्रूयात् ।

उपवेशनार्थं पञ्चविंशतिदर्भतरुणमयं बाहुमात्रं विष्टरमादाय- ओं विष्टरो विष्टरो विष्टर
इत्यन्येनोक्ते, यजमानः ओं विष्टरः प्रतिगृह्यताम्-इति वदेत्। अर्हणीयः- ओं विष्टरं -
प्रतिगृह्णामि इत्युक्त्वा विष्टरं गृहीत्वा- ओं वर्ष्मोऽसीति वामदेव ऋषिरनुष्टुप्छन्दो
विष्टरो देवता आत्मस्तुतिपूर्वकोपवेशने विनियोगः ।

ओं वर्ष्मोऽस्मि समानानामुद्यतामिव सूर्यः ।इमन्तमभितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासति ।
इत्यनेन आसनमुत्तराग्रं निधाय विष्टरोपरि उप विशति ।ततः ओं पाद्यं पाद्यं पाद्यम् -
इत्यन्येनोक्ते,यजमानः पाद्यमञ्जलिनादाय ओं पाद्यं प्रतिगृह्यताम् -इति वदेत् ।अर्हणीयः
ओं पाद्यं प्रतिगृह्णामि- इत्युक्त्वा यजमानाञ्जलितः स्वाञ्जलिना पाद्यं गृहीत्वा ओं -
विराजो दोहोसीति प्रजापतिऋषिर्यजुरापो देवता पाद प्रक्षालने विनियोगः ।।
ओं विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीय, मयि पाद्यायै विराजो दोहः ।। इति
दक्षिणपादं प्रक्षाल्य पुनस्तथैव वामपादं प्रक्षालयति । पूर्ववत् द्वितीयं विष्टरं गृहीत्वा
वर्ष्मोऽसीति चरणयोरधस्तादुत्तराग्रं निदध्यात् । ततः ओं अर्घो अर्घो अर्घः- इत्यन्येनोक्ते
दूर्वाक्षतफलजलचन्दनयुतार्घपात्रं गृहीत्वा यजमानः ओं अर्घः प्रतिगृह्यताम् -इति वदेत् ।
ओं अर्हणीयः- ओं अर्घं प्रतिगृह्णामि - इत्यभिधाय यजमानहस्तादर्घं गृहीत्वा ओं आपः-
स्थेति प्रजापति ऋषिर्यजुरापो देवता अर्घ ग्रहणे विनियोगः । ओं आपः स्थ युष्माभिः
सर्वान्कामानवाप्नवानि । इत्युक्त्वा स्वशिरसि किंचिद्दत्वा तादृशं दत्वा ओं समुद्रं वः
प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत । अरिष्टास्माकं वीरा मा परासेचिमत्पयः ।।
इति पठन्निनयन्नर्घपात्रस्थशान्त्यं त्यजति । ततः ओं आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयम् -
इत्यन्येनोक्ते, यजमान आचमनीयमादाय ओं आचमनीयं प्रतिगृह्यताम् ...
ओं आचमनीयं प्रतिगृह्णामि- इत्युक्त्वा यजमानहस्तादाचमनीयमादाय -ओं आमागन्निति
परमेष्ठी ऋषिर्बृहती छन्द आपो देवता आचमने विनियोगः -ओं आमागन् यशसा सं
सृज वर्चसा । तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूनाम् ।।इति सकृदाचामति,
द्विस्तूष्णीम् । ततः ओं मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्कः -इत्यन्येनोक्ते, यजमानः कांस्यपात्रस्थं
दधिमधुघृतं कांस्यपात्रपिहितमादाय ओं मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम् - इति वदेत् ।अर्हणीयः
ओं मधुपर्कं प्रतिगृह्णामि इत्यभिधाय-ओं मित्रस्यत्वेति प्रजापतिऋषिः पङ्क्तिश्छन्दो
मित्रोदेवता मधुपर्कावेक्षणे विनियोगः । ओं मित्रस्यत्वा चक्षुषा प्रतीक्षे ।। इति
दातृकरस्थमेव निरीक्ष्य- देवस्यत्वेति बृहस्पतिराङ्गिरस ऋषिर्यजुः सवितादेवता मधुपर्क
ग्रहणे विनियोगः ।। ओं देवस्यत्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णोहस्ताभ्यां प्रति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गृह्णामि ।। इत्यनेन मधुपर्कपात्रं हस्ताभ्यां गृहीत्वा वामहस्ते धृत्वा - ओंनमः श्यावेति प्रजापति ऋषिर्यजुः सविता देवता मधुपर्कालोडने विनियोगः । ओंनमः श्यावास्यायान्नशने यत्त आविध्दं तत्ते निष्कृन्तामि ।। इत्यनामिकया प्रदक्षिणमालोड्य अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां किंचिद् भूमौ निक्षिपेत् । पुनस्तथैव बिर्निक्षिपेत् । यन्मधुन इति कुत्स ऋषिर्जगती छन्दो मधुपर्को देवता मधुपर्कप्राशने विनियोगः । ओंयन्मधुनो मधव्यं परमं रूपमन्नाद्यम् ।। तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेण रूपेणान्नाद्येन परमो मधव्योन्नादोसानि ।। इति अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां त्रिः प्राश्नाति । प्रति प्राशने मन्त्रपाठः । ततः प्राशित - मधुपर्कशेषमसंचरदेशे निदध्यात् । तत आचम्य - ओंवाङ्मम इत्यादीनां सप्तानां परमेष्ठी-ऋषिर्दैवी गायत्री छन्दः परमात्मा देवता प्राणस्पर्शने विनियोगः ।

ओंवाङ्मम आस्येस्तु - इति कराग्रेण मुखम् । ओंनसोर्मे प्राणोस्तु -इति अंगुष्ठतर्जनीभ्यां नासिके । ओंअक्ष्णोर्मे चक्षुरस्तु - इति अंगुष्ठानामिकाभ्यां युगपच्चक्षुषी, ओंकर्णयोर्मे श्रोत्रमस्तु - इति दक्षिणोत्तरकर्णौ मन्त्रावृत्या, ओंबाह्वोर्मे बलमस्तु - इति संहताङ्गुल्यग्रैर्युगपद्बाहुमूले, ओंऊर्वोर्मे ओजोस्तु - इति असंहताङ्गुलिभ्यां पाणिभ्यां युगपदूरू, ओंअरिष्टानि मेंऽङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु - इति शिरः प्रभृति - पादान्तमुभाभ्यां पाणिभ्यां स्पृशेत । ततः ओंगौर्गौः - इत्युक्ते, अर्हणीयः कुशतरुणमादाय - ओंमाता रुद्राणामिति ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो गौर्देवता गोरभिमन्त्रणे - विनियोगः । ओंमाता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः । प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट ।। मम चामुष्य (अमुकगोत्रप्रवरनाम्नः) यजमानस्य च पाप्मा हतः - इत्यर्धांशुं पठित्वा, ओंउत्सृजत तृणान्यत्तु - इत्युच्चैरुक्त्वा कुशतरुणमुत्सृजेत् ।।

इति मधुपर्कविधिः ।।

———ooo———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नन्वेवं [illegible] भावाभ्युपगमे [illegible] नामधातुर्हेतुत्वं सहशेषेणेत्यभिधानवत् [illegible] त्वं स्वविशेषणीभूतस्य
रूपस्यान्तर्गतस्य [illegible] विशिष्टस्य विशेष्यतावच्छेदकत्वेन [illegible] समानवचनत्वं [illegible] अत्र केचित् तत्र [illegible]
विशेषणत्वं तथा च [illegible] चक्रवालो [illegible] आप्रातिपदिकार्थ [illegible] यथार्थानामनन्तैव [illegible]
[illegible] विशेष्यत्वात् [illegible] तस्य विशेष्यता [illegible] ऽभेदात् [illegible] [illegible] अनुभवकर्तृत्वस्य [illegible] विशेष्यत्वेन [illegible]
तत्र विशेषणतावच्छेदके [illegible] समानवचनकत्वयोग्यता तत्रैव [illegible] भ्युपगमात् अन्यतादृशयोग्यताभावेन समानवचनकत्वानि
[illegible] तथा [illegible] मदीयादारा [illegible] प्रयोगस्य [illegible] योग्यताभावेन समानवचनकत्वानावश्यकत्वात् [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समानाधिकरण्यद्वितीयार्थे तत्र एकत्वं चान्यार्थं दृष्टं न। ननु तथा विवक्षणे वेदः प्रमाणमित्यत्र नादर्शौक [illegible] प्रामाणीत्वं न स्यात् प्रथमान्तयोग्यता। स्वसम
भिव्याहृतपदार्थसंसर्गस्वार्थविशेषप्रमाणत्ववत्त्वं सजातीयप्रमाणनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य प्रमाणत्वांशे [illegible]
स्वसमभिव्याहृतपदार्थसंसर्गस्वार्थविशेष्यतानुयोगितावच्छेदकावधित्वं [illegible] तदर्थः [illegible] स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकं [illegible] मेदभेद
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वान्यतरसंबन्धेन। तथा च वेदः प्रमाणमित्यत्र [illegible] नुयोगितावच्छेदकीभूतप्रमाणत्वांशे [illegible] प्रमाणत्वस्य [illegible]
निष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वसंबन्धेन ~~[illegible]~~ पशुनेत्यादौ [illegible] नुयोगितावच्छेदकीभूतपशुत्वांशे [illegible] पशु
गतैकत्वस्य [illegible] भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वसम्बन्धेनान्वयो योग्य इति। [illegible] स्वसमभिव्याहृतपदार्थस्य [illegible] पदार्थस्य [illegible]
प्रतीति विशेष्यत्वरूपं पदार्थतावच्छेदकस्य [illegible] प्रकृत्यर्थतावच्छेदके [illegible] अनुयोगितावच्छेदके [illegible] वेदाः प्रमाणमित्यत्र [illegible]
योगितावच्छेदकीभूतप्रमाणत्वांशे सजातीयप्रमाणनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावात् [illegible] नायोग्यतेति। वस्तुतस्तु। स्वप्रकृत्य
र्थतावच्छेदकैकत्वसैव [illegible] पदार्थतावच्छेदके [illegible] नु सामान्यतः एकत्वमेव तथा च प्रमाणत्वे अन्वये सामान्यत एकत्व [illegible]
[illegible] अतएव [illegible] एकत्वान्वयपक्षे एव [illegible] एकवचनार्थ [illegible]
[illegible] समर्थनीयमित्यन्यत्र विस्तरः —
ननु पशुना यजेतेत्यत्र स्वसमभिव्याहृतयजातिवर्तीयापदार्थयागकरणत्वसंसर्गस्वार्थविशेष्यत्वेन सजातीयेषु नानायागकरणपशुषु चावर्तनीय
[illegible] भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य [illegible] अत्र एकत्वमात्रमेकवचनार्थः तस्य च यागे
[illegible] पशुकरणक यागकरणत्व [illegible] पशुकरणकया
[illegible] अन्वयः एवं च द्विपशुकरणक यागस्य यागकरणीभूतपशुद्वयस्य वा [illegible] दर्शनान्नादृष्टा
[illegible] इति चेन्न। [illegible] सामान्यत एकत्वार्थ [illegible] अत
[illegible] तथा च द्विपशुकरणकयागे [illegible] इति चेन्न। किन्तु। अत्र यागपदं [illegible] ततश्च यागको
[illegible] एकत्वस्य भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन। एकपशुकरणकगृहीत्वा तत्र
[illegible] प्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैकत्वस्य [illegible] पशुकरणकयाग [illegible] सजातीयेष्वन्यत्रेति।

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपि च स्वाश्रयप्रकारतावच्छेदकसम्बन्धेनान्वयः व्रीहित्वस्य स्वरूपसम्बन्धेन हि तादृशभावना नावच्छेदकतया [illegible] तावच्छेदकरूपेणानुपस्थितेः ।
ननु पदार्थतावच्छेदकतावच्छेदकरूपेणोपस्थितेः किमर्थं कारणतेति चेन्न । तथा न भ्युपगमे नित्यघटादिरूपेण स्यादित्यादिवाक्यस्यापि
प्रामाण्यापत्तेः घटत्वादिनित्यत्वान्वयबाधकत्वात् पदार्थैकदेशस्य सम्बन्धितावच्छेदकतायामसङ्गतेः तर्कनीयत्वात् । अत एव तादृशार्थे प्रकारत्वेन प्रमाणत्वे
एकत्वान्वयाभ्युपगमे पदार्थः पदार्थेनान्वेतीति व्युत्पत्तिविरोधः सम्बन्धो हि इत्यादि [illegible] नानुरोधकर्तव्य [illegible] परिहार्य इत्यादि [illegible] प्रादे
त्वस्य जातित्वेन आश्रितत्वेनोपस्थितस्य [illegible] तावच्छेदकोपस्थितेः एकत्वान्वयेनानुपगम्यते किन्तु परम्परया प्रोहेति पदार्थैकदेश
स्याप्यन्वयकतया [illegible] प्रमाणत्वे एकत्वान्वय इत्युक्ताव्याप्तौ [illegible] पदार्थैक[illegible] परम्परया एकत्वान्वय इति यथा [illegible]
नुभवत् [illegible] पदार्थैकपरम्परया सामान्यतः अन्वये तावच्छेदकोपस्थितेः [illegible]
देश [illegible] प्रमाण [illegible] प्रमाण [illegible] करणे [illegible] तावच्छेदकरूपेणोपस्थितेः [illegible] पदार्थः पदार्थेनान्वेति
नियमस्य [illegible] इत्याद्यनुरोधेन [illegible] परम्परया पदार्थे अन्वये [illegible]
[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीगुरुचरणसरोजरेणवे नमः ॥ व्युत्पत्तिवादीयावश्यकस्थल [illegible] तात्पर्यार्थः किञ्चिन्निरूप्यते ॥ शाब्दबोधे चैकपदार्थेऽपरपदार्थ
स्य संसर्गः संसर्गमर्यादया भासते इति गदाधरसिद्धान्तः ॥ शाब्दबोधे इति [illegible] निरूपितत्वं [illegible] विषयताख्यान्वयः एकपदार्थ
[illegible] प्रतियोगित्वं अपरपदार्थ [illegible] प्रतियोगित्वं तयोर्निरूपितत्व [illegible] पृथक् [illegible] पदार्थेऽन्वयः एवं संसर्गमर्यादयेति [illegible]
[illegible] आकाङ्क्षा [illegible] अभेदेन [illegible] आख्यातार्थे [illegible] पृथक् [illegible] पदार्थेऽन्वयः
[illegible] एकपदार्थानुयोगिक [illegible]
[illegible] अत्र [illegible] घट [illegible] चक्षुः [illegible]
शाब्दबोधे च अनुमितौ च [illegible] संयोगादेः [illegible] अनुयोगि [illegible]
संसर्गभान [illegible] इति [illegible]
[illegible] शाब्दे [illegible] संसर्गस्य [illegible] आनि [illegible]
[illegible] अत एव [illegible]
[illegible] नत्र [illegible]
[illegible] इति [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

नुयोगिकापरपदार्थप्रतियोगिकत्वाभावात्. न वाऽर्थे नीलो घट इत्यादौ नीलघटयोरभेदसंसर्गस्यासंग्रहात्. नीलघट
योरैक्येनैकपदार्थानुयोगिकपरप्रतियोगिकत्वाभावात्. न वा पदार्थतावच्छेदके. वृत्तिमत्त्वेन घटबोधजनके घट
इतिशाब्दे तदर्थघटत्वयोरभेदस्यासंग्रहात्. तत्र पदार्थतावच्छेदकयोर्वृत्तित्वघटत्वयोरैक्येनानुयोगितावच्छेदकैक्यौ
क्यात्. तस्मादेकत्वापरत्वादिकमनुरुध्यैव पदार्थद्वयनिरूपकतानिरूपित संसर्ग इत्येव गर्वं [illegible] दोषः
अभेद इति. नीलो घट इत्यादिसमानाधिकरणस्थले. आधाराधेयत्वारूपश्चानेकः सम्बन्धः तदेतदाधेयतानुयोगितावैशिष्ट्यादिरूपमुख्ये
दरूप बोधः चित्रोऽतीत्यादिसन्नत्तस्थले त्वात्वर्थव्यापारः स्वनर्थ इच्छा तयोरध्ये ज्ञायमानाविषयितासंसर्गमर्यादया लभ्यते.

स्वाव्यवहितपूर्ववर्तितेति. अव्यवहितत्वावर्तित्वेवेत्यत्र पाठः पूर्वोत्तरसाधारण्याय. अन्यथा. गो पोटा गोवेहदि त्यादौ पोटाभिन्ना
गौरिति उत्तरवर्तिसमानविभक्तिकपदोपस्थाप्यभेदस्य अन्वयीयमानस्यासङ्गतेः

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शाब्दबोधे चेति । बोध इति सप्तम्यर्थो निरूपितत्वं तस्य च भासमानत्वार्थे विषयतायामन्वयः एकपदार्थ इति सप्तम्यर्थोऽनुयोगित्वं अपरपदार्थ
स्येति षष्ठ्यर्थः प्रतियोगित्वं तयोर्निरूपितत्वसम्बन्धेन प्रथमान्त संसर्गपदार्थेऽन्वयः संसर्गमर्यादयेति क्रियाविशेषणं तदर्थ [illegible] आकाङ्क्षा
बलजन्यविषयता तस्या धात्वर्थे भेदेनान्वयः आख्यातार्थ आश्रयत्वं तस्य कर्तर्यन्वयः तथा च शब्दबोधनिरूपिता या आकाङ्क्षा
जन्याख्यविषयता तद्भिन्नविषयताश्रय एकपदार्थानुयोगिकापरपदार्थप्रतियोगिकसंसर्ग इति बोधः । नन्वेतत्कथनं व्यर्थमिति चेत्
प्रत्यक्षस्थले घटभूतलयोः संयोगस्य चक्षुःसन्निकर्षेण भानेऽपि
अनुमित्यादौ वह्निपर्वतयोः वह्निमानित्यादिरूपेऽपदादनुपस्थितेः संयोगादेः संसर्गमर्यादया भानेऽत्र विशेषादित्यपव्ययं अनुमि
तौ हि संसर्गभाने व्याप्तिविषयत्वं विनियामिका शाब्दसंसर्गे स्वव्याप्तौ प्रवेश असत्त्वेन अनुमितौ प्रवेश इति । आकाङ्क्षादिसहकृता व्याप्तिविष
यत्वेन नियामिका शाब्दबोधे तु पदोपस्थित्यादे [illegible] नियामकत्वाभावात् केवलमाकाङ्क्षाया एव तद्भानप्रयोजकत्वात् । तथा च आकाङ्क्षा
मात्र [illegible] त्वं संसर्गमर्यादा बोध्यत्वमिति बोध्यम् । कुत्रचन देके [illegible] पदार्थ्या परत्वयोरन्वयोऽत्र । न पदे । [illegible] प
वती स्यादा वाख्यातार्थयोः इति वर्तमानत्वयोः परस्परं सामानाधिकरण्यात्मसंसर्गस्य [illegible] असंग्रहापत्तेः एकपदार्थो [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदर्थकपदोत्तरषष्ठ्यन्तस्य संख्याबोधस्य अभेदसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताभिन्नार्थनिष्ठविषयताशालित्वाद्यसाधकत्वे अपेक्षितत्वे ऽप्यदर्शनेनेत्यर्थः ननु एवं
चेत् वेदाः प्रमाणानीत्यत्र प्रमाणपदोत्तर[illegible]वचने विभक्त्यर्थसंख्याबोधः अभेदसंसर्गकप्रकारताभिन्नविषयताकबोधस्याप्रमाणत्वादिति चेत्
तत्र प्रकारतायां संख्यान्वयित्वे निवेशेन ऽपेक्षणीयत्वात् तथा च प्रमाणपदार्थस्य संख्यान्वयित्वाभावेन तद्गतप्रकारताया संख्यान्वयित्वाभावेन ता
दृशप्रकारताभिन्नविषयताकबोधस्य सत्त्वात् अन्यथा पदस्य संख्यान्वयित्वे संख्या अपि निरुक्ततादृशप्रकारताया अव्याप्तिर्भवति
[illegible] तत्साधारणत्वेन निवेशसाम्यात्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमतां गुरुवराणां देवीदत्त पराजुलीनां
स्मृतौ समर्पिता संकलिता ।

०८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमतां गुरुवराणां देवीदत्तपराजुलीनां

स्मृतौ समर्पितेयं स्मृतिमाला

अयि शिष्यजनैकवल्लभ ! स्मरणीयां गमितो दशां भवान्
विधिनाऽपदयेन कोपिना मम भाग्यस्य विपर्ययेण वा
१

जनको जननी गुरुर्भवान् परमं दैवतमीप्सितः प्रभुः
मुषितं खलु मृत्युदस्युना मम सर्वस्वमतोऽस्म्यकिञ्चनः
२

सरसा सगुणा च संगतिः प्रतिभा सा सुमतिर्दया च सा
प्रथता भुवि सा निरन्तरा भवतां वत्सलता क्व लभ्यते
३

विषयेषु विनाशधर्मसु सततं निस्पृहतां गतो भवान्
परमात्मनि संगतो ध्रुवं वयमेवाऽऽश्रिहता हताश्च
४

त्वयि जीवति नाथ! जीवनं सफलं संस्मरतः सदा इमे
अधुना विफलं ध्रुवं गतं प्रिय शिष्योऽपि भुवं यदत्यजः
५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमतां गुरुवराणां देवीदत्तपराजुलीनां

स्मृतौ समर्पितेयं स्मृतिमाला

अयि शिष्यजनैकवल्लभ! स्मरणीयां गमितो दशां भवान्
विधिनाऽपदयेन कोपिना मम भाग्यस्य विपर्ययेण वा

१

जनको जननी गुरुर्भवान् परमं दैवतमीप्सितः प्रभुः
मुषितं खलु मृत्युदस्युना मम सर्वस्वमतोऽस्म्यकिञ्चनः

२

सरसा सगुणा च संगतिः प्रतिभा सा सुमतिर्दया च सा
प्रथिता भुवि सा निरन्तरा भवतां वत्सलता क्व लभ्यते

३

विषयेषु विनाशधर्मसु सततं निस्पृहतां गतो भवान्
परमात्मनि संगतो ध्रुवं वयमेवाऽऽमहता हताइव

४

त्वयि जीवति नाथ! जीवनं सफलं संस्मरतः सदाइमे
अधुना विफलं ध्रुवं गतं प्रियशिष्योऽपि भुवं यदत्यजः

५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न कदापि कृतं स्मृतं मया विमतं चेतयता तवानघ !
किमनागसमात्मसेवकं विलपन्तं दयते न मां भवान्

६

न प्रियाणि सुता गृहं तथा द्रविणादीनि त्वया समानि मे
इति वाक्यमुदीरयिष्यसि स्मरसीत्थं किमु भाषितं मृषा?

७

अथवा न कृता मयाऽमुना गुरुसेवेति विधाय चेतसि
कुपितो दयते न मामतो रुदतो मेऽसि भवानदर्शनः

८

अथवाऽधिगतेन वै मया तव विद्याद्रविणस्य लौकिकी
न कृता खलु काऽपि निष्कृतिः स्मरतस्तन्ननु दूयते मनः

९

यदभूत्तदभूत्त्वया दया सुरलोकेऽपि न विस्मृता भवेत्
भवताऽत्र शुभाशिषा सुखं भुवि जीवेयमितीयमर्थना

१०

भवतां गतिरुत्तमा भवेज्जगतां चिन्तयतां शुभं सदा
गुरुभक्तिरियं तथाप्यहो पुनरुक्तौ मुखरीकरोति माम्

११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सहसा गुरुणा वियोजितेन

प्रिय शिष्येणासमर्पितोऽस्तोन दरेण

करुणाक्षर पुष्पगुम्फितेयं

स्मृतिमालाऽस्तु सतां मुदे सदैव

१२

लेखक पं. गोविन्दप्रसाद [illegible]

रानी पोखरी संस्कृत प्रधान पाठशालाऽध्यापक:

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

National

EXERCISE BOOK

No. 2 PAGES 32

Name ______________________

Class ______________________

Subject ______________________

School
College ______________________

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

काव्यलाई शोभा दिने वैचित्र्यविशेषको साधन - अलङ्कार. शरीरको शोभा जस्तै

आत्माको शोभा अलङ्कारले गर्दछ. शब्दालङ्कार - अनुप्रास यमक.

एकानेक व्यञ्जनको स्वर भिन्न भए पनि समानता अनुप्रास छेक वृत्ति र अन्त्य

छेकानुप्रास - अनेक व्यञ्जनको उही क्रमले एकपटक साम्य.

वृत्त्यनुप्रास - अनेक व्यञ्जनको भिन्न क्रमले एकपटक, अनेक व्यञ्जनको उही क

भिन्न क्रमले अनेकपटक, एक व्यञ्जनको एक वा अनेकपटक साम

अन्त्यानुप्रास -

(छेक) (वृत्ति)
कमल कोमल उज्ज्वल मूर्तिको पनि सुन्दर मन्दिर दीप्तिको ।

(छेक) (अन्त्य)
स्वर मनोहर कोकिलको सरी अधर लाल गुलाफ बराबरी

भिन्नार्थ सार्थक मात्र स्वरव्यञ्जनयुक्तको. पुनरावृत्ति यमक आदिम ध्यालमा/का

सब हिमाल हिमालयका खुले नव सरोज सरोजलमा फुले

अब पलाश पलाशमहा चढे नव अशोक अशोक भई बढे ।

अनाथ नाथ माधवको प्रकाश काम कामना

अनेक नेक नामको विनाश नाश वासना ।

अपूर्व पूर्व पूर्वको प्रभाव भाव भावना

प्रयोग योग भोग [illegible] अनल्प कल्प कल्पना ।।

लाभ लाभ [illegible] दीपिने प्रभावी गजमानको जहाँ जहाँ यशोभर प्रभा विराजमानमा ,

समज अज [illegible] प्रभा मासिराज [illegible] समान मान गर्दछ र प्रभावि [illegible] को

लाटानुप्रास - कहते [illegible] ([illegible] - [illegible]
[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्वभावोक्ति- वरिपरि लहमाला घारकोटको धारो डहर संगामैत्लेको मेन्त्र पर्ने नगारो
समथर सत्तमित्र स्थान एकान्त त्यालो त्यस बिच रविरएको पर्णशाला छ्यालो
वरिपरि लहराले छोपिएको छाना छिरबिर भइ बुट्टा बन्दछन् गुच्छ नाना
मातमात भइ चल्दा वात चारै दिशामा भ्रमर गुनगुनाई घुम्दछन् त्यो बोधमा
अतिशयोक्ति- उघारिपुष्पदलको

कतै किरण सूर्यका

स्वभावोक्ति-

वरिपरि लहमाला गरको हुम्म घारो डहर संगामिल्ने कोमित्र पर्ने नगारो ॥
समथर यसमित्र स्थान एकान्त न्यानो त्यस बिच रचिएको पर्णशाला छ्यानो ॥
वरिपरि लहराले छोपिएको छाना छिरबिर भइ बुट्टा बन्दछन् गुच्छ नाना।
मातमात भइ चल्दा वात चारै दिशामा भ्रमर गुनगुनाई घुम्दछन् त्यो थलामा।

अतिशयोक्ति-

उघारिपुष्पदलको, कनक लेखनी केसर भिजाउ मकरन्दका रजमदी सुवर्णाक्षर।
घुमी सकलदेशमा नव विभात सन्देश यो किराउन दिशान्तको मृदुसमीर उड्दैगाए ॥
कतै किरण सूर्यका कमलमा छिटे उज्यंदा भयो अधरकुल्तापत्ता दलउत्गाइका फर्कंदा।
पुलक निउकी घुमे भ्रमर मित्र मस्त गरी प्रभात रव यो भयो मधुर शीरव कोके गयो ॥

उपमा हुन्छ सादृश्य उपमानोपमेयको। धर्मत्र वाचिश छ विम्बप्रतिबिम्ब भए पनि।
पद्मझैं कोमल मुख, पानीदार छ रत्नझैं। स्मित ले शोभित हुँदा चन्द्रिकावान् चन्द्रझैं ॥
धर्मोपमानोपमेय वाचक स्पष्ट दोरिए पूर्णोपमा कतै गएभए लुप्तोपमा आदि।
सिंहझैं शूर राजाको, प्रताप रविनेजझैं। सौन्दर्य कामको जस्तै शील रत्न समान छ।

सन्तापशान्ति गरिदिई बढाउन्ला सन्तोषवृद्धि गरिखेद हटाउनामा।
दीनाधिनाथ रघुनाथ समान अर्को कोही सकस पाउँ मिलेन कतै जगमा।

रशनाकुप उपमा यस्मा रसनोपमा। जिनको रूप झैं नाम नामझैं गुण उज्वल ॥
बुद्धिझैं फुर्तिलो विद्या विद्याझैं कीर्ति निर्मल। कीर्तिझैं प्रीति अटल हुन्छ मोतीतिउज्वल।
मालोपमा एकमा तैसाम्य नानोपमानको। श्रीरामचन्द्र कामझैं दानी कर्णझैं वीर पार्थझैं;
मदनझैं अतिसुन्दर रूपमा शशीसरी अतिशीतल नेत्रमा।
रविसमान समुज्वल तेजमा ठहरिए रघुनायक लोकमा।

उहैको उसमा साम्य अनन्वय कहाउँछ। महासागर जस्तो छ महासागर अद्भुत।
त्रिलोकी विज श्रीराम समान यस लोकमा। ठहरिन्छन् उनै एक पाइनन् अरु खोजमा।
उपमेयोपमा हुन्छ परस्पर समानता। मुखपद्मसरी पद्म मुखझैं अति कोमल ॥
श्रीरामकोयमा सिमानल वान्धउहको सांचो समान पर्यायोपमा कोये हुन्छ।
प्रतीप व्यत्यय भएर उपमानोपमेयको। जिनका नेत्रझैं पद्म मुखझैं चन्द्रमा आदि।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिम्रो नेत्रसमान नील कमल फुल्नेभयो छालमा
तिम्रो वक्त्रसमान चन्द्रदेखिए यो मेघको जालमा ।
तिम्रो चाल लिएर नास्केरहेन तो हांस जलचर
तिम्रो नकलवाट छड्सदिने संसार हुन्थ्यो दैव तेले ॥

स्याते स्यादृश वस्तुको द्वारा संकेत हुन गएको । चन्द्रदेखेर उनको मुख स्मृति भए कल्कने ।
कोइलीले गला बोली गायकले पञ्चम स्वर । सुन्दा कलकभइँ सुनैको मधुर स्वर ॥
भ्रान्तिमान्मा छ सादृश्यमूलक भ्रम सुन्दर । कुञ्जिन्छन् भ्रमर अरू फुलेको पक्षहोसमानि ।
गाईका गोठभरी छरिएका जूनका रेखा । देखेभैमा गर्छ दूध फोरभन्ने दूध भन्ने लेख्या ।
सन्देह हुन्छ सिने साम्यमूलक संशय । छाया होवा नयन को पक्षहोवा तत्लाउन्मो ।
सापेक्षा होसि पेला होमना अस्मालिए भन्ती । अध्यात्ममा केन्द्र लाग्ने घोषा नडले जो ।

व्यतिरेक छ तैतुल्य उपमानोपमेयको - आधिक्य वा न्यूनता ले कैही वैधर्म्य देखिए ॥
मुखमण्डल तेजस्वी चन्द्रकैं तर निर्मल । जो सी सुधा झरी भीजे । किन्तु रोजे छ भ्रूतल ॥
तौ लसी उन्नत छन् तर कोमल भिन्न अत्यन्त ।
सानैमैं तेजस्वी छ तर आसन आजन वांध्छ छर सन्त ॥

वर्णनीय भएका वा नभएका अनेकमा । देखिएमा धर्मैक भन्दछन् तुल्ययोगिता ।
वसन्तमा फुले वेली चमेली मालती जुही । दवै क्षुधा तृषा निद्रा कोकिल स्वरमा जुही ।
उज्यालो दोखिए चन्द्र तारका पतिले तीपाले । हराए घाम सन्ताप मृगाले अल्छीपना पनि ।
हुन्छ दीपक धर्मैक्य वर्णनीय र अवर्ण्यको । पतिव्रता र प्रकृति उसजन्मपछ छाउँछिन ।
बिजुली लहरी मेघमा भरी स्वप्न यौवन । कोही छैनन् । कोस्थायी छन् क्षणिक शोभन ।
दोहरिएर दीपकमा धर्म आवा नि दीपक । बढ्छ वित्त नमा विद्या बढ्छ हेमन्तमा निर्-
विवेकको उज्यालोमा वस्तुको सत्व खुल्दछ । सूर्यको तेज पाएमा पङ्कसंपुट खुल्दछ ।
मालादीपक मानिन्छ शृङ्खलाकार दीपक । शोभिन्छ मोतिले धैर्य, नीतिपूर्ण विचारले
वीरको बाहुले खड्ग खड्गले शत्रु को शिर । आँगनको शरद भ्राम भ्रमिलै राजमार्ग ।
एकै वारक कालनी क्रिया कारक दीपक । नौलो पापिकले हाट खोज्छु सो छिद्दछ देख्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतिवस्तूपमा हुन्छ उही धर्मो भिन्न भै। रही विभिन्न वाक्यार्थ समान बनिई भने।
विद्वान् रहन्छन् विद्या को गहिरो मर्म बुझ्दछन्। जहाँ हीरा बनि होइ रत्नको मोल जाँच्दछन्।
माला- वहन्छ निर्झर पुण्य रूपले चन्द्रमा हुन्छ निर्मल। तेजीलो हुन्छ आदर्श, गुणवान् हुन्छ उज्ज्वल॥
दृष्टान्त भिन्न वाक्यार्थ बिम्ब प्रतिबिम्ब भै। कीर्तिमान् हुन्छ पैतीजा कालि मान्छे नीति
माला- घोटेका मलय जस्तो सुगन्ध छर्दछ छोरेका आगन्तुकले प्रकाश चर्दछ।
ओठेका तन विस्कार विकास लिन्छ श्रोता गुण जस्तो विकास लिन्छ॥

निमाति भेद अभेदारूप रूपक। भूलोकको अमृत हो रसीलो काव्य को रस।
स्वातिमा तितिक्षा बाजे वा विद्या अमृत सूनले। अनन्त मैं राज दण्ड तीन लाग्ने शुभ शुभ॥
आरोप वा आरोप पम्पाति रूपक। विवेक कल्पतरुको फल हो फल हो ज्ञान निर्मल।
न्यातिशय बिहुँ पाङ्ग्रा अरू तीमी रे सबै तिर बैरि वे प्रशस्त।
अवयव समस्त मौ अवयव रूपक क्षतादि नाम भरिपो अनन्ता चूक।
माना अवयव रोपाति ही अवयवी पाने आरोपिने भए हुन्छ यो सावयव रूपक।
विवेक हो सत्य देह आत्मा उज्ज्वल तेज हो। ~~धैर्य गाम्भीर्य~~ न्याय सद्धर्म हुन् बाहु धैर्य गाम्भीर्य पाउ हुन्।
कल्ली नयन भ अङ्गी अलक नासिका केशर कपोल दल आनन मापक दन्त मै सीकर।
प्रफुल्ल सुमन की तरता हुन गई व भू जानकी। हेरेफेर राम की हुन गई प्रिय जानकी॥
साध्य साधन को ऐक्य रोप हो हेतु रूपक। आरोग्य नै जीवन हो विद्या हो सुख जीवन।
शोभा हुन् देश का विद्वान् सुख हुन् शान्ति सम्पदा। उत्कर्ष हो धर्म नीति यी हुन् गौरव सर्वदा॥
माला रूपक मानिन्छ नाना रूपक एकमा। यी महात्मा ज्ञान दीप सत्य श्री शान्ति दूत हुन्॥
उनै कर्दम पर्ती नु नबीक यारी सडासो हुँदै चक्रवर्ती मदारी।
रूपौला शनि छिद्र चोता बनेर सुधा बिन्दु वर्षाउँछन् चन्द्र हेर॥
आलोच्य विषय बारे बनेर परिणाम भै। उपयोगी प्रस्तुतमा भएको परिणाम हो।
विद्वत् सभामा विज्ञानले ज्ञान दीप बलाउँदा अन्धकार दिए भरी पारि तोप के लोकले।
विवेक रत्न करमा रखे जस्ता न्याय मौक्तिक। सुवर्ण सूत्र मा उन्दा बने लायक राम का।
हो अपह्नुति आरोप निषेध रूप मेयमा मुख हो इन्दु यो किन तेजीलो चन्द्र बिम्ब हो।
चन्द्र को पेटको कालो पेट को अन्धकार हो। स्वामी वा मृग भनि भने को छल मात्र हो।
ज्ञानले ढीला विषय को भिन्नता भए एक को। अनेक रूप निर्देश भनी उल्लेख बन्दछ।
सिन्धु गाम्भीर्य मा, सूर्य तेजमा, चन्द्र शान्तिमा। मानिन्छन् कृष्ण, गोपी ले प्रिय, ईश्वर भक्तले
राग सत्कर्म मा द्वेष दुष्कर्म मा काम आचरण क्रोध अहङ्कार मा।
लोभ साफल्य मा, मोह वात्सल्य मा, एक जना रूप मा देखियो नृप मा॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आधारभेद भै तुल्य पदार्थ दुइको त था। तुल्य ता क्ना थे दुइको ऐक्यारोप नेद भन्ना।
आनन्द मिल्छ मुख मा पङ्कजको वासना हुँदा। अरण्यरोदन भयो अज्ञ लाई बुझाउँदा "
उत्प्रेक्षा हुन्छ प्रकृत वस्तुमा तुल्य वस्तुको। सम्भावना त था केही हेतुको फलको पाने।
निम्रो बोली कोइलीको काफली हो कि भन्दछु। पीरले हो कि दुब्ली छौ, जान हो कि उभी रह्यौ।
नीलो साडी सागर धर्के तर बोलो खोलाना ला कम्बा बन्दी चढ्‌कीलो।
ढाका बुट्टे बाद औंठी वनभाडी ठाम्ये यात्रीपानि मेहेको क्षितिनारी।

समान एक अर्थमा दाबि हुन्छ भीतिन। मनीको रङ्ग देखिन्न प्रियाको लाल ओठमा,
समस्त भूमीत सभा हजुरको अखण्ड कीर्ति। स्पितालले दैगइर।
दया सुधासागर शीतरश्मिको उचाद्रिका भिन्न न देखिन भइर,
सामान्य हुन्छ उन्नै भै छुदिएन्नर भनेकुरो। छुदिएनर पङ्कमुख कमला करना हुंदा।
। निरन्तर ध्यान धरेर नाथको स्वरूप सर्वत्र समक्ष देखियो।
स्वरूप देख्दा प्रभुको यथार्थको दयासुधासागर भक्त डाक्यो "
हुन्छ उन्मीलित कुनै दोबेई देखियो भने। जानियो बडा बीसोले कालोतम्यरमा मसी।
सैतै पाम्ले राम हजुर्कीय सले को स्फाकारै पर्वत भै भेद हराए।
छोरा भैना का वल वाक्यातेर आह छान्नी छानी व स्त्रु सात् चकापक।
न छुदिएको केहले छुदिएन्छ विशेषक। वोलीले छुट्टिन गयो मुख पङ्कसमूहना।
कुहिरोले गम्भ ढको सेतास्मय पहाडको। नातेमा धाम लागे मा शानभो हिमशैलको,
स होन्छ स्वाम्य गुनिनै सहभावजनाउंदा। वैरीको दलका साथ कीर्ति सागर पार भो।
आत्माको साथ उत्कृष्ट वासनापर लोकमा। देहको साथमा छन्छ कामना पर लोकमा,
विनोक्ति केही नहुंदा भव्यता ना अभव्यता।। वेधाग विना भव्य विना विनय हेपछ,
विद्या। विनामनु नेजन्मा कहिछ्य थलो स्पर्ध लोकहित कार्यो विना जन्तो।
कान्ताविना गह कुल्च छ पसाो संसार एव मुख नचन्द्रा विना अक्खो।
शेष हुन्छ उदेश वद अनेकार्थ काउने। कलाले पूर्ण तेजस्वी रसीला राम चन्द्र इक
नबी उने दान वारि सदा विबुधसेविन। हजार द्विषि लोकरक्षा गर्ने महेन्द्र छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समासोक्ति प्रकृतमा कार्यआदिसमान भै। आरोप गरिएर अर्को अप्रस्तुत व्यवहारको॥
कल्लोलीलहरलाई रसीलो नव वृक्षले। प्रेमले देहमा बाँधी अंगालेर उठाउँछ॥
भ्रमरमाला गर्दै तीक्ष्ण झुङ्कार घेरे दलदल झुल बाँधी कुञ्जमै जै पसेरी।
देइ नहल लतामा लात अघात नाच्य अहह सहज झुट्छर कोश फोरी खजाना।

कार्य कारण सामान्य। विशेष अथवा सम। अप्रस्तुतिको वा प्रासङ्गिक प्रकाउन॥
अप्रस्तुत प्रशंसा हो सम अन्योक्ति बन्दछ। यो पञ्च (कार्य) हेर सुकुमार जङ्गी थोप्पा बुहाउँछ॥
जाने (कारण) कुरामा प्रियाको विहौना को गरी बस्यो। जोगी (सामान्य) के पानी जिस्याएर टाउकामाथि नढ्छ॥
कहीं (विशेष) सुधा बस्छ विष, विष बस्छ सुधा कहीं। सुगन्ध (सम) दिन छाडुँदैन पोलेर पनि चन्दन॥

देखेँ तो प्रियनाथ नीरद उनै सौभाग्य ले आज यो। नेत्रो भाव सुने अचानक अहो छाती रसीलो गयो।
यदैसँगमा नेत्र गर्न खुपुरको ठोक (मधुसुधा) गरी थाल्यो छन्कन घन घमक उत्सुक आनन्दको धाड्गी॥

चित्र लेखन्छ्यौ वस्तु अवस्था दृश्य आदिको। यथार्थ वर्णन भए स्वभावोक्ति कहन्छ।
च्यापी घुंगालेगमुवा फुकाल वारि गोठमा। गाई दुइन्छ गोठालो बाच्छालाई बुसाउँदै॥
एरवरखनालेयेको आगन विछ्याएरी अगलबगल भरी फूलले गम्म घारी।
दरबम्मा निहु शिलाको उच्च विश्राम वेदी अलेपर छ छानो कुञ्ज सन्तापभेदी॥

अभेद भेद सम्बन्ध असम्बन्ध तथा क्रम। कार्य कारणको उल्टो भए अतिशयोक्ति हो।
लालीको टाउकामा मसेर इंधन अर्कै भएर उघ्र। आकाशमा टफ्फछनी, छैर मानवता यहाँ॥
कुएमन्दा क्याम पैल्है, गर्नु भो बुसर्गो यहाँ॥

उभेद क- वक्तीलिभालाई ती (जडेको) जडेको सुकीलेउपर्ना (जून) र तक्मा (चन्द्र) मिलेको।
जाधन्ती मना एर चारैदिशाले सफा कुन लावा छ (तारा) छर्दै थाल्दै।
भेद ख- अर्कै भो आहिल्दे बेल्य आनन्दी रस रङ्गमा। अर्कै देख भयो आज प्रियत्रको प्रेम सङ्गमा॥
ग- धनवजा लिई पुर माजा वजह (वाफको) अवध भर भो मातियात्रा महोत्सव रामको।
अत्यन्त- कुजुम रजरेपके लागी दिशा नभ पोलि नव नृपतिको छत्र छाया लिएर अति हर्षित॥

उदात्त वर्णन भए सविशेक समृद्धिको। किं वा प्रकृतको अङ्ग ठूलाको वलन वर्णन।
छ त हिमालयमा धातु रत्नका खानि शोभन। यहीं महर्षि हरूका छन अनेक तपोवन॥
चौतर्फ रत्नका खेना छन प्रतिबिम्बित। राजा अनेक देखे हुन्थे दर्शक विस्मित॥
भूमिमा नी छ उपनिब्यात बुद्ध पैदा भए जहाँ। हयारे शान्तिको दीप जसले बालिल्यो यहाँ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अरूकि शौर्य औदार्य आदिको अति वर्णन। जनको छ्रताले हुन्छन् जानेन अर्जुन।
प्रताप राप्त राजा र सारा सागर शोक गरेर। कौरवी वैरिनारीका आँसुले भरि दिँगए॥
औदार्य। जनको बेरी काम धेनु अधोमुख। कल्पवृक्ष। नेतुर्मुण्डी भन्न छन् व्यक्ति उत्सुक।
सुनभावी हुन् पाने प्रत्यक्ष हुन् भ्याविका। महाभारतको युद्ध शब्दले दैवी देखिन्छ।
अर्थ गर्छन् आत्म उपजेजन् रजा नप्रमाण। देखिन्छौं रघुकुलका राजाका धर्मको महिमा।
विशेधजन्मे कुलको विरोधमाने भन्दछन्। प्रेयप्रमाण छ चन्द्र आगमको शोक भन्दछन्।
जो विधनायक विनायक ~~होतैछ~~ एकरूप जो अद्वितीय गजनाथ समस्वरूप।
गौरि पुत्र गजभद्र विघ्न विनाशकारी देवप्रसन्न मुखको महिमा छ भारी॥
उस्तो साधन लेख्न हो हुन्छ व्याख्यान भन्दछन्। दृष्टिले रथमा सबैले जाली जिलाउँछन्॥
कुरो कर्द सबमी—
कपोल भतछिद्र—
कार्य कारण एकत्र नभएमा असङ्गति। जिसले भार्‍यो मेघ प्रवासी हुन्छ मूर्छित।
स्मितांकुरको वदन मुनिमाथि भयो कुञ्ज जनका कुमार बमक्कमा ओठि गिर्थो।
धनुष्टंकार गर्जनको मलक सौधमा फैलिए अपूर्वपन रामको विजय जितमा टोक्थ्यो,
विभावना विना हेतु कार्योत्पत्ति भयो भने। हिँडी लाल भयो पाउ नलाए पनि महावर।
विना कुण्डल आरबाट पनि चाहन्न कानै आर्दन। केन यी विषयी जाल थोरै छन् मतमतिको॥
छोडे भै व्यर्थ नहुन्। विशेषोक्ति कहाउँछ। गर्जन्छ बादी लाई चन्द्रले पनि भोलिन्छ।
करौं कनकी बुझाउँदो छ जार रपरल हेर्दा उज्यालो पनि पाइन्न। केन दर्शन नै हेर!
स्तुति को उक्तिमा निन्दा, निन्दाको उक्तिमा स्तुति। उल्टो पृष्ठेन व्याजस्तुति कहाउँछ।
कुनै पापी नली अन्न बचाउन आनन्दमनाउँछन्। फिर्दै सर्वदाइनी दुःखी जीवन मान्दछन्।
नचल्ने चैन दोय सृष्टि ताको पुनर्जन्म प्राप्त भयो। नेताउनको।
जडपथ्यारि चार चरा समेत शिथिलित रखा। तेरबन्द छन् सबै।
विवेक कानि देखिन्छ प्रभुको छाल्या हो! नाम मात्र। लेख पापी पनि पाइन्न सतास्रै॥
निषेधमको कुण्ठा कि वा विधि अनिच्छा। यहाँ विशेष वृतिका आक्षेप भनि भन्दछन्।
पीडा विरहको- भैगो निर्दयी लाई भन्दिनँ, प्राणेश जान होस् पाउँ उही मपनि जन्मन।
भगवानले अवनौ कामधेनो जान्नेगरी दोबे दयालि भएर आऊ।
परम परख अवस्थो किन दयालु प्रभु रघुनन्दन भैसको नजाऊ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कार्यकारण नमिल्दा नथायो । विद्यको . कालानेक लगैं हाने मस्तानेकान मन्द छौ ।
सफेद कीर्ति फैलाको यो काल तरवाले : कहालको सरस प्रेम कहलाधारिछोटले ।
रत्नाकर मठी अर्थ मारेपछि मुरद स्वारले ।
कीर्तिसिन्धु मन मा उनगाको पञ्जा सह्व्य · अगाल छ महापुरुषको अद्भुत कर्तव्यको कल्य ।
घडेथ्यो । परस्को नेपाल भाषा भयो देव वटैरवसो श्रृणाररक्षा ।
यहाँ त्यो अवस्था अदाको रेखाले आँस्यो अध्याये कहाँ त्यो पुण्याख्या ।
गोताल कौन व्याले गयो यो गोपालको सेवा । नउल्टो । किन हाले जान्नु हुन्छ पीहरु ।
जिन आधा आधैर मानो आत्मा त्याउही । कहीं मर्त अहपाने मले हुन निश्चय हो ।
गजसिंहले पाति भावे उनका गाथामा छ । अब म्याम्बरला मेरो देहमा दाहिनेछ हो ।
विद्या छोडन मान कीर्ति श्रताल्ले सोधन छन् छन् ।
व्याख्या वाल्मीकि वेदले झनै धन अतीत मो । अमूल्य पाण्डित्यको कान्ता नैपुण्यमयं ।
जङ्गमले नक्कल रमणले श्रृङ्गार गाको कादैथ्यौं भोक मुनीश्वर भोग ।
लक्का गाली लिखन का लने दृश्य गोटा काट्ने काटेको गाउँ मनी छप सार ।
धनि आलय भयो विवेक भक्को सत्कर्म दन स्पष्ट पुष्ट फाल्यो ।
स्पष्ट उज्ज्वलपुञ्ज झैं हाल्यो रेखा हुन्छ सर्व चेतना हाम्रो ।

आपेक्षित वाच्य { अर्थान्तरसंक्रमितवाच्य — काटे काजे नै हो काँच काटेहो
आपेक्षित वाच्य { अत्यन्ततिरस्कृत वाच्य — कलो अन्धो रहेछ लक्ष्य हिँड्छ ·

विवक्षितान्यपरवाच्य — असंलक्ष्यक्रम रसध्वनि · संलक्ष्यक्रम — शब्दशक्त्युत्थ / अर्थशक्त्युत्थ / उभयी { भिल्दैन दाधिलाकन वली पर्वतीले गर्छ । सम केशी यसमा सके को आस्वाद गिल्ला नस्ने काहौ । वस्तुध्वनि । केम भाने हरि लाई मा । बनमा बनाए दुनिया एकै पनि भन्यौं लाई जगाए । नमानेपछि वैरी छ त उसको पिमार । भाने हुन अरि नक्कल मारी क्यों । विरोधालङ्कार ध्वनि ।

अर्थशक्त्युत्थ
पदथी .
उभय शक्त्युत्थ .

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनुप्रास – [illegible]

५– शब्दको अनुप्रास

छेकानुप्रास / वृत्त्य – [illegible]
[illegible]

लाटानुप्रास – [illegible]
[illegible]

आर्थी अनुप्रास
[illegible] – [illegible]
[illegible]
[illegible] – [illegible]

[illegible] – [illegible]
[illegible]

[illegible] – [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] – [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] — अन्त्यानुप्रास

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ध्वनि –

- लक्षणामूल अविवक्षितवाच्य
  - अर्थान्तरसंक्रमितवाच्य १
  - अत्यन्ततिरस्कृतवाच्य २
- अभिधामूल विवक्षितान्यपरवाच्य
  - असंलक्ष्यक्रम रस भाव आदि ३
  - संलक्ष्यक्रम
    - शब्दशक्त्युत्थ
      - वस्तु ४
      - अलङ्कार ५
    - अर्थशक्त्युत्थ
      - स्वतःसम्भवी
        - वस्तुबाट — व. अ. — ६ ७
        - अलङ्कारबाट — व. अ. — ८ ९
      - कविप्रौढोक्तिसिद्ध
        - वस्तुबाट — व. अ. — १० ११
        - अलङ्कारबाट — व. अ. — १२ १३
      - कविनिबद्धप्रौढोक्तिसिद्ध
        - वस्तुबाट — व. अ. — १४ १५
        - अलङ्कारबाट — व. अ. — १६ १७
    - उभयशक्त्युत्थ १८

१- भाले भालेले हो काच का [illegible] । २- कस्तो अर्थो [illegible] हिंड्छ

३- असंलक्ष्यक्रम- रस भाव आदि.

शब्दशक्त्युत्थ

४- [illegible] पाथेक नक्कली पथरीलो गाउँमा केही- रस म्हगो रस को [illegible] (अलङ्कार)

५- प्रभु भारेहरूलाई भारतमा [illegible] नमन हुँदैछौं नाथलाई [illegible] ।
नबोलिकन हुँदैछौ यो छर उसका पिया [illegible] गर्छ [illegible] सार प्रकला । विरोध ध्वनि

अर्थशक्त्युत्थ — स्वतःसम्भवी

१ आलै छर [illegible] जल लिन नारी [illegible] ।
कोनै लुकेर [illegible] गाउँछर रिलम्ब [illegible] । — वस्तुबाट चोर [illegible]

२ आस्था मन [illegible] हुँदैन आराधना [illegible] ।
चलनतिमी सदा [illegible] प्रभु को [illegible] । — वस्तुबाट व्यतिरेक ध्वनि.

३ प्रभा [illegible] भावी राजा को [illegible] । [illegible] सीला [illegible] भाव [illegible] को.

४ [illegible] भावना [illegible] गर्दछ को । [illegible] हुन्छ [illegible] । — उपमाबाट चिन्तामा [illegible]

कविप्रौढोक्तिसिद्ध

५ सरद्यमुना गङ्गा नाघै आनन्द नादले । शान्ति [illegible] उत्प्रेक्षा छन् । — अलङ्कारबाट समुच्चय

६ सान्त्व [illegible] झैं यहाँ रहछ आनन्द [illegible] । — वस्तुबाट लोकव्याप्ति [illegible]

७ शास्त्र [illegible] गर्छ जोरको [illegible] पादप मा,
कविको [illegible] सदा वसन्ती [illegible] । — वस्तुबाट [illegible] उत्प्रेक्षा; सावयवरूपकबाट वक्रोक्ति [illegible]

८ [illegible] विधाता [illegible] वाणी [illegible] आलोक
कवि मुख [illegible] सिर्जन गर्छिन् [illegible] । — [illegible] बाट वाणी [illegible] व्यतिरेक

कविनिबद्धप्रौढोक्तिसिद्ध

९ [illegible] तपोवन [illegible] ।
[illegible] । — [illegible] वस्तुबाट [illegible]

१० [illegible] दर्शन [illegible] वन [illegible] ।
मेरो [illegible] । — [illegible] व्यतिरेक

११ दैवी [illegible] ।
[illegible] । — [illegible] उपमा [illegible]

१२ [illegible] रक्षण [illegible] ।
दिन [illegible] । — सावयवरूपकबाट [illegible]

१८ उभयशक्त्युत्थ .

ध्वनि मा रसादिध्वनि वाक्य पद वाक्यगत भई ४ - अर्थान्तरसङ्क्रमित पद वाक्य प्रबन्ध प्रकाश वर्ण रचनागत भई ६, शब्दशक्त्युत्थ पद वाक्यगत भई ४, शब्दार्थ शक्त्युत्थ पद वाक्य प्रबन्धगत भई ३६ उभयशक्त्युत्थ वाक्यगत १ भएकोले ५१

५१ को ५१ संग गुणन गर्दा २६०१ भेद सङ्करको ४ प्रकारले गुणन गर्दा १०४०४ एकल ५१ मिलाउँदा १०४५५ भएको देखिन्छ -

दर्पणकारले ५१ को ५१ संग गुणन गर्दा २६०१ लाई ४ ले गुणन गरी ५३०४२ एकल ५१ मिलाई जम्मा ५३५५५ संख्या देखाएका छन्

गुणीभूत व्यङ्ग्य —

इतराङ्ग — वाच्यको उत्कर्षका उपकारक
काक्वाक्षिप्त - काकुद्वारा अर्थ उठिएको
वाच्यसिद्ध्यङ्ग — वाच्यअर्थको सिद्धि गर्ने अङ्ग
सन्दिग्धप्राधान्य
तुल्यप्राधान्य — वाच्यार्थ समान भई व्यङ्ग्य प्रधान को सन्देह हुने
अस्फुट — वाच्यार्थ बराबर
अगूढ — स्पष्ट प्रतीत हुने
असुन्दर — जो बुझ्नै पनि गाह्रो
वाच्यार्थ भन्दा चमत्कार नहुने -

आनन्दवर्धनले ध्वनि लाई [illegible] प्रधान व्यङ्ग्य ... प्रधान गरेको देखिन्छ । [illegible]
... [illegible]
... [illegible] अङ्ग
... [illegible] हुने ... अगूढ

... [illegible]
... [illegible]

... [illegible] ।
... [illegible] । ... वाक्य ... अङ्ग ... आदि

वाचकता ले अलङ्कार प्राधान्य ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
अतः ... [illegible]
अनुमानवादी ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible] ।
... [illegible]
व्यञ्जना ... [illegible]

व्यञ्जना ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... [illegible] हुन्छ -

	वाचक	व्यञ्जकको
बोद्धा -	सजग	भावुक
स्वरूप -	विधि निषेध	उल्टो
संख्या	एक	अनेक
निमित्त	पदार्थ ज्ञान	प्रतिभाविशेष
कार्य	बोध	चमत्कार
प्रतीति	सामान्य	चमत्कारी
काल	आगाडि	पछाडि
आश्रय	पदमात्र	पदार्थ वर्ण आदि अनेक
विषय	अर्थ ...	...

उक्तै ... [illegible]
... [illegible]
वाचक ... व्यञ्जना ... हुन्छ

... [illegible] व्यञ्जना आवश्यक छ

—

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

—हमारा राष्ट्र-गीत—

जनगणमन-अधिनायक जय हे भारत भाग्य विधाता।
पंजाब सिन्धु गुजरात मराठा द्राविड़ उत्कल वंग
विन्ध्य हिमाचल यमुना गंगा उच्छल जलधितरंग
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशीष मांगे,
गाहे तव जय गाथा।
जनगणमंगलदायक जय हे भारत भाग्य विधाता।
जय हे, जय हे, जय हे, जय जय जय, जय हे ॥

दैनिक-तालिका

दिन	१ला	२रा	३रा	४था	५वां	६ठा	७वां
सोमवार	३-४						
मंगलवार							
बुधवार	३-४						
बृहस्पतिवार	३-४						
शुक्रवार	३-४						
शनिवार							

Manufactured by

NATIONAL PAPER HOUSE

PATNA-3

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

LION

LION BRAND MANUFACTURE

EXERCISE BOOK.

Name......[illegible]......

Class..

Subject..

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीमन्मङ्गलमूर्तये नमः।

विवाहमा बाबुपट्टिको पुस्ताबाट ७ पुस्ता, आमापट्टिको पुस्ताबाट ५ पुस्ता नाघेकी कन्या विहा गर्नु भन्ने मुख्य पक्ष हो. यो मुख्यपक्ष सबै ग्रन्थकारले मुख्य गरी लेखेयाको छ.

सो भन्दा घटिमा ७।६।५।४।३ पुस्तासम्म पनि गर्न हुंछ भन्ने अनुकल्प पक्ष अर्थात् मुख्य पक्ष भन्दा तल्लो पक्ष पनि धेरै नै ग्रन्थमा लेख्याको छ.

सो दोस्रो पक्षको प्रमाणलायी –

उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम्।
पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षे त्वयं विधिः॥१॥
सप्तमीं च तथा षष्ठीं पञ्चमीं च तथैव च।
एवमुद्वाहयेत्कन्यां न दोषः शाकटायनः॥२॥
तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोरुभयोरपि।
विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽङ्गिरा यमः॥३॥
यस्तु देशानुरूपेण कुलमार्गेण चोद्वहेत्।
नित्यं स व्यवहार्यः स्याद्देशाद्धैत न्यादस्यते॥४॥

Nepal Sanskrit University, Balmiki

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थ— बाबु पट्टिको पुस्तामा शक्यासंम ७ पुस्ता नघायेर बिहा गरनु, सो हुन नसके ७ पुस्ताकी कन्या, सो पनी नभया ५ पुस्ताकी कन्या बिहा गरनु. ॥ १ ॥
(यो वचनमा फल्लानु ऋषिले भनेको भनि ऋषिको नाउं नलियाको र चतुर्विंशति मतको वचन भनि लेख्याको हुनाले यो वचन सबै ऋषिको मतको सामान्य वचन हो.)

७।६।५ पुस्ताकी कन्या बिहा गर्न हुन्छ दोष छैन भन्ने शाकटायन ऋषिको मत छ. ॥ २ ॥

बाबु आमा दुवै पट्टिको पुस्तामा ३।४ पुस्ताकी कन्या पनी बिहा गरन हुन्छ भन्ने मनु पाराशर्य आङ्गिरा यमको मत छ. ॥ ३ ॥

देशको चलन कुलको चलन अनुसार बिहा गरने न्यायी व्यवहार मा लिन हुन्छ. यसरी थोरै पुस्तामा बिहा गरने कुरा वेदमा पनी पायिन्छ. ॥ ४ ॥

यो चतुर्विंशति मतको वचन र यस्तै अरु ऋषिका विशेष वचन को पनी प्रमाण ग्रन्थकारले दियाको छ.

Nepal Sanskrit University, Bali...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

सो अनुकल्प पक्षमा ५ पुस्ताकी कन्याको विवाह गर्ने विषयमा दुइ किसिमको ऋषिवचन प्रमाण देखिन्छ—

(१) माथि लेखियाको चतुर्विंशतिमतको वचनको पञ्चमीं तदभावेतु भन्ने सामान्य मतको वाक्यमा पञ्चमीं तदभावेतु भनि ७ पुस्ताकी कन्या नभयामा ५ पुस्ताकी कन्या विहा गरनु भन्ने र, सो वचनभित्र को शाकटायन ऋषिको मत बतायेको वचनमा पनि सप्तमीं षष्ठीं पञ्चमीं भनि ७ पुस्ता ६ पुस्ता ५ पुस्ता को कन्याको विहा गरनु भन्ने मात्र भनेको याति पुस्ताको वरले गरने याति पुस्ताको वरले नगरेन भन्ने केही नभनेको हुनाले र, याति पुस्ताको वरले मात्र गर्नै हुन्छ भन्ने आशय भये चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमो पिवा इत्यादि अरूको वचनमा झैं यसमा पनि याति याति पुस्ताको वरले मात्र गरन हुन्छ ५ पुस्ता की कन्यालायी ५ पुस्ताको वरले गरन हुंदैन भनि खो ली भन्नु पर्नेमा सो केही नभनि ५ पुस्ताकी कन्या विहा गरनु भन्ने मात्र भनेको हुनाले यो वचन वार ७।६।५ पुस्ताका कन्या हरूलायी ७।६।५ जाति सुकै पुस्ताको वरले पनि अनुकल्प पक्ष लियी विहा गरन हुने कुरा आउंछ।

Nepal Sanskrit University, Balmiki

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(२) चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमोऽपि वा ।
पराशरमते षष्ठीं पञ्चमो न तु पञ्चमीम् ॥
अर्थ— ४। वा ५ पुस्ताको वरले ४ पुस्ताकी कन्या। विहा गर्नु, पराशरको मतमा ५ पुस्ताको वरले ६ पुस्ताकी कन्या विहागर्न हुन्छ, ५ पुस्ताको वरले ५ पुस्ताकी कन्या विहा गर्न हुँदैन.

यो पराशरको वचन भनि निर्णयसिन्धु विधानपारिजात हरुले लेखेको वचनबाट चौथी कन्यालायी चौथो वा पाचौ वरले विहागर्न हुन्छ, पराशरको मतमा पाचौ वरले छैठो कन्यालायी विहा गर्नू पाचौ कन्यालायी विहा नगर्नु भन्ने कुरा आउछ। ५।५ पुस्ता भयामा पनी मूलपुरूषबाट छोरी छोरी को अथवा छोरा र छोरीको सन्तान भै ५।५ भयामा भने गर्न हुन्छ, छोरा छोराको सन्तान भै ५।५ पुस्ता भयामा गर्न हुदैन भन्ने विशेष कुरा पनि कोहि कोहि ग्रन्थकारले लेखेको छ.

अब यस्मा यस्ता दुयै थरी वचन हुनाले योअनुकल्पपक्षमा पनि यस्ता चतुर्विंशतिमत शाकटायन पराशर हरुका सबै वचन लियेर मिलायी कोही ग्रन्थकारहरुले पाचौ वरले चौथी छैठी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कन्या विवाद गरुन, पाचौ वरले पाचौ कन्या विहा नगरुन भन्ने लेखेको देखिन्छ ता पनि तल लेखिएका ग्रन्थकार हरुले ५ पुस्ता को वरले ५ पुस्ताको कन्या विहा नगरुन भन्ने कुरा केही नलेखी ५ पुस्ताकी कन्या विहा गर्न हुंछ भन्ने मात्र लेखी ५ पुस्ताकी कन्यालाई ५।६।७ आदि पुस्ताका सबैले विहा गर्न हुने किसिम संग लेखेको पनी देखिन्छ. —

(व) २४ ऋषिको मतको वचन संग्रह गरी लेखेको चतुर्विंशतिमत संग्रह भन्ने ग्रन्थमा (पृष्ठ ८२।८३) मा।पैले खेवमोजिका उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्व- यहादेखि वेदाश्चैतस्य दृश्यते- सम्मको चतुर्विंशति मतको मूल वचन लेखी सामान्यमतमा पाये सम्म ७ पुस्ता नाघेकी, सो नभए सातौं, सो नभए पाचौ कन्या विहा गर्न हुंछ, शाकटायन ऋषिको मतमा ७ वा ६ वा ५ पुस्ता की कन्या विहा गर्न हुंछ, मनु पराशर्य आङ्गिरा यमको मतमा ४।३ पुस्ता की कन्या विहा गरन हुंछ. देश अनुसार कुल अनुसार थोरै पुस्तामा विहा गरने चाल पनि व्यवहारमा लिन हुंछ" भनि यसरि थोरै पुस्तामा विहा गरने कुराको वचन लेखेको छ. वर कन्या ५।५ पुस्ता भयामा विहा गरन हुन भन्ने कुरा र त्यस को मूल वचन पनि केहि लेखेको छैन. ई ग्रन्थकारको

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

रायमा ५।५ पुस्तामा नहुने भंने भये सो कुरा स्मेत अवश्यै लेरवनुपर्दने, सो केही नलेखी यसले हुने यसले नहुने भन्ने केही नभनी सामान्य मत र शाकटायनको मत बाट पाचौ कन्यालायी विहा गर्न हुने कुरा मात्र लेखेको हुनाले पाचौ कन्यालायी पाचौ लगायत सबै वरले गर्न हुने कुरा यो ग्रन्थ बाट स्पष्ट देखिन्छ. इनले नलेरवेको वचन नभनेको कुरा लेत यसमा कुन पद बाट झिकनु र इनको रायमा पनी ५।५ पुस्तामा हुंदैन भन्ने आशय को भन्न साकियेला. इनले बोलेको देखायेको वचन बाट ५।५ मा हुंदैन भन्ने कतैबाट पनि आउन सकतैन. पञ्चमो नतु पञ्चमीम् भन्ने पराशरको भये भनि कसै कसैले लेरवेको वचनलायी इनले प्रमाण मानेको सो अवश्य लेरवनु पर्थ्यो न लेरवेको हुनाले सो वचन इनले प्रमाण मानेको रहेनछ त्यसैले लेरवेनन् भन्ने देखिन्छ. यसैले धर्मसिन्धुमा सापिण्ड्य संकोचको प्रकरणमा कौस्तुभको मत बताउंदा उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं देखि येदा क्वैतत्प्रणीयते यहा सम्मको वचनलाई मात्रै चतुर्विंशतिमत हरुमा पाइन्छ भनि लेरवेको छ, सापिण्ड्यदीपिकाको मत बताउंदा पञ्चमो नतु पञ्चमीं भयेको पराशरको वचनलाई सापिण्ड्यदीपिकाकारले प्रमाण मानेर यस्तो व्यवस्था गरे भनेको छ रहेनछ यो पञ्चमो नतु पञ्चमीं भयेको वचनलायी सबैले प्रमाण मानेको

~~रहेनछ भन्ने तर्फ देखिंदैन त्यसैले~~

Nepal Sanskrit University, Bal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यसैले चतुर्विंशतिमत सङ्ग्रहकारले यो वाक्य वचन लाई निर्मूल सरह नलेखेको रहेछ भन्न सकिन्छ. नल लेखिने कौस्तुभको लेखमा पनि यो वचन लेखेको छैन.

(२) संस्कारकौस्तुभमा प्राचीन ग्रन्थमा पनि - (पत्र ७१२) उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं - इत्यादि वेदा श्रौतप्रतीयिते.मीन को चतुर्विंशतिमतको वचन र -

तृतीयां मातृतः कन्यां तृतीयां पितृतस्तथा ।
विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽङ्गिरा यमः ॥

अर्थ - आमापट्टिबाट वा बाबुपट्टिबाट पनि तेस्री कन्या लायी विवाह गर्न हुन्छ भनि मनु पराशर अङ्गिरा यम भन्दछन्, यो षट्त्रिंशन्मतको वचन लेख्दी आदि लेखेअनुसार सामान्य मतको वाक्यबाट सातौं पाचौं कन्या, शाकटायन को मतबाट सातौं छैटौं पाचौं कन्या, मनुपराशर अङ्गिरा यमको मतबाट तेस्रो चौथो कन्या विवाह गर्न हुने अनुकल्पपक्ष कुरा लेखे त्यहा पछि -

तृतीयचतु महाकुलानुरोधेन सम्पूर्ण संकोचः कार्यः । (क)
तृतीय चतुर्थादि विषये अनुकल्पतया स्वकुलदेशा विरोधेन परिणयनमुक्तं न देव वेदात्प्रतीयत इत्युक्तम् । (ख)
अतः सिद्धमेतत् कलावापि येषां कुले देशे अनुकल्पतेन सापिण्ड संकोचः परम्परया समागतस्तेषां तादृश संकोचेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki C...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विवादेन दोष: अस्ति च भार्यात्वोपपत्ति: अन्येषां तै: सह व्यवहारे नैव दोष: (ग)

अर्थ— असल कुलमा सम्बन्ध हुने भयेमा थोरै पुस्तामा गर्ने पक्ष तिन हुन्छ (क)

अनुकल्प पक्ष लियेर तेस्रो चौथो आदि पुस्ता भयेमा पनी देश कुलमा मिलायेर विवाह गर्ने कुरा वेदवाट पनी आउछ. (ख)

कलियुगमा पनी जस्को कुलमा देशमा अनुकल्पपक्ष लियेर थोरै पुस्तामा विवाह गर्ने चली आयेको छ त्यसमा विवाह गर्नामा दोष छैन. यसरी विवाह गरेकी कन्या धर्मपत्नी पनी हुन्छि. त्यस्ता संग अरुले व्यवहार गर्नामा दोष पनी छैन. भन्ने कुरा सिद्ध भयो (ग)

भन्ने कुरा लेखी यसरी ~~थोरै पुस्तामा~~ देश कुलको व्यवहार मिलाघी ३।४ पुस्तामा, आदि पद भनेकोले ५।६।७ पुस्तामा पनी विवाह गर्नामा दोष छैन. धर्मलाई पनी हानि छैन व्यवहारलाई पनि हानि हुदैन. भन्ने स्पष्ट लेखेको छ.

ई ग्रन्थकारले पनि पञ्चमी अनुपञ्चमीं यो पराशरमत

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

को वचन र ५।५ पुस्तामा विहा गर्न हुँदैन भन्ने कुरा केही लेखेनन्: पञ्चमीं तदमावेत् भन्ने चतुर्विंशतिमतको सामान्य वचन र सप्तमींचतथाषष्ठीं पञ्चमींच तथैवच। भन्ने शाकटायनको वचनमात्र लेखी अन्यकल्प पक्ष देखाएको हुनाले इनको रायबाट पनि पाँचौं कन्यालायी पाँचौं लगायत सबै वरले विहा गर्न हुने कुरा नै आउँछ. संस्कारकौस्तुभकारको मतमा ७।६।५।४।२ पुस्ताकी कन्यालायी पाँचै पाँचै पुस्ताको वरले गर्न हुँछ पाँचै पाँचै पुस्ताको वरले गर्न हुँदैन भन्ने व्यवस्था केही छैन अर्थात् सबैले गर्न हुने यिनको राय छ भन्ने कुरा धर्मसिन्धुकारले लेखेको कुराबाट पनि आउँछ: किनभने —

धर्मसिन्धुमा -

संस्कारकौस्तुभेतु भाति भाथि लेखे बमोजिम संस्कारकौस्तुभले लेखेको सबै कुरा लेखी - परन्तु साषिंड्य संकोचस्वीकारेपि कतिथी कन्या कतिथेन पुरुषेण विवाह्या कतिथेन नावेत्याहेत्यत्रे व्यवस्था नोपपादिता. भनि यसरी थोरै पुस्तामा विवाह गर्न हुने अन्य कल्प पक्षमा पतिपूं वरले पतिपूं कन्या विवाह गर्न हुँछ पतिपूं विवाह गर्न हुँदैन भन्ने व्यवस्था (नियम) केही गरेनन् अर्थात् ७।६।५।४।२ पुस्ताकी कन्यालायी ७।६।५।४।२ जुनसुकै पुस्ताको

Nepal Sanskrit University, ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वरले पनी गदन हुने किसिम संग सामान्य रूपले लेखे भन्ने संस्कार कौस्तुभको भनाइ स्पष्टै गरी लेखेको देखिन्छ.

(३) धर्मसिन्धुकारले पनि पहिले मुख्य पक्षको कुरा लेखी त्यसलायी निर्णयसिन्धुको मत यही हो भनि, अनि माथि लेखे बमोजिं संस्कारकौस्तुभकारले ~~लेखे~~को अनुकल्प पक्षर उनको मतमा यतिपूले गरे यतिपूले नगरे भन्ने केही नियम छैन अर्थात् सबैपुस्ता लायी छुट्ट भन्ने कुरा लेखी— ~~सापिण्ड्यदीपिकाकारादयो जोचीनास्तु अस्थान्~~ (भन्नेअर्को मतअनुसार) ~~सापिण्ड्यदीपिका ग्रन्थकार आदि पछिका ग्रन्थकार हरूले ता पञ्चमीं नतुपञ्चमीं भए को पराशर मत~~ (आदि) ~~को वचन~~ (हरू) ~~लाई पनी आफ्नै लेखेको प्रामाणिक वचन मानी यस्तो व्यवस्था गरे भनी~~ सापिण्ड्यदीपिकाकारादयो जोचीनास्तु- चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमो वरः। पराशरमते षष्ठीं पञ्चमो नतुपञ्चमीम्। इत्यादि वचनानां समूलत्वं निश्चित्य अशक्तैः सङ्कटे समाश्रयणीयस्य सापिण्ड्य सङ्कोचस्य व्यवस्थामूचुः— (अर्थात्) ~~अर्थात् सापिण्ड्य~~ सापिण्ड्यदीपिकाकार आदि पछिका ग्रन्थकार हरूले ता चतुर्थीमुद्वहेत् पञ्चमो नतुपञ्चमीम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इत्यादि वचन लायी अभिवेक्षिको प्रामाणिक वचन
मानि यस्तो व्यवस्था गरे भनि यति यति पुस्ताको वरले
यति यति पुस्ताको कन्या विवाह गर्न हुंछ यति यति पुस्ता
को कन्या विवाह गर्न हुंदैन भन्ने मतमतान्तरको कुरा
पराशरको मतमा छैटौ कन्या विवाह गर्न हुन्छ
सीमद गरी त्यसभित्र ^पाचौं वरले ^पाचौं कन्या विवाह
गर्न हुन्न भन्ने सापिण्ड्य दीपिकाकारको मत लेखेको छ.

यसरी यो पुस्ताको वरले गर्नु यो पुस्ताको वरले नगर्नु
भन्ने नियम नभै सबै लायी हुने किसिमको संस्कारकौस्तुभ
को मत र, पराशर हरूका वचन समेत प्रमाण मानी सबै
वचन मिलायी यो यो पुस्ताको वरले यो यो पुस्ताकी
कन्याको विवाह गर्न हुंछ यो यो पुस्ताकी कन्याको
विवाह गर्न हुंदैन भन्ने व्यवस्था गरेको सापिण्ड्य
दीपिकाकार आदि पद्धतिका ग्रन्थकारको मत पनि
देखायी तत्र देशाकुलाचारो व्यवस्था ज्ञातव्या भनि, ई
नाना मत भएकोमा देशाचार कुलाचार अनुसार
पक्ष लियी व्यवस्था गर्नु भन्ने स्पष्ट लेखेको हुना
ले ५।५ पुस्तामा निषेध भएको पक्ष र सो नभएको
पक्ष समेत देखेको मत छ सो ५।५ मा निषेध भएको पक्ष
पद्धतिका ग्रन्थकारको पक्ष हो ई पक्षमा आफ्नो देश

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुलको व्यवहार अनुसारको पक्ष लिनु भनेको हुनाले देश कुल व्यवहार अनुसार ५।५ मा पनि गर्नहुने सामान्य पक्ष अघिका ग्रन्थकारको मत पनि रहेछ भन्ने स्पष्टै देखिन्छ.

निर्णयसिन्धुको मत मुख्य पक्ष लाई लियेर हो, संस्कार कौस्तुभको मत भन्नाको नियम नभयेको सबैका लायी हुने अनुकल्प पक्ष हो, सापिण्ड्य दीपिकाकारको मत भन्नाको नियम भयेको अनुकल्प पक्ष हो यसमा देशकुलानुसारको पक्ष लिनु भनि दोहरै पक्ष देखायेको देखिनाले धर्मसिन्धुकारले ५।५ मा गर्नाहुने व्यवस्था भयेको पक्ष मात्र देखायेको हो भन्न सकिदैन. धेनको शंकामा पनि यो यो भन्नाले गर्नु यो यो भन्नाले नगर्नु भन्ने नै सिद्धान्त ठहरेको भये संस्कार कौस्तुभको मत लायी यस यस कारणले ठीक होइन भनि कानुनपर्तैमा काट्नेकुरा केही नलेखेको, र फेरी आखिर निचोड कुरा गर्दा अस्माभिः सापिण्ड्य दीपिकादि सिद्धान्त संग्रहः भनि सापिण्ड्य दीपिकाको बाट आयेको निचोड कुरा यो हो भनि सोही व्यवस्थाको कुरा लेखेकोमा ग्रन्थ बाट लिइनुआयेको निचोड कुरा यो हो भन्नु पर्नेमा त्यसो नभनि

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौस्तुभको नाउ नलियी यसलायी अलगै राखी सापिण्ड्य दीपिका इत्यादि आयेको व्यवस्थाको निचोर यो हो भनि लेखेको र संस्कार कौस्तुभले व्यवस्था नगरी लेखेको कुरा छुटेको छैन सापिण्ड्य दीपिका इत्यादिले गरेको व्यवस्था समेत मिलायी लिनुपर्छ भन्ने आशय भये थोरै पक्षको कुरा माग राख्न आउने हुनाले अत्र देशकुलाचारः व्यो व्यवस्था भनि यू पक्षमा देशकुलाचार अनुसारको पक्ष लिनु भन्ने नहुने पनि हुनाले कौस्तुभको पक्ष र दीपिकाको पक्ष दुवै देखायेको हो भन्ने देखिन्छ ग्रन्थकारको लेखाइ राम्ररी विचार गरेर हेर्दा ता पनि सापिण्ड्य दीपिकाकार इत्यादिलाई अर्वाचीन अर्थात् पछिका ग्रन्थकार भनि भनेको पराशरको वचन प्रामाणिक हो होइन भन्ने अधिकारले निश्चय नभयेको गरेको लाई यिनले प्रमाण मानी व्यवस्था गरेको भनि केही रेफ लगायी भनेको कौस्तुभले लियेको उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं इत्यादिवचनलाई चतुर्विंशतिमत षट्त्रिंशन्मत इत्यादिमा पाइने हुनाले समूल हुन भन्ने देखायेको हुनाले सापिण्ड्य दीपिकाकारको मत भन्दा संस्कार कौस्तुभको मतको पक्ष नै धर्मसिन्धुकारलाई बेस लागेको होला भन्ने जस्तो पो देखिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

सारांश –

अरु ग्रन्थमा अनुकल्प पक्ष लेखेका पापको निषेध लेखेको भए पनी माथिलेखे बमोजीम् चतुर्विंशति मतसंग्रह र संस्कार कौस्तुभमा पापको निषेधको कुरा केही नलेखी पाचौं कन्यासम्म सबैले विहा गर्न हुने कुरा देखाएको, कौस्तुभको मतमा पापमा निषेध छैन भन्ने कुरा धर्मसिन्धुको लेखबाट पनी स्पष्टै देखिएको, धर्मसिन्धुमा पापको निषेध भएको पक्ष समेत देखाएको हुना पनी सो निषेध नभएको पक्ष समेत देखाई दुइ मत देखाएको, पञ्चम पञ्चमीको निषेध सबैको मतमा भने अनुकल्प पक्ष लेख्ने सबै ग्रन्थकारले सो निषेध लेखनु पर्ने हो सबैले नलेखेको हुँदा नलेख्नेका मतमा सो निषेध मान्ने को रहेनछ भन्ने देखिएको, धर्मसिन्धुको भनाइबाट पञ्चमो नतु पञ्चमीं यो वचन माधवीय टीका हुनै हुनै ग्रन्थकारले मात्र प्रमाण मानी सो निषेध गरेको अरु केहीले सो वचन निर्मूल मानी सो निषेध नगरेको देखिएको, अनुकल्प पक्षको मूल वचन मानी सबैले मानेको चतुर्विंशति मतको वचन भित्र पाचौं कन्याको विवाह गर्न हुने कुरा मात्र भै पापको निषेधको कुरा नभएको, पापको निषेध लेख्नेहरूले पनि सबैको मतमा यो निषेध छ भन्ने नभनी पराशर मतको निषेध मानेको देखाएको, चतुर्विंशति मत शास्त्र

निषेध लेख्ने ग्रन्थकारले पनी यस्तो यो दोष हुन्छ भन्ने
वचन दरु केही नलेखेको

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शायनमत को वचनबाट ५।५ को निषेध नआउने पराशरमत
को वचनबाट मात्रै सो निषेध आउनेमै यस्ता भिन्नभिन्न
ऋषिको वचनबाट ५।५ को निषेध मान्ने र नमान्ने ~~भन्ने~~ दो
दौ पक्ष देखियेको, भिन्नभिन्न सबै ऋषिको वचन एकका
मिलाषी एकवाक्यता गराउने गर्नेमा मुख्यपक्ष र अनुकल्प
पक्षका वचनहरु पनि मिलन गै एकवाक्य हुंदा अनुकल्पपक्ष
को कुरा काटेर मुख्यपक्षको कुरा मात्र बाकि होभै अनुकल्प
को पक्षै उडजाने अनुकल्पपक्ष माने पछि भिन्न भिन्न ऋषिको
वचनबाट भिन्न भिन्नै पक्ष आउने भयेको, सापेक्षरूप दीपिकाका
ले गरेको व्यवस्थालाई नै मुख्य गरी लियेमा चौथी कन्यालाई
तेस्रो छैटौं सातौं वरले, छैटौं कन्यालाई तेस्रो चौथो सातौं वरले
विवाह व्यवहारमा चलेको पनि पर्ने नहुने हुन आउने देखिन्छ, ३।२।४।८।
कुला...र्थमा विहा हुने अनुकल्पपक्ष भयेपछि हर त्यो भन्दा पुल्ला
एका भयेको ५।५ पुस्तामा हुदैन भन्नाको हेतु पनि केही नजुर्दैनेको
हुनाले र देश कुलअनुसार अनुकल्पपक्षालाई विवाह गरेमा
धर्ममा व्यवहारमा पनि हानि हुदैन भन्नेको हुनाले पनि यो सबै कुरा
विचार गर्दा चतुर्विंशतिमत शाकटायन मत को वचन मूलमाथी
रचना भयेको चतुर्विंशतिमतसंग्रह संस्कार कौस्तुभ धर्मसिन्धु यी
ग्रन्थकारको मत बाट पनि छोरा छोरीको सन्तानमै ५।५ पुस्ता पर्ने आये
पनि आफ्नो देश कुलको व्यवहार देखियेमा अनुकल्पपक्षालाई
विवाह गर्न हो जस्तो भान्न जा. सिद्ध हुने देखिन्छ। ॥ शुभम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हरिवंश प्रथमपर्व ३४।३८ अध्यायमा:

मूलपुरुष क्रोष्टुका १ छोरा देवमीढुष, तिनका छोरा शूर, तिनका छोरा वसुदेव, तिनका छोरा कृष्णको र, क्रोष्टुका अर्को छोरा अनमित्र, तिनका छोरा निघ्न, तिनका छोरा सत्राजित, तिनको छोरी सत्यभामाको ५।५ कुलामा विवाह भएको ~~[illegible]~~. सत्यभामा पट्टरानी हुन् भन्ने [illegible] छ.

यसैको ३५ अध्यायको आरम्भको टीकामा –

"यथा कृष्णः क्रोष्टोर्वंशे जात एवं सत्यभामादयोऽपि तत्रैव जाताः। क्षत्रियाणां समानान्वयेऽपि सापेण्ड निवृत्यूर्ध्वं पुरोहितगोत्रेण अन्योन्यं गोत्रभेदाद्विवाहा भवन्तीति युज्यते एवेति भावः"

अर्थात् कृष्ण र सत्यभामा एकै कुलमा जन्मेका हुन् तापनी क्षत्रियहरूलाई एकै कुल भये पनी सापेण्डको हद छुटेपछि पुरोहित ~~[illegible]~~को गोत्र लिएर गोत्रभेद हुनाले विवाह हुन्छ भन्ने आशय हो।

माथि ५।५ कुलामा पर्ने स्त्रीहरूलाई सापिण्डको पत्ता छुटेको भिन्ना भिन्न पुरोहितको गोत्र लिएर सगोत्र पनी नहुनाले विवाह भयेको ~~[illegible]~~ देखायेको हुनाले ५।५ मा विवाह ~~[illegible]~~ आघेको व्यवहारमा पनी चलेको देखियेको छ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"[illegible]" [illegible]

[illegible].

५· [illegible] ([illegible])

[illegible].

पाँच जनाको [illegible]:—

१- [illegible]
२- [illegible]
३- [illegible]
४- [illegible]
[illegible].

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

TABLES.

Indian Money.

3 Pies	= 1 Pice (3 *p*.)
4 Pice (12 *p*.) ..	= 1 Anna (1 *a*.)
16 Annas (192 *p*.) ..	= 1 Rupee (R 1 or 1/-)

British Money.

4 Farthings	= 1 Penny (1*d*.)
12 Pence	= 1 Shilling (1*s*. or 1/-)
20 Shillings (240*d*.) ..	= 1 Pound (£1)

1, 2, and 3 farthings are indicated by ¼*d*., ½*d*., ¾*d*., respectively.

Avoirdupois Weight

(For weighing common goods).

16 Drams (16 drs.)	= 1 Ounce (1 oz.)
16 Ounces ..	= 1 Pound (1 lb.)
28 Pounds ..	= 1 Quarter (1 qr.)
4 Quarters (112 lbs.)	= 1 Hundredweight (1 cwt.)
20 Hundredweight	= 1 Ton (1 ton)

NOTE.—14 lbs. make 1 Stone; 100 lbs. make 1 Cental.

Apothecaries' Weight

(For weighing Medicines)

7000 Grains (gr.)	= 1 lb. (Avoirdupois)
[so that 437½ grs ..	= 1 oz. (Avoir.)]

Troy Weight.

The Ounce Troy is used for weighing Gold, Silver, etc.

24 Grains (24 grs.)	= 1 Pennyweight (1 dwt.)
20 Pennyweights ..	= 1 Ounce (1 oz. Troy)
12 Ounces (5760 grs.)	= 1 Pound (1 lb Troy)

NOTE.—The grain Troy is the same as the grain Apothecaries.

Indian Weights.

4 Dhans	= 1 Ratti
8 Rattis	= 1 Masha
12 Mashas	= 1 Tola (⅜ oz. Troy = 180 grs. English)
5 Tolas	= 1 Chatak
16 Chataks	= 1 Ser (1 sr. = 2⅓ lbs. Troy)
40 Sers	= 1 Man or Maund (1 md = 100 lbs Troy = 82⅔ lbs. Avoirdupois)

There is also the *pasheri* of 5 sers.

Madras Weights.

3 Tolas	= 1 Palam
40 Palams	= 1 Viss
8 Viss	= 1 Man or Maund
20 Maunds	= 1 Candy

NOTE.—This Maund is about 25 lbs. Avoirdupois, and the Candy about 500 lbs. Avoirdupois (more accurately the Candy is 493⅞ lbs.) The Tola is the same as in the previous Table. It is the weight of one silver rupee.

Bombay Weights.

40 Sers	= 1 Man or Maund
20 Maunds	= 1 Candy.

Here the Candy is equal to 560 lbs. Avoirdupois.

Linear Measure.

12 Inches (12 in.) ..	= 1 Foot (1 ft.)
3 Feet	= 1 Yard (1 yd.)
5½ Yards	= 1 Pole (1 po.)
40 Poles (220 yds.) ..	= 1 Furlong (1 fur.)
8 Furlongs (1760 yds.)	= 1 Mile (1 mi.)
3 Miles	= 1 League (1 lea.)

NOTE.—100 Links (= 22 yards) make 1 Chain; 10 Chains = 1 furlong; [illegible] 1 Nautical mile.

The English [illegible] is rapidly coming into use as a measure of length throughout British India.

British Square Measure.

144 Square Inches	= 1 Square Foot (1 sq. ft.)
9 Square Feet	= 1 Square Yard (1 sq. yd.)
30¼ Square Yards	= 1 Square Pole (sq. po.)
40 Square Poles	= 1 Rood (1 ro.)
4 Roods ..	= 1 Acre (1 a.)
640 Acres ..	= 1 Square Mile.

NOTE.—10 Square Chains, or 4840 sq. yds., make 1 acre.
A square pole is sometimes called a (square) rod, or (sq.) perch.

Indian Square Measure.

20 Gandas ..	= 1 Chatak (5 sq. yds.)
16 Chataks ..	= 1 Cottah (80 sq. yds.)
20 Cottahs ..	= 1 Bigha (1600 sq. yds.)

Cubic Measure.

1728 Cubic Inches	= 1 Cubic Foot (1 cub. ft.)
27 Cubic Feet	= 1 Cubic Yard (1 cub. yd.)

Measure of Capacity.

4 Gills	= 1 Pint (1 pt.)
2 Pints	= 1 Quart (1 qt.)
4 Quarts	= 1 Gallon (1 gal.)
2 Gallons	= 1 Peck (1 pk.)
4 Pecks	= 1 Bushel (1 bus.)
8 Bushels	= 1 Quarter (1 qr.)

NOTE.—The gallon is the standard unit for the measurement of Water, Beer, Wine, &c. It contains 277.274 cubic ins.

A gallon of distilled water weighs exactly 10 lbs. (Avoir.)
"A pint of water weighs a pound and a quarter."
A cubic foot of water weighs about 997 ozs. (Avoir.)

Time.

60 Seconds (sec.)	= 1 Minute (1 min.)
60 Minutes	= 1 Hour (1 hr.)
24 Hours	= 1 Day.

NOTE.—Each day is considered [illegible] midnight.

Angular Measure.

60 Seconds (60″) ..	= 1 Minute (1′)
60 Minutes ..	= 1 Degree (1°)
90 Degrees ..	= 1 Right Angle (1 rt. gle.)

The Calendar.

The solar year contains 365 days, 5 hours, 48 m., 48 secs. nearly. In four solar years there are 4 × 365 days + 1 day nearly. Hence it is arranged that when the number expressing the year is divisible by 4, February shall contain 29 days instead of 28. Thus, every fourth year contains 366 days, and is said to be a Leap year.

Thus 1896 was leap year; in 1896 February had 29 days.

The above assumes 365 days, 6 hours, as the length of the solar year; but this is a little too much, accordingly it is arranged that three out of four of those years which are represented in our calendar by complete hundreds (*e.g.* 2100) shall not be leap years. Every fourth complete century is, however, a leap year (*e.g.* 1600, 2000, &c.)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१५८ पृष्ठ. शत्रुयुद्धविजयः — कस्तो मौकामा शत्रुलाई हान्ने तरिका छ
१५९ पृष्ठ. स्वस्थानोत्साहः — आफ्नो भागमा उत्साह [illegible]
१६० पृष्ठ. स्वस्थानावस्थानयोगः आफ्नो [illegible]

१८५ पृ. (अभियुक्त) का विवेचन —

[illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको [illegible] शत्रुलाई [illegible] आफूलाई [illegible] आफूलाई [illegible] [illegible]

शत्रुको [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुलाई आक्रमण गर्नु [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको [illegible] शत्रुलाई, [illegible] आफ्नो [illegible]

[illegible] शत्रु [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] शत्रु [illegible] दिन लाई [illegible]

[illegible] शत्रु [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रु [illegible] आफूलाई [illegible] शत्रु [illegible] हान्नु [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

...स्मृत्वा । अनन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः । त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कार आपोज्योती-
...नेमृतम् ।। इत्याचामेत् । तत उत्थाय सपुग्गवव्गाहृतिकगायत्र्या सपुष्पादिकेन जलेन
...गार्घं दत्वा उपतिष्ठेत् – औंउदयमिति हिरण्यस्तूपऋषिरनुष्टुप्छन्दः सूर्यदेवता,
...मिति प्रस्कण्वऋषिर्गायत्रीछन्दः सूर्यदेवता, चित्रमिति कौत्स ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः
...र्यदेवता, तच्चक्षुरिति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषि रक्षारातीतपुर उष्णिकछन्दः सूर्यदेवता-
...स्थाने विनियोगः । इतिस्मृत्वा । औं उद्वयन्तमसस्परिस्वः पश्यन्त उत्तरम् ।।
...देवत्रासूर्य मगन्म ज्योतिरुत्तमम् ।। औंउदुत्यंजातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशेविश्वाय
...र्यम् ।। चित्रन्देवानामुदगादनी कञ्चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्ष
...र्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ।। औं तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः
...तंजीवेम शरदः शत शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं
भूयश्चशरदः शतात् ।। इत्युपस्थायोपविशेत् ।।

गायत्री शाप विमोचनम् –

औं अस्य श्रीब्रह्मशापमोचन मन्त्रस्य ब्रह्माऋषिर्भुक्ति मुक्ति प्रदा ब्रह्मशापविमोचनी गायत्री शक्ति
देवता गायत्रीछन्दो ब्रह्मशाप विमोचने विनियोगः ।। औंगायत्रीब्रह्मेत्युपासीत यद्रूपंब्रह्म
विदोविदुः ।। तां पश्यन्ति धीराः सुमनसा वाचामग्रतः ।। औंवेदान्तनाथाय विद्महे
...गर्भाय धीमहि ।। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ।। औं देवी गायत्री त्वं ब्रह्मशाप विमुक्ता
इति त्रिवारं पठेत् ।। इति ब्रह्मशापमोचनम् ।

...University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

[illegible] शुक्रवार [illegible]

~~अथवा शान्ति निम्नले [illegible] प्रयोग~~

अथवा [illegible] लाई हान्नु। [illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] शत्रुदलको [illegible] (ब्रह्मास्त्र) [illegible]

[illegible] शत्रुको [illegible]

[illegible] शत्रुदललाई [illegible]

[illegible] हान्नु।

[illegible]

[illegible] मन्त्र [illegible] यज्ञ [illegible]

[illegible]

(१) [illegible]

[illegible]

(२) [illegible]

[illegible]

[illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] शत्रुविनाश [illegible]

[illegible] आशीर्वाद [illegible]

(उत्तरवक्त्रे - वामकर्णे)।ओंचों नमः (दक्षिण वक्त्रे -दक्षकर्णे) । ओंदंनमः(पूर्ववक्त्रे-मुखे) ।ओं गां नमः (ऊर्ध्ववक्त्रे -मस्तके)। ओंतु नमः(सर्वाङ्गे)।। इतितत्त्वन्यासः ।।

(३) ओंतत् नमः(शिरसि)। ओंसवितु नमः(भ्रूमध्ये)। ओंवरेण्यं नमः(चक्षुषोः)। ओं - भर्गो नमः(मुखे)। ओंदेवस्य नमः(कण्ठे)।ओंधीमहि नमः (हृदये)। ओंधियो नमः(नाभौ)। ओंयो नमः(गुह्ये)। ओंनः नमः(जान्वोः)। ओंप्रचोदयात् नमः (पादयोः)।ओंआपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् (शिरसि)।। इतिपदन्यासः ।।

(४) ओं तत्सवितुर्ब्रह्मात्मने हृदयायनमः । ओंवरेण्यंविष्ण्वात्मने शिरसे स्वाहा । ओंभर्गो देवस्य रुद्रात्मने शिखायै वषट् । ओंधीमहि ईश्वरात्मने कवचायहुम् । ओं धियो यो नः सदाशिवात्मने नेत्रत्रयाय वौषट् । ओं प्रचोदयात् सर्वात्मने अस्त्रायफट्।। इति षडङ्गन्यासः.

(५) ओंभू नमः(पादयोः)।ओंभुवः नमः(जान्वोः)। ओंस्वः नमः (कट्याम्)। ओंमहः नमः (नाभौ)। ओंजनः नमः(हृदये)। ओंतपःनमः(कण्ठे)। ओंसत्यंनमः(ललाटे)। ओंपरब्रह्मणेनमः (शिरसि)।।इति पुनर्व्याहृतिन्यासः।।

(६) ओंतत्सवितुर्हृदयायनमः। ओंवरेण्यं शिरसेस्वाहा। ओंभर्गोदेवस्य शिखायै वषट् ।ओं धीमहि कवचायहुम् । ओंधियो यो नः नेत्रत्रयाय वौषट् । ओंप्रचोदयात् अस्त्रायफट् ।। इति पुनः षडङ्गन्यासः ।। ततो गायत्र्यावाहनम् ।। ओं तजोसीत्यस्य देवा ऋषयः पं-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

यसैमा शीघ्र मन्त्रणा अनुराग भूपालहरूको (प्रधान सेनापति राजाले) सो धेर मानले अनुकूल पार्नु। राजाका अनुयायीहरू आदि अन्य [illegible] हरूको [illegible] आदि [illegible] गुप्तचरहरूलाई [illegible] राख्नु। [illegible] रथ [illegible] सेनामा घोडाहरू [illegible] हुन्छन्, [illegible] राजाको [illegible] शत्रुले [illegible] लाई [illegible] पुरुषलाई फौजी [illegible] मा राख्नु।

दूत – गुप्तचर [illegible] मागध – [illegible] भाटहरूले [illegible] गरेका [illegible] लडाकाहरूको [illegible] काम [illegible] हरूको बयान गर्नु। पुरोहितवर्गले शत्रुनाश गर्ने मन्त्र तन्त्रको प्रयोग बताउनु। ज्योतिषी [illegible] हरूको कार्यले [illegible] शत्रुको कार्य [illegible] सेनापतिले सेनाहरूलाई धेर मानले [illegible] गर्नु। शत्रुपक्षको राजालाई मार्नेले लाख, सेनापति [illegible] को वध गर्ने पचास हजार, [illegible] दश हजार, [illegible] पाँच हजार, घोडा मार्ने हजार, [illegible] पाउने, [illegible] बीस [illegible] शत्रुको देश [illegible] पाउने हुन्छन्। [illegible] दश [illegible]

औषधि [illegible] शस्त्र [illegible] पछिवाट [illegible] आदि [illegible] गर्नु।

सेनाको व्यूहरचना [illegible] पहाड [illegible] शत्रुले [illegible] व्यूहरचना [illegible] शत्रुको [illegible] व्यूहरचना [illegible] व्यूह [illegible] व्यूहरचना [illegible] व्यूहरचना [illegible] पहाड [illegible] संहत व्यूह, [illegible] व्यूह [illegible] व्यूह, [illegible] व्यूह [illegible] व्यूहहरूको [illegible] बनाउनेछ

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

शत्रुको बलाबल देखेर मात्र युद्धको नक्शामा [illegible] लाग्नुपर्छ, [illegible] भएको शत्रुले [illegible] लाग्न गएमा [illegible] आफूभन्दा कमजोर भएका शत्रु देखिए (दरबार) [illegible] हमला गर्नुपर्दछ। हीनबल भए पनि आफ्नो देशको [illegible] आफ्नो [illegible] भएको [illegible] लडाइँ गर्नु हुँदैन।

हीनबल भएर पनि [illegible] जीवन [illegible] भएको शत्रु [illegible] [illegible] पीडा दिनु हुँदैन।

४ अध्याय

१५३ श्लोक. युद्धको ~~[illegible]~~ स्थान — युद्धभूमि छनोट

१५४ श्लोक. पत्त्यश्वरथहस्तिभूमयः — पैदल घोडा रथ हात्तीका लागि भूमि

यो अध्यायमा युद्धमा अनुकूल भूमि पैदल सेना घोडा रथ हात्ती हरूको काम को वर्णन गरिएको छ।

पैदल घोडा रथ हात्तीका सेनालाई लडाइँ गर्ने र अड्डालाई पनि आफूलाई अनुकूल भूमि चाहिन्छ। मरु (निर्जल स्थान) दुर्ग, वनदुर्ग आदि भूमि स्थल भूमिमा लड्ने र जमीनमा खाडल खनेर [illegible] [illegible] आकाशमा लड्ने [illegible] लड्ने पैदल सेनाको निमित्त नदी पर्वत पानी [illegible] भएको ठाउँ [illegible] भएको ठाउँ [illegible] हात्ती घोडा [illegible] आफूलाई अनुकूल ठाउँ [illegible] समथर [illegible] (उधारो) [illegible] भएको [illegible], खाडल नभएको [illegible] घोडाहरू [illegible] भएको भूमि रथका निमित्त अनुकूल हुन्छ। [illegible] हात्ती घोडा पैदल [illegible] आदि [illegible] युद्धगर्न र बल पनि मिल्दैछ।

[illegible] भएको खाडल नभएको [illegible] भएको भूमि घोडाका निमित्त हुन्छ। [illegible] भूमि पैदल सेनालाई अनुकूल हुन्छ। [illegible] पहाड आदि [illegible] भएको [illegible] अनुकूल हुन्छ। [illegible] भएको [illegible] भूमि हात्ती [illegible] भूमि पैदलका निमित्त विशेष अनुकूल हुन्छ। [illegible] भएको [illegible] विशेष अनुकूल हुन्छ। [illegible] हात्ती [illegible] अनुकूल हुन्छ। [illegible] घोडालाई [illegible] पानी [illegible] भएको भूमि [illegible] विशेष अनुकूल हुन्छ। [illegible] सबैलाई [illegible] भूमि [illegible] युद्धगर्ने स्थानको वर्णन गरियो।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

युद्धभूमिमा घोडाहरूको काम –

युद्धमा शत्रुको गतिविधि बुझ्नलाई, वीरको ठाउँमा उपयुक्त ठाउँ हुँदैन पाउने, ठाउँ ठाउँमा चोकी डाँवाधार
दिन पठाउने गरी त्यसै बीस वर्षको देखाइ, गर्नेकाम शत्रुलाई पनि पठाउने गरि वस्तु हुने ठाउँ रक्षा गर्नेकाम नदीहरू तर्ने हुँदै
छलिने घाट धावा असल जस्ता कोठाउँ, बाधा गर्ने ठाउँहरू आदि पत्ता लगाई ल्याउने काम,
विविध – आफ्नो देशमा भित्र्याउने गरी धान आदि खाद्य सामग्रीहरू युद्धभूमि
लैजाउनु, आहार – मित्रको फौजहरू आउनु, आफूमाथि केही शंका बढ्न नहुने शत्रुपट्टि तर्फको
पछि लाग्नेकाम, आफ्नो सैन्यमा शत्रुका सैनिकहरू पसी आएर खैलाबैला गर्न नपाउने काम,
शत्रुको हातबाट रसद खर्चको अवस्थामा आफ्नो फौज डगमगाउन नदिने काम, असमान रसद
– मार्ग बाट घासपात इन्धन आदि पुऱ्याउनेकाम, शत्रुको दललाई धपाउने, प्रहार
गर्नेकाम, शत्रुको दलमा आफ्नो तर्फबाट पहिलै प्रहार गर्नेकाम, शत्रुको
फौजमा भयभीत खलबल्याइदिने काम, शत्रुको फौजमा अनेक बाधा गराउने काम,
धेरै हतोत्साह भएका आफ्नो फौजलाई उत्साह दिएर साहस दिलाउने काम, शत्रुतर्फका
वीरहरूलाई पक्रनुकाम, शत्रुले पक्रेका आफ्ना सैनिकलाई छुटाउने काम, शत्रुको
आफ्नो फौजको पछिल्लो भागमा शत्रुहरूको बाटोमा अवरुद्ध गराउनेकाम, शत्रुको पैदल
शत्रुको कुमकलाई उनीहरूको आफ्नो मानिसलाई बलियो गरी हमला गराउने काम, शत्रुको
फौजी दलको पछाडिपट्टि अगाडिपट्टि पुगी बाधा पुऱ्याउने काम गराउने काम, शत्रुका
आफ्ना घोडा सैनिकहरूको पीछा लाग्नेकाम, भाग्न लागेका शत्रु सैन्यको पिछा गर्नेकाम, यता
ठाउँ छाडेका आफ्ना सैन्यलाई बचाउने काम, यी सबै युद्धका तीन खालका
गर्नुपर्ने घोडा – सिपाहीहरूका कर्तव्य हुन्।

आफ्नो सेनाको अगाडि लाग्ने काम, सोझै नगरमा बाटो बनाउने ठाउँहरू
नदी तर्ने घाट हरू पत्ता लगाउने काम, आफ्नो फौजको पछाडि रहेर शत्रुको सैन्यलाई धपाउने
काम, शत्रुले आक्रमण गरेमा लडाइँ गर्दा अड्न नसकेर फर्कने ठाउँ अड्डा
गर्दा आफ्नो लडाइँ गर्ने काम, घाइते सिपाहीहरूलाई ठाउँबाट उठाई पठाउने काम, शत्रुको छाउनीमा
आगो लगाउने, आफ्नो छाउनी शत्रुले आगो लगाउन नपाउने काम, घोडा आदि आफ्नो
तर्फ पनि आफ्नो स्वरूप एकै अड्डामा शत्रुको विनाश गर्नेकाम, छापामा आफ्ना
फौजलाई गोठ गर्ने, लडाइँ गरेका शत्रु सैन्यलाई छिन्नभिन्न पार्नेकाम, बाहिर
बाट बाहिर नै सहायता पठाउने काम, शत्रुको फौजलाई भगाउने काम,

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

दुर्गोमाथी हमला
देखिएमा तयार हुने काम, आदेश बमोजिम हुने युद्ध चालको शत्रुदललाई नष्ट पार्ने काम, सैन्य कोशको
आपूर्तिमार्गमा सेनाको दुर्गोपनिर्माण [illegible] गराउने काम, शत्रुका सैनिकलाई पक्रने, शत्रुले
नष्ट गरेका आफ्नो सैनिकलाई ठुलो पुरस्कार गराउने काम, अनुकूल परस्थिति दुर्गोपमा पुर्‍याइदिने
गराउने काम, आफ्नो अनुकूल [illegible] शत्रुलाई [illegible]
[illegible] गराउने काम, यति [illegible] भइरहेमा, हात्तीका काम हुन्छन्।

पाउनेहरूमा [illegible] आफ्ना फौजको हात; युद्धमा शत्रुको चलाइ ( )
दललाई रोक्नु, युद्धमा शत्रुको [illegible] लाई नष्ट पार्नु, आफ्नो सैनिकलाई ठुलो पुरस्कार
छोडिएका आफ्नो फौजलाई बचाउनु, शत्रुको सेनालाई [illegible], शत्रुलाई [illegible],
सेनालाई ठुलो दिलाउनु, ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] काम हुन्छन्।

<u>सर्वोत्कृष्ट सवारी</u> [illegible]
[illegible] हात्तीमा (निर्भर), फौजी [illegible] (कवायद) गर्नु यति पैदल सैनिक
का काम हुन्छ।

[illegible] पूरा [illegible] बनाउने [illegible] हात्तीमा
[illegible] युद्धको [illegible] हात्तीमा [illegible]
[illegible] सैनिक दललाई [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] हात्तीमा [illegible]
[illegible] काम हुन्छ।

घोडाको दल धेरै हुने ठाउँमा [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] घोडा [illegible]
हात्तीको दल धेरै हुनेहरु [illegible] सेनामा [illegible]।

= व्यवस्था =

प्रतिव्यवस्था —
१५५- पृष्ठ. [illegible] पाउनेहरू [illegible]
१५६ पृष्ठ [illegible] [illegible]
१५७ पृष्ठ - [illegible] पैदल घोडा र हात्तीको युद्ध।

<u>व्यूह व्यवस्था</u>

युद्धमा [illegible] सेनादलको व्यूह - [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] विभागमा [illegible] ~~[illegible]~~
पाइन्छ बनाइन्छ।

~~[illegible]~~ (पैदल) [illegible] ५०० धनु (२००० हात) वरिपरि युद्धको ~~[illegible]~~ (मैदान) [illegible]
[illegible] (युद्धस्थल) [illegible] शत्रुले
[illegible] सेनालाई [illegible] सेनापति (दश सैनिकको मालिक) नायक (दश सेनापति माथिको सेनापति)
[illegible] सेनाको व्यूह बनाइन्छ।

Nepal Sanskrit [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

सैनिक सैनिकको बीचमा १४ अङ्गुलको अन्तर पारेर पैदल सैनिक राख्नु। सैनिक
को मध्यभाग (४२ अङ्गुल) अन्तर छोडी, सैनिकको मध्य पाँचगुणा (७० अङ्गुल) अन्तर
राखी रथ र हात्ती राख्नु। सैनिकहरूको [illegible] मध्यको दुगुना तिगुना
अन्तर पारेर राख्नु। एक घोडाको संग [illegible] युद्ध गर्ने [illegible]
लेर युद्ध गर्ने हुन्छ।

पाँच हातको धनु हुन्छ। त्यति नै (पाँच हात) अन्तर पारेर घोडा राख्नु। तीन धनु
(१५ हात) को अन्तरमा घोडा, पाँच धनु (२५ हात) को अन्तरमा रथ र हात्ती राख्नु। [illegible]
६ कम (किलो) [illegible] पाँच धनु (२५ हात) हुन्छ।

घोडाको अगाडि रहने योद्धा (लड्ने सैनिक) तीन जना। रथको अगाडि रहने योद्धा
हात्तीको अगाडि पनि रहने पन्ध्र जना र पाँच घोडा [illegible] रथको [illegible]
रक्षक [illegible] पाँच पाँच जना हुन्छन्। अतः योद्धा रथको
अगाडि रहने पन्ध्र जना पाँच घोडा पनि, पछाडि रक्षक पाँच जना हुन्छन्।

तीन तीन रथको [illegible] तीन (९ रथ) को मध्य भाग हुन्छ। यसै गरी
दायाँ बायाँको [illegible] भागमा र पक्षका भागमा पनि हुन्छन्। यसरी
लेर एक व्यूहमा पाँच ४५ रथ रहने हुन्छन्।

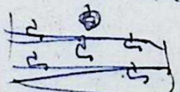

एक एक रथमा पाँच घोडा
अगाडि लाग्ने हुनाले एक व्यूहमा ४५ रथका २२५ घोडा रहने हुन्छन्। एक एक
घोडामा तीन योद्धा रहने हुनाले ६७५ जना योद्धा हुन्छन्। घोडा रथ हात्तीका पाउ
रक्षक योद्धा पनि त्यति नै हुन्छन्।

यसैको समबलको व्यूह (विशेष) समव्यूह कहलाउँछ। [illegible]
उभयतः २१२ [illegible] सम्म [illegible] समव्यूहका दश किसिम हुन्छन्
[illegible] प्रत्येकका [illegible] संख्या [illegible] पारेर
विषम व्यूह हुन्छ। [illegible] २१ [illegible] २१२ [illegible] विषम व्यूह
पनि दश किसिमका हुन्छन्।

सेनाको व्यूह बनाएर [illegible] व्यवस्था [illegible]
तीन भागमा रहेका भाग [illegible] आवाप [illegible] राख्नु। रथका
[illegible] भाग [illegible] यसैले तिनमा व्यूह
[illegible] हुन्छ। [illegible] घोडा [illegible] हात्ती [illegible]
[illegible] युद्ध [illegible] हुन्छ [illegible]

व्यूह बनाउँदा [illegible] आवाप, पैदल [illegible]
[illegible] घोडा रथ हात्ती एक अङ्ग मात्र [illegible] अन्वावाप, [illegible]
[illegible] अत्यावाप भनिन्छ।

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रुले गरेको आघात (रथ) सर्वाङ्ग प्रत्याघात (पैदलसेनाले गर्ने) गरेर यथागुण आक्रमण गरि
आफ्नो सैन्य अनुसार आघात-रथ गर्नु पर्दछ।

रथगुल्म व्यूहको रथ व्यूह हो। यसै हात्ती गुल्म व्यूहको हात्ती व्यूह हुन्छ। हात्तीको
व्यूहमा रथव्यूहमा व्यूहको [illegible] सेनाको बीचमा हात्ती [illegible] व्यूह हुन्छ। हात्तीको
[illegible] घोडा [illegible] (यस्तो व्यूहरचना [illegible] [illegible] हुनेछ। अथवा हात्ती
[illegible] गुल्म घोडाको मध्यभागमा रथ हुन्छ। [illegible] बीचमा हात्ती
कोण भागमा रथहरू, पछाडिका घोडाहरू यस्तो व्यूहलाई [illegible] भनिन्छ। अथवा हात्तीका माथि
यस्ता पनि पूर्वोक्त हुने [illegible] [illegible] घोडाहरू [illegible] [illegible] भनिन्छ। अ
घोडाहरू [illegible] यस्तो व्यूहलाई अप्रतिहत भनिन्छ। [illegible] पछाडि बीचमा
घोडाहरू रथहरूको कोणमा हात्तीको पनि व्यूह हुन्छ। यस्तो
बीचमा, [illegible] हात्तीहरू रथ, [illegible] मा, [illegible] हुने हात्तीहरू
रथको शुद्ध हात्ती व्यूह हुन्छ।
[illegible] घोडाहरू मात्र, [illegible] घोडाहरू रथहरू [illegible] [illegible] हात्तीहरू पछाडिमा
व्यूहको शुद्ध अश्वव्यूह हुन्छ।
पैदल सैनिकहरू अगाडि [illegible] व्यूहमा, पछाडि [illegible] [illegible]
[illegible] मात्र व्यूहको शुद्ध पत्ति-पैदलको व्यूह हुन्छ।
पैदलहरू २ पछाडिमा घोडाहरू २ पार्श्वमा, हात्तीहरू पछाडि, [illegible]
[illegible] व्यूहको, अथवा [illegible] व्यूह [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] व्यूह हुन्छ।

गुल्मका यदि [illegible] २ अङ्ग मात्र व्यूहको (तीन अङ्ग व्यूहको व्यूहका पनि [illegible]
पैदल सैन्य ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
~~[illegible]~~ हात्ती घोडाको विशेष [illegible] [illegible] [illegible] हो।
बल (धैर्य), [illegible], प्राणशक्ति (जोश), वर्ण - [illegible] [illegible] जाति
वेग, तेज, शिल्प (शिक्षित) स्थान [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], विशेषता - [illegible] [illegible] हुन्छ, [illegible] [illegible] [illegible]
पैदल घोडा रथ हात्तीको विशेष [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
३ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
अगाडि, [illegible] [illegible] अथवा [illegible] [illegible] पछाडि [illegible]
[illegible] [illegible] अगाडि [illegible] पछाडि [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit [illegible]

अधम — निःमात् दललाई (कोल्ला खोलेपछि) अगाडि बढाईदिई युद्ध गर्दा आक्रमणले शत्रुदलभित्र
मैत्र अधम दलको आह्वान गरी प्राप्त हुन्छ। उत्तमदललाई अगाडि बढाई
यस्ता दुर्बलताहरू [illegible] धावा बोल्ने गर्नाले, [illegible]
लाई पार्श्वभागमा, [illegible] (पछि-पुच्छ) दललाई [illegible] गर्ने व्यूह बाँध्नु
— रक्षा हुन्छ।

युद्धप्रणाली —

व्यूह रचनामा दुइ पक्ष, दुइ पार्श्व, मध्यभाग [illegible]
दुइ [illegible] शत्रुलाई [illegible] बलियो [illegible] शत्रुको [illegible] वस्तु।

शत्रुपक्षको सैन्य [illegible] हुनेछ। [illegible] (व्यूह) [illegible] आदि [illegible]
हानन्छन्। शत्रुदलको [illegible] आक्रोशले दलले
[illegible] आक्रमणलाई [illegible] आफ्नो पक्षको [illegible] बलियो
[illegible] अवस्थामा [illegible] शत्रुको [illegible]
व्यूह बनाउन।

अभिघात — शत्रुदलप्रति प्रत्याक्रमण। [illegible] — शत्रुदलको अगाडि पछाडि धावा
[illegible]। [illegible] — शत्रुदललाई [illegible] छेउ पार्नु। उत्सवावधान — [illegible] शत्रुदललाई [illegible]। [illegible] — [illegible]
[illegible] छेउ [illegible]। गोमूत्रिका — [illegible] गति, [illegible] — शत्रु
दलको एक छेउ [illegible]। प्रवक्षिक — [illegible] गति। [illegible] — शत्रु
एकपल्ट पछाडि [illegible] अगाडि बढ्नु। अनुवेश — शत्रुदलको [illegible]
आफ्नो [illegible]। अगाडिबाट पछाडिबाट धावा बोलेर [illegible]
[illegible]। [illegible] — शत्रु दल [illegible]
घोडामा हुन्छ। [illegible]

[illegible] प्रवक्षित [illegible] युद्धमा
एक-दुइ-तीन वा चार अङ्गलाई [illegible] हुन्छ। [illegible]
[illegible] — शत्रुको [illegible] दललाई [illegible]
[illegible] युद्धमा हुन्छ। [illegible] — शत्रुदल [illegible]
उत्साह [illegible] युद्धमा। अभियान — [illegible] शत्रुदलमा [illegible]
[illegible] शत्रुदललाई [illegible]। [illegible] — [illegible] युद्धमा [illegible]
(पछि पछि हुन्छ)
सबैभन्दा [illegible] हानु। [illegible] युद्ध — यो पैदलमा युद्धमा हुन्छ।

[illegible — vertical marginal notes along the left edge]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University

सङ्गति – अनुकूल देवता भयो

[illegible]

१०. अधिकरण – [illegible]

[illegible]

१०–६ अध्याय १३४

१३४ अध्याय पूर्ण

[illegible]

११ अधिकरण सङ्गति –

अब यस अधिकरणमा सीधको व्यवहारको निरूपण गरिन्छ ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

११-१ अध्याय

१७ उत्तेजीकरण सङ्घ [illegible] — समुदाय सङ्घहरूका बारे । १६

१६० सकारण [illegible] — सङ्घ फुटाउने प्रयोग

१६१ सकारण [illegible] — गुहीलसाथ

देशका नागरिक [illegible] एक गाउँमहर सङ्घ [illegible] वर्णन गरेको छ।

[illegible] बाट हुनेलाई देखाई शत्रुहरूका सङ्घलाई फुटाउने उपायहरू बताइएका छन्।

देशका शासकहरू [illegible] एक [illegible] सङ्घ [illegible]। [illegible] सङ्गठित [illegible] सङ्घ [illegible] शत्रुलाई [illegible] सङ्घहरूलाई [illegible] फाइदा लिइ पर्दछ। [illegible] भेद [illegible] पर्दछ।

काम्बोज सुराष्ट्र देशका क्षत्रिय आदि [illegible] वार्ता (खेती (पशुपालन) [illegible] पाञ्चाल देशवासी आदि राजा [illegible] सङ्घ रूप बनेका छन्।

शत्रुका [illegible] सङ्घ रूप [illegible] सङ्घको [illegible] गर्छ। [illegible] नाटक [illegible] सङ्घका [illegible] गाउँ [illegible]।

छिटो [illegible] होस्याई [illegible] गरेर [illegible] पाउने लोग [illegible] उत्पन्न [illegible] पैसा [illegible] उत्पन्न [illegible]।

Nepal Sanskrit University

युद्धमा कुनै कालको उचित अवस्था बाहेक [illegible] लोकमा [illegible] देखाइदिन्छ। [illegible] सबै [illegible] [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] अथवा [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

उपोद्घात – गुह्यस्नान

अथवा संघका जुवाल्का छोरालाई गुह्य पुरुषले – त्यो [illegible] छोरा
को बैरीको [illegible] त्यसलाई सधाउनु पर्र राखेको जस्तै गर्नुपर्दछ [illegible] बहादुरी [illegible]
गरना भएको छ [illegible] आफूले आफूलाई [illegible] सेनाद्वारा [illegible] [illegible] गराउँदछन्
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] निकालिदिनु

उपगुह्यक – गुह्यहत्या

वेश्यालाई फोस्दछन् वा उसले राम्रा नारी [illegible] गुह्य पुरुषहरूले [illegible] त्यसले
कामुकलाई पनि [illegible] [illegible] जुवाल्लालाई सोधिन गर्दछन्। त्यसले
[illegible] किंवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] झगडा उठाइदिन्छन्। झगडा
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
संघको [illegible] [illegible] जनताईलाई [illegible] [illegible] अथवा झगडा उठेको [illegible] [illegible]
न रहन [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गुह्य [illegible]

अथवा जुवाल्ले मन्त्रलाई [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गुह्य [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अथवा [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] गुह्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] गुह्यहरूले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
किंवा [illegible] – [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अथवा [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] – [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

अथवा गुह्य पुरुषले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गुह्यले [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (गुह्यघातक) [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] गर्दछन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Kathmandu

अथवा ज्योतिषीको दृष्टिकोणको गुरुत्वले [illegible]
अर्कै अर्थ गरेकोछ [illegible] यो [illegible] देखाएर [illegible]
त्यो पनि [illegible]
[illegible]
[illegible]

अथवा [illegible] गुरुत्वले [illegible] छ।
[illegible]
[illegible] छ। [illegible]
[illegible]
[illegible] भन्नु

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] हुनुहुन्छ।

[illegible] गर्नेछन्।
[illegible]
[illegible]

१२५ अध्याय

११ आयुर्वेद औषधम् समाप्त।

११-१

१२५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] आक्रमणमा [illegible] ९२ अधिकोषिका - अवलोकन - नियोको कर्तव्य
९२-१ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] निरूपण गर्ने
९५२ [illegible] - [illegible] - [illegible] गर्ने काम. ९२-१. अध्याय ९२६

आपूर्ति [illegible] नियोको [illegible] दबाव परेपनि [illegible] नदीको
[illegible] [illegible] माहिला [illegible] मन्छन् ।

[illegible] [illegible] [illegible] यस्कता [illegible] [illegible]. युद्धमा जीत
[illegible] आफ्नो [illegible] हो भनेर [illegible]
मन्छन्.

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] पनि [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] अनि [illegible] राजाको [illegible] किंवा [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] गर्नुपर्दछ.

आक्रमण गर्ने [illegible] तीन [illegible] [illegible] १ [illegible]
[illegible] (लोभले [illegible]) [illegible] ([illegible]
हो । यी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] लोभाविनयी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] अनुकूल पार्नुपर्दछ. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पनि आफ्नो [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] पर्दछ.

यी धर्म-लोभ-असुर [illegible] [illegible] आक्रमण
गर्न चाहनेलाई [illegible] वा युद्धको [illegible] वा [illegible] [illegible] पर्दछ. आक्र
[illegible] आक्रमण गर्ने [illegible] शत्रुलाई [illegible] पर्दछ. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] पर्दछ. [illegible] युद्ध-[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पनि
[illegible] पर्दछ. [illegible] [illegible] युद्ध हो.

अभियोग-आक्रमण गर्नेलाई [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] पनि [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] गर्ने [illegible] पनि [illegible] गर्नुपर्दछ.
~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] पनि [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] गर्ने [illegible] गर्नु ।

Nepal Sanskrit University [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रु [illegible]
(भोजन)
सौन्यायिक साधेगर्ने ~~[illegible]~~ कामनदि [illegible] हात्ती घोडा दिएर अथवा, [illegible] मित्रता [illegible] दिएर निर्वाह गर्नुपर्छ। सौन्य [illegible] साधेगर्नेले [illegible] प्रयोग [illegible] शत्रु [illegible] ~~[illegible]~~ नियुक्त [illegible] [illegible] शत्रुपक्ष [illegible] नाश हुनेछ। अथवा [illegible] अपमानित [illegible] विग्रह [illegible], अथवा [illegible] शत्रुलाई [illegible]

धनानिर साधेगर्ने (भोजन) बहुमूल्य वस्तु [illegible] बहुमूल्य [illegible]; अथवा युद्धमा [illegible] दिनु (वस्तु दिएर)।

[illegible] साधेगर्ने (भोजन) [illegible] सबै शत्रुहरू [illegible] गर्न [illegible] साधेगर्दछ।

[illegible] प्रायश्चित्त [illegible] निर्वाह [illegible]।

[illegible] घोडा [illegible] शत्रुलाई [illegible] घातक [illegible]।

~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ प्रथम अध्याय समाप्त

१२-~~[illegible]~~ अध्याय १२६
१६६ प्रकरण मन्त्रयुद्ध

मन्त्रणापूर्वक युद्ध।

आक्रान्त शत्रु [illegible] कोपालनगर्दै [illegible] सामन्त [illegible] शत्रु [illegible] आफूलाई [illegible] धर्म र लोकव्यवहार [illegible], तिनीलाई [illegible] साहस [illegible] युद्धगर्ने साहस गरेर [illegible] शत्रुहरू [illegible]। आत्मलाई [illegible] नाश गर्ने [illegible] मित्रहरू [illegible] तिनी [illegible] आक्रमण [illegible] नाश र खर्च [illegible] उपेक्षा गर्ने [illegible]। अतः तिनी [illegible] शत्रुको [illegible] आक्रान्त [illegible] अहित [illegible]।

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

[illegible]

अथवा गुप्तीपुरुषहरू [illegible]

अथवा [illegible]

अथवा [illegible]

अथवा [illegible]

अथवा [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] मित्रता [illegible] गुप्तीप्रसाद [illegible]

[illegible]

[illegible] गुप्तीप्रसाद [illegible]

[illegible]

१ १२.३ [illegible] --१३१६ [illegible]

[illegible] १६६४ [illegible]

[illegible] १६६५ [illegible]

[illegible] राजाको [illegible] मित्रता [illegible] गुप्तीप्रसाद [illegible] मित्रताको विश्वास [illegible] राजा [illegible] गुप्तीप्रसाद [illegible] गुप्तीप्रसाद [illegible] गर्नु [illegible]

Nepal Sanskrit University [illegible]

जनजनलाई राजाको [illegible] गुप्तीपुरुष [illegible]
शत्रुपक्ष [illegible] तिनीहरू शत्रुसँग मिलेका [illegible] तिनीहरूलाई [illegible] भन्नु। अरु तिनीहरू [illegible]

जनजनलाई राजाले [illegible] तिनीहरू [illegible] गुप्तीपुरुष [illegible] शत्रुपक्ष [illegible] तिनीहरूलाई [illegible] तिनीहरू शत्रुसँग मिलेका [illegible] तिनीहरूलाई [illegible] भन्नु अरु तिनीहरू [illegible]

[illegible] तिनीहरू [illegible] गुप्तीपुरुष [illegible] शत्रुपक्षलाई राजाले [illegible] तिनीहरू [illegible] अरु तिनीहरू [illegible]

[illegible] अनुसार [illegible]

[illegible] राजालाई [illegible]

[illegible] गुप्तीपुरुषले [illegible] शत्रु [illegible] राजाले [illegible] गुप्तीपुरुषलाई [illegible]
शत्रु [illegible] अथवा [illegible] गुप्तीपुरुषले [illegible] तिनीहरूलाई [illegible]

शत्रुको [illegible] गुप्तीपुरुषले [illegible] अथवा [illegible]

अथवा [illegible] शत्रुको [illegible]

[illegible] शत्रुको [illegible] गुप्तीपुरुष [illegible] अथवा शत्रुका [illegible] अथवा [illegible] शत्रुसँग मिलेका [illegible] तिनीहरूलाई [illegible]

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१६६ प्रकरण – शत्रुनागतोत्सव [illegible] (शत्रु आदि विषको प्रयोग.
१६७ प्रकरण · वीवधासार प्रसार [illegible] आदि [illegible]; · · · ·
[illegible] शत्रु आदि [illegible] प्रयोग [illegible] आदि [illegible] [illegible] –
[illegible]

शत्रुको [illegible] [illegible], [illegible], देवताको [illegible] गोप्ता [illegible] गुप्त पुरुषहरू [illegible] [illegible] [illegible] गर्दै [illegible] मनुष्यको [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible]. [illegible] गुप्त पुरुषहरूलाई [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] प्रयत्न गर्नुपर्छ.

शत्रुको छाउनीमा मद्यवालाको [illegible] गुप्तीले [illegible] [illegible] [illegible] प्रसिद्ध गरी [illegible] विषदिएर [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुका [illegible] छाउनीमा [illegible]. अथवा [illegible] एक दिनमा [illegible] मद्य [illegible] विषमिलाएको मद्य [illegible] आफ्नो [illegible] अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

अथवा [illegible] गुप्त पुरुषको [illegible] गुप्तीले [illegible] [illegible] विषयुक्त मद्य दिनू. [illegible] गुप्तीले [illegible] [illegible] विषयुक्त मद्य [illegible].

अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गुप्तीहरूले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुहरूको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

अथवा मद्य दूध दही घ्यू तेल [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गुप्ती [illegible] [illegible] [illegible].

अथवा [illegible] गुप्तीले [illegible] मद्य दूध दही घ्यू तेल [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] दिनू. २

~~अथवा [illegible] [illegible] [illegible].~~ अथवा [illegible] गुप्त पुरुषहरूले [illegible] [illegible] गुप्त पुरुषहरूले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

अथवा [illegible] गुप्तचरहरू [illegible] घोडा [illegible]
[illegible] शत्रुपक्षलाई [illegible]
[illegible] अथवा [illegible] शत्रुपक्ष
[illegible]
[illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible]
[illegible] अथवा
[illegible]

[illegible] गुप्तचर [illegible] घोडा [illegible]
[illegible] अथवा [illegible]
[illegible] शत्रु
[illegible] गुप्तचर [illegible]

[illegible] शत्रुपक्षमा [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा शत्रु [illegible] गुप्तचर [illegible]
[illegible] गुप्तचर [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] शत्रुपक्षलाई [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] शत्रुलाई [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१२-४ अध्याय --
१६८ प्रक- योगातिसन्धान - [illegible] उपायले बनाउनु -
१६९ प्रक- दण्डातिसन्धान - शत्रुको [illegible] बनाउनु
१७० प्रक- एकविजय .

योगातिसन्धान - उपायद्वारा बनाउनु.
देवताको पूजा यात्रा उत्सवमा पूजाआजा गर्ने मौकामा शत्रु आउने भएमा [illegible] त्यस्ता मौकामा शत्रुका उपर अनेक उपाय प्रयोग गर्नु.

देव मन्दिरमा [illegible] अड्याउने [illegible] खोलिदिए शत्रुमाथि गह्रौं ढुंगा खसालिदिन्छ. पुजारीहरूबाट [illegible] मन्त्रहरू [illegible] गर्नै देवताको [illegible] एकान्तमा मन्त्र बाँधे अड्याएको [illegible] खसालिदिने काम गराउनु. अथवा देवताको मूर्ति [illegible] शत्रुमाथि खसाइदिनु. [illegible] छिटो [illegible] गोबर लिपेर [illegible] छर्की फूल[illegible] खानेकुरामा मिलाएर विषको प्रयोग गर्नु. [illegible] विषयुक्त धूवाँ फैलाउनु. शत्रुको [illegible] सानो [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] शत्रुको [illegible]. शत्रुका [illegible] देशमा [illegible] शत्रुको [illegible] शत्रुको [illegible] दण्डोपनतवृत्त प्रकरणमा बताइएका [illegible] शत्रुलाई [illegible] अथवा [illegible] शत्रुका [illegible] [illegible].

शत्रुसेनाको [illegible] शत्रुलाई [illegible]. शत्रुले ~~[illegible]~~ [illegible] शत्रुले [illegible] शत्रुले [illegible] अथवा [illegible].

[illegible] शत्रुलाई [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] अथवा [illegible] शत्रुको शत्रुहरू [illegible] शत्रुको [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] अथवा शत्रुलाई [illegible].

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

[illegible] लाई लगाउन सकिन्छ, जहाँ गएर [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] आक्रमण

दुर्गलम्भोपाय

अथवा दुर्गभित्र [illegible] गुप्तीपुरुषहरू [illegible] आक्रमण गर्ने शत्रुको [illegible] शत्रुको [illegible] फौज [illegible] आक्रमण [illegible] ~~[illegible]~~ शत्रुले [illegible] फौजमा [illegible]

अथवा [illegible] शत्रुलाई किल्लाबाट [illegible] ~~अथवा~~ [illegible] शत्रुको फौजलाई [illegible] [illegible] विश्वास [illegible] शत्रुलाई [illegible]

अथवा दुर्गभित्र [illegible] गुप्तीपुरुषले शत्रु [illegible] किल्ला [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] शत्रु [illegible]

यही किल्ला [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] शत्रु [illegible]

अथवा [illegible] शत्रुलाई ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ शत्रुको [illegible] शत्रु [illegible] शत्रुको [illegible] आक्रमण [illegible]

दुर्गभित्र [illegible] शत्रुलाई किल्ला छोडिदिएर [illegible] ~~[illegible]~~ अथवा [illegible]

अथवा [illegible] शत्रु [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] गुप्तीपुरुषद्वारा [illegible] अथवा ~~[illegible]~~ [illegible] अथवा [illegible]

अथवा देवताको पूजा [illegible] गुप्तीपुरुष [illegible] शत्रु [illegible] शत्रु [illegible]

एकविजय — एक्लै शत्रुलाई पक्रनु

~~[illegible]~~

दुर्गभित्र [illegible] शत्रु [illegible] देवमन्दिरमा [illegible] देवताको मूर्ति [illegible] ~~[illegible]~~ अथवा गुप्तीपुरुष [illegible] [illegible] शत्रुले [illegible] [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफ्नो पक्षका गुप्तीहरूले शत्रुलाई मार्नु । [illegible] शत्रु
मार्नु [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]
को [illegible] गुप्तीहरूले शत्रुलाई [illegible] लाउँदछन् ।

विद्रोह गर्नेहरूलाई आफ्नो [illegible] गर्न लगाउनु । शत्रुका
[illegible] गुप्तीहरू [illegible] (घातक) [illegible] [illegible]
[illegible] प्रयोग गरियो । अथवा [illegible] गुप्तीहरूलाई शत्रुलाई
गुप्तीहरूले [illegible] सर्पविष आदि [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] गुप्ती [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] सङ्केत गर्दै ।

[illegible] [illegible] आफ्नो गुप्तीहरूलाई [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

(अवलीयस) १२ अधिकरण समाप्त ।

१३ अधिकरण दुर्गलम्भोपाय — [illegible] [illegible]
~~१३-१ अध्याय १७१~~

१३ अधिकरण [illegible] शत्रुको किल्ला [illegible] [illegible] — १३-१ अध्याय १७१ प्रकरण

उपजाप — भेदनीति

~~[illegible] शत्रुको [illegible]~~ शत्रुको किल्ला [illegible] उपजाप — भेदनीतिको प्रयोग गर्नु [illegible] [illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible] आदि [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] सर्वज्ञता । देवताको दर्शन [illegible]
सर्वज्ञता प्रसिद्ध गर्नु [illegible] [illegible] [illegible] उत्साह [illegible] शत्रुपक्षलाई त्रास [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] नृत्य गीत वाद्य [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
गर्नुपर्दछ ।

देवताको दर्शन [illegible] देवता [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Pradarshan Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पालुवा भएको बोटमा [illegible] [illegible] [illegible] तिन गुरुपुरुषहरूद्वारा [illegible] [illegible]
को माला देखाइने, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पल्लव [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] देखाइने, [illegible] [illegible]
[illegible] पानी [illegible] [illegible] [illegible] कपडाको [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] आन्द्रा [illegible] [illegible] [illegible] (. .) [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] नाकमा [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] पानीमा [illegible] देखाइने, [illegible] पानी
[illegible], [illegible] गुरुपुरुषहरूको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] गुरु [illegible]
प्रयोगले [illegible] आगाको ज्वाला [illegible] [illegible] पत्या
पाइँदैछ।

अनि [illegible] [illegible] ज्योतिषी [illegible] [illegible]
[illegible] गुरुपुरुषहरू [illegible] [illegible] प्रत्यक्ष देखिनेमात्र [illegible] सर्वज्ञ [illegible]
[illegible] [illegible] मात्र देशमा [illegible] प्रचार [illegible] । [illegible]
[illegible] मात्र [illegible] [illegible] देवताको [illegible] [illegible] मात्र [illegible]
मात्र [illegible] [illegible] [illegible]। शुभ अशुभको [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] शुभ अशुभ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
शुभ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] गुरु [illegible] [illegible] १४ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] गुरुहरू [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] मात्र [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~[illegible]~~ [illegible]

१ शत्रुको [illegible] शत्रुलाई [illegible]

[illegible]

[illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] गर्नु [illegible]

९ अध्याय

[illegible]

[illegible] शत्रुलाई [illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

र गीत वाद्य आदि गर्नाले [illegible]
४ अथवा गोप्य ~~[illegible]~~ पाएर, पालो भएको बोल [illegible] गरि, आफ्नो जन्मस्थान [illegible]
[illegible] भन्नु [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ।

अथवा मुकुन्द वा [illegible] कोही ब्राह्मण बनेर तपस्वी भएको बनेको गुप्ती पुरुष
जङ्गलमा [illegible] लिएर बस्ती नजिकको [illegible] काम [illegible]
[illegible] आगो [illegible] । आज गुप्ती पुरुष [illegible]
(अथवा पुराने तर्फी)
[illegible] भन्नु र
[illegible] । आज त्यो [illegible] देखाउनु । [illegible]
[illegible] उनलाई पूजा आज्ञा गरि
[illegible] मन्त्र [illegible]
[illegible] गर्नु ।

अथवा [illegible] गुप्त पुरुष [illegible] आफ्नो [illegible]
~~[illegible]~~ । [illegible] देखाएर यी सिद्ध
[illegible] जान्नु हुन्छ [illegible] भनेर राजालाई कोही [illegible]
[illegible] उज्यालो [illegible] ।

अथवा ~~[illegible]~~ गुप्ती पुरुष सिद्ध [illegible] राजालाई
[illegible] गर्नु ।

अथवा कुनै गुप्ती सिद्ध [illegible] देशमा [illegible] देवताको आज्ञामा
[illegible] शत्रु [illegible]
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

अथवा [illegible] सिद्ध [illegible] वर्ण [illegible]
गुप्ती पुरुष [illegible]
[illegible] गुप्ती [illegible] अथवा [illegible]
[illegible] शत्रु [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

आफ्नो देश [illegible] सिद्ध [illegible] गुप्ती पुरुष [illegible]
[illegible] शत्रुलाई [illegible] भनेर [illegible]
[illegible] शत्रुलाई [illegible] शत्रु [illegible]

[illegible] गुप्ती पुरुष [illegible] घोडाको [illegible]
[illegible] घोडाको [illegible] घोडा ~~[illegible]~~
[illegible]

अथवा [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] गुप्ती पुरुष ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] (हाम्रो [illegible]) [illegible] अथवा [illegible]
[illegible] गुप्ती [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा मङ्गल गर्ने देवताका नाउँको बीचमा पानि चरको तेल [illegible] नागको जन्मेको मानिसका गुप्तीपुरुषहरू फलामे शङ्के (मीरपुर्खेटी) गुप्तचरहरू ठाउँमा [illegible] हात्तीको नाग [illegible] मानिसको [illegible] भन्नु. सोकुप [illegible] गर्ने.

अथवा मानिसको [illegible] बाट [illegible] गुप्तीपुरुषहरू [illegible] गुप्त [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] आवाजमा [illegible] पुजा [illegible] प्रयास [illegible] भन्नु. अथवा कुनै [illegible] देवताको [illegible] चाल्दो [illegible] [illegible] भन्नु. [illegible] गराउनु. अथवा [illegible] देवताको मूर्तिमा [illegible] [illegible] भन्नु.

अथवा "[illegible] पूर्णिमाको [illegible]" ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] भन्नु. [illegible] भन्नु. [illegible] सबै [illegible] गुप्तीपुरुषहरूले [illegible] भन्नु. अनि [illegible] गुप्तीहरूले [illegible] गर्नुपर्छ [illegible] गर्नुपर्छ [illegible] [illegible] भन्नु. [illegible] गर्नुपर्छ भन्नु. अनि [illegible] शत्रुलाई [illegible].

~~[illegible]~~
अथवा [illegible] जीवनाश्को प्रयोगको गुप्तीपुरुषहरू पहिले [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]. अनि ~~[illegible]~~ [illegible] गुप्तीहरूले शत्रुपक्षका [illegible] प्रयोग गर्नलाउनु. अथवा ती गुप्तीपुरुषहरू [illegible] सबै [illegible] [illegible] वजाउनु.

अथवा हात्तीका [illegible] शत्रुलाई हात्ती [illegible] [illegible] [illegible] भन्नु. ~~[illegible]~~ [illegible] गराउनु; अथवा [illegible] गराउनु.

[illegible] शत्रुलाई गुप्तीले [illegible] [illegible] गराउनु. [illegible] शत्रुलाई "[illegible]" [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible].

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा सिद्ध संन्यासी चैत्य स्तूप देवताका मूर्तिका [illegible] (दर्शनार्थ) आउने शत्रुराजालाई त्यहाँ [illegible] गुप्त [illegible] उपहार [illegible] ।

[illegible] हेर्दैछन् [illegible] गर्दछन्‌ [illegible] भएको [illegible] विश्वासले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुलाई मार्ने [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ ।

यस प्रकारले शत्रुलाई [illegible] [illegible] ।

~~१४२ — [illegible] अध्याय~~

समाप्त

१२–३ अध्याय १४३

१९३ प्रकरण– [illegible] – गुप्तपुरुषद्वारा शत्रुवध [illegible] ।

[illegible] कोठीका मुख्य [illegible] शत्रुका [illegible] देशबाट [illegible] शत्रुराजा [illegible] [illegible] शत्रुदेशको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यदि [illegible] शत्रुका [illegible] [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अमात्य भनेर शत्रुका [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लागेको मन माबेरका द्रोहीहरूको विशेष शक्ति भएका र चोजकरी पनि हुनलाई
शत्रुसँग सहायता लिनेमा भरो मिल्छ हुँदैन. आफ्नो सत्को विश्वासघाती शत्रुको
वा पुरुषमाथि बालाई यो थे घातिनवाई शत्रुसँग मेल गर्दछन् जनी सीमान्त
का अध्यक्ष वा कुलको अध्यक्ष वा सैनिकलाई देखाउँछन्. आति उनीहरूले
पठाएका गोप्यीहरूले जान्न लेखोट प्रकाश हो री गाई मान्छन्दैन।

लिंवा यदि उनीहरूलाई कोसी सहायता दिन्छु भनी भन्नेहरू गर्दै यदि कुनको शत्रुले भएर
हुनलागाई प्रयत्न गर्ने शत्रुपक्षका मान्छन्. अथवा शत्रुका पक्षको
दल (शत्रुपक्ष मीत आदि) वर्गलाई हातमा लिएर शत्रुको शत्रुराजालाई आफ्नु पक्षमा
बिगार गर्नलाई त्यसमाथि जाइन्छ. आति शत्रुको मित्र शत्रुसँग मेल गरी बिगार गर्छ
देखि तिनीहरूका दुवैथरीमध्ये त्यसलाई मारी त्यसको जमीन वा धन जे हुन्छ तेस्रो भाग भनी
मन्त्री पठाउनु. कुनै [illegible] आफ्नो कुरामा नी यो शत्रुको शत्रुलाई शत्रुसँग
मिलाउनु वा छायामार्ग [illegible] त्यसलाई त्यसद्वारा शत्रुको नाश गराउनु. अब कवीलबमोजिम
शत्रुको भूमि दिने कुरा गरी छोराको राज्य मित्रको वा आफ्नो भागमा मिलाउने त्यसलाई (शत्रुको
शत्रुलाई) पक्राउ वहाना गरी पठाउनु. यसरी भएका गुप्त घात गराएर घात भन्नु. यदि
शत्रुमाथि हमला गर्न आफ्नो आफ्नु फौज मात्र त्यसले (शत्रुको शत्रुको) पठायो भने
त्यसको फौज शत्रुद्वारा नाश गरिन्छ. यदि त्यो औषध सामग्री लिएर लडाइँ गर्नु आ
फौज लिएर शत्रुसँग लड्न आयो भने घात दुवैतिरबाट शत्रुलाई उसले घात आफ
नेपाल घात गर्ने दुवैतिर बाट खायी भइन्छ. यदि आफ्नो विश्वास भयो उसले आफ्नो आफ्नो
भएको मुलुकको जीत मुलुकमा छोड्ने भने शत्रुलाई नष्ट गरेर घात भइन्छ. अथवा
शत्रुसँग मिलेर (अथवा केही नगरे) हात्तीको वनमा त्यसको मूलस्थान (राजधानी प्रधान भाग)
मा अर्को पक्षबाट आफ्नो दल लगाई त्यसको राजधानीको सर्वस्व लुटिन्छ.

अथवा मित्रराजासँग शत्रुको भाग जति तिमीलाई घात भाग दिइन्छ भने गुप्त साथ
गर्ने अथवा शत्रुराजासँग मित्रको भाग जति तिमीलाई घात भाग दिइन्छ भने गुप्त साथ गर्ने
वा निर्वल शत्रुको जित्ने चाहेमा मित्रलाई आफ्नो साथ लिएर गर्नलाई त्यसमाथि आक्रमण गर्ने
अरु कुरा आफ्नो मनमै सबै मिलाइन्छ. केही शत्रु मित्रको नाम लिन चाहेमा दुवैतिरको
हुनलागेको कुरा मित्रको शत्रुलाई आफ्नो फौज दिएर आफ्नो मित्रमाथि आक्रमण गर्ने
भने मित्रसित मिलेर दुवैथरी भएर शत्रुलाई नाश गर्ने. कहिलेकाहीँ उसमा पनि उसको
राज्यमा पक्षपाती भएर अर्कोलाई स्वाधीन गरिदिन्छ. मित्रले सहायतामा मित्रको
उपर विश्वास गरी शत्रुपक्षको पक्राउ पर्न रहेकाले पठाउन बनाइयो भने
उसका सामन्त दललाई उचाली उसको मूल राजधानी लुटाइदिन्छ. निर्वल सेनाको बलमा
अडचाउलेमा त्यसको फौजको नाश गरिदिन्छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गुप्ती भेदनीति

तो मित्र शत्रु दुवैमा ~~[illegible]~~ [illegible] सामर्थ्य गरेर उनीहरूको मित्र भेदको भनेर शत्रुलाई दिने वा शत्रुको मनुष्यमा [illegible] मन्त्र सन्देश दिने जाको बनेर दूत पठाई यो राजा शत्रु भएमा मित्र मिलेर [illegible] ~~[illegible]~~ । तोडफोड गर्ने [illegible] गराउनु पर्दछ । को बेपार गर्न लाग्यो भने ~~[illegible]~~ राजासँग मिलेर [illegible] फौजका प्रधानहरूलाई प्रोत्साहन

अथवा विजिगीषु राजाले [illegible] उसका [illegible] शत्रुका आश्रय पाइरहेकाको मनमा [illegible] दिइन्. तिनका [illegible] शत्रुका [illegible] गरून् [illegible] शत्रुका आमात्य वर्गमा परस्पर फूट गराउने गरून्. [illegible] आफ्नो बलाएका गुप्त पुरुषलाई सामेल गराउन ।

[illegible] गुप्त पुरुषहरूले राजाको [illegible] आफू [illegible] राजाको सेना [illegible] राजासँग [illegible] शत्रु राजाका [illegible] शत्रु [illegible] [illegible] सैन्य [illegible] सैन्यको [illegible] ।

अथवा [illegible] आदिमा नोकर गुप्ती सैनिकहरू ~~[illegible]~~ लाई शत्रुको किल्लामा [illegible] गर्न पठाउन. गृहस्थ [illegible] गुप्त पुरुष हरूले [illegible] ~~[illegible]~~ वा देवताका मूर्तिका ध्वजा [illegible] को रूपमा [illegible] । [illegible] शत्रुको [illegible] किल्लामा [illegible] । [illegible] विजिगीषुका सैन्य [illegible] शत्रु [illegible] गराउन ।

अथवा ~~[illegible]~~ [illegible] गुप्तीहरूले शत्रुको फौजलाई [illegible] गराउन । [illegible] शत्रुका [illegible] [illegible] प्रयोग गर्नु. [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तीक्ष्णहरू व्यापारीहरूको भेषमा बाटोबाटोमा अन्नपानीको प्रयोगबाट मार्दछन् ~~शत्रुको अन्नपानी~~ बिगारिदिन्छन्। विषले दूषित पारी मार्दछ। गोठालो बनेका ~~[illegible]~~ बनेका गुप्तचरहरूले घोडा र हात्तीहरूलाई अन्नपानीहरूले बाहिरपट्टि आक्रमण गर्छन्। अथवा मन्दिर देवताको पूजा उत्सवको मौका पारेर घाउ पार्ने। अथवा बिहान मन्त्र ... दिने। नीच पुरुषहरू बिगाह्रा ... [illegible] ... बिगार्ने।

गाउँ जनपदमा ... जङ्गली चोर डाकुहरूलाई आफ्ना ... पार्ने ... उपायले बिगार्ने।

~~छैठौं~~ अध्याय

१२-४ अध्याय - १४४
१७४ प्रकरण ... - ...
१७५ प्रकरण अवमर्द - ...

शत्रुलाई फौज ~~[illegible]~~ ... दुर्बल पारी शत्रुको किल्लामा ... घोर घातको काम गर्दछ। शत्रुलाई घोडा दिन शत्रुको जनपद-नगर ग्राम आदिमा ... भित्र पसी ... अभय दिएर ... खेतीपाती आदि उद्योग धन्दा गर्ने ... लाई ... आदिबाट ... कैदी ... ~~[illegible]~~ ... दिएर बसाइदिनु। छोडेका ... ~~[illegible]~~ ... गर्दछन्। सबै ... बेग्लै बेग्लै ठाउँमा वा एकै ठाउँमा बसाइदिन। किनभने ... भएको जनपद वा राज्य ... सक्छ।

शत्रुलाई ... शत्रुदेशमा ... बीउ वा ... नाश र ... आदिको ... घात ... आदिको आघात वा ... पार्ने गर्दछन्।

• अन्न ... आदिको आघात ... बीउ ... नाश गरिदिने, ... अन्नमा ... गरिदिने, ... आदि प्रकारले ... हुन्छ।

... शत्रुको ... गर्ने ... आदि ... भएको आफ्नो फौज छ शत्रुको ... आनेकाल ... भएको ... ~~[illegible]~~ ... शत्रुलाई घेरा हाल्ने।

आफ्नो छाउनी ~~[illegible]~~को ... शत्रुको ... ~~[illegible]~~ गर्ने बाधाको पनि ... शत्रुको किल्ला ... आदिको आघात ... पानी ... पानीको निकास ... दिएर पनि ... बिगारिदिने।

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रुको किल्लामा बाहिरबाट पसालिलो बाटोमा पुगी गाडेको बाटोमा हीलोले छोपिदिन्
(आगो) बलेको बाटोमा हुन सक्तामम्म आगो दिन्छ। नाश गरिदिन् लडपलारोका छानी
इत्यादिमा लगाएर छोडिदिनसक्छ। (अग्नि इत्यादिको नाश गरिदिन्) शत्रुले पत्ता
दिनाउन लागेमा साम दान भेद दण्ड यी चार उपाय इत्यादिमा यथायोग्य मनोयोग—
अवस्था, यो वा यो गर्नेमा विकल्प-प्रभावशील, यो पनि यो गर्नेमा अनुकूल,
—मन्त्र जोगरेर हुनु किल्लामा बसेको शत्रु नाश विजय हुने काम गर्नुपर्छ।

बाज काग मयूर ( ), नाम शुगा सैतानो लागेकोसाथ पर्वत इत्यादिका
लगाएर तिनको पुच्छरमा आगोलाउने वस्तुहरू बाँधिदिएर तिनलाई शत्रुको
किल्लामा पठाइदिन्।

शत्रुको किल्लामा विजयी भएको किल्लानजिक पसेको भए ध्वजा पताका घर
इत्यादि मालमत्ता— शत्रुको मालिएको शत्रुलाई पाल्नेमालिएको मानिस
को हाड ... जिलेको आगो बालेर शत्रुको किल्लामा आगो लगाइदिएर
शत्रुहरूसीमा एक किल्लाबाट अर्को जानेबाटो लिएर आफ्नो गुप्तचर इत्यादि मार्फत
बारुद बोरालो हुक्का इत्यादि पुच्छरमा आगोलाउने वस्तु बाँधिदिएर तिनी इत्यादि
बाटाहरू दिनचर्याबाट ... गर्नेछ। इत्यादि आगोलगाउने काम गर्न।

पुच्छरको बाहिरको पेटमा खिचुवा पुच्छरको मुखमा आगोलाउने वस्तु मिलाएर पक्षीहरू
लाई छोडिदिएर तिनै पक्षीहरू द्वारा शत्रुको किल्लामा आगो लगाउने काम गर्नु।

सल्लो देवदार (गोलसल्लो) धूपतीसर (गन्धकको), गुग्गुल लहराको बोक्रा
धूप लाहा सीलिने गोलीलाई गधा ऊँट बाख्रा भेडाको लीड मिसाएर लेप
आगोलाउने वस्तु बनाउँछ। चिउरीबोटको धुलो अवसाद ( ), नली ( )
गहुँत घोडा गधा ऊँट बयलको लीड मिसाएर पानीमा चिरी आगो निस्कने हुन्छ।
अथवा आगोलाउने (ऊ इत्यादि धातुहरूको धुलो कायफल ( ) सीसा
(रङ) इत्यादि आगो नहुने बाटोमा ... ( ) भने आगो निकाल्ने आग्नेयोग—आग्नेय
बालोबाट बनाउँछ। यी वस्तुको लेप लगाएको सर नपुसं (...) को वा वाणले
वाणहरूले आगोलाउने हुन्छ।

अग्निकोलेप को सी (वि) दिएर शत्रुको अवस्थामा आगोलाउने काम गर्नु। किन
भने आगोको विश्वास हुँदैन। ~~दैवी ...~~ लोकमा आगो दैवी
पीडा हो। त्यसबाट असंख्य प्राणी ... गर्दछ। जीवन द्रव्यको हानि हुने हुँदा— आगो
आदिको प्रयोग (१९८) गर्दा नपर्दा। जनसम्पत्तिको अवश्य नाश हुन्छ।
श्री पशुपालन— यो प्रयोग गर्ने प्रयोग हो। (हानि नै हुन्छ)

अवन्ध— दुमन

ज. सबैपछि पौडी साँझमा पानी (भन्यासलाई मारिसकेपछि पनि) छ, मानसले जानी पीडित इत्यादि कल्याणले अन्न
आदि बेपारी बनेको छ किल्लाको बर्बादमा नएको छ किल्ला अन्नपानी दिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

आदिको आघात रोकिएको छ [illegible] गर्नु पर्ने मित्रको सहायता पाइन्छ भन्ने अवस्था [illegible] हमला गर्ने अनुकूल मन पाइन्छ ।

शत्रुका आफ्नो आगो लागेको आगो उठाइएको बेलामा, भोजको उत्सव नाचगानमा हेर्ने [illegible] आदि शत्रु [illegible] भएको बेलामा, [illegible] नगाडा उठाउँदा [illegible] फौज थाकेको बेलामा, [illegible] युद्धमा धेरै मानिस घाइते भएको [illegible] गएको बेलामा [illegible] घोडा [illegible] काम [illegible] बेलामा, [illegible] घोडाको [illegible] रहेको [illegible], [illegible] आफ्नो [illegible] गर्नु ।

शत्रुदल [illegible] भाग्न लागेको । शत्रुबाट पराजित भएको [illegible] बेलामा पनि आक्रमण गर्ने पनि हमला गर्नु ।

मित्र दलको [illegible] वा मित्रजनको [illegible] घोडाको शत्रुसँग लागेको [illegible] दुःख-कष्ट [illegible] भएको [illegible] द्रुत बनाएर तिम्रो [illegible] छ, [illegible] तिम्रो [illegible] भएका छन्, [illegible] तिम्रो [illegible] शत्रुसँग लागेका छन् । [illegible] शत्रुका [illegible] तिम्रो सहायता गर्न चाहन्छन् भन्ने सन्देश पठाउनु । [illegible] उत्साह [illegible] गएको बेलामा [illegible] अवस्था [illegible] गर्नु ।

अनि मित्रदलको [illegible] मित्रको [illegible] घोडाको शत्रुमाथि [illegible] तथा [illegible] भएको घोडाले शत्रुलाई मार्दछन् [illegible] शत्रुबाट आफ्नो [illegible] अथवा [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको [illegible] नाश गर्दछन् । शत्रुको [illegible] निश्चल [illegible] घात गर्नु ।

[illegible] दण्डो [illegible] ([illegible] दल (मित्रदल) [illegible] प्रयोग पनि [illegible]

अथवा [illegible] दण्डो [illegible] [illegible] घोडाको शत्रु [illegible] घोडाको [illegible] भएको छ वा [illegible] शत्रुले [illegible] गरेको छ । यो [illegible] आफ्नो [illegible] आएको छ [illegible] पठाउनु । [illegible] शत्रु [illegible] गरी आफ्नो [illegible] आगो लगाएर मार्नु । अनि [illegible] शत्रु [illegible] गरी आफ्ना दण्डो [illegible] [illegible] दलको सहायताले शत्रुमाथि [illegible] अथवा [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] शत्रुको नाश गराउनु । अथवा [illegible] वा [illegible] दलगाली [illegible] [illegible] घात भएको [illegible] [illegible] ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा मित्र सेना ~~[illegible]~~ को मुख्य जनको वनेर गुप्त पुरुषद्वारा शत्रुलाई — यो काम यो
समयमा शीघ्र नै गर्नुपर्छ, [illegible] भनी [illegible] आउनु — मानो [illegible]
धोकाको [illegible] उपयोग गरी अथवा [illegible] हमला गर्न लागेको
विश्वास पारी तोकिएको बाटो भएर शत्रुलाई अघि बढाउनु।

अथवा मित्रलाई बोलाएर वा जङ्गली दललाई ~~[illegible]~~ यो थोरै छ भनी शत्रु [illegible]
गरेको समयको [illegible] उठाउनु। उनीहरू आइलाग्न लागेमा अमात्य आदि [illegible] ~~[illegible]~~ पठाएर
द्रोहीहरू [illegible] वा आटविकहरू [illegible] ~~[illegible]~~ मित्र जङ्गली दल [illegible]
मार्नु। आफ्नै शत्रुले मित्रलाई [illegible] हमला [illegible] हमला गर्ने
अथवा विजिगीषुले मित्रलाई [illegible] भनेर [illegible] गराउने
लाई भने उसले [illegible] आफ्ना [illegible] गुप्तले शत्रु
अथवा शत्रुसँग [illegible] स्थललाई [illegible] दलमा [illegible] मार्न
मार्नु। ~~अथवा मित्रलाई [illegible] गुप्त पुरुषद्वारा शत्रु [illegible] विजिगीषुले [illegible]~~
~~[illegible]~~ [illegible] आफ्ना गुप्तपुरुषद्वारा
~~[illegible] दललाई मार्न। अथवा मित्रलाई [illegible] गुप्तपुरुषद्वारा शत्रुसँग~~
अथवा द्रोहीदल जङ्गलीदल द्वारा [illegible] गराएर [illegible] शत्रुको सेना [illegible]
शत्रुलाई [illegible] उसको किल्ला [illegible]
[शत्रुका विरोधीदल विरोधी जङ्गली दल, शत्रुका [illegible] एक [illegible]
[illegible], आक्रमणको [illegible] आफूले [illegible] धन [illegible]
शत्रुमाथि [illegible] सहायक हुने हुन्छन्।

शत्रुको किल्ला [illegible] हमला गरेर सफल भएपछि विजिगीषुले [illegible] धाउने भएर
लडेका, युद्धबाट [illegible] भएका [illegible], कपाल [illegible]। शत्रुको डरले [illegible]
[illegible] अभयदानको [illegible]।

शत्रुको किल्ला [illegible] पछि [illegible] शत्रुपक्षका मानिसलाई किल्लाबाट बाहिर
निकाली [illegible] विरोधी [illegible] गुप्तचरसँग [illegible] विजिगीषुले
किल्लाभित्र प्रवेश गर्नु।

यसरी शत्रुको [illegible] आफ्नो हातमा परेपछि विजिगीषुले मध्यम (विचमार्गी) राजाको लाभको
लागि उद्योग गर्नुपर्दछ। यसमा आफू सफल भएपछि उदासीन (तटस्थ) राजालाई इच्छा गर्नु।
पृथ्वीमा विजय प्राप्त गर्ने यो पहिलो बाटो हो। मध्यम र उदासीन राजा नभए मा
विजिगीषुले आफ्नो गुण [illegible] बढाएर शत्रुका अमात्य आदि प्रकृतिवर्ग आफूमाथि
अनुकूल हुने गराउनु। अनि कोष (दण्ड) आदि [illegible] आफ्नो अधीनमा पार्नु
यो विजयप्राप्तिको दोस्रो बाटो हो। [illegible] राजाहरूको मण्डल [illegible]
गरी आफ्नो शत्रुबाट मित्रलाई र मित्रद्वारा शत्रुलाई दुवैतिरबाट [illegible] आफ्नो अधीन
मा [illegible] पृथ्वी विजय गर्ने यो तेस्रो बाटो हो। [illegible] विजिगीषुले [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, [illegible]

त्यसपछि कुनै सामन्तलाई आफ्नो अनुकूल गराएर त्यसबाट आफ्नो बल बढाउनुपर्छ अर्को दोस्रो सामन्तलाई आफ्नो नम्र बनाएर, त्यसको सहित बल लिएर तेस्रो बलवान् पछि तेस्रो सामन्तलाई हात गर्नु लिनु। पृथ्वी विजय गर्ने सो चौथो बाटो हो।
पृथ्वीको विजय गरिसकेपछि वर्ण आश्रमको धर्मको व्यवस्था गरेर ~~[illegible]~~ धर्मपूर्वक यसको उपभोग गर्नुपर्दछ।

उपजाप– शत्रुको पक्षमा फूट गराउनु, अपसर्प– शत्रुपक्षमा गुप्तचर पठाउनु, वामन– शत्रुलाई आफ्नो किल्लाबाट निकाल्ने काम गर्नु, पर्युपासन– शत्रुको किल्ला वरिपरि घेरा हाल्नु, अवमर्द– शत्रुको किल्लामा हमला गरी ध्वस्त पार्नु, यी पाँच शत्रुको किल्ला आफ्नो अधीन गराउने कारण मानिन्छन्।

~~४ अध्याय पूर्ण~~

१३–५ अध्याय– १४५

१७६ प्रकरण लब्धप्रशमन– जितेको राज्यमा शान्ति स्थापना।

विजिगीषुले उद्योग गरेर काम गर्नेवाला दुई हुन्छन् [illegible] जङ्गल [illegible] आदि।
विजिगीषुको लाभ तीन किसिमको हुन्छ एक– नयाँ, आफूले कमाएको, दोस्रो, आफ्नो शत्रुको हातमा परेकोलाई फेरि फर्काएर आफूले पाएको, तेस्रो– बाबुको पालाको, पछि शत्रुको हातमा परेको, फेरि आफूले फर्काई लिएको।

~~आफूले नयाँ कमाएकोमा~~ आफूले शत्रुलाई जितेर नयाँ कमाएकोमा शत्रुको दोषलाई आफ्नो गुणले ढाकिदिएर, शत्रुको गुणलाई ~~[illegible]~~ आफ्नो गुण ~~[illegible]~~ शत्रुको भन्दा बढी गराएर विजय गर्नु। विजिगीषुले प्रजालाई पालन गर्ने आदि स्वधर्म, [illegible], प्रजाहरूसाथ कृपा गर्ने, दान आदि [illegible] को सहायता दिनु [illegible] कारण [illegible] दान सम्मान आदि कामले प्रजाहरूलाई [illegible] हुने काममा तत्पर हुनुपर्दछ। पहिले कबोल गरेबमोजिम शत्रुपक्षका कार्यशीलहरूका [illegible] एवं, गएका आदि विरोधी दलहरूलाई उपकार गरेर हात लिनुपर्दछ। [illegible] लाई विशेष [illegible] गरी प्रसन्न पार्नुपर्दछ। [illegible] (जो आफ्नो [illegible] प्रजाको विरुद्ध चल्न [illegible]) [illegible] विश्वास नगरिने हुन्छ।
[illegible] प्रजाहरूसँग [illegible]
जित्ने हुनुपर्दछ। देशको देवता समाजको [illegible] प्रेम गर्नुपर्दछ।
[illegible] देश गाउँ [illegible] मुख्य पुरुषहरूका [illegible]
[illegible] वर्तमान [illegible] प्रजाको
जितेको देशका प्रजाहरूमा [illegible]
[illegible] सबै देवालय [illegible] विद्वान् [illegible]
[illegible] पुरुषहरूलाई
अनाथ रोगीहरूमा दया उपकार गर्नु [illegible] दिन [illegible]
[illegible] देश पाएको दिनमा पनि प्राणीहरू [illegible] गराउनु

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्त्रीजातका पशु पक्षी ~~[illegible]~~ बालक वृद्ध रोगीको वध पुरुषजातिलाई नपुंसक बना-
उने (बधियाउने) काम पनि गरेको देखिन्छ । युद्ध गर्दा शत्रु चाल चलन धर्म मानिसहरूका
गरी फौजलाई आदेश दिने धर्मको हानि गर्ने [illegible] धर्म संकेत
व्यवस्था बनाउनु । [illegible] वैद्य जाति हरू को वासस्थान बनाउनुपर्ने एक कौशल
मा रहने व्यवस्था गरिन्छ । [illegible] आयुर्वेदका चिकित्सकको [illegible]
~~[illegible]~~ नारीको ज्ञान भएका हरूलाई गुप्त सहायक दिएर शत्रुपक्षमा शत्रुले आक्रमण गर्ने
मन्त्री पुरोहित आदिलाई शत्रुको सीमाना भित्र भिन्न भिन्न ठाउँमा खडा गरिदिन्छन्
त्यसैले शत्रुले पनि ... गरेर कैदमा परेका हरूलाई निकालेर आफ्नो आफ्नो अधिकारको
ठाउँमा राखिदिन्छन् ।

जितेका शत्रुको राज्यको मानिस जस्तै भएर शत्रुको देशभित्र छिरेर, किला
[illegible] शत्रुको प्रदेशमा दूत कोही बाधा दिन सक्ने देखिन्छ भने त्यसलाई न असल
मानिन्छ । किनभने असल कर्मी पनि चतुर्थ जाति, त्यो पनि फौज (विशेष समयमा) [illegible]
मात्र ~~[illegible]~~ गराउने गर्नु जो बन्दी गरेर सबै देशवासीहरूलाई चिनाउने व्यक्तिले निर्णय
एक दिन हारेर त्यसलाई मारिदिन्छ । अन्न आदि प्रजाले गर्दा न असल मानि
एकलाई ... निकालिदिन्छ अथवा त्यसको नाश गराई उसको ठाउँमा बस्तछन् ।

आगो जुन जुन दोषले गर्दा शत्रुको हातबाट ... त्यसको प्रजाको दोष
छोडिदिन्छ जुन गुणले गर्दा आफ्नो हातमा पर्दछ त्यो ~~[illegible]~~ आफ्नो गुणलाई
बढी गराउनु ।

शत्रुको पक्षको मानिस बाहुल्य ~~[illegible]~~ जुन दोषले गर्दा शत्रुको हातबाट गएको हो त्यो
दोष छोडिदिन्छ गुणको प्रकाश गरिदिन्छ ।

धर्मको व्यवस्था अरूले चलाएको नयाँ पनि चलाएको नयाँ पनि चलाइदिन्छ,
अधर्मको व्यवस्था आफूले पनि नचलाउनु अरूले चलाएको नयाँ पनि हटाइदिन्छ ।

१३-५ अध्याय १७५

~~[illegible]~~ -

(margin note:) ओ १४ अधिकरणमा शत्रुको नाश गर्ने औषधिहरू प्रयोगमा ~~[illegible]~~ आफूलाई पनि आफ्ना सैनिक गर्ने उपायहरूको निरूपण गरिन्छ

१४ अधिकरण – औपनिषदिक – गोयल – विवरणको

१४-१ अध्याय १७६

(margin:) प्रजाको औपनिषदिक प्रकरण १७७ . प्रयोग प्रयोग — शत्रुलाई मार्ने औषधिको प्रयोग.

विजिगीषु राजाले चातुर्वर्ण्यको रक्षाको निमित्त – औपनिषदिक प्रकरण – गलातका
औषधि द्वारा शत्रुलाई मार्ने प्रयोग अधर्मी हरूमा मात्र गरोस् ।

कालकूट आदि विष वा ~~[illegible]~~ शत्रुलाई देश वेष बोल्न सक्ने गरी देखाउने
कुबडा बाउने किराती लाटा बहिरा बौलाहा अन्धा जस्ता बनेका म्लेच्छ जातका आफ्ना
आफ्ना स्त्री पुरुष द्वारा शत्रुको जिउ उपभोग गर्ने वस्तुमा प्रयोग गरून् ।

शत्रुको खेलको ठाउँमा दिनहुँ गइरहन पाउँदा अवसर पाउँदा शत्रुले उपभोग
बस्तु दिनहुँदा गुप्तचरहरूले हातिया [illegible] गुप्तचरको
भित्री आदि ठाउँको जीविकाहरूले पनि [illegible] आगो लगाएर [illegible]
काम गरून् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चिरमेक (फलिफली मामुतो) अग्निशिख (गलगुन मा बेश हुनेका), इन्द्रवारुणी (इन्द्रायणी
निको) महाकन्द (बटको पात पुरा पात बोक्ने जाड) शतपर्वी (स्यान पुरतो) चिनको
धुलो डाक्रेरिकु (वर्दो) कम्बली (कुतै कीरा) शतावरी (शतावरी) कन्द (ओल) पलाश
को दाउरा, इन्द्रवारुण (खेपाले) को धुलो र गन्धगोरोचना (माउरुनी) अश्वादिक (घोडाको मर्प)
इन्द्रवारुणी (जंगली तितो) पुतिकीट (गन्हाउने कीरा) गोमारेका ( ) को धुलो
मकरातक (मलायो) अवलगुका ( ) को मिसाइलाईरपछि गुरुको प्राणाजित हुन्छ, चिन
को धुवाँ पनि प्राणाजित हुन्छ
नासिलोलिबेरका कीरा कुनै एक आगोमा हाल्दै मुँखाइदिएमा लाग्छ। सु क्रछ,
अथवा यसै कुनै कीरालाई कालो सोप (मेथी) (कुनाहि) सामितलाईर आगोमा हाली
मुँखाएमा गुरुका प्राणाजितको हुन्छ।
धामार्ग (कोशातकी) यानुधान (महली ओषधि) को धारा कुपिलेखी
मासिलाईर सानाइएमा सोभाजिम पमदिनमा मर्दछ, कुपिलेखी लालाको फलको धुलो
जाट कुपिलेखी मलायोको फूलको धुलो मासिनातेको कोलनको कसैको धुलो मा
मिलाएको (सानाइएमा प्रमादेमा प्राणजान हुन्छ, यो कोर सोग काला (घोसाजा)
दिएमा पनि मानिसलाई, त्यसको (डगुन गधा घोडालाई, चौगुन हात्ती ३८
नाडीदिएमा प्राणा हर्छ।
शतं (शतावरी) कर्दम, परमकर्दम
माछा पानीलाई धनु (। कोदोको दाल, ३.उक्रेविरिकु ( ) करवी कटुतुम्बी (तीतोलौका)
मिसाएमा त्यसको धुवा हावामा मिलेको जलजन्तुलाई लाग्दछ। पलासको पात मिलाएर
पुतिकीट ( ) माछा कटुतुम्बी (तीतोलौका) शत (शतावरी) कर्दम
इन्द्रगोप (बाकीकीरा) चिनको धुलो अथवा पुतिकीट इन्छ
आलन देम (धूलो) विषारि ( ) चिनको धुलो लाई बोको कीड धुलो
धुलोमा मिलाएर आगोमा दाहादिएमा त्यसको धुवा जुन जुन प्राणीलाई लाग्दछ ती
अन्धो हुन्छ। पुतिकराज कोपात, दाताल मनशिला ( ) तिनिगोडो
पात कपास पाति पनि आस्फोट (आक) काच (काँचो) गाहलो गोला
को (लमा धोधी अगोलाइको धुवा लागेको अन्धो हुन्छ। सर्पको कानुलो
मालूमोघा घोडाको लीद गन्धादिक वीरभद्रोदा, को दाउको मिलाएर आगो सल्काइएको
धुवाँ पनि अन्धो गराउँछ।
पारेवा- पूर्व ( ) गिद्ध हात्ती मानिस बनेको मूल विजुर कालीम
हिड ग्रौको (सूर्यकान्तिका र कपास कुमुदज (कुटकी), कोशातकी (अमलतास
गोमूत्रिका ( ) नाण्डीर माजर, कोजरा, नीम, ढिमु, कोबीर
कापिलुरका (, सीव (, पीलुक ,
चिनको बोका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अहिंसा [illegible] को ~~बोसा~~ खाना, हात्तीको नङ दातको धूलो मदत (:) कोदो
को डाँठको आगोमा किंवा हात्तीकान (धातीमा) पलासको पात मिरको धूलो
आगोमा हालेर त्यस को धूवा अघोलेर पुग्दछ [illegible] प्रावा गर्दछन्।
कालो (धतुरको ...), कूट ( ), नङ ( ), रातो [illegible] को जरा, सर्प
[illegible] (, पञ्चक्रुञ्च (कुटकीको पञ्च पुष्प फल [illegible]) [illegible] पुष्प

कनगुगुलको [illegible] धूलो ठाकुरै [illegible] (वो) कनवला [illegible] सतपदी
फल (आँत) पलाशको धाउरा [illegible] (हिमाल) को धूलो [illegible] कार्तो
मूली अश्वगन्धा (ठूलो सर्प) हनुमान (नागलीको) गन्धमो [illegible]
गोमारिक ( ) मिरको धूलो मिलाएर वेलची [illegible] (कोन)
नराएको योग (कुन्तवा) ज्वरमा प्राण दिन्छ। मिरको धूवा पनि ज्वरमा प्राण दिन्छ
नाशि [illegible] को [illegible] ज्वरको

अथवा मिरको धूवा, आगोमाथि कोदोको पात धातेमा पलासको पात [illegible]
~~बोसा~~ तिलको धूवाले ज्वरमा उसले हनन्नागले हल्मुलमा पहिचान ~~सकिन्छ~~
चौथो अध्यायमा भने [illegible] को विशेष आफ्नो ~~बनाइएको~~ आधुनिक
औषधिमा भन्दा सबै प्राणीको आत्मा कस्तो हुन्छ। आत्माको बनाइएको
भारतको (, परेवा बकुल्लो बलाका ( ) को विष्ठा आँक अक्ष (वोर्
पीत (, [illegible] को दूधमा विष (अजातमा अर्थात् [illegible] पानी पनि (वा
~~सर्प~~ मुख्य हुन्छ।

यवक (: [illegible] को धूवा पनि ~~[illegible]~~ जहाँसुकै पनि
मको मुत्र मिलाएर ~~[illegible]~~ पानी [illegible] ( ) को जापानी [illegible] विशेषत
कुम्री नदन (मैनफल) कोदोको काठमा मिलाएर अथवा हात्तीकान (
पलासको काठमा मिलाएर मदत भोग बन्छ. यस [illegible]
शङ्कु गोतम (लिओ [illegible]) गौतम ( ) वस लोध कनकनाी [illegible]
~~[illegible]~~ को योग. [illegible] [illegible] [illegible]
कावी अक्ष (वोर्) पीज (, आँक [illegible] ([illegible] (चुली) को योग
धतुरो को कोदोको काठमा मिलाएर हात्तीकान (, को योग,
मा मिलाएर मदत योग (विना [illegible]) हुन्छ। [illegible]
दाउरा पानीलाई दूषित पनि पनि हुन्छ। पनि सबै [illegible]

[illegible] को मसला छोपाले [illegible] अनुसार
गर्छ. छोपाले [illegible] को धूवाले कुष्ठ पैदा गर्दछ। त्यसमाथि [illegible] आँखाको अन्धो
सहित मिलाएर प्रमेह रोग पैदा गर्दछ। मानिसको रगत समेत मिलाएर क्षय रोग पैदा गर्दछ।
दूषित-औषधिको प्रयोगले शक्ति [illegible] को विष मदत ( ) कोदोको धूलो,
[illegible] (, मानवाहन पक्षी (, अआलिका (औषधि ,
माछाको आँत पीज (, मिलाएको योगले हैजा पैदा गर्दछ ~~प्रवलाक्रम~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वार
मदनवृक्षक (बनकेराको [illegible]) कौण्डिन्यक ( ) राजवृक्ष महुवाको प्रयोगले [illegible]
गरिएको छ, मात्र ( ) लाउँ [illegible] (जीवन) ग्रामीण (पिपलको जरा) को प्रयोग
गरिएको छ।
गधीको दूधमा पिँधेपछि ~~[illegible]~~ माहुर पचाउन [illegible] गरिएको छ।
यी औषधहरू मानिसलाई सानो मात्रामा गधा घोडालाई ठूलो मात्रामा, हात्तीऊँटलाई चौगुना
मात्रामा प्रयोग गर्नुपर्छ आफ्नो [illegible] आनलोपिएका औषधि [illegible]
[illegible] प्राणीको [illegible], अथवा औषधि प्राणी सबैको [illegible] गरेमा
[illegible] शक्ति हुन्छ। योग औषधिहरूको निरूपण भयो।
[illegible] विदारीकन्द घास (कामधेनु) संग पिपलीजरा (पिपलाको जरा) वत्सनाग-विष महावीर
छुछुन्द्राको रगतमा मिलाई बनाएको लेपले लेपेको बाणजुन प्राणीको जीउमा बिझ्छ त्यो
घायलले अरू दशजनालाई दाँतले टोक्छ, ती टोकिएका १०८ जना प्रत्येकले अरू १०।१० जनालाई टोक्छन्।
भल्लातक (भल्यायो) यातुधान ( ), अपामार्ग बाण ( ) को फूल हलाहल (अ
कौवी) आखि (बर्ही) गुग्गुल हालाहल (विष) पिरको काठमा बोकाको मानिसको
रगत मिलाएपछि अगिमन्थै [illegible] योग बन्छ। यसको प्रयोग गरिएको मानिसले अरू १०जना
लाई दाँतले टोक्छ। यो [illegible] आधाधारि (नहुनमात्रा) जातिमात्र [illegible] तिलको पिना
मिलाएर पानीमा प्रयोग गरेमा ४०० हात लामो तलाउको पानीलाई पनि दूषित पार्दछ। यसले
गर्दा दूषित भएको माछाले [illegible] छोएपनि माछाको मासु विषालु हुन्छ। यो पानी [illegible]
पिउँछ त्यो पनि विषालु हुन्छ।
रातो सेतो सस्थिउ गोधा (गोहोरो) ४५ दिनसम्म माटाको हाँडीमा राखेर मुहुडामा गाडेर
कुनै प्राणी दण्डपाउने व्यक्तिद्वारा जमीनबाट झिकेपछि त्यो होम्रो [illegible] को मृत्यु हुन्छ।
यसैगरी रातो सेतो सस्थिउ संग कालो सर्प माटाको भाँडामा राखी ४५ दिन मुहुडामा गाडेर बध्य
मानिसले झिक्दा दैवप्रकाश [illegible] गरिन्छ।
अथवा आकाशको बिजुली~~को आगोको~~ लेजलाएको ~~[illegible]~~ जलाउनुहुनेको कोइला
बिजुलीले जलाएको [illegible] काठ दाउराहरूले बाली [illegible] मिल्ने सम्झनामा रुद्रदेवताको
होम गरेको आगो शत्रुको देशमा हालिदिए निभाउन नसकिने भई जल्दछ।
कर्मी (कुमालेका भट्टामा जलिरहेको आगो) आगो लिएर मह्ले होम गर्ने,
होम [illegible], पानीपरेको बाट ल्याएको आगोमा फूलमालाको होम [illegible] आनि [illegible]
[illegible] आगोमा सर्पको होम, [illegible] को आगोमा दहीको होम, आनि होत्रको आगोमा
मा चामलको होम, चण्डालको घरको आगोमा मासुको होम, चिताको आगोमा मासुको
मासुहोम, र ती सबै आगोमा गरी बोकाको बोसो मानिसको मासु [illegible] होम, आनि
मलाले [illegible] बाँसको दाउराको होम गरेको आगो दोस्रापाख शत्रुको आगो [illegible] हुन्छ।
यो आगो [illegible] निभाउन सकिँदैन
होम गर्ने मन्त्र —

[illegible] घरमा [illegible] हवनसामग्री [illegible] मन्त्र [illegible] शत्रु [illegible] हुन्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुप्तप्रकरण फलमाने अद्भुतोपाय - शत्रुलाई छक्याउने अद्भुत प्रयोग

(औषधि मन्त्रादिका)
अब प्रकरणमा शत्रुलाई छक्याउने अनेक आश्चर्यजनक प्रयोगको वर्णन गरिन्छ.

[illegible] डम्रु शाखीको [illegible] बोकाको मूलो धूपमा मिलाएर खाएमा पन्ध्रदिनसम्म बोकाजस्तै आँखा, कमलगट्टा ([illegible]) दूबो खाँदै धूप (दूध) [illegible] र गाईमिलाएर खाएमा बच्चाहरू नाशक बोका लाग्दैनन् (उड्छु कोजाले) । गाय जो गाईको [illegible] चूर्ण दूधमा लगा, अथवा

बबुरी ( ) [illegible] दूधमा मिलाएर खाएमा, अथवा सानपर्णी [illegible] पुनर्नवा

(विषखपर) कोदाको कलक (कैबेको बोट) दूधमा मिलाएर खाएमा, किंवा यो दूधमा पकाएर सह [illegible] मिलाएर खाएमा महिनासम्ममा सौकेको शक्ति छ.

सेतो बोकाको मूलमा सातदिनसम्म भिजाएको सर्स्यूको तेल पेलेर त्यो तेल तीनो [illegible] कुम्लाको भाडामा राखेर [illegible] मनुष्य वा पशुलाई लगाइदिएमा लिङ्गको अनुहार बढाउने हुन्छ. सातदिनसम्म मही र जौमात्र खुवाएको सेतो गधाको लिङ्ग र [illegible] मिलाएर पकाइएको सर्स्यूको तेल लाउनाले पनि अनुहार बढाउने हुन्छ.

सेतो बोका अथवा सेतो गधाको मल र मूत्रको [illegible] पकाएको सर्स्यूको तेलमा आँकको मुवा असंग ( ) [illegible] को चूर्ण हालेर लाउनाले सेतो वर्णको हुन्छ. सेतो कुखुरा र अजीर्णको विष्टा मिलाएर लाएमा पनि सेतो वर्ण हुन्छ. सेतो बोकाको मूलमा सेतो सर्स्यू सात दिन भिजाएर मही आँकको दूध आँकको मुवा काकुक कुम्लो [illegible] मिलाएर पन्ध्रदिनसम्म [illegible] सर्स्यूको तेल पेलेर लाएमा पनि सेतो वर्ण हुन्छ. समुद्रको [illegible] शङ्ख मुखा जेठीमधु, कोरा जवाखार मिलाएर लाएमा पनि सेतो हुन्छ. कोरा अवमुन लोमाजा [illegible] पाठो [illegible] ( ) [illegible] मिलाएर मही आँकको मुवा [illegible] [illegible] कमिलामा [illegible] पाछे लोहित वर्ण हुन्छ.

~~[illegible]~~

आँकको लहानमा र देवको [illegible] मुठो [illegible] सबै [illegible] लाएमा [illegible] सेतो हुन्छ. आँकको मुवा [illegible] अर्जुन ( ) [illegible] सेतो मरुमुली मिलाएर पिंधी केशमा लगाएमा [illegible] सेतो हुन्छ.

गोबर [illegible] कल्क ([illegible]) [illegible] एकनासले [illegible] कुष्ठरोग हुन्छ. कालो सर्पको [illegible] [illegible] सात दिन [illegible] कुष्ठ [illegible] छ. [illegible] अण्डाको रस [illegible] कुष्ठ [illegible] हुन्छ.

पियाल (चिरौंजी) को [illegible] कुष्ठको निवारण हुन्छ.

कुखुराको [illegible] (कुहिलोको [illegible] मिलाएर [illegible]) [illegible] गोरो हुन्छ.

वरको [illegible] सहना ( ) [illegible] कालो हुन्छ.

[illegible] को [illegible] (कागुन) हरिताल [illegible] लाएमा [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

... मिलाएर मा लगाउने गर्नाले हुन्छ। गुलाकोटि ...
गुलाकोटिको फूलको [illegible] को तेलमा मिलाएर मा ... गर्नु ... पिसेको ... को धुलो ...
[illegible] ... अथवा सिद्धको ... [illegible] दालो ...
कर्णिकार ( ) को फूलको धुलो ... को ... आँखा ...
... तेल ... को धुलो ... गर्नाले ... कुष्ठ
[illegible] आगो ... लगाउनाले हुन्छ ... कुष्ठ ...
... अथवा ... सर्व
... (बालधूप) को धुलो ... लगाउनाले हुन्छ।

... को ... हुन्छ। ... को ... पालिका ... तेल
... आगो बल्दछ। ... बल्दछ
... (सिवानी) ... को ... उज्यालो हुन्छ।

नीम प्रतिवला ( ) बेत ( ) को ... आँखाको ...
... को तेल ... मिलाएर ... आँखाको ... फूलको
धुलोमा ... राखेको ...

घाम ... अथवा ... जल ... को ... वाघको
... बराबरको ... जलाउने गर्दछ।
... को बिजुली ... आगो ... को ...

... को ... जस्तो, ... ( ) को ... आँखाको ...
मिलाएर ... धुलोमा ... हालेमा ... हुन्छ।
... आगो ... पाउँदैन हुन्छ।

पीलु ( ) को ... आगो हुन्छ। ... ( ) को
... को ... ( ) को ... हालेमा ...
बाट आगो ... हुन्छ।

कुष्ठ ... को तेल ... हालेमा आगो ... निभ्दैन।
... तेलमा मिलाएर ... पानीमा हालेमा ... बल्दछ। ...
... आगो पानी हाले पनि निभ्दैन। ... पानी हाल्दा
उत्ति बल्दछ।

... पानीमा ... को ... को हाडमा
... आगो, अथवा ... को हाडमा ... को
... आगो ... आगो
बल्दैन।

... को आगो ... घोडाको मूत्रमा
मिलाएर ... तेल ... अथवा ( ) ... तेल ...
... गर्दछ। ... गर्नु पर्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

१. गंगटाको अण्डामा स्याउनाको बोसो र (उल्लु) आम्राणीको कीराको बोसो, कैकपक्षी (गिद्ध) को पार्श्व भाग,
लीखो रोपा कुकुरको रगतको मृगको गर्भ, ... मनुष्यका रौंको धुवाँलाई दिएमा, [
आँखाको पानी निकालिएको लेप मनुष्यका आँखाको मुहारलाई दिएमा ... छोप्नी
लाटोकोसेरो (गिद्धको) बोसोले अर्कको हाडीमा ... हिँड्न सकिन्छ। बाग कछुवा)
कोइनाको लाएर प्रति ५० योजनसम्म नथाकिकन हिँड्न सकिन्छ (बाघ ... कुकुरको) को बोसोमा
काग गिद्ध हाँस कालाइ कुकुर बीचोहर (...) सिंह बाघ चितुवा काग लाटो
(...) खुट्टामा लिपे १०० योजन हिँड्न सकिन्छ। ... हाडीमा हाली
कोसेराको बोसोमा ... सबै वर्ण (जात) का ... गर्भ ... बोसो
गुलमालिएर अथवा श्मशानका बालकलाई हाडीमा उसिनेर निकालिएको बोसो
खुट्टामा लेपे १०० योजन हिँड्न सकिन्छ।

यस्ता कोसेलेका अद्भुत ... आदि उपायले शत्रुलाई उत्पाद दी।
यस्ताको ... प्रयोग शत्रुदेश ... बढाउनालाई हुन्छ। यी काम
... गरिएमा शत्रु विजिगीषु हुँदै यसलाई (बहुलाइन) काम लाग्ने हुन्छ।

औपनिषदिक अधिकरण १४ अध्याय

औषधि — १७८ प्रकरण - प्रलम्भने भैषज्य मन्त्रका प्रयोग - छकाउने (औषधि मन्त्रको) प्रयोग

बिरालो ऊँट ... बगेला ... बागुली (पक्षिविशेष) नखुरा (पक्षिविशेष) काग लाटो
कोसेरो अथवा अरु रातिमा हिँड्ने प्राणीको एकका दुइ वा धेरैको दाहिने आँखा (बायाँ आँखा
... दाहिनेको धुलो ... बायाँको धुलोले आँखा बायाँ
आँखामा लगाएमा रातमा अध्यारोमा पनि देख्न सकिन्छ।

बङ्गुर बनेलको आँखा जुनाकिरी काग वा ... ( ) ... को अञ्जन
बनाएर लाएमा रातको अध्यारोमा पनि ... को आकार देखिन्छ।

तीन रात उपवास गरी ... शत्रुको ... को टाउकाको
माटो ... पुष्य नक्षत्रमा ... गरी ... को दूधले सिंचेर ... उम्रेको ... माला लगाएर हिँड्नेको आकार ... पनि ... नदेखिने
गरी हिँड्न सकिन्छ। तीन रात उपवास गरी पुष्य नक्षत्रमा कुकुर बिरालो लाटोकोसेरो
बागुली (पक्षिविशेष) ... को दाहिने बायाँ आँखा अलग अलग ... पिसेको
धुलोले दाहिने आँखाको धुलोले आँखा दाहिने, बायाँको धुलोले आँखा
बायाँ आँखामा लाएर छाया अदृश्य नदेखिने गरी हिँड्न सकिन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तीन दिन उपवास गरी पुष्पाञ्जलि गर्ने आमाले जन्माएको शिशुले गाई बाख्रा चराउने सिन्कालाई कुकुर बिरालो आदिले छोएको आँगनको धूलो आफ्नो अंगमा गाजललाई लाएमा छाया रूप नदेखिने हुन्छ।

तीन रात उपवास गरी पुष्पाञ्जलि गर्ने आमाको गर्भबाट जन्मेको सिन्कालाई पानी छिटेर कुकुर बिरालो आदि प्राणीको पैतालाको धूलो लिएर गाजल हाल्नु। कसैले पनि देख्न नसक्ने अदृश्य पुष्पाञ्जलि गर्ने गाजल को गाजल हाल्नु। यो गाजल आँखामा लाएपछि उसको छाया रूप कसैले नदेखिने हुन्छ।

आजकल धेरै डाक्टरहरूको भनाइ छ कि सिद्धि प्राप्त गर्नलाई तीन रात उपवास गरी पुष्पाञ्जलि गर्ने आमाको गर्भबाट जन्मेको पैतालाको धूलो लिएर उसलाई पानी लाउनाले सिद्ध हुन्छ र उसको छाया नदेखिने हुन्छ।

ब्राह्मणको प्रेतात्मा भएर बस्ने गरेको (पूर्वपुरुषको भेदो) : उसको हाड जलाएको धूलो सर्पको हड्डीको भस्म र गरुड पक्षीको आँखामा बाँधेर उसलाई कसैले देख्न सक्दैन। सर्पको टाउको, लोहाको पानी, गुफाको हड्डीको धूलो लगाउँदा पनि उसलाई कसैले देख्दैन। पक्षीको आँखामा बाँधेर

लोमकोशी वा गरुड ( ) को पुच्छर लिएर धुरीमा हाडको धूलो र सर्पको बाँधेर बाँधेपछि पक्षी देख्न नसकिने हुन्छ।

९ प्रयोग यो आठ किसिमका अनावश्यक आँखा (औषधिका प्रयोग) हुन्।

" विरोचनका छोरा बलिलाई शत्रु सम्बन्धी शस्त्रलाई नछोइकन नरक लैजान बलिलाई नमार्न सकिन्छ। देवता नारद सावर्णि गालव लाई नमार्न (छि. लव देवता) दानवहरूको सहारा लिएर पनि यो अदृश्य प्रयोग गर्दछ। आजकल धेरै भएर हजारौं आठ लाख तिथिका प्रयोगहरू लिएर यो धर्म कर्मपछि यो गाउँमा बस्दछन् मानिस सबै गरेर शत्रुलाई नमार्न सकिन्छ। - इन्द्र कुण्ड (इन्द्राणी कोठी) हिमालयमा बस्ने देवता छ (ब्रह्मलोकमा) बस्ने ब्राह्मण, लोकमा रहने, औषधि मन्त्रका पानीको सिद्ध तपस्वीहरू जोजो छन् सबैलाई नमार्न गरी लिएको प्रयोग गरिएको छ। अदृश्य भई लुकेर बसेका सिद्ध बाबाहरू पनि यसरी लुकेर बसेका हुन् भनिन्छ।"

तीन रात उपवास गरेर पुष्पाञ्जलि गर्ने आमाले चतुर्दशीमा भएको रातको पानी बुझेको गुफाको मासुको धुवाँ लिनु। यो गाजल आँखामा लाएपछि पौरख पैदा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हालेर [illegible] गाडिदिने। त्यसपछि अर्को चतुर्दशीमा [illegible]
कुनै कन्यालाई [illegible] गोली दिई [illegible] अनि [illegible] सो मन्त्रले मन्त्री
योगमायाको [illegible] त्यहाँ सबै [illegible] सिद्धाउँछन्। यही विधिले

२ प्रयोग—

पहिलो [illegible] चतुर्दशीमा कुमारीको काँचो
तीन बाटो मिलेको [illegible] कुमारीको काँचो [illegible] गाडि
दिनु दोस्रो चतुर्दशीमा [illegible] काँचो [illegible]
(योगमायाको)
त्यहाँ सबै [illegible] गरिन्छन्।

३ प्रयोग— [illegible] देवता र [illegible] सबै [illegible]
[illegible] सबै [illegible]
स्वाहा [illegible] स्वाहा।
सबै [illegible] सबै [illegible] तीन बाटो मिलेको कुमारीको
काँचो [illegible] सबै सिद्ध [illegible] कुमारीको [illegible]
[illegible] सूर्य [illegible] प्रभाव [illegible]
योगमायाको प्रयोग— तीन बाटो मिलेको कुमारीको काँचो [illegible] गाडिदिनु
अनि [illegible] चतुर्दशीका दिन सो मन्त्र पढी [illegible]
[illegible] १०८ आहुति दिई अनि [illegible] गाडेको
[illegible] कुमारीको काँचो गाडिदिए सो गाडेको [illegible] त्यहाँ
सबै सिद्धाउँछन्।

चौथो प्रयोग—
[illegible] शब्दलाई [illegible]
[illegible]
[illegible] मन्त्र पढी [illegible]
[illegible] स्वाहा। [illegible]
[illegible] सूर्य [illegible]
सबै सिद्धार्थ [illegible] स्वाहा

पाँचौं प्रयोग— [illegible] चतुर्दशीका दिन [illegible]
[illegible]
अनि कुमारीको काँचो [illegible]
सबै [illegible] सिद्धाउँछन्

छैटौंको प्रयोग—
[illegible] देवता [illegible] देवता [illegible] सबै
[illegible] स्वाहा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

यसको प्रयोग

तीन दिन उपवास गरेर पुष्य नक्षत्रमा शार्दूल [illegible] लिएर आएको पुतली यो मन्त्रले [illegible] होम गरी त्यसको [illegible] शत्रुको [illegible] (होमगरेको शेष) [illegible] गाडिदिएर [illegible] पुष्य नक्षत्रको दिनमा [illegible] शत्रुलाई [illegible] भन्नो त्यसले [illegible] हानिदिन्छ [illegible] शत्रुको [illegible] बाट [illegible] उम्कन्छ।

यसैको अर्को प्रयोग

मार्दिन उपवास गरेर [illegible] चतुर्दशीको दिनमा मरेको मानिसको हाड लिएर [illegible] मूर्ति बनाउनेर [illegible] मन्त्रले [illegible] गाड्दा [illegible] आउँछ। आनि [illegible] गाडेमा [illegible] शत्रु [illegible] हुन्छ।

अर्को प्रयोग — [illegible]

सदा [illegible] पारिघाते [illegible] । [illegible] कुमारी [illegible] स्वाहा।

नाडीकाटो — तीन दिन उपवास गरी पुष्य नक्षत्रमा [illegible] शत्रुको [illegible] उनेरको पुरुषको [illegible] हाल्नु [illegible] लिनु। [illegible] पुष्य नक्षत्रको दिनमा [illegible] शत्रुको [illegible] बनाएको [illegible] चढाएर हानेमा शत्रुको [illegible] काटेर अगाडि पर्दछ।

[illegible] — [illegible] सर्पको काचुली लिएर [illegible] वा पुरुषको चेताको [illegible] मारे [illegible] शत्रुको [illegible] हुन्छ।

[illegible] — [illegible] पुरुषको [illegible] लिएर [illegible] पुरुषको [illegible] नमाने बाँधु — यो प्रयोगबाट शत्रुको मन (दिमाग) [illegible] हुन्छ।

[illegible] — [illegible] चतुर्दशीमा [illegible] शत्रुको मूर्तिमा [illegible] शत्रु अन्धा हुन्छ।

अर्को प्रयोग —

चतुर्दशी उपवास गरेर [illegible] चतुर्दशीमा [illegible] मानिसको हाडको कीला बनाउनू। [illegible] कीला [illegible] मा गाडिदिए [illegible] । [illegible] वा [illegible] गाडिदिए [illegible] । अथवा [illegible] गाडिदिए [illegible] हुन्छ [illegible] बनाएर गाडेमा [illegible] हुन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अर्को योग-

मार्ने— दक्षिण दिशामा उम्रेको वा फैलेको पुनर्नवा, कागले [illegible] नीम, बानरको रौं, मानिसको हाड कात्रो कपडामा बाँधी जसको घरमा गाडिदियो, किंवा पिँधो जसलाई पिउन दियो त्यो मानिस स्वास्नी छोरा घर समेत तीन पक्षभित्रै नष्ट हुन्छ.

मार्ने— माघिको जरो पुनर्नवा नीम लङ्गुरा (काउछो) मानिसको हाड यति जसको पाइलामा, घरको ढोकामा, सेनाको गाउँको मूल ढोकामा गाडिदियो त्यो मानिस स्वास्नी छोरा घर समेत तीन पक्षभित्रैमा नष्ट हुन्छ.

नपुंसक बनाउने- बोकाको बानरको बिरालाको म्याउरीको ब्राह्मणको चण्डालको कागको [illegible] को रौं जसको [illegible] दियो त्यो मानिस तुरुन्त मर्दछ.
जुकालाई लाइदिएको माला किण्व (जाँडको बीउ) म्याउरीको रौं बिच्छी सर्पको छाला पानीमा मिसाएर जसको पाइलामा गाडिदियो त्यो [illegible] त्यो मानिस नपुंसक हुन्छ.

[illegible]— तीन रात उपवास गरेर पुष्य नक्षत्रमा [illegible] शस्त्रले मारिएको [illegible] को पुष्ट [illegible] पूर्णिमा वा औंसीमा [illegible] पुष्य नक्षत्र [illegible] (जाडको [illegible]) [illegible]

[illegible]— [illegible] बनाको [illegible] को [illegible] गाउँको [illegible] त्यो [illegible] गाउँलाई [illegible] गाउँको [illegible] त्यो गाउँमा [illegible] पुष्य नक्षत्र [illegible] औंसी [illegible] त्यो औंसी [illegible] त्यो औंसी [illegible] वृक्षको फल [illegible] आफैं [illegible] हुन्छ.

नाना औषधिबाट ~~[illegible]~~ हुने ~~[illegible]~~ मायाबाट हुने यस्ता योगहरू यस अध्यायमा जोजो बताइएका छन् तिनको प्रयोग शत्रुलाई नाश गर्न [illegible] मानिसलाई [illegible] गर्नु. १४ आथर्वणको [illegible] अध्याय इति १४८ अध्याय

~~१४७ [illegible]~~
~~१४८~~

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१७६ प्रकरण स्थावरविषप्रतीकार—आफ्नो कोठालाई शत्रुहरूले [illegible] दोषको शमन गर्ने उपाय-

शत्रुको फौजमा शत्रुले ~~[illegible]~~ दूषित विषद्रव्यको प्रयोग गरेमा ~~[illegible]~~ त्यसबाट हात्तीहरू मर्नलाई- श्लेष्मातक (लसुनी) कैथ धनी (जमालगोटा) धनसार (ज्यामीर) गोजी (गोजिह्वा) ; छोटी पाली ( ) बलार ( ) स्योनाक ( ) पुनर्नवा श्वेत (पीपको सेती) वरुण (सेतु) पिरको क्वाथमा औषध [illegible] शालपर्णी ( ) को [illegible] मिलाएर लेपन-जल गरिया ~~[illegible]~~ गर्नु. कसैले प्रजालाई विष शत्रुले विषप्रयोग गरेको भए [illegible] जलले त्यसको पानी खुवाउनुपर्छ. अथवा सेतामा [illegible] विषको दोष हटाउँछ.

चित्रक (चितुवा) साउँ मुगु गोदो पीरको पिना, [illegible] ...) [illegible] धूपमा मिलाएर सिन्दुवार ( ) वरुण ( ) दूबो तण्डुलीयक लुडे ( ) शतपर्वा (बाँसको मुना) पिण्डीतक (मैनफल) यातना [illegible] योगले मदन (धतुरो) दोष लाई शमन गर्छ.

श्रृगालविन्ना ( ) धतुरो सिन्दुवार ( ) वरुण ( ) गाडा पिप्पली ( ) पीलवेको अथवा पीरमा कुनै एकको जरको काँढा [illegible] मिलाएर पीएमा धतुराको विष हटाउँछ.

कैडर्य (कदम्ब) [illegible] ( ) तिलको तेलमा मिलाएर नसालेमा उन्माद हटाउँछ । प्रियङ्गु ( ) नक्तमाल (चिरचिरे) ; योगले कुष्ठ नाश गर्दछ, कुष्ठ (कुट) ( ) लोध्र (लोध) को योगले कपालको सेतोपन र [illegible] नाश गर्दछ, कटफल ( ) दुधली (शाख) वायुविडङ्ग को धूलोले नस लिएमा शिरोरोग नाश गर्छ. प्रियङ्गु ( ) [illegible] नागा [illegible] (लोध) ; मधुक (महुआ) हलेदो मह मिलाएर औषधिले डोरिलबाधा ~~[illegible]~~ चोट [illegible] लडेको बेहोश भएकालाई होश फिर्न्याउने हुन्छ.

यो माथिमा लेखिएका औषधिहरू मानिसलाई पितृहरूको मात्रा, गाइ घोडालाई त्यसको दोब्बर, हात्तीहरूलाई चौथा हिस्सा दिनु.

प्रियङ्गु आदि औषधिको गोली [illegible] पकाएर (बजा) बाढीमा [illegible] विषको दोष शान्त हुन्छ.

जीवन्ती (एजो) श्वेता (सेतो) मुष्कक ( ) पुष्प ( ) वन्दाक (बाँदा) अक्षीव ( ) [illegible] धी औषधिमा मिलाएर [illegible] बाजाको [illegible] पादेमा सबैको सम्मान विषको दोष शान्त हुन्छ.

यो औषधि लेपेका बाजाको आवाज सुन्ने विषको नाश गर्दछ. [illegible] फौजको दोष शमन गर्ने [illegible] प्रयोग [illegible] विष [illegible] पानीको [illegible]

१५- ४ अध्याय ६५ ६
१४ ६ अध्याय औषधियोग
१७८ ५५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(अहिलेका १४ अधिकरणबाट पृथिवीको लाभ र पालन गर्ने सम्बन्धमा अर्थशास्त्रका सबै विषयहरूको निरूपण पूर्ण गरेर यो शास्त्रमा आवश्यकताको निर्णयको लागि उपयोगी युक्ति-उपपत्तिहरूको विवरण यो अन्तिम अधिकरणमा गर्छ)

१५ अधिकरण – तन्त्रयुक्ति.

१५-१ अध्याय १।१८० प्रकरण १८० तन्त्रयुक्तिहरू (अर्थशास्त्रका उपपत्तिहरू)

यसरी १४ अधिकरण द्वारा पृथिवीको लाभ र पालन सम्बन्धी अर्थशास्त्रीय विषयहरू विस्तारसाथ बताएर यो शास्त्रमा अर्थ निर्णय गर्न उपयोगी हुने उपपत्तिहरू उदाहरण समेत दिएर देखाउन यो १५ वा तन्त्रयुक्ति नामक अधिकरण बनाइन्छ.

अर्थ- भनेको मनुष्यहरूको जीविका अर्थात् व्यावहारिक जीवन हो. मनुष्यहरूको निवास भएको भूमि पनि "अर्थ" हो. यस्तो भूमि कमाउने र कमाएको रक्षा गर्ने उपायहरूको उपदेश गर्ने शास्त्रलाई "अर्थशास्त्र" भन्दछन्.

यस अर्थशास्त्रमा तल लेखिएका ३२ किसिमका युक्ति-उक्ति विशेष छन्-

१-अधिकरण	९-अपदेश	१७ वाक्यशेष	२५-उत्तरपक्ष
२-विधान	१०-अतिदेश	१८ अनुमत	२६-एकान्त
३-योग	११-प्रदेश	१९ व्याख्यान	२७-अनागतावेक्षण
४-पदार्थ	१२-उपमान	२०-निर्वचन	२८-अतिक्रान्तावेक्षण
५-हेत्वर्थ	१३-अर्थापत्ति	२१ निदर्शन	२९-नियोग
६-उद्देश	१४-संशय	२२ अपवर्ग	३०-विकल्प
७-निर्देश	१५-प्रसङ्ग	२३ स्वसंज्ञा	३१-समुच्चय
८-उपदेश	१६-विपर्यय	२४ पूर्वपक्ष	३२-ऊह्य

१-अधिकरण- भनेको जुन मुख्य विषय लिएर भनिएको छ सो हो. जस्तै- पृथिवीको लाभ र पालनका निमित्त जति अर्थशास्त्र पहिलेका आचार्यहरूले प्रसिद्ध गराएका छन्, प्रायः ती सबै एकत्र गरेर यो अर्थशास्त्र बनाइएको छ. (अधि१ अध्याय१)

२-विधान- भनेको शास्त्रका प्रकरणहरूको क्रम (अनुक्रमणिका) देखाउनु हो. जस्तै- विद्यासमुद्देश वृद्धसंयोग इन्द्रियजय अमात्योत्पत्ति मन्त्रिपुरोहितोत्पत्ति इत्यादि (अधि१ अध्याय१)

३- योग- भनेको क्रिया कारक विशेष्य विशेषण आदि स्वरूपले पदहरूको वाक्यमा योजना गर्नु हो. जस्तै- चतुर्वर्णाश्रमो लोकः (अधि१ अध्याय४) इत्यादि।

४- पदार्थ- भनेको एक पद लिएर गरेको अर्थ हो. जस्तै- "मूलहरः" यो पद लिएर जसले बाबु बराजुका पालादेखिको सम्पत्ति अन्याय सँग खाएर सिध्याउँछ त्यो मूलहर हो. (अधि२ अध्याय९)

५- हेत्वर्थ- भनेको केही कुरा सिद्ध गर्न देखाएको कारण-उपपत्ति हो. जस्तै- किन भने धर्म र काम दुवै अर्थको आधारमा रहन्छन्. (अधि१ अध्या७) इत्यादि.

६- उद्देश- भनेको छोटकरीमा भनिएको वाक्य हो. जस्तै- विद्या र सभ्यताको कारण इन्द्रियजय हो. (अधि१ अध्या६)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

✓ साक्षीरवोमा कापी ७

पाँचौं अधिकरण

योग वृत्त प्रकरण ८२ – ९४
पृष्ठ १ – २८

चन्द्रगुप्त काल — बी.सी. ३२१ – वि.पू. २६४

कौटिल्य — बी.सी. ३०० – ३२१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चम अधिकरण

योगवृत्त (सन्धिआदि को विधान)

योगवृत्त नामक पाँचौं अधिकरणमा योग= सन्धि तीक्ष्ण रसद आदि को गुप्तचर आदिको दण्ड-विधान वर्णन गरिएछ।

कण्टकशोधनमा प्रदेष्टाहरूले (कण्टकजना) व्यापारी आदि लाई शत्रु ले पन्न्यो देखि लिएर वध सम्मको दण्डरूप उपाय भन्ने किरया र राष्ट्र लाई शोधन- चोरको भाँझ कुराहरू देखाइए। अब यस अधिकरणमा गुप्तचरहरू समेत मार्फत राजाले राजालाई नै दबाउन चाहने कण्टकजना (प्रमुख प्रधान पुरुषहरूलाई गुप्तवध आदि उपाय द्वारा राजा अमात्य आदिलाई पनि पवित्र बनाउने कुरा बताउने हुनाले पाँचौं र यो छैटौं अधिकरणमा शोधन गर्ने मुख्य विषय उनी देखिए पनि बाहिरी शोधन र भित्री शोधन रूप विषय फरक छ।

प्र१ अध्याय ८१

८८ प्रकरण = दाण्डकर्मिक

(गुप्तवध आदि दण्डविधान)

दुर्ग= राष्ट्रीय आदिको निकास र राष्ट्र-जनपदमा बाधा पीरा दिने कण्टक जनालाई पवित्र बनाउने विधानहरू अघिल्लो अधिकरणमा भनेर, अब राजा-स्वामी र राज्य-अमात्य आदि (सेनापति युवराज) राज्यका मुख्य पुरुषहरूमा गुप्तचरहरू लगाएर पवित्र राख्ने विधान अब बताइन्छ।

राजालाई दबाएर नीतिका गर्न रुचाउने र शत्रुपक्ष पनि मिलेका उनाको वेतन खाने स्वार्थ देखाउने बनेका मन्त्री पुरोहित सेनापति युवराज आदि प्रधान-मुख्य पुरुषहरूमा गुप्तचरहरू लगाएर तिनीहरूलाई आदि आफ्नो पक्षमा राख्नु। तथा शत्रु पट्टिका प्रायपक्ष- क्रुद्ध लुब्ध डराएका आदि अमात्य हरूलाई आफ्नो पक्षमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लिनु पनि विरोधी मात्रहरूलाई उनैको वारेदुनाले सिद्धि गर्ने भाले छ। त्यस निमित्त गुप्तचरहरू लगाउने प्रकार आगे गूढपुरुषप्रणिधि-प्रकरणमा भनेको पनि छ, पछि पनि कसरी भेदनीति प्रयोग गर्ने चीयो गर्ने भन्ने कुरा पारग्रामिक प्रकरणमा बताइनेछ।

राज्यकारी अध्यक्षहरू र अरू मिलेर बाँधेका अमात्य आदि जस्ता पुरुषहरू दूष्य-विरोधी भएर राज्यलाई हानि गराउने काममा लागेमा तिनीहरूलाई प्रत्यक्ष रूपले रोक्न नसकिने हुँदा त्यसो गर्न राज्यको भलो गर्न चाहने राजाले गुप्त-दण्डको प्रयोग गर्नुपर्दछ। दूष्य-शङ्का लागेका महामात्र अर्थात् महामात्य आदि प्रधान पुरुषलाई सत्री-गुप्तचरले तिनीलाई राजावाट ठूलो आपत्ति [illegible] दाज्यूभाइ [illegible] उचालेर [illegible] गराउनू। राजाले दूष्य-शङ्का लागेको महामात्यलाई दण्ड दिन चाहेको [illegible] महामात्र [illegible] गर्न लगाउनू। शस्त्र वा विषद्वारा आफ्नो दाज्यू [illegible] त्यसलाई दाज्यूमार्ने भनी [illegible] अपराध प्रकाश गरी मार्न लाउनू।

यदी [illegible] महामात्रको [illegible] छोरो, वा [illegible] छोरो लाई त्यसै गरी उचालेर [illegible] गर्न लाउनू यो वहुभाग्ने भनी अपराधदोषाई त्यसलाई मराउने कुरा पनि छन्।

किंवा दूष्य-शङ्का लागेका महामात्रसँग सत्री-गुप्तचरद्वारा उचालेर उसको भाइलाई अंश मागन लाउनू। दूष्य महामात्रको ढोकामा [illegible] वा अरू [illegible] भाइ-चाहीलाई तीक्ष्ण-गुप्तचरको [illegible] अंश [illegible] आउने [illegible] भनी भन्न लाउनू। अनि आफ्नो [illegible] दाज्यू महामात्रलाई पनि दण्ड दिनू।

किंवा दूष्य-महामात्रको [illegible] सत्रीले अंश छोडेर [illegible] तिनी [illegible] भनी [illegible] [illegible] ढोकामा [illegible] वा अरू [illegible] भाइ-चाहीलाई तीक्ष्णद्वारा मराएर [illegible] महामात्रलाई पक्रनू।

किंवा दूष्यमहामात्रको छोरो बाबुको स्त्रीमा, वा बाबु छोराको स्त्रीमा लहालिएको वा एकले अर्को भाइको स्त्रीमा आसक्त भएको भए [illegible] द्वारा [illegible] त्यसै गरी एकलाई मार्न अर्को लाई पनि [illegible] गराउनु पर्छ।

किंवा दूष्य महामात्रको छोरो [illegible] लाई सत्री [illegible] उचालेर तिमीलाई [illegible] शत्रुको [illegible] तिमीलाई [illegible] दो पक्षमा छोरा हुँदैनौ भनू। त्यसले [illegible] राजाले [illegible] आफ्नो तिमीलाई [illegible] दिनेवेलामा यो महामात्र [illegible] भनी [illegible] अनेक [illegible] त्यसलाई महामात्रलाई [illegible] लाउनू। सो काम गरेपछि यो बाबु मार्ने पापी हो भनी त्यसलाई पनि मारिदिनू।

किंवा दूष्यको [illegible] [illegible] औषधि [illegible] त्यसद्वारा महामात्रलाई [illegible] प्रयोग गराउनू - यस किसिम को प्रयोगलाई 'आत्मप्रयोग' - प्रयोग भन्दछन्।

शङ्कालागेका [illegible] [illegible] वा [illegible] मार्न, किंवा [illegible] राष्ट्रपाल-राज्यको रक्षक वा अन्तपाल-सीमाको रक्षक नियुक्त गर्नू, किंवा [illegible] को प्रमुख चौकीको मुख्य पुरुषलाई पक्रन, किंवा [illegible] गरेर मात्र [illegible] शत्रुले लिएको हुनाले त्यो फेरि [illegible] भनेर [illegible] फौज समेतको तीक्ष्णदल समेत गरी दूष्य महामात्र-शङ्का लागेका प्रधान पुरुषलाई पठाउनू। त्यहाँ गएर [illegible] हानाहान पर्न लागेमा आफूले पठाएका तीक्ष्ण दलका मानिसहरू [illegible] आई [illegible] मारिदिएर, अनि युद्धमा महामात्र मारियो भनी कुरा फिजाउनू।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अथवा कुनै यात्रा उत्सवको लगाम पारेर राजाको दर्शन गर्न हात्तीमा चढेर दरबारमा आउने गर्दा दुष्ट महामात्र - शङ्का लागेको प्रधान पुरुषहरूलाई बोलाउनु. त्यहाँ आगदेखि सङ्केत गरिएका गुप्त हात्तीमा चढेका तीक्ष्णदण्ड पनि [illegible] तिनीहरूमाथि पतन लाग्नू. भोलोले कोलाहल गर्दा हात्तीमा फेला पारेर तीक्ष्णदण्डलाई पक्रदा पिटेका (दुष्ट महामात्र) ले ती भीलाई हात्तीमा [illegible] मृत्यु र त्यही निउ पारी दुष्ट महामात्रहरूलाई मार्नू. तीक्ष्णदण्डको सट्टामा अरूलाई नै पक्रेर मार्नू.

अथवा बाहिर निस्कन गर्न गएको मौकामा एकाले दुष्ट महामात्रहरूलाई पनि आफ्नू नजीकै बाटो [illegible] बनाइदिनू. अनि कुनै गुप्तचरीलाई महारानीजस्तो बनाएर [illegible] लक्ष्य [illegible] गराएर हातपात गरेको [illegible] गरेर पक्री मारिदिनू.

किंवा- दुष्ट महामात्र सँग तिमीले खाना पकाउने मानिसले विष देख भने तालिम गरी खानेकुराहरू मगाउनू, किंवा कहीं बाटोमा हिंडदा प्यास लागेको मात्र पानी मगाउनू. अनि यो खानेकुरा पानीमा विष मिलाएर लगाई तिनीहरू स्वाद लेओ भनी दुष्ट महामात्रहरूलाई पहिले खाद्यपेय [illegible] दिएर मारिदिनू.

दुराग्रह गर्ने बानी भएको दुष्टप्रधानपुरुषलाई सिद्धहरूको भेषमा [illegible] कछुवा गैंगटो गुडुलोमा यस्तो लक्षण परेको स्वाएको देखि आफ्नो मनोरथ पूरा होइन्छ भनाउनू. यो कुरा दुष्ट भनेर

पछि काम गर्नलाई विश्वास लाएर कुनै जनाजनाको मुलुकले दानी मानिदिएर काममा विघ्न पर्न गयो भनेर दर्शन गराइनु।

किंवा वैद्यजस्तो बनेको गुप्तचरले दुष्टहरूलाई ज्यादै खराब असाध्य रोग लागेको देखेर भनी औषधि पथ्यहरूको व्यवस्थागर्दै विष खुवाएर मारिदिनू।

किंवा मासु खाना पकाउने जस्ता बनेका गुप्तचरहरूले दुष्टमहापुरुषलाई विष खुवाएर मारिदिनू. यस्तो गोप्य प्रयोग द्वारा दुष्टहरूलाई समाप्त गर्नुपर्दछ।

शत्रु पाटि भनेर मिलेर दोमाम बनेका दुष्टहरूलाई सिध्याउने उपाय यस्तो हुन्छ कि - जाहाँको दुष्ट आयोजको पुरुषलाई दमन गर्नुपर्दछ त्यहाँ सानो फौजको दुखमा अर्को तीक्ष्ण पुरुष भनेर गरी फलानो किल्लामा रक्षा गरिएका फौजका सिपाहीहरू भर्ती गर, किंवा धन उठाउ, किंवा यो आयोजनाले सँग धन असुल गर, किंवा फलानो कर्मचारीको छोरी दुकाएर ल्याऊ, किंवा किल्ला फुटाउ खानाखोलेबाटो वनी बसाउने, किंवा धन हानी भएको काम [illegible] वा अन्यपालबाट गराइनू. तिनीहरूलाई कसैले रोक्न वा सहायता गर्न आएमा तिनीहरूलाई पक्रनू भनेर पठाउनू. यो अर्को दललाई तिनीहरूले बदमाश हुन भनी पठाइनू. यसरी इन्द्रयुद्ध गराएर काममा हानि भएको देखाएर तीक्ष्णदलले दुष्ट दललाई दोषी बनाएर त्यही अरू दण्डाहरूलाई पनि पक्रनू।

अथवा दूष्य पुरुषहरूको [illegible] समाजमा [illegible] रक्षा गर्नेको [illegible] अन्न वाहन [illegible] तीक्ष्ण पुरुषले झगडा उठाएर मार्नुपर्ने [illegible] झगडा गर्नेलाई पक्रेर [illegible] । यही अभियोगमा अपराधी [illegible] लाई पनि पक्रनु ।

अथवा जुन दूष्यहरूको कुनै कारणले झगडा [illegible] तिनको विनाशको [illegible] तीक्ष्णहरूले [illegible] घातक [illegible] हानीलाई [illegible] यही दोष लगाएर [illegible] गर्नुपर्नेलाई पनि पक्रनु ।

विवाह [illegible] दूष्य पुरुषहरूलाई अर्को दूष्य [illegible] पुरुषहरूको स्वामी [illegible] छोरीलाई यो चाहन्छ भनी [illegible] । यो भएपछि [illegible] अनुकूल प्रधान पुरुषले [illegible] उठाउन [illegible] । आफ्नो तिनीहरूको [illegible] झगडा भएपछि दूष्यमाथि [illegible]

[illegible]

अथवा [illegible] दूष्य हरूलाई [illegible] विष प्रयोग गर्नेलाई विष [illegible] लाई [illegible] गर्नु ।

[illegible]

अथवा सैनिकहरूले [illegible] पुरुष शङ्का [illegible] दूष्य [illegible] घातक [illegible] राजाको [illegible] दूष्यहरूलाई [illegible]

भन्ने सैनिकहरू तीक्ष्ण पुरुषहरू समेत गई पछाडि तिनीहरूको [illegible] गरिदिएर भाग्नु ।

यस श्लोकमा प्रयोग भएका सबै प्र.म.: उपांशुदण्ड [illegible] व्याख्या दूष्यहरूको [illegible] छोराहरू भएमा अरूले निगरानी गरिराख्नु [illegible] उपाय गर्नु । यस्तो [illegible] दूष्य पुरुषहरूको बाधा [illegible] ।

आफ्नो पक्षका [illegible] शत्रु पक्षका [illegible] शक्तिशाली [illegible] निःशङ्क भएर गुप्त दण्डको प्रयोग गर्नु ।

श्लो. ५—१
८१

दूष्यप्रकरण — कोशाभिसंहरण
५—२ अध्याय ८२ (खजाना बढाउनु)

राज्यमा बाहिरका [illegible] दण्डहरूको बाधा [illegible] उपायद्वारा [illegible] राजाले [illegible] दुर्भिक्ष आदि सङ्कटहरूको बाधा [illegible] कोश [illegible] उपाय यस प्रकरणमा बताइन्छ ।

राज्यको कोशमा [illegible] अभाव [illegible] हुनाले राज्यको कोष [illegible] तयार गर्ने काम राजाले गर्नुपर्छ ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफ्नो देश भूलो होस् वा भानेहोस्, देवमातृक — आकाशबाट
पानी वर्षी खेतीहुने, नदीमातृक — खोलानालाको पानी ल्याएर खेतीहुने
भएको नहुनाले. यहाँ अन्नहरू नष्ट भएको भोकामा उब्जाउको तीनभाग
को एकभाग वा चारभागको एकभाग, अथवा [illegible]
नमोलन वा नहरो खेतको जातपट्टमा भएको [illegible] अनुसार
केही भाग [illegible] ग्राम [illegible] बाहेक
नपनेगरी भाग लिनू.

किसान फूलबाल बालाको बाटो बाली बनाइने खेतीपनि पुल
वा हाकिमन बनाइने कामका सहायता गर्नै, देशको भीतरका बाटो,
[illegible] बनाइने [illegible] नगर्नू.

नया बाली बसालागेकाको अन्नपाप्त नगरिदिनेहरू सहायता
गर्नू नया बाली बसोहरू संग बीउ, खेतावर्च भएर
बाकिहेकामा चौथाइ भाग नगदले लिनू।

जङ्गलमा पैदा भएको अन्न आदि वैदिक ब्राह्मणको अन्नहरू
छोडिदिनू. आवश्यक भएमा त्यो पनि तीनीहरूको खर्च पाउने जति लिनू।
वैदिक ब्राह्मणहरूले आफूले पनि खेती गर्न नसकेमा
समाहर्ता-पौतअध्यक्षले अध्यक्ष का तर्फबाट भागेहरूको [illegible]
[illegible] गरिदिनू।

कृषकहरूमा —
कृषकहरूले सावधानी राखी खेती गर्नेमा [illegible]
[illegible] लोभ गरी [illegible] गरेमा, [illegible]
[illegible] एकगुणा हानी दिनु, दुगुणा [illegible] देवताको पूजा
पितृको काम, गाईको निमित्त एक गुणा [illegible] दुगुणा [illegible]
[illegible] दिनेको अन्न [illegible] लाई लिन
नदिनू. [illegible] निमित्त ग्राममहत्तर [illegible]
[illegible] निमित्त [illegible]

धुन्नोजेसिएको धानहरू बाको छोडिदिनू.

आफ्नै खेतीको धान चोर्नेलाई चोरेको आठगुना दण्ड गर्नू।
खेतीको अन्नचोरेमा, आफ्नै गाउँको मानिसभए तीनबाली भन्दाबढी चोरेमा
पचास गुना दण्ड गर्नू, बाहिरको मानिस भए बध गर्नू।

नुन फलेको धानहरूको चौथाइ भाग, बनैका धानहरूको [illegible]
बिक्रीहुने कपास लाहा पाट [illegible] कपास [illegible]
[illegible] सुगन्ध फलफूल शाक हरूको [illegible] काठ बाँस माछा मासु
को [illegible] दशभाग, दाँत छालाको आधा भाग, मालको
[illegible] लिनू. [illegible] बिक्री भएर छाडिदिएको [illegible] बिक्री गर्ने
लाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नू।
खेतीगर्नेहरू [illegible] विषयमा
विशेष नियम यो छन्।

व्यापारीहरूमा —
सुन चाँदी हीरा मानिक मोती मुगा घोडा हात्तीको बिक्री
मा सयकडा पचास, धागो वस्त्र तामा वस्तु — काँसो सुगन्ध
औषध मद्यको बिक्रीमा सयकडा ४०, अन्न, घ्यू तेल आदि रस,
[illegible] सयकडा तीस, काँचको व्यापार गर्ने, सुनार —
[illegible] सयकडा बीस, [illegible]
[illegible] सयकडा १०, [illegible]
[illegible] लाई [illegible] एकैचोटि [illegible]
[illegible] अर्को [illegible] बाहिर [illegible]
[illegible]
यो [illegible] विशेष नियम हो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पशुपक्षीपालेमा

कुखुरा सुगुर पाल्नेहरूले आफ्नू आम्दानीको आधा, भेंडा बाख्रा आदि शुद्ध पशुपाल्नेले ६ भागको एक भाग गाई भैंसी घोडा खच्चड पाल्नेले १० भागको एक भाग, कात्तिक वैश्य पाल्नेले [illegible] दिएर [illegible] बनाउनु पर्दछ।

पशुपक्षी आदि पाल्नेहरूमा विशेष नियम यो छ

यो कामको प्रयोग एक पटक मात्र गर्न पाइन्छ [illegible] यो कामको विशेष नियम [illegible] सम्झाइदिनु [illegible] निमित्त भनी [illegible] देशवासीहरूसँग भिक्षा माग्नु। यो [illegible] [illegible] यसो [illegible] नगर देशवासीहरूसँग माग्नु। [illegible] अनुसार माग्नु। अथवा आफ्नो इच्छाअनुसार [illegible] दिएर [illegible]। विशेष [illegible] लाई [illegible] आफ्नु [illegible] गर्दा [illegible] देवताको [illegible] [illegible] यो [illegible] [illegible] गर्न [illegible] पाइन्छ।

[illegible] देवताहरूको [illegible] [illegible] गरेर [illegible] गराउनु। देवताको [illegible] [illegible] [illegible] देवमूर्ति देवताको [illegible] देवताको [illegible] [illegible] बनाउनु। अथवा [illegible]

यो वृक्षमा [illegible] देखाएर यो [illegible] [illegible] साथीहरूसँग [illegible] मानिसलाई [illegible] गर्ने [illegible] देशवासीहरूसँग [illegible] [illegible] बनाएको [illegible] [illegible] गराउनु। अथवा [illegible] [illegible] देखाएर [illegible] [illegible] देखाएर [illegible] अथवा [illegible] [illegible] गर्नेलाई [illegible] [illegible] देवता [illegible] [illegible] बनाउनु।

अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] बनाउनु!

[illegible] गर्ने [illegible] [illegible] [illegible] गराउनु।

अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] देखाएर [illegible] [illegible] गर्नु।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

१२. किंवा प्रतिष्ठ[illegible] द्रव्य[illegible]लाई [illegible] तिनका [illegible] तिनको सर्वस्व उडाइन लाइनु।

[illegible] अपराधमा अरूलाई पनि [illegible] सर्वस्व लिनू.

अथवा कुनै [illegible] – [illegible] द्रव्य [illegible] नाको [illegible] लाइनु. द्रव्यलाई [illegible] गर्नू. [illegible] त्यो द्रव्यको [illegible] वा अन्य [illegible] लाइदिएर [illegible] अरूलाई पनि पक्रनु.

अथवा [illegible] द्रव्यलाई [illegible] देखाएर [illegible] शत्रुलाई [illegible], आयु बढ्ने, [illegible] विधा [illegible] भनेर [illegible] अथवा [illegible] गाडेको [illegible] देखाएर [illegible] त्यो [illegible] सर्वस्व लिनु छ।

अथवा [illegible] द्रव्यलाई [illegible] सर्वस्व लिनु.

अथवा द्रव्यको [illegible] सर्वस्व [illegible] अथवा कुनै द्रव्यको [illegible]

[illegible]

प्रकरण ६१ – भृत्यभरणीय –
(नोकरहरूको वेतन)

५–३. अध्याय – ६३.

यस प्रकरणमा राजाका कर्मचारी–भृत्यहरूलाई भरणपोषण गर्ने वेतन–जागीरको वर्णन गरिन्छ. भृत्यहरू– धीसचिव–बुद्धिले सहायता गर्ने, शस्त्रसचिव–हतियारले सहायता गर्ने, कर्मसचिव–कामले सहायता गर्ने यस्ता तीन किसिमका हुन्छन् [illegible] भृत्यहरूको दमन–शोधन गर्ने विषय बताइसकेपछि अब भृत्यहरूलाई पालन पोषण गर्ने विषय बताइनु अवसरप्राप्त छ।

किला जनपदको शक्ति अनुसार राज्यको कुल आमदानीको चौथाइ भागले कामगर्ने शक्ति भृत्य–जागीरदार[illegible]को भरण पोषणको व्यवस्था गर्नुपर्दछ. यसमा विरोध गरे आमदानीको क्षति–रूप घाटा हेर्नुपर्दछ, धर्म र अर्थ दुवैलाई हानि गर्दैन?

राजाका आन्तरिक उच्च [illegible] श्रेणी) का कर्मचारीहरूलाई वार्षिक वेतन दिने व्यवस्था यसप्रकार छ —

४८ हजार (पाउने)– गुरु पुरोहित आचार्य मन्त्री सेनापति युवराज राजमाता राजमहिषीहरू हुन्. यतिले यिनीहरूको [illegible] यिनीहरूलाई [illegible] हुने, तीनीहरूलाई [illegible] हुन्छ.

२४ हजार (पाउने)– दौवारिक– [illegible] अध्यक्ष, अन्तर्वंशिक– अन्तःपुरको [illegible] गर्ने [illegible], प्रशास्ता– आयुधागारको अध्यक्ष, समाहर्ता– राजस्व [illegible] गर्ने, सन्निधाता– [illegible] गर्ने अध्यक्षहरू हुन्. यतिले यिनीहरू पूरा काम दिने हुन्छन्.

टि. ~~[illegible]~~
[illegible] धर्मार्थ [illegible] व्यवस्थामा [illegible] (कालक्रमले [illegible])

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१२ हजार पाउने — ~~सचिव~~ युवराज बाहेक राजकुमार, राजकुमारी रानी, पैदल सेनाको अधिपति, पौरव्यावहारिक — शहरको व्यवहारको निरीक्षक — म्याजिस्ट्रेट, कार्मान्तिक — फ्याक्ट्री वा आदिका कार्यालयको अध्यक्ष, मन्त्रिपरिषद् — मन्त्रिपरिषद्का सदस्य, राष्ट्रपाल — राष्ट्रको रक्षक ---, अन्तपाल — राज्यसीमाको रक्षक — — यी सबै स्वामी-राजाका ~~[illegible]~~ परिवारहरू सहाय बन्दछन्.

८ हजार पाउने — श्रेणीमुख्य — श्रेणी आदि वर्गको मुख्य नाइके हुन्, हात्ती घोडा रथ — एकेक विभागका मुख्य, प्रदेष्टा — कण्टकशोधन विभाग — फौजदारीका अधिकारी मजिस्ट्रेट हुन्, यिनीहरू पनि स्वामी आफ्नो वर्गको [illegible] स्वभावका हुन्छन्

~~[illegible]~~

[illegible]

मुद्राराक्षस नाटकको ~~[illegible]~~ समयमा प्रयुक्त मुद्राको पूर्वकालमा यी अङ्क साथै पनि नामाको सिक्का पनि चलेका हुनन् आधुनिक मुद्राराक्षस [illegible] यिनै अङ्क-चाँदीका सिक्काको रूपमा हुन आउँछन्, यो पारिभाषिक [illegible] उनै पुराना [illegible] देखाउन [illegible] यी अङ्क पुराना सिक्का प्रचलित हुन्न.

४ हजार पाउने — पैदल सैनिक, घोडा, रथ, हात्ती का अधिकारी नायक हुन् प्रधान. ०हात्तीवनका रक्षक अधिकारी हुन्.

२ हजार पाउने — रथ चलाउने शिक्षक, अनीकस्थ — हात्तीमा [illegible] चिकित्सक ~~[illegible]~~ वैद्य, अश्वदमक — घोडा तालिम गर्ने, वर्धकि — कर्मी काठको, योनिपोषक — पशुपक्षी पाल्ने अधिकारी, हुन्

१ हजार पाउने — कार्तान्तिक — ग्रहको दशा फल जान्ने, नैमित्तिक — शकुन विद्या जान्ने, मौहूर्तिक — साइत हेर्ने ज्योतिषी, पौराणिक — पुराण जान्ने, सूत — [illegible], मागध — स्तुतिपाठ गर्ने, यी र पुरोहितका मातहतमा सहाय हुन्, सर्वाध्यक्ष — अरु [illegible] सबै विभागका अध्यक्ष.

५०० पाउने — शिल्पवान् — चित्रकार आदि, पादात — पैदल हिड्ने सिपाही, [illegible] — हात्ती [illegible] गर्ने, लेखक — लेख्ने, यस्तै [illegible] — [illegible], [illegible] — [illegible] गर्ने, आदि.

२५० पाउने — ~~नाच्ने गाउने~~ कुशीलव — नाच्ने गाउने हुन्, चित्रकार बाजा बजाउने [illegible] पनि वेतन पाउने हुन्

१२० पाउने — [illegible], [illegible] (कलाकार) [illegible] (कामदार) ~~[illegible]~~ [illegible]

६० पाउने — [illegible], [illegible] — ~~[illegible]~~ [illegible], [illegible] — [illegible] गर्ने,, पालक — गाई [illegible] पाल्ने, [illegible] ~~[illegible]~~ — [illegible], ~~[illegible]~~ [illegible]

आर्य — [illegible], [illegible] — हात्ती [illegible], [illegible] — पुराना [illegible], [illegible] — पशु [illegible], सर्वशिल्पशाली आचार्य — [illegible], विद्वान् हरू योग्यता अनुसार ५०० देखि हजारसम्म यथोचित वेतन पाउने हुन्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ योजन (४ कोश) को १०५ पण वेतन पाउने दूत मध्यमहरू १०।१० योजन जानेवाहरू अनुसार १०।१० पण वेतन १० योजन सम्म पाउने हुन.

राजासँग सम्भाषण गर्ने बोल्नेहरूका राजा उनीहरूसँग मन्त्री पुरोहित आदिका तीन गुणा पाउने हुन्थे. राजाको सारथि १००० पाउने हुन्थे.

कार्यालयमा उद्यमशील गर्दथे बेपारी व्यापारीहरूका वनेका नरहरू. १ हजार पाउने, गायकहरू ~~आफूले गाउने बालीहरू~~ छोरी आदि, मन्त्री-तीर्थ इत्यादि विशेषज्ञहरू, ज्योतिषी आदिहरू ५०० पाउने, सुन्ने चाहिँ २५० पाउने किंवा मेहनत बढ्ता भएमा बढी पाउने हुन्थे.

१०० जनाको वर्ग, १००० जनाका वर्गका अध्यक्षहरू ले मना मनोत वेतन पाएर राजाको आज्ञानुसार आफ्नो वर्गलाई काम लगाउने गर्दथे. अरु विशेष काम गर्नेहरू राजदरबार किनार राम्रो रेखदेख गर्ने गर्दथे. तीसै वर्गका मानिसहरू आफ्ना आफ्नो वर्गका विभागका अधीनमा रहेर ~~छाँटेर्छ हुनेपाउने हुन्थ्यो~~. मुख्यदरबारमा थोरै हुने हुन्थे

सरकारीकामका गर्नेका छोरा स्वास्नीहरूले मना वेतन पाउथे. यी कर्मचारीका बालक वृद्ध रोगीहरूलाई पनि सहायता गरिन्थ्यो. मोहरमा रोगी भएका सुत्केरी भएकाआदि सबै कर्मले सहायता गरिन्थ्यो.

नगदी कोश थोरै हुनाले ~~ले~~ कर्मचारीहरूलाई किसानीमाल पशु जमीनहरू दिएर नगद थोरै दिन्थे. शून्य-खाली जमीनमा बस्ती बसाउन उनीहरूलाई नगदै सहायता दिन्थे, गाउँमा पसलै खोल्ने ~~~~ माफी गरेर गर्दथे. यसबाट पहिलाअनुसार वर्षको यात्रा गर्न उनीहरू यात्रा यसबाट खर्च हुने मन्त्रहरू राज्यको सबै राम्रोपारी हुन्थ्यो।

मना

धर्मोकर्मलेखसँग वेतन नियत गरिसकेर गरिएका पाने मानिसहरूको विद्या र काम अनुसार मना वेतन बढाइदिने पनि गर्थे.

६० वेतनको ४ भाग अन्नको हिसाबले नगद वेतन अनुसार मना दिन्थे.

काम

पैदल सैनिक घोडा रथ हात्तीहरू सूर्योदय भएपछि बाहिर निस्केर ओरीपारी आदि चाँडै अनुदिनका शिक्षा योग्य— ~~~~ कवाज गर्थे ~~गर्दथे~~. त्यसमा राजाले सधैँ ध्यान दिन्थे. तिनीहरूको सीप कौशल बारेमा प्रदर्शन गर्थे.

हतियार कवच आदि राजाको छापलाएर शस्त्रागारमा राख्थे. छाप निशान नभएको शस्त्र लिएर कसैले हिँड्न नपाउने गर्थे. हात्ती घोडाहरूको शत्रुघ्न(?) बाल तोड्थे. विद्वान-रद्दी भएका ~~~~ शत्रुहरूको गोप्य ~~पाउँथे~~ गर्ने गर्थे.

विदेशबाट आउनेहरूले बेपारी ल्याएको हतियार कवचहरू अन्न पाक-सीमा(?)मा लिन्थे अथवा ~~~~ छोडिदिन्थे युद्धको आवश्यकतामा सेनालाई ~~~~ जम्मा गर्थे.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

~~व्यापारी~~
सरकारी व्यापारी वर्गका मानिसहरूले पुर्याएका सामान
सौदागर व्यापारीहरूलाई थाहा दिया जितिजति सबै पण्य-विक्रीका
मालहरू आएका। यसो भएमा सरकारी पण्यहरूको बिक्री पनि
हुने दिएको वेतन कार्य नै पनि हुन्छ.

यस किसिमसँग आय व्ययको गणना गर्ने गोप्य राजालाई कोषको र सेना-
को सहयोग पर्दछ.

यसरी वेतनको व्यवस्था पूर्ण भयो ।

कर्मचारीहरूलाई दिने तलब नगद र धान्य प्रभृति भए तापनि
वर वेतन नगरीकन नहर नगरिकन पुराना सौनिकहरूले व्यवस्था
गरेर जागीर पुर्‍याउनु पर्छ.

इति -

५-३ अध्याय
९३

९२ प्रकरण
५-४ अध्याय ९४

अनुजीविवृत्त.
(राजकर्मचारीहरूको वृत्ति/कर्तव्य)

राजकर्मचारीहरूले कस्तो चाल चलन गर्नुपर्दछ भन्ने विषय
यस प्रकरणमा वर्णन गरेको छ

लोकव्यवहार जान्ने राजकर्मचारीले आफूमा चाहिने गुण,
द्रव्य प्रकृति वर्गले परिपूर्ण भएका राजाको प्रिय र हित पुरुष
को द्वारा आश्रय गर्नु. जसको आश्रय चाहेको छु उसले थी राजा
पनि विद्वानहरूको संग चाहने र कुलीनता आदि आश्रममा हुन
पर्ने गुणले परिपूर्ण छ र भन्ने देखिएमा द्रव्य प्रकृतिवर्गको गुण न
भए पनि आश्रय गर्नु. असत्पुरुष भए पनि आफूमा हुनपर्ने गुण नाश
गर्ने राजाको आश्रय नगर्नु. आत्मगुण नभएको मानिस ठूलो
ऐश्वर्य पाए पनि नीतिशास्त्रलाई निकाल्न्छ. अनुर्थ गाउने दुर्जन
को संग गर्नै भएर बिग्रने हुन्छ.

आत्मगुणले सम्पन्न भएका राजालाई पाएर मौका मौकामा
अर्थशास्त्र सम्बन्धी विषयको सोधपुछ विचार वहस गर्नै गर्नु. बुद्धिमान
र सेवकको राय विचार मिलेमा सेवकको अधिकार पद दिगो
हुने छ. कुनै विवेक विचार गर्नुपर्ने विषयमा सोधनी भएमा व्यर्थ
वस्तुमा र पछिको समयमा पनि वेश हुने धर्म र अर्थ दुवैसँग
मिल्ने जान्ने कुनै गरेर सोधीको योग्य कुरा
सभामा नडराएर भन्ने गर्नु. राजाले चाहना गरेर अमात्य आ
दि पदमा राख्नु लागेसक्ने कर्मचारीले- विशेष गुण नभएका सँग
धर्म अर्थ सम्बन्धी विषयको सोधपुछ, बलियो सँग लागेका
मा दण्डको प्रयोग, मेरा कुपा पनि विचार नगरेर तिनीले दण्ड
को प्रयोग हुनु हुँदैन, मेरो पक्ष वाले रहस्य विषयमा घात
नहोस, म पनि तपाईंलाई काम क्रोध वा लोभको वश भएर
दण्ड गर्न लागेमा हुलाउँदिएर रोक्नेछु - भनि बोलकबोल गर्नु.
राजाका अनुजीवी- आश्रित कर्मचारीले ~~आफ्नो~~ आफ्नु- अधिकारमा नियु
क्त हुकलाई तोकिएको ठाउँमा अनुमति लिएर पस्ने गर्नु. राजाको दायाँबायाँ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

औं राजाप्रति द्रोह गर्ने मानिसप्रति द्रोह व्यक्त गर्दछ। पुराउदो भन्दा थोक आसन, कुरा काट्नु, सभामा नपुराउदो फोहोरो कुरा गर्नु, आफूले भनेको ध्यान नदिएको पन्छाएर गर्ने गुह्य कुरा गर्नु, विनोदको मौका नपरेका बखतै हाँसो गर्नु, अवाज अग्लो गरेर उच्चारण अशोभनीय छोड्नु, कुकुर प्रति नराम्रो गर्दछ। राजाको नजिकमा अरु संग खस्याकखुसुक कुरा गर्ने, कुरा काट्ने हात थापउने, राजाको जस्तो भेष गर्ने, उधुमो वरको दासको जस्तो भेष गर्ने, रत्न आदि बहुमूल्य वस्तु सबैको सामुन्नेमा जोर्दो गरेर माग्ने, थोरा आधार रहेका उठे ओठ टोक्याउने। आलस्यमा उठाउने, राजाले भनेको कुरा काटेर बोल्ने काम गर्दछ। बाहिरका सम्बन्धीहरू संग विरोध, त्यस्ता मानिस, अन्तःपुरका निरीक्षक, सामान्य प्रजाका दूत, बेकाम का मानिसहरू संग मित्रता, नर्तक आदि संग सहानुभूति प्रति गर्दछ। यस्तै कुरामा अडिरहनु, अरू

राजाले गरेको कुरा गुह्य राख्नु, आफ्नो स्वार्थको कुरा राजाका प्रिय हित पुरुषहरू संग मिलेर गर्दछ, अर्काको निमित्त भनेको कुरा छाडे गोप्य पनि धर्म अर्थ मिल्ने गरी भन्नु। राजाले सोधेमा प्रिय लाग्ने हित हुने कुरा गर्दछ, प्रिय नभए पनि आहित कुरा गर्दछ। अप्रिय भए पनि हित हुने कुरा दुनियाँ भएमा अनुमति पाएर भन्नु। जवाफ विपक्षी भएमा चुप लाग्नु। राजाको मन नपरेका दरकोई अप्रिय वस्तु छन्, आश्रय मिल्यो भएमा सियाल मानिसप्रति प्रिय हुन्छ। हास्य गर्नेबाहेक आदर्श अरुको साथ साथ आफूप्रति हास्य नगर्नु। राजा संग नराम्रो कुरा गर्नुपर्ने भएमा अदृश्य गराउनु, नराम्रो भएको सहने गर्दछ। जान्ने मानिसले सब भन्दा पहिले सर्वदा आफ्नो रक्षा गर्दछ। राजसेवकको व्यवहार आगोको जस्तै एक ठेउ ... हुन्छ प्रजाले त छोप्न सक्छन् ...

मार्गदर्शक ... शाके ५-४ ६४.

बाना आफ्नो देखे अप्रसन्न भएमा मात्र भनेका कुरा सबै उल्टा पर्दछन्। फेरि भन्दछन् - देख्नासाथै रिसाउनु, भनेको कुरा नसुन्नु, निन्दा कुरा काट्नु, बल नमान्नु, हेर्दैनहेर्नु, मुखको रङ बदल्नु, स्वर बदल्नु, चोटा आँखा बक्र्याउनु, आँखा नौजर काउनु, ओठ बक्र्याउनु, पसिना काढ्नु, बेग्लै कथा प्रसङ्ग हाल्नु मुस्काउनु, अर्को संग कुरा गर्नु, जुरुक्क उठेर जानु, अर्काको वर्णन गर्नु, मुख मोड्नु, आङ कन्याउनु, अर्कोलाई थिच्नु, आफ्नो विरुद्ध मानिसहरूको निन्दा गर्नु, आफैंजस्तो अर्कोलाई निन्दा गर्नु, विरोधीको प्रशंसा गर्नु, राम्रो गरेको कामको वास्ता नगर्नु, नराम्रो गरेको कुरा बारंबार भन्नु, पिठ्यूँ फर्काएर आफ्नो पछाडि पर्दै हेर्नु, राम्री निदाउनु, बेकामको कुरा गर्नु, राजसेवक हरूको काम बिग्रनु हो, अर्थात् मन नपर्नाको लक्षण हो।

मनुष्यको के कुरा, पशु पक्षी हरू समेत मन नपरेको चाल बदल्दछन्। हेर- १ मालिकबाट पाल्न छाडेको भनेर कात्यायन छोडेर- अर्थात्

१- सोमदत्त भन्ने कौशदेशका राजाले अपमान गरेको कुरा क्रौञ्चलाई केही भन्ने हाँस्नो भन्नी कात्यायन संग, भनेर, सो कुराको कुरा पनि भएको मानिसले छोराई अन्न भयो। यो कुराको गुह्यमा स्वीकार गर्ने यही भन्नी हो भन्ने ठानी सो भन्नीलाई मार्न भन्ने सेवकहरूलाई आज्ञा दिए। सो आज्ञाको रहस्य कुरा सुनेको कुनै पनि छविले कात्यायन आइन लागदा पाली मालिक प्रभाउँदै छविको देखे सिम्रोसिंह तर्फ बाट छन्ने हेरे फिर मालिकबाट नबोलेको पनि बाट राजाको मोहले यस्तो गर्यो भन्ने सूचना दिएको हुनाले भनेर कात्यायन सबैबाट छोडी विदेश गए।

कम्बाडकुरङ नाम गरेको भनेर त्यसैले काममा छाडी गएको अर्थात्

२- काशी देशका यदनाथ भन्ने राजाको सेवक कम्बोज भन्ने अर्थ सम्पन्न सिपाही थिए। तिनी दरबारमा जाँदा कम्बाडकुरङ लाई दाहिने पट्टि लाउथे। कुनै दिन आफू अन्तःपुरमा बसेको बेलामा कम्बोज आयो भने ठिक नलागेको निन्दा गरेछन्। सो सुनेको हुँदा सो दिनमा सो कम्बाडकुरङ नाम पक्षी बायाँ पट्टि कराएको सुनेर कम्बोज सबैबाट राजालाई छोडी गए।

३- अङ्ग देशका राजा औशुवर्मा का छोरालाई पौष्यजित भन्ने नीतिशास्त्रका विद्वानले पढाउँदै थिए। कुनै दिन केही कारणले राजा तिनी माथि रिसाएको देखे गुरुका आज्ञा पनि कुमारले ग्राम निर्णयको चेष्टा देखाए।

... यसबाट छाडेर गएथे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकरण ८५ समयाचारिक

५-४ अध्याय ९४ (~~[illegible]~~ अनुजीवीको काम)

यस प्रकरणमा राजकर्मचारीले गर्नुपर्ने व्यवहारको वर्णन गरिएछ

राजाबाट काममा नियुक्त भएका सभाहर्ता आदि कर्मचारीले आफ्नो र्व देशलाई खर्च गरेर बाँकी भएको आय देखाउनू. आचार-क्रिया आदि लक्षणले मित्र को पहल- बाहिर पठिएको, गुप्त-गोप्य, प्रकाश- खुल्ला हुने, आत्ययिक- तुरुन्त गर्नुपर्ने, उपेक्षितव्य- बिर्साई गरे पनि हुने भन्ने किसिमको काम हुन्छ. यो काम यस्तो भनी छुट्याएर देखाई बही खातामा लेखाउनू.

राजाको सिकार जुवा मद्य स्त्री यदि आसक्त भएमा बाहिर सर्वसाधारणमा बेस असल भनी प्रशंसा गरेर पछिपछि लाग्नु. एकान्तमा भने हेको मौकामा त्यो व्यसनबाट हटाउने प्रयत्न गर्नु. शत्रुले गरेको उपजाप- भेदनीति, अतिसन्धान- ठगाइ, उपधि- छलकपट हरूबाट राजाको रक्षा गर्नु. राजाको इङ्गित- चेष्टा सङ्केत, आकार- मुखको रङ्गोपन आदि उपलक्षण आदि रूपहरू पनि बुझ्दै गर्नु. किनभने बुद्धिमानहरू चेष्टा र मुखको रूपहरूबाट चाहना, मनपर्नु, खुसी, बेखुसी, कामको दृढ सङ्कल्प, भय, आदि मनोभाव बुझी उनले सबै बुझ्ने काम मन्त्र- मन्त्रणा गरेको कुरा गुप्त राख्नाका निमित्त गर्दछन्.

देख्दामा खुसी मान्नु, भनेको कुरा सुन्नु, आसन बस्न भन्नु, एकान्त अन्तःपुर आदिमा पनि भेट दिनु. शङ्का लाग्नु पर्नेमा पनि विशेष शङ्का नगर्नु, कुरा गर्दाखेरि चाख मान्नु, अरूले निवेदन गरेको विषयमा पनि आफ्लाई कसो भन्नु, हितको कुरा भनेमा कडा भए पनि सहनु, मुसुक्क हाँसेर काम अह्राउनु, हातले छोएर कुरा गर्नु, प्रशंसा योग्य काम गर्दा हाँस्नु, पछितिर आफ्नो गुण बयान गर्नु, खाने बेलामा सम्झनु, घुमफिर गर्दा साथ लैजानु, केही विपत्ति पर्दा दयामाया गर्नु, आफूले भनेको मान्छेलाई आदर गर्नु, गोप्य कुरा पनि भन्नु, मान बढाउनु, आफूले चाहेको कुरा पारिदिनु, केही आपद् परेको टारिदिनु यी कुरा राजा प्रसन्न भएका लक्षण हुन्। ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~।

३- त्यस भन्नेलाई चाणक्यले दीर्घ हिँडेथे- अर्थात्. आगमगाध राजा जस्तै पालक राजा थिए. तिनका गुरु दीर्घ नाम भएका प्रजाका बाबु जस्ता थिए. उनी आउँदा पनि जस्ता भए पनि उठी सत्कार गर्दैथिए. पछि उनै पुत्रका राजाले पनि आमाले गुरुको सत्कार गर्नु भनेको नसहेर उनै तिनी पाहुनालाई तपाईंले आदर गर्नुभएको मात्र सोध्दा तिनी बेलाबखत हाकर गुरु पितासरह बढो प्रेम गरेर तिनीलाई आदर गर्दछु भनी तिनीलाई पनि मान्नु पर्दछ भनी आमाले भनिन्. त्यो कुरा सुनेकै राजाले माथिबाट घाँसले छोपी गुरुलाई खानेकुरा पठाइदिए. यो व्यवहारले अनादर गरेको गुरु दीर्घले राजालाई छोडी गएथे।

४- बासी कपडा भन्ने घोटमुख हिँडेथे- अर्थात्. आफ्नो देशका अधि मार भन्ने राजाका छोरालाई घोटमुख भन्ने विद्वान् नीतिशास्त्र पढाउथे. तिनीमाथि केही कारणले राजा रिसाएको कुरा बुझी गुरुका भन्दा राजकुमार सधैँ हरहमेशा आउँदा जुन माने वाले [illegible] कपडा बेर्के आउने गरेको दिनमा बासी कपडा भनि घाटि पुगेको आए. यो चाल बढाएको राजा भन्ने मनमा रिस बढेको बुझाउँछ भनी घोटमुख तिनलाई छोडी हिँडेथे,

५- हात्तीले पानी छर्क्यो भन्ने किञ्जल्क हिँडेथे- अर्थात् वङ्गदेशका राजा नन्द भन्ने राजाका आश्रित किञ्जल्क नाम भएका गुरु थिए. तिनी सधैँ दरबार आउँदा सधैँ राजाले चढ्ने हात्तीलाई एकदिन सुम्सुम्याएर दाना खान दिन्थे. एकदिन राजाले हात्तीमा चढेर त्यसै गर्ने तिनीमाथि क्रोधको [illegible] गरे. त्यो कुराको हात्तीले ती गुरु आउँदा सुँडले पानी छर्क्यो. यो चेष्टाले राजाको आफूमाथि मन बिग्रेको जानी किञ्जल्क त्यहाँबाट छोडी गएथे.

६- रथको घोडालाई बयान गर्ने पिशुन हिँडेथे- अर्थात् उज्जयिनीका राजा प्रद्योतका छोरा बालकलाई पिशुन नाम भएका गुरुले नीतिविद्या पढाउँदथे. पढाइ भएपछि राजाले घोडाको रथीका जोगाउन पनि प्रयत्न गर्नेहुँदा छोराले गुरुद्रोहको बचाउ गर्न गुरुको अगाडि घोडाको विशेष बढो यो घोडा एकदिनमा १०० योजन जान सक्छ भनी बयान गरे पछिबाट आफूलाई मान सङ्केत गरेको जानी पिशुन त्यहाँबाट छोडेर गएथे।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

७- कुकुर जस्तो पिशुनका छोरा हिंडेथे – अर्थात् पिशुन अत्याचारिका छोरा बालकदेखि नै नीतिविद्या (प्रज्ञा) पढे पनि उनको आक्रमण (हिंसा) भित्र पनि पानी पिनी बेसविचार छ र नीतिको आदर्श। एकदिन पनि पिनी [illegible] हुनले पनि नै जान्दछ मा [illegible] योग्य छैन। उनैर नपुगृ रोग पिनलाई पुरेराष्ट्र पर्दछ नत्र अन्तै नारा नत्र भन्ने [illegible]। त्यो पुनैको [illegible] पिशुन पुत्र आउँदा पुण्याले पलबाट आफू भागि राजाको पुर्नविवाह [illegible] तिनी छोडे गएथे। यो कथा छन्।

पनि घर रमाउने हानि गर्नलागेमा छोडिदिनु पर्दछ। राजाको अभाव र आफ्नो अपराध को विचार गरेर पनिलाई नछोडीकन [illegible] प्रतिक्रिया गर्नुपर्दछ। मालिकलाई खुशी पार्न मालिकको नमीठो जिन्न कहा जाने गर्नुपर्दछ।

यहाँ पनि मित्र हरुद्वारा मालिकउपरको आफ्नो अप्रियको [illegible] गर्नुपर्दछ। आफ्नो [illegible] मालिक कहाँ नै [illegible] अभाव हुँदा आगएपछि उनी जोपछि त्यो [illegible] आफ्नै [illegible] अनुभव।

इति।

५-५
५२

प्रकरण ६४ पनि प्रतिक्रिया (राजाउपर संकटको प्रतिक्रिया)
६५ एकैचार्य – (संकटमा पुनर्जागरण)

सम्बन्धमा राजाउपर विपत्ति पर्दा आएमा जीतका छोरालाई अभिषेक गरेपछि प्रतीक्षा गर्न पुग्न बनाइदिनु

राजा आपत्मा पर्ने संकटकोले प्रधान आफ्नो यसरी व्यवस्था गर्दै पनिको मृत्यु संकट हुन भन्दा अगावै पनाका प्रियहित मानिस सँग मिलेर महिना दुइ महिनामा पनि आफलाई दर्शन दिने गराउनु

देशको पीडा बाधा शमन गर्ने, शत्रुलाई हटाउने वा आयुवर्द्धक पुत्र पाउने विधान पनि गर्नलाग्नुभएको छ भन्ने बहाना गरि पनि जालको वेस [illegible] पनि मानिसलाई पुर्‍याउँदै समयमा प्रजाले बोलाइदिएर मित्र शत्रुका दूतहरूलाई दर्शन दिलाउनु। उनीहरूसँग मन्त्रीको द्वारा उचित कुराकानी गराउनु। त्यो अन्तःपुरको अधिकारी पुरुषको मुख द्वारा पनिका चाहेको कुरा जनाउनु। विराग गर्ने हरूमाथि अनाग्रह गर्ने वा खुशी नै जनाउने कुरा प्रकृतिहरूको पनि अनुग्रह गर्ने, उपकार गर्ने हरू उपरि खुशीनै जनाउने व्यवस्था गर्नू।

भित्र र देशको सीमानामा विश्वासी पुरुषको अध्यक्षता गराई सधै रहेको कोष र सेनालाई एकै ठाउँमा जम्मा पार्नू। राजपरिवारका मुख्य मानिस, राजकुमार हरूलाई पनि अर्को बहाना गरेर एकै ठाउँमा जम्मा पारिराख्नु।

कुनै मुख्य पुरुष, सहायक भएको मानिस, किल्लामा वा जङ्गलमा रहने मानिस विरोधी भएमा त्यसलाई हितहरुसँग आफ्नो पक्षमा मिलाऊ। छोटो बाधा दिनलाई मा कहीं सम्हालेपनि ठाउँमा अथवा सहायता गर्ने मानिस मित्र कहाँ पठाइदिनू।

सीमाना जोडिएको जुन सामन्त बाट आफूलाई पीडा बाधा हुने देखिन्छ, उसलाई कुनै उत्सव विवाह हात्ती पक्रन, घोडा बिक्रीको बहाना, [illegible] हुने जमीन दिने बहाना गरेर बोलाई अनुकूल गराउनु। किंवा आफ्नो मित्रद्वारा हातमा लिनू। अनि त्यसका संग पक्का सन्धि गराउनु।

आफ्नो हात आउने सन्धि गर्नेलाई जङ्गली दल वा अमित्र दल विरोध गराइदिनू। सामन्तको खानदान वा कुनै गुप्तमा परेकोलाई आफ्नो बनाइदिएर त्यस द्वारा दमन गराउनु।

राजाको ध्यान हुउरन्जेल पनि सबैको व्यवस्था गरी कदाचित् राजाको मृत्यु भए पनि राजधानीमा राजकुमार [illegible] प्रधान पुरुष हरू सबैलाई मिलाएर राजकुमारलाई अभिषेक गरेर देखाउनु र ५०५ कार्य बनाएको विधान अनुसार राज्यका कण्टकहरूमा पीडा बाधा गर्ने हरूलाई दमन गरी राज्य गर्नलाउनु।

कदाचित कुनै प्रधानपुरुष वा सामन्तहरूमा कुनैले कोप देखाउन लागेमा भने देह देखाउन चाहनुको निम्ति पितलाई खडा गरेको हो आफ्नु निम्तिलाई नाना बनाईकन भनेर उसलाई कसैबाट मराउनु। कदाचित त्यो बोलाउँदा आएन भने आफ्नु तीक्ष्ण पुरुषहरूमा भनेबमोजिमको उपाय गरेर उसलाई नहराउनु राजाहरूमा

युवराज माथि राज्यको भार कुनैसँग बोकाएर समर्थन दोस्राईक राजाको मृत्युको समाचार दिनाउनु।

आफ्नो देशभित्र नभएर कदाचित पराइको देशमा राजाको मरण भयो भने [illegible] आफ्नो अमित्रमाथि दोस्राईएको मित्र संग शत्रुको सन्धि गराएर आफू फर्किनु। आफ्ना सामन्तहरूमा कुनैलाई शत्रुको किल्लामा राजाका दण्डको सेनालाई आफू पनि पछाडि देखाएर दिनु। अथवा युवराजलाई गद्दीमा अभिषेक गरेर फौज लिएर शत्रु संग भिड्नु।

कौटल्य—

यस विषयमा भनिएको प्रधानमन्त्रीले राजकुमारको एकैबाट एकाधिपत्य गराउनु भनेर कौटल्य भन्छन्। भारद्वाज भन्छन्, राजा मरेपछि मन्त्रीले राजस्थानमा पुरुष, राजकुमार, राजका मुख्यपुरुषहरूलाई परस्परमा वा मुख्यपुरुष प्रति लडाउनु। विशेष पराक्रमी देखिनेलाई प्रकृतिवर्गको कोपद्वारा मराउनु। यस प्रकारमा [illegible] राजकुमार [illegible] विरोधी प्रधानपुरुषहरू [illegible] सबैलाई चुपचाप मराएर प्रधानमन्त्रीले राज्य आफ्नो हातमा लिनु। राज्यको निम्ति बाबु छोरालाई छोराले बाबुलाई द्रोह गर्ने हुनाले भने राज्यको मुख्य कारण [illegible] बनेको मन्त्रीले विरोध [illegible] किन गर्ला। राज्य पड्न देखि हातमा परेको लिएन छोडे। आफैं आइपरेको राज्यलाई इन्कार गर्नु हुँदैन। आफैं कालमा आएकी स्त्रीलाई छोडिदिएमा शाप दिन्छे भन्ने लोकको भनाइ पनि छ।

मौका लिएको दिने पुरुषहरूलाई एकपल्ट मौका आउँछ। काम गर्न चाहने त्यस मानिसलाई फेरि त्यो मौका आउँदैन।

[illegible] कौटल्य भन्छन् कि— यो ठिक होइन। यसरी सबैभन्दा पर्दा प्राण लिएर मन्त्री आफ्नो हातमा राज्य लिनु प्रकृतिवर्गलाई चिढ्याउने धर्मविपरीत र काम बिग्रने नियम पनि नभएको छ।

यसकारण गुणसम्पन्न राजपुत्रलाई नै राज्यमा राख्नुपर्छ। भने नभए गुणी राजपुत्र नभए पनि तैपनि संगै पुत्रलाई वा राजकुमारीलाई वा गर्भवती रानीलाई अगाडि राखी सबै ठूलाहरूमध्ये प्रधान पुरुषहरूलाई जम्मा गरी [illegible] मन्त्रीले यिनी तपाईंहरूमा गरोसँग एक हुन्। यिनका बाबुलाई र आफ्नो नियमहरूमा [illegible] पनि विचार गर्नुहोस्। यिनी केवल मुख्य मात्र हुन्। तपाईंहरू नै मालिक हुनुहुन्छ कसो भन्ने भन्नुहुन्छ— भनिभन्नु।

अनि आगाडि देखिन्ने जिम्मादारीका योग्य पुरुषहरूको भिडमा— तपाईं [illegible] भनेर बाटो देखाउने आलोचना यहाँ राजा होइन भन्दै कसैले यो राज्य पालना गर्न सक्छ— भनिभन्नु। हुनसक्ने सबैको अनुमति लिएर [illegible] प्रधानमन्त्रीले राजकुमार वा राजकुमारी वा गर्भिणी रानी मा [illegible] अधिकार दिएर बन्धुबान्धव सम्बन्धी मित्र अमित्रका दूतहरूलाई दर्शन दिलाउनु।

अनि अमात्यहरूलाई सामन्तहरूलाई पनि भत्ता बढाउनु बढाउनु। अनि यहाँ राजकुमार ठूलो भएपछि फेरि बढाइदिनुहुन्छ— भनिभन्नु। यसैगरी किल्ला राष्ट्रका मुख्यहरू निज अमित्रका पक्षका मानिसहरू संग पनि यथोचित कुराहरू गर्नु। तथा अभिषिक्त राजकुमारलाई शिक्षा [illegible] दिलाउने प्रबन्ध गर्नु। अथवा आफ्नो मालिककी राजकुमारीलाई समान जातीय योग्य संग विवाह गराएर तिनबाट जन्मेको सन्तान पैदा गराएर उसलाई राज्यमा अभिषेक दिनु। राजकुमारीकी आमालाई समान

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कोऽसौ कश्यपः-

कोऽसौ कश्यप आचार्यः यस्य कौमारभृत्यसंहितां जीवको जग्राह? सम्पादितोऽत्र विवेचनीयं भवति. तत्र कश्यपनाम्ना प्रसिद्धा बहवो विशिष्टाः श्रूयन्ते-

(१) एक आर्षे समये प्रसिद्धः प्राचीनतमो मरीचिपुत्रः कश्यपो नाम महर्षिः. यस्य मात्स्ये (अ.) एवमन्यत्राप्यविस्तरेण वर्णने उल्लेखो दृश्यते. [कश्यपगोत्रोद्भवः काश्यप इति गोत्रापत्यप्रत्यये कश्यपो मूलपुरुषः, तद्गोत्रोद्भवः काश्यप इति पृथग्भवितुमर्हति तथापि कश्यप एव काश्यप इति स्वार्थप्रत्यये कश्यपोऽपि काश्यपशब्देन व्यवहर्तुं शक्यते. यथाहि] शाकुन्तलेऽपि "अपि नाम लोकानुग्रहाय कुशली भगवान् काश्यपः" इति, यत्र कश्यपं मरीचिपुत्रमवगमयितुं नान्तरीयकतया मारीचः का-श्यप ~~इत्येव~~ इत्येव उपलभ्यते] ~~कश्यपो मारीचिः काश्यपश्चैवं विद्या~~ ~~चार्योऽप्यपि श्रूयते यथाहि~~ ~~(अष्टाङ्गसंग्रहे तथा काश्यपसंहितायाम्)~~

चरकसूत्रस्थाने प्रथमाध्याये ~~[illegible]~~ आयुर्वेदविद्याप्रकाशाय समवेतानां महर्षीणामुद्देशे- ~~अ~~

अङ्गिरा जमदग्निश्च वसिष्ठः कश्यपो भृगुः।
काङ्कायनः कैकशेयो धौम्यो मारीचिकाश्यपौ।

इति कश्यप काश्यप मारीचानां पृथगुद्देशो दृश्यते.

तत्रैव वातकलाकलीयाध्याये- तद्वचनं वार्योविदवचो मारीचिरुवाच, अष्टाङ्गसंहितायां मारीचि कश्यप ... इत्यादिना मारीचेर्मतमुपवर्णितं दृश्यते. ~~आत्रेय~~ मरीचिपुत्रः (कश्यपः) आयुर्वेदविद्यायाः प्रस्थानविशेषस्य प्रवर्तक आचार्य आसीदिति वक्तुं भवति.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४ (क) काश्यपसंहिता नाम्ना मद्रासप्रदेशान्मुद्रित एको ग्रन्थो लभ्यते यत्र गारुडी विद्या विषहरणौषधप्रयोगा नानाविधप्रयोगा विस्तरेण प्रतिपादिताः [illegible] वर्णिताः, सर्वेऽपि [illegible] अस्य ग्रन्थस्य प्राचीनता [illegible] बहुप्राचीन इति [illegible] नागादीनां [illegible] काश्यपस्य [illegible] इति ~~[illegible]~~

२— (ख) महाभारते तक्षकदंशोपाख्याने ~~विषहरविद्यानैपुण्यवान्~~ ~~काश्यपर्षिः [illegible] लभ्यते~~ —

(राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैच्छत। ... (आस्तीकपर्व अ० ४२)
गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरम्।)

~~[illegible]~~ शापेन राजानं ~~[illegible]~~ परीक्षितं दष्टुं गच्छता तक्षकेण सह [illegible] तोऽनिवर्तयितुं गच्छतः काश्यपस्य च मार्गे समागमने संवाद आख्यायिकेनोक्तः।
~~[illegible]~~
सोऽयं काश्यपो विषहरविद्यानैपुण्यवान् महर्षिः सूचितः।
~~[illegible]~~
[illegible] व्याख्यायां ~~[illegible]~~ [illegible]:
~~[illegible]~~: नागकाश्यपयोः [illegible] तथाच तद्वचनम् —

नाशोऽस्ति मत्सदृशस्य जगत्यपि कथञ्चन।

दंशात्ते प्रहृतं कार्यं [illegible]।

[illegible] व्याख्यायां [illegible]
[illegible] मतम्।
[illegible] दृश्यते। [illegible]

प्रत्याख्यानाचार्यस्य काश्यपस्य प्रसङ्गो लभ्यते। अस्यापि विषचिकित्सा [illegible] काश्यपस्य [illegible] विभिन्न एवायं प्रत्याख्यानाचार्यः प्रतीयते।

सोऽयं प्रत्याख्यानाचार्यः काश्यपो [illegible] इति [illegible] (क)

(ख) ~~[illegible]~~ ज्योतिर्विदाचार्येष्वपि काश्यपस्य नाम समुपलभ्यते।

३— यस्य नाम्ना मुहूर्तचिन्तामणिव्याख्यायां पीयूषधारायाम् —

काश्यपः —

इति, एवमन्यत्रापि बहुशः काश्यपनाम्नाऽङ्कितानि ज्योतिःशास्त्रीयवचनान्युपलभ्यन्ते। [illegible] (यस्य प्राचीनं [illegible] विद्यते) काश्यपनाम्नो

१ [illegible] प्राचीनतरैर्व्याख्यातृभिः [illegible] वाक्यान्येवमुपलभ्यन्ते —

टी: गरुडी-काश्यपसंहिताको नाम [illegible]

Nepal Sanskrit University

अथ गारुडीविद्या विषये भैषज्यप्रयोगा मान्त्रिकप्रयोगा
विषवैद्यो जानाति । तन्त्रभेदात् तद्देशादिविशेषात् अवगन्तव्याः । सर्वो
विषयो गवेषणाप्रस्थानीयः (अस्य) तेनापि नाति प्रौढतया निबद्ध्या
वीरशक्तं योग्यः । तेनाय गवेषणाचार्यस्य मत्स्यैव
काश्यपस्य मदुपदेशात् संगृहीतं तन्त्रमुपाध्यायकस्य वा ग्रन्थ
स्वरूपानुसारं विनियोगः ।

1 R — ~~(3)~~ अन्यैका काश्यपसंहिता कुमारदेवप्रणीता प्रतिवचन
रूपेण निबद्धा चिकित्सा विषयिणी तद्वीजलोके प्रचलिता
तथैव वर्तते । यदीय पूर्वार्द्धभागस्य प्रतिलिपिः ~~अस्मत् गृहे~~ [illegible]

टी. तस्याः प्रारम्भः —

कैलासशिखरे रम्ये पार्वतीपरमेश्वरौ ।
आसीनं सुखलीलाभिर्नानाशुभविनोदिभिः ।
पार्वती पतिमालोक्य कृताञ्जलिरभाषत ।
देवेश जगदाधार सर्वभूतनमस्कृत ।
मम प्राणेश नाथार्थ सर्वलोकजगद्गुरो ।
भूतं भविष्यत्कमपि त्वयाधीतं च सर्वशः ।
किंपापं किंविधं रोगं किंविधं तत्कं पथः ।
तत्कालानि निर्णयं च ।
आयुर्वेदद्विकां सौम्यं सर्वभूतवत्सलम् ।
शङ्कर उवाच —
नानाभावपवर्णितम् ।
ऋग्वेदस्योपवेदाङ्कं काश्यपं रचितं पुरा ।
लक्षग्रन्थं महातेजः अग्रेयं गमकीयताम् ।

अत्र पूर्वार्द्धे नाना बालरोगाणां ग्रहरूपपूतनादिशांति
एषां निदानानि प्रत्येकं निदानपापानि तच्छमनौषधोपाया:
निदानमूलपापानि वर्णितानि दशलोकाः शिव विष्णु पूजनदानादिविधा
नानि च संक्षेपेण दर्शितानि.

पूर्वार्द्धस्यान्तभागे बालरोगस्योपक्रमः—

सर्वाङ्गं मूर्द्धकक्षे च ओष्ठे च पादबाहुकम् ।
पिटकं चर्द्दिं कण्ठं जिह्वां [illegible] संकुलम् ।
पूयं शोणितवान्तं च वेदनां शुष्कमङ्गजम् ।
विदाहं शोषमत्यन्तं बालकं पिच्छपिच्छलम् ।
एते गुणा विकारास्तु पैत्तरूपं समुद्भवम् ।
तस्यैव नाडीनाशार्थं [illegible] लेहनकं तथा ।
मासं मासत्रयं नित्यं बालस्यैव विनाशकम् ।
अश्वगन्धा [illegible] तथा ।
वाकुची [illegible] बालकं पीडितं हरेत् ।
इति श्रीपार्वतीपरमेश्वर संवादे काश्यपसंहितायां
पूर्वार्द्धं समाप्तम् इति.

इत्थंभूताया अस्याः संहिताया लेखो न प्रौढः प्राचीनश्चेत्य
मारोढुं नार्हति. बालभैषज्यं च नात्र प्राधान्येन वर्णितम्
[illegible] केवलं [illegible] पापानि दैवाख्यानि तद्विषयाणि दृश्यन्ते.
वक्तव्ये [illegible] सह नीशान्तोऽपि लोके प्रचलितानां भैषज्यानां
संवादः साम्यं वा. तेन नानौषधप्रक्रियायुक्तायाः स्याद्ध्यर्वाचीन
नैवेयमर्वाचीना एतन्मात्रादेव संहिता.

हुताग्निहोत्रमासीनं गङ्गाद्वारे प्रजापतिम् ।
पप्रच्छ स्थविरः काले प्रजानां हितकाम्यया । (प १२)

प्रजापतिं समासीनमृषिभिः पुण्यकर्मभिः ।
पप्रच्छ विनयाद्विद्वान् कश्यपं वृद्धजीवकः । (प ६२)

मारीचमृषिमासीनं प्राह स्थविरजीवकः (प १४८)

मारीचमासीनमृषिं पुराणं हुताग्निहोत्रं ज्वलनार्कतुल्यम् ।
तपोदमाचारनिधिं महान्तं पप्रच्छ शिष्यः स्थविरो कुमारः (प १६८)

हुताग्निहोत्रमासीनं कश्यपं लोकपूजितम् ।
वृद्धो विशेषमन्विच्छन् पप्रच्छ विनयोत्थितः । (प १७६)

ततो हितार्थं लोकानां कश्यपेन महर्षिणा ।
पितामहनियोगाच्च दृष्ट्वा च ज्ञानचक्षुषा ।
तपसा निर्मितं तन्त्रमृषयः प्रतिपेदिरे । (प १९१)

महर्षिं कश्यपं वृद्धं वेदवेदाङ्गपारगम् । (प १९९)

ब्रह्मर्षिमाद्यं ज्वलनार्कवर्णं ऋषिभिर्मुनीन्द्रम् ।
कश्यपं लोककर्तारं भार्गवः परिपृच्छति । (प २०५)

इत्येवमनया रीत्या प्रविष्टैः पद्यविशेषैस्तत्संहिताचार्यः कश्यपो नाम ~~[illegible]~~ आहिताग्निर्वेदवेदाङ्गपारदृश्वा महर्षिर्भगवान् प्रजापतिस्थानीय इन्द्रादवाप्तविद्यो गङ्गाद्वारनिवासी मरीचिपुत्र इति स्पष्टमवगम्यते. ~~इति चैवं कौमारभृत्यविद्याया कश्यप इति~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~इति~~ कश्यपं ~~[illegible]~~ गम्यते. तस्यैवास्य प्राचीनप्रस्थानविशेषाचार्य हेतो ~~[illegible]~~ ह्योवमिहन्तं मारीचेरादेन ~~[illegible]~~ वृद्धजीवकाचार्येण.

वृद्धजीवकाचार्येण नातिकालान्तरे कालोपाध्याये वार्योविदेन सह ~~[illegible]~~ महर्षि- विमर्शपूर्वकमालोचितः, अत्रापि-

इति वार्योविदायेदं ~~[illegible]~~ महीपाय महर्षिभिः ।
शशंस सर्वमखिलं बालानामर्थमेव तत् ।

इति वार्योविदाय महर्षिचेता कश्यपेन तत्कौमारभृत्योपदेशानोदितः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIBS

एतेन ज्योतिषे प्रख्याते आचार्यभूतोऽपि कश्चन कश्यपर्षिरासीत्. तस्य च प्रश्नमालाग्रन्थेन मिथो विषयभेदेन कालव्यवधानेन चाय-मपि कश्यपो भिन्न इत्यनुमीयते.

(४) बौद्धग्रन्थेषु बुद्धसमकालिकस्य काश्यपनाम्नः कस्यचिद्बौद्ध-धर्मानुयायिनो विद्वद्धरस्योल्लेखो लभ्यते. काश्यपस्य नामो ग्राम(
आसन् सचायं याज्ञिको दार्शनिकः प्रसिद्ध आसीत्. तथागत उरुविल्व-ग्रामे बुद्धो बौद्धधर्मे दीक्षयामास. जिनु ज्येष्ठ उरुविल्व-काश्यपं दृष्ट्वा तदनुसारेण शिष्यसारोऽपि बौद्धधर्मं जग्राहे-ति तदीयसानिध्यवर्णं धार्मिकतस्य वैद्यानां कौमारभृत्यविशेषे नैपुण्यसम्पादितेति दृश्यते. परं तत्र काश्यपशब्देनैव व्यव-हारो न तु कश्यपशब्देन जातीयशब्देन वेत्यनुसन्धेयम्.

इत्येवं कश्यपशब्दितैर्बहुभिर्विद्वद्भिः प्रोल्लासितोऽस्मिन्विमर्शे कोऽसौ प्रकृत संहिताचार्यः कश्यपः कथङ्कारं च मारीचोऽभिहित इति निर्णेयमन्यत्तदीयानि वाक्यानि - यदि नामायं ग्रन्थः आदितोऽन्तपर्यन्तं सकलो नाविकलतया उपलभ्येत यसंहितानाम बहुभिर्विशेषतः पर्यवेक्ष्येत. तथाप्युपलब्धग्रन्थ-स्थानेऽप्यत्र दोषविकलानि कोऽप्यालोकः प्रदीयते. तथाहि-

उपास्यमानमृषिभिः कश्यपं वृद्धजीवकः। (प २९)
तत्रेदं गुरवः प्राहुर्वेदं....
इन्द्राद्ब्रह्मस्वयम्भुवः कश्यपवसिष्ठात्रिभृग्वः
ते पुत्रेभ्यः शिष्येभ्यश्च प्रददुः ‥ ब्राह्मणक्षत्रिय
वैश्यशूद्रैरायुर्वेदोऽध्येयः ‥‥ तस्मादायुर्वेद
यजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदेभ्यः पञ्चमोऽयमायुर्वेदः (प ४२-४३)

Nepal Sanskrit ... Kathmandu

\+ चरके सूत्रस्थाने शारीरे तन्त्रे चापि विषये विमर्शो [illegible] (विप्रतिपत्तिवादास्तत्र बहुविधाः सूत्रकारैर्महर्षीणां [illegible]) मारीचिः कश्यप इति मारीचिकश्यपवाक्यं सूत्ररूपमुद्धृतं दृश्यते. ~~तदपरस्यैवाचार्यस्य~~ (परोक्षलाभाद्याचार्यो मारीचिः) अस्य ग्रन्थकस्य शारीरस्थाने बहुशः विचिन्तितमपि न लभ्यते संवादापेक्षं वाक्यं मुद्रित
~~अस्मिन् काश्यपसंहितायां [illegible]~~

~~[illegible]~~ अनयोः सकृन्मतेन चरकाचार्यनिर्दिष्टः प्राचीनो मारीचिः कश्यप एवास्याः कौमारभृत्यसंहितायाः ~~[illegible]~~ आदिमोपदेष्टेति निर्धारयितुं शक्यते. +

कश्यपनाम्नो कृतानां पूर्वोदाहृतानां भगवद्गीतिवादिनां ~~[illegible]~~ [illegible] विषयच्छायादीनां संवेक्षणं मध्ये [illegible] शालिहोत्रीयेण [illegible]

~~सम्प्रति काश्यपसंहितानाम्ना [illegible]~~

२ — ~~[illegible]~~ ज्योतिर्विद्याविषय~~[illegible]~~ कश्यपसंहितानामकग्रन्थस्य ~~[illegible]~~ उल्लेखः [illegible] नामके [illegible] दृश्यते. सोऽयं ज्योतिर्विद्याचार्यस्य कश्यपस्य (शालिहोत्रीय एव ग्रन्थो भवेत्) नाम्ना. ~~[illegible] ज्योतिर्ग्रन्थादिषु [illegible]~~

~~(२)~~ ~~काश्यपसंहितानाम्ना मद्रासप्रदेशमुद्रितो ग्रन्थः~~ [illegible] लभ्यते. यस्य—

१. आत्रेयः:— काश्यपं तं महात्मानं [illegible]
आत्रेयाद्यानृषीन् [illegible] गौतमः पर्यपृच्छत।
गौतमः:— [illegible]
प्रजापते [illegible]
[illegible]
[illegible]।

समाहुः:— [illegible]
पूर्वं [illegible]।
[illegible]।
इति [illegible]।
[illegible] आत्रेय [illegible]
[illegible]।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE

महर्षेः कश्यपस्य नाम्ना उद्धृतानि वाक्यानि ~~[illegible]~~
अत्रैव सुपठ्यमानो ~~[illegible]~~: — वाक्यानि —

सुभाषितव्याख्यायां निबन्धसङ्ग्रहे शार्ङ्गधरस्य —
काश्यपोक्तं श्लोकमाह गयदासः —

आरनालको यवागूर्हि श्लेष्मला वातजित् तथा
आमघ्नी सर्वकृमिजित् दीपनी कफनाशना। (पृ २६९

पीयूषव्याख्यायाम् - गणनिधानप्रकरणे -
उक्तं च काश्यपसंहितायाम्
वर्गे द्वादशकादूर्ध्वं
अतः पृथ्वी भवत्येव पश्चात् सोऽपि [illegible]
[illegible] तस्य [illegible]॥

अष्टाङ्गहृदयटीकायां हेमाद्रौ चक्रपाणिव्याख्यायाम्

सूर्यो वर्षति यत्तोयं गङ्गायां यदि भाजनम्।
तेन प्रावर्षवर्षाद्यौ [illegible]।
गङ्गायां [illegible]।
सूर्यः शीतमरुत्सोमं [illegible]।

पुराणस्य [illegible] काश्यपस्य [illegible]

~~[illegible]~~ —

~~[illegible]~~!।
~~[illegible]~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

...Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]—

I [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।

II. [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टाङ्गहृदय— [illegible] (८ ४५८)
[illegible] . .
[illegible]
[illegible]

अष्टाङ्गहृदये [illegible] ([illegible]) [illegible]—
[illegible]
[illegible]
([illegible])

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अंशबण्डाविषय

५० प्रकरण. दायभाग. ४ (क)

दायक्रम- अंशबण्डा अंशियाको भाग

बाबु आमा जीवित छँदै छोराहरूले कुलको सम्पत्तिमा हक हुँदैन. बाबु आमा गुजेपछि बाबुको सम्पत्तिमा छोराहरूले अंशभाग गर्नुपर्दछ. छोराहरूले बाबुको सम्पत्तिको आधा कमाएको बाहेक अरु आफू आफूले कमाएको धन भाइ भाइमा भाग लाउनु पर्दैन, आफूले कमाएको आफ्नै एकलौटी हुन्छ.

बाबुको सम्पत्ति भाग नलाईकन गुजेका हरूका छोरा नातीहरू चार पीढी संम बाबुको बाबुबाट अंश पाउने हुन्छन्. किनभने चार पीढी संम पिण्ड जोरिएको हुन्छ, पिण्ड छुटेपछि अर्थात् पाँचौं पीढीदेखि लेकन सबैले उत्तिकै भाग लाउँदा बराबर भाग लाउनु.

बाबुको सम्पत्ति नभएकन अथवा बाबु बाबुको भाग अघि नै बाँडेर लाइ सकेका नरहेकैमा भिन्नै जीवका गाउँदेखि छन् भने तिनीहरूले सबै अंश भाग लाउनु. तिनीहरू जसको पारिश्रमबाट धन बढेको छ उसले दुई भाग पाउँछ.

छोरा नहुनेको सम्पत्ति पुत्रीजीवित गर्छ बसेका सहोदर भाइहरूले पाउँछन्. छोरी नपए विवाहको खर्च सम्म पाउँछिन्. छोरा हुनेको सम्पत्ति धर्म विवाह गरेकाबाट जन्मेका छोरा छोरीले पाउँछन्; छोरा छोरी नभए बाकी रहेको बाबुले, बाबु नभए बाबुका जेठा भाइ भाइहरूले तीन पुस्ता नभए तिनको छोराले पाउँछ।

बाबु मरिसकेपछि सहोदर वा अलगेका भाइ भाइहरू (भाइका छोरा हरूले पनि बाबुको एक भाग पाउँछन्) अर्थात् तीन भाइ अलग भएका भए, तिनमा जेठाका तीन माहिलाका दुई का अरु एक छोरा गरी हुन जान्छ भने बाबु तीन जना को दुई भाग लगाई एक भाग जेठाका तीन छोरा, अर्को भाग माहिलाका दुई छोराले, अर्को भाग कान्छाको एक छोराले गरी बाँड्छन्। तीन भाइहरूका दुई भाइमा जेठा माहिलाको तीन छोरा, अर्को जीवित भाइ भए बाजेको सम्पत्ति अंशधन २ भाग लगाई १ भागमा तीन छोराले बाँड्छन्, अर्को भाग जीवित भाइले लिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२

सहोदर दाजुभाइका सन्तान निस्केपछि बाबु आमाहरूको ~~सम्पत्ति~~ पैतृक सम्पत्ति बाबु बाबुको भाग लगाई आफ्ना आफ्ना बाबुको भागबाट जतिका छोराछोरीको भाग लिन्छ.

~~बाबु भाइ छोराहरूमा सम्पत्ति बाँडिन्छ~~

बाबु छोरा एक भई बसेमा यदि छोराले कुनै कारणले दिइएको भाग लिएर गएको भए आफ्नो बाबु भए बाबुलाई, बाबु नभए भाइलाई, भाइ नभए भाइका छोरालाई सम्पत्ति पर्दछ जेठो छोरा छुट्टिएर गए कान्छा छोरालाई सम्पत्ति पर्छ।

बाबु छोराको छुट्टिँदा बाबुले छोराहरूलाई कुनै कुरा दिई पछि ठूलाई बढी अरूलाई थोरै गरी, सबैलाई बराबर भाग दिन्छ. कुनै छोरालाई विवाहको खर्च भन्दा बढी गर्न पाउँदैन. ~~बाबुको सम्पत्ति~~ ~~कोही~~ बाबुको सम्पत्ति कोही पनि दिन नपाउने जेठाले ~~अरू भाइलाई~~ ~~अरू~~ अरू भाइलाई बढी बलात्कार दिन पाउँदैन पर्दछ.

भाइभाइले आमा बाबु वृद्ध भएपछि बालिग भए पछि भाग लगाउन, कानुनी हुने नाबालिगको भाग अलग राखेर पनि बालकको लागि राखिएको भाग नाबालक बालिग भएपछि बुझाउनुपर्छ भन्ने नियम पारिएको छ. कुनै भाइ परदेशमा गएको छ भने उसको भाग उसको छोराछोरीको जिम्मा लगाइन्छ.

विवाहित भइसकेका भाइले विवाह नभएका भाइलाई विवाहको खर्च, विवाह नभएका छोरीलाई विवाह खर्च पाउने छन्.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] धर्मको नाग [illegible] हुने अर्थात् [illegible] अनुमान (अनुमान)
नाग लगाएको छ भनी अनुमान गर्न सकिन्छ
अतिक्रमण गरेपछि पानीको [illegible] पनि [illegible] आउँछ
आचार्यहरू भन्छन् [illegible] यो [illegible] कुराको [illegible]
[illegible] भाग हुने [illegible] मात्र अर्थात् [illegible] पनि
मान्यता थियो.

[illegible] पनि [illegible] यसको पानी नाग [illegible]
[illegible] नाग लगाइदिए. नाग लगाएर [illegible] संरक्षण
[illegible] वा [illegible] पनि
[illegible] नाग लगाउँछन्

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] बाँडिदिन्छ।

[illegible] पनि [illegible] । [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
नाग [illegible]. [illegible] [illegible] पाइन्छन्

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] पाइन्छन् ।

राम

४

धा० प्रकरण वा अविभाग — २८.
१६ अध्याय ६ — अंशभाग
अंशविभाग — अंशभाग

यसैले [illegible] जनेको सानो [illegible] धेरै मसिना ब्राह्मण [illegible] लाई बोलोआवी, [illegible] घोडा, बैशलाई गोदुवाई, [illegible] मोडा दाम जोबाको (जोबाको भाग) हुन्छ. [illegible] [illegible] माछिलाको भाग, मालेमालेमा (कुमलुका [illegible]) हुन्छ.

चौथाचाइन नमरु [illegible] अनअनुको दशभागको एकभाग जोबालेचाइँछ [illegible] जोबालाई [illegible] आदिको [illegible] हुने भाग (शुक्राचार्यको अंशविभागमा) मानिन्छ

वायुको [illegible] सन्तरी (गाइको नोबाको भाग, [illegible] उने (लाइको कांसको नाडा माछिलाको भाग, [illegible] (तिल आदि) ([illegible] नाडा [illegible] गोरुको [illegible] भाग हुन्छ. [illegible] [illegible] लबैल्यदु बाल भाग लाइन —

विधि वा देखी [illegible] अंशभाडचैतर आगमको [illegible] मामान बाट [illegible] कांसको नाडा (गाइका भाइछन.

केही पौल (दुला) [illegible] जोबाले जोबाक [illegible] विघको [illegible] पाइछ (दुइचार) [illegible] जोबाको चार भागको एकभाग भाग पाइछ — [illegible] नोटका बाने पाने पाइदैन. यसैलाई [illegible] माछिलाको [illegible] [illegible] माछिलाको [illegible] (हाइकाइ) [illegible] जोबाको आधा भाग पाइछ

एकजनाको [illegible] पाइएको [illegible] अनुमान लेखिनाउन [illegible] ब्राह्मण [illegible] आदि [illegible] (गाथव आदि [illegible] — [illegible] अङ्ग्रत [illegible] (लताक्रम — श्रुतयोनि [illegible] [illegible] [illegible]

५

जातपातिको अनुसार
नयाँ प्रवेश गर्न पाइने सम्पत्तिको बारेमा जे छ [illegible]; यो तिनै पाउँछन् [illegible]
जातको आधारमा [illegible] जनाउँदै [illegible] आमाबाट [illegible]
नयाँ अंशमा [illegible] छोरा पाउने [illegible] सम्पत्तिको [illegible]
जनाउने [illegible] आमाको [illegible] छोरा [illegible]
छदैछ।

सूत (ब्राह्मणी आमा क्षत्रियबाट जन्मेको), मागध (क्षत्रिया आमा वैश्यबाट जन्मेको) ब्रात्य (उपनयन नभएका तीन जातिबाट भएको ब्राह्मणबाट जन्मेको), [illegible] क्षत्रिया आमा वैश्यबाट जन्मेको [illegible] वैश्यबाट शूद्रामा जन्मेको [illegible] मा जन्मेको। यस्ताको नाता [illegible] छोरा [illegible] [illegible] अनुसार [illegible] पाउँछ [illegible] [illegible] पाउने हुन्छ।

ब्राह्मणबाट [illegible] जन्मेका ब्राह्मणीबाट भएका छोराले ४ भाग क्षत्रियाबाट भएका छोराले ३ भाग वैश्याबाट भएका छोराले २ भाग, शूद्राबाट भएका छोराले १ भाग पाउँछ।

यही अनुसार क्षत्रियको क्षत्रियाबाट भएको छोराले तीन भाग, वैश्याबाट भएको छोराले दुइ भाग, शूद्राबाट भएको छोराले एक भाग, वैश्यको वैश्याबाट भएको छोराले दुइ भाग, शूद्राबाट भएको छोराले एक भाग पाउँछ।

ब्राह्मणको ब्राह्मणी क्षत्रिया गरी एक एक छोरा भए र वैश्या शूद्राबाट छोरा छैन भने क्षत्रियाको छोराले ब्राह्मणीको छोराको समान भाग पाउँछ [illegible] जेठाको भने पाउँदैन। क्षत्रियको क्षत्रिया वैश्या गरी एक एक छोरा भए र शूद्राबाट छोरा छैन भने वैश्या पुत्रले जेठाको भाग क्षत्रिया पाएको छोराले पाएको भागको आधा पाउँछ। वैश्याबाट भएको छोरा भए क्षत्रियाबाट भएको छोरा [पाउने नभएको] भए ब्राह्मणबाट भएको छोराको बराबर भाग पाउँछ।

जातभित्रको [illegible] [पाइनेको] एउटै मात्र छोरा भए उसले सबै सम्पत्ति पाउँछ [illegible]।
ब्राह्मणको शूद्राबाट जन्मेको पारशव नामका पुत्रले [illegible] एउटै मात्र भए पनि ३ भागको १ भाग मात्र पाउँछ। [illegible] बाँकी [illegible] सपिण्ड [illegible] [illegible]
पाउँछ। [illegible] [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(क)

[illegible] अध्याय ७

~~[illegible]~~

पुत्रप्रकरण — पुत्रहरूका भेद.

[illegible] आफ्नै स्त्रीमा [illegible] जन्मेको छोरो [illegible] जस्को [illegible] क्षेत्रज छोरो [illegible] आवश्यक [illegible] आमाबाबुको [illegible] [illegible] छोरो [illegible] अनुसार [illegible] [illegible] छोरा [illegible] —

~~१ औरस [illegible]~~

१ औरस – विवाह गरिएकी स्त्रीमा आफैंले जन्माएको

२ पुत्रिकापुत्र – अपुताले यसबाट जन्मेको छोरो मेरो हो भनि कन्यादान गरेको [illegible] छोरीको छोरो – यो पनि औरस पुत्र सरह को हुने

३ क्षेत्रज – [illegible] (क) [illegible] छोरो [illegible] बाबुको [illegible] छोरो हुने [illegible]

४ गूढज – [illegible]

५ [illegible] – आमाबाबुले [illegible] [illegible]

६ कानीन – कन्या अवस्थामा नै [illegible] जन्मेको छोरो.

७ सहोढ – गर्भिणी अवस्थामा विवाह गरिएकी [illegible] छोरो

८ पौनर्भव – पुनर्विवाह गरिएकी स्त्रीबाट जन्मेको [illegible]

[illegible]

~~[illegible]~~

[illegible] छोरा [illegible] औरस छोरो [illegible]

[illegible]

९ दत्त – औरस [illegible] आमाबाबु दुवैले [illegible] दिएको छोरो.

१० उपगत – [illegible] आमाबाबु [illegible] पुत्र [illegible]

११ [illegible] — [illegible] छोरा [illegible]

१२ क्रीत — आमाबाबुलाई मोल दिएर किनेर ल्याइएको छोरो.

[illegible] औरस छोरो [illegible] बाबुको [illegible] औरसले, [illegible]

सवर्ण असवर्ण —

~~[illegible]~~

ब्राह्मणको क्षत्रियाबाटको र क्षत्रियको वैश्याबाटको छोरो [illegible] ब्राह्मणको वैश्याबाटको छोरो, क्षत्रियको शूद्राबाटको छोरो असवर्ण हुने

(क) अनुलोमज —

१ अम्बष्ठ – ब्राह्मणबाट वैश्यमा जन्मेको

२ निषाद वा पारशव – ब्राह्मणबाट शूद्रामा जन्मेको

३ उग्र – क्षत्रियबाट शूद्रामा जन्मेको

~~[illegible]~~ ३ [illegible] ~~[illegible]~~ ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यबाट जन्मेका.

(ख) प्रतिलोमज —

१ आयोगव – शूद्रबाट वैश्यामा जन्मेको

२ क्षत्ता – शूद्रबाट क्षत्रियामा जन्मेको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३ चाण्डाल — शूद्रबाट ब्राह्मणीमा जन्मेको

४ मागध — वैश्यबाट क्षत्रियामा जन्मेको

५ वैदेहक — वैश्यबाट ब्राह्मणीमा जन्मेको

६ सूत — क्षत्रियबाट ब्राह्मणीमा जन्मेको।

(पुराणको व्याख्यानगर्ने लोमहर्षण [illegible] सूत, ~~[illegible]~~ (पुराणवक्ता [illegible] [illegible] सङ्कर जाति सूत मागधभन्दा भिन्नै हुन्। पौराणिक ~~[illegible]~~ ~~[illegible] हुन्।~~

पौराणिक सूत [illegible] [illegible] [illegible] जन्मेको हुनाले [illegible] [illegible] र पौराणिक [illegible] [illegible] हुन

प्रतिलोमसङ्कर जातिहरू [illegible] वर्णसङ्करको [illegible] [illegible] [illegible] पैदा हुन्छन्।

सङ्करको सङ्कर —
अन्तराल (सङ्करजातिहरू)

कुक्कुटक — उग्रबाट निषादीमा जन्मेको
पुक्कस — निषादबाट उग्रामा जन्मेको
वेण — अम्बष्ठबाट वैदेहकीमा जन्मेको
कुशीलव — वैदेहकबाट अम्बष्ठीमा जन्मेको
श्वपाक — उग्रबाट क्षत्तामा जन्मेको
(श्वपाक) — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] जातिको [illegible] [illegible] जातिको पुत्र [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यी सबै [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुने [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] समान हुन्छ।

देशको जातिको सङ्करको ग्रामको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

~~६१ प्रकरण वास्तुक (अचलसम्पत्तिसम्बन्धी।)~~
~~(क)~~

~~६१ [illegible] — ५~~

~~गृहवास्तुक — घरघडेरी~~

~~[illegible] घर खेत आदि अचल सम्पत्तिसम्बन्धी झगडामा साक्षीका आधार हुनै प्रमाण हुन्छन्।~~

~~घर खेत बगैंचा [illegible] तलाउ पानीको बाँध यी सबै वास्तु कहलाउँछन्। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (चौहदी) सीमाना [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] जग [illegible]।~~

~~अवस्कर (मलद्वार) [illegible] (पानीको [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ।~~

६१ प्रकरण वास्तुक (अचलसम्पत्तिसम्बन्धी) क.

गृहवास्तुक — घरघडेरी.

घर खेत आदि अचल सम्पत्ति सम्बन्धी झगडामा साक्षीका आधारमै प्रमाण हुन्छन्।

घर खेत बगैंचा [illegible] तलाउ पर्खाल यी सबै वास्तुभित्र पर्छन्।

घरघडेरीको [illegible] [illegible] [illegible] (लोहकील) गाडेर चौहदी ~~[illegible]~~ हुन्छ। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छन्। अगि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible] [illegible] [illegible]~~। जग [illegible]

अवस्कर (मलद्वार) [illegible] (पानीको [illegible]), उदपान (पँधेरो) [illegible], [illegible] [illegible] ~~[illegible] [illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] गर्नु [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। यो नियम [illegible] [illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सूतिकाको निमित्त मानिसको कुराबाट प्रबन्ध मिलाइ आदि गर्नुको गर्भका निमित्त खुराकहरू व्यवहार गर्ने, [illegible] कुराहरू गरेको पानी, जलमा उमालेर बाली बनाएर पनि [illegible] बेला [illegible] अनुकूल भएमा बनाई [illegible] पनि बुझ्नुपर्दछ।

एकनासले अर्काको गर्भबाट [illegible] [illegible] बनाइन्छ। [illegible] आफ्नै [illegible] पानी [illegible] गर्दा अर्कालाई बाधा दिएमा ५४ पण दण्ड हुन्छ। [illegible] अर्काको [illegible] [illegible] बनाइन्छ। [illegible] आमिष (अर्गो) [illegible], [illegible] [illegible] बनाइन्छ। [illegible] २४ पण दण्ड हुन्छ।

यी [illegible] आदि [illegible] अर्कालाई [illegible] [illegible] हुन्छ घरको [illegible] ४ अङ्गुल [illegible], [illegible] गरी बनाइन्छ। [illegible] ८ अङ्गुलको [illegible] (मान) [illegible] पनि [illegible] गरी बनाइन्छ। [illegible] निमित्त [illegible] पनि बनाइन्छ। [illegible] बाधा रहने गरी [illegible] [illegible] बनाइन्छ। [illegible] ([illegible]) [illegible] छोड्नुपर्छ। [illegible] दण्ड हुन्छ।

पानीको बहावलाई बाधा नदेओस् भनि

[illegible] अर्कालाई बाधा पार्ने गरेमा पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ। [illegible] ([illegible]) [illegible] अर्कालाई [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] आदि [illegible] बाधा पार्ने गरी [illegible] अर्काको [illegible] पनि पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ। अर्काको [illegible] पानी [illegible] १२ पण, [illegible] दूषित पारेमा २४ पण दण्ड हुन्छ, [illegible] [illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ।

[illegible] —

[illegible] गरेको [illegible] [illegible] अर्काले [illegible] [illegible] [illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ, [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] हुँदैन हुन्छ। [illegible] [illegible] निर्णय गर्दछ।

[illegible] अर्काको [illegible] बाधा गरेमा १२ पण दण्ड हुन्छ [illegible] २४ पण दण्ड हुन्छ,

[illegible] आफ्नो आफ्नो [illegible] [illegible] हुन्छ।

१५ प्रकरण [illegible] (ग) [illegible] ([illegible]),

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] घरको [illegible] यो घर [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]।

[illegible] [illegible] जान्छ। [illegible] पर्दछ।

आफ्नो [illegible] हुन्छ [illegible] २४ पण दण्ड हुन्छ। [illegible] [illegible] अर्कालाई [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अर्कालाई [illegible] २४ पण दण्ड हुन्छ। [illegible]

दुइ गाउँको सिमाना विषयमा झगडा भएमा दुवै गाउँका भाइभारदार
पाँच गाउँ दश गाउँका मानिसहरू बसी ~~अवधि~~ वन पहाड खोला आदि प्राकृतिक
चिन्ह कोइली आदि निसाना लिएर झगडाको निर्णय गर्दै.

खेती गर्ने जोताहा पुराना आगो जोगाउने आदिहरूका सीमाना जान्नेहरू
धोका दिएर एकैजनाले पनि पनि बताइदिए भने सीमाना यदी दाबी गरी
ओल्टाएर सीमानाको ढुङ्गो लाउँछन्. जानेबुझेको सीमाना नदेखाएमा
१००० पण दण्ड हुन्छ. सीमानाको निर्णय भएपछि सीमाना देखाउने
विगार्ने भएका रुखलाई पनि त्यति नै (१००० पण) दण्ड हुन्छ. पुराना
सीमाना ठाउँहरूको आगाको चोख पनि थाहा नभएकोमा प्रमाण सबैलाई
मञ्जूर हुनेगरी सीमाना लाइदिन्छ.

खेतको सीमाना विषयको झगडा भएमा भाइभारदार गाउँका वृद्ध
पाका हरूले ठेगाना लाइदिन्छ. जिनको पनि सबैको एकै राय बनेन भने
दुवैपट्टि सक्नेका साक्षीले ~~...~~ धोका नभए दुवैको लागि उच्च
गर्न निर्णय गर्दै. अथवा वादी प्रतिवादी दुवैको ~~बीच~~ पक्ष लिई निर्णय गर्छ. यसो
गर्दा पनि दुवैपट्टिलाई चित्त नबुझे भने यसो झगडिया जग्गा सरकार
ले कब्जा गर्दछ. कुनै स्वामी पत्ता नलागेको जग्गा पनि सरकारले कब्जा
गर्छ अथवा यसको जग्गा जमिनवाला (कुनै स्वामी)को नगद दिई मात्र
बाँडिदिन्छ.

अर्काको बाली खलेत आदि जबर्जस्ती गरी लिएमा चोरीको दण्ड हुन्छ. चलचित्र
आदि कामको पछि लिएमा सो जग्गामा लागेको खर्च र सबै आएको व्याज पनि दिन्छ
र अरू कतिपय जाति जमिनको व्याजलाई दिन्छ.
(मनुस्मृतिमा)

जमीनको सीमाना ~~...~~ मानिसहरूलाई मध्यम साहस (२५०) पणको दण्ड
भोगाइदिएमा २४ पण दण्ड हुन्छ.

यही किसिमसँग नवीन सिंबीन (गोचर) मूलको कस्तोभन्दा देखिन्छ
आदि स्थावरलाई प्रत्यक्ष सम्बन्धी झगडाका व्यवस्था छन्
सीमाना कायम गर्ने कुरा लाग्छन्।

जग्गासम्बन्धी सबै पटे झगडा साक्षीकाले भएमा निर्णय गर्दछन्.
सिंबीन (घाँसघाँसको बाटो भन्ने), स्थल (पानी नबगेको भन्ने) केदार
(खेत), षण्ड (खेतको छेउमा बनाएको भन्ने), ~~...~~ खलो, घर, हाती घोडा बाँध्न
बाड गर्न सकेका आदि [illegible] पछि दरबारको सड्कसम्म, घाँस बाटो जमीन
बाँधो खेत बनाएको, आफ्नो सबैभन्दा बढी बनाएको इत्यादि अपराध हुँदैन.

पशुपालन (गाईवस्तु चराउने वन), सोमलिन (सोमलता गर्ने वन) देवता
~~...~~को पूजास्थान, आदिपुण्य भन्ने गर्ने सबै खानेबाट कोही
गर्न योग्य हुँदैन।

पानीको निकास बनाएर खेत लगाएर अर्काको खेतमा पानी लैजाने बीच
बाधा गर्दैमा त्यसलाई अनुसारको मूल्य तिर्नुपर्दछ. खेत बनाउन
बाध्य हुनु पर्दा एकबाट अर्कोतिर हाते गर्दैमा हानि अनुसारको दुगुना
दण्ड हुन्छ.

पछि बनाएको तलाउ आदिबाट अगाडिको तलाउ आदिलाई नोक्सानी गर्नु हुँदैन.
नया तलाउ बनाएर अगाडिको खेतमा पानी जाने हुँदैन, पछि बनाएको
तलाउबाट अगाडिको तलाउको आवश्यक पानीको स्रोत बिगार्न
हुँदैन. दश वर्षदेखि पानी आउन छोडेकोमा भने किसानको दोष
लाग्दैन. यो नियमको उल्लङ्घन गरेमा पूर्व साहस (२५०) दण्ड हुन्छ।
पानीको निकास बन्द भएको कोही दिन पनि।

पाँच वर्षदेखि बिग्रेका बाँध नगरी पनि बाँधको स्वामित्व हराउँछ,
तर आपत्कालमा आक्रमण आदि सङ्कटपछि उपेक्षा गरेकोमा भने स्वामित्व
हराउँदैन.

तलाउ बाँधहरू नया बनाएमा पाँच वर्षसम्म, ~~...~~ बिग्रेको
मर्मत गरेमा तीन वर्षसम्म, वन फँडानी गरी नयाँ जमीन आबाद गरेमा तीन
वर्षसम्म, बाँझो जमीन जोती खेत बनाएमा चार वर्षसम्म सरकारी कर माफी हुन्छ
कुनै बाँझो जमीन अर्कालाई बन्धक वा बिक्री गरिदिएमा पनि दुई वर्षसम्म
सरकारी कर माफी हुन्छ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विनप्रावधानेम— खनेर बनाएको कुवाबाट को पानी लाग्ने. नद्यामतृ— नदी खोल्साको पानी लाग्ने, निवद्यामतृ— नदीमा बाँध बाँधी पानी लाग्ने, नदी मातृक— नहरको पानी लाग्ने, केदार— खेत, आराम— बगैंचा, मधुवाक— को ... भएको ... सार्वजनिक जग्गामा खेती गरेर बाली उब्जाउ गर्नेहरू ... ... लाई ... गर्नु हुँदैन. ... ... हुन्छ.

प्रकाम— स्वदेश, अवकाश— ... यतातर्फ जाने ... कर्षक, आधि— ... भोगबन्धक, ... — जग्गाको आम्दानी ... अर्थात, विसृष्ट— ... ... जग्गा ... पानी ... लाई आदेश ... पानी भएको ... गर्नुपर्दछ. ... ... लाई दण्ड हुन्छ.

आफ्नो पानो ... पानी ... लाई र ... ; आफ्नो ... अरूलाई दिई ... पानी ... लाई पनि ६ पण दण्ड हुन्छ.

क्षेत्र अ. ९.

६१ प्रकरण ... (घ) ... (गौचालाको जमीन)

६२ प्रकरण समयस्थापना— ... आफ्नो ... पानी ... लाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ. ... (... देवता ...), देवता ... जमीनमा ...

८ आफ्नो ... हिँडेको ... लाई ... र ... सहस्र साहस (५००), ... उत्तमसाहस (१०००) दण्ड हुन्छ. ... छोडी ... दोष लाग्दैन।

... गाउँमा ... संख्या ... ।

बाली बिगार्ने—

... प्रथम ... १२ पण, ... २४ पण, ... ४८ पण, ... ६००, ... २००, द्रोणमुख (४०० गाउँको ...) ... ५००, स्थानीय (८०० गाउँको ...) ... १०००, ... गाउँलाई ... दण्ड हुन्छ. ... ।

खेतीको जमीन ... खेती गर्नेलाई ... जग्गा धनीलाई र खेती गर्नलाई ... जमीन ... छोडिदिनेलाई ... दोष, ... १२ पण दण्ड हुन्छ।

... आफ्नो ... ब्राह्मणलाई ... पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ.

... साहस (२५०) दण्ड गर्नु. ... पूर्व

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

~~पोतानैलुभर्ने भूमि~~

पोतानैलुभर्ने भूमिकिने पोतानै गर्न पोतानैलुभर्ने गाउँमा बसन आएमा बैंचने को आफ्नै आदि सबै बस्तुमा स्वामित्व हुन्छ। वालियामा स्वामित्व हुँदैन। भूमि केन्द्रको सम्पत्ति मानिन्छ र त्यो सम्पत्ति भूमि किन्नेको हुन्छ।

अबाद नभएको जमीनलाई स्वामीले अबाद गर्न नसकेमा सर्वै बिबेका अर्को सके मानिसले बनजोत गरि तथा पाँच वर्ष सम्म भोग गरि ~~[illegible]~~ खेती गर्दा रुखहरू लाउने बगैंचा लाउने आदि गरेको खर्च नदिएर त्यो खेत भूमिस्वामीलाई फिर्ता दिए।

~~[illegible]~~ आफ्नो जमीनका स्वामीहरू ~~[illegible]~~ आफ्नो भएको जमीन छोडेर अर्को गाउँमा बस्न गएपछि उसका जमीनको अनन्त उपभोग गर्न पाइँदैन।

गाउँको आदेश ~~[illegible]~~ आफ्नो गाउँको नियमको पालन गरिन्छ त्यो गाउँमा जीविका गर्दै बस्ने ठेकेदारले पनि सोही पालना गर्नुपर्दछ। नयाँ देश (१ योजन) १ सय अढाइ पनका घुम्ने व्यक्तिले गाउँको नियम पालना गर्नुपर्दछ।

गाउँको आदेशले चोरी गर्ने ~~[illegible]~~ नगर्ने मानिसलाई गाउँबाट निकालिदिएमा २४ पण दण्ड हुन्छ। गाउँले निकालेको सय ग्रामवासीको समुदायलाई उत्तम साहस (१०००) दण्ड गर्नु।

चोरी गरी गाउँबाट निकालिएका मानिस फेरि गाउँमा आए त्यो अर्कोको धन जफत गरी सेवामै दण्ड हुने।

गाउँको बाटोमा ८०० हातपर पशुहरूका कारण खेतको घेरा बनाई बाँध बनाउनु।

पशुहरूको बाटोमा नियमले ध्यान राखी छेक भएको खेतको पशुलाई जरीवाना वा पनि ~~[illegible]~~ छोडिदिनु।

गौचर खेतको जमीनमा आएका पशु ~~[illegible]~~ अपराध गरेका पशुहरूलाई प्रत्येक पशुको चौथाइ पण, गाई घोडा ~~[illegible]~~ आधा पण, भेडाबाख्रा पशु भए एक पशुको सोह्रौँ भाग ~~[illegible]~~ निर्धारित गर्नु। घाँस खुवाउने स्वामीको दोष ~~[illegible]~~ दिनमा बसेर चौथाइ दण्ड लिनु। गाउँका देवताको लागि छोडिएका पशु १० दिन भित्र ब्याएका पशु वा गाउँ ~~[illegible]~~ दिएको पशु हरूलाई दण्ड नदिने।

~~[illegible]~~ चोराबाहरूले घाँस खाइदिएमा नोक्सानीको हिसाब गरेर सबको दुगुना दण्ड गर्नु।

किसानको अधिकारलाई नजानिकन बिगार्ने पशु बाँध्नेलाई १२ पण, सबै छोडिदिनेलाई २४ पण, खेतमा पालेलाई सबको आधा १२ पण, दण्ड गर्नु। वा ~~[illegible]~~ खेतबारीमा नोक्सान भएमा त्यसको दोब्बर दण्ड गर्नु। वा खलो अन्नको भाग नराखेमा त्यसमा पनि दोब्बर दण्ड गर्नु, नोक्सानीको मूल्य पनि दिनुपर्दछ।

अन्न भएको ~~[illegible]~~ मार्ग पशुहरूको ~~[illegible]~~ पनि नगाइने (पशु) हरूले खान लागे मानिसलाई मर्न दिनेहरूलाई मारपीट गरिकन हटाइदिनु। पशुहरूलाई डोरी लिएकोहरूले हानेर धपाइदिनु। आफ्नो किसान खेतको हिंसा गरेमा दण्ड पाउनेमा सबैभन्दा जेठाको दण्ड हुन्छ, धपाउने मानिस आइलाग्ने अथवा ~~[illegible]~~ सबकामा कहिलेकाहीं कारहरूलाई पनि छेकथुन आदि गरिनुपाएको दिनुपर्दछ।

खेतको बालीको नोक्सानीको विवरण मान्नेछ।

अर्थ सम्बन्धी कार्य—धेरैजसो किसान गर्नेले गाउँको व्यवस्थाको पालन गर्नेछन्। ~~[illegible]~~ गाउँका मानिसहरूको सम्झौतामा कबोल गरेर पनि कार्यकर्ताले काम गरेन भने ~~[illegible]~~ गाउँजीलले ~~[illegible]~~ दोब्बर दण्ड गर्नुपर्दछ। यसमा गाउँको ~~[illegible]~~ काम नगरेमा कामको ज्यालाको दोब्बर दण्ड गर्नु। कामका निमित्त नगाइ लिएर काम नगरेको सय पनि भएपछि गाइको दोब्बर दण्ड गर्नु। पूरै ~~[illegible]~~ उपभोग आफूले दिए सहित नदिएमा पनि सबको दुगुना दण्ड गर्नु।

नाचगान आदि हुँदै कालमा फिर्ता गर्नु बजाउनेका परिवारले दण्ड दिनु। एकोहोरी भएकोमा आफूले दिनुपर्ने चन्दाको दोब्बर दण्ड गर्नु।

गाउँका हितैजनामा जनलाई हुने कुरा बोलाउने मानिसलाई सबैले मान्नु। नमान्नेलाई १२ पण दण्ड गर्ने त्यसो हितकुरा गर्नेलाई सबैजना मिलेर मारपीट गर्ने प्रत्येकलाई अपराधको ~~[illegible]~~ दोब्बर दण्ड गर्नु। त्यस कुरालाई पनि दण्ड गर्नु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धनिक–साहु । धारणिक–ऋणी । व्याज–ब्याज । उपार्जित–३६
प्रक्षेपवृद्धि– मूल धनको गोलमाल गरेको ब्याज ।
ऊप– ग्रहणधनको गोल ।

गरुको प्रभाव

गाउँघरको समाजमा ब्राह्मण सबैमा मुख्य हुन्छ. [illegible] घरमा यो मुख्य ब्राह्मणलाई उसको चाहिँदो चलन चलाउन दिनाई चलाउँछ.

यो कुराबाट देश जाति कुल सम्बन्धी रीतिथितिको पालन गरेर मात्र चल्नुपर्छ ।

(जाति देशलाई हित हुने सीमा [illegible] बाटो अपनाएर धर्मबिहित बाटो गाउँलाई बताउँदै [illegible] [illegible] गर्ने गाउँका पञ्चभद्रभलादमीहरूको प्रिय हित हुने काम गर्नुपर्छ ।

६३ प्रकरण ऋणाधार (ऋणलेनदेन)

~~१०० रुपैयाँको [illegible] [illegible] [illegible]~~

कौटिलीय तथा नारदले अनुसार ऋणादानको —
१०० रुपैयाँको एक महिनाको ब्याज १.५० (अर्थात् सयकडा अठार १८) व्यापारीहरूको धर्मसङ्गत हुन्छ. धीताको बनिया व्यापारीलाई [illegible] को सयकडा ६० पनि [illegible] [illegible] र वनजङ्गल लाइन व्यापारीलाई १० रुपैयाँ (सयकडा १२०) समुद्रयात्राको व्यापार गर्नेलाई महिनाको २० रुपैयाँ (सयकडा २४०) ~~[illegible]~~ वढी गर्न मिल्दैन. [illegible] वढी व्याज गर्ने गरेको ठूलो साहू (२५०) दण्ड हुन्छ, [illegible] दर्शाउने साक्षीलाई पूर्वमा [illegible] को आधा दण्ड हुन्छ ।

हजारौं लोकको योगक्षेम गर्नसक्ने सक्षम ताधनी (साहु) धनिक (ऋणी) को [illegible] अनुसार गर्ने गर्नु ।

आफ्नो व्यवहारमा यस्तो नमिल्दा पनि डेढी लिनुपर्दछ. [illegible] पनि पाई लिन [illegible] [illegible] मोलबढाउँदा ब्याज लाउनु. प्रक्षेपवृद्धि– मालको मोल बढाएको ब्याज– उपज मूलधनमा आधा लिन पाइन्छ. कृषकलाई आफ्नो खेतीको धानको बाली चौथो वर्षमा [illegible] एक वर्षको मात्र लिनु.

[illegible] भाग्नी चौं [illegible] परदेशमा रहेको कुरामा परेर [illegible] को सम्पत्ति लिएको धनको मूल बाहेक ब्याज लिन पाउँदैन. दिनेलाई [illegible] वाधा भए तापनि [illegible] दिएर पछि पनि [illegible] मात्र [illegible] लिनेलाई [illegible] [illegible] दिन्छ भने [illegible] धनको चौथाइ दण्ड गर्नु. [illegible] दिएर धेरै दिनको मात्र [illegible] बढी मागेमा बढीलाई [illegible] चौथाइ दण्ड गर्नु. [illegible] को एक भाग लिनेले [illegible] दिनु.

~~[illegible] [illegible] [illegible]~~

चौं सत्रयज्ञको यज्ञमा लागेको वा रोगग्रस्त भएको वा [illegible] गुरुकुलमा रहेको अथवा बालक (नाबालिग) अकिञ्चन मानिसले ऋण दिन ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] पनि [illegible] [illegible] दण्ड हुन्छ. कुनै कारणवश भएर साहुले नबुझेमा [illegible] [illegible] [illegible] धनहरू नै [illegible] को जिम्मामा [illegible].

दशवर्षसम्म उपेक्षा गरिएको ऋण सम्बन्धित साहुको अधिकार हुँदैन तर नाबालक, वृद्ध, दीर्घरोगी, सङ्कटमा परेको, परदेश गएको, देशत्यागी, [illegible], मरेर गएको भए दशवर्षपछि पनि साहुले ऋण पाउने हुन्छ ।

ऋणी भएमा उसको छोराले ऋण तिर्नुपर्दछ, छोरा नभए [illegible] [illegible] [illegible], सगा [illegible] वा जमानी हुनेले तिर्नुपर्दछ. धन जमानी हुने बाहेक [illegible] जमानी हुनेले तिर्नुपर्दैन. ~~[illegible]~~ बालक जमानी [illegible] हुँदैन. यो स्थानमा [illegible] [illegible] कोही [illegible] को ऋण छोरा नाती अंशियार [illegible] [illegible] तिर्नुपर्दछ ।

जोवन, विवाहसम्बन्धी [illegible], [illegible] क्रयविक्रय का [illegible] कालको [illegible] [illegible] धन जमानी हुने भए पनि उसको छोरा बुझाउनुपर्दछ.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकजनाले धेरैजनाको ज्यान लिएकोमा एकजना उपर एकजना वा दुईजनाले एकैपटक उजूर गर्नु, अभियोगले [illegible] छोडे बाँकी लागेको जस्मा एकै अभियुक्त उपर अनेक बादीले एकै पटक उजूर गर्न हुन्छ. धेरैजनाको ज्यान खाने अभियोगले आफ्नो एको अभियोगबाट पछिल्लाहरूको पछिबाट गरि कसैलेगर्नुपर्दछ। अथवा पैलाको वैदिक ब्राह्मणको ज्यान पहिले लिनु.

छोराछोरीहरू लोग्ने-स्वास्नी, बाबु-छोरा, भाइ-भाइले परस्पर मा लिएको ज्यान कराउन पाउने हुँदैन, अर्थात् स्वामित्व उजूर बाजा आफैं आफैंले मिलाउनुपर्दछ। (बालनिर्णय गर्नुहुनेछ)

खेतीगर्ने छन् र राजकर्मचारी छन् लाई आफ्नो आफ्नो काम गर्नलागेको बेलामा साहुले पक्रन हुँदैन. ज्यानैछ भने कसोल गर्ने स्वास्नीलाई लोग्नेले लिएको ज्यानमा पक्रन हुँदैन, तर [illegible] बटेमालाई [illegible] मा भने लोग्नेले लिएको ज्यानमा स्वास्नीलाई पक्रन हुन्छ. स्वास्नीले लिएको ज्यान विदेशमा गएकी लोग्ने परदेश गएकोमा लोग्नेलाई पक्रन हुँदैन.

साक्षी:- अभियोग उपर साहुले उजूर गरेमा अभियोग कायम गर्न मंजूर गर्दछ भने यसो हुन्छ, मंजूर गर्न भने विश्वासपात्र साक्षी हुनुपर्छ। मुद्दा गरिएका साक्षी छन् कम्तीमा तीनजनालाई प्रमाण मान्नुपर्दछ, दुईथरिले मात्र भने दुईजना साक्षी प्रमाण हुन्छ, ज्यानको विषयमा ५ जना साक्षी प्रमाण [illegible]

साक्षीमा लाग्ने (सहाय) अनर्थी ([illegible] विरुद्धपक्षको) साहु असामी, वैरि [illegible] (अन्धो बहिरो आदि) राजदण्ड पाएको [illegible] लाई [illegible] हुँदैन. आफ्नो बाबु-छोरा, इष्टमित्र भाइ-भाइ हुन र एक वैदिक ब्राह्मण, गाउँले मान्छे [illegible] सेवक, कुष्ठरोगी चोरकाम गर्नेको [illegible] चण्डाल, [illegible], अन्धो बहिरो, लाटो, अहङ्कारी, स्त्रीजाति, [illegible] नाबालिग हरू लाई साक्षी लिन हुँदैन. [illegible] आफ्नो आफ्नो वर्गभित्रको झगडामा साक्षी हुन्छन्. [illegible] गोप्य, [illegible] चोरी [illegible] आदिको मुद्दामा भने वैरी बाहेक सबैलाई अरूमाने साक्षी लिन हुन्छ. [illegible] एक स्त्री, एक पुरुष, [illegible] वस्तो [illegible] पनि [illegible] बाहेक साक्षी हुन सक्छ.

मालिक हरू नोकरहरूको, मालिक आचार्य हरू शिष्यको, आमा बाबु हरू छोराको; किंवा नोकर चाकर हरू मालिकको, शिष्य हरू मालिक आचार्यको छोरा हरू आमा बाबुको पनि [illegible] आफ्नो साक्षी हुन सक्दछन्।

[illegible] मालिक चाकरको [illegible], [illegible] शिष्यको, बाबु आमा छोराको [illegible] उनले मालिक आचार्य बाबुआमा [illegible] दुहोश्, चाकर शिष्य छोराले [illegible] पक्रनैवा गर्नु.

साक्षीको निर्णय [illegible]

ब्राह्मण, जलको घडा र आगो अगाडि राखेर साक्षीलाई गराउनू। त्यसमा ब्राह्मणलाई सत्य कुरा भन्नू, क्षत्रिय वैश्य भए झूटो बोलेमा तिम्रो धर्म गरेको फल हराउनेछ, दानमा ... लिएर शत्रुको घर भीख माग्न जानु पर्नेछ भन्नू. शूद्र भए तिम्रो जन्मदेखि मरणसम्मको पुण्यको फल सबै राजालाई हुनेछ, राजाको पापजति तिमीलाई लाग्नेछ, दण्ड पनि हुनेछ. पछि पनि थाहा हुनेछ. आफूले देखेको सुनेको ठीकसँग एकचित्त गरी सत्य कुरा भन्नू.

साक्षीले सात दिनसम्म पनि भनेनन् भने अमनपाइदिनको १२ पण दण्ड गर्नू, ४५ दिनसम्म पनि नभनेमा मुद्दाको द्रव्य साक्षीले तिर्नुपर्छ।

साक्षीहरू कुनै कोही केही भन्ने कोही केही भन्ने भएमा बहुमतले साक्षी पवित्र विश्वासी धेरै छन् त्यसैमा निर्णय गर्नु - दुवैतिरका साक्षी उस्तै भएमा बिचको कुनै पक्ष लिएर निर्णय गर्नू ... मुद्दा परेको द्रव्य राजाले लिनू.

साक्षीहरूबाट थोरै द्रव्य प्रमाणित भयो भने उजुरी गर्नेले बढता भनेको जति पञ्चगुणा दण्ड तिर्नू. साक्षीहरूले उजुरगर्नेको भन्दा बढता प्रमाणित गरे भने त्यो बढीजति राजाले लिनू.

उजुरी गर्नेको मूर्खताले गर्दा लेख्नेमानिसले नसुनेको अथवा लेखकको चित्त कुनै बिगारीको ... पीडित भएर लेखकले गडबड गर्ने पनि विचार गरेर ... साक्षीको प्रमाणबाट जान्नुपर्दछ.

साक्षीहरू मूर्ख भएर ... देश काल काम कुरा बिगारेमा ... देश फाल्नेमा पूर्वसाहस (२५०) काल फाल्नेमा मध्यमसाहस (५००) काम नै फाल्नेमा उत्तमसाहस (१०००) दण्ड गर्नू -

भन्ने शुक्राचार्यका अनुयायी भन्छन्; कपटी साक्षीले धुर्त भएकोले कुनै कार्य नभएको गराइदिएर, भएकोलाई बिगारिदिएर त्यसलाई त्यो द्रव्यको दश गुणा दण्ड गर्नू भन्ने गुरुका अनुयायीहरू भन्छन्. मानवाचार्य गर्दा कुनै पनि साक्षीहरूलाई शास्ति दिएर मार्नै भन्ने बृहस्पतिका अनुयायीहरू भन्छन्. कौटिल्य भन्छन् कि त्यसो होइन. पक्का साक्षीले भनेको कुरा पुग्नुपर्दछ, नपुग्नेलाई २४ पण दण्ड गर्नू, अधुरो भन्ने साक्षीलाई त्यसको आधा (१२ पण) दण्ड गर्नुपर्दछ.

देश काल निकट रहेका साक्षीलाई वादीले ल्याएर सताउनुपर्दछ, राजाका वा नजिक भएका पनि रक्षा गर्ने साक्षीलाई सबै त्यस प्रकारको आज्ञाले मिलाउनू।

इति — ३–११ अध्याय पूर्ण

ऋणादानः पूर्णः

६४ प्रकरण — औपनिधिक (धरौट)

धरौटको विषयमा पनि ऋणप्रकरणमा भनेको सबै कुरा लागू हुन्छ

२५ २८

१२ अध्याय

६४ प्रकरण

औपनिधिक (धरौट)

उपनिधि न्यास निक्षेप यी सबै शब्द धरौटलाई बुझाउछन्। जस्तो — आफ्नो कुरा अर्काले लो नष्ट होओस् आदि इत्यादि बुझाउदछ [illegible] साक्षीका द्वारा प्रमाणित हुन्छ त्यसै। उप निधि — धरौट पनि धरौट लिनेले [illegible] इत्यादि बुझाउँदछ साक्षी नभएको मा साक्षीका द्वारा [illegible] गरिने हुन्छ। आधि — धितो [illegible], अन्वाधि — [illegible] विषय पनि उपनिधि — धरौट सरह नै हुन्छ।

शत्रुदल डाकू लिएर आक्रमण गरी [illegible] भोग्नेहरू किना चोर डाकूहरूले गाउँ बस्तीहरूको समेत गोठ घरमा आगो पानीको उपद्रवबाट नाश भएका उठाउन नसकिने बाढीका [illegible] नाश भएमा वा केहीमा [illegible] नाश भएमा [illegible] वा [illegible] पानीमा डुबेमा वा गाउँ [illegible] नासो [illegible] [illegible] जोगिएको नष्ट भए [illegible] नासोको धरौट [illegible] बुझाउदछन्।

अर्काले धरौट राखेको वस्तु धरौटवालाले उपभोग गर्नाले [illegible] उपभोग गर्दा [illegible] बुझाउँदछ, १२ पण दण्ड पनि हुन्छ। उपभोग गर्दा [illegible] नासोको नष्ट [illegible] पनि [illegible] २४ पण दण्ड पनि हुन्छ। उपभोग गर्ने आफ्नै आज्ञा भए पनि मर्दछ [illegible] २४ पण दण्ड पनि हुन्छ धरौट लिने [illegible] विशेष आपत्तिमा परेको नष्ट धरौट राखेको [illegible] लाग्दैन।

धरौट राखेको वस्तु अर्कालाई [illegible] गरेमा [illegible] गर्नमा [illegible]

२५

नचाउन लागेमा राखेको जात चौबरि दिनुपर्दछ भन्ने यसको प्रसङ्गमा दण्ड पनि हुन्छ. लहाबहा भएमा अरु जे लागेका पनि वस्तु नाशिदिई धितोवालालाई दण्ड हुन्छ.

धितो राखेको वस्तु नासिए वा हराए मा भोगबन्धक राखेको विषयको हुँदा ... निश्चित गरेका बखत धितोमा चौथाइ भाग पनि उसै बुझाउनु ...

[illegible] राखेको गोरु गाई आदि जीवित वस्तु आदि भोग गरी ... बढेको भोग पनि हुँदैन. [illegible] ... उत्पन्न हुने कुरा ... वस्तुलाई आफ्नो उपभोगमा ल्याउने ... भएको भोग भन्नाले मानिसलाई ... पर्दछ भोग पनि ... गरी लिनुपर्दछ.

धितो राखेको [illegible] अवधि बितेपछि ... पाउँछ. आफ्नो ... सयमा दण्ड हुन्छ. ... नहुने ... पूरा भएका जिम्मामा ... आफ्नो ... धितो राखेको वस्तु ... आफ्नो ... पनि हुन्छ. बन्धक धितो राखेको वस्तु नाश गर्न पाइँदैन. धितो राख्नेले ... साक्षी ... धनीको ... अनुमति लिएर बिक्री गरी आफ्नो ... हुन्छ? अथवा आधि ... को आधि ... भएको ... हुन्छ.

धितो राखेको — ... पनि हुन्छ राखेको वस्तुको ... भोग ... लिनुपर्दछ.

साहु धनीको ... धितो राखेको वस्तु ... भोगबन्धकको मूल्य ... दिनुपर्दछ ... दण्ड पनि दिनुपर्दछ.

अरु पनि धितोमा पनि ... हुन्छ. ... आदेश अर्थात् ... अर्काको ... दिएको र अन्वाधि अर्थात् ... अनुसार हुने कुरा. ... अन्वाधि लिएर ... पुऱ्याउनु ... भएको ... बुझाउनुपर्दैन. ... बुझाउनुपर्दैन. अरु पनि याचितमा पनि हुन्छ.

२५

याचितक— माग्नी लिएको. अवक्रीतक— भाडामा लिएको वस्तु भाडाको लिएको छ उसै फिर्ता बुझाउनुपर्दछ. प्रेष— ... आदि ... उपनिधि— ... हानि ... भएमा ... दिएको ... हानि ... गर्नु पर्दैन.

विक्रीयासम्प्रदान अर्थात् आफूलाई ... बेचेको ... दिएको ... देशकाल अनुसार ... आएको मोल र ... जान्नुपर्छ. अरु पनि उत्पादन ... हुन्छ. ... देशकालमा ... मोलमा ... दिएको ... पनि ... बुझाउनुपर्दछ. ... बिक्री ... गर्दा ... बुझाउनुपर्दैन. ... मोलमा ... बुझाउनुपर्छ. बिक्री गर्दा ... नबुझाउनुपर्ने ... बुझाउनु. अर्काको माल बिक्री गरी ... लिएको ... हानि ... अर्को ... मोल भएको ... दिएको ... पर्दैन. ... देशकालमा ... अरु देशकालमा बिक्री गर्दा माल को मोल ... आदि हिसाब गरी ... मोल ... गराई ... बिक्री गर्ने ... वस्तुको मोल ... माल धनीलाई दिनुपर्दछ. ... उत्पादन ... हुन्छ. विक्रीयासम्प्रदानको विषय बताइयो।

निक्षेप— अर्थात् ... अरुलाई जिम्मा दिएको ... को विषयमा पनि उपनिधि ... हुन्छ. यो ... राखेको माल अर्काले दिएमा ... भएको ... नासिएको ... बुझाउनुपर्दछ ... राखेको वस्तु ... लिएको ... आगो ... नासिएको ... हुनुपर्दछ. ... लाउनु ... लिनुपर्दछ ... साक्षी ... पनि ...

पनि।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रजातन्त्र नआएर [illegible] पनि त्यो विषय माथि [illegible] लाई [illegible] हुन्न. त्यस्तै [illegible] भोज गरेर त्यो [illegible] पनि [illegible] [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] लाइन.

त्यस्तै [illegible] प्रजातन्त्र [illegible] केही [illegible] प्रजातन्त्र [illegible] जान्. [illegible] [illegible] त्यो [illegible] [illegible] हुन्छ [illegible]

त्यस्तै [illegible] कुनै [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ [illegible] नामो [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] त्यो [illegible] गर्नु.।

त्यस्तै कुनै [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] जानु. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ, [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ.

त्यस्तै [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

धर्मस्थल [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सोधपुछ गर्नुपर्दछ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्नुपर्दछ. [illegible] [illegible] विवाद आदि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गरी निर्णय गर्नुपर्दछ।

[illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] गर्दा ~~[illegible]~~ गरेर गरी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्नुपर्दछ।

इति

[illegible]

२८-२-२७ [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]-
([illegible] [illegible] [illegible] नेपाल.) २८ [illegible]

~~[illegible]~~ [illegible] आर्य [illegible] [illegible] आर्यजाति [illegible] [illegible] कुनै आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] १२ पण, वैश्यलाई भए २४ पण आर्यलाई भए ३६ पण, शूद्र लाई भए ४८ दण्ड हुन्छ. [illegible] [illegible] शूद्रलाई भए पूर्व [illegible] (२५०) वैश्यलाई भए [illegible] (५००) [illegible] भए [illegible] (१०००) ~~[illegible]~~ ब्राह्मणलाई भए वध दण्ड हुन्छ, [illegible] (साक्षी) [illegible] [illegible] दण्ड हुन्छ.

(नागरिक) [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible], आर्यजाति [illegible] [illegible] [illegible] हुँदैन।

[illegible] [illegible] आर्यजातिलाई [illegible] [illegible] आर्यजाति लाई [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्नुपर्दछ।

आफूलाई आफैले [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ. आफै [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आर्य [illegible] [illegible] दण्ड [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पाइँछ।

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] जातिका [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आर्य [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] लाई [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ. [illegible] ([illegible] [illegible] [illegible] आफू [illegible] [illegible] पाइँछ

~~[illegible]~~

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भाडा वा धितोको आफ्नो मालमा राखे आफ्नामुनि [illegible] लाई उपयोग गर्ने मालिक लाई पूर्वसाहस (२५०) पोशाकलाई उपयोग गर्नेलाई मध्यमसाहस (५००) कपडा वा धितोलाई आफैले वा अर्काद्वारा दूषित ~~[illegible]~~ (दण्ड हुन्छ) गराएमा मोल तिराउँछ. [illegible] पानि [illegible] पर्छ, त्यसको दोब्बर दण्ड पनि हुन्छ।

कसैले आफ्नो आफ्नो [illegible] बिक्री [illegible] गरेको [illegible] आफ्नो [illegible] हुँदै, मालिक काम [illegible] आफूले [illegible] । [illegible] पर्छ, मालिकको [illegible] आर्थ (चौथो) हुन्छ. [illegible] [illegible] [illegible] पनि हुनछ । [illegible] [illegible] नतिने [illegible]।

कसैलाई [illegible] कामगर्न पाउँदैन दण्ड [illegible] हुनसक्छ अर्थको सम्बन्ध, [illegible] पत्नीहरूको, [illegible] काम [illegible] अनुसारको [illegible] हुँदैन।

[illegible], [illegible] पाएको, [illegible] पाएको, [illegible], [illegible] दास [illegible] [illegible] लाई [illegible] [illegible] लाउने, विदेशमा [illegible] गर्ने, [illegible] दण्ड (ती [illegible]) लाई ~~पूर्वसाहस (२५०)~~ पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ।

दासलाई [illegible] [illegible] लाई १२ पण दण्ड हुन्छ, त्यसलाई [illegible] [illegible] गर्नुपर्छ। दासको [illegible] [illegible]।

आफ्नो [illegible] मालिकबाट जन्मेको सन्तान [illegible] दासी [illegible] [illegible] भए [illegible] अधिक [illegible] पनि अपराध हुन्छ।

दास वा दासीलाई [illegible] लाई १२ पण हुन्छ. [illegible] [illegible] गर्ने [illegible] [illegible] ।

~~[illegible]~~ दासको [illegible]

कामका— ज्यालामा काम गर्नेको मालिकले कामगर्न [illegible] र नलिएकै [illegible] । कामगर्नेको कबोलबमोजिमको वेतन पाउँछ । [illegible] कबोल नगरेको भए पनि काम (~~[illegible]~~) को अनुसार ~~[illegible]~~ [illegible] वेतन पाउँछ । खेती गर्नेले धानको, गोपालले घ्यूको, व्यापारीले आफूले [illegible] बिक्रीका मालको दशभागको एक भाग कबोल नगरेको भए पनि वेतन पाउँछ. [illegible] [illegible] [illegible] पर्छ । [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] आदि [illegible] वेतन पाउँछ, अथवा [illegible] सो बमोजिमको वेतन पाउँछन् ।

वेतनसम्बन्धी विवादमा साक्षीहरूको भनाइमा निर्णय गर्नुपर्छ साक्षी नभएमा ~~[illegible]~~ [illegible] निर्णय गर्नु ।

कामदारले (वेतन लिइसकेपछि) [illegible] वेतनको दशगुणा अथवा ६ पण दण्ड गर्नु, [illegible] गर्नेलाई १२ पण अथवा [illegible] दण्ड गर्नु ।

नदीको मेल, आगाको [illegible], चोर डाका, [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] आफ्नो [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] पनि [illegible] वेतन दिनु. [illegible] [illegible] लाई [illegible] [illegible] हुन्छ । [illegible] दण्ड

~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] बमोजिम [illegible] वेतन पाउँछ. ~~[illegible]~~ अथवा [illegible] दण्ड हुन्छ।

इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यदि बाधोतेनी आफ्नामा गर्ने आफ्नुजस्ती पशुलाई दुरुपयोग गर्ने मालिक
लाई पूर्वसाहस (२५०) पोथीलाई दुरुपयोग गर्नेलाई मध्यमसाहस (५००) र
कन्या बाधोनीलाई आफैं लोभ वा अर्काद्वारा दूषित ~~[illegible]~~ (दण्ड हुन्छ
गराउनमा मोल घाउछ. शुल्क पनि कन्यालाई दिनुपर्दछ, त्यसको दोबर दण्ड पनि हुन्छ
कसैले आफैं आफूलाई [illegible] पनि त्यसको स्त्री आर्या नै हुन्छ; मालिक
काम दास गरी [illegible] आफ्नो कमाएको। बाबुको अंशमा पनि पर्दछ, त्यो
मालिकको धन नभएमा त्यो आर्य (स्वतन्त्र) हुन्छ. यस्तो किसिमका संग
[illegible] दास नभएका [illegible] पनि पुग्दछ। [illegible]
नाते [illegible] हुँदैन।

कसैलाई [illegible] कामगरी पनि त्यो दण्ड [illegible] हुन सक्दैन
आर्यको सन्तान, शूद्र [illegible], [illegible] काम [illegible] अनुसारको
आधा मोल तोकी दिनु पर्दछ।

[illegible], [illegible], बन्धक [illegible], किनेका, यस्तो
दास [illegible] लाई [illegible]
नीच काममा लाउने, विदेशमा लगी बिक्री बन्धकी गर्ने, आर्यको दास
लाई [illegible] बिक्री बन्धक गर्नेलाई ~~पूर्वसाहस (२५०)~~ ([illegible])
दण्ड
पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ।

दासलाई [illegible]
दण्ड हुन्छ, त्यसलाई [illegible] १२ पण
[illegible] दासको
आफ्नो धनी [illegible] हुन्छ
[illegible] आत्मसमेत अदास
[illegible] अदास हुन्छ।

दास वा दासीलाई [illegible] बिक्री गर्ने
लाई १२ पण हुन्छ. [illegible]
[illegible]।

दासको विषयको विचार सकियो।

कामको — [illegible] काम गर्नेको [illegible]
[illegible] कामगर्नेको [illegible]
वेतन पाउँछ। [illegible] काम ([illegible]
[illegible] चलेको वेतन पाउँछ। खेतीगर्नेले धानको, गो
पालनले घ्यूको, व्यापारीले आफ्नो [illegible] बिक्रीका मालको
दशभागको एकभाग [illegible] वेतन पाउँछ। [illegible]
[illegible]
काम ([illegible]) [illegible] पाउँछ।
[illegible]
वेतन पाउँछ। अथवा जानेसुनेको [illegible]
वेतन पाउँछन्।

वेतन सम्बन्धी विवादमा साक्षीहरूको भनाइमा निर्णय गर्नुपर्छ
साक्षी नभएमा [illegible] निर्णय गर्नु।

कामगर्ने [illegible] वेतन नदिनेलाई वेतनको दशौंश अथवा ६ पण
दण्ड गर्नु, [illegible] १२ पण अथवा वेतनको [illegible] दण्ड गर्नु।

नदीको वेग, आगोको ज्वाला, चोर डाका, हिंसक जन्तुको [illegible]
[illegible]
जानेसुनेको [illegible] वेतन [illegible]
[illegible] दण्ड
हुन सक्दैन।

[illegible] मजदुरहरूको वेतन
पाउँछ। [illegible] दण्ड हुन्छ।

इति

६६ प्रकरण —
कर्मकर व्यवस्था — कामगर्नेहरूको विधान,
ज्यालामजदुरी — घोडेगाडीको काम गर्ने।

ज्याला लिएर काम नगर्ने ज्यामीलाई १२ पण दण्ड हुन्छ, बोलाएर बमोजिम काम गराउनू।

[illegible] इकरार काम नभए कोही वा रोग लागेको कोही वा बिरामी परेको कोही काम गर्न असमर्थ भएको भने [illegible] ज्यामीले फुर्सत पाउँछ, [illegible] अर्को द्वारा काम गराए पनि हुन्छ। अथवा मालिकले [illegible] उसलाई दिनेजति ज्यालाले अर्कोबाट काम गराए पनि हुन्छ।

[illegible] भनाइबमोजिम अरूलाई काम नलगाउनू, अथवा पनि अर्काको काम गर्दिन भन्ने बोलकबोल नभएकोमा मालिकले उसलाई काम लगाए वा ज्यामीले काम गर्दिन भने १२ पण दण्ड गर्नू। ज्याला लिएर मालिकको काम पूरा नगरी [illegible] मालिकको इच्छा बिना अर्काको काम गर्न हुँदैन।

कामगर्न उपस्थित भएको ज्यामीलाई मालिकले काम लगाएन भने काम गरिसकेको हुन्छ भनी अरू आचार्यहरू भन्छन्, कौटिल्य भन्छन् कि त्यसो होइन, कामगरेमात्र वेतन पाउँछ, नगरेको कामको वेतन हुँदैन। यो अलि काम गरेपछि मैले गर्ने बाँकी काम लगाएन भने काम गरिसकेको हुन्छ। [illegible] आफ्नै मालिकको इच्छाबिना [illegible] देश काल कार्य पारेर काम अर्को नाइ गरी बिगारेमा काम गरेको ठहर्दैन। बोलकबोल भएभन्दा [illegible] बढी काम गरेमा ज्यामीको परिश्रम खेर जानेछैन हुँदैन, बढी कामको पनि वेतन दिनु पर्दछ। ज्यामीहरूसम्बन्धी विधान पूर्ण भयो।

~~घोडेगाडीवालाको काम~~

~~माथि भनेको विधान घोडेगाडीवालाहरूलाई [illegible]~~ लाग्नमा पनि लाग्दछ।

घोडेगाडीवालाको काम

घोडेगाडीको काम गर्नेहरू कुनै अरूको काम गर्ने, कुनै आफ्नै काम गर्ने पनि हुँदा रहेछन् — माथि लेखिएको विधान घोडेगाडीवाला अरूको काम गर्नेहरूमा पनि लाग्दछ। तीमध्ये भएर कामगर्नेहरूको कामको अवधि सात दिनको हुन्छ; एक सङ्घले ७ दिन काम गरेपछि [illegible] अर्को सात [illegible] गरेको कामको परिणाम [illegible] ठीक वेठीक निश्चय गरी राम्रो भए अर्को सात काम गर्नलाई अर्को सङ्घ खडा गर्नू — कामगर्न लागेको सङ्घले मालिकलाई नसोधी कोही मानिस छुटाउन वा थप्न हुँदैन। यो नियम लङ्घन गरेमा २४ पण दण्ड हुन्छ। [illegible] सङ्घलाई आफैं छोडी गएमा उसलाई आधा दण्ड हुन्छ। ज्यामीहरूलाई काम लगाउने [illegible] मजदुरविधान पूर्ण भयो।

सङ्घ बनेर (ठेक्कामा) अर्काको काम गर्नेहरू जस्तै घोडेगाडीवाला (कामगर्ने) व्यापार आदि काम गर्नेहरूले बोलकबोल भएबमोजिम सो अनुसार नै बाली वेतन बाँडी लिनू।

खेतीगर्ने (व्यापार गर्नेहरूले खेती व्यापारको [illegible] काम [illegible] उठान भएर नसिद्धिँदै बिचमा कोही काम छोडी गएमा त्यसले गरेजति कामको पाउने भाग [illegible] उसलाई दिनुपर्दछ। नसकेर आफ्नो सट्टामा अर्को मानिस दिएमा पूरा भाग दिनुपर्दछ। देशान्तरमा माल लैजाने गाडाहरूमा लादी सकेपछि कोही काम छोडी गएमा उसले गरेजति कामको पाउने भाग उसलाई दिनुपर्दछ, किन भने परदेशको बाटो लागेपछि काम पूरा हुनुभन्दा बिचैमा छोड्नु पनि सम्भव छ। उठान भैसकेपछि, आफू स्वस्थ हुँदाहुँदै काम छोडी जानेलाई १२ पण दण्ड। जानेले पनि जान पायो उद्दम काम छोड्न पाउँदैन।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] चोरीगर्नेमा [illegible] अरुका [illegible] भेटिएमा [illegible] अहिले [illegible] गर्नु [illegible]

[illegible] अपराध गर्नेमा दुवैलाई [illegible] गर्नु।

यज्ञको [illegible] आफ्नो आफ्नो [illegible] पाउने [illegible] अग्निहोत्र आदि यज्ञमा [illegible] पाँचौं भाग, [illegible] चतुर्थांश, [illegible] तृतीयांश, [illegible] एक अंश, [illegible] दक्षिणा [illegible] प्रत्येक [illegible] दक्षिणा [illegible] यज्ञको [illegible] गर्नुपर्दछ।

[illegible]

[illegible] यज्ञमान [illegible] दक्षिणा [illegible] (२५०) दण्ड हुन्छ।

[illegible] १००० [illegible] दोष गर्दैन, १००० [illegible] चोरी गर्छ [illegible] दोष लाग्दैन,

६७ प्रकरण [illegible]
([illegible])

[illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ, [illegible]

[illegible]

[illegible] १ पन [illegible] २ [illegible] ५ [illegible] ७ [illegible] अनुमान अर्थात् [illegible] गर्नु पाइन्छ।

[illegible] २४ पण [illegible] दण्ड गर्ने, [illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ। [illegible]

[illegible] दण्ड [illegible]

[illegible] (२४ पण) दण्ड हुन्छ [illegible]

[illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ [illegible]

[illegible]

इति।

६८ प्रकरण - दत्तापकर्म - ([illegible])
६९ " [illegible] ([illegible])
७० " [illegible] ([illegible])

[illegible]

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थोरैजनाले मिलेर चोरी गर्दा कुनैलाई अलग [illegible] दण्ड [illegible] चोरलाई मात्र [illegible] अलग दण्ड गर्नुपर्छ। [illegible] यहाँ चोरी गर्दा अलग-अलग चोरीमा [illegible] लिखित नियमबाट अलग अलग दण्ड [illegible] सजाय गर्छ।

यज्ञको मालसामानको [illegible] आफ्नो आफ्नो [illegible] ~~[illegible]~~ प्रतिज्ञा गरेअनुसार [illegible] बाँडिनेछ। अग्निहोत्र आदि यज्ञमा दक्षिणा (दान) [illegible] सम्पूर्ण आवश्यक ऋत्विक्‌ले पाउँछ, [illegible] विक्रय [illegible] चतुर्थांश, [illegible] [illegible] प्रवर्ग्य [illegible] तृतीयांश, [illegible] अर्ध, [illegible] प्रतिप्रस्थाता [illegible] एक अंश, [illegible] अध्वर्यु [illegible] [illegible] दक्षिणा [illegible] प्रत्येक [illegible] दक्षिणा [illegible] बहुमात्र [illegible] दक्षिणाको [illegible] गर्नुपर्दछ।

(margin: मुख्य [illegible] कोटिको)

[illegible] आदेश [illegible] दशा दिन [illegible] [illegible] गरेको [illegible] गर्नेछ।

[illegible] यजमानले [illegible] दक्षिणा [illegible] यज्ञ [illegible] समाप्त [illegible] यजमानले [illegible] यजमानलाई छोडेमा [illegible] साहस (२५०) दण्ड हुन्छ।

~~१०० [illegible]~~

[illegible] १००गाई हुने [illegible] अग्निहोत्र गर्दैन, १००० गाई हुने [illegible] यज्ञ गर्दैन, [illegible] गर्दछ, [illegible] गर्दछ, [illegible] गर्दछ, [illegible] गर्दछ, चोरी गर्दछ, [illegible] यज्ञ [illegible] यजमान वा [illegible] एकले अर्कालाई छोड्दा ~~[illegible]~~ दोष लाग्दैन।

१७ प्रकरण क्रीतविक्रीतानुशय

([illegible] ~~[illegible]~~)

विक्रीको वस्तु विक्रीको [illegible] नदिनेलाई १२ पण दण्ड हुन्छ, [illegible] ~~[illegible]~~ ([illegible]) [illegible] वा [illegible] विक्रीको वस्तुमा दोष [illegible] आवश्यक [illegible] दोष लाग्दैन। विक्री को वस्तुमा कुनै [illegible] दोष छ, [illegible] आदि [illegible] [illegible] उत्पात छ, सो वस्तु [illegible] आवश्यक छ।

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] १ दिन सम्म, [illegible] ३ दिन सम्म, ~~[illegible]~~ [illegible] ५ दिनसम्म, [illegible] ७ दिनसम्म ~~[illegible]~~ अनुसार [illegible] [illegible] गर्नुपर्छ।

[illegible] [illegible] [illegible] २४ पण [illegible] [illegible] दण्ड गर्छ, [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ १२ पण दण्ड हुन्छ। [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] दण्ड [illegible] दोष [illegible] [illegible]

[illegible] दोष [illegible] ६ पण दण्ड हुन्छ [illegible] (दाइजो) [illegible] पर्दछ। [illegible] दोष [illegible] विवाह गर्ने पुरुषलाई [illegible] दोब्बर (१६ पण) दण्ड हुन्छ [illegible] दिन [illegible]

[illegible] चौथाइ [illegible] (शुल्क) [illegible] १२ पण दण्ड हुन्छ। चौथाइ [illegible] (ज्यादा) [illegible] हुन्छ, ~~[illegible]~~ [illegible] आदि [illegible] [illegible] [illegible] विषयको [illegible] हुन्छ।

~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] (स्वामिपालको) मा अनुशय - [illegible] विषयको व्यवस्था [illegible] गर्नुपर्दछ।

इति.

१८ प्रकरण - दत्ताप्रदानिक - ([illegible])
१९ " अस्वामिविक्रय ([illegible])
२० " [illegible] ([illegible])

दत्ताप्रदानिक—

[illegible] [illegible] [illegible] प्रमाण मानुपर्छ ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] अयोग्य [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यो बाहेक एकछाक मात्र खान पाउँदछ। सर्वस्व हरण स्वामी उसका लाई नै दिने
आदि बाट दिइन्छ भने पछिल्लो तर्फ फर्काउनु हुन्छ। सकेसम्म भने (हिंसा
धार्मिक कार्य असफलतामा पर्न गएमा, गोरक्षा आदि का निमित्त दिइएको कुरा अ
नी ठगाउन पर्न गए, उपकार गर्नी भनि दिइएको आर्थिक दान उपकार नगरी
वाहुल्यमा गर्नमा पर्न गए, शिक्षकको रूपमा उपभोग होला भनि दिइएको आर्थिक
दान अध्ययनमा पर्न गए भने दिने लिने दुवै लाई जरिवाना गर्न पर्दछ (यसै
गरी नियम ~~धर्मशास्त्रको~~ व्यवस्था गर्नु पर्दछ।
(कौटिल्य अर्थशास्त्र)
दण्डको मामले निवारण गर्ने आर्य हुने मध्ये दिइएको मामला [illegible] लिनेलाई
र दिनेलाई पनि चोरीको दण्ड हुन्छ। अर्कालाई मार्न का निमित्त भनेर
~~[illegible]~~ दिएको सम्पत्ति लिने दिने दुवैलाई, नाच गान आदिमा प्रलोभन दिइ
गर्दा पनि बढी दिइएको दर्शन-शास्त्रको धारणा पनि उत्तम साहस
(१०००) दण्ड हुन्छ।
गम्भीर अपराध गर्ने, दण्डनीयको मत बाहेक, जनसमुदायको बाहेक,
जुवा खेलाउन लगाउने जिइएको मत, नशा पान गर्ने वाघको मत, कामुक
नाच गान तमासा हेर्न गर्दा दिने बाहेक ~~[illegible]~~ पनि खोज औषधि समान
लिने दिने इच्छा हुन भने दिनु पर्दैन। ^ दिइएको फर्काउने र फर्काउने निश्चयको
व्यवस्था भएको।

अन्यायोपार्जन—

अरुको माल हराएको वा चोरिएको फेला पारेपछि मालधनीले धर्मस्थान
मा ल्याउनु, ~~[illegible]~~ त्यही ठाउँ त्यही बेलामा त्यसको उजुर गर्ने दाबीमा
आएको भए ~~[illegible]~~ फर्काउने पनि हुन्छ— ~~[illegible]~~ धर्मस्थलमा माल
धनीलाई यो माल तिमी कहाँबाट पाएको भनि सोधनी गर्दा मालधनीले
आफूले पाएको पत्रिका पुरानो देखाउने ~~[illegible]~~ सबल निकी गर्ने दावीपत्र गर्ने
यस्तो मालधनीलाई फर्काउने पाएका व्यक्ति मात्र भएकामा
बेचे फेला पारेर यसको मोल मालधनीलाई फर्काउनु पर्दछ। अर्कालो माल
चोरीको दण्ड पनि हुन्छ। एकको अर्को ~~[illegible]~~ अर्काले अरू ~~[illegible]~~ दिने मानिस होला
पछि आफू उसको बाटो पाएमा बाटो पाउने ~~[illegible]~~ उसको हो, उसलाई बाटो नपाएको
पाइएको बाहीले मालधनीलाई मोल पनि तिर्नु पर्दछ चोरीको दण्ड पनि ~~[illegible]~~।
मोल दिई।

हराएको माल ~~[illegible]~~ पाइएकोमा यो माल आफ्नो हो भनी
कुरा प्रमाणले सिद्ध भएपछि पाउँछ। आफ्नो प्रमाण देखाउन नसके अर्को
यो मालको हो भनि बाहेक त्यसको मोलको पञ्चमांश दण्ड हुन्छ। मालधनी
फेला नपरेको माल सरकार जान्छ।
हराएको माल फेला पारेपछि ~~लाई~~ धर्मस्थलमा नगरी आफैले निश्चय गर्नेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ।
हराएको चोरिएको माल मालधनी फेला नपरेमा चौकी (प्रहरी चौकी) मा
राख्नु। तीन पक्ष (४५ दिन) भित्र मालधनीले आफ्नो प्रमाण देखाउन सकेमा पाउँछ।
तीन पक्ष भित्र मालधनी फेला नपरेमा यो माल सरकार लाई हुन्छ।
~~मालधनीले~~ हराएको चोरिएको माल मालधनीले पाउने भएमा दुई पाउको पचपन, चौपा
या पुरुषको ४ पचपन, गाई भैंसीको २ पचपन, सानातिना गहना आदिको चौथाइ पनि
मालधनीले तिर्नु पर्दछ। यस माथि सामान्य प्रतिमानको सम्पत्ति
पाउन तिर्नु पर्दछ।
शत्रुपक्ष ~~[illegible]~~ जीवन हरण गरेको वा ~~[illegible]~~ डाका चोरी आदि बाट
राजाले फर्काइएमा लाभलाभको जनलाई फर्काइदिनु। चोरिएको फेला पारेपछि
चिन्न नसके वा मालिक लाइने मालिक नभए यो मालको माल
सरकारले आफ्नो घर बाट दिई, चोरिएको माल फेला पारे त्यसपछि माल
धनीलाई फर्काइदिने, अथवा त्यसको मोल दिने।
शत्रुको जुलुमबाट सैनिकहरूले जितेका माल धन मात्र आफ्ना निजको
देवताको ब्राह्मणको तपस्वीको ~~[illegible]~~ माल बाहेक आफ्नै राजाको आज्ञा जस्तो
उपयोग गर्ने—

~~[illegible]~~ स्वामी सम्बन्ध

स्वामी पुरुषको नरहको मा आर्यविधान भोग लाभको हक सम्बन्धमा चर्चा छ। आफ्नो
माल पनि अर्काले भोग गरी दश वर्ष सम्म चुप लाग्दा हक ह्रास भएको
हक हराउँछ। तर बालक वृद्ध रोगी आदि अशक्तको परदेश गएको र राजा
गएको समयमा उपभोग गरेको मालमा त्यो हक हराउँदैन।

२० वर्षसम्म आफूले वा आफ्ना नातेदारले अर्काको आवादी जग्गा भोग गरी आएको
भए पनि त्यो जग्गा उसकै हुँदैन. किन्तु — दाजुभाइहरू वैदिक धर्मका पाखण्ड
(सम्प्रदायिक) हरू, सम्प्रदायको पालनहरू अर्काको धन खाएर बसेका भए पनि भोगले भोगमा
पाउँदैनन्. त्यस्तो धन चोर [illegible] चोरी गरी [illegible]
वैदिक ब्राह्मणको धन मात्र [illegible] हक पाउँदैन.

(धर्मद्रोही) आश्रममा बसेका वा पाखण्ड (सम्प्रदायी) हरू [illegible] पाल्न
लाई बाधा पर्दैन, [illegible] आत्मा [illegible]
[illegible] बाहिर आउने लाई [illegible] निकालिदिनु।

वानप्रस्थ संन्यासी ब्रह्मचारी हरूको सम्पत्तिमा गुरु शिष्य धर्मभाइ सतीर्थ
(सहपाठी) हरूले क्रमैले सम्पत्ति पाउँछन्. गुरु नभए शिष्य, सो नभए धर्म
भाइ, सो नभए सतीर्थ हकदार हुन्छन्.

[illegible] मा [illegible] हक [illegible] लाई जाने
पनि दण्ड हुनेछ। [illegible] बाहेक आदि [illegible]
गर्दा [illegible] पाखण्डहरू [illegible]
[illegible] आश्रमको [illegible] व्रत [illegible] धर्मको सेवा गर्नुपर्दछ. किन्तु
[illegible] (गाईगोरु आदि) चोरी साहस [illegible] गरेमा भने [illegible]
जीवनको सजाय भोग्नुपर्दछ।

[illegible] चोरी आश्रममा [illegible] अनाथा [illegible]
[illegible] दण्ड दिनुपर्दछ. [illegible] अधर्मले आएको
धर्मले शासकलाई नै नाश गर्दछ.

१६ अध्याय पूर्ण

२३ प्रकरण पूर्ण

२४ प्रकरण — साहस — (जबर्जस्ती)

~~[illegible]~~
आफ्नो [illegible] अर्काको धनमा [illegible] जबर्जस्ती गरेर अपहरण गर्नु साहस
कहलाउँछ. आफ्नो [illegible] अपहरण गर्नु [illegible]
[illegible] चोरी हो।

साहस
[illegible] जबर्जस्ती गरेर [illegible] मोलको सामान
दण्ड हुन्छ [illegible] अनुसार [illegible], मोलको दोब्बर दण्ड हुन्छ [illegible]
अनुसार [illegible]. [illegible] दण्ड हुन्छ [illegible]
[illegible] नहुने।

जबर्जस्ती [illegible] [illegible] भाँडा आदि क्षुद्र
वस्तु [illegible] १२ पण देखि [illegible] पण सम्म दण्ड हुन्छ. [illegible] वस्तुहरू
क्षुद्र पशु (भेडाबाख्रा आदि) कपडा आदि स्थूल [illegible] २४ पण देखि ४८ पण सम्म
[illegible] फलामको [illegible], हात्ती घोडाको [illegible] आदि स्थूल वस्तु [illegible]
पण देखि ९६ पण सम्मको पूर्वसाहस दण्ड, गाईगोरु आदि [illegible]
वा [illegible] जिन्सी [illegible] मा २०० देखि ५०० सम्मको मध्यमसाहस
दण्ड हुन्छ।

जबर्जस्ती
जंगल वा [illegible] लाई ~~[illegible]~~ गरेर बाँधे बाँध्न लगाए वा बाहिर
[illegible] लाई [illegible] ५०० देखि १००० सम्मको उत्तम साहस
दण्ड हुन्छ भनी आचार्यहरू भन्दछन्.

[illegible] जबर्जस्तीको काम गराउँछ उसलाई दोब्बर
दण्ड हुन्छ. ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] हौस्याउने
लाई चौबर दण्ड हुन्छ, [illegible] लाई [illegible]
[illegible] साहस गराउँछ उसलाई [illegible] दण्ड हुन्छ भनी [illegible] आचार्यहरू
भन्दछन्.

साहसको [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] गरेको हुँ वा [illegible]
[illegible] भन्दछ भने [illegible] गर्नेलाई [illegible] दण्ड हुन्छ भनी [illegible]
भन्दछन्

प्रतिलोमजको दण्डविधानमा मनुस्मृतिको दण्ड माथि १०८ पण
रूप चतुर्गुणको अर्धदण्ड, १०० मध्ये सातको दण्डमा अधमको ५ पण आदि
नाम स्पष्ट खास दण्ड पनि निर्दिष्ट छ।

दुनियाँभर पनि छोटो हुने (प्राचीन परिवर्तनमा) साथसाथै
हुने हुनाले कुनै खास अपराधमा मात्र हुन्छ, अपराधको गम्भीरताको मात्र
दण्ड हुँदा धर्मपूर्वकको व्याख्यान छ।

— ७४ — ७ अध्याय

७८ प्रकरण- वाक्पारुष्य (गाली गलौज गर्दा)

वाक्पारुष्य मनुको उपवाद - अङ्गभङ्गको गाली, कुत्सा - कुष्ठ उन्माद
आदि रोग, अभिशस्ति - महापातक आदि लगाएर गाली गरिएको
हुन्छ। अपमान गर्नेको दण्ड छ।

(क) क्षत्रिय, स्त्रीपुरुष रूप प्रकृति, ब्राह्मण, जीवित, देश यी भावनाले निन्दा गरेमा
ब्राह्मणलाई [illegible] आदि भन्ने मनुको ३ पण, ... लाई [illegible]
मा ६ पण दण्ड हुन्छ।

(ख) [illegible] दान गर्ने [illegible] [illegible]
[illegible] दण्ड छ, [illegible]
[illegible]

(ग) कुष्ठी उन्माद (बहुल्य) शूद्रमा आदि भने निन्दा गरेमा [illegible]
१२ पण, [illegible] २४ पण, [illegible] निन्दा गरेमा ३६ पण दण्ड
[illegible] हुन्छ, आफूभन्दा माथिकालाई भनेमा [illegible] दोब्बर दण्ड, अ
[illegible] आधा दण्ड, [illegible] दोब्बर दण्ड,
[illegible] आधा दण्ड हुन्छ। [illegible]

कुष्ठ उन्माद आदि रोग भएको ठहराउन [illegible] आदि
प्रमाण हुन्छ, रोग भएपनि [illegible] ठहराउन [illegible]
३ अङ्क, [illegible] पनि प्रमाण हुन्छ।

लोकमा मानिसलाई ब्राह्मण मानिसका ब्राह्मण जातिलाई [illegible]
लाई लिएर निन्दा गरेमा ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र आफ्ना ढंगमा तल्लोले
माथिलो जातिलाई निन्दा गरेमा ३६ पण [illegible], माथिल्लोले तल्लोलाई
निन्दा गरेमा १२ पण [illegible] दण्ड गर्दै [illegible] आदि जातिको निन्दा
गरेमा पनि १२ पण [illegible] दण्ड गर्दै।

यहाँ [illegible] गाली जीविका गर्नेलाई [illegible]
निन्दा गरेमा, [illegible] जीवन [illegible] निन्दा गरेमा, पूर्वदेशका
[illegible] देशका [illegible] उपवाद- [illegible]
दण्डको व्यवस्था गरिएको छ।

निजीलाई [illegible] (... इत्यादि) [illegible]
[illegible] दण्डको [illegible] दण्ड गर्दै।
[illegible] गर्ने [illegible]
[illegible] १२ पण दण्ड गर्दै।

[illegible] निन्दा गरेमा जीवन
[illegible]

आफ्नो देश [illegible] निन्दा गरेमा पूर्वसाहस (२५०), [illegible]
लिएर निन्दा गरेमा मध्यम साहस (५००), [illegible]
लिएर निन्दा गरेमा उत्तम साहस (१०००) दण्ड हुन्छ।

इति
७८ प्रकरण वाक्पारुष्य -
७ अध्याय —

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७३ प्रकरण दण्डव्यवस्था (न्यायिक)

दण्डव्यवस्थामा शरीरको हात आदिले प्रहार गर्दछ. यो भन्दा तीन किसिमको
१-सामान्य-कुटपिट, २ अङ्गभङ्ग-उत्कृष्ट, ३ प्रहार-हानि।

सामान्य— [illegible] हात [illegible] ३ पण, [illegible] छोएको भए [illegible], [illegible] छोएको भए १२ पण, [illegible] दण्ड हुन्छ, [illegible] दण्ड हुन्छ, [illegible] आधा दण्ड हुन्छ, [illegible] दण्ड हुन्छ. [illegible] आधा दण्ड हुन्छ.

[illegible] १८ पण दण्ड हुन्छ [illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ. [illegible] आधा (१२५) दण्ड हुन्छ.

[illegible] दण्ड [illegible] उचित दण्डको व्यवस्था गर्नु।

अङ्गभङ्ग—

[illegible] ३ पण [illegible] १२ पण [illegible] दण्ड हुन्छ. [illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड, [illegible] मध्यमसाहस (५००) दण्ड हुन्छ.

[illegible] दण्ड [illegible] २४ पण, [illegible] दण्ड हुन्छ. [illegible] दण्ड हुन्छ.

[illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ, [illegible] पूर्वसाहस दण्ड हुन्छ.

[illegible] मध्यमसाहस दण्ड (५००) [illegible] ।

[illegible] दण्ड गर्नु.

[illegible] हुन्छ [illegible] कौशल गर्नुपर्छ.

[illegible] दण्ड [illegible] कौशल गर्नुपर्छ.

[illegible] ।

[illegible] दण्ड हुन्छ. [illegible] दण्ड हुन्छ. [illegible] पूर्वसाहस (२५०) दण्ड हुन्छ

[illegible] ३ पण दण्ड हुन्छ [illegible] १२ पण दण्ड [illegible] ।

[illegible] १२ पण दण्ड, [illegible] पूर्वसाहस दण्ड हुन्छ.

[illegible] १२ पण दण्ड [illegible] दण्ड हुन्छ [illegible] ।

[illegible] १२ पण, [illegible] २४ पण, [illegible] (२५०), [illegible] मध्यमसाहस दण्ड हुन्छ - [illegible] आधा दण्ड [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीमानाको वृक्ष, देवालयको वृक्ष, नगरभित्रका वृक्ष आदि काट्नेलाई वृक्षहरूमा चढ्ने भएकोले तोकिएको सजाय भन्दा दोब्बर दण्ड हुन्छ।

द्यूत

१४. द्यूतसमाह्वय — जुवाको हाँक
१५. प्रकीर्णक — फुटकर

~~जुवा विभागको अध्यक्षले~~ :
जुवाको खेल कौडा पासा शलाका आदि द्वारा ~~[illegible]~~ जुवाको बाजी थापेर खेलिने हुन्छ. भेडा बाहु कुखुरा आदि प्राणीको लडाइँ गराएर बाजी थापी ~~हारजीतको~~ हाँक दिने खेललाई समाह्वय भन्दछन्. सो पनि द्यूतकै अर्को प्रकार हो.

जुवा विभागको अध्यक्षले जुवालाई तोकिएको ठाउँमा मात्र हुने प्रबन्ध गर्नुपर्दछ. तोकिएको ठाउँबाहेक अरू ठाउँमा खेल्नेलाई १२ पण दण्ड हुन्छ. जुवालाई शास्त्रमा निषेध गरेको भए पनि त्यसमा गुप्तजीविका गर्ने चोर बदमास ठग जुवाडेहरू जम्मा हुने हुनाले त्यसको पहिचान गर्न सुविधा पर्ने हुन्छ. यसैले यो जुवा तोकिएको एकै ठाउँमा मात्र हुने व्यवस्था गर्नाले लोकका कण्टकजस्ता गुप्तजीविका गर्नेहरू [illegible] माथि राजाको दृष्टि पुग्न सक्ने हुन्छ. जुवामा प्रायः नक्कलीहरूका मानिसहरू जम्मा हुने र त्यसमा धन लगानीको हारजीत हुने हुँदा झगडा मारपीट हरूको बाटो प्रशस्त हुनाले यो विषयको व्यवस्थालाई साहस चोरी डाका आदि (फौजदारी) को प्रकरणमा आचार्यहरूले राखेका छन्।

१४ प्रकरण — द्यूतसमाह्वय (जुवा हाँक)
१५ ,, प्रकीर्णक (फुटकर)

हारजीत गराउने खेल निर्जीव र सजीव दुइ किसिमको हुन्छ. धन लगानीको बाजी थापी कौडा पासा शलाका आदि निर्जीव साधन द्वारा हारजीत गराउने खेललाई द्यूत-जुवा भन्दछन्. भेडा बाहु कुखुरा आदि सजीव-प्राणीको लडाइँ गराएर बाजी थापी हारजीतको हाँक दिने खेललाई समाह्वय-हाँक भन्दछन्. समाह्वय पनि द्यूतकै अर्को प्रकार हो।

द्यूत-

जुवा-विभागको अध्यक्षले जुवालाई तोकिएको ठाउँमा मात्र हुने प्रबन्ध गर्नुपर्दछ. नियत गरेको ठाउँबाहेक अरू ठाउँमा खेल्नेलाई १२ पण दण्ड गर्नु. जुवामा गुप्तजीवी-गुप्तजीविका गर्नेहरूको पहिचान हुन्छ.

जुवालाई 'अक्षैर्मा दीव्यः' — पासा नखेल भनी शास्त्रमा निषेध गरिएको छ तापनि जुवामा तिनै जीविका नभएर गुप्तजीविका गर्ने चोर बदमास ठग जुवाडेहरू जम्मा हुने हुनाले त्यस्ताको पहिचान गरी लोकका कण्टकजस्ता तिनीहरू माथि राजाले दृष्टि पुऱ्याउन सुविधा पर्दछ. यसैले जुवा राज्यकै खेलाउने नियत ठाउँमा मात्र हुने गरेमा त्यसको निगरानी र नियन्त्रण गर्न सजिलो हुन्छ. जुवामा प्रायः नक्कली तिनीहरूका मानिसहरू जम्मा हुने र धन लगानीको हारजीत हुने भई छलकपट झगडा मारपीट हरूको बाटो प्रशस्त हुने हुनाले यो विषयको व्यवस्थालाई साहस चोरी डाका आदि (फौजदारी) को प्रकरणमा आचार्यहरूले राखेका छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

जुवाको सम्बन्धमा उजूर पर्न आएमा जित्ने वादीलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड, हार्नेलाई मध्यमसाहस (५००) दण्ड गर्नु. जुवाडी मालिक भएर हुने हुनाले मध्यशक्ति जित्ने चाहने हार चाहने हुन्छ भनेर हार्ने वादी विशेष अधर्मप्रवृत्तिको हुनाले विशेषदण्डको भागी हुँदैन भन्ने आचार्य हरू भन्छन्. कौटिल्य भन्छन्, त्यसो होइन, हार्नेलाई दोबर दण्ड गरेमा हार्ने वादी आफूलाई जित्नेले गरेको अन्यायको कुरा राजाकहाँ निवेदन गर्न आउने हुँदैन. जुवाडी हरू धेरैजसो छलकपट गरी जित्ने ~~गर्छन्~~ हुन्छन्.

जुवाका निरीक्षक अधिकारीहरूले छलकपट नभएमा चोखा पासा कौडीहरू खेल्नालाई राखिदिनु. त्यसमा सहायक राखी अर्को पासाको डीहत वा अदला गर्नेलाई १२ पण दण्ड गर्नु. कपटी पासा कौडी खेल्नेलाई पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु, कपटी बाट जितेको रकम उठाउने पर्छ. छलछाम गरेर अरूलाई झुक्याएमा चोरीको दण्ड पनि हुन्छ.

जुवाको अध्यक्षले जितेको दुवैबाट सयकडा पाँच शुल्क लिनु. कौडी पासा आदि खेलाको भाडा, शाला आदि साधनको भाडा र जमीनको पानीहरूको ~~बाट~~ (बाहाल) पनि जित्नेबाट लिनु. जुवाखेलबाट वस्तुको लिने बिक्री गरेको लिने पनि व्यवस्था गर्नु. जुवाको ~~अध्यक्षले~~ निरीक्षक ले पासा आदिको भाग हानिको ~~बदला~~ कपटहरू हुन नदिनु, त्यसोलाई रोकन नसक्ने निरीक्षकलाई उसलाई पाउने नतरा दोबर दण्ड हुन्छ.

समाह्वय—

निर्जीव साधनबाट हुने जुवाको विधानबाट सजीवलाई लगाएर हाजीर गर्ने समाह्वयमा पनि व्यवस्था गर्नु. तर विद्या कुलक्रम शील धनमा पर्ने हुनाले जो आफू निम्न जातमा केवल जातिहरूमा देख को विषय मा हाजीर गरे पनि ~~द्यूत~~—समाह्वयको ~~व्यवहार~~ विधान लागू हुँदैन.

प्रकीर्णक (फुटकर)

~~याचितक~~ याचितक—मागी ल्याएको, अवक्रीतक—भाडामा लिएको आहितक—धितो राखेको, निक्षेप—गहना आदि बनाउन लागि सुनारलाई दिएको पुराउने भनी पनि जतेको ठाउँ समयमा नबुझाएमा १२ पण दण्ड हुन्छ. ... पनि अमुक गाउँको ठाउँमा दिउँसो अमुक व्यक्तिको छायामा भेला भएर छलफल गर्नु भनी गएको ठाउँ समयमा उपस्थित नभएमा पनि १२ पण दण्ड गर्नु. चौकीको मद्दत नदी नाघ्नको मद्दत ब्राह्मणलाई वाला ... प्रतिवेश— आफ्नो घरको छिमेकी अनुवेश— अर्काको छिमेकी गुणोत्तर इत्यादिलाई उसलाई नभेटाई अरूलाई निमन्त्रणा दिएमा पनि १२ पण दण्ड गर्नु.

दिन्छु भनि कबोल गरेको कुरा नदिनेलाई, माइको स्त्रीलाई हात हाल्ने समालाई, अर्काको जग्गाई लाग्ने पनि अरूलाई ... गाईलाई, गभरा गर्ने बल गर्नेको घर छाप तोडी खोल्नेलाई ... किनेलाई, छायामा छिमेकीलाई बाधा पर्ने काम गर्नेलाई ... लाघाल्सिमानाको ४० घर भित्र पनि ४८ पण दण्ड गर्नु.

कुलको साझा गुठीबाट लिएर लिइन भनि बेइमानी ~~धोका~~ गर्नेलाई, आफूभन्दा विधवालाई बिना इच्छा बलात्कारसँग भोग गर्नेलाई, अर्काकी हुने चाण्डाललाई, आफ्नो नजीकको छिमेकीलाई ... सहायता दिन नजानेलाई, कोही कारण नभै हुड्याउने लाई दुःखी सहलाई आगामा पोल्नेलाई, बाह्य ... ~~निर्दय~~ जीवित जनावरलाई देवपितृको कार्यमा भोजन गराउनेलाई पनि १०० पण दण्ड गर्नु. धर्मस्थ अधिकारीहरूको अनुमति नलिई कन शपथ हाल्ने कोहीका लोधपुछ गर्नेलाई, अनाधिकारी पुरुषले अधिकारी पाएको जस्तो नाम गर्नेलाई, शूद्र भएर संन्यासीलाई ... पुरुषत्व नाश गर्नेलाई दाम्लो गाउँ ओखाधेरा गिराउनेलाई पनि पूर्वसाहस (२५०) दण्ड गर्नु.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

५४

बाबु र छोरा, लोग्ने स्वास्नी, दिदी बहिनी, दाइ भाइ, आमा छोरा, गुरु शिष्य, यिनीहरूले पतित आचरण नगरेका हुँदा एकले अर्कालाई छोड्नेलाई, साथसाथै परदेश हिंडेको साथीलाई बाटोको नजिक बीच बाटोमा छोड्नेलाई प्रथम साहस (२५०), अरूलाई छोड्नेलाई मध्यमसाहस (५००), त्यो नतिजाबाट मृत्यु भयो भने उत्तमसाहस (१०००) दण्ड गर्ने। अरू भाग जाने बालका साथीलाई आधा दण्ड गर्ने।

बाघ रहने जंगलमा बाघ्रे बाघु ... लाई ... बिना ... लाई, ... लाई बाघ ... लाई पनि १००० दण्ड गर्ने। यसै गरी अरू विशेष ... अनुसार दण्डको व्यवस्था गर्ने।

तीर्थका— दानपुण्य गर्न लागिरहेका, तपस्वी, रोगी, शोक निवृत्त भएका, बाटो हिंडी थाकेका, परदेशबाट आएका, ... दण्डबाट ... अतिरिक्त (कैदीहरूको गति) लाई दया गर्नुपर्दछ।

देवता ब्राह्मण तपस्वी स्त्रीजाति बालक वृद्ध रोगी अनाथ हरू आफ्नो दुःख निवेदन गर्न आउन नसके पनि धर्मस्थ अधिकारीहरू तिनको काम गरिदिनुपर्दछ। देश काल योग ... ... दण्ड दिन हुँदैन। विद्या बुद्धि प्रभावशाली ... अनुसार ... विशेष ... लाई विशेष ... हुने गर्नुपर्दछ।

यस किसिमसँग धर्मस्थ अधिकारीहरूले छलकपट नगरिकन सबैप्रति समान दृष्टि गरी लोकको विश्वासपात्र प्रेमपात्र भएर काम गर्ने गर्नुपर्दछ।

धर्मस्थीय — समाप्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१० अधिकार – सामुद्रिक – [illegible]

[illegible] कालमा [illegible] प्रवेश – [illegible] छइन बनाउने।

[illegible] १४९२ [illegible] स्थापना [illegible]

[illegible] निर्माण [illegible]

[illegible] नाविकहरू [illegible] समुद्री व्यापार [illegible]

निर्माण गर्ने [illegible] / [illegible] पर्‍यो

वाणिज्य व्यवसायमा [illegible] प्रदेश (बन्दरगाह) [illegible] नायक (सेनापति)

वर्षौंदेखि (शताब्दीयौं) [illegible] पोर्चुगीज [illegible] बनाउने

[illegible] पश्चिम [illegible] तीर

[illegible] किल्लाको [illegible] तीन [illegible]

[illegible] तीर गर्दै [illegible]

[illegible] बनाउनु!

[illegible] १००[illegible] ([illegible]) [illegible]

आधार (२००हात) [illegible] राजा [illegible] अलग [illegible]

[illegible] बनाइनु [illegible]

को [illegible] [illegible] अगाडिपछि [illegible]

[illegible] उत्पादन (वेपार) [illegible] पर्दैन [illegible]

शासन (आदेश) गर्ने [illegible] पनि बनाइनु।

[illegible] बनाउनु। [illegible]

[illegible] १५०।२००[illegible] ४००।५०० हातको [illegible] गर्नु [illegible]

[illegible] हातमा [illegible] अगाडि [illegible]

[illegible] अगाडिपछि [illegible]

[illegible] (जडा) [illegible]

[illegible] (घ्याम्) [illegible] बनाउने [illegible] रहन्छन्;

[illegible] फौज [illegible] र [illegible]

[illegible] रहन्छन्, [illegible] – नायक – [illegible]

[illegible] आफ्ना आफ्ना [illegible] मित्रको फौज, [illegible]

[illegible] (डुङ्गी) को फौज रहने हुन्छन्। [illegible] र [illegible]

[illegible] र शत्रु [illegible]

[illegible] आगो [illegible] गर्दा गर्दा [illegible]

[illegible] हुन्छन्।

शत्रु आउने [illegible]

[illegible] ...

[illegible] १० [illegible] शत्रुको [illegible]

बाग्मान ५१

१४६

१४८–६ प्रकरण स्कन्धावार प्रयाण – [illegible]

१४९–

प्रयाण प्रकरणमा –

निर्देश अनुसार बनारसको छाउनीतर्फ सामान परिवार सहित राजाको प्रयाण वर्णन गरिन्छ।

प्रयाणमा [illegible] गाडा र बाकस [illegible] घासपात [illegible] पानी [illegible] पर्न सक्ने सामान तयार गरेर [illegible] आदि [illegible] भाँडा बोकेर आसन, [illegible] ~~[illegible]~~ दिनमा यात्रा [illegible] गरेर यात्रा गर्दै। सो गमनमा गहिरो देश [illegible] लाई पुग्ने [illegible] सामान [illegible] सकिन्छ। [illegible] नसकिएमा [illegible] अथवा [illegible] गरेर शत्रुलाई [illegible]।

क्रम –

सेनाको अगाडि पंचसेनापति [illegible] सामग्री आवश्यक – नायक, [illegible] रानी आदि परिवार र खजाना र राजा, एकातिर दायाँ बायाँ [illegible] घोडाको दल, सबभन्दा पछाडि हात्तीको दल गरेर प्रयाण गर्दै।

प्रयाण – दानापानी प्रयाण, पीवर्ध – आफ्नो देश दोस्रो [illegible] घास आदि,
आसार – मित्रको सैनिक दल, अपसार – [illegible] यो सबै [illegible]
~~[illegible]~~ आफ्नो आफ्नो सेनाको पछाडि सेनापति रहने गरी सेनादलको यात्रा गर्दै।

[illegible] –

अगाडिपट्टिबाट शत्रुको आक्रमण हुनसक्ने शङ्का भएमा मकर व्यूह गरेर, पछाडिबाट आक्रमण गर्ने शङ्का भएमा शकट व्यूह गरेर, दायाँ बायाँबाट आक्रमण गर्ने शङ्का भएमा वज्र व्यूह गरेर, ~~[illegible]~~ चारैतिरबाट आक्रमण गर्ने शङ्का भएमा सर्वतोभद्र व्यूह गरेर। एकैचोटी [illegible] भएमा सूची नामको व्यूह गरेर यात्रा गर्दै। व्यूह मण्डल दलको वर्णन पछि व्यूहको प्रकरणमा गरिन्छ।

[illegible] –

साँझको [illegible] बाटो भएमा आफ्नो सबै दलबलको [illegible] रहने [illegible] प्रकरणमा [illegible] वर्णन गरिन्छ। ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ [illegible] गाईको [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible] ५६ [illegible] दूरी [illegible]
[illegible] गोकोश [illegible]
[illegible] अथवा ~~[illegible]~~ देशकाल [illegible] गर्दै।

सी–३

प्रतिकारात्मक आक्रमण [illegible] सफल गरेको अनुहारमा [illegible] पर्दछ, पाखिन ग्राह (पहाडमाथिको शत्रु), आभा (निगरानी) मध्यम (शत्रु [illegible] को [illegible] पर्ने), [illegible] (शत्रु [illegible] मध्यम [illegible] को) लाई [illegible], [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] आफ्नो सहायता गर्नुपर्छ। [illegible] को [illegible] आफ्नो [illegible] रक्षा [illegible] फौज र सहायताको [illegible] [illegible] फौज [illegible] [illegible] गर्दा [illegible] शत्रुको [illegible] पूर्णरूपले आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] गर्नुपर्दछ। [illegible] [illegible] गर्नुपर्दछ।

नदीहरू [illegible] हानीहरू [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुले [illegible]

पानी [illegible] मात्र (रक्षा [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।

[illegible] अवस्था [illegible] पानी [illegible] शत्रुको [illegible] आक्रमण [illegible] [illegible] [illegible] अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अथवा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] आक्रमण गर्नु। शत्रुको [illegible]

शत्रुको [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुले [illegible]

पहाडी [illegible] वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] शत्रु [illegible] [illegible] [illegible] आक्रमण [illegible] [illegible] वा अड्डा गर्नुपर्दछ।।

[illegible] ७२०–१. ४८ आदि २ अध्याय

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७- निर्देश- भनेको विस्तार साथ भनेको वाक्य हो. जस्तै- कर्ण त्वक चक्षु जिह्वा घ्राण यी इन्द्रियको शब्द स्पर्श रूप रस गन्ध यी विषयको यथार्थ ज्ञान हुनु नै इन्द्रियजय हो. (अधि १ अध्या ६)

८- उपदेश- भनेको यस किसिम संग रहनुपर्दछ भनेर भन्नु हो. जस्तै- धर्म र अर्थमा विरोध नपर्ने गरी काम-विषयको उपभोग गर्ने गर्नु, बिलकुलै सुखरहित नहुनु (अधि १ अध्या ७) र.

९. अपदेश- भनेको फलानाले यसो भन्दछन् भन्नु हो. जस्तै- बाह्र अमात्य भएको मन्त्रिपरिषद् बनाउनु भनेर मनुका अनुयायीहरू भन्दछन्, सोह्र भनेर बृहस्पतिका अनुयायीहरू, बीस भनेर शुक्रका अनुयायीहरू, सामर्थ्य-कामको औचित्य-अनुसार भनेर कौटिल्य भन्दछन्. (अधि १ अध्या १५)

१०. अतिदेश- भनेको भनिसकेको कुरा देखाएर भन्नुपर्ने कुरा बुझाउनु हो. जस्तै- [illegible] गरेको वस्तु नदिनु ऋणको विषयमा भनेको कुरा जस्तै बुझ्नु. (अधि ३ अध्या १६) इत्यादि.

११. प्रदेश- भनेको पछि कहिने कुरा बाट यो कुरा बुझ्नुपर्छ भन्नु हो. जस्तै- सङ्कटमा परेमा साम दान भेद दण्ड जस्तो गर्नुपर्दछ त्यो पछि भन्नेछ. (अधि ७. अध्या १४) इत्यादि.

१२- उपमान- भनेको लोकमा देखिएको कुरा बाट नदेखिएको नयाँ कुरा सिद्ध गर्नु हो. जस्तै- कर माफी को समय पुगेपछि प्रजालाई राजाले बाबुले झैं दया माया गर्नुपर्छ. (अधि २ अध्याय १) इत्यादि.

१३- अर्थापत्ति- भनेको गरेको कुरा बाट नभनेको कुरा पनि अर्थात् आउनु हो. जस्तै- लोकको व्यवहार जान्ने मानिसले हृदय द्रव स्वभाव आफ्नो गुण र अमात्य आदिको गुणले पूर्ण राजालाई उनका प्रिय र हितैषी मानिसद्वारा आश्रय गर्नुपर्दछ (अधि ५. अध्या ४) भनेको बाट अप्रिय आदि मानिसद्वारा आश्रय नगर्नू भन्ने कुरा अर्थात् आउने हुन्छ।

१४- संशय- भनेको दुवैतिर कारण भएकोले यसो कि उसो भन्ने अनिश्चय. जस्तै- शत्रुपट्टिका अमात्य आदि प्रकृति वर्ग दुर्भिक्ष आदिले दुर्बल भई भएकोमा अभियान गर्नु कि चरित्रहीन भएकोमा अ[illegible] गर्नु. (अधि ७ अध्या ५.) इत्यादि.

१५- प्रसङ्ग- भनेको अर्को प्रकरण संग मिल्दो कुरा हुनु हो. जस्तै- कामलाई तोकिएको भूमिमा- अरू बाकि आगे [illegible] को भूमिको विषयमा भनेको बराबर बुझ्नु. (आ[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५६

१६. विपर्यय- भनेको उल्टो गरेर कुरा देखाउनु हो. जस्तै- मालिक खुसी भएको लक्षण बताए पछि- बेखुस भएकोमा यसको उल्टो लक्षण हुन्छ. (अधि १ अध्या ११)

१७. वाक्यशेष- भनेको वाक्य टुङ्ग्याउन थपेको कुरा हो. जस्तै- अमात्यहरू न-भएमा परवेश कारिएकाको झैं राजाको सबै चेष्टा- चहलपहल हुन उद्छ भनेकोमा "पक्षीको ... थपिएको छ. (अधि ८ अध्या १)

१८. अनुमत- भनेको अर्काले ... कुरा आफूले नकाटेर मञ्जूर गरेको हो. जस्तै- ... व्यूह दुइ परखेटा बीचको भाग पछाडिको भाग यस्तो ... अंश भएको हुन्छ भनि शुक्राचार्यको उक्ति छ- (यो कुरा आ... ले काटेको छैन) (अधि १० अध्या ५)

१९. व्याख्यान- भनेको ... को विषयलाई धेरै युक्ति दिएर सम-... गर्नु हो. जस्तै- जुवारवसन हो भन्ने विषयमा- विशेषगरेर सं-... मा र सङ्घ बनेर रहने राजघरानामा जुवाबाट पाण्डवहरू र ... नाश पाने हुन्छ कोही भने राजतन्त्रलाई फितलो पार्ने व्यस-... हरूमध्यमा दुर्जनको सङ्ग अत्यन्त खराब हो भन्दछन्. (अ-धि ८ अध्या. ३)

२० निर्वचन- भनेको भित्री अवयवको अर्थ देखाएर शब्दको अर्थ ... हो. जस्तै- कल्याण वा व्यसन गर्ने- गिराउने हुनाले व्यसन भनिन्छ. (अधि ८ अध्या १)

२१. निदर्शन- भनेको दृष्टान्त मिलाएर दृष्टान्त दिनु हो. जस्तै- बलियो-... भिडियो भने हात्तीसंग भिडिने पैदल झैं नष्ट हुन्छ. (अधि ... ध्याय ३)

२२. अपवर्ग- भनेको व्यापक चाप्नु कुरा घटाएर सानो गराइनु हो. जस्तै ... बलियो शत्रुको फौज नचिढियोस् भनेर मधौननीकमा राख्नु ... नजिक भएर आफ्नो भित्री वर्गमा फूट गराउने हुदैनन् भने मा ...

२३. ... भनेको अरूको ... नगरिएको आफ्नो ... हो जस्तै- पछि ... आफ्नो दोस्रो प्रकाति छिमेकी तेस्रो प्रकाति छिमेकी भन्दा पछ्नो (अ...

२४. पूर्वपक्ष- भनेको जुन कुरा पछि वा काटिने हुन्छ त्यो. जस्तै- ... अमात्यको सङ्कट मध्ये अमात्यसङ्कट ठूलो हो यो ... अध्या १)

२५- उत्तरपक्ष- भनेको पूर्वपक्षलाई काटेर निर्णय गरेको प... स्वामीको अधीनमा अमात्य हुन्छ. स्वामी नै ... अध्या १) इत्यादि

१८०

२६. एकान्त- भनेको जुनसुकै देश कालमा पनि छोड्न नहुने कुरा हो. जस्तो- त्यसकारण आफू उठेर-उद्योगी हुने काम गर्नुपर्दछ. (अधि.१ अध्या १९)

२७. अनागतावेक्षण- भनेको पछि आउने कुरा अगि नै जनाउनु हो- जस्तो- नाप तोलसम्बन्धी कुरा पौतवाध्यक्ष प्रकरणमा भनिनेछ. (अधि २ अध्या.१३)

२८ अतिक्रान्तावेक्षण- भनेको अगि भनिसकेको कुरा जनाउनु हो. जस्तै अमात्यमा हुनुपर्ने गुण अगि नै भनियो. (अधि ६ अध्या १)

२९. नियोग- भनेको यो यसै गर्नुपर्दछ अरु थोक गर्न हुँदैन भन्ने अडान हो. जस्तो त्यसकारण राजकुमारलाई धर्म र अर्थको उपदेश दिनू, अधर्म अर्थको होइन. (अधि.१ अध्या १७)

३०. विकल्प- भनेको यो वा यो भन्ने दोहरो देखाउनु हो. जस्तै- छोरो हुने छोरा, न हुनेको ... जन्मेका छोरी अंश पाउने हुन्छन् (अधि ३ अध्या ५).

३१- समुच्चय- भनेको यो पनि यो पनि भनी जोरिनु हो. जस्तो:- औरस छोरा बाबुको र उनका भैयादको पनि धनमा अधिकारी हुन्छ. (अधि ३ अध्या ७)

३२. ऊह्य- भनेको नभनेपनि कल्पना हुने विषय हो. जस्तो- दिने लिने दुवैलाई बाधा नपर्ने तजवीज गोपालगनले गर्नुपर्दछ. (अधि ३ अध्याय १६)

यस किसिम संग यी शास्त्रीय युक्ति-उपपत्ति साथको यो शास्त्र यो लोक र परलोकको योग (नपाएको पाउनु) र क्षेम (पाएको रक्षा गर्नु) का निमित्त उपदेश गरियो. यो अर्थशास्त्रले धर्म अर्थ काम यी तीनै पुरुषार्थलाई अगाडि बढाउँछ, रक्षा पनि गर्दछ. अधर्म अनर्थ विरोधलाई शान्त पनि गर्दछ।

असहनभएर जसले शास्त्र शस्त्र नन्दको हातमा परेको भूमि पनि ... उद्धार गरियो उनै चाणक्य-विष्णुगुप्तले यो शास्त्र बनाएको हो

धेरैजसो अर्थशास्त्रका विषयमा शास्त्रकारहरूको विभिन्न मत देखेर विष्णुगुप्तले सूत्र (छोटकरी वाक्य) र भाष्य (अर्थविचार व्याख्यान) पनि बनाएका

१५ अधिकरण १ अध्याय पूर्ण

जम्मा १५ अधिकरण, १५० अध्याय १८० प्रकरण ... पछि

अर्थशास्त्र परिपूर्ण भयो.

१४५ प्रक- अवहितसैन्यम् (?)| अर्थ अनर्थ संशय सम्बन्धी उपायनिर्णय ३०

१४६ प्रक उपायविकल्पजा सिद्धयः- अर्थानुबन्ध ... अर्थ-अनुबन्ध आदि ... अर्थ अनर्थको संदेह ... उपायनिर्णय-

... आदि भित्री प्रकृतिमा कोप (भित्र)

काम क्रोध लोभ मोहादि ६ दोष ... मन्त्री आदि ... अपाय-व्यय भित्र पैदा गर्दछ- ~~[illegible]~~ आदिको अनुचित प्रयोग स्वरूप ... कोप पैदा गर्दछ. काम ~~[illegible]~~ शत्रुका पुरुष ... आदि ... प्रकृतिमा कोप पैदा गर्दछ ... भित्र गोधादि ... अपाय हुने ... भित्र ~~[illegible]~~ पैदा गर्ने कोप शत्रुलाई ... हुनाले उपायको स्वरूप जानिन्छ.

सो आपाने अर्थ अनर्थ संशय स्वरूप नए ... हुन्छ. [जुन स्थानमा आदि अर्थ, (इच्छा) आफूले पाउने ... शत्रुलाई ... हुन्छ यो स्थानमा आदिको अर्थ अनर्थ अनुबन्ध अर्थ], जुन स्थानमा आदि अर्थ आफूले पाउन ... शत्रुको हातमा पर्दै हुन्छ, जुन स्थानमा आदि अर्थ आफूले पाउन ... हुन्छ, ... अर्थ अनुबन्ध (आफूले पाउने अर्थ) हुन्छ. ... एक ... हातमा पाउने अरु ... हुने ... ~~[illegible]~~ ... (अनुबन्ध अर्थ) ... उपाय अनर्थ हुन्छ. आफूले मेहनत गरी ... शत्रुको हातमा गएको ... अनर्थ हुन्छ. शत्रुबाट ... पछाडि ... (पृष्ठशत्रु) ... अनर्थ हुन्छ ... नाश गरे (अनुयोगको ...) ... राजमण्डल (अरि/आदि) ... अनर्थ हुन्छ.

~~[illegible]~~ जुन स्थानमा ... लाभबाट ... हुन्छ यो अर्थ (आतम) ... छ.

त्यो अर्थ (अर्थमा अर्थ ... अनर्थ ... , यो अर्थ अनर्थ ..., यो अनर्थ अर्थ ... ... संशय हुन्छ.

जस्तै- शत्रुको ... शत्रुसँग विरोध गर्ने ... अर्थ ... (अर्थ संशय) विशेष ... अर्थ ... संशय ... यो अर्थ अनर्थ ... शत्रु ... अनर्थ ... यो अनर्थ अर्थ ... यो कोषको संशय हुन्छ.

यो ... अर्थको ... संशय ... प्रयोग गर्दछ. अर्थात् अर्थ हुने ... अर्थ हुने ... उपयोग गर्दछ ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अर्थ (दूर्ष्य) र अनर्थ (आपद्) यी दुई को प्रत्येकमा प्रत्येक अनुबन्ध (सम्बन्ध [illegible]) को ६ प्रकार हुन्छ. [illegible], अर्थमा अर्थ अर्थमा दुष्ट [illegible], अर्थमा [illegible] अर्थमा अर्थ

यी अर्थ (इष्ट) र अनर्थ (आपद्) मा यासै ६ अनुबन्ध (सम्बन्ध अर्को [illegible] दुष्ट आपद्) मा [illegible] कहीं हुने हुँदा ६ प्रकार हुन्छ. १ अर्थमा अर्थ [illegible] को. २ अर्थमा कोही नभएको, ३ अर्थमा अनर्थ [illegible], ४ अनर्थमा अर्थ [illegible], ५ अनर्थमा केही नभएको, ६ अनर्थमा अनर्थ [illegible] को.

जस्तै: १ शत्रुलाई [illegible] पार्ष्णिग्राह (पृष्ठशत्रु) लाई तह लगाउनमा अर्थमा अर्थ [illegible] हो. [illegible] मित्र (मध्यस्थ) लाई [illegible] सेनाको मद्दत दिनु. कहीं [illegible] को अर्थ हो. २ [illegible] शत्रुको [illegible] राजालाई [illegible] अर्थमा अर्थ [illegible] हुन्छ ४ [illegible] शत्रुको [illegible] राजालाई सहायता गर्नु अनर्थमा अर्थ [illegible] हो. ५ [illegible] राजालाई शत्रुमाथि [illegible] आक्रमण [illegible] राजालाई सहायता दिने कबोल गरेर [illegible] अर्थ [illegible] आइलो [illegible] अनर्थ [illegible] ६ को अनर्थ हो.

जस्तै १ शत्रुमाथि आक्रमण गरेर [illegible] पार्ष्णिग्राह (पछाडि पट्टिको राजा) लाई हात [illegible] ऐलेमात्र [illegible] फायदा हुने हुनाले अर्थ [illegible] अर्थ हो २ उदासीन (मध्यस्थ) राजा र [illegible] र शत्रुको मित्रको [illegible] राजालाई [illegible] ऐलेको फायदा [illegible] हुनाले अनर्थ [illegible] अर्थ हो ४ शत्रुको [illegible] राजालाई धन [illegible] सहायता गर्नु ऐले [illegible] हुनाले [illegible] शत्रुलाई [illegible] हुनाले अर्थ [illegible] अनर्थ हो ५ [illegible] राजालाई [illegible] सहायता गर्दै हुनानी शत्रुमाथि चढाइ गर्दै [illegible] आक्रमण [illegible] केही [illegible] अनर्थ हो ६ [illegible] राजालाई सहायता दिने कबोल गरेर शत्रु [illegible] [illegible] ऐलेमात्र [illegible] पछिलाई [illegible] हुनाले अनर्थमा [illegible] अनर्थ हो. यी [illegible] अर्थमा [illegible] अर्थ [illegible] अनर्थ [illegible] अर्थ र अनर्थको व्यवस्था बताइयो.

आगाडि पछाडि [illegible] एकै [illegible] अर्थ (इष्ट) [illegible] अर्थापद्-अर्थसङ्कट हुन्छ.

यही अर्थापद लाई पार्ष्णिग्राह (पृष्ठशत्रु) ले [illegible] समेत (अर्थ [illegible]) को अर्थापद र अर्थ संशयापद [illegible] संशयापद हुन्छ. [illegible] आगाडिको मित्र र आक्रन्द अर्थात् पार्ष्णिग्राह [illegible] (प्रतिक्रिया) हुन्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कानाभावलेजाने
चौथोमा शत्रुहरूबाट एकै वचन भए भएमा, चौथोको अर्थसिद्ध हुन्छ
कालकेन्द्रोमा
चौथोमा शत्रुहरूबाट एकै वचन भए भएमा अनुकूलताजनित लोकविरोध गर्नेको चौथोमा अर्थनाशक हुन्छ.
यदि अर्थसिद्धलाई अनुकूलताजनित लोकविरोध गर्यो, शत्रु आक्रमणकारी
यो अर्थसिद्ध र अर्थनाशक भएमा चन्द्र अर्थात् मित्रताभएको शत्रु आक्रमण सिद्ध (प्रतिक्रिया) हुन्छ. अथवा दूसरा
ग्रहहरूका सहयोगजन्य राजाको सहायता पाएमा सिद्ध (प्रतिक्रिया) हुन्छ. अथवा यसको पाल्नेका विषयले सम्बन्ध बनाए अनुकूल
मित्र संयुक्त प्रकाश (टआविद अर्था) मा भएको पालेका विषयले सम्बन्ध बनाएको
पदार्थ प्रयोग गरेमा सिद्ध (प्रतिक्रिया) हुन्छ. यसलाई विकृतावस्थामा
यसबाट पनि उनीबाट पनि बुद्धिबाट लाभ हुने भएमा, बुद्धिको अर्थसिद्ध हुन्छ. यसको
भएमा, चौथोबाट लाभ हुने भएमा पनि जनताको अर्थलाभ विशेषगुण (करार)
(कारबार) कौशल्य सम्बन्धी आर्थिक गर्नुपर्छ. दुवैका सबैबाट बढ्दा कारबार हुने
भएमा जुन लाभ हुन्छ, आफ्नोदेशको जनताको, जनताको राजनीतिक
जनताको लाभ बढ्दा आएमा ~~[illegible]~~ हीनजनको बाधक सत्ताको लाभ कार्यहरूमा
आश्रय गर्छ.

यसबाट ~~[illegible]~~ आफ्नो उपायबाट पनि अर्थ हुने भएमा सत्ता सम्बन्धी
उपायमा भएको दुवैथरीको अर्थसिद्ध हुन्छ. यस्तो भएमा, चौथोबाट
अर्थ हुने भएमा पनि विजेता भएको मित्र द्वारा आफ्नो प्रयत्न गर्छ
मित्रको सहायता रहेमा एकापट्टिको अर्थ द्वारा आफ्नो प्रकृतिका मित्र
योग्यतामा लाग्ने पनि सम्बन्धको चेष्टा गर्छ. दुइपट्टिबाट अर्थ हुने
देखिएमा प्रकृतिका राज्यको विशेष मानको लाग्ने पनि प्रतिक्रिया गर्छ.
चौथोबाट अर्थ हुने भएमा आफ्नो सबल सबल लाग्ने पनि प्रतिक्रिया
गर्छ. कुनै तरहले राजमार्गले देखिएमा सर्वत्र छोडी भाग्छ. किनभने
पाउँदेखि पनि राजमार्गको आशा छैन. जसको कुमार (मित्र) र बल
भएको बन्धनको राज्यमा पनि अनुकूल भएमा आफ्नो राज्यको एकातिर

सत्तापट्टिबाट लाभ हुने अर्थापट्टिबाट शत्रुको आक्रमण हुने भएमा दुवैथरीको
अर्थ अर्थको साधक हुन्छ. यस्तोमा जुन लाभ भएपछि बलबाट अर्थपनि
दुवै राजाकहाँ यो अर्थ-लाभका निमित्त आश्रय गर्छ. यस्तो देखाएर
अर्थलाभलाई छोडेर
राजमा शत्रुको आक्रमण हुन लागेपछि लाग्नुपर्दछ. यही कौशल
संग चौथोबाट अर्थ हुने साधक पनि आएमा यसको उपायको

शत्रुपट्टि ~~[illegible]~~ हुने अर्थपट्टि अर्थको संशय हुने यस्तो दुवैथरीको
अर्थ, अर्थको सन्देह हुने साधक हुन्छ. यस्तोमा पट्टिले अर्थ हुन्छ
पट्टि लाग्छ, जति अर्थ संशय भएपछि लाग्छ. यही कौशल संग सबैको
बाट अर्थ, अर्थको सन्देह भएमा पनि ~~[illegible]~~ उचित प्रयोग गर्छ

Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ध

इत्यादि अर्थ, अर्थादि अर्थ सम्बन्धमा [illegible] पुराणोक्त अर्थ (अर्थसम्बन्धको आधार
हुन्छ यस्तो सर्वोत्कृष्ट अर्थ (अर्थसम्बन्धको [illegible] हुने [illegible]
यसरी पुराणोक्त वा सर्वोत्कृष्ट अर्थ (अर्थसम्बन्धको आधार [illegible] विज्ञान [illegible]
[illegible] प्रमाणित [illegible] आदेश [illegible]
प्रमाणित [illegible] अर्थको प्रतिपादन [illegible] अर्थ
[illegible] प्रमाणित [illegible] प्रमाणित [illegible] आवश्यक हुन्छ।
यसमा [illegible] अर्थ सम्बन्ध [illegible] अर्थसम्बन्ध विशेष
[illegible] हुन्छ। [illegible] अर्थ [illegible] अर्थसम्बन्ध
[illegible] प्रमाण [illegible]
प्रमाणको [illegible] पाइन्छ। [illegible] प्रमाण [illegible]
[illegible] (३०.१) [illegible]
[illegible] (अर्थ) [illegible]
[illegible] पाइन्छ। [illegible] (उपमा) [illegible] अर्थसम्बन्ध
[illegible] आख्यान (अर्थ (रूप)) [illegible] (रूप)
[illegible] उपायको आधारमा [illegible]
[illegible] विशेष आख्यान [illegible] (आधार) उपायको आधारमा
[illegible] अर्थसम्बन्ध [illegible] पाइन्छ
[illegible] (लिङ्गको [illegible]) [illegible], [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] पाइन्छ। [illegible] अवस्थामा [illegible]
पाइने [illegible] पाइन्छ। [illegible] आख्यान [illegible]
[illegible] अवस्था [illegible]
अर्थ अर्थसम्बन्ध [illegible] आख्यानको आधार
अर्थ (अर्थ) [illegible] हुन्छ, [illegible] (प्रमाण)। (आख्यान-आख्यान
[illegible] [illegible] (ज्योतिषको [illegible]) [illegible]
पश्चात आख्यानको आदि [illegible] अर्थ अर्थसम्बन्ध [illegible]
[illegible] अवस्था [illegible] पाइन्छ।

पश्चात

[illegible] (नाम) प्रकाश (नाम [illegible]), प्रत्यादेश ([illegible]
[illegible] आदि), [illegible] ([illegible]) [illegible] आदि
देखाउन [illegible] अर्थ (सम्बन्ध [illegible] हुन्छ।
यो [illegible] आख्यानको [illegible] अवस्थामा [illegible] अर्थ अर्थसम्बन्ध [illegible]
[illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्रुका विरोधी हुनाले मात्र शत्रुका लागि अभावहरूमा साम उपायको प्र- युक्त हुनाले [illegible] उपाय प्रयोग गरिएको छ। यसको विरोधी अभावहरूमा दान, भेद उपाय भेदनीति, [illegible] आक्रमणका हरूमा दण्डनीति नै प्रयोग गरिएको छ।

आचार्य [illegible] उपायहरूको [illegible] समन्वय गरिएको छ। यहाँ उपाय गर्ने [illegible] एक उपाय गर्ने विकल्प, [illegible] उपाय गर्ने समन्वय

साम दान भेद दण्ड यी उपायको प्रयोगको [illegible] व्यवस्थामा उपायको (तीन तीन उपायको [illegible] त्रिकोणीय, दुई दुई उपायको द्विकोणीय, चारै उपायको [illegible] एककोणीय [illegible] जस्तो [illegible] जस्तो १ साम २ दान ३ भेद ४ दण्ड [illegible] साम दान भेद [illegible] साम दान, [illegible] साम भेद, [illegible] साम दण्ड, [illegible] दान भेद, [illegible] दान दण्ड, [illegible] भेद दण्ड। यस्ता [illegible] भेद हुन्छन्। यी [illegible] भेद [illegible] यो उपाय [illegible] प्रयोग गरिएको [illegible] त्रिकोणीय [illegible]

जस्तै:- १ दण्ड २ भेद ३ दान ४ साम, १ भेद दान साम, २ दण्ड भेद दान, १ दान साम, [illegible] भेद साम, ३ दण्ड साम, ४ भेद दान, ५ दण्ड [illegible] १ दण्ड भेद दान साम यी [illegible] प्रतिलोम क्रम हुन्।

यो उपाय [illegible] एउटै उपायले [illegible] सिद्धि, [illegible] उपायले [illegible] द्विसिद्धि, तीन उपायले [illegible] त्रिसिद्धि [illegible] चतुःसिद्धि [illegible] सिद्धिका विभेद [illegible]

धर्म अर्थ काम यी तीनको [illegible] धर्मको मूल कारण अर्थ, [illegible] सिद्धि [illegible] कार्य सिद्धि नै सर्वार्थसिद्धि हो। [illegible] क्रियावाद हुँदै सिद्धिको वर्णन गरियो।

दैवी आपत्ति आगो पानी रोग महामारी [illegible] ([illegible]) [illegible] आदि हुन्। दैवीआपत्तिको प्रतिकार देवता [illegible] हरूको।

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अभिधारको अत्यन्त महत्व त [illegible] (विचोदित) [illegible] [illegible] [illegible] शत्रुदेशमा [illegible] अर्थ नाश [illegible] हुन्छ, शत्रुले [illegible] [illegible] हुन्छ अर्थ [illegible] हुनसक्छ।

[illegible] (अभियोगमा [illegible]) [illegible] [illegible] यही [illegible] छ। [illegible] अनुकूलताई तर अभिधारको [illegible] [illegible] अर्थ [illegible] प्रतिक्रिया गर्न सक्छ। [illegible] [illegible] हुनाले [illegible] [illegible] अनुकूलताई [illegible] [illegible] हुँदैन।

अर्थ धर्म काम [illegible] अर्थ (उपादेय) को [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सक्छ - अनर्थ अधर्म शोक [illegible] अनर्थ (हेय) को [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सक्छ। धर्म कि अधर्म, काम कि शोक [illegible] संशयको [illegible] [illegible] [illegible] अर्थ कि अनर्थ, यही अनर्थ अधर्म शोक को प्रतिक्रिया गरेर [illegible] यही अर्थ धर्म काम को प्राप्ति [illegible] सक्छ।

[illegible] [illegible] को [illegible] अत्यन्त [illegible] गर्नुपर्ने व्यवस्था बताइयो। [illegible] वर्णन पूर्ण भयो।

<u>उपायका [illegible]</u>

अब [illegible] [illegible] [illegible] उपायको प्रयोग [illegible] प्रतिक्रियाको [illegible] गरिन्छ।
[illegible] [illegible] प्रतिक्रिया गर्ने [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] उपाय [illegible] गर्नु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्नुपर्ने [illegible] [illegible] उपाय [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] उपाय को प्रयोग गर्नु [illegible] सिद्धि [illegible] उचित हुन्छ।

यो [illegible] उपायको प्रयोग [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सक्छ। यी उपाय अर्थात् [illegible] उपाय [illegible] प्रयोग गर्नुपर्छ। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] उपायको [illegible] प्रयोग हुन सक्छ? [illegible] [illegible] उपाय अर्थात् [illegible] [illegible] प्रयोग गर्नुपर्छ। [illegible] [illegible] उपाय [illegible] [illegible] [illegible] गर्दछन्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भाष्य:

१२६–१३४ – ८ अधिकरण – वासनाधिकारिके (अहृत विषयक)
१३५–१४६ – ९ अधिकरण — अभिधानस्थानं - अभ्यावानका निर्णय

प्रकरण १२७ – १४६ ५-१-७१
१८-३५

द्वितीय ॥ तत° अन्वयव्यतिरेकि

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

८-१ अध्याय १(१) → ८ अधिकरण व्यसनाधिकारिक (~~[illegible]~~ संकट का विचार)

१२७ प्रकरण प्रकृतिव्यसनवर्ग (राजा अमात्य आदि सात प्रकृतियों के संकट)

[illegible] अधिकरण [illegible] इस का [illegible] [illegible] प्रकृतियों के संकट [illegible] संकट)

[illegible] संकट [illegible] [illegible] [illegible] (अध्ययन - [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संकट [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विवेक [illegible]

दैवी (पूर्वजन्म [illegible]), मानुष (मनुष्य की बुद्धि [illegible]) [illegible] राज्य की मुख्य प्रकृतियों के संकट अनय - [illegible] नीति) व अपनय - नीति का ठीक न चलना [illegible] [illegible]। आगे [illegible] आदि [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।

~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आदि [illegible] [illegible] [illegible] प्रयोग [illegible]

(क) गुणप्रातिलोम्य - [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] आदि गुणों [illegible] आदि गुण का उल्टा [illegible], अभाव - [illegible] गुण न हो, प्रदोष - गुणों का [illegible] [illegible] [illegible] आदि, प्रसङ्ग - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible], पीडन - शत्रु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] स्वार्थ की सिद्धि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]

स्वामी (राजा), अमात्य (मन्त्रिवर्ग), जनपद (प्रजावर्ग), दुर्ग (किला), कोश (खजाना), दण्ड (सेना), मित्र (सहायक-आदि) ये सात राज्य की प्रकृति (मुख्य अङ्ग) [illegible] ~~[illegible]~~ संकट [illegible] [illegible] आदि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आचार्य [illegible] का मत है।

~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] स्वामी ? अमात्य [illegible] [illegible] अमात्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], आय [illegible] - [illegible] [illegible], दण्डप्रणयन - सेना तथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] दैवी [illegible] मानुष संकट [illegible], कुमार [illegible] - राजकुमारों [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] राज्य का अभिषेक [illegible] अमात्य [illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(सैन्य) दण्डका प्रयोग सम्बन्ध। मित्रका प्रयोगको सम्बन्धमा मित्रको सम्बन्ध [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] आफ्नू [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] आफ्नो [illegible]
आफ्नो शत्रुलाई [illegible] मित्रको [illegible]
आफूलाई सम्बन्ध [illegible] दण्ड [illegible]
[illegible] उद्धरण [illegible]

राजाको दण्ड (सैन्य) [illegible]
[illegible] दण्ड [illegible] मित्र [illegible] शत्रु
3. शत्रु [illegible] दण्ड [illegible] मित्र [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible] शत्रु [illegible]
[illegible]
[illegible] आफूलाई र शत्रुलाई [illegible] सम्बन्ध [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] शत्रु [illegible]
[illegible] शत्रु [illegible] आफूलाई [illegible]
[illegible] प्रधान [illegible] सम्बन्ध [illegible]
प्रकृतिका [illegible] आदि, [illegible]
[illegible] आदि, [illegible] आदि, [illegible]
[illegible] आदि [illegible] आदि, मित्रका [illegible]
आदि [illegible] सम्बन्ध [illegible]
[illegible]
आफूलाई र शत्रुलाई [illegible] सम्बन्ध [illegible]
[illegible]
प्रकृतिमध्ये [illegible] सम्बन्ध [illegible] अप्रधान [illegible]
अप्रधान प्रकृतिका [illegible] सिद्धान्त [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१२८ प्रकरण ५.　　५

राजराज्ययोः व्यसनचिन्ता (राजा र राज्यका सङ्कटको विचार)

~~आन्तरिक [illegible] को राजा~~

राजा– आन्तरिक नागरिकको स्वामी, विजिगीषु–विजयप्राप्तिहेतु र मित्र बनेर, [illegible] अमात्य नायक हुनुको अर्थ दण्डनेता, यी सबै प्रधानतत्वलाई छोडेर [illegible]

नागरिक राजा– आन्तरिक नागरिकको स्वामी, विजिगीषु–विजयप्राप्तिका लागि उद्योगरत र मित्र मित्रताको स्थापनामा– एक, राज्य– अमात्य आदि अङ्ग पाँच प्रकृतिको एक अंग। राजा, राज्य यसको दुई विभाग हुन्।

राजा प्रति अमात्य आदिको व्यसन, राज्यको कोप (नीतिमा) (वृद्धि) आन्तरिक, शत्रुको कोप बाहिर (बाहिरी) यसको दुई [illegible] हुन् ~~[illegible]~~ बाहिर शत्रुको कोप भन्दा भित्री अमात्य आदिको कोप अधिक ख– [illegible] सर्पको [illegible] घातक हुन्छ। भित्री कोप मध्यमा पनि अमात्य वाहेक अरूको कोप भन्दा अमात्यको कोप [illegible] हुन्छ। यसैकारण राजाले कोष (खजाना–सम्पत्ति) र दण्ड (सैन्य) सम्बन्धी शक्ति आफ्नो हातमा राख्छ।

अब द्वैराज्य (दुई राजा) र वैराज्य (राजा नभएको राज्य) को विषयमा विचार गरिन्छ–

द्वैराज्य (दुई ~~[illegible]~~ राजा ~~[illegible]~~ भएको) सञ्चिया [illegible] परस्पर पक्षपात द्वेष प्रेम ले [illegible] पारस्परिक स्पर्धा (ईर्ष्यादि) ले सधैं नै [illegible]। वैराज्य– राजा ~~[illegible]~~ आफ्नू आफ्नूले चलाइने राज्य मा प्रजापालनको नराम्रो [illegible] हुने हुनाले अझै पनि [illegible] प्रजापालनले पनि [illegible] पाइने हुन्छ। यस्तै आचार्यहरू भन्छन्।

कौटिल्यको मत– बाबु र छोरा [illegible] दाजुभाइ मिलेर चलाइएको राज्य द्वैराज्य (दुई राज्य) योग (समायोग) क्षेम (पालन, रक्षा) पनि उनको बाहुबल ~~[illegible]~~ ले [illegible] दण्डको भरमा रहने हुनाले निकै दोषी हुँदैन। वैराज्यमा अर्को विजयी विजयी राज्यलाई [illegible] भनेर [illegible] दण्ड, [illegible] प्रजालाई पददलित गरिने हुँदा नष्ट पार्ने हुन्छ। आफ्नै वैराज्यको [illegible] सहन पनि हुन्छ। अतः वैराज्य दोष बढी छ– यो कौटिल्यको मत हो।

राजाका दुई अर्को सङ्कट–

राजा नीतिशास्त्र शास्त्रमा [illegible] अन्धो र, शास्त्रपढेको भए पनि शास्त्रको [illegible] नमान्ने [illegible] चलो (चलितशास्त्र) पनि हुन्छ। शास्त्रको ज्ञान नभएको अन्धो राजा जे गर्नुपर्ने हो नगरी अथवा अर्काको भनाइ मानेर अमात्यहरू ~~[illegible]~~ [illegible] छ। राज्यको नाश गर्दछ। चलित शास्त्र (शास्त्रको ज्ञान

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्नै) चाहेँ ता कुनै कारणवश शाखाको वार्षोछोडे हिडन लागेका सैनिक [illegible] लेखुर शाखिने हुन्छ । अत अन्य नजर चालेन शाखा वेशमान आचार्यका गरदछन्

यो कुरा शीर्षकमा — केही गल्ती जस्तोलाग्न ... [illegible] ... चलाउनु शाखिने हुन्छ । चालेन शाखा ... [illegible] ... चाहीँ ता शाखा छोडेर नागरिकभन्दा ... [illegible] ... [illegible] ... हुन्छ ... [illegible] ... चालन गरदछन् । अतः पछीका रूपमा ... [illegible]

अर्को विचार — ~~[illegible]~~ प्रायः ... [illegible] ... तथा आत्मरक्षाका ... [illegible] ... गन — सबै ... [illegible] ... राजाको ... [illegible] ... राजाको तथा ... [illegible] ... तथा नरका ... [illegible] ... स्वधर्मको पालन ... [illegible] ... कारणको ... [illegible] ... आचार्यका गरदछन्

यो कुरा शीर्षकमा — ... [illegible] ... प्रजाको ... [illegible] ... राजा ... [illegible] ... मनुष्य ... [illegible] ... हुन्छ । ... [illegible] ... प्रजा ... [illegible]

... [illegible] ... मात्र ... [illegible] ...

तथा मात्र ... [illegible] ... अनुलोम ... [illegible] ... यो नरू मात्र अनुलोम ... [illegible] ... प्रतिलोम ... [illegible] ... आचार्यहरूको ... [illegible] ... भन्दछन् ... [illegible]

यो शीर्षकमा ... [illegible] ... मात्र अनुलोम ... [illegible] ... (सविकल्प) ... [illegible] ...

... [illegible] ... (उत्कृष्ट) ... [illegible] ... (... [illegible] ...) ... [illegible] ...

...skrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मनुस्मृतिमा ... (सर्वव्यसन...) ... ७.

... कोप ... काम (लालच) ... ... [illegible]

[illegible] /

[illegible]

कोप (क्रोध) बाट हुने – १ वाक्पारुष्य – कडा बोली (गाली आदि), २ दण्डपारुष्य – पिटपाट आदि, ३ अर्थदूषण – [illegible]

काम (लालच) बाट हुने – १ शिकार २ जुवा ३ स्त्री ४ मद्यपान भी चार [illegible]

कोप (क्रोध) बाट हुने तीन

क. वाक्पारुष्य – गाली आदि कडा बोली

ख. दण्डपारुष्य – पिटपाट आदि [illegible]

(ग) अर्थदूषण – [illegible]

काम (लालच) बाट हुने चार

(क) शिकार

(ख) जुवा

(ग) स्त्रीव्यसन

(घ) मद्यपान

[illegible]

[illegible]

कोप और [illegible]

[illegible]

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१३० - ३१ - ३२ प्रकरण पीडावर्ग — (दैवीमानुष पीडाको वर्ग
व्यसनवर्ग
कोशसङ्गवर्ग

दैवीमानुषकृत पीडा व्यसन

दैवीपीडा पाँचप्रकारका हुन्छ १- अग्नि उत्पात २- पानी बाढ ३- रोग व्याधि ४- दुर्भिक्ष अनिकाल ५- महामारी मरक

दैवीपीडाविश्लेषण—

आगोपीडा र जलपीडा मध्ये आगोको पीडा हटाउन सकिन्छ र सबैलाई समाप्त पार्ने हुन्छ. जलको पीडामा [illegible] बाढी पानी बाट [illegible] पीडामध्ये आगोबाट हुने पीडा ठूलो हुन्छ भन्ने आचार्यहरू भन्छन्

यो दोहन- आगोले गाउँ आधा गाउँ मात्र डढाउँछ पानीको वेगले सारा गाउँ बगाउँदछ. अनि पानीको पीडा ठूलो छ भन्ने कौटिल्य भन्दछन्।

रोग अनिकाल पीडामा रोगले - सबै रोगी [illegible] उपचार गर्न सकिन्छ; अनिकालमा भने [illegible] अन्नसम्म पनि [illegible] हुनाले सबैमा ठूलो छ भनि आचार्यहरू भन्दछन्।

यो दोहन- रोगले एक प्रदेशलाई मात्र पीडा दिन्छ [illegible] हटाउन सकिन्छ। अनि दुर्भिक्ष- अनिकालले सबै देशलाई पीडा दिन्छ प्राणीलाई मार्न पार्छ अतः अनिकालको पीडा ठूलो हुन्छ भनि कौटिल्य भन्दछन्।

~~प्राणीहरूलाई नाशगर्ने मरक दुर्भिक्ष भन्दा~~

दुर्भिक्षले प्राणीहरूलाई नाश गर्दछ भनि भने अरु पनि मरक— महामारीले पनि प्राणीहरूको मरण [illegible] हुनाले दुर्भिक्ष भन्दा पनि महामारी ठूलो हुन्छ।

मुख्य— साधारण काम गर्ने [illegible] नाश [illegible] कामगर्ने प्रधान-मुख्यको नाश [illegible] काम हुन नसक्ने [illegible] हुनाले मुख्यको हानि काम गर्नमा [illegible] गर्दछ भन्ने आचार्यहरू भन्दछन्।

(यो दोहन)

मुख्य— साधारण कामगर्नेको नाश। कामगर्ने प्रधान-मुख्यको नाश पीडामा साधारणको नाशले योग्य मान्छे [illegible] काम [illegible] हुन्छ, प्रधानको नाश भए काम गर्नमा [illegible] बाधा [illegible] अतः अन्य-काम गर्नेको हानि ठूलो भन्ने आचार्यहरू भन्दछन्

यो कुरा ठीक छैन. साधारण [illegible] काम गर्ने [illegible] हुन्छ [illegible] एकदम अर्को हुने हुनाले साधारणको नाश सम्हाल्न सकिन्छ मुख्यको नाश [illegible] किनाकि हजारमा एकमात्र [illegible] बुद्धि भएको हुने साधारणको नाश ठूलो हुन्छ [illegible] विशेष योग्य हुन्छ अतः साधारणको नाश ठूलो हुन्छ भन्ने कौटिल्य भन्दछन्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुष्यकृत पीडाविवरण—

११

स्वचक्र–आफ्नो मण्डल(राज्य), र परचक्र–शत्रुमण्डल(राज्य) पीडक हुन। स्वचक्रले नानाप्रकारले दण्ड (लगाएर) प्रजाहरूलाई पीडा दिन्छ, प्रजाहरूलाई (दमन) गर्ने शक्ति हुन्छ, परचक्रलाई त्यो युद्धमा बाहेक अरू (बेला) पीडा दिन सक्तैन। अथवा कोही (मित्र) राजाले परचक्रलाई पीडा दिन सक्छ। अतः स्वचक्रको पीडा ठूलो हुन्छ भन्ने आचार्यहरू भन्छन्।

कौटिल्य भन्दछन्— स्वचक्रले एउटै देशलाई पीडा गर्दछ, प्रकृतिहरूको (मुख्य) अमात्यहरूलाई वा दण्ड(कर) गरेर मात्र पीडा दिन सक्दछ। परचक्रले ता सम्पूर्ण देशलाई पीडा दिन्छ। अतः परचक्रको पीडा नै ठूलो भन्ने कौटिल्यको मत छ।

अन्तःकोप(प्रकृतिकोप) र बाह्यकोप— राजाको कोप र प्रकृतिहरूको झगडा र प्रजाहरूको भित्री झगडा छुट्याउनु। राजाको झगडा (हुँदा) त प्रकृति(प्रजा)हरूमा फूट पर्छ र शत्रुको आक्रमणको डर बढ्छ, पीडा पनि हुन्छ। अतः राजा विषयमा प्रकृतिहरूमा झगडा ठूलो हुन्छ भन्ने आचार्यहरू भन्छन्।

कौटिल्य भन्दछन्— प्रकृतिहरूमा भएको झगडा ता प्रकृतिहरूको मुख्यलाई दान, मान, भेद आदि उपायहरूले मिलाउन सकिन्छ। प्रकृतिहरूको झगडा ... देशलाई ... नष्ट हुँदैन, राजा ... राजाहरूको झगडामा ता प्रकृतिहरूलाई दुःख हुन्छ। अतः राजाहरूको विवाद ठूलो हुन्छ भन्ने कौटिल्यको मत छ।

देशको प्रजाको विषय— भोगविलास भन्दा राजाको विषय(को) भोगविलास पीडक हुन। प्रजाको ... भोगविलासमा ... बसेका ... कारणले ... राजाको भोगविलासले ... अतः देशको विनाशमा ... भन्ने आचार्यहरू भन्छन्।

कौटिल्य भन्दछन्— देशवासीको भोगविलासले ... कोही मात्र ... गर्छन्, ... राजाको भोगविलासले ता ... धन ... प्रजाहरूलाई धेरै पीडा दिन्छ।

इति कौटिल्य मत छ।

९२ राजकुमारले आफ्नो आज्ञा दिएर राजा
राजाको नाम ... रानी । राजकुमार पहिरहेका राजकुमारले ... रानीलाई [illegible]
एक धाप आफ्नो [illegible] गराइदिने बनाइन्छ ... पीडा दिने हुन्छ ... आश्चर्य नगर्नु
[illegible] राजकुमार [illegible] बाधा हुन्छ ... आश्चर्य [illegible]
[illegible] राजकुमारलाई मन्त्री [illegible] [illegible]
मे हुन् ... रानीलाई [illegible] हुनाले [illegible]
[illegible] हुनाले [illegible] ।

ओली एकोक्ति [illegible] प्रधान पुरुष [illegible] ओली [illegible]
हुनाले [illegible] पीडा दिने हुन्छ, [illegible]
[illegible], [illegible] पीडा दिने ... आश्चर्य नगर्नु ।

यो होइन — ओली [illegible] एकै [illegible] हुनाले [illegible]
[illegible] प्रधान पुरुष [illegible]
[illegible] पीडा दिने हुन्छ [illegible]
[illegible] ।

[illegible], [illegible] पहिरहेका [illegible]
[illegible] आदि [illegible]
[illegible], [illegible] हुन्छ ... आश्चर्य नगर्नु ।

यो [illegible] होइन । [illegible] आदि [illegible] हुने [illegible]
[illegible] हुने [illegible], [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible] राजाको [illegible] ; [illegible] आफ्नो [illegible] अर्को
[illegible] आफ्नो [illegible] । ... [illegible] ।

[illegible] — [illegible] वैदेहिक — [illegible] पहिरहेका [illegible] चोर [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ... आश्चर्य नगर्नु
यो होइन । [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] एक पैसाको [illegible], एक [illegible]
... [illegible] ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१६

[illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफ्नो देशको मर्यादा, अर्को देशको मर्यादा गर्नामा स्वदेशी वेशभूषा [illegible]
गर्नु आफ्नो धर्म इत्यादि संस्कार [illegible] अर्को पक्ष आदि [illegible]
बाँधेकुछ. [illegible] परदेशको देशमा [illegible] नाही [illegible]
उनका [illegible] परदेशमा [illegible]
आफूलाई पीडा दिने छ।

स्वामी देशलाई पीडा हुने कारण [illegible] - [illegible]

[illegible]
[illegible] (हिमालय)
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] बाध्य हुन्छ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] हुन्छ।
[illegible] पीडा [illegible]
[illegible]
[illegible]

पृ५ १५

१३३–३४ प्रकरण

बलव्यसन वर्ग – सैन्यको संकट

मित्रव्यसन वर्ग – मित्रको संकट

बल – सैन्यमा आउने व्यसन [illegible] यी हुन्—

१ अभ्यागत – आदर नगरिएको, २ अनभ्यागत – अनादर गरिएको, ३ आहत – नष्ट भएको

४ व्याधित – रोगी, ५ नवागत – नया आएको, ६ दूरायात – टाढाबाट आएको

७ परिश्रान्त – थाकेको, ८ परिक्षीण – दुब्लाएको, ९ प्रतिहत – ठक्कर खाएको

१० हताग्रवेग – अगाडिको वेग मारिएको, ११ अल्पप्राप्त – [illegible], १२ अप्राप्तप्राप्त – [illegible]

१३ आशानिर्वेद – आशा [illegible], १४ परिहृत – [illegible], १५ कलत्रगर्हित – [illegible]

१६ अन्तःशल्य – [illegible], १७ कुपितमूल – [illegible], १८ भिन्नगर्भ – [illegible]

१९ अपसृत – [illegible], २० अतिक्षिप्त – [illegible], २१ उपनिविष्ट – शत्रुको [illegible]

२२ समाप्त – [illegible], २३ उपरुद्ध – [illegible], २४ परिक्षिप्त – [illegible]

२५ छिन्नधान्य अल्पमानिक, छिन्नविवध – [illegible], २६ स्वविक्षिप्त – [illegible], २७ मित्रविक्षिप्त – मित्रको देशमा [illegible]

२८ दूष्ययुक्त – [illegible], २९ दुष्टपार्ष्णिग्राह – [illegible], ३० शून्यमूल – [illegible]

३१ अस्वामिसंहत – [illegible], ३२ भिन्नकूट – [illegible], ३३ अन्ध – [illegible]

(क) अभ्यागत / अनभ्यागत भन्नाले आदर गरिएको / अनादर गरिएको [illegible] सम्मान [illegible] लडेको हुन्छ। अनादर गरिएको [illegible] लड्दैन।

(ख) आहत / व्याधित यी दुइमा [illegible] लड्न सक्छ, रोगीले [illegible] लड्न सक्दैन।

(ग) नवागत र दूरायात यी दुइमा नया आएको [illegible] लड्न सक्छ, टाढाबाट आएको [illegible] लड्न सक्दैन।

(घ) परिश्रान्त / परिक्षीण यी दुइमा थाकेको [illegible] लड्छ, [illegible]

(५) प्रतिहत – युद्धमा [illegible] र हताग्रवेग – [illegible] लड्न सक्छ, [illegible] लड्दैन।

च – अल्पप्राप्त – [illegible] लड्न सक्छ, [illegible]

छ – आशानिर्वेद – [illegible] परिसृप्त – [illegible] लड्न सक्छ, [illegible]

ज – [illegible] अन्तःशल्य [illegible] लड्न सक्छ। [illegible] शत्रु [illegible] लड्न सक्दैन।

क– [illegible] – आक्रमण प्रधान [illegible] । [illegible] – [illegible] [illegible] [illegible] प्रधान [illegible] [illegible] [illegible] ।

ख– [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ ।

ग– [illegible] – शत्रुको [illegible] । [illegible] – शत्रु [illegible] [illegible] शत्रु [illegible] हुन्छ । शत्रु [illegible] [illegible] हुन्छ ।

घ– [illegible] – [illegible] । [illegible] [illegible] हुन्छ, [illegible] शत्रु [illegible] फौज [illegible] शत्रु [illegible] गर्न सकिन्छ ।

ङ– [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ ।

च– [illegible] – [illegible] । [illegible] – [illegible] [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ ।

छ– [illegible] [illegible] । [illegible] – [illegible] शत्रु [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ ।

ज– [illegible] – [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ, [illegible] [illegible] गर्न सकिन्छ ।

झ– [illegible] – [illegible] । [illegible] शत्रु [illegible] [illegible] [illegible] शत्रु [illegible] [illegible] [illegible] फौजी [illegible] ।

फौजी सङ्केत हराउने—

[illegible] [illegible] [illegible] फौजको [illegible]

[illegible] यी उपायले फौजी सङ्केत [illegible] [illegible] ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सधासर्वदा नागरिकहरू सदनमा आक्रोशीलाई शत्रुबाट बचाउनेलाई
~~[illegible]~~ [illegible] शत्रुको [illegible] [illegible] लाई [illegible]
[illegible]

मित्र [illegible] आक्रोशित [illegible] अथवा अर्को [illegible] मित्र [illegible]
शत्रु [illegible] लाई आक्रोश [illegible] शत्रुबाट
[illegible] अथवा शत्रु [illegible] सहायता [illegible]
[illegible] (उपेक्षा [illegible]) उपेक्षा गरी छोडिदिएमा —.

युद्धमा आक्रमण [illegible] आक्रोशितलाई [illegible] शत्रुबाट [illegible]
[illegible] [illegible] गरिएमा. आक्रोशितको शत्रुसँग
[illegible] मित्रताबाट [illegible] समताबाट [illegible] मित्रको
[illegible] मित्र [illegible] शत्रु [illegible] आक्रोशितलाई ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible], अथवा ~~[illegible]~~ [illegible]
आक्रोश [illegible] [illegible] लाई अथवा [illegible]
आक्रोशितलाई [illegible] मित्रलाई [illegible]
मित्रलाई, अथवा [illegible] अथवा [illegible]
गरिएको मित्रलाई. अथवा आफ्नै [illegible] अथवा [illegible]
[illegible] मित्रलाई, [illegible] उपेक्षा गरिएको मित्रलाई
[illegible] मित्र [illegible] आफ्नै [illegible] [illegible]
मित्र [illegible] विचार [illegible] [illegible]
[illegible] समान [illegible] मित्रलाई ~~[illegible]~~
[illegible] [illegible] [illegible] यो मित्र [illegible]
[illegible] मित्र [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] अथवा [illegible] [illegible]
२ शत्रु [illegible] मित्रताबाट [illegible], ~~[illegible]~~ [illegible]
४ अर्को मित्रलाई [illegible] आफ्नो [illegible], [illegible] आक्रो शत्रु [illegible]
[illegible] [illegible] अथवा आफ्नो [illegible]
[illegible] मित्रलाई [illegible] [illegible] मित्रलाई
[illegible] [illegible] मित्र [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मित्र
~~[illegible]~~ [illegible] मित्रता [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
प्रकृति [illegible] आफ्नै [illegible] आगो [illegible]
~~[illegible]~~ [illegible] ×

[आधेकाड़े
[illegible]]

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आक्रमण आयोधान [illegible] आक्रमणात्मक कर्तव्य:

शक्ति देश काल [illegible]

यात्राकाल [illegible] अभियान गति [illegible]

यो आक्रमणमा शत्रुलाई आक्रमण गर्ने आयोधानगर्ने [illegible] आफ्नो र शत्रुको शक्तिबल [illegible] विजय चाहने ले आफ्नो र शत्रुको – प्रभाव मन (विचार) उत्साह शक्ति, आफ्नो अनुकूल देश, जाडो गर्मी आदि काल [illegible] आफ्नो [illegible] लड्नुपर्छ शत्रुको [illegible]

[illegible] अध्याय १११

विजय चाहने राजाले आफ्नो र शत्रुको प्रभाव प्रभुशक्ति (आज्ञापालन गराउने शक्ति) मन्त्रशक्ति (विचार ठीक हुनु) उत्साह शक्ति (काम गर्ने जोश [illegible]) देश (भूमि) मध्ये [illegible] अनुकूल छ कि छैन, जाडो गर्मी आदि समय कस्तो छ, अभियान गर्ने समय अनुकूल छ छैन फौजलाई उचित समय अनुकूल छ छैन, आफ्नो अभियान गर्दा [illegible] पहाड आदि [illegible] आदि [illegible] पीडा दिने [illegible] प्रति [illegible] हुन्छ [illegible] बाधा [illegible] [illegible] बराबर अथवा [illegible]. यी सबै [illegible] बराबर [illegible] विचार गरी आफ्नो पक्षमा बलियो, शत्रु पक्षमा कमजोर छ भने निश्चय भएमा अभियान गर्नु आफ्नो बल [illegible] शत्रुको बल [illegible] देखेर अभियान गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

शक्ति–

त्यहाँ [illegible] स्वरूप उत्साह शक्ति हो, कोश दण्ड–खजाना (फौज) को बल स्वरूप प्रभाव शक्ति, यी दुइमा उत्साह नै ठूलो छ। [illegible] आफू शूरवीर [illegible] [illegible] प्रबल भए पनि [illegible] [illegible] उत्साही राजा [illegible] कोश दण्ड प्रभाव [illegible] आक्रमण [illegible]

यसो हुँदा प्रभाव [illegible] उत्साही [illegible] आफ्नो प्रभावले [illegible] [illegible] प्रभाव [illegible] उत्साह [illegible] शत्रु [illegible] हुन्छ – यो प्रभाव प्रभावशाली [illegible] [illegible] [illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभुशक्ति र मन्त्रशक्तिमा प्रभुशक्तिभन्दा आफ्नो प्रभावमा रहेको राजा मन्त्रशक्ति
भएका राजा विद्या/बुद्धि भएका हुन्छन्। प्रभुशक्तिको अभाव भए पनि मन्त्रणा शक्तिलाई
नबिर्सनाले यो राजा धेरैलाई पनि जित्न सक्छ। भन्ने आचार्यहरूको मत छ।
यो पनि मन्त्रशक्तिभन्दा विशेष उत्साह र शक्ति बिना कुनै प्रभाव पर्दैन।
औं प्रभाव गर्दा पनि मन्त्रशक्ति गर्ने र उत्साह प्रभावले शत्रुलाई
योग (गुप्तचरद्वारा धार्मिक काम) र उपाय (औपनिषदिक प्रयोग)
आदिको प्रयोग गरेर जित्न सक्छ, यसैकारणले उत्साह प्रभाव मन्त्रशक्ति
भन्दा पनि मन्त्र शक्तिलाई जित्न सक्छ भन्ने कौटिल्यको मत हो।

देश–

देश भनेको पृथ्वी हो। पृथ्वीमा हिमालयदेखि समुद्रसम्म यी दुइको बीच १००० योजन चौडाइ भएको चक्रवर्ती क्षेत्र हो। सबै जातको आफ्नो शासन गर्ने
आरण्य– खेती हुने जङ्गलहरूको, ग्राम्य– खेती हुने गाउँबस्तीको, पार्वत– डाँडाहरूको पानी
–पानी पाउने, भौम– सम्म भूभाग, सम– अग्लोहोचो नभएको समतल, विषम– अग्लोहोचो
भएको भाग बिना हुन्छ। जसमा आफ्नो बल बढाउने काम गर्नुपर्छ
आफ्नो फौजलाई व्यायाम (अभ्यास) गर्न उचित हुन्छ। शत्रुको सेनाले पाउन
नसक्ने हुन्छ। यही देश उत्तम हो। यसभन्दा उल्टो (आफ्नो सेनालाई शत्रुलाई हितकारी)
देश अधम, दुवैलाई उस्तै हुने साधारण देश मानिन्छ।

काल–

काल भनेको जाडो हुने गर्मी हुने वर्षा हुने लगायतका दुइ रात दिन पक्ष
ऋतु अयन (दक्षिण–उत्तर) वर्ष युग (पाँच वर्षको) यसरी हुन्छ। यसमा आफ्नो
फौजको बल बढाउने काम गर्नुपर्छ। जसमा आफ्नो फौजलाई व्यायाम (अभ्यास) गर्न
अनुकूल, शत्रुलाई प्रतिकूल हुन्छ यही उत्तम काल हो। यसको उल्टो
अधम, दुवैलाई उस्तै मध्यम हो।

शक्ति देश काल यी तीनमा शक्ति नै ठूलो हो आचार्यहरूको मत छ। शक्ति
भएको देश जाडो गर्मी वर्षा बेलाहरूको काल पनि जित्न सक्छ भन्ने आचार्य
मत छ।
देश नै सबभन्दा ठूलो हो किनकि यहीं अनुकूल हुन सक्छ। पानीमा बस्नेको कुकुरले
गोहीलाई तान्दछ। गोही जमिनमा बस्नेको गोहीले कुकुरलाई तान्दछ भन्ने कौटिल्य
काल नै सबभन्दा ठूलो हो यही अनुकूल बनाउँछ। दिउँसो कागले लाटोकोसेरोलाई मार्दछ राति लाटोकोसेरोले कागलाई मार्दछ भन्ने कौटिल्य

...al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] अर्कोलाई [illegible] शत्रुलाई देशको
यसो गरेर आफ्नो देश काल यी तीनैबाट [illegible] पाएसम्म [illegible]
राख्ने, देशलाई आफ्नो शक्तिले, कालमा [illegible] कौटिल्यले भने।
हुनाले तीनैकुरा [illegible] हुन् भनी कौटिल्यको [illegible]

यात्राकाल–
आफ्नो देश काल यी तीनै [illegible] आफ्नो फौजलाई [illegible]
[illegible] देशको [illegible] (पानफौज) [illegible]
[illegible]
[illegible] वर्षेबाली (हिउँदेबाली) [illegible]
[illegible] शत्रुका [illegible] हिउँदेबाली [illegible]
[illegible] आक्रमण गर्ने [illegible]
[illegible] (ज्येष्ठमहिना) [illegible]
गर्नुपर्छ।

[illegible] पानी [illegible] देशमा [illegible] हिउँदबाट [illegible]
[illegible] देशमा [illegible] गर्नुपर्दछ, आफ्नो
फौजले [illegible] शत्रुलाई [illegible] वर्षायाममा [illegible]
[illegible] गर्नु।

मार्गशीर्ष र पौषको [illegible], चैत्र वैशाखको [illegible]
[illegible] ज्येष्ठ आषाढको [illegible] गर्नु [illegible] गर्नु,
[illegible] शत्रुलाई [illegible] चौथो [illegible] आक्रमण गर्नु [illegible]
[illegible] आक्रमण [illegible]

चौथो आक्रमणको समय शत्रुलाई सङ्कट परेको [illegible] हो। शत्रुलाई सङ्कट परेमा आक्रमण
[illegible] गर्नुपर्छ [illegible] आक्रमण गर्नुपर्छ [illegible]
[illegible] आचार्यले शत्रुलाई सङ्कट परेमा [illegible] उपदेश गरेका छन्।

आफ्नो शक्ति [illegible] आक्रमण गर्नुपर्छ। शत्रुलाई सङ्कट परेको [illegible] आफ्नो
शक्ति [illegible] देखाउन [illegible], शत्रुलाई सङ्कट [illegible] आफ्नो शक्ति
[illegible] शत्रुको सङ्कट [illegible] आक्रमण गर्नेपर्छ [illegible]
[illegible] अथवा [illegible] आक्रमण [illegible] शत्रुलाई शत्रुलाई [illegible]
[illegible] आक्रमण गर्नुपर्छ [illegible] कौटिल्यको [illegible]
[illegible] ग्रीष्म [illegible] शत्रुको [illegible]
[illegible] आक्रमण गर्नु। [illegible]
[illegible] पानी [illegible]
[illegible]
[illegible] वर्षाको समयमा आक्रमण गर्नु। [illegible] घोडाको फौज [illegible]

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पार्टीका नयाँको ठाउँमा वर्तमानको समस्या आयोजना गर्नु । वर्षा होलो कस गर्नुको
रणनीतिको ठाउँमा वर्तमानको समस्या पारे घना घोडा [illegible] चतुरङ्ग फौज
लिएर आयोजना गर्नु ।

सबै [illegible] गर्दै, [illegible] ठाउँको बाटो लामो छोटो कालपर्दछ त्यो सबै
विचार गर्नु

अथवा काम [illegible] समयमा [illegible] गर्नु आयोजनाको
[illegible] लामो कालमा [illegible] आयोजना [illegible]
वर्षामा [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको
[illegible] वर्षामा [illegible]

---

१३७ – [illegible] बलोपादान काल – फौजलाई कामको लागि तयार समय ।
१३८ सम्पादन गुण
१३९ प्रतिबलता –

[illegible] फौज, [illegible] – [illegible] फौज, [illegible] – [illegible]
[illegible] फौज, शत्रुको फौज, [illegible] आयोजना [illegible]
स्थानीय (राजधानी) को [illegible] – [illegible] फौज (स्थानीय फौज), [illegible]
[illegible] फौज [illegible]
[illegible] शत्रुसँग [illegible] लड्नुपर्दछ । [illegible]
[illegible] काम [illegible] शत्रुको [illegible]
[illegible]
फौजलाई ~~[illegible] आयोजनामा लगाइनु पर्दछ~~ काममा लगाइनेगर्दछ ।

[illegible] फौज [illegible] स्थानीय फौज [illegible], शत्रुको [illegible] फौज [illegible]
[illegible] फौज [illegible]
गर्नु पर्दछ । [illegible] गर्नुपर्दछ । शत्रुको [illegible]
[illegible] फौज [illegible], शत्रुको [illegible]
[illegible] फौजलाई काम लाउने बेला हो ।
[illegible] श्रेणी ([illegible]) को फौज [illegible] आयोजनामा [illegible]
[illegible] । शत्रुदेखि [illegible] । शत्रु पनि श्रेणी [illegible]
[illegible]
श्रेणी फौजलाई काम लाउन ~~बेरा~~ हो ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] आक्रमणलाई पनि युद्धको शत्रुदेश [illegible]
[illegible] शत्रुलाई आक्रमण [illegible]
[illegible] (शत्रुको मित्र) [illegible]
[illegible] पहिलो मित्रको फौज [illegible] शत्रुको मित्र (मित्रको मित्र) [illegible]
[illegible] आफ्नो फौज [illegible] गर्दछ, मेरो मित्रको [illegible]
[illegible] मित्रको [illegible] मित्रको [illegible]
[illegible] मित्रको फौजलाई अगाडि [illegible] हुन्छ।

[illegible] शत्रुको फौज [illegible] शत्रु [illegible]
[illegible]
[illegible] मित्रको फौज
(जङ्गली दलका [illegible] शत्रुको दलका [illegible]
[illegible] शत्रुदेश [illegible]
शत्रु [illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको [illegible]
[illegible]

जङ्गली दललाई [illegible] शत्रु [illegible] शत्रुदेशलाई आक्रमण [illegible]
शत्रुको देशमा आक्रमण [illegible] शत्रुदेश [illegible]
[illegible] शत्रु [illegible]
[illegible] शत्रुको देशमा [illegible] शत्रु [illegible] जङ्गली [illegible]
[illegible]

[illegible] शत्रुको देशमा [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible] शत्रुको देशमा [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible] शत्रुको देशमा [illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible]
३. [illegible]
[illegible]

[illegible] शत्रुको जङ्गली दललाई [illegible] आफ्नो [illegible]
[illegible]
[illegible] शत्रुको [illegible] शत्रुलाई अनुगमन गर्छ।

कौटिल्य [illegible] हुन्छ।
[illegible] हुन्छ
[illegible]
[illegible] आफ्नो [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आफ्नै देशको [illegible] दल [illegible] बदलिँदैनन् यो कौरवीबल शत्रुदल नदावेस.
असल सज्जनका मनको ढुङ्गो शत्रुका दल भनि जङ्गली दलमा छन्.
शत्रुदल र जङ्गलीदल हुँदै [illegible] गर्नै काम गर्ने [illegible],
[illegible] आदेश–निजी कलह छन् हुन्छ.
[illegible] हुन्छ भन्ने आचार्य द्रोण गर्छन्। [illegible] आफ्नो आफ्नोतर्फ
[illegible]. शत्रुदललाई नमस्कार [illegible] सकुनी प्रतिनिधि [illegible]
[illegible] अथवा [illegible] गर्नको लागि
[illegible] हुन्छ [illegible]
अत: शत्रुको दल [illegible] आफ्नो दल [illegible]
[illegible] लाई [illegible]
[illegible] आदेशमा [illegible]
[illegible] लाई [illegible]
[illegible]
[illegible] यसको [illegible] अद्भुत [illegible]
[illegible] लाई [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रति [illegible]
यसको आफ्नो [illegible] शत्रुको फौजलाई [illegible]
[illegible] फौज [illegible] द्रोण [illegible]

इति १२३ अध्याय

१४०–१४१ प्रश्न

[illegible] – आफ्नो [illegible] द्रोणको [illegible]
[illegible] – [illegible] द्रोण [illegible]
[illegible]
[illegible] शत्रुले [illegible] द्रोण [illegible] द्रोणी शत्रु
[illegible]
[illegible]
[illegible] पछाडि [illegible]
[illegible] आउने [illegible]
[illegible] आउने [illegible]
[illegible] छ.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] उपायको प्रयोग गर्नु पर्दछ। [illegible]

अथवा [illegible]

[illegible] (अनावृष्टि आदिमा) [illegible]

मन्त्री पुरोहित सेनापति युवराज [illegible]

पुरोहितले [illegible]

[illegible] पुरोहित, युवराज [illegible] मन्त्री, सेनापति [illegible]

अथवा [illegible]

[illegible] मन्त्री, सेनापति [illegible]

प्रधान मन्त्री, पुरोहित, सेनापति, युवराज [illegible]

[illegible]

अथवा [illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विलीन भएका वा मारिएकाले जसले तिनीलाई योग्य पुरुष (गृहीपुरुष) [illegible] बने, आफ्नो मालिकसाथ लाइलाग्नु हुनेछ. आफ्नो मतलब पुग्नासाथ तिनीलाई [illegible] आवरण सम्बन्धमा [illegible] तिनीलाई [illegible] हुनेछ. अथवा [illegible] कुमार बनाइनेछ, मालिकको [illegible] तिनीलाई [illegible] मालिकलाई [illegible] किंवा तिनी [illegible] अथवा [illegible] गरे बढ्नसक्छ.

यसैको साथमा [illegible] — [illegible] गृहीपुरुष [illegible] आफ्नो [illegible] दिनु.

आफ्नो गृहीपुरुषले [illegible] शत्रुलाई [illegible] गृहपति [illegible] अथवा [illegible] शत्रुसँगको [illegible] पुरुष [illegible] तिनीलाई [illegible] गृहीपुरुष [illegible] शत्रु [illegible] /

जो कोप गरेका [illegible] उसलाई [illegible], जो [illegible] गर्ने [illegible] सँग [illegible] उसलाई [illegible] गर्नु: [illegible] मालिक [illegible] हुनेछ.

[illegible] मालिक [illegible], अथवा [illegible] हुनेछ. [illegible] मालिकलाई [illegible] शत्रुको [illegible] हुनेछ. अथवा शत्रुले [illegible] [illegible] मालिक [illegible] हुनेछ. [illegible] मालिक [illegible] हुनेछ. [illegible] [illegible] — [illegible].

[illegible] अथवा [illegible] शत्रु [illegible] तिनीलाई [illegible] मालिकलाई [illegible] अथवा [illegible] मालिकको [illegible] अथवा [illegible] शत्रुलाई [illegible] — [illegible].

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~
[illegible] आज्ञा [illegible] [illegible] प्रत्यक्ष [illegible] आज्ञा [illegible]
प्रत्यक्ष [illegible] आज्ञा प्रत्यक्ष [illegible] [illegible]
[illegible] ।

इति - १२४.

---

१२५ प्रकरण -

[illegible] - [illegible] विचार -

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हुन्छ । [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] आज्ञा [illegible]

~~[illegible]~~ गुण भी हुन -

१ [illegible] २ प्रत्यक्ष [illegible] ३ प्रबाधक [illegible] ४ प्रत्यक्ष - ५ [illegible]
६ [illegible] ७ अल्पमान - ८ [illegible] ९ [illegible] १० [illegible]
११ [illegible] १२ [illegible]

१- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] आदेश छ.
२- [illegible] - [illegible] [illegible] प्रत्यक्ष [illegible] प्रत्यादेश छ
प्रत्यादेश [illegible] [illegible] ।
प्रत्यादेश [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] - [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] -
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] -
[illegible] (आश्रय (आदि - आधार) लाई [illegible] [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible] प्रकाशन [illegible]
आदेश (प्रत्यादेश को प्रयोग गरेर)

३ — [illegible] हुन्छ।

४ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] हुन्छ।

प्रथम र [illegible] वर्णन गरेको।

५ [illegible] — [illegible]
६ [illegible]
७ [illegible] हुन्छ
८ [illegible] हो।
९. [illegible] हो।
१० [illegible] हो।
११ [illegible] हो।
१२. [illegible]
[illegible] प्रयोग हो।

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] अर्थ [illegible]
[illegible]
[illegible] अर्थ [illegible]

इति १२५ ——

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१४३ प्रकरण

विषय — वाहन र आसन र (मित्री) आपाती फ.

वाहन - वादीहरू [illegible] मुख्य [illegible] अन्तर्गत [illegible] आदि बाट भएको आधुनिक [illegible] - मित्रता [illegible] आदि बाट भएको [illegible] आपानी [illegible] प्रयोग [illegible] यस प्रकरणमा वर्णन [illegible] छ।

[illegible] गुरुलाई [illegible] प्रयोग गर्ने [illegible] आपान [illegible] हुन्छ।

वाहन [illegible] हुने आसन [illegible] मित्र [illegible] आदि [illegible] एक, मित्र [illegible] आदि बाट हुने आसन [illegible] वादीहरू [illegible] भएको, [illegible] मित्र [illegible] आदि बाट भएको आपान [illegible] - वाहन [illegible] भएको र मित्र [illegible] आदि [illegible] भएको [illegible] हुन्छ।

. वादीहरूले मित्रलाई [illegible], वा मित्रले वादीहरूलाई फुल्याउने [illegible] प्राप्त [illegible] फुल्याउने [illegible] विशेष [illegible] हुन्छ - [illegible]

१ गर्दछन् [illegible] फुल्याउने [illegible] हुँदैनन्। [illegible] फुल्याउने [illegible] पछि [illegible] हुँदैनन्।

मित्रले फुल्याउन लागेमा [illegible] को प्रयोग गर्नुपर्दछ। [illegible]
[illegible]
[illegible] हुन्छ।

वादीहरूले फुल्याउन लागेमा [illegible] को प्रयोग गर्नुपर्दछ। [illegible]
[illegible]

[illegible] आफ्ना [illegible] मित्र [illegible] बनेका [illegible] गुरु [illegible] फुल्याउने [illegible] अथवा [illegible] मित्र [illegible] आदि [illegible] फुल्याउन लागेमा राजा को [illegible] फुल्याउने [illegible] वादीहरू [illegible] फुल्याउने [illegible] वादीहरू [illegible] (उग्र) [illegible] वादीहरू [illegible] प्रयोग [illegible] अथवा [illegible] वादीहरू फुल्याउनलाई [illegible]।

वादीहरूले वादीहरूलाई वा मित्रले मित्रलाई फुल्याउन लागेमा [illegible] फुल्याउने [illegible] [illegible] हुँदैन।

[illegible] वादीहरूले फुल्याउन लागेमा [illegible] प्रयोग गर्नुपर्दछ। [illegible] गुरु [illegible] फुल्याउने [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आनि गुप्ती पनि मित्रलाई पनि यही अनुसार गर्छ

विरुद्ध शत्रुका साथ मैत्री भएको भन्ने आनि गुप्ती पनि ... प्रयोग गर्दै राजा नारद दोष्हरू
दिखाउनुहुन्छ:

मित्रपक्षलाई मित्रपक्षले फुटाउन लगाउन ... अथवा आफ्ना शत्रुहरूको
प्रमाण जनाएर ... अरुसम्म ... केही दिएर लगाउँछ।
एक वा दुवै पक्षलाई केही दिएर ...
दानको प्रयोग गर्छ-

अथवा मित्रजनको ... अथवा ... राजालाई
... आफ्नु ... फुटाएर
निर्बलको पक्षी लाई ... लाई आफ्नु
भेदको प्रयोग गर्छ-

अथवा दण्ड प्रकरणमा ... गुप्त दण्डको प्रयोग गर्छ।

~~यी आक्रान्तकका~~ बाहेकको मित्रपक्षलाई, मित्रपक्षले बाहिरीयलाई, मित्रपक्षले
विजयलाई, बाहिरीयले बाहिरीयलाई फुटाउने भन्ना यो आक्रोसनको सङ्क्षेप
आफ्ना पाहिले मित्रपक्षलाई बचाउनु पर्छ बाहिरीयको कोप गर्न मित्रपक्षमा
उठेको कोप आदिनष्ट भन्नु पर्छ आनि ... भन्ने आशय भएको हो।

यसमा देखाइएको यो आक्रोसनका कुरा पर्छ ... पहिलो पहिलो चाहीं दूर
का ... भन्ने जान्नु। अथवा पहिलो चाहीं वा पछिल्लो चाहीं
... गर्नेको ... ढुलो लेख्नु पर्छ।

इति — १२५।

१४४ प्रकरण- दुवै शत्रुसंयुक्त ... (शत्रुबाट उठने सङ्कट)
यस प्रकरणमा दुवै ... शत्रुबाट ... सङ्कट ... बताइन्छ।

~~... शत्रुबाट~~ केवल विरोधीबाट वा केवल शत्रुबाट परेका सङ्कट हरू ... बताइन्छ।
केवल विरोधीबाट परेका सङ्कटमा ... विरोधी ... दण्डवादेख ...
प्रयोग ~~...~~ विरोध ... उचित हुँदैन। ... प्रयोग ...
आक्रोसनका ... आइछ। ... दण्डको
दण्डको प्रयोग गर्नुपर्छ।

केवल शत्रुबाट परेका सङ्कट ~~...~~ आफ्नै शत्रुले वा शत्रुको ... ना शत्रुको आक्रान्त(...)
जे वा शत्रुका ... मित्र ... यो आक्रोसनको ~~...~~ ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu